БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 1 суббота № 227 (13827)

1925 чылда үнелеп эгелеттинген.
Өртээ 3 копейка.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

ГСЧП ТК-ныы Чингине секретары, ГДР-ниң Бүрүне чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер тоорал чурттуне Москвадан сентябрь 29-та чорукан. Аалчы бистиң чурттувуска СЭКП ТК-ныы чалаанызыбыле ажылчын аян-чорук кылыы чораан.

Аэропортка оны СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнү, ТК-ныы секретары Н. Н. Слюньков, СЭКП ТК-ныы секретары В. А. Медведев, албанныы эске-даа кижилери үдээн.

Ужуудуп чоруурунуң мурнунда Э. Хонеккер ужуучуларны башкарар теңке чораан. Орбитаныы «Мир» комплексиниң экипажы-биле харылзажыкан. ГДР-ниң улуттуктузу совет космонавтыларга Байыр чедиргеш болгаш орбитага чеңишкиниг ажыкты оларга күүзүн.

Ол-ла хүн аалчы совет космонавтиканың үнезилекчиси С. П. Королевтуң тургусканы болгаш хей чылдар иштинде оон баштап келгени конструктор бюрозунга чораан.

Аалчыны СЭКП ТК-ныы секретары О. Д. Бакланов, албанныы эске-даа кижилери үдеп чораан.

(СЭТА).

СЭКП Төп Комитединиң Пленумунуң дугайында
ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1988 чылдың сентябрь 30-де СЭКП Төп Комитединиң Пленуму болган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр Пленум партия аппарадын эде тургузары-биле холбашкан Политбюронуң саналдарын болгаш чамдык кадр айтырыгларын чугаалажып көрген. Пленумга СЭКП ТК-ныы Чингине секретары М. С. Горбачев чүве чугаалаан.

А. А. Громыко пенсияже үнер дугайында дилегни СЭКП ТК-га киирген деп, эш М. С. Горбачев дыннаткан. Коммунистиг партияның болгаш Совет күрүнеин мурнунга А. А. Громыконуң улуг ачы-хавыяазын М. С. Горбачев демдеглээн болгаш аңаа чаагай күзээшкиннерни чугаалаан. (М. С. Горбачевтуң болгаш А. А. Громыконуң чугааларын солуннарга парлаар).

Пленум А. А. Громыконуң дилээн хандырган болгаш ону СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнү албан-хүлээлгелерден хостаан.

Пленум иштики болгаш даштыкы политиканың кол угланыышкыннарының талазы-биле СЭКП ТК-ныы комиссияларының дугайында шиитпирни хүлээп алган. (Бо айтырыг талазы-биле доктаалды солуннарга парлаар).

Пленум СЭКП ТК-ныы секретары В. А. Медведевти СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүнге сонгаан.

Пленум СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнү В. М. Чебриковту СЭКП ТК-ныы секретарынга сонгаан.

Пленум А. В. Власовту СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүнге кандидатка сонгаан.

Пленум А. П. Бирюкованы болгаш А. И. Лукьяновту СЭКП ТК-ныы секретарьлары албан-хүлээлгелерден хостааш, СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүнге кандидаттар кылдыр сонгаан.

Пленум М. С. Соломенцевти пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнү болгаш СЭКП ТК-ныы чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы албан-хүлээлгелерден хостаан.

Пленум В. И. Долгихти пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүнге кандидат болгаш секретары албан-хүлээлгелерден хостаан.

Пленум П. Н. Демичевти пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүнге кандидат албан-хүлээлгелерден хостаан.

Пленум А. Ф. Добрынинни пенсияже үнгени-биле холбаштыр СЭКП ТК-ныы секретары албан-хүлээлгелерден хостаан.

Пленум Б. К. Пугону СЭКП ТК-ныы чанында Партийжи контроль комитединиң даргазынга бадылаан.

СЭКП ТК-ныы Пленуму оон-биле ажылын дооскан.

СЭКП ТК-ныы Чиңгине секретары М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ чугаазы

Эштер! Бүгү-эвилелдиг XIX партия конференциязының айтышкынларын ёзугаар политиктиг реформаның болгаш партия аппарадын сайыраңгажыдарының айтырыгларының талазы-биле саналдарны чугаалажып көрү-биле Төп Комитеттиң бо Пленумун чыыдырарын Политбюро эрежок чугула деп санаан.

Партияның хүлээдгелериниң өскерилгени-биле, иштиледдиг политиктиг авантарны болур оон родиуун бедонивиле холбаштыр ол айтырыгларны кичээнгейлиг-биле болгаш бүгү талазыг ажыдан ылганы болза, ТК-ныы, Политбюронуң, секретарьларның болгаш партия Төп Комитединиң аппаратының ажыл-чорудулгазын сайыраңгажыдарының эртежок чугула кылыгларын көрүскен. Ол чорук партияның удуртукчу кадрларын таарыштыр тургузарынга тодаргай өскерилгелерни киирериг негеп турары билдингир болбайн аан.

Ол айтырыгларның хей кежин СЭКП ТК-ныы эргеленге кирип турар. Ынчангаш бо Пленумну чыыдырар апарган чүве. Бо талазы-биле Политбюронуң тодаргай саналдарын мен Пленумга илеткейн.

Чүнүн-даа мурнунда СЭКП Төп Комитединиң Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Андрей Андреевич Громыкодан бидирилгенин келгенин эштерге дыннадырын күзедим. Номчуурун чеңшээреп көрүнер.

«Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге, СЭКП ТК-ныы Политбюрозунга, СЭКП ТК-ныы Чиңгине секретары М. С. Горбачевка.

Мээн назынымда ам дыка улаттыкан. Амыдыралга эртекен орукту хая көрүп көргеш, менээ кара чаңгыс утаанныг шиитпир—дыңнаныр үнүн болур деп санап турар мен.

Мен 57 чыл иштинде Ленинчи партияның кежигүнү болуп келгенимге, 36 чыл иштинде ТК-ныы составынга, 15 чыл иштинде Политбюро кежигүнү болуп келгенимге чоргаарланыр тур мен. Партияның мени чорутқан бүгүде чердиңге мен ажылды чурттун эрге-ажыктарының негеп турганы-биле ак сеткилдиг күүседирив кызыл чораан мен. Эртемнер академиязының системазынга-даа, дипломаттыг ажылга, оон иштинде ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң албан-дужаалынга-даа, оон соонда мени ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга сонгаанымның соонда-даа мындыг турган.

Совет иштиледдиг улуг эзе тургустуунушкунуунуң болгаш партиялың, оон XXVII съездиниң, XIX Бүгү-эвилел конференциязының, ТК-ныы Пленумнарының хүлээн алган шиитпирлерин амыдырада боттандырып чорударының ханы бүзүрелиг таладакчымы мен. Коммунист бүрүзүнүң, медереллиг совет кижи бүрүзүнүң хүлээлези—ол теегүлүг шиитпирлерни күүседиринге бодуунуң саныышкынын киирери. Бүгү партия-биле кады чаңгыс одурутта, бүгү улус-биле кады чоруурун күзеп турар мен, силер мени ынын билип тур боор силер деп мынаап тур мен. Мээн байдалымны өскерилгени партияның болгаш күрүнеиң эрге-ажыктарынга менээ күш четтинер, хүлээлгелеримни күүседиринге шаптык болбас болбайн аан.

Төрээн чурттун чаагай чоруу, тайбынын чаагай чоруу дээш, кады ажылдаанывыс дээш Төп Комитетке, силерге шүүтүнарга четтирдим.

А. ГРОМЫКО.

Политбюрога бис бо айтырыны чугаалажып көрген бис, мынчангаш бис Андрей Андреевичиниң дилээн хандырар деп шиитпирлээн бис. Бис шүүтүвүс А. А. Громыкону политиктиг болгаш күрүнеиң улуг ажылдакчызы кылдыр билир бис. Үжеп ажыг чыл иштинде ол партия Төп Комитединиң кежигүнү болуп келген. Барык-ла чартык үүс чыл дургузунда дипломаттыг ажылга чораан: АКШ-ка, Великобританиялга элчин. КНО-нуң Айыыл чок чорук Чөвүлелиниг ССРЭ-ниң төлөөлекчиси, министриниң орадакчызы, оон соонда ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри. Катыышкан Нациялар организациязының тургузар шүүлгүлерге документтиг-биле Андрей Андреевич Громыконуң ады бар, ону ол Совет күрүнеиң өмүзээндеп салган.

1973 чылда А. А. Громыко СЭКП ТК-ныы Политбюро кежигүнүне, 1985 чылда — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга сонгуткан.

Эштер, амыдыралчы улуг орук эртекеин көрүп тур силер, оон кызыды аңгы-аңгы болгаш чамдыкта парын чыдарда-дыр. Оон ажыл-чорудулгазы чурттa-даа, даштыкыда-даа хүлээн көрүшкүнү чедип алган.

Ниитизи-биле алырга, политиктиг байлак салым-чоздур. Андрей Андреевичиниң болуунга-даа, ону шагдап бөгр эки билир бистин шүүтүвүска-даа сонтыр чүүлдер-де хей деп чугаалаан болзур.

Бөгүн, кажан Андрей Андреевич хүндүүт дыштанылгаже чорup турда, Политбюрога кады ажылдаан чораан эштеринин өмүзээндеп — Пленумуун киржиктилериниг бодалы база мындыг деп база бүүрел тур мен—кайгамчык улуг күш-ажылы дээш, партияга болгаш күрүнеге шынчы бараан болганы дээш өөрүп четтиришкинниг илередириг, чаагай кадыктыдыг болуруун күзеп тур мен.

Пенсияже үнгежок, Андрей Андреевич моон сонгаар-даа чурттун иштилел-политиктиг амыдыралында киржирин, бистиг болгуун дуржулгалы-биле деткиририг уламчылаар боор деп бодай-дыр мен.

Андрей Андреевич Громыкого бүгү-де чаагай чүүлдерни база катап күзээрин чеңшээреп көрүнер. (Адыгы часкаашкыны).

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр СЭКП ТК-ның комиссияларын тургузар болгаш СЭКП ТК-ның аппарадын эде тургузар дугайында

СЭКП Төп Комитединиң 1988 чылдың сентябрь 30-де болган Пленумунуң

ДОКТААЛЫ

1. Пленум дараазында комиссияларны тургузары чугула деп санаан:

— партия тургузуунуң болгаш кадрлар политиказының айтырыгларының талазы-биле (даргазы Г. П. Разумовский);

— СЭКП ТК-ныы идеология комиссиязы (даргазы В. А. Медведев);

— социал-экономиктиг политика айтырыгларының талазы-биле (даргазы Н. Н. Слюньков);

— аграр политиказының айтырыгларының талазы-биле (даргазы Е. К. Лигачев);

— делегей политиказының айтырыгларының талазы-биле (даргазы А. Н. Яковлев);

— эрге-хоойлу политиказының айтырыгларының талазы-биле (даргазы В. М. Чебриков).

2. Эде тургустунуушкунуун ханылаашкынының болгаш чурттун политиктиг системазының реформазының боттаныышкынының байдалдарында партия органнарының хүлээлгелериниң өскерилгенин өөренип көрбүшаан, СЭКП ТК-ныы аппарадының болгаш чер-черде партия комитеттериниң чаа структуразын тургузар талазы-биле практиктиг хемчеглерни боттандырарын СЭКП ТК-ныы Политбюрозунга дагзыр.

3. Эвилелдешкен республикаларның компартияларының ТК-лары, партия крайкомнары, обкомнары ам эртип турар отчёттарның болгаш сонгулдаларның үезинде партия аппарадынга кадрларны шилип алырының айтырыгларынче, коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестернин ортузунга бүзүрелди алган болгаш ат-алдарлыг, эде тургустунуушкуннуң бердинген талалакчыларын, бедик политиктиг болгаш ажыл-агыйжы шынарларлыг эштерни ол ажылга илип үндүреринче онза кичээнгейни угландырар ужурлут.

СЭКП ТК-ның Пленумунга А. А. ГРОМЫКОНУҢ чугаазы

Эргим эштер!

СЭКП ТК-ныы составынга турган байдалымның өскерилгени турары менээ арай кударанчыг-дыр. Ынчаарга назы-хар деп чүве берге-де болган, ону барымдаалап өөрү база чугула.

Бистер шүүтүвүс амыдыралын чадаларын базып эртекен бис. Ол чадалар чамдык кижилерге хей, өскелерге өөрүш-даа болгуулаан. Ынчалзажок кижи бүрүзү чуртка, кижилерге, партияга чүүү кылыы берген мен деп чүвени ханы бодап, ийи чүүлү кылып турар. Мен база ындыг ийилыг бодап тур мен.

Шыдаар шаам-биле ажылдап келдим. Үелер иргы-бүрү, берге-даа, кончут берге-даа турда, кады ажылдап турган эш-өскүнүм деткимчелиг каяа-даа көрүп келдим. Ол хүнгаанын бистер шүүтүвүс билир бис. Ынчаарга мерксевча-ленинчи эртемниг шинныыга, бистиг улуг идеалдарывыска кыдыгаар чок берлиннген чорук күш-ажылымга иштин берип чораан.

Менээ хамаарыштыр чугаалаан чылыг сестери дээш Михаил Сергеевич Горбачевка четтирдим. Ол сестер сагыш-сеткилимни өөртү.

Чурттун бүгү амыдыралы революсчу өзу-биле эде тургузарынче алдынган угланышкын кара чаңгыс ийи болгаш эртемге үнделеттинген угланышкын хаарынга ханылы-биле бүзүрээр мен.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының, партия Төп Комитединиң Пленумнарының шиитпирлерин боттандырар дээш партияның болгаш оон Төп Комитединиң кылып турар бүгү чүүлдерин шиитпирлиг деткип турар мен.

Бистиң удуртукчу коллективиивисте — Төп Комитетте болгаш партия ТК-ныы Политбюрозунда идейлиг болгаш политиктиг чаңгыс эштиг бар боор турарынга сеткилим ханып чоруурун илередип тур мен. Ол коллективте ленинчи принциптер, ленинчи идеалар бодаран турар.

Чурттун мурнунда салдынган сорулгалар күүсеттинер ужурлут болгаш күүсеттинген турар-даа дээрингге улуг-биле бүзүрээр мен. Ленинчи хүнердеп эгелээш, эртекен чедип чыл теегүүлүг чонуун боттанылырын келген маадырлыг ажыл-херээ ону магадылап турар.

Кады ажылдаан келгенинге база бедик бүзүредип көрүүкүн келгеннинер дээш силер бүгүдеге четтирдим.

Эртемнер академиязының системазынга-даа, дипломаттыг ажылга, оон иштинде ССРЭ-ниң даштыкы херектер министриниң албан-дужаалынга-даа, оон соонда мени ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга сонгаанымның соонда-даа мындыг турган.

Совет иштиледдиг улуг эзе тургустунуушкунуунуң болгаш партиялың, оон XXVII съездиниң, XIX Бүгү-эвилел конференциязының, ТК-ныы Пленумнарының хүлээн алган шиитпирлерин амыдыралга боттандырып чорударының ханы бүзүрелиг таладакчымы мен. Коммунист бүрүзүнүң, медереллиг совет кижи бүрүзүнүң хүлээлези—ол теегүлүг шиитпирлерни күүседиринге бодуунуң саныышкынын киирери. Бүгү партия-биле кады чаңгыс одурутта, бүгү улус-биле кады чоруурун күзеп турар мен, силер мени ынын билип тур боор силер деп мынаап тур мен. Мээн байдалымны өскерилгени партияның болгаш күрүнеиң эрге-ажыктарынга менээ күш четтинер, хүлээлгелеримни күүседиринге шаптык болбас болбайн аан.

Төрээн чурттун чаагай чоруу, тайбынын чаагай чоруу дээш, кады ажылдаанывыс дээш Төп Комитетке, силерге шүүтүнарга четтирдим.

А. ГРОМЫКО.

СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының хуралының дугайында ИНФОРМАСТЫГ ДЫҢНАДЫГ

1988 чылдың сентябрь 30-де СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының хуралы болуп эртекен. Аказ организастыг айтырыгны чугаалашкан. Пенсияже үнгени-биле холбаштыр эш И. В. Капитоновту СЭКП-ниң Төп ревизия комиссиязының даргазының албан-хүлээлгезинден хостаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары Вадим Андреевич МЕДВЕДЕВ

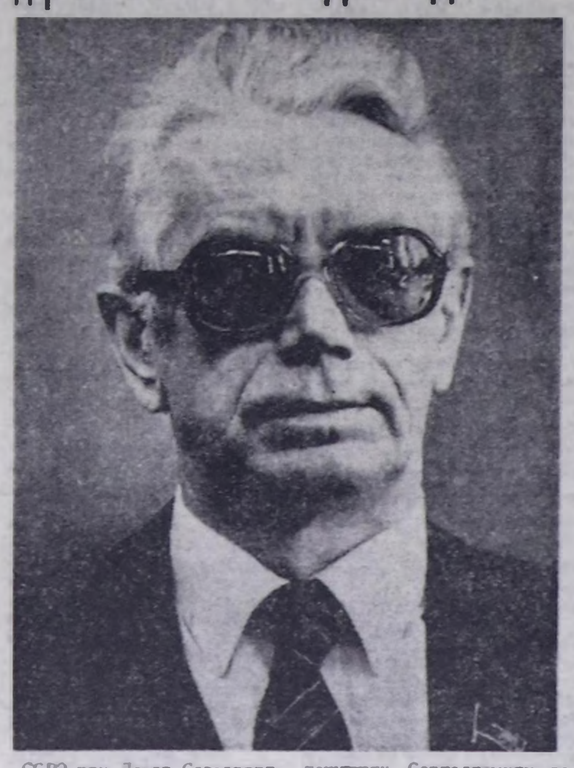

1929 чылдың март 29-та Ярослав областың Даниловск районунуң Моховиково суурунга төрүттүнген, орус национаалдыг.

1951 чылда Ленинградтың Күрүне университедин доосканы. Ол университетке баштай ассистентилеп, а оон соонда улуг башкы болуп ажылдаан. 1952 чылдан СЭКП кежигүнү. 1956 чылдан Ленинградтың темир-орук транспортунуң инженерлер институдунуң доцентизи. 1961 чылдан — Ленинградтың Лесосовет аттыг технология институдунуң политэкономия кафедразының эргелекчизи.

1968 чылда партия Ленинград хооркомунуң секретарынга сонгуткан. 1970 чылдан 1978 чылга чедир СЭКП ТК-ныы Пропаганда киллдиниин эргелекчизиниң орадакчызынга ажылдаан. 1978—1983 чылларда — СЭКП ТК-ныы чанында Ниитилел эртемниг академиязының ректору. 1983 чылда СЭКП ТК-ныы Эртем болгаш өөредилге чөрлериниң киллдиниин эргелекчилиинге бадылаткан.

Партияның XXV болгаш XXVI съездилериниг СЭКП Төп ревизия комиссиязының, XXVII съездиге — СЭКП Төп Комитединиң кежигүнүнге сонгуткан. Партия Төп Комитединиң март (1986 ч.) Пленумунга СЭКП ТК-ныы секретарынга сонгуткан. Оон-биле чергелештир ол СЭКП ТК-ныы киллдис эргелекчизи болуп турар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаты.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының корреспондент-кежигүнү. Социализмниң политиктиг экономиказының талазы-биле чамдык ажылдарының автору.

ӨӨЛГҮ ШАКТА

КОЛ АССАМБЛЕЯДА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). ООН-ун Кол Ассамблеязының 43-ку сессиязында иштиледдиг политиктиг дискуссия үргулчулеп турар. Тус-тус делегациялардың удуртукчуларының аказ берген саналдарының кол угланышкыны делегей амыдыралында чедип алдынган эки бейдалдарны улам быжыглаарынга, кады ажылдажылганы хөгжүдүрүнге хамаарыштыр болган деп, даштыкы чурттарның масселиг информация ченсектери демдеглеп турар.

Ортумак болгаш оон бичи ыракшылдыг ракеталарны уштыкар дугайында чарлыкан Керээ делегейге дүшкүүрлүг чорукту херек кырында чавырылдырарының эгезин салган деп, сессиягa саналбергеннер демдеглеп турар. «Ийи улуг күрүне чепсегленишкинин дужүрер чорудулганы эгелей берген. ССРЭ-биле АКШ-ның ортумак ыракшылдыг ракеталарны уштыкар эгелээнинге байыр чедирип турар бис. Ол чорудулганың уламчылаан турарынга база бүзүрел турар бис» — деп, Венесуэланың президентизи Хаймо Лусинчи саналынга чугаалаан.

Норвегияның премьер-министри Гру Харлем Брундтланд ССРЭ-биле АКШ-ның аразында харылзаалардың экижип турарынга байыр чедиргеш, Ортумак болгаш оон бичи ыракшылдыг ракеталарны уштыкар эгелээнинге дужүрер херекке баштайгы идегелдиг базым болган. Оон дараазында боо-чепсектиг эске-даа технирлерин уштыкар болуруунуң магадылалы бар апаргаш деп, ол чугаалаан.

КАТАП ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Иран биле Ирактың аразында чугаалажыышкынар сентябрь 30-де КНО-нуң штаб-квартиразында база катап эгелээн. Ийи чурттуң аразында черуулдаалыг айтырыгларны шиитпирлээри-биле келген делегациялардың ол чурттарның даштыкы херектер министрлери удуртуп турар. Айыыл чок чорук Чөвүлелиниң хүлээн алганы № 598 резолюциязы боттандырары-биле чугаалажыышкынарны чыыдырган.

Делегациялар Иран биле Ирактың аразында маргылаалыг айтырыгларны тейбин арга-биле шиитпирлээриниг оруктарын чугаалажып турар. Ол чугаалажыышкынларда КНО-нуң тускай төлөөлөө база киржип турар.

Бөгүн политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге системазынга кичээлдер эгелээр

НЕГЕЛДЕГЕ ДҮҮШТҮР

1987-88 өөредилге чылдарының түүнелдери, чаа өөредилге чылында белеткелдер дугаймында чугаалап бээри-биле журналист Иван Келик-Сеңги СЭКП Кызыл райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизиниң орулакчызы Севилей Бижекеевна Маады-биле ужуражып, дараазында айтырыгларны салган.

— 1987-88 өөредилге чылдарының үезинде чеже хире ажылчы чон политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге хаара туттуңнаныш, чаңгыс сес-биле чугаалаарга, эртиен өөредилге чылының байдалын чугаалап көрүңнер, Севилей Бижекеевна?

— Эрткен чылын партийның, комсомолдуң болгаш өскеларлаа хевирлерниң өөредилгезин бедик деңнелге эртиреринге бир кол чугула документ, СЭКП Төп Комитединиң «Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң системазын аңе тургузар дугаймында» доктаалды хүлээп алганы болур. Ук доктаалды районуң партия, ажыл-агый удурткучуларының киржилгези-биле болган семинар-курсларга болгаш тус-тус черлерниң 31 партия организацияларының хуралдарынга чугаалажыр, пропагандистерниң, дыңнакчыларның өртемдиг савал-оналдарын ажыглаан. Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң үезинде дыңнакчы бүрүү СЭКП-ниң XXVII съезд-ниңнің шиитпирлерин амыдыралга боттандырар талазы-биле ханы билирин, пропаганданың эртемниг деңнелин бедидериниң орулары, чаартылганыңа, эңе тургустуунуушкунуң идеязын коммунистер болгаш ажылчы чонуң ханы шиитпээдин алырыңа кол кичээнгейин салырыңа угландырарын угаатхан турган. Районга шиитпир-биле партияның политиктиг болгаш экономиктиг 204 школазы ажылдап турган. Оларның иштиңнерде 50-и бүдүүрүг аайы-биле тургустуунган. Демдеглеже чогуур түүлдерниң бирээзи болза, мурнуку чылдарда партияның болгаш комсомолдуң политиктиг баа экономиктиг өөредилгеге, школалар, семинарлар ийзы-бүрү чылдаганнардан өөредилге чылы доозулбаанда-ле тарай бээр, үстү бээр таварылга тургулаары чажыт эвес. А эрткен чылда тургустуунган өөредилгениң бүгү-ле хевирлери көрдүнген программазын бүүрүп өөредилгезин доозулаар. Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин чоңга пропагандалаар, өөредир, суртаалдаар кижилер дээргеле пропагандистер болгай. Партийжи даалгазын хөй чылдарда ак сеткилдиг күүсеп чоруур, дыңнакчыларның хүндүткелин чаалап алган пропагандистер районда эвээш эвес. А оларның адын кажыңны ат, фамилиязын адаары артык эвес боор. Оларга Кур-Чер, Шамбалыг суурларының ортумаа школаларында, эмнелге участогунда, сүт-бараан фермазында, «Тере-Хөл» совхозтуң механизаторларында, ясли-садта пропагандистер Т. С. Күжүгет, Т. С. Ла, А. К. Ондар, Г. О. Ондар, Б. Ч. Хомушку, М. С. Намчыл болгаш өскелер-даа хамаржыр.

Пропагандистер семинарын чүгле район төвүнге эвес, а харын тус-тус ажыл-агый-ларның баазаларынга эртиреңнер, баа практикалап турар. Шак ындыг үүгүшкүнүнүт пропагандистер семинарын «Тиилелге», «Кара-Хаак», «Х Улут хураа» совхозларга эртиңнилээн. Анаа бүгү талазыг белеткелдерни баш бурунгаар-ла, ол черлериниң партиомнар секретарларының дорт киржилгези-биле белеткеп турар.

— Кандыг-даа ажылдың чедиштиниг болуру ооң хынаалдазындан долуу-биле хамаржыр болгай. Районда политиктиг, экономиктиг өөредилгениң чоруп турарының иштиңнери байдалын канчаар хынаап турар силер?

— Ажылчы чонуң политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезин чылдан чылче бедик деңнелге организаторлуг кол кичээнгейин угландырар соруглга-биле СЭКП райкомунуң бюрозунуң бадылаары түский комиссиялар доктаамал ажылдап турар. Ук комиссияларны СЭКП райкомунуң секретарлары Ю. А. Захаринский (ажылчы чонуң экономиктиг өөредилгези), В. В. Содунам (партия, совет, профсоюзлар, комсомол өөредилгези) түс-туста харыылап турааралар. Олар бюронуң бадылаан планын бүүрүүр ай санында ажыг-ажыг ажыл-агый, үлетүүр-бүдүүрүг, транспорт, школа, өөредилге черлеринде пропагандистерниң азы удурткучуларының отчёттарын комиссияның хуралында дыңнаарын чаңчыл болдурган. Эрткен өөредилге чылында «Х Улут хураа», «Сукпак» совхозтарының директорлары эштер Ч. У. Монгуш, В. Г. Бессонов, «Кара-Хаак» совхозтуң партиом секретары Е. И. Ооржактың ажылчы чонуң экономиктиг өөредилгезиниң чоруп турарының дугаймында түстүүн отчёттарын дыңнаттылаан.

— Чаа өөредилге чылынга белеткелдериниң талазы-биле солунуңнуң өскүүчүлүүрүнге чүү чугаалаан болуп келдер, Севилей Бижекеевна?

— 1988-89 өөредилге чылында 4030 ажыг дыңнакчы партияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң хаара туттунар. Партияның политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгезиниң четчеленгенинин чорударда, бо чылын тус-тус черлерде партия эге организациялары-ның секретарлары-биле бир демниг ажылдап, дыңнакчыларның күзел-сонуургалын баа барымдаалаан бис. Районга иштиңнер-биле 200 пропагандист ажылдаар. Олар партия, совет, профсоюзлар, ажыл-агый удурткучулары, улус ажыл-агыйының ийзы-бүрү специалистери-дир. Пропагандистерниң 90 ажыг хүүзү дээди эртемниг дооргаан демдеглел каайн. Районуң совхозларында иске-дүжүү ажаалдазы ам доозулбаанын барымдаалаан, кедээниң ажыл-ишчилериңе өөредилге октябрьниң сөөлүүредир эгелээр. А школалар, албан организация, түүдүг, үлетүүр, транспорт, ясли-садтар, эмнелге черлериңе өөредилге бүгүн эгелээр.

ЧУРУКТА: болук пропагандистериниң номнар шилип ап турары.

БИР ЯНЗЫ ЭРТТИРЕР БИС

САМАГАЛДАЙ. (Телефон-биле). — Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени районда мурнунда чылдардазы ышкаш, бүгүн эгелээр бис. Анаа белеткелди баш удур кылган. Районуң пропагандистериниң семинарын эртиреңнер. Чаа өөредилге чылының онзагай талаларын ук семинарга чугаалажып, ёзу эреп, кичээлдер эртиреңнер чорукту кататтаваа даап, кижи бүрүзү чаа методтар-биле ажылдарының хемчегларын алган.

Удаваа партия райкомунуң конференциязы болур. Тоо айларның планныг даалгаларын күүсеңнер соруглга салган бис. Шинчаарга бисте чедир кылдыныаан түүлдер ам-даа хөй. Чижээ, мал чемниң белеткели дижик. Чүгле чеден хуу кылдыр күүсеткен болгай бис. Мал чемни ажыл-агыйлар Тее-ниңнде ам-даа белеткевишаан. Өзүт-сиреңнер онуп, ооң чем шыыры иудулааны билдингир. Шинчаа-даа кыш-ны үеде шыыр чок-даа болза, чем албан херек. Шинчангаш ук соруглганы болтандырар даап бар аргаларны ам-даа ажыглаар ужурлуг бис.

Политиктиг өөредилгениң бо чылын бир ийзы эгелээрин планнаан алдывыс. Бүгүн Самагалдай суурда бүдүүрүлгелер, албан организациялар черлеринге политиктиг кичээлдерге партия райкомунуң, райкүүскомнуң харыысалгалыг ажылдакчылары киржип, районуң моон соңгаарны соруглгаларынга доктаап, эңе тургустуунуушкунда үүү барыл база чүүү чедир кылбаанывысты дыңнакчылар-биле сумележип, кичээлдерни амыдыраа-биле холбаарынын база бир арганы кылдыр кылырын кылыдар бис. Ажык-чарлыг чоруктуң үезинде районда чедир кылып чадап турар ажылывысты чоңга дыңнадып, оларның арга-сүмезин-даа алырывыска ук чорук дыка ажыктыг.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилге өске-даа черлерге база бүгүн эгелээр. Кичээлдер организастыг хевирлиг болуп, өөредилге чылының программазы-биле иштиңнерге ийзылыг эртиреңнер. Ол ышкаш өөредилгени кандыг ийзылыг эртиреңнер ийзи дээрзин дыңнакчылар-биле сумележип, ооң эң ажыктыг, солун талаларын шилип алыр.

Эртип турар кичээлдериниң саны эвес, оларның шынарыңче кол кичээнгейни угландырар бис. Ол ышкаш мурнуку чылдарда дег, кандыг-бир чылдагаанларга сылдаглаап, өөредилгени чылзыр чоруктарны болдурбас. Азы политиктиг өөредилге ийзи чергени кылдыр көөр хөөннерден амыдыраштан үштүнүп, кол кичээнгейни олче углаарын чер-черлерге чедип алыр соруглгалыг бис.

Сергей ХЕРТЕК.

СЭКП Тее-Хем райомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизи.

ЧАЖЫДЫ ҮҮДЕЛ?

Дайынчы Даңба-Хуурак Эрзин ортумак школазында политиктиг өөредилгени пропагандизи болуп ажылдаа-ла үш чыл болган. Бо кыска үениң иштинде пропагандистиг белеп эвес мергежилин ол багай эвес шинчээдип алган. Кичээл бүрүзү дыңнакчыларга солун, ажыктыг эртсин даап, бар-ла аргаларны долуу ажыглап чоруур.

Политиктиг кичээлди чүгле лекция номчуп каары-биле кызыгаарланыр арга чок. Шинчангаш Дайынчы Түлүшевич көргүзүг материалдарындан аңгыда, кичээлди ажык байдалдыг, өөренип турар теманы амыдыралга дүүштүр тургузарын чедип ап келген. Партия райкомунуң политчырыдышкын кабинетинге ол доктаамал кээп, өөредилгеге хамаарышкан сүмелер болган чаа литературага-биле таныжып ап турары, ооң ажылынга улуг деткимче болган.

Бо пропагандистиг бир онзагай үүүү болза, өөренир темазын чартык ай бурунгаар сайгаргаш, тускай айтырыгларга чарып, оларны дыңнакчыларга берип каар. Шак шинчаар белеткеп каан кичээл черле солун эртер. Маргыдаалыг айтырыглар болгаш өске-даа үүүдер баш удур тургустунар.

Дайынчы Түлүшевичниң кичээлдериниң эртип турары бедик деңнелдиин өөренип көргеш, ажык кичээлдерни база организастаан. Өске организацияларда политиктиг кичээлдерниң пропагандистери ооң кичээлдериңе үш удаа олуржуп, арга-дуржулгалы-биле солушкан.

Пропагандист Даңба-Хуурак кичээлдерни чангыс ийлаңдырбас даап бар-ла аргаларны долуу-биле ажыглаарын кызыдып чоруур кижи. Чижээ, беседа, дискуссия, рефераттар сайгарылгазын кылып турары черле ажыктыг. Эрткен өөредилге чылында ооң дыңнакчыларының белеткээн үш рефераты райкомуң политчырыдышкын кабинетинге хүлээп алган. Ук ажылдың утка-шынары бедик болуп, арга-дуржулга солуруңга ажыктыг кылдыр ажыглаан.

Бистиң районда «Эң эки пропагандист» деп конкурстуг чарлаан. Дайынчы Түлүшевич ындыг конкурстуң тиилекчизи база болган.

Мергежили бедик пропагандист чүгле кичээлдер эртиреři-биле кызыгаарланмайн, ук ажылга кижилерни база белеткеп турар. Эрткен чылын ооң дыңнакчыларындан бир кижи пропагандист болуп үнген. Ол ышкаш шыырак белеткелдиг 3 агитатор, 3 политинформаторну база белеткээн.

Анай-оол ШОЙДУК.

СЭКП райкомунуң пропаганда болгаш агитация киллизиниң эргелекчизиниң орулакчызы.

Партийжи амыдырал:
отчёттар болгаш соңгулдалар

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН ЧОГУУР ТҮҢНЕЛДИ ҮНДҮРЗЕ

КЫЗЫЛ. Бо чылдың эрткен сес айларында Кызылдың № 1 автотранспорт бүдүүрүлгениң чолаачылары эки ажылдаан, пландан ажыг алдан мүн тонна ажыг чүүкту сооткен. Бүдүүрүлгениң 49 чолаачызы ол ийнги беш чылдың үшку чылының планныг оналдаларын күүсеткен. Күш-ажылчы маргыдаанын, аңе тургустуунуушкунуң мурнуку өдүүрүнде коммунистер чоруп орар. Бо дугаймда партбюронуң секретары В. И. Гринкевич отчёт-соңгулдалыг хуралга илеткелиңге чугаалаан.

Илеткелчи болгаш саная берген коммунистер автобүдүүрүлгениң ажыл-ижин, коммунистерниң аңе тургустуунуушкунга хуулга кайы хире салыышкын киирип турарын анализтеп көөрге, четпестер эвээш эвес болган. Коллективте 220 чолаачының чеден тозу, беш бригаданың дөрту планныг оналдаларын бо чылдың сес айларында күүсеп шыдаваан. Шинчангаш үжеп ийн мүн рубльдин орулгазын чедир албаан. Ол четпестер чүүүн үжүрүнгеннер болгаанын хуралга толаргай илеткеткен. Коллективтиң удурткучулары ажылды аңе тургузарынче, экижидериңче сагыш салбайн турарын шүгүмчүлээн. Бол инженер И. С. Михеевтиң адрезинге шүгүмчүлеңнер эвээш эвес болган. Ооң аңгыда партбөлүктер, коммунистер бот-идепкей чок ажылдаан турарын айытkан. Оларның ролин, харыысалгазын бедиздер, негелдеги күштүлүрер талазы-биле партбюронуң чорудун турар ажылы негелдеге дүүшпес. Ындыг болганындан четпестер чайлаттынмайн турар.

Партбюро, ооң кежигүннери, коммунистер хуралга айытkан четпестердем чогуур түүнелди үндүрүп, ону өскүн алырының даштыг хемчегларын алырын дугурушкан.

ТЭЭЛИ. Совхозтуң социал-экономиктиг хогжүдезин дүргедириниң планныг оналдаларын күүсеңнер керекке техниканың ролунуң улуун отчёт-соңгулдалыг хуралга саная берген коммунистер демдеглээш, машина-трактор мастерскаязында ажыл-ишти, техника эдилелиңге, ажыгаалынга анализ берген.

«Мурнакчы» совхозта четчир санныг автомашиналар, ийзы-бүрү марканың тракторлары, кедээ ажыл-агый машиналары бар. Оларның кампалгазы, эдилели, ажыгдалы, сеткедезин багай болганындан доктаамал үрелип, аңаа турары хөй болуп келген. Ажыл-агыйда үжеп ажыг машинаның чүгле он ажыы ажылче үнүп турар. Гаражта таныныл чок болганындан машиналар, тракторлар бажынар чанында хонуп келген. Чамдык чолаачылар, трактористер онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чок, техниканы багай эдилеп турарындан планныг оналдаларын күүсеткейн турарын хуралга шүгүмчүлээн.

Үстүнде адаан болгаш өске-даа четпестер совхозтуң МТМ-де партия эге организациязының (секретары турган Хертек Маадыр) четпес ажылындан болганын саная берген чугаалаан. Хуралга хүлээп алган шиитпирлериниң күүсеңнерине, коммунистерниң бот-идепкейин, харыысалгазын, ролин бедиздериниң шоолуг сагыш салбайн келген. Ол ышкаш негелде көшкак. Четпеетерни дарый эдериниң хемчегларын айытkан доктаалды хурал хүлээп алган.

Канчыыр АРБАЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Тее-Хем районда «Чодураа» совхозтуң Хараал-Тейде сүт-бараан фермазының саанчызы Зоя Дежитоол саанчыларның чарыжының тиилекчилериниң бирээзи. Саап турар инектерин эки чемгерип, ажаалдазын экижиде ол сагыш салып турар. Чылда өртүмаа-биле ийн мүн килограммдан куду эвес сүтү саап ап турган. Ол фермага он чыл ажыг үеде инектерни саап, мантадып келгеш.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

КИЧЭЭНДИРИГ

Баштайгы кичээндириг бо эвес бе?

— Курут черге шимээн үүдүрүп турар-дыр силер—деп, бо таварылга дугаймында шүүдээ ажыл-агыйны химизаставрының шинчилел-төлевилел станциязының лабораториязының ажылдакчыларының бирээзи мени шыгыттып чугаалаан чүве.

Баштайгы дээрезинде ук товарылга республиканың хереглекчилер иштиделе биле Агроудетпүр комитединиң аразында ажыг-ажыг маргыдаанны үндүрген. Москвадан чогуур документилер келгеш соонда удурткучуларның аразында дүрбүжүүшкүннер болгурган. Харын-даа «Күш-ажылдың хостуу» совхозтан картофельди хереглекчилер иштиделе хүлээп ажыр апаргаан. Ол картофель бистиң столдуувуска келирде чугаажок.

Бо теогунун алыс утказы мындыг. Улуг-Хем районда «Күш-ажылдың хостуу» совхоз республиканың хереглекчилер иштиделе-биле картофель садарының дугаймда керээ чаргаан. Сеңгээн сес — верткен мыш. Күзүн совхозтуң удурткучулары Улуг-Хем районуң хереглекчилер иштиделиниң белеткел ковторалының директорунга картофель ажаап алыр шеңду айтып берип, картофельдин дүжүүнүн шыырын коргүзер соруглга-биле каш килограмм картофельди казып, шаңда бүннерге аңнарын урган. Кеңзе ажааган картофельди хереглекчилер иштиделиниң даргазы Н. Черепанов, дарганың орлакчызы белеткел конторазының директорунга Э. Хомалыг даарта эртен берип көөрге, аз-шыгы көвүдей берген болган. Кеңзе картофельди алгеш, кедээ ажыл-агыйны химизаставрының станциязының лабораториязынга хымалуг. Ам каанчаар, нитраттары көвүдей берген-даа болза, он картофельди чиир апаар бис. Чүге даарга бо чылын республиканда картофель дыка эксен.

Бо товарылгага Агроудетпүр комитединиң харыысалгалыг ажылдакчыларының хамаарылгазы аңгы-аңгы болду. Кедээ ажыл-агыйны химизаставрының станциязының даборатория ажылдакчызының чугаазын бо үүүдүң өгеинде кирдим. Кедээ ажыл-агыйны химизаставрын турар улус ындыг-ла мынаан. А үнүш камгалалының республика станциязының начальниги М. А. Хаабулатов республиканың хереглекчилер иштиделиниң дарталарының чугаазын дыңнаазын корреспондентиге сүмелээн. Бодум база хереглекчи, магазиннерден картофельди садып чиир турар болганымда, барын-барын шуулалыг болганымда, каанчан дыңнаарын барбас мен. А үнүштү камгалаар хүдүлгелиг кижилер чүү кылыр ужурлугуу?

Чангыс сес-биле чугаалаарга, нитраттар көвүдээн картофельди сайгарып чорудар даап каш хонуп иштиңде дыка күшеныңнинниг ажылдаанар. Ооң түүнелиңде тоо черлерден чеңшөрелдиг келгеш ол.

Республиканың совхозтарында минералдыг чемнинчидиңнеңе шыы эвес надаглаан, ажыглаан турарының дугаймда чугааны парлаага органнары үргүлүү көдүүн келгеш. Шинчаа-даа ажыл-агыйларга дүүштүг хемчегер алдынмаан. Минералдыг чемнинчидилгелер бөгүүнге чедир шаңнарда, хөөндүрде тенгүүн-чайлыг чыдар. Анаа чүгле удурткучу ажылдакчылар эвес, а ажыл-луг. Ам каанчаар, нитраттары көвүдей берген-даа болза, он картофельди чиир апаар бис. Чүге даарга бо чылын республиканда картофель дыка эксен.

Бо товарылгага Агроудетпүр комитединиң харыысалгалыг ажылдакчыларының хамаарылгазы аңгы-аңгы болду. Кедээ ажыл-агыйны химизаставрының станциязының даборатория ажылдакчызының чугаазын бо үүүдүң өгеинде кирдим. Кедээ ажыл-агыйны химизаставрын турар улус ындыг-ла мынаан. А үнүш камгалалының республика станциязының начальниги М. А. Хаабулатов республиканың хереглекчилер иштиделиниң дарталарының чугаазын дыңнаазын корреспондентиге сүмелээн. Бодум база хереглекчи, магазиннерден картофельди садып чиир турар болганымда, барын-барын шуулалыг болганымда, каанчаар дыңнаарын барбас мен. А үнүштү камгалаар хүдүлгелиг кижилер чүү кылыр ужурлугуу?

Чангыс сес-биле чугаалаарга, нитраттар көвүдээн картофельди сайгарып чорудар даап каш хонуп иштиңде дыка күшеныңнинниг ажылдаанар. Ооң түүнелиңде тоо черлерден чеңшөрелдиг келгеш ол.

Республиканың совхозтарында минералдыг чемнинчидиңнеңе шыы эвес надаглаан, ажыглаан турарының дугаймда чугааны парлаага органнары үргүлүү көдүүн келгеш. Шинчаа-даа ажыл-агыйларга дүүштүг хемчегер алдынмаан. Минералдыг чемнинчидилгелер бөгүүнге чедир шаңнарда, хөөндүрде тенгүүн-чайлыг чыдар. Анаа чүгле удурткучу ажылдакчылар эвес, а ажыл-

ды холу-биле тудуп кылып турар механизаторлар даап өске-даа кижилер бууруулуг. Чемнинчидилгени хонуга машина-машиналы-биле оналаадыр тен каар, суттарыга үезинде арыктарже тоннатоннаалы-биле эвилдир кааптар-дыр. Шак ындыг ажылдың түүнелиңде тарыга тодуңе чемнинчидилгениң хемчеңи көвүдеп, чер ажылының продукциязына ийзы-бүрү химиктиг бүдүмелдер эңдере чыглып, бүдүрген продукция чем эвес, хоран апарын болур деп, корреспондент-биле чугаага үнүш камгалалының республика станциязының начальниги чеңшөрешкеп. Бир-тоо, кедээ ажыл-агыйының удурткучуларындан эгелээн, механизаторларга чедир чемнинчидилгени шын эвес ажыглап турар болганда, чоңга, боттарынга, уруг-дарыңга хоран холумактыг чем продукциязын бүдүрүп үндүрүп турары ол ышкажыр. Бүгүн республиканда хорааналган кижилер дугаймда факт чок. Бир эвес ажылга кижилериниң хамаарылгазы ол хөөнүр турар болза, ындыг факт турун шаап болур-дур.

Катап хынаада үезинде «Күш-ажылдың хостуу» совхозтуң картофелинде нитраттарның бары 1 килограммда 300 эвес, а 176 миллиграмм болган. Баштайгы хынаада үезинде чүге 300 миллиграмм болганыр?

«Оваарымчалыг: химикиг чемнинчидилге!» деп баштайгы кичээндириг бо эвес бе?

Шаңгыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

КЫЛЫРЫН КӨВҮДЕДИР

Бо чылдың сентябрь 23-те «Шын» солунга Борис Дондук-ооллуң «Хойтпак» деп эгелиг материалын номчаан, ооң бодалынга бүрүү-биле каттыжар-дыр мен. Хойтпакта, тарак-даа суттен үнген амданныг, хоолудут чемнердир. Олар кайызы-даа мал сүткүр болгаш чылыг үеде турар. Кайызы-даа тускай хереглиг (ажыткылыг). Хойтпакты хайындыргаш, сарыг-суун аңгылап алгаш, чыг сутке холуй саарын турган, быштак кылыр, а ооң сарыг-суу ажыг эвес, ону чыдыы-биле ижерге, чаш уруглар семирир.

Хойтпактаа аржы, курут база кылыр. Чигирлеп каан ол бөжа база дыка амданныг.

Хойтпактың, ооң үнер аныченнинің составын артем өлүү-биле шинчилеп тодаратkаш, бо магалыг ак чемни черле көвүдериниң аргазы чүү ирги деп бодап чор мен. Ону столоваяларга чүге садып болбас деп. Хойтпакты, таракты интернаттарның столоваяларынга, уруглар, эмнелге албан черлериңе база ажыглаза деп бодаар-дыр мен.

Эрес-оол ООРЖАК.
Аныгты суур.

Айтырыңар — харыылап берээли

АРЕНДА КЕРЭЭЗИ ДЕП ЧҮЛ?

Мындыг айтырыгны «Сүт-Хөл» совхозтуң болук малчыныары сонуургап турарының дугаймда бисче номчуңчу Улаанмай Адыжык бижип чорутkан. Ук ажыл-агыйның малчыныары бо чылдың январь 1-де шуутузу бот-орулга-чарыгтаже шинчаан. Ындыг болзажок бо деңнелгелиг үеларда ооң-биле ыызыгаарлаттынмайн, арендалыг керээ деп чүл ол дээрзин тодаргайы-биле билип алыксап турардар.

Ол ышкаш ол-бүле керээниңе турааны ышкаш, чеңгиг болур бе дээрзин автор айтыргаан.

Анаа харыы ындыг:

Бо чылдың сентябрь 9-та «Шын» солунуун ийнги арнында «АУК (агроудетпүр комплекциязын) системазында арендаа» деп таймызбырны, ол ышкаш сентябрь 13-те ол-ла солунда «АУК: арендаа харыдаалары кандыг болуруу?» деп үүүлү базаа пардаан бис. Бо үүүлдерден арендаа керээзиниң ужур-утказы кандыг болуруу дээр дугаймда билип ап болур.

Арендаа керээзи дээрге хамын-ла чүүлү малчыныарга хамаарыштыр чугаалаарга, кажаа-хорааны, бажын-бадгатты, кудукту, одар-белчиир, мал чемни, черле надарчы кижиге дерек бүү-ле чүүлдерни совхозундан хеледелеп алыры-дыр.

Өт-бүле азы бригада (звено) керээзиниге бодаарга, ол нарын кылыр, саная чүүлдер хөй.

Арендаа керээлиге чек системазы ынаа-ла турар.

Бо айтырыг талазы-биле совхозтуң специалистериңнеңнеңне

Октябрь 1—КУР-нуң национал байырлалы,

Республиканы чарлаан хүн (1945).

ЧЕДИИШКИННЕР, ПЕРСПЕКТИВАЛАР

Компартиядa баштаткан кыдат ажылчы чонвуң берге болгаш үр үеде чорудуп келген революсчу демисели 39 чыл бурунгаар алдарыг тиилелге-биле доозулган. 1949 чылдың октябрь 1-де Пекинге Тиньаньмэнь шелге Кыдат Улус Республикавың тургустунганын чарлаан.

Аныяк күрүнеенің улузунуң мурнунга чүс-чүс чылдарда турup келген хожудангай чорукту, хей чылда болup келген хамааты дайынның болгаш япон эжеледдің үржуктарын ажып эртер, социалистиг чаа иниттилелди тургузар талазы-биле эң берге сорулгалар турup келген. Ол орукка эвээш эвес чедиишкиннерни ол чедип алган, ынчалза-даа шыңгыы бергедээшкиннерге база таварышкан. Чүрттү 70 чылдарның төнчүзүнде халапка чедирер часкан «культура революциязы» эн-не аар бергедээшкин болган.

Кыдатка соолгу оң чылдар кандыг-даа хөөрешиишкин чокка төгүлүп улуг эскерлиишкиннерниг чылы болган. Компартия догматизмден болгаш идеолоттуг талага чаңгыс кижиге үдүүр чоруктан шинтирлин-биле ойталаш, болдуңган частырыгларны эдип алыр талазы-биле эң берге ажылды баштаан. Партияның болгаш күрүнеенің ажыл-чорудулгазының кол угланышкының экономиктиг тургузуушкунче угландырган. Социалистиг чаартылганы боттандырып чорударынче, реформалар чорударынче болгаш даштыкы чүрттар-биле харылзааларны калбартырынче шинтирлиг угланышкыны чоруткан. «Чөөнө частырыгларны чайлатканының, хамыктың мурнунда, кодээ экономиктиг ажыл-чорудулганы таварыштыр тургускаанының түнелин иинти национал продукт күрүнеенің сан-хөө орулгазы, а ол ышкаш хоорайның болгаш кедээнің чүрттакчы чонунуң ортумак орулгазы 1978 чылдан 1987 чылга чедир ийи катап улгадыр арганы берген.

Амгы үеде Кыдат хөгжүдеенің чаа чадазынче шилчип кирген. Коммунистиг партияның эрткен чылда болган съездинде экономиктиг болгаш политиктиг реформаны улам ынай ханыладырының дидим планын пдип үндүрген. Ажылагый эде тургустунуушкунуң кол сорулгазы — социалистиг өскүнүң планныг баазан экономиказының чаа системазын тургузары. Политиктиг реформага хамаарыштыр чүү чугаалаан болурул дээрге сайгырангай демократиялыг социалистиг политиктиг системаны келир үеде тургузары болур.

Экономиктиг эде тургустунуушкунну улам ынай ханыладыры — эн-не берге херек болурун бо чыл көргүскен. Бирээде, сан-хөө, капитал салышкыннары, даштыкы садыг болгаш оон-даа өске үүлдер ышкаш ыңдыг нарын реформаны боттандырып чорудар үжүрлүг. Ийиде, ол чаартылгаларны тургузарынга таварымчалыг экономиктиг байдалдарны тургузары. ККП ТК-ның сентябрь пленумунга (1988 ч.) демдеглээн ышкаш, чаа чылдан эгелээн, Кыдатка өртектер болгаш ажыл төлевирнинің системазын эде тургузары эгелээр. Ол чорук ажыл-агый системазының бүгү реформазынга шинтирлиг салдарлыг болур ужурлуг.

Даштыкы политикага хамаарыштыр кандыгыл дээрге, ККП-ниң соолгу съездизиниң шинтирлерни ёзугаар Кыдат бодунуң күшеннишкиннерни делегей байдалының таварымчалыг хөгжүүрүнче, бүгү делегейге тайбың эргежмитарынче угландырар аппар. Кыдат моон сонгаардаа тайбын, кымга-даа хамаарышпас болгаш бот-тускайлаң даштыкы политиканы, тайбың ножа-хелбээ доозуп-шаашкының беш принциптерниге үндезилеттинген бүгү чүрттар-биле байыралдың болгаш кады ажылдажылганың политиказын чорударын медеглээн. Эрткен он чылдарда республика капиталистиг чүрттар-биле эдээн калбак политиктиг, садыг-экономиктиг, эртем-техникиг болгаш шериг харылзааларының будуң системазын тургузуп алган. Кыдат даштыкы политикада ол угланышкын колдап турар байдалды эдээн.

Соолгу чылларда Чөөн Европаның социалистиг чүрттары-биле ийнзы-бүрү талалыг харылзааларны хөгжүдеринге эки талалыг өскерлиишкиннер болган, оон шитпиде партиялар аразының харылзааларын катап тургускаан.

ССРЭ болгаш КУР-нуң аразында чазак, парламент, хейнитинин деннелинге, министерстволар, ведомстволар болгаш организациялар аразында ийнзы-бүрү харылзааларның бурунгаар хөгжүлдезинің эгелээнин сеткил ханышкыныбиле демдеглеп болур. Советкыдат консультациялар болup турар, соолгу үеде мурнунда турганыдан хей саныг айтырыгларга ийи таланың турштарының ниитилешкээн демдеглеп болур. Кызыгаар талазы-биле чугаалажышкыннар база болup турар. Садыг талазы-биле эдээн чедиишкиннер чедип алдынган. Экономиктиг болгаш эртем-техникиг кады ажылдажылга тургустунуп эгелээн, баштайгы дутуржулгаларга болгаш керээлерге ат салдынган.

Олег МАСТРЮКОВ.
СЭТА-ның корр.

Пекин.

Мораль темазынга

КАТЧЫР МЕН

Бо чылдың сентябрь 8-те № 208 «Шынга» бижикчи Ирина Бюрбюнүң «Баракка чаржыныг-дыр» деп үүлү парлаттынган. Автор ол үүлүнге солумнун арынарынга аажы-чаң кижизидилгезинге, этиканың чамдык айтырыгларынга хамаарышкан материаллар үнүп турар апарганынга дыка таарымнганын илереткен. Ылангыя оон саналарында мораль темазынга үнген материалларны коллективтерге эртер политиктиг кичээлдерге сайгарып, чогум оларның коллективинде ыңдыг янзылыг чижектер барчогун илереп, бир эвес бар болза, ону чайладырының хемчээн алырының аргаларын тыпса деп сумези черле чоп. Бижиниң национал чоргааралы турар болгай. Кандыг-даа нацияның чараш моозу-шынары, аажы-чаң культураны бар.

Бо-ла темаларга хамаарыштыр бодунуң эскерген үүлдериниң малаа чугаалакеадым. Чорук-черек аайы-биле бо-ла Бызылга чеде бээр кижи мен. Чоокта чаа база аная четкеш келдим. Ынчан хоорайның дөртку микрорайонунда № 46 магазинге орук аайы-биле кире бердим. Ол магазинде арага, пиво садып турар болду. Оочур магазиндеи үнгеш, дашкаар шөйлүп чоруткан. Оларның аразында аас-дыл кылып, шуугаанны-дааа бар. Коорүмге, колдуунда-ла тыва аныяк оолдар. Чамыызының кеткен изиктевиндеи эгелээн, арны-бажыңга чедир чудангы-ла чүве. Холдарында лембүүнер, литр шилдер тутқылаан. Оларның аразында улуг назылыглар шоолуг-ла көзүлбес.

— Үргүлчү мыңдыг болза берге-дир аа—деп, оочурга турган улгады берген кижиден айтырарымга: «Ол чүү дээрин ол, бо-даа чугаар-дир. Шала кежээликтей, садыг хаар дүштү, ана шөөн-соолга үнер болбазыкпе»—дей-дир.

Магазинде арага оочурлаан аныяктарны кайда чүрттап, ажылдап азы өөренин турарын тодаратказ, үеним негелери-биле шынгыы түлар болза деп күзел бар. Шагда джыл шагын чоп ажыглаарының, оон чидириин болгурбазының талазы-биле солуп, сеткүүлге рейдилер үнгүдеп турду. Республиканың контроль черинин азы оон болуктериниң, депутаттарының, солун черлериниң болгаш өске-даа активтериниң киржилгезин-биле будурулгелер, организациялар черлериге, автобус аргыжылгазынга чүге рейдилер кылып болбас деп. Ынчан кымнын прогулдап, анаа хилис шак эрттирип, чамдык күш-ажылчы кижилерниң артынга чаштынып, мангыстаалчак амыдырал-биле чүрттап турары тодарап келбес бе? Моны черле үстүнде алаанын черлер өөренин көөру артык эвес.

Каныг-даа чердериниң арага, пиво садар магазиннериниң чанында ыравас кижилерни милиция киржилгелиг хыналадан кылып, ажылаап, чүрттап турар черин тодаралып, шынгыы хемчег алза кандыгыа? Бир-таа, хоойлу-дурум кижи бүрүзүнге чаңгыс болганда, оларның ажыл үеэнде хостуг чаанап, бодунуң мозушынарын оскуушкан, өске күш-ажылчы кижилерниң артында чаштынып алган магазин «таныылы» апарган турары албан эвес болгай. Ылангыя арагачыларга болгаш арагалаашкынга удур демиселди чорудуп турар болганда, бо ажылды кажан-даа кошкатпас болза эки. Кызылдың ол арага магазиннинге оочурлаан аныяктарның чамдыктары дыка чүрүм чок. Назыны улгады берген улустүн оочурлаан арагазын азы пивозун ушта соккан, ынай болган турар. Ону чанында турар улус мырынай эскербээн чүве дег. билбаеченеп эрттирип каар. Моны даччыыр чугаалаан дыннаан, шала бүзүрексевес кижи мен. Ынчан ол магазинге хереглээн бараанын ушта соп алган, үнүп бар чорумда: «Бир оол дембүнге пивом ушта соккан, аппарды. Кижи аная кайын чедирил. Оола-ла дембүнүмүн бээр болза — деп, бир хөрээжен кижи ынча диди.—Соолдан сүрүп, дузалаашын көрүүнерем» — деп, оочурлаан улус арызындан бир кижи алгыладыр. Анаа дузалаашкан кижи-даа тывылбады. Демги оол кайда барганы билиннинде. Ам-на харын пивозун быдаткан кижини көргеш, бүзүредим. Чоннуң хереглээн бараанын ушта соп чорудулар чоорту улуг херекке онаажыр. Оон-даа ыңгыы өөр-сүүк кылза хөөнү. Чүге дээрге ону көргеш кижилер ыңдыгларны амдажыдып, хемчээн албайн турда, улуг херекке чедирер, бир идиг беришкиннинг талазы ыңда. Моон алгаш көөрге, арага магазиннинин чамынга корум-чүрүм түлар милиция азы дружинниктер турган дег. Черле активтерни база борта киириштирери чүгүл.

II. Бюрбюнүн чүүлүнде Бызыл хоорайга пиво садыглаашкының культуржудуп, ону түскай кафелерге садыглап, анаа аш-чемни катай салар кылдыр чүрүмчүтса кандыгыл деп айтырыг салган. Бодум хүүмда ону деткиир мен. Шынап-ла, моны культурлуг ижин болурунун байдалы бар. Чүгле ону чүрүмнүг организастан садарындан хамааржыр деп болаар мен. Кафелерге, столоваяларга эвээштеп, доктаамал садар болза, ниити чүрүмну шыңгыырадырынга-даа, эптиг болбас бе?

Автор бистин аныяктарыыстын аразында боттарының ийик-хевин кеттинип, бажын таартын база арнын крем-пудра-биле чаап алганы таварымча чок болдар, кыстар барын база эскерип бижээн. Үеним негелези-биле, шынап-ла, аныяк кижилер кеттиниксээри черле чоп. Ынчалзажок болдуңуп өртем-биллиннге, мергежилиннге, черле ынчаан хевир-дурузуттуге ол бүгү мода таварыжыр ирги бе дээрзин ожаап боланыры чугула хире. Соолгу үеним модазы-ла дээш ону сүрүп, душпуже-ле өттүүп кеттинери бегай чаңчыл болгу дег. Чамдык оолларны көөрге, баштарының дүгүн үзүткаш, таарыландырып алган, ажаап безин шыдавас боор. Эрни, чаак салдарын база өстүрүп алган. Ынчаар ажааттының шыдавас аныяктарны көөрге, артында улам чудангы, харын-даа назыхары улугаут көстүр.

Ада-өгбелериистин салгалдың салгалче дамчаан чаагай чаңчылдарын, ёзулалдарын уламчылазывысса. Национал хөөнтерни кетсе. Оларны даараар ус-шеверлерниң кооперативтерни тургускаш, национал хөөнтерден чоога бараалгатса.

Бижикчиниң чагаазынга хамаарыштыр болалым илереткишаан, саналарым база киргиледим. Чогум бо талазы-биле номчукчуларның саналы кандыгы? Солун дамчыштыр билип алыксалым.

Бараш ОНДАР.
Сут-Хөл район.

Дузалал ажыл-агыйы

АЖЫЛДАР КЫЛДЫНЫП ТУРЗА-ДААА...

Чоннуң дузалал ажыл-агыйын хөгжүдер талазы-биле районнуң улусчу контроль комитеди доктаамал хынаалдарны чорудуп, оон түүнеездерин комитеттиң хуралынга чугаалажып көрүп турар.

Эрткен чылын чоннуң хүүзүнде малынган күрүвеге 371 тоона эттти дужаган. Ол дээрге районнуң күрүнеге садар эттинин 15 хуузу болup турар. Районнуң белеткел конторазының шугумуннде чоондан бо чылын 391 тоона мадды дириг деңзи-биле хүлээн алган. Ол ышкаш чоондан 17 тоона сүттү, 318 килограмм мёдту, 27 мун даргаа чуурганын, 250 тоона картофельди садып алган.

Комитеттиң хуралынга эрткен чылын районнуң албан черлериниң, организациялардың болгаш будурулге черлериниң дузалал ажыл-агыйын сайгырадып турарының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Оон хүлээп алган доктаалды күүседир талазы-биле ыяш ажыл-агыйы (директору Ю. А. Грипцов) эдээн ажылдарны кылып чоруткан. Боттарының ажылчыннарынга 5 тоона 850 кг сүттү, 1235 кг эттти, 410 кг мёдту будурup саткан. Ол организация дузалал ажыл-агыйын сайгырадыр талазы-биле перспективиг планны кылып алган. Ол ёзугаар ажылдап, 50 ажыг бода малдарны тудup, оларны Белбей деп черде семиртилгеде азырап турар. Олар ары ажылын сайгырадып эгелээн. Ында 100 өг-бүле ары бар. Чүрттакчы чонга 20 өг-бүле арыны саткан.

Сарыг-Септин орук септелге-тудуг участогу шээр малды тудup эгелээн. Оон бат саны 112 баш четкен. Дерзиг-Аскының уруглар бажыны 38 хаванны өстүрүп турар.

Ындыг-даа болза, районнуң чамдык албан черлери, организациялар болгаш будурулгелер дузалал ажыл-агыйын сайгырадырын четчес боттандырып турары хынаалдаан илереэн. Районнуң белеткел конторазы Мерген-Аскында хаван фермазының тудуун ара каптан. Дерзиг-Аскының дузалал школазында хаванның баш саны өспейн турар. Бүренинң интернат-бажыны хаван өстүрер талазы-биле четпес ажылдан турар. Сарыг-Септин тыва ортумак школазында дузалал ажыл-агыйынче четпес кичээнгейни угландырган. Оон үржүүндан 19 хаван оолдары өлүп, өлүп хорааан. Ол айтырыгны комитеттиң хуралынга сайгарып чугаалаашкан, бурулуг кижилерге харысаалганы хүлүүткен.

Райкүүскомнуң улус өөрелиге киллиэн школаларда дузалал ажыл-агыйын сайгырадыр дугайында четпес сагыш салып турарын комитеттиң хуралындан айткан.

Районнуң төп эмнелгези боттарынга тудup турган хаваннарын үзүткан, чок кылган.

Районнуң улусчу контроль комитеди болгаш чер-черлерде контроль белүүктери-биле бо чылын чоннуң хүүзүнде дузалал ажыл-агыйы малдарны тудup, ногаа аймаан тарып, өстүрүп турарының дугайында кодээ Советтер айны-биле хынаалдаарны кылып чоруткан. Ол хынаалдаа шлерээн болза, чамдык кодээ Советтер, ажыл-агыйдарның удуртучулары чонун дузалал ажыл-агыйын хөгжүдеринче четпес сагыш салып турар.

Бүрен-Аксы кодээ Советинин күүскому болгаш совхозунуң администрациязы бо чылын ол ажылды хөгжүдер талазы-биле чамдык ажылдарны кылып чоруткулаан. Совхозтуң ажылчыннарынга болгаш өске-даа кижилерге 55 хаван оолдарын саткан. 650 ажыг га сигена шөлүн, ногаа болгаш картофель олуртур черни берген. Чоннуң хүүзүнде малынга кадатты организастаан.

Бүрен-Бай-Хаак кодээ Совети болгаш совхозтуң директциязы ол ажылды хөгжүдеринче четпес кичээнгейни салып турары хынаалдаан илереэн. Ол кодээ Советтиң дыка хей чүрттакчылары хүүзүнде малды тутпайн турар. Чоннуң хүүзүнде малының кадалын организастаан.

Чоннуң артыкшылдыг продуктуларын садып алыр талазы-биле районнуң белеткел конторазы шүүшем ажылдан турар. Чоондан сүт садып алыр талазы-биле ажылды чемдиг совхозтар чорудup турза-даа, чамдыктары организастаайн кодээн. Чайгы үеде чүгле хаван эттин хүлээп ап турган. Амгы үеде чоондан өзт садып алыры берге байдалда. Белеткел конторазы кодээ Советтеринин чүрттакчыларынчонуңдан бода малды садып алырын организастаайн турар. Район төвүнүң чүрттакчыларыбиле бода мал садып алырының керээзин чаргаш, а өске суурларның чону-биле керээ чарбаан. Оон ужуруңдан Сарыг-Септин аш-чем магазиннеринге өзт садары үүктелеп бээр таварыштар бо-ла тургулаар. Чоондан даргаа чуурганы садып алыры эрткен чылдан дорайтаан.

Амгы үеде районнуң улусчу контроль комитеди райкүүскомнуң чоннуң хүүзүнде дузалал ажыл-агыйын сайгырадыр дугайында хүлээп алган шинтирлин кодээ Советтер айны-биле кавчаар боттандырып турарын хайгаарадга ап, ону контрольга адыр сорулганы салган.

Климентий ОЧУР-ООЛ.
Каа-Хем районнуң улусчу контроль комитединиң даргазы.

МЫНЧАЛЗА ЧҮЛ?

Амгы үеде бисте эң чугула айтырыгларның бирээзи болза, наркомания-биле демисел болгай. Бо айтырыг бистің республиканы оюн эрте бербес. Чүге дизе черлик хендир республиканың деннеезиниде үнүп турары билдингир. Соңгаартан келген улус бешин оон үрезинин чымп ап турган, туттурганын солундан чоокта чаа номчудум. Аныяктарның орттузунда черлик хендир үрезинин чымп ап, ону тыртып турары чажыт эвес.

Черлик хендир дээрге аажок быжыг болгаш шыдамык үнүп. Оон үрезинин бир сымка бешин миллион-миллион чоруур деп дыннаан мен. Ол үрезиннер хат-салгын, суг аайы-биле тараар чүве дээр чораан. Специалистерниң санап турары-биле алырга, черлик хендир—культурлуг үнүштерге эң-не хоралыг бок. Ол суг-даа хереглевес, душкан-на чериниден үнер хевирлиг.

Мен бо-ла чораан, оон өөрү ковудеп турарын көргеш, ажок-ла дүвүреп чорумен. Бо хоран үнүшке удур демиселдің республикада чорудуп-ла турар харын. Ынчалза-даа чамдык таварыгларда чогумчалыг дээн чок болур-дур. Оон бир чылдаганы болза, өйүн эрттирип-дир бис. Өзүп быжыга берген чаштан хоранга ол-бейн турар. Шак бо хоранбокту черле үзүткан шыдаваас бис бе?

Кижи бодаарга, амгы үеним сайзырааңгай техниказы, хоран-химикаттар бар-дыр. Тарылга эдчештирилгени болгаш агротехникиг хемчеглер бар-дыр. Олар чүге дээн чогум? Бо кончуг чидиг, үеэн келген айтырыгта специалистер черле дорт харымны бээр, черлик хендирге удур республикага бүгү-ниитинин деннеелин эгелээр керек.

Ам үүнү канчалаа эки? Мээң саналым ыңдыг: республикага бо хоран үнүш-биле демиеежиринин шалыпчы неделязы-даа болгай-аа, шалыпчы оң хонук, алы шуут шалыпчы ай-даа болгай-ла, чаралаш, олче бүгү чонну — аныяктарны, ада-иелерни, пенсионерлерни эвиледдезе чүл? Бо ажылды организастаарда совхозтар, кодээ Советтер аразында чарыштан салаа чүл? Оон-биле кады черлик хендирниң хоразының дугайында парлалгага ыяка материалдарны, кеску, чидиг плакаттарны, кыйгырыгларны парлап, кижи бүрүзүнге, хамыктың мурнунда аныяктарга чедирее чүл? Лекция-беседаларны организастап, киножурналдардан көргүсее? Ол хамаанчок, черлик хендиринин, черле наркоманияның ийилдиг хоразының дугайында школаларга түскай уроктарны (беседаларны) эмчилер, специалистер эртиргин деп саналдыг мен.

Кенден-оол САРЫГЛАР.
Тээли суур.

ЭМ ЫШКАШ ЭКИ СУКСУН

МАРЫ. (СЭТА). Мары областың магазиннериндe кирген хымысты сергедир эм, сунеаанын чандырар суксун деп адаан турар. Иволгинск районда «Большевик» совхозтуң продукциязынга аан эмн рекламаны бодап тыппас сем. Ында белерниң сүдүнден суксун бүдүрер талазы-биле цехти эмгыгларга киирген. Ону белеткеп ылырының рецептизин малчыннарга Киргизиядa эшгөөру берген. Туркменияда чаңчыл болган суксун — эм болup турар шай. Хымыстың эдээн кезиин кодээ эмнелгелерге болгаш уруглар садтарынга берип турар. Бениң баш саным өстүреринче угланышкынны районда алган. Хымыс бүдүрерин улгаттырар арганы ол бээр.

«СЫМЫРАНЫКЧЫ» ДЕП АДААН

РИГА. (СЭТА-ның корр. И. Коваленко). ВЭФ каттыжышкының эртем-техникилед институтунуң конструкторлары чугаа очулдуруп дамчыдар бичии аппаратура комплектизин «Сымыраныкчы» деп адаан.

Чаа черекеел ийзы-бүрү байдалдарда — ужуражышкыннарга, чөвүлел хуралга, заводка, музейге, хоорайга экскурсия үезинде өске дылдыг дыннакчыларга информациязы дамчыдыр берип турар. Очулдурукку ыңгаадаа шаптыктавайн, илеткелчиин база тайылбырлакчыны үзе кирбейн, микрофонга сестерин сымыраныптар, а үүнү техника аная дыннаалып турар кылыптар.

СОЦИАЛИЗМ ЧҮРТТАРЫНДА

◆ **БЕЛГРАД.** Югославия амгы үеде экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкыннарны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

Бараан будурулгезин хөгжүдеринче болгаш ажылагыйны чорударының рывок критерийлеринче шилчиринге тургузуп болбас. Август айда чүрттө инфляция бо чылда телевилеттинген 95 хуу болup дээн деңнелди ажа бергенинден ол бодап турганындан эдээн ковудей бээринің боттуг аймыны тургуетунуп келген деп, чазак башкыны чугаалаан. Ол чорук экономиктиг болгаш социал улуг үржуктарлыг болup бооур. Инфляцияның чылдагаапнарын болгаш оон оон ыңай өзүлдезин доктаадыр талазы-биле ажыл чорудулганы идепкейжидерни болгаш оон деңнелин экономиктиг хөгжүдеде чогумчалыг эвес угланышкынларны ажып эртериниң, үлетүүр будурулгезинде чаңгыс черге таптаашкыдан чоорту үнериниң үечадазында турup турар. Ол дугайын ЮСФР-ниң Эвиледдің күүсеекчи вечазының даргазы Бранко Микулич Загребке болгаш делегейниң садыгүлетүүр ярмарказынга югослав ажыл-агый удуртукчулары-биле ужуражышкынга медеглээн.

ДИСКУССИЯ ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНОнуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының ниити политиктиг дискуссиязының кол утказы үк организацияның күүрүүн делегей амыдырында тургустунуп келген чогумчалыг угланышкыннарны быжыглаарынга, доозу-биле ажыглаарының дугайында бодал болган. Ол чорудулганың кол фактору, ортумак болгаш оон биче ыракшылдыг ракеталарны үзүткаар талазы-биле керээниң эгелээн чепсеглеиишкинин боттуу-биле дүжүреринің чорудулгазы болган деп, барыла бүгү саваа бергеннер онаалаан демдеглээн.

Делегей ниитилешилеериниң мурнунда турup турар сорулгаларны шинтирлиг-ринче, коллективиг күженнишкиннерни идепкейжидерниче Аргентинаның, Боливияның, Кабо-Верденин болгаш өске-даа чурттарының төлээлекчилери ыйгырган.

ЧАРЛЫК ҮНДҮРГЕН

РАНГУН. (СЭТА). Сентябрь 18-те эргиде соовда эрге-чагыргага келген армия командылары чер-черге шериг-административиг органнарын тургузуунуң дугайында чарлыкты парлап үндүрген. «Лоута пьиду нейлин» солунуун ыңнаадын турары-биле алырга, областарга, районнарга болгаш хоорайларга хамааржып турар шериг округтарының болгаш гарнизоннарының командылакчыларынга боттаткан күүрүнин хоойлудурумун катап тургузар талазы-биле чөвүлелдерни тургузуп турар. Кодээ суурларга ол органнарның даргаларын болгаш кежигүннерни ол черде турар шериг командылалы томуйлаар.

КИРЖИП ТУРАР

КАБУЛ. (СЭТА). Бахтар агентиделдің ыңнаадын турары-биле алырга, сентябрьның эгезинде хамааты хеп кедип алган 250 пакистан шериг Пактия провинциядa Чамкани уездуге афган девискээрже кирип келгеннер. «Стингер» дээр дүүдүштелдир адар ракеталар болгаш аар чепсек-биле чепсеглеиип алгаш, олар ол районда хөделип турар экстремистер-биле кады дайынчы операциядa киржир деп турган. Ынчалза-даа АР-ның чепсектиг күштериниң шинтирлиг хөделиишкиннериниң ачызында оларны ук провинциядa девискээрлеринде удурлеп. Медээлер ёзугаар алырга, пакистан шериг албаныглар экстремистериниң афган хоорайларны ракеталыг-биле бооларар үеэнде оларга инструкторлар болup турарлар. Ол чорук Афганистаның иштики херектериниң Пакистанның холбаалаашкынының күштелгениниң, афган контрреволюциясының талазынга турup алган, дайынчы хөделиишкиннерге пакистан шериг кижилериниң дорт киржилгезиниң дугайын херечилеп турар.

НЬЮ-ЙОРК. Бруклин көвүрүү. 100 ажыг чыл бурунгаар бо хоорай даам инженер тудуну ажыглалга киирип турда, черге кара-даа ол көвүрүг-биле бодунуң чарашы болгаш хемчаалының талазы-биле Бруклин-биле деннеми бээр көвүрүг чок турган. Бруклин көвүрүүн хей чогаалчылар болгаш шулуччулер мантап бижээзин, оон чуруун рекламаа кылырынга кайбаа-биле ажыглап турган. Бөгүн 1,6 километр узун ол көвүрүг Нью-Йоркта эң-не узун болбайн турар, ында ам 50 километр ажыг көвүрүг бар. Ол ам-даа быжыг хевээр. Специалистерниң санап турары-биле алырга, ол ам чүс-чүс чылдар иштинде турup бижур.

А. СЕНЦОВТУН фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

Степан САРЫГ-ООЛ

УЛУГ-ТҮЛҮШ

—Чаа, түлүштерин каичап-каичап Улуг-Түлүш, Алыг-Түлүш боор чарлып тургуладым ол болгарын, Шокар-оол?— деп, Самбажык конзоликтей карангы имирге одаг кыдымда чалгаарексен олурган хей өөрүн сергедир дээнинг, шала кыйгыра варак айтыргаш.

Шокар-оол:

— Шаанда ашактар чугаалажып олурганыр дыннагылаан кижи мен ийин. Бо ковчут дыдык доңгадан хей нуруулу текүп калган боор ийин бо.

— Че, че, кенгеп-дыннаан чүвезин эш-өөрүне чугаалап бербейн, тоткан черинге-де межергеш дег, үдүй бөөрге ыыдыг-да болгай. Дее ол Калбаздайны көргеш сеп, баалдыры үзе кертилип алган, сорбуу хемнер. А кажан, чүте, ваш канкавы ол дээрге, та, шагда-ла бир хүнду кижиниң мевлев чаа кирип алганы чараш кысты уруглар ойнаан черге ушкарган дээш, хүнеделир арооданнер. Арай боорда чаныш келген мен дээр, ол-ла. Кымнар хаа турган, ваш канкан дээрге билбес. Ол чараш ынаын дээш, оон соонда канчалдын дээрге, ол олчаан баргаш деп каар. Ыыдыг ырмажок боорга кайыш боор. Хамык үжүр «доңга дыдыында» эвес. Эр кижи алды аргалыг, чүс кирадыг чоруур. Сеп уткада, мен сагыныгада деп бодап, эш-өөрүнге сөглеп, амыр-дангыраан берип чоруур херек. Чоп бирве дүржок чолукка дүжүп берип чоруурул? Че, хөөреп көрем, Шокар — дээш, Самбажык ковайын кээп, карыш чыгыы хаа соруулдут данзазыпта таакпыаын тиге бөөрге, мөңгүн чүшкүүш, сонгулуулу кынгыртнайныр сымыранчы берген.

— Улуг-Түлүштүн ол атты алганы мындыг дижир чүве...

— Шыратта.

— Бир кыжын-на бүгү Таңды тос ижүүн иштинге ковчут-да чут-чурангай дүжүп, аш-бак час түшкен. Ол улуг чавыртын хаяы эжип, арткан-калган мадды кедүүп тургуулуп азыраа турда, мырай частын айы төнүп, хек чавыл кээп, ол келген хек харда кадап каан түүрек ыырыга хонуп алган, эвин турган. Орайтаан хар мырай куртуп чыткан. Оны кайган хаяа, дүвүрээн ышкат эдип турган чүве-дир ол.

— Кердүн бе, солуп-дур. Бо күүт белин кайган-хаяа, каттырып, сыгырып эдип олур!— диптиген.

— Ол-ла ыначап турда, бакка бак улажып, ол чылын, өөлет чугаанындан орайтаан деп, буу-хаа-биле эңме-хаажок үндүрүт хевырын, албадап, хамык дүжүметтерип ол-ла түлүштерин шаартадыпла келген.

Ашка-чүткэ кызаткан чоп каичаар, ланды харыыга киргеш мал бо-дур. Хөй нуруулу кырлы бөөрге. Өлгөн чүзаңгылын кежин союп бөөр бе, дугуй чулуп бөөр бе? Орта хураган кежи белин албадывыс, дөгере ара салып каашкан. Дөгааны бо-дур, олар диритте-ле бистин боттарывысты союп чип тур. Суттуг шай-даа ишпестеннис, үстүг мүн-даа аартавадыгыс. Харын каичаарыл? Арга-сүмеден кадып хайырланар! —дижип, чаныш чугаалаапнар.

Силерниң аштаан-түрээниннер биске хамаан бе. Малынар чоп кырып алган силер? Хаая черинге өргүүр албан-үндүрүг хожудатпаңар. Силерниң аргаң, чудаңгыар дацылаар дээш кедбээн бис! • дээш хаайыныга-даа каашас. Шала шугуудан түрегдеин чугаадап, кадыгланып, хая керуннен албатыны ол-ла хар эжип турган черинге ужур баскаш, чула эриндээш баар турганнар.

Ол үеде Чаа-Хөл түлүштерине бир шыырак малчын, тараачын уланыр-даа, чуткадаа адыспаан ажыгчын эр турган. Сигеп, савап, ужургаш чаш ыыт будуу-биле малын азырап, хүр чыл ажыл олурган. Ол эриин ады Улуг-Аяк. Ол-да кедген дүжүметтер оон сарыг шайын ижип, чаглыг өзүн чип, дагаалыг семис аттарын мунар. Оон үнметтоон. Харыя-даа оон аныяк кизейы, чараш уруунга чыгаалаксаар, орта-даа ажыл кылдырбас.

Түлүштерин будуп одак сумузу бөөгөө таварыштап, чылтын албанныга кедүүдүр-де күш четпейн барганын. Оларны ол дүжүметтерин албадап, ширигдеин турганы биеэги күш-шыдалдыг турган Улуг-Аяк-даа нарза-биле көрүп турган. Чүрт иштинин хей эштенчи надарчылыг, бай ыныгуурлуг дүжүметтерин-даа эвин чевүн чугаадап, чонунга оорга-моюн, өрек-демек болуп туржук, шаагай кымчыын дөгеп:

— Барбада башкарлаанар үштүнар — деп, үнелиг эт-эдилелин, мөңгүн өзер-чүгеп, оттук-бижек, торгу-чычыы, хураган кежи идик-хевин дацылаар апаргаш.

Шак мынчан кээрде, демги Улуг-Аяк будуп түлүштерин албан-үндүрүүн самбынга кактыргаш, семис-шыырак малы-биле үзе төлөөт, чоп деткердип үзе бөөрге, боттарывыс санажыл алтан бис дээш чоорулупкан. Оларнын дүн албанныга безин чүс ажыг хаа сактыг кара киштн хаавы-ны-ны ужүүдеп турганы ол-дур. Ыыныг херек кажан-даа тиилээр деп, мен оон сеткилинин чаалап чугаалаан мен. Сугдеровна мааң сестеримге сеткилин өөрүп, менээ өөрүн четтиргенин сеткилинин хамыындан чугаалап турган.

Адым салбаан чеже чагаа бижээнинин санаваан мен. Эвээш эвес — он-он. Оны хынаарынга чеже кижи киришкенин билбес мен, чеже акпа-хөөрөнгө чарыгдаанын бала санаваан мен. Эвээш эвес — чүс-чүс деп билир апаар. Адым салбаан чагаа бижиринин кара чаңгыс берге чүвеин — хол үжүүн өскертирп боор чүве. Баштай солагайлап-даа бижип турдум. Чамдык таварыгларда чок дээш чоок эжимге-даа бижиттирер чордум. Бижик парлаар үредик машина салып алгаш, оны сөптедир дээш дыка хей акта бала үндүрген мен. Ам овралаарын сүт шору апаргаш. Саалыларны бала дыка хейиг курлавырлап алган мен. Кол инженер Сагдының дугайында чагаанны орту кирп бижип алган мен. Ол мени хүрелга сө пугумчүзүн чүве. Ам таптыг ажалы бо-дур деп чүвеин көргүүпкей мен аан деп кыжаныр бөлүп турган мен. Сүдде-ле бо, канчаатта-ла дыннаарымга моон сонгаар ат салбаан чагааларны херенге албас дээш деп мындыг дишес силер бе. Хоойлуда ыыдыг немелле киргеш дээр чораан. Ол мөңгө мөңгө ковчут улуг согут болгаш. Моон сонгаар чеже-даа чагаа бижээт, ат салбаан чорулларга хынаар комиссия келбеэн ол ыыкажыл. Хомуданчыын аа! Бижик парлаар машиниын бала хөрээ чок болган-дыр. Оны кымга сагыштыг коорт?

Василий МОНГУШ.

Оон чаныш төштап олуурга, Түлүштүн идиниин улдунунуң шуруу ужуудан сөктүп, хере тен кээрге, чиге баг-биле чударлаан шарын алган боон-тур эвеспе.

— Бо идиннер бирээн чоп чударлыг чүвел? Силерде ыыдыг аан бар бе? — дээш.

— О, ондагай-ла болду. Чер арааны ырак-даа, ол-чаашкынга, ховударынын идиниге таваржып чордум. Пат эдээн улуг саваа болгаш эзенгиин даады хере тен мунар кижи мен. Идик-хеп ыыдашпайн бааны ышкаш. Ынчангаш магадылаа шарын алган кижи мен, ацар. Кемниимейн, чиик болгаан аныдынар — дээш.

— Бо улуг Түлүшкө кыдат бүүзеден, дораан майгын идиктен кедиркер — дээш, бир дүжүмет эдерткеш, чорудукан. Аңаа бөөрга, оон будунга беш бүүзеден коптарып турган, мөлүк-каадык сыңар идикти тып кедиргеп. Оон кээрге чаныш сайыт көрүп олуурга, ол майгын идиктер дораан-на пага пагы дег дарбаа бергеп олурган.

— Эй-та, Түлүш-даа улуг Түлүш-тур. Эки-даа эр-дир. Бо Түлүшкө түлүштерин суму чезеин чиизеден кедиргеп, Улуг-Түлүш сумузу деп адаар деп дүжаал таныаан салган. Оон кырыга дарган кижи дээш, бичин алага маска таңдаан. Ынчангаш түлүштерин чаңгызы алага демдектиг.

Ол-дур —Улуг-Түлүш. Суму чагыргалыг, суг уйнут болур дижир.

— Ол-ла болгай. Ол база-ла уттун болбас төөгү-дүр, көрдүкер бе! Ыыдыг таварыла чеже-чеже болбаан дээр силер — дижин, аңаа олурган эрлер оон-моон сактып, чугааны уламчылап кыпыккан.

Ынчангаш улуг-түлүштерин малының дейдээн, алага-маска даан. Оон тараа-тараа, адыр баштыг алага, мунгаш баштыг алага кыыдыр таңма ады болгуулаан.

ЧААГАЙ СЕТКИЛ ЧҮГЕ ЧЕДИРЕРИЛ?

• Уруглар бажыңының ажыл-херээ •

ЛИТВА ССР. Чүруктө көрүп турарыңар бо уруглар помчуурунга чугаалаарындан эрте өөренирлер. Кандыг-бир чүүлдүн адын, утказын билдиг алыры улуг эвес хемчаалдыг саавыннарда бижиттиннеген сестер-биле илерет-типер: оон «ава», «чаа», «дипе», «дой», «эвээш»... дээш чижеттиг сестерни помчуг болур. Олар — Вильнюста дүлей болгаш дыннаары бай урутларга көрдүнгеп уруглар бажыңының кижилаттырыкчилера-дир. 3-тен 7 хар назылыг уруглары амыдыралга чаңчыктырар, чүвениң уг-шиин медерел билириннге, үнмер адаарынга оларны чаңчыктырбышаан, ол үннерин сеске ажыглап билир кыдыр өөредир, а кол-ла чүве — кижини төлептиг кылдыр нижизиндер соруга башкылар коллективиниң мурнунда салдынган. Кижилдикчилерин болгаш башкыларның, ончилерин, техниктиг ажылдакчыларының — уруглар бажыңының нинти коллективиниң ажылы варын. Чүге дизе олар төп-перв системазы үреген уруглар-биле ажылдаан турарлар. Уруглардың хей кезин ада-нелиг, мончаңгаш олар неделя тоончуунде Литваның ала-буру район-нарынче тарап чаныттарлар, а понедельникте база катан Вильнюсче, уруглар бажыңынче эрт келирлер.

Уруглар бажыңының коллективи чаңгыс ог-бүле дег, деннинг чүүрүн турар. Башкыларның болгаш кижилдикчилерниң дыка хейү башкы түскай эртеннинг. Уруглар бажыңына шеф дузалаан чедирип турар Дүлейлерниң республика нинтилели болгаш ол-ла нинтилелдиң өөредилге-будуруге комбинады уругларның амыдырал байдалынче улуг кичээнгейин угландырып, оларга боттуг дуламы чедирип турар.

ЧУРУКТА: «Лелеп» дээр кукла театрының уруглара аалдан кээп, оон көргүүп турары.

Г. ШЛЕВНИТИЦ, К. ЯНКА.
УСКАСТЫН фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДАГЛЫГ ЧЕРНИҢ ХАЯЛАРЫ

1. Хаяларның чурумалы

Бууруз хая ариын хөлгөөн
Буруңгуунуң дураазеги —
Дириглерден бир-де чүве
Дилегаанын көрүп турар.
Даглар төрээ чажыттарлыг,
Дагылаалыг мыыктар бар —
Эштежири хоруглаалыг,
Эртинелер одуу-даа бар.
Хумагалап үндүзүрин
Курбустуга дужаатпырган —
Эртем бедин, арыг холдар,
Эрик сеткил аңаа херек.
Чалым-даапта тыйыгларга
Шагның мраа тывыныы бар—
Чаныларда уран дүлүүр
Чайыннаалып чаптып чыдар.
Келир елгал онуч байлаа
Хемде, даага төөвүүс хей —
Эртемделиннер эдерткештин
Эжиин ажып улам мраар.

2. Чаңгы дыннап, чалым кырлап

Чуима-телер турлаа болган
Чурумалдыг хаяларым —
Уянгылыг чаңгыларга
Уяжы бөөр ыныым өрүзэ!
Эй-эй, эй-э-эй,
Эртинелиг эңмек хая!
— Төрөөн черниң чаражынга
Дөспес чүрек ыыкшылы.
Бурунгуунуң ырыы ыыжаан
Буурул бедик чалым-хаям —
Буукнан аннар гарыннаалган
Бустажын өөрө чажыды чүл?
Эй-эй, эй-э-эй,
Эртинелиг эңмек хая!
— Төрөөн черниң эдеделинге
Дөспес чүрек ыыкшылы.
Сыныар, хемнер даажын тырткан
Сырыннаалган ыыны хаям —
Сыгырга күүн уярлы.
Сылдыстыг дээр чажыды чүл?
Эй-эй, эй-э-эй,
Эртинелиг эңмек хая!
— Төрөөн черниң эдеделинде
Дөспес чүрек ыыкшылы.

Алексей АРАПЧОР.

Абхазия

Абхазиядо барзыгы-ла
Наймаалды таныр аар сеп.
Абхазия даглар эзер
Аны-дуңма шевей чоокут.
Наймаалдың ыыны-биле
Аныр-хостуг чүүлаажын.
Коккур дээрин арыы ышкат
Ковей чоонун хоннун биздим.
Хунге доозаа чарат кыстар
Хуннун-ланның ажаан турар.
Сарыг шайның чалгаан шеду
Сарыжымны өөрүн чоруур.
Черим биле чоонун ыыкаа
Сеткилге чарыг, хенну биче
Наймаалгы доңнаттынган.
Алдын дуңгүүр көрбөөн-дир мен.
Кара даалай! көрүннүүнде
Найгамчыктыг чымын турар.
Аңныг, чалдыг Абхазияда
Аваң шайы өлүп турар.

Зоя НАМЗЫРАЙ.

ХОМУДАНЧЫЫН

• ШООДУГ •

Амыраан кижи көргеш, адаарлаар, өөрээн кижи көргеш, адым чарлыр чаныг чоман мен. Бөгүн сеп таптыг өөрүп-ле турам харын, даарта канчаа баар эвес сеп, көргүүпкей мен аан деп бүдүү иштимде бодап алыр мен. Каранды дүн дүшкеш, хамык улус удуп каарга, эрээлимге кара чаасканн олурупкаш, хоран хоонан чагаамны шелип мелээр мен. Оны чорудупкан соомда удаанда суурга комвесия келгеш, өөрүп турган кижиниң ажылын хынап, эртнен-баргаан оруун эдерлеп-ле жедээр турган чүве.

Каш хонук мурнунда үстүкү албан черинче адым салбаан чоруткан чагаамга директорну алды аргалыг, бет мегелиг кижи-дир деп бижээн, бажымга киргеп багай бодалларның шуптуун дужа келбиже шелип каашкан мен.

Комиссия кат хүн ажылдаап, хынаалдаын дооскат, түүнелин үндүргеп. Фактылар белгеттинмейн барган. Ынчалга-даа директорнуң өөрүнүн эдээн дамдыктаанны чугаажок болдур эвеспе. Бир катап улуг бухгалтер мээн талыныымы додуулу-биле төлөп бербейн баргаш. Кадайымның төрүттүгеп хүнүн демдеглеп турган, чүдээл, ийн хүн ажылче үнмейн барганым ыын турган чүве. Ол дээш ынчангаш. Хорадаат, ол-ла дораан чогуур черге ол бухгалтерин шүүлдээн чагаамны чорудупкан мен. Кара сестер харамнаанмайн бижип каашкан мен. Ол-даа бодаан — ыынакчылар болгелгеш. Улуг бухгалтер кортканындан арны-бажы агарып калган. Чоп мөңге талыным төлөп бербежик, ол-дур бе, таптыын деп бүдүү иштимде байырлап баалып турган мен. Улуг бухгалтер Ангырмаа Сүгдеровнаның хая базыныкыны улгаткан деп чугаа дыргыын тарай бергенин дыннаан мен. Ужурашкан улустарымга бир шаам-биле хөөрээр турган мен: «Бистин улуг бухгалтеривис хей акта апкан дээр-дир, ыынакчылар келгеп, өстеп турар ыыкажыл. Хат чокта сигеп бажы шимчаар эвес, бирээни үүлгеткеш ол-дур. Даштындан көөрге, томаанныы дээрге чыткан хой тургуспас ышкат костур. Ынчан чоруп алган кончуун көрем. Күрүнеиин карманыынче хоюн супкан, аңнаны ол-дур. Чымырааштта чылдак-ла бар, чылбай сугда байлап-на бар деп чүве ол-дур көрем. Кандыг кончут арыг-ыг-ыг чок дээр сеп че. Ол бодуунуң багын боду чугаалаар эвес, чажырын чорду ыыпаан. Оны билип турган дедим кижи чогуур черинче медодепкеин ол-дур. Уланас судка шиитке дыннаар улуг боор бис ийин. Киргеп медээде ол ийн мөн акпаны кармактаан дээш дижир-дир. Херек кырында оон-даа хей турган болуп чалавас, ынаалдай биздинче-ле боор ыыпаан. Мында мааң ийн хүнүүн шадыгын бала берген бухгалтер чүве, ам бодаарымга бодап ап алганы ол-дур. Кончут аа! Черле кижи чогум кымга бүүзөөр чүвел?!».

Хынаалданыр түүнелин чугаалажып турда мен база олурган мен. Улуг бухгалтер согуг копеек-даа бодунга албаан деп мындыг түүнел үндүргеп. Ангырмаа Сүгдеровна арыгаан чораан. Кижи аксынга таваржырга чоннар, ыт аксынга таваржырга хаамыраар деп чүве бар. Кара сагыштыг кижилер силерни көргүүр 18.00 шакта эгелээр, оон соонда байырлал дотереезин ойнадыр, аңаа чиик автомобильдиг, ойнуг телевизорну болгаш еске-даа чүүдерни ойнап ап болур.

Стадионче киреринин болгаш дотереезин өртектерин 1-1 рубль. Коллективтиг чаңгыларны хоорайның сан киллиндеде хүлээп ап турар (Кочетов кудумчузу, 29, № 10 кабинет, телефону—2-22-81. Октябрь 6-га чедир 14 шактан 16 шакка чедир хүн бүгү хүлээп алыр).

Пассажирлер сөөртүр автотранспорт бүдүрүлгезинде, «Тыва улуг треске, Улуг-Хемнин ыыт улегпүр ажылагыныга, хлеб заводунга, сүт комбинатынга, харылаавын бүдүрүлге-техниктиг өртедеринде, тааранныга болгаш мебель фабрикаларынга ажык эжиитер түүн 1988 чылдың октябрь 6-да 16.00 шакта болур.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Бо чылдың октябрь 7-де «БИСТИН КЫЗЫЛ» деп хоорайның байырлалын эң баштай эрттирер. Оон программазында:

— Культуреның болгаш ыыт-таныылганың Гастелло аттыг парыгынга, саварлерге, стадионларга, спорт шеддеринге, кудумчуларга болгаш херимнер ийтинге эртенгинин 8 шак 30 минуттаан 8 шак 45 минуттага чедир ниитн хоорай чурттакчыларының күүн-культура зарядказын чорудар:

— хоорайның микрорайоннарынга чугурлуктеринин маргылдаазы (10.00 шактан 12.00 шакка чедир):

— «Саян» универмагтың чанынга Октябрь кудумчуларынга улустуң спортчу баштак ооннары (11.00 шактан 12.30 шакка чедир):

— ипподромга трилл (мотоциклдиг эртеер), Эгелээри—11.00 шактан 12.30 шакка чедир):

— улусчу шеверлериин кызылдарын Октябрь кудумчуларынга Ленин болгаш Кочетов кудумчуларының белдирлеринге делгеп садары (11.00 шактан 12.30 шакка чедир):

— «Мөңгүлек» аалчылар бажыңынын, «Детский мир» магазинының, автоорук техникумунуң чанынга байырлыг концертте (11.00 шактан 12.30 шакка чедир):

— турасхаал чердерге чечектер салыры (13.00 шактан 13.15 шакка чедир):

— театр площаде ИХМ-ниң болгаш музейлиг бажыныларының алдынга митинг-концерт (13.30 шактан 15.30 шакка чедир):

— карнавал чыскаалы (15.30 шактан 16.30 шакка чедир):

«Совет Тыванын 5 чылы» стадионга театржыткан оон

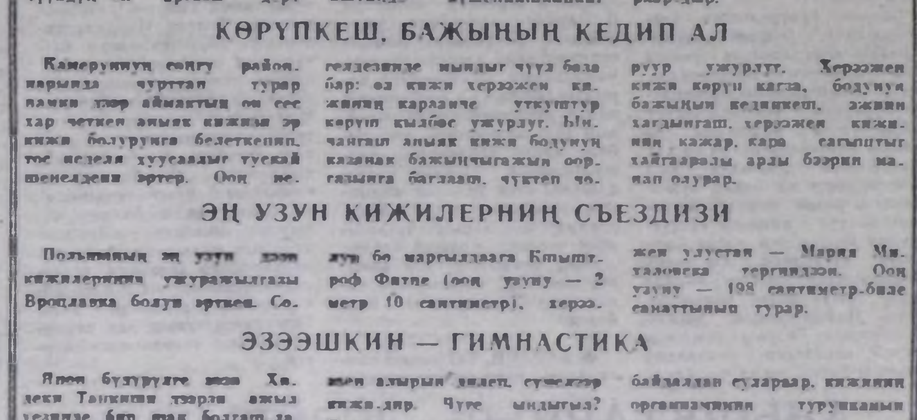

Сонуургактарга

ДИШ ЭМНЭЭРИ КАШ ЧЫЛ-БИЛЕ САНАТТЫНАРЫЛ?

Сонгу Американың идейлери диш эмнээрин үш муң чыл бурунгаар чорудуп турган деп чүве тодаратты-ган. Вашингтонда Смитсонов институттуң ажылдакчылары бистиң эрага чедир 1200 чылга хамаарыр чевегден тывылганы хөрөөжен кижиниң баш сонгуунден оны илереткен. Шинчилел чорудуп, хынаан көөрге, элээн хей диштерин биилиннеп тургузуглуг пемент холуксалдыг хиидиргби-биле өлөмбелеан болган.

БАШ ДҮГҮНДЕН ЧООННАВАС ИНЕ

Уран холдуг ыыдат мастерлериниң торгу тиеле угуулаан даараан ыылыгларын делегейде сонуургаар. Уран түүлдүн ол аргазы дерт-муң ийн чүс чыл бурунгаар тывылган болуп турар. Улуг эвес хемчаалдыг чуруктуг ыызырынга мастерге хей айлар иштинде өөренишкиннинг ажыл негеттинер. Угулзаларны, хөөлерни кижиниң бажының дүгүнден чоннавас ашеге сыныап ап болур ол хире чиге хендир-биле даараар-дыр.

КӨРҮПКЕШ, БАЖЫҢЫН КЕДИП АЛ

Камерунуун сонгу районнарында чуртаан турар намин дээр аймактың он сес хар четкен аныяк кижизи эр кижи болуурга белеткеннип, үс неделя хуусаалыг түскай шенелдеин эртер. Оон неделедезинде ыыдыг чүүл база бар: ол кижи хөрөөжен кижиниң карааче уткуштур көрүп кылбес ужурлуг. Ынчангаш аныяк кижи бодуунуң казанак бажыңчыгажын оорганына баглаап, чүктеп чоруур ужурлуг. Хөрөөжен кижи көрүп калса, бодуунуң бажыңын кедишкеш, эжиин хагдынгаш, хөрөөжен кижиниң кажар, кара сагыштыг хайгаараалы арны бөөрин маанап олурар.

ЭҢ УЗУН КИЖИЛЕРНИҢ СЪЕЗДИЗИ

Польшаның эң узун дээн кижилериниң ужуражылгазы Вроцлавка болуп эртеен. Соолуг бо маргылдаага Кшыштроф Фитле (оон узуну — 2 метр 10 сантиметр), хөрөөжен улустан — Мария Михаловска тергиидээн. Оон узуну — 198 сантиметр-биле санаттынып турар.

ЭЗЭЭШКИН — ГИМНАСТИКА

Японда бүүзүүлге өөн Хиденки Танкишин дээрге ажыл үеинде бир шак болгаш-да, удуртуп ажылдап олурар кижилериниң бир-ийи удаан-ны алырын ангеп, сүмелеер кижи-дир. Чүге ыыдыгы? Доктаамал көөрге, кижи күженишкиннинг ажылчын байдалдан сулараар, кижиниң организмчиниң турушканын өөрүнүнге ол бүүзүүр.

ФИНН «СКОРПИОН»

Кандыг-бир кем-керек чүүлдүкчиин ыы шакар чолаачы инспектор мотоциклге, докладчыдан ойталаанда оны албаладар, хемчет алыр апаар. Ынчан «скорпионуу» ажыглап эгелээр. Инеелериг демир кожаа дугуйну, оон камераазын деже үүлештер. Коочут дуртен чоруп эрган машина рульга чагыргайн баар. Түнелиннде олал-ондакка таваржып-даа болур.

Финн полицейжилер ол терекседи улам сайыраңгайжыткан. Оларның ыылганында «скорпионуу» инеелери дугуйну чүүлге үүлештер эвес, аңаа тенмер дег алырылбас, артын калыр. Дугуйнда ыыдыг тенмерлиг машина ыраап ыыдаас, а автомобиль болгаш чоланчы кан калык артар.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 1
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.20 —«120 минута». 8.35 — Бүгү-россия конкурсунуң лауреаты В. Готовцева ырлаар. 8.50 — «Бүгүдегге болгаш кижи бүрүүлгө». «Патент» конкурсуттуң ажылынын дүжүлгезинин дуулаарында. 9.20 —И.-С. Бах. «Таравчын кантатазы». 10.00 — Мультфильмнер. 10.30 — Бүгүн делегейде. 10.55 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. Бокс. Чиик атлетика. 16.25 — Концерт. 17.25—Кызаттын национал байырлалынга. Кинопрограмма. 18.25 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. Гандбол. Эр чижилер. Туннел. Бут бөмбүү. Түннел. 22.00 — «Уе». 22.35—Эде тургустуунуушкун прожектору. 22.45 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. Суг полозу. Хостуг күрөш. Стол теннизи. 02.05 —02.15 — Медалдар.

ИКИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Чуруктулар дугайында рассказтар. 8.55 — «Ала-Тоонун чуруулдары». Фрунзеден дамчыдылга. 9.20 — Док. фильм. 9.55 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. Байдакларга болгаш каноэге эжидиринчилер. Синхронный эштиишкин. 13.05 — «Ак эжик артында». Телефильм. 14.00 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. 15.00 — Телефильм. 16.10 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. 18.15— «Улусчу чугаадылга». Теледопчулаа. 18.45 — «Вакансия». Уран-чечен фильм. 20.00 — «Тамчыктыг удумар, чаштар!. 20.15 — Эстрадалыг программа. 21.00 — XXIV чайгы Олимпий оюнары. Дзюдо. 22.00 — «Уе». 22.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 22.45 — 00.25 — Даштынды фильм экраны. «Ынакшылдың хүннери» (Италия).

КИНО

ОКТЯБРЬ 1-де

«НАЙЫРАЛ»: «Чертик под лобовым стеклом» 9.30, 11.20, 13.10, 16.30, 18.20, 20.10 (узаткан). «Потерпевшие с Лигурии» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Старик Хоттабыч» 9.00, 12.20, «Воля Вселенной» 10.50, 14.10, «Окно спальни» 15.40, 18.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг Конго 14.00, 16.50, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Случай в аэропорту» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Бармен на «Золотого якоря» 16.00 шактарда.

агаар

Республикага будуттагылан каап турар агаар болур. Чамдык черлерге, дагларга хар холумактыг чаъс чаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттың дургеин секундада 3—8 метр.

Агаар дүне республикага 0—5 градус соор, чамдык черлерге 0—2 градус чылыр. Хүндүс 8—13 градус чылыр болур.

Бызыла будуттаар, аныр. Агаар дүне 0 градус болур. Хүндүс 8—10 градус чылыр.

Автоорук-тарының чамдык черлериниге, арттар кырыга хар холумактыг чаъс чаар.

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу, республиканың улусчу чугаадылга болгаш культура-чыраныышкын ажыынының эртем-методиктиг тову, музыка нинтилели 1988 чылдың октябрь 15-те эртенгинин 10 шакта Кызылда уран чүүл училищезинин бажынынга тыва национал хөгжүм хөөрөкселериниң мастерлериниң республика конкурузун чорудар. Конкурстың түүнелинде хөгжүм хөөрөкселерин салар. Бистин конкурзуузуска келириниге чалаа тур бис.

Тыва АССР-ниң Агроүлетпурнуреемунуң өөредилге-нурсиомбинады агроүлетпүр системазынга ажылдадыры-биле III класстың чолаачыларының курстарынга сургууддар хүлээп алыр.

Өөренип киреринге-биле харазында документилерни көргүзер: паспорт, учёттан үнүүр биштеин шериг биледи болгаш будурулге черинин өөредири-биле чорутқан бижин.

Өөредири-биле 18 хаалыг болгаш оон өскү назылыгларны хүлээп алыр. Өөредилге 1988 чылын октябрь 1-де эгелээр. Адреси: Кызыл хоорай, Ленинин мудумчузу, 1 «В», телефону — 6-14-80.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: партийже аммыдыраа киллизинде 3-36-82, совет кургузут киллизинде 3-37-11, үүстүүр киллизинде 3-36-73 чаъс киллизинде 3-39-03, культуре киллизинде 3-39-15, кодээ ажыл-агый киллизинде 3-41-16, сонгу өскүлүгдер киллизинде 3-4-23, корректорларын 3-37-11, бухгалтериядан 3-43-41. Солуун келбейн баргаанда 2-32-78-ге болгаар.

Чыгаа 300 катап үнер. Хемчээли 2 парладга амзы. Солуунуң индексиниг 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном уредиреп чер. полиграфия болгаш ном садыгының керектерниң галазы-биле курсуе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, баштың № 1.

Чаъс № 155. ТС—00657

БИБЛИОТЕКА
А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 2 воскресенье № 228 (13828)

1925 чылда үнелеттингеН.
Өртээ 3 копеек.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң ээлчег чок сессиязын чыылдырар дугайында

РСФСР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Конституциязының 107 чүүлүн өзугаар РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң он бирги чыыжының ээлчег чок сессиязын 1988 чылдың октябрь 3-те Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы В. ОРЛОВ.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың сентябрь 30.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЭЭЛЧЕГ ЧОК СЕССИЯЗЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыжының ээлчег чок сессиязы Кремльдиң Улуг ордузунга октябрь 1-де 12 шакта Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң каттышкан хуралы-биле ажыттынган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов оларны олурганнар адыш часкаашкыны-биле утказан.

Хуралды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң Даргазы Ю. И. Христораднов чорутткан.

Сессияның хүн айтырыынга дараазында айтырыгларны киргген:

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының дугайында. Айтырыгны ССРЭ-ниң Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму киргген.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызының дугайында. Айтырыгны СЭКП Төп Комитеди болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму киргген.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң составынга ескерилгелер киирер дугайында. Айтырыгны ССРЭ-ниң Дээди Эвилел болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, албан-ажыл-агыны эргежаның тыртар чорудунуң ыыышкынының күштүг боор турганындан дыка хөй чергелерге тургустуунган таарымча чок байдалдарны эдер херек.

Советтерниң ажыл-агыны эргелеп башкарарының чаа аргаларын дүргеп шингээдири, чурттакчы чоюу ыыпчем болгаш үлетпүр бараанары-биле хандырарының, чуртталга тудуунун болгаш бажыннарны чөптүг хуваарының, ачы-дуза чедирилгелиниң адырларын хөгжүдүрүнүң, эрге-хоойлуну болгаш хөй-ниитиниң корум-чурумун хандырарының, долгандыр турар хүрээлелдің кадыкка чогумчалыг болурунун айтырыгларын боттарының холунга алган турары эн чугула. Чер болганга бот-акшаланымышкының, бодун боду хандыртынарының, бот-башкарылганың принциптери ажыглап киирттинер, ажыкчарлыг чорук бадыткаттынар, тус чер органнарының болгаш хөй-ниитиниң инициативазы идиг алган турар ужурлут. Тус черниң бот-башкарылгазының болгаш тус чер ажыл-агыныың дугайында Хоойлуну белеткээри болгаш хүлээп алыры дүргеп болган тудум, ол бүгү үүлдер улам ылгыкчылыг чоруур аныар деп чүве билдингир.

Бөгүн кылдыңа бөөр ужурлуг үүл ол-ла хүн бүгү деңнелдерниң Советтериниң сагыш салдыышкынының база шинтпирлериниң үүлү болган турар ужурлут, чүү-даа оон соонда болуп деп соңгаарладып болбас.

Советтер боттарының чаа сорулгаларын бир-бе дүгеш-ла болгаш, ажылының стилин болгаш методтарын эде тургускаш шинтпирдеп шыдаар аргалыг апаар.

Сессия бүрүзүн, доктаамал комиссияның, күүскомунуң хурал бүрүзүн, депутат бүрүн өргенин хүн бүрүзүн чымыштыг ажыл-биле долдурар, амыдыралдың чидинбиле тургускан айтырыгларының шинтпирдеттиниң турарын контрольга алыр херек.

Эрге-хоойлу күрүнеин болуру доозт бистин күрүнеистиң хөгжүдели-биле, инитилелдің эрге-хоойлу культуразын кедүрери-биле холбашкан улуг ажыл Советтериң бүгү чадаларының мурнунда турун турар. Шак-ла ынчаар, Советтериң ролүн өстүрүп база хөгжүдүп тургаш, бис партия, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организациялларының аразында эргелериң болгаш хүлээдгелериң чогумчалыг хуваалдазын кылып шыдаар бис.

Бисте бар турар байдалдарын үезинде ыыдыг шинтпир эде тургустуунуушкунну хөгжүдүрүне, Советтерниң доозтаанын бедидериве, сорулгаларының чаңгыс аайлымга, кижи бүрүзүнүң бодунун хөрээ доозт харысалгалыг чоруунга үндезилеттинген эрге-хоойлукут социалистиг инитилел болдуруче эн-не таарымчалыг орук доозрениге бүүрен турар мен. Чогум-ла ыыдыг барымдаалар-биле, эде тургустуунуушкунун чоруп турары-биле бис оон соонгы практиканы хемчээп көөр бис.

Эштер депутаттар! Артыш калган үеде ССРЭ-ниң амгы Дээди Совединиң бүрүн эргелерин эн-не улут ажыктыы-биле ажыглаан турарын амыдыраа негеп турар. Дээди Советтиң, оон Президиумунуң, комиссияларының, депутаттарының ажылынга чаа идиг боор, оон утказын байлакшыдар херек.

XIX партконференциянның шинтпирлериниң дүүштүр Конституциянга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында база ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгулдаларының дугайында хоойлуларның төлевилелин ажылдап кылырын амгы үеде доозуп турар. Оларны чоокку үеде бүгү улуска калбак-биле чугаалажып көөру-биле үндүрер, а оон соонда ноябрьда Дээди Советке чугаалажып көөру-биле киирер деп турар.

Ол хоойлуларны хүлээп алгаанының соонда чурттун эрге-чагыргазының дээди органынга сонгулдаларга белеткел эгелөөр. Улус депутаттарының чаа сонгулар съездинин күүрүениң төп органнарының чаа структуразын тургузар. Оон соонда ыыдыг ажылдаңгыр чөвүлелиг өскерилгелер киирер дугайында боттары эде тургустуваш, ажылының стилин болгаш методтарын эде тургускаш шинтпирдеп шыдаар аргалыг апаар.

Сессия бүрүзүн, доктаамал комиссияның, күүскомунуң хурал бүрүзүн, депутат бүрүн өргенин хүн бүрүзүн чымыштыг ажыл-биле долдурар, амыдыралдың чидинбиле тургускан айтырыгларының шинтпирдеттиниң турарын контрольга алыр херек.

Эрге-хоойлу күрүнеин болуру доозт бистиң күрүнеистиң хөгжүдели-биле, инитилелдің эрге-хоойлу культуразын кедүрери-биле холбашкан улуг ажыл Советтериң бүгү чадаларының мурнунда турун турар. Шак-ла ынчаар, Советтериң ролүн өстүрүп база хөгжүдүп тургаш, бис партия, совет, ажыл-агый органнарының, хөй-ниити организациялларының аразында эргелериң болгаш хүлээдгелериң чогумчалыг хуваалдазын кылып шыдаар бис.

Бисте бар турар байдалдарын хостаар санаалды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң киирип тур. Оон-биле кады доктаттынган чурум өзугаар эш А. К. Антоновту Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиде ССРЭ-ниң доктаамал төлөөлекчиниң албан-хүлээлгелиңде база хостаарын көрүп турар.

2. Совет Эвилелиниң „социалистиг дем каттыжылга чурттар-биле экономиктиг болгаш эртем-техникти кады ажылдажылганың ужурдузунда, социалистиг экономиктиг интеграцияны дүргедириниң болгаш хаңладырының эргежок чугулазы-биле холбаштыр партия Төп Комитединиң база чазактың өскерилгелер киирер дугайында санаалларны чугаалажып көөру-биле силерге киирерин чөпшээреп көрүнер.

1. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы болуп турар Алексей Константинович Антонов ыыы-харының аайы-биле оны пенсиялаңы чорудар дугайында билдиринишкин киргген. Ол дилегин хандырып болур деп ССРЭ-ниң Министрлер чөвүлели санап турар. Алексей Константинович ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы турган, улут ажылды чорудуп келгенин, оон ангыда Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиде бистиң чуртувустуң доктаамал төлөөлекчиниңиң албан-дужаалынга хей өскүн болган энергиязын бергенин демдеглээр бодай-дыр мен.

Пенсияже үнгенин-биле холбаштыр эш А. К. Антоновту ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызының албан-хүлээлгезинден хостаар санаалды ССРЭ-ниң Дээди Совединиң киирип тур. Оон-биле кады доктаттынган чурум өзугаар эш А. К. Антоновту Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиде ССРЭ-ниң доктаамал төлөөлекчиниң албан-хүлээлгелиңде база хостаарын көрүп турар мен. Ынчалаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиде база оон Президиумунда удуртукчу кадрларны улам чогумчалыг таарыштыр тургузарының эргежок чугулазы тургустуунуп келир.

Моон-биле холбаштыр чазактың составынга чамдык өскерилгелер киирер дугайында санаалларны чугаалажып көөру-биле силерге киирерин чөпшээреп көрүнер.

1. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы болуп турар Алексей Константинович Антонов ыыы-харының аайы-биле оны пенсиялаңы чорудар дугайында билдиринишкин киргген. Ол дилегин хандырып болур деп ССРЭ-ниң Министрлер чөвүлели санап турар. Алексей Константинович ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызы турган, улут ажылды чорудуп келгенин, оон ангыда Экономиктиг Дузалажылга Чөвүлелиде бистиң чуртувустуң доктаамал төлөөлекчиниңиң албан-дужаалынга хей өскүн болган энергиязын бергенин демдеглээр бодай-дыр мен.

Пенсияже үнгенин-биле холбаштыр эш А. К. Антоновту ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орадакчызының албан-хүлээлгезинден хостаар дугайында А. А. Громыко киргген деп дыннаткан.

А. А. Громыкога сес бергеН.

Депутат А. А. ГРОМЫКОНУҢ чугаазы

Эштер депутаттар!

Дүүн ТК-ниң Пленумунга менээ хамаарыштыр чугаалаан бүгү үүлдерни доозт, мээн ажылымны, оон иштинде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы турган-даа кылып турган ажылымны белгин-биле үнелээнин доозт СЭКП ТК-ниң Чингине секретары Михаил Сергеевич Горбачевка өөрүп четтиргенимни чүүл-даа мурнунда илередип тур мен.

Ыаы-харын улгатканын барымдаалаат, дыштанылгаже үүнүп чоруур дугайында мээн дипломни партия ТК-ниң Пленуму деткээн.

Оон ыңай чүү чугаалап болуруп.

Ажыы-биле чугаалаарга мээн ажылым эки билдингир. Дипломаттыг албанга томуйлаткымдан өгелөөш, мээн ажылым кезээде хөйте өскү боон келген. Ол барык чартык үүс чыл уламчылаан.

Улут эде тургустуунуушкунунуң бо баштайгы чылдарында кады ажылдап келгенивис доозт силерге, эштер депутаттар, улуу-биле өөрүп четтирдим.

Бистиң бүгү улузувус, коммунистерниң партиязы канчаар-даа ажок улут планнарны күүседип турар, чонуң айбыылары депутаттарның мурнунда чаа сорулгалар тургустуунуп хаап турар. Политиктиг системаны сайыргайжыдары болгаш социалистиг эрге-хоойлу күрүнеин тургузарын доозары конгуг улут күжениишкиннерни не-гээр. Ыңдыг болзажок коммунистерниң партиязы, оон Төп Комитеди чурттуң хөгжүдериниң дидим болгаш үндезинниг программазын күүседиринге долу шинтпирлиг.

Совет демократиялың байлакшаанды, ажык-чарлыг чорук —совет кижилериң иштики амыдыралдың талазында-даа, делегей хөректерингедаа ленинчи таймын политиканы чорударынга күштү ап турар конгуг күчүлүг үнер дес болур.

Бистиң идеяларывыстың болгаш принциптеривистиң күүдүт күжүнге бүүгөөр мен. Бистиң улузувус Улут Октябрьның соонда аар-берге болгаш оон-биле кады маадырлыг орукту ыыдыг бүүгөөл-биле эткен. Совет күрүнеиниң төөгүзүнүң ыаы-бүрү үе-чадаларына ол орукту кайы хире когарал-чидириглерлиг болгаанын бистер эки билир бис.

Канчадза-даа бистиң социалистиг, катаптан тур мен, социалистиг чуртувус чүгле ыыдажын үнген эвес, харын улам бурунгаарлаар, бүүгөөлдү —силерге чугаалаксан тур мен. Ыңдыг бүүгөөл канчан тургустуунуп келгенин?

Бирээде, бистиң чуртувусте конгуг варын сорулгаларны шинтпирлеп ыыдаптар магалыг чоп чурттан турар.

Ийде, чоп-биле сырый харылаалыг мерген утаанныг болгаш баш бурунгаар көрүүгүй партия бисте бар.

Үште, совет иниитилелдің өскүзүнүң эргилделиг чаа үе-чадазында болгаш делегей байдалының хөгжүдезинің чаа үе-чадазында чурттуң мурнунда тургустуунуп келген улут сорулгаларны шинтпирлеп ыыдаптар улуттулга бисте тургустуна бергеН.

Партия болгаш чурт амыдыңма еске партиялар болгаш чурттар-биле кады улустар аразынга таймын доозт соксаал чок демиселяа чорударын уламчылаар. Ол бистиң улуг хөрээвис, бистиң амыдыралывыстың, урулгарывыстың болгаш урулгарывыстың урулгарының амыдыралының адыс утказы ыыда.

Менээ көргүзүп келген бүүгөөлинер доозт силерге өөрүп четтирдим, эштер депутаттар. Ол бүүгөөлдү мен кезээде үнелеп чораан мен. (Адыш часкаашкыны).

• • •

СЭКП ТК-ниң сентябрь 30-де болган Пленумунуң саналы-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму болганы ийи палаталарның Төөлөлекчилер чөвүлелдериниң даасканы-биле ээлчег чок сессияга чугаалажып көөру-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазына Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединиң Чингине секретары Михаил Сергеевич Горбачевту соңгуурун сагыш-ла ыыдыг-биле, Советтериң бүрүн эргезин-биле, Советтериң бүгү чадаларындан салыышкын киргген турарын бөгүн чоп маңаа турар. Партияның айтып тургусканы кончуг кайгамчык планнарга төлептиг салыышкынны кылдынарын чоп маңаа турар.

Чурттуң, бистиң ленинчи партиявыстың мурнунда турун турар кончуг улут ажылхеректерни шинтпирдээрине чүгле угаангыр чорук, күчүгеи күш эвес, а партия хүрээлениниң чаңгыс эки негеттинер дээрзин өскен үениң дүржүлгазы көргүзүп турар.

Ону бистиң Октябрь соонда-дагы бүгү төөгүвүс бадыткаан. Партия хүрээлениниң чаңгыс эки, партия биле чонуң сырый каттыжыышкыны бистиң мурнувуста турун турар улут сорулгаларны шинтпирлээрине, кижиге агаар ышкаш, ыыдыг херектиг.

Бисте, оон иштинде Төп Комитетте болгаш оон Политбюролунда, ыыдыг эп бар.

Бистиң калбак делгем улут чуртувусту эргий бодап ора, үргүлчү-де сагыжымга кирип турар чүүл, —өөрүмге хөлөө-ла ыыдыг-биле, ыыдыг-биле, ыыдыг-биле,

Бөгүн— Башкының хүнү

БАШКЫМ

Бажым сүйбан, эргеледин,
Партага олуртуп алан.
Баштай мени хүлээп алган
Башкым черде утпас-тыр
мен.
«Башыны» деп сос
дыннаанымда,
Чашны шаанның эргим
оңдүү
Чазын арны хүнзеп чыраан,
Чайгы дан дег кестүп
кээр-дир.
«Ах» деп үзүк айтып,
бижээн,
Адаттырып, катаптадып,
Аай-баан чок чиилээн биче
Аажок чаптап өөрүп
туржуп.
Эргим ынак башкымыстың
Эгелеп ааны чаагай керээ,
Эчис хүзүн толбаны боов,
Эртемнерге бистн үлээп.

Борис ОНДАР.
Студент.

ЧАГЫЫН УТПААН БИС

Бора-Тайга ортумак школаның 1960 чылда 19 кижи доосхан бис. Ынчан школага башкылар колдуунда-за орус нацианың улузу болур. Оларның аразында бистің башкыларывыс Александр Алексеевич Дьяконов, (амгы үеде математика эртемнериниң доктору, Челябинск хоорайда), Клавдия Николаевна Шортен (Ак-Довурак хоорайда, пенсиада), Капитолина Алексеевна Ховалыг (Кызылда, пенсиада), Валентина Алексеевна Бартан (Кызылда, башкылар билин бедилер институтта), Тимофей Иванович Тутатчиков (Челябинск хоорайда, политехникти институтта) болгаш эскелер-даа ажылдаан турган.

— Башкылар чедишпес-тир, келир үеде орус дылды бээнги тыывлар башкылаар аваар, ынчангаш силер бистерниң ниитис-биле чоруур силер — деп, А. А. Дьяконов үргүлүү чагыг турган. Чагыг ёзугаар бистерниң 12 кижи башкылар болган. Бистерниң аразыстан РСФСР-ниң, Тыва АССР-ниң алдарлыг башкылары, улуг башкылар, улус өөредилгениң тергиинери - үнүгүзээн. Ындыларга Александра Сарыглар, Кара-кыс Монгуш, Александра Ондар, Дадар-оол Монгуш, Доржаттаа Өверсоя, Клара Сарыглар, Михаил Ховалыг даапы эскелер-даа бар.

Хоочун башкыларывыс пенсиада-даа болза, ам-даа харылажып, арга-дуржулганы ап чоруур бис. Башкыларывыстың чагыг-сумезин хүн-бүү ажылывыска ажыглап, оларга улуу-биле четтиргенивисти илередип чор бис.

Боттуг-оол ОНДАР.
Улуг башкы.
Эрзин район.

ӨӨРҮП ЧОР МЕН

Мээн уругларым шупту аялы кижи. Оларга барык шупту школа азылыг. Эң улуу 1986 чылда 10-гу классты доосхан. Оон биче кызымны бедеткел кадзынган эгелеп хүлээп алган өөреткен башкызы Зорбек ортумак школазында хоочун башкы Кара-кыс Алексеевна Саанчай. Ол үзүк-бижик билбес бичии кызымның ыргак-дагыр ковуунун үзүүн эгип, үзүк-бижикке өөредип, 4 класска чедир өөреткен. Уруум Зорбек школазынга 8 классты доосхан. 9-10 классларны Сут-Хөл районнуң Сут-Хөл ортумак школазынга улаштынган өөренген. Ол 10-гу классты «4-5» деңдектелдиг, шинчалаңкадыг доосхан, чаныс кээрге, сеткилинден хаамыдан дыка-за өөрүп турган. Ада-шын чок черге өөренип турган үеэшкинде уруумну адаанга дег сагыш салып өөрүп турган башкылары Нина Кызан-ооловна Ондарга, Ольга Донгуровна Ондарга, Сенденг Селбик-Кара-ннна Монгушка, Мария Андреевна Донгакка, Надежда Дуктевна Ондарга, Кирилл Савчуевич Ооржаккa, школаның директору Галина Херел-ооловна Очур-оолга, ол шыкаан меня шагда башкылаан чораан башкым тыва дыл, литературе башкызы Анастасия Шавраевна Ондарга сеткилинин танымыдан өөрүп четтиргенимни солуп дамчыштыр илередир-дир мен.

Ийи кижи доосса-даа артыкан соонарым ам-даа өөренип турар. Олар Бии-Хем районнуң Зорбек ортумак школазында өөренип турарлар. Уругларым, оолдарым башкыларына Башкыдар хүүн таварыштар байыр чедирип, оларның ажыл-ижинге, амыдырал-чуртталгазынга, чоонун ажы-төлүн өөредип-нижиндиргенге моон соңгаардаа улут-улут чедишкиннерлиг болдуруп өскүзер-дир мен.

Анчимаа ОНДАР.
Бии-Хем районнуң Зорбек суур.

ҮЕ ЧААРТЫЛГАЛАРЖЕ КЫЙГЫРЫП ТУР

Башкы хүнүн чаа байдалдарда демдеглеп эрттирип турар бис: улус өөредилгезиниң системазының эде тургустунушкуну совет политикледи үндезин сайыраңгайжыдарының, оон шынар талазы-биле чаартылгазының эң чугула үгленнишкиннарының бирээзи ашаган. СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленуму улус өөредилгезинде илереп келген бергелерни болгаш четпестерни барымдаалаан, школа реформазын боттандырарын ханыладыр сорулганы салган, оон моон ийнгы хөгжүдезиниң оруктарын айтыкан. Школаның ажыл-херектериниң чиңгине үгленнишкиннары ажылдан кылдынган. Ол дээрге чүүн-даа мурнунда өөредилгени демократчыдары-дыр. Башкылар коллективтериниң улут эргелерни берген, школачыларның бот-башкарылгазы хөгжүп орар. Школалар директорлары болгаш дээди өөредилге чергелериниң ректорларын соңгууру ам боттуг чүүл апарган.

Октябрьнын бо баштайгы улут-хүнүнде совет улус башкыларга байыр чедирип, оларга ынакшылыын болгаш өөрүп четтиргенин илереңир. Бодунуң мергежил байырлалының хүнүнде, чүүтүн башкы бүрүзү чаңгыс-даа чечекти белекке алыр болза, ол күскү боодал чечектерниң саны алды миллиондан хөй гвоздикалар, розалар, гладиолустар болур. Бөгүн улус өөредилгезиниң системазында мича башкы ажылдап турар.

А бистің республикада шупту 4700 ажыг башкы өзүп орар салгалды өөредип, кижилдип турар.

Байырлалдарда черле үүү кылдыңгаш, үүү чедип алдыңгаш база мергежил талазы-биле эң экилериниң дугайын чүүлаалар болгай. Бодунуң ак сеткилдиг күш-ажылы-биле хөй-хөй кижизиттиркичлериниң, оларның ада-иелериниң хүндүткелин чаалап алган, байлак дуржулгазы республиканың бүүү башкыларынга үлегер-чижек апарганнарның чижээнге Кызылдың № 2 школазында ССРӨ-ниң улустун башкызы А. А. Алдын-оолду, Самыладдайның ортумак школазында улут башкы И. Н. Бичe-оолду, Ак-Довуракты ортумак школазында методист-башкы К. С. Чаанхоолу, Сарыг-Септиг № 1 ортумак школазында ССРӨ-ниң улус өөредилгезиниң тергиини Л. А. Монгушну, Ий ортумак школада улут башкы Б. Х. Мингеекти, Чыргакы ортумак школазында улус өөредилгезиниң тергиини Ф. К. Монгушту, Эрзиниң ортумак школазында улут башкы В. Ч. Монгушту болгаш өскелерни-даа маадаа алап, байыр чедирери өөрүнүүт. Ол болгаш өске-даа хөй башкыларның өскелерден алгалдым — ажылынга чогаадыкчы хамаарылгалымында, уругларга ханы ынаанда. Олар бирлиин доктаамал бөлүмүн чоруулар болгаш доктаамал дилеңкиннерлиг ажылдап турарлар.

Ажылынга эки түңнелдерни Кызыл хоорайның № 1, 11, 14, 15, Барыын-Хемчиктиң Барлык, Ак-Довуракты № 1 болгаш № 3, Улут-Хемниң Шагаан-Арыг № 1, Ак-Туруг база Бии-Хем районнуң школалары чедип ап турар. Бо школаларның башкылары өөредилгениң чаа арга-хевирлери болур зачёттарны, кичээл-лекцияларны, семинарларны, дискуссияларны, конференцияларны эзээн чедишкиннинг ажыглап турганнар. Ол чорук өөреникчилериң өөредилгеге соңуургалын бедидип, оларның бот-тускайлаг болгаш инициативчи чоруун кодуруп турар.

Өөреникчилериң түс-түс салым-чаланнымының оңзагайын сайыраңгыр сорулга-биле республиканың школаларында математиканы, физиканы, орус дылды теория болгаш практика кырында ханы өөренир 30 классларны ажыктап. Сөөлгү үеде Бии-Хем, Эрзин, Каа-Хем районнарның Кызыл хоорайының школаларының коллективтеринде өзүп орар салгалды өөредилге болгаш кижизидилгеге дээш башкыларның инициативазы, харысалгазы кеску өзүп орар. Республиканың школаларында бот-башкарылганың демократтыг принциптери хөгжүп эгелээн. Барык бүүү школаларда төвүлелдер тургустунган, өөреникчилериң дыка хөй комсомол организацияларының секретарылары педчөвүлелдериң составында кирип турарлар. Мөңгүн-Тайга, Эрзин, Бии-Хем болгаш өске-даа районнарда хөй-ниити организацияларының, өөреникчилериң бот-башкарылгазының ролю өскен, школалар директорларын болгаш ооң ораличыларын соңгууруп практикалап турар.

Школаларда хуу сүрер чорукту чок кылырының талазы-биле ажылдар уламчылап турар, өөреникчилериң билиин болгаш билдилиин шиннимы-биле үнелеп турар апарган. 1987—88 өөредилге чылының шилчидилге экзаменнериниң түңнелдери Кызыл хоорайның, Тандының, Каа-Хемниң, Эрзиниң болгаш Улут-Хемниң школаларында өөреникчилериң билиинин дериелги эзээн өзе бергенин көргүскен. Республиканың ниитилиг-биле эге өөредилгениң деңнели экижээн, эге класстар өөреникчилериниң күш-дамыр кижизидилгезинче кичээнгей күштелген. 1988 чылдың дуруузунда улус өөредилге алган черлериниң өөредилге-материалдыг баазазы быжыгып келген. Ак-Довуракты № 3 ортумак школазы болгаш Хову-Аксының № 1 школазы дисциплей классларын алгаанар. Чартык чылда школалар ниитилиг-биле 470,9 мун рубльдиг дериг-хереклерлерни садып алган.

Байырлал-даа болза, чедир кыдыңмаан үүүлдериниң база чугаалажыр апаар бис. Улус өөредилгезиниң министерствозу, республиканың районолары, хоорополары педагогика коллективтериниң ажылын үндезинин-биле экижиндерин ам-даа чедип албаанар. Ол дугайын чамдык эртемнер айыл-биле экзаменнериниң түңнелдери, ылаңгыя математика болгаш физиканга, 9-ку классларга география экзаменнериниң түңнелдери бадыткан турар. Корум-чурум үрээр өөреникчилериң саны кызырылбайн турар. Ылаңгыя Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Кызыл районнарда чурум үрээшкиннери эвээжевейн турар. Ол дээрге оларда педагогика коллективтериниң өөреникчилерни ада-иелери-биле конгак харылаалаары, күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хөй-ниити организацияларының уруглар кижизидилгезиниң айтыгларындан хоорулчаан херечилеп турар.

Эде тургустунуушкун кижи бүрүүзүнден чаа ёзу-биле ажылдаарын негеп турар. Ынчангаш школаларны, школа өмнүзү четпээн уруглар алган черлериниң, ПТУ-ларның башкылары болгаш мастерлери ажылга бодунуң хамаарылгазын эде көөрү чугула. Бо өөредилге чылының эгези чамдык школаларның удуртукчуларының эртемнерни ханы өөренир класстар ажыдарының айтырын шинтипрлексеевзин кергүскен.

Факультативтер ажылдары шыңгыы эде көрүүшкүнү негеп турар. Оларны ада-ле иеңеле кичээл кылдыр эрттирерин болдурбас херек. Башкының чогаадыкчы ажылдаары албан. Ол дээрге программаны тургузары, темаларны шактарга хуваары болгаш литератураны шын шилип алыры-дыр. Уруглардың факультативтерге кээрин күш-биле албадап болбас.

Республиканың төөгү болгаш ниитилел эртемнерин башкылары бергедээшкиннерге таваржып турар. Ол эртемнерни дыка хөй школаларда специалист эвес улус башкылап турар. Районолар болгаш школалар удуртукчулары ол башкыларынга ставжировка эрттиририн, оларга бүүү талалыг дузалаарын сүмелеп тур бис.

Тыва дылды өске национларның уругларынга өөредирнин айтырыы багай шинтипрлеттинин турар. Маңаа ойталаашкынның болгаш маңаашкынның хөрээ чок. Айтырыгны ада-иелер-биле дуржуп турган шинтипрлээрин көөр херек. Ол айтырыг уруглар садтарынга база хамаарыжыр, ону оларга боттандырары эзээн берге-даа болза.

Бистің школаларывыстың хөй кезиинде уруглар-биле ажылдың хевирлери эрги хевээр. Ол башкылар коллективтериниң кошкавадан боов турар. Өөреникчиниң школага, башкыларга хүндүткел чок чоруу чогум-на ооң тыптып турар. Ол школаларның ог-буделер-биле кады ажылдажылгазы чок. Назы четпээннер аразында корум-чурум үрээшкиннериниң, кем-керек үүлгедиишкиннериниң бөгүн эвээжевейн турарының доозу школада эвес бе?

Школа-интернаттарда өскүс уругларже, школалар чаныннда интернаттарда турар уругларжо кичээнгей эң-не улуг болур ужурлуг. Уруглардың чурттавырынга, өөрениринге таарымчалыг байдалдар тургустунган бе? Оларның кадыкшылы ком кичээнгейде бе, оларда харысалгазы бедик кижилер ажылдап турар бе?

Башкыларның, кижизидикчилериниң, пионер вожатыйларының аттестациязын эрттирерин эде көөрү негеттиниг турар. Кол үүү — башкы кадрларның ажыл-херээн үнелээрин, ооң түңнелдерин үндүрүп ёзу барымдаалап, кыры-биле көрүп болбас. Аттестация үезинде ажык-чарлыг чорукту тургузар, аттестацияның шын түңнелдерин дээш кижи бүрүзүнүң харысалгазын улаттырары чугула. Министерствоның дужаалында Кызыл хоорайга, Каа-Хем, Бии-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнарга аттестация комиссияларын боттарынга тургузуп алырын чөпшээрээн.

Бөгүн башкыларның теоретиктиг болгаш практиктиг белеткели мурнундагы деңнеңден бедик болур ужурлуг. Бистерниң кажан-даа утпаа чогуур чугула үүлүвүс — ажыл-херекке чогаадыкчы болгаш ак сеткилдиг өөреникчилерниске ынак болурувус. Башкыларга чогаадыкчы чедишкиннерни болгаш кадыкшылды күзедивис.

Любовь МАРЧЕНКО.
Улус өөредилге министринің оралакчызы.

СЕТКИЛИМГЕ ТААРЫШКАН

Башкының ажылы берге, харысалгалыг болгаш хүндүлүг. Олар бистің социалистиг Төрөөн чуртувустун кедиг үедеги эдерин өөредип, кижизидип турарлар.

Айлана Ооржак Кызылдың педагогика институдунуң биология факультедин бо чылын доосхаш, ол харысалгалыг даалганы күүсеп кирипкен.

Чоокта чаа ооң ажылдап турары Тес-Хемде Берт-Даг ортумак школазынга баргаш, ужуражып чугаалаштывыс.

— Маңаа ажылдап келиримге эки хүлээп алган, чурттаан бажыңны берген, эргежок чугула аъш-чем аймаан бистерге садып турар. Ындыг болурга кижиниң ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг, сагыш-сеткилге эки-дир—деп, ол өөрүшкүлүг чугаалады.

Ол бодалды аңаа олурган тыва дыл болгаш литература башкызы Вера Даландай деткип, бадыткады. Маңаа ажылдаа-за ол дөрт чыл чедип турар.

Чургүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң директизязы (директору Н. Ч. Ооржак) аныяк специалистерже багай эвес кичээнгейин садып турарын башкылар мактап турар.

Школа коллективи (директору К. И. Комбу) аныяк башкыларның ажылынга боттуг дузаны чедирер, деткиир хемчегларни ап турар. Хоочун башкыларны аныяк специалистерде быжыглаан. Дуржулгалыг башкы Клавиа Григорьевна Даңзычыны Айлананың дагдыныкчызы кылдыр быжыглаан, өөредилге чылының баштайгы хүннеринден эгежээн, хоочунның арга-сумезин, деткимчелин ёзугаар ол ажылдап турар.

Айлана Ооржактың күш-ажылчы намдары эгелээнинден бөөр үр эвес үе эрткен, ындыгдаа болза школаның башкылар коллективи ону мактаар, ооң ёзулуг башкы үнер дээрзинге бүүрөп турарлар. Ооң эрттирип турар кичээлдерин солуп, чаа тема бүрүзүнге кергүзүг материалдарын боду кылын алган, ужыглап келген. Классын дашкаар өөреникчилери-биле ажылдарны база чорудып турар.

Тави-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: башкы Айлана Ооржак.
Иван ДАМБАНЫҢ фотозу.

Найыралда кызыгаар чок

ТЫВАЛААР БАШКЫВЫС

Эрткен часкы шылгалдага Сут-Хөл районнуң школаларында 298 өөреникчи багай демдек алган.

Күзээн кижи дылды (кавдыг-даа эртемни) боду өөренип аптар. Ооң чижээн бодумнуң орус башкымдан көргүзүп болур мен. Ук башкы Тывага ур болбаан-даа болза, эртken чайын Владивосток хоорайдан бистің школаывыска кээп, ортумак школа доосхан ужуражылгавыска киришти. Культура бажыңынга чыыгган улустуң мурнунга үзүүн келгеш, кидирдеп ынча диди:

— Тыва мээн ийнги чуртум чүве, ынчангаш тывалан чугаалаан керейн, төрөөнүер...

Ол хире мрак черден келгеш башкымы таныпвас кижилер баштай шин-шинээн барган, ооң адыын часкаашкыны динмирей берген.

Башкывыстың чугаазын, бо кырын келген чаныс класслар, бо-ла сактыр бис. Ол чайны ужуражылга үеэшкинде, чижээлээргe, ынча дээн:

— Сут-Хөлүвүстүң хорумдажы айлыг эвес. Дүүн ол хорумнарны баравыны көрүп турувуста, сактырымга, шинчей берген шыкаан болду. Ооң ноорумге, чүте хорум дээр силер, хөй болду ышкажыл. Бай-да чер ол бо!

Башкывыс — Ада-чурттуң Улуг дайынында киржиннчиги, орден-хавиалыг Адыг Иван Акимович Лотвенчев ыяр. Ол дайын төнгерге-ле 1946 чылда. Хавалгайты школазынга орус дыл болгаш литература башкылаан эгелээн. Кировтуң башкы училищезин доосхан Любовь Ермолаевна хаваазында чылыг Тывага кээп, Эрзбек школазынга башкылаан берген. Ийи башкывыс Тывага тыпчыны. Тывага ыглеткеш, Эрзбекке алды чыл ажылдаан. Ооң соонда Сут-Хөлге келгеш ол.

Бистің ада-иелеривис ынчан чаа колхозташкан турган. Башкыларывыс-биле кады аалдар кезин, Сут-Хөлдеп бөөр агаарлаан, колхозка мажак чыыр, хой кыргын шаг болгаан бис. Башкыларывыс картошканы канчаар-канчаар бижырарындан эгелээн, шала чуурунга, арыг-шевер болурунга чедир колхозчуларны болгаш бистерни өөредип турган. Бистің аравыска улуг наймыралдаа, улуг өөрүшкү-даа, а чамдыкта мунгараа-даа турду. Мында маңаа башкыларывыс-биле кады мылажыр, хөөр баар ужурга баа таварышкан бис. Ооң төөгүзү мынды:

1958 чылда ортумак школа доостувус. Ол-ле хонуктар үезинде Хемчиктиң хемеелеп кежип чыдырывыста, хемевис ажылаанган. Шуптувус сутта баргаш бис. Класстың эң чаруш ийи кызы ынчан ол сугдан үүүп шыдаваан. Ол коргунчуг таварыңга эвес болза, бистің классын үнгеп, бо башкыларывыстың кижизиткеннинг 18 башкыларының, 7 эмчиниңнің болгаш өске-даа ажылдакчыларының аразынга эштеривис чоруур турган ийик.

Бис интернатка өскен бис. Любовь Ермолаевна аңаа кижизидикчилеп турган. Ол бистің дамыгавыска үргүлүү кээр. Даарапырыңга болгаш ногаа тарыңнга бисти ол өөреткен. Бир катап башкывыс яблок үрезиннерге эккелгеп, ада-иелериниң почта дамчыштыр чоруткан яблоктарының үрезиниң чыыр алганы ол чүве-дир. Шиола доозун турувуста, яблоныдар чиминин бере берген. Аңаа бистің-даа, башкыларывыстыңдаа өөреникиис ажык. «Силерге база өстүрүвүс, бо яблоныдарны база өстүрүвүс. Ам силер бистің ажылывысты уламчылаңар» деп. Владивостокче аъттанар хүн чаагаан чүве. Класывыс-биле үдеп каан бис. Ооң бөөр мугур үжеп чыл эртken, яблоныдар дыка өскен, ковуудаан. Чаңгыс классчылар эрткендүшкен саныда аңаа кеңер, чимизиниң дээжизин амзаар турдувус. Ооң...

Башкыларывыс үжеп чыл дуруузунда ол яблоныдарны база утпаан болду. Дорааи-на ынаар бараалы дижип турып бергеннер. А бистің чүүү-даа канчаар, чүүү-даа чугаалаар шаавыс чок: ийи чыл бурунгаар школа директору трактор-биле... Ону бис кайын билир ийик бис, ону чок кылырын ол директор биске чугаалаан эвес. Ырактан келгеш башкыларывыс биске, өөреникчилериңе хомудаанындан ыглажып турдулар. Бис база ыглажып турдувус. Ол коргунчуг таварыңга эвес болза, бистің класстан үнгеп, бо башкыларывыстың кижизиткеннинг 18 башкыларының, 7 эмчиниңнің болгаш өске-даа ажылдакчыларының аразынга эштеривис чоруур турган ийик.

Бис интернатка өскен бис. Любовь Ермолаевна аңаа кижизидикчилеп турган. Ол бистің дамыгавыска үргүлүү кээр. Даарапырыңга болгаш ногаа тарыңнга бисти ол өөреткен. Бир катап башкывыс яблок үрезиннерге эккелгеп, ада-иелериниң почта дамчыштыр чоруткан яблоктарының үрезиниң чыыр алганы ол чүве-дир. Шиола доозун турувуста, яблоныдар чиминин бере берген. Аңаа бистің-даа, башкыларывыстыңдаа өөреникиис ажык. «Силерге база өстүрүвүс, бо яблоныдарны база өстүрүвүс. Ам силер бистің ажылывысты уламчылаңар» деп. Владивостокче аъттанар хүн чаагаан чүве. Класывыс-биле үдеп каан бис. Ооң бөөр мугур үжеп чыл эртken, яблоныдар дыка өскен, ковуудаан. Чаңгыс классчылар эрткендүшкен саныда аңаа кеңер, чимизиниң дээжизин амзаар турдувус. Ооң...

Башкыларывыс үжеп чыл дуруузунда ол яблоныдарны база утпаан болду. Дорааи-на ынаар бараалы дижип турып бергеннер. А бистің чүүү-даа канчаар, чүүү-даа чугаалаар шаавыс чок: ийи чыл бурунгаар школа директору трактор-биле... Ону бис кайын билир ийик бис, ону чок кылырын ол директор биске чугаалаан эвес. Ырактан келгеш башкыларывыс биске, өөреникчилериңе хомудаанындан ыглажып турдулар. Бис база ыглажып турдувус

ТЫВА ТАНКИСТЕРНИҢ БАШКЫЗЫ

1946 чылда Совет Армиязының келгентерби-ле каттыжа берген Тываның революстут шериин, маадырлыг Совет Армиязының хеймер дүнмазы деп чугаалажып турганывыста улуг утка бар. Чүл дизе Тываның революстут шерии 1924 чылдың сентябрьда тургустуган хүвүнден эгелээш, улуг Совет Эвилелиниң маадырлыг Кызыл Армиязының дайынчы уставтарын үлегерлеп эде тургустунмушаан, Кызыл Армиязың хеп-формазын кедип, дайынчы чепсектери болгаш дериг-херекселдери-биле бүгүн хандырыпып, Совет Эвилелинге шериниң ортумак болгаш доозу өредилге чергелеринге белгеттинген командирлериң болгаш политажылдакчыларының башкарылгазы-биле, Тываның национал революциязының болгаш Улуг Октябрьның чаалап алыышкынарын карак огу дет камгалаар мындыг хүлээлгелерин чедишкининг күүсеткен.

Кызыл Армиязың бедик мергежилдиг, канаттының быжыккан түскай эртемиг офицерлери 1924 чылдан эгелээп-ле, Тываның революстут шериинге сургакчы-чөвулекчидер болуп далаттырын келгеш, бүгү таланың ак сеткилдиг дузаламчызын чедирбишаан. Тываның камгаланыр күжүүн дайынчы мөзү-шынарын бедидериниче оны сагыш човап ажылдап турганы уттундурбас арткан.

1941 чылда Кызыл Армия, Тываның революстут шериинге «Т-28» маркалыг чаа танкыны баштадыр, дайынчы танкетка болгаш броне-машиналарны бергеин-биле, ол чылын АРШ-тың аттыг полугунуң дайынчы составынга танк кедю эр-ве баштай тыптып келген. Танкыны башкарын болгу дет тракторист чораан дайынчылар бар-даа болза, а танкының дайынчы тактиказының уран арга-арын билир, танк экипажтарын башкарыптар кижи биске чок турган.

Совет чазак Тыва республиканың хилгээн хандырып, танк талазы-биле тускай мергежилдиг сургакчы кылдыр Ульяновскиниң бронетанк училищезинге взвод командири турган Савелий Григорьевич Рудиктиг чорудуп берген.

Савелий Григорьевич мичаан чаа-ла 27 хар чедип, хып дээн чалыы, чараш, шилиндекшеверген мага-боттуг, чазык, чугаакыр, эш-өөрүүрек, эвилең, хөй-ниитичи, мырааар-танцылаарынга ынак, кыптыккан аныяк эрестиг эр турган.

Савелий Рудик 1933 чылда ПТУ дооскан, шахтага лебедчиктен даг мастерингге чедир деп-пин ажылдап чорда, оны 1936 чылда Кызыл Армиязын албанынга кеди-ринкен. 1939 чылда ак-финнериң Совет Эвилелинге удур күткүүзүнүг халдаашкынын өйтүр шаварынга бронетанк ротазын командылап кирипкен. Ол тулчуушкун аныяк командирге эң баштайгы дайынчы шылгалда болуп, оон дайынчы арга-дуржулгазының эгезе болган.

Тыва танк кезээниң дайынчы мөзү-шынарын бедидер, тыва танкистерниң техникти дайынчы билиг-мергежилин Кызыл Армиязың дайынчы уставтарының негелдезинге чедир бедидер дээш, таваржып турган бергелерге торулбейн, Савелий Рудик бүгү күжүн болгаш билиглерин харам чокка берип, дүн-хүн дивейн, хайыышкынынг ажылдап турган. Тыва танкистериң кайы-бирээзи оон орнун солуптар, дайынчы техника талазы-биле шору билиглиг командир кылдыр, а танкист бүрүзүн танкының дайынчы нарын тактиктиг кажар арга-арынга мергежилдин, экипажтарны башкарын билир кылдыр өредирин Савелий Григорьевич бодунга кол сорулга кылдыр салып алган.

Капитан Рудик солдаттарының кижизидилгезинче онда ынчаргей салып, күжениишкининг ажылдап турган, ниитизи-биле 22 айның дургузунда АРШ-тың тыва танкистерин дайын үеэнинг негелдезинге дүүштүр Түлүш Нурзатты танк взводунун командири хүлээлгезин үүседип шыдаар кылдыр белеткеп алган. Ол чүле аттыг полктуң танкистерин эвес, харын Кызыл хоорайның улусчу ополчени шериниң штабын дарталаамышаан, ополченнериң ниитизден Донгак Уйнук-оолду, Михаил Бухтуевти, Бай-Кара Бичеоолду, Кыргыс Идамны, Михаил Конгарны, Кудрявцев алышкыларны болгаш өскелерин-даа танк талалы-биле ыяк кылдыр белеткеп өөреткеш, тыва эки турачы танкистер-биле катай Ада-чурттуң Улуг дайынының фронтуларынче үдежиккен.

Капитан Рудик боду 1943 чылдың апрельде фронтуже аттанып-кан. Украинаны Бирги фронтузунуң 54-кү гвардейжи танк бригадазынга рота командылап, немец-фашизм-биле сегиржип алышкынга карак кызыл тулушкан. Гвардейжи капитан Рудик Совет Украиназын болгаш Польшаны, Германияны база Чехословакияны хостап-ыштаан, дайынны Прагага барып дооскан.

Ада-чурттуң Улуг дайынынга тиилелгеге капитан Рудиктиң кинрген дайынчы салышкынынга бир өскү түүвели болза, Украинаның сонгу областарын, Молдав ССР-ин болгаш он-он совет хоорай-суурларны, Румынияны, Болгарияны, Венгрияны болгаш Чехословакияны немец-фашистиг эжелекчилерден хостаткан тыва танкистер улуг сержант Бай-Кара Бичеоолдун, старшина Донгак Уйнук-оолдун, сержант Кыргыс Идамның, сержант Ондар Дыртыктың, улуг сержант Оюн Бортуй-оолдун, сержант Михаил Конгарның, сержант Түлүш Шойдуунуң, старшина Түлүш Кызыл-Тастың, улуг сержант Ховалыг Сайын-оолдун, Михаил Бухтуевтин, биче лейтенант Түлүш Нурзаттың, биче лейтенант Хомушку Чүргүй-оолдуң болгаш өскелериниң-даа аттары Ада-чурттуң Улуг дайынының төөгүзүнде алдын үжүктер-биле баластынмас кылдыр бижиттингеин болур.

Савелий Григорьевичниң канаан кижиитиккин танкист солдаттары Төрээн чурт бедиг-биде үнелеп, хөй саныг орденнер, медальдар-биле демдеглээн, капитан Рудиктиң тыва улуска чедаргеи дайынчы дузаламчызын бедиг-биде үнелээш, ону ТАР-ның «Күш-ажыл ордени-биле» шаннаан.

Тывага үр чурттаваан болзажок, капитан Рудик тыва дылды шору чугаалап, номчуп, бижип турар кылдыр өөренип четтигинкей. Совет Тыва-биге харылзаазын үелээн, ол ойде Кызылга кээп каап, таныштары-биле чугаалажып, тыва чогаалчыларының номнарын база Тыва дутайын бижээн солуннарны ажок сонуургап номчуп турар. Чамдыкта оон чагаалары «Тувинская правда»-га көстүп келгилээр.

Тыва эки турачы танкистериң командири чоруут Түлүш Самбуевич Нурзат бодунуң адазы ышкант кижизидикчи-командири гвардейжи капитан Рудиктиң «Мээн дайынчы оруумга бүүнүг ачы-дузазын чедирген, өзүлүт чаагай сеткилдиг кижи!»—деп, чыдыы-биле сактып чугаалап олурары таварылга эвес.

1946 чылда кадымның байдалы-биле Савелий Григорьевич Совет Армиязың албанындан курлавырже халаашкан, төрээн Украинаының школаларынга шерин болгаш күш-культура башкызынга, шахтага болгаш коксохимия заводунга мастерлеп ажылдаан. 1956 чылда пенсиже үдеткен. Назыны чедеп ажып, дөгүй берзежок, Ворошиловград областын Стаханов хоорайның өөредилге чергелериде аныяктарның дагдыныкчызы болуп, чонунга макталдыг, гвардейжи чанчылыбиле ажылдавышаан.

Артем БОРБАК-ООЛ.

Халажылгада полковник.

ЧУРУКТА: С. Г. Рудик.

Ном болгаш номчукчу

ҮНҮН, ХЫЫН ТЫПКАН

Кожамыс Даг-Алтайда Каярлык (Хаймрлыг) ыныаазын «Шулукчулер аяны» деп адап турар болза, Өвүрүнүң Торгалыны, Дус-Даан бисте «Ырааждыар ораны» деп адап турарында улуг-ла хөөрешкинин чок. Черде кандыг ковчуг айлашкан чүве ийик, С. Сарыг-оолдан, В. Кек-оолдан эгелээш, оларның салгакчыларынга чедир. Торгадыгның кызыл дидым мыдын, ыдык кылбаан Өвүр шулукчузу барык-ла чок. Мээн билип чоруурум-биле алырга, баштайгы шулуктериниң бирээзи — «Кодурер-Дашкаа» садым-чаанны идерей бергеи. Сөөлүүредир солун, сеткүүлге, колдективиг чыындыларга парлаттынгыдаан, ам «Өгбелерим чуртуу» деп номунда киргеи, чогаалдарындан-на бодунуң үүнүн, тускай аныхөөнүн тып четтигинкеи Николай Куулар база-ны өгбелериниң ол чанчыл-сүүтлелиге шынчы болуп арткан.

Николай Куулар бодунуң чаан-дезүүнүң эгезин «сүүнзинин эргиишаан», ыдыктыг Хам-Дыттан, өөрүн орнуудан, ожуунуң одуудан, аразының шайындан болгаш көрүүжүдеп, кыскаы-биле чугаалаарга, Өвүр черинден эгелээш, бурунгу тюрк аймаанга, маадыларының изи артканы ыракны Томскиге, бүгү чер бөмбүрзээнге чедир талыйтыр, хере көрүп алгаан. Амгы үениң чогаалчызы чүүл бодунуң кызыы национал үүзээ-биле кызыгаарлаттынып шыдаас, чүрт, дезегей интернационалитминиң улуг дээрбээн база хаара тудуп, дедгем-тереги-биле уткан турар аварганының бир чишээ ол. Оонбиле кады кижи бодунуң одуунуң орнун артаас, төрээн черин, төөгүзүн ажа халыыс, аноа ынак, хүнүүткел, хөмөгалыг болгуун аитор хөй-хөй шулуктериниде уран, биздиин-биле көргүскеи.

Бистиң уугун ижер арыг будаанныс, уран-чечен сөзүүгө — чонузустуң чидиниг төрээн дылында, аас чогаалында. Оны С. Сарыг-оол, С. Пюрбю, В. Кек-оол ынчаш классиктериис кажан-даа оюн эртпейн чораан. Н. Куулар хөөзүн аян-хевир сүрүүшкүнче, өттүнүүшкүнче, ыныыт аалгы-кыыкыже чүүкүүс, топтут, быжырымчалыы, биче сеткилдин-биле бодунуң үе-чергелериндеп ынгалып, мурнай бергениниң чажыды оон чонунуң аас чогаал эртиилеин үнелеп, чеп ажыглап билириниде турган боор. Дөрт амыдының үжүн чонта бергеш, чүүл чаңгызынга дедир төрүттүүр бергеи Аддай-Чечен дутайында оон шулуктээн легендазы бистиң биче чаштарывыска магалыг сүүзүн болур. Чалгаа, салым-чаяан чок кижи ону ынчаар таптыг шулуктеп чытпас-даа, шыдаас-даа ийик Өрү деп-шилгелиг ойрат ноян—Амыр-Саная дутайында тоолчургу чугааларны барык бүгү Тыва, оон иштинде Монгун-Тайгада — Кыскаш, Доора-Тей, Саадак арт, Улуг-Хемде — Баян-Кол хем, байкаларның уныгыгууру кадагалап арттырган. Ол улусчу маадырының өөрүн-хевирин Н. Куулар ыдыг аттыг шулуунде бодунуубиле бир янзы, солун илередип шыдаан.

Долгандыр турар бойдус, оон байлаа, чаражы, ыныы төөгүүнүң, культураның туннелинде боттары бертинген, эмчиде чыдып турардар.

Арага ижип алган автотранспорт башкарар чорук кандыг-даа аар-берге таварылгаларга чедирип турарын бо фактылар болгаш моон мурнунда-даа солуннарга үнүп турган чүүлдерден номчаан болгай силер.

Ынчангаш автотранспортту эзирик башкарар чоруктарга улуг демиселди күүтелдирип, хөй-ниитиниң талазындан деткимчени көргүзери чугуда.

расказаалдары, оларны холу, мергеи угааны-биле чараш-чыдып, чаартып, амгы болгаш келир үе-биле тудуп холбаалы чуруттунган.

Ыныындыа чараш, ханы философтут бодаашкыннар, түүнүшкүннер сиинккен миниатюралар, дөрттээн афоризмнер авторунуң шудургу дедүшкининериниң база өредилгениниң түүвели, ыдыг бооргда, чамдыктар дес, неиен эвес, тодаргай амыдыралчы, кижизидикчи угаанышкыны-биле үнелиг. Номчукчу бо таланы-биле аныяк шулукчуби-биле кады философтап, маргыжып-даа болур, чүл дизе, Н. Куулар — бодунуң үеэнин, бодунуң салгалының шулукчузу. А шулук нарын, философчу болгаан тудум, улам солун, ону билип алырынга номчукчу үеден, амыдыралдан хожудан калбас ужурдут. Эскет чок черде тывылган «Оочулдар» деп шулук дижик. Шынаа-на бис оочурга мурнаарын дүргеи чедерин бодаар, оон алыс моральдыг ужуун, дедир талазын оваарбайн чоруурувус магатчок Амгы музыкада курут аалгы-кыыкы, ыыт-шимээн, идеей, эстетика чок чорук чүүл авторну эвес, бүдүн ниитилелди дүүредип, карак-кулакты шоюктуруп турарын аныяк салгал эскербейн-даа турар болза, оларның бодунуң үе-чергееи автор-биле кады кыйтыдан салын көрээл: «Сагыш-сеткил шимээн-даштан хөлээр бо кай, чалыы назын, мнек ырын таан чок бе?..» Оолдар «сегиртиш» чоруур «балыкчы» уругларга дараазында одуруглар дөштүг болбас деп бо: «Балыкчыга айыылдыг чиш база турар — магачын дег акулага таваржып боор. Ойлук чокка дужар болза, кзргеи биибес, ончок урут, оваарының кер, сестирдир мен».

Төрээн чурттуг, шелиг, ынак эштиг, төлдүг кижи кайы хире чоргаар-ыр дараазында одуруглары көрүүр даан:

Ырак ыыт ыыштаалыска
Ынак аваам сарыг шайын
Саарып тура, боданы
боор—
Чажы мени сектып келир
(«Аваам шайы»).

Өртемчейин надагалаан
Өлчей чолдуг Богда-бурган,
Мөндүн ес-же,
Чиңгиспейим,
Мөйтак буттуг адыгбайым.
(«Оттуумга»).

Чеже чоргаарал, ынакшыл, өргелеглиг сиинккен-дир! Ээлдуг шулук ыдыг болур ужурдут. А ол-ла бүтүүн — Черн, ие-чашка, бүтү-ле ыныыт бойдуска, кижи аныттанын өөр хүн көрүп, чалап чурттаарының дайынын айылыын чайладыр, тайбынны камгалаар деп буянныг идея «Чок!», «Хоза оон дуйаында балыада», «Ажылыштын тураскаадыы» деп шулуктерде сиинккен, кыйтыбиле доозуктан: «Амдыызывда, үе барда, хеделиилиг!».

Бо аныяк, чараш кижи ол шин-биле, моон-даа артык тырбаар болза, Николай Куулар ырак-ла базар боор. Мен аңаа бүүгүүр мен.

Молдурга САЛЧАК.
Шулукчу.

БИЛДИРИИШКИН

Шоодуг

«Хүндүлүг директор! Силерниң коллективке ажылдап киртенден бээр бир чыл үш ай боолу тур мен. Ол үениң дургузунда даанган ажылымга кылыгаанымы көргүзер дээш, байгы күжүмүү харамнаамаан мен. Ол дугайын карактыг улус көрүп, кулактыг улус дыннап келген.

Алыр акша-шалыны база ажырбас чер-дир. Ыыдыг-даа болза, моон үнүп чоруур деп шиитпирлеп алгаш, бо билдириишкинни бижип олур мен. Мээн дилээмни саат чокка хандырар боор дээрзинге бүүреттим».

Чүрттелгазының иштинде эки деп экини-даа, бак деп бакты-даа көрүп пат болган директор билдириишкинни ийи катап ылавылап номчаап, секретарын кел дээн.

— Чодураа Маадыровнаны бээр келдиртинг — дээн.

Ол шаа минута болганда, чалаткан инженер бо кирип келгеи.

— Бо канчап чоруур деп бардынар, Чодураа Маадыровна?— деп, директор сонуургаан.— Мында бижип турарынар-биле алырга, ажыл силерге таваржыр, акша-шалыны база ажырбас боор турардыр. Бичии уруг эвес-тир силер, ынчап бир черге бир чыл ажылдаш, үнүп чоруп турган херээ бар бе? Бодаанга кандыгыл?

Чодураа Маадыровна чараш хевирин ам-даа чидирбээн арнын таваар сүйбаан, баштай таланже, оон соонда, девирже көргееш:

—Чылдагаан бар, ынчаргаш чоруур деп турарым бо—дээн.

—Ынчаарга ол чылдагаан дутайында билдириишкинге чаңгыс сөс-даа чок чүвел ынчаш?

—Бир эвес сонуургаар болзунарза, аноа аас-биле чугаадап берип боор мен.

— Дыннаарынга белен-дир мен.

— Силерниң бо коллективэмин эртир найыралдыг улус-тур, Конгарович.

— Ийе, найыралдыг улус, оозун билир мен, Ынчаарга чүл ынчаш?

— Ынчангаш таварышпас кижи-дир мен.

— ???

Директорнуң шала ажыттынган аксы ол-ла хевээр кезек када шимчет дивейн баргаа ыыт-даап чок олурган.

— Бурган-на бо, чүвениң ужурун черде чедир билбейн олур мен, азы угааным чапа бергеин ол бе? Таптыг таймылдыраап берип көрем.

Чодураа Маадыровна дыргактарын будуп каан шевергин салаалары-биле караанның шилин эде туткаш, хүлүмзуруй каапкан:

— Найыралдыг коллективке ажылдаарга чалгаарынгыр-дыр. Аас-дыл, чаргы-чаалы, хоп-чип деп чүү-даа чок. Кош-даа кижиин алгыштырар дээш бүдүн чыл ажыр чадажып кагдым. Чажыргаш чоор, аас быдаажырынга туралыг кижи мен. Бистеи улуг ырак эвесте бир организация бар-ыр, анда улус аразында алгыжарынга ынаа копчуг деп дыннадым. Ынчангаш ыпаар барайн дээш ынчап турарым бо-дур, Конгарович...

Белен эвес айтырыгларны ыыдаң тас шиитпирлеп чораан директор бо удаада тулуп калгаш, аймаарай бергеи кыймыш дивейн олургаан...

Василий МОНГУШ.

НАЙЫРАЛДЫҢ ОРУУ-БИЛЕ

Чоокта чаа Москвага тыва болгаш моол чуруукчуларының чуруктарының делгелгели болган. Ол делгелгени «Найыралдың оруу-биле» деп адаан. Чүге даарга ол делгелгеннің мурнунда ийи чурттуң чуруукчулары бот-боттарынга чедип, чогаадыкчы ажылды кылганнар. Ол ажылдарның түүпели Москвага болган болгаш ам Улан-Баторга, оон соонда Кызылга болур делгелгелер ол.

Ук делгелгеге ийи таладан дөрт-дөрт чуруукчулар киржип турер. Тыва АССР-ден төөгүлер — Сарыг-оол Саая, Иван Салчак, Владимир Ховалыг, Юрий Курский. Олар шупту-зу тыва көрүүкчүдерге билдиңгир-даа болза, кайызының-даа Моол Арат Республикадан эккелген чуруктары аңгы-аңгы — кижи бүрүзүнүң дескиндир турар чүүлдерин бодуунуу-биле билип, бодуунуу-биле көргүзүп турары моон илдеп. Чуруукчуларның ажылында чаа үүлдер, мурнунда эскертинмээн хөөнер кестүп келгилээн.

Сарыг-оол Сааның төөгүге хамаарышкан чуруктарын биза база ыыдыг болган. Ону бо удаада оон «Моол скульптор Дзанабадзар», «Национал хептиг моол дерзөзен» чижектиг чуруктарындан билип алыр бис.

Моолдың бойдузун Сарыг-оол Саая ковчуг шын көргүскен: даглар, ыраг хүүде эзеININ ховулар, каппал хемнериң шуралыктары... Оларны пейзаж дээрзи безин берге, чурук бүрүзү, чеже-даа көрүп чураан болза, боду аңаа демдеглээри чугуле. Сактырга, төөчү чок черниң кырында ак саазынны тайбың тутугуулаштыр кодүрүшкен турганзыг.

Иван Салчак Моолдан амыдыралдың аңгы-аңгы таларын көргүскен чуруктарны эккелген. Оон талелтызының чаңгыс аай эвезин ол чуруктар херечилеп турар. Бо чуруукчу бийир-биле-даа, карандаш-биле-даа ажылдап, өөрүнүн тавыштырын билир. Өөнер-биле оон кайы хире «ойнаарын» бо делгелгеде «Мөгелер» деп чуруудан көрүп болур. Ногаан шыктыг шелде ачыр-дачыр сегиржип алган ийи моге биле оларның салыкчызы дириг олчаан, арта-да, шимчеп турган ыыткап.

Иван Чамзоевич пейзаж, архитектура тураскаадары («Далай ламаның хүрээзи») чергелиг чуруктардан аңгыда портреттерни хейну эккелген. Оларның аразында хойжудар, чылгычылар, албан-хаакчылар, аныяктар... Оннагай черни аныяк чуруукчу Надя Рушеваның овур-хевири эзлеп турар.

Владимир Ховалыг бо делгелгеде бодунуң чаа чуруктарын киргеи. Оон «Салгын», «Кежээки саалда» деп чуруктары мурнуку ажылдарындан элээн ылгалдыг, чаа утка-шынарлыг. «Кызыл даглар» болгаш өске-даа чуруктарында ук черниң болгаш чонунуң аян-шинчизи онзаланып турар. Ылангыы национал эт-сеп болгаш чаңчылдар көскү черни эзлээн. Ону «Хымыс» деп чуруктан көрүп болур.

Юрий Курскийиниң чуруктары моол болгаш тыва улустуң аммыдыралын каттыштырып турар. Социализм тургузуп турар кожаларының салым-чолунуң дөмейлешкээ чуруукчунуң ажылдарында биллингир көргүстүгеи. «Хымыстан чоогланып көрүүр» деп чуруктаргы уран чүүл болуп турар. Шуптузу— төөгү, кижи биле бойдустуң дириг харылзаазы. Оларның аразында бир онзагай черни болунуң болуп чураан чуруу эзлеп турар дээрзи тыва көрүүкчүдерге билдиңгир-даа болза, кайызының-даа Моол Арат Республикадан эккелген чуруктары аңгы-аңгы — кижи бүрүзүнүң дескиндир турар чүүлдерин болунуу-биле билип, бодунуу-биле көргүзүп турары моон илдеп. Чуруукчуларның ажылында чаа үүлдер, мурнунда эскертинмээн хөөнер кестүп келгилээн.

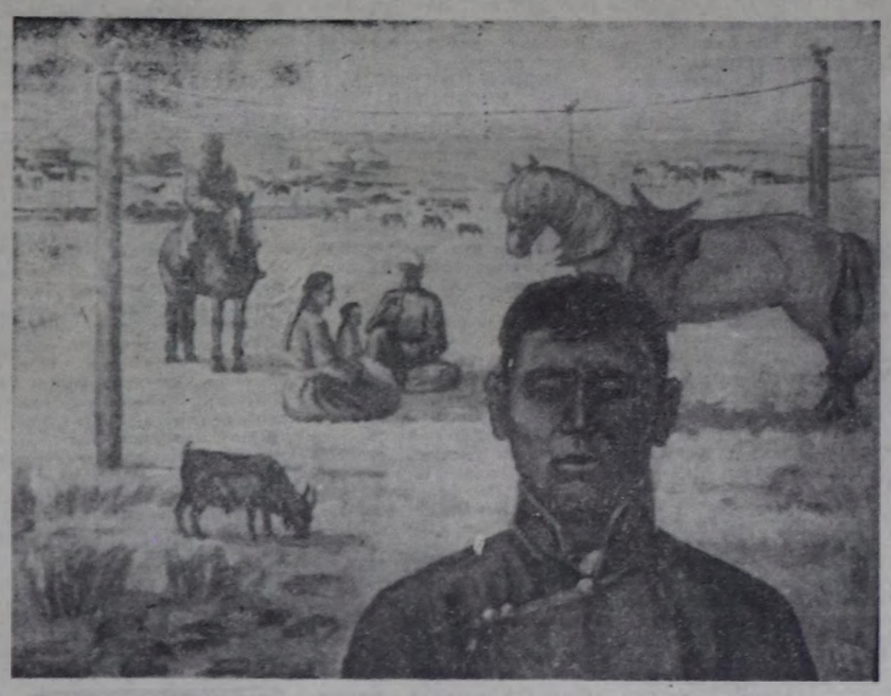

Иван Чамзоевич пейзаж, архитектура тураскаадары («Далай ламаның хүрээзи») чергелиг чуруктардан аңгыда портреттерни хейну эккелген. Оларның аразында хойжудар, чылгычылар, албан-хаакчылар, аныяктар... Оннагай черни аныяк чуруукчу Надя Рушеваның овур-хевири эзлеп турар.

Юрий Курскийиниң чуруктары моол болгаш тыва улустуң аммыдыралын каттыштырып турар. Социализм тургузуп турар кожаларының салым-чолунуң дөмейлешкээ чуруукчунуң ажылдарында биллингир көргүстүгеи. «Хымыстан чоогланып көрүүр» деп чуруктаргы уран чүүл болуп турар. Шуптузу— төөгү, кижи биле бойдустуң диригг харылзаазы. Оларның аразында бир онзагай черни болунуң болуп чураан чуруу эзлеп турар дээрзи безин берге, чурук бүрүзү, чеже-даа көрүп чураан болза, боду аңаа демдеглээри чугуле. Сактырга, төөчү чок черниң кырында ак саазынны тайбың тутугуулаштыр кодүрүшкен турганзыг.

Иван Салчак Моолдан амыдыралдың аңгы-аңгы таларын көргүскен чуруктарны эккелген. Оон талелтызының чаңгыс аай эвезин ол чуруктар херечилеп турар. Бо чуруукчу бийир-биле-даа, карандаш-биле-даа ажылдап, өөрүнүн тавыштырын билир. Өөнер-биле оон кайы хире «ойнаарын» бо делгелгеде «Мөгелер» деп чуруудан көрүп болур. Ногаан шыктыг шелде ачыр-дачыр сегиржип алган ийи моге биле оларның салыкчызы дириг олчаан, арта-да, шимчеп турган ыыткап.

Иван Чамзоевич пейзаж, архитектура тураскаадары («Далай ламаның хүрээзи») чергелиг чуруктардан аңгыда портреттерни хейну эккелген. Оларның аразында хойжудар, чылгычылар, албан-хаакчылар, аныяктар... Оннагай черни аныяк чуруукчу Надя Рушеваның овур-хевири эзлеп турар.

Владимир Ховалыг бо делгелгеде бодунуң чаа чуруктарын киргеи. Оон «Салгын», «Кежээки саалда» деп чуруктары мурнуку ажылдарындан элээн ылгалдыг, чаа утка-шынарлыг. «Кызыл даглар» болгаш өске-даа чуруктарында ук черниң болгаш чонунуң аян-шинчизи онзаланып турар. Ылангыы национал эт-сеп болгаш чаңчылдар көскү черни эзлээн. Ону «Хымыс» деп чуруктан көрүп болур

Сеул-88: XXIV олимпиада

ЧУРУКТАРДА: совет бут бембукчулери чартык шүүлдеге Италиянын командасын 3:2 санга уткаш, шүүлдеже үнген. Алексей Чередник биле М. Кривастын демисели. 110 кг деңзиге Юрий Захаревич делегсйиниң үш рекордуун тургускан. Олимпиаданың алдын медалын чаалап алган. ССРЭ-ниң рапристери шүүлдеге ГФР-ниң командазын 9:5 санга уткаш, алдын медальдың ээлери болган.

СЭТА-ның телефотозу.

(Чуруктарны фототелеграф-биле хүлээп алган).

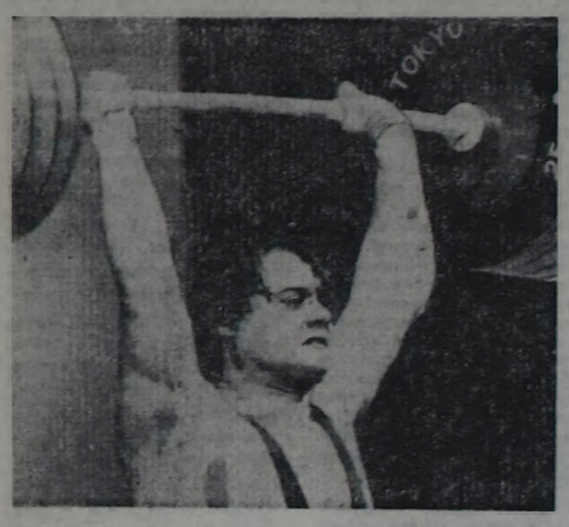

ОЛИМПИЙ МОЗАИКА

◆Италия хемчи Давид Типцано олимпий алдын медальды чаалап алган, оозун өскүнүр үжүрга дораан-на таварышкан. Чаңчыл ёзугаар чемпион болган кижилерни сугже ынаң-ла кирер октаар чүве-дир. Чогум-на харын ол үеде Типцано алдын медалын сугже өскүнүп кирипкеи. Ханы сугже шыннар кижилер бир шак ажыг үеде ону дилээш, тыплайн барган.

Ам каичаар боор, мунгараан Давид Типцано өөрү-биле кады хеме маргылдаазы боон турган черден чорупкан. Элээн үе эртеңде оон алдын медалы тыпты бергеи, ынчангаш Олимпий оюнларының алдын медалын ол хүн Типцанога ийи дугаар тыпсыр үжүрга таварышкан.

◆Сеулдун аныяк чурттакчылары совет гимнастар Светлана Богинскаяның болгаш Елена Шушунованың кайтамчык өөрүгүүлериниге магадаатқынларын илередип турар. Сеулдун ийи школачы кыстарының дилээнин ёзугаар, олимпий суурну камгалап турар шагдаалар почтальонуп ролюн күүседип, чымчак поетен кылган адыг ооларын, байыр чедиргеи чагаваларны ССРЭ командазының гимнастарынга дамчыдын бээр үжүрга таварышкан.

Олимпий суурга өүе дүшкен-биле спортчулар хеттерин эде кеттингилээн. Шорты деп чолдак чүвүрлүг азы хойленнит кылыштажылар читкеи. Костюмнерлиг, харыпдаа плащ тоннарлыг чоруур апарганнар. Оларның чурттап турар бажыңнарынче чылыдылга системазын кожарын Африканың спортчулары дилээн.

◆Америк Карл Льюиске Олимпий оюнларының алдын медалын октябрь 1-де тывыскан деп Франс пресс агентилел дыңнаткан. Олимпиадаларын чиик атлетика тоогузунче нийги черни алган кижи «алдын»-биле бир дугаар шаңнаткан. Чүге дизе маргылдаазын тиилекчилер доннинг эм ишкеш, алдын медаль алыр эргезин казыткан. Моон үжүрүнде моңгун болгаш хүлер медальдарны бага оске кижилерге тыпсыр.

◆ Рейтер агентиледдин дыңнадын турарын ёзугаар алырга. Суринам деп күрүне олимпий алдын медалчы бодунун чуртунга эм баштай чаалап алган эптикчи Энтони Нэстиге тураскаап, оон чуруун чураан маркаларны болгаш алдын чоос акшаларны кылып, саарылгаже кирер деп турар. Нэстиниң чаалап алган алдын медалы дээрге Голландияның колониязы чораан, 400 муң кижилиг Суринам деп күрүнеге баштайгы чедишкин болган.

Ф (СЭТА).

«ГИМАЛАЙЖЫЛАР» ШТУРМГА БЕЛЕН

— Альпинизм талазы-биле ССРЭ-ниң шилиндек командазы Непалче даарта-даа бол үжүүтларына белен — деп, Гималай экспедициязының улуг тренери Валентин Иванов ПМА-ның корреспондентизи Василий Сенаторовтун айтырымына харылаан турар, медеглээн. — Чоокта чаа Тоо Тянь-Шаньда Мурнуу Ивылчек деп доштарга команда чыылгаш, ийи чылда кылыр белеткел ажылдарын доокан. ССРЭ-ниң альпинистери 1989 чылдың чазынында Гималайларда Канченджанг дээр суурну штурмнаарынга белеткеним турар болгай.

Эрткен чылып-на хей чадалыг тошилин алышкынны эрткен бис, а тунней чыышче кол составтан 20 кижини база курлавыр 7 кижини чаалаан. Олар чеди мүн метр бедик суурларниң эң сонгу талазында Победа деп суурже үнгеи. Оон мурнуу чарында 5—6 мүн ажыг метр бедиктерже шенелде үүүшкүннерни кылган. Победа суурже үнериге шупту 26 кижи киришкеи. (Баштайгы белеткел үеэзинде кол составтың бир киржиктиги соокка алышкан, ынчангаш ону вертолет-биле бадырыкан бис). Ол суурже үнериге альпинистер чүгле 9 хонукту ажылаан.

Кол-ла чүве чыыштың спортчу түннелги эвес деп Валентин Иванов улаштыаан. Оон улуг сорулганы күүсеп, коллективти турускан бис. Моон мурнундагы чыыштар үеэзинде экспедициялардың составын шилип ап турда, кижилер мурнун былаажыр чүве болгай. Маңаа, Тянь-Шаньга кижилер ийиги сорулганы бодап, кымны шилип ап болгуун боттары илередип турган. Победа суурже үнүп турувуста агаар тергин эки турду, хар-даа чагбаан, туман-даа чок.

— Ам болур экспедицияга хөрөөженнерниң киржири, киришпези маргылдаа үндүрүп турар болгай. Шилилгеге Елена Беленная биле Екатерина Дорофеева база киришкеи. Олар чүү өөрүгүүнин?

— Лена болгаш Катя бөгүн ССРЭ-ниң эң шыырак даан альпинистери боон турар. Шидыг-даа болза мен бодап көөрүмге хөрөөжен улустун күш-дамыр сайгыралы эр улуттуунга домей-ле четпес хире. Бойдус ынчаар чаагандыр ийин. Даглаарже үнериге чаңчыгып турар үеде спортчу болуктериниң составынга уругларны киргеи бис, а Победа деп суурже үнериниң мурнунда уругларны алыр бе алы албас бе деп айтырыгны шиитпирдээри-биле ийити хуралды чыылдыргаи бис. Хөрөөженнерниң бедик даглаарже үнүп турганын, оларның бүгү талаларын чуваалашкан. Берге байдалдар болу берзе чүгле хөрөөжен кижилерге эвес, харын өске-даа альпинистерге чүү боон болурун аная тодаргайлаан, ынчангаш хөрөөжен улусту бо удаада албас деп шиитпирлээн.

Ынчаныыже Катя болгаш Лена тренерлери-биле кады чоон таланы суурже, оон соонда Шериг Топографтарының бажынче үнгеннер, ону чедишкин дивеске кайын боор, а Канченджанга-же үнер экспедицияга оларның киржилгеи чүгле күш быдаандыр. Сес мүн метр бедик даглың суур бажынче хөрөөжен кижиниң үнериге ынаң-ла дуулаар апаар, күштү ыыаар чарыктырар болза, экспедицияның сорулгазы күүсеттинмейн баар болгай.

— Кижилерни хынаан ыылгаарындан ацгыза дериг-хөрекседдериниң чыыш үеэзинде хынаан бе?

— Непалче аппаар дериг-хөрекседдериниң шупту-зуун хынаан четтикпеэн бис. Бистиң хынаан көргеннис, чижээ, күш дугу-биле чылыглаан хептер, майгыннар, өске-даа чүүлдер эки болган.

Ф (ПМА).

КЫПТЫКПАС БОЛЗУҢЗА...

Оон ады, оон литературамалдыры Павел Хорчагиниң ады-биле бир домей. Торгон чуртунга кызыгаар чок бердиниериниң илерээшкини боон арткан. Николай Островскийнин: «Кым кыптыкпас болзур, ол мөгөлүп каар. Амыдыралдың чалбыжы делгеренин!» деп сөстери совет аныяктарының бүгү салгалдарынга моңге үлегер болур.

Н. А. Островский аттыг күруне музейниге чогаалчының төрүттүүгеи күүнге тураскаатқан кежээге чүве чуваалаанар ол дугайын чуваалап турган. Ынчалза-даа Островский —ол чүгле символ эвес. Ол дээрге аныяк амыдыралга, хөгүлүг музыкага, баштакка болгаш каткыга ынак кижи. Оны өрүндан тургусаан аар аарыгта таварышсада, карааа көзүлбеетээнде безин ол оптимист боон арткан. Ынчангаш оон төрүттүүгеи күүнге тураскаатқан кежээ Николайның дириг турган үеэзинде ышкаш, байдалга эрткен...

— «Кан канчан катканы?» деп романның кол маадырының салым-чолу кайгамчык— деп, музейниң директору Г. П. Храбровицкая чуваалаан. Ол «амыдыралды үүүдеп турузарын» 30 чылларның аныяктарынга өөреткеи, ол ному Ада-чуруттуп Улуг дайынының киржиктилери комсомолчулар эт-сеп сугар хаптаанынга шыгжап чораанар. Павел Корчагин Тиилелге соонда чуруттуп үредеген улус ажыл-агыйын тургузуп турганнарының аразында турган.

Ол ному ССРЭ-ниң болгаш даштыкы чурттарының улустарының дылдарынга 750 катап үндүргеи, ийити тиражы 61 миллион экземпляр болган. Ону дайынның аар-берге чылдарында Вьетнамның патриоттары идеологтуг чепсек кылдыр ажыглаан, ноомчуп турган, «кара полковниктерниң» чылдарында Грециниң аныяктары чиидиннкиннерден ону чажырып, камгалап турган.

(СЭТА-ның корр).

ТВ Теледидение

Октябрь

Понедельник

ОКТЯБРЬ 3

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — «Чепсектиг болгаш оваа айыылдыг». Уран-чечен фильм. 10.10 — Мультфильмнер. 10.40 — Док. фильм. 11.10 — 11.20 — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Уругларга дириг амытаннар дугайында». 16.20 —Уругларга фильм. «Хем адырларында хувуроззин». (Румыния). 17.35 —Объектив. 18.10 — XIX партконференциянын угланыышкыны-биле. «Бодувра шынчы болуур». «Оргтехтудуг» трестин эргелекчизи И. А. Киртбай дугайында очерк (Сургут). 18.40—Аккордеонисти В. Тамман ойнаар. 19.00 — Философия дугайында беседалар. «Делегейнин философтары кижи болгаш делегей дугайында». Брайтонга (Великобритания) болуп эткен философтарның 18-ки бүгү-делегей конгрезинин дугайында чугаа. 20.00— Москваның аныяктар болгаш студентилер иштин мырынын конперти. 21.00 —«Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Чүү? Кайа? Кажан?». Телевикторина. 23.15— Бөгүн делегейде. 23.25—00.00 — «Чугула объектив». «Арахчуу» док. фильмнин баштайгы көргүзүү. (Узбекстанның эртем-тайылбырлыг болгаш док. фильмнер студиязының Каракалпакта филиазы).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Орус литературада классиктер. 8 класс. 9.05 — Италия дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарында. Информатиканың болгаш савалга техниказының үеэлиннери. 10.55; 11.35 — Тоогу. 5 класс. Бурунгу Египеттин культуразы. 11.05 — Башкының кичээлинче. (Эге класстарның башкызы С. Н. Лысенкова кичээлдер чорулар). 12.05 —Киноафита 13.05 — Телефильм. 13.55 —Медээлер. 14.05 —15.35— «Грамматтар ортулуунда». Уран-чечен фильм. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — «Шыгаанам». Карей улустун тоолу. «Мелегей Ытаро». 18.35 — Уругларга фильм. 19.10 —«Октябрь 7-де — «Бистин Кызылывыс» деп байырлал. Телереклама. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: «Медээлер. «Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгуулаалар». «Хамааты камгалалының бөлүглериниң кижи бүрүзүнге». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Аэропорт албан ажылдакчылары кирер черден». Уран-чечен фильм. 22.10 — 23.45 —Музыкалыг дамчыдылга. «Эртенги почта».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Телефильм. 18.30 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 19.30 —«Ажык рояль». Р. Шуман — «Уругларга спеналары». 20.00 — 20.15 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

ОКТЯБРЬ 4.

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Уругларга дириг амытаннар дугайында. 9.05 —М. Апаркин, Б. Щербаков. «Мээн эргим, эки кижилерим». ССРЭ-ниң Москвада уран чүүлүүн М. Горький аттыг үлегерлиг театрының фильм-шиизи. 10.40 —Концерт. 11.10—11.20— Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Киров телестудиязының программазы. «Мээн сагыш човаатқыным — кедээ суурлар». 16.50 — Хөглүг стартлар. 17.35 — А. Сафиулин база Худолей орус композиторларының чогаалдарын күүселир. 17.55 — «Кижи. Чер. Октябрь». 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Совет ырылар концерти. 19.30 — Эде тургустунуушкун: чугула айтыыглар болгаш шиитпирлер. «Кара хөрзүнүт эвес черлериниң оруктары». 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—«Хейге эргим: Беатристин төөгүзү» (АКШ) Уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. 23.40 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бистин болгандыр турар бойдус. 2 класс. Амыдыралга сагылгачурум эргежок чугула деп чүвени кижи бүрүзү билир. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Франция дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05—ОПТУ сургуулдарында. Эстетиктиг кижилиилге. Бойдустун өөреди-лери. 10.35; 11.35—Музыка. 6 класс. Орус улустун ырлары. 11.05 — Франциуз дыл. 12.05— «Аэропорт албан ажылдакчылары кирер черден». Уран-чечен телефильм. 13.30—«Бойдус-биле эптештиг». Телефильмнер. 14.00 —Медээлер. 14.10— 15.25— «Бо бүгү базала оон дугайында». 6 серия-лыг уран-чечен телефильм. В. Липатовтун романынга 1-ги серия-зы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Саян эдектериниң кежээ». Тываның «Хүндүледдің Демдээ» орденниг хөгжүм-шин театрының сезонунун ажыдыышкынынга. 19.00 — «Октябрь 7-де — «Бистиң Кызылывыс» деп байырлал. Телереклама. 19.05 — Киножурнал. 19.15— «Тыва черде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруга-чарыга болгаш бот-акшаланыышкын». «Профовилел амыдыралы». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Украинада джаз музыкаының бирги фестивалының дугайында. 21.00 — «Үе». 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — А. Шиитке. Концерт. 22.25— 00.45 —Хоккей. ССРЭ чемпионады. ЦСКА — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — «Манежте сарлыктар». Фильм-концерт. 19.10 —«Космос: чаа бажынче орук?» Телефильм. 20.00 — 20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

ОКТЯБРЬ 5

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Хейге эргим: Беатристин төөгүзү». Уран-чечен фильм. 10.20 —Хөглүг стартлар. 11.05 — 11.15 — Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Сент-Луистен Чаа Орлеанга чедир». Миссисипини дугаар совет-америк тайбың крузиниң дугайында телеочерк. 16.25 — Мультфильм. 16.40 — «Агроулетпуриниң ажыл-теректери болгаш сагыш салыышкыннары». Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 17.25 — Музыка шыгжамыры. К. Дебюсси. «Овуурхевирдер». ССРЭ-ниң улустун артизи С. Рихтер күүселир. 17.50—«Өскүүр болбас». ССРЭ-ниң Иштики теректер эргелиниң кеземче хөрөө истаар черинин 70 чыл болганынга. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.05 — Поэзия минуталары. 19.40 —Мультфильмнер. 19.30 — Экранда эң баштай. «Өскелер мыттаайн шөрлер». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Киноапорама». 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.25 —00.15 — «Вядерий Гаврилин. Бозум музыкам чогаалын тур мен» деп фильм-концерттин баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Гигиена болгаш физиология дугайында беседалар. 8 класс. Саян арга-шылдыларын кижи. 9.05 — Немец дыл 10.05 —ССРЭ-ниң монументалдыг уран чуулу. 10.35; 11.35—Биология. 9 класс. Ч. Дарвин. «Кылымал шилилге». 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Космос: чаа бажынче орук?». Телефильм. 12.55 — Камерлиг концерт. 13.15 — «Ырак-чоок». Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.20 — «Бо бүгү база-ла оон дугайында». 2-ги серия-зы. 18.05— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Орус дылды өөренин тур бис». «Конституция—бистиң кол хоойлувус». 18.35 — Уругларга фильм. 19.10 — «Октябрь 7-де «Бистиң Кызылывыс» деп байырлал. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Ажыктыы болгаш шынарлыы дээш». «Бөгүн — Кеземче хөрөө истаар албан черинин 70 чыл болганы». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. «Уругларының уругларынга бажыңы». Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. Салгалдарның угаан-бодал салгалдыг болуру. 21.00 — «Үе». 21.30— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — 23.00 — «Катты бажы каткан эвес» дамчыдылганың арыннарындан.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

ОКТЯБРЬ 6

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Бут бембүү. Европа кубокторы. 10.15 — Мультфильм. 10.35 — Медээлер. 10.45 — 11.45—«Өскүүр болбас». Кеземче хөрөө истаар албан черинин ажылынын дугайында. 15.30— Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Телефильмнин баштайгы көргүзүү. 16.15 —Горький телестудиязының программазы. 17.05 — Мультфильм. 17.15 — «...Он алды харга чедир болгаш оон улуг назы» 18.00—ГДР-ниң национал байырлалы — Республика хүнүнге. ГДР телевидениениң программазы. 19.00 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Бут бембүү. Кубок эдилекчилериниң кубогу. «Металлист» — «Борац» (Югославия). УЭФА кубогу. «Торпедо» — «Мальмё» (Швеция). «Динамо» — (Минск) — «Гракия» (Болгария). 21.00 —«Үе» 21.35—Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 —Бут бембүү. Европа чемпионнарының кубогу. «Гленторан» (Соңгу Ирландия) — «Спартак» (Москва). УЭФА кубогу. «Бордо» (Франция) —«Днепр». 23.40—Бөгүн делегейде. 23.50 — 01.00 — «Александр Розенбаум ырлаар».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдус эртеми. 2 класс. Куштар күзүн. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Испан дыл. 9.55 — Корабльларның эдилетиг ораны». 10.05 — Монументалдыг болгаш портреттер скульптуразы. 10.35; 11.35 — А. Н. Островский. «Чаңнык». 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Кеземче хөрөө истаар албан черинин начальникинин амыдыралындан». Уран-чечен фильм. 13.35 — Телефильм. 14.25 — Медээлер. 14.35—15.40 — «Бо бүгү база-ла оон дугайында». 3-ку серия-зы. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Уругларга фильм. 18.40 — Октябрь 7-де «Бистин Кызылывыс» деп байырлал. 18.45 — «Тыва төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Конституция хүнүнге». «Аъш-чем программазы — бүгү чонуун хөрөө». 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Чаңгыс аай ес-бүледе». 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдете болгаш кижи бүрүзүнге». «Патент» кооперативтиң ажылынын дуржулгазының дугайында. 20.45 — «Ыры-88». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45—23.20 — «Кеземче хөрөө истаар албан черинин начальникинин амыдыралындан». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Мультфильм. 18.30 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурзунун лауреаттары В. Овчинников. 19.20 — Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. 19.30 — Ритмиг гимнастика. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

ОКТЯБРЬ 7

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — ССРЭ Конституциязының хүнүнге. Док. фильмнер. 8.55— ССРЭ улустарының танцылары болгаш ырлары. 9.25 — «Бистиң-биле, бис ышкаш, бистен дээре ыды». ГДР-деп дамчыдылга. 10.25 — Делегей улугунун чогаалылгалы (ГДР-ге музыкалыг аян-чорук). 11.00 — Бөгүн делегейде. 11.20 — ССРЭ-ниң Курт-телерадиозунун орус улустун улегерлиг иштин мырынын концерти. 12.10— XIX партконференциянын угланыышкыны-биле. «Школа: өскерилгелер үеэзи». Интернационалчы кижилилге дугайында (Литва). 12.40 — Киноафита. 13.40 — «Алексей Фатьяновтун төрөөн черинде ыр байырлалы». 14.40 — ТТ экранында эң баштай. «Пилигриммин капитаны». Уран-чечен фильм. 16.10 — Совет ырлар концерти. 16.45—Мультфильмнер. 17.10 — «Людмила Семенюка сиилерни чалап турь». 18.30 — 8 серия-лыг, уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. «Тараа — чүве ады-дыр». 1—2 серия-лары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Улут кижилерге мультфильмнер. 21.55—23.30 — «Үзел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Мультфильмнер. 8.40 — Фильм-концерт. 9.50 — М. Глинканың симфония чогаалдары. 10.20 — Делегатсканда музей. Улуучу мастерлер. 11.00 — М. Шолохов. «Аңдарган күр чер». РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Кашуров романдан үзүндүлерни номчуур. 11.35 — «Угаан-бодалдарны болгаш чүректерни хөлзедир...» Челябинскиниң политехникиг институдунун «Маанкел» деп студентилер театрының дугайында. 12.50— «Сад». Уран-чечен фильм. 14.15 — «Фантазёрлар». Алма-Атадан дамчыдылга. 14.40 — ССРЭ-ниң Конституция хүнүнге. Док. фильмнер. 15.20 — А. Вивальди. Концерт. 16.15 — Телефильм. 17.30 — «Шерти». Уран-чечен фильм. 18.25 — Мультфильм. 18.45 — Концерт. 19.35 — Аныяктар портреттери. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 «...Таныжып алырыг чөпшээреннер. Маяковский». 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Садын алыры». Уран-чечен фильм.

Суббота

ОКТЯБРЬ 8

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Чүүдеи болгаш чүге». 9.05 — «Өөн секретарь». Липецк областын СЭКП Добровск райкомунун база оон бирги секретары В. Ф. Топорковтун эде тургустунуушкун үеэзинде ажылынын дугайында. 10.00— Озал-ондак чок шимчээшкин. 10.30 — Бүгү-эвилел номчулга конференциязы. «Литературлуг доочулаа» журнал. 11.40 — Бут бембүү. УЭФА кубогу. «Аустрия» (Австрия) — «Жальгирис» (Вильнюс). Австрияда дамчыдылга. 13.20 ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. Уран-чечен телефильм. «Тергиин оол». 1—2 серия-лары. 15.50 — Демократизация өөренин тур бис. «Мелковтун төөгүзү». Калинин области «Мелковский» ан азыраар совхозтун администрация болгаш күш-ажылчы коллективиниң аразында бот-бодун билчир орукту дилеп тывары. 16.35— «Социализм чурттарында». 17.05 — Бүгүдете болгаш кижи бүрүзүнге. «Даниторс» фирманың парфюмериязының дугайында. 17.35 — «Кежээже чалаалга. Владимир Вивокур». 18.35 — «Үшкү корабленың чажыттары» фильмнин баштайгы көргүзүү. 19.45— «Тараа — чүве ады-дыр». 3-ку серия-зы. 21.00 — «Үе». 21.35 Курунгнин төп кинозалы көргүзүп тур. «И. Резниктин вернисажы». 23.15—23.25 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Перспектива. ЧССР-ниң эртем-тайылбырлыг дамчыдылгалары. 9.15 — Театр телеабонементиниң. А. Попов— классика артизи. Г. Ибсен. 10.45 — «Кадыкшыл». 11.30— Эде тургустунуушкун болгаш арга. 11.45 — Шажын болгаш ынчалел. 12.20 — Чыл үеэри. 13.20 — Өт-буза академиязы. 13.50 — «Бүүрүнчиг-даа болза, аддектиг». 14.50 — Музыкалыг портрет. Антони Рит (ПУР ТВ-зи). 15.25 — Мультфильм. 16.05— «Мээн шилип алган кижим». Уран-чечен фильм. 17.30 — «Кедээ ажыл-агый». Киножурнал. 17.50 — Эвиледдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Дуржулкалыг ужудукчуун рассказтары». Уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. (Грузия). 18.55—«Москва пиригинин комиги— Карандаш». «Шупту клоуннар» деп бөлүктеп эстрада-цирк көргүзүү. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Мотокросс. «Москвадан пайралы» кубок. Крылатскоеден дамчыдылга. 21.00 — «Үе». 21.35— 23.50 — Эвиледдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Чаңгыс пак хосталга». Уран-чечен телефильмнин баштайгы көргүзүү. 1—2 серия-лары. (Литва).

Воскресенье

ОКТЯБРЬ 9

БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — «Чуруктулар салгыг болуп төрүттүүлерлер». (ЧССР). Телефильмнин баштайгы көргүзүү. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелинге бараан боон тур мен!». 11.00— Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 11.30 — «Аныяктар клуббу». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00 — «Кедээниң шагы». 14.40 — «Бистиң ереливис». Шыдамык чорук. Дайын үеэзинде колхозтарга ажылдап чораан кедээ хөрөөженнерниң салымчолунун дугайында. 15.30 — «Тоол валдап келгеи». «Иванко болгаш Поганин хаан». 17.05 — «Дириг планета». Док. фильм. 11-ги серия-зы — «Делегей океаны». 18.00 — «Делегей панорамазы» 18.45— Мультфильмнер. 19.15 — В. А. Моцарт. Симфония № 40. 19.45 — «Тараа — чүве ады-дыр». Уран-чечен фильм. 4-ку серия-зы. 21.00 — «Үе». 21.35 — «ХТК». Башкирияның кедээ ажыл-агый институдунун болгаш Москванын курунге университетиниң командаларының ужуражыышкыны. 23.35—23.45 — Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Совет шудук чогаалы. Типиан Табидзе. 9.00 — «Эрудит». Эртем-тайылбырлыг фильмнер. 10.00 — Портреттер. И. А. Бунин. 11.00 — Экономиктиг билиглериниң үеэлиннери. «Агро» тележурнал. 11.30 — «Аян-чорукчулар клуббу». Туриниин делегей хүнүнге. 12.35 — Эртем. Теория. Шенелде. Практика. 13.05 — Орус чугаа. 13.35 — Эвиледдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Душтун кысты үдээни» (Узбекфильм). 14.40 — Чуруттун театрлары көргүзүп тур. Бурят АССР-ниң курунгенин орус шин театрының фильм-шиизиниң баштайгы көргүзүү. «Кожа чуруттап турар бис». Автор — С. Лобозеров. 16.30 — Оставкиниң концерт студиязынга чогаалчы Анатолий Ананьев-биле ужуражыышкын. 17.50— Музыка телеабонементиниң. Д. Ойстрах. Үшкү дамчыдылга — «Мастер». 18.50 — Реклама. 18.55 — Телефильмнин баштайгы көргүзүү. 19.25 — «Хунзоректиг клоун». ССРЭ-ниң улустун артизи О. Поповтун киржилгеи-биле цирк допчулады. И. Кино чорудар. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Аянчыжыышкын». Демир-оруктарның Тоо Культуре бажынының виолончель ансамблинин дугайында концерт-очерк. 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Сөөлгү вагонче кым кирип келирил?» Уран-чечен фильм.

агаар

Республикага булуттап, аязыр, чамдык черлерге бичаар. Хаттын кужу секундада 3—8 метр. Дүне 5 градус чедир чылыгдан чамдык черлерге 5 градус чедир соор.

Кызылга булуттап, аязыр. Хаттын кужу ой-тавында. Дүне 9—13, хүндүс 14—16 градус чылыг. Автоорукларга эртенги шактарда туманнаар.

КИНО

ОКТЯБРЬ 2-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Потерявшие с Лигурии» 9.30, «Чертик под лобовым стеклом» 11.00, 12.50, 14.40, 16.30, 18.20, 20.10 (узатқан) шактарда).

«ПИОНЕР»: «Старик Хоттабыч» 9.00, 12.20. «Воля Веселиной» 10.50, 14.10. «Любовь на пёседжа» 15.40, 16.20, 18.00, 19.40 21.20 шактарда.

«ВОСТОК»: Киносборник 10.00, «Книг Конг» 11.00, 13.50, 17.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Саффо» 12.00, «Случай в аэропорту» 13.40, 16.30, 19.20 шактарда.

«АВТООРУК ТЕХНИКУМУ»: «Бармен из «Золотого якоря» 19.00, «Муж для мамы» 17.00 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреминис: 467000 Кызыл коорай, Красноармейская кулумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал кылдыгының 3-36-82, совет тургузут кылдыгының 3-37-11, улетпур кылдыгының 3-36-73, сагаа кылдыгының 3-39-03, культура кылдыгының 3-39-15, кедээ ажыл-агый кылдыгының 9-41-16, соонда айтырыглар кылдыгының 3-4-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41. Солун келбейи барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Солунун индексин 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер «ер. полиграфия болгаш ном садымын керектериниң галазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажын № 1.

Чагыг № 186. ТС — 00856

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 229 (13829) | 1988 чылдың октябрь 4, вторник | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртүү 3 кепеек.

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЭЭЛЧЕГ ЧОК СЕССИЯЗЫ

Октябрь 3-те 15 шак турда, Кремльдиң Улуг ордузунга РСФСР-ниң Дээди Совединиң он бирги чыжыының эллчег чок сессиязы бодунуң ажылын эгелээн.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, В. А. Медведев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. Н. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов оларны олуртаннар адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң даргазы депутат Н. М. Грибачев хуралды чорутткан.

Сессияның хүн айтырыызынга дараазында айтырыгларны киргеен:

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының дугайында. Айтырыгны СЭКП Төп Комитеди болгаш РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму киргеен.

РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының дугайында Айтырыгны РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиуму киргеен.

Айыткан айтырыгларны сессияның хүн чурумунга киргер дугайында саналды РСФСР-ниң Дээди Совединиң Төлээлекчилер чөвүлели чүүлдүтүнгеен.

СЭКП ТК-ның Чингизе секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат М. С. Горбачевка сөс берген.

М. С. ГОРБАЧЕВТУҢ ЧУГААЗЫ

Хүндүлүг эштер, депутаттар! Кадыкшы байдалы дээш пенсияже үнерге-биле холбаштыр ону РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы албан-хүлээлгелиннде хостаар дугайында дилегни Владимир Павлович Орлов киргеен.

Партия Төп Комитеди В. П. Орловтуң дилээн хандырар деп шиитпирлээн. Оон-биле кады партия ТК— силерниң үнелээшкиниңер-биле база дүжүүр боор деп идегеп тур мен— улустуң, сонгукчуларның идеглерин шылыттышаан, партияның даалгазын ёзуулаар кандыг-даа албан-дужаалдарга В. П. Орловтуң ажыл-чорудулгазын бодинбиле үнелеп турар. Ол болза оон Куйбышев обласка ажыл-чорудулгазынга хамааржыр, ол аңаа совет органнарга, а оон соонда үр үеде партияның Куйбышев обкомунуң бирги секретарынга ажылдап турган болгаш СЭКП Төп Комитединиң составынга кирип турган. Ол болза РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орадакчызы албан-дужаалга болгаш оон соонда Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга сонгуткан ажыл-чорудулгазының үе-чадазынга хамааржыр.

Ынчангаш оон дилээн деткиишаан, СЭКП Төп Комитединиң болгаш Дээди Совединиң өмүнээзинден партияның болгаш бистиң күрүневистиң арга-ажыктарынга кызыгаар бүгү чүүлдерни дээш чүректиң ханыызыдан өскүс четтиришкинни чугаалаар база аңаа чаагай кадыкшылды күзээр боданы ийик бис. (Адыш часкашкыны).

Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының албан-дужаалының дугайында айтырыг боду-ла тургустунуп келир. Бистер ол айтырыгны партияның XIX конференциязының шиитпирлерин барымдаалап, коммунистиң, конференцияның делегаттарының ажылдап кылгаш, хүлээп алган айтыышкынарын өөренип көрүп турган, чугаалажып көргеен бис. Мен маңаа бирги эллчегде бистиң чуртунуттуң политиктиг системазының реформазынга хамааржыр чүүлдүң дугайын чугаалап тур мен.

Ону барымдаалап көргеш, бистер, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү Виталий Иванович Воротниковту, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы албан-хүлээлгелинден хостаан. Россия Федерациязының дээди күрүне албан-дужаалынче шимчидип, сонгуурун силерге сүмеленп тур мен. ол саналды Дээди Советтиң Төлөлекчилер Совединиң болгаш Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң деткээнин билир мен.

Ол чорук Дээди Советтиң ролюн бедидериңге дузалаар, Россия Федерациязының Советтериниң бүгү системазынга амгы үе-чадада— эде тургустунуушкунунуң үе-чадазында, бистиң күрүневистиң политиктиг системазының реформазының үе-чадазында чаа-чаа сорулгаларга, Советтериң эрге-хүлээлгелерин калбартырынга дүүштүр улам ажыктыг ажылдаарынга делегат аргаларны ажыдар дээрзинге бүүрөп турар бис.

Виталий Иванович Воротниковтуң дугайын маңаа тодаргайы-биле чугаалаан ажыы чок боор деп бодап тур мен. Силер бүгү сессиядарга бүгү айтырыгларны, Министрлер Чөвүлелиниң ыдыктарын чугаалажып көөр үеже, ынчангаш бо айтырыгны силер чугаалажып көөр үеже, силер чугаалажып көөр ужурлуг силер. Россия Федерациязының күрүне эрге-чагыргазының дээди албан-дужаалынга Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң удуртулгазынга эргежок чугуда деңнелди хандырып шылаар кижи ол болур дээрзинге бүүрөп турар бис. Оон дуржулгазы, эртем-билим ыдыг идегелги ылергейлээр арганы биске берип турар.

Мээн саналымыңа бирги кезээ болза, В. П. Орловтуң дилээн хандырары-биле Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының албан-хүлээлгелиндеги ону хостаары болгаш, пиинги кезээ болза—ол албан-дужаалга Политбюро кежигүнү В. И. Воротниковту сүмелээри боон турар чүве.

Пенсияже үнгени-биле холбаштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы албан-хүлээлгелиндеги В. П. Орловту хостаар дугайында саналды бадылаан.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү депутат Виталий Иванович Воротниковту РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга сонгуур дугайында болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы албан-хүлээлгелиндеги ону хостаар дугайында РСФСР-ниң Дээди Совединиң докладынга чангыс үн-биле хүлээп алган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы депутат В. И. Воротниковка сөс берген.

Бедик албан-дужаал —Россияның Совет Федеративтиг Социалистиг Республиказының Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга соңгаанны дээш улуг-биле өөрүп четтиргеним ол идереткен. Аңаа көргүскен бедик адегелги ыдыгадар дээш бүгү күжүм баарын СЭКП ТК-га, РСФСР-ниң Дээди Совединиң депутаттарынга бүүрөткен.

СЭКП Төп Комитединиң, РСФСР-ниң Дээди Совединиң Төлөлекчилер Чөвүлелиниң даасканын ёзуулаар РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының албан-дужаалынга СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүне кандидат эш Александр Владимирович Власовту соңгуур деп саналды В. И. Воротниковка киргеп.

А. В. Власов — 1932 чылда төрүттүнгеен, орус. 1956 чылдан бээр СЭКП кежигүнү, дээди эртемниг. Амыдыралдың улуг школазын ол эткеен. Ур үениң дургузунда Сибирьге партия, совет органнарга ажылдап чорваан, СЭКП Төп Комитединиң аппаратынга ажылдап турган, өскүс каш чылдарда Чечен-Ингуш АССР-ниң партия организациязын бөлүп келгеен, СЭКП Ростов обкомунуң бирги секретарынга ажылдап турган. 1986 чылдың эгезинден бээр А. В. Власов—ССРЭ-ниң иштики херектер министри.

Партияның анаа идегеп даганы турганы бүгү албан-дужаалдарга ол бодуун бедик эртем-билиглиг, инициативчи удуртукчу кылдыр көргүүүп келгеен. Ажылынга ажыл-херекчи болгаш принципиалдыг чоруу, кижилерге сагыш чованыры партия болгаш чонунуң талазындан бедик авторитетти аңаа көргүскен.

Депутаттар хүн чурумунуң иинги айтырыын чугаалажып эгелээн. СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң кежигүнүнүң кандидат Александр Владимирович Власовту РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга томуйлаар дугайында саналды чугаалаткан. Ол айтырыг талазы-биле доклаал бир үн-биле хүлээп алдынган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы А. В. Власовка сөс берген. Аңаа көргүскен кончуг улуг бүүрел дээш ол депутаттарга, республиканың Дээди Совединиге өөрүп четтиргенин идеткен болгаш бодунуң партийжи база албан-хүлээлгелин төлептиг күүседир дээш бүгү күжүм, билиин баарын бүүрөткен.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң эллчег чок сессиязы оонбиле ажылын доосканы.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ДА, ССРЭ-НИҢ МИНИСТРЛЕР ЧӨВҮЛЕЛИНДЕ, ВЦСПС-ТЕ БОЛГАШ ВЛКСМ ТК-ДА

1987 чылдың октябрьдан эгелээш 1988 чылдың июльга чедир үеде мал ажылының продуктуларын бүдүрериң болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының түнелдерин СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар Эвиледдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди чугаалажып көргеен.

Ол айтырыг талазы-биле хүлээп алдынган доктаалда көдээ ажыл-агыйының болгаш агроүлетпүр комплекизиниң өскө-даа адырларының ажылдакчыларының аъш-чем айтырыын шиитпирлээрин дүүгедедир талазы-биле СЭКП ТК-ның июнь (1987 чыл) Пленумунуң салган сорулгаларын боттандырар ажылга идепкейлиг кирипишаан, мал кыштаглаашкынын организастыг эрттиргеним, мал ажылының продукциязын бүдүрериң болгаш белеткээрин көвүдеткенин демдеглеттиргеен. Иниитен-биле чуртта интенсивтиг факторларын күсели-биле эзт, сүт, дагаа чуургазы бүдүрериниң өскүдеги чедип алдынган, ол продуктуларны иниитен-эвилел фондузунга белеткээриниң планы күүсеттиргеен.

1987 чылдың октябрьдан 1988 чылдың июльга чедир үеде, оон мурнундагы кыштаглаашкында турганынга дериңгеге, күрүне курлавырларынга мал болгаш куш эдин 7 хуу, сүттү 6, дагаа чуургазын 5 хуу хөнөй белеткээн.

РСФСР-ниң, Украин ССР-ниң, Белорус ССР-ниң, Литва ССР-ниң, Латви ССР-ниң, Кыргыс ССР-ниң болгаш өскө-даа эвиледдешкен республикаларның хөй-хөй колхозтарының болгаш совхозтарының фермаларының ажыл-ишчилерин куш-ажылды организастаарының болгаш ийдиг бериишкинин керээлиг болгаш өскө-даа бот-орулгачарылгалыг хевирлерин, интенсивтиг технологияны калбаа-биле ажылгаан, мал чемнерин хумагалыг чарыгдап, корум-чуруму болгаш организастыг чорукту бүгү талалыг бижыгаан турган, куш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн көскүүр-биле бедитхен, малдың болгаш куштуң продуктулут чоруун өстүрген, продукция бүдүрериниң хемчээлин көвүдеткен болгаш ССРЭ-ниң Аъш-чем программазын боттандырарга төлептиг салыышкынны киргеен.

Көскүүр-биле калбарган социалистиг чаршы. Октябрьның социалистиг Үлүг революциязының 70 чылынга болгаш СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга белеткелдин болдурганы ферма ажылдакчыларының күш-ажылчы болгаш хөй-ниитичи идепкейлиин көдүүлгени, а ол ышкаш колхозтарның, совхозтарның болгаш өскө-даа бүдүүлгелериниң бот-тускайлаң чоруун калбартыр, чурттуң агроүлетпүр комплекизин эргелеп башкарары болгаш ажылагыйны чорударының экономиктиг механизмин сайыырангайжыдар талазы-биле боттандырып турар хемчээлер мал кыштаглаашкынын чедишкиниг эрттиреринге эки салдарны чедиргеен. СЭКП Төп Комитединиң мал ажылының ажылдакчыларынга кыйгырыы планнарны болгаш керээлиг хүлээлгелерни күүседиринге мобилизакчы рольду ойнаан.

Оон-биле чергелештир чуруттуң чамдык девискээрлериңге малдың болгаш куштуң продуктулут чоруун бедидерин, мал ажылының продукциязын бүдүрериң улам көвүдедирин хандырарында бар аргалар долузу-биле ажыглаттынмаан. Моон мурнундагы чылдың кыштаглаашкынын үеежде турганынга бодаарга, Грузин ССР-ниң, Таджик ССР-ниң, Армян ССР-ниң, Тыва АССР-ниң, Приморье крайының, Архангельск, Вологда, Куйбышев, Челябинск болгаш оон-даа өске чамдык областарының ажыл-агыйлары сүт бүдүрериниң, мал болгаш куш өстүрериниң хемчээлин кудулаткан.

Куш-ажылчы коллективтерге организакчы болгаш кижилдекчи ажылды кошкатканындан, фермаларның ажыл-ишчилериниче чогуур кичээнгей салбаанындан болгаш ажыл-агыйны чорударының экономиктиг методтарын үнелеп көрбээнинден чедип алдынган көргүзүлгер кудулаан.

Бар четтестерни чайладыр, фермаларның продукция бүдүрериң көвүдедир талазы-биле эң шиитпирлиг хемчеглерни алырыңче партия, совет, ажыл-агый органнарының, ажыл-агыйларның удуртукчуларының болгаш специалистериниң кичээнгейин утландырган.

СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, Профессионалдар Эвиледдериниң Бүгү-эвилел Төп Чөвүлели болгаш ВЛКСМ Төп Комитеди 1987 чылдың октябрьдан 1988 чылдың июльга чедир үеде мал ажылының продуктуларын бүдүрериң болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжын СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ВЦСПС-тиң база ВЛКСМ ТК-ның 1985 чылдың октябрь 21-де № 895 доктаалында өөрүктүгей негеддилер бөлүүгаар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели биле ВЦСПС-тиң 1986 чылдың март 5-те № 305 доктаалында айтыкан чурум ёзуугаар оон түнелдин улаштыр турган, 1988 чылдың октябрьдан 1989 чылдың июльга чедир уламчылаары эргежок чугуза деп санаан.

Чурттуң аъш-чем ханыырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарының эргежок чугуузының дугайында Бүгү-эвилелдиң XIX партия конференциязының, СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң негелделерин барымдаалаан, колхозтарның, совхозтарның, агроүлетпүр комплекизиниң өскө-даа бүдүүлгелериниң болгаш организацияларының куш-ажылчы коллективтериниң күүсениишкинин мал ажылының продуктуларын бүдүрериң көвүдедиринің темпилерин белдериңге кодээде турган арга-күүлерни улам долу ажыглаарывыс утлаарын эвиледдешкен республикаларның Компартияларының ТК-ларынга, партия крайкомларынга, округкомларынга, хооркомларынга болгаш райкомларынга, ССРЭ-ниң министерстволарынга, эвиледдешкен база автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниге, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскомларынга, агроүлетпүр комитеттериге болгаш каттыжышкынларынга, профвилел база комсомол органнарынга даласкан. Мал ажылын ажыктыг чорударының кол негелдеги болза, ажыл-агыйны башкарарының чаа хевирлериниче чер болганга-да шилчиири, арендаа керээнин шиңгээдири, кооперацияны бүгү талалыг хөгжүдери, интенсивтиг технологияны шиңгээдири болур деп санаар.

Малдың келир кыштаглаашкынынга ай шаанда белеткениниче база ону чедишкининг эрттиреринче угланган хемчеглериниң комплекизин боттандырар талазы-биле күш-ажылчы колхозтиг-тивтерге организакчы ажылды күштелдиреринга саналаан. Ынчангаш кичээнгейлиг төвүүге мал чеминиң курлавырларын долдурарының, оларны чөптүт ажыглаарының, кыштаглаашкынга фермаларны ой-шаанда белеткээриниң, кышкы үеде ферма ажылдакчыларының бүдүрүкчүлүт ажылдаарынга эргежок чугуза байдалдарны тургузарының айтырыглары турар ужурлуг.

• • •

1987 чылдың октябрьдан 1988 чылдың июльга чедир үеде мал продуктуларын бүдүрериң болгаш садарын көвүдедир дээш Бүгү-эвилелдиң социалистиг чарыжының тиилекчилери агроүлетпүр комплекизиниң, өскө-даа министерстволарының база ведомстволарының бүдүүлгелериниң болгаш организацияларының ажылдакчыларынга, а ол ышкаш ук чарыштың бүгү киржиктилериниге СЭКП Төп Комитеди, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели, ВЦСПС болгаш ВЛКСМ ТК чүректиң ханыызыдан ийик байырны чедирген болгаш моон соңгаар-даа олар социалистиг чарышка идепкейлиг киржип, күш-ажылга бедик көргүүлгелери-биле аъш-чем айтырыын шиитпирлээриге улуг салыышкынын киирер боор деп быжыг бүүрөлин илереткеннер.

БОДАЛЫНДА УЖУР-ЛА БАР

Районнуң өске совхозтары дег «Саян» совхоз күрүнеге бо күүнге тараа дужаавас. Чүте дээрге сыпта тарааның барык шуптузу бышпаан. Чыттыр кестирип каан тараа безин көк хевээр. Тараазы быжа берген шөлдерден ажаагаан дүжүттү үрезин кылдыр курлавырлаары көрүүнгеен. Совхозтуң механизаторларының өстүрген тараа культураларындан арбай бышкан. Оон дүжүүдү га бүрүзүнден 16 центнер болган. Ажаан алдынган дүжүттү канчаар кургадып, арыглап, шыгжап турарыл? Шаңга дүшкен арбайның чамдымын шимчетпейл ур чыттыргат, ишидип алган. Үрелген арбайны чойга садар ужурга таварышканнар. Каш тонна арбайның үрелгенин шаң эргелекчилиннің хүлээлгезин күүседип турар Д. Б. Салчак билбес болду. Чаа-ла неделя хире ажылдап турарын ол чугаалады. Оон-биле ужуражы бээривиске, шаңда байдалды орта билбес мен деп, бистиң таныштырарывыс баштайгы дээрезинде ойталаар сагыштыг кижи чорду. Чаңгыс неделя-даа ажылдап турар болза, шаңда ажылды башкарар хүлээлгени алган соонда, байдалды билген турар ужурлуг силер деп, бистиң чугаавыстың соонда Долгар-оол Биичейович танылыгны берди.

Шаңда дериг-херексел улуг үреливишкиннер чок ажылдап турар-даа болза, тараа арыглаарынга ажылчыннар чедишпейн турган. Арбайның иизээниинің бир чылдагааны ол. Өөк суурда организациялардан ажылчыннарны, албан-хаакчыларны шаңга ажылдаарынче эвилелдээн. Тараа арыглаары оларның дорт ажылы эвес болгаш кижилериң келири эвээш азы озаадан көөр, эрте чаварыбар. Сесерлиг суурдан кижилерни чыып, арт-сын ажыр сеёртүп, совхозтуң төп шаңында ажылдадып эгелээн. Оон соонда байдал күүгээрээн. Сесерлиг суурдан келген ажылчыннарның ажылдаарынга таарымчалыг байдал тургустунмаан. Ажылдап турар улус чемненин алыр хамаанчок, ишиг шай ижип алыр чер чок. Шаңдан ырак эвесте столовая бар. Ажаалдада ажылдап турар кижилер шупту аңаа чемненир болгаш чем чедишпейн баар.

Шаңда дүжүп турар тарааның шыгы дыка улуг. Ону чидириг чок кадагалап алырديە, кылыр ажыл улуг. Тарааны дөмей-де мал чеминге ажыглаар бис деп тоомча чок хамаарылгалыг ажылдаар болза, ону ишидип, шуут үреп ап болгурунуң айыылы бар.

Бин-Хемниң ховаларында тарааның бышпайн барган кол чылдагааны — бо чылгы берге агаар-бойдустан болганы чугаажок. Ону кижи бүрүү чугаалап турза-даа, бистиң чугаалашкан механизаторларывыстың аңаа хамаарылгазы аңгы-аңгы болду.

— Бо күзүн, эвээш-биче-даа болза, дүжүттү ажаап ап турар-дыр бис. Шуут дүжүт албас, үнген тараа бышпайн баарга, шуптузун мал чеминге кезип алыр чылдар тургулаан болдур ийин — деп, керээ-биле ажылдап чайлаан тараажылар авепозунуң удуртукчузу Н. А. Эренчинов чугаалады.— Чүте дээрге Бин-Хем тайга чер-дир. Үрезинин орай чажып турар бис. Тараа күзүн быжып четтикпейн баар. Агаар-бойдузу таарымчалыг-даа чылдарда ажаалданы октябрь ортаа үеезинде, чамдыкта ноябрь айда доозар улус-ла болгай бис.

Тараажының чугаазында ужур-ла бар. Интенсивтиг технологияның шупту негелделерин сагын турган, Кара-Суг деп черде авепонуң өстүрген тараазы көк хевээр.

Бин-Хем районга тараа чүүлде бо чылын бышпайн турар эвес, мындыг чылдар моон мурнунда база турган. Оон кандыг болдауы үндүрүп болдуруг? Районга тараа культураларын тарып өстүрериңге хамаарылганы өскертсе кандытыы? Тараа культураларының шөлүн кызыргаш, мал чеминге ажыглаар культураларның шөлүн улгаттырып, кыштаглаашкынга улур хөй мал чемин белеткеп алырының быжыг баазазын тургусса чүү? Мындыг болдаларны дүжүт ажаалдазынга ажылдап турган механизаторлар илереттиг. Черге дорт хамаарылгалыг кижилериң санал-опалыы, болдаларын кичээнгейге ап, өөренип көрзе кандыгыл?

Шаңдыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ЧААГАЙ ТАРААНЫ—КҮРҮНЕГЕ

Республиканың хову-шөлдеринде нүскү дүжүт ажаалдазы уламчылавышаан. Оон-биле чергелештир Кызылдың, Туранның, Бай-Хаактың, Сарыг-Сепкинің, Чадааанның тараа хүлээп алыр бүдүүлгелериндe ажыл база хайыышкынныг. Ол бүдүүлгелер тарааны хүлээп алгаш, ону арыглап, нургаглаар талазы-биле ийи-үш эзичегде ажылдап турар.

Сентябрь 29-на чедир күрүне шыгжамырында өөнитизи-биле 39627 тонна тараа киргеен, оон иштинде 31627 тоннаны күрүнеге дужааган. Ынчангаш 1988 чылда тараа дужаарының планын республика ажыр күүсеткен.

Бисте тараа садар ужурлуг 48 совхозтуң 20-зи планныг даалгаларын чедишкининг боттандырган. Олардан Таңдыда «Революцияның чалбыыкы» совхоз 5050 тоннаны дужаагаш, бирги черде чөрүп турар. Ол ышкаш Кызыл районда «Тиилеге» совхоз 4560, «Шамбалыг» 2477 тоннаны сатнаан.

Күрүнеге дужааган тарааның кол нуруузу—25 муң тонназы Кызылда тараа хүлээп алыр бүдүүлгеге киргеен. Ында лабораторияның эргелекчизи Н. Резниковадан тарааның шынарының дугайын сонуургадым. Кызылтастың «Сыала», «Мироновская», «Саратовская», арбайның «Донецкий», «Красноуфимский» сорттары кирип турар. Дужааттынган тарааның 85 хуузунуң бөкхолумаа ол-шыгы энир чылдаазындан хөй болуп турарын ол меңээ тайылбырлады.

Лабораторияга чөрүп турумда, тараа сөөртүүн бир КамАЗ келди. Баштай-ла лаборантылар эмкелген тарааның шынарын хынаар дээш туснай хеременнер-биле оон үзүп алды. Оон соонда автомашина улуг деңзиниң кырынга турупту. Деңзиледдиптерге. чолаачыбиле чугаалажы бердим. Ол болза Кызылдың № 1 «Агроүлетпүртранспорт» каттыжыышкынының чолаачызы С. Гуданов болду. «Революцияның чалбыыкы» совхозтуң төп шаңындан Кызыяче тараа сөөртүп турар. Хүнде ийи азы үш рейсти кылыр. Чолаачыларны совхоз эки хүлээп алганын ол чугаалады.

Найысылалдың тараа хүлээп алыр бүдүүлгезинде ажыл хайыышкынныг. Тараа нургадыр агрегаттың мастерлери Владимир Козлов, Юрий Кашин, механик Владимир Шербинин, ажылчыннар Татьяна Тумат, Михаил Лоодай, Оксана Соскал, Сергей Өдүрен олар хүн үлүүн доктаамал ажыр күүседип турар.

Республиканың хову ажылдаачылары ам-даа 3 муң тонна тараанны дужаагаш, тараа садарының дорт чыл планын күүседир сорулгалыг ажылдап турар.

Вячеслав МОНГУШ.
(Бистиң корр.).

«ХЕМЧИК» АЖААЛДАНЫ ДООСКАН

«Хемчик» совхозтуң хову ажылдакчылары бо чылын 1082 гектар тараа культураларын ажаап алыр турган, ону сентябрь 29-та доосканы. Бир гектардан-ла ортумаа-биле 21,8 центнер, оон иштинде интенсивтиг арга-биле тараан 100 гектар кызыл-тастан 37,7 центнер дүжүттү ажаап алган. Совхоз эрткен чылдаазынга бодаарга, бир гектарга онааштыр барык 10 центнерни хөйну алган.

Бедик дүжүттү алырынга Мартан-оол Чалыпович Сааның удурткапы 33 кижи составтыг бот-орулга-чарылгалыг звеновуу ыка күжениишкининг ажылдаан.

Амгы үеде совхозтуң механизаторлары саваң белеринче, күскү чер аңдарылгазынче массалыы-биле киришкеннер. Чамдык комбайнерлер кожазында районда «Мурнакчы» совхозка барып дузалажыр.

Александр ХЕРТЕК.

Барыын-Хемчик район.

БҮЗҮРЕЛИВИС ЧАВЫРЛЫР ДЕЙ БЕРДИ

Бистер Бин-Хемде «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында хойжулап тур бис. «Аныктар — мал ажылынче!» деп кыйгырыгны изин-биле деткээш, 4 чыл бурунгаар малчыннаан эгелеливис. Бо арада түнелдеривис багай эвес. Көргүзүглеривис, арга-дужулгавыс улам өзүп, ажылдывыска мергежин кел чор бис.

Партия Төп Комитединиң Пленумнарының база СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын танылыы, ол-бүзе, аренда керээзин улам сайыырадыр деп турарынга улам сорук кирип, ону боттандырар, аңаа үлүүвүсүн киирер дээш, бар-ла күжүвүсүн салып тур бис.

Бо чылын алган социалистиг хүдээлгелеривисти күүсеттивис. Ону чаза чугаалаарга мындыг: 100 хойдан керээ ёзуугаар 85 хураган алыр турган, 91 кыллыг бир хойдан 2,7 килограмм дүктү кыргыырын 100 хуу боттандыртывыс.

Ынчаарга ам бистиң солуунче чагаа бижип олурар ужурувус мындыг чүве бо: түнелдеривис эки-даа болза, совхозтуң дирекциязы ону үнелевейн барды. Бистиңден дора көргүзүглүг улус —малчыннар шаңнадыр. мактадып-ла турар чүве-дир, азы таныш-көрүш, дерүүл-төрел тыртыжарында улам өзүп, ажылдывыска мергежин кел чор бис.

Партия Төп Комитединиң Пленумнарының база СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын танылыы, ол-бүзе, аренда керээзин улам сайыырадыр деп турарынга улам сорук кирип, ону боттандырар, аңаа үлүүвүсүн киирер дээш, бар-ла күжүвүсүн салып тур бис.

Бо чылын алган социалистиг хүдээлгелеривисти күүсеттивис. Ону чаза чугаалаарга мындыг: 100 хойдан керээ ёзуугаар 85 хураган алыр турган, 91 кыллыг бир хойдан 2,7 килограмм дүктү кыргыырын 100 хуу боттандыртывыс.

Ынчаарга ам бистиң совхозтуң Сесерлиг салбырында хойжулап тур бис. «Аныктар — мал ажылынче!» деп кыйгырыгны изин-биле деткээш, 4 чыл бурунгаар малчыннаан эгелеливис. Бо арада түнелдеривис багай эвес. Көргүзүглеривис, арга-дужулгавыс

Партийжи амыдырал: отчёттар бюлгаш социуладалар

ИЛЕТКЕЛГЕ ТААРЗЫНМААН

Партбюро секретары Ч. С. Монгуштуң илеткелге теткен. Хурал даргазы А. С. Чымба олурушканнарны одурту коруп, кымда кандыг айтырыглар барыы, самал бюро күзелдиг коммунистерни айтырган. Залда иржым минуталар эрткен. Эң мурнуку олуттан СЭКП райкомунуң ийги секретары В. Б. Петров тура халаап, индирге барып, белеткел чок, эрмегей илеткел кылганы дээш аажок ширини сөстер-биле секретарьны са коччуп, хуралды шалыпкын эрттирип, партбюроның ажылынга чогуур үнелел бээрин негээн.

Чүшкүргенге дээштиг болганы од боор, канчакчылар бригадири В. П. Мухин ажылчыдар чемненир столоволаны мынчага чедир ажыглаалга ниирни чадашканын, кол бухгалтер бодунуң бажынынык чаныкка чүвар-бажынны коллективтиг хөрөнгизи-биле туттуруп алганын, ажыл шагында шеверлеер чорутар гараж ажылчыннарынын аразында шептерөөнин чугаалап, партбюроның ажылынга хамаарыштыр чүүдээ мыттаваан багай деп саная. Оны дыннаап, бюро өжүгүнү, автоколонна начальниги хоочун коммунист Х. С. Тумгаев турун келгет, мынча дээн:

— Партбюро ажылдан келгеш, багай деп үнелеп болбас. Маңнаа илеткелди тургузарда бюро өжүгүннери оода-ла хоочун коммунистер-биле сумелешпээн ковчут багай болган-дыр...

Ал-Довурак АТБ-зи районда улуг, мурнакчы коллективтиг-ниң бирээзи. Чүүлде 8 айларның түүнелги-биле алыр-га, чүүк сөөртүлгени 111,6 хүү, пассажирлер дажылгазын 104,8 хүү боттандырган. Оруга ниирип алырының планы 6,5 хүү ашкан, шупажылдың будурукчулуг шалыының өлүлдезиниң 1,6 хүү мурнаан. Одалга-энергетиктиг курлавыр, артык кевектер, кыпар-чаар чүүлдерге камналгалыг ажылдаан. 135 чолаачы, 15 автобус кондуктору планнарын ажырган. Коллективке үр чылдарда ажылдаан, партбюроны хей удаа секретарьлаан Ч. С. Монгуштуң 40 минута ажыр кылган илеткелинин колдуулда автобудурулгенин ажылының хей сан-чурагайлар-биле долдунган болган. Оны парторганизацияда коммунистерниң, оны удуртуп турар партбюроның чорудуп келген хей талалыг ажылынын-биле хонбаштырган болза, мынчаа илеткел шыныгыр, дээштиг болур турган иннек.

Шынын чугаалаарга, коммунистерниң үлегер-чижээ, салыыштыны аажок улут. Д. К. Кызыл-оол, С. Я. Лосев, В. Д. Дамдагой, В. П. Трухин, В. А. Чычаан-оол болган өскелер-даа орта хамааржыр. Парторганизацияда бектаан турар 29 коммунистиг, СЭКП өжүгүнүнге 1 кандидаттың онаашкан ажылынга харысалгалы, авангардчы ролю сөөлгу чылдарда бедээн. Партбюроларга, ниити хуралдарга А. П. Лепейков, С. П. Александрова, Х. С. Тумгаев, Х. Б. Сарыглар болган өске-даа 10 коммунистиг, чамдык удуртукчуларның чамдык дыннаан, характеристикаларын бадылаан. Хуралдар уставтың негелдезинге дүүштүр ай саныында эртип, олан ёзугаар чугула айтырыгларны чугаалажын келген. В. Г. Савожников, А. С. Чымба, В. И. Стерхов болган өскелер-даа коммунистер хуралга идеенкейлиг көргүзүп, үнелиг санал-оналдарын киирилдээн. Партияның хүрээлеңи бага өскен. СЭКП өжүгүнүнге 6, оон кандидатынга 2 кижини хүлээп алган. Эде тургустуушкунуң эгелээн чылдарында коммунистиг белик адынга телеп чок кижилер-биле эптеш чок демисежиг, 6 коммунистке хемчегларын хүлээткен, 3 кижини СЭКП өжүгүнүнден үндүрген.

Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаландырышкынның амты уе-чадазында экономиктиг өөредилгеже кижи бүрүзүн хаара тудар, профессионал дениелин бедидер хемчегларын администрацияда-биле кады ажылдап кылып, контрольда алган. Чүүлде экономиктиг өөредилгеде 200 ажылчыннар, экономиктиг семинарда удуртукчуларын, инженер-техниктиг ажылдакчыларның шуптузун хаара тутkан. Ажык-чарлыг чорукту болгаш демократчыдылганы калбартыр талазы-биле эвээш эвес ажылдар кылдынган. Бригадирлерни, автоколоннага начальниктерни, АТБ-ниң начальниги В. П. Селюкту партбюроның удуртулга, хейгаараалы-биле сонгаан. Коллективте чөвүлелиг ажылчыннарның төлөөн В. А. Розлинги-те баштады 23 кижи составтыг тургузуп, чагырар, дужаар методтардан уштунуп, чугула айтырыгларны оон хуралынга коллективтиг-биле өөр кылдыр чурумчуткан.

Партбюроның ажылында четпестерни, чедир кылдынмаан ажылдарны коммунистер чоп чөпүү-биле шүүтүмчүлээн. АТБ-ниң планнары күүсеттинин турза-даа, кижилер-биле ажыл ам-даа коткак. Бо чылдың эрткен 8 айларында 77 кижи ажылдан үндүрткен, 81 кижини хүлээп алган. Эвриктер сергедир черге 21 кижи киргеп. Кижилерниң ажылдаар, чүүртаарынга таарымчалыг байдалдар ам-даа тургустунмаан. Профсоюзлел организацияның, эш хуузунуң суду, арагалаашкынга болгаш алкоголизмге удур демисел чорудар комиссияның ажылын партбюро багай удуртуп турар.

Кижизидилге ажылының коллективтиг, тускайлаң арга-хевирлерин ажыглаары, хаа царалгазының ажылын экижидери чугула айтырыг болуп артышаан. Кескү агитация үеинде негелдезинге дүүшпес. Коллективте аныяктар, комсомолчулар хей. Бо ажылды суларатканы дээш, партбюро секретары Ч. С. Монгушту «Тыва даг-дүүн» комбинадының парткомунга март айда тургузуп, илеткелин алгаш, пыңдыны доңгуткан хирезинде, отчёттут хуралга комсомол ажылынга партийжи удуртулга дугайында сес-даа дыннаабаан. Бюро өжүгүннериниң чорудар ажылдарының хуваалдазы, коммунистерниң партийжи даалгалары саазын кырында бар. Оны кым канчаар күүседип келгенин илеткелге киирбээн. Хурал соонда шинтиплерни хүлээп ап-ла турар, оны контрольдаваес, коммунистерге күүселдезин дыңнатпас, папкага шыгжаап, ол-ла хевээр уттуптар дээрзин А. С. Чымба, В. И. Стерхов шын шүүтүмчүлээн. АТБ-ниң начальниги, коммунист В. П. Селюк санал бергеш, коммунист бүрүзүнүң ажыл-хереэ-биле сөглээн сөстери дүүшкен турар кылдыр негелдеп шак ынчаар тургузарын чаа соңгудар составка сумелээн.

Секретарьның кылган илеткели ажыл-агый удуртукчуларының отчёдунга домей болуп, партийжи ажылче ханылаваанынга коммунистер таарымаан. Хуралга олурушкан 25 коммунистиг 17-зи партбюроның ажылын чүүгүр дел көргеш. Эргижирээн арга-методтардан уштунуп, эде тургустуушкунуң негелдези-биле ажылдаар талазы-биле тускай докладты хүлээп ап, партбюроның составын 7 кижи составтыг кылдыр соңгаан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шыныны» өөрр.).

Коммунист, оон ажыл-хереэ

ДОСКЕЛ ЧОК

Совхоз хоонуң баш саныын өстүрер, ушеалазын экижидер, продуктулуун бедидер дээш коммунист Херелмаа Саначат зоответеринарлыг билиглерни шинчеэдип ап, оны ажылынга чептүг ажыглап, күжүн, арганарын үндүрүп келгениниңдеп мал төлү алырының, дүк кыргыының талазы-биле багай эвес көргүзүглерлиг болуп келген.

Бо чылдың эгезинде хойжу СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязынга күш-ажылчы чедиишкиннерлиг ужуражыры-биле төрүүр чүе баш хойдан чүе хураганны менди доруктурарым, дүк кыргыын алырының планын күүседирин аазаан. Сөстү соглештерге белеп, оны ажылга, амыдыралга боттандырары белеп эвес айтыр. Ындыг-даа болза, малчын хүлээлгезин күүседир дээш шалыпчы ажылдаан. Кыштаглаашкынга чаңчыл ёзугаар хынамчалыг белеткенгеи, мал чемнерин курлавырлап алган. Кыпкы, часкы үелерде малдың одарын, суггадын шын таарыштырып, чемгерип турган, хойларын кыштан хүр ажырган. Хой ооллаашкынынга белеткелдиг ужуражып, организастыг эрттирген. Ындыг ажыл хойжуның хүлээлгезин күүседиринге идеглиг болган. 410 төрүүр хоондан ол хире хураганны менди доруктурган, тодаргайларга, чүе хойдан-на чүе хураганны алган. Дүк кыргыын алырының планнын даалгазын боттандырып шыдаан. Ынчангаш коммунист соглаан сөзүнге ээ болган. Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң хойжуларының аразында күш-ажылчы маргылдаага ол бирги черни эзлээн.

Херелмаа Сагаадамовна партийжи даалгаларны идеенкейлиг күүседип, парткомуң, партия эге организацияларының ажылында четпестерни эдеринге хамаарышкан саналарны, сумелерни киирип турар. Партияның область организациязының решения комиссиязының өжүгүнү кижи болганда бо бүгүнү эдеринге, шинтиплээринге киржип, дузалажып турар.

Чоокта чаа совхозтуң коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралынга Херелмаа Саначат санал бергеш, хереэженнер чөвүлелиниң болгаш комсомол комитединиң ажылында четпестерни сагыш човаашкын-биле чугаалааш, партком кошкак удуртуп келгенин шүүтүмчүлээш, мону эдерде чүүү кылырын тодаргай айыткан. Өске коммунистер ону деткээн.

Совхозтуң-даа, эш-өөрүңү-даа, бодунун-даа ажыл-ниин дээш ол үргүлчү сагыш човаан чоруур, оон-биле эде тургустуушкунуң хереэнге үлүүн киирип келген.

ЧУРУКТА: хойжу Херелмаа Саначат.

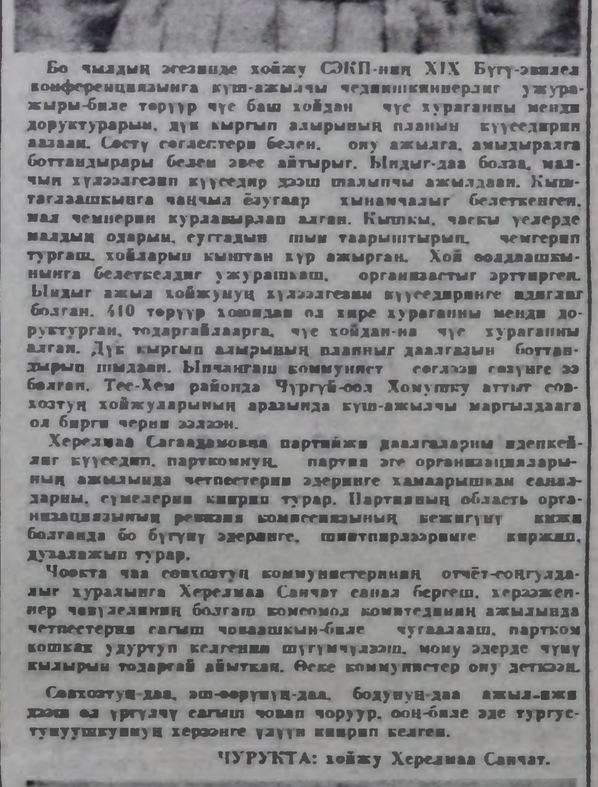

АК-ДОВУРАКТАН МЕДЭЭЛЕР

ТҮҮНЕЛДЕ ҮНДҮРГЕН

Ак-Довуракты автотранспорт будурулгазын планнын онаалдаларын докладаал ажыр күүседип, районуң мурнакчы коллективтеринин одуруунче киргеп. Күш-ажылчы коллектив чөвүлелиг ажылы түүнеп чугаалашкан.

Пассажирлер аргыштырылгаының планы 106,1 хүү күүсеттинген. Планнан ажыр 35,7 мүң тонна улуг ажылагыйының чүүктерни сөөртүкен. Эрткен чылдыынга бодаарга, кыпар-чаар чүүлдер камналгазы эвилээн.

Колонналар, бригадалар бот-боттарының аразында чарыштыг ажылдан турар. Бот-орулга-чарылга орулгалыг ажылдаар арганы берин турар. Коллективте сагыштачурум эвилээн болгаш күш-ажылдың будурукчулуу өскен. Ол ажыг човаачы үеин мурнап, келир чылдың үлүүче кириштыр ажылдан киришкен.

БЕЛЕНИНИҢ ШҮГҮМҮНДЕ

Орук-сөөлгеге-тудуг эргеленген коллективи Ак-Довурак — Абаза орукчуң үер алган черлерин сөөлгеринче хей кижини, техниканы моонцаан. Чамдык звеноолар Ак-Довурак — Кызыл аразында ол чоок районнарның чүүрткечилиг черлеринин аразында орунтарны кылып турган. Ажылды биилелиг организаттап турган болгаш чүүле августа айда белин планнаттынганындан ажыр 101 мүң рубльдин ажылдарны кылган. Орук ажылчыннары Тапов Доңгак, Анатолий Рагозин, Александр Сотка болгаш өскелер-даа чарышка шылгараан.

ТИИЛЕКЧИЛЕР ИЛИРЗЭН

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүүн» комбинаттың төп бүдүрүүге лабораториязының холчегларының аразында чарыпты түүнээн. Август айның түүнелги-биле күш-ажылчы маргылдаага Л. Н. Анашкинаның удуртканы комсомолчу-аныяктарның № 3 звеносу тиилекчи болган. И. Р. Емельяновның № 2 звеносу— ийги черде. «Мертежилиг тергинде» деп от дээш чарышка руда шиличиин Инна Аракчаа. Прина Салчак олар тергиндээн.

БУДУРУКЧУЛУУ БЕЛДЭЭН

Постоянный суурда чонуң амыдырал хөнүрлүгүн будурулгаа эргеленген сес айладта чонга ачы-дузаа чедирериниң планын 7 мүң рубльче ажыр күүседип, Эрткен чылдың ол үеин-биле дедиэрге, күш-ажылдың будурукчулуу 9 хүү өскен.

Чагыглар ёзугаар хоо даараар, идиктер болган радиотелевизиор сеткүүр, баш таарар шиитер планнын онаалдаын доңдур болгаш ажыр боттандырган. Өске-даа шиитер хөнүдаашкында уштунуп, деп-дестю ажылдан эгелээн.

Светлана БАЛЧЫР.
Александр ХЕРТЕК.

Кыштаглаашкынга белеткелиң кандыгыл, малчын?

ТАЙГА БАЖЫ АГАРА БЕРДИ

Ийет, «Бай-Тал» совхозтуң девискириниде тайгаларда, шыпан-да, ындыт. Монгулекте, Шүй бажында—суурдан кестүр тайгаларда менги эриес, оон кырында куску хар немей чаапкан. Ол чүл? Кыш чоокпуланнының медоэсагындырыы-дыр. Кыжын мал кадарбаан кижи ол малчынарга кайы хире бергеин билбес-даа. Эрткен кыш ук совхозтуң хоочун хойжузу Мандай-оол Дооска дыка берге болган. Одарларны далбыйдаар ужурга таварышкан. Ажыы-биле чугаалаарга, хураган талазы-биле көргүзүг пот болган. Хар улуг, чем эвээште малды көөрге, каракка чоржынчыг, оларга чем-не болза, сигеп-не болза деп бодап келир.

Коммунист Мандай-оол Довракович Доосту өөрү парткомуң бюро өжүгүнүнге мырыңай чоокта чаа эрткен өтчёт-соңгулдалыг хуралга соңгааннар. Бо дээрге, оон ажыл-ижин үнелеэнинин бир херечиин.

1988-89 чылдарының кыжынга ол бодунуң күүш-биле 12 тонна сигенин белеткээн, кыштаанда чедирип, сараттап алган. Белеткели эки болурга, малчын кижи артыына чугаалыр болур. Бо чылын совхозу оон кыштаанда чүвар-бажынны, 350 хой киирер кожаанны тудуп берген. Малчынның өөрүшкүү-даа шыырак чорду. Ынчанмайын канчаар, мен совхозумга, а совхозум—менээ дээн чугаа барда болгай. Кыштарга суг досказары, шагжалар, онгечалар-даа белеп.

— Чүүле ажылдаары-ла артkан ийин — деп. М. Доос чугаалаан турар. Оон чайлаа Орук-Бадарга өзт-сигеп бо чылын эки болган. Беш катап одар солуп кошкеш, малын эки семиртип алган. Ам сентябрь эгезинде тараа хоорзунуче кожуп чедип келген. Бок-судазын ажаап ашкан хоорзуннар-даа малга магалыг болдур ийин. Анда, шелге, октябрьны сөөлүүреди чедир күүзер. Аргалыг-да болза, кышкы одарны камнаарыы-биле, ол күзеете үр-ле болуурун бодаар. Хойнуң хураганнарын июль айда үлүп, ашылаан.

Бо күс мал-маганны семиртип алырына-даа дыка-ла эптиг, чылыг, аяс болуп турарын Мандай-оол Доңгакович чугаалаар чорду.

Черле мынчаш оон өөрү, «Бай-Тал» совхозтуң Мешкен-Хөл хойжу бригадазының малчыннары кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенин турар. Республиканың «Чүсчумалчын» клубунуң өжүгүнү Өзер-оол Менге бо чылын 100 хойдан 105 хураганны ап, чүүле совхозунда эвес, харын районда безин эң эки көргүзүүлүүлериниң бирээзи болган. Ол чайын күзүн малды дурнуктур семиртип алыр дээш ёзулуг-да чанчылдыг. А Лев Иргит 92 хураганны доруктурган. Бо хойжу малга сигеп белеткеп алыр дээш ёзулуг-да харысалгалыг болгаш кызымак ажылдаан: оон түүнелиңде 32 тонна сигенин белеткеп ап шыдаан. Аныяктардан Владимир Ооржак 28 тоннаны кыштаанда чедиргеш, сараттап алган. Ол бригаданың өжүгүннери ол ийи өг-буле нинтиплээ-биле 168 тонна сигенге белеткээр планын күүсеткен. Сигеп белеткээр черлерге доктаамаа болгаш олар ону суг-гарын, аптап, арыглаан алырдар. Бригадада бир кыштагның улуг сентелгезин тудут улузу кылыр. Бир кажаанны малчыннар боттары эмгележип турган, үүрмек сентелгезин доозар.

Мешкен-Хөл бригадазының төрүүр кодаанныг 8 кыштаан бичин моторларын дузаа-биле кызыы электри-биле хандырган. Бригадир Д. Хертектің чугаазы-биле алырга, бо чылын бир чувар-бажынны тударын планнаан турар.

Амыы үеде коллективтиг кежигүннери куску одарларда, кол нуруузу-ла тарылга хоорзунларында малын кадарып, таарымчалыг үеин биилелиг ажылган, малын семиртип турар. Чамдык кыштагларга электри чырыын немей киирер. Ол талазы-биле керээни чарган. Кызылдан көөр улус харын саадап турары арай дүвүренчиг.

Хемчик-Бажының ашкы бригадазының улузу кыштаглаашкынга база шору белеткенин турар. Өг-буле бүрүзү 15—20 тонна сигенин белеткээр, ол ышкаш 10-10 тонна өдекти белүп алыр сорулгалыг. А малчынларның чарыжыга шылтаран, мал чемин белеткээр хүлээлгезин дыка ажыр күүсеткеннер бар. Дамар Дамбый кыштаанда бет сараат сигенин —28 тоннаны чедиргеш, ол ышкат бо бригаданың улузу кышкы үеде чаа малды азыраары-биле аржыны база белеткеп ап турар. Оон аңгыда малдың ажыы-шөйүүдү аарыгаарынга удур артыышты база чыып алгыжаанар. Бо-да бригадада Серин-оол Эреге, Мандай Энеш, Вера Кара-оол түс-тувунда 20—20 тонна ажыт сигенни белеткеп алгыдаанар. Олар амыы үеде кажаалары болгаш чүүртаарга бажынларын белеткеп турар.

Кодаанларның кол нуруузуун электри моторлары-биле хандырган. Ам бир кодаанга күрүне шүгүмүндан электри чырыын киирер.

«Бай-Тал» совхозтуң деннекюриниде суурдан ырак эвес кыштаглар соңгадарны, оуттуларны чайын чамдык кижилер өжегюр үрээрин үреп, аяа бузуп, оорлап ап-да турар таварыштар чыдын-на катаптан келген. Бо дээрге малчынларны дүвүренип турар кол айтырыгның бирээзи апарган. Хейнитиниң ажылы дээш кышчай чок ырак-узакта чорудар малчынларның кыштагларын тонап, оорлап турар чүү ындыт кижилер турар чүве ийик, кандыг сеткилдиг кижилер ындыт болуруг? Олар электри удамыннарын база үзечаа соп каар, соңга пилдерин чуура шаар, суугуларын үреп каптар болгулаар. Анаа артык чарыгдалдар үшер, материал база тывылбас болгулаар. Черде бо айтырыгны канчаар шинтиплээр ужурдут чүве ийик деп, малчынар чугаалажып турарлар. Кыштаг бүрүзүнге таңнылы тургулаар дээрге база берге.

Бир эвес кыштаглар белүк, чаңгыс аай болза база эске керек. Таңнылыды тургузуудаа болгай-да. Малчынларның кыштагларынга черде хол дегбеген солуп дамчыштыр-даа болза бижиирин ук совхозтуң чамдык кадарчылары бистен дилээн чүве. Ынчангаш малчынларның од дилээн хандырып, мону бижиир ужурга таварыштым.

Малчынның ажылынга сезон үзүктелбес: чүүле амыы күзүн безин мал-маганны таарымчалыг үеде дурнуктур семиртириндеп өнүгда, кыштаганы бүгү тада-биле белеткээри, мал чемин сөөртүп алыры, одаар чүүлдү чедирип алыры дээш ажыл-ла хей.

Бо чылын «Бай-Тал» совхозе сигеп белеткээринин планын күүсеттиеен. Оон бир чылдаганы болза, сигеп шөлдеринге, эң ылаңгыя хөөннинге безин болуп сараттаваан шөлдерге, чамдык малчынар кежүн кирип келген турган. Ажыы-биле чугаалаарга, тайгага ындыт дыка соок турган эвес, хар-чаъс чаапкан эвес. Малчын кижи чүүле болгаш хууда хереэн эвес, хейнуң эрге-ажылын бодаар ужурлуг.

Бо ажыл-агыйын чамдык малчынары, бригадирлери-биле чугаалажырта, чедир кылдынмаан чүүдерни арай мыттаваан баар хевирлиг хөөннер бар, өскө-ле, шоруда бисе дижир. Кыштаглаашкынның эгелээрине чедир үе ам-даа бар. Ынчангаш канда, кыминың кыштаанга чүү кылырын, ону кандыг арга-биле кылып алырын бригадирлер шүүт-ле кыштаглар аайы-биле эргип көргеш, хамыктың мурнунда кадарчыларны боттарын олче эвиледдээр дерек. Тайга бажы хардай өөрген. Үе сагындырын, кичээдирип тур.

Седен ХЕРТЕК.

Өг-буле керээзи

ИЙИ АҢГЫ ТҮҢНЕЛДЕР

Чарыгдалдарны боду дугаарда, бот-акшаландырышкынче шилчиринин кол негелделериниң бирээзи — артык чарыгдалдарны болдурбазы. Ындыг болганда кижи бүрүзүнүң ажылын чүүле бүдүрген продукциязының саны-биле эвес, а ону бүдүрерде, үндүрген чарыгдалдарының эвээжи-биле база үнелээр апаар. Ынчангаш күш-ажылдың бервичезин бедидер, материалдыг чарыгдалдарны кудуладыр, бот-үнезин чингедир сорулга турун турар.

Бо талазы-биле «Ак-Туруг» совхозтуң төп салбырында хойжу бригадада боттуг ажыл-херек канчаар чорун турарын шаа чижектер киирер боолдым. Мында 16 хойжу өг-буле керээ ёзугаар ажылдап турар. Эрткен айларның түүнели-биле алырга, хойжу 8 өг-буле чарыгдалдарын эвээжеткен, продукция бүдүрерин ковудеткен, а артканнары сыр дедир болуп, чарыгдалдарын ковудеткен, продукция алырын эвээжеткен.

Ийи аңгы түүнел чүүл үнүп келгенин? Ону сайгарары-биле база ийи чижектер керээлиңер: хойжу Мешник Дедар-оол керээ ёзугаар 1400 килограмм дужаагаш, ол дээш 10080 рубльдин совхозунга киирер ужурлуг. Херен кырында ол өг-буле 2030 килограммны дужаагаш, 14616 рубль орулганы киирген. Ынчангаш өг-буленин совхозунга бергеш орулганы хей, ол дээш керээ ёзугаар база өөрүнде телевизиин алган.

Ол ышкаш чарыгдалдарын эвээжеткеш, орулганын ковудеткен хойжуларга Монгуш Доржу, Опуйлаа Седин, Монгуш Хурагандай, Монгуш Хураган-оол, Кысчай-оол Доңдук-оол, Май-оол Бурбужук оларны камаарыштырын болдур. Бригадада бир четпес чүүл болза, торушес мал өстүрүп, семиртир аны өөрүнге дужаар хойжу кодалы тудуп турза-да, өөрүнде дедиэрге, 6 коммунистке хемчегларын хүлээткен, 3 кижини СЭКП өжүгүнүнден үндүрген.

Чарыгдалдарны ковудеткеш, продукциязы эвээжеткен малчынардан бир чижек: Шир-оол Күдер 1015 килограмм дуктен база 4165 килограмм немелде дедиэрден 13075 рубль киирер планныг. Херек кырында 967 килограмм дук алгаш, оон 6962 рубльдин киирген. Эрткен сес айларда чарыгдалдары 11578 рубль. Ынчаш кээрге будурген продукциязы чарыгдалдарны дугаар хамаанчок, ам безин 4616 рубль карылгалыг ажылдан турар малчындыр. Бо ышкат хей чарыгдалдарны үндүргеш, эвээш продукция ап турдаларга Чычаан-оол Кенеп, Биликова Седин, Кандаа Каанмыр-оол, Алексей Шоончап, Оюн Эртине, Николай Кок олар хамааржыр.

Чарыгдалдарны бөрүмдеваайкы, мал продукциларын будурерин ковудедирер дээрге, арга бодаашкын-дыр. Моонбиле кады бригадирниң талазыдан немелде дедиэрин сонуургаваайн, ону саваайн турары администрацияның талазындан керээде айытkан хүлээлгезин күүсеттейн келгенинин барымдаалы, бадыткалы-дыр.

Бригадада ам саналгалар чедир кылдынмаан, будурген продукциязы чарыгдалдарын дугаар шыдаваес кылдыр планнаан фактылар база бар. Мал ажылы-биле холбаалыг адырларның аразында удурдедир негелде кылбайн турар. Чүүле июль айда безин специалистер дорт ажылын кылыр дээш чүүк машиналары ажыглаан, оон түүнелиңде 1600 ажыг рубльдин чарыгдаан. Ол-безин малчын бүрүзүнге саваарга, 21 рубль-дир, транспорт дээш артык чарыгдаалыр.

— Эрткен чылын чамдыызы варыг-даа, кужу арган кошкарлар хүлээп алдым. Аарыг малды мал эмчизи эмнеевээн, оон 34-үү өлдү. Ол ышкаш уксалы багай, дүгүүн улуг чүүле 4 сантиметр хире, дүгү шуут хыл-чиге, хөлүн эрттир кыраан кошкардар-даа бар. Оларны эдерживлеге киирип турар-дыр—деп, кадарчы Чычаан-оол Кенеп хомудан чугаалап турар.

Үстүнде киргеп бо чижектерден алгаш көөрге, совхозтуң тускай эртемнигери, ең ылаңгыя ортумак звеноуң удуртукчулары бот-орулга-чарыгдалыг онаалдаларының түүнелдерин сайгарар, четпестерни база чептүг эвес чарыгдалдарны чогуур үешаанда эдер ийикпе узуткаар дээш кичээнгей салбастардыр.

Мындыг чорук бот-орулга-чарылганың негелдезинге канчаа-даа дүүшпес. Малчынар өг-буле керээн-биле ажылдаар деп аажок күзелдиг, оон ажык-дузазын уламна билип турар апарганнар. Ынчангаш оларның ындыг чүүкүл-күзедин специалистер, ортумак звеноуң удуртукчулары хүн бүрү деткиир, оларга дузалаар, өөредир керек.

Роман ХУНАЙ-ООЛ.
«Ак-Туруг» совхоз.

АЖААЛДА УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Барыын-Хемчик районуң ажыл-агыйлары сентябрь төнчүүнге чедир 10375 тонна сигенни белеткеп, планын 83 хүү күүседи берген. Районуң ажыл-агыйлары ол-ла үеде 500 тонна автамаанг сигеп далгавын белеткеп, ол талазы-биле планын 58,1, а силосту 14080 тоннаны салып, планын 56,3 хүүгө күүседип турар.

Районда бо хүннерде 1540 га черден 1160 тонна савааны болуп, сараттаан. Малчын кыштагларга 1540 тонна мал чемин чедиргеп. Ол ажыл «Шекизээ», «Деп-Терезин», «Хемчик» совхозларда эки чорup турар.

Барыын-Хемчиктиң ажыл-агыйларында бо хүннерде дужуут ажаалдаазы доостурушун өөрүнде кылган. «Хемчик» совхоз 2035 тонна, «Бардык» — 1500, «Шекизээ»—1020 тонна тараа культураларын ажаап ап, бастырып, арыглаан. «Хемчик» совхоз интенсивиг технология-биле тараан тараазынын дужудушун эки болганы-биле бир гадан 21,8 центнер дужуттуг ортумаа-биле ап турар. «Шекизээ» совхоз бир гектар тараа шолуудан 10,5 центнер дужуттуг ортумаа-биле алган. Район интенсив-биле 4665 тонна тараа культураларын ажаап алган.

Районуң ажыл-агыйларында картофель, могаа ажаалдаазы база чорup турар. Ажыл-агыйлар 180 га черден 1568 тонна картофельдан 31 га черден 295 тонна могаа аймаан ажаап алган. Картофель болгаш могаа аймаан Ак-Довурак хоорайның садыларында садып, ол-ла жалы районларже ужурup турар. Совхозтар бо хүннерде 620 тонна картофельдин үрезинге ылган, шыгнап алган.

Ч. МАНДЫЫНЧЫ.

ЧЫЛГЫЧЫНЫҢ ЧЫМЫЖЫ

Сергей Иванович Бавыын-оол тос чыл чылгычылап келген. Бо үеним дургузунда чылгычының чымыштыг ажылынга чаңчыта берген. Бердингеи онаалдаларын, хүлээлгелерин чыл бүрүде багай эвес күүседип, мактадын турар. Сөөлгү чылдарда онаашкан ажылынга ээ-харысалгазын улам бедиткен. Чүге дээрге коммунист кижиден негелде улгаткан, мынчангаш эде тургустуушкунуң хереэнге үлүүн киирип-биле шалыпчы ажылдан турар.

Коммунист Сергей Бавыын-оол ортнеп чылын өг-буле керээн-биле ажылдап эгелээш, Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң 130 төрүүр безин хүлээп алган. Оларның одарын, суггадын шын таарыштырып, ажаалдазын эвилеп турган, совхоз дирекциязы-биле чарган керээнинин негелделерин күүседир дээш шалыпчы ажылдан келген. Оон баштайгы түүнелдери багай эвес болган. Бир чүе ужеи төрүүр безиндеп 106 кулунну менди доруктурup алган. Белерниң, кулуннарның семиртилгезин эвилеп-биле чвйгы, кускү үелерде одарларны каш удаа солаан, малдарны эки семиртиринге ол дузалаан.

Чылгычы чүүле онаашкан ажылын ак сеткилдиг кылып турар эвес, партийжи даалгаларны эки күүседип, хей-ниитиниң ажылынга идеенкейлиг киржип турар.

Өг-буле керээнинче шилчиин малчынга оон чажыттарын эки билин алыры экономиктиг өөредилге эргежок чугула, чүүле дээрге экономиктиг билиглер, санаашкыннар чедиишкиннинг ажылдаарынга дузалаар. Сергей Бавыын-оол бодунуң экономиктиг билиглери ам-даа четпес деп санап турар, мынчангаш бо өөредилге чылында экономиктиг билиглерин ханылдыры-биле шынгыы өөренирин, экономиктиг сайгарылгаларны кылырын ол планнаан турар.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: чылгычы Сергей Бавыын-оол.
Иван ДАМБАНЫҢ фотолары.

«МАНАҢАР» ДЕП ЧЫЛЗЫП КААР

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязыңга СЭКП Төп Комитединиң Чиңгиже секретары М. С. Горбачевтуң кылган илеткелинде болгаш конференцияның резолюциязыңга тодаргайы-биле аймыкан чүүлдерни совет кижилер эки биле бергеш. Ылаңгыя эрге-хоойлу намгаламының органнарының ажылын эде тургузуп, нүрүвеник болгаш хамаатыларның үзелиңге дүштүр ажылдаарын шуут-ла доруу-биле аймыкан болгай.

Эрткен үеларде бээр ол ийбан черлерге ажылдарын боттарының шутуму-биле эде тургузуп эгелээнин бис билип турар бис. Ону радиодан дыңнап, телевизордан көрүп, солун, сеткүүлдерден ооңчуп турар-дыр бис. Ыпчалза-даа бо органнарның ажыл-чорудулгазының шуудавайн турар чүүлдерин чок ажык-чарлыы-биле шүтүмчүлеп келгеш. Ылаңгыя оорлаар чоруктар-биле демиселге республиканың кайы-даа булуңнарында читпейн, уламчылап турары чажыт эвес болгай.

Бо чылдың август 25-те үнген № 197 «Шын» солунга парлаттынган Улуг-Хем районда «Ак-Туруг» совхозтуң малчыны Анай-оол Кунгаавның «Чүгле бараанны чаагай» деп шүгүмчүлеттинг чагаазын ооңчаш, шынап-ла, хоойлу-дүрүм камгалаанын албан черлериниң чалгаа, шүүлеп, бюрократизмын оон-na билип ап болур-дур. Ол хире хомудалдыг хамаатының чагаазын канчаар сайгарганы мынчага чедир билдинмес, солунга харыызы-даа чок болду.

Ол чижектиг хомудан чоруур кижилерге болганчок-ла ужуражы бээр-дир мен. Сут-Хөл районда «Алдан-Маадыр» совхозтуң хоочун кадарчызы Дадар-оол Куулар бо чылын ийи аңдын оорлаткаш, милиция черинге баарга, кым-даа дузалашпаан. Кадарчы Куулар чоннуң деткимчези-биле Барыын-Хемчик, Бай-Тайга районнарның девискээри болур Кара-Хөлден бир аңдын истеп, дилеп чораан тып алган, бирээн ам-даа чок. Ону милиция черинге медээлеп, дыңнадырга, кым-даа сагыш салбаан.

Барыын-Хемчик районда Бижиктиг-Хая сүт-бараан фермазының почтальону Семдажы Күжүгет база ийи аңдын оорлаткан. Шынай-ла, тыва улустуң үлегер чугаазында ышкаш, «Думчукка туганда бызаа сүтүмү» дээн-биле вазы-хары үнгеп бергеш-даа болза, аңдын оорлаан кижилерни Өвүр районда хевирлиг боорта, хөөкүй ыргаан каш удаа шүүдеп турган, аттарын ол районуң Бора-Шай деп черинің девискээринден тып алган. Ол аттарын совхозунан маششина хөлезилеп алган эвилелеринин чугаадап чоруур болду. Үндүрген шүүдел когаралдарын, оорларны истээри-биле хомудалды чогуур органнарга бергеш турда-ла, хоочураан аарыг ышкаш «маңанар» деп чылзып каан. Ол хире тодаргай оорларны чүге дораан тудуп шиитпес чүвел?

Милиция органнарының ажыл-агыйын амгы үеним негелдезинге дүштүр эде тургузуп ышдавас, ажыл чызыр чоруктарның фактыларын чеже-даа катап солуннарга шүгүмчүдээн. Ол чагаалар чогум канчаар сайгартының турары билдинмес. Ында чажыт чүү деп. Шагда ышкаш хоойлу-дүрүм ажылы чажыт деп эргижироон практикадан уштунар үе келген. Чоннуң хуу өнүүүн оорлаан, алыксак-чиксек, ажыл кылбас маңгыстарны чогуур өйтаанда илередип тышкаш, чогуур хемчеглерни оныаза.

Суд органнары база-ла эрге-чагырга органнары чүве болганда, оларның ажылында кеску, чоннга билдиртир кылдыр кылын каан ажылы кезүлбейн турары хомуданчыг. Оор, самчыгдал, аар кем-херек үүлгеткеннерни чоннуң мурнунга ажык судтарны кылбас, чүгле суд залында хандынчак хевир-биле эртиирип турар. Совхозтар төптериңте, бригадаларга, кем-херектерни үүлгеткен черлериңге кылып, херек үүлгеткеннериңң херектерни ажык судтарга көөру чоннга өөреңир, кижизидилге болуруның база бир хевири болгу дег.

Район, хоорай санында улус судтарының шиитпекчилери 2—3 кижи бар болгай. Оларның ажык судтар кылын турарын чон ховар көрүп турары чажыт эвес.

Бижикчи Анай-оол Кунгаавның чагаазында хоойлу-дүрүм ажылдакчылары чеже-даа машина-техника-биле хандырылган болза, эртиен 15—20 чыл бурунгаар ажылдан чораан ажылдакчыларның сан составы эвээш-даа болза, оорларны тудар дээш үшү, дыш чок ажылдан чораан деп ышын бижип турар. Аңаа хамаарыштыр мындыг чижектиг шинчилер. Бойдустуң үрегдевчи болуушкунарын ол көңгүс тоовас. Чыл дургузунда Байкалга 2000 чедир чер шимчээшкиниин демдээн дамылаан турар-даа болза, аңаа кандыг-даа өскерилгиннер болбайн турар.

Маңаа келген аян-чорукчуларга таарымчалыг байдалды болдунар-да арга-биле кылып келген болгаш кылыпдаа турар чорду. Аян-чорук кылып кээп турарлар дыка хөй. Ылаңгыя дыштаныр хүннерде хөлдүң кыдыы хаймыныг аңаар. Байкалга даштыкы чурттардан аян-чорукчуларның сонуургалы аажок улгадып турарын эскердим. Оон бир кадыр эриктаанда 500 метр хире бедикте туткан «Байкал» гостиницаның чанында индий, кыдат, япон болгаш өске-даа аян-чорукчуларны көрдүвүс. Индий ийи хөрөөжен кижи бурят школачылар-биле кады тураскаад кыдыр чурукка тырттырып турдулар. Тус черинің та кайы парлалга черинің корреспондентизи чүве ийик, аныяк хөрөөжен олардан интервью ап тур. Хелемечизи бажының дүгү дыдыраңы, шилгедек индий эр кижи орус дылга арыг чугаалаар болду. Чамдык айтырыгларны, аңаа харыыны сактып алгаңым бо:

— Силерге Байкал тааржыр-дыр бе, агаар-бойдузу кандыг-дыр?

— Кайгамчык чаран, арыг агаарлыг хөл-дүр. Биске тергиин-не тааржыр-дыр. Швейцарияга база чораан мен, ынчалзажок ында-даа мындыг чаран хөл көрбээн мен.

— Силериң чурттарда база хөлдер бар-да бойтай, Байкалды оларга деннеп бодаарыңарга, кандыг-дыр?

— Бисте хөлдер хөй, ынчалза-даа Байкалга шуут демейдешпес, Сибирь улузунуң, силериң ижер шайынар ышкаш, суу ханг болгай.

— Байкалдың кыдыында чурттан турар чурттакчылар-биле ужурашкан боор силер, кандыг чон деп билдиңер?

— Ийе, хүнүүн-не ужуражыр, чугаалажыр-дыр бис. Кайгамчык чазык, хүндүзүчел, эки улус-тур. Олар чүгле эки эвес, кайгамчык аас-кежиктиг чон-дур. Чүге дээрге мындыг онаа чаран тоол оранны ышкаш черни чурттаан улус аас-кежиктиг болбас арга чок. Мен бодум, мээн бөөрүм Байкал-биле, оон чонуу-биле өөңүктер болганывыс дээш бистер база аас-кежиктиг бис.

УЛУГ, ЧААГАЙ АНГАРА

Байкал хөлден агып баткаш, барза-барза бистиң Азия төвү чуртувустан эгелеп алган Улуг-Хемнаске барып каттышкан улуг, чаагай Ангара хемге теплоход-биле ажиндирип, аян-чорук кылырга база тергиин солуп.

Байкал везиниң, арыг, кылаң суун Сибирь дургаар шуутка, делгем, чаран Ангара хем хемчээлиниң талазы-биле Улуг-Хемге удаалаш, тереңи оон ажыг турар. Дестейти, карактадыр мөңгүнневишаан, күчүлүг агын чыдар кара-ногаан өңнүг хем Сибирь чонуун хөй-хөй тоолчугу чугаалаарында, мөрларында болгаш чечен чогаал номнарында мөңгежип кирген. Бир бурят тоолчугу чугаада Байкалдың чаңгыс чараш уруу Ангараны Иркут кудалаарга, ону чараш эвес сеп деп хоскаш, көрүнмейдаа, эрте хаддың баткаш, Улуг-Хем маадырга бодунуң ханы ышаккылыг барып дыңнадыр, салым-чолуун каттыштырар дээш оккур шапкыны-биле орук изеп баткаш, ол сорулгазын күүседип, Улуг-Хем-биле мөңге каттыжып, салым-чолуунуң кежиин тыпкан деп тоожуп турар. Иркут биле Ангараның каттышкан белгизин көрүп турарга, шыпаа-ла, мындыг-даа ышкаш сагындырар. Кезээде боралгак сарыг өңнүг Иркут Ангараның арыг күчүлүг шапкынынга барып холушсаадаа, Ангараның суу аңаа хевирлиг-даа чүдеревейн, арыг хевээр шуудан бадып чыдар.

ТИИЛЕЛГЕДЕН ТӨРҮТТҮНГЕН АНГАРСК ХООРАЙ

Иркутскиден аддан километр хире черде турар амгы үеним чаа, чалыы хоорайы Ангарскиге аян-чорук кылып чедерге база аажок солун: хоорайже кирип бар чоруурга, «Тиилелгеден төрүттүнген Ангарск хоорай» деп, белик бетон суургада сиилбин бижип каан турар. Ынчангаш Ангарск 1945 чылда тавак салдының эгелээн, хып дээн аныяк хоорай-дыр. Оон дөрт, беш, алды каът бажыңнары амгы архитектуралыг. Кудумчуларын дөгем, дөрт, арыгсыдыг, чараш хоорай. Кудумчуларын кылганы, тараан ыяштарындан эгелээш, бистин Кызыл хоорайывыстың төвү-биле кончуг демейдешкек хоорай чорду. Аңаа аян-чорук кылын четкеш, ында бир онзагай, чаңгыс чүвениң талазы-биле хөй ийлы экспонаттарлыг музейни кончуг сонуургаан болгай.

Ол болгаш шактар музейи-дир. Эрте-бурунгудан бээр шак үеним шын саныварны бараан болуп келген, Европа, Азия чурттарының, Американың ийлы-бүрү шактарын ында дөгеп көрүскен. Ол чеди, ол сес, ол тос чүс чылларда кылынган ийлы-бүрү уран механизмнерлиг шактарның хөй кезин ол музейде ам-даа ажылдавышаан турарлар. Хек ышкаш эдип, эник ышкаш эрип, коңга ышкаш хап, коңгулуур ышкаш кыңгыраан-даа турар шактарны оон көрдүм. Ында Англияга, Америкага, Франциягa, Германияга, Индияга, Кыдатка, Японияга, Швейцарияга, Турцияга, Египетке кылгылаан ыяштан, демирден, алдын, мөңгүдүн, шаажандан, хүлзерден кылган пайгамчык уран шевер мастерлериң холуудан бодаан шактарны кижи көрүп хаамас. Оларның арасында Ю. Лермонтовтуң эдилеп чораан шагы база ында делгеттинген. Ону Лермонтовтуң садгал төрели бир кижи Сибирге чурттап турган хамчыдып берген деп тайылбырлаар болду.

302 ХАРЛЫГ ИРКУТСК

Үш чүс ийи харлыг Иркутск хоорайның солун, төөгүлүг черлерин эргип, экскурсиялаары солун. 1986 чылдың апрельде ол үш чүс харлаан. Амгы Иркутскиде үш чүс ажыг чыл-биле санаттынар ыяш бажыңнар хөй. Чоон хадыларны хаарыдан турган, эптеп туткан, соңгларының хаажыларын пайгамчык уран шевер оюп каастан кыдыган од бажыңнар, төөгүнүң херечилери болу берген ам-даа турарлар...

Иркутск хоорайның эге саныны 1656 чылдан эгелээн. Ангара биле Иркутуң белдиринге, Дьяче өртүлүкке казак отрядтарының бичин өртүүл бажыңы мынчан туттунган. Тос чыл эрткенде, алдан хире ажылчын быжанчылар бөөр оглу Яныки Похобовтуң удуртулгазы-биле Ангараның үстүү костынга сууржуган туткан. Иркут деп адаан. Чаорбы бет чыл эрткенде, ол суур долгандыр ногаан арга эмнете хүрээлеткен шору улуг орус хоорайжыгаан болу берген. Оон соңгаар ол кончуг дүрген өөрүн сайзырааш, удаваанда, күрүне чергелиг улуттуулга төвү чедир өзе берген. Ол орта орус чон-биле кады Сибирьниң үндезин төвү буриттар, якуттар, эвенкилер болгаш өске-даа бичө буурал айыктар каттышкан. Ол үеден эгелээш хоорай барымы, чоон талаларының төвү болуп, алгы-кеш, шай, таакпы, тоогу, шаажан, ажыл-агый бараанларының калбак садыгдажылгазының төп черн аварган. Оон-биле кады тус черинің уран шевелерінің кылыгларының садыг оруулгазы калбарган.

Эрткен үеним көргүскен амгы үеде музей болу берген бажыңнар ында хөй. Чижаа, декабристер төөгүзүн бажалбас иеги Иркутскиниң чурттакчыларынга арттырып каан. Оларның амыдыралы-биле холбашкан музей-бажыңнарны сонуургаан чон оон үзүлбес. Хоорайның хөгжүдүүшүнге салдар чедирип, аңаа нарлаага хөрөөн эгелеп ажыткан, музей хөрөөнге бараан болуп, чурт-шинчилел музейиниң эгезин салган кижилерниң аттары оон төөгүзүнде арткан. Сураглыг кижилериң аттарын Иркутск билир.

Октябрь революциязы аңаа улуг эргиидени болдурган. Аар машина бүдүрер Куйбышев аттыг завод, ужар чүүл заводу баштайгы бет чылдарда тургустунган. Иркутск —улуг транспорт бөлүгүр. Ону Москва — Владивосток демир-орун шугуму таварын эрткен. Сибирьниң эң улуг суг пароходствозу (200 харлаан) чазак шаннаалыг, иштики болгаш даштыкы аваорук чурттун чоон чүүкче кол аргыжар төптери. Металл ажылдан кылыр, хөмүр-даш, химиктиг бүдүмелдер, аъш-чем, хереглел барааннары бүдүрер бүдүрүлгелер хөй-хөй инженерлерни, техниктерни, программистерни, экономистерни болгаш өскедаа тускай артемнигларны өгеп турар. Оларны хоорайның бодунга, области он-он техникумнар, тускай өөредилге черлери белеткеп турар. 1918 чылда ажыттынган Иркутск университети бар. Иркутск — калбак культурының төвү.

Иркутск 300 харлаан оюнда, чуртка улуг ачы-хавыяны даап ол Октябрь Революциязы орден-биле таныткан.

300 харлыг, Сибирьде хоочун болгаш аныяк ак-көк Байкалга, оон кыдыында кадыкшылга ораны «Ангара» курортка эмненик дыштанып турган, долузу-биле эвес-даа болза, оон кол солун төөгүлүг черлери-биле танышын алыр аргалыг болдум.

Виктор САГААН-ООЛ.
Пенсионер.

Кызыл хоорай.

«АНГАРА» КУРОРТКА ЧОРААШ...

Иркутск области «Ангара» курортка кадыым быжыглап, дыштанын чордум. Иркутск хоорайның соңгу кыдында ийи хемниң белдиринде хады ыяш коддады үнген холушкак ыяштыг арга иштинде турар курорт болду. Агаар-бойдузунуң, эмнээр шынарының талазы-биле Сибирьде эки дээн курорттарының саныында ол кирип турар.

Курорт чыл дургузунда ажылдаар болгаш бир эдилгеге 800 хире кижини эмнеп, дыштанылдырып турар. Аңаа дыштаныр дээн кижилер Сибирьниң бүгү девискээринден кээп турарын эскердим. Ол бир, ийи, үш, дөрт каът сес корпустуг. Эмнээшкин чорударынга көрүнген кол өрөөлдерин бурунгу архитектурага үнделилеп тутканы. Бажыңның төөгүзү солун. Ада-чурттуң Улуг дайынының соолгу чылдарында аңаа балыглаттырганнар эмнээр госпиталь турганы мемориалдыг самбыра-биле моңгежиткен.

«Ангара» курортка кандыг аарыглыг кижилер кээп дыштанырыл? Чүрек-биле холбашкан аарыгларлыг, хан базышкыны бедиир кижилер маңаа кээп турар. Минералдыг суглуг ваннадар хан базышкыны бедиир кижилерге онаа дээштиг, дузалаар болду. Оон ыңай оорга, хол, бут чүстерибиле холбашкан аарыгларны чиниен эмнээрин база чорудуп турар.

Дыштанып келгениниң аразында дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннары хөй. Маңаа эмнедип дыштанырындан аңгыда, дыштанып турарларның кадыкшылына салдарлыг аян-чоруктуң селгүүстээшкиннерин солун кылдыр организастап турар. Оон-биле кады экскурсия, туризм бюрозунуң организастап турары экскурсиялар сонуургалды болдурар. Ынчангаш дыштаныкчылар хостут шактарын, дыштаныр хүннерин ажыктыг эрттирер аргалыг. Цинтизи-биле «Ангара» курорт аңаа келгениниң кадыын быжыглап эмнежидер талазы-биле улуг сагыш салыышкынны үндүрүп турарындан, ачы-дузалыг чер чорду.

«КАЙГАМЧЫК ХӨЛ — ЫДЫКТЫГ БАЙКАЛ»

Байкал хөл Сибирьниң чери дег, эрте-бурунгу болза-даа көөрге, чалыы, мөңге чаран көстүр. «Ангара» курорттан үнгеш, үжен километр хире чоруурга-ла, Байкалдың өөжү чоорту чиңгелеп келген бо чайыннаныр чыдар. Оортан улуг чаагай Ангара хем бодунуң күчүлүг агымын бедик көвүрүнүң адаа-биле мөңгүнеди бадыргаш, чаңгыр негаан өңү чайыннаныр бадын чыдар. Оон ыңай чурумадыг арга иштиг-биле чораан, Байкалдың төвүнге кээп аян-чорукчуларның автобузу доктаар.

Чуга ак туман-биле шыптынып алган Байкалдың аккөк делгемнинин чаражын чүге дериизор! Олче 336 улуг, биче хемчегештер агып киргилээн. Оон тереңи—1637 метр, тереңи хөл болуп турар. 23 муң куб. километр арыг суглуг, ол болза делегейде бар арыг суглуг 22 хуузу.

Байкал —эрте-бурунгу хөл. Ынчалзажок ол амгы байдалы-биле чаа, чалыы, аян-чорукчуларны

Найыралда кызыгаар чок

ЧОННУГДА—ЧОРГААР

Каа-Хемниң Үжеп-Аксыныга баштайғы бажың 1912 чылда туттунған дээрзин Петр Дмитриевич Бальчуговтан болғаш эске-даа кижилерден дыңнадым. Оон ачазы Дмитрийниң ачылары Абрам, Мирон, Тимофей — бо сууржуғаштың үндезилекчилери тараачыныар.

Үжеп-Аксының чурттакчылары шағдан бээр ацнымыр-тывыш ачызы-биле амыдыраң келгеннер. Аңаа 1959 чылда ацнымыр-тывыш ажыл-агыйы (промысловое хозяйство) тургустумғаннан бээр ацнаары, каттаары, чук болғаш эм оът чыыры, балыктаары организастыг апарған.

Ол дугайын озалаан суурнуң чурттакчылары оозалап чугаалап турдулар. Тоорук дужаары безин эптиг —ырадыр сеертиес, орук ара чарыгдаттынмас, төктүп-хоравас.

Петр Дмитриевичниң шанналдарын сонуургап көрдүм. Ол ацнымыр-тывыш черинге 1959 чылдан 1984 чылга чедир ажылдаан, чаарби бет чыл дургузунда респотребсоюз баштаар черинден 18 хүндүлүг бижик алған болду. Шуптузун чылдар ийи-биле чыып каан. А бистер, тыаажар, ыңдыг чүвени херексээр эвес бис, чогенчиваас аажок болғай. Бир диплом база бар болду. Бир хүндүлел бижикте, арта-да, бет чылдың эвес, а чеди чыл планын күүседирин чугаалап турар. Мээн Мергеи сүт-бараан фермазынга ажылдап эгелеп турған үемде, шыпап-ла, чеди чыл планнарын боттандырар дээш туржуп турған бис.

Петр Дмитриевич 1974 чылда Москвада Улус ажыл-агыйының чедишкиннериниң дедиглезинге чораан болду.

— Улут хоорайта кижиниң бажы эдереп каар, мээн тайгамга ышкаш эвес чорду. Машинаның болғаш кижиниң хөйүне караам шокаранаар — деп, хоочун ачы каттырып ор.

Респотребсоюзтуң 1963 чылда бо мурнакчы ачыга тыысқан бир хүндүлел бижиндe даргаларының адысыны-даа, таныазы-даа чок. Ынчалы кижилериң харыысалга чок, хүнду билбес турғаны оон ийден. Чыл түнелп-биле социалистиг чарыштың тиилекчилериниң хөрек демдектери тыпсыр апарғанындан бөр эдээн каш ыңдыг демдектер база алған кижи болду. Оңгу болғаш он бирги бет чылдарының шалыпчылының хөрек демдектери база бар. Моон ап көөрге, колдективтиң мурнакчыларының бирээзи дээрзи черде билдингир.

— Пенсиялаанда бөөр үш чыл аштым. Ынчалзажок ажылдавышаан мен — деп, өөрүп ор — Ам-даа караам кескү, будум быжыг. Эрткен сезонда 30 киш, 180 дивин олчалыг болдум. Күрүнеге орулта болур дээрден эске, мээн бодумга өлүк-тывыштың хереэ чок ийин. Беш чыл планын күүседирине бо күзүн база үлүүм киирер мен — деп орду.

Ажылчыны ол хире кызымак ажылдап турда, ацнымыр-тывыш черинин удуртукчуларының олче кичаанчей салбалын кайгаар болдум: бөгүне чедир «Күш-ажылдың хоочуну» медальды тывысшаан. Адак дээрзи пенсияже үдеп, четтиргенин илередип, бедек-селек безин тудуспаан. Кыргаан кижиниң хереэ чок деп бодаан хире. А ол ам-даа ажылдавышаан, күрүнеге дуза чедирбиттаан. Ол хире кызымак ажылдап келген кижини пенсияже байырлаа өзүзүбиле үдеп, оон ажылдаанынга четтирген сестерин чугаалаан турған болза. Ол бодуда чатыг-сөзүн берип, өөрүнге өөрүшкүзүн илередип болуп турған.

Озалаан суурда оон-даа эске сураглыг кижилер бар. Петр Дмитриевичниң кады ажылдап чораан эжи Филимон Архипович Жуланов база Ада-чурттуң Улут даймынның кижиниз. Ол Ада-чурт даймының орденниң ийги чергези-биле болғаш чеш медаль-биле шаннаткан. Оон бажыңында республиканың алганы чеди хүндүлүг бижик бар. Чеден адны хараат бо кижи ам-даа сергек, адак чиик болғаш хөлүт.

Абрам Патрикеевич Бальчугов 1916 чылда маңаа төрүттүнген. Черде бо кыргаанар шупузу маңаа төрүттүнгеннер. Абрам Патрикеевич база даймын кижикчиин, база даймычы шаннаалдарлыг. Оон эртежирээн кителинде Ада-чурт даймының орденниң ийги чергези болғаш беш медаль көрдүм. Олардың кыдымда «Күш-ажылдың хоочуну» медальды кадаа алған. Оон бир чоргааралы ол:

— Даймының болғаш күш-ажылдың хоочуну мен деп мактанын болур мен. Мээн эске даймычы өөрүмде «Күш-ажылдың хоочуну» медаль бар эвес, ынчалаш оларны менээ чедир ажылдаан эвес силер деп баштактаныр кижи мен.

Каа-Хем бажында бо озалаан суурда күш-ажылдың хоочуннары хөй. Чүге дээрге мында чурттакчылар нургуйлыында кырганнардан турғустунған. Оларның аразында, ылаңгыя пенсионердер аразында «Күш-ажылдың хоочуну» медаль албаан кижилер ам-даа бар. Каа-Хем райкүүском ынаар ынчазогей салыр ужурлуг.

Мен Үжеп-Аксыныга турумда, Каа-Хем райкүүскомнуң культура киллизиниң эргедекчиси Натпий-оол Карааол удуртқан агиткультбригада келди. Сууржуғаштың чону ону, шыпап-да, көрбүнин көргеен-биле дөмей сонуургады. Ылаңгыя Куулар Орденниң хөөмейлээрин.

— Тыва артистерин шаанда бир көрген кижи мен. Баштайғы артистер бистиңбиле денге кырын келдилер ийин, ынчалза-даа бо черге черде ис баспадылар. Бо аныктарның харын, канчан чедип келгеннери ол? — деп, чыыртан чон аразында чоон үн дыңнаады.

Ол-даа шын бөөр, ук артистер кайда-чүде тайга бажында Үжеп-Аксы туржук, мээн ажылдап турарым Мергеи сүт-бараан фермазынга безин кестүр эвестер. Кажан чоор, Сарыг-Сенге бир келгенин дамчыыр дыңнаар мен. Оларга хөй көрүүчүдүг чердер херек, а бо староверлер аразында концертти ацнаабиле садып көөр кижилер ховар болгай. Че, оон ыцай хөгжүмүн шимээн-даажы кижиниң угаан-кудуң доюлдуруптар чорду. Ыңдыг чүве дыңнаваан улус аңаа кайын шыдажыр, каапкат, үне халчы бөөрлер ыйнаан. Машина, трактор даажын безин ховар дыңнаар улус-ла болгай бо. Ыңдыг бодалдар-биле ол озалаан суурдан аттандым.

Каа-Хем бажының орус чону-биле үжеп ажыг чыдар дургузунда эдержип келдим. Бо-ла чораат, оларның бодуунун, хүндүлээчелин болғаш дузаарғаан кайгап хаамас мен. Боттарының чаңчылын дыка сагыр, кижи төрелгетеңде ол дег үнелиг чүве турбас. Тус черинің чонуби-биле база быжыг найыралдыг. Ыңдыг боорта, оларга бо-ла чеде бөөр, барын-чогун чугаалажыр, өөрүшкү-маннайын үлежир кижи мен. Ол бүгүнү демдеглеп, моңу бижээн ужурум ол. Чонуг чорда, кижи чоргаар болур.

Доржу КАРМА.

«Ленинчи орук» совхозта иниек кадарчызы.

МӨГЕН-БҮРЕН МӨҢГЕ ТУРЗУН

♦ Чурумал-репортаж ♦

Далай-Суг-Хаан
Курбуетуже
Дамды, бус боор
аттанырда:
«Чер деп оран —
кавайымны
Шеверлеп каайы
адыр ам!» — дээш.
Ак, мал, кижи дүрүүлериг
Ак-ак хорум чыып каан
барган,
Мурнуу, Ортаа, Мугур
дижир
Бурунгу үш Шегетейлер ол
дээр чүве.

Ажыл-херек айыы-биле бо черлерни таварты район төвүнүң агитбригадаларының бот-тывыштыр артистери база мен ыракты Мөгеи-Бүреңге хап ор бис. Чайлыг кижи болза, Тоолайтының хилин дег, дистиичек көк хөлчүгештериниң күсүү чурумалын орайга дээр магадап, эриктеринде инек-даштар кырынга турупкап, сыырткыыш шыдалап-даа болур ийик!

Орук дургаар малчыныңарының чуурга дег ак өтлери, күрүк-чайының карак чылчырыктаар чырык хүнүнге улам-на ак-чайт апарғылаан. Ыңда-мында кодан хойлары, хуурда сарлык, инектери чашканалған, ижээринде белеткенин, үнүгүрлерде уяларынче өөт-сиген дажыглаан, деңгин-семирээш, дүгү кара-ой, сорлуг болу бергилээн тарбаанар агарааңнашкан. Бо таладан улуг Мөңгүн-Тайганың мөңги-дожу анаа-ла ак түн дег кылыйған, а биче Мөңгүнүң сүүр бажы дээрде шаштыккан туруп-тур! Бойдус-бойдуу, чурумал-чурумалы-биле бодауп! Бистер удаваас чаарби харлаар аныяк районнуң «кезик-чамдыы, оон бир кол экономиктиг адыры— «Мөгеи-Бүреңге» совхозтуң төвү — Кызыл-Хаа суурже, оон чонунуң аразынче кирип бар чоруур-ла болгай бис.

Кызыл-Хаа суур амгы кедээ төптүн ёзулуг-ла оврурхеннирин кедипкеп, ийи хаат хавак кырын долган, ыш-буяу бурулаан, ак-чайт апарған чыдар. Шинтиирлээрни оон чурттакчыларының хереэ болғаш хүлээлгеин, чамдык четпес-тудуулары чугаалаваска, Мөгеи-Бүреңнин төвүнде амгы кедээ суурнуң барык бүгү демдектери бар. Тус черинің онзагай байдалын — ырак-узаан, кадыр-бертин, агаар-бойдузунуң дошкун-ширинниин барымдаалаар болза, Мөгеи-Бүреңге дүүн чаа-ла бартаазынхуулгаалын ышкаш сагындырып турған газ, телевизор оон чонунуң амыдыралында бижыы-биле киргеннин айтып каап болур.

Чорбаанымдан бөөр ийи чыл безин эки четпээн үе иштинде мында кижилериң кеттинери шырак, чугаасолунуң аян-хөөнү безин дыка чаалған — чаартыңгада бурунгаарлаашкынның бир чаа домдаа ол. «Эки ажылдаар кижи эки чурттаар» деп чугаалажыр турарыс дег, мөгеи-бүреңчилер, шыпап-ла, багай эвес ажылдап, чурттап турар-дыр дээрзин каракка иллеп. Суурда чуу малдың кевгээрин янаа тодаргай чижек болур боор. Орук-харыысаа айтырыг мында бөгүн-даа улуг шимээнин үндүрбүшаан турар болза-даа, бо талазы-биле кылдынған үүүл карактан чажыртынмас. Шораан-берттиг Мөңгүн-Тайганың уланчызы, маңаа чораан чогаалчыларның сөзү-биле алырга, «Ай кыры сагындырар», бедик хорумдаштыг бүүрээлериниң кыры-биле боже дорт орукту мөгеи-бүреңчилериң иеп апканын чугаалаарга-ла белеп. Маңаа хөй кижи, техника күжү үнгенин каксы демдегдеп иаал. Түр берсеедээшкиннер турза-даа, орук-харыысаа айтырыы бо оозалаан булуунда перспективтиг: Хиндиктиг-Хөлдүң чурумалдыг эриин таварты экижиткен орукту шеериниң, хем бажы — Шыңга автобус өрөзыжылгадыг аэродромну турғузарының аргазы тыптып келгеп. Оон боттанымышкыны —ырак эвес келир үеним айтырыы деп биле чогуур.

Мөгеи-Бүреңниң бажыңче культура ажылдакчыларының үүгүшкүзү ол хүн өскедаа хайнымышкыныг ажылдар-биле кансырлашкан: совхозтуң бригадирлери, РАУК ажылдакчылары малдың отчёт-учёдун эмгелээн, райкүүском даргазы К. С. Дилак, совхоз директору О. Амыртаа кышка удур белеткел ажылдарына болғаш өске-даа хүннүң айтырыгларына хамаарыштыр сургакчылап келгеп. Кызылдан телекомитеттиң журналистери база-ла мында ажылдаан туруп-турлар. Хем-Бажының малчыныңары, Мугур-Аксыдан уран үүүл лауреаттары Е. Самыяның, В. Саанның, А. Бадаанның, К. Хомушкунуң ыры, сыгыт, картыраа, хөөмейин, ыңдыг хомузун, В. Санаанның эзлиирдүүлүг танцы-самын, С. Майпактың болғаш моңу бижип турар кижиниң чаа шулуктерин сонуургал-биле хүлээп алдылар. Күүселдерлерден чаңгыс чижек:

Тарбаганнар казып оттаар
Дазыр шөлүг
Мөңгүн-Тайгам,
Мөндеделер казып оттаар
Бөзүр даштыг
Мөңгүн-Тайгам —

деп В. Саанның чоокта чаада республиканы чаңгылаанган сыгыт сөлү ам ол оранның эзлериге безин чаптанчыг, солун дыңнаған. Баштай-ла Мөңгүн-Тайгадан лауреат болған ыраажы Хертек Мыйзының салгакчызы — Екатерина Самыя бодунуң кайгамчык үнүн борта база катап бадыткаан. Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны Ч. Дарын-Базыр мээн чанымга кылыштап келгеш: «Ёзулуг уран чүүл деп чүве ол-дур!» деп өөрүнүң мурнундан бодалын илеретти. Бо-ла малчыныңарының аразында ажылдап, чурттап турар зоотехник Улар-оол Иргит, кол ажылындан ангыда, бистиң «Мөгеи чечээ» чечен чогаал болғаш уран үүүл каттыжыышкынында база киржип турар. Оон «Ыймаатыларе, «Кара даваа чалгыш турда» деп шулуктерин бир эвес оон алдынын теориялы болғаш уран аргалары-биле доктаамал чепсеглөр болза, карак чаар эвес деп түүнелди кылған мен.

Чараш бойдус чурумалдыг Мөгеи-Бүреңниң уруун куду баткаш, Кызыл-Хаа суурга кээп агитбригадаларың үндүргеп концертин чурттакчылар база-ла сонуургаан. Бо суурда черде солун кижилер ажылдап, чурттап турар. Башкылар коллективиниң өөренгичилериң болғаш ада-иелериниң хүндүкелин чаалап алған орус дыл болғаш литература башкызы Светлана Иргит бодунуң «Чаалгаа» деп баштайғы шулуун каш чыл мурнунда «Шыңга» парлаткан. Ам ол эзээн каш лириктиг шулуктериниң автору болуп, бистиң каттыжыышкынның идепкейлиг киржикчизи апарған. «Менги чечээнин» база бир автору, совхозта профком даргазы Кара-оол Успунуун чамдык шулуктерин бо үнүүшкүн үеинде сайгарып көргеш, оон чем эреп болур деп түүнелди үндүргеп мен. Маңаа 64 харлыг пенсионер, идепкейлиг кедээ бижикчи Иргит Успун-Доржунуң дугайын оозалап чугаалаксаан мен. Ол орус, алтай, казах, моол дылдарга хостут чугаалаар. Алышыдан интернационалчы будуштуг кижи. И. Успун-Доржу эжи эртемдеен А. Д. Грачынның дугайында сактышкынны болғаш мөгеи-бүреңчилериниң амыдыралында солун тоолчуру чугааларны бижип эгелээнин деткиес арга чок.

Бүрүн, бүүрүл Мөгеи-Бүреңниң черинден Иргит Күр-Седи, Иргит Ширинец, Шой Хертек, Иргит Байыр ышкаш уран-чечен тоолчулар болғаш төөгүүлер үнгеп. Төөгү эртемнериниң кандыдады, эзээн каш солун төөгү-шинчилел ажылдарының автору Иргит Самбуу Кызылда ажылдап, чурттап чоруур. Ийи-үш хүннен ара чок уламчылап болур үүүн тоолдарын Шой Хертек амдаа ытыпаан. Оон бир ыңдыг тоолун англи этнографтар ажок сонуургаан. Иргит Байыр чер-чуртунуң төөгүзүнден тоолчуругу чугааларны аныяк-өскенге сонуургатпышаан, бодунуң хүүда хереңгинден акша-монгуну Совет тайбын фондузунче доктаамал шилчидип келген эгелекчилериң бирээзи. Төөгү үеде ол кырып ыылаваш чер четпестээнинден ук фондунуң агар саныче кижилер дамчыштыр шилчиткен акшалары будулуп турар апаргаанын бо үнүүшкүннен кел чорууста, биске шынгыы хомузал-биле чугаалап олурду. Бир эвес районда тайбың камгалалының кандыг-бир организациязы бар чүве болза, кыргаанның бо хомузалынга кичээнгейни утландырза эки боор.

В. В. Маяковскийниң бир шулуунде ыңдыг одуруглар бар:

Тараа тарыыр.
шулук бижиир
Таан кайгал аштаар бар.

Бо сестерин Мөгеи-Бүреңниң солун кижилериниг, аныяк-секенге база хамаарыштырар ийик мен.

Молдурга САЛЧАК.

КЫМ БОДААН БООР

Эрткен чайын Моол Арат Республикага Тыванан болук аян-чорукчулар чордувус. Аңаа мээн бир сонуургаан чүвем — Улан-Батор хоорайда В. И. Ленинниң музейи.

Пролетариаттың улуг баштынчызынга чер-делегей ыырында музейлер хөй дээрзин билдингир. Ынчалза-даа бо музейде онзагай чүүлдер хөй. Чижээлээрге, арат кижи хөй кежин ыыгын турғаш, баштынчыныстың онуг-хевирин олчаан турузуп каан. Алгыны ыыгып, уран үүл кылдыр диңгизип алыр деп чүвени кым бодаан боор.

Музейде көрген үүлдериниг ол олчаан кылдыр саазынга бижин шыдавас-тыр мен, оны карак-биле көргеен дээре. Ынчан шыап-ла магадаар силер.

Боттуг-оол ОНДАР.

Бай-Даг суур.

ТАРААДА ЧУРУК

Талантылыг кижилер тараны безин чурук чуруурунга ажыглаптар таварылгалар бо-ла турар. Чаңгыс барбак тараага В. И. Ленинниң Мавзолейин болғаш Кремльдің башняларын сиилбин каан болур. Бир ыңдыг чурукту латын бот-тывыңгыр чурукчу Артур Ваиог кылған. Оны чүгле улгаттыраар шыы оттуг көрүп болур.

Артур Ваиог Тывага база чораан. Ол узуну ийи сантиметр, калбаа сес миллиметр скрипка кылған, оон депкелинде Тываның хөгжүм-шин театрының бажыңын болғаш Ада-чурттуң Улуг даймынга өлүткен даймычыларын Кызылдың парк аксында турасказаалын сиилбин каан.

Волдемар ЛИЕЛЮК.

Латвия ССР.

СЕУЛ-88: XXIV ОЛИМПИАДА

БАЙЫРЛЫГ ХААШКЫН

СЕУЛ. (СЭТА-ның корр. Е. Иванов, В. Кукушкин). XXIV Олимпиаданың сөөлгү кежээзи. Оны хаарының байырлыг ёзулалы каас-чаражда, шала кударанчыгда болған. Ынчан төп стадионга Олимпиаданың биржикчилери сөөлгү катап чыылған.

Чеэш чүк улузунуң чаңчылы, оон легендазы, оон философиялы бяске чаңчылчаан, ынчаңгаш дыка кайгамчык, солун болған. Чурттуң өң улуг конгазының чаңчылы шак ол байырлаңчыг кежээде чүге херек болу бергеиил? Оюнларның хаашкынны чарлыышкынны илередип турар болғанда, ол черле ыдараңчыг уткалыг болур ужуруг деп. Олимпиаданың эзлери харылаан турар.

Чалыы ыаныныг болғаш спорттуң кайгамчык улуг байырлалынын эрткен ийи неделялыынче хая көрүүн көрээлиивр. Оон түүнелдерин СЭТА-ның корреспондентизериниң дилээн "ёзугаар СССР-ниң Күрспорткомунуң болғаш Национал олимпийн комитединиң дарзазы М. В. Грамов мынчаар тайылбырлаан:

— Олимпиаданың түүнелдериниг дыка-ла сеткил хаалыыс— деп, ол чугаалаан. Совет спортчулар 55 алдын, 31 менгүн, 46 хүлер медальды чаалап алған. Бистиң 220 спортчувус оюнларның шаннаалдыг черлерин эзлээн. Олардан 120 кижи алдын медальдың эзилекчилери. Ыңдыг болғанда беш кижиниң бирээзи-ле алдын медальдың эзилекчизи болған ышкажыл.

Спортчуларның мергежилиниң бедээнин, шаннаалдыг чер дээш демиселдің чыл санында улам-на нарыыдап бар чыдарын амгы Олимпиада көрүүскен.

Хоруп каан эм чүүлдерин ажыглаарындан олимпийжи спорттуң хостаарынче угланған бистиң кадыг чоруткан ажылдарывыс дутаймында шарлалта конференциязынга АКШ-тың Национал олимпийн комитединиң президентизи Роберт Хеймиң-биле бистер дыңнаттывыс.

Оон ыңан 52 чурттуң төлөлекчили Олимпиаданың шаннаалдыг черлерин эзлээнин М. В. Грамов демдеглээн. Бүгү дингеринің спортчуларының мергежилиниң өскенин, ол даазы дөрт чыл эрткен соонда оон-даа кавудей боорин Грамов түүнелиде айытқан.

Олимпийжи ёзу-чаңчыл ёзугаар оюнларның киржикчилери чурттарының спортчулары чаңгыс ийи колонна-биле стадионга кирип келгеп. Грециялың, Мурнуу Корейниң, Испаниялың туктары кедрүүн үнгеп. Оюнларның оргкомитединиң дарзазы Пак Се Чжик чүве чугаалаан. Оон соонда Делегеттиң олимпийн комитединиң дарзазы Хуан Антонио Самаранч спортчуларга, судьяларга, көрүкчүлерге, массалыг информацияны чепсектериниң төлөлекчилериниге өөрүп четтиргенин илередиг-кеш. Оюнларны хаттан деп чарлаан.

Сеулдуң мэри албанның олимпийн тугун Барселонаның хоорай дарзазынга дамчыдып бергеп. Дөрт чыл эрткенде делегей аныктары ол испан хоорайта — XXV олимпийн оюнларының болур черинге база катап чыгалырлар.

ОЛИМПИАДАНЫҢ ХҮН ДЕМДЕГЛЕЛИ

XXIV Олимпийн оюнларының сөөлгү хүнүнде медальдар талазы-биле дужүткүр болған. Программаның 37 хевириниг чемпионнар тодаратынған. Бут бөмбүүнүң талазы-биле кым чемпион болуру көрүкчүлерни безин дүвүредип турған. Ол хүн чон стадионну доддур олуруткан. Кым тиилекчи болурул. СССР-ниң командазы бе, алы Бразилияны бе? Аңаа харыны чүгле немелде оюн шинтиирлээн. Ийи тайм төнгеп соонда сан 1:1 болған. Немелде оюнда СССР Бразилияны 2:1 санга уткан. Олар 1956 чылда олимпийн чемпиону болғанының соонда 32 чыл болғаш ол атты эгидип алған.

Гандбол талазы-биле СССР-ниң шилиидек командазы база байыр чедирипшкинин алған. Олар сөөлгү оюнда Мурнуу Корейниң командазын 32:25 (17:11) санга уткан.

Чиик атлетиканың маргыдаалары уламчылап турған. Ядро октаар секторга москвачы Наталья Лисовскаяга чедир октаар кижи чок болған. Ол ядрону 22 метр 24 сантиметр октаан. Чадаг чарышка Ворошиловградтан Виктор Брызгин, Ульяновскиден Владимир Крылов, Карагандадан Владимир Муравьев, Алма-Атадан Виталий Савин 4х100 метрлиг эстафетазынга мурнап келгеннер. Хереэжеп улус аразынга 4х400 метрге болған эстафетага делегей рекорду тургустунған. Оны олимпийн чемпионнары Минскиден Татьяна Ледовская, Москвадан Ольга Назарова, Киевтен Мария Пинигина, Воронежтеңдеп Ольга Брыгина олар тургускан. Программаның ол хевириниг эр улустан американнар тиилээн. Оларның үеин 2 минута 56,16 секунда болған. 4х100 метрге болған хереэжеп улустың эстафетазынга америк спорт-чулар тиилээн. Олар 41, 98 секунда үеин көргүскеннер. 1500 метрлиг чадаг чарыжынга Румынияның төлөзин Паула Иван тиилээн. Ол хемчээлди аныяк кыс 3 минута 53, 96 секундада эрткен. Шак ыңдыг хемчээлге эр улустан Кениялың спортчузу Питер Роно бирги черни алған. Кениялың база бир маңнакчызы Джон Нгуги 5000 метрге кымга-даа четтирбээн. Ол 13 минута 11,70 секунданы көргүскен. Диска октаарынга ГДР-ниң спортчузу Юргеп Шульт олимпийн рекордун тургускан. Ол дисканы 68,82 метр октаан.

Байларкага болғаш каноэге эжиндиреринің маргыдаалары доозулған. Каноэге чаңгыстан эжиндиреринге совет спортчулардан олимпийжи алдын медальды Рига чурттуг Иван Клементьев чаалап алған. 1000 метр хемчээлди 4 минута 12,78 секундада эрткен. Каноэге ийилеп эжиндиреринге Бобруйскиден Виктор Ренейский, Кишиневтан Николай Журавский олар тиилээн. Оларның үеин —3 минута 48,36 секунда.

57 кг чедир деңгеге хостут хүреш маргылдаазының тиилекчизи Киев чурттуг Сергей Белоглазов болған. 68 кг чедир деңгеге Арсен Фадзаев (Ташкент) тиилээн. Тбилиси чурттуг Давид Гобедишвили 130 кг чедир деңгелиг мөгелерниң аразынга шупузу үнгеп. А 82 килограмм чедир деңгеге Мурнуу Корейниң төлөзи Бак Хен Ман кымга-даа аштырбаан.

Синхронныг эштинишкинге Мишель Камерон биле Каролин Вальдо (Канада) бирги черни алған. Оларның нинти саны—197,717 болған.

95 килограммдан өрү деңгеге ийин спортчу Хитоси Саито дзюдо хүрешке тиилекчи болған.

Командаларның ча адар маргылдаазынга Мурнуу Корейниң спортчулары эң өскү түүнелди көргүскен. Ол чурттуң хереэженнер командазы — 982, а эр улустуг — 986 санны алгылаваш, тус-тузунда чемпионнаан.

Великобританияның командазы түүнел оюнга ГФР-ниң командазын 3:1 санга уткаш, Олимпиаданың чемпиону болған. Сигеннинг шолге хоннай ойнаарынга олар тиилээн. Сугга мячик ойнаар талазы-биле Югославияның командазы АКШ-тың командазын 9:7 санга уткаш, тиилекчи болған.

Стол теннизинге маргылдаа доозулған. КҮР-нуң уруглар командазы кымга-даа аштырбаан. Чен Цзинь Олимпиаданың чемпиону болған.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 4-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35 — Урутларга дионг амытаннар дугайында. 9.05 —М. Апаршев, Б. Щербаков. «Мээн эргим, эки кижилерим...». СССР-ниң Москвада уран үүлүүн М. Горький аттыг үлегергиг театрының фильм-шиитли. 10.40 —Концерт. 11.10—11.20— Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде турғустунуушкун прожектору. 15.55 — Киров телестудиязының программазы. «Мээн сагыш човаашкынын — кедээ суурлар». 16.50 — Хоккут старттар. 17.35 — А. Сафиулин база Худолей орус композиторларының чогаалдарын күүселир. 17.55 — «Кижи. Чер. Октаргай». 18.55 — Бөгүн делегейде. 19.15 — Совет ырылар концерти. 19.30 — Эде турғустунуушкун: чугула айтырыглар болғаш шинтиирлер. «Кара хөрүүнүт эвес чеңерлиг оруктарын». 21.00 — «Ye». 21.35—Эде турғустунуушкун прожектору. 21.45—«Хейте эргим: Беатристин төөгүзү» (АКШ) Уран-чечен телефильмиин баштайғы көргүзүү. 23.40 — 00.00 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бистиң долгандыр турар бойдус. 2 класс. Амыдыралга сагылгачурум эртежок чугула деп чүвени кижи бүрүзү билир. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Француз дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05—ОПТУ сургуулларынга. Эстетиктиг киживаалге. Бойдустуң өөредиглери. 10.35; 11.35—Музыка. 6 класс. Орус улустуң ырлары. 11.05 — Француз дыл. 12.05— «Аэропорт албан ажылдакчылары кирер чердең». Уран-чечен телефильм. 13.30—«Бойдус-биле эптежилге». Телефильмнер. 14.00 —Медээлер. 14.10— 15.25— «Бо бүгү базала оон дугайында». 6 сериялыг уран-чечен телефильм. В. Липатовтуң романынга 1-ги сериязы. 18.00—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Саян эдектериниг кежээ». Тываның «Хүндүлелдің Демдээ» орденниг хөгжүм-шин театрының сезонунуң ажыдыышкынынга. 19.00 — «Октябрь 7-де — «Бистиң Кызылыыс» деп байырлаа. Телереклама. 19.05 — Киножурнал. 19.15— «Тыва чердe». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-орулга-чарыга болғаш бот-ажыглаанныышкынь». «Профессиялга амыдыралы». 19.45 —Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Украинада джаз музыказының бирги фестивалында дугайында. 21.00 — «Ye». 21.35—Эде турғустунуушкун прожектору. 21.45 — А. Шинтке. Концерт. 22.25— 00.45 —Хоккей. СССР-ниң чемпионаты. ЦСКА — «Спартак».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — Ритмиг гимнастика. 18.40 — «Манежте сарлыктар». Фильм-концерт. 19.10 —«Космос: чаа бажынче орук?» Телефильм. 20.00 — 20.45— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

1988—1989 өөредилге чылында дыңнакчылар хүлээп алырын **КРАСНОЯРСКИНИН ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУҢ КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫНЫН БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫ** чарлаан тур.

Белеткел салбыры Красноярскинин политехниктиг институдунуң Кызылда салбырынга хүлээп алыры-биле дыңнакчыларны дараазында тускай эртемнерге белеткээр: автомобиль транспортун эксплуатациялаары, улестүр болғаш хамаары тудут, тудут кылыттарының болғаш конструкциларының будурулгезин, тудут-орук машиналары болғаш механизмнерин, машина тудуунун технологиязы.

Белеткел салбырынга ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг улус ажыл-агыйының бүгү аймаларының ажылчыныңарын хүлээп алыр. Ажыл стажы сөөлгү ажылдап турған черинге үзүктел чок болур ужуруг.

КИРЕРИН КҮЗЭЭННЕР дараазында документилерни киирер: ортумак эртемниин дугайында документ, № 086/У майыктын эмчи шынызылгазы, ажылдап турған черинден характеристика болғаш өөредиг-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлдиг сес фото-чурук.

Белеткел салбырынга СССР-ниң Чеңсектиг Күштериниң хүрээлеениинден курлавырже халашканнарны база хүлээп алыр.

Курлавырже халашканнар шериг кезээндеп характеристиканы болғаш өөредиг-биле чоруткан бижикти киирер.

СССР-ниң Чеңсектиг Күштериндеп халашканнар документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

ДОКУМЕНТИЛЕРНИ ОКТЯБРЬ 1-ДЕН 25-КЕ чедир хүлээп алыр. Белеткел салбырынга беседа чоруткаанының түүнели-биле киир санаар болғаш оны 1988 чылдың ноябрь 25-26-да чоруулар.

Өөредилге декабрь 1-де эгелээр. Дыңнакчыларга айла 40 рубль хемчээлдиг стипендия төлээр.

Документилерни дараазында адресче чоруулар: 667000. Тыва АССР. Кызыл хоорай, Рабочая кудумчузу, 4, белеткел салбыры.

КЫЗЫЛДЫН КҮРҮНЕНИН ПЕДАГОГИКА ИНСТИТУДУНУН БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫ 1988-1989 өөредилге чылында дыңнакчылар хүлээп алырын чарлаан тур.

Белеткел салбыры Кызылдың күрүнениң педагогика институдунга дараазында факультеттерге киирип алыры-биле дыңнакчыларны белеткээр.

Филология —тускай эртемнер: национал школдарга орус дыл болғаш литература; орус дыл болғаш литература, тыва дыл болғаш литература.

Физика-математика — тускай эртемнер: математика болғаш физика; физика, информатика болғаш санаалга техниказы.

Эге өөредилге факультеди — тускай эртемнер: педагогика болғаш эге өөредилгенин методиказы.

Бойдустеография — тускай эртемнер: биология болғаш химия.

Белеткел салбырынга ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг улус ажыл-агыйының бүгү адырларының ажылчыныңарын хүлээп алыр. Ажыл стажы ажылдың сөөлгү чылында үзүктел чок болур ужуруг.

Киирерин күзээннер дараазында документилерни киирер: эртемнинин дугайында документ, № 086/У майык ёзугаар эмчи шынызылгазы, күш-ажыл дептеринин хоолгазы, ажылдап турған черинден характеристика болғаш өөредиг-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчээлдиг сес фото-чурук.

Республика типографиязының урулгаларын «Радость» клуб танцы, ниитилер, наименованиялар хөгжүм-шин хереклелдери болгумнеринге өөредиг-биле бижидип алырын чарлаан тур.

Сизерин маңаа тур бис, уруглар!

агаар

Республикага эдир булуттаар, чаъс чагбас. Сонгу-барын үүктен хаттың дургени 9—14 метр. Дүне чамдык чердерге 0—5 градус чылыр, а өске чердерге 0—15 градус соор. Хүндүс 10—15 градус, а чамдык районнарга 3—8 градус чылыг болур.

Кызылга база эдир булуттаар, чаъс чагбас агаар болур. Сонгу-барын үүктен хаттың дургени секундада 9—14 метр чеде бөөр. Найысылалга дүне агаар 0—2 градус чылыр. Хүндүс 13—15 градус чылыг болур.

Автоорук тарга чаъс чагбас, кестүүр эки. Эртенги шактарда районнарга биче туманнаар. Сонгу-барын үүктен хаттың дургени секундада 9—14 метр чедер. Дүне агаарның температурязы 0—5 градус соор. Хүндүс агаар 10—15 градус чылыр.

КИНО

ОКТЯБРЬ 4-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: «Маленькая Вера» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20. Бичии залда: «Слуги дьявола» 10.30, 12.30, 15.00, 18.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Саффи» 9.40, 11.40, 14.50. «Александр Невский» 12.40. «Любовь из пассажа» 16.20, 18.20, 20.00 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг Конго 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Окно спальни» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: к.б: «Случай в аэропорту» 16.30, 19.30 шактарда.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000
Кызыл хоорай,
Красноармейская
кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлестүр килдизиниң 3-36-73, чаъс килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, соонда айтырыглар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41. Солун келбейн баргында 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер.

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 5 среда № 230 (13830)

1925 чылда үзелеп эдилеп эгелеткен.

Өртээ 3 копеек.

ПРИБАЙКАЛЬЕНИҢ ЧААГАЙ ДҮЖҮДҮ

ИРКУТСК. (СЭТА). Иркутск областың тараажылары бо хүннерге чедир бир миллион тонна эки шынарлыг кымыл-тасты тараа шанарында дүжүрүп алган. Областа тараа культураларының ортумак дүжүдү бир гектардан-ла 18,8 центнер боор турар. Прибайкальениң бүгү төвгүүнде мындыг дүжүт ол черден алдынып көрбөөн.

Бо чайын үргүлчү чаап келгенниден бүгү культураларның дүжүдү эки болган. Ындыг болзажок шын хөй болганындан тараалар орайтап бышкан. Ол чорук дүжүт ажаап алмышкынында ажылдап турар кижилериң күш-ажылын биилеп организаттаарын, техниканы тараазы бышкан черлерге хөйү-биле мөөнүзүрүн негеп турган. Дорт шестерниишкин-биле ацтылап ажаап алыр органы ажыл-агыйлар үргүлчү ажыглап турар.

Куйдун, Зимнинск районларының болгаш Усть-Ордын автономнуг округтуң ажыл-агыйлары тараажыларының ажылын тодаргай организаттап турган, ажаап алмышкынны кыска хуусаада доосан.

СЭКП ОБКОМУНУҢ IX ПЛЕНУМУ

Дүүн Кызылга, чырыдыышкын Политиктиг бажыңынга, СЭКП обкомунуң IX пленуму болуп эрткен.

СЭКП ТК-ның кежигүүнге кандидат, партия обкомунуң бирги секретары **Г. Ч. Ширшин** пленумну ажыткан.

Пленумнуң хүн айтырыңга дараазында айтырыгларны киргген.

1. Партияның XXI область конференциязын чыылдырар дугайында.

2. Партияның XXI область конференциязын белеткээр комиссия тургузар дугайында.

3. СЭКП обкомунуң VI пленумунга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң адрезинге болган саналдарның болгаш шүгүмчүлелдериң күүселдезиниң дугайында информация.

Партияның XXI область конференциязын 1988 чылдың декабрь 23-24 хүннеринде чыылдырар дугайында доктаалды пленум хүлээп алган.

Конференцияга чугаалажырыбыле дараазында хүн чурумун бадылаан:

1. СЭКП обкомунуң ажылының дугайында отчёт болгаш партияның область организациязының сорулгалары.

2. Партияның область организациязының ревизия комиссиязының отчёду.

3. СЭКП обкомун сонгууру.

4. Партияның область организациязының ревизия комиссиязын сонгууру.

Партияның область конференциязынга төлээлелгенин нормазын 22 партия кежигүүнден бир делегат кылдыр доктааткан.

Партияның XXI область конференциязынга делегаттарны партия Кызыл хоорай, районнарның партия конференцияларынга СЭКП-ниң Уставында дүүштүр хааглыг (чажыт) бадылаашкын-биле сонгуур.

Партияның XXI область конференциязын белеткээр комиссияның составын пленум бадылаан.

СЭКП обкомунуң VI пленумунга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң адрезинге болган саналдарның болгаш шүгүмчүлелдериң күүселдезиниң дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **В. Е. Серяков** дыннадыг кылган.

В. И. Ленин аттыг «Тыва дагдүгү» комбинаттың чиңгине директору **Ю. Т. Комаров**, «Тыва автотранс» девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының начальниги **А. В. Рудзинский**, РСФСР-ниң Нефтепродукткүркомунуң Тыва эргелелиниң начальниги **Н. Ф. Ситников**, Тыва АССР-ниң юстиция министри **Ю. П. Слободчиков**, Тыва АССР-ниң Чурттал-агаа-коммунал ажыл-агый девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының начальнигинин хүлээлгезин күүседип турар **В. А. Попов**, СЭКП Барыын-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Б. С. Нурзат**, Чөөн-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Дөргүн сүт-бараан фермазының эргелекчизи **А. С.-Б. Монгуш**, Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң даргазы **М. Е. Абрамов**, СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары **Ч. Х. Ооржак** пленумга чүве чугаалаан.

Бо айтырыг талазы-биле доктаалды пленум хүлээп алган.

Пленум организастыг айтырыгны чугаалашкан. Өске ажылче шилчээни-биле холбаштыр И. А. Остапецти СЭКП обкомунуң тудуг киллизиниң эргелекчизи албан-хүлээлгезинден пленум хостаан.

Партия обкомунуң пленуму оон-биле ажылын доосган. (СЭКП обкомунуң IX пленумунуң ажылының дугайында отчёттуг «Шын» солунуңуң дараазында номеринге үндүрер).

ЧАА УГЛАНЫЫШКЫН-БИЛЕ

МАРКСИСЧИ-ЛЕНИНЧИ ТЕОРИЯ-БИЛЕ ЧЕПСЕГЛЕНИР

Бистиң экономикавыс, культура-социал амыдыралывыстың хөгжүлдезиниң оруктарын тодарадырының чугула фактору кижи болуп, оон политиктиг болгаш интеллектуалдыг мозу-шынары, патриотчузу болгаш интернационалчызы, чогаадыкчы чорукка чүткүдүү, хамаатты туружу болгаш активтиг эң чугула негелде даарын СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунга тодаргай айытыкан. Ынчаарга кижиниң мындыг шынарларын хевирлээринге марксисчи-ленинчи өөредилге чугула черни эзелеп турар.

Пропагандистиң белеп эвес даалгазын күүседип, өөредилгениң негелдезин үеним байдалынга дүүштүр тургузуп алган эштерин республикадан хөйү-биле адап болур. Чижээ, Хову-Аксы школазында политиктиг кичээлдиң пропагандизи Мария Семенова ук ажылга 38 чыл дургузунда ажылдаан. Оон эрттирип турар кичээлдери дыңнакчыларның сонуургалын чаалап алган. Ол шыкаш Чадаанның дугаары бир школазында пропагандист Афанасий Степановтуң бо талазы-биле стажы 27 чыл четкен. Дуржулгалыг эштин ажыдында ажыктыг түүлдер-ле хөй.

Совлгу үеде бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгеже улут кичээнгейин угландырып турар болу берген. Ажыл-агыйлар бот-оруула-чарылгаже шилчээн бо үеде ук өөредилгени бедик деңнелге тургузары черде эргежок чугула. Маңаа чүүн-даа мурнунда тускай эртемнигленин таймылбыр ажылы негеттинер. Бии-Хем районунуң «Эөрбек» совхозунуң, Сут-Хөлүн «Сут-Хөл» совхозунуң кол экономистери Василий Кара-Донгак, Барыңмаа Монгуш оларның чорудун турар кичээлдериниң опшары бедик, туе черлернин бүдүрүлге көргүзүүлери-биле ханы холбаштырган. Ол шыкаш Бай-Тайга районунуң «Бай-Тал» совхозунуң сарлыкчыларының, Эрзин районунуң «Нарын» совхозунуң саанчыларының, Тее-Хемниң «Таңды сыны» совхозунуң хойжуларының пропагандистери Маңзырыкчы Ооржак, Алдын-кыс Сенек, Владимир Мөңге олаанның ажылы мактаалды.

Политиктиг болгаш бүдүрүлге-экономиктиг өөредилге — партия ажылында эң чугула участоктарның биразы. Чүвениң шынары черек, чоокка чедир-ле ук ажылды ийиги чергенин кылдыр боор таварылгалар турган. Ол ам-даа катаптавышаан. Кызылдың пиво заводунда, «Тыва суг тудуг» трестиң автобаазазында болган демир-бетон кылыглар заводунда, алгы заводунда болган өске-даа черлерде материалдыг болгаш күш-ажыл курлавырларын четче ажыглаваа. ажыл-агыйны чаа экономиктиг аргалар-биле баткарып тыдавайн турары болгаш өске-даа четпестерниң бары мында экономиктиг өөредилгени чогуур деңнелге тургуспаанының чылдагааны деп саналар.

Кадрлар, социал-экономика айтырыгларын чугаалажып тура, политиктиг өөредилгени чугулага албайн баар болза, сорулга эчизинге четпес. Ынчангаш эрткен чылдың сентябрында СЭКП ТК-ның хүлээп алганы доктаалын удуртулга болдуруп, чер-черлерде партия организациялары политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эде тургустунуушкунуң хөөнүмге үнмештир тургузарын чедип алыр ужурлуг.

Партия организациялары политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгенин эде тургустунуушкунун кандыг байдалдыг тургуеса экил? Ук айтырыгны белеп деп болбас. СЭКП Топ Комитединиң эрткен чылгы доктаалының соолунде кайда-даа политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени бир янзы эде тургузарының тодаргай хемчегленин ап турар. Оларның арга-дуржулгазының талазы-биле ажылдарны тускай дептер кылдыр паралап үндүрген. Ук ажылдарны парткабинеттер болгаш библиотекаларда четчирп-биле берген. Пропагандистер оларның-биле танышып, боттарының ажылын эрткен чылгызындан база бир янзы кылдыр тургузарын чедип алаа чогуур. Чижээ, политиктиг дискуссияларның клубтары, шынар бедиктериниң бөлүктери болгаш болгумнери, бүдүрүлге-экономиктиг семинардар болгаш өөредилгениң өске-даа хевирлери тыптып келген. Марксисчи-ленинчи өөредилгени күш-ажылчы коллективтерге организастаарының айтырыгларын партия организациялары сөөлгү үеде элээн күштелдирип турар апарган. Чогум-на мындыг мурнакчы дуржулганы чер-черлерге биилеп ажыглаар чүве болза, өөредилгениң шынары-даа эвилиир, оон ат-алдары-даа бедиир.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгеге оскагай эвилиишкинмер ам-даа чок. «Улуг-Хая», «УТКА 25 чылы», «Искра», «Большевик», «Бүрен», «Мөрен», «Саян» совхозтарның, Чадаана, Шагаан-Арыгда көжүп чоруур механизаттаттынган колонилар, Улуг-Хем районунда, Таңдының РАУК-те партия, профвилел организациялары болгаш удуртукчулар политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени эвилиишкинге кичээнгейин угландырбаан. Чогум бо талазы-биле чугаа чоруп турза-даа, ону кандыг-даа анализ чокка кыры-биле көрүп эрттирип каар турган. Чогум-на мындыг хевирлиг чергере политиктиг кичээлдер үстүп, харыдаа өөредилгениң программазын долузу-биле өөренмейн баргылаан.

Чогум мындыг четпестер чүге катаптавышаан турарыл? Эрткен өөредилге чылын ханы анализтеп көргенинин түүнелдери-биле алырга, марксисчи-ленинчи өөредилгеге партийжи удуртулганын ставлийде чаа үүлдер кончуг эвилиг. Политиктиг өөредилгени ийиги чергениң айтырыы кылдыр көрүп өөренип калган чаңчылдыыстаа ам-даа үштүнүп чадап турарыыстың түүнелдери мындыг Зайдалдан бистиң үштүп чадап турар-дыр. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгениң системазының ролүнүн дугайын тодаргай айтыкан болгай. Партияның массалар-биле харылзаалын тударынга чугула чепеск, ажылчы чонтун угаан-сарыылынга идейлиг салдарны чедирер, марксисчи-ленинчи мировоззрениениң хевирлеттинериниң чугула чепеэ деп тодаргайлаан болгай.

Пропагандист болуру харыысалгалыг болгаш хүндүлүг черек. Кайда-ла пропагандиске бүгү деткимчеин көргүзүп турарыл, мында оон ат-алдары бедик. Чөгенчиг таварылгалар база тургулаар. Пропагандистиң ажылынче чүгле партия организациялары кичээнгей угландырып, ажыл-агый удуртукчуларынга олар мырыңай хамаарылга чок суг болгулаар. Ажыл-агыйлар бот-оруула-чарылгаже шилчээн. Ам ажылдың түүнелин барымдаалап кижилерин материалдыг болгаш моральдыг шаңнап-мактаашкынын кылын турар болу берген. Бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени чорудун турар пропагандистиң ажылы бүдүрүлгенин түүнелинде канчаа кирешпейн турар деп! Ынчангаш пропагандистерге чүгле моральдыг деткимчеден аңгыда, материалдыг шаңнап-мактаарын база утпаза чогуур. Пропагандистерге саматорийлер, курорттарының чиигеткен өртектиг путёвкаларын, экскурсия-туристерниң үүгүшкүнүн организастаза артык эвес болгай. Ук ажылдарны кана-даа организастаары чугула.

Политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгенин кичээлдерин эгелээн. Ол мурнуку чылдарлаазындан дыка ылгалдыг. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарын чоонга чедингир дыл-биле тайылбырлаар ажыл пропагандистиң мурнунда. Кичээл бүрүү бедик деңнелге эртип, дыңнакчыларның сонуургалын хаара түткан турарын чедип алыр дээш чаа-чаа аргаларны дилеп тывар. Аңаа улуг күжениишкин, тура-сорук негеттинери чугаажок.

Республиканың тараа шөлдеринде

ШЕКПЭЭРДЕ АЖААЛДА

«Шекпээр» совхоз бо чылын пиитизе-биле 1700 ажыг гектар черден тараа культураларын ажаап алыр ужурлуг. Ам 1400 гектар хиреэни келип, бастырган, оон бир гектарындан ортумаа-биле 10 центнер дүжүтү ап турар. Чоокку эрткен чылдарда ындыг шынырак дүжүттү албаан турган.

Комбайнерлериниң, чоланчыларының кылган ажылын 7 хонгаш-ла түүнеп турар.

Шаң эргелекчиси Владимир Саяга баштаткан ажылчыпвар тарааны ей-шаанда дужүрер, кургадыр, арыглаар даан кымыык ажылдап турар. Эң алдынгы Василий Сарыглар, Валентина Ооржак, Нина Монгуш оларны демдеглээр керек. Совхоз бо чылын 70 гектар картофельди тарып олурткан, оон ажаалдазы ам доозулган. 140 тонна үреэнин уруп алган. Оон аңгыда уруглар, албан черлерин база картофель-биле бүрүн хандырган. Ажаалда уламчылаавышаан.

Доңдуп ООРЖАК.
Барыын-Хемчик район.

ЧААГАЙ ДҮЖҮТТҮ АЛГАН

Мурнунда кажаа-даа чыындыг чаагай дүжүт албаан бис деп. Эрзинде «Чаа орук» совхозтуң ажыл-ишчилери чугаалажып турар. Ол чоп. Чаа-орукчулар ниитизе-биле 1110 гектара тараа болгаш мал чемин культураларны тарып олурткан турган. Амгы үеде үреэнин база мал чеминге баар тараапы уруп алырының бүгү аргалары бар, ону ам арыглап, күргадып, складтарже уруп ап турар.

Механизаторлар арызынга чарыпка Яков Елдан шылгараан, ол 178 тонна тарааны бастырган. Кыыр-чаар чүүлдерни база камнап алган.

Ажаалданы доозарынга поварлар Саина Чыкай биле Наталья Чоксумнуң кирген үлүү улуг.

Техниканы ажаап хайгаараарынга, септээринге Уралдың индустриалдыг техникумнуң сургуулу Суге Шыдыраа кылымаан көргүскен.

Бо хүннерде совхозтуң тарылга төлдеринде саванны бөлүп турар. Ында керек техниканы хаара түткан.

Константин ХАНГАЙ.
Эрзин район.

Ниитиниң малын кыштың берге шылгалдаларындан хүр ажырар

ШЫДАЗЫҢЗА — МАЛЧЫН СЕН

«Мөгөн-Бүреи» совхозтуң хойжулу Сарыг-оол Салчакович Сагаанның бодалы ындыг. С. Сагаан ам 22 чыл дургузунда хойжулап келген.

Эрткен кыжын Монгун-Тайганың девискээринге ажок хат-шуурган болганын солуннарга бижээн-даа. Сарыг-оол Салчаковичиниң өдек-кыштаан ол айыыл-хадап оюн эрте бербөөн. Ынчалда-даа оон азыраан малындан чангыс-даа карыка болбаан. Хей чылда ажылдаан кижи агаарның байдалын ыяк билир апаар. Черле ынчаш С. Сагаан алыс угу малчын болгаш бичиниңнинде тура-ла мал-биле халбактанчып өлүп келген.

—Кол-ла чүве— хүлээнген ажылынга кижиниң сеткилсагыжындан берлиппешинден хамааржыр. Бичии-ле сулаваар болзунда торуп, малды оскунганын-па ол — деп. Сарыг-оол Салчакович тайылбырлаар.

Өг-бүленің эзлери холлуң беш салаалы дег демниг болбаска ажыл база бүтпес. Бо найыралдыг өг-бүле Севил Доржуевна, Сарыг-оол Салчакович олар уруу Сайлык-биле үжелээ ажылдап турарлар. Кайызын кандыг дээр боор: ажыл дээнде дыш-даа билбес улус. Ынчангаш оларның көргүзүү эки. Сагаанпар он бирги бөлүк чылда пландан ажыр совхозунга 100 ажыг хураганны дужаараан. Өтүүн хөрөөжеп ээзи Севил Доржуевна биле уруу хураганнарны ажаап азыраарынга ажок мергежөөн. Бо чылын олар 345 хураганны хүлээткен. Шыырактарын күрүнеге садып-даа болур чыгыы, ол хире доруктуруп азырааннар. С. Сагаанның өг-бүлезин кыштаглаашкынга хынамчалыг белеткенин чанчыккан. Оларның ажылында бир эки, солун үүл болза, ааржыны хураганнар азыраарынга дыка-ла ажыглап турар. Курттаг ааржыны суда азы чарбаа-биле кады хайындырааш, хендыны-биле чаш хураганны эмискиктөрге тергиин эки. Ында витамин хөй болгай. Сентябрь-октябрь айларда ол ааржыны белеткеп алгаш, кыжын база-да мал чеминге холуп бөөр.

Шыпап-ла, бодап көөрге, ааржы дээрге кижиниң чеми ышкажыл. Монгун-Тайганың малчыннары, оон иштинде Сарыг-оол Сагаанның өг-бүлези ындыг хоолулуг чемни хураганнарынга бөөр болгаш эки түүнелдиг болуп турар бир чылдагаанды ында.

Кышка белеткел бүдүп чыл дургузунда үргүлчүлөөр. Чайын, күзүн малды дурнуктур семиртир. Бо чылын олар Монгун-Тайганың мурнуу баарында Шегетейлерниң Сагаанголга көжүп барып, хоюн кадарын чайлаан. Күзүн аргалыг-ла болза, электен кыштаге көшпес, оларны камнаар.

Ам оларның кажаа-хораалы кыштаглаашкынга белен. 10 тонна сигенни чедирип, 12 тонна эдекти белүп алган. Кажаа-хораалының септелгезин ааскан база өстүрүп болур. Совхозтуң удуртукчулары бербөөн. Чылдааны — шел боттарыыстың хереглеливиске чедишпес дээр.

Нефть базазының кожазы совхозтар чүге дуза көргүзер хөнү чогуд? Чүге дээрге, ында мал болгаш чер ажылын интенсивтиг кылдыр чорудуп болурунун эгези көстүп келген. А совхозтарның база Таңды РАУК-тун специалистери, удуртукчулары тайга эдээн чер ажылының берге зоназы деп саналар турар. А бир эвес ол чаңчыл болгай бодалды нефть базазы ышкаш кайы-бир дузалаа ажыл-агый азы кооператив эки ажыл-практиказы-биле буруу шаап каар болза, өске чылдагааннар дилеп, «эде тургустунар» апаар болгай.

Августа ПЕРЕЛЯЕВА.
«Красное знамя» солуннуң редактору.

НЕФТЬ БААЗАЗЫНЫҢ ХОЙЛАРЫ

Дузалал ажыл-агыйы

Нефть базазының ажылчыннарының штадында малчын бар. Бир кодан хонуу ол кадарын турар деп чугаа дыңназа, чоокку эрткен чылдарда улус аңаа белен бүзүреес турган боорлар. Нефть базазына мал-магаа өстүрүп азыраан турар деп чүвеин ким көргөн, дыңнаанын?! А Тывада ындыг нефть базазы бар.

— «Революцияның чалбыжы» совхоз чүдүгү хураганнарын биске садыптарга, чамдык баштак кижилер каттыржып турдулар. Кыш кээрге, арган хураганнар сөөктер ышкаш кырлып каар деп бодааннар боор. Мал чемин баш удур белеткеп алганынысты олар кайын билир ийик. Хураганнарны чүгле ийиги өлген. Арткаларны күш-шыдал кирип, кыш апканнар — деп, Балгалында нефть базазының начальниги И. В. Чучев чугаалап орар.— Бөгүн бистиң коланывыста 420 хой бар. Оларның 50 хирезин эткке ажыглаар бис. Боттарывыстың ажылчыннарывысты эт-биле хандырып шыдаптар апаргаа бис. Террүр хойларны күжү шыырак. Оларның оолдарын опчаменди камгалап алыр дээш кыштаглаашкынга белеткешин тур бис.

Нефть базазының хоювун кыштаа кышка шегда-ла белеп. Чамдык совхозтарның малчыннарының кыштаглаарындан ыракта дээре. Иштарыг-силиг, кажаанын чаныда 110 тонна тергиин эки шынарлыг сигенни сараатта каан. Ону лабораторияга барып хынадырга, бирги классының сигенин-дир дигеннер. Амгы үеде тырый баглап каан кек-суланы сөөртүп эгелээннер. Ону Балгазында ыяш ажыл-агыйы-биле демнежип тарып алганнар. 25 тонна хире кек-суланы курдавырлап алыр сагыштыглар.

Таңды эдээниң байдалынга бирги классының сигенин белеткеп ап ыыдаас деп ажыл-агыйларның бирээзинге меңээ шыдыдарын кыыл турганын сакты-дыр мен. А бир эвес нефть базазының ажылчыннары эки шынарлыг сигенни белеткеп алыр аргалыг болгаанда, совхозтарның сигенчилери чүге ыыдаас деп. А сигенни белеткеп ажылчыннар үш-ле кижи: Владимир Глушков, Георгий Килин, Степан Яковлев. Шак ындыг деңнелге совхозтарның ажыл-агыйжы эвес чорууп сойгалай бөөр-дир.

Тараа аймаан чүгле чаш хураганнарга бөөр дээш, садып алыр дээн турарын Иван Васильевич Чучев дыңнатты. Нефть базазынга шак ындыг ажыл-агыйжы чорук агаар-бойдустуң берге байдалы дээш янзы-буру чылдагааннар-биле шушпенин чажыраарынга совхозтарның удуртукчуларынга шаптыктай бөөр хире боорга. «Революцияның чалбыжы», «Россия» совхозтар нефть базазының дузалаа ажыл-агыйын улгаттырарынга сонуургал чок болган эвес ийиги. А «Революцияның чалбыжы» совхоз дүк планын, нефть базазының хойларының дүгүн пемеп турган, күүседип алган болгай. Совхозка бергени 1 тонна дүкту нефть базазы кооператив өртээ-биле саткан болза, оруулгазы ийи катап кевудей бөөр турган ийик. Дүк дээш совхозтан алганы 6 муң рубля 10 муң чоокшуулай бөөр турган. А совхоз дүк планы күүседеп дээш немелде төлевирин база күрүнеден алган болгай. Бир эвес нефть базазынга ындыг немелде төлевирин база болза, оруулга оон-даа хөй болур.

Нефть базазының дузалаа ажыл-агыйынга «Революцияның чалбыжы» совхоз чүгле 37 га сиген шөлү ацгылап бергеи. А оларны чаңгыс-даа ганы бербөөн. Нефть базазы Кара-Суг деп черге 60 ганы ацгылап бөөрин «Россия» совхозтан дилеп турар. Ол шөлду суггаргаш, сигенни чыдым-на ийи катап кеспп ап болурлар. Бо черге ногаа аймаан база өстүрүп болур. Совхозтуң удуртукчулары бербөөн. Чылдааны — шел боттарыыстың хереглеливиске чедишпес дээр.

Нефть базазының кожазы совхозтар чүге дуза көргүзер хөнү чогуд? Чүге дээрге, ында мал болгаш чер ажылын интенсивтиг кылдыр чорудуп болурунун эгези көстүп келген. А совхозтарның база Таңды РАУК-тун специалистери, удуртукчулары тайга эдээн чер ажылының берге зоназы деп саналар турар. А бир эвес ол чаңчыл болгай бодалды нефть базазы ышкаш кайы-бир дузалаа ажыл-агый азы кооператив эки ажыл-практиказы-биле буруу шаап каар болза, өске чылдагааннар дилеп, «эде тургустунар» апаар болгай.

Августа ПЕРЕЛЯЕВА.
«Красное знамя» солуннуң редактору.

ЧУРУКТА: «Кек-Тей» совхозтуң саанчылы Монгуш Сереновна Мөгова чаарби ажыг чылда ында фермага саанчылаан.

Бо хүннерде ол саанчы инектериндеп ортумаа-биле хой литр сүттү саап ап турар. Аныяк саанчылар оон байлак үлегер-дуржулгазынга дамчып ажылдап турарлар.

Хоочун саанчының уруу Екатерина Монгуш авазының күш-ажылчы оруун салган, саанчылаш база мактаалга кирген. Ол аныяк саанчылардың чарыжының идевейлиг киржикчизи.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

Партийжи амыдырал:

отчёттар болгаш соңгулдалар

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИЛГЕЗИ-БИЛЕ

ЧАДААНА. СЭКП Чоон-Хемчик райкому, партия эге организациялары отчёт-соңгулдалыг хуралдар организастыг, ажыл-ишчи байдалга эртеин дээш олардың белетелиин эжижидериче кичээнгейин салган. Партия райкомунуң бюро, партия райкомунуң, парткомнарның кежигүнлери партия хуралдарын эртиреринин белеткелиге идепкейлиг киришкен. Оон-биле чергелештир олар күш-ажылчы коллективтерде ажыл-иштің байдалы-биле таныжып, ажыл-ишчилер-биле ужуражып чугаалашкан, негелделерин, хомудалдарын дыннаан, практиктиг дузалыг чедирген. Оон түңнелиде районнуң үжен бет партия эге организациязына эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдар чогуур деңнелге эрткен.

Партиомнарның, партбюроларның отчёттуг үеде чоруткан ажылының дугайында отчёт ылеткелдерге коммунистерниң ажыл-чорудулгазын, оларның эде тургустуунуушкуна киирип турар салымышкынын анализтеп чугаалаан. Коммунистерниң бот-идепкейинин эскерин, харыысаалгазының бедрааны хуралдарга демдеглээн. Ынчангаш оларның хей нуруузу планыг ооваалдаларын чедиишкинге күүсеткен, хейинтинниң ажылына идепкейлиг киржип турар болу бергенин айыткан.

«Большевик» совхозта, «Ленинчи орук» колхозунуң редакциязында, районнуң үлетүүр комбинатында, райкүүскомнуң улус өредилге кидиинде, район эмнелгезинде болган өске-даа коллективтерде партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдары организастыг, ажыл-агыйжы байдалга эрткен. Отчёт ылеткелдерин чугаалажырыгга коммунистер идепкейлиг киришкен. Район эмнелгезинде партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга олурушкан 24 коммунистиң оон-ийизи, районнуң үлетүүр комбинатының партия хуралынга 12 коммунистиң сези саналы бээрингe киришкен. Өске-даа мыдыг хей коммунистер саналдаан организациялар бар.

Саналы бергеннер парткомнарның, партия эге организацияларының ажылынга шүгүмүдекчи анализ кылган. Ылангыя мал, чер ажылында, ажылчы чонуң коммунистиг кижизидилгеезинде, идеологтуг, политика-кижизидилге ажылында четпестерин айтып, оны адын алырда үнүг кылырын чугаалаан турганнар.

Партия эге организациялары амгы үеде коммунистерниң шүгүмүжелдиг саналдарын күүседириниң хемчегерин ажылдан кылып турарлар.

Чыргал ООРЖАК.

СЭКП Чоон-Хемчик райкомунуң инструктору.

* * *

КЫЗЫЛ. Отчёт-соңгулдалыг хуралга саналы бергеи коммунистер партбюроунуң отчёттуг үеде чоруткан ажылын анализтеп көргеш, ыныа четпестерин болган чедир кылдыныаан түүдерин тодаргай ийыткан. «Тыва тудуг» трестиң № 48 тудуг эргелеин 1987 чылдан бээр коллективтиг керээ-биле ажылдаан келгеи, бо чылын бот-акшаалаңдырыышкынче, чарыгазын орулгазы-биле дуттаарынче шилчээн. Оон уламыдан бо чылдың эрткен сес айларында тудуг-монтаж ажылдарының планыг ооваалдарын ажыр күүсеткен болган орулгалыг болган. Эргеледиң участок начальниктерин, мастерлерин, бригадирлерин тудугжудар соңгуу алган. Бүдүрүлгеге база хей-иштиг ажылынга коммунистерниң бот-идепкейи эскеи, эде тургустуунуушкунга боттарының үүгүн киирер дээш демисеежип турарын хуралга демдеглээн, оларның ажыл-чорудулгазынга ылеткелчи анализти берген.

Чамдык кылдыныган ажылдар-биле чергелештир тудуг эргелеиинде партбюроның ажылында четпестерин саналы бергеи коммунистер чугаалаан. Күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чоруктуң эжижидер, тудугжуларының ажылдаарынга таварымчалыг байдалды тургузар дугайында чугаа партия хуралдарынга хей болган болган оларны доктаалдарынга каш удаа бижин келген. Ынчыгда болза оон күүсеткезин организастаарынче, хынаарынче партбюро чогуур сагыгты салбаанындан мында четпестер ам-даа уламчылавышаанын хуралга шүгүмүүдээн. Ажыл шагынаан ооалдаар, тудуг материалдары чок болганында аная олурар, шынар чок тудуг-монтаж ажылдары кылыр, ону катап эде тудар чоруктар бар. Эргеледе арегалаашкынга удур демисеи чорудар комиссия, профилактика чевулели, эш хуузунуң суду ажылдан турза-даа, оларның кылган ажылының түңнели шоолуг эвес. Коллективте арегалаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун үүгэр ийи-чангыс кижилер бар болуп артышаан.

Республиканың күрүне архивинде эрткен үеин чугаалап турар үелиг материалдар хей. Чоокта чаа оон бир ажылдакчыны мугур бежен чыл бурунгаар Кызыл хоорай кандыг турганын, хоорай чагыргазының ынчангы даргазы чораан Шалык Лопсан-Самбуунуң ылеткелиге таваржы бергеи.

Шалык Лопсан-Самбуу деп кымыл, оон салым-чолу чүү кижиде? Ындыг айтырыг чайгаар тургустуунуң кедер. Ынчангаш ол кижиниң кымгадаа биилдинмес төөгүзүн помчукчуларга наксы таймылбырдааны.

Тес-Хемниң О. Шыраа чуртту Шалык Лопсан-Самбуу ТАР үеинде база бир деп-шилгелиг кижилериниң бирээзи чораан. Ол 1908 чылда төрүттүнген. Оны таныр кижилериниң даан бодаашкынынын-биле алырга, бежен ийи харыында бодаалдарын илередип тура, бистиң Кур-Чер суурга болган ийи чижекте борте киирейн. Татьяна Докшаковна аныяк чылдарын, бүтүн энергия, күжүн иштиниң хорээнге бараалдаын чоркан. Дасык даргалан, фронтуже белен чыыдалын организастап, «Тинзелге» совхозтуң, харын-даа колхозтуң эге-тургузукчуларының бирээзи болган. Ол — Маадыр-ие, 1931 чылдан бээр партия кежигүнү. Күш-ажылдың хоочуну, хей-хей орден, медальдарның эдилекчиин. Назы-хары дозээн, ырыын бакшыраан, инвалид болган. Ол соолгу хүүнүнге чедир бодунуң тудуп алганы борбак башыңынга чуртталаан. Аная бажын-даа бербээн. Эоги бажының септеп бээри-биле дилегин чеже кылыр, чеге төткен.

1987 чылдың өскүү айларында шоолаан кыраанныарга дуза көргүзер рейд айларын чиритпиннаан турган. Аная чидиннинин, профоблчөвүелче дилег киирген. Ийе, ону мен чугаалап бергеи, бижээн мен. Совхоз директору айтыышкынны бээрге, чамдык септелге ажылын кылып бергеи. Аная аавыс дыка өскүзи.

Каш хонгаанда школада партбюроже ону келдирткен. «Чүге үш-үдүрүм чүвелер бижип турар силер?...» дээн хемчет алыр апаргаи. Пат-да кайгаан мен. Январьда ажыыс мектеп. Совхозтуң администрациязынан-даа, парткомдан-даа ким-даа келбээн.

Кижиге төөмча чогуусу, бот-тогдунарызыс, кижилериин ажыдырал-чурттаалга, ажыг-шүжүү деп чүвеин кичээнгейге албазывыс ол-дур.

Болум хүүнде ажыг-шүжүүлүг недериин ажыын үдежин, моон соңгаар оларга таварымчалыг байдал тургустуунар дээрзинге бүгүреп артым.

Эрнесен ТЕЖИТ.

Хоорайывыс төөгүзүнден

ИЙИ ДЕҢНЕЛГЕ

Чылдар болгаш фактылар

ганын кыскаалы-биле көрүүлүннер. Кызыл ынчан 15 кудумчулуг: Кызыл партизан, Щетинкин, Ленин, Кочетов, Найырад, Малчын, Интернационал, Шагдыржап, Чулдум, Элезин, Нам, Арткан дөрт кудумчуну ылеткелчи адаваан болду. Ниитизи-биле 701 бажың бар. Оларның 285-и крышадыг, 470-и крыша чок, 46 бажың туут ирээн. Хоорай чагыргазының эргезинде чаңгыс тыва эге школа бар, өреникчилериниң саны 29 кижи. «Октябрь төлүг» (амгы ады «Совет Тыванын 5 чыл ою») стадионну аштап, дерип эгелээн.

Хоорайның бүтү чурттакчы чону 5734 кижи. Оларның 648-и тыва, артканнары орустар. Хоорай чурттакчыдары 1548 солун, сеткүүл чагыдалыг турган. Ынчаарга хоорайның чурттакчыларының ниити санынга Баян-Кол, Эрбек, Сесерлиг, Тапсы, Кок-Тей сумударының чурттакчыларын база катай киирген.

Хоорайның культура тургузуушкуну шалыпкын хөгжүп турар дээрзин ылеткелчи чүле сес кырынга адаан. Садыныг уран чоглавчыларр, оюн-шинчилер, ыраажылар, хөгжүмчүдерге Тока, Чымба, Хевенней, Сарыг-оол, Мунзук, Кара-кыс оларны адаан.

Хоорайның ажылында четпестерин ылеткелчи адаан. Оон чугаазын од хевээр киргилиннер: «...моон мурнунда удаа-дараа дарталап турган контрреволюстуг Серен, Сайын, Тастай-оол суглар тудут, бажың тудар кандыг-бир ажыл-агый, үлетпүр-бүдүрүлге болгаш амы-хуунуң хөрээн кылыр, стол артынга олуруп алгаш, хора чедирип турганы ол-дур».

Хоорай чагыргазының даргазы бодунуң отчёдун берип тура, чамдык кижилерни ынчаар шүгүмчүлээн. Ынчаарга бир чыл болгаш Чүрмет-Дажы, Данчайларның хөрээнің кижиилерни кылдыр буруудаттырган, 15 чыл ажыг хаара-бажыңга олурткан.

Үениң деңнели-биле алырга, Шалык Лопсан-Самбуу бижик-биилгиг кижи чораандыр. Бир эвес аная оваашкан хоп-нүүл эвес болза, Тыванын социализминиң оруу-биле хөгжүдериниге эвээш эвес үлүүн киирер кижилериниң бирээзи турганы чугаажок.

Ынчан Кызыл хоорай чагыргазының даргазы ТАР Биче хурал кежигүнү турган чорду.

Оон бээр бежен чылдар эрткен. Ам найысылалдың байдалы кандыгыл? Бежен чыл бурунгаар сан-түңнерни Кызыл хоорай күүскомунуң даргазы Дозур-оол Лайзанович Тиимейге көргүзүп, найысылалдың социал-экономиктиг арнын кыскаалы-биле таныштырарын дилеливис.

— Октябрь 7-де Конституция хүнү. Ук байырлалга таварыштыр хоорай хүнүн эртиреринин цитиприлеевис. Бежен чыл бурунгаар октябрь 17-де хоорай чагыргазы бодунуң отчёдун берип турганы бөгүнгү байырлалывыс-биле барык капсырдашкак чыгыыдыр.

Хоорайывыс 1914 чылдың августа тургустуунганын билир болгай бис. Ынчангы ылеткелде кудумчудан эгелээн-дир. Ам Кызылда 178 кудумчу, 8572 бажың бар. Крыша чок бажың кайда боор. Маңаа келген кижи хоорайның даштыкы байдалы кандыызын көрүп каар болганда, ында ындыг чараш бажың бар деп тайылбыр артык боор. Үүлүг чамдык саптүңнерден адаайн. Хоорайда 82900 ажыг кижи чурттаан турар.

Бисте 26 будуруде черв, 4 тудуг трезиниге хөмаарыштыр 23 тудуг эргелеин, 16 транспорт будуруделеин бар болгаш өске-даа чугула черлерни маңаа адаан болур ийик. Чүгле транспортка хөмаарыштыр алырга, 5033 чүүк машинаны, 465 автобус бар.

Коммунал ажыл-агыйы, амыдырал хандырылганын болгаш садыг четкилерни маңаа тодараткаш канчаар. Улус өредилгениин болгаш культураның аңгы черлерни кыскы адаайн. Хоорайда 12 школада 10975 өреникчи бар. Үжен чеди ясли-садыктарда 6616 чаштар хаара туттуунган. Бо талазы-биле чедир хандырыныйын турарывысты база чугаалаар апаар. Үш дээдиг, ортумак беш өредилге черлериниде беш мүн студентилер болгаш сургуулдар өреникп турар. Оон мынай театр, филармония, культура ордуларындан аңгыда, кинотеатрларны база номчукчулар эки билир.

Чонуң социал хандырылгазына кадык камгалалының хемчегери чугула черни эдээр болгай. Найысылалывыста 14 амбеде черн бар. Ында дээдиг болгаш ортумак эртемниг 520 саныг эмчи кадрлар ажылдан турар—деп. Тыва АССР-ниң Дээдиг Советинин депутаты, Дозур-оол Лайзанович ынчаар харылыады.

Бежен чылдар эрте берген. Хоорайның ынчангы болгаш бөгүнгү амыдыралы ындыгдыр.

Эдуард ДОНГАК.

ЧУРУКТАРДА: 1938 чылда Кызыл хоорай чагыргазының даргазы турган Шалык Лопсан-Самбуу. Ол таныкы чурукта Кызыл хоорай Советинин күүсекчи комитединиң даргазы Дозур-оол Тиимей.

МАШИНАНЫ ХӨЛЕЗИГЕ

АШХАБАД. (СЭТА-ның корр-). Туркменнинин найысылалында ажыттынган «Автопрокат» деп Ортаа Азиида баштайгы кооператив «Автомобиль аргыжарының хөлезиг» деп чугааны бадыткан эгелээн. Октябрь 1-деп эгелеп, он-он хоорайжылар хоорай ыдыынче дыштанырда азы ажыл-агый кылып алыры-биле кооперативтен автомашиналарны хөлезилеп ап турар.

Шоолуг эвес өртек-биле чиик машинаны оон хөлезилеп ап болур, човаачылаар эргенер чок болза, човаачыны база бээр. Машинаны үр хуусаалыг хөлезилеп алыр болза чингелделиг.

Барыын-Хемчик районнуң бүдүрүлгелеринде

ШЫНАРНЫ УЛАМ ЭКИЖИДЕР

В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың болбаазыратканы даг-дүгүн хереглекчилерге чорудары-биле белеткеп турар сорттарны, үлетүүр-бүдүрүгелер комбинатының, туулбу заводунуң, ажыл-агыйлар арагында кожуп чоруур механизастытынан колонниының, Кызыл-Мажалыкта бот-орулга-чарыгалыг септелге-тудуг участогунуң шынар тараазы-биле көргүзүлгери хей кезин норма-чижекке дүгжүп турар. Агроүлетүүр комплексинин ажыл-агыйларында байдал база багай эвес. Совхозтарының күрүнеге дужаан турар бода болгаш шоор малының деңгилдели 1987 чылдың од үеин-биле деңнээргe, 2,8 хуу өскен. Бирги чартык чылда дужааган бүтү сүттүг 85 хуузу бирги сортка хүлээп алдынган. Белеткээн мал чемнинин 27 хуузу бирги, 34 хуузу ийги сортка баргаан.

Мурнуку чылдарда үргүлүү шүгүмчүледип турган Ак-Довурактың хлеб заводу шынар көргүзүлгери эжижиткен. Заводтуң администрациязы профвиилел болгаш комсомол комитеттери-биле хады продукциялың шынарын эжижидер хемчегерни ажылдан кылып, технологтарның удуртулгазы-биле ай санында шынар хүүнү, кичээлдерин эртирип, чарыгы түүнел, типлекчилерни шаннаарда шынарже кол кичээнгейни салын келген.

Кылдыныг турар чамдык ажылдар-биле чергелештир продукцияның шынары дээш демиседе чедир кылдыныаан ажылдар, четпестер кайы хей.

Бо чылын хлеб заводунан лабораторияга хынаары-биле алдынган 26 хлеб болгаш хлеб-булочка кылыларының 13-ү шынар чок болган. Баштайгы хынаада үезинде 590 килограмм кондитер кылыгларын, 200 килограмм шакер-чүректи бракталаан. Ийи-ги чылдада 8,5 тонна хлеб болгаш хлеб-булочка аймааның 91 хуузун шынар чок кылдыр саваан. Хлеб быжырар цехтин дериглери эргижиреп, үрелиишкиннерге бо-ла таваржыр. Өрээлдериң арыг-шеверн багай, ажылчыныарга дыштанып өрээл дериттинээн.

Хереглекчилер ниитилелиниң Кызыл-Мажалыкта № 1, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга кылдыныың № 1, 3 столоваларында аъш-чемнин шынары куду, дузалал өрээлдер чедиишпес, соодукчулар үргүлчү үрелир дээрзин чоруткан хынаалдар ылеткеп.

Бо чылдың чазынында санитар албанының ажылдакчылары-биле баш удур дугуржуда чокка Найырад, Ганю деп аттарлыг аъш-чем белеткээр кооператив кафелерин ажыткан. Иштн тар, соодукчулар чок, аяк-саваны орта чүтбас, арыг-шеверн багай болганы-биле санэпидстанцияның эмчилери акт тургузуп, өлүп үр үеде хаг-дырар ужурга таварышкан.

Кызыл-Мажалыктың эзт комбинатының санитар-химиктиг, бактериологтуг шинчилдерни чоруткаш, арыг-шеверни сагыыс чоруткан ажылдан турар кижилер варып болур деп түңнелди үндүрген. Бүдүрүлге культуралы чавыс, продукцияның, ылангыя колбасаның шынары багай, ымыг, соок сүт дамчыдар система, канализация орта септеттинмээн, мал өлүрер, ижин-шөйүүдү, чаг ыытаар, алгы-кеш дузаар цехтерни арыглап аштаар, чүүр болгаш дезинфекциялаар ажылдарже кичээнгей салбайн турган.

Ажылчыннар тускай хепбиле хамдырыгган, санитарлыг байдалы негелдеге дүүшпес болганы-биле мында столовая ай ажыг хуузаада ажылдаваан. Хеп чүүр черни безин мынчага чедир кылып албаан. Соодукчута шыгжаашкы, республикадан дашкаар чорудун турар эзт стандартка бо-ла дүүшпес болгулаар. Комбинаттың администрациязы республиканың, районнуң санитар эмчилериниң, күрүнеңги садыг инспекциязының туругскан актыларында сагындырганны күүсеткиринче кичээнгей салбайн келген.

Сүт заводунда байнал оон дээредевес. Санитарлыг болгаш технологтуг чурумнарны үргүлчү хажыдып келгениниң түңнелинде, продукцияның шынарын эжижидип чадаскан. Ында ажылдан турар кижилериң харыысалга чоныын, улуска эптиин, ажылдаарын, черде кижизиг мозуун магадаар-дыр бис ийи. Кедеңнериниң улут оглу—совхозта човаачы, Поливаны — Чоон-Сибирьниң культура институтунуң дөртү курсчузу, оглу Саша — «Күш-ажылдың хоочуу» совхозтуң төвүнде уругларының музыка школазының директору, Светлананы Кызылда ажылдавышаан, Томск хоорайда институтта бот-өредилге-биле үшкү курста өреникп турар. Бир уруу — Шагаан-Арыгда мурнакчы штукатур.

Бо ада-ие уругларынга, оолдарынга чоргаарланмас арга чок. Ажы-төлү музыкага, спортка мнак. Донгак Хаяевич ам 69 хаттыг болза-даа, баян туткан, «Бай-ла-Тайгам», «Самаалдай» деп ырларны бода бадыра берген олурар. Чамдыкта агитквартиралар концерттеринге база киржир.

Биче чажыдан күш-ажылга дамыккан, кирыза-даа ынак ажылын сагбаан мындыг магалыг өгбелериг улус бис. Ынчангаш оларывыска чоргаарлавыр болгаш хүндүлүг хүлүүвуска моон соңгаар-даа бижыг кадыкшылды, аас-кежиктя сеткилдиг хамыыдан күүзүр бис.

Донгак ХУУРАК.

Ак-Тал суур.

Номчукчунуң бодалы

КИЖИ ДЭЭШ КИЧЭЭНГЕЙ

Бистиң партиивис, күрүнеже совет хамаатыларының эрге-хүлүүлгелерин камгалаар, оларга дуза көргүзер талазы-биле доктаамал сагыш салын турарын билир бис.

«Шын» солуунга сентябрь 10-да үнген «Ийи веник дүвүреди» деп материалга хөмаарыштыр бодумнуң бодаалдарымны ажыыксадым.

Афганистанга интернационалчы дайынчы хүүгээлерин күүсеткин чоруат мөчүүн солдаттарның авыларының сеткил-сагыжы дүвүрген. боттарын тынчын, арга-сүме айтырыгын, солуун дамчыштыр хаалгажып турары эки-дир. Ынчаарга-даа олар өөрүшкүлерин илередиптер. бот-боттарынга дүвүреннер айтырыгларны салчын турар-дыр.

Кандыг-даа кижиге ажыг-шүжүү, амыдырал-чурттаалганың бергедөшкини дег чүве шайы деп. Хоор Дагбаевнаның чурттан турары суурда аныяк-өскен комсомол организациязын оон оглунуң ады-биле адааны өөрүүчүттүр. Ол ындыг болур үнүрлүг-даа. Ол хиреде маадырлы-биле мөчүүн солдатка амга чедир турасхаалды, оон хей ниитүүнерлиг ог-бүдүзинге (авазынга) таварымчалыг байдалды тургузааны элдеп. Оон кадында хей ажыг-төлүг Маадыр-ие кижи-дир.

Амгы, ындыг магалыг үеде шида ырынга удуп турар деп өдүртүларны өөмчүүлүп. Хоор Дагбаевнаның ог-бүдүзин кичээнгейге алдынмайн бергеи шо болдум. Ынчангаш өөрүш дүвүрелин чоп деп саналдым. Сүт-Хол районунуң Бора-Тайга кожуу Советинин күүсүнүң моону чүге хереги албадыыл? Райүүскомнуң боттарының шинчилерлеп болгу-дет айтырыын. Чырыышкын министерствозунуң чоруткыны болгаш эвес. Аныыбиле-чугаалаарга, айтырыгны чүүлү болуудан чайгаткаанындыг-даа, кичээнгейни коншаан дозуйлы демдеглериге чугуда.

Эрнин суурда чурттан турар Чечен Сергеевна база-да хей-хей эжиктерни ажыы, даргаларга дилет-негелде кылыр падыр бараанын өөмчүүш, кижи чаржынар-дыр. Мөчүүн солдаттарның чеканнаа турасхаалды арай деп кыыза-даа, оон ажылдыкшынын-даа организаставаан.

Район төөгү чер хирелинде, ында шериг комиссариаты, ДОСААФ база хей-иштиг организациялары чүге моону хереке албаанын? Ук суурда ортумак школа шериг-патриотчу ажылды чүте даалгаш, эрттирип турар ирги деп айтырыг чайгаар-да тургустуунуп кээр.

Үстүүде адаанывыс өөрүнүң дүвүреди чүге болу бергеиин? Бо дээрге шериг комиссариаттарының, райүүскомнарның чедир кылбаан ажылының түңнели эвес ирги бе?

Бистин Кур-Чер суурда Афганистанга интернационалчы хүүгээлерни күүсеткин чоруаан мөчүүн солдун ада-иезинге, харын-даа Кызыл хоорайдан башқы адырын сүмелеп турганын дыннаан мен. Ынчаза-даа олар ажыл-агыйының айы-биле суурунда шүүлдүп-биле ажылдаан, чуртталаа чоруурдар. Оолдун хоорунде турасхаал тургустуткан. Тинзелге хүүнүнде шериг-патриотчу темага хаамаарышкан ажылдар доктаамал чоруттунуп турар.

Бистер бүтүүнүн ыныы үеде чүүлү дайын киржиикчилер эвес, партиинин, күш-ажылының хоочуннары, назылыг кыраанныр, инвалидтер база дүвүреткин турар.

Ийе, өреникчилериниң талазындан дуза көргүстүүнүн турар-дыр. Ол эки-дир. Чеже пенсия ап турарыл? Амыдыралы кандыгыл? Чурттан турар оран-савазы, аъш-чембиле хандырылгазы дээш чүү турбаазыл. Харын-даа ажылдап болгу детлерни ажыктыг ажылче организастаары чүте болдунмас деп? Кажы дутаа-даа, оларның кылган ажылының түңнели шоолуг эвес. Коллективте арегалаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун үүгэр ийи-чангыс кижилер бар болуп артышаан.

Чамдык кылдыныган ажылдар-биле чергелештир тудуг эргелеиинде партбюроның ажылында четпестерин саналы бергеи коммунистер чугаалаан. Күш-ажылдың сагылга-чурумун, организастыг чоруктуң эжижидер, тудугжуларының ажылдаарынга таварымчалыг байдалды тургузар дугайында чугаа партия хуралдарынга хей болган болган оларны доктаалдарынга каш удаа бижин келген. Ынчыгда болза оон күүсеткезин организастаарынче, хынаарынче партбюро чогуур сагыгты салбаанындан мында четпестер ам-даа уламчылавышаанын хуралга шүгүмчүдээн. Ажыл шагынаан ооалдаар, тудуг материалдары чок болганында аная олурар, шынар чок тудуг-монтаж ажылдары кылыр, ону катап эде тудар чоруктар бар. Эргеледе арегалаашкынга удур демисеи чорудар комиссия, профилактика чевулели, эш хуузунуң суду ажылдан турза-даа, оларның кылган ажылының түңнели шоолуг эвес. Коллективте арегалаар, күш-ажылдың сагылга-чурумун үүгэр ийи-чангыс кижилер бар болуп артышаан.

Чагаа парлаттынмаза-даа

ТҮР ХҮЛЭЭП АЛГАН ТУРГАН

Чаа-Хол почтазынга 1985 чылдың апрель 15-тен эгелеп почтачылап эгелээн мен. Бир чыл эртеинде, уруг азыраары-биле шолаже үндүм. Оон соонда эрткен чылдың август айдан эгелеп, катап почта дажыр эгелиивиг, бо чылдың июль 16-га чедир ажылдаам, шолаже үнген мен. Шолаалей бооримге, иеэд күш-ажыл дептериин Шагаан-Арыгдан үндүр бижээш, чорудупаан болду. Күш-ажылдың сагылга-чурумун-даа үрен, аараан дээш бюллетень-даа ап көрбөзин кижи мен. Уругларым хей—алды кижи. Херектиң ужурун айтырарымга, «ажылга сеиа түр хүлээп алган турганы» дээр-дир. Кызырлыышкынга таварышкан боop турар кижи-дир мен. Хей ажы-төлдүг кижи-дир мен, кызырлыышкынга албаа мен таваржыр турган мен бе? Маңаа 1985 чылдан ажылдаам, ынчага чедир түр ажылдап турганым ол чүве бе? Ажылдап турган кижини аная-да үндүрер, ортунга эске кижи ажылдадыр дээрге, таварынмас кижи-дир мен.

Кара-кыс ШОМБУЛ.

Редакцияга келген бо чаанны таймылбырлап, харын бээри-биле ону Улут-Хем районнуң харыдаа белдирииче чоруткан бис. Оон начальниги М. К. КУУЛАР аная хамаарыштыр моон адаанда харынны бисче чоруткан:

Кара-кыс Сергеевна Шомбул Чаа-Хол почта салбырынга кыска хуусаалыг күш-ажыл кереэзи-биле бүүлүн чартык харга чедир уруг азыраары-биле шолаже үнген Ч. М. Монгуштуң ортунга почтачылап киргеин шын. Күш-ажыл кереэзи доосту бээрге, К. Шомбулду ажылдан үндүрүптер арганыс чоя болган: чүте даже ол божуур мурнунда алыр шолаже үнер ужурдут апаргаи. Кажан оон уруг азыраары-биле алганы телевиреиг шолаже төөгүп турда, салбырда доктаамал почтачы болуп ажылдан турар И. Х. Мирзин база бажуур мурнунда алыр шолаже үнер апаргаи. Шак ынчан оон ортунга база-да кыска хуусаалыг күш-ажыл кереэзи-биле К. Шомбулду ажылга катап хүлээп алган турган. Бо чылдың июль 16-да И. Мирзин ажылче үнүп келдирге, Кара-кыс Сергеевна эдлечеиг шолаэзин алганы ол. Күш-ажыл кереэзинин доозулганы-биле 1988 чылдың август 4-те ажылдан ону үндүргеи. Ажылга доктаамал хүлээп алыр арга харыдаа салбырында чок болуп турар, харын-даа ам бир кижи кызырлыышкынга таваржып турар.

Ажылдаары-биле салбырга чаа келген аныяк уругну чүге хүлээп алганын база чугаалаан турган чүве. Аная хамаарыштыр мен дараазында таймылбырны ылыып көрейн: Красноярскидеи биске ажылдаары-биле ортумак өредилге чериниң доозунчуу специалист келген, ажылдап чоруткан дугайында бижикчиг кижи. Ол кижи херек болза, харылаанын операторуп, телеграфисти, почтачыны-даа солуп болур аргадыг. Черде ынчаг мергежилиг специалистерни бүдүрүлге черге ажылга быжыглап артыырып ап болур болгай.

К. Шомбул бо хүннерде тенмиин орнунда тур ажылдап турар.

ХҮНДҮТКЕЛДИГ

Кайы-даа тайгада бедик сынныг ыныр-ла турары дег, кайы-бир черде хидүткелдиг кижилер чоруур. Бистиң Жданов аттыг совхозта Донгак Хаяевич биле Биичиней Ондаровна Кеңдеивер ыдыыт. Кайызы-даа ажылынчы, хей чыда малчыныр чораан. Ам пенсияже үнгеи, улустуң хуузда малын кадарып. Хеңдергенин Үстүү-Сорлут-Хову деп черде чурттап турарлар. Д. Кеңдеи аныыннда човаачылаар-даа чораан.

Хейлу кылын будүргеи малчыныр пенсиялаан, суурга келгеш, аная чурттаа чаанныр, малчынная өөрүгеи болгаш, үйгузу-даа келбес болган. Ынчангаш совхозтуң директору-биле сумелешкеш, чаңгыс чер-чурттуттарынын хуузда ошкүзүп кадарып үнүпкеиер. Донгак Хаяевич — «Күш-ажылдың хоочуну» медальдың эдилекчиин. Бо малчыныр 1983 чылдан бээр совхозунга социалистиг чарыштың типлекчиин болуп келген. Оларның ооңде ам 100 ажыг рубль өртектиг ранвопрьеиник ажылдап, хүндүлүг аъларинге аян тудун, солуун чүүлдерни дамчыдып берип турар. Олар пенсиялап үнерде төрээн совхозу ону бедек кылдыр сушаан. Донгак Хаяевич биле Биичиней Ондаровна 5 уругну кижизидип өстүргеи. Оларның кижизидилгези тергиин-зи. Бис оларның аныы-чаныын, улуска эптиин, ажылдаарын, черде кижизиг мозуун магадаар-дыр бис ийи. Кеңдеиниериң улут оглу—совхозта човаачы, Поливаны — Чоон-Сибирьниң культура институтунуң дөртү курсчузу, оглу Саша — «Күш-ажылдың хоочуу» совхозтуң төвүнде уругларының музыка школазының директору, Светлананы Кызылда ажылдавышаан, Томск хоорайда институтта бот-өредилге-биле үшкү курста өреникп турар. Бир уруу — Шагаан-Арыгда мурнакчы штукатур.

Бо ада-ие уругларынга, оолдарынга чоргаарланмас арга чок. Ажы-төлү музыкага, спортка мнак. Донгак Хаяевич ам 69 хаттыг болза-даа, баян туткан, «Бай-ла-Тайгам», «Самаалдай» деп ырларны бода бадыра берген олурар. Чамдыкта агитквартиралар концерттеринге база киржир.

Биче чажыдан күш-ажылга дамыккан, кирыза-даа ынак ажылын сагбаан мындыг магалыг өгбелериг улус бис. Ынчангаш оларывыска чоргаарлавыр болгаш хүндүлүг хүлүүвуска моон соңгаар-даа бижыг кадыкшылды, аас-кежиктя сеткилдиг хамыыдан күүзүр бис.

Донгак ХУУРАК.

Ак-Тал суур.

«КҮШ-АЖЫЛДЫҢ ХООЧУНУ» МЕДАЛЬ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Тончүзү. Эгеен № 226 «Шында»).

Лукерья Ефимовна Охотникова — «Тыва даваныла хандырылга» каттыжышкынында даваныкчы.

Маргарита Георгиевна Парфенова — «Красноярск хамаатыы телевиледе» институдунуң Тывада филиалының электриктер бөлүүнүң улуг инженери.

Семен Григорьевич Пархоменко — «Тыва коммунэнергоо» бүдүүлгезинде электромонтер.

Любовь Дмитриевна Перминова — республиканың № 1 бажудулга бажыңының бажудулга салбырының улуг акушерказы.

Ангелина Николаевна Петеримова — «Тыва даваныла хандырылга» бүдүүлге каттыжышкынында даваныкчы.

Антонина Семеновна Петеримова — республиканың № 1 бажудулга бажыңының бажудулга салбырының акушерказы.

Нина Максимовна Поддеснык — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазында склад эргелекчизи.

Алефтина Семеновна Полунина — Тыва АССР-ниң Статистика эргелелинде оператор.

Мария Гавриловна Попугалова — Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң поликлиниказында эмчи сестразы.

Иван Васильевич Решетов — тудуг, орук септелгези болгаш ногаан ажыл-агый эргелелинде слесарь.

Владимир Сергеевич Ростовский — «Ремсельбурвод» трестиң специализастаан колонизазында токарь.

Галина Сергеевна Сазыкина — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел складының эргелекчизи.

Фаина Епифановна Самчик — «Тыва коммунэнергоо» бүдүүлгелериниң кол бухгалтериниң оралакчызы.

Күстүтүр Күдерекович Сат — «Шын» солунуның редакторунуң оралакчызы.

Надежда Демьяновна Севостьянова — Телевидение болгаш радио дамчыдылга талазы-биле Тыва АССР-ниң күрүне комитединиң радио-телеторунуң ажылдакчызы.

Василий Федорович Сенников — № 1 чүк автотранспорт бүдүүлгезинде чолаачы.

Мария Андреевна Силантьева — «Тыва агроүлетпүүдүгү» каттыжышкынында механизация эргелелинде техник.

Валентин Михайлович Синкин — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазында чүдүрүкчүлер бригадири.

Ульяна Степановна Скрипченко — «Союзпечать» бүдүүлгезинде бухгалтер.

Евдокия Алимовна Скосырева — респотребсоюзтуң садыг базазында склад эргелекчизи.

Галина Лаврентьевна Смолева — республиканың уруглар эмнелгезинде эмчи сестразы.

Лидия Тимофеевна Тарасенко — республиканың Чуковский аттыг уруглар библиотеказында четчелээр болгаш ажылдан кылыр кылдыс эргелекчизи.

Валентина Ивановна Тимофеева — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазында улуг кладовщик.

Галина Степановна Федосеева — Тыва АССР-ниң Садыг министерствозунуң садыг-белеткел базазында улуг товаровед.

Михаил Григорьевич Хаприсламов — хлеб комбинатында кочегар.

Алексей Романович Хайрутдинов — Енисейниң хем пароходствозунда автобус чолаачызы.

Матпа Сумбуевич Хомушку — Тываның ном үндүрер черниң директору.

Нина Дементьевна Хорошкова — Тываның ном үндүрер черниң кол бухгалтери.

Мария Евдокимовна Хорунжина — «Тыва хамааты тудуг» трестиң тудуг-септелге эргелелинде штукатур-маляр.

Полина Лукьяновна Хрянко — республиканың дүлей уруглар школа-интернатында башкы.

Мария Тюлютовна Хүргүлек — республиканың дүлей уруглар школа-интернатында башкы.

Альбина Ивановна Шеп — № 4 уруглар садында кижизидикчи.

Николай Афанасьевич Шевпов — тудуг, орук септелге болгаш ногаан ажыл-агый эргелелинде прораб.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай.
1988 чылдың сентябрь 13.

ХАНДЫРЫЛГАДА ХАЖЫДЫЫШКЫННАР

РЕСПУБЛИКА СОЛУННАРЫНЫҢ, РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУСЧУ КОНТРОЛЬ КОМИТЕДИНИҢ, КҮРСАДЫГ ИНСПЕКЦИЯЗЫНЫҢ БОЛГАШ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ КАТТЫШКАН РЕЙДИЗИ

Чонну хереглел барааннарыбиле хандырары — садыг ажылдакчыларының, аъш-чем биле - столовая ажылдакчыларының чугула сорулгазы. Ол сорулгаларны күүсетиштээн, садыгжылар, столовая ажылдакчылары келген чонуң үе-шагын чидирбейн, магазиннерге азы столоваяларга барааннарны азы аъш-чемнерни дүргеп шидип, эвлеп үр маатпазының эптиг аргаларын кылыр үжүрлүг. Садыгларны адыкчы азы чеменикчи магазинге азы столоваяга келгеш, сеткил-хөөнү өөрүшкүлүг үнери — садыгжыларның, ниитиниң чеменилде черлериниде ажылдакчыларның ажылын канчаар организастаанындан онза хамааржыр.

Кызыл районуң холушкак барааннар садыының, Кызыл хоорайының, Бин-Хем болгаш Таңды райоларының үлетпүр болгаш аъш-чем барааннар магазиниринің садыжылары, ол-ла черлерде столоваяларның ажылдакчылары сорулгаларын канчаар күүседи турарын? Бо айтырыгга хармы бөөр сорулга рейд бригадаының кежигүннериниң мурнунга салдынган.

ЧЕТПЕС ОРГАНИЗАСТААН

Баштай аъш-чем магазиниринің чонну чүгле хүнүң хереглээр барааннары-биле — хлеб, булочка кылыглары, сүт база оон белеткээн чемнер-биле канчаар хандырын турарын көрдүүс. Бо чемнерби-ле хандырылга, ылангын Кызыл районуң холушкак барааннар садыының № 1 аъш-чем, № 2 хлеб магазиниринде үүктелиптиннинг кээн турар. № 2 хлеб магазинин 9 шакта ажыттынар, ол хирезинде ынчан хлеб келбээн, 10 шак ашкан, чон ону манаашаан. Хлебти шагында чүге кинрбээнин садыгжы Светлана Хертектен айтырдывыс. «Ол хлеб заводуңдан хамааржыр. Ону сеертүп экээриниң графиги доктаамал эвес» деп харын берди. «Чамдыкта шуут хлеб эккедбес» деп аная турган садып алыкчыдар хомудадылар. Оларның хомудалы чөптүт. Садыгжы бо четпестиэдип алыры-биле товароведтеп негевейн турар-дыр.

Ол черниң № 1 аъш-чем магазиниинге сүт, оон белеткээн продуктулар хүнүң кирээ-даа, 11 шакта төне бөөр. Хлеб доктаамал үүктелиптиннинг келир. Чамдыкта шуут келбес. Чонуң хүнүң садыл алыр хереглел бараанларын чүге мынчаар үүктелдирип, чамдыкта саададын турарын айтырарывыска, магазин директору Т. Т. Ордюк тодаргай харын бербезе-даа, дарый хемчээн алырын аалады.

Үстүнде адаанывыс район магазиниинерин Кызыл хоорайының мурнуу чүгүнде, эн-не хөй чурттакчылыг № 39 аъш-чем магазинин-биле деницентрер бодадывыс. Мында сүт, оон белеткээн аъш-чемнер, хлеб болгаш булочка кылыгларын чонга четчир кылдыр чагыгны киргеш, ап турар. Харын-даа ол чемнер чамдыкта арта бөөрин товаровед З. В. Соломатова таймылбырлады.

Бо аъш-чем магазининиң деницкээрлериниде ногаа садар ларёктарының ажылы база суда. Чонну ногаа-биле хандырар түлүк үе бо. Ындыг турбуже, ларёктарда чүгле чаңгыс-чаңгыс садыгжы бар. Баазадан ногаа алырын, экелмеш, арыгаарын, садарын — чаңгыс-ла садыгжы кылыр. Ынчангаш ногаа садар ларёктарының садыгжылары ажылынга четтикпейн турар. Кызыл районуң холушкак барааннар садыының деницкээринде ногаа садар ларёктуң садыгжызы Анна Топул баазадан ногаа сеертүп алыр машина дилеп чоруткан, ларёгу шоочалыг. Садыгны ажыдар шагында 25 минута ажа бергенде бо келди. Машина тыш чадашкан.

Садыгны ларёгүн ажыдыпты. Көөрүүсче ногаа аймак аазып. Үредген абрузтар арыгаттынмаан. Оларда кора-хаан имиссээр. Ынчаар ажылдаарга болур бе? Чок. Ону болдурбалыны аргазы — ажылчын херек. Чааскан канчан четтигирил? Оон чааскан четтикпейн турары чөптүт чадавас. Ынчалаажок бодуңуң ажылдаар черинде санитарлыг байдалды хажык чок сагыыр турган. Кеңдыг-бир чыдаглаан дилээрге ажыл кайын бүдер.

Аъш-чем магазиниринің суда ажылындан алгыда, ниитиниң чеменилде черлериниде ыдыг четкестер рейд кежигүннериниге база биилдиген. Туран хоорайда чазаглыг орук чанында столоваяның поварларының белеткээн чемнинің шыныры чавыс, чеменикчидерге доктааткан хемчээлге чедир чем бербес болган. Кызыл район товуңде столовая чанында ларёкка өртүү 15 копеектің белеңнилериниң бирээзинин-ве денгзин 25 грамм дудуу болган. Бай-Хаак столовоязының товары Г. С. Оюн 41 копеектің тефтелин 45 копеекке, баарының өртээ 20 копеек турда, 3 копеек немээш, саткан.

Үлетпүр бараанларының өртектерин база доктаатканындан үлеттырып турары ылерээн. Кызыл хоорайда мебель магазиниинің садыгжылары шаза чадыгларын оны эвес хемчеглеш, чоннан артык акша алгылаан. Тандында Дургеп суурда М. В. Еремеева эргелекчиээн магазиниинің садыгжылары «охра» гуашь өртээнге 30 копеек немээш, 1 рубль 50 копеекке, 8 рубль 20 копеек өртектиг салфеткалыг стол шыныын 10 рубльга садып турганнар. Бо болгаш ажылда өске-даа четпестерни хамаарышкан черлериниң харысалгалыг удуртукчуларынга рейд бригадаының кежигүннери дыңнаткан. Моон соңгаар магазиниинің, ниитиниң чеменилде черлериниң ажылдакчыларының ажылынга контрольду шыңгырадыры негеттинип турар, хоорайн бо хынаада көрүскен. Ол ажылды үргүлчү чорудар ужурлуг комиссиялар, улусчу контроль постулары болгаш «Комсомолчу прожектордар» ол бүгүнү холга алыр ужурлуг.

Юрий КАТКОВ.
Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутады.
Христиан УЗБЕК.
Тыва АССР-ниң Улусчу контроль комитединиң инспектору.
Любовь ФРИДРИКОВА.
Республиканың Күрсадыг инспекциязының эргелелиниң начальниги.
Ким ДАНЗЫН-ООЛ.
Доктаамал комиссиялар ажылының болгаш шаңнаалдар талазы-биле кылдыстың эргелекчизи.
Любовь ЖИЦ.
«Тувинская правда» солунуның корр.
Спиридонова ЧООДУ.
«Шынның» корр.

ХҮННҮҢ КЕЛЗЕ ХҮНДҮЛҮГ...

Сүт-Хөл суурда ийи каът почта бажыңы ажыглаага киргеп. Ыңай-бөөр почта дажыглаар машина-техника-биле хандыртынган. Бо дээрге районуң харылзаа ажылын экижидериниг улуг дүгүм болганы чугаажок.

Амгы үеде төп харылзаа черинден үш автомашиналар Алдан-Маадыр, Бора-Тайга, Ак-Даш, Кызыл-Тайга, Ишкин, Баян-Тала суурларже болгаш Чадаана хоорайже график өзугаар сеертүп чедиргеш, база ол черлерден почтаны дедир сеертүп турар.

Чурттакчы чонуң чагыдылгазын, солун, сеткүүдерин, чагаа-бижиктерин үешаанда үүктелиишкин чок чедирер талазы-биле Алдан-Маадыр суурда почта салбыры (начальниги Н. О. Монгуш) еске суурлардан эки ажылдан турар.

Почта чедирикчилериниң ажылын чиигедир сорулгабиле суурну 3 участокка чарган. Ында үш кижинин быжыглаан. Почта тарадыкчыларының иштинден № 2 участоктуң почтачызы коммунист Вера Ооржак чонуң хүндүлелин чаалап ап, чагыылгаларны үе-шаанда доктаамал ээлеринге чедирип турар.

Ыңдыг-даа болза, Сүт-Хөл суурда почта чедирилгезинде чамдык четпес талалар бар бооп артышаан. Суурнуң чурттакчыларындан хомудалдар удаа-дараа болгулап, солуннарны, журналдарны, чагааларны чогуур үеэзинде ээлерниге чедирип бербес, оолададыр таварылгалар бо-ла болгулай бээр. Азы солуннарның чамдык номерлери четче эвес болгулаар.

Солуннар, журналдар чонуң көөр карааа, дыннаар кулаа, башкызы, сүмелекчизи, пропагандизи, чынар арыг агаары дег болганда чаңгыс-даа хүн соңгаарлатпайн, чыдаганы чокка тарадыры күзенчиг болгай.

Районуң харылзаа черниң администрациязы № 3 участокта байдалды экижидип, ол девискээрде чаа кижинин томуйлаан. Ында байдал чугээртеп орар. Ынчалза-даа № 1 участокта почта чедирилгеи амдыгаа чедир экиживаан болгаш ол участоктуң чурттакчыларындан хомудалдар читпейн турар.

Тодаргайлаарга, сентябрь 17, 18, 23, 24 хүннеринде № 1 участокка почта чедирилгеи болбаан. Барын-барын район төвүнге мындыг байдалдыг болурга, дыка-ла таарымча чок. Харын-даа Сүт-Хөл суур көдээ суурларга үжегерин көргүзер ужурлуг. Чөгенчиниң көрем, барык-ла неделя чыгым почта тараттынмаан.

Чамдык суурларда почта чедирилгезиниң байдалы ындыг-дыр. Ам магалыг, чаагай кежик-чолду бүдүрүп турар, эгээртинмес эттин, сүттүң, дүктүң бүдүрүкчүдери малчынарже почта чедирилгезиниң дутайында каш чижектерден киирип, 2-3 хире малчынарның, номчукчуларның саналовалын дыннап көрээлиңер.

Чаа турчустунган өскүү ажыл-агыйлыг «Ишкин» совхозтуң Үстүү-Ишкинде өскүү кадарчылы, комсомолчу аныяк малчын Антонина Экер-ооловна Ондардан почта чедирилгениниң байдалын сомуургаарымга: «Бистің Үстүү-Ишкиннің малчынарының почтазында Сендей Ортун-ооловна Ондар ажылдан турар. Ол солуннарны ындыг кончуг саадаттайн биске чедирип турар. Чамдыкта Өртен-Арыгда садыгдаа эккеп-ле каар-дыр. Аттыг херээжеп кижиге ынчаар ажылдаарга, берге-даа болза, ол хире-даа-биле кызын турар кижи. Бо талазы-биле бисте ындыг-ла улут хомудал чок ийин» — деп чугаалады.

«Сүт-Хөл» совхозтуң Кара-Чыраа салбырының Өлениинг хойжу бригадаының хоочун хойжузу Бичин-Урут Доржуевна Ооржактың хомудааны: «Солун, сеткүүлү кымдаа сонуурган номчукаар боор-дур. Малчын кижи солун алыр дээш суурже кирер чай тыппас-даа чүве-дир. Мен суурдан шоолуг-ла ырак эвесте чурттап турар кижи мен. Ынчалза-даа солуннар түү шаг болганда оваа-оваа келир-дир. Ынча хөй солуну кым-даа четче номчуй албас-тыр. Бо чайын үүгле чаңгыс катап солун алдывыс. Хөлчүктүде чайлаан аалдарның хөй кезин орта почта албас чордулар. Солуннарның чаа номерлерин дыка-ла номчукаар-дыр бис. Аргалыг-ла болза малчынчурттун бүгүн эрелиг төөлеттаттынмаан деп чугаалаан.

«Делегей тайбыңныга аймык боттут турун турар. Үүге дээрге амгы үениң массалыг уургаашкын чеңээн ажылдаан кылыры, чогаадын турган чамдык чурттарда үргүлчүдеп турар. Ынчангаш КНО-нуң эргеениге дүүштүр чепсегленишкинин дүжүреринің бүгү үүрүн хаара туткан, бүгү-ниитиг программаын хүлээп алыр үе келгеп деп, ол чугаалаан.

«Делегей тайбыңныга аймык боттут турун турар. Үүге дээрге амгы үениң массалыг уургаашкын чеңээн ажылдаан кылыры, чогаадын турган чамдык чурттарда үргүлчүдеп турар. Ынчангаш КНО-нуң эргеениге дүүштүр чепсегленишкинин дүжүреринің бүгү үүрүн хаара туткан, бүгү-ниитиг программаын хүлээп алыр үе келгеп деп, ол чугаалаан.

Районуң төп харылзаа чери четчир саныг машина-техника-биле хандырылган хиреллинде чамдык таварылгаларда ында-мында суурларже почта чедирилгезин бешин чогунга сылдаглаш, бир-ийи хонуктарда чедирбейн, баргыларын эскергеп мен.

Чадаанадан Сүт-Хөлге келир почта 2-3 хүн иштинде келбейн турган фактылар моон мурнунда тургулаан болгай. Маная Сүт-Хөлге хүн бүрүде келир почтаны ойлаадып турары — Чоон-Хемчиктиң төп харылзаа черинің четпес ажылы деп саналар аналар.

Чамдыкта Чадаанадан барын почта алырын Сүт-Хөлдүң харылзаа чери шүүпшеп, ооал байдал-биле организастаан турарын айтыр херек. Ийи кожа районларның харылзаа ажылдакчылары почта чедирилгезин удур-дедир чүүй каашпайн, арасында харылзаалыг ажылдан, почта чедирилгезин үүктелдирбес дээш деминг хөделяры чугула.

Харылзачыларның ажылынга шаптык кадын турар чүве — суурларның чамдык чурттакчыларының адрестери орта билдинмес, дугаарлары будалчак, мыырар иттарын бажыңнарының эдери баглаваас, суда салгыланган болгулар. Бо талазы-биле туустуе черлериң шыгыны хемчеглерни алыры негеттинип турар.

Бораш ОНДАР.

КОЛ АССАМБЛЕЯДА

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының делегаттары тайбың болгаш аймык чок чорукту комгелаарынга хамаарышкан чугула айтырыгларны чугаалажып турар. Чепсегленишкинин дүжүреринге, чүүн-даа мурнунда ядролуг чепсекти шенөөрин болгаш будуреринің хоруурунуң база химиктиг чепсектің бүгү хевирлерин үүткаарының, космосту чепсеглевезинің дугаймында айтырыглар сессияда бооп турар дискуссияның төвүнде турар.

Бир неделя дургузунда үргүлчүдеп кедген ниитиг дискуссия ийиги-бүрү политиктиг системалыг чурттарның делегейге тайбыңны болгаш аймык чок чорукту быжыглаары дээш, чүткүлдүг туржүп турарын көргүскен. 43-кү сессия эгелээн хүнден бөөр бир неделя иштинде 60 ажыг чурттың бүрүн эрелиг төөлеттаттынмаан деп чугаалаан.

«Делегей тайбыңныга аймык боттут турун турар. Үүге дээрге амгы үениң массалыг уургаашкын чеңээн ажылдаан кылыры, чогаадын турган чамдык чурттарда үргүлчүдеп турар. Ынчангаш КНО-нуң эргеениге дүүштүр чепсегленишкинин дүжүреринің бүгү үүрүн хаара туткан, бүгү-ниитиг программаын хүлээп алыр үе келгеп деп, ол чугаалаан.

Румыния Социалистиг Республиканың даштыкы херектер министри Ион Тоту ядролуг чепсекти уургаар талазы-биле 1988 чылда тодаргай базымнар кылдынган, ындыг болзажок кандыг-даа бооп-чепсекти эңдере бүдүреринің оруу ам-даа долу дутчурттың бүрүн эрелиг төөлеттаттынмаан деп чугаалаан.

«Делегей тайбыңныга аймык боттут турун турар. Үүге дээрге амгы үениң массалыг уургаашкын чеңээн ажылдаан кылыры, чогаадын турган чамдык чурттарда үргүлчүдеп турар. Ынчангаш КНО-нуң эргеениге дүүштүр чепсегленишкинин дүжүреринің бүгү үүрүн хаара туткан, бүгү-ниитиг программаын хүлээп алыр үе келгеп деп, ол чугаалаан.

ӨРЕ-ШИРЕ ТУДУП ЧИГЕН

Делегейниң акта фондузунуң болгаш Бүгү-делегей банкызының эдилелиг сессиязы Барын Берлинге бооп эткен. Анаа 151 чурттың 12 мүн хире политиктери, банкирлери болгаш сан-хөө талазы-биле хереңнитеннери киришкен.

Сессияның киржикчилериниң хөй нуруулу хөгжүп турар чурттарның төлөлекчилери болган, ол чурттарның ниитиг өрезин 1,2 триллион доллар бооп турар. Хөгжүп турар чурттарга хамаарыштыр саймырангай капиталистиг чөлүн берикчизи күрүнелериниң дөгээни чөптүт эвес, мөлчүкү чөлүлер таарышпайн турарын хөгжүп турар чурттарның төлөлекчилери шыңгыыр-биле тургускан. Амгы үеде Латын-Америка чурттарының өрезин 410 миллиард доллар бооп турар, ону сокадыр үе келген деп, Перуның даштыкы херектер министри Луис Гонсалес Посада чугаалаан. Чүгле 1982—1987 чылдарда безин АКШ болгаш өске-даа чөлүн берикчилери Латын Америка чурттарынга берген чөлүзиниңден 190 миллиард доллар хөйну ап, баяан. Ындыг турбуже, Латын Америка чурттарында чыл санында-ла ап-чуттан болгаш аарыглар-даан 700 мүн уруглар өлүп, 100 миллион кижи эн ядыы байдалда чурттап турарын ол тодаргай чижектер-биле дыңнаткан. Ол девискээрде 40 миллион ажыг ажыл чок бооп турар.

Сан-хөө дарлаашкынының күштелири Африка чурттарын берге байдалга таварыштыра бергеп. Оларның өрезин 220 миллиард доллар. Олар чыл санында-ла он-он миллиард долларны чидирип турар. Бүгү-делегей банкызының сапаанын өзугаар алырга, эртиен он чылдарда Африканың үндүр садып турар чиг эдиниң үнезин үшдерт катап кызырылган бооп турар.

Капиталистиг чеди кол күрүнелериниң — АКШ-тың, Великобританияның, Японияның, Францияның, ГФР-ниң, Италияның болгаш Канаданың сан-хөө министрлери, төп банкылар эргелекчилери чажыт хурал эртиргеш, Барын Берлинге болган сессияга шүүмүүлделерин бичии чымчадырын оралдаткан. Ынчангаш олар Африка чурттарындан өре хөөгү тыртарын 500 миллион хире долларга кызырарын шинтпирлээн.

Геннадий ШИШКИН.

ХЕРЭЭЖЕННЕР ШУУЛГАНЫ

ГАВАНА. (СЭТА). Кубаның пайысылалында Конгресс ордузунда Латин Американың болгаш Кариб бассейнинің чурттарының херээжениринің үшкү сессиязы ажыттынган. Оон ажылында АКШ-тың болгаш Канаданың төлөлекчилери база киржип турар. Европа чурттарының херээженнер организациялаларының төлөлекчилерин аалчылар кылдыр чалаан.

Херээжен чоннуң ол шуулганының 1200 ажыг делегады үш кол айтырыгны чугаалажыр: латин америка болгаш Кариб күрүнелериниң өске чурттарга өрези, херээженнериниң политиктиг амыдыралга киржилгези, ол диптин массалыг информация чепсектериниң ажыл-чорудулгазынга херээженнериниң ролю.

* * *

Латин Америка болгаш Кариб бассейнде чурттарның чопу амгы үеде кончут берге байдалда чурттап турар. Чаа хөгжүп орар ол чурттарны капиталистиг улут күрүнелер экономика талазы-биле дарлап, оларны улут ереге дүжүрүп турар. Ол чурттарның чиг эдин барык халаска ажыглап, оларга бараанларны улут өртектерге садып база хөй хуулут чөлүлерин берин турарындан ол девискээрниң чурттары ере-ширеден үнмейн турар.

ЧОННУҢ ЧААГАЙ ЧӨРУУНГА

ПРАГА. (СЭТА). Пенсия хандырылгазының дутайында чаа хоойлу Чехословакияда хүлээп алдынган болгаш октябрь айдан эгелеп мүштүт болгаш. Чаа Хоойлу өзугаар чурттуң үш миллион ажыг хамаатызының материалдыг чаагай чөрүү улам экижирир.

Пенсияның худуку болгаш эн үстүкү темчээлин тодаратган. Оон кол онзагай чүүлү болза, пенсияже үнүп турар кижилериниң ажылдан чораан чылдарында күш-ажылчы ачы-хавыяазын болгаш ниитилелге кылып, будуруп берген ажылын кончуг тодаргай өөренип көрүп турары болур.

Оон мурнунда турганы-биле лекциялаарге, кижилериниг алыр пенсиязы 20-25 хуу өскен. Пенсия хандырылгазынга чурттуң бюджезиниң чылдын-па 4,5 миллиард крон акта чарыгдаттынар.

АКШ-ТЫҢ ШЕРИГ БЮДЖЕДИ

Америк конгресстин ийи палаталының хүлээп алганы 1989 саң-хөө чылының бюджезиниң төлевилелиге чурттуң президентизи Рональд Рейган ат салган. АКШ-тың саң-хөө чылы чаңчыл өзугаар октябрь айның 1-де эгелээр.

АКШ 1989 чылда шериг чарыгдалдарынга 283 миллиард долларны чарыгдаар деп планнаан. А көдээ ажыл-агыйны хөгжүдер сорулгага 46,6 миллиард долларны көргеп.

Ольстериниң черинде 19 чыл дургузунда бастып, өлүрүп, күштээр чорук уламчылап турар.

Соңгу Ирландияга корумчурум болгаш дурумну тударынга Англия чыл санында-ла 700 миллион фунт стерлинги акшаны чарып турар. Ол хереңгини чонну ажылга киирериниге, чурталга тудуунга, социал-хандырылгага чарыгдаар болза Ольстерге тайбың магалыгаттынар деп. чоп чугаалажып турар. Британияның өнелекчи партиязы Соңгу Ирландиядан үндүрерин консерваторларның чаазаандан чоп негеп турар. «Соңгу Ирландиядан үнер херек, оон башка чонну бастыр чорук нажан-даа читпес» деп оппозициядагы лейбористиг партиязының өскү ажылдакчызы Веджвуд Бенн чугаалаан.

СЭТА-ның фотохрониказы.

МЕДЭЭЛЕР

УЛАН-БАТОР УТКУП АЛЫР

«Наймралдың оруктары». Ындыг аттыг делгелге чоокта чаа Советтер чуртунуң наймысылалы Москвага болуп эрткен. Оон оске делгелгелерден онааланың турар чүвези — оон киржикчилериниң тыва болган моол чуруукчулар болуп турары. Наймралдыг ийи чурттуң чогаадыкчы эвилелериниң дугурушканы ёзугаар найымыдан-даа дөрт-дөрт чуруукчуларны ында киприштирген.

Ук делгелгеге белеткел тагда эгелээн. Москвага болган делгелгениң ажыттыларынга чедир моолдуң чуруукчулары Тывага, а Тываның чуруукчулары Моол Арат Республикага ажылдаан. Оларның найысының-даа чогаадыкчы ажылдары үре-түнелдиг болган. Оны наймысылалдың коруукчуларының үнелеп бадыткап турар. Ам ол делгелгени Улан-Баторуң уткуп алыры ол: Тываның чуруукчулары субботада Москваже аттанып каннар. Оон Улан-Баторга чеде бөөр, а делгелгениң чогун ажыдымышкыны октябрь 5-те Моолдуң чуруукчулар бажыңының делгелге залында болур.

Моол Арат Республиканың чуруукчулары Ч. Батмунхтуң «Тыва даг-дүгү» комбинат. Е. Бодарчының Улуг-Хем кызының пейзажтары болган оске-даа чуруктарын көөрдер. Д. Гунга биле С. Болдбаатор тыва чонуң амыдыралындан солун чуруктарны делгелгеге салыргар. А Иван Салзактың «Далай лананың хүрээзи», Владимир Ховаланының «Кежээки саалда» деп чуруктары база сонун. Юрий Курекий, Сарыг-оол Саян оларның чуруктары база сонуургаачыг.

Бир ай дургузунда уламчылаар делгелгеге Тыва АССР-ниң бо дөрт чуруукчуларының 59 ажылы киргеи. Ийи чурттан каттыштыр шуптуну бир чүс ажыт чурукту Улан-Баторуңуд чону көөр. Ол делгелге келир чылын Кызылга көөр.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

КИНОМЕХАНИК

Сергей Небылицын бичиилериниң-не кинога ынак болган. Баштай көрүп, чоорту кинномеханик Станислав Шадриптуң дузазы-биле кинону үндүрүп эгелээн. Ол одаан кинодан адырылбаан.

Сергей он беш харзымда кино механиктериниң курсунга өөрени берген. Ону доосхан соонда, чааскаан ажылдап турар. Ам чаарби үш чыл болганы ол. Бичангаш Ак-Довуракка Культура өрдүүнүң бо ажылдакчызын ол хоорайның чону эки билир.

А. ГАЙНУТДИНОВА.

ГАНЦЫЧЫНЫҢ ДИЛЭЭ

Солунга материал-даа бижип чорбаан мен, ам бир дилет ужурунда бижиир бодап алдым. Чогум херек ыындыг чүве.

Бодум Чадаана хоорайның уран түүл школазында таныы башкызы мен. Школаныста Тывага таныы хогжүдениниң дугаймында будуп дерип алган бис. Баштайгы балериналар Екатерина Харлыг, Наталья Ажыкмаа, Оюн Сай-Хоо олар-биле чагаалажып келдивис. Бичалаа-даа ол үениң чуруктары болган оске-даа материалдар ховар. Ындыг материалдар сураглап бо түүлүг бижидим. Бичангыдаа, амыы-даа таныылар дугайында материалдар солун арныга кестүр болза, дыка өөрүүр мен.

Зоя БАЛЧЫЫРАК.

НОМГА КАМНЫГ БОЛУР

Чылдың-на өөреникчилер школа библиотеказында өөредилге номнарын класс айы-биле бижидип алыр. Ак-Туруг ортумак школаның библиотеказында 6350 өөредилге номнары бар. Эргиг орбак өөредилге номнарын библиотека эргелекчиги Делгермаа Ондар сеттээн.

Школа бо чылын өөреникчилерге 1979 өөредилге номнарын 861 рубль-биле саткан. Ол өөредилге номнарының чаражын кижи магадап хаммас. Өөреникчилер номнарын шокарлап, орбас, камныг болур ужурлуг.

К. КОМБУ.

Улуг-Хем район.

СЭТА: сөөлгү шактың дыңнадыы

БИЧИИ НОМЧУКЧУЛАРГА

ИРКУТСК. Октябрь 3. СЭТА-ның корреспондентизи В. Ходийнин дамчыып турары болза: «Баштайгы номчуштаарының чыдын сактып каарынге хөрек-чүрээм...» Александр Твардовскийнин бо состери Сибирьниң болган Ыраккы Чоон чүктүн уруглар чогаалчыларының Иркутскиде ажыттынган чөвүлел хуралының киржикчилериниң сагыш-сеткилин шынныы-биле илередип турар.

Таптыг-ла үжеи чыл бурунгаар РСФСР-ниң Чогаалчылар эвилелиниң баштаар чериниң инициативазын ёзугаар бичии уруглларга чогаал бижип турар Уралдан Чоон чүк талазында чурттап турар литераторларының баштайгы семинары боолу эрткен. Оон эгелээн-ле чогаалчыларның ол черде отряды дыка өскен. Ол черлерде ном үндүрер черлер бичии уруглар номчуур номнар үндүрериниче улуг кичээнгейни угландырып турар. Бо делгем девискээрде чурттап турар улустарның дылдарынга уруглар номчуур альманахтарны болган журналдарны парлаарынга белеткен турар. Оон-биле чергелештир Сибирьде болган Ыраккы Чоон чүкте полиграфия базазы кошкак сайзыраан. Номнарны өскүдүрүп парлаар ажылдар чидиг тургустунган.

Чогаалчыларның амгы ужуражышкынында культура амыдыралы хогжаан улуг төөгүнүң төлөлекчилериден амгыда. Братск, Ангарск болган оске-даа аныяк хоорайларның төлөлекчилери киришкен. Чогаалчылар номнарны болган хол-биле бижимелдерни номчуурундан амгыда школаларга, интернаттарга, уруглар бажыңнарынга аалдап баарлар. Литераторлар чаагай сеткил кежээнге киржир, оон чыгган акшаны В. И. Ленин аттыг уруглар фондузунче шилчидер.

Республиканың Пиотник херектер министерствозунуң ажылдакчыларындан тургустунган уран чүүл коллективи доктаамал белеткелди көрүдүп, ырының болган танцының ансамбльдерин тургузун алган.

Олар коллективте уран талантыларының ачызында аона көрүүлелеринге база киришкилээн. Анаа шаңнадыг черлерни алгыдаан. Кызыл хоорайга болгулаан байырлал концерттеринге киржип, ажылчы чонга талантызын бараалгадын турардар.

ЧУРУКТА: Тыва АССР-ниң Пиотник херектер министерствозунуң ажылдакчылары ыры күүсеалдезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЫШТАНЫЛГА-КАДЫКШЫЛДЫҢ ҮНДЕЗИНИ

Дыштаныр хүнде кино, концерт көөрүнге кончуг сундулуг улус бис. Хостуг уеакти ажык чок эртпиреринге хөөнүвүс чок. Бо эрткен улуг-хүнде кинотеатр «Наймралга» «Моонзуңд» деп ийи сериялыг кино көрдүвүс. Кино-чурук солун болду. Көрүкчүлер колдуу залды доллур золенкен, чүгле мурнунда кезек сандайлар хос. Театрның кино көргүзер залы дыка делгем, улуг. Театр дээрге — кижилериниң хостуг уезин эртпирин, дыштанын алыр черн. Ол хөреезинде улуг-даа, бичии-даа кижилериниң аразында ол чериниң арыг-шеверин шоолуг херекке албастар бары хомудаанчыгдыр. Ону ыштап-арыглаан турар кижилер хөй күүтүү үндүрүп турар болгай. Ол бүгү кыныың-даа сеткилхөөнүн сагышсыратпайн турары кончуг таварышпас деп бодаар мен. Казын кааи тоорук картын, чигеи конфеталар саазынарын, билеттерни октаакан болгулаар. Газировка шилдерни кино көрүп олургаларының буттарының адаанга илдигин, мржмны үреп турарга кымга күзелчигил? Ол дааштын кулакка ничыг деп чүвезин канчлар. Кижи бажыңынга кажан-даа арыг шала кырынче бок ок. таваа болгай. Бичии уруг аза ол билбейн саазынны шала кырынче октаакан болза, дорааа сагындыра бөөр бис: «Саазының ап ал!» деп. А театрга баа ындыг болур ужурлуг. Ол кыныың-даа чери эвес. Боттарыныстың дыштаныр черинде. Ындыг болган төлөдө, ол кезээде арыг-силиг турар ужурлуг. Ол бүгү көрүкчүлериниң боттарыныстан кол хамааржыр. Оон ыштап чүн турар кижиге та кайы-хире берге дээрзин бодаар херек.

Кино көөр театрывысты арыг-силиг тургузар дээш сагыш салыр ужурлуг бис.

Приз БЮРБЮ.

ТУДУГЖУ ЧОРААН БАШКЫ

Норзанмаа Салчаковна Сарыг-оол Тээли ортумак школазында физика, математика башкылаанындан бөөр бо өөредилге чылында таныг-да 21 чыл болуп турар. Ол Тээли ортумак школазының мурнакчы башкыларының бирээзи.

Ол школачы чораан-да бичии класстардан эгелеп, математика эртемнериге сонуургалы улуг чораан. Школага өөренип келген чылдарының дургузунда ол математика, физика эртемнериге 4-5 демдектерге өөренип келген. Ынчаныг физика, математика башкызы, Норзанмааны башкылап чораан башкызы ам Тээли ортумак школазында өөредилге эргелекчизи Долзанмаа Салчаковна Суглай-оол оон математикага кызыыган, улуг тура-соруктуун эскерип турган болгаш, школа соонда математика башкызы болурун чагып, сүмелеп турган.

Норзанмаа школа доосхан соонда Ак-Довуракка ажылдап чедип келген. Ону тудугжулар бригадазынче чорудупканнар.

Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу Зинаида Салчактың бригадазынга киргеи. Ажыл дыка берге болган. Долгандыр чаа тудуп турар тудуглар, цемент, бурулаан дой-довурак, ында-мында чыскаай салып каан туйбулар, тудуг материалдары сөөрткен машиналарның даап-шимээни кулак уюк, кижи базар чер-даа чок ышкаш сагындырган. Оон кадында чаңгыс-даа таныыр, билир кижизи чок турган. Баштай ол өөреникчилеп турган. Эртеңгеи кежээге чедир ажылдап турган, улус тараа бөөрге, эки мергежин алыр дээш чааскаан-даа артын калгаш ажылдап турган.

Чаа-да школачы чораан кыс кижиге ындыг улуг будурулге черинге ажылдаары берге болган. «Кара чажымдаа эгелеп хөй кадарын өскен болгай мен, бо кончуг берге, аар, эр кижилер ышдаар ажылды чүге шилип алган кижи боор мен»—деп бодун боду чектеп-даа турган. Норзанмаа эш-өөрүрек болгаш бригадазының межиктери ак-кок характыг орус уруг Нина Лаптева, хоглуг ажык чаңныг узбек уруг Роза, билиргек-даа бол, биче сеткилдиг бурят уруг Галина Мунуева болгаш өске-даа интернационалчы эштери-биле бир ай хире ажылдаш, чоок кижилер дег танып апарганнар.

Норзанмаа бир чыл хире ажылдап чораан, тудугжулар арызынга калбаргаан социалистиг чарыштың тиилекчилериниң одуруунга киргеи. Ол бригадазының мурнакчы, хүндүлүг кижилериниңе бирээзи апаргаан, шаңнал-мактаалдарны администрация черинден каш-даа удаа чаалап алган. Ол үеде Норзанмааның дугайында материалдар республика солунналарынга чуруу-биле кады үнүп турган (ол бүгүүнү оон хууда альбомундан көрүп болур). Анаа ажылдап турган, аалында арткан дунмаларынга болган адазынга дыштаныр хүнеринде барып чедип, материалдыг деткимчени көргүзүп, дунмаларынга незинин орнунга не хүлүмдегзин күүсеп турган. Бир чайын ол шелээлеп алган, адазынын тудуп турган бажыңын бурун доозар деп бодап алган. 3 өрээл бажыңны ачазы-биле келээн ыныр киришкеннер. Ханазын тутkан бажыңнын кырын дуглап, крыштаан, ыштынкы теверлел ажылын кылып турда, өөренгени ачазы кайгап турган.

Ёзулуг-да турушту, аныр эвес күш-ажылчы кижи болган. Бичии-даа эскит чок, школ-дешки ханаларлыг болгаш дээвирлиг 3 өрээл бажын тодаан доозулгуже доосту бергеи. Улуун чыыт, чырык бажыңже ижүргеи, улаштыр Ак-Довураанче ажылдап чорупкан.

Кырган адазы ажыл-шүжүүдеи шору узамдыгын, дунмалары эдээн доругуп, бут кыынга тургулап кааш, боттары ажылды кылыптар апаргаан үеде Норзанмаа комбинатка 3 чыл ажыр ажылдаш, үргүлчү бодап чораанны башкы институдунче киреринин шылгалдаарын дужаан алган. Физика, математика факультединің студентизи болган. Институттуң ханаларынга беш чылды шудургу, кызымак өөренип, эш-өөрү-биле эптиг, найралдыг болуп келген. Студент хоглуг, берге чылдар дүргеин-биле каржып, солчуп эртип-ле турган. Ынча чылдарның ыштында билиглер-биле бижыг чепсегдевгеп, төрээн институдун доозуп, башкыларыбыле байырдашкан, бодунуң төрээн черинге ажылдаарыбыле чедип келген. Хуваалда ындыг болган.

Математика, физика эртемнерин башкыдаары нарын, берге, өөредилге программазы чыл сайында нарыдап турар. Норзанмаа Салчаковна — мынча чылдар ыштында ажылдап каапкан, улуг дуржулгалыг, хоочун башкы. Ол районнуң физика, математика башкыларының методиктиг каттыжыышкынының удуртукчузу болгаш оон семинар-кинчилдеринге аныяк башкыларга бодунуң дуржулгазын дамчыдып, башкылаашкынының чаа аргаларын эш-өөрү-биле сүмележип чоруур. Удуртуп турган класынга классган дашкаар ажылдарны чорудуп, өөреникчилериниң бажыңнарын кезип, ада-иелер-биле боттускайлаң ажылдарны чорудуп келгениниң түүмелинде оон клаанга катап олурарлар болгаш физика, математикага багай өөренгеш катап олурганнар турбайн турган.

Норзанмаа Салчаковна хоочун башкы деп эгезинде чугаалаан мен. Ам оон өөредип чораан өөреникчилериниңден Тээли ортумак школазында башкылар болуп ажылдап чоруурлар бар. Чижек ындыг дээдиг эртемниг күш-культура башкылары Мерген Торуш, Сергей Кашпык-оол, дээдиг эртемниг математика башкызы Союман Суглай-оол, Ак-Довуракның № 1 школазында институтту кызыл дипломлуг доосхан математика башкызы Антонина Соктай одарны адаайн. Бо чүүлде башкылар ол-дур, а республиканың районнарында улус ажыл-агыйының адырларында ажылдаан чоруур тускай эртемниглерде кымнарны чок дээр.

Ажыл-ишчи башкы — алды уругларының мени. Уруглардың улуу, улуг оглу Шолбан шериг хүлүмдегзин эртирип турар. Оон бичеги Чечен-оол школаны чаа доосхан. Оглу Олимпий 10-да, Чечек-оол 5-те өөренип турар. Аныязы 2 класста, Аржаанызы 4 хардыг. Өг-бүленин эр ээзи Шыдыраа Сарыг-оол баа башкы ажылынга бараан боолу, хөй чылдарда күш-культура башкылаан келген, амыы үеде Тээлиде уруглариың спорт школазының директору.

Чалыы шаанда, чараш хоорай Ак-Довуракты бодунуң ходу-биле тудуп тургусчуй бажыңнар тудуп чораан башкы ам хоорби бир дутаар чыл башкылап кирпкен.

Чимис АДЫГ-ООЛ.

ТАЙГАЗЫНГА-ЛА ЧОРЗУН

Болган таварылга

Майның сөөлгү чартыы хиреде, хар холумактыг чаъс улдуртүп, уяралды доюлдуруп турган. Маная шаг болганыыс хүн камгалалдыг черинің кадыр дагларының артындан бакылап келген. Маршрут-биле чоруурунга шуут белен-даа болза, рациябиле эртешти чугаалажыыткыныларны маная одуруткан бис.

Айыткан шагында даамылдар эфирже үнүп, солун түүлдер-биле солчуп, баштактаптып турар үеде, «топ» кыйгыра берген. Бир кижи Нарымче зоолог чорударын дувурей-биле дыңнаткан. Дүне бир адыг заповедниктин «дириг-будунуче» халдаашкын кылган чүве-дир.

Оон товуп чүгле эртеннинде «Айболит бажыңынга» баргаш, билип алган. Ол мынчаар болган. Кежээ түү-даа билдинмээн. Имиртиң дужерге, куштарның, дириг амытаннарының тимээни читкелек, мичалдаа берлер улужуп каап турган. Ыржыны кым-даа үреп шыдаас хире апаргында, уруглары үүлээп үн оттуруткан. Баштай үне хаяаны фонарь-биле дүмбейин чырыптарга, өдүректерден ангы арыгже дешин бир чыткан даг-иргектиң улуг оорганы колдуган.

Чап-чаа дүшкен харда адыгның изин шинчилеп көөрге, ол хенертен халдаваан болган. Ол байдалды үр-ле шинчилеп көрүп, халдаар аргалыр бодап турганы илдеп. Баштай ол эдиктер одарладыр чер чоогунда бок төгер черин шинчилээн. Оон соонда шагда кургаан калган буур бажы чыткан складче кире берген. Ону үндүрүп аппаргаш, кезек хемиргеи.

Чемнит эвээш хире боорга, дүүглуг аңнар одарлаар черже эжик дамчыштыр кире берген. Типкин деп ыт эзре бөөрге, кара дилгилер дүймеп эгелээн. Адыг куштуг холубиле демир сетканы үзе соп аарга, дилгилер арыгже дезинкеннер. Ытты өкпелээн дег дегбээн. Дужунда өрээлдеи ийи өдүректи үштүп чипкен. Аскак эликти чүүра бөлүп каан. Ооган колдуктаңкаш чорупкан. Орукту кешкеш, даштар адаанга олчазының чамдыгын бөлүрүп каан.

Дараазында дүне улус карак шимиккен. Чырык хондур кыпкан. Чүгле даң бажында суур удаан. Адыг ам баа чедип келген. Чурталга бажыңнарының талазындан кедергирлеп келген, боктуг бокты чамрлай берген. Даштан улус оттуп келген. Шилдерин, банкаларны адыг ыыай-бөөр шыдаарга, банка дээш турган.

Кыстар таптарны, сакпынарны сонтап, дагжадын, адыгны котпактаан. Фонарь чырыындан ылчырыктаан мажаалай серт-даа дивээн, шимчеваан-даа. Оон арыг ыштында чуртташтары болза, шагда бүрт дээн ийик. Ол таваар болып чорупкан.

Адыг чүгле дириг амытаннарга эвес, кижилерге ийыыдыг хире апаарга, ону адарын чөөштөөредип, телеграмма салыпкан. Ур болбаанда удурланмайн турарының дугайында дыңнадыг чедип келген.

Ол бүгүнү билген дег, адыг ийи дүне улаштыр келбээн. Чоокку черлерде аъш-чем артынчылы болган бок урар саваларны өскүр тургускаан кааи. Туристериң чем артыы октаарын болдурбаны-биле, оларның чоруурун кезеп кида хорааа. Адыг келбээн. Ол эки болган. Кижилиг өөредип алганы дириг амытаннарны камгалаар дээш черлик аңнарны кырары баа-тыы эвес. Бо таварылгада адыг эвес, кижилер буруулуг. Арыг-шевер эвес чоруктун түүмелинде, заповедниктиң чоогунда черлик аңнар болгаш муттар көөдеп турар.

Малче халдааны дээш чылдын-на 120-150 адыгларны кырып турар. Ол канчап харааданчыг эвес боор? Красноярск крайының Краснотуран болгаш Идрин районнарында черлик аңнар алырал аңнарга дегбес апаргаан. А ыраккы черлерде ындыг эвес.

Чайлаглар чүс-чүс километр талыгырга турар болгаш чаштары быжыкпаан орукка-ла харыксырай бөөр. Өлгеп аңнарны анаа каяптары хөй. 1982 чылда Уря-Сисим деп черде малчының адыгга хомудалывын соонда, ыыаар бөр чыткаш, сес аң сегин көргеи бис. Ыыырап-сөөк, кааргаа үүлүүн, сектериин аңданыы апкан адыглар одарларда малче халдаар сагыыт аанны бөөр.

Ол черлерге ийи оолдуг адыг чораан. Бир эвес өөрин адып каар болза, оолдары албаа халдаар.

«Столбы» заповедниктиң чоогунче адыглар халдаары чаячы апар чыдар. Өлгеп буур-будаанның сегиндеп чыт ап турар. «Енисей» турбазаның профилакторийнин чоогунга бөгүн олар кестүп кааи турар. Дачаже кирген, чем курлавырын төндүр чиг, дозуну төпкен. Катап көөрге, адыгны адып каан. Өске-даа ындыг таварылгаларны адаа болур.

Адыг тайгазынга-ла чорзун ыыай.

А. СУВОРОВ.

«Столбы» заповедниктиң улуг эртем ажылдакчызы.

ФЕРМАГА БАЙЫРЛАЛ

«Х Улуг хүрээ» совхозтуң Оттук-Даш сүт-бараан фермазынга алдын күстүн чанчыл болган байырлалын организастаан эртирген. Байырлал ногаан шыкка старттың оонавыра-биле эгелээн.

Чоон хеңдир тыртыжары, айыткан дөмдекче дээрбек кизир октавары, шоодай кеткен, чаржып манивары, команда ааны-биле эстафета, кожамыктаары, тыныктаары дээш бо-ла бүгүү программада киргеи.

Анаа саанчылар болгаш ясли-сад ажылдакчылары марыгылдашкан. Түнелиниде саанчылар командазы тиилекчи боолу, шаңнал-мактаалды алганнар.

Чаалаг чарышка оолдардан Сергей Аргамчы, Олег Болдук, Валерий Кучзар, хөрөөженнерден Татьяна Чамык, Саяна Моддурушку, Тоня Хевекей олар эң эки түнелдиг болганнар.

Долгандыр бичии кызыл туктар-биле шимеп каан ногаан шелте футбол баа ойнаан. Анаа ясли-сад ажылдакчыларының командазы тиилекчи болган.

Ол бүгү көрүкчүлериниң боттарыныстан кол хамааржыр. Оон ыштап чүн турар кижиге та кайы-хире берге дээрзин бодаар херек.

Кино көөр театрывысты арыг-силиг тургузар дээш сагыш салыр ужурлуг бис.

Приз БЮРБЮ.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Бо чылдың октябрь 7-де «БИСТИҢ КЫЗЫЛ» деп хоорайның байырлалын он баштай эртирер. Оон программазында:

— Культураның болгаш дыштанылганың Гастелло аттыг парыгында, скверлерге, стадионнарга, спорт шелдеринге, кудумчуларга болгаш херимнер ыштынге эртешгинин 8 шак 30 минутадан 8 шак 45 минутага чедир ынны хоорай чурттакчыларының күш-культура зарядказын чорудар;

— хоорайның микрорайоннарынга чугурукчерин маргылдаалы (10.00 шактан 12.00 шакка чедир);

— «Саян» универмагтың чанынга Октябрь кудумчузунга улустуң спортчу-баштак оюнары (11 шактан 12.30 шакка чедир);

— ипподромга трвал (моондактарны мотоцикле эртери. (Эгелээри — 11.00 шактан 12.30 шакка чедир);

— улусчу шеверлериниң кылыгларын Октябрь кудумчузунга Ленин болгаш Кочетов кудумчуларының белдирлеринге делген садары (11.00 шактан 12.30 шакка чедир);

— «Мөнгүлек» аалдылар бажыңынын, «Детский мир» магазининиң автоорук техникумунуң чанынга байырлыг концерттер (11.00 шактан 12.30 шакка чедир);

— туракаал черлерге черде малчының адыгга хомудалывын соонда, ыыаар бөр чыткаш, сес аң сегин көргеи бис. Ыыырап-сөөк, кааргаа үүлүүн, сектериин аңданыы апкан адыглар одарларда малче халдаар сагыыт аанны бөөр.

Ол черлерге ийи оолдуг адыг чораан. Бир эвес өөрин адып каар болза, оолдары албаа халдаар.

«Столбы» заповедниктиң чоогунче адыглар халдаары чаячы апар чыдар. Өлгеп буур-будаанның сегиндеп чыт ап турар. «Енисей» турбазаның профилакторийнин чоогунга бөгүн олар кестүп кааи турар. Дачаже кирген, чем курлавырын төндүр чиг, дозуну төпкен. Катап көөрге, адыгны адып каан. Өске-даа ындыг таварылгаларны адаа болур.

Адыг тайгазынга-ла чорзун ыыай.

А. СУВОРОВ.

«Столбы» заповедниктиң улуг эртем ажылдакчызы.

дакчыларының командазы тиилээн.

Кежээ алдын күстүн байырлалы клубка улаштынган. Аъш-чем дедлгелгин база организастаан. Анаа 36 ийзыбуру чемнин дээжизин белеткеп делгээн. Ногаа аймаа, маниы, хуужуур, быштак, пирогилер, салат, соктаан тарма, кат-чимис дээш чем-не хөй. Жюри кежигүннерге эр эки, шыпарлыг чемнер белеткээн дээш М. Чашпай, Т. Шойнуу, Т. Болдук, М. Дарый, Э. Тоюн-оол, Р. Саян, В. Сүүнак, К. Ольга оларга өөрөөтүг белектерни тыыскан.

Хел шыдыраага А. Шойнуу, Б. Аяс, шашкиге Э. Тоюн-оол, Т. Болдук олар тиилекчи болганнар. Тиилекчи командаларга болгаш тиилээн түстүе киржикчилерге жюри шаңнал-мактаалдарны тыыскылаан. Фермада хөрөөженнер чөвүлели алдын күстүн байырлалын ынчаар идепкейлиг, солун, хоглуг кыдыр организастаан эртирген.

Маңдып-оол БИЛЕН-ООЛ.

Кызыл район.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

КИНО

ОКТЯБРЬ 5-ТЕ

«НАЙРАЛ»: «Маленькая Вера» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20, бичии залга: «Красная борода» 10.00, 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Саффо» 9.40, 11.40, 12.40. Киноклуб «Говорит 01» 14.30, «Чертик под лобовым стеклом» 16.50, 18.30, 20.20 (уватkан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Кинг Конго 14.30, 17.20, 20.10 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Любовь из пассажа» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (уватkан) шактарда.

агаар

Республикага дүне 1—6 градус соор. Хүндүс 8—13 градус чылыг болур. Чеен үүктен хаттың күжү секундада 5—10 метр.

Кызылга шокар буулуттаар, чагбас. Хүндүс 11—13 градус чылыг. дүне 0—5 градус чедир соор.

Республиканың чамдык черлериге хар чаар, автоорукларга дүне дожаннаар магаттчок.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көлөмчүү, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдыраа килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегерге килдизиниң 3-36-73 сагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодаа ажыл-агый килдизиниң 9-41-16, сонуун өйтырылар килдизиниң 3-4-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41. Солун келбейн бергенде 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 варлаага амаары. Солунчуг индексиниң 54241. Тиражы 24637 экз.

(Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер полиграфия болгаш ном садымның керектерниң галазы-биле курсаг комитединиң гиперографиязы. Кызыл, Шелтирге биле Кравченко көлөмчүү, бажың № 1.

Чагыг № 187. ТС—01395.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 5-те.
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— «Хайте эргим: Бевтристин чоогунда». Уран-чечен фильм. 10.20 —Хоглуг старттар. 11.05 — 11.15 — Медээлер. 15.30— Медээлер. 15.45 —Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — «Сент-Луистен Чаа Орлеанга чедир». Миссисипиин дурааар совет-америк тайбын өрүзинин дугайында телеочерк. 16.25 — Мультфильм. 16.40 — «Агроөлетиүрүн ажыл-херектери болгаш сагыш салыышкыныары». Док. фильмериниң баштайгы көргүзүү. 17.25 — Музыка шыгжамыры. К. Дебюсси. «Овурхевирлер». СССР-ниин улустуң артизи С. Рихтер күүседир. 17.50—«Өскүүр болбас». СССР-ниин Иштики херектер эргелекчиниң кеземче төрээ иштүүр чеожиин 70 чыл болганынга. 18.50 — Бөгүн делегейде. 19.05 — Поэзия минуталары. 19.10 —Мультфильмнер. 19.30 — Экранда эн баштай. «Өскелер ыыттаайн турда». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Yes». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — «Кинопанорама». 23.10 —Бөгүн делегейде. 23.25 —00.15 — «Валерий Гаврилин. Бодум мулыкам чугаадып тур мен» деп фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Гигиена болгаш филология дугайында беседалар. 8 класс. Сээн арга-шыдалдарын, кижи. 9.05 — Немец дыл. 10.05 —СССР-ниин монументалдыг уран чүүлү. 10.35; 11.35—Биология. 9 класс. Ч. Дарвин «Кылымаа оюлдуг». 11.05 —Немец дыл. 12.05 — «Космос: чаа бажыңче орук». Телефильм. 12.55 — Камерлиг концерт. 13.15 — «Ырак-чоок». Док. фильминиң баштайгы көргүзүү. 13.55 — Медээлер. 14.05 — 15.20 — «Бо бүгү баа-ла оон дугайында». 2-ги серия. 18.05— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 —«Орус дылды өөренип тур бис». «Конституция— бистин кол хоолдувус». 18.35 — Уруглар фильм. 19.10 — Октябрь 7-де «Бистин Кызылывыс» деп байырлал. 19.15 — «Алия товуу». Үндүрүүгеде: Медээлер. «Ажыктыы болгаш шынарлыы дээш. «Бөгүн — Кеземче төрээ иштүүр албан черинин 70 чыл болганы». 19.45 — Медээлер 19.55 — Чарладдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Реклама. 20.20 — Док. фильм экраны. «Уруглардың уругларынга бажыңы». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Садгалдарны утаан-бодал салгалдыг болуру. 21.00 — «Yes». 21.30— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — 23.00 — «Каткы бажы каткан эвес» дамчыдылганың арынарындан.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Кедээнин шагы» 19.15 — «Он адды харга чедир болгаш оон улуг пазы». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!»

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 6 четверг № 231 (13831)

1925 чылдан үнелезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның сентябрь (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлерин боттандырып чорудары-биле холбашкан бирги ийлечгинин айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюрозу октябрь 3-те болган бодунуң хуралында чугаалажып көрген.

СЭКП ТК-ның Пленуму партияның авангардчы ролун бедидериче болгаш эде тургустунуушкунну улаг ынай ханыладырыыче угланган партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкынарын амыдыралга боттандырып дорудар талазы биле дүрүм өзүгаар базым болганын демдеглээн. Партия, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш ыянгыя ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң шүгүму-биле, ыянгыя оон доктаамал органнарының шүгүму-биле эде тургустунуушкун политиказын боттандырып чорударынга контрольду күштеддирериниң эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

Политбюрога партия аппаратының тургузарының айтырыгларын база чугаалажып көрген. Оон ажылы СЭКП-ниң политиктиг авангарды болур ролун бедидериниң сорулгазынга дүгжүп турар ужуражыр демдеглээн. Партия аппаратының ажылынга ведомство болгаш чер-чурт тыртыжар чорукту боддурбазы чугула.

Бо бүгү айтырыглар талазы-биле ТК-ның Политбюрозу тодаргай даалгаларны берген.

Партияның аграр политиказының айтырыгларының талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунга белеткелин чоруп турарын хуралга чугаалажып көрген. Чурттуң агроөлетпүр комплексизиниг экономиктиг харылзааларны болгаш эргелеп башкарылганы үнезиниг-биле эде тургузар, кодээнин социал талазы-биле улам ынай хөгжүдезиниң, агроөлетпүр азырынга эргежок-техниктиг депшилгени дүргедириниң болгаш кадрларны белеткээрин база оларның билиин бедидерин дүргедириниң талазы-биле саналдарны ажылдап кылыр дугайында даалгаларны берген.

СЭКП-ниң политиказының ажык болурун күштеддирериг-биле, массалар-биле оон харылзаазын быжыгдаар сорулга-биле партияның удурткучу органнарының ажылының дугайын коммунистерге, чурттун бүгү чурттакчы чоннуга калбаа-биле дыннатырын партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга эргежок чугула деп көрген билдингир болгай.

Оон-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның Политбюрозу «Известия ЦК КПСС» деп информация журналын нарлап үндүрер дугайында шиитпирин хүлээп алган. Анаа партияның дээди органнарының шиитпирлерин калбаа-биле чугаалажып коорулу-биле партияның болгаш хөй-ниитиниң амыдыралының улуг айтырыгларының талазы-биле доктаалдар төлевилелерин нарлап үндүрер. ТК-ның, оон удуртукчу органнарының болгаш аппаратының чоруун турар ажылының дугайын хөй-ниитиге доктаамал дыннадырын СЭКП ТК-га болган эң чугула хуралдарын, чөвүл хуралдарын болгаш ужуражыышкыннарының стенограммаларын, партия ажылакчыларын соңгаанының болгаш оларны бөлүүлүүнүң дугайында медээлерин, оларның намдарын, чер-черде партия организацияларының амыдыралының хрониказын нарлаарын көрүп турар. Журналга партия архивинден материалларны база нарлаар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң албан айыы-биле органы болур «Правительственный вестник» солунну нарлап үндүрер дугайында саналды деткээн. Солун экономиктиг, социал болгаш культура политиказын амыдыралга боттандырып чорудар талазы-биле чазактың ажыг-чорудулгазының дугайын, чурттка эде тургустунуушкунну боттандырып чорудар талазы-биле чугула айтырыгларның дугайын хөй-ниитиге доктаамал дыннадыр. «Вестникке» статистиканың санныгларының аналиитиг таайылбырын болгаш хүлээп алган шиитпирлерниң күүседелзи-биле холбашкан социологтуг шинчилелерин, массалыг информацияның шүгүмчүлелдиг саналдарынга болгаш ажылчы чоннуң чагаалаарынга чалак организацияның харыыларының дугайында дыннадыгларны парлаар.

«Известия ЦК КПСС» журналды болгаш «Правительственный вестник» солунну үндүрери биистиң политиктиг системаның демократчыдылгазын ханыладырыыче партияның угланышкынынга хүтүүн, партия болгаш күрүне амыдыралынга ажык-чарлыг чорукту калбартыр арганы бээр.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу партияның иштики болгаш даштыкы политиказының эске чамдык айтырыгларын база чугаалажып көрген.

АЛБАННЫҢ АЯН-ЧОРУУ

СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң чаазаны-биле Румын Коммунистиг партияның Чингине секретары, Румынияның Социалистиг Республиказының Президентизи Николае Чаушеску албанның найыралчы аян-чоруун кылып, октябрь 4-те Москвада чедип келген.

Аэродромга Н. Чаушескуну болгаш оон казайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орулакчызы Х. И. Лукьянов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орулакчызы Н. В. Талызин болгаш албанның эске-даа кижилери үткүп алган.

Мотоциклчилерге үдеткен автомашиналар аэродромдан Кремльче чорупкан.

Кремльдиң Улуг өскүзүнүң Георгий залынга румын аалчыны үткүрүүнүң өзүлалы болган.

Н. Чаушескуга болгаш оон казайынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев казайы-биле изит байыр чедирген.

(СЭТА).

ДАГ-КАРАБАХТА БАЙДАЛ

СТЕПАНАКЕРТ, октябрь 4. (СЭТА). ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национаддар Совединиң Даргазы А. Э. Восс баштаан ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национаддар арызында харылзаалар айтырыгларының талазы-биле депутаттар комиссиязы Даг-Карабахта боор турар болуушкуннарга хамаарышкан айтырыгларны ол черде өеренип көрүп эгелээн.

Партия область комитединге, улус депутаттарының Даг-Карабах автономнуг область Совединиң күүскомунга комиссия кежигүннери ажылчы чоннарның, интеллигенцияның төлөөлекчилери, Степанакерт хоорайның чамдык бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удурткучулары-биле беседаларны кылган. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутаттары үлетпүр бүдүрүлгелериниг, областың районнарынга баар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Национаддар Совединиң комиссиязы Бакуга болгаш Ереванга партия, совет органнарының база күш-ажылчы коллективтерниң Даг-Карабах айтырыгының талазы-биле саналдарны ажылдап өеренип келер.

БҮДҮРҮП ЭГЕЛЭЭН

ШЯУЛЯЙ (Литва ССР). «Таурасе» дээр өскүт телевизорларның чаа хевирин бүдүрүп үндүрериг Шяулийиңнің телевизор заводу шинчээнин алган. Мурнуу корей бүдүрүлгенин аппаратта эптеп кааш кинескоплары чурук көргүзериниң миништының болгаш бедик шынарлының магадыгаан турар. Чыл саныында бүдүрүлге садыг четкизивче чаарбы муң шыдыт телевизорларны чорудуп бээр. Даштыкы фирмалар-биле кооперация тургузуп алган, заводтуң коллективи өскүт «Шяулияй» телевизорунуң чаа хевирин база бүдүрүп үндүрүп эгелээн.

(СЭТА).

СЭКП обкомунуң IX пленуму

ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР ҮЕЗИ

Октябрь 4-те Кызылга, Политиктиг чырыдышкын бажынынга, СЭКП обкомунуң IX пленуму болуп эрткенин дыннаткан бис.

СЭКП обкомунуң VI пленумунга Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинин адрезинге болган саналдарның болгаш шүгүмчүлелдернин күүселдезинин дугайында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинин Даргазы В. Е. Серяков аңаа дыннадыг кылган. Бөгүн ону парладывыс.

Республиканың совет болгаш ажыл-агый органнарының бүгү практиктиг ажылчорудулгазы партияның XXVII съездизинин, СЭКП ТК-ның оон даразындагы Пленумнарының, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының экономиктиг реформаны боттандырар, шиитпирлер амыдыралын улам ынай демократчыдар, ажыкчарныг чорукту калбартыр талазы-биле шиитпирлерин күүселдиринче, СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң болгаш РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын боттандырарыныче угланган дээрзин В. Е. Серяков демдеглээн.

Шиитпир-биле бистиң республикада үлетпүр болгаш кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниң хемчээли эрлан улгатканы, капитал тудугунуң хемчээли өзүп, улус ажыл-агыйының бүдүрүлге эвес адырларының материалдыг базазы быжыгып, чурттакчы чоннуң социал хандырылгазының деңнели бедип турар.

1986—1987 чылларда үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 15,6 хуу өскен, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү 20 хуу бедээн. Бир рубльге бараанның продукциязының чарыгдалы 6 хуу кызырылган. Оң ийиги беш чылдың ийи чылында күрүвете тараа, эт, дук, сүт болгаш чуурга садар талазы-биле даалгалары күүсеттинген. Акшаланыышкынның бүгү үндезиннериниң көп фондуларны 50 хуу хөйну киргген, капитал салыышкынларның хемчээли 49 хуу өскен.

1986—1987 чылларда бет муң ажыг өг-бүле чуртталга байдалдарын эжижиткен. Республиканың ажылчы чоннуң ортумак шалыңы бо чылларда 14,5 хуу өскен, чоннуң хереглел барааннарын бүдүрери 18 хуу өскен, чоннуң кижи санынга оваштыр ол өзүлде эт болгаш эт продуктуларынга 9 килограмм, сүт болгаш сүт продуктуларынга 53 килограмм, чуургага — 46 борбак, картофельге 7 база ногаага 6 кг болган. Республиканың улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының хөгжүдезинде чогумча-ныг чүүлдер бар.

Үстүнде адаттынган даалгалга дүүштүр РСФСР-ниң 12 областары, крайлары болгаш автономнуг республикалары Тывага шеф дузазын көргүзүп, чуртталга бажыңнарын, социал-культура болгаш бүдүрүлге хереглелдин объектилерин тудуп турар. Москва областының тудугжулары бодунуң даалгазын күүсеткен — 320 орунныг уруглар садын болгаш 1176 олуттуг школаны Кызылга тутканы, ажыглалче дужаапкан дээрзин демдеглээри өөрүнчүг, а Ленинград областың тудугжулары Кызылдың педагогика училищезинин өөрөлгге корпузун болгаш 280 орунныг общежитиезин чоокку түннерде дужаптар.

Экономиканы эргелеп башкарарын үндезинге эде тургузар талазы-биле СЭКП ТК-ның июнь (1987 ч.) Пленумунуң шиитпирлеринге дүүштүр бо чылын республикада үлетпүрүнүң 25 бүдүрүлгези долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-акшаланыышкынче шилчидер талазы-биле организациялары ажыл кошкан чоруттуунуп турар. Тудут организацияларының чүгле 70 хуузу коллективтиг керээже шилчээн. Тудугда мурнакчы дуржулга болгаш чаа технология кошкак шингээттинин турар, ол дугайын № 48 ТЭ-де бригадир Екатерина Бизяева СЭКП обкомунун пленумунга чугаалап турган.

Эрткен чылдың августа болган СЭКП обкомунуң VI пленумунга партия обкомунуң бирги секретары Г. Ч. Ширшинин илеткелинге болгаш пленум киржикчилериниң саналдарынга үлетпүрүүн, транспорттун, тудугунун, чоннуң амыдырал хандырылгазының, кадык камгалалының, агроөлетпүр секторунун болгаш улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының ажылын эжижидер талазы-биле совет болгаш ажыл-агый органнарының адрезинге шүгүмчүлелдиг саналдар болгаш сүмелер киргген. Оларны чугаалажып көрген, түс-түс хемчеглерни ажыддап кылган, Министрлер Чөвүлелиниң контролюнда алган.

Чижээ, эштер Б. П. Свиповтун, А. С. Дембиредлин, Ч. Х. Ооржактын, Ю. А. Чихочёвтун саналдарынга чуртталга бажыңнарын, школаларны, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин республикада оожум тудуп турарын шүгүмчүлээн. Оон-биле холбаштыр Министрлер Чөвүлелиниң президиумунуң хуралынга эрткен чылын «СЭКП-ниң XXVII съездизинин негелделинге дүүштүр Тыва АССР-ниң чер-чер Советтериниң объектилерин тударын эжижидер талазы-биле хемчеглер дугайында», «СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың апрель 11-де хүлээп алганы «Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдезин дүргедедир талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалын болгаш оон айтырыг талазы-биле РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың июнь 12-де доктаалын күүседир талазы-биле улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунун ажылының дугайында» айтырыгларны чугаалашкан. Бо чылдың августа чуртталга бажыңнарын делгем панельдиг кылыр планын күүседир талазы-биле Кызылдың бажың тудар комбинадының ажылының дугайында айтырыгны чугаалажып көрген. Амыгуеде «Көдээге чуртталга болгаш социал-культура объектилерин тудуп турарының байдалының болгаш ону улам ынай эжижидер хемчеглер дугайында» айтырыгны чугаалажырына белеткенин турар. Кызыл хоорай Совединиң күүскомунун чаныга капитал тудут килдизин 1987 чылдың сентябрьда организастаан, аңаа хоорайда чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура объектилерин тудар талазы-биле чагыкчының хүлээлезин ованган.

Ол хемчеглер чуртталга тудуунда ажыл-херекти эрлэн эжижидер арганы берген. 1987 чылда «Тыва тудуг» трест чуртталга бажыңнарын ажыглалга киргериниң планын 136,6 хуу күүсеткен, ийикпе, азы 34,8 муң дөрбелчин метр чуртталга шөлүн ажыглалга киргерген. Трест эрткен тос айларның тудуг планын база күүсеткен. «Тыва агроөлетпүр тудуг» каттыжыышкын эрткен чылын республиканың районнарынга чуртталга тудуунун планын 109,6 хуу күүсеткен, бо чылдың тос айларының планын база-ла эки боттандырган.

Боттарынга чуртталга бажыңнары тудар талазы-биле ажылды багай чорудун турары дээш «Тыва агроөлетпүр тудуг», «Тыва автоорук» каттыжыышкынларын, «Тыва хамаяты тудуг» трестин, Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглериниң талазы-биле күрүне комитединин удуртукчуларын пленумга шүгүмчүлээн. Ук шүгүмчүлелден олар чогуур түүнделдерни кылган. 1987 чылда «Тыва агроөлетпүр тудуг» каттыжыышкын өскүт ийи общежитиеин туткан, «Тыва автоорук» — бодунга чуртталга тудуунун планын 119,8 хуу күүсеткен. Бо чылдың бирги кварталында «Тыва хамаяты тудуг» трест Кызыл хоорайда 20 квартираалыг чуртталга бажыңын ажыглалга киргген болгаш база бир ыңдыг бажыңны тудуп турар. Бодунга чуртталга бажыңын Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының номин-теди эжеткен.

Ыңдыг болзажок чурттаар оран-бажың айтырыы чидир бооп артыышаан. 18 муң ажыг өг-бүленин чуртталга байдалын эжижидери негеттинин турар. Ыңдыг турбуже, республиканың тудуг организацияларында, тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудут материалдары бүдүрүлгелериниде бар күүлер долуулаг-биле ажыглаттынмайын турар. Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң болгаш тудуг чергелериниң ажылында кол четпестеринин бирээзи ол деп санап турар бис. Республиканың совет болгаш ажыл-агый органнары хууда чуртталга тудуун организастаарынче чогуур кичээвгей салбайын турар. Оон түннелинде хууда чуртталга тудуунун үлүг-хуулу ажыглалда кирип турар бүгү чуртталга шөлүнүң чүгле 4,8 хуулу болуп турар. Чуртталга бажыңнарын ажыглаарының база капиталы септелгезинин айтырыглары багай шиитпирлеттинин, аңаа көрдүнген акша-хөренги чедир шингээдин алдынмайын турар. Чижээлээргге, эрткен чылын Кызыл хоорайның чуртталга фондуун септээриниң планы чүгле 67 хуу күүсеттинген.

Ийи муң чылга чедир өг-бүле бүрүүн тускай бажың азы квартира-биле хандырар дугайында СЭКП-ниң XXVII съездиниңиң салган сорулгазын күүседири-биле республиканда 2000 чылга чедир чуртталга тудуунун программазы — «Чурттаар оран-бажың — 2000» кылдынган. 64,1 муң квартираны тудары азы ниитизи-биле 3,15 млн. дөрбелчин метр чуртталга шөлүн, оон иштинде 1988—1990 чылларда 14,2 муң квартираны ажыглалга киргери ында көрдүнген. 1988 чылдың январь 1-ге чедир квартира алырының үчүдүнга турган хамаяттыларны 1994 чылда бүрүн хандырары көрдүнүп турар.

Чуртталга бажыңнары болгаш социал таланың объектилерин тудар талазы-биле сорулганы боттандырары-биле Министрлер Чөвүлелиниң дараазында хемчеглерни ажылдап кылган:

— керээ болгаш ажыл-агый арганы-биле тудуп турар чурттаалга, коммунал, культура-амыдырал объектилериниң тудуунга доктаамал контрольду тургузар;

— ажыл-агый арганы-биле, аныяктарның чуртталга комплекизинин, чуртталга-тудут комплекстериниң база чуртталга-тудут кооперативтериниң күжү-биле чуртталга бажыңнары тударын бүгү талалыг хөгжүдер, улусчу тудут арганы-биле чуртталга бажыңнарын тударына күш-ажылчы коллективтерни болгаш чурттакчы чоннуң калбаа-биле киириштирер, хууда чуртталга бажыңнары тударын организастаарын эжижидер;

— бүдүрүлгелериниң, организацияларының, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң акша-хөренгилерни киириштирип турган, хууда чуртталга бажыңнары тударының, септээриниң болгаш ажыглаарының эштежилгелерин организастаарынга бүгү талалыг дузаны көргүзер;

— амыгы тудуг индустриязының болгаш тудуг материалдары бүдүрүлгелериниң күчүлерин долу ажыглаар;

— «Тыва хамаяты тудуг» трестиң чаа күчүлерин тудар болгаш техниктиг эде дериишкиннерни кылып турган, Кызылдың бажың тудар комбинадының, «Тыва агроөлетпүр тудуг» каттыжыышкынның, «Тыва тудуг материалдары» каттыжыышкынның күүлерин ужаттырар.

Ниитизи-биле чуваалаарга, СЭКП обкомунун пленумунун чуртталга тудуун шиитпирлериниге министерстволарны болгаш ведомстволарны чуткуддуу-биле киириштирер, чуртталга тудуун ажыл-агый арганы-биле чорударын калбаа-биле ажыглаар, кооперативтиг эде болгаш хууда арга-биле чуртталга тудуун кылырын организастаар дугайында негелдези биске кол сорулгаларның бирээзи боор артыш турар. Оон-биле чергелештир Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орулакчызы В. П. Болбаттың ол айтырыгларны оожум шиитпирлеп турарын демдеглээр хөрек.

СЭКП обкомунун пленумунун шиитпириниге дүүштүр чуртталга тудуу-биле чергелештир школалар, школа назыны четпээн уруглар албан черлери тударыныче Министрлер Чөвүлели улуг кичээвгейни салып турар. Бай-Тайга районунуң Бай-Тал суурунда 784 өөреникчиге школаны ажыглалга киргген, бо чылдың төнчүүнүге чедир Кызыл болгаш Шагаан-Арыг хоорайларының кайызында-даа 1176 өөреникчиге школаларны ажыглалга киирер. Келир чылын Тээли суурга 50 өөреникчи турар интернатты, Чадаанга 140 бичин чаштарга уруглар садын, Кызылга кайызында-даа 1176 өөреникчи өөренир ийи школаны, 280 бичин чашка уруглар садын тудар. Кызылда ол ийи школаны Красноярск крайының болгаш Горький областың, а уруглар садын Алтайның тудугжулары тудуп турар. 1989-1990 чылларда Кызыл-Даг 90 уруглу, Тээлиге 140 уруглу уруглар садтарын тудар. Ыңдыг болзажок социал айтырыгның ол талазы оонбиле бүрүн шиитпирлеттинмес, оон ынай кылыр ажылдарның хемчээлин он үшкү беш чыл планынга көөр апаар.

СЭКП обкомунун пленумунга кылган илеткелге болгаш аңаа болган саналдарга мал ажылын хөгжүдеринде болгаш брцеллёз болгаш туберкулёз аарыгларын уаткаар хемчеглерни боттандырарында четпестер база суггаттыг чергелерни четпес ажыглан турары дээш Агроөлетпүркүркомунун, моон мурнунда турган Мелиорация болгаш суг ажыл-агыйының база Кадык камгалал министерствозунун удуртукчуларын тыңнымы шүгүмчүлээн. А. С. Дембиредлин шүгүмчүлелдиг саналын өлүгаар Министрлер Чөвүлелиниң Президиумуну болгаш республиканың эпидемиягга удур тускай комиссиязы эрткен чылын болгулаан хураалдарынга брцеллёз болгаш туберкулёз-биле демиселди күштеддирер талазы-биле айтырыгларны кат удаа чугаалажып көрген болгаш чогуур хемчеглерни боттандырган. Алдынган хемчеглериниң түннелинде Бай-Тайга районда кижилериниң брцеллёз аарыгдан аарыр чоруу 1,2 катап, а уруглардың өлүм-чидимге таварыры 2,3 катап эвээшээн.

Оон-биле чергелештир Министрлер Чөвүлелиниң (эш Абрамов), Агроөлетпүркүркомунун (эш Сувандин), Кадык камгалал министерствозунун (эш Сизых) ол халдавырлыг аарыгларны уаткаар талазы-биле хемчеглерни кошкак боттандырып турарын демдеглээр херек.

СЭКП Бин-Хем райкомунун бирги секретары Ю. А. Чихачев районда суггаттыг чергелерни тудуунун болгаш ажыглалдының шынары багай бооп турарын саналыгга демдеглээн. Агроөлетпүркүркомунун болгаш Суг ажыл-агый министерствозунун 1987 чылда кылганы суггаттыг чергелерниң системаларының болгаш суггаттыг чергелериниң инвентаризациязының түнелинде Бин-Хем районда Хошпайның болгаш Тарлагның суггаттыг системаларын үндүр бижээн болгаш ол чергелерни аңаа чергер кылдыр саналан. Малиновкада 260 гектар база Азеотте 86 гектар чергиниң суггарылга системазын эде кылган. «Өөк» болгаш «Хадың» совхозтарының тракторларының моторларын үр септеп турарынга хамаарыштыр «Кызыл» септе-лге-техниктиг будүрүлгезиниң адрезинге шүгүмчүлел база болган. Моторларны дүргеп септээн, ажыл-агыйларже чорудуп берген.

«Революцияның чалбыжы» совхозтуң саанчызы М. И. Амыртаа ук ажыл-агыйда инек каларар одарлар чедишпестей бергенин саналынга чугаалаан. Тыва АССР-ниң Агроөлетпүркүркому ол совхозтуң специалистери-биле кады малдарны чүүл аайы-биле одарладыр чергерин эде хуваган болгаш тус-тус ферма, бригадаларга быжыглаан. Чижээлээргге, саар инектерни Мажалык хемнин унунда шыналга кадарарын чурумчуткан. Ук ажыл-агыйда бүгү малдың одар-биле хандыртынганы амыгы уеде 132 хуу бооп турар.

Ыңдыг турбуже, ол совхозтуң специалистериниң харыысалга болгаш контроль чок бооп турарындан одарларны малга система чок са бастырып, оларны ажыглаарының чурумун сагыйын турар. Ажыл-агыйда уксаажыдыга ажылы чүгээртеп орар. Красноярск фермазында инектерни боозаткаанының база инек бүрүзүнүң бызаалаан үеин демдеглээр цептерлерни ажыглап эгелээн, сүттүң үскүрүн тодарадырыы-биле контроль саалдарны он хонуктан чорудун турар. Казыларының уксаа шынарын тодарадыры-биле тускай кодаанны тургускан, оларның сүткүрүн саар инектер коданыыче шилчидин турар. 1987 чылда ноя кодаанның түс инекке оваштыр 39 тунгуш немешкен. Брцеллёз аарыгны уаткаар хемчеглерни фермада боттандырып турар.

Куш-ажылчы коллективтин чөвүлелиниң шиитпирин бүүгаар фермага 140 уруглу уруглар садын бирги өөлчерге тудар болган, оон даразында Малчынның амыдырал хандырылга бажыңын тудар.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секретары Ч. Х. Ооржак саналынга Агроөлетпүркүркому болгаш Сибирьниң Кедээ ажыл-агый экономиказының эртем-шинчилел институдунун республика кылдызын совхозтарга бригада болгаш өг-бүле керээлерин шингээдиринге кошкак дузалажын турар деп шүгүмчүлээн. Ол талазы-биле чогуур литература тыва дылда чок бооп турар деп, ол чугаалаан.

1987-1988 өөреликте чылында удуртукчулардан болгаш РАУК-тер база совхозтар специалистериниден 985 кижи, оон иштинде мал болгаш чер ажылының 276 бригадирлери долу бот-орулга-чарылга, керээ болгаш бот-акшаланыышкын айтырыгларының талазы-биле Агроөлетпүркүркомунун школа-зынга өөредилгени эрткен.

Сибирьниң кедээ ажыл-агыйны электрижидириниң эртем-шинчилел институдунун кылдызының специалистери СЭКП-ниң XXII съездин аттыг совхозка чораан болгаш сүт-бараан фермазынга куш-ажылды керээлиг хевирлерни нептередириге дузаа көргүскеннер. Бо чылдың эгезинден бээр ол институтуң кылдызы республиканың совхозтарынга керээни нептередириниң айтырыгларының талазы-биле керээлиг ажылдап турар. Куш-ажылды организастаан чорударының керээлиг хевириниң айтырыгларының талазы-биле литератураны Агроөлетпүркүрком тыва дылга үндүрүп шыдаваан.

Эш А. С. Дембирел бодунун саналынга сакманчыларны чуртталга бажыңнары-биле хандырарының болгаш оларның амыдырал байдалын эжижидериниң, ол ышкант «Тээли» совхозтуң Кызыл-Даг салбырынга ангор уксаалыг өшкүлерин өстүрер талазы-биле тускай ажыл-агыйны тургузарының дугайында айтырыгны кодүрүп үндүрген.

1987 чылда Бай-Тайга районда хой ажылының ажыладакчыларынга 756 дөрбелчин метр чуртталга бажыңын (21 бажыңны) болгаш алды чунар-бажыңны туткан. Бо чылын хойжуларның турлагларынга чаңгыс квартиралыг 18 бажыңны болгаш 14 чунар-бажыңнарны тударын планнаан, оларның иштинде 13 бажыңны, 15 чунар-бажыңны ажыглалга киргген.

Эрткен чылын СЭКП обкомунун бюрозунун болгаш Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1987 чылдың ноябрь 11-де № 222 каттышкан доктаалын өлүгаар өшкү өстүрер дөрт совхозту, оон иштинде Кызыл-Даг салбырга организастаан турускан.

«УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжузу В. С. Кунгаа пленумга бодунун саналынга ажыл-агыйның тускай эртемнигларын оларның боттарының билиглерин ажылчыларга дамчыдып бербейн, улус-биле, ыянгыя хожудап турар хойжулар-биле четпес ажылдап турарын шүгүмчүлээн.

1987-1988 чылдың кышкы үеэзинде мергежил бедилер сорулга-биле колдуунда бүгү хойжулар чер-черге экономиктиг болгаш зоовстеринар өөредилгете хаара туттуунган. оон иштинде «УТКА 25 чылы» совхозтуң хойжулары база.

Оон-биле кады Министрлер Чөвүлели, Агроөлетпүркүрком ажыл-агыйларның ажыл-чорудулгазынга контрольду кошкак боттандырып чорудун турар, оон түннелинде малчынларның, ыянгыя хойжуларның ортузунда өөредилгени доктаамал эвес чорудун турар, а чамдык ажыл-агыйларга өөредилге ёзу барым-

(Уланчызы 2-ги арыда).

СЭКП обкомунуң IX пленумунуң

ПРАКТИКТИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕР ҮЕЗИ

(Тоннчузу. Эгеши 1-ги арында).

даалаан шинчилиг өртүп турар. Совхозтарда дешпидгелиг технологиялары, аренда болгаш коллективтиг керээни соңгум пептередип турар. Министрлер Чөвүдели, райүүскомнар, Агроөлетпүрүүрком ол айтырыглар талазы-биле пленумга үнген шүүмүүлдүт саналдарны боттандырын чорудар дээш шынгыы ажылдаар ужурлуг.

Кедээ черде совхозтар төптеринде амыдырал хандырылга бажыңнары бар, совхозтар чүүттакчы чонга ачы-дуза чедирилгезин көргүзүп турар, ынчалза-даа ол ажылдың үүлүүн чорутпайн турарын чонуң амыдырал хандырылга министри С. К. Буянды демдеглээн. Кызыл хоорайга амыдырал хандырылга бааазын быжыглаар, хоорайны чүүттакчы чонуң амыдырал хандырылгага хереглелдерин хандырарын барымдаалаан оны тудар ужурлуг, ылаңгыя 4 болгаш 5 микрорайонларга хандырылга черлери керек.

Республиканың Агроөлетпүрүүркому совхоз бүрүүнге ачы-дуза чедирилгезинин планын берин турар. Эрткен чылын олар 1 миллион 383 мың рублиге ачы-дуза чедирилгезин чонга көргүскен, ол болза планның 135 хуузу болуп турар. Ынчалза-даа бо чылын ачы-дуза чедиринің тос айларының планы күүсеттинмээн.

Кызыл хоорайның мурнуу микрорайонунга амыдырал хандырылга бүдүүргелериниң материал-техникиг базазын калбартыр сорулга-биле чүүрталга бажыңнарының бирги каттырында фото-салон, № 10 харылаа салбыры, № 22 аптека тургузарынга тускай черлерин үндүрүп берген. 4 болгаш 5 микрорайонларда хүлээн алыр пункт, «Берекка» ателье, «Идик сеңтээра» павильон ажылдаан турар, ураң чүүл училищезинин общежитиезинде хүлээн алыр пунктуну ажыктаан. Хоорайның ең талакы эринде баш таарар чер ажылдаан турар, чылдың төнчүүлүнге чедир аңаа хүлээн алыр пунктуну ажылар, Калинин көдүүмүзүнге автомашиналарны төлевирлиг тургузар кооператив черин кылыр.

Министрлер Чөвүделинге ССРӨ-ниң Күрхандырылгазында республикада кол девискээр эргелелиниң талазында ажылдаан амыдырал хандырылга бүдүүргелериниң материал-техникиг базазын калбартыр сорулга-биле чүүрталга бажыңнарының материалдар-биле хандырарын эскижиндер талазы-биле ажылды чугаалажып көргеш. Ынчалза-даа бисте бараанар бүдүүргези болгаш телевизирлиг ачы-дуза чедиригези ам-даа оожум хөгжүү турар. 1987 чылда чүүттакчы чонуң кижи санына онаатыр республикага чонуң хереглел бараанарын чүүле 214 рубліге бүдүүрү үндүрген, ол болза Чөөн-Сибирьниң экономиктиг районунга деңнеерге 3,6 катап эвээш болуп турар. Чонуң хереглел бараанарын кылып турар бүдүүргелериниң болгаш каттажылыышкынарының материал-техникиг базазы кошкак болуп артышаан. Министрлер Чөвүдели (эш Парунин), Күрплан (эш Монгуш) болгаш райсооркүүскомнар чамдык бүдүүргелерде болгаш каттажылыышкыннарда бар күүчүлерин улам-на долузу-биле ажыглаарының, чаа бүдүүргелерин тургузарының айтырыгларын оожум шинтиирлеп турар. Кызылдың алгы заводу, Кызылдың даараныгга, Ак-Довурактың даараныгга-трикотаж фабрикалары, үлетпүр комбинаттары болгаш чүүттакчы чонга бараанар бүдүүрү турар өскээн хей өске-даа бүдүүргелер чаңгыс, будун чартык эдлечгиг ажылдаан турар. Чаа бүдүүргелерин тудары саадаан турар. Чамдык бүдүүргелерде цехтер болгаш участоктарны чаартыры, калбартыры болгаш техникиг эде чепсегээрге саадап, эргижирээн технологиялары болгаш дериг-хереклелдерни ажыглап турар.

ИХМ-ниң, Агроөлетпүрүүркомунуң аъш-чем үлетпүрүнүң бүдүүргелери, хлеб быжырар болгаш макарон үлетпүрүнүң каттажылыышкынары, тудуг организациялары чонга бараан бүдүүрер талазы-биле планныг онаалдаларны үрүүлүү күүсеттейин турар. Бараан курзавырларын немээрге «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттары, автосепителе заводу, «Тыва тудуг материалдары» болгаш «Тыва ыяш-одаар үүлү үлетпүрү» каттажылыышкынар кошкак киржип турар. Оон түүнелиңде ам безин республикаже чүүттүү өске районнарындан культура-амыдырал хереглелиниң ең бөлүүн үүлүдерин кинр сөөртүү үлажылаан турар, ону республиканы бүдүрүп кылып ап болур. Чонуң хереглел бараанарын бүдүүрүп турар бүдүүргелериниң хей өскээн чарыгдалдарны эвээжедир, карылгалыг чорукту кылыр болгаш орудалыг болурунуң деңнелин бедидер талазы-биле планныг ажыды чорутпайн турар.

Чамдык хей күш-ажылчы коллективтериниң удуртукчулары болгаш специалистери ажыл-агый чорударының чаа механизминиң аргаларын, эргелеп башкарыдының экономиктиг методтарының эки аргаларын долузу-биле амдаа ажыглаан билбес.

Агроөлетпүрүүркомунуң болбаазырадын кылыр адырларының бүдүүргелериниң ажылын эскижидер, сүт комбинадының продукциязының ассортиментизин калбартыр талазы-биле хемчегдерин ап чорудуп турар. Бо чылын баранкалар болгаш будка кылыгларын бүдүрер талазы-биле шүүмүү ажыглалга киргген. Бо чылдың дөрткү кварталында хонукта 300 килограммны бүдүрер торт быжырар цехти ажыдарын төлевилөөн, Кызыл хоорайга Октябрь күдүмчүзүнге изиг хлеб быжырын садар магазинин ажыдар.

Бүдүүргелериниң болгаш организациялариның дузалаа ажыл-агыйларынга хаваа оолларын садарын көөдүүлер дугайында саналды Улуг-Хем райсоветтиң күүскомунуң даргазы Д. Х. Ооржак киргген.

Эрткен чылын республиканың совхозтары пинтиин-биле 1690 хаваа оолларын, оон иштинде чүүттакчы чонга 1346-ны саткан. Бо чылын үүлүе 907 баш хаваа оолларын, оон иштинде Улуг-Хем районга 84 башты саткан.

Тудугжуларының ажылдаан турар объектилериге сөөртүп эккеп турар аъш-чемниң багай шыварының талазы-биле шүүмүүлелди Садыг министерствозунга хамаарыштыр № 48 тудуг эргелелиниң төөрдекчилер бригадири Е. С. Биляева чугаалаан.

Садыг министерствозу алгы-тон фабриказының тудуунда ажылдаан турар ажылчыларга, педагогика училищезинге болгаш бажың тудар комбинатка изиг аъш-чемниң садарын организастаан, чемниң шынары эвээн экижээн.

Чамдык объектилерде буфеттер тур ажылдаан турар, ынчалза-даа айтырыгны төнчүүлүнге чедир шинтиирдеевээн. Ынчаңгаш Министрлер Чөвүдели (эш Парунин), Девискээр айы-биле тудуг каттажылыышкыны (эш Остапин), Садыг министерствозу (эш Ходырев) тудугжуларга пинтиинин чемненгилезин организастарында бар четпестерни чайладыр талазы-биле немелде хемчегларни ап чорудар ужурлуг.

Республиканың хереглекчилер эвилели чыл санында хамаатыларга чиик автомобильдерни садып турар-даа болза, оон-биле кады бензинге фондулар өспейн турар деп Респотребсоюзтуң баштаар черинин адрезинге шүүмүүлелди СЭКП Тожу райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш кылган. Амгы үеде фондуларны чер-черден кээп турар чагыглар ёзугаар үүдүүрп берип турар болгаш ону, садарын, организастаан, ооң иштинде Улуг-Хем районда 86 башты саткан.

Эш А. С. Дембирел Бай-Тайга районунуң суурларынга садыг шөлдерин калбартырының талазы-биле айтырыгны сайгарын көөрүп дилээн. Амгы үеде Респотребсоюзтуң шүүмү-биле Тээлиде пинтиин садыглаар шөлү 450 дөрбелчин метр магазинин тудуп, Кара-Хөл суурда магазинин улгатырын турар. Республиканың Министрлер Чөвүдели садыг аймаалы контрольда алган. Садыг министри П. Н. Хөдырев Министрлер Чөвүделинің хуралында Садыг министерствозунуң ажылының дугайында чоокта чаа отчёт берген. Ынчалзажок Садыг министерствозунуң болгаш Респотребсоюзтуң удуртукчулары ажылының стилин болгаш методтарын маажым эде тургузуп турар. Оон түүнелиңде бөгүүде чонуң садыг хаваңнырылгазында шынгыы четпестер ам-даа бар.

СЭКП обкомунуң VI пленумунга «Торгалыг» совхозтуң партком секретары Б. Х. Натпит харылзаанын будүүргетехникиг эргелелиниң районунуң харылаа салбырынга негелде чок хамаарылгазының АТС-тің сеңтелгелиниң узамдыкканының дугайын шүүмүүлээн. Оон өңгүда ол район төвү биле Торгалыг суур аразынга автобус шимчээшкинин ажыдарының айтырының турганын. Торгалыг—Хандагайты аразының харылаа шүүмүүнүң түүү амгы үеде доолуган. Торгалыг суурда 50 номерлиг АТС ажылдап турар. «Тыва автотранс» каттажылыышкын Торгалыг—Хандагайты аразының автобус шимчээшкинин ажыткан, автобус шелдада дерт катап чорап турар.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүү, № 1 АТБ-ниң чолаачызы В. К. Кошелев транспорт хандырылгазының айтырыгларының талазы-биле саналаа-оналдарны киргген. Чижээ, 1987 база 1988 чылдарда дүжүт ажаалдазынга үүлүе 100 автомашинаны (автопарктың 10 хуузу четпес) киргиштиргеи, ол дээрге мурнуку чылдарынынга бодаарга үсүүк эвээш. Абазаның мөөнүзээр болгаш Абаканның нефть базаларының ажыл-чорудуктазын экижидер талазы-биле ажылдар кылдыктан, олар ам будун чартык эдлечгиг ажылдап турар, а Абаканның нефть базазы 17 шактан ынай кывар-чаар үүлдерин үүлүе Тыва АССР-ге кылдыр чүдүрер. Республиканың ведомстволарынга хамаарылгалыг оон өске базаалар «Тыва автотранс» каттажылыышкын-биле ажыл-агый чорудулгазының чаа байдалдарына дүүшүүр дорт керээлериниң үндезининге ажылдап турар. Ол керээлерде оларның ажылының үеин база шимчээр составтың хевирин айыттынган.

«Тыва автотранс» каттажылыышкын автомашиналарны даг-дүгү үүдүрери-биле «Тыва даг-дүгү» комбинатка бээрининг болгаш ССРӨ-ниң Күрхандырылганың республикада кол девискээр эргелелиниң Абаза базазынга дүжүрериниң графигин ажылдап кылып турар. Базаларының хей кезиниде чүүктерин коңдуунда холбиле дүжүрер, үүлүе чамдык тудуг организациялары көдүүрүү механизмнер-биле дээре хандыртынган. Улуг тонажтыг контейнерлерни чүүлүе Кызылдың КТЭК базынга дүжүрүп турар. Оонбиле чергелештир чүүк алыкчылары боттарының базаларын көдүүрүү транспорт механизмнер-биле хандырарының талазы-биле боттуг хемчеглерни албайн турар.

Партия обкомунуң VI пленумунга тургускан айтырыглар — республиканың ажылчы чонунуң аъш-чем-биле хандырылгазын экижидери, чүүттакчы тудуун күштелирери, чонунуң кадык камгалалыы, чырыдышкынды, дыштанылгазын болгаш культурлуг хандырылгазын экижидери —бирги эдлечгиг сорулгалары боолу артып турар. Бо айтырыгларны бис үүлүе амыдыралдың бүтү талаларынга эде тургустунган, ынчан шинтиирлеп болур бис деп чүве бөгүүде билдиннир.

ССРӨ-ниң Дээди Советинин оон бирги чыжыкының бо чылдың октябрь 1-де болган эдлечет чок сессиязынга М. С. Горбачев мынча дээн: «Советтер күрүнө ажылының кол кезии бодунга хүлээн алган, чер болганга партияның экономиктиг социал національ политиказының херек кырында идепкейлиг боттандырыкчылары аңаар ужурлуг».

Бөгүн күжениишкиннинг практиктиг ажылдың үеин келген. Чогум-на ол совет болгаш ажыл-агый органнарының бүтү ажыл-чорудуктарының, чер-черде кадрларының харысалгазын тодарадып турар. Экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң айтырыгларын боттандырар, чылдың бүдүүрүг планнарын доозарының, үлетпүр, транспорт, тудуг, коммунал-амыдырал, культура хандырылгазының бүдүүргелериниң кышкы үеде ажылдаарынга белетгелиниң тодаргай сорулгаларын шинтиирлээриниң талазы-биле шудургу болгаш боттуг хереклерни бистен үе негеп турар.

Шинтиниң мал ажылын кыштагаашкынга белетгээриниң айтырыглары онзагай кичээнгейни негеп турар. Бо адырда ажыл-хереклерниң байдалындан ажылчы чонунуң чаагай чоруу, аъш-чем продуктуларының садыгда барын хамааржыр деп чүве кижи бүрүүнге билдингир. Ынчалза-даа болган төлээде, совхоз бүрүүнге мал ажылының продукцияларын бүдүүрериниң деңнелин күсүү-кышкы үеде эвээжетпес, а харын арттырар, көдүүрер кылдыр ажылхереклер ынчаар тургузар херек.

Амгы үеде чылыг үеин эртүүрбейн мал чемнери курлавырларын улаштыгаар, фермаларны болгаш чемнер белетгээр цехтерин белетгээр херек. Кышкы үеде мал ажылынга ажылдаар кижилерге таарымчалыг байдалдарны тургузарыныче онза кичээнгейни углары чугула.

Республиканың дыка хей ажыл-агыйлары мал ажылының кышка белетгелин багай эвес чорудун, ынчалдан-даа ооң-биле харыысчок кышкаш үүлүдерин бөгүн утпайн турар. Ынчалдажок чүүү-даа херекке албас, организас чок, ажыл-агыйжы эвес чоруктарга алыскан ажыл-агыйлар база бар. Партия комитеттери, партия эге организациялары, совет болгаш ажыл-агый органнары таварылга бүрүүнге принципиалдыг үнелээшкинин берип, күш-ажылчы коллективтерин, удуртукчуларын, специалистерин, ажыл-агый органнарының күсеңдезинче мобилизастаар дээрининге бүзүрел турар мен.

• • •

Партияның область конференциязын-даа маныаайн, бөгүн, амдыгаатан эгелеп шинтиирлээр ужурлуг айтырыгларга пленумнуң киржиктилерге доктаалаан. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың чаңгыне директору Ю. Т. Комаров республиканың Министрлер Чөвүделинин кичээнгейин ийи кол айтырыгче угландырган. Барымын-Хемчик районунуң совхозтары кедээ ажыл-агый продукциязының бүдүүрүге хемчээлин улгаттырын турар. Ынчалдыг турбуже, удаас болур партия конференциязынга Ак-Довурактың коммунистерге совхозтарның фермаларына бүдүүрүүнгеи сүт кайдал, ону магазиннерден садын алыры чүүте бергел деп айтырыгны салын болур. Малчыннарның буруузу мында чок. Кат-да чыл бурунгаар Кызыл-Мажалыктың сүт заводун ажылдаанга киргген. Бо үениң дургузунда ук бүдүүрүге шуут саңдараан. Ында өзүлүт аъ чок ышкаш сагындырар. Сүт болбаазырадын турар кижилер специалистер чорударын, бир-ле чүве сеңтеп бээрин даг-дүгүүлерден дилеп турар. Дузаны оларга көргүзүп-ле турар, а түүнел чок, заводта ажылхерек чедер экижиевейн турар. Ооң чылдагааны үүдед, ында тургустунган чогумчалыг эвес үүлүү совет болгаш ажыл-агый органнары кажан чайладырыг?

База бир мындыг айтырыгны көрээлиннер. Бо чылын «Тыва автотранс» каттажылыышкынының транспортчулары боттарының ажылынга улуг хожудаашкын болдурган. Бөгүн оларның комбинатта өрези сөөртүмээн 2 932 тонна даг-дүгү болур. Бир мың хире тонналы Минусинск АТБ-ни сөөртүмээн, оон чылдагаанын удуртукчулары республикаже картофель болгаш одаар үүлү сөөртүү турганы-биле тайылбырлаар. РСФСР-ниң Нефть продуктуларкүркомунуң Тыва эргелелиниң ажылдакчылары чолаачыларга чаа квартадың кыыар-чаар материалдар талонун бербээнинден ол четпестер болган. Оон түүнелиңде сес мың ажыт тонна даг-дүгү чыгды бергеи, сеңтябрьда бүдүүрүге 270 мың рубль арыг орудганы чедир албаан. Арыглал фабриказынга үшкү эдлечгин немей организастаар ужурга таварышкан бис. Оон хүлээдгеин —бүдүүрүге төөлериниңдеи бедеи продукцияны үндүрери.

Даг-дүгүүлериниң ол ветгелдезинге харылаарын «Тыва автотранс» девискээр-бүдүүрүге каттажылыышкынының начальнигин А. В. Рудзинский оралдашкан. Транспорттуң аъаа турар чоруунуң кол чылдагааны— Абазаның аргыштырылга базазының ажылының четпези. Ол бүдүүргеин республиканың Күрхандырылга кол эргелелиниң чыгыргазынче дамчытпайн турар үеде «Тыва даг-дүгү» комбинаттың продукциязын дүжүрери-биле холбашкан мындыг чидиг айтырыг тургустунмайн турган. Комбинат базаза бодунуң ажылдакчыларын 12-деи эвээш эвести тудун турган. Амгы үеде даг-дүгүүлер ол ажылын кавранче дашкаш, бот-бурулгачарылганың үезинде аргыштырылга базазынга дузалажыр күш чардыктырары ажык чок деп олар саналаан. Оон түүнелиңде үүлүе сеңтябрьда бөгүн дүжүрериниң маныаан, 20 хире автомашина базазының ажылының аксына 15 хуузу өрттүрген. Камнаргаа чедин алыр дээн даг-дүгүүжерге ол кандыг ажыкты берсеңиз?

Транспортчуларының аъаа туруушкун болдуруп турар чоруунга бодунуң ведомствозунда кандыг-даа бурууу чок деп, РСФСР-ниң Нефть продуктулар талазы-биле күрүнө комитетинин Тыва эргелелиниң начальнигы И. Ф. Ситников саналаан. Кыыар-чаар материалдар талону бербээнинден транспортчулар хей аъаа туруушкун болдурган дээрин үүлүе партия обкомунуң пленумунуң үезинде билдиннген.

Тыва АССР-ниң юстиция министри Ю. П. Слободчиковтуң бодалы-биле алырга, парчыткаш, Кызылдың чүүттакчыларынга-даа, кожа районнарга-даа садып, белеткел конторазынга-даа дужаап турар.

Уруглар садыгында ойнаарактар эвээш, кичээлдерге хереглээр көргүзүг материалдары чедишпес. Хайыракан кедээ Совет күүскомунуң даргазы И. В. Шойнуу ол бүгүнү херекке албайн турары ол бе, азы нараа-биле көрбээн, кулаа-биле дыңнаваан бе? Ол бүгү четпестерге сагыш салып көрүнер, эргим депутаттар, даргалар болгаш садык ажылдакчылары!

Бистиң мурнуусталы бир ай бурунгаар эмчилер болуу районга хиналда кылын чорааан. Ол хирезинде магазиннер биеэ хевээр куруг чыгыы, а уругларга сүт кужилары керек кырында ажылдаайн турар. Сүт заводун чаа хоорайже көжүрүп келген соонда, ол ам-даа «чалгынын» хербээн. Совхозтар, «Найырал» совхозтан өскеэн, сүт садарындан ойталаанар.

«ЧАМДЫК ЧҮҮЛДЕР КЫЛДЫНЫЙ ТУРАР»

Чок. Даңдар-оол Хаангыр-баевич, кадыкшыл талазы-биле ажылда ажыжээн чүве коннуг эвээш-тир. Херек кырында барык чок чыгыы. Шагаан-Арыгның мырынай төвүнде үлетпүрүг девискээр биле чүүттакчылыг чер аразында бонту оваалаңдыр төп кааа, ыт, нуш үүлээн, чытбуу-даа ажок. Ол ам кадыкшылга хоралыг болбайн канчаар...

Хоорайда стадион болгаш хаак базазы чок. Спорт комплексинин тудуун чүүле планнаан турар. Культурамассалыг болгаш арагалаашкынга база алкоголизмге удур ажылдар сулараанындан эвээрик кижилер болгаш корумчурум үрээшкиннери аъаа көскүлеп апарган. «Погаа чыланының» бажы ковайын орар.

Оон ынай районда «Кадыкшыл» программазының чаңгыс-даа пунктузун күүсеттээн — дувурээшиниг байдалда артган. Удуртукчу ажылдакчылар медицинаже болгаш уруглар албан черлериче кошкак кичээнгей салып турар. Чижээ, № 18 кежун чоруур механизастаттынган колоннаның начальнигы О. В. Ткаченгаа № 4 уруглар садының эргелеченин септелгеге дузалажырын дилээрге, харын чок болган. Ол удурланышкынның демдээ кылдыр ол садикке турган уругларын дорааан өске садикче шилчидип апарган.

Улуг, биче хуралдарга «Кадыкшыл — бистиң байлаавыс», «Уруглар—бистиң келир үеивис» деп катап-катап чугаалажып турар бис. А ол хирезинде кадык камгалал талазы-биле эки дыңнар кылынган чүвеивис коңгус эвээш. Ол дээрге бистиң боттарыстың четпезивис-тир. Ол эки эвес түүнелде берип турар. Ынчалдыг четпестер — бистиң харысалга чогувусту, доо сеткилдивисти көргүзүп турар-дыр.

В. ВЕРЕЩАГИН. Республика эмнелгезинин травматологии салбырынын эргелеченин; **В. АВСИЕВИЧ**, «Шагаан-Арыг тудуг» трестин № 42 тудуг эргелелиниң штукатур-малявлар бригадири; **Г. ООРЖАК.** Республиканың карак аарыглар салбырының эргелеченин; **Г. МУРЫГИНА.** («Тувинская правда» солунунуң корр); **К. ОЮН.** («Шын» солунунуң тускай корр»).

«Кадыкшыл» программаның боттанылгазы кандыгыл?

КИЧЭЭНГЕЙНИ—КИЖИЖЕ

• Боттуг кылыпкан чүве чок. Чүге ындыгыл? Боттарыстың четпестеривис-тир. Доң сеткилдиг болбаалыңар

Сөөлгү чылдарда бистиң республикада бичин чаштарының өлүп хораар чоруу дувурээшиниг байдалда артышаан. Ол дээрге ве болур аныяк кижиге болган чаш толгаа ой-шаанда дуза чедиринин кошкаан, эмчилерниң талазындан ээ-харымсалга чок чорунту көргүзүп турар. Чаштарның өлүп хораар чоруун кызырар азы шуут сокедыр дээш үүлүе эмчилер эвес, а нелер боттары база, эрге-чагырга организациялары, хей-иштин организациялары сагыш салыр, төлептиг үлүг-хуузун кинрер ужурлуг. Чүүле деминг хөделиишкиннеден ол талазы-биле эки түүнелдің чедин ап болур бис. Таваарлаашкынның болгаш таптаашкынның, чамдык удуртукчу ажылдакчыларның тоомча чогуудан, чамдык эмчилериниң үүлүе хүнүн бодаар доскут сеткил-сагыжындан ыындыг эки эвес байдалда кээп үсүүн-дир бис. Ам бо байдалды үндезинин-биле өөнертир. Канчаар? Чаш кижи медицина талазы-биле херек бүгү-ле дузалаачыны алган турарын хөөн кадык камгалал шүүмүүнүн ажылдакчылары чүү кылза эвес? Бошуур нелер болгаш чаш уруглардыг хереженнер медицина дузазын бүрүн алыр, херек ниизы-бүрү чем-биле хандыртынган, эмнелгелерге ажаалда-тежээл эки турар ужурлуг. Рейд бригадазы ол бүгү айтырыгларга харымны тыпкан бе? Ону ам керээлиңер.

«ТУДУГЖУЛАР СОТКА ОЛУРТКАН»

«Кадыкшыл» деп программаның боттанылгазы Улуг-Хем районда пинтиин-биле кошкак чорун турар. Кижи болаарга, чаа хоорай чүүдүнде мурнуунда чүүттакчыларының кадыкшылының дугайында сагыш салгы дег. Эмнелге хоорайжыгажыңга эргежок чүүгүл чүүлер —Культура биле ажылы, хеп чуур чер, автовокзал телевизел баатар турар ужурлуг. Ынчалза-даа үстүнде адаанмыс ол объектилериниң чаңгыны-даа бо хүннерде дуттунмаан. Эмнелге хоорайжыгажының тудуун турган ужурчын мырынай дөрт хуусаны өөрүт эрткен. Тудугжулар ылаан өөрүн чогум черде кажан күүсеттер ирги деп айтырыг амга чедир билдинмес. Чаа туттунар эмнелгеге ажыглаар дериг-хереклелер ажык дээр адаанда, олар ам эргижирээн ийикне, азы даарын, хажын, үрелин бөксыраан чадинас. Аидыызында чүүле ийн каът бажың ажыглаада киргеп. Ында поликлиника болгаш уруглар эмнелгези ажылдаан турар. Чүүттакчылары-даа хүнүн өөрү, немежип турар, боду-даа улам өлүп, сайзыраан орар чаа хоорайга, ол шоолуг эвес хайырлал-дыр. Тудугжулар болгаш удуртукчулар чүүле ооң-биле чонунуң өөгүн чилирин каар дээн мышкаш, ам эмнелге хоорайжыгажының өске тудугларын ара каапкан. Ам тудугжуларының хей шеми районнуң шериг комиссариадының бажыңының тудуунче, шилчээн. Тудугжуларың бир чамдыызы эрги Шагаан-Арыгдан бо хүннерде ээн келгеннер. База бир бергедеп турар чүве —ижер арыг сүт! Санитедезинин шиткен-даа сүт-биле шаа безин чуурун хоруп турар. Диентериядан хей-хей өг-бүлелер аарын турар.

— Эмнелге комплексинин бир чамдыызын ажыглалга киирерин планнаан турган. Оон хенертен тудугжуларын өске объектилерже октаткан. Оон ынай, шала ыыбар мрамор плиткалар чогуудан тудут ара турупкан. Ам ону маган турувуста-ла тудут үрелин кээп дужер чыгыы боор, та кажан-чежен кээр плиткалар — деп. Улут-Хемниң район эмнелгезинин улут эмчизи А. Т. Балган чугаалаан турар.

Чер-черде совет органнар бар болгай. Чүү-даа мурнай харын олар кадык камгалалының чугула айтырыгларының дугайында сагыш салыр ужурлуг.

— Берге байдалдан уштунун үнер аргазын база дилеп тып турар бис. Район төвүнүң хирургия салбырын болгаш божудулга бажыңын Чаа-Хөлде участок эмнелгезинге, терапия салбырын Арыг-Узуңге, инфекция салбырын Торгалыгга тургузар, ынаар көжүргүлээр деп шинтиирлээн бис. Туберкулёз салбырын кожавыс районче тур када көжүрер боор бис. «Шагаан-Арыг тудуг» трези бисти бо удаада база сотка олурту. А черде иштин-биле кадык камгалалын эмнелгелер дээш районда чамдык ажылдарны база кылын чорудуп турар бис. Сүт кухняларын алды черде тургускан бис. Эмнелге амбулаториялары болгаш лабораториялары ажыктыаар бис. Эмчилер бажыңбиле четче хандыртынмаан. Ногаа аймаа-биле хандырылга берге турган. Ол айтырыг ам эки шинтиирлеттингеи. Саатты хереженнерге болгаш чамдык чаштарга немелде чем бээрин организастаан. Черде ынчан бичин уруглар-же оваа кичээнгей салын турар бис — деп, райүүскомнуң даргазы Д. Х. Ооржактың чугаазы ыыдыг болган.

Моон алгаш көөрге, берге байдалдан уштунар аргазын чедимчелиг дилеп тып турары чөптүг-дүр. Ынды-даа болза эмнелге участоктарының аразы ырак-ырак болганда аргыжары берге. Борта транспорт, бензин айтырыг тургустунун кээр. Оон ынай, көдээде бичин эмнелгелерге өске черде салбырларны немептерге ажыл ажок аартаар апаар. Ыындыг немелделерге белен эвес турган эмчилер хенертен берге байдалга таваржыры чугаажок. Эм-даа, материалдыг база-даа талазы-биле шоолуг эвес турган Чаа-Хөл эмнелгезинге чаа «кошкеннер» немежирге, ковчуг бергедээшкиннерге таваржып турарын улут эмчи Б. Т. Балчый чугаалаан. Ол-ла чылдагаанындан Торгалыгже чаа «кошкеннер» бергедээшкинге база таваржып турар. Оон ынай чер-черде эмнелгелерге өзүм-чемни белеткеп турары ыындыг-ла ковчуг эки эвес дээрзин аарыг кижилер боттары хомудап турар.

«Тудугжулар сотка олурту» деп чугаанны бис каш-даа черге ыыпаан бис. Эмнелге комплексини, Шагаан-Арыгда, Эйлиг-Хемде школаларны өй-шаанда дужаавааан. Хайыраканда эмнелге амбулаториязын чедир тутпаан... Элдеп чүве, ол хире хувурээшиниг байдал турда, район Советинин сессияларының соода чаңгызынга-даа кадык камгалалының айтырыгларын чугаалажып көрбээн. Райүүскомның даргазының орадакчызы М. О. Ойдуптан «Кадыкшыл» программага холбаштыр районга чогум чүү-чүү кылырын айыткан планын көргүзеринде дилээринеке, ол ону, та кайын ийик, арай боорда тып берди...

«ПОГАА АЙМАА ШИНТИИРЛЕТТИНГЕН»

Хайыраканда уруглар садында биче бөлүктүү ийи хардыг хепзиглери хувдус курган, кадыг быжыргаан далгаанар хемирип олурлар. Ол таварылганы пат кайган каапы, сеңтябрьның баштайгы беш хүннериниде чем менюзун сонуургай бердинис. Чижээ, бир хүнде чигеп чеминин дакызы ыындыг болду: вермишель, каша, рожки, хлеб. Ол-дур. А «Улут-Хаа» совхоз дээрге, районда ногаа өстүрер ең улуг совхоз деп саналы турар. Улут теплицазы база бар. Ол хиреде-ле садикте уругларга неделя дургузунда ногаа аймаа бербээн. Сүт-биле хандырылга база-ла доктаамал эвес, үүктелин турар. 100 хире малчыннар уруглары чүүттап турар школа-интернатта бо талазы-биле байдал база-ла эки эвес. Совхоз ол хирезинде боттарының улузун баштай хандырын албайн чыткаш, Кызылдың чүүттакчыларынга-даа, кожа районнарга-даа садып, белеткел конторазынга-даа дужаап турар.

Уруглар садыгында ойнаарактар эвээш, кичээлдерге хереглээр көргүзүг материалдары чедишпес. Хайыракан кедээ Совет күүскомунуң даргазы И. В. Шойнуу ол бүгүнү херекке албайн турары ол бе, азы нараа-биле көрбээн, кулаа-биле дыңнаваан бе? Ол бүгү четпестерге сагыш салып көрүнер, эргим депутаттар, даргалар болгаш садик ажылдакчылары!

Бистиң мурнуусталы бир ай бурунгаар эмчилер болуу районга хиналда кылын чорааан. Ол хирезинде магазиннер биеэ хевээр куруг чыгыы, а уругларга сүт кужилары керек кырында ажылдаайн турар. Сүт заводун чаа хоорайже көжүрүп келген соонда, ол ам-даа «чалгынын» хербээн. Совхозтар, «Найырал» совхозтан өскеэн, сүт садарындан ойталаанар.

«ЧАМДЫК ЧҮҮЛДЕР КЫЛДЫНЫЙ ТУРАР»

Чок. Даңдар-оол Хаангыр-баевич, кадыкшыл талазы-биле ажылда ажыжээн чүве коннуг эвээш-тир. Херек кырында барык чок чыгыы. Шагаан-Арыгның мырынай төвүнде үлетпүрүг девискээр биле чүүттакчылыг чер аразында бонту оваалаңдыр төп кааа, ыт, нуш үүлээн, чытбуу-даа ажок. Ол ам кадыкшылга хоралыг болбайн канчаар...

Хоорайда стадион болгаш хаак базазы чок. Спорт комплексинин тудуун үүлүе планнаан турар. Культурамассалыг болгаш арагалаашкынга база алкоголизмге удур ажылдар сулараанындан эвээрик кижилер болгаш корумчурум үрээшкиннери аъаа көскүлеп апарган. «Погаа чыланының» бажы ковайын орар.

Оон ынай районда «Кадыкшыл» программазының чаңгыс-даа пунктузун күүсеттээн — дувурээшиниг байдалда артган. Удуртукчу ажылдакчылар медицинаже болгаш уруглар албан черлериче кошкак кичээнгей салып турар. Чижээ, № 18 кежун чоруур механизастаттынган колоннаның начальнигы О. В. Ткаченгаа № 4 уруглар садының эргелеченин септелгеге дузалажырын дилээрге, харын чок болган. Ол удурланышкынның демдээ кылдыр ол садикке турган уругларын дорааан өске садикче шилчидип апарган.

Улут, биче хуралдарга «Кадыкшыл — бистиң байлаавыс», «Уруглар—бистиң келир үеивис» деп катап-катап чугаалажып турар бис. А ол хирезинде кадык камгалал талазы-биле эки дыңнар кылынган чүвеивис коңгус эвээш. Ол дээрге бистиң боттарыстың четпезивис-тир. Ол эки эвес түүнелде берип турар. Ынчалдыг четпестер — бистиң харысалга чогувусту, доо сеткилдивисти көргүзүп турар-дыр.

В. ВЕРЕЩАГИН. Республика эмнелгезинин травматологии салбырының эргелеченин; **В. АВСИЕВИЧ**, «Шагаан-Арыг тудуг» трестин № 42 тудуг эргелелиниң штукатур-малявлар бригадири; **Г. ООРЖАК.** Республиканың карак аарыглар салбырының эргелеченин; **Г. МУРЫГИНА.** («Тувинская правда» солунунуң корр); **К. ОЮН.** («Шын» солунунуң тускай корр»).

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязында

ЭЛЭЭДИЛЕРЖЕ ХАЙГААРАЛДЫ САЛЫР

«Кадык камгалал дугайында» РСФСР-ниң Хоойлузунуң ажылдап турар элээдилериниң күш-ажыл байдалдарын хандырар болгаш ыраап-ла эмчи шинчилгезин чорудар талазы-биле негелделерин Сүт-Хөл районда күүседип турар дугайында» Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Аныяктар херээниң талазы-биле доктаамал комиссиязының 1987 чылдың май 6-да хүлээп алган шиитпирин Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң күүседип турарының дугайында райкүүскомунуң даргазы Ч. Б. Монгуштуң илеткелин комиссияның хуралынга дыннап чугаалашкан.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Аныяктар херээниң талазы-биле доктаамал комиссияның ол шиитпирин күүседир талазы-биле район Совединиң күүскому чамдык ажылдарны кылып чоруткаының комиссияның хуралында демдеглээн. Ажылдап турар элээдилериниң күш-ажыл байдалдарын хандырар болгаш ыраап-ла эмчи шинчилгезин чорудар талазы-биле 1987 чылдың май 13-те № 66 шиитпири-биле ап чорудар хемчеглерни ажылдап кылгаш күүском хуралынга бадылаан.

Районуң төп эмнелгезинде улуг улусту болгаш элээдилерни хүлээп ап турарын экижидер айтырыгны, элээдилер кабинетиниң ажылы, назы четпестер талазы-биле комиссияның отчёдун улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң хуралдарынга дыннап чугаалашкан. Назы четпестерниң эргезин камгалаар болгаш оларны ажылга тургузар айтырыгларже комиссияның талазындан четпес кичээнгейин салып турарын күүском хуралдынан демдеглээн. Районуң төп эмнелгезинде чыл санында элээдилерге эмчи шинчилгезин болгаш диспансеризацияны эрттирип турар.

Районуң школаларында өөреникчилер чайгы дыштанылгазының үезинде көдээ ажыл-агый ажылдарынга идепкейлиг киржип турар. Районуң 8-10 класстарының 756 өөреникчи, өөреникчилериң 8 бүдүрүлге бригадазынга ажылдап, олар 211 тонна сигелин белеткээн, 21 гектарга картофельди, 7 га черге капустаны өстүрген. Баян-Тала ортумак школазының өөреникчилериниң бүдүрүлге бригадазы өки ажылдаан. 30 тонна сиген белеткээр планын 76 тонна чедир белеткеп, хөй картофель, ногаанны өстүрген.

Улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскомунуң ажылында четпестер барын айтырыгны белеткээн комиссия демдеглээн. Ажылдап турар элээдилериниң күш-ажыл байдалдарын хандырар болгаш ыраап-ла эмчи шинчилгезин чорудар талазы-биле ССРЭ-ниң, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң хоойлуларында доктаатынган түүлдерин сагыырын контрольдаарын болгаш организастаар айтырыгларны баткарарын кол кичээнгейге алдаан.

Ооң түүнелиинде ажылдап турар элээдилериң болгаш оларны ажылга тургузар дугайында РСФСР-ниң «Кадык камгалал дугайында» Хоойлузунуң чамдык түүдериниге районуң ажыл-агыйларының удуртукчулары хажыдышкыннарны болдуруп турары илерээн. «Алдан-Маадыр» болгаш «Сүт-Хөл» совхозтарда элээдилерни ажылга хүлээп алганының, ооң үнүп чоруткан дугайында дужаалдарны бижиивейн турар. «Алдан-Маадыр» совхозка ажылдап турган 8 элээдилериң 4-ү Совет Армиязының хүрээленгинге чоруткан, оларга күш-ажыл дептерин кылын бербээн, ажылга хүлээп алганнарның чаңгызы-даа эмчи шинчилгезин эрттирээн болгаш. 1970 чылда төрүттүнген бир ооалду чылгычыга 1987 чылдың октябрьда хүлээп алган. Ооргa ажылдаарынга таарымчалыг байдалды тургузаанындан 2 ай ажылдаап, кадымның байдалын ёзугаар 4 ай иштинде эмчиниң шывалгалы-биле ажылдаваан. Элээдилерни ажылга хүлээп ап тура, оларның-биле ажылга айыыл чок чорук болгаш бүдүрүлгениң санитарлыг байдалын сагыырының дугайында сургаалданы эрттирбейн турар. Көдээ ажылагыйның бүдүрүлгезинде аар ажылдарны кылырын механизастаарында четпестер хөй. Иштиниң малына мал чемин белеткээр талазы-биле ажылдаанның комиссияның хөй кезиин холбиле кылып турар.

Чер-чер Советтери, ында улусчу контроль комитеттери, профсоюзлар райкомнары болгаш оларның чер-черлерде органнары күш-ажылдың нормазын болгаш камгалалын, ажылдаар шагын, элээдилериниң эмчи шинчилгезин эрткен, эртүүзинин сагыырынга контроль четпес тургустунган. Күш-ажылга болгаш сан-хөө чурумунга хажыдыыткыннарны болдуруп турар бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының удуртукчуларындан шыгыны негелде чок. Өөреникчилериниң күш-ажыл лагерин соодукчу, телевизор болгаш ижер сүт-биле хандырар дугайында керээде айыттынган түүлдерин чамдык совхоз директорлары күүсетпээн. Соодукчу чок болганындан чайгы үеде эттин кудукка ижер сүт чок тай шыгжап турган. Ооң түүнелиинде ижер сүт чок болганындан сүтү ажык черден ап ижип турган. Алдан-Маадыр ортумак школазының күш-ажыл болгаш дыштанылга лагеринге турган өөреникчилери эмчи шинчилгезин эрттээн болган.

«Колос» деп күш-ажыл болгаш дыштанылга лагеринге санитар-гигиенаны сагып турарында четпестер хөй болган. Продуктулар шыгжап ап турарында болгаш электриге айыыл чок чорукту сагыйын турган. Ол дээш совхоз директору июнь айда районуң санэпидстанциязынга торгаткан. «Колос» лагерин хаар дугайында санитар эмчизиниң август 19-та бижиин күүсетпээн дээш база катап торгаткан.

Сүт-Хөл болгаш Алдан-Маадыр көдээ Советтериге хывалда үезинде турум болгаш түр кады ажылга тургуская элээдилериниң саны биллинмес болган. Ажылдап турар элээдилериниң күш-ажылын, амыдырал хандырыгазын болгаш эмчи шинчилгезин экижидер дугайында районуң профсоюзлар комитеди болгаш районуң комсомол комитеди кичээнгей салбайн келген.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң доктаамал комиссиязының 1987 чылдың май 6-да үндүрген сүмезин улус депутаттарының Сүт-Хөл район Совединиң күүскому күүседир талазы-биле четпес ажылдаанның комиссияның хуралындан демдеглээн.

Комиссияның хуралындан шиитпирин хүлээп алган.

Доктаамал комиссияның хуралын комиссияның даргазы Ш. Д. Ооржак даргалаан эрттирген.

ТОЯАНЧЫ — ООР ОЛ-ДУР

Бистиң республиканың девискээринде күрүненик болгаш чонуң хуузунда малмагаанын оорлаар чоруктар көвүдеп турарының дугайында хамаатыларның хөй санныг чагаалары «Шын» солунуң арыйнарынга парлаттынып турар-дыр.

Оорларга хамаарыштыр бистиң Таңды райондан каш чижекти маңаа кирерин бодадым. Кочетово суурда чурттап турар Мерген Турановичи Оюн назы четпес Орлан Моторович Оюнну көгүдүп алгаш, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыны Мөге-Доржу Балчырович Монгуштуң коданынга турган 6 аңдын бо чылдың июль айның эгезинде дүне оорлаваннар. Оорлаан аттарын Элегес суурнуң чанында арга кыдынга Улут-Хем районда Арыскан суурда малчыннап турар, моон мурнунда оор херек дээш шиитпирип чорааннар Руслан Төнен (шола ады Чазый-оол), Мерген Норбу олар Улут-Хем райондан 3 аттыг оорлап эккелген аралында орнап солушкан, 6 аттыг аппарган. М. Оюн орнап алган 3 аңдыбиле Кочетово суурнуң чанында Элегес хемниң чоогунда Өл-Арыг деп черге туттурган.

Истелге үезинде М. Оюнну айтырарга, 6 аттыг ат, фамилиязыны билбезим Улут-Хемде Чазый-оолга солуптум дээн. Чазый-оолду Арыскан суурдан тып алгаш, айтырарга, ачам сугнуң чанында деп өгөөн. Ачаамның бажыңының чанында арга иштинден 5 аттыг эккелген. Ол аразында бир улуг бенн өскээр сайгарыпкан болган. Малдың ээзи М-Д. Б. Монгушту каш хонук шүүдеткен. Оорлар шак ынчаар туттурган. Ам олар ол дээш суд мурнунга харыылаарлар.

Бо чылдың август айның ортаа үезинде Роман Оюнуң аразының бажыңының херемнинг иштинге кажаалап турган 6 инээн дүне оорлаан. Ийи хонгаанда Тока аттыг совхозтуң инек кадарчызы Николай Волосниковтуң инектериниң аразындан тып алган. Милиция ажылдакчылары чеде бээрге, Волосников хөрлөөр бодаан. Р. Оюн чүдүрүп алыр дээш аалынга баргаш, машина ап алгаш чедип келгеге, молдурталары чок болган. Ол совхозтуң малчыны Вячеслав Агбай-оол, Николай Волосников олар ол инектерни будап, оорларны чажырып турары илерээн. В. Агбай-оол 6 баш инек, молдургаларны ээзи Р. Оюнга бичежек маддар-биле төлөөн.

Н. Волосников биле В. Агбай-оол олар моон мурнунда шиитпирип чораан, хосталып келген.

В. Агбай-оолдуң аалынга доктаамал еске черден келген кижилер чыгыр. Чоокта чаа ооң бажыңынга Ак-Талда чурттап турар Эдик Агбай-оол биле Олег Хуурак олар Тока аттыг совхозка оор болгаш еске-даа кем-херектерни үүдеткен боон турар. Ол кижилерни бажыңының херээжен ээзи Светлана Агбай-оол бажың крышазынга, арга иштинге чажырып турган.

ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыны Калдар-оол Ооржак бо чылдың августа Бай-Хаак суурда чурттап турар Павел Майорга улуг инекти 450 рублиге садыпкан. Майор ол инекти районуң белеткеч конторазынга дужаарга 800 рубль болган. Ук инек «Коммунизминиң херели» совхозтуң инээ болган. Ону ооң хавырган, совхозунга дедир эгиткен.

Кызыл районда Баян-Кол суурда чурттап турар Валерий Оюн Таңды районда Кочетово суурга тоган чораан, бо чылдың сентябрының эгезинде Х. П. Оюнга быжыглаан совхозтуң ийи аңдын оорлаан, Баян-Кол суурже ажырар деп турган туттурган. В. Ч. Оюн моон мурнунда оор херек дээш шиитпирип чораан, үр үениң иштинде ажыл кылбайн тоган чоруп турган.

Чамдык малчыннарның талазындан онаашкан ажылынга ээ-харыысалга чогундан иштипиг малын чидирер чоруктар бары чажыт эвес. Бо-ла чылдың сентябрь айның эгезинде Тока аттыг совхозтуң малчыны К. К. Бакуя Кызылдың эзт комбинадынга хойларын хужаан чораан, 100 ажыг хойну чидирген. Хойлар 3-4 хонук иштинде Элегес-Аксында Кызыл-Хаак деп черге ээн өттүп чораан. Ол үеде «Коммунизминиң херели» совхозтуң малчыны Борбан-оол Ооржак хой кадарын чораан, таварышкан аалынга эккелген. Малчын үр үениң иштинде ол хойларны кажаалап алгаш турда өөрем келбээн. Ооң соонда хойлар ээзинге эгиттинген.

Үстүнде адаанын Вячеслав Агбай-оолдуң аалынга Улут-Хем районда Чодураа суурда чурттап турар Андрей Бызыр-оолович Чалбаа, Бай-Хаак суурда Конзан-оол Оюнуң бажыңынга Улут-Хем районнуң хамаатызы Валерий Чамзын-оолович Оюн, «Коммунизминиң херели» совхозтуң малчыны Николай Сүрүнүүн аалынга Бай-Тайга райондан келген Дугар-оол Саян олар турум чурттаар черге чок, үр үениң иштинде кандыг-даа ажыктыг ажыл кылбайн тоган чоруп турган туттурганнар. «Коммунизминиң херели» совхозтуң малчыны Маадыр Тюлюштүң аалынга комендатурадан дескен, оор херек дээш шиитпирген Аракчаа Иванович Сумбур малчынның хоюн кадарын ажыддан турган боон турар.

Шак мындыг күрүнеге кандыг-даа ажыктыг ажыл чок, күрүненик болгаш хуунуң өөчүү-хереңгизин, мал-маганын оорлаар кижилер кайдаа бары чажыт эвес. Совхозтарның удуртукчулары, тускай эртемниглер болгаш бригадирлер малчыннарга чораан, кымның аалында таныызы кандыг кижилер барын билип, хайгааралга алыр ужурлут. Чамдык удуртукчуларның талазындан малчыннар оргузунга кижизидилге ажылын чорутпас, оларже хайгааралды коткатканын үстүнде фактылар херечиилеп турар.

Ол мышкаш мындыг малчынның аалында таныызы кижилер барын ыда хамаарышкан көдээ Советтиң күүскомунга болгаш райкүүскомунуң иштики херектер киллиниге участок инспекторларынга дамчыдып, дыннадып турар болза, шак мындыг тоянчылар турбас ужурлут.

Ам күс дүшкен. Оорларның хеделип шимчеиир үеин келген. Олар колдуунда-ла ажылынга ээ-харыысалга чок кижилерни оорлаар. Шак мындыг фактылар истелге үеиниде бадыткаттынып турар.

Сергей ОЮН.

Таңды райкүүсениниң иштики херектер киллиниг кем-херектерни истеп тыдар оперативтиг төлээзи, милициниң улуг лейтенантызы.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. Венгр металлургтарның хоорайы Дунайвароштуң бүтүү чурттакчылары — 20 мың ажыг телекөрүкчүдер ол черниң Совединиң хуладынга эң баштай киржир аргалыг болганнар. Ону депутаттарның саналдарын телевиденне дамчыштыр дорт көргүзери-биле организастаан чоруткан. Ол черниң телевиденнезинин четкизин улустуң төлөдекчилериниң органнарының ажылында ажык-чарлыг чорукту бедидери-биле баштай ынчаар ажыглаанны хоорай чурттакчыларының калбак деткиишкинин алган болгаш ам үргүлүү чорудар ажыл болу бээр. Ол черниң телевиденнезинин эфирже доктаамал дамчыдылгазының дугайында шиитпирни хүлээп алган. Ам ону дамчыштыр көрүкчүдерге хоорайда болуп турар болуушкуннарны болгаш хөй-ниитиге сонуургалдыг болуп турар хуралдарны база чөвүлеп хуралдарны таныштырар.

Советтериң ажылын сайыраңгайжыдарынга Венгрияда телевиденне четкизиниң арталарын улам-на калбаабиле ажыглап турар апарган. Элээн каш черлерде ол черниң удуртукчуларының хамаатыларның айтырыгларынга харыыларын телевиденне дамчыштыр үргүлүү чорудуп турар.

БРАТИСЛАВА. Словак демир-орукчулар бодунуң сентябрь төнчүзүнде демдеглеп турар байыралының бүдүүзүнде эки белек алганнар. Братиславаның демир-орук белдириниң специалистери автоматчыткан камгалалды ыракта башкарарының чаа системазын шенеп эгелээн.

Ол системаның ачызында найысылалдың реле станциязы Братиславаның чоогунда пунктулар-биле чаңгыс ай автоматчыткан комплекс-биле харыызажып турар.

(СЭТА).

ТУРЦИЯ. Амгы үеде чижек сан-түң-биле алырга, Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкте 20 миллион курдтар чурттап турар, ооң иштинде Турцияда—10, Иранда—6, Иракта—3 болгаш Сирияда — 1 миллион курдтар чурттап турар. Бзу барымдаалап ол күрүнелериниң хамаатылары болуп курдтар кол нацияларның төлөдекчилери-биле (түрктар, перстер, арабтар) деп эргелиг-даа болза, оларны бодунуң тускай национал-девискээринге чеден ол чурттарның девискээринге безин тургузуп алыр эргелиг улус кылдыр оларны хүлээп көрбейн турар.

Амгы үеде курд айтырыы Чоокку болгаш Ортаакы Чөөн чүкте чугула айтырыг болуп хевээр арткан. Ооң алыс утказы национал бот-башкартынылга дээш шудургу демиселдө идереттиниң турар оларның бот-медерелиниг деннелиниң өзүп база оларның чурттап турар чурттарының башкарыкчы бөлүктериниң курд улустуң хоойлу өзугаар эргелерин хүлээп көөрүн күзевейн турарының аразында чөрүлдө болуп турар.

ЧУРУКТА: мурнуу-чөөн Турцияда курдтарның лагери.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

ТӨМБУРЗЕКТИҢ СУДАЛЫ

ДҮЖҮП БЕРГЕН

МАНАГУА, (СЭТА). Никарагуаның чазаакта удур демисежин чоруп турган индей контрреволюсчу «Ятама» деп адаттынар бөлүктериниң удуртукчулары чугаалашкат, иштин-биле 300 ажыг кижи чазак шериглериниг дүжүп берген. Ол бөлүктер хөй чылдар дургузунда Атлантика океанының эриин дургаар хеделип чоруп, тайбың чурттакчыларны доорбедеп турган.

Чуртта боттандырып чорудуп турар национал эстежилге политиказы контрреволюсчу бөлүктерге улуг салдарны чедирип турарының бир хереглери ол болган. Дашты чурттарның разведка албан черлериниге мегеледип, когуттурүп алгаш, бодунуңна чонунга удур үүгеднишкин кылын, чаа амыдырадны тургузарынга шаптыктаар чорук чонга болгаш иштиделге улут хорааны чедирип турар деп чүвени контрреволюсчу чамдык бөлүктер медереп билип эгелээн.

«Ятама» бөлүктериниң удуртукчулары чазакка дүжүп бергениниң соонда иштиг медегелдиг кылган. АКШ-тың төп разведка эргелери-биле кандыг-даа харыызааларын үзерин база чазакка удур демисежин чоруп турган бөлүктерге каттышпаазының болгаш оларга дузалашпазының, чаа амыдырады тургузарынга идепкейлиг киржирин олар медеглээннер.

Дүжүп берген бөлүктер болза чазакка удур демисежин чоруп турган эң улут организацияларын бирээзи болур. Ол бөлүктериниң дайынчылары азы контрреволюсчу чораан кижилер ам чурттуң кызыгаарын камгалаар хүжүлгени күүседип, шериг албанын эрттирип турар.

ҮРГҮЛЧҮЛЕП ТУРАР

КАБУЛ, (СЭТА). Чазакка удур турүүп турар бөлүктерни узуткан чок кылыры Афганистанда үргүлчүлеп турар. Октябрь айның баштайгы хүннериниң эгезинде, Кунар болгаш Кандагар можуларга күштүг аткылажыышкыннар болган. Ооң түүнелиинде 50 ажыг душман өлүрткен. Забуль болгаш Гильменд можуларга болган тулчуушкуннарга барык чүс хире контрреволюсчу өлүрткен болгаш балыглаткан.

Контрреволюсчуларже Пакистанның кызыгаарын дамчыштыр он-бөө болгаш ыштынчем аймаан чорудары бо айның эгезинден бээр кончут көвүдей берген. Кызыгаар чоогунда чурттап чоруур кешкүн аймактар контрабандистериниң чүүк сөөрткен отрядтарынга удур демисежин турар. Чурттуң сонгучөөн кызыгаарында чурттап чоруур турн дээр кешкүн аймактың дайынчылары дээрбечилериниң Пакистандан кел чыткан үш автомашиназын хуваап алган. Ол машиналарга частыр бүдүмелдер болгаш ыш-чемин үдүрген болган. Аймактың шериглери машиналарны үдеп чораан 14 душманны узуткаш, ыштынчем ап алгаш, частыр бүдүмелдерлиг машиналарны эрттедипкен.

Моон мурнунда еске чурттарже дедип чоруй баргаан афган хамаатылар чуртунче бөлүк-бөлүү-биле ээп кээп турар. Эрткен ийи хонукта Иранган 280 кижи ээп чаныр келген. Афганистанның эргечагырга чер органнары оларга материалдыг дузалашпазын көргүскен болгаш чер-чуртунга чедирип каан.

ХАННЫГ ӨЛҮРҮҮШКҮН

ИСЛАМАБАД, (СЭТА). Октябрь айның баштайгы хүнүнден эгелээш, Пакистанның Хайдарабад дээр хоорайында ыраа-бүрү чүдүлгелиг кижилериниң аразында боо-чепсектиг демисел үргүлчүлеп турар.

Октябрь айның 1-ниң хүнүнде хоорайның улут кинотеатрының чанынга турган улусту чиик машиналыг кижилер чедип келгеп, автоматтар-биле боолаан. Анаа турган кижилерден 20 кижи алгеп, 30 ажыг кижи балыглаанган. Ооң эгезинде-ле удур туржуп турар бөлүктериниң аразынга аткылажыышкыннар уламчылай бергеп. Чүүле ол хүн безин анаа-ла чораан тайбың чурттакчылардан 50 ажыг кижи боолаттырган, 200 хире кижи балыглаткан.

Хоорайда комендант шагын чарлаан, шериглер бүүү кудумчуларны хайгааран эгелээн. Ындыг болзажок аткылажыышкыннар уламчылаан турар.

Хайдарабадтан эгелээн ханныг демисел чурттуң еске хоорайларынче база нептерей бергеп. Карачи хоорайга ханныг демисел чурттуң еске хоорайларынче база нептерей бергеп. Карачи хоорайга болган ындыг аткылажыышкынга 250 ажыг кижи өлүрткеп.

Пакистанның президентизи Гулям Исхак Хан октябрь 3-те ол хоорайга чораан. Чурттуң хоорайларында боон турар чидиг демиселди соксадыр хемчегларын шериг начальниктери-биле ол чугаалашкан. Ниитти норум-чурумну тудуп, хан төгүүшкүнүнүт демиселди соксадырынче чурттакчы чонну ол кыйыргган. Ындыг болзажок аткылажыышкыннар соксавайн турар.

КОНГРЕСС АЖЫТТЫНГАН

СОФИЯ, (СЭТА). Космоска ужудуушкуннарның киржикчилериниң ассоциациязының IV конгреси ында ажыттынган. Ооң ажылында ССРЭ-ден, АКШ-тан болгаш ооң еске он бир чурттан бүүү делегейге сурагжаан октаргай шинчилекчилери киржип турар.

Шуулганны болгар космонавт Г. Иванов ажыткан. Конгресстиң киржикчилериге чуректиң хамыыдан байыры БКП ТК-ның Чикгиде секретары БУР-ның Күүрүе чөвүделиниң даргазы Т. Живков чедиргеп. Кижи төрелгетениң эдектиг космосче кирер дээш шагдан бээр турун келген күзелин хереп кырында боттандырып чорукчан Черниң баштайгы чурттакчылары силер— дээн байыр чедириишкинни хуралта БКП ТК-ның Политбюро кежигүү О. Дойнов номчаан.

Ындыг чаа болгаш кончут харыысаалгалыг профессиялың делегейде кара чаңгыс ындыг организациязының ажыл-чорудулгазы демиг хеделишкиннерни болгаш найыралды быжыглаарының идеязы-биле хаара туттунган. Ооң ажылы кол сорулгаа чагыртканг: космос тайбынга бараан болур ужурлут. Конгресстиң ажыдып турда, совет космонавт А. Леонов болгаш ооң америк коллегазы Р. Швейкарт ону айытканнар.

ЧЕРДЕ ХОНУПКАН

НЬЮ-ЙОРК, (СЭТА). АКШ-тың шериг-агаар күштериниң Эдварс дээр базазынга бет космонавтының ужудуп чорааны хөй удаа ажыглаар «Дискавери» деп космос корабли хонупкан. 4 хонуп иштинде ужудуушкун үеинде Аэронавтика болгаш космос делгемин шинчилээр талазы-биле национал эргелелдин (НАСА) спутниги орбитаже үндүрер кол сорулга күүсеттингеп. Ону «Шаттл» бөлүктүг космос корабльдери-биле болгаш еске-даа спутниктер-биле болгаш чер кырында хайгааралга станциялары-биле доктаамал харыызаалы тургузарынга ажыглаар. Ам НАСА улут өртек-үеелиг алды станцияны хаап болур. ЮПИ агентилелдиң айтып турары-биле алырга, ындыг спутниктерге хөй удаа ажыглаар корабльдерни Пентагонуң программазын ёзугаар болгаш хайгааралга кылыр спутниктер эргелелиге ажыглаарынга улут рольдуг болуп турар». Космонавтылар бөлүк артем шинчилеллерни, ооң иштинде «XX үс чылдың чумазы-биле» — СПИД-ке удур демисел чорудар талазы-биле, деңгей чок байдалда эн-не арыг белөөттүг бүдүмелдериниң хевирлерин алыр талазы-биле шинчилеллерни чорутпан. Тиитанны эзилдиргеп болгаш Черниң тыртыжыышкыны чок байдалда кристаллдарны өстүрүп кергеп. Амы-тын камгалаар костюмнерниң эң баштайгы шенеллезин чорутпан.

Советтер амыдыралы

АЖЫЛЫ ЭКИ-ДАА БОЛЗА...

Тожу район Совединиң күүскомунуң хуралынга Сыстыг-Хем көдээ Совединде доктаамал комиссияларның ажылын удуртуп турарының дугайында айтырыгны чугаалажып көргеп. Районуң күүсекчи комитеди Сыстыг-Хем көдээ Совединиң күүскому (даргазы А. И. Ширинкина) доктаамал комиссияларның ажылын удуртуп турарын районуң күүсекчи комитединиң хуралынга эки деп демдеглээн.

Көдээ Советте беш доктаамал комиссия ажылдап турар. Доктаамал комиссияларның кежигүннери сессияларга болгаш күүском хуралдарының айтырыгларын белеткээринге доктаамал активчи киржип турарлар. Комиссия кежигүннери айтырыг белеткээринге болгаш хынаалдаларга хөй-ниитиг организацияларын, активчи база тускай эртемнигларни кириштирип турары чаңчыл болган. Доктаамал комиссия бүрүү ажыл планын чартык чылдап кылып турар болгаш комиссия бүрүү тускай кыдыраштарлыг. Ук кыдыраашта протоколдарны, чоруттунган ажылдарны база комиссия кежигүннериниң хуралдарга киржилгезин демдеглеп турар. Комиссиялар хүлээп алган шиитпирлериниң күүселдезинче улут кичээнгейин углавдырган.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының резолюциязында Советтерге бүрүн эрге-чагырганы хавдырар база депутаттарның ролюн бедидер сорулганы салган болгай. Анаа үндезилээш Сыстыг-Хем көдээ Совединиң чурттакчы чону Советке айтырыгны тургузарда бирги эөлчегде хамаарышкан округтуң депутадынга тургузуп турарын практикалап турары кончут таарымчалыг. Ол дээрге депутат кижиниң ролюн бедидип, айтырыг шиитпирлээринге депутаттың киржилгезиниң көскү херечиин.

Чижек кылдыр мандат комиссиязының ажылын кыскаазы-биле таныштырарга мындыг. Ук комиссияның ажылын суурда библиотека эргелекчизи А. И. Федорова ам ийи дугаар чыышта улаштыр билдилиг удуртуп турар. Комиссияның даргазы көдээ Советте депутаттарының сессияга киржилгезиниң дугайында чараштыр бижээш ханада аскан экранда демдеглелдерни доктаамал чорудуп турар. Эрткен сессияның ажылынга, кандыг чылдагаанныг келбээн депутаттарны сессия мурнуу чарыында мандат комиссиязы сайгарып, сессия эгезинде депутаттарга дыннадып турары чаңчыл апарган. Бир эвес бир депутаттың отчёдун сессияга дыннаар болза, мандат комиссиязының кежигүннери отчёдун дыннаар деп турар депутаттың хамаарышкан округунга барып, чурттакчылар-биле беседалажып, депутаттың канчаар ажылдап турарының дугайында хынаалданы чорудуп, сессияга информацияны кылып турары чаңчылчаан. Мандат комиссиязы еске доктаамал комиссиларның ажылын база контрольга алган.

Кылдынып турар ажылдар-биле чергелештир ам-даа чедир кылдынмайн турар ажылдар хөй. Депутаттар болгаш доктаамал комиссия кежигүннери хамаарышкан организациялардың удуртукчуларынга айтырыг тургузарга орта харыы бербес азы айтырыгны сонгаарадыр түүдер ам-даа бар болуп артпышаан.

Суурнуң телефон харыызаазы ам-даа негелдеге дүүшпес. «Заря» теплоходтуң доктаар черге турум эвес. «Л-410» самолёт түүлге кыпкы үеде ужуп турар. Бир эвес самолёт хонар черге дескилеп, аштаданы чорудуп алыр болза, чылдың кайы-даа үеинде ужударының аргазы бар. Сонгукчуларның чагыы—ном садыын ажыдары, анаа бичин бажыңны хостап берген. Ырбаниың садыг четкизиниң ажылдакчыларының одуттай чоруу-биле бо чагыг күүсеттинмээн. Бо четпестерни чайладырынга районуң күүсекчи комитеди дуза кадарын хуралдың шиитпиринде айыткан.

Владимир АМБАРЖИ.

Улуг депутаттарының Тожу район Совединиң күүсекчи комитединиң секретары.

АЖЫТТЫНГАН

БИРМИНГЕМ. (СЭТА). Совет Эвилелиниң Великобританияга хүннеринге киржиринче чаваан, чараш плакаттар болгаш өөнүг вымелдер Великобританияның индустриалдыг улут хоорайының төп шелдериниң болгаш кудумчуларының шырайын өскертипкен.

Бирмингемниң лорд-мэри Гарольд Блюменталь ол хүннерни ажыткан ёзулалга ооң киржикчилериге чылыг сестерлиг байыр чедиргеп. «Фестиваль ССРЭ болгаш Британияның найыралдыг харылзааларының тээгүзүнде чаа арынны ажыдар болгаш ийи чурттың улустарының чоокшулажырынга база тайбынны быжыглаарынга арганы бээрге бүдүреп турар мен» деп, ол онзалап демдеглээн.

Хоорай чөвүделиниң бажыңының чанында төп шелге Запорожьениң уран чүүл мастерлери оюн көргүскен.

КЕЛДЕРЕТКЕН

СЕУЛ, (СЭТА). Мурнуу Корейниң эрге-чагырганы хоругдалда бир мун ажыг кижини, оларның аразында 52 политиктиг хоругдаттырганны келдереп үндүргеп. Сеул олимпиадазының чедиишкиниг доолулганы-биле холбаштыр база «национал эстежилгени» чедип алыр сорулга-биле эрге-чагырга мындыг хемчегни боттандырган деп, тус черниң радиозу дамчыткан.

Келдерелге таваржып хостаганнарның аразында Чон Ду Хванның эрге-чагырганы-га удур эстеш чок демисежин турган аныяктар организацияларының активчилери база бар.

Оппозициядa турар партиялардың төлөдекчилери бир эвес президент Ро Дэ чуртту, шынап-ла, демократчыдар деп сорулганы салып турар болза бүүү политиктиг хоругдаттырганнарны хостап үндүрер ужурлут деп медеглээн.

ХАРЫЫЛАЛАР

ТОКИО. Японияның Сёгуны Такэсита Такэнори Токиодан Сеулга ужуп чораан. Ол Сеулга Олимпиада-биле ужуп чораан. Такэнори Токиодан Сеулга ужуп чораан. Такэнори Токиодан Сеулга ужуп чораан. Такэнори Токиодан Сеулга

«КАПИТАН УРУУНУҢ» ИЗИ-БИЛЕ

ОРЕНБУРГ ОБЛАСТЬ. Пугачевка баштаткан тараачыннар туда хаалыышкынныың төөгүзүнүң дугайында материалдар чыып алыры-биле 1833 чылда А. С. Пушкин Оренбург крайга чедип келгеи. Аңаа чоруп турганының дугайын ол мынды яазылыг бижээн: «Бижип турар үеэмнээ кол болуушкуннары боор турган черлерге чордум... Ыыт чок чыдар документтерде демдеглеттингеи үүлдерни ол болуушкуннарны көрүп чораан кижилерниң — амгы чоннуң кырганнарының сестери-биле дүшүштүрүп хынаа турдум». Пушкинниң ол черлерге чоруп турганының кайгамчык түңнели болза «Капитан уруу» деп тоожуунуң бижиттингени болур.

Белогорск шивээнің капитанының уруу Маша биле Петруша Гриневтың ынакшылын дамчыштыр ол үеэнің кижилериниң салыы-чолу кайгамчык үрен сестер-биле чуруттунган. Ол чогаалда Оренбург деп сес 40 ажыг катап киргеи. Хаанныг эргечагыргага кыстырын чораан чогаалчыны ыракка край ол хиве сонуургаткан-дыр.

База бир онзагай үүлү — Александр Сергеевичниң ол черге чоруп турганының дугайында чугаа бо хүннерге чедир салгалдар дамчып арткан. Бир эвес улуг чогаалчы аңаа чорбаан болза ол черниң чонунуң ажы-чаңы, амыдыралчуртталгазының чаагай чаңчылдары эки билдинмейн-даа ажа салгаа дамчып арткан. Бир эвес улуг чогаалчы аңаа чорбаан болза ол черниң чонунуң ажы-чаңы, амыдыралчуртталгазының чаагай чаңчылдары эки билдинмейн-даа артып келип болур турган.

ЧУРУКТА: Черноречеиское суур. Шаг-шаанда Пушкинни база бо хевирлиг үткүп турган чадавас.

СЭТА-ның фотозу.

Чаа, чараш чаңчылдар

БАЗА КАТАП КУДА ДУГАЙЫНДА

Каш чыл бурунгаар Хөндергейге чордум. Аңаа бир куда дүшкен черге кириштим. Чогум куданы эрттирип турар кижи чеди уругуна иезн, ооның ишти аараат, шагда-ла чок болган, боду пенсионер. Уругларын эртем-билиглиг кылдыр өстүргеи.

Пенсионер ие хеймер оглун өглеп-баштап турган. Амгы үеде куданы шаза «чижип» эрттирер чыныгы тыныгын. Мынчап хаарде, ооның кижизе тергинин берге. Хеймер оглун өскелердей ылгал чок кылдыр эрттирер дээш не дыка кыскан. Чоок төрелдерге дузалажып, куданы багай эвес эрттиришкен-даа.

Кудага эмин эрттир чарыгдалдар үндүрери чараш эвес деп бодаар мен. Кижи бүрүү болуунуң тылалын барымдаалап, медээжок хөй арагалары куткан хөрээ чүү боор. Хөндергейге эрткен ук кудага чарыгдал мынды болган. Ыынчан арага-ларыны чеженнинда болза салып алыр үе болгай. 120 шил водка, 140 шил чымчак арага, тос бат хөй өлүрүү. Мынча хөй арганың хөрээ чүү? Кудаларны ыяан-ла эзирлер сытаар деп шаанда куда-хурагай үлүс аразында бар-чогум көргүүнүн түрүн үе эвес аан. Аъш-чемдеп арбыладыр салып, ыры-шоорлуг эртер куда черде эки дег-дир.

260 шил арага турган-дыр. Кудага кижиниң хөйү-даа кончуг. Кел дириттээн кижилер ооң-моон будуу көөр, оларның байгы-ла күзели арага болур-дур. Харын-даа Амгы үеде эртип турар куда шаандагыныктан шлгалдыг. Аныяктар боттарының эп-көрүн база чаалаар. Ада-иезн кудаларын болгаш төрелдерин амгы чаалар. Ыынчаган кудага көөр кижилерниң саны дыка хөй. Бир-үзе, аныяктарның кудазы болуп турар болганда, камык чүве оларган хамааржыр болгай. Кудага кымны чаларын олар биле эки болгу дег.

Куда дүжүрери черде ты-ныштыг. Аңаа үнер чарыгдалды ада-не хорылаар. Аныяктар боттары куда эрткирип, үндүрер чарыгдалын чамдыктары баарывыста араганыг чогул деп алгыржыпдаа олурар.

Чоокта чаа база бир куда эрткен. Ооның талазында төрелдер база тостан аваан эвес шоор малды өлүргеи. Уругнуң талазында төрелдер хөй болганындан, ооның төрелдери аъш-чемге четпейн баргаи. Ол хамаанчок эң чоок төрелдерни олуртуптар хос чер тыппайн баргаи.

Кудага эндере кижилер чалары албан эвес. Эң чоок төрелдерни, эш-көрү келзе кончап баар боор. Шак мынды «чижип» эрттирери кудага хөй акша-төгерик үнер. Оон ажмы биче. Ол мнкаш мынды хөй кижилит куданы эрттирериниг үе-шак база чарыгаттынар ажылдың бергеан база кончуг.

Хөй-ле чижектер чугаалап турган кончар, куданы чаа, чараш чаңчылларга үнделеп эрттирип, эт-сеп маргылдаалын үндүргеи хөрээ чок деп бодаар мен. Бистин хөй национаалыг чуртувустун янды-бүрү аймак чоннары куданы амгы шагның негелдеш-биле кылын турар. Бистер база ону өттүүнү көрүүвүссе?

Оюна ШУЛУУ.

Кызыл район.

Чер-черлерде куда ноолуунда чайын эртип турар. Олар база янды-бүрү болгуулаар. Куда эрттирериг чурумчудар дугайында моон мурнунда солун ариынга чырыдып келгеи. Аңаа номчучулар боттарының санаал-оюнын киирип турду. Ыынчалаа-даа амгы үеде эртип турар кудалар эрги хевээр: арагалары ковей, эт-сеп, акша-төгерик ковуудеир киирип алыр чижеп бодалдар колдавышаан.

Куда дүжүреринин мурнунда улуг шүүдүлдер ам-даа уламчылавышаан. Уругну айтырар, аңаа арага-дары, ужатөш чок келбес. Куданың болур хуусаалын дугуржурда база-ла арага. Республиканың бир кыдыг черинден өске кыдыг черинче, уруг айтырып, чоруп бээр-дир бис. Моон черле хөрээ чүү? Уругдарыг боттары тыпчын алган-дыр. Чурттаныннар. Аңаа материалдыг куданы кадаалынар. Кудазын аныяктар боттары эрттирериннер. А алгыт-йөрээлди кылбайн кончаар.

Сөөлгү чылларда Кызылда найыр-дой эрттирер аалдыдаа тургускан. Мында чаа чаңчылдар мынчай көргүүбес-тир. Куданы эрттирер түскей кижинин-даа тургусса ажыктыг хире-дир. Оон башка дүшкен-ла кижи, бодунуң билир талаанче куда башкарарга, солун эвес болур чорду.

Маңаа эртип турар куданы чоннуң чаңчылдарынга үнделиирлер база кызыткан болгуваар. Моңу бодал чок кылганындан, кандыг-даа чараш чүве чок. Чижээ, кудаже аът талбаладыры ажык. Хаанда хап каан кадаглыва хендир октадырга, мнда чараш чүү берыл? Моңу база бир янзы, чогаадыкчы ёзу-биле кылза деп бодалдыг мен. Оон ынай куданы баткарарынга талантылыг, ыылдомаа чечен-мергеен кижини тургусса. Йөрээлдерни сценажыткан-даа хевирлиг тургусса, улам эки болгу дег-дир.

Куданы чогаадыкчы ёзу-биле, чаа, чараш чаңчылдарга үнделиирни чугула. Арага-дары, эт-сеп, колдаалыр чаңчылдан уштунза кандыгы?

Чаа-оол ОНДАР.

Сут-Хөл район.

КАМНАП, КАДАГАЛААР

Бистин республиканың райысылаары Кызыл хоорайда культураның болгаш дыштавылганын Гастелло өттүг парыгын хоорай чуртаакчылары, маңаа келгеи аалчыдар ажок сонуургаар. Боду бүткеи мындыг сесерлик Сибирь хамаанчок Совет Эвилелиинде белин хонар деп чугаалап турганын үлүс дамчыштыр дыынаан мен.

Улуг-биче кижилерниң дыштанырынга, ойнап-хөгдөөрүнге таарымчалыг байдалдарны тургузуп, тоолда дег көөс бажыңнарны—өргөөлөрни тудуп, чаартын турары кымта-даа өөрүнүг. Ынчалаа-даа эки чүүлдер-биле чергештир четпестер база бар. Чүл хаарге, бойдузувусту кам-хайыра чок кадагалап турарывыс. Сөлгүүстен чораат хөй боктаалыраар, таакпылаар, шиг саваларны, саазынарны кайы-хамаанчокка октапкат баар-дыр бис.

«Сетинл-сагыжымда ойуп чоруур болаадарымны номчукчулар-биле өөрүг үлүжин көрде каадыг өрги даат бо чагаалны солунче биживаатаан чоя тудуп ап, дегжир дээрзинге бөлүүрөөр мен.

Чайгаар бүткеи сесерлиивистин чогумнаалери хоорайның чуртаакчылары бистер бис. Чаартылтага улам өөрүп, эте тургустуруушкунга чалыныаргат, амдаа чыдын каап, чедир кыдыныайн турар ажыдарны эжижетсе каадыгы? Курүведеп акша-хөрөнгө үндүрбейн боттидепкей-биле эки туранын фондузун болдунар чүве болза ажытса каадыгы? Мен хуумда шак мындыг агар саанны кайы-бир ажаалга кассазынга ажыдын кагза, аңаа салыышкын кылырындан ойталаваас мен. Күзелдиг кижилер хире-таа-биле үлүүн киириштирип болгу дег. Паритын девискээринге чаагайжыдыга ажылын хейниинив организапиидарының, аныяктарының нужу-биле субботниктерден организаставаа каадыгы? Часкы аштаганы апрельдиң төнчүзүнде, куску аштаганы сарыг бүрү дүжери адактаалын турза чоруткат, парктың администрациязынга хүндөөнин берзе чогумчалыг.

Ол ажылдарны чорударга парктың администрациязы, улус депутаттарының Кызыл хоорай Советиниң куускому, бүдүрүлгелер, аъбан организациялар, өөредилге черлериниң удурткучулары, областың профиилеттер чөвүлери, комсомол комитеттери түскей плаандан тургускат, бо өөредилгиниң деткип, организаставарынга бөлүүрөөр мен.

Тыргыл-оол МОНГУШ.

КУСКУ ЯРМАРКА!

Тыва АССР-ниң Агроулетпуркуркому
1988 чылдың октябрь 8-те
Кызыл хоорайның ийи кезек черинге: хоорай базаарынга база ипподромга
КУСКУ ЯРМАРКА БОЛУРУН ЧАРЛАП ТУР.
Ярмаркага көдээ ажыл-агый продуктуларын садар.
Ажыттынары эртенгинин 8 шак.
Кызылчылар! Ярмаркага кээринче силерни чалап тур!

КИНО

ОКТЯБРЬ 6-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Киносборник» 10.00, «Маленькая Вера» 11.20, 14.10, 17.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.40, «Разведчики» 11.00, 12.40, Киноклуб «Подростки и закон»: «Ночной экипаж» 14.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Случай в аэропорту» 14.00, 17.00, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Любовь из пассажа» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к.б: «Кинг Конг» 17.00, 19.50 шактарда.

АГААР

Республикага будуттап, агаар агаар болур. Дагларга шоолуг эвес чаъс чаар. Сонгдарының чүктен хаттың күргени секундада 9—14 метр. Дүне күштелир.

Агаар дүне 0—5 градус соор. Хүндүс 8—13 градус чылыр.

Кызылга чагбас. Сонгдарының чүктен хаттың күргени секундада 9—14 метр. Дүне күштелир.

Агаар дүне 0—2 градус соор. Хүндүс 10—12 градус чылыр.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.20 — «120 минутаа». 8.25 — Бүү бөмбүү. Европа кубокталары. 10.15 — Мультфильм. 10.35 — Мелодеер. 10.45 — 11.45—«Өскүүр болбас». Кеземче хөрөө өстүүр аъбан черинин ажылынын дугайында. 15.30—Мелодеер. 15.40 — Эде тургустуруушкун прожектору. 15.50 — Телефильмниң баштайгы көргүзүү. 16.15 —Горький телестудиязының программазы. 17.05 — Мультфильм. 17.15 — «Он аалы хөрөө чедир болгаш оон улуг назы». 18.00—ГДР-ниң напрозиал байырлалы — Республика хүнүнде. ГДР телевидениниң программазы. 19.00 — Бүү бөмбүү. Европа кубокталары. 19.15 — Бүү бөмбүү. Кубок алдексчилериниң кубогу. «Металлист» — «Боруссия» (Югославия). УЕФА кубогу. «Торпедо» — «Мальмё» (Швеция). «Динамо» — (Минск) — «Ракиде» (Болгария). 21.00 —«Уе» 21.35—Эде тургустуруушкун прожектору. 21.45 —Бүү бөмбүү. Европа чемпионаарының кубогу. «Гленторан» (Сонгу Ирландия) — «Спартак» (Москва). УЕФА кубогу. «Бордо» (Франция) —«Днепр». 23.40—Бөгүн делегейде. 23.50 — 01.00 — «Александр Розенбаум ырлаар».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Бойдуг эртеми. 2 класс. Куштар кушы. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Испан ыры. 9.55 — «Кораллардың алдентыг ораны». 10.05 — Монументалдыг болгаш портреттер скульптуразы. 10.35; 11.35 — А. Н. Островский. «Чаңдык». 9 класс. 11.05 — Испан ыры. 12.05 — «Кеземче хөрөө өстүүр аъбан черинин начальникиниң амыдыралында». Уран-чечен фильм. 13.35 — Телефильм. 14.25 — Мелодеер. 14.35—15.40 — «Бо бүүү баа-ла оон дугайында». 3-ку серия. 18.05 — Мелодеер.

КЫЗЫЛДАН

18.30 — Уругларга фильм. 18.40 — Октябрь 7-де «Бистин Кызылывыс» деп байырлал. 18.45 — «Тыва чедее». Үндүрүлгеде: Мелодеер. «Конституция хүнүнге». «Аът-чем программазы — бүүү чонуун хөрөө». 19.15 — Киножурнал. 19.25 — «Аяны тевүү». Үндүрүлгеде: Мелодеер. «Чаңгыс ай ат-бүледе». 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг үүлүлер, чаштар!». 20.15 — «Бүгүдүзе болгаш кижи бүрүзүнге». «Патенте» кооперативтиң ажылынын дүржүлгазының дугайында. 20.45 — «Ыры-88». 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустуруушкун прожектору. 21.45—23.20 — «Кеземче хөрөө өстүүр аъбан черинин начальникиниң амыдыралында». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Мелодеер. 18.15 — Мультфильм. 18.30 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурзунуң лауреаттары В. Овчинников. 19.20 — Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. 19.30 — Ритмик гимнастика. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг үүлүлер, чаштар!».

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Мораль темазынга

1. Көөрге безин чараш

«Шын» солунуун арынгарынга аныяктарның ажы-чаң кижизидилгезинде хамаарышкан үүлдерниң үнүп турары черде эки. Эрткен номерлерге чүгле багай талаларны үргүлүү чугаалап келдв. Ынчалажок бүгү чүве биске бир деспи багай эвес болдур ийин. Өскелерге үлегерлиг, даштындан көөрге, кижиниң сеткилин чайгаар-ла өөрүп келир чаралп үүлдер база хөй-дур.

Бир-де дыштанып хүн чүве. Хоорайга сеңгүүстеп чордум. Чаным-биле ийи аныяк ол, уруг эрткен. Оларның кылаштаары безин чурумнуг. Ол-бо айлинейнчип, кайы-хамаанчок черге куспактажып, ыймактажы бербее. Уруг холунда кызыл чечек түдүп алган. Ооның уругга бергеи белээ деп чүве ялдеп. Тапыжы, та аңаа, ону ыдамылан чыткан эвес, бо ийи аныяк улусче эрткен-дүшкен кижилерниң карга угланып чораан. Уруг ооның солагай талакы шенгээнде четтиниг алган, ооны уругга эштиг болуп дүшүп, холуп шала хөзады түдүп алган.

Уруг кызыл сарлфан кедиг алган, ооны холунда түдүп алганы кызыл чечээниг кедергей үүлдешкен. Оларның арын-шырайында хулумдуг кыптыгын чоруур. Кудумчу сыныле кылдыр каттыржып-даа чорбее. Топтуу ажок чугаалажып каап, оруунга таварышкан улуг назылыгларга чайлап берип, ийи боду холунде кылаштажып чордар. Оларның сооңдан назы-хары дегүй бергеи бир кижи көргеи:

— Бо уругларымның чараштарын! Ишик-хевин келин алганын аянныын. Кайгамчык-ла таарышкан хейлер-дир— дээн.

Чараш чүве черле көскү. Кергеним бо аныяк уруг, ооңдүн ишик-хевин медээжок улуг өртектиг-даа эвес. Ынчалаа-даа боттарынга таарыштыр кеттиниг алган. Сактыргада чазай түүп каан чүве ыпкан.

Олар назы чурттаганының эжинин чаа ашкан-даа болгайда азы даарта эгелээр-даа дижик, чоп каанга боттарын чараш кылдып кеттүүрү олар кылыткан-дыр. Аныгаштан мындыг улустуң келир үелери чурттаганы, холунда түдүп алган боодал чечээ ышкаан, чараш болуру чугаажоо.

Прина БУРБУ.

2. Силиг кижи шинчилиг

Мен база мораль темазынга бижиттингеи материалларны номчуп, ону амыдырал кырынга боттандырар деп саналдыг мен. Назылаан эне мен. Уругларым, уругларым уругларында кандыг-даа билиг-мергежилдиг, ажы-чаңныг кижилер бар. Чүгле болуп ажы-төлүм дээп-даа эвес, ниити аныяктарга келишиг болур ирги бе деп, чамдык бодалдарымны илередикеедим.

Аныяакда, амгы шагда ышкаш, хүн бүрү сургаан турар эртем-билиглиг башкылар, хөй-ниити бар эвес. Ам боган олурарымга, ынчангы уруг-дарыг, аныяк өскенниң корумчурумнуу улусчу педагогиканы сагып билириндеп. ону ада-иезн кара чажындан үттеп, сургаан чораанында-дыр. Улугларны үндүлүүр, чаптарны көөргөөр, ажаар деп чагыг турган. Ону кижи маан күүсеериг чүве болгай. Кыргаан улусту өрем, кадам азы кыргаан-ачай, кыргаан-ачай дээр. Чер-черде капчаар адаан өөренин калганы-биле адаар чүве болгай. Шаза аныяктарын акый, үгбай, бичилерин дүнмам, сарымы дээрин аваазы, ачазы маан негзон турар.

Аныяктар хөй улус аразында ыытталдыр чугаалаанын болбас. Бээ кижиниң мурнунга керин бергүн безин үштүн болбас деп дүрүм турган. Ону чыдын калган, ооо-ле феодализм артышкынны деп бактан-даа чордувус-ла. Улустуң педагогиканың чамдык эки талаларын база эмин эрттир хүнисхаалчы «сарымдыыстың» бодал чок талаалары үзе базын каанган болдур ийин.

Кандыг ишик-хеп кедеря амгы шагның аныяктарының хөрөө-ле ыйнаан. Шаанда болза ишик-хевин аянныг кедип бил-бее кижилерни кижизит эвес кижи кылдыр саналар чүве. Ол база дыка ханы үткалыг, кижиниң кижи болуп хевирлеттинерин оваарындырып турар чорук ышкажыл. «Арыг кижи аныяк, силиг кижи шинчилиг»—деп үлегер чугаанын алыс үткалы-даа мында сиңген. Элээдилер бодуун хеп кедер, келин, күдээ назыны чеде бергеннер маан-ла чараш хеп кедер чуруп турган. А өглүг аныяктар алаан кааг кеттиниерни база албан турган.

Амгы үениң аныяк өскенин мынлыг хеп кедиглер деп ялбаадар ирги чок. Ынчалаа-даа хейдеп черле чыда калыга, кайын болур. Чамдыктарны көөрге, эрзин шокар кылдыр кеттиниг алган болур, а бир өскелерни көөрге, бодуунуң арын-шырайы, дүрт-сыныга таарыштас, чеи-даян, хирлиг, эрги хеп кедип алганы дыка чарат эвес. Дыштанып кедерде бе изи ажылдаарда хеп бе деп чүвениң кижи мааны берге-дир.

Оон мнай солун арынга аныяктарның ажы-чаңынын дугайын хөй катап бижидп. Кижи чоп мурнунга бодуунуң культураның көргүзер ужурлуг. Чамдыктар ону мырыңай сагып билбее. Чамдык ооллар уруглардан барын халбактаган, оларже культура чок сестер октаан чорууру черле ынчыг-дыр. Ол ышкаш автобуска олуг дугайы ижижик. Тыва ооллар, кыстар бүт кырында чораан кыргаан-дижеп кижилерге олуг чайлан бээрин черле билбее. А өруе аныяктар мындыг эвес. Хее олуг бар-ла болза, аңаа олурбас. Мен мында өруе, тыва деп мааган кылбадым. Бистин васпаныста мындыг ийи-чаңгыс кижилерни эде кижизиин алыр сорулга салып, чеме-чала кыла бердим. Аңаа ынчыгылыайн көрүнер. Аттыг кижиниң адын адаар, аъа маадын чүзүнүн адаар бо үеде чажыртынын олургаан чоор бис. Бо талазы-биле чер-черлерге чугаадан кылып, түңнелдеп үндүрери кузенчиг-дир.

Улуг назылыг кижилерниң көрбээни чок болгур. Культура, экономиказы бедик хоорайлардан келгеи кижилерниң ажы-чаңы ойгуг өске болгур: хүндүлээчел, биче сеткилдиг, чоп мурнунга ыяан-ла чараш ажы-чаңын көргүзүүрөөр. Бистер ону чүге дээп, өттүүнү болбас бис. Моон хуумда бодадым: мораль темазынга парлаттынып турар материалдарны школдарның улуг классталынга сайгарып, мораль этикага хамаарыштыр чугааны башкылар эң чугулага алыр үе келгеи боор.

Бо-ла ажы-чаңныг-биле чоруур болгуунуса, бурунгаар хөгжүлдевиске, доктар-чоорлан ужуратырарывысты амдыгаштан миннир апаар бис.

Софья ЧИМИТ.
72 хаттыг пенсионер.

3. Үлегеринер кайыл?

Кызылдың педагогика институтунуң студентиниң мен. Келир үениң башкылы кижи болганымда, ажы-чаң кижизидилгезинге хамаарышкан айтырыгларга кириштейн баар аргам чогулу. Аныяк өскенниң ажы-чаңында, ишик-хеп кедериндө, бар четпестерни солун арынга ажыы-биле бижий бергеи чеп-тур. Харын-даа оон-даа толаргай, азы мында өөренип турар ыныг кижи, мында чуртаан турар, кайда-даа ажыл чок аныяк кижи мындыг ажы-чаңныг-дыр деп, ат-сыныын, адресин ачаан турган бижиде, оон-даа дүштүг болгу дег-дир. Ол журналистеринга хөрөө-дир. Хоорайда аныяктарның боттарын ап чоруурунуң дугайында тускай рейдилерни-даа кылза каадыг боор.

Чамдык аныяк кижилерниң чараш эвес ажы-чаңының дугайында хөй-ле авторлаар бижиди. Ол кончуг ыны. Ынчаларга чамдык улгалы бергеи кижилер боттары үлегер чок чоруун ыыттавайн базары база ыны эвес хиве. Өскелерниң сургаарының мурнунда, бодуңну база хынаттын-даа диве кинчаа баарыл.

Мындыг таварылганы чевле үүнас-тыр мен. Аарыг шинчилиг, кылаштары безин багай аныяк уруг автобуска хос олутка олурун алды. Элээн болганда, бир аърин кадай кирип келгеи, демги уругну чалчып-ла эгелээн. «Кыргаан-дижеп кижи-дир мен. Бо шагның аныяк-өскенниң чогенчиин. Менээ олуг чайлан бербее»—дээп-ле баргаи. Келер хеннинге күн четпейн чыткаан, арагадап алган, артында хөй-ниити черинге кижи көөр дурааны мөнкүнүкан бо хөрөөженин бистер, тыва уруглар көргеи, баш ортар чер тыппайн бардыыс. Артында оон чугаазының ойлуу чогун чүү дээр! Өске напаанның улузун бактап, медээжок алгыра бергеи.

Демги уруг арны-бажы кыза бергеи, олудун чайлап берди. Оон чоогунга турган улус уругну олудундан тургустады. «Бо улуг назылыг үгбай алаар турган болза, мнчаа чайлап берип болур сеп. Артында аарыг кижи-дир сеп. Оон бодуунуң үлегери кайыл?»—дээн, улус демги аърин хулиганны томаартырын кызыттылар.

База бир таварылга. Дертен-бежен хар иштинде кижиниң бистер кыргаан дээр бис бе? Чок! Кижи ортулунда назылыг ышкажыл. Бир катап автобуска чаа уруг туттан аныяк не кирип келиирге, кижи ортулу назылыг хөлөөжеи дүштө чок олурар чораан. «Улуг кижи-дир мен. Кижи аныяк чорбаан бе? Хүндүлеп өөренин ал!»—деп, демги уруглуг не олут дилээрге, ол дыка кыжы хаңылады.

Шак мындыг үлегериниң хөрөө чүү? Назы-хары улуг-да дээп, аныяк-өскенге үлегер чок улуг назылыглар дугайында база чугаалаваа арга чок ышкажыл.

Айланмаа КУУЛАР.
Педагогика институтунуң студентиниң.

Кижи болгаш бойдус

ЧОЙГАННЫГ ОРТУЛУК

Районнарга чораан, бо чоокта чойган ыыш бар бе?—деп айтырарга биле кижи өөрүп. Ону билир ийи-чаңгыс хоочун аңчы, малчын кижилер дыка ырак тайгаларда чойган барын айтыр-ла харын. Тоожу районнуң төвү Тоора-Хемге баргаан безин ыыт айтырыг салырга, бо чоокта чойган чок дээш, ыраккы тайгаларже айтын каар.

Ону бодаарга чойган дыка ховарталаа. Республиканың арга-ыяжында ийе бүрүүлүг ыыштарының чүгле «козуу-бес» хуузун чойган эдлеп турар. Чойган Тоожуда чаңгыс-ла Сыстыг-Хем суурдан бир километр хире черде бар. Оон чалбагар, кылагар ногаан бүрүлериниң чыды безин чаагай.

Сыстыг-Хем чоогунда чойган үнгеп ол ортулук 1945-50 чылдарының ырак мурнунда-ла хемнин солагай талазында ортулук бажыныг чарлып баткан, улуг адырык суг-биле хүрээлеткен, кончуг камгалалдыг чыткан чер чүве. Чойганнар, ийи-чаңгыс шивилер, суук талдар кады өзүп турган. Сөөлгү 30-40 чылларда бойдус чайгаар өскерип, хемнер, суглар оруун өскертип, курган, сыытап келгениниң түнелинде ол чойган үнгеп бичии ортулук бичеде-бичеде чартык ортулук апаргаи.

Суур чоогунда үнгеп ол хөвар ыыш чойганны суурнуң чурттакчыларының шал-магазы, оон калында кижилер үргеп, тетчегеп турар болу бергеи. 20-30 чылдар эрткен соонда чойган үнгеп чараш ортулук шүүт чиилп каар деп барган. Келир үениң аныяктары шаанда маңаа чойган үнгеп кончуг чараш ортулук турган дугайында чүгле сураан дыннаар деп барганы кончуг дуурениг-дир. Шаг шаа-биле турар эвес, ол бичии ортулуктун бетинде шолге түүт, сууг-даа тургустуна бээрин магат чок.

Чойган ыыш болу шиин хевирлиг. Үнер хөрүүну базада чымчак, чиигис довуракты, арга-арыг, халын ишти ыык черлеп үнер. Ынчалаа-даа чойганның иштики бойдузу өске ыыштардан шүүт ылгалдыг. Оон таштыны чөгүрээн көскүмаар, доозлап каан ышкаан тайыр, кылагар, чалбагар улуг будуктары, хевирлери деп, чочагай чок, будуктарының баштарында өнезенчек сарыг бүрүлер кестип турар.

Чойганны кижи көргеи, мурнуу чүктүн кипарис дээр хөөнү ыяжын-даа сактыр. Чойганның эң-не үнелиг чүвеи — оон үзү болган чүгү. Чойган чүгүн, оон чөвүрээлин ем кылыр белеткээн, чүстерини күнге ажрыын, радикулит ажрыын эмнээрине ажыглап, ол ажыглардан сегээн кижилерге чеже-даа катап ужуражкан мен.

Бо чүүлүг бижин өөрүг ужурум мынлыг. Диринг бойдус кырын баксыраан, төнүн өгелээрге ону катап тургузуп алыры берге. Маңаа мынлыг чижектен кирип керейн. Кызыл—Тыва аразында өрүктүн тайга кырында өрүктүн ыык черлеп үнер. Ынчалаа-даа чойганның иштики бойдузу өске ыыштардан шүүт ылгалдыг. Оон таштыны чөгүрээн көскүмаар, доозлап каан ышкаан тайыр, кылагар, чалбагар улуг будуктары, хевирлери деп, чочагай чок, будуктарының баштарында өнезенчек сарыг бүрүлер кестип турар.

Чойганны кижи көргеи, мурнуу чүктүн кипарис дээр хөөнү ыяжын-даа сактыр. Чойганның эң-не үнелиг чүвеи — оон үзү болган чүгү. Чойган чүгүн, оон чөвүрээлин ем кылыр белеткээн, чүстерини күнге ажрыын, радикулит ажрыын эмнээрине ажыглап, ол ажыглардан сегээн кижилерге чеже-даа катап ужуражкан мен.

Бо чүүлүг бижин өөрүг ужурум мынлыг. Диринг бойдус кырын баксыраан, төнүн өгелээрге ону катап тургузуп алыры берге. Маңаа мынлыг чижектен кирип керейн. Кызыл—Тыва аразында өрүктүн тайга кырында өрүктүн мынлыг-ла кончуг ырак эрес черде дестектерини үнгеп-не ужужу 10-15 чылдар мурнунда чүгле чойган турду. Ол чойганнарны кижилер үргеп каапканы ыка хараалаанчыг.

Арга-ыяш органнарының ажыдаакчылары бойдустуң чайгаар үнгеп бо чурумалдыг черин камгалаар талазы-биле боттуг хемчеглевни ап чоруткан турган болза, ол чойганнар улам өзүп, конгуеп, оон кайгамчыктыг чаагай чыны, өм-суузуну кижилерге ажыктыг боор. долгандыр турар хүрээлели улам байыдаа турган ийик.

Бо үеүнде киргениң чижек чижектерден чогуур түүнелди үндүрүп. Тоожуның Сыстыг-Хем көдээ Совети, оон чону, активчилери Чаңык даанын баарында чараш, чаагай чойган үнгеп ортулукту камгалап, оон ужужу конгуеп, келир салгалдыыска камгалап арттырын ап ыыдаар боор дээрзинге бүлүүрөөр мен.

Михаил МЕНДУМЕ.

Адресиниз: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көшүмчүү, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: өөртүлгө ажыдыраа килдизинин 3-36-82, совет тургузуг килдизинин 3-37-11, хүстүүр килдизинин 3-36-73 чаъс килдизинин 3-39-03, культура килдизинин 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизинин 3-41-16, сонуун айтырыглар килдизинин 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Сохун келбейн барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чыыр 300 катап үнер. Хемчеди 2 парлалга амыны. Солунуун индексиниг 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Нов үлүүрер чер полиграфия болгаш ном садыгын төрөөдүлгелериниң салыы-биле курсуг комитетинин типографиязы. Кызыл, Шетинин биле Кравченко көшүмчүү, баазын № 1.

Чаъс № 188. ТС—01598.

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 232 (13832) | 1988 чылдың октябрь 7, пятница | 1925 чылдан үнелеп чедиптиг. | Өртээ 3 көпеек.

БЕДИК ЭРГЕЛЕР, УЛУГ ХҮЛЭЭЛГЕЛЕР

Эде тургустунуушкун дээш ажылдаарын негеп турар

Бүгүн — Конституция хүнү. Оны совет кижилер партиялыг XIX Бүгү-эвилел конференциязының, СЭКП ТК-ның сентябрь (1988 ч.) Пленумунуң шинчилеринде ажыдыралга боттандырар, демократчыдыгланы калбартышаан, эде тургустунуушкунну ачызынче чедирер дээш күженишкиннинг демиселдиң үезинде уткуп турар. Бо хүннерде бистиң чуртувустуң ажылчы чону төөгүлүг 1917 чылдан бээр эрткен оруунче бодамчалыг болгаш негелделиг көрбүшаан, социализмни улам быжыглаарының оруктарын дилеп тып турар.

Советтер чуртунуң Конституциязының одуругларын катап-катап номчуп ора, бистиң Үндезин Хоойлуунуң ёзулуг демократчы документ дээрзин эскерери берге эвес. Ажылчынча кижилерге социал-экономиктиг, политиктиг болгаш хууда калбак эргелерни тывыскан, совет хаалаты кижи бүрүзүнүң амыдыралының байдалын улам экижидериниче, эргелерни улам калбартырыныче, хүлээлгелерни улам күштелдириниче Конституция уталган. Кижини кижи дарлаар чоруктан, ядым-түрүмге болгаш ужук-бижик билбес чоруктан, ажыл чок чоруктан хостуг совет тургузугну Конституция быжыглап турар. Бистиң ажылчы чонларывыс социал хамталалдың байдалдарында даартагы хүнге быжыг бүдүүрелдиг чурттап турар.

Он бир чыл бурунгаар хүлээн алдынган Үндезин Хоойлу Октябрьның шазын оруун уламчылап, совет кижилерни коммунизм дээш эчис сорулгазынга орукту ажыдып турар. Үндезин Хоойлуунуң хүнүн демдеглеп тура, шинчилел ажыдыралының бүгү талаларынга эвээн эвес түүлдер кылдынган дюрзин база демдеглеп турар бис. Эрткен чылдар дээрге — чурттуң төөгүзү-дүр. Таштаашкынны үеде болгулаан четкестер Совет Конституциниң долу күзү-биле ажылгаар арганы бербейн турган. Ынаар-даа болза, совет кижилер ында айытынган эргелерни болгаш хүлээлгелерни боттандырар дээш шинчилиг демдеглежин келген.

ССРЭ Конституциязында «Совет шинчилелдиң удуртукчу болгаш башкарыкчы күжү, оон политиктиг системазының, күрүне болгаш хой-инчи организацияларының өзөк» деп онзалаан демдеглээн Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң соонда бээр чуртта болуп турар бүгү түүлдер дугайында, эрткен оруунуста чедишкиннер болгаш четкестер дугайында арыг-шынчы чоннан чажырбейн чугаалап, чон-биле сүмележип, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын эде тургузар деп төөгүлүг сорулганы чоннуң мурнунга салган, экономиктиг болгаш социал хөгжүдүнүң дүргеделиринің эргежок чугуулазын демдеглээн. СЭКП-ниң XXVII съездинге, ТК-ның дарзазындагы Пленумларынга, ол ышкаш партиялыг XIX Бүгү-эвилел конференциязына эде тургустунуушкунуң ара дүшпеин хандырар дээштиг хемчеглерни ажылдап кылган, а ону боттандырар күш — чон. Ол сорулганы челип алырда шинчилел амыдыралын демократчыдары, күрүнениң болгаш хой-инчиниң амыдыралының айтырыгларын шинчирлээринге бүгү ажылчы чоннуң хүн бүрү идепкейлиг болгаш соруктуг киржиринге таарымчалыг бүгү байдалдарны тургузары, кижи факторуң күштелдирери чугула деп, партия саналы турар.

Ынчангаш Конституцияда кирген бүгү негелделерни, ылангыя чоннуң социалистиг бот-эргеленіиң эн чугула магадылалдарын чайгылыш чок күүседир сорулга демократтыг улуг күчүлүг болгаш хүнүңүн амыдыралынга эң эргежок чугула болуп турар. Ол ышкаш Конституцияда кирген чамдык түүлдерни улам хөгжүп орар амыдыралдың негелдеин ёзугаар өскертири база негеттиниң келген. СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының документилеринде ССРЭ Конституциязына өскерилгелер киирер дээш тыварылга эвес.

ССРЭ Конституциязының одуруг бүрүзү бистиң республикада долу күш-биле боттанып турар. Хой националдыг Тыва АССР-ниң ажылчы чону Үндезин Хоойлуунуң негелделерни ёзугаар бурунгаар базымны кылып турар. Ол бурунгаар базым бистиң чуртувустуң орус болгаш өске-даа хой-хой нациларының база биче улустарының интернационалды ыкы-дуңма дузазының ачызында чедип алдынган.

Чурттуң Үндезин Хоойлуунуң бир кол негелдези — экономиктиг болгаш социал хөгжүдүнүң планларынга даанмышаан, бот-орулга-чарылганы, коллективтиг керээни, арыг орулганы, бот-уненги, экономиктиг өске-даа быраларны идепкейлиг ажылган турган, улус ажыл-агыйын удуртуру. Бистиң республикада ол негелдени боттандырар талазы-биле ажылдар база кылдынып турар. Чүгле бо чылын долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-ажыаланымышкынче 25 бүдүрүлге шилчээн, олар шинчи үлетпүр продукциязының 50 ажыг хуузун бүдүрүп турар. Бо чылдың эрткен тос айларында экономиктиг чаа негелде-биле ажылдап турар бүдүрүлгелер арыг орулганы хойну алган. Планныг онаалдар күүседеринге чаа негелделер улуг идиглиг болган.

Ажылчы чонга Конституция ёзугаар берип турар эргелер болгаш хосталгалар улам калбарып, улам байлаштып турар. СЭКП-ниң социал политиказының олче угланымышкыны база сеолгу үеде улам күштелген. Оон кайы-даа чижээн бистиң республикадан коруп болур. Үндезин Хоойлуунуң 44 түүлүнде айтыканы чуртталга бажыңы алыр эргени кижи бүрүзүнге хандырар дээш хемчеглерни бистиң республикада ап турар. «Чуртталга төлү—2000» деп программаны ажылдап кылганы оон бадыткалы. Ону күүседир дээш чүгле республиканың эвес, акы-дуңма областарның болгаш крайларының тудугжулары бисте ажылдап турар.

Ол ышкаш республиканың ажылчы чону өөренир, кадык-шылын камгалаар, пазылап кыраанда материалдыг хандырылга алыр, дыштанып, культураның чедишкиннерин ажытлаар болгаш Конституцияда магадылаттынган өскедаа эргелерни калбаа-биле ажыглап турар.

Бо бүгү чаагай кежик болу чайгаар келбейн турар дээрзин айтыр апаар. Ону чедип алыр дээш улуг хүлээлгелерни бисте онаап турар. Салдынган сорулга кижи бүрүзүнүң кызымак күш-ажылының түңнелинде чедип алдынар. Амгы үеде бүгү чурт улам харысаалгалыг үе-чадаже, эде тургустунуушкунуң практиктиг чадазынче кирген үеде девискээринге социал-экономиктиг хөгжүде дээш чер-чер Советтеринден шинчилиг хеделишкиннерни негеп турар. Ол дугайын СЭКП ТК-ның сентябрь (1988 ч.) Пленумунга, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң элчет чок сессиязынга база улам тодаргай демдеглээн.

Үндезин Хоойлуунуң бүрүн боттанышкынын чедип алыр дээш Советтер ам-даа хой түүлдерни кылыр хүлээлгелиг. Чүгле дээрге олар хоойлуудулга актыларының, хамыктың муркунда Үндезин Хоойлуунуң боттанышкыны дээш ажылчорудулганың кол төөг болуп турар. Конституцияда кордүгеен нормаларны бүгү бүдүрүлгелер, албан черлери, организациялар болгаш эрге-дужаалдыг кижилер сагыын дээш контрольду Советтер боттандырар ужурлуг. Амгы үеде ажылдың демократтыг хевирлери — айтырыгларны коллективтиг, хостуг, ажыл-керекчи чугаалажыры болгаш шинчирлерни хүлээп алыры, ажык-чарлыг чоруукту калбартыры, күүсекчи болгаш шинчирлекчи органнарның, албан-дужаалдыг кижилерниң чон мурнунга отчёттуг болуру дээш күженишкиннинг ажылдаары чугула болуп турар.

МЕДДЭЛЕР

ЧЕДИИШКИННИ БЫЖЫГЛААР

Элегес-Аксының керамиктиг хаан материалдар заводунуң коллективи эрткен чылдан бээр эде тургустунуушкунуңуң угланымышкыны-биле чоруп келген деп ам дидимы-биле чугаалап болур. Эрткен чылын коллектив хөгжүдүүшкинни ажыр эртip, планныг даалгаларының деңнелиңге үнген болза, бо чылын мурнакчыларның одуруунда кирген болгаш туружун быжыг-биле эдеп турар.

Ажыл-агый чоруулгазының чаа аргаларын ажыглап, бригада керээзин шинчээдип, дериг-херекселлерниң ажыглалын экижидип, сагыла-чурумну быжыглаанының ачызында завод бо чылдың тос айларында 16 млн. ажыг туйбуну бүдүрер даалгазын 18 млн. 188 мунга чедиргеен. Чонуңуң херетлел бараанларын бүдүрүп, сайгарарының база ачы-дузе чедирериниң даалгалары ажыр күүсеттинген.

Ынчангаш коллективи илап ёзугаар карылгалыг бүдүрүлгелериниң санындан үнер, орулгалыг ажыдыг болурунга магадыланды турган.

Любовь БУЯНОВА.

«Тыва тудуг материалдары» каттыжышкынының экономисти.

МУРНАКЧЫЛАРНЫҢ ОДУРУУНДА

«Тыва суг тудуг» трестиң автобазазының коллективи эртken 9 айларның бүдүрүлге планын күүсеткен. Пландан ажыр 1051 мун тонна чүүкту сеортүп, чүүк сайгарыгаанын 19 млн. тонна-километрге чорудар турган, херек кырында 24868 млн. тонна-километрге, ажы пландан ажыр 5869 тонна-километрге кылган.

Автобазаның бот-орулга-чарылгалыг бригадаларының арасында 11 кижи составтыг Александр Алексеевич Лихидскийниң чолаачылар бригадазы социалистиг чарыштын нетелделинге дүүштүр күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип ажылдаан, мурнакчыларның одуруунда киргеен.

Зоя РУБАНОВА.

Экономист.

• • •

«Востоксантехмонтаж» трестиң Кызылда КМК-ның коллективи эрткен 9 айларның планыт онаалдазын 100,6 хуу күүсеткен. Трестиң участоктары Ак-Довуракта, Шагаан-Арыгда, Кызылда чуртталга бажыңнарының одалга тоотерни кылып, тудут-монтаж ажылдарын чорудун турар.

Вячеслав МОНГУШ.

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

ЧАДААНА. Чадааанның ыяш ажыл-агый чери эрткен 9 айларда продукция сайгарарының планын 100,4, арганан ыяш үндүр сеортүрүнүң планын 106, хилиг материалдары белеткээрин 113 хуу күүсеткен. В. М. Чанчиковуун ыяш кезин белеткээр бригадазы планныг онаалдавын 130 хуу боттандырган. Звеноолар аразында калбаргаан социалистиг чарышка киришкеш, тудут материалдары, токпак белеткээр Виктор Артагашевке удуртkан 5 кижи составтыг звено шыдтаараан. Ыяш кезикчилери Хейлер-оол Ондар, Михаил Маховкин хүн үлүүн доктаамал ажыр күүсеткен турар.

Виктор ХОВАЛЫГ.

ШАГААН-АРЫГ. Улуг-Хем районунуң мал ажылының шинчилери социалистиг чарышты калбартып, күженишкиннинг ажылдаан, эрткен 9 айларда малдан алыр продукцияны бүдүрериң болгаш күрүнеге садарын ковдеткен.

Шинчини-биле совхозтар 239,7 тонна эттин күрүнеге саткан. Ажыл-агыйлардан «Ак-Туруг» совхоз 68 тонна эттин, «Найыралы» 62 тоннаны, «ҮТКА 25 чылы» совхоз 45 тонна, а районуң чурттакчы чону 30,1 тонна эттин күрүнге планынче киришпиргеен.

Район суг садарын шинчин-биле 103 хуу күүсеткен.

Салчак-оол ОНДАР.

Найыралдыг ужуражыышкыннар болгаш беседалар

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев октябрь 5-те Совет Эвилелинде албаның найыралдыг аянчоруун ылыш келген Румын коммунистиг партиязының Чингине секретары, РСР-ниң Президентизи Н. Чаушеску-биле Кремльге ужурашкан.

Ол-ла хүн чугаалажышкыннарны чоруткан, аная совет талдан: М. С. Горбачев, Н. И. Рыжков, А. Н. Яковлев, Э. А. Шеварднадзе, И. В. Талызин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчылы, Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитетиниң даргазы Б. Л. Толстых, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи Г. И. Марчук, Совет Эвилелиниң РСР-де элчини Е. М. Тяжельников; румын талдан: Н. Чаушеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазаанын Премьер-министри К. Дэскэлеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнү, РСР-ниң чазаанын Премьер-министриниң бирги оралакчызы Е. Чаушеску, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РКП ТК-ның секретары И. Стоян, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң чазаанын Премьер-министриниң оралакчызы Ш. Андрей, РКП ТК-ның Политкүүскомунуң кежигүнүнге кандидат, РСР-ниң даштыкы херектер министри И. Тоту, РСР-ниң ССРЭ-де элчини И. Букур киришкеннер.

Ол ышкаш И. И. Рыжков-тун К. Дэскэлеску-биле, А. Н. Яковлевтиң И. Стоян-биле, Э. А. Шеварднадзениң И. Тоту-биле, Б. Л. Толстых болгаш Г. И. Марчуктуң Е. Чаушеску-биле тус-тузунда ужуражыышкыннары болган.

Ужуражыышкыннар болгаш беседалар үезинде партиялар аразының харылзааларын, экономика, эртем болгаш техника, культура, делегей политиканың талазы-биле кады ажылдажылганы хөгжүдүрүнге хамаарышкан хой саналыг айтырыгларны чугаалажып кергеен.

Чугаалажышкыннар найыралдыг болгаш ажыт-чажыт чок байдалга эрткен. Аянчоруктун түңнелинде советрумын кады кылган комплекс-тикени хүлээп алган.

(СЭТА).

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

Румын коммунистиг партиязының Чингине секретары, Румынияның Социалистиг Республиканың Президентизи Н. Чаушеску Москвадан төрээн чуртунче октябрь 6-да чорупкан. СЭКП ТК-ның болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң чалаанын-биле ол бистин чуртувуска албаның найыралдыг аян-чоруун кылып чораан.

Ужудун үнериниң мурнунда Кремльдин Улуг ордузунуң Георгий залында румын аалчылы удурриниң ёзулалы болган.

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев кадайы-биле Н. Чаушеску болгаш оон кадайы-биле чуректин хамыыдаан байырлаштыкан.

Кремльден мотоциклчилер-ге удеп алган, автомашиналар кожу аэропортче чорупкан.

• • •

Аэродромга Н. Чаушескуну болгаш оон кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының бирги оралакчызы А. И. Лукьянов, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге, кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Н. В. Талызин болгаш албаның өске-даа кижилери удаан.

(СЭТА).

ПАРЛАП ҮНДҮРГЕН

Политиктиг литератураның пом үндүрер чери «Хөделишкиннерниң үезе, практиктиг ажылдарының үезе» деп чыныдыны парлап үндүргеен. Ынаар СЭКП ТК-ның Чингине секретары М. С. Горбачевтуң 1988 чылдың сентябрь 12—16-да Красноярск крайга аян-чорууның дугаймында материалдар, крайның ажылчы чонунуң төлөлекчилери-биле ужуражышкынга оон чугаазы киргеен.

Брошюраны «Красный пролетарий» типографиягa парлаан.

• • •

ССРЭ-ниң Статкомитетиниң белеткеп үндүргеен «1987 чылда ССРЭ-ниң улуг ажылагыйы» деп статистиктиг чыл саныында үнер чыныдыны парлап үндүргеен. Ону «Финансы и Статистика» деп пом үндүрер чер парлаан. Ынаар чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүүнүнүң характеристиказын, амгы үе-чадаже шинчилел бүдүрүлгезинин эде тургустунуушкунунуң чорупторарын коргускен. Социал айтырыглар талазы-биле материалдарны элээн делегей-биле берген. Экономиканың болгаш культураның чамдык кол айтырыгларының талазы-биле өске курүнелер-биле деңнештирилгеен кылган.

(СЭТА).

АЖААП, БӨЛҮП ЧЕТТИКПЕСТЭЭН

Каа-хемчилерниң өөрүшкүү билдингир. Хамык районларны мурнай дүжүт ажаалдазын доозупкан. Чөрбөн бир мун ажыг тонна тараанны бастырган. Сарыг-Сеңгин тараа хүлээн алыр бүдүрүлгезин 642 тонналы найысылаа Кызылда төп күрүне шыжамырынче чудуруп чоруткан. Ажыктын хову турлаавда 870 тонна кызыл-тас калагалаттынган. Күрүнеге тараа дужаалдазы удамчылавышаан. «Енисей», «Бурунгаар» совхозтар ажаап алышкынны өскелериндеи мурнай төндүргеп, пландан ажыр дужаалданы үргүлүүдеп. дүжүт ажаарының темпиниң ношкатшаан.

Мал чемниң белеткелиң четчир шаа-биле курдавырлап белеткээн. Район бо чылын сентябрь 30-го чедир белин 15315 тонна сигенин белеткеп алган. Ол эрткен чылга деңнээрге, алты мун тонна хөй болуп турар. 18 мун тонна хире сенажты, 20 ажыг мун тонна силосту, 1025 тонна сыснок-далганың белеткээн. Сиген белеткелиниң планын «Ленинчи» оруқ», «Улуг Октябрь», «Бүрен», СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар ажыр күүсеткеннер.

Шак бо бүгү сан-чурагайлар чүгле тараажыдарын, чер ажылдыгларын эвес, а харын өске-даа кижилерни өөрүтүр чугаажок. Ынчалаа-даа чедишкиннерге менгеренгиннер төөнер чамдык совхозтарның удуртукчуларына, тускай эртемнигларында тып-тыш эгелээн хире. Чүге дээрге шаа бүрүзүнде тараа эңдерик, харын-даа сыңыштаан деп чугаалап болур. Ында дужүрүгеен оваа-оваа күсну дужүтту арыглап, сайгарып, күш четпейн турар. Хову-шелдер дургаар хой саванны бөлүп сараатталаан.

Ажыг кыштың демдектери кестүп, баштайгы хар Каа-Хемниң эң ыракты чурттакчылыг чердериниң бирээзи Ильиника суурнуң девискээринге чаттаан барган. Эртен, кежээ доңат күштелип эгелээн. Ол хирезинде, ылангыя агрономнар оожум хөөннерге адаып, ажыл-агыйжы эвес, тетчеглекчи чоруккa чедирип турар. Чамдык суурлар чаныда сигеп сараттарын мал саза базып, чип турар. Саван белеринге машина-техниканы чоп ажыглаайн келген. Мурнуку чылдарның кичээндирин ам-даа өөредиг болбаан, арай деп-ле каан-аяс хүннерин чамдык келин аная хилис эртип турганнар. Ажыл шагын үнелеп, чугулаан көрбестээн.

1987-1988 чылдың кыжы-ында мал чеми-биле чедир хандырылмаанындан кыштаглаашкын кончуг берге байдалга эрткен. Ам кол сорулга—белеткеттинген мал чемин эки камнып кадаглап, саванны бүрүн ажаап алыр болза, кыштаглаашкынны тур-менди чоруларының аргазы тургустунган.

Улусчу контролёрларның бот-идепкейи-биле совхозтарда белеткеттинген мал чемин канчаар камгалап кадаглап турарының талазы-биле сентябрь төнчүүнде массалыг хынаалдаларны чоруткан. Ол хынаалдалар үезинде совхозтарның удуртукчулары, специалистери мал чемин кадаглап камгалаарынче сагыш салбайн турары илерээн. Оон хараазы-биле мал чеми белеткелчилериниң кылын бүдүрүп каан сигенин совхозтун база хуу чоннуң малы тетчеглеп чип, саза базып, үргедеп, улуг котаралды чедирип турар. Чижээ, «Улуг Октябрь» совхозтун 300 чылгы малы, ийи ферманың дыка хөй бода малы Сарыг-Булукда салдынган сараттарны элээн үр үеним иштинде кара туразында «шефтеп» келгеен. Аная бурунну бир дугаарында сигеп белеткээр механизаттытынган бригаданы удуртуп турар эш Орустукка онаар апаар. Ол бригаданың кежигүннери тургузуп кылган сараттарын эки ажаап кадаглаарынче кандыг-даа сагыш салбаан, кажаалап кагбаан. Ийи чус, үш чус хире мал-маган сараттарда сигенин үреп, чип, бузун турда, аная хамаарылгалыг харысаалгалыг кижилер чаны-биле аная көрүп эртип турганнар. Ында чамдык сараттар ужарынга чедир үргедиттинген. Когаралга үнгеп сигенинин иштин түңү 50 ажыг тонна болган.

Мал ажылының специалистери малчыннар-биле кандыг-даа ажыл чоруттайн турарының хереченгэ бо чижектеп кестүп келир. Чылгычылар, бода мал кадарчылары даанмышаан үүле-хөрөөн күүсеттейн, мал кадарбайн турганы илдеп ышкажыы.

Бо хевирлиг чижектерни районнуң өске-даа ажылагыйларындан көрүп болур. «Ленинчи оруқ» совхозтун О.-Тайгадан келгеен ийи кодан инзо Бичe-Хоптуда. Хопту иштинде белеткеп каан сигенин болгаш суланы саза базып хоозуруткан. Ол сигенинің иштин котаралды 25 тонна четкен. Тайгадан кирип келгеен бода малдың кададын организаставаан. Ол ышкаш Бояровка, Мергеен фермаларынын инек кадарчылары хулээнгеен хөрөөн күүсеттейн, малды зоо каапташ, совхоз сигенин чидиртип турган.

«Енисей» совхозка 13 сараат сигенинин үжүн кажаалап албаанындан совхозтун, хуу улустун малы 15 тонна сигенин хайгаарап, кадаглап чогуп ажыглап, «чооглаан».

«Бүрен» совхозунга борбактай пресстен каан сигенинин 70-80 хуузун малга чидирткен.

Харысаалга чок чоруктун үржүү совхозтарны ындыг улуг каражага чедиргеп. Ол бүгү чидириглер үстүнде адаатынган сан-чурагайлардан казыттынып, шын рашион, мал чеминиң единицазын тургузарынга чаа саваашкынларны катап кылырынга чедирери билдингир.

Совхозтарның улусчу контролёрларының кылган хынаалдаларының түңнелин районнуң улусчу контроль комитединге чугаалашканының соонда ийи-үш-ле хонук эртkенде, чамдык совхозтарның девискээрлерин эргип келип, ол четкестерниң ам-даа эттинмейн турарын эскерген бис. Сан-чурагайлар саазын кырында бижиттиргеен-биле хөөкүр, кандыг-даа өскерилге, эдилгелер кылдынмаан.

«Бүрен» совхозтун суур чоогунда сараттар ам-даа сеортүнмээн. Барык-ла сараат бүрүзүнде бөлүк инектер чыыгган. Чамдыктары үзе тыртып чигеп, өскелери үрей баскан, үшкүлери тоттур өттап алганындан кегженип турганнар. Тайга ортузунда чыдып алган, каш-ла борбак саннып сараатты кажаалап албаан. Чүгө ындыг байдал тургустунганын совхозтун кол агроному Николай Албачыдан айтырарывыска:

— Сиген планы ажыр күүсеттингеен. 1600 тоннаның орнунга ийи мунну белеткеп алган бис—деп сеткилинде кандыг-даа дүвүрээзин чок харыы берген.

— Хуу улустун инзо-хир ийин —деп. бистин чаныыска турган фермада инек кадарчызы Алдын-Херел Ондар чугаага киришти. — Ийи чүс ажыт аныяк инек кадарын турар мен. Өөрүм-биле кады 4 кижи бис. Одар-белчиир чедишпес боор-дур. Бистин инзовистин суур аныаа бичиг алаакта тырып алган турар мындыг бис ийин.

Хайыраан сиген. Ажаап бөлүп сараттап-даа каарга, кажаа чок болганда, адыгуулуп мал дойлап турup бертен. Саван база четче белдүүмзен.

Дараазында СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтун тараа шелдерин эргиливис. Ол совхозтун тараазы бо чылын узун сыптыг үнгеен болгаш саван хөй болган. Ону белеп саадаан. Хову-шелдерде чеже хире саван чыдып турарын кол агроном Николай Барбалдай тодаргай адап шыдаваан, дерт мун тонна хире-ле боор дээр. Шанда төккен тарааның түңүн база бистен чажырар чораан. Кол экономистин тайылбыры-биле алырга, тараанны 7520 тоннаны алыр турган, херек кырында 5811 тоннаны бастырып, күрүнеге дужаап, шанче сеорткен. Ону чедир албаан чылдаганы долуга, борбак чаашкынга алыскаш, ийи мун хире гектарны үндүр бижип каапкан. Ынчалаа-даа күрүнеге дужаар тараазын күүсеттинкен. Чаа дужүт чашпан холумактыг боктут болгаш, эки кургадып, шыпарлыг арыглаарынче хөй күштү салырын негеп турар. Ол бүгүнү ынчаар кылыры, темпиниң шапкынчыдарын шанда-даа, шелде-даа күш четпейн турар. Ындыг байдал чүгле бо совхозта эвес, өске чердерде база тургустунган. Хөр дүжүриниң бетинде күсну хову ажылдарын дарый доозарынче тараажыны үе ладаштырып, күженишкиннинг ажылдаарынче кыйгырып турар.

Аяй-оол ДАРЖАА.

Даваы САЛЧАК.

Бөгүн — ССРЭ Конституциязының хүнү

Амыдырал — өөрүшкүлүг-даа, негелделиг-даа

Бистерниң шуптувуска ёзулуг демократтыг деп эргелерни болгаш хосталгаларны тыпсып, чурттуп бүгү нацияларынга болгаш биче улустарынга бүгү талалыг хөгжүлдениң таарымчалыг байдалдарын хандырып берген Совет Конституция хүнүн бистиң Төрээн чурттувустуң бүгү булуннарында эн улуг байырлал кылдыр демдеглеп турар. Бо хүн чон партиязынга болгаш чазаанга ынчангаш чүректиң ханызындан өөрүп четтиргенин илергейлеп, социал-экономиктиг, культурлуг хөй талалыг хөгжүлдези, улуг чедишкиннери, чаагай байдалы, чечектелген амыдырал-чуртталгазы дээш эде тургустунуп, чаа-чаа ажыл-херектерже дидим кирип турар.

ХӨЙ НАЦИОНАЛДЫГ, ЧАҢГЫС ДЕМНИГ

Бистиң чуртувустуң Үндезин Хоойлузу совет кижилерге

АЖЫЛДААР,
ДЫШТАНЫР,
КАДЫЫН КАМГАЛААР,
МАТЕРИАЛДЫГ ХАНДЫРЫЛГА АЛЫР,
ЧУРТТАЛГА БАЖЫҢЫ АЛЫР, ӨӨРЕНИР,
КУЛЬТУРАНЫҢ ЧЕДИИШКИННЕРИН АЖЫГЛААР,
ЭРГЕЛЕП БАШКАРЫЛГАГА КИРЖИР,
САНАЛДАР КИИРЕР, ЧЕТПЕСТЕР ШҮГҮМЧҮЛЭЭР

болгаш өске-даа онза чугула эргелерни магадылаан.

Совет Конституцияда магадылаттынган ол эргелерни амыдыралда канчаар ажыглап турарының чижээн бөгүн Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазының хөй национал дыг, чангыс демниг коллективиниң ажыл, амыдыралындан кысказы-биле көргүстүвүс.

Совет Конституция хүнүн Кызыл районда «Көк-Тей» совхозтуң сүт-бараан фермазы күш-ажылчы чедишкиннерлиг үткүн турар. Ол ферманың коллективинде 70 ажыг кижи бар.Ында орус, тыва, хакас дээш хөй национал дыг кижилер аразында эп-найыралыг ажылдап турарындан эрткен 9 айларда күрүнеге 908 тонна сүттү садар планын 1060 тонна кылдыр ажыр боттандырган. Ферманың коллективи бир инекке онаштыр өртүмаа-биле 2330 килограмм сүттү саап алган. Эрткен чылдың бо үеин-биле деннээрге, ол бир инекке онаштыр 305 килограмм хөй болган.

Ниитизи-биле ында 21 саанчы бар. Оларның 17-ги кол саанчылар. Олар 9 айларда боттарынга алган социалистиг хүлээлгезин шуптуп 103-тен 148 хуулларга күүсеткен. Оларның иштинде саанчылар Анна Баяндина, Борис Сат, Людмила Бизаева, Сара Арандол олар бир инекке онаштыр 2600—2800 килограмм чедир сүттү саап ап, өскелерни мурнаан. Ам саанчы бүрүзү бир инекке онаштыр 3000 кг чедир сүттү саап алыр сорулганы салган.

Ында инек кадарчылары Чечен-оол Ховалыг, Владимир Сат олар инектиң каладын шын организастап, өөн продуктулуг чорудуп ковудедир дээш эки ажылдап турары-биле мактаалыглар.

Чыл планын хуусаа бетинде күүсеткен, 50 тонна сүттү немей садарын хүлээвгенивер.

Фермада 9 бызаа ажаакчылары ажылдап турар. Оларның аразында Чечек Чыпсынак, Валентина Трупп олар хонукта бир бызаага онаштыр 600 грамм немелде деңзини алыр турган, 699—847 граммны ап турар.

Ферманың коллективи малдың продуктулуг чорудун ковудедир дээш улуг кичээнгейни салып, немелде чемнер-биле чемгерип турар. Инектен саап ап турар сүдүнүң ковудеп турарының кол чылдагаалы болза, ында инектерниң уксаажылдылгазын экижиткенинде. Өөн уксаажылдылгазын экижидер дээш инектерниң тарып боозадылгазынче кол кичээнгейни угландырган.

Ол коллектив депшилгелиг чаа арга болур бот-оруга-чарылгаже киргениниң бээр 2 чыл чедип турар. Өөн түнелинде күш-ажылын будурукчулуг ковудээн болган кижи бүрүзүнүн онаашкан ажылына харыысалгазы бедээн.

Мал чемниң курлавырларын тургускан. Эрткен чылдың деннелиниң мал чемин бо чылын хөйүү белеткээн. Ол ажыл ам-даа уламчылавышаан.

Кыштаглаашкынга белеткел ажылларын кылган. Мал кажааларын септеп доскан. Чүгле соңгаларын шилдээри арткан. Амдыызында инектерни кажаалап каарга ыяш боорга, соңгаларының шилдериниң чамдыктарын уштуулап каан.

Чамдык кажаалар эргижиргээн. Ынчангаш 1989 чылда 200-200 баш инек киреп ийи кажааны тудары планда көрдүнген. Ам бо хүннерде 400 баш инек турар семиртилге шолун тудуп доозарының кырында келген.

Ферманың коллективи понедельник санында неделяда кылган ажылының түнелин үндүрүп турары чаңчыл апарган.

Саанчылар, бызаа ажаакчылары, механизаторлар ажыл-ишке кежээ, төлептиг-де улус-тур дээрзин билдиивис. А оларның чурттап турары улуг эвес суржуганта бүгүнгү амыдырал-чуртталганың деннели кандыгы, кодээниң социал айтырыглары мында чогум черже кичээр шинтирлеттиниң турарын дээрзин бага көрүп көрээлиивер. Кайда-ла ажыл-агыйжы, демниг болдур, ында бүдүрүлге, ажыл-агый түнелдери чугаажок көскү болур дээрзин амыдыралдан билир бис, ындыг болганда, кижилерниң хуула амыдыралының ниити байдалынга өөн салдары улуг, дээштиг. Эки чурттаар дизе, эки ажылдаар дээрзи дет аан.

Суурда 45 өреге бар. «Чуртталга шолу-биле хандырылга силерде кандыгы?» деп сонуургаш, «бажың четтир» деп бүзүреллиг харыы аллывыс. Ол, шынап-ла, ындыг болду. Саанчыларга көрдүнген бажыннарны мында колдуунда-ла ийи аал чурттаар кылдыр туткан, кухнязын санаваска, бир өг-бүлеге херек кырында 2-3 өрээл хамааржыр. Дузалал ажыл-агыйлыглар база хөй: огородтуг, малмаганныг. Аъш-чем программазын боттандырар херекке саанчыларның өг-бүдүлериниң улуу биче эвес-тир дээрзинге бүзүреливис. Көрүнер даан: өг-бүде инектиг, хаванныг хөй, ошкулуг, дагаалардыг-дыр, огороду база бар, картофельди база тарып ап турар, ынчап келирге, олар ижер сүдү-биле, эт, ногаа, дагаа чуургазы-биле болун болду хандыртынар аргалыг-дыр. Чугаалап турарывыс бо чүүдерниң балыткалы болур кылдыр. Фермада бызаа ажаакчызы Чечек Дамбаевна Чыпсынакты бажыңына кире дүжээлиивер. Үш делгем өрээлде эргежок чугула бажың херекселдерин эптиг, көрүштүг кылдыр салган, хоорайдан ылгалбас: улуг стенка, диван,

хюстра, чүгле үдүүр өрээлге көрдүнген бажың херексели, хевистер... өөн хөрээжен өрээлиниң ажыл-агыйжызын, оран-бажының таарыштыр дерип ап билирин ол көргүзүп турар. Бажыңның артыы талазында кажаа ишти керек чер—хуудa дузалал ажыл-агыйынга көрдүнген. Ч. Д. Чыпсынак бо фермага ажылдаары-биле маңнаа беш чыл бүрүнгаар көжүп келген. Ам ол мурнакчы бызаа ажаакчыларының санында. Негаа тарып, ону ажаап өстүрериниң, хавай, дагаа тудуп азыраарының аргаларынга ол бо суурга кады ажылдап турар эш-өөрүнүн арга-сумезин-биле хамы өөренип алганын ол дыннатты. Өөн чугаалап олурганы-биле чеишээрежир бис: дузалал ажыл-агыйындан киргеи орудга өг-бүленин бюджединге немере болур, ол шын. Амыдырал байдалын шак мынчаар тургузуп алган өг-бүлелер фермада хөй. Оларның чижээн чаңгыс бажынның үлегеринге көргүскениниз ол.

Фермада саанчыларның амыдырал хандырылгазының талазы-биле комиссия суурнуң чурттахчыларының дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин кичээнгейге алган турган.

Совхоз саанчыларга мындыг арганы берин турар: инек херек болза, садып ап, өөн өргээн чаалиин канчаар тыртып алыр ийик, шалыныдан шак ынчаар чоорту тыртып алыр. А мал чемин совхозтан салып алыр. Чугула бо ажыл депутаттарның киржилгези, кичээнгейи чокка артпаан дээрзин Каа-Хем суур Советтиниң депутады саанчы Анна Михайловна Баяндина дыннатты.

Фермада үш депутаттың бирээзи ол, өске ийизи: саанчы Сара Ховалыговна Арандол — Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң депутады, а ферманың уксаажылыга ажылының талазы-биле учётчиги Любовь Нордуповна Оюнну кады ажылдап турар эштери Кызыл район Советиниң депутадынга соңгуп ап, оларның бүзүрелин ажыл-ишке бадыткаарын илгээн. Коллективте үш депутат бар дээрге, ажыл-ишке улуг күш деп чүве билдингир, оларның киржири, шинтирлежири, суме кадары кандыг айтырыглар турбас дээр. Ынчангаш оларның чаңгыс черге чыглып кээн (чурумта), сумележи бээри таварылга эвес. Шак ындыг байдалда бис оларга ужуражыр аргалыг болуп, депутат ажылын айтырдывыс. Депутат А. М. Баяндина (чурумта ортузунда) суурнуң күскү чаагайжыдылгазынга хамаарыштыр көрдүнүп турар ажылдарны сонуургатты. С. Х. Арандол (өөн талазында) биле Л. Н. Оюн (солагай талазында) оларның округка ажыл чорудар демдеглелдер дептеринде бижилгелер эвээш эвес. Оларның бирээзи бо: ферманың суурундан үвгеп машина оруун трассага чедир асфальтылаар. Айтырыгны совхозтуң дирекциязынга тургускан. Чагыгның 1990 чылга чедир күүсеттиве бээрин аазаан. Телефон харылзаазы... Депутаттарны дүвүредип турар айтырыг бо. Суурда район төвү, совхозбиле телефон харылзаазы чогунга соңгукчуларның айтырыг тургузуп турары шынаа-ла чоп.

Ол дугайын суурнуң эмнелге пунктузунга фельдшер Надежда Чүльдүмовна Дингил-оолдан база дыннадывыс. Шынап-ла, улуг эмчилер-биле сумележир, аарыг кижиге дүрген дуза чедирер дээн чижектиг, черле кандыг таварылга туруп болбазыл, харылзаа херек.

Ферманың ажылчыннарының, оларның уруг-дарының кадыкшыл байдалын Н. Ч. Дингил-оол доктаамал хайгаарап турар. Олар эмчиниң долу шинчилгезин чылда ийи удаа албан эртер. Божудулга бажыңындан чаа үндүр бижипкен чаш баштайгы ол хүннерден эгелээш, эмчи хайгаарадынга алдынар, ол дээш харыысалга-даа, негелде-даа улуг. Не-чаштың хайгаарадынга хамаарыштыр чугаалажып тура, ону кандыг янзылыг чорудуп турарын айтырарымга, хүлүмзүрээш. Надежда Чүльдүмовна мынча диди: «Суур суур-ла болгай, бистиң бичин суурувуска чүү боор, үне халаан, пешкилерге четкеш кээр сен». Харыы, чымчак хүлүмзүруг, артык тайылбыр чокка хөйүү соглээн деп билдим.

Уруг пезиниң ажаалга-хайгаарадынга бир хар чартыкка чедир доругуп өссүн дээш Надежда Чүльдүмовна уруг азыраары-биле аваларга көрдүнген шолээни оларның долу ажыглаарын сумелеп турар. Бирээзинге фермага ажылдаар күш—саанчы херек апаар. А эмчи домей-ле болдуу дээш түржүр. Ону чедип алырынга чамдыкта харын эмчи-биле удуртукчуның аразынга чорудаа тургустунуп-даа келир. Ындыг байдал, ынчалзажок, кымны-даа хомудатпас, сумележир апаар.

Эмнелге пунктузу ам турары бо бажыңны ийи чыл бүрүнгаар алган. Ферманың сууру улуг эвес, ынчалзажок өөн ажылчыннарынга көрдүнген эмнелге пунктузунуң шолунуң делгемин магаладывыс. Надежда Чүльдүмовна бистин-биле байырлашкаш, ясли-садче баарынга белеткеин берди.

Суурда бежен орунуг «Колосок» ясли-сад фермада ажылдап турардарның уругларынга көрдүнген. Чаштарны назы-харының аайы-биле мында ийи болукке хуваган. Не-херээженнериниң ажылдаарынга таарымчалыг байдалды болдурар сорулга-биле бир болукту дүнеки кылдыр тургускан. Ында хаара туттунган чаштарны ала-неэн неделяның среда, суббота хүннериниң бажыныче ап алыр, арткан хүннерде олар кижизидикчи башкыларының, няняларының хайгаарадында. Уруун бир хар чартыкка чедир азырап олурган ава ажылдаар үеин келирге, кандыг-даа шаптараазын, бергедээшкин чокка уруун ферманың ясли-садынга тургузуп алыр аргалыг, бодунуу деп чүве ол хире ажыктыг-дыр. Моол аалчыларның маңаа чоокта чораан, ферманың ясли-садының ажылын мактаан бараның кижизидикчи башкылар чоргаарал-биле чугаалаар болду.

Чаштарның хөглүг, өткүү үүнү, каткызы, чугаазы «Колосоктуң» өрээлериниден үзүктелбес, а ол үеде оларның ада-неэн улуг иште үлүүн киириштирип, ажылдап турар.

Уругларның өөн улуглары өөреникчилер, сургуулдар. Дүүш соонда өөренир уругларның школаже чоруур деп чыглып турган черинге таваржы бердивис. Ону онзалап чугаалаанывыс таварылга эвес. Суурнуң магазин чанынга олар чыглып келирге, ферманың автобузу ооллар, уругларны район төвүнге школага өөренирге-биле эккеп каар.

Уруглар школада, ясли-садта. Ава—өг-бүленин хөрээжен өөн кежээки саалдага чедир бажың ажылын кылып ап болур аргалыг. Ылангыя хеп чуур черин суурда тургусканы эптиг, ол аразында аваа барын чугдунуп алгаш-даа кээн болур.

Саанчы кижиниң ажылы ындыг, хүннүн-не эртенги, кежээки саалда дээш эртелээр, орайтаар. Ынчангаш ажыл соонда дыштанып, клуб барып кино, концерт көөр уе барык тывылбас болгу дег. Ынчалзажок уе домей-ле тыпты бээр. А чамдыкта клубтуң сценазынга саанчылар концерти-биле туруптар дээрзин оларның боттарындан дыннадывыс.

Ферманың ишчилериниң социал амыдыралы-биле танылжып турувуста, суурда холушкак бараннар магазининге хүн бүрүнүң эргежок чугула үлетпүр-даа, аъш-чем-даа бараннарының эдбек болуруң саанчылар күзээр болду.

Суурда ам безин кайы практан онзаланып кестүр улуг бажың туттунуп турар. Өөн ажыглалга киреринге кодээ ишчилер четтикпейн маңаа турар. Ол — таварылга эвес. Өөн дүлгүүрүн саанчылар, бызаа ажаакчылары, механизаторлар алыр, ону «Малчының бажыңы» болур кылдыр көрген. Шак ынчаан суурда амыдырал хандырылгазының ачы-луза чедирер чердерин, эмнелге пунктузун, ам бар столованы, библиотеканы бээр көжүрерин көрүп турар. Кодээ ишчилериниң дыштанылгазын, амыдырал хандырылгазын экижилеринге өөн ылгалыг болуру чугаажок.

Вера КУУЛАР.
Николай ДАЖИНМАЙ.
(«Шынныг» көрр.).
Оолар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Совхозтуң Көк-Тей сүт-бараан фермазының социал амыдыралында херек кырында бар чүүлдер:

1. «Колосок» ясли-садта 45 уруг бар.
2. Столовая.
3. Хеп чуур чер.
4. Эмнелге пунктузу.
5. Холушкак бараннар магазини.
6. Клуб.
7. Бо чылын фермага «Малчыннар бажыны» ажыглалга кирер.
8. «Үшмуңчулар» клуву фермада ажылдап турар.
9. 45 өреге бар.
10. 43 өөреникчи бар.
11. 3 депутат бар.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

„ЧУРТТААР ОРАН-БАЖЫҢ—2000“ ПРОГРАММА

Партиялыг XXVII съезтиниң шинтирлеринге дүүштүр 2000 чылга чедир үеде республикада чурттап турар өг-бүде бүрүүн ангы квартира азы хуула бажың-биле хандырар талазы-биле социал ужурдуглуг айтырыгны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң залчеглиг хуралынга чугаалажын көрген. Бо айтырыг талазы-биле плеткелги Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. В. Серяков кыган.

Чуртталга тудуунуң программазының кол сорулгазы болза, 1988 чылын январь 1-де саналашкын-биле квартира алыры азы чуртталга байдалын экижилери негеттиниң турар 18,4 мүн өг-бүлелерни болгаш бот хамаатыларны квартиралар-биле хандырары болур. Амгы үеде улус депутаттарының чер-чер Советтериниң, бүдүрүлгелериниң, организацияларының, албан чеңлериниң хууда хамаатыларның ниити чуртталга фондузу 3,2 миллион дорбелчин метр боор турар. Өөн иштинде 123 мүн дорбелчин метр шолду септээри негеттиниң турар. Республикада ниитизи-биле бир чурттакчыга 11,4 дорбелчин метр шол онаажып турар, өөн иштинде хоорайларда — 12,8, кодээде — 10,3 дорбелчин метр онаажып турар.

Баштайгы саналашкынларны ёзугаар алырга, 1988—2000 чылдарда республиканың чурттакчы чонунуң саны 86,1 мүн кижиге өзер азы 2001 чылын январь 1-де 381 мүн кижи чеде бээр. Ол-ла үеним дургузунда 39 мүн чаа өг-бүлелер база немежир. Ам бажың алыр өг-бүделерни болгаш көжүрер эрги бажыннарны катай алырга, 2000 чылга чедир 61,2 мүн квартиралары тудары негеттиниң турар.

Чуртталга тудуунуң программазын боттандырар төлээде 1428 млн. рубльдин капитал салышкынларын шингээдип алыр азы 12-ги беш чылдың төнчүзүнге чедир чыл санында-ла 87-87 млн. рубль капитал салышкынын шингээдип алыры негеттиниң турар. 13-кү беш чылдың чыл санында 93-93 млн., а 14-кү беш чылдың чыл санында 119-119 млн. рубль капитал салышкынын шингээдип алыры докладтаан.

Республикага чуртталга тудуунуң темпизин дүргеледир талазы-биле чамдык хемчеглерни ап чорутканының түнелинде бо беш чылдың баштайгы ийи чартык чылында капитал салышкынларын шингээдип алыр болгаш тудугмонтаж ажылдарының хемчээлиниң талазы-биле планны күүсеткен. Бо чылдарның иштинде чуртталга тудуунга капитал салышкын он бирги беш чылдың ол-ла үеэзинге деңнээрге, 2,4 катап өскен. 1987 чылда болгаш бо чылдың баштайгы чартыында чуртталга бажынларын ажыглалга киирер планны Тыва АССР күүсеткен.

Өөн-биле кады чуртталга айтырыы чиглиг боор артпышаан, чуртталга байдалларын экижилер дээн кижилерниң саны хөй хевээр. Чуртталга бажынларын ажыглалга киирер хүүсаалары нормадан ажып турар. Ажыглалга киирер бажыңнарның шынары багай боор турар. Инженер хандырылгазының объектилерин хожудаашкын-биле боттандырбышаан. Тудугга чедип алдынган амгы темпизин ап көөр болза, 2000 чылга чедир өг-бүде бүрүүн квартира-биле хандырары берге болу берип болур.

Тургустунуп келген четпес байдалдың кол чылдагааны болза, тудуг организацияларының бүдүрүлге базаларының кошкаа. Олар тудугларның түүйбуга, эштээр демир-бетонга, өске-даа материалларга херегжелдерин хандырып шыдавайн турар. Байдал ындыг турда-ла тудуг индустриязының болгаш үлетпүр тудуг материалдарының бүдүрүлгелериниң түүйбу, эштээр демир-бетон бүдүрер талазы-биле күчүлерин чүгле 50—60 хуу ажыглаанын канчап таажрыыл, ол дээш кымны бүрүүдадып, кымга харыысалга онаар бис? Бо айтырыларга чогуур харыны республиканың Министрлер Чөвүлелиниң хуралы берген.

Хоорайларда болган районнарда хууда чуртталга тудуу чорударынче чогуур кичээнгейни угландырбайн турар. Өөн ужурунда хууда бажыннар тудуунуң хемчээли ажыглалга киирип турар ниити хемчээлиниң чүгле 4,8 хуузу боор турар.

Улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүскоминары чуртталга фондузун ажытаар болгаш септээр айтырыгларже чогуур кичээнгейни угландырбайн турар. 1987 чылда чуртталга фондузунуң капитал салышкынының, а керээ аргазы-биле 50 млн. рубльдин чуртталга шолун ажыглалга киирерин көрген.

Чуртталга тудуунуң программазын күүселирде тудуг индустриязының базазын хөгжүдери чугула боор турар. Бо талазы-биле төларгай хемчеглерни программада база ажылдан кылган.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралы бо чугула программаны хүлээп ап тура, бо чугула алырны коллаары хөгжүдерингге министерство болгаш ведомство бүрүзүнүн, Курлаанның, тудуг организацияларының, өөн удуртукчуларының боттандырар ажылдарының сорулгаларын айыткан төларгай докладлыг хүлээп алган. Ам партиялың социал программазын амыдыралга боттандырарыбиле уйгу-дыш чок, эрес-кежээ ажылдаары арткан.

БӨГҮН – «БИСТИҢ КЫЗЫЛ» ДЕП БАЙЫРЛАЛ

НАЙЫСЫЛАЛДЫҢ ХООЧУН БҮДҮРҮЛГЕЗИНДЕ

Кызыл хоорайның кудумчуларын чараш чечектиг шокар пестен даараан платьелер кеткен аныяк кыстар, бичин уруглар часкы, чайгы үелерде кластай бээр. Магазиннерден эмзирер уругларына чергек, бөртүгеш садып алыр дээн авалар үзүктелбес. Чылыг чеди-чоктарны, чүвүрлерни, халаттарны, иштики хепти садып алыкчылар дораан арылдырыштар. Чоннуң бо бүгү хереглел бараанларының бүдүрүкчүзү — Кызылдың хоочун бүдүрүлгелериниң бирээзи — даараныла фабриказы.

Коллектив эрткен чылын министерствоның кызыл түгүн ийи удаа чаалап алган. «Восток-сибшвейпром» каттыжышкынның бүдүрүлгелериниң аразында чарышка тиилекчи болуп келген. Бо чылдың бирги чартыында хоорайның үлетпүр бүдүрүлгелериниң чарыжында бирги черни алган. Мында СЭКП Кызыл хоорко-мунуң кежигүнү Татьяна Ивановна Денисова ажылдап турар. Өске-даа хоочуннар, мурнакчылар фабриканың марказын быжыы-биле түлүп, күш-ажылга ак сеткилдиг хамаарылгазын көргүзүп турарлар.

Хоорайның чонунуң санының өскени-биле, эртем-техниканың хөгжээни-биле фабриканың хөгжүлдези түлүш харылзаалыг болур үжүрлүг. Ол дугайын чангыс черде чээрби беш чыл ажылдап турар Күш-ажылчы Алдар орденниг II болгаш III чергелериниг эдилекчизи Р. Т. Сумба, хеп базыкчызы Д. И. Борбак-оол чугаалап турдулар. Үжен чылдар эгезинде даараныла артелинге хол-биле даараар машиналарга эвээш санныг кижи ажылдап турган. Долчанмаа Иргитовна автоматчыткан ийи системалыг болу бус бээр хеп базар шугумнар ажылдап турарын айытты. Баштай аар илиирлер-биле суг булгуруп турган базып турда, хей үе үнүп турган. Өөкүү, дижини ине-биле илип турган. Ам чартык секундада автоматтар ону кылыптар. Айда үш мун кылыглар даарап турган болза, амгы үеде он дөрт мунну бүдүрүп турар.

Дайын чылдарында артельди Раскова аттыг комбинат кылдыр эде адаан. Колдуу хөрээжен улус ажылдап турар бүдүрүлгени хөрээжен үжүдүкчүнүң ады-биле адааны таварылга эвес. Шериглерге бөрттерни, чолдак тоннарны, шинельдерни ынчан даарап турган.

Интернационалчы коллективке дыка хей кижи кажналып кижизиттинген. Механик Алексей Иванович Грудинин мында дөртен чыл ажылдап турар. Раиса Тартановна ажылдап кирип турда, ону сагыш човангыр дагдыныкчылар Наталья Егоровна Вахрушева, Лидия Алексеевна Монастыршина олар хүлээп ап, шыдамыы-биле өөредип турганнар. Хоочуннар Валентина Гавриловна Шевченко, Зинаида Давыдовна Гриценко, Бок-кыс Оюновна Семис-оол, Валентина Алексеевна Горина, Агафья Назаровна Холщина болгаш оон-даа өскелер пенсияже үнүгжеге чедир төрээн коллективин кагбайын, ажылдап турарлар.

Бүдүрүлгениң хемчээли өзүп турар. Хову-Аксында, Ак-Довуракта салбырларның кырынга Тээлиде база бирээни турган. Ам Шекпээрге тургузар деп турар. Белир чылын ажылдарны механизастаарын калбартыр болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү улам бедиир. Эрткен чылдан эгелеп кезектеп ийи эдилектиг ажылдаарынче фабрика шилчээн. Борта ажылчын күш немей хереглеттинер. Чүгле чай дургузунда дөртен аныяктарны хүлээп алган. Ам-даа улус чедишпейн турар. Чээрби беш харга чедир хөрээжен уругларның саны чеден ажып турар. Хоорайның эрге-чагыргазының сагыш салгы дег айтыыглары көвүдеп турары чугаажок.

Фабрикада салбырлар-биле катай беш чүс кижи ажылдап турар. Оларның иштинден үш чүс он сес кижи иниги чурттала бажыңнарында чурттап турары социал айтыырлардың бүдүрүлгениң хөгжүлдезинден чыдып каап турарын херечилеп турар. Ажылчыннарның чүгле 10 хуузу бажың-биле хандыртынган. Уругларның 60 хуузу садиктерде турар. Чүгле сес айларда безин чээрби үш оол, он дөрт кыс—үжен чеди уруглар төрүттүнген. Иелериниң 49 хуузу уругларын чааскаан азырап турарлар. Акшаны киришпирген-даа болза, бажың бээрин кварталлан квартальче хоорайның удуртукчуларының чылдың келгенин коллектив кежигүнүнери бүрүү деп көрүп турары чөпүү. Бодунуң садигин тудары бо ийи-үш чылда болдунмас чыгы.

Профком даргазы Т. Ф. Алексеевнаны бир дүвүредип турар айтыыг бар — күдээлер айтыры. Чеден-сезен аныяк кыстарның дыштанылгазы, чуртталгазы база кичээнгейден үштүнмес айтыыг дээрзин ол билип турар. Бот-нелериниң сагыш салышкынны улуг боор. Оларның бүдүрүкчүлүг ажылдаарын чүгле амыдырал байдалын, уругларының ажаалдазын экижидип турган чедип ап болур. Бот-тывынгыр ураан чүүл коллективи концерт-биле Эрги-Барлыкка, Хоочуннар бажыңынга аалдап чораан. Шериг кезээ-биле, «Тудуг кезектери» комбинат-биле калы дыштанылга кежаалерин организастаан. Ындыг хемчеглерни ам-даа уламчылаар. Хоорайның культура албан черлериниден фабриканың кыстарының дидээ бар болду. Хоорайга таныжылга клубтарын тургузуп, үжен хардан өрү назылыларга тускай кежээлерни организастаар. Өг-бүле тургузарының айтырының чугулазын өөренип көөрүн тургустунган байдал негеп турар.

Бо хүннерде хей-иниги организациялары куску баллы эртиирни планнап турар. Дискотекадан аңгы столоваяга шайлаашкынны кылып, делгелгелерни организастаар. Комсомолдун 70 чыл оюн таварыштыр аныяктар боттарының даараан хевин садыглаар.

Хоочун ажылдакчылар шаанда эр улуска хөйленнерни, матрастарны хаптары-биле кылып турганын сактырлар. Ам бо бараанларга хереглел долдунганы-биле ийикпе, чүгле чуга хеп даарап турар. Кызылчыларның, оон аалчыларының неелдезинге дүгжүп турар бараан даараар дээш коллектив ассортиментини чаартып, модаадан чыда калбазын кызып турар. Чүгле пестер хөлүн эрттир өөгүр болуп турарындан үлгады берген улуска таарышпайн баарын хеп бүдүрүкчүлери эскерип турары чугаажок.

Ажылды экижидиринге специалист кадрларның роли аажок улуг. Чиг эття болгаш материалларны нормалаар талазы-биле инженер Елена Фролова, бүдүрүлге-техниктиг килдистиң улуг инженери Наталья Бартан, конструктор Чечек Кара-Сал күш-ажыл болгаш шалың килдизинин инженери Татьяна Казанцева ажылының хыын тып бар чыдарлар. Москваның чиик үлетпүр институдунуң доозукчузу Людмила Байыр-оол ам кол инженер апарган. Кадрлар өзүп турар. Фабрика мурнундан дөрт стипендиат өөренип чорутган.

Бөгүнде чээрби ажыт даараныкчылар беш чылдың планын доозар чыгаан. Сентябрь эгезинде Екатерина Кобатько биле Ирина Иванова беш чылдың доозупкан. Бо хүннерде дөрт кижи оларның санынга кирер. Эки ажылы дээш Раиса Данчай-оол, Анна Лопсаней халас турисчи путёвкалар-биле шаннатканнар. Мурнакчы бригаданы Ташкент чорудар деп турар. Чоокта чаа ажылдап келген Тамара Токаны, Чодураа Саяны эш-оорум мактап турар апарган.

Чурттакчы чоннуң амыдыралынга хамаарыштыр чамдык саналларны хоорайның удуртукчуларынга дамчыдарын ажылчыннар чагып турдулар. Бир-ле дугаарында, чурттала бажыныың болгаш садик айтыры. Ийиде, цехтерже кирип турар алгы болгаш автосепселге заводтарының хоолайларындан үнүп турар ышты эвээжедири. Үште, эртенги база кежээки шактарда аргыжылга үезинде автобустарның эвээш болуп турары. Ол үеледе немей автобус бээрин өөренип көөру. Адак соолунде хоорай бүдүрүлгелериниң аразында харылзааны быжыглаары, арга-дуржулга солчурундаа, кады дыштанырын-даа.

Фабрика коллективи ийи чыл бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның аргазы-биле ажылдап турар. Бүдүрүлге планы күүсеттинип турар. Шалың мурнукузундан 13 хуу өскен. Бүдүрүлгениң ажыктының бедидериниден, шынарны экижидериниден аңгы социал айтыырларны шинтпирээри негеттинип турарын үстүнде чижектер чугаалап турар-дыр.

Артын ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың даараныла фабриказының цехтеринде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

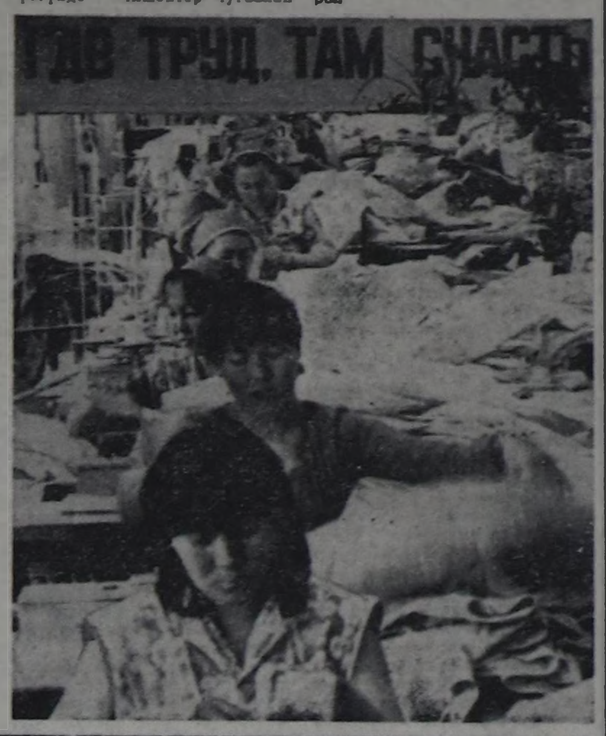

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Бо чылдың сентябрь 16-да Барыын-Хемчик районга Тыва АССР-ниң эрге-хоойлу камгалаар органнарының удуртукчуларының үнүүшкүнүг чөвүлел хуралы болган. Анаа Барыын-Хемчик болгаш Бай-Тайга районнарда хамаатыларының хууда өөчү-хөреңгилин оорлаар чоруктар дугайында айтыырны сайгарып чугаалашкан.

Бо районнарда болгаш иштин-биле республикада хууда өөчү-хөреңгини оорлаар чоруктар ковудеп турар. Ылаңгыя мал-маган, автотранспорт аймаан оорлаар чоруктар-биле чергелештир бажыңнар иштинче кирер үүлдер эвээжевейн турар. Бо хөрек үүлгедишкинин иштин-биле 65 хуу өскен.

Байдал ындыг чидиг турда чер-черде эрге-хоойлу камгалаар органнар аңаа удур демиселди күштелдирбейн, ону өйнги чергениң айтырыы кылдыр көрүп турар. Ындыг чорук иштин-биле кем-хөрек үүлгедишкининиң санын ковудедириге, оорларга ажык орук бээриге идит болуп турар дээрзин хуралга демдеглээн.

Бо ажылды моон соңгаар күштелдирер талазы-биле хемчеглер ажылдап кылдынган. Хамыктың мурнунда хамаатыларның эт-хөреңгилиниң бүдүн-бүрүн турар чоруу дээш эрге-хоойлу камгалаар органнарда албан-дужаалдыг кижилериң харылзалгазын күштелдирери эргежок чугула деп көрген. Харылзалга чок болган, оор хөректи тоонча-га албаан фактыларны партия райкому база сайгарар болгаш коммунистерге кезеңче хүлүдүр дугайында дугурушкан.

• • •

Чоокта чаа, сентябрь 24-те Сукпак суурдан Бай-Хаак баар орук чоогунга, ылаңын аразындан эр кижи мөчүзү тывылган. Ону кым дээрзин мынчага тодараттынмаан. Мөчү элээн үреди берген болган. Ону 2-3 ай мурнунда өлген деп санап турар, а оон хевир байдалы тыва кижи ышкаш. Мөчүзү кижиниң узун дуруу 160 см, арган мага-боттуг, бажының дүгү кара, үстүку оң талакы 2 болгаш солагай талакы 3 дижи ак металлдан кылдынган. Кеткен костюму бора өңнүг, даштыкыга кылган, ак өңнүг, кызыл шугумнуг хөйленниг, майказы ак, кара триколуг, замшадан кылган ак кроссовкалыг, холунда «Секунда» деп хөрээжен шактыг. Чүвүрүнде ынчаан хүрец хөмдеп кылган.

Ол кижи дугайында саналынарны 2-26-61 дугаарлыг телефонче долгаан киирериниерни диледнинс.

• • •

Бо чылдың сентябрь 13-те Кызыл хооркүүскомунуң иштики хөректер кылдынының дежурный кезээнге Респотребсоюзтуң садыг базазының № 3 складының эргелекчизи В. Е. Миронова келгеш, складтан 385 рубль өртектиг «Бирюса-6» деп холодильниктиң читкенин чугаалаан. Ол хүн, тодаргайларга, сентябрь 12-де складты хаап турда, ол холодильниктиң барын, даартазында келгеш, дораан чоктап каанын чугаалаан.

Ук медээ ёзугаар базаага келген милиция ажылдакчылары Сергей Ли болгаш Евгений Соколов олар кандыг-даа не тыпаан. Ынчалза-даа нетээшкинин уламчылаанар. Базаага өске кижилериң кирбээнин олар тодараткан. Ындыг-даа болза, оларны бир факт сезик алдынган. Ол үүл дээрге гараж ажылдакчылары А. Ондар биле С. Салчак олар ол эртен ажылга 8 шакта келген болгаш дораанна бок чудуруп эгелээнивер. Ындыг хүлүдүлгени оларга кым-даа оналаваан. Олар базаа девискээринден 9 шакта үнген болгаш бүдүн шак дургузунда ажылга көвүлбээн.

Пэнт дээрзин-биле ходелген ажылдакчылар ук холодильниктиң С. Салчактың бажыындан тыпкан болгаш базаага эгиткен.

• • •

Октябрь 3-те Кызыл хоорайда заприкатер сергелир черге 4 кижи киргеп. Ол дээрге Абаканның тудуг-монтаж эргелелиниң ажылдакчылары болган. Олар ук хоорайдан садып эккеп алган арагазын прораб Владимир Карпов-биле кады тудуг кылып турар шолуңге ишкеннер.

• • •

Сентябрь 11-ден 12-же дүне Элегес-Аксы суурда чурттап турар хамаатты Александр Соммының гаражындан «Иж-Юпитер-5» деп мотоциклди оор алган. Ук мотоциклдиң номери 1435 ТВА, шимчедикчиниң болгаш рамазының номери К 256636, 1988 чылда кылдынган. 19-тан 20-же дүне Барыын-Хемчик районуң девискээринде Чайлаг деп черге Татьяна Монгуш деп кижиниң «ИП-5» деп мотоциклин оорлаан. Оон дугаары 2139 ТВА, кызыл өңнүг, рамазының болгаш шимчедикчиниң дугаары КЕ 064812. Ол-ла дүне Туран хоорайның чурттакчызы Зоя Сундупейниң «ИЮ-5» деп маркалыг, 9045 ТВВ дугаарлыг мотоциклин оор алган. Шимчедикчиниң болгаш рамазының дугаары 228807.

Ол-ла дүне Бии-Хемде Өөк суурнуң чурттакчызы Евгений Пережогиниң мотоциклин билдинмес кижилер гараж эжиин үреп турган, оорлап аппарган. Ол УРАЛ-М66 деп маркалыг, 61-43 ТВБ деп дугаарлыг, ногаан өңнүг мотоцикл-дир.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ПАКИСТАНДА БАЙДАЛ

ИСЛАМАБАД. Октябрь 4. (СЭТА). Хайдарабад болгаш Карачи хоорайга сеелгү хүнерде аймак-сөөк айыы-биле болган месилдежиишкиннерниң түңнелинде 300 хире кижи өлүткен, чүс-чүс балыглатканнарны эмнелгелерге чедиргеп, ынчангаш Пакистаның ол хоорайлары Бейрут хоорайда ышкаш апарган деп, пакистан Тахрик-и-истиклляль партия дыннаткан.

Комендант шагын чарлаандаа болза, ол хоорайларда байдал нарын боор артыышаан. Кижилерни тудуп хоругдап, шеригниң болгаш шагдааларның патрульдары кудумчуларга таныыллаарын үргүлүлүп турар. Кудумчуларда куруглаан, магазиннер хагдынган, чазак болгаш хууда албан черлери ажылдавайн турар. Карачиниң ямы-бүрү булуңнарынга сиидх болгаш могаджир дээр бөлүктериниң аразында аткылажыышкыннар боор турар. Могаджир мусульманнар 1947 чылда Индиядан чарылгаш, Пакистанга каттышкан улустар болур.

Чурттуң президентизи Гулям Исхак Хан дүшкүүрлүг районнарга кыска чорук кылган болгаш «чазак чери» демир холдар-биле хоойлуну катап тургузар деп медеглээн. Ол хөлүүшкиннерге «пакистанның дайынныары» база киржилгелиг деп, ол медеглээн.

Ынчалза-даа хайгааракчыларның демдеглеп турарыбиле алырга, ол хөлүүшкиннерниң кол чылдагааны — ажыл чоктарның саны өзүп, кижилерниң ялыы чурттап турарында боор турар.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БЕЛГРАД. Югославияда Любляна хоорайда «Современная электроника-88» деп делегей делгелгези эгелээн. Эртем-техниктиг дешилгениң темпилерни тодарадыр адыларының бирээзиниң эң чаа чедишкиннериниң ол чаңчыл болган көрүлдезин ам 35 катап чорудуп турар. Ында ЮСФР-ден болгаш өске 22 чурттардан, оон иштинде Венгриядан, ГДР-ден, Чехословакиядан, Совет Эвилелиниден 600 ажыг фирмалар болгаш бүдүрүлгелер киржип турар. Оон киржикчилериниң аразында сураглыг америк, барыын Европа болгаш япон фирмалар бар. Көргүзүг чүүлдери херек кырында электрониканың барык бүгү талааларын — телекоммуникациялардан болгаш бүдүрүлге чорудулгазын автоматчыдарындан оюн ойнаар автоматтарга чедир хаара тутган. Ук делгелге үезинде специалистериниң хей санныг ужуражыышкыннары болгаш семинардары болур.

БУХАРЕСТ. Румынияда 40 уезд бар. Оларның аразында демейлешкек уездилер чок. Бойдус байдалдарында, социал-экономиктиг, төөгү, культура, этниктиг бөлүктер болгаш өске-даа факторлар талазы-биле ылгалдар бар. Ынчангаш уезд бүрүүзүнде улустың хептери, ырлары, танцылары ылгалдыг.

Республиканың эң чараш дээн уездилериниң бирээзин Тимиш-оара деп администраттивиг тептүг Тимиш уезд болуп турар. Ол Румынияның барыын талазында Барыын Карпат дагларының эдектери чоорту үвүш-дужүткүр шынаа болуп шилчип турар черинде турап турар. Кайнаар-даа көөрге, эки ажааттынган таваа төлдери көстүр, ында кызыл-тастың, кукурузаның, ногаалларының, фруктуларын тергини эки дүжүдүн ажаап ап турар.

Ынчанмыже уездиниң байдалын үлетпүр тодарадып турар. Ол көргүзүг талазыбиле уезд чуртта 4-кү черни эдлеп турар, а бүдүрген продукциязының дөрттүн бир кезиин дөштыкыже, оон иштинде Совет Эвилелиниче үндүр садып турар. Бо хүннерде 720 кезек электромоторларын эдлеп турар ышты эвээжедири. Үште, эртенги база кежээки шактарда аргыжылга үезинде автобустарның эвээш болуп турары. Ол үеледе немей автобус бээрин өөренип көөру. Адак соолунде хоорай бүдүрүлгелериниң аразында харылзааны быжыглаары, арга-дуржулга солчурундаа, кады дыштанырын-даа.

Фабрика коллективи ийи чыл бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның аргазы-биле ажылдап турар. Бүдүрүлге планы күүсеттинип турар. Шалың мурнукузундан 13 хуу өскен. Бүдүрүлгениң ажыктының бедидериниден, шынарны экижидериниден аңгы социал айтыырларны шинтпирээри негеттинип турарын үстүнде чижектер чугаалап турар-дыр.

Артын ХОВАЛЫГ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылдың даараныла фабриказының цехтеринде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

МИНИСТРЛЕР-БИЛЕ АҢГЫ УЖУРАЖЫР

НЬЮ-ЙОРК. Октябрь 4. (СЭТА). Иранның болгаш Иракты даштыкы хөректер министрлериниң октябрь 1-де болган дорт чугаалажыышкынары «бурунгаарлаашкынга-даа», «бууразшкынга-даа» чедирбээн деп, БНО-нуң чиңгине секретарь Хавьер Перес де Куэльярның чугаалаанын понедельникте оон төлөлекчизи дыннаткан. Ол-ла хүн Багтышкан Нациялар Организациязының штаб-квартиразынга ийи талаларның төлөлекчилериниң чөвүлекчилер деп-пелинге консультациялары эрткен. БНО-нуң чиңгине секретары Иранның болгаш Иракты даштыкы хөректер министрлери-биле аңгы ужуражыр деп, турарын Перес де Куэльярның төлөлекчизи дыннаткан.

ДЕЛЕГЕЛГЕ

МАДРИД. (СЭТА). Испаниниң улут хоорайларының бирээзи болур Барселона хоорайда делегейиниң чаңчыл болган ном ярмарказы — «Либер-88» ажыттынган. Делегейиниң 25 чуртунуң үш чүс ажыг политиктиг, уранчечен болгаш эртем-техниктиг ном үндүрер черлери боттарының продукциязын ында делгээн.

Делгелгеде Испания, ССРЭ, ГФР, Великобритания, Чехословакия, Франция, Болгария, Италия, Япония хей продукциязы делгээн.

Хөгжүп турар чурттар экология талазы-биле аймыла таваржып турар. Чуруктта: Нигериниң Коко дээр портунуң чоогунда чурттап турар бо оол неделя сатында үнер француз «Экспресс» солунуң фотокорреспондентиниң объективинче бүдүрел чокка көрүп турары. Ак кештиглерге Африканың кара кештиглериге улуг ажыг-шүжүгү чедиргеннер.

СЭТА-ның фотохрониказы.

КАПИТАЛ ДЕЛЕГЕЙИНДЕ

АКШ-ТА АЖЫЛ-ЧОКТАР

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Эрткен сеелгү ийи айда Америкада ажыл чок кижилериниң саны 5,6 хуу көвүдээн, ынчангаш делегейде «эң байбайлак болгаш кончуг демократчы бис» деп көөргеттинер ол чуртта 6 миллион 851 мун ажыг кижи ажыл чок боор турар. Ол дугайын АКШ-тың Күш-ажыл министерствозу дыннаткан.

Национал улустарның төлөлекчилериниң ажыл чок кижилериниң саны кончуг хей. Ол-ла министерствоның дыннадыныдан алырга, кара кештиг кижилериниң барык 12 хуузу ажыл чок, а испан нациялыг хамаатыларының 8,5 хуузу кылыр ажыл дилеп чоруур.

ИРЛАНДИЯ

ДУБЛИН. (СЭТА). Чурттуң чонунуң амыдырал-чурттаргазының кандыг янзылыг боор турарын тодарадыыбиле Ирландияның Экономиктиг болгаш социал шинчилелдер институду чоокта чаа чурттакчы чоннуң янзы-бүрү кезектериниден савал-онаалды алган.

Институттуң айтыыг-харыы анкетазынга харыы берип турган, аллы уругунуң иезин Кэтрин Адамс мынча деп чугаалаан: «Мен бодум хамаанчок, өөм ээзи безин каш чыл улаштыр кылыр ажыл тыппайн келген. Бистер социал дузаламчы акшазы-биле мөлдүк-калдык чурттап орар бис. Эр кижи — барып-барып алды уругунуң адазы ажыл чок боор көргө, берге-ле-дир. Хана-даа баргаш, уругларывыстың өөренип турар школазынга-даа, кылыр ажыл чок, дузаламчы-биле чурттап орар бис деп чугаалаары кижиге кончуг-ла берге болгаш чованчыт боор-дур. Ам канчаар, түренги байдалын, амыдыралын хейге чугаалаар ужур кижиге таваржып көөрдиер».

Ол институттуң кылган түңнелдериниден алырга, Ирландияның чурттакчыларының үштүн бир кезии чедимче чок байдалда чурттап турар болган.

ГФР

БОНН. (СЭТА). Барыын Германияда күс байырлалын бо хүннерде чер болганда демдеглеп эрттирип турар. Ол байырлалларны демдеглээн омак-хөглүг кижилериниң аразында кайы-бир булуң азы орук белдири черлерде бөргүн үштүп тудуп алган, ол-бо кижилерже көөргенчиг кылдыр көргүлээн кижилерни бо-ла көрүп болур. Ол болза чурттаар оран-бажың чок диленчилер-дир.

Мюнхен хоорайда хонар бажың чок диленчи кижилериниң саны үш мун ажыг турар деп, хоорайның эрге-чагыргазы албан ёзузу-биле дыннадып турар. Европада эң бай капиталистиг күрүне ГФР-де чурттаар чер чок диленчилериниң саны үс мун ашкан.

ИСПАНИЯ

МАДРИД. (СЭТА). Бо чылдың эрткен сес айларында Испанияда барааннар өртээ 3,9 хуу улгаткан. Ылаңгыя аъш-чем өртээ кончуг аартаан. Оон аңгыда медицина хандырылгазының, бажың хөлезининиң, иштиниң транспортунга чоруурунуң өртектүнеин база улгаткан.

Чурттуң садыг талазы-биле күрүне секретары Педро Перес өртектер улгадыышкынын чазак доктаадып шыдаваан деп медеглээн.

АРГЕНТИНА

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Амыдырал-чурттарганың бергедеп келгениниден кижилериниң бодунуң амы-тынынга чедер чоруу ол чуртта ковудеп турар. Амы-тынынга чедер дээн кижилериниң сеелгү сөзүн дыннадып, каар тускай албан черин чазак тургускан.

Чыл эгезинден бээр 7 мун кижи амы-тынынга четтинген деп, ол төп дыннаткан.

ИНДИЯ. «Хиросима — катастрофа!», «Бхопаль— катастрофа!», «Бистер чурттаксан тур бис» деп сестерни турасклалдың гранит дөжээнде бижээн (чуруктта). Ол хөрээжен хөрээнде өлүг төрүттүнгеннерни ол хаара тудуп алган турар. Америк «Юнион Карбайд» дээр корпорацииниң кемниг эрдемгейлээшкининиң түңнелинде болган халапка турасклаткан монументини ол будурлгеже кирер эжик аксында тургускан.

СЕТКИЛДИҢ ЧАА ХӨӨНҮ-БИЛЕ

ТӨРЭЭН ХООРАЙЫМ

Сергей ПЮРБЮ. Тыванын улустуң чогаалчызы.

Мантавадым, хоореттедим,
Бар-ла турган шыны ол-дур.
Ковей, ооруу хоорайлар дег, барык мидыг,
Хонгу сыныг, чоргаар, чараш хоорай
чүве.

Аман мени маңаа төрөөн.
Алдын хүнүү маңаа кордун,
Улуг-Хемниң хөөмейинге өпейледин,

Уруг чажым, оюн-тоглаан маңаа өрте.
Эзлэ чашта школага мен
Эн-не баштай маңаа кирдим.
Чажыт, эдлеп эртинисиң ажыткан дег,
Синиң дыкын, үжүк үнүн маңаа
билдим.

Чаным маңаа эң-не баштай
Сарыым-биле болчаг кылдым.
Чуртталганың кизапчазын арта базып,

Чуртум чолун үлүүн ыладыр хүлээп
алдым.

Согун дег дорт кудумчуну
Сомнап, чазаа кылышкан мен.
Чайгы хүндүс хүнүү дуглаан хөлегелиг
Саглагар көк мяштарны тарыштыкан
мен,

Чалар от дег чүткүлдерим,
Сактып чораан күзелдерим

Туруглаарыг чараш чагай тудуглариың
Туйбузунда, цементтиинде сиңин
калган.

Мантавадым, хоореттедим,
Бар-ла турган шыны бо-дур.
Ырак-чоокта хоорайлардан хоорайымга
Ылчангаштың маадыр артык, чүрөөмге
чоок.

Чаа — 53-кү сезон

БАРААЛГАЛ

Республиканың «Хүндүлелдиг Демирге» орденниг хөгжүм-шин театрының 53-кү сезонунуң ажыдышкыны хаарта болур.

Кижилерниң хөстүг дыштаныр эргезин Совет Конституциязы магадылаан болгай. Ам ол алдын хөй-лувусту бөгүн байыраан, калбаа-биле дендеглеп эрттирин турар-дыр бис. Дыштаныр эрге!.. Хөстүг үелер, ийи дыштаныр хүн... Оларны када, канчаар эрттиреривис? Кижи бүрүзү-ле хөстүг үе-шагын солун болгаш ажыктыг кылдыр эрттиреринде идээр. А ураан чүүлүүн ажылдакчылары чонуун культурлуг дыштанылгазынга бараан боор, ураан талантызын көргүзер. Оны артистер эки биилер болгаш, көрүкчүлериниң сеткилин хомудатпайн турар. Бо бежен үшкү сезонда театрның репертуарында чаа чүүлдер дугайында чугаалаан бөрөин «Шынның» корреспондентинин Кечил-оол Эскер-оол театрның директору, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Лакпаевич ОЮНДАН дилээн.

— Амгы ажык-чарлыг чоруу үезинде көрүкчүлерниң негелдеан улгаткан, чүү-даа шугумчүделдиг ёзу-биле көөр апаргаан. Ынчангаш чоо мурнунга бараан болур артистерниң хырысалгазы улам улгаткан. Сөөлгү үеде театрның репертуарын үндезинин-биле чаартып, оон ажылын сайзырадыр дээш чаа-чаа бодалыштыгларны, дилээшкиннерни бир демнеп кылып турар бис. Театрның портфелин ишкир. Ол чылдын-на чаа-чаа шиилер-биле доолуунуп турар. Оларны үр тутпайн, «Чадым-Хаа» деп шин чогаалының каттыжыштыгынга сайгарып көрүп турар бис. Чоокта чаа Алексей Арапчорнуң бижээн шиилериниң сайгарылгазын кыдыгыс. Киржикчилер авторга үнелиг сүмелерни болгаш савалоналдарны берген. Дараазында Серөө Хертектин чаа шиилин вомчуп сайгарарынга белеткеннип турар бис. Чаа бижиттинген шиилериң сайгарылгазын ай санында коллективтин-биле сайгарып кергеш, эки дээнин чонга көргүзер дээш белеткеп эгелей бөгөр бис. Бо сезонда В. Серөө-оолдуң «Иелер шииткелер», Ю. Хмельницкийниң «Донна Люпин, азы ужурдулга угбай», Л. Борусевич биле И. Карнаухованың «Кып-кызыл чечекчигем», А. Путкининиң тоолдары, А. Гельманың «Сандай», моол улустуң ырларынга үндезилээн ыры-хөгжүмүүт «Суржидмаа» болгаш өске-даа чаа шиилерни көрүкчүлерге бараалгадыр бис.**

— Театр сезонунуң ажыдышкынын кымның кандыг шиилери-биле эгелээр силер?

— Театрның бежен үшкү сезонуун Владимир Серөө-оолдуң «Иелер шииткели» деп шудулгаа-парабола шиилери-биле ажыдар бис.

— Чүге ыраан-ла оон-биле ажыдарыл?

— Кымның кандыг шиилери-биле ажыдарын коллективке чугаалажып көрген бис. Амгы үениң эң чугула айтырыгларының бирээзи — чырык чер кырынга быжыг тайбынны тургузары. Тайбынның кыйгызы бүгү делегейде куштүү-биле чаңылаалып турар. Ынчангаш иелерниң үүү тайбынны быжыглаарының кыйгызынга каттыжып, оны улам күштелдирип турар. Ындыг чугула темага бижиттинген боорга, театрның амгы чаа сезонун «Иелериң шииткели» деп шии-биле ажыдар деп шиитпирээн бис.

— Театрның портфели шиилер деп чугаалаттыңар. Ынчаарга хөй шиилер бар-дыр, олар чүгле тыва шиилер эвес-ле ийиаан? Очулдурган шиилерни спеңиже белеткеп үндүрер талазы-биле ажыл кандыгыл?

— Ийе, чүгле тыва эвес, өске дылдардан классиктиг, сураглыг-даа шин чогаалдары бар. Оларны дуржулгалыг эштер тыва дылче очулдурулаан. Чижээ, моол улустуң «Суржидмаа» деп классиктиг шиилин филология артемириниң кандидаты Кадыр-оол Бичелей чедимчелиг очулдурган. Кожавые МАР-ның Убса-Нур аймактан келген аалчылар Чулуушбаатор, Лхасүрэн, Самсүрэн, Мягмаадорж олар шиилин белеткээринде ажык дуулашкан. Оларга акы-дүүмда куза дээш өөрүм четтиргениниң идеректеп бис.

— Театрның ажылында оныагай болгу дег чаа чүүлдер чүү ирги?

— Бисте балет артистери тыптып келген. Балет бөлүү чоокта чаа тургустуунган. Оон удуртукчузу Вячеслав Донгак. Балет артистери чонуун эстетиктиг кижилилгезинге боттарының удуруулуг телептин-биле киирип эгелей бөгөн. Бо хүннерде «Суржидмаа» деп моол шиилин танцылыг олар өөренип турар. Спенага көргүзер баштайгы удуг ажылы ол. Декабрьда «Бумбарат» деп шиинге ойнаар. Оон соонда план ёзугаар ажыдап киирер. Оларга шаптыктап турар чүве чүл дээрге белеткел кылыр тускай ёроолдер чок боор турары.

Оон ынай бисте тыва театр эвилелиниң организациязы тургустуунган, бир чаа чүве бала ол. Оон дарганы РСФСР-ниң алдарлыг артизи Люндуп Солун-оол. Хоочундаа, аныяк-даа артистер ол эвилелдиң хайгаарадыында болгаш, көрүкчүлериниң сонуургалын чаалап алыр дээш биилиг-мергежилин байыдып, бот-харысалганы бедидип турар. Чаңчыл болган «Театрның тергиинин» деп конкурсту чылдын-на театр сезонунуң ажыдышкынын таварыштыр түүлеп үндүрер. Бо чылын ол конкурска аныяк артист Орлан Дамба-Хуурак, Люндуп Солун-оол, Галина Харитонова олар тиилекчи болганнар.

Театрның чогаадыкчы коллективинде чаа күштер чылдын-на немежип турар. Ам чүгле ураан чүүлүүн кайгамчык эртинезин чонга бараалгадыр дээш улам кызымаккай ажылдаары негеттинип турар.

МАЛЧЫН АРАТ УКТУГ

Олар кайызы-даа малчын арат уктуг. Хар-назыны чажыт. Улуг Октябрьның тиилээн чылында бирээзи Монгуштың, өскөзи Донгактарның ог-бүдезиниң төрүттүнгеи.

Өөрүүн Улаатайта ада-иезиниң аяы-биле мал малдап өөрүп келген. Торгалыг, Чаа-Суур суурларга тургустуунган школаларга аштакчылап-даа турган. Ону Сержиимаа Мөңгеевна Монгуш дээр.

А Маадырбай Санчайович Донгак Тоолиге төрүттүнгеи. Машина-техника-биле үреледжин чораан, Торгалыгның баштайгы комбайнери болган. Ол бир дугаарында комбайн мунуп алган, Торгалыгга халдын келирге, улус-чон улуг-бичеги-даа чок ону үтлеп алган, сонуургап шаг-ла болган. Маадырбай үжен чылдарының дургузунда трактор, комбайн-биле «хүрежип» келген. Сөөлгү чылдарында тудуг ажылынче киргеш, чурттакчы чонуун амыдыралынга чурттадгазын экижидериңге үлүүн киргеп. Оон тудуткан бажыңдарында, албан черлериниң Ильичиниң лампалары чырып, ажы-төлдүүн аас-кежин чайнап чоруур. Тудуг ажылынга пенсияже үнүгжете чедир эктиндеп балды бадырбаан, балдыр сыкпаан. Эт-өөрү-биле эвилеп-эвилеп, Хей-хей аныяктарны бодунуң сөөлгү ижиниге өөредип каап.

Олар 50 чыл бурунгаар өскүле туткан. Алдын кудазын байырлаан эртиргеннер. Кажан олар байырлап турда, Барыын-Хемчикте электриктеп ажыладап турар ог-бүдеде бөш дугаар оглу Александрның кадайы база оол божаан. Чыл келген тудум оларгаарының ог-бүдезиниң саны көвүдеп орар. Оларның боттарының ажы-төлү он кижи.

Сержиимаа Мөңгеевна Монгуш он дугаар оглу Юраны божаан соонда Маадыр-ле болган.

— Мынча хей ажы-төлдү канчаар азыраан, кижизидип келген силер, Сержиимаа Мөңгеевна?— деп оон айтырдым.

— Ажы-төл хей боорга, шоолуг-ла азырал чок болур чүве. Эн улуг кижи оларны түктеп, келдүүп, арталап, бут кырынга тургузе боор чүве. Уруглаарымның улуу Мартооол. Ол ам Кызылда. Диизелмаавыс — саанчы. Мартайоол деп киживис Тандыва бухгалтер. Зоявыс Өөр райпозунда бухгалтер. Раявыс база ол черде экономист. Александр Барыын-Хемчикте электрик. Борис Кызылда уруглар школазында тренер мен дээр чорду. Ол покыс дээр чүвезин көөрге коргунчут чүве чоржук. Бичии оолдарны иоот-содаа кылырынга өөредип турар кижи деп бодаан бис. Ындыг эвес чүве болуп-тур. Спорт деп чүвезин ол болганы кайык. Алёша, шынап-ла, улус эмнеп турар кижи. Биске, кыргын улуска, бо-ла эмнер эккен боор-дир. Биче-кыс мени өттүүнүп Хандагайты суурда аштакчылап чыдар. Вадим орук черинде мастерлеп турар. Эң хеймер киживис — Юра Монгун-Тайгада.

— Силерниң уруглариңар Тыванын булун бүрүүнче тарап чорткан-дыр. Силерге дузалажып, чугаалажып кээп турарлар бе? Уруглариңарның ажы-төлүүнүң саны чежеде?

— Ыраап чоруй-даа бараан болза, бо-ла келирлер. Оларның дузазын кижи кайгаар чүве-дир. Бо Хандагайтыда уруглаарым үргүлүү келир. Оларның уруглары кырган улус амыраппас чүве-дир. Чамдыкта мырыңай түвексиниң-даа олурар-дыр бис. Хей ажы-төл өдек «курганпас» ол-ла кончуг. Хөйүүс доорге мырыңай эңмежок. Кат ийик моң, ашак? Бежен чедип тур боор бис аа?

— Шаандагы чуртталга-биле мону канчаан дешээр боор. Магалыг шаг-дыр бо. Бүгү чүве шупту бедеп. Чүгде ак сеткилдиг ажылдаар. Хейну ажыддан алыр боорунга, чурттаган саглаңнаар. Бистиң үеависте ындыг чүве турбаан. Ам бо хире чурттан келгеш чүүү көрбээн доор силер. Совет чазактың ачызында чаагай-ла чор бис. Магалыг-да сайзырал-дыр. Ажылдаар, өөренир болгаш чурттаар эргелериваисе өөрүп, чоргаарланып чор бис. Бистиң көрбес, билбес чүүлүүстү бо ажы-төл көрүп чоруурдур. Телевизор деп чүве мырыңай магалыг. Чүгле чугаа билбеннивис кончуг-дур ийин.

Шынап-ла, ийи ыргаанның чугаазы кончуг ыны. Олар аш-чуу, түрегделди көрүп өскен. Бергелерге торудбайн, ажы-төлүн өстүргеш, эртем-билигге чедирип каан. Оларның кижилилгезинче улуг кичеенгейин салып келгениниң түүкелинде шупту ажыдыбуру мергежилдин кижилери боор, бистиң арадыста чурттаан, ажыддан чоруурлар. Ол чуртталга дээрге Коммунистиг партияның болгаш Совет чазактың ачызы-дыр. Кижи бүрүзү, Конституцияда көрүп кааны ышкаш, мичаар чурттап чоруур.

Хей уруглаарлыг кижилерге чурттаарынга таарымчалыг байдал тургустуунган. Оларга оран-севаны база үндүрүп боор. Дузаламчы акшаны боор. Ажы-төлдү кижизидип алыры дээш бүгү деткимчени берип турар.

Үстүнде алааныы ийи кыргаан Хандагайты суурда чурттап олурарлар. Олар кайызыдаа күш-ажыдың хоочуннары, районнуң хүндүлүг кижилери. Чеден хар ажа берген болза-даа, адак-быжкаа чиик, мал-маганы тудуп орар.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТА: Маадырбай Санчайович Донгак биле Маадыр-не Сержиимаа Мөңгеевна Монгуш олар боттарының алдын кудазының үезинде.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МАГАЛЫГ-ЛА

Эрзин районнуң «Мерен» совхозунуң бүгү хөй-жулларының механизаторларының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының чаш ажы-төлү «Радость» ясли-садта кижизиттинин турар. Оон дашты аянныг, чараш: херимин агартыр чугайлап каан, херим иштинде чаштарының ойнаарынга таарыштыр кылган бажыңчыгаштар, «мебгүжүттер» бедиттеттер, автоматиналарының хевирлери, чүүгулаар черлер бар. Ол бүгүнү уран-шевер, каас-чараш угулаалаат, ажыл-бүрү өөнерлиг будуктар-биле каастап кылганы көрүштүт. Ясли-садтың эргелекчизи Л. Намчы-Белектиң ажылды эки удуртуп башкарып турарындан, мында уругларга таарымчалыг байдалдар тургустуунган. Чаштар омак-хөглүг, саглып амыр өзүп, дорутуп турарлар. Кижизидикчилер Т. Эрендей, Б. Белчээ ажылынга ээ-харысалгалыг боор, бичии чаштарга эвилеп-эвилек ажылдап турарының бир херечиин — оларны бичиилериң «башкымамаа» деп адап турарлары. Чаштарга ымдавыг, чаагай чемин повар Х. Севек шыпарлыг кылдыр белеткеп берип турар.

Константин ХАНГАЙ.

Дыштаныр хүннерде

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

ОКТЯБРЬ 7-ДЕ. Хоорайның «Бистиң Кызыл» деп байырлалы 8.30 шактан 20 шаккa чедир.

Кооперативтиң «ДЕБЮТ» деп шыдыраа клубунга дүргеи ойнаарының маргылдаазы 12 шакта.

ОКТЯБРЬ 8-ТЕ. «ТЫВА ТУДУГ» трестиң клубунга «Тываның даш чонукчулары» деп лекция 10 шакта.

Хоорайга бирги чер дээш теннис маргылдаазы 15 шакта.

ОКТЯБРЬ 8-9-ТА. «ЕНИСЕЙ», «КОЛОС» культура бажыңнарынга, ГАСТЕЛЛО аттыг паркка дыштанылга кежээлери 19 шакта.

САЛЫМ-ХУУ

Уру, Хандаар хемпериниң эриинге, аңнар, куштар арааныга, өзүп доругуп келген мен. Салым-хуум мени артист болдурунга чедиргеи. Кидие, кара өгге төрүттүнгеи бодум чылыг, чырык, арыг-силиг, делгем чаагай бажыңга чурттаар аас-кежиктиг болдум.

Артист дээрге чонунга бараан болур, амыр-дыштың шагында көрүкчүлериниң сонуургалын хандырар ураан талантыр. Кандыг-бир рольду сценага ойнаарда, азы өске-даа номерни күүседирде, эртем-билиг, талант негеттинер, хынамчалыг кызымак белеткел херек. Оон ынай, театр дээргеде чаңгыс чүректиг, чаңгыс тыныштыг улуг коллектив-тир. Ында ыяы-бүрү цехтер ажылдап турар. А цех бүрүүнде театр талазы-биле эртем-билиглиг специалистер бар. Идиктеп, хөгжүм, сцена, реквизит (шин маасталгазынга болгаш ойнаарынга хереглээр херексеалдер) дээш бо бүгү салбырларның чаңгыс черге чыглыы, ажылдап келгениниңдеп кандыг-бир шин азы концерт тургустуунар болгай. Олар шупту тудуш харылаалыг. Ол салбырлардан кандыг-бир чүүл чедир кылдынмаан болза, шин азы концерт болдунмас. Бетин кыдыы, кайы-бир үеге хамаарышкан көргүзүүге костюмнуң чаңгыс өөгү-даа илдиннизин болза, артист кижи ону кедип алган, сцена кырынче үнер эргези чок...

Бистиң театрывыстың реквизит салбырында аныяк ие Валентина Саая ажылынга аажок кызымак. Эш-өөрүүге эвилеп-эвилек. Чижээлээрге, сценада кандыг-бир шинни ойнап турган болза, ол кезээде белеп. Артист кандыг-бир сес-домакты уттуштар болза, В. Саая сцена артындан ымнеп айтып берип, будуу сымыраныптар. А ол ыткаш сцена ажылдакчызы Шолбан Монгуш артистер-биле кады чер келип өөренип, чаңчыгын калган. Баа-ла ажылынга бердинген, дузааргак, биче сеткилдиг кижи. Будуу шинниң сес-домакты мик билип, шиңгээдип алган боор. Ынчангаш кайы-бир артист чептүг чылдагаан-биле сценаже үнмейн баар болза, Ш. Монгуш ону солуп, ойнап бөөр, ыдыг таварылгалар бала турдуваан.

В. Саая биле Ш. Монгуш театрның быжыг найыралдыг коллективинде ижигип калган. Ынчангаш оларны бис дөмей-ле артистер деп саналр бис.

Дыртык МОНГУШ.
Артист.

Кызыл хоорай.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы эгелээн. Чагыдылганы «Союзпечать» агентстволарынга, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлериниң аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек.

«Шын» солунну чагыдып алыр дээш далажынар!

Үениң негелдези

ДАМЧЫДЫП БЕРГЕН

ЕРЕВАН. Чазак дачаларын, эрге-дужаалдыг аалчылар хүлээп алыр бажыңнарын, республиканың Министрлер Чөвүделивин керектер эргелериниң бажыңнарын кадык камгаалалының болгаш социал хандырыгга министерстволарынга дамчыдып бөөр деп шиитпир хүлээп алдыңган.

70 чылларда Арменияның эң чараш, эки агаар-бойдуктуг черлериге — даглаага, хемнер эриктериге, Севан хөлге республиканың удуртулга аппарадының дыштаныр каас-чараш ордуларын туткан. А ажылчын кижилерге, албан-хаакчыларга дыштаныр база эмнеир черлер чедишпейн турган.

Социал чөптүг чорук тургустуунун, удуртур органнарының ордуларын чонга дамчыдып берип эгелээн. Дилижанда, Джермукта «бедик аалчылар» бажыңынга партияның, күш-ажылдың хоочуннарын, агроүлетпүр комплексиниң ажылдакчыларының, албан-хаакчыларының дыштаныр болгаш эмнеир чери турар. Эмчиаанын посселинин дургаар турар чазак началарынга республиканың бичии уруглар клиниказының төөгөринин бирээзи. Севан хөлге чазактың дыштанылга бажыңдарынга школа-интернаттарның өскүс уруглар бажыңдарының бичии чаштары дыштаныр. Министрлер Чөвүделивиниң Иджеванда пансионадында бичии уруглар санаториязы ажыттынган.

Арменияның удуртур органнарының аппарадының дыштаныр бажыңдары, пансионаттары 70 чылларда удаа-дараа туттуунун турда, бичии уруглар эмнеглелери, пионер лагерьлери, күш-ажылдың мурнакчыларының, хоочуннарының кадыын быжыглап алыр черлери чедишпейн турган.

Кадык камгаалалының, эмненирниң черлери, уруглар эмнеглелери, пионер лагерьлериниң саныын шемелде туут чокка көвүдеп болуруп амыдырал көргүзөөн.

Армениада човун турар эң тургустуунуушкынын чалгыы социал чөптүг чорукту тургузарынга идиг болгай.

А. АХУМЯП.

(«Сельская жизнь» солундан).

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 7
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — ССРЭ Конституциязының хүнүнге. Док. фильмнер. 8.55— ССРЭ улустарының танцылары болгаш ырлары. 9.25 — «Бистин-биле, бис ышкаш, бистен дээре кыл». ГДР-деп дамчыдылга. 10.25 — Делегей улустуң чогаадылгазы (ГДР-ге музыкалыг анн-чорук). 11.00 — Бөгүн делегейде. 11.20 — ССРЭ-ниң Күрделеразиязының орус улустуң үлегерлиг иниги ырының концерти. 12.10 — XIX партконференцияның угланышкыны-биле. «Школа: өскерилгелер үезин». Интернационалчы кижизидилге дугайында (Литва). 12.40 — Киноафиша. 13.40 — «Алексей Фатьяновтуң төрөөн черинде ыры бөйырлалы». 14.40 — ТТ экранында эң баштай. «Пилигриминиң капитаны». Ураан-чечен фильм. 16.10 — Совет ырлар концерти. 16.45—Мультфильмнер. 17.10 — «Людмила Семеняка силерни чалап тур». 18.30 — 8 сериялыг ураан-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. «Тареа — чуве алы-дыр». 1-2 сериялары. 21.00 — «Үе». 21.35 — Улуг кижилерге мультфильмнер. 21.55—23.30 — «Үзел-бодаа». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЛИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Мультфильмнер. 8.40 — Фильм-концерт. 9.50 — М. Глинканың симфония чогаалдары. 10.20 — Делегат-скаада шүзей. Улуг мастерлер. 11.00 — М. Шолохов. «Андарган күр чер». РСФСР-ниң улустуң артизи Ю. Каюров романдан үзүндүлерни номчуур. 11.35 — «Угаан-боолдарны болгаш чүректерни хөлеедиг...» Челябинскиниң политехникиг институтунуң «Маяскене» деп студентилер театрының дугайында. 12.50— «Сад». Ураан-чечен фильм. 14.15 — «Фантазёрлар». Алма-Атадан дамчыдылга. 14.40 — ССРЭ-ниң Конституция хүнүнге. Док. фильмнер. 15.20 — А. Вивальди. Концерт. 16.15 — Телефильм. 17.30 — «Шергин». Ураан-чечен фильм. 18.25 — Мультфильм. 18.45 — Концерт. 19.35 — Аныктар портреттери. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «...Таныжыр алырын эстиэрбиз». Маяковский». 21.00 — «Үе». 21.35—23.05 — «Садып алыры». Ураан-чечен фильм.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ КИНОЭКРАННАРЫНДА «МИСС МИЛЛИОНЕРША», «МАЛЕНЬКАЯ ВЕРА», «МОЙ БОЕВОЙ РАСЧЕТ», «ЗЕРКАЛО ДЛЯ ГЕРОЯ» деп ураан-чечен кинофильмнер үнүп эгелээн.

Горький аттыг, «Ленфильм» болгаш Свердловскиниң кино студияларының тырттырганы бо фильмнер силерниң сагыш-сеткилиннерни доюлдуруп кээр чугула айтырыгларны көдүрүп турар.

Кинотеатрларның эжиктери ажык. Силерни хүндүткел-биле чалап тур бис, эргим көрүкчүлер!

КИНО

ОКТЯБРЬ 7-ДЕ

«ПАЙЫРАЛ»: «Маленькая Вера» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лиловый шар» 9.00, 12.20, «Разведчики» 10.40, 14.00, «Полёт над гнездом кукушки» 15.40 18.20, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Случай в аэропорту» 11.10, 14.10, 17.10, 20.10, «Киносборник № 11» 10.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Последняя ночь Шахерезады» 12.00, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Коронный номер» 14.00, «Любовь из пассажа» 15.30, 17.10 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республиканга булуттар, аныыр, чамдык черлерге бичеваар. Хаттың кужу секундада 7-12 метр. Дүне 0-5 градус чылыгаан 5 градус чедир соор. Хүндүс 9-14 градус чылыг.

Кызылга булуттар, аныыр. Чагбас. Хаттың кужу секундада 7-12 метр. Дүне 2, хүндүс 10-12 градус чылыг.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

●●●

«ААС-КЕЖИКТИГ ЧАЛЫЫ НАЗЫН» ДЕП ФОТОЭТЮД

●●●

(Солуннуң дараазында номери октябрь 9-та үнер).

Адрезивис: 467000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизинин 3-36-82, совет тургузут килдизинин 3-37-11, улестүр килдизинин 3-36-73 чагаа килдизинин 3-39-03, культуре килдизинин 3-39-15, кеже ажыл-агый килдизинин 3-41-16, социал айтырыглар килдизинин 3-4.-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейи барганда 2-32-75-ке долгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амады. Солуннуң индексиниз 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер-ер. полиграфия болгаш ном садымның керектерниң галазы-биле күүзе комитетинин типографиязы. Кызыл, Щетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чагыт № 189. ТС—01601

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведининиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 9 воскресенье № 233 (13833)

1925 чылдан үнелезилеттинген.

Өртээ 3 көпек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюрозу октябрь 6-да болган хуралында ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип келгеш 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүлүнүң Күрүне планынын болгаш ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң көрсөткүчүлерин чугаалажып көргеш.

Беш чылдың онаалдаларын болгаш күш-ажылчы коллективтерниң саналын барымдаалап тургустунган планның көрсөткүчүлеринде экономиканың социал угланышкынын күштелирери, бүдүрүлге күүзүнүн улам долу ажыглаарының база курааварларны эки камнаарының негелдезинге шилилел бүдүрүлгезинин ажыктыг чоруун бедидерин көрдүнген дээрзин хуралдан демдеглээн. Планның чедишкининг боттанышкынын он иткен беш чылдың онаалдарын шилилел-биле күүсеирин хөөн-биле хуваргадыр болгаш 1991—1995 чылдарның планын тургузарынга улуг салдарны чедирер.

Планның көрсөткүлүн чугаалажып шоруп турган, эртем-техникиг дешилгеин дүрүгедириниге, аъш-чем айтырының шилилеринге, чонуун хереглеп бараанарын бүдүрериин база амыдыралдың ачы-дузазын хөгжүдүрүнге, капитал тудутка ажыл-херектиг сайыырангайжыдарынга угланган санал-онаалдарны киирген. Чурттуң сан-хөө байдалын экижидириге, улус ажыл-агыйының бүгү талаларынга чарыгдалдарны кызырынге, бүдүрүлгелериниң болган организацияларның ажыл-чорудулгазынга карыгалыг болур чорукту чайлаарынга онаа кичээнгей салдынган.

1989 чылның планынын болгаш бюджединиң көрсөткүлүнде Политбюро колдуунда түүлдүг деп көрген болгаш оларга хамаарыштыр кирген санаалдарны ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели көрсөткүлүнүн чедир ажылдап кылыр үеде, оларны ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажып көөрү-биле киирериге чедир өөренип көрүп база кичээнгейге алырын сүмелээн.

Чазаатың ажылдап кылганы ССРЭ-ниң даштыкы экономиктиг харылаалаарының стратегизиги, ЭДЧ кежигүү чурттар-биле даштыкы экономиктиг харылаалаарны хөгжүдүрүнүң концепциязын болгаш 2000 чылга чедир үеде ССРЭ-ниң экспорт базазын хөгжүдүрүнүң программазын Политбюро дериг-эн.

Чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүзүн дүрүгедириниге оларның роолюн бедидериге угланган даштыкы экономиктиг харылаалаарны хөгжүдүрүнүге, Совет Эвилелиниң улус ажыл-агыйы комплексинин делегейнин күш-ажыл хуваалдазынга улам идепкейлиг болгаш бүгү талалыг киириштирериге чаа көрүүшкүн ук документилерде көргүстүнген. Кооперативтешкининың болгаш специализациялашкининың базазынга база белеп кылыттарның үлүг-хуузун, чуруун-даа мурнунда хөй эртем ажылы негеттинер машина тудуушкун продукциязын көвүдүдүрүнүң күсели-биле садыгның чаңчыл апарган хевирлериндеп эртемге, техникага болгаш бүдүрүлгеге ханы болгаш комплекстиг кады ажылдажылгаже шилчириниге угланган даштыкы экономиктиг харылаалаарның модельдерин тургузарын дүрүгедирери ол сорулгаларны чедип алырынга дузалаар.

Даштыкы рынокка бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң чоруун улам калбартыры, даштыкы экономиктиг ажыл-чорудулгага база совет акцианың үнезин чоорту бедидерин хандырарынга оларның сонуургалдарын бедидерге-биле нинти күрүне эрге-ажыктарын таварыштырыкчы кылдыр холбаштырарынга үндезилеттинген даштыкы экономиктиг ажыл-агый механизмин улам сайыырангайжыдары көрдүнген. Бараан-акша харылаалаарны калбаа-биле ажыглаарының, ЭДЧ кежигүү чурттарның рынокун тургузарының баазалынга бөдүүн бараан солчулгазындан бүдүрүлгеге болгаш эртемге комплекстиг садыг-экономиктиг кады ажылдажылгаже шилчириниге идиг бөөр ужурлуг социалистиг экономиктиг ажыл-агый механизмин сайыырангайжыдарының баазазынга социалистиг чурттар-биле, чуруун-даа мурнунда ЭДЧ кежигүү чурттар-биле бүгү талалыг кады ажылдажылга бирги чергелиг хөгжүлүүн алыр. Кады ажылдажылганың чаа хевирлерин — ССРЭ-ниң болгаш акы-дуңма чурттарның бүдүрүлгелериниң база организацияларының дорт харылаалары, каттышкан бүдүрүлгелерин; делегей каттыжышкынарын болгаш организацияларын тургузарын бүгү талазы-биле хөгжүдүрүн көрдүнген.

СЭКП ТК-ның чалаары-биле ССРЭ-ге ажылчын аян-чорук кылып чоруп турган Германияның Социалистиг чаңгыс аай партиязының ТК-зының Чингине секретары, ГДР-ниң Күрүне Чөвүлелиниң Даргазы Э. Хонеккер-биле М. С. Горбачевтуң беседаларының түүнелдерин түүлдүг деп көрген. Социализмниң чедишкининг хөгжүдүзүнүн эрге-ажылынга дүүштүр база быжыг тайбың-ның болган делегейниң айыл чок чоруунуң херээ дээш ийи чурттуң улустарының аразынга үре-түүнелдиг харылаалаарны быжыглаары болган ханыладыры дээш СЭКП-ниң болгаш ГСЧП-ниң ескерлиг чок шинтирлиг сеткил ханыышкын-биле демдеглеттинген. ССРЭ-биле ГДР-ниң аразында акы-дуңма харылаалаарның хөгжүдүзүн бедидиг-биле үнелеттинген, эвилелчи ийи чурттуң экономиктиг болган эртем-техникиг кады хөделишкининг шынар талазы-биле чаа деннелче көдүрүп үндүрер дутаймда дуржулганың чайгылыш чок дүрген боттанын турары онза демдеглеттинген. ГДР-биле бүгү талалыг кады ажылдажылганы сайыырангайжыдар талазы-биле тодаргай сүмелер ажылдап кылдынган.

Румын коммунистиг партиниң Чингине секретары, Румынин Социалистиг Республиканың Президентизи Н. Чаушеску ССРЭ-ге албаанын найыралды аян-чоруун кылып турган үеде оон-биле М. С. Горбачев баштаан совет делегацияның чугаалажышкынарының түүнелдерин хуралга чугаалажып көрген болгаш түүлдүг деп санаан.

Бот-боттарының аразында найыралды болгаш кады ажылдажылганы быжыглаарына экономиктиг болгаш эртем-техникиг интеграцияны ханыладырынга база кижилерниң аразынга найыралчы харылаалаарны калбартырынга ийи партияның болгаш ийи чурттуң түүкүлдүүнүң чугаалажышкынарга бадыткаттынганы демдеглеттинген. Ол чорук ССРЭ-биле Румынияның улустарының эрге-ажыктарынга бараан бооп, тургустунуп келген социал-экономиктиг сорулгаларны ажыктыг шинтирлериниге дузалажып болур ийик. Делегей херектерге ССРЭ-биле РСР-ниң бир деминг хөделишкини чаа политиктиг бодаашкын концепциязының үндезинге амгы үениң үнезин айтырыгларын шинтирлериге, делегейниң айыл чок чоруун хандырарынга социалистиг чурттарның салыышкынын улгаттырарынга дузалаар ужурлуг. Чугаалажышкынарга чедип алдыкган дутуржулгаларны боттандыр талазы-биле даалгалар бердинген.

Лаостуң Улусчу-революсчу партиниң ТК-зының Чингине секретары, Лаос Улус-Демократтыг Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы К. Фомвихан-биле М. С. Горбачевтуң беседаларының, Н. И. Рыжковтуң чугаалажышкынарының түүнелдерин Политбюро түүлдүг деп көрген. Ийи чурттуң улустарының чаагай чоруунга, Азия-Оожум океан девискээрге болгаш бүгү делегейге тайбыңны болган айыл чок чорукту быжыглаарынга ССРЭ-биле ЛУДР-ниң аразында акы-дуңмалышкы найыралды быжыглаарынга, бүгү талалыг кады ажылдажылганы хөгжүдүрүнге болгаш ханыладырынга К. Фомвиханның ажылчын аян-чоруунуң чугула ужур-дузалыг болганы демдеглеттинген.

В. И. Воротниковтуң Германия Федеративтиг Республикага аян-чоруунуң түүнелдерин түүлдүг деп санаан. Федералдыг канцлер Г. Коль, еске-даа күрүне ажылдакчылары болган ГФР-ниң ажылхерекчи бөлүктерининң төлөөлекчилери-биле болган ужуражышкыннар болгаш беседалар ийи чурттуң аразынга бот-боттарынга ажыктыг калбак кады ажылдажылганы оон-биле кады ССРЭ-ниң эвилелдешкен республикалары биле ГФР-ниң черлериниң аразынга партнержу харылаалаарны хөгжүдүрүнге дузалаан болур боттуг аргаларын барын бадыткаан.

КНО-нун Кол Ассамблеязының эдлеглиг сессиязы-биле холбаштыр Э. А. Шеварднадзениң АКШ-ка чоруп турган үезинде оон америк удуртулга-биле чугаалажышкынарының, АКШ-тың кол политиктиг ажылдакчылары болгаш элээн хөй чурттарның даштыкы херектер министрлери-биле ужуражышкынарының дугаймда информациязын дыңнаан.

Совет-америк харылаалаарны доктаамал, идегелдиг болгаш ажыктыг болдурарынче, КНО кежигүү чурттар-биле кады ажылдажылгаже совет удуртулганың чүүкүдүү ол айтырыгны чугаалажып турган үеде бадыткаттынган.

А. П. Бирюкованың ЧССР-ге ажылчын аян-чоруунуң түүнелдерин чугаалажып көргеш, СЭКП биле ЧКП-ниң социал политиказын боттандырарынга хамаарыштыр болган дуржулге солчуушкунуун ажыктыг болганын Политбюро демдеглээн. Ол талага ЧССР-биле кады хөделишкинин ханыладыр талазы-биле даалгалар бердинген.

Индияга албаанын аян-чоруун кылып чоруп турганының түүнелдерининг дугаймда Д. Т. Язовтуң информациязын хуралга чугаалажып көргеш, Д. Т. Язовтуң Индия Республиканың Президентизи Р. Венкатараман болгаш Премьер-министри Р. Гандиби-биле ужуражышкынарының, камгалал министри К. Ч. Пант-биле оон чугаалажышкынарының түүнелдерин көргеш, Ук ужуражышкынарның болгаш чугаалажышкынарның үезинде ССРЭ биле Индияның найыралчы харылаалаарын улам хөгжүдүрүнче, делегей херектерге кады хөделишкинин калбартырынче ийи таланың чүүкүдүү бадыткаттыганы.

СЭКП ТК-ның Политбюрозу бистин партиябыстың иштинги болгаш даштыкы политиказының еске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көргеш.

РСФСР-ниң Дээди Совединин сессиязын чыылдырар дугайында

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Россия Совет Федеративтиг Социалистиг Республиканың Дээди Соведининиң он бирги чыыжының тоску сессиязын 1988 чылдың ноябрь 10-да Москва хоорайга чыылдырар.

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Даргазы В. ВОРОТНИКОВ.

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Секретары С. ЧИСТОПЛЯСОВ.

Москва, 1988 чылдың октябрь 6.

• • •

РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиуму РСФСР-ниң Дээди Соведининиң он бирги чыыжының тоску сессиязында чугаалажып кеөру-биле дараазында айтырыгларны киирериг дыңнадып тур:

1. 1989 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүлүнүң Күрүне планынын дугаймда баа 1988 чылда РСФСР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүлүнүң Күрүне планынын күүсеттинин турарының дугаймда.

2. 1989 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң дугаймда болгаш 1987 чылда РСФСР-ниң Күрүне бюджединиң күүсеттинин дугаймда.

3. РСФСР-ниң Дээди Соведининиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугаймда.

Партияның Тожу район конференциязы

Партияның XIII район конференциязынга СЭКП райкомунуң отчёду болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтирлерин күүседир талазы-биле районуң партия организациязының сорулгаларының дугаймда илеткелди СЭКП райкомунуң бирги секретары С. Ы. Монгуш кылган.

СЭКП-ниң XXVII съездиниң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтирлерин амыдыралга боттандырар дээш партия райкому, районуң коммунистери, ажылчы чонуу отчёттуг үеде чамдык ажылдарны кылып чоруткаанындан районда эде тургустунуушкун, демократия, ажыкчарлыг чорук калбарып турарын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар конференцияга демдеглээн. Оон уламындан районуң ажыл-ишчилери он иткен беш чылдың эрткен чыдарында багай эрес көргүүлерлиг болган. Оон-биле чергелештир партия райкомунуң организастыг, идеологтуг ажылында, районуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнүнде четпестерин конференцияга илереткеш, оны адын алырда чүүк кылырын тодаргай айыткан.

СЭКП обкомунуң иткен секретары Г. Н. Долгополов конференцияга олурушкан болгаш чүве чугаалаан.

Партия ажылының стилин, арга-методтарын сайыырангайжыдарының, идеологиа, кижизидилге ажылын экижидириниң хемчеглерин айыткан доктаалды конференция хүлээп алган.

СЭКП райкомунуң, партия район организациязының ревизия комиссиязының составын, партияның XXI область конференциязынга делегаттарны конференция соңгаан.

СЭКП райкомунуң бирги организастыг пленумунга СЭКП райкомунуң бирги секретарынга мурнунда партия Кызыл райкомунуң секретарынга ажылдап турган В. В. Содуканны, иткен секретарынга С. Н. Салчакты секретарынга район эмнелгезинде партия эге организациязының секретары турган Т. С. Таргитты соңгаан.

Кыштаглаашкын—чугула айтырыг

ОСКУНДУРГАН МАГАДЫЛАЛ

Эрзинин малчыннарынга келир кыштаглаашкын белеп эвес болур. Оон баштайгы демдектери амыдыраштан эгелеп билдинип, малчыннарны, ажыл-агыйының удуртукчуларын дүвүреп турар. Ниитизиг малын хүр кыш ажырып болуруунуң кол магадылалы мал чеми болгай. Районуңуң совхозтары мал чеминиң курлавырын четчирп-биле тургузуп шыдаваан. Ында чаа чүүл чок. Мурнуку чыдарда база мал чеминиң эвээш курлавыры-биле кыштаглаашкынче кирип, кышкы үеде еске черлерден мал чемин сөөртүп, улуг чарыгдалдарны үндүрүп турган. Оон уламы-биле мал продукциязының бот-үнезин чылдан чылче бедик болуп артышаан.

Бир эвес мал чеминиң курлавырын четчир кылдыр тургузуп шыдаваның агаар-бойдустуң таарымча чок байдалы, ажыл-агыйларның материалдыг базазының кошкаа-биле тайылбырлап болур болза, кижилериниң ажылынга эз-харыысалга чок чоруунуң уржуу-биле тыптып келген четпестерин чүүл-биле тайылбырлаарыл? Чижээлээрге, эзиг күзүн «Мөрен» совхозтуң Сыын-Мыйыс сүт-бараан фермазының бызаалары чүге быдый бергенил? Зооветеринарлыг профилактиктиг хемчеглерни өй-шаанда албааны, мал-маганның ажаалдазын баксыратканының уржуу олдур. Мал чеминиң курлавырын шыдаар шаа-биле тургузар, кажаа-хорааны чылыглаар дээн ышкаш хемчеглер-биле чергелештир малчын, специалист бүрүзүнүн болуунуң даанган хөрээнге харыысалгазын шыгыырадыр талазы-биле ажылды чорудары база чугула-дыр.

Мал ажылынга специалистерниң кошкак ажылының, харын-даа харыысалга чок чоруунуң уржуунда кылын болгу дег ажылдар кылдынмайын келген. Оон бир көскү чижээ «Чаа орук» совхозтан көрүп болур. Бо чылын 10 муң хойну тарып боозадыгын совхоз планнаан, 4 пунктуга 1700 хойну тарып боозаткан, чугула ажылды ара соксаткан. Чүге дээрге хой тарыырынга ажыглаар спиртти селекционер-зоотехник бажынынга шыгжап турган, «соорладып» алган. Ол дээш аная чогуур харыысалганы онааган. Ажылындан үндүрген. Ынчалза-даа ажыл-агыйга чедирген хораны ол дутлав шыдаваны чугаажок. Төрүүр хойну бо күзүн суда эдериштирилге-биле боозадыр ужурга таварышканнар 234 кошкарны кодаларга аппарын салган. Бүлүрүкту кошкарларның күштүлүгү, үксавы канчыл? Оларның 22-зи элита, артканары I-ги класстың кошкарларыديптилер. Ол ылап-ла ындыг бе?

Бо ажыл-агыйда чүгле шаар малды тарып боозадыры үскен эвес, а мыйыстыг болгаш малдың тарып боозадылгазын дыка багай шыварлыг чорудуп турар. Совхозтуң кол мал эмчиги Л. К. Дүшүүр, кол зоотехник П. Б. Сайын кайыы-даа арга-дуржулгалыг специалистер. Малдың тарып боозадылгазын бедик деңнелге организастап болурлар. Ынчалза-даа аная оларның холлары ам-даа четпээн. Хүн бүрүде ажылдың хайымынга алдын келгени илдеп. 1986 чылда № 3 хойжу бригадага шелээ ажылдап турганы, тарып боозадылганы эки чорудуп, багай эвес түүнелдерлиг болганын Лариса Кыргысовна боду чугаалап орду. Бегүн олар «Чаа орук» совхозтуң мал ажырын удуртуп турар. Боттарының аргадуржулгазын, күзүн чүге ходулу-биле ажыглаайын турарларын ол?

Хамык ужур чүгле оларның башкарлыг шыдаваан турарында эвес, а малды тарып боозадып турар кижилерге материалдыг сонуургалды ажыл төлевирин дамчыштыр тургуспаанында. Тарып боозадылганы бедик деңнелге чорудуп, малдан чаш төл ажырының планын күүсеткени азы ажыр күүсеткени дээш шаннал ажыл төлевирин амдыгаа чедир көрбөөн. А бир эвес саазын кырында бар-даа болза, херек кырында ажыглаайын турар. Кыштан ажылының түүнели, оон төлевири дээш сонуургал чокта, кижилериниң холу салдынчак болганы ол-дур. Бо ажылды канчаар организастап болурунуң арга-дуржулгазы Тес-Хем районда «Чодураа» совхозта бар. Кожаларының арга-дуржулгазын Эрзинин «Чаа орук» совхозта чүге ажыглаайын турарыл? Малдан хөй чаш төл ажырының бир магадылалы эки шынарлыг кылдыр чоруткан тарып боозадылга деп түвени амыдырал бадыткаан. Ону ажыл-агыйлар калбаа-биле шингээдип ап турар. А бо чылын ол магадылал «Чаа орук» совхозта чок.

Кыштаглаашкынның бүдүүзүнде бир чидиглевин келир айтырыг — малдың кажаа-хорааның канчаар белеткээни. Бир эвес кыштаг өй-шаанда белеп эвес болза, малчыннар биле специалистер аразында чүүй кагыр, түдүг материалдары чедишпес дээр дээш «чөптүү» чыдагааннар эндерлин көөр. Олар бо күзүн «Чаа орук» совхозта бар. В. Ойдуп, Д. Дирчин, К. Ендан, А. Севидбаа оларның кыштагларында кажааларны чылыглаарында үүрмек ажылдар ам-даа бар. № 3 хойжу бригаданың малчыны Владимир Ойдуптуң хоонуун кажаазының хаалдарын чылыглааны эки. Кылаш кыннар үт чок. Кыжын хойларга хана талазындан соок черде дегбес. А кажааның дээвиринде үттер хөй. Бир эвес ону таварыштыр чылыглап албас болза, хойнуң тыныжынын бузу хөй үттерге хыраааның, хүндүс доштаалдыр донуп, дүне хойнуң тыныжынга, чылын эвээш, дамдылап, кажаа иштин өскүк апаар. Оон хой, хураганның ижип-шөйүдүзү, өкпе-баары аарыыр. Совхозтуң мал эмчилериниң сайырганы-биле алырга, эрткен кыжын котаргаан 2707 шаар малдың барык туптузу ол аарылардан аараат өлген. Оон чылдагааны малдың чемгерилгезин болгаш ажаалдазын баксыратканы. А бир эвес өлген малды 500-500 баш санныг кодаларга үлээр болза, 5 кодан боор ийик. Чүгле өлүп хораан, янзыбүрү чылдагааннар-биле эътке ажыглаан 2659 шаар малды саначаска, эрткен кыжын ажыл-агый 5 кодан малын чидирген-дир. Оон кандыг түүнели үндүргенверил? Бо чылын эмнелге-санитар пунктузун дерилр деп шинтирлээнивер. Аарыг хойларны аная чыып эмнээр. Кыштаглаашкынның баштайгы айы октябрь үнген. А эмнелге-санитар пунктузу ам-даа дериттинмээн. А бир эвес кыштагларны хынамчалыг белеткеп албас болза, эмнелге-санитар пунктузу улуг-ла дузаа болбас. Кол чүве малдың ажы-чеми, ажаалдазы болгай.

Кочетов сүт-бараан фермазының славчылары, кадарчылары чурттаар оран-савазының сентелгезин доозуп турар. А ивек, бызаа кажааларын чаа-да арыглап эгелээнер. Чайны өттүр фермада мал кажаалары боктуг турган. Оларның иштин көргеш, дезинфекция ажылдарын чорудуп турган бис дээш мал эмчизинин сөзүүге кижи бүзүревес чорду. Ферманың одалга системазынга амга чедир хол дегбээн. Ону сөптөөр кижилерни мааныыштаан.

«Чаа орук» совхозтуң малын рационун өзүүлүг чемгерер дээр 6894 тонна сиген, саваң аймаа херек. Ол хирени белеткээрин планнаан-даа. Ол дээрге эрткен чыдын планындан ийи катап хөй. Ол хире хөй мал чемин совхоз кайыын, канчан белеткеп алырыл? Эрткен чылын 3150 тонна сиген, саваң белеткеп алыр планын совхоз күүсеткээн болгай. Сан-чурагайны үстүнден бедырганын ажыл-агыйының удуртукчулары чажырбайын турар. Октябрьга чедир 1767 тонна мал чемин белеткээн. Бо хүнүнде Ак-Чыраада, Таңдыда Кожаалит-Булун деп черде мал чеминиң белеткелги уламчылап турар. Ниитизи-биле 3 муң тонна хире мал чемин белеткеп алыр арга бар. Ол дээрге колдуунда малдың хырнын дуптээр чем аймаа боору чугаажок. Ону малта берип турган, хой продукция алыр мен деп удут идегээн-даа хөрээ чок.

Шак мынаар берге байдалда «Чаа орук» совхозтуң малчыннары кыштаглаашкынче кирип турар. Мал бажынын улуг чидириг чок боору оларның боттарының кызымак ажылынган хамааржыр. Белеткеттинген мал чемин камнаалгалыг ажыглаары. Ак-Чыраада белеткеп турар хымыргынын. Таңдыдан келир саваң аймаа ышкаш кадыг сиген-шырбиштин малга үүрмектеп, ылбыраалын бөөрн, малдың кажаа-хорааның өскүк чок тургузары дээш бүгүде аргаларны ажыглаар дээш бөгүнден эгелээш, кыштаглаашкынга белеткелги шынгыырадыры чугула боор келгеен.

Шаңгыр-оол СҮВАН.
(«Шынның» корр.).

КЫШТАГЛАРЖЕ МЕДӘӘЛЕР

Барыын-Хемчик районда «Шекизер» совхозтуң Алнгаты салбырының ажыл-ишчилери муң ажыт тонна тараанны ажылчыннар арыглаан, күрүнеже дужаары-биле чорудуп турар. Ында кызыл-тасты болгаш оон еске-даа культураларны шөлдерден экелгеен, кургадып турар.

Бо шаңда чаагай дужуттуң тараазын арыглаары организастыг чоруп турар. Олар күрүнеже чоруткан тараанның артынын келир чылдың чазынында ажыглаар үрезинге уруп белеткээн. Сергей Монгушту, Серемаа Оюнуңу болгаш оон еске-даа он ажыг ажылчынның арыглаан тараазын Кызылче чүдүрүп чорудуп турар.

Ажыл-агыйының тараа шөлдериндеп дужутту дажыглаарынга Кызылдан келген чолаачылар шалыпчы үлүүн киирип турарлар. Хоочун чолаачы Геннадий Рябчевскихтиң бригадазында он дөрт чолаачы 10 муң ажыт тонна тараанны бо шаңче дажыглаан. Ам олар арыглаан тараанны Кызылче сөөртүп турарлар.

ЧУРУКТАРДА: ажылчыннар Серемаа Оюн; Сергей Монгушу, Найдан Мингитен.

Оларны ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Таңды районда «Сосновское» дужулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының шаңында ийи муң ажыт тонна тараанны ажылчыннар арыглаан, күрүнеже дужаары-биле чорудуп турар. Ында кызыл-тасты болгаш оон еске-даа культураларны шөлдерден экелгеен, кургадып турар.

Бо шаңда чаагай дужуттуң тараазын арыглаары организастыг чоруп турар. Олар күрүнеже чоруткан тараанның артынын келир чылдың чазынында ажыглаар үрезинге уруп белеткээн. Сергей Монгушту, Серемаа Оюнуңу болгаш оон еске-даа он ажыг ажылчынның арыглаан тараазын Кызылче чүдүрүп чорудуп турар.

Ажыл-агыйының тараа шөлдериндеп дужутту дажыглаарынга Кызылдан келген чолаачылар шалыпчы үлүүн киирип турарлар. Хоочун чолаачы Геннадий Рябчевскихтиң бригадазында он дөрт чолаачы 10 муң ажыт тонна тараанны бо шаңче дажыглаан. Ам олар арыглаан тараанны Кызылче сөөртүп турарлар.

ЧУРУКТАРДА: ажылчыннар Серемаа Оюн; Сергей Монгушу, Найдан Мингитен.

Оларны ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

Чоокта чаа ол айтырыг шинтирлеттинген. Столовайның хлеб быжырар эргиз пекарнязын бускаш, оон орнуун аштап-арыглааш, 75 кижи олурар чаа столовайны тудуп доосканы. Ам оон иштин арыгсилиг. Чаа стол, сандайларны салган. Чон хөй-биле ээп, чемненип турар апаргаан.

Столовайны тударынга Сут-Хөл райпозу улуг дузаны көргүскен.

УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Чоон-Хемчик районуң «Большевик» совхозунуң сигенчилери малга быжыг чемсуурну белеткээр талазы-биле хемчеглерни ап чорудуп келгениниң түүнелинде планнарын боттандырып алган. Сигенин 103,3, силосту 103, сенажыны 101 хуу кылдыр күүсеткенин районуң удуртур органнарынга дыңнаткан.

Совхозтуң ажыл-ишчилери эрткен чылды кыштаглаашкындан чогуур түүнелди үндүрүп, боттуг хемчеглерни ап чорудуп турар. Мал чемниң белеткелин ам-даа уламчылавышаан.

АЖЫГЛАЛДА КИИРГЕН

Сут-Хөл районда «Алдан Маадыр» совхозунуң ажыл-ишчилери хөй чыдар дургузунда тар, бичин столовайга чемненип келген. Ол дугаймда айтырыгны районуң удуртукчуларынга үргүлчү тургузуп келген.

Чоокта чаа ол айтырыг шинтирлеттинген. Столовайның хлеб быжырар эргиз пекарнязын бускаш, оон орнуун аштап-арыглааш, 75 кижи олурар чаа столовайны тудуп доосканы. Ам оон иштин арыгсилиг. Чаа стол, сандайларны салган. Чон хөй-биле ээп, чемненип турар апаргаан.

Столовайны тударынга Сут-Хөл райпозу улуг дузаны көргүскен.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРГЕ ДЫҢНАНГЫР БОЛУР

«Кызыл тараачын» совхоз беш чылдың ийи чылдарын база бо чылдың тос айларын эки көргүзүлгелиг доосхан. Мал ажылы хөгжүп, оон планыг сааалдаларын күүседириге коммунистерниң башкарыкчы чоруу идепкейжип турар. Январь 1-деп эгелеп ажыл-агыйның бүгү салбырлары коллективтиг база өг-бүле керээлерин өзүтүвар ажылдай берген. Бот-боттарының арызында саналжылганың чек кевирин бүгү салбырларда пептереткен.

Экономиктиг чаартылгалар, ажыл-агыйны чорударының методтарында өскерилгелер, интенсивтиг технологияны шингээдип ап турары совхозта күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидип, планыг сааалдаларны күүседириге, продукцияның бот-үнезин чигедириге эки салдарны чедирип турар.

Совхозта парткомуун отчёт-соңгулдалыг хуралынга үстүнге үүлдерни чугаалаан, оон киржикчилери ол бүгүге өскүргавайн, байдалды шүгүмчүлекчи өзү-биле көрген. Ажытаттынмайн турар курааныларны отчёт илеткелиге партком секретары А. Н. Гончаров тодаргай сайгарган. Бо чылдың тос айларында совхоз шынар чок сүттү күрүнеге дужаатында 54 мүн рубль (эрткен чылга деңнээргe, чидириг 4,7 мүн рубльге ээзэжезе-даа) чидириглиг болган. А малды оорлап-самчыгаар чоруктан чидириг 5 мүн рубль болуп турар. Чидириглер ол хире улут-дур. Сүттүң шынарының дугайында айтырыгны коммунистер чайгы үеде чаңгыс эвес удаа сайгарып тургулаан. Кол айтырыг — сүттү дужаар мурнунда чайгы оларга соодарының дугайы шиитпирлеттинмейн келген. Коммунистер бо талазы-биле айтырыгны партия хуралдарынга нептүү-биле кедүрүп турганнар. Совхозтуң чайын инек саар оларларында барык шүптүзүнде ханы кудуктар бар, ону чүге катап септеп, ажыглавайн келгеним?

Бо чергелиг ажыглаттынмайн келген курааныларның барын отчёт-соңгулдалыг хуралдың киржикчилери айткан. Ол бүгү чеспестер совхозтуң саңхоо байдалынга болгунуң үрүктарын чедиргеп. 1988 чылдың сентябрь 1-де байдал-биле алырга, совхозтуң чазаан талазы-биле өреэн 3 миллион 663 мүн рубль четкен. Мал бажын өстүрүп алырынга чарыгдаан 187 мүн рубльди совхоз чыл төнчүзүнге чедир төлээри көрдүнгеп. Моон алгаш көөрге, ажыл-агыйның чаалыгы эвээжевейн, харын өзүп турар. Ниитилеп-биле совхозта ажыл төлевири чыл бүрүде өзүп, фонд эгидиглеп эвээжеп, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү кончуг оожумуу-биле бедип келген. Совхозта партком, боттарының хүрээлениинде 101 коммунисти болгаш партия кежигүнүнге 5 кандидатты каттыштырган партиниң 6 эге организациязы, оон иштинде 4 партбөлүк оожум эде тургустунуп турарын үстүнде фактылар көргүзүп турар.

Совхозтуң экономиказының бир чүгүлө адыры — чер ажылыпта улут чаартылгалар неттиннер. Ында хову ажылында бүгү адырларда коллективтиг керээ нептереп, чамдык боттуг базымнар ылдыныган. Мал ажылында байдалга деңнээргe, бо адыр хожудаашкынналыг. Чаа аргаларже шилчивээн участоктар совхозта бар.

Хуралдың хүн айтырыы: «Парткомуун чорутқан ажылының дугайында отчёт» болганда оон отчёттут үеде чогум чүүү кылганының талазы-биле сайгарылга илеткелге эвээш дыңналган. Бүдүрүлге, социал-экономиктиг айтырыгдар, эге организацияларда ажыл, хөй-ниитин организацияларының экономиктиг өөредилгениң талазы-биле байдалды мүн-не эдээн анализтээн.

Совхоз бүдүрүлгелиге коммунистериң башкарыкчы чоруун бедидери-биле оларны ажыл-агыйның түс-түс участоктарынга хуваагаан. Ында ажылдап турар сес кижиниңне бирээзи коммунист. Совхозтуң бүгү коммунистериниң 23-ү мал ажылында, 16-лы механизатор, 21-и түскай эртемниглер. Отчёттут үеде партия кежигүнүнге хүрээн алган 22 кижиниң чедер үш хүүзү ажылчыннар. Совхозта бүгү партия эге организацияларга отчёт-соңгулдалыг хуралдар эртип, оларның ажылы «чүгээр» деп үнелеткен. Партбюроларның составынга, оон секретарларынга болгаш ораалкчыдарынга чаарын беш коммунист соңгуткан. Отчёттут үеде партия хуралдарын эртиреринiң хүүсаалары колдуу сагыттынып, кежигүн дадырымның төлелгезин чурумчуткан. Партиягa хүлээп алышкын болгаш аныяк коммунистерни кижилдер талазы-биле чамдык ажылдарны чорудуп турарын отчёт-соңгулдалыг хуралдың киржикчилери анализтеп, өскедаа ажылдарга үнелелди берген.

— Бистe күш-ажылчы коллективтер чөвүлелдерге тургустуна-даа, олар эрги өзу-биле ажылдавышаан, инициатива ам-даа чавыс, азырадыкчы хөөнөрлиг чоруктар бар — деп, совхоз директору К. К. Лопато саналынга чугаалаан.

Туран СБФ-зиниң парторганизация секретарының оралакчызы Н. В. Кирюшкина, совхозтуң улут прораны А. М. Моллеров, Шивилиг салбырында парторганизация секретары В. А. Осипова, Хүт салбырының эргелекчизи С. А. Торлук, механизатор В. М. Маады олар социал-экономиктиг айтырыглары шиитпирлеп, күш-ажылды организастап турарында, инициативаны, харысалганы бедидер талазы-биле коллективтерде ажылда четпестерге тодаргай доктаваннар.

Пенсионер, хөөчүн коммунист Ч. М. Маады саналында парткомуун ажылында бир четпес чүве — чаңгыс талаалаар чорук деп демдеглээн. «Чүгле план күүседези дээш негээр. Бистиң фермада культура-массалыг, хөй-ниитиниң болгаш дружиниктериниң ажылы көзүлбестээн, корумчурум чогуур деннелле эвес. 1983 чылдан эгелеп фермага тос бригадир, а бо чылдың тос айларында беш бригадир солушту. Кадрлар айтырыын мынчаар шиитпирлээрге болур бе?».

Шынап-да, бо фермада план күүседези дээш тос айларда даалгаларын күүсеткен, коммунистер шупту боттарының алган хүлээлгелерин боттандырган харын. Ынчалза-даа коммунистериң арызында четпес ажы-чаның көргүзүп, хемчет алысканнар база бар.

Совхозтуң администрациязы, партком хөй ажылынга кадрларны тилилир, таварыштыр тургузар талазы-биле ажылды кошкан чорудуп келгенин хойжу Н. С. Карянова бодунуң коллективиниле чижектер-биле чугаалаан. Хөй ажылында аныяктар ковудеп турар. Оларның бир чугула хереглээр үүлү — чаа номнарны доктаамал эккеп садып, чайгы үеде чугула хереглеп барааннары-биле хандырылганың графигин хажыттаныр ол күүзүн.

— Бистиң фермада чылдан чылче хол-биле кылып келген ажылды чогум кажан механизастаарыл? Транспорт айтырыны кедүрүлзе-даа, шиитпирлеттинмейн турар. Туран биле Бидениг арызынга саанчылар чайын чадаг кылаштажыр, орук багай—деп, Биденг СБФ-зиниң саанчызы В. К. Саян чоптуг саналды киргген. Чыл бүрү кедүрүп саалды чаа ажылдарны боттандырарының хемчегларын ажылдап кылырын, күүсеттеп хынаары партком-ну чаа составының ажылы-ны чугула кезээ болган турарын, өске-даа сорулгаларны хуралдың хүлээн алган доктаалында айткан.

Баш удур тараткан анкета өзүтүвар партком-ну чаа составын, районуун партконференциязынга баар делегаттарны чажыт бадылаашкын дыңнызынга киргеш, бадылаан. Парткомуун секретарынга А. Н. Гончаровну соңгаан.

Валентина МААДЫР.
(«Шынын» корр).

НАЦИОНАЛ ХЕПТИ ДААРАП ТУРАР

Эрзин районуун төвүнде амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң дааранылга пеги-де бо хүннерде чыл планын күүседириниң социалистиг чарыжы чорун турар. Маңаа 28 чыл дургузунда дааранымчылаан Максыр Ховалыговна Арамаа бедиткен хүлээлгелерни боттандырарының чарыжының мурнуу одуруунга болуп келген. Бедик мергежилдиг бо ажылчынга мурнунда Тыва АССР-ниң амыдырал хандырылгазының алдырлыг ажылдакчызы деп бедик атты тывыскан.

Ол шалыпчы ажылдаар, үлегер-чижектиг дааранымчының ажылга өөрелдип каан өөренгенчилери бо бүдүрүлгеде эдээн хөй. Ылангыя аныяк дааранымчылар Хертек Байыс, Идам Күзенмаа, Валентина Кара-Сал хоочун угбазындан тыва национал тоннарны дааран кылырын өөренип алганнар. Бо дааранымчылар платьелерни-даа, оон өске-даа хептерни эки шынарлыг болгаш чараш кылдыр дааран билирлер.

Чаэрби сес чылдың иштинде Максыр Ховалыговнаның ажыл-ишке быжыглаан дадыктырган улузу-ла хөй. Ол бүдүрүлгеде бараан складының эргелекчизи болбушаан, прокат пунктузунда дакпырлап турар Кевдеп Серинмаа хептерни бижип-даа, опу чараштыр дааран-даа билир. Дааранылга черинге ол он дөрт чыл болган.

ЧУРУКТА: Эрзиниң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажылдакчызы Кевдеп Серинмааның хепти бижип турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧАДААНА ЧЫРААП

Тыва коммунаргонуң Чадаана участоту электри күжүн ажыглаарының талазы-биле тос айларның планын күүсеткен. Ында кышка белеткел ажылдары дооступ турар. Хоорайның хөй-хөй кудумчулары электрижиттинген. Чапаев, Дружба, Советская болгаш Интернациональная кудумчуларынга эргижирей берген бедик вольтуут электри шугумнарын солаанының түнелинде электри хандырылгазы экижээн.

Малчын, Крестьянская болгаш Комсомольская кудумчуларын электри күжүн-биле хандырарын экижидер сорулга-биле чаа подстанцияны кылган. Ол кудумчуларның чурттакчы чону доктаамал чырык-биле хандыртынган.

Хоорайда 500 хире дүнекки чырыктар хып турар. Электри энергиялын камнап алырыбыле чамдык ажылдар кылдынып турар.

ШАГААН-АРЫГ КЕЛИР ЧЫЛДА

1989 чылда Чаа Шагаан-Арыг хоорайга немей дыка хөй тудуглар ийлевилер. Келир чылын 100 болгаш 65 аал чурттаар бажыннарны, 440 орунлуг иштин чурттаалга черинин, 140 урутлар турар ясли-садтың музыка школаының тудуглары эгелээр болгаш оларны 1990 чылда ажыглаалга киирери планда көрдүнгеп. Ол ышкаш Культура ордузун болгаш гостиницаның тудуун келир чылын эгелээр. Оон-даа хөй тудуглары кылыры планнаттынып турар.

(Бистиң корр.).

АДИРАНЫҢ ҮЛЕГЕРИ

«Хемчик» совхозта Амыр Конгарович Кара-Салга удуртқан 16 кижиден тургустунган бот-орулга-чарылгалыг звено бо чылын иштиниң малынга 1360 тонна сигенин белеткээрин хүлээпген турган. Эрткен чазын, чайның баштайгы айларында доцат болганындан онаашкан девискээринге сигенинiң үнүжү багай болза-даа, бар арга-курлавырларны долу ажыглап, 1263 тоннаны белеткээн, дужаган. Хүлээгенин күштүг. Кок-Боом адаандан баштайгы кескен 80 га шөлүнде хөй чылдыг меденiң ийнга кезилдезин бо хүннерде доозуп, планын күүседириниң кырында келген.

Ында ажылдап турар механизаторларның бирээзи, звено кежигүннериниң эң-не аныяк, чаа-ла 20 харлап бар чоруур коммунист, ВЛКСМ обкомуунуң кежигүнү Адира Хомушкуунуң ажыл-ижин эш-өөрү мактаар.

Эрги-Барлык ортумак школазының 9-10 классларында трактор болгаш кедер ажыл-агый машиналарынга курсуун ооддар аразынга доосхан, шылгалданы тудуп, ону башкарарының шынзылгазын аттестат-биле кады ал, ол-ла чайын төрээн совхозуунуң шөлдеринге ажылче баштайгы базымын эгелээн. Оон чаңгыс звенода ажылдап турары Тыва АССР-ниң алдарлыг механизатору Очаа Канчыровна Донгак аныяк кыстың дагдынымчызы болуп, бодунуң байлак аргадуржулгазын дамчыдып берип, ажылынга чаңчыгарынга улут дузаны чедиргеп.

Адира Кековна Хомушкуунуң ажыл стажы ам 2 чыл ашкан. Алыс бодунуң төлептиг ажы-чаны, эрес-кежээн-биле шилип алган мергежилиниң хынын тып, чонунуң хүндүткелин чаалап ап чыдаан. Бодунда быжыглаан «МТЗ-82» тракторун эң-не камныг эдилеп, хүн нормазын үргүлчү 115—120 хуу чедир күүседип келген.

Аныяк кыс Адира Хомушку ам звенозунуң белеткээн сигенин хар чагбаан, оруктар аңдашталбаанда ырак кыштагларже сөөртүп эгелээн. Аныяк аңчы ажылга ижигин чаңчыгар, мергежилиг.

Тракториун—«демир аттын»
«Дынын» тудуп мактал четкен
Аныяк кыс Адираның
Ажылгырын дөзексээр мен—деп, үе-чергелериниң ырадыын турары чоптуг.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: механизатор Адира Хомушку ажыл үезинде.
Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

МАНАП ОРАР АПАРДЫВЫС

Партиниң XXVII съездиниң база XIX Бүгүүлелел конференциязының шиитпирлерни амыдыралга боттандырар дээш Өвүрде орук-тудут-септелге участогунуң ажыл-ишчилери боттарынга алган социалистиг хүлээлгелерни болгаш планнаг даалгаларын күүседир талазы-биле багай эвес ажылдап келген. Бо чылын чурттаалга тудуглары кылыр планнаг сааалдавысты чыл эгезинден бээр багай эвес күүседип келдиниг.

Кылыр ажылдарывыстың планын, аная хереглээр бүгү материалдарны четчеп белеткеп ап, даанырган ажылхерек дээш кижи бүрүзүнүң харысалгазының бедээни борта идиг боор турар деп билип турар бис. Бистиң бригадада 8 кижи ажылдап турар. Бригадирвис В. Дажыма, мастервис В. Монгуш бистиң ажылывысты шын организастап келген. Бот-боттарының арга-сүмелин кадып, бир демнег ажылдаргa, кылган ажыл-даа бүдүүгүр боор-дур.

Дөрт аал иштi чурттаар ийи бажынны, участоктуң дузалал ажыл-агыйынга 100 баш хой кирер кажааны тудар сорулга бистиң мурнувуста турып турар. Бо хүнерде ийи аал иштi чурттаар бажыңны, 250 баш хой кирер кажааны тудуп, ажыглалга киирдивис. Бо тудугларны чогуур хуусаазында шынарлыг туткаш, ажыглалга кииреринге тудугжудар Михаил Сат, Алексей Түлүш, Шулуу Донгак, Мерген Номбун, Мерген Монгуш, Анатолий Кара-Сал оларның киргген үлүү улут. Ам ийи аал иштi чурттаар ийи чурттаалга бажыңының таваан салып алдывыс.

Ынчалза-даа бисте четпестер хөй. Тудутта хереглээр материалдар-биле хандырылгавыс болганчок-ла үзүктели бээр-дир. Оон кадында хол-биле кылыр аар ажылдарны механизаставаан. Бо бүгүүн түнелинде тудутларны ажыглалга киирер хуусаазы узамдыгып турун бээр-дир. Тываның автомобиль оруктарының төлевилел-септелге-тудут каттыжыышкынны (В. Трофимов) бисти тудут материалдары-биле кончуг багай хандырып турарын маңаа айтыр апаар.

Тудут материалдары чок боорга, чаг тудуглар чогуур үезинде дужаттынмайн турун бээр-дир. Хандырылга талазы-биле айтырыгны чежедаа катап тургустувус. Оон кандыг-даа түүнел чок боор. Ооа чадаарда бетон хоюдар механизм чок. Хоюдутву кака кылып алырыл? Деспилерге хоюдун алыр бе? Бо айтырыглар сөөлгү үеде бисти дыка дүвүредип турар.

База бир четпес чүүл дугайында. Тудут материалдары сөөртүү-биле база иштiки ажыддар кылырынга ажыттаар кылдыр дыка хөй машина-балгатты хөлезилеп ап турар бис. Оларның ертекүнези база улуг. Чарыгаттынып турар кывар-чаар материалдарны саналар болза, база хөй. Ынча хөй артын фондуну биске кым бээрил?

Бистя тудут материалдары-биле бүрүн хандырып турар болза, планывысты үргүлчү ажыр күүседип болур арга бар. Бистиң алыр шалыг акшавысты саадады бээр чоруктар база бар. Тываның автомобиль оруктарының төлевилел-септелге-тудут каттыжыышкынының профком даргазы В. Тока бо айтырыгны кичээнгейге алыры чүгүлө. Каттыжыышкынның удуртукчулары чон ортузунче кирип ажылдаары күзенчиг. Сөөлгү үеде тудут материалы келирин маңаа, аная олурар апардывыс.

Хунажык МОНГУШ.

«Хойжу-100» клубта

ӨСКЕНИ ӨӨРЕДИР АЗЫ БИРЭЭ КАДАР БИРЭЭ

«Чедишкинни чедип алгаш, өскени өөрет, дуршулган-биле хей-аътқиирип, бодунуң көргүзүүнүге чедир кедур!».

Таңды районуун малчыннарының «Хойжу-100» клубунуң кежигүннериниң кыйгырыы ол. Районуун малчыннарының май айда эрткен чыжыныга төрүүр 100 хойдан 100 хураганны алган азы мынды сорулганы мурнунга салган малчыннарының клубун ажылдарын шиитпирээн.

Клубтуң ажылын канчаар чорударын, оон ужурдузазын кандыг аргалар-биле чедип алырының айтырыгларын өөренип келген. Чүге дээрге клуб чүгле мурнакчы малчыннарының эвес, а хой ажылының бүдүрүкчүлүүн бедидериниң, мурнакчы дуржулганы тарадырының төвү болур ужурлуг.

Таңды районуун малчыннарының көргүзүүлерин сайгарып, чедишкиннериниң үнген дезүн, четпестериниң чылдагаанын, хойдан хой хураган, дүк алырының көргүзүүлерин кудулаткан. И. П. Сафонов дүк планын—89, С. М. Ланчаа—96, К. Ч. Оюн—83 хуу күүсеткен. Бо савчурааныдар мурнакчы дээш малчыннар бешин ам-даа эки ажылдаар, оларның көргүзүүлериниң кудулаанының чылдагаанын ханы сайгарер апаар хаарын көргүзүп турер-дыр. Малчыннарын ажылының түнелиниң чавыдап турарының чылдагаанын—чем аймаа-биле хандырылганың багайы, зоответниварлыг ажылдың кошкаа.

Таңдыдан дүк планын чүгле 3 өг-бүле күүсеткен: Салчак Тока аттыг совхозтуң малчыны Торлаа Долаанович Дортуй-оол, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыны Монге-Доржу Балчирович Монгуш. Бо малчыннарның мурнакчы дуржулганы, канчаар ажылдан турары районуун малчыннарының байлаа болбайын турарын хуралдың киржикчилери демдеглээнивер. Адын адаанывыс мурнакчы малчыннар төрүүр хойдан 100 болгаш оон-даа хой хураганны алган-даа болза, дүк алырының көргүзүүлерин кудулаткан. И. П. Сафонов дүк планын—89, С. М. Ланчаа—96, К. Ч. Оюн—83 хуу күүсеткен. Бо савчурааныдар мурнакчы дээш малчыннар бешин ам-даа эки ажылдаар, оларның көргүзүүлериниң кудулаанының чылдагаанын ханы сайгарер апаар хаарын көргүзүп турер-дыр. Малчыннарын ажылының түнелиниң чылдагаанын—чем аймаа-биле хандырылганың багайы, зоответниварлыг ажылдың кошкаа.

Таңдыдан дүк планын чүгле 3 өг-бүле күүсеткен: Салчак Тока аттыг совхозтуң малчыны Торлаа Долаанович Дортуй-оол, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыны Монге-Доржу Балчирович Монгуш. Бо малчыннарның мурнакчы дуржулганы, канчаар ажылдан турары районуун малчыннарының байлаа болбайын турарын хуралдың киржикчилери демдеглээнивер. Адын адаанывыс мурнакчы малчыннар төрүүр хойдан 100 болгаш оон-даа хой хураганны алган-даа болза, дүк алырының көргүзүүлерин кудулаткан. И. П. Сафонов дүк планын—89, С. М. Ланчаа—96, К. Ч. Оюн—83 хуу күүсеткен. Бо савчурааныдар мурнакчы дээш малчыннар бешин ам-даа эки ажылдаар, оларның көргүзүүлериниң кудулаанының чылдагаанын ханы сайгарер апаар хаарын көргүзүп турер-дыр. Малчыннарын ажылының түнелиниң чылдагаанын—чем аймаа-биле хандырылганың багайы, зоответниварлыг ажылдың кошкаа.

Клубтуң ажылынга планнаг сааалдаларын күүсеткен, төрүүр 100 хойдан 100 хураганны камгалап алыр дээш малчыннар база киржир. Ол малчыннарның көргүзүүлерин бөгүн дыка бедик эвес-даа болза, доктаамал. Оларны амдаа бедидип болурунуң аргазы бар. «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының хойжулары С. Ш. Ондар, К-К. К-К. Оюн, ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтуң малчыны В. К. Ооржак 100 хойдан 90-дан хой хураганны алганнар. А С. К. Тока аттыг совхозтуң малчыны Т. Д. Дортуй-оол дүк планын күүсеткеш, 100 хойдан 99 хураганны алган. Чүсүү хойжуларның денвелиниг 1 хураган чешейн барганы ол. Планнаг сааалдаларын доктаамал күүсеп турар малчыннарының аттарын ам-даа адап болур.

Көргүзүүлерни мырынай чогенчиг малчыннар база бар. «Коммунизмниң херели» совхозта төрүүр 100 хойдан 10 хураган алган малчыннарның аттарын хуралга адаан. Ынчалза-даа малчыннар өске совхозтарда база бар. Таңдының малчыннарының көвей кезии планнаг сааалдаларын күүсеттирбейн турар.

Шак мынды байдалда «Хойжу-100» клуб ажылы чүгле бедик көргүзүүлүг малчыннарның аразынга эвес, а оларның ажылында эки чүүлдерни районуун малчыннарының ортузунга нептередир, шупту малчыннарның көргүзүүлерни кедүрер дээш ажылды чорудар апаар-дыр.

Районуун хой ажылында четпестерниң чылдагаанларын малчыннар сайгарын чугаалашкан. Ажылды организастаарының, малчын бүрүзүнүң боду башкарлып ажылдаарының дешилгелиг аргазы — өг-бүле керээзин Таңдының совхозтарында ам-даа багай шиитпирлеп ап турар. Хойжуларның чамдыызы оон ужур-утказын ам-даа чедир билбес. Саазын кырында өг-бүле керээзинче шилчиже-даа, херек кырында күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедилер дээш ажылдавайн турар. Чарыгаттарны болгаш орулгаларны саналар өөренмээн. Маңаа кол буруулуг кижилер—мал ажылының специалистери, ажыл-агыйларын санхоо ажылдакчылары. Өг-бүле керээзи-биле ажылдаарынга малчыннарны багай өөредип турар. Оон-биле чергелештир чаа арганы шиитпирлеп алырынче малчыннарның чамдыызының түүкүлү чон, маңаганнар хөөнүүт. А кол-даа чүүл — оларның боттарының ажылдан турарының кошкаа. Бир эвес малчын боду кыспас болза, кандыг-даа чаа дуржулга ажылды ала-чайгаар экижидип шыдавас.

Малчыннарның көргүзүүлериниң чавыс болуп турарының бир кол чылдагааны—мал чеми-биле чедир хандырбайн келгени. Бо чылын база район мал чеминиң белеткелиниг планын амга чедир күүседип шыдаваан. Ажыл-агыйлардан чүгле «Революцияның чалбыыжы» совхоз быжыг чем-суурну тургузуп шыдаан. Бир мал бажынга онаштыр 22 центнер чем единицазын бо совхоз курааырдап алган. Мал чеми чедишпес болгаш, кышкы үеде малдың хораары көвей. Арган кыштаан малдың дүгү шаарап болур. Чаш төлду бээри база эвээш. Малчыннарның көргүзүүнүң чавыс боон турарының бир чылдагаанны чем аймааның чедишпези деп хуралдың киржикчилери хомудап чугаалап турганнар.

Малды эмнээр, аарыгларының чылдагаанын дүрген тодаргыр талазы-биле зоответспециалистериниң шалыпкын эвес ажылдап турарын малчыннар шүгүмчүлээн.

Клубтуң хуралынга болган чугаа чүгле малчыннарга эвес, мал ажылында өске-даа кижилерге база хамааржыр. «Хойжу-100» клуб малчыннарның кедүргеи айтырыгларын шиитпирээрге идепкейлиг киржир.

Клубтуң кежигүннери «1+1» деп шимчэшкинни эгелээрни шиитпирээш, бодунуң арга-дуржулгазы-биле 1 малчынны таныштырар, аная дузалаар, оон көргүзүүлерни кедүрери — шимчэшкиниң кол ужур-утказы болур ужурлуг. Харын-даа дузага алган эжинiң күш-ажылчы көргүзүүлерни чусчу малчыннарның деңнелиге чедирер. «1+1» деп шимчэшкиниң алыс утказы ажыл-ишке дыка дузалыг. Ону херек кырында боттандырар дээш клуб ажылдап эгелээн. Аная дээштиг дузаны совхозтарның дирекциялары, парткомнар, профсоюзлар болгаш комсомол комитеттери көргүзери чугула.

«Хойжу-100» клубтуң ажылынга планнаг сааалдаларын доктаамал күүсеп турар, төрүүр 100 хойдан 100 хураганны алыр сорулгалыг малчыннар киржир болур деп клубтуң чөвүлели шиитпирээн. Малчыннар аразынга ажылды калбаа-биле чорударынга ол таарымчалыг болур. А клубтуң кежигүннериниг «Хойжу-100» клубтуң кежигүү болуп болурунуң негелделерни күүсеп шыдаан малчыннарны хүлээп алыр. «Хойжу-100» клубтуң кежигүү деп шиитпир хүлээп алдынганда, клубтуң кежигүннериниң чуруктарын «Красное знамя» солунга нарлаар, «Хойжу-100» деп жетонну тураскаалдыг диплом-биле каны тыпсыр.

Таңды районуун «Хойжу-100» клубунуң хуралы төрүүр 100 хойдан 100 хураган алыр дээш шимчэшкиниң малчыннарның деткин турарын көргүскен.

Елизавета КУУЛАР.
СЭЖП Таңды райкомуунуң хөрээжиннер өртүзүнүнга ажыл чорудар салдынының эргелекчизи.

КЫСКА ХУУСААДА ТУТКАН

Чайын болган үер үезинде чонуң Манчурек-биле аргыжып турган новруунуң суг алгаш барган турган. Совхоз төвү-биле бо арызынга аргыжылга незен нада берге байдалга турду. «Алдан-Маадыр» совхозтуң дирекциязы, партком болгаш профком, улус депутаттарының надаз Совет күүсүнү новруугну катап тургузар талазы-биле дарый хемчегларни алган.

Шевер тудугжу чораан, ам буянныг дыштанылгада Балы-Нара Ооржакты баштадыр 11 кижини новруг тудар кылыдыр чоруткан. Олар маңаа чеди хонуп иштинде идепкейлиг ажылдаан. Анты нешер новруг тудугжуларның кызымак ажылының эчызында кыска хуусаада туттунган. Ы. Ооржак, С. Куулар, трактерист А. Мижит-Доржу болгаш өскелер-даа кызымак ажылдаан. Ам совхоз төвү-биле болгаш өске-даа чөлөр-биле аргыжылга эжиизээн.

Бораш ОНДАР.

Октябрь 9-та совет партия болгаш күрүне ажылдаачызы Н. И. Бухаринниң төрүттүнген хүнүмдеш бээр (1988-1938) 100 чылы.

Н. И. Бухаринниң чогаалдарының чымыдызын парлап үндүргеннинге турасказаткан наймыылалдың хей-нинтизинің ужуражышкынын чогаалчылар, төөгүчүлер, партияның хоочуннары эрттиргеп.

Маркешминиң теоретигиниң политиктиг пандарының дугайында кылган ажылды, оон байдак чогаадымчы ажылчорудулгазын улам долузуубиле билип алыр арганы берип турар шинчилелдериниң дугайын эртемденнер чугаалап берген. Николай Иванович-биле кады ажылдап чораанының дугайында сактышкыннарны Октябрь революциязының киржиччизи, Бүгү-росеннының Төп Күүсекчи Комитетиниң Президиумунуң кежигүнү И. Врачов чугаалаан. Адазының пандарының чамдык арынарыныга бодунуң чугаазын Бухариниң уруу төөгүчү Светлана Николаевна чугаалаан.

ЧУРУКТАРДА: Николай Иванович Бухарин; Н. И. Бухариниң кадайы Анна Михайловна Ларина ужуражышкын үезинде.

Н. СВИЩЕВ-ПАОЛОНУҢ фотозу.

(СӨТА-ның фотохрониказы).

НАЙЫРАЛДЫҢ МӨҢГЕ ХҮНҮ

Назы-харын дөгүй берген болгаш, ажы-төлге эрткен төөгүдүн чамдык чүүлдерин дыңнадыр болза ажырбас деп бодаар мен. Кижи бүрүзү эрткен оруктуг, амыдыралдыг чүве ыйнаан. Улуг эрге-дужаал эдилеп чорааны барымдаа чок, харын-даа бөдүүн ажылчын кижиниг эртип келген амыдыралын сөөлүнде дыныварга солуну кончуг.

Оон бээр ам таптыг бежен чылдар эрте берген. Тываның дээринге бир дугаар ужар-хеме кылыйтып келгенин чугаалаар бодадым.

1938 чылдың чеди айның төнчүзү. ССРӨ-ниң садыг талазы-биле Тывага турган төлөөн-биле Кызылдан хап үнүпкен бис. Бистерни ТАРИ ТК-ның Чингине секретары С. Тока, «Тываторгоп» башкаар черниң даргазы Шалык Үвангур олар Сесерлиг мындыга чедир үдеп кааннар. Абаканга бир хонуп чораан четтиннис. Оон демир-орукка олурупкан, Москвага дерт хонгаш барган бис. Ынчан ССРӨ-ге ТАР-ның элчин черниң секретары Чамзы бистиг вокзалга уткуп алган.

Билбес эвес силер ынчан бистиг социал-экономиктиг байдалывыс мырынай чогенчиг. Аны-дуңма чурт—ССРӨ-ниң ачызында хөгжүлдениң базымнарын чаа кылып эгелей берген турдувус. А ССРӨ-ге байдал база нарын турганын ам солуп, сеткүүлдерде үнгүлеп турар материалдардан таныжып тур боор силер. Үжеп чылдарның эгезинде Поволжье, Украина болгаш ескеда черлерге кижилер аштан өлүп турган ышкажыл. Мындыг берге байдал турза-даа, ленинчи политика наймыралдың политиказын черле хажытпайн келген. Наймырал— кайгамчык чараш, өндүр сес. Анаа-ла наймыралдың аян-чоруу эвес, улут орус чонуң ачы-дузалы дээш. Москвага чеде бергеним ол болгай. Ынчан «Тываторгоптуң» харысалгалыг ажылдакчызы турганымны каксы чугаалап каайн.

Салдаарымда шапкын Каз-Хем

Сайлыктадып бада-ла баар.
Саглажырда эки чонум
Слат чокка чеде-ле бээр.

Аныяк шүдүкчү Степан Сарыг-оолдуң баштайгы чогаалдарының бирээзи чон ортузунга кайгамчык ыры апаргын, наймыралдың мөңге ырын тывалар бүзүү бүрүзүнге чиртиледир бадырып турган үе болгай. Эт-бараан, кедю ажыл-агый машиналары болгаш еске-даа бараан дээш аңаа чордум. Ол-ла бүгү айтырыгларны чугаалажып чоруп турумда, элээн үе эрте берген. ССРӨ-ге ужар чүүл хүнүн байырлаар кылдыр доктаадып каан турган. Сес айның он сессе кедергей каан, аяс хүнде даштыкы чүрттарның төлөөлөри-биле кады ук байырлалды кедергей сонуургап көргенимни ам-даа утпайн чорием.

Келген ажыл-херээм ужуруп тодарадып, чогуур черлерге кирип каантым. Дедир чанарым ам-даа элек, мичангаш курортка дыштанырын саналдааннар. Кара далайның көрүнчүк дег арыг суглут, кедергей каас-чараш чурумалдыг эринге элээн болдум. Элээн-даа эвес, Крымга барык эмнедип, он ай төнчүзүнге чедир турган мен. Олла чораан, Москвага келгиримге, Тываже чорудар ужуруттуг кол бараанларны Абаканче чүдүрүпкен. Наймысыалга үр-даа болбайн, Абаканга он бир ай чазында чедип келдим. Аңаа келгеш баштайгы самолёттарны Тываже Саян сыныларын ажыр үдээрин менээ дааскан. Ийи ужудукчу Москвадан чедип келир, оларны вокзалга уткуп алыр болуп дугурушкан чүве болгай. Хүнүүн-не демир-орук вокзалынга чеде бээр мен. Ынчан турган. ноябрь сесте ужудукчуларывыс четкилеп келгилээнер.

Самолёттарны Кызылга шагда маанаан. Планнап алганым ёзуттаар, Октябрь революциязының байырлалында самолёттарны Кызылдың дээринге ужудуп, аңаа демдеглээр деп турган. Абаканга ужудукчулар келген соонда, база ийи хонук маанаан. Кывыскы чок болган. Чүү-даа болза, ушку хонуувуста, дүүш сөөлүнде Абакандан ам-на ужудуп үнүп кеп бис. Ужудукчуларны Владимир Ткачев, Григорий Третьяков даар. Эн-не баштай Саян сыныларын ажыр хуулгаазын демир ажыларын Тывага башкарып келген өңнүктериннис ол-дур. Оон бээр мугур бежен чыл болур-дур. Бо аныяк ооларының Тывага эн баштай самолёттар ужудуп чедип келгенин бөгүн сактып олурарга, сагыш-сеткил бир янзы хөөн-биле дойлуп келирдир. Наймыралдың чылыг сөңүн сунуп келген, билбеан артысынны ажыр ужудуп. Тыва черни сураглап келген ооларының ат-сымын бөгүн адаарга, бистерге өөрүнчүг, чоргаарынчыг.

Ужудукчунуң кыйынга олурупкаш. Саян лагларын ажыр ужудуп. Тыва кайда чыдарын айтып чорup олурдум. Дөге даанга келгеш. Кызылдың кырынга өрү-куду ужудуп турup берриннис. Донмас-Сугнуң кедезинде хаваа кырында самолёт хондурар чер белеткеп каан боор дээш дилегленнинг шаанга кирдиннис. Канлыг-даа демдек көзүлбеди. Ынчан аңаа кожаар өргеп чок хову-ла болгай. Бис кайнаар ужудар-дыр бис, аттыг. чалаг кижилер бистиг ваймысбиле өрү-куду шапкылажып турарын тода көрүп олурдувус. Хербис даанның бетин баарында, эски аэропорт турган черде кызыл пестерлеп тукчуташтарны айырааныдыр шанчып каанын ам-на көрүп кагдывыс. Айыткан оруктарны барымдаалап, самолёттуң хондурупкан. Ол-ла дораан аңаа байырлыг митинг база ажыттынган.

Даартазында «Шын» солунга баштайгы самолёттарны эккелген дугайында дыныадыгны дораан парлаан. Оон бээр алаан үе эрткенде, ол-ла солунуң 88 дугаарында ужудукчулар В. Ткачев, Г. Третьяков оларның база удекчимээн чүүлдүүсүн чырыткан.

Эн-не баштайгы ужудукчулар кымнарыл деп айтырыг тургустуунар. Кадыр Саян сыны ажыр, ковгус билбеан орук-биле баштай ужуткан өңнүктериннис В. Ткачев, Г. Третьяков оларның аттарын бистиг агаар транспортунуң ажылдакчылары чылыг сактып, оларны хүндүлүг хоочуннарынын одуруунга-даа кирээ кандыг боор. Олар-биле денге Чооду Кидиспей Тываның агаар орууң ажытты. Оон өөренкилери Чили Чимит, Ховалыг Хопуя, Алексей Енмак бээ ат-сураглыг ужудукчулар болуп чордулар шыкажыл.

Бо чылдың ноябрь он ийде Тывага самолёттуң эн баштай ужудуп келген хүнү. Оон бээр мугур бежен чыл эрткен. Ол хүнүү черде утпас мен. Мөңге наймыралдың чылыг, чырык хүнү кылдыр сактып чоруур мен.

Пеан ЛОПСАН.
Пенсионер.

Кижи эки-даа, багай-даа чүүлдерни көөр. Эн ылаңгыя эки чүүлдер кажан-даа уттундурбас. Чер кырынга сарыг хевис чадып кааны-биле дөмей үени дыка-ла сактыдыр мен. Ынчан мээң өзүп-доругуп келген черим, амгы Эйлиг-Хем онзагай чаражыбиле өске черлерден ылгалып турган.

Ынчан тываларның бир чыскаалы 7 айда болур турган чүве. Ол улуг байырлалга өреге бүрүзү бодунуң шаабиле белеткеп алгаш, барчок аъш-чемни кылып алгаш, чыскаал харылаар арбан даргазынга хүлээдип бээр чүве-ле болгай. Ында кандыг амданныг чемнерни чок дээр боор: соктаан тараа, шойген болгаш баскан быштак, чокпек — мырыңай янзы-бүрү далгандан болгаш чодураадан кылган боор, өреме, сметана, саржаг, арбай болгаш кызыл-тас далганы, манчы, хүүжүүр, дүлген хой эттери база тыртканн дээш шүйту бар. Эн-не эки үе чеди ай турган.

Мен 1937-1938 чылларны кончуг эки сактыдыр мен. Ол чайын Эйлиг-Хем суурга байырлал болуп турда, тыва хүреш маргылдаазын эрттирген. Аңаа үжеп ийи шыырак мөгелериниң хүрежи болган. К. Чамзырын биле С. Чамзырын алышкылар хүрештерге бо-ла шүглүр чорааннар. Ынчангаш оларның кайызы-даа «начын» деп аттыг турганын эки билир мен. Мөге улус уктуг болур ге чонуңу белеткээнин аъш-чемнин барып сунуп бээр. Олар чемнин дээжизин амзааш, чылыган чонга үлеп бээр. Бистер ону «мөгелер сартыы» дээр бис. Чонуңу ындыг улуг байырлалдары чылдын-на болур. Олар ону четтикпейн маадар чүве-ле болгай. Ол ийи алышкының бирээзи шүүлген, чүве. Ону кандыг-бир кижи албан тып эккээр. Ынчангы улуг кижилер «көдүрер даштыы» черле ойып эртпес. Кандыг чүү-даа болза, ону көдүрүп чыдар.

Шаг шаа-биле турбас. Өгбелериниң көрбээн чүүлдерин ажы-төлү болгаш ажы-төлүнүң ажы-төлү көрүп чоруур. Кижинин үйгу-дужуңге кирбес чүүлдериниң кылдыныр турарын ам улуг бодум мен бөлүн кайгап чор мен. Бистиг чүрттап турган суурувуска бичин борбак бажыңнар хөй туттунган чүве. Бистер ону көргеш, магадап турдувус. Амгы суур оон-даа чараш апар чыдар. Күүмүүлары саидорт, херимнерни чараштыр кылган.

Ол суур моон мурнунда чылдарда кагдынган турду. Ам совхоз апаргаш, сайзырап эгелээн.

Бо чайын суурнуң чону өзүлүг байырлалды чоруткан. Аңаа спорттуң янзы-бүрү хевирдериниг маргылдаалар болгулаан. Бистин кырганнар даш көдүрүп турган болза, ам шой көдүрүп эгелээн. Шынап-ла, не көрбээнин кызы көөр деп чүве ол-дур ийин.

Антонина ОЮН.
Куш-амылдың хоочуну.

ЧЕДИ АЙНЫҢ БАЙЫРЛАЛЫ

Сактыышкын кыдыраажындан

Кижи эки-даа, багай-даа чүүлдерни көөр. Эн ылаңгыя эки чүүлдер кажан-даа уттундурбас. Чер кырынга сарыг хевис чадып кааны-биле дөмей үени дыка-ла сактыдыр мен. Ынчан мээң өзүп-доругуп келген черим, амгы Эйлиг-Хем онзагай чаражыбиле өске черлерден ылгалып турган.

Ынчан тываларның бир чыскаалы 7 айда болур турган чүве. Ол улуг байырлалга өреге бүрүзү бодунуң шаабиле белеткеп алгаш, барчок аъш-чемни кылып алгаш, чыскаал харылаар арбан даргазынга хүлээдип бээр чүве-ле болгай. Ында кандыг амданныг чемнерни чок дээр боор: соктаан тараа, шойген болгаш баскан быштак, чокпек — мырыңай янзы-бүрү далгандан болгаш чодураадан кылган боор, өреме, сметана, саржаг, арбай болгаш кызыл-тас далганы, манчы, хүүжүүр, дүлген хой эттери база тыртканн дээш шүйту бар. Эн-не эки үе чеди ай турган.

Мен 1937-1938 чылларны кончуг эки сактыдыр мен. Ол чайын Эйлиг-Хем суурга хире. Ол ийи алышкының хол-буттарының шыңган эттерин көөрге, борбак-борбак, сактырга, артык эт-даа үүнүп келген ышкаш сагындырар. Дөмээн суг көргеш, кижи кайгаар. Ынчан шүүлген мөгедер-ге чонуңу белеткээнин аъш-чемнин барып сунуп бээр. Олар чемнин дээжизин амзааш, чылыган чонга үлеп бээр. Бистер ону «мөгелер сартыы» дээр бис. Чонуңу ындыг улуг байырлалдары чылдын-на болур. Олар ону четтикпейн маадар чүве-ле болгай. Ол ийи алышкының бирээзи шүүлген, чүве. Ону кандыг-бир кижи албан тып эккээр. Ынчангы улуг кижилер «көдүрер даштыы» черле ойып эртпес. Кандыг чүү-даа болза, ону көдүрүп чыдар.

Шаг шаа-биле турбас. Өгбелериниң көрбээн чүүлдерин ажы-төлү болгаш ажы-төлүнүң ажы-төлү көрүп чоруур. Кижинин үйгу-дужуңге кирбес чүүлдериниң кылдыныр турарын ам улуг бодум мен бөлүн кайгап чор мен. Бистиг чүрттап турган суурувуска бичин борбак бажыңнар хөй туттунган чүве. Бистер ону көргеш, магадап турдувус. Амгы суур оон-даа чараш апар чыдар. Күүмүүлары саидорт, херимнерни чараштыр кылган.

Ол суур моон мурнунда чылдарда кагдынган турду. Ам совхоз апаргаш, сайзырап эгелээн.

Бо чайын суурнуң чону өзүлүг байырлалды чоруткан. Аңаа спорттуң янзы-бүрү хевирдериниг маргылдаалар болгулаан. Бистин кырганнар даш көдүрүп турган болза, ам шой көдүрүп эгелээн. Шынап-ла, не көрбээнин кызы көөр деп чүве ол-дур ийин.

Антонина ОЮН.
Куш-амылдың хоочуну.

ДААП СӨГЛЭЭР ТАМЫЛЫГ

•Меге чагаалар дугайында•

«Даап сөглээр тамылыг, таныр сөглээр буянныг» деп, өгбелериниң мерген чагыын барып-барып, Мергелдей мен сагыаска кым сагыырыл! Амыдырал чамдыкта кижини берге байдалдарга барып үстүргүлээр. Чаактыгга чаргызын алыспас бодуң хей черге шала кырынга меш барып ушкулаар сен. Ийе, харын мен база чазыг кылып чордум. Мен база кижи ышкажым чүл. Дыштаныр дыштыг аан. Хөөкүй аъдым арбас-турбас Чүгүрүк-Хүрен база ындыг. Дүн-хүн чок шаап-ла, шаап-ла турарымга, каралап келгилээр. Ынчангаш чамдык чагааларны судалдыг холум-биле сүйбап, сугдуг караам-биле көрүп албайн чыла, солунга чырыдыптар турдум.

Ынчаннайн канчаар, болуунун ат-бажын айыткаш, ажылдап, чүрттап турар черин бижип, ажы-төлү, алган кадайы, эш-өөрүнден өрү чүве арттырбайн бижип каан авторга бүзүревес арга чок. Чогумна ындыг чагаа Хорум-Дагдан чедип келген. Артында-ла арагачылар дугайында дивес ве. Ийи аныяк уруг арагацары ижип алгаш, кыргаш-чижеп кижи эттээн деп мынчыг. Чоп кончуг хораннын хейлер боор, артында кижиже кол чедип алган, хоойлу-дүрүм оларны канчап ооп эртип турар чоор дээш, уругларының ат-сымын адап турган, номчукчуларга чедирген мен де!

Ынанганым бажын ыт чиген дивес силер бе, каш хонгада Хорум-Дагдан чагаа келген. Солунга үнген шүгүмчүлелдиг чүүлдүн автору мен эвес мен деп, автор чагаа бижээн. Бүзүнгү дег аяс турган көк дээрим чыжырт кылыр диңмирээн дег медээ алгаш, хөөкүй болум кара бажым дүгүй чүлүп шаамга кирдим. Кем-бүрүү чок черге, назынының иштинде ажыг арага амзап көрбээн, артында ие кижилерни арагачылар деп, шош-содаа кылып турар кылдыр бактап каарга, оларның ат-аллары кайыын бээр багай кылдыр тарай берген. Арынгүүр кончуг, нүгүлдеткен маадырларым баарынга калбаш барып үжүп, ыы-сыым төп шаамга кирдим. Олар харын-даа эриг сеткилдиг, буянныг кижилер чораан. Оон башка хоойлу мурнунга харысалгага онаажып, Мергелдей деп ат-шоламдан чарлыр частым. Бөөгүс энгинин орган хамаатылар нүгүлдеп бижээн, кара сагыштыг, кижилерге чүгле багай сеткил сеткип чоруур чүлек хейни тып алыр бодадым. Мергелдейнин шыдаваы бар эвес, ону бижээн кижини тодарадып апкан мен. Бир удаа деп чугаа бар ышкажык, бо база хамааты кижи болгай, уруг-дарыы, ажыл-албаны, ат-аллары бар дээш, оон алын чажырар бодадым. Ийи дугаар меге чагаа бижипсе, кулугурнын кулаан долган, кудуруунга куу тостан багланнар мен. Парлалгага хамааты кижини кара өжегээр нүгүлдээнин дээш кеземче хереэнин түскай кезээ бар. Оон кым-даа чайлап шыдавас. Чүдек хей мону номчааш, ону база билип алзын.

Мергелдейни мелегей деп бодаарлары ол бе. Сөөлгү үеде редакцияга база чагаалар келгилээр. Медээжок-ла дувурээн, ак сеткилдиг кижини ысканыйган, ында-мында төрелдергүл, таныш-коруш тыртканн удуртукчулар дугайында кижиниг чагаалар болуп, Барып хынап чеде бергеш, чамдыкта кылым хайныр болу берген. Хамык-ла чүве туружунда, чок-ла болза, кижилериниг арызында хууда хереэ. ажылишче кара холун суп алган, үүлгетпести үүлгеткен болгулаар-дыр.

Солунга шүгүмчүлел кылыры үениң негелдеги деп, чамдыктар соора билип алган ышкаш-тыр. Бистиң амыдыралывыста четпестер чок эвес, бар. Ону чажырып олурар аргавыс чок. Бюрократтарнын оруун боогдап, оларга амырдыш бербес бис. Ынчаарга шүгүмчүлелди түс черге кылырын канчап үттуп алган бис. Ыяап-ла солун дамчыштыр шүгүмчүлексээр болу берген-ивис ол чүве бе? Кайын ындыг боор! Шүгүмчүлел черле херек. Оон дорт адрезин алаар херек. Ойзуп-кыйлып турган хереэ чок аан. Бир эвес шүгүмчүлел тооксавас, болуп улуг көрүнер чоруктар тыпты берзе. Мергелдей ынчан таңды аржымалы кырган алыының кежин андара кедескези үжүүрлешкен мындыг чүве.

База бир онзагай чүүл болза, байырлал үезинде эр хиндиктиг кижи бүрүзү даш көдүрер турган. Шак ындыг даштарны «көдүрер даш» дээр ленниг чагаалар болур. Барып хынап чеде бергеш, чамдыкта кылым хайныр болу берген. Хамык-ла чүве туружунда, чок-ла болза, кижилериниг арызында хууда хереэ. ажылишче кара холун суп алган, үүлгетпести үүлгеткен болгулаар-дыр.

Солунга шүгүмчүлел кылыры үениң негелдеги деп, чамдыктар соора билип алган ышкаш-тыр. Бистиң амыдыралывыста четпестер чок эвес, бар. Ону чажырып олурар аргавыс чок. Бюрократтарнын оруун боогдап, оларга амырдыш бербес бис. Ынчаарга шүгүмчүлелди түс черге кылырын канчап үттуп алган бис. Ыяап-ла солун дамчыштыр шүгүмчүлексээр болу берген-ивис ол чүве бе? Кайын ындыг боор! Шүгүмчүлел черле херек. Оон дорт адрезин алаар херек. Ойзуп-кыйлып турган хереэ чок аан. Бир эвес шүгүмчүлел тооксавас, болуп улуг көрүнер чоруктар тыпты берзе. Мергелдей ынчан таңды аржымалы кырган алыының кежин андара кедескези үжүүрлешкен мындыг чүве.

База бир онзагай чүүл болза, байырлал үезинде эр хиндиктиг кижи бүрүзү даш көдүрер турган. Шак ындыг даштарны «көдүрер даш» дээр дип дүжүрүптер. Ынчан харын дээп болбас демир өрген чүвелериниг чажы чанар, ырмазы сынар.

Хорум-Дагдан кижи ады тудуп бижээн чагаа келген соолунде, оваарымчалыым дендей берген. Кедергей шынчы авторларымдан безин арай чигзинер болу бердим. Ынча дидин бе даап ышкаш база-ла Хорум-Дагдан Куулардар, Монгуштар, Доңгактар деп каан чагаа келди. Бо удаада школа дугайында дивес силер бе? Бо аразы ырак эвес, чеде берип болур турду. Үк чагаанын утказын бодап олурарымга, тус черге сайгарып ап болур, болур-болбас черге ур-чар чугаа болдурган кижилерни көдээ Совет, «Чыраа-Бажы» совхозтуң парткому, районо, партия райкому, райкүүскомга көрүп, аңаа улуг кара секти салып каавылып болур. Көрүнер даан, эргим номчукчу, ону харылапкы дег хей-нинти организацияларынын хейүн. Чүте-ле чүве ийик. чүгле фамилиялар салгаш, редакцияже чагаа бижип чыткан авторлар ирги! Ынча хей кижи коллективке принципиалдыг чугаа канчап көдүрүп албааннарыл? Ыяап-ла солунга чарладып чыткан хереэ чүл? Ындыг янзылыг айтырыглар бажым долу хайныр. сагыжымны шыммыктап шаанга кирген.

Баргаш келген-даа болза, ажырбас чүве-дир ийин. Кедерезе, «Суур баштыг Хорум-Даандан чүве харап олур-ла мен» — деп, сырынналдыр ырлып-ырлап, хап чаныр-даа келгей-ле мен. Ылыр чүве тыпаан эвес, костүп чыткан чогенчиг чугаа дээш өрү-куду шаап турган хереэм чүү боор. Өске черден келген чагаалар мырынай бир чүүк. Оларның хей кезин база ындыг: кижи албас, ыт чивес чүвелер болур аан.

Шүгүмчүлелдер ындыг-даа ыйнаан. Ол дээш менче чагаа бижээн авторларымны чемелевейн олур мен. Өске кижи ады тудар, доо-ле хей кижилер хомудалывыс дээш шынмеге чагаа бижипр ийи-чангыс кижилер дугайын чугаалап олур мен. Оларның чагааларинда өөделиг бичин-даа чүве чок. Ол кижи ынчалды, дугде кижи ынчалган-дыр, солунга чаа шүгүмчүлел берип көрүнер. Мергелдей, даан болур.

Бо удаада эрай эмин эртирип эрнин ажыр хөөреди бердим ышкаш. Бир эвес чүрттап турар черинерде четпестер бар болза, менче дыныадып турунар, эргим номчукчу. База катап сагындырып каайн: даап сөглээр тамылыг, таныр сөглээр буянныг эвеспе. Амыр-дыш билбес күжүр мени бала кээргеп көрүнер. Чамдыкта улуг оруктуна чаа белеткеп алгаш, кыштын соогу, чайның изин дивейн тутсуп чеде бээр мен. Истеп келген чагаамда фактылар хөөкүй Челер-Хүренимнин дерин эгидер безин шаа четпес болгулаар-ыр. Менче мөге чагаа бижипр чогенчиг хейлерни бала сургап көрүнер. Улуу-биле дилеп ор мен. Болур болбас чүвелериве хей үе чилирип, шаап турарының орнунга, эргекке чангыс ораар удазын шаа хире ажыктыг ажылдан тып ап көрейн. Журналистин ажылы чымыштыг-ла болдур ийин. Ону-ла оваарын көрүнер.

Силерниң МЕРГЕЛДЕЙ.

Фельетон

Эмчилерниң бүгү-эвилел съездизиниң делегады

ЧОРУУДАР ЧОГУНГУР-ЛА БОЛЗУН!

Буянныг үүленің тарыкчызы кымыл ол?

Шагаан-Арыг сумузу. Эге школаның эжиин Арыш-оол Балган үе-чергези ооллар, уруглар-биле денге ажылып, өөредилгезин эгелээн. Седбер чоон дыттарлыг, теректерлиг, хаактар эриин каастаан Улуг-Хемниң эринге ойнап хөглеп элээди апарганда, ооллуң ачазы өкпезинге дегиргеш, чок апарган. Өскүе-чавыс дүнмаларын алырап орар аңазынга даянгыыш болуп, ол кара чажыдан кажыылалдың аагын, ажылдын, амыдыралдын бергезин көрүп эгелээн. Арыш-оол дегирип аарый бээрге, сумуна алдын-сарыг баштыг ак-көк карактыг орус фельдшер кыс Ольга Усова эмнеп, агитпримес буянныг үүлени кылгаш, ооллуң келир үеде күзелинге идегелди оттурган.

Улуг-Хемниң шапкын саарыын дыныап, эринге сайзанактап ойнап өскен ол школаны доскаш, Томскиниң эмчи институдун 1963 чылда доозуп аарга, Тыва АССР-нин Балык камгалал министерствозу Өвүр районунуң Саглыже ажыллаары-биле чоруткан. Аргыжылга берге, агаар-бойдузу кадыг-берге районга чоңбиле ажыллаары белеп эвес болган. Арыш-оол Тулушевичиниң амыдыралга, кижилерге ынакшылы бергелерин ажып эртеринге дузалаан. Ээди эртемниг эмчилер байтык фельдшер сестралар чедишпес. Хундус-даа, дүнүн карангызында-даа, малчын турлагларже аттыг, шанактыг аттаныптар турган. Аныяк эмчиниң баштайгы күш-ажылчы чылдары ынчаар эгелээн.

Шагаан-Арыгның төп эмнелгезинде бежен хар ажа дужуп чоруур кара бажының дуктери көргүлей берген, характарының кыдыгары сыгыланган кол эмчи А. Т. Балганга ужурашкан: — Амгы үе магалыг ышкажыл. Чылын-на ээди, ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары өөредилгезин дооскаш, ажылдаары-биле кээп турар. Аарыг кижилерни эмнеп турары-даа эки-дир. Машина-балгат база четчир —деп чугааны эгеледи.

Эмчи бодамчалыг ора: — Оозу харын шын. Ынчалза-даа бистиң эмнелгевисте байдал үүдеп дора, харын-даа көргүнчүг —деп сыр дедир чугаалады. Оон чугаазының утказын ханы билбейн, дорт-ла чүге ындыг болганын сонуургай бээримге: — Бистиң эмнелгевиске 260 орунуг эмнелге комплекизиниң түзүүн 1974 чылда эгелээш, 1982 чылда доозарын планнаан. Ол тудугнуң хуусаазы үзааш, бо чылга дээр үргүлчүлээн. Адыг чылда маадывыс. «Шагаан-Арыг тудуг» трезиниң начальниги Л. Н. Ткаченко: — Бо чылдың июль-август айларында ажыглалга киирер бис. Дузалажынар харын —деп аазаан. Тудугнуң ажылы ара соккаан. Хар чаарынга чедир үе эвээш арткан. Үк тудугнуң дугайында шүгүмчүлелдиг материалдарны республика-даа, районда-даа солуннарынга чырыткан. Районнуң, трестиң удуртукчулары аазаашкынын күүсеп шыдаваанын хомудап чугаалады.

Аарыг кижилерни чыттырып эмнээр чер челишпезиниң эмнелгениң салбырларын Чаа-Хол, Арыг-Узуу, Торгалыг суурларда участок эмнелгелериче көжүрген. Ол айтырыгны шиитпирлеп организаттаарынга кол эмчи база киришкен. Оон өске арга чогуудан кылынган шак ол базым аарыг кижилерни аргыштырарынга, дүрген дуза чедиреринге бергедээшкиннерни таварыштырып турар. Ону ажып эртер дээш хоорайдан машина-техника хандырылгазын экижилерни чедип алган.

СЭКП-нин XXVII съездизиниң негелделеринде коммунистерниң авангардчы ролүн бедиидер, оларның күжүнге даянып, ажылга ажыктыг аргасүмелерни ажыглаарын айытыкан. Кадрларны шын шилиир, оларның ажылынче кужениишкиннерни углаары чугула. Аңаа удуртукчунуң ролю улуг. Ынчалза-даа чорудаалиг айтырыглар үүрүп келир. Оон чижээнге хереэннер эмчизи Ю. И. Онищенко-биле болган таварылганы чугаалап болдур. Келген кижилерге оон каржы-хажагайын каш удаа кол эмчиге аарыг кижилер чугаалаан.

Кол эмчи өрээлинге Юрий Иванович-биле чугаалажып, чогуур түүнелдерни үндүрерин угааткан. Баштайгы дээреде чугаа шуулавайн, ишиг-ишиг болзажок, чоорту чавырыгган. Эде тургустуунуушкунуун негелделин, ажылдың үүн өскертирин Ю. Онищенко сөглүүнде билген. Ол ам не хереэннериин болгаш коллективинин хүндүткелин чаалап алган эки ажылдап турар.

Аныяк эмчилер Гера Юмбууга, Болат Балчыйныы, Ирина Кулукнуун болгаш өскелериниң-даа ажылынга кол эмчи чүгле сес-домак-биле эвес, практиктиг ажыл-херектер-биле дузалажып турарын чугаалаары артык эвес. Сөөлгү беш чылларда Улуг-Хем районда чоңнуң янзы-бүрү халдавырлыг аарыгларын аарыыры, чаштарның бүрүүр чоруу, аарыгларын нептерээри кызырылган. Чон ортузунга профилактика ажылын, тайылбыр беседаларны эмчи коллективтери чорудуп, баш үүр хемчеглерин ап турар. Болуун, ак сеткилдиг, буянныг тарадып чоруур эмчи Арыш-оол Тулушевичиниң ажылжи, оон улуг коллективинин чедишкини. Бо хүннерде Улуг-Хем районда дээди эртемниг 52, ортумак эртемниг 200 ажыг эмчилер ажылдап турар.

Дуржулгалыг эмчи А. Т. Балган 25 чыл ажыг үеде калык камгалалынын шүгүмүнде ажылдап чоруур. Хей чылда оон үре-түннелдиг ажылын партия болгаш Совет чазак үнелеп көргеш, РСФСР-нин алдарлыг эмчизи белик аттыг аңаа тывыскан. Уладе болур эмчилерниң бүгү-эвилел съездизинге делегат кылдыр. Арыш-оол Тулушевич сонгуткан. Буянныг үүленің тарыкчызы, эмчиниг чоңнуң ажыл-херээн чогуттуп, чоруулар чогузуп деп йөрээр-дир бис.

Кежин-оол ЧӨРЕВЕ.
Шагаан-Арыг хоорай.

Сонуургактарга

ТЫВЫЗЫКСЫГ «ХАР КИЖИ»

Челябинскиден биолог Н. Авдеевтин удуртукан экспедициязы «хар кижинин» үш неделя дургузунда дилээн. Ол экспедиция ону Ханты-Манси национал округтун девискээринге дилеп турган. Чүге дээрге ханты-хемчиг амыдыралга, кижилерге ынакшылы бергелерин ажып эртеринге дузалаан. Ээди эртемниг эмчилер байтык фельдшер сестралар чедишпес. Хундус-даа, дүнүн карангызында-даа, малчын турлагларже аттыг, шанактыг аттаныптар турган. Аныяк эмчиниң баштайгы күш-ажылчы чылдары ынчаар эгелээн.

Шагаан-Арыгның төп эмнелгезинде бежен хар ажа дужуп чоруур кара бажының дуктери көргүлей берген, характарының кыдыгары сыгыланган кол эмчи А. Т. Балганга ужурашкан: — Амгы үе магалыг ышкажыл. Чылын-на ээди, ортумак эртемниг эмчи ажылдакчылары өөредилгезин дооскаш, ажылдаары-биле кээп турар. Аарыг кижилерни эмнеп турары-даа эки-дир. Машина-балгат база четчир —деп чугааны эгеледи.

Эмчи бодамчалыг ора: — Оозу харын шын. Ынчалза-даа бистиң эмнелгевисте байдал үүдеп дора, харын-даа көргүнчүг —деп сыр дедир чугаалады. Оон чугаазының утказын ханы билбейн, дорт-ла чүге ындыг болганын сонуургай бээримге: — Бистиң эмнелгевиске 260 орунуг эмнелге комплекизиниң түзүүн 1974 чылда эгелээш, 1982 чылда доозарын планнаан. Ол тудугнуң хуусаазы үзааш, бо чылга дээр үргүлчүлээн. Адыг чылда маадывыс. «Шагаан-Арыг тудуг» трезиниң начальниги Л. Н. Ткаченко: — Бо чылдың июль-август айларында ажыглалга киирер бис. Дузалажынар харын —деп аазаан. Тудугнуң ажылы ара соккаан. Хар чаарынга чедир үе эвээш арткан. Үк тудугнуң дугайында шүгүмчүлелдиг материалдарны республика-даа, районда-даа солуннарынга чырыткан. Районнуң, трестиң удуртукчулары аазаашкынын күүсеп шыдаваанын хомудап чугаалады.

Аарыг кижилерни чыттырып эмнээр чер челишпезиниң эмнелгениң салбырларын Чаа-Хол, Арыг-Узуу, Торгалыг суурларда участок эмнелгелериче көжүрген. Ол айтырыгны шиитпирлеп организаттаарынга кол эмчи база киришкен. Оон өске арга чогуудан кылынган шак ол базым аарыг кижилерни аргыштырарынга, дүрген дуза чедиреринге бергедээшкиннерни таварыштырып турар. Ону ажып эртер дээш хоорайдан машина-техника хандырылгазын экижилерни чедип алган.

СЭКП-нин XXVII съездизиниң негелделеринде коммунистерниң авангардчы ролүн бедиидер, оларның күжүнге даянып, ажылга ажыктыг аргасүмелерни ажыглаарын айытыкан. Кадрларны шын шилиир, оларның ажылынче кужениишкиннерни углаары чугула. Аңаа удуртукчунуң ролю улуг. Ынчалза-даа чорудаалиг айтырыглар үүрүп келир. Оон чижээнге хереэннер эмчизи Ю. И. Онищенко-биле болган таварылганы чугаалап болдур. Келген кижилерге оон каржы-хажагайын каш удаа кол эмчиге аарыг кижилер чугаалаан.

Кол эмчи өрээлинге Юрий Иванович-биле чугаалажып, чогуур түүнелдерни үндүрерин угааткан. Баштайгы дээреде чугаа шуулавайн, ишиг-ишиг болзажок, чоорту чавырыгган. Эде тургустуунуушкунуун негелделин, ажылдың үүн өскертирин Ю. Онищенко сөглүүнде билген. Ол ам не хереэннериин болгаш коллективинин хүндүткелин чаалап алган эки ажылдап турар.

Аныяк эмчилер Гера Юмбууга, Болат Балчыйныы, Ирина Кулукнуун болгаш өскелериниң-даа ажылынга кол эмчи чүгле сес-домак-биле эвес, практиктиг ажыл-херектер-биле дузалажып турарын чугаалаары артык эвес. Сөөлгү беш чылларда Улуг-Хем районда чоңнуң янзы-бүрү халдавырлыг аарыгларын аарыыры, чаштарның бүрүүр чоруу, аарыгларын нептерээри кызырылган. Чон ортузунга профилактика ажылын, тайылбыр беседаларны эмчи коллективтери чорудуп, баш үүр хемчеглерин ап турар. Болуун, ак сеткилдиг, буянныг тарадып чоруур эмчи Арыш-оол Тулушевичиниң ажылжи, оон улуг коллективинин чедишкини. Бо хүннерде Улуг-Хем районда дээди эртемниг 52, ортумак эртемниг 200 ажыг эмчилер ажылдап турар.

Дуржулгалыг эмчи А. Т. Балган 25 чыл ажыг үеде калык камгалалынын шүгүмүнде ажылдап чоруур. Хей чылда оон үре-түннелдиг ажылын партия болгаш

МЫНЧААР ЭРТКЕН

«Бистиң Кызылывыс» деп байырлал

Бүргет хүн, чаъс чаан турган. Ынчалгаа-даа кызылчылар аңаа ужуражаан. Эртенгиниң 8 шак 30 минута турда автоорун техникумунуң, паритың девискээрлериниге сургуулдар болгат студентилер, улуг кижилер эртенги физзарядканы кылганнар. Ол зарядканы радио дамчыштыр сее шак он беш минута турда база чоруткан.

Кызыл хоорайның төп пеонун кызыл туктар-биле аян кидер хаастаан. Октябрь кудумчуунга чонуун уран-шевер холдары-биле кылган херекселдерин сооргеп машиналар оон-моон кээп эгелээн. Кызылдың школаларында болгат Пионер бажыныңын кылган чүүдерин делгелге-садыг кылдыр организаастаан. Школачылар боттарының күжү-биле дыка хей бажыңга хереглээр үүрмек бараанларны кылган. Ылаңгыя 10 дугаар школаның өөреникчилери хеп аъар демир вешалкаларны, маскаларны, хүн уъар болгат тырттар херекселдерин, чечек тарыыр горшоктарны делгеп салган. Кызылдың алды дугаар школазы посылка хаваржактарын, хер эжер ыят хүүрегтерин, бичии хуунчуташтарны, посылкаларны кылгылаан. Өске школаларның өөреникчилери бажыңның ханаларынга аъар ойнаар херекселдерин, чускүүтерин, аржыылдарны, янзы-бүрү стол кырынга чадар салфеткаларны, ганнаастаан. Школачылар боттарының күжү-биле дыка хей бажыңга хереглээр үүрмек бараанларны кылган. Ылаңгыя 10 дугаар школаның өөреникчилери хеп аъар демир вешалкаларны, маскаларны, хүн уъар болгат тырттар херекселдерин, чечек тарыыр горшоктарны делгеп салган. Кызылдың алды дугаар школазы посылка хаваржактарын, хер эжер ыят хүүрегтерин, бичии хуунчуташтарны, посылкаларны кылгылаан. Өске школаларның өөреникчилери бажыңның ханаларынга аъар ойнаар херекселдерин, чускүүтерин, аржыылдарны, янзы-бүрү стол кырынга чадар салфеткаларны, болгат өске-даа чүүдерин кылган. Кызылдың школаларында болгат Пионер бажыңының кылган чүүдерин делгелге-садыг кылдыр организаастаан. Школачылар боттарының күжү-биле дыка хей бажыңга хереглээр үүрмек бараанларны кылган. Ылаңгыя 10 дугаар школаның өөреникчилери хеп аъар демир вешалкаларны, маскаларны, хүн уъар болгат тырттар херекселдерин, чечек тарыыр горшоктарны делгеп салган. Кызылдың алды дугаар школазы посылка хаваржактарын, хер эжер ыят хүүрегтерин, бичии хуунчуташтарны, посылкаларны кылгылаан. Өске школаларның өөреникчилери бажыңның ханаларынга аъар ойнаар херекселдерин, чускүүтерин, аржыылдарны, янзы-бүрү стол кырынга чадар салфеткаларны, болгат өске-даа чүүдерин кылган. Кызылдың школаларында болгат Пионер бажыңының кылган чүүдерин делгелге-садыг кылдыр организаастаан. Школачылар боттарының күжү-биле дыка хей бажыңга хереглээр үүрмек бараанларны кылган. Ылаңгыя 10 дугаар школаның өөреникчилери хеп аъар демир вешалкаларны, маскаларны, хүн уъар болгат тырттар херекселдерин, чечек тарыыр горшоктарны делгеп салган. Кызылдың алды дугаар школазы посылка хаваржактарын, хер эжер ыят хүүрегтерин, бичии хуунчуташтарны, посылкаларны кылгылаан. Өске школаларның өөреникчилери бажыңның ханаларынга аъар ойнаар херекселдерин, чускүүтерин, аржыылдарны, янзы-бүрү стол кырынга чадар салфеткаларны,

Бүргет хүн, чаъс чаан турган. Ынчалгаа-даа кызылчылар аңаа ужуражаан. Эртенгиниң 8 шак 30 минута турда автоорун техникумунуң, паритың девискээрлериниге сургуулдар болгат студентилер, улуг кижилер эртенги физзарядканы кылганнар. Ол зарядканы радио дамчыштыр сее шак он беш минута турда база чоруткан.

Кызыл хоорайның төп пеонун кызыл туктар-биле аян кидер хаастаан. Октябрь кудумчуунга чонуун уран-шевер холдары-биле кылган херекселдерин сооргеп машиналар оон-моон кээп эгелээн. Кызылдың школаларында болгат Пионер бажыңының кылган чүүдерин делгелге-садыг кылдыр организаастаан. Школачылар боттарының күжү-биле дыка хей бажыңга хереглээр үүрмек бараанларны кылган. Ылаңгыя 10 дугаар школаның өөреникчилери хеп аъар демир вешалкаларны, маскаларны, хүн уъар болгат тырттар херекселдерин, чечек тарыыр горшоктарны делгеп салган. Кызылдың алды дугаар школазы посылка хаваржактарын, хер эжер ыят хүүрегтерин, бичии хуунчуташтарны, посылкаларны кылгылаан. Өске школаларның өөреникчилери бажыңның ханаларынга аъар ойнаар херекселдерин, чускүүтерин, аржыылдарны, янзы-бүрү стол кырынга чадар салфеткаларны,

дамчыштыр чарлаалды кылган. Аар чүве кодуреринге хандыкпыдыг улустар база тыныы бергеш. Боттарының күжүн шенээр дээн кижилер ийи кочаалда сугну холу-биле өөрү кодургеш, кайы хире үр үеде кодуреринге шенеткеш. Аңаа Сергей Кайгородов тиилээн. Ол 54 секунда иштинде кодуруп алгат турган. Оон соонда шоодайга уруп каан 100 кг элезиниң эктиниң бажыңга салып алгаш, он метр хемчээлге кымның дүрген чедерин чон кергеш. Кызыл хоорайның аалчызы Марсбедуны Бодасын эки үеин көргүскеш, 55 кг шойну кодуреринге күжүн шенеткеннер. Дээн каап чоруй баар-даа кижи турган. Чыылган чонуун арызындан дөртеш хер чедеджүн чоруур эр кылаштап келгеш, шойну үш катап кодургеш, кылаштап чорупкан. Аңаа «ыдыым чоруу» дээн тускай шаңналды бергеш.

Наймыылаалдың байырлалы чер-черге уламчылап турган.

Дүштекинниң 13 шак 30 минута турда, театрның кирер эжиниге чон чыглын келгеш. Аңаа митинг-концерт эгелээн. Кызыл хоорай Советинин күүскомунуң даргазы Д. Л. Тинмей хоорайның тургустунганының болгаш оон эрткен баа-ла келир үеэнинга дүтаймында чыылган чонга кысказы-биле таныштырган. Ол ылаңгыя хоорайны «бедиин культуралуг болгаш үлегерлиг хоорай» болдурар талазы-биле кижи бүрүзүнүн киришпин күүзээн.

Оон соонда музыкага аңгалар-даа эгелээн. Фонтаннарның суун ажыдыктарга, өөрөн өөнүг сут дөрже дүвдүүштелдир үнүп турганын шеңге чыыгган чон кайгаан. Оон өөү чүге кызыл болганын? Чүге дээрге ол хүн «Кызыл хоорай» деп байырлаа болуп турганы ол.

Тос айларда планныг оннаалдарны ажыр күүсеткеш дээн СЭКП Кызыл хооркомунуң, хооркүүскомунуң база комсомол хооркомунуң шилчиир Кызыл туктары-биле Кызылдың даваныыла фабриказы, дугаары 48 тудут эргеделиг, ном садыы, № 1 АТБ, «Тыва швейбыт» шаңнаткан. Шаңналды СЭКП Кызыл хооркомунуң ийиги секретары Г. Ш. Монгуш тывыскан.

Тиилекчилерге турескаатка концертти кергускеш.

Кызыл хоорай Советинин күүскомунуң секретары А. А. Павлова хоорай Советинин сессиялының докладын номчаат, хоорайның хүндүүт чүүрттакчылары кылдыр партия, совет органнарының хоочун ажылдакчызы чораан Х. А. Анчима-Токаны, автотранспорттуң хоочуну А. И. Галайкову, Тыва АССР-ниң алдарлыг тудугжузу М. Д. Шиповалевкону, Москва хоорайда чүүрттаан турар П. А. Шахурованы адаан, оларга кожаалдарны багдаан бергеш болгаш тускай дипломнарны тыныскан.

Оон соонда «Аяк шайы» деп ырыны ырлажыргга, чыылган чонга аякка шайларны нудуп берип, 90 килограммның тортун бичии уругларга кезип берип турган. Чонуу шай, торт-биле хүндүүлээн.

Микрофонга телефонуун үнү чаңгыланып эгелээн. Кызылдың бир дугаар бажуур бажыңындан бичии уруглуң ыглаан үнү дыңнаалган. Кызыл бодунун байырлалын эрттирип турда, саза бир хамаатты өөметкеш. Ук бажуур бажыңның эргелекчиги эмчи Надежда Шивитовна Салчак чаа төрүттүгеш уруглуң адазы-биле Кызылдың чүүрттакчыларынга болгаш келгеш аалчыларга таныштырган. Оон адазы Чечен-оол, аңгы Алефтина Сотпа дээрзин биилеп алган. Чаа төрүттүгеш уруглга медальды, адаанга колисканы тывыскан. Уруглуң адын адазы-биле чыылган чондан сааныга бичиккеш, чорударын дилеп. Чон үш ат бергеш. Аңгата, Октябрина, Долаана. Адазы Октябрина деп атты шилип алган. Ынчалгаа Кызыл хоорай Октябрина деп бир кыстыг болган.

Танцы, ыры шеңге куттулуп турган. Байырлалдың уланчызы Совет Тыванын 5 чыл ою аттыг стадионга болган. Лотерея билеттерин бит удур баа таратканнар. Аңаа «Жигули» машина, өөнүг телевизор, магнитофон болгаш өске-даа бараанларын ойнадыр дээн. Холдарында билеттерлиг кижи бүрүү стадионче шуужуп киргеш. Лотереяның жюри өөнүгүнерин олуттарын хөлепкеш. Чыылган чон четтиккейн маанап эгелээн.

Беш янзы барабаннардан дугаарлыг шарикнерин тыртканнар, саннарны адап эгелээн. Улус бижип ап турган. Ойнадыры-биле эккелген чиик машина болгаш дериг-херекселдерин стадионуң ортузунга тургузуп каан. Чонуун карааа чүүлге инда. Кымның ойнап алганы билдинмейн баргаа. Ынчалгаа билеттериниң дугаарларын солуннарга пардаарын, радио, телевизорга чарлаарын чон дилеп.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.

ЧУРУКТАРДА: Кызылга байырлаа үеэнинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

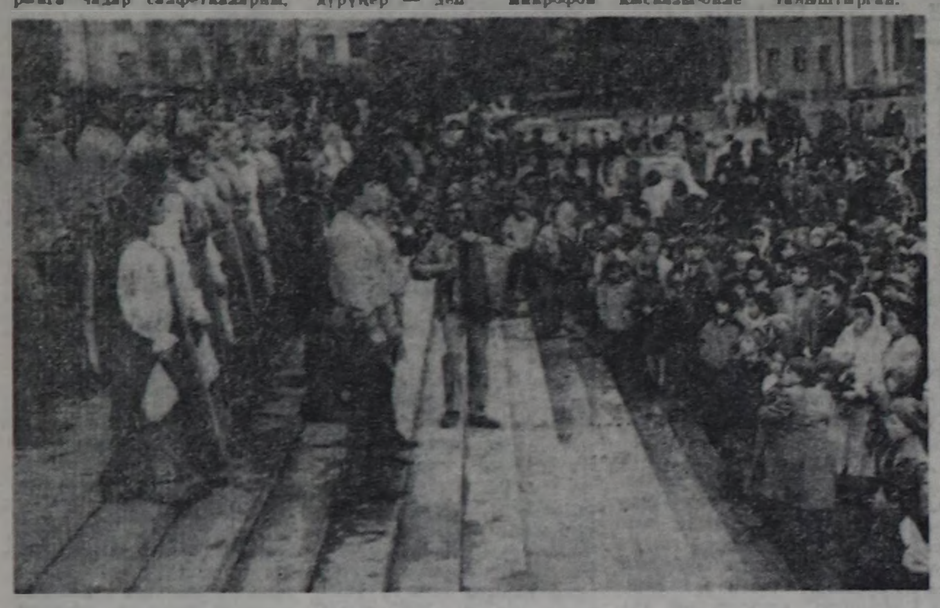

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Октябрь

Понедельник

ОКТЯБРЬ 10
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Бут бамбүүнүн доңчуулары. 9.05 — «Өскүлер ыыттавайн турда». Уран-чечен фильм. 10.30 — Медээлер. 10.40 — 11.40— —«Аян-чорукчулар клуву». 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.55 — Сонгу-Осетин телестудиязының программазы. 16.55 — Үзбек ресстаураторлар ажылының дүтаймында. 17.25 — Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Антонов аттыг конструкторларның оваа бюрозунун чингине конструктору П. В. Балабуев-биле школачыларның ужуражыышкыны. 18.10 — XIX партконференцияның үлаңнышкыны-биле. «Тудугжу». 18.40— «Кузьмичевтин кичээлдери». Кедээе арендалыг керээн петтерилиниң дүтаймында. 18.55 — П. И. Чайковский. Концерт. 19.15 — Бут бамбүүнүн доңчуулары. 19.45 — «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 5-ки серия. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.40 —«Чүгүлү объектив». Док. фильмниң баштайгы көргүзүү. Афганистандан эрт чаныы келген интернационалчы дайынчылар дүтаймында. 22.00 — И. А. Гончаров. «Эрги чүс чылдың чалчаалары». Телешиниң баштайгы көргүзүү. 23.30—23.45— Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Орус литературада классиписиг. 8 класс. 9.05 — Италя дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарына. Информатиканың болгаш санаалга техникалының үнделиннери. 10.35; 11.35 — Музыка. 4 класс. Революсчу ырлар. 11.05 — Орус чугаа. 12.05 — «Сеолгу вагонче кым кирип келирил». Уран-чечен фильм. 13.30 — Г. Канчели. № 6 симфония. 14.05 — Медээлер. 14.15—15.40 — «Даартагы хүнүн расписаниезе». Уран-чечен фильм. 18.10 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.20 — Уругларга фильм. 18.40 — «Ажык чагаа». 19.10 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партийжи амыдыралы». «Тыва эки турачылар: төөгүге немелде». 19.40 — Медээлер. 19.50 — Чарлаалдар, реклама.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — «Делегей панорамазы». 21.00 — «Үе» 21.30 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.40 — «Дириг планета». Док. фильм. 11-ги серия. «Делегей океаны». 22.35 — Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 23.10—00.45 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Спартак» — «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.10 — Медээлер. 18.20 — Аът спорту. Делегей мартылдаазы. 19.05 — Телефильм. 19.30 — «Музыкалыг киоск». 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

ОКТЯБРЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Антонов аттыг конструкторларның оваа бюрозунун чингине конструктору П. В. Балабуев-биле школачыларның ужуражыышкыны. 9.20 — 12.00 — «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 1-2 серия. Чапсарда (10.45) — Медээлер. 15.40 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 — В. А. Моцарт. Концерт. 16.20 — Мари телестудиязының программазы. 17.20 — «Бистиң садыысы». 17.50 — «Курлавыр полковниги» деп телефильминиң баштайгы көргүзүү. Польша теринин төөгүзүнүн дүтаймында. 18.40 — Поэзия минуталары. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05— «Кузьмичевтин кичээлдери». 19.25 — «Орган залында». 19.45 — «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 6-ды серия. 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — 00.00 — Эфирде музыка. Телекөвүрүг Москва—Варшава. Чапсарда (22.45) — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Өг-буде амыдыралдың этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Харылаа тудары: эртем баа уран чүүл. 9.05 — Францыз дыл. 10.05 — Өг-буде академиязы. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. Үнүштүн клеткалары. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Францыз дыл. 11.55 — «Салып алырыы». Уран-чечен фильм. 13.20 — Телефильм. 14.10 — «Бо бүгү база-ла оон дүтаймында». 4-ку серия. 15.15— «Совет Эвиделиниң бараан боон тур мен!». 16.15—16.25 — Медээлер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35— «Уругларга бажыңы—энерелдиг бажыңы». Каа-Хем районунун Дерзиг-Аксында Уруглар бажыңынан дамчыдылга. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Тыва төрүү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партийжи амыдыралы». 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— Телефильм. ССРЭ-ниң улустун чүрүктүзү Ю. П. Кутачынын чогаадыкчы ажылының дүтаймында. 21.00— «Үе». 21.35— Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — Эвиледешкен республикалар студияларының фильмнери. «Арсен дүтаймында ыры». 1-ги серия. (Грузия). 22.50— Ф. Шуберт. Концерт. 23.00—00.55 — Бут бамбүү. ССРЭ чемпионазы. «Торпедо»— «Спартак». «Динамо» (Киев) — «Днепр». Чапсарда —«Ыры-88».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05— Медээлер. 18.15— Мультфильм. 18.25— А. Афиногенов. «Матенька». Телепиеса. 20.00— 20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Среда

ОКТЯБРЬ 12
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35— Мультфильмнер. 9.20— 12.00 —«Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 3-4 серия. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.50—Т. Бобровицкая ырлаар. 16.15— «Дангыраа». Бакувун 26 комиссарларының маадырлыг чоруушун дүтаймында телефильм. 16.25— Мультфильм. 16.45— «Өкин, музыка». 17.30 — Уругларга фильм. «Ак-кок хаар чаныында». 18.15— Экономиктиг билиглер үнделиннери. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.05— «Кузьмичевтин кичээлдери». 19.20— К. Родин ойнаар. 19.45— «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 7-ги серия. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. Чугула айтырыглар болгаш шиитпирлер. Эмчилерин бүгү-завлел съезиниинге үткүштүр. 23.05— Блаика Дель Рей (Испания) таныылаар. 23.35— 23.50 —Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Бистиң болгаандыр турар бойлус. 1 класс. Шүүтү мергежилдер херек. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05— Немец дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Ыыпка орус уран түүүг. 10.35; 11.35— Биология. 9 класс. Кылымаа тиилелиниң чогаадыкчы ролю. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Арсен дүтаймында ыры». Уран-чечен телефильм. 1-ги серия. 13.10— Телефильм. 14.00 — Медээлер. 14.00— Медээлер. 14.10— 15.15 —«Бо бүгү база-ла оон дүтаймында». Уран-чечен фильм. 5-ки серия. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— Уругларга фильм. 18.35 — Делегей байдалының дүтаймында беседа. 19.45 — «Комсомол болгаш эде тургустунуушкун». Тожу районунун комсомол организациязының ажылының дүтаймында. 19.05 — Киножурнал. 19.15— «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Бот-оруглга-чарыызга: хүнүн боттуг болгушкунары». «Хүн айтырыгларыга». 19.45— Медээлер. 19.55— Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «...Оваалды харга чедир болгаш оон удуг ыаны». 21.00— «Үе». 21.45— «Арсен дүтаймында ыры». Уран-чечен фильм. 2-ги серия. 22.50— 23.15—«Каравыныг хереө». Усмань деп камгаалаалдыг хемнинг үнүнда экологтуг чугула айтыыглар дүтаймында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05— Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурзунун лауреаттары. Л. Забилиста. 19.05 — Ритмиг гимнастика. 19.35 — «Камбаратта: аныктар, ажыл-херектер, чугула айтыыглар». Камбаратин ГЭС-тин тудугжуларының дүтаймында. 20.00— 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

ОКТЯБРЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Өкин, музыка». 9.20 — 11.55 — «Тараа —ат сезүү». Уран-чечен фильм. 5-6 серия. Чапсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 — «Бет чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.50 — Музыка шыгжамыры. К. Сен-санс. Концерт. 17.30 —«...Оваалды харга чедир болгаш оон удуг ыаны». 18.15 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.05 — «Кузьмичевтин кичээлдери». 19.20 — Мультфильмнер. 19.45— «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 8-ки серия. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45— ГФР телевидениезиниң программазы. 22.45 — 00.20 — «Таптаттыгтан чечектер». Телефильмнин баштайгы көргүзүү. (ГФР).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Н. В. Гоголь. «Ревизор». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. 10.05— Эртем: теория, шеңелде, практика. 10.35; 11.35 — Бойлус эртемин. 3 класс. Бүрүлер дүжүн турда. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Арсен дүтаймында ыры». Уран-чечен телефильм. 2-ги серия. 13.10 —«Бойлус-биле эртештиг». 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Бо бүгү база-ла оон дүтаймында». Уран-чечен фильм. 6-ты серия. 17.55 — Медээлер. 18.00— «Кедээден дамчыдылга».

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва төрүү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «XIX партконференцияның шиитпирлерин — амыдыралга» «Амыдырал хандырыгга албан черин кедээ суурда». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Телефильм. 20.25—Реклама. 20.30 — «Волконскийдерниң бажыңына кежээ». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45—22.55 —«Орус чуруглга культуразының 1000 чылы». ССРЭ-ниң Чуруглга академиязының задарында дедегеде.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.00 — «Кедээден дамчыдылга». 19.00 —Ритмиг гимнастика. 19.30— Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

ОКТЯБРЬ 14
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Бүгүренчиг-даа болза, эдептиг». 9.35 — 12.15 — «Тараа—ат сезүү». Уран-чечен фильм. 7-8 серия. Чапсарда (10.50) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 — «Бет чыл: ажыл-херектер болгаш кижилер». 16.50 — Музыка шыгжамыры. К. Сен-санс. Концерт. 17.30 —«...Оваалды харга чедир болгаш оон удуг ыаны». 18.15 — «Кижи болгаш хоойлу». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.05 — «Кузьмичевтин кичээлдери». 19.20 — Мультфильмнер. 19.45— «Тараа — ат сезүү». Уран-чечен фильм. 8-ки серия. 21.00— «Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45— Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.05 — 23.40 — «Узел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — А. С. Пушкин. «Салтан хаан дүтаймында тоолу». 4 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — Ыыпка уран чуруглга болгаш сиилбир. 10.35; 11.35— А. С. Пушкин. «Дубровский». 5 класс. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — Телефильм. 13.00— «Шергиа». Уран-чечен фильм. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 15.15 — И. Жуков ойнаар. 18.00 — Медээлер. 18.10— «Асфальт төөгей черде». «Кара херааныг эвес черлериниң оруктары» деп курсе программазының дүтаймында Ярославль областың Некоуз районунун чижээ.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Док. фильм. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш үе». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Уран чүүл-биле тудум амыдырал. Микеланджело. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — «Алов». Уран-чечен фильм-монография. 22.35 — 23.00 — Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Асфальт төөгей черде». 19.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Суббота

ОКТЯБРЬ 15
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— «Нинти ыры кижикчилерниң ужуражыышкыннары». 9.15 —«Чүден болгаш чүге». 9.45 —Штраусчарлың ог-буделиниң музыказы. 10.30 — Өг-буде академиязы. 11.00 — «Аңа-Тоонун угуулалары». 11.25 — «Социализм чүрүттарында». 11.55 — Улус оюнларын катап тургузар дүтаймында. 12.25 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Клиниде телефоннарны үлеп турарының дүтаймында. Чүрүттаага мелдешин артыкшылы дээн телешир. 13.00— Бөгүн делегейде. 13.20 — «Бүгүренчиг-даа болза, эдептиг». 14.20— В. Артемьев. «Чүгүле бүгүрел-биле» деп балеттен үзүндүлер. 15.00 — «Суббота — аңа-иелер хүнү». Өөрөн-чечен фильм. 21.00—«Үе». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 22.05 — 23.40 — «Узел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — А. С. Пушкин. «Салтан хаан дүтаймында тоолу». 4 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — Ыыпка уран чуруглга болгаш сиилбир. 10.35; 11.35— А. С. Пушкин. «Дубровский». 5 класс. 11.05 — Англи дыл. 12.05 — Телефильм. 13.00— «Шергиа». Уран-чечен фильм. 14.25 — Медээлер. 14.35 — 15.15 — И. Жуков ойнаар. 18.00 — Медээлер. 18.10— «Асфальт төөгей черде». «Кара херааныг эвес черлериниң оруктары» деп курсе программазының дүтаймында Ярославль областың Некоуз районунун чижээ.

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Док. фильм. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Советтер болгаш үе». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Уран чүүл-биле тудум амыдырал. Микеланджело. 21.00 — «Үе». 21.35— Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — «Алов». Уран-чечен фильм-монография. 22.35 — 23.00 — Телефильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Асфальт төөгей черде». 19.00 — «Аян-чорукчулар клуву». 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Воскресенье

ОКТЯБРЬ 16
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — Мультфильм. 9.10 — «Спорт-дото» тиражы. 9.25 — «Будильник». 9.55—«Совет Эвиделиниг бараан боон тур мен!». 10.55 — Музыкалыг дамчыдылга «Эртенги почта». 11.25—«Кедээден дамчыдылга». 12.25—«Музыкалыг киоск». 12.55 — «Кадыктыл». 13.40 — Дж. Верди. «Трубадур». Метрополитен-операның шиитпири. 17.05 — «Дириг планета». Док. фильм. 12-ги серия. «Чаа оранар». 18.00 — «Делегей панорамазы». 18.45 — «Куда кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 1-2 серия. (Бразилия). 21.00— «Үе». 21.35— «Кызыл тук эдилекчиги-биле ужуражыышкын». Ансамбльдиг 60 чылыга. 22.35 — Медээлер. 22.40 — 23.30— Силер өөң шыдаар силер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Бистиң садыысы». 8.50 — «Сыдыысчыгаш». 9.35 — Портреттер. И. Аннеский. 10.35 — «Делегейни дескиндир». Киноальманах. 11.40 — Экономиктиг билиглер үнделиннери. «Телемэо» журнал. Кооперативтер болгаш кооператордар. 12.10 — Кайгамчык кижилериниң амыдыралы. «XVIII чус чылдың бижимелдери». Орус агрономия эртеминиң үнделиннериниң биредеи А. Т. Болотовтуң төрүттүнгенинден бөөр 250 чыл болганынга. 12.55 — Останкиноның Концерт студиязына Ленин аттыг совет уруглар фондузунун баштаар черинин даргазы, чогаалчы А. А. Лиханов-биле ужуражыышкын. 14.50 — Мультфильмнер. 15.05 — Музыкалыг телеабонемент. Д. Ойстрах. 16.05 — Кдоув Л. Багибаров дүтаймында. 16.55 — Хоккей. ССРЭ чемпионазы. «Крылья Советов» — «Спартак». 19.15—«Ыры-88». 19.30 — «Экранда—Сибирь». 19.40 — «Радуница» ансамбльдиг концерти. 20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Концерт. 21.00 — «Үе». 21.30—22.55 — «Оранаар кижи». Уран-чечен фильм.

Кино

ОКТЯБРЬ 9-ТА

«ПАЙЫРАЛ»: «Маленькая Вера» 9.30, 12.20, 17.00, 20.00, «Воля Вселенной» 15.10 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Лиловый шар» 9.30, 13.00, «Разведчики» 11.10, 14.40, «Полёт над гнездом кукушки» 16.30, 18.20, 20.10 (уйаткан) шактарда.

ВОСТОК»: «Потерпевшие с «Лягурна» («Пираты») 10.00, «Окно спальни» 11.30, 14.10, 17.00, 19.50 шактарда.

Агаар

Республиканың чамдыы черлериниг хар холумактыг чаъс чаар. Хат кошкак. Агаар дүне 0—5, хүндүс 8—13 градус чылыыр.

Кызылга чагбас. Сонгу-барыын туктен каттыг дүргеш секундада 5—10 метр. Агаар дүне 1—3, а хүндүс 8—10 градус чылыыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫННЫК ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниг 3-36-82, совет тургузуг килдизиниг 3-37-11, үлетөөр килдизиниг 3-36-73 чагаа килдизиниг 3-39-03, культура килдизиниг 3-39-15, кедээ ажыл-агый килдизиниг 9-41-46, социал айтырыглар килдизиниг 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериниг 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амады. Солунуун индексиниг 54241. Тиражы 24637 шк.

Тыва АССР-ниг Ном үндүрер-чер, полиграфия болгаш ном садыының херектериниг галазы-биле күүрүг комитетиниг типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, баазы № 1.

Чагыт № 189. ТС—01604.

Тувинская республиканская библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 11 вторник № 234 (13834)

1925 чылда үнелезилеттинген. Өртээ 3 копеек.

КЫШ КЕЛДИ. БЕЛЕТКЕЛИВИС КАНДЫГЫЛ?

Мал чемниң планы күүсеттинмээн. Немелде хемчеглерни алыр.

Агроүлетпүркүркомнуң медээзи: октябрының 6-га чедир республика сиген белеткээриниң планын 65,5 хуу, сенажтының 82,4, витаминниг сиген далганың 71,5, силостуң ногаан массазының 43,5 хуу күүсеткен.

Ам октябрьның бирги чартыы доостур деп тур. Кыштаглаашкын келгеи. Ол хиреде бистиң республикада мал чемни белеткээриниң ниити байдалы кайы хире дээрги үстүнде сан-чурагайлардан илдеп-дир. Сиген биле сенажты кав-хемчилер күүседир чоокшулаан, а сенажты үш район — Барыын-Хемчик, Бии-Хем, Кызыл ажыр боттандырган, витаминниг сиген далганының планын Кызыл районнуң ажыл-агыйлары күүсеткен, а силос планын чаңгыс-даа район чадашкан.

Черле мынчаш, бистиң ажыл-агыйларывыс мал чемни — үстүнде культураларны бүрүн күүседип алырының аргазы чок турганы ол бе? Турган. Ажылды организастап шыдаваан бис. Техника болгаш кижилер база эң ылаңнын кезер сиген турган болдур ийин. Чаа өредилге чылы эгелээн соонда, Кызыл хоорайның «Орбита» станция чоогунга сиген кезип болгу дер херекселдер — бижектен эгелээш, хачы, кадырга чедир түткулаан өскеникчилерни бо-ла көрүп болур турган. Ол дээрге Кызылдың № 2 школаның үстүкү класстарының өскеникчилери башкыларының удуртулгазы-биле хамаарышканы совхозка сиген кезип чорун турганы ол. Бо фактының дугайын бодап көрүлүңер: оларның арызында хоорай чурттуг өскеникчилер бар, чамдыктары холунга кадыр безин тудуп көрбээн. Барык үжен хире өскеникчи —бир класс чаңгыс-ла кадырлыг ажылдап турган, өскелери бижектер, хачылар-биле сиген кескен. Шак мындыг «аг-шериг» чүүү кыла аарыл? Ол харын мындыг-ла дийик, мал чемни белеткээр дээрге бүгү улустуң, оон иштинде өскеникчилерниң база хөрээ-дир. А мынаарга кедээде хамык улус чүге мынчалдыр ажылдап турбаанын? Совхозтарның дирекциялары, чер-чер Советтериниң күүскомнары оларны чүге мынчалдыр эвилелдеэнил? Сезонунуг ажыл— кыска үеде ажылдыр.

Аяа улустуң ат-даңзызын тургузуп турган, ажыл кылып шыдаварларын эвилелдеге, барык үш чартык ай хире хуусада планны черле алаан дөгүдүптериниң аргазы турган боор. Хову черде сиген, тараа шөлдүг «Тиилелге» совхоз мал чемни белеткээр планын ажыр боттандырган. Кижилерни база техниканы чеп ажыглап, ажылды шын организастаанының ачызы ол. Таңдыда «Революцияның чалбыжы» совхоз мал чемни белеткээриниң бүгү-ле планнарын шуптузуп ажыр күүсеткен. Балгазынчыларның планы чамдык районнарыныдан безин хөй: силос 15 муң, а сенаж 4,3 муң тонна. Ажылды шын организаставаш, ол хире улут планы безин хуусаа бетинде ажыр күүсеткен.

Сигекин чедир албайн турарывыстың бир кол чылдаганы болза, опу мал-маганга чидиртин, саза бастырын турарывыста болур. Бо дугайында Сүт-Хөл, Бай-Тайга районнардан хөй саныг фактылар бар. Ол хиреде көрө Советтерниң күүскомнары бурыулуг кижилерге хемчет хүлээтпейн, тарыга база сиген шөлүн малга чидиртип, саза бастырганы дээш кымны-даа торгаваан.

Кыштаглаашкынга белеткелдиң бир кезээниң талазы-биле республикада байдал мындыг-дыр. А өске үүлдериниң —кажаа-хорааның байдалы кандыгыл? 1988-1989 чылдарда мал кыштаглаашкынынга өй-шаанда хынамчалыг белеткеннир талазы-биле Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркому бо чылдың сентябрь 8-те дужаал үндүрген. Оон мурнунда специалистер кыштаглаашкынга белеткелдиң чорун турарын районнарга барып хынап көр и. Дыка хөй фермаларда болгаан шөөр малдың бригадаларында кыштаглаашкынга белеткелди узамдыктырып турар дээрги мнчаа илерээн. Бичангаш республиканың совхозтарында 1988-1989 чылдарның кыштаглаашкынынга малды шилчидер талазы-биле хемчеглерни Агроүлетпүркүрком хүлээп алган. Ында кылда чогуур иол ажылдың бирээзи болза, совхоз бүрүзү келир кыштаглаашкынны организастыг эрттирер талазы-биле түс-түзүнде хемчеглерни ажылдап кылгаш, аңаа кылыр ажылды, хуусаазын база харыылаар кижилерни тода айтып турган, ону боттандырары болур дээрзин айыткан.

Кыштаглаашкынга белеткел —хөй талалыг ажыл. Ол дээрге мал чемниден ангыда кажаа-хорааларны, ыызыл-булунарны, чунар-бажыңнарны, чурттаргы бажыңнарын, ол ышкаш фермаларда буфеттерни, чунар черлерни база өске-даа объектилерни белеткеп алыры, ол ышкаш саванны чымчадыр, курган чемнерни белеткээр цехтерни, чем белеткээр кухняларны сеттеп белеткээри, хамык-ла механизмнерни ажылдап, ажылдадып алыры-дыр.

Малды кыштаглаашкынга белеткээриниң бир чүүлү келзе болза, оларны тус-тус коданнарга шын хуваары болур ужурлуг. Шөөр малдың коданнарын хевирлеп ангылаар талазы-биле бисте бо чылдың майда республика конкурузу чарлаттынган

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ХАРЫЫСАЛГА КАЙДАЛ?

Эде тургустунуушкунуң, демократианың, ажык-чарлыг чоруктуң үезинде коммунист болгаш партия кежигүү эвес-даа кижи хей-нинтипин ажылынга боду киржир болгаш арга-сүмени кадарын негеп турар. Шүгүмчүлелди база бот-шүгүмчүлелди кылып тура, оон түнелдерин үндүрер база бодунуң киржилгезинин дугайында шыңгыыы-биле негелделиг болур ужуралуг.

Чоокта чаа Чеди-Хемчик районунуң «Большевик» совхозунуң коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралы болуп эрткен.

Совхозта партком секретары Ким-оол Булгутович Кара-Сал бодунуң илеткелиниг шүгүмчүлелди кылып-даа ханы болгаш тодаргайы-биле берип шыдаваан. Ол дугайында коммунистер боттарының сөөлдарынга чугаалап турган.

Партком болгаш оон кежигүнери канчаар эде тургустуттанган, совхозтуң удуртукчулары кадр политиказының талазы-биле кандыг ажылдар чоруттуганы (эмзөшкининиң чаа методтары дээш еске-даа), коммунистерниң кирген саналы-онаддары, оон күүсеңдези, бичин уругларының аарыг-аржыы турарының байдалдары, ында кандыг өскүс уругларыг дээш еске-даа таарымча чок байдалдыг ес-бүлеңдер Кызылда барык 25 хуу чедип турар. Тус-туе участоктар аайы-биле ажылды эмчилер өртken чылдан бөөр чорудуп, ындыг ес-бүлеңдерниң чаш уругларын онза хайгаарадга алган.

Кадык чаагай амыдырал дурбазы-биле партком холга алыр ужуралуг турган. Партком-ниң талазында негелде кошкак болганындан совхозтуң директору турган Кара-Сал ажылынга харыысалга чок болганы дээш 1987-1988 чылдарының кыжынга багай белеткенгенинің түнелинде эрге-дужаалындан үндүрүкен. Бир эвес партком оны холга ап, бир талазындан контрольдап, баш удур хемчегдерни алган болза, кыштаглаашкын эки эртер турган.

Коммунистерниң талазында мал, чер ажылынче кошкак кичээнгей салганының түнелинде чүгле бо чылын ийи муң шээр мал, чүс бежен хире мыйыстыг бода мал, бежен хаван өлген. Өлген мал дугайында мал эмчилери акт тургуспас, документилерни ей-шаанда чоруппас. Оон ужурундан мегге медээлер бөөр таварылгалар бар. Бир чижекти маңаа көргүзүп болур. Совхозтуң кол агроному (А. Бадырга) 24 гектар черге турвепс тараан, ону 50 гектар черге тарыдывыс деп мегге медээни берген. Ам оон кандыг түнел үндүрүп болдуул? Совхозта специалистер болгаш партия кежигүнери ол бүгүнү базырган. Ол коммунисте кандыгдаа хемчег онааваан. Февраль айда өлген 28 хаванның актызын чүгле алды айда тургуская. Ол хаваннарны чаңгыс черге бөлүп каан чыткан. Ону чүгле совхозтуң чаа директору Валентин Чамыянович Куулар боду көргеш, актыны тургустурган. А өске коммунистер ону көрүп эртип турган-даа ыытташаннар.

Совхоз күрүнеге беш миллион рубль өрелиг. Ону дугаар талазы-биле айтырыг бергедеп турар. Ол, чээрби чыл бурунгаар совхозка он чеди муң шээр мал турган болза, ам 10 муң хире арткан. Ол канчап барганыл? Мал бажы чедир албаан болгаш хей когарадыг болган кижилериң хемчээн албайн турганындан чылдан чылче мал бажы хорап келгени моон илдең. Шынгыы негелдеп тургуспаанының чылдаганы ол.

Мал ажылынче аныктарны чорудар дээрге олар тывылбастаан. Аныктар-биле ажылды кым чорударыл? Совхозта комсомол комитеди канчан барганыл? Ол айтырыгны коммунистер боттары хуралга тургузун келген. Комсомолга партийжи удуртулганы Кызыл-оол Лундуп багай чоруткан. Совхозта 150 комсомолчу бар. Олардан 40—50 хире кижи ажылда хаара туттунган. Оон түнелинде суурнуң аныяк-өскен кем-херек үүлгедип, кайдадаа ажылдавайн, суурлар, хоорайлар кезип, тонап чорун турар. Чүге ажылдавас сен деп айтырарга Кызылче өөренип чоруурум ол-дур дээр. Олардың шимчээшкинин, ажыл-чорудулгазын, мал, чер ажылдарының аайы-биле хуваалдазын тургузар. Ындыг тодаргай планнаашкын чокта кымның кайнаар барганын, кайда ажылдап, өөренип турары билдинмес. Контроль чок болуп турарындан ажыяктарның ортузунда кем-херек үүлгедир чорук көвей. Чайгы үеде Арыг-Бажы сүт-бараан фермазынга пазы четпес ийи оол эзирип алгаш, хулмган херек үүлгедип турда, чаңгыс-даа кижи оларны тудып, оожуктуруп көрбөөн. Шеми кедээ Советиниң күүскомунуң даргазы К. Б. Кара-Салды суурдан сүрүп алгаш чедиргеп. Херек кырында ол ооларны чүгле күүском даргазы тудар турган бе? Чок. Ында хейнинти организацилары канчап барганыл? Ферманың коммунистери чүү көрүп турганнарыл? Кажан ооларны бажынаап алгаш, херек оттурар дээрге кым-даа, чүү-даа көрбөөн болганын партия хуралынга ыңгызы шүгүмчүлээн. Моон алгаш көөрге, коммунист кижи бодунуң ажылдап турар девискээринге ээ болбайн, бот-харыысалгадан ойтаап турары биилдингир.

Кем-херек үүлгеткен кижилерни, ооларны коммунистер боттары чажырып турар болганда оларга удур демиселди чорудары берге болбайн канчаар. Малчын коммунистер бот-харыысалганы күштелдирбөөнинің чылдаганындан чээрби хире кижи алган социалистиг хүлээлгезин күүсетпээн. Бо талазы-биле кым деп коммунист күүсетпээнинің дугайында илеткелге тодаргай айытпаан.

Совхоз бо чылын тууур 100 баш хойта онаапты 29 хураган алган. Чээрби ажыг коммунистер мал ажылында ажылдап турза-даа, ег-бүле көрөөлүнче кирбөөн. Ону малчыннарга кым-даа өөреттпээн. Малчын-биле совхоз аразында керээ чарбаан чүве болганда, ажылын катташ-даа чоруй барып бодур ышкажыл. Эвээш хуратан-даа адырга оон кым-даа айтырбас. Бо талазы-биле санал берген коммунистер Экер-оол Ховалыг, Седип-оол Куулар боттарының ажылынче хавылап кирбейн, дорт шүгүмчүлел чок, ниити чүве чугаалаан.

Ажыы-биле бижиирге хурал болур дугайында чарлал хей черлерде астынган болгаш чартык ай бурунгаар-ла тарай берген турганда-ла коммунистерниң саналы, чүгле совхоз директорундан өскези, бот-шүгүмчүлекчи эвес, чидиг болбаан. Чүге ындыг болганы деп айтыр болза, илеткел анализ чок, ниити шүгүмчүлел-биле эрткен. Оон ужурунда хурал өрөгей эрткен деп түнелди үндүрүп каалы.

Ук хуралга СЭКП обкомунуң секретары А. К. Канзай олуржуп, чүве чугаалаап, парткомнуң болгаш коммунистерниң ажылында четпестерге доктаап, кадр айтырыын тыңгыы көөрүп сүмелээн. Шүгүмчүлелди болгаш бот-шүгүмчүлелди кадбартырыы, коммунистерден негелдеп күштелдирерин хей катап чугаалаан болгаш ажыяктарның кижизидилге ажылынче кол кичээнгейин салырын санаалаан. Обком секретары өске-даа айтырыларга доктаап, сорулгаларны салган.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
(«Шыныың» корр.).

АНАЛИЗ КОШКАК БОЛГАН

Кызылдың уруглар эмнелгелериниң ажылдакчыларының партия эге организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга илеткелди секретарь А. К. Базыр-оол кылган. Илеткелге отчёттуг үеде ажылдың анализи болгаш шүгүмчүлел барык чок болган.

Илеткелдің өрөнгейи чүдеп илерээнил? Эмнелгелериниң ажылында чаа, сөөлгү негелделерге дүүштүр кандыг ажылдар чоруттуганы (эмзөшкининиң чаа методтары дээш еске-даа), коммунистериниң кирген саналы-онаддары, оон күүсеңдези, бичин уругларының аарыг-аржыы турарының байдалдары, ында кандыг өскүс уругларыг дээш еске-даа таарымча чок болганы ес-бүлеңдер Кызылда барык 25 хуу чедип турар. Тус-туе участоктар аайы-биле ажылды эмчилер өртken чылдан бөөр чорудуп, ындыг ес-бүлеңдерниң чаш уругларын онза хайгаарадга алган.

Кадык чаагай амыдырал дээш ажыл чоруп турар. Коллективте арага ишпестер ниитилели база бар. Күш-ажылдың сагыыр-чурумун үрээрдер-биле демиселди күштелдирген. Мурнукузунга бодаарга, арагалаан ажыл шагы үзер чорук читкен. Хей-ниити организацияларының ажылы ам-даа ноксу эвес. Кичээнгейге алза чогуур еске-даа үүлдерниң дугайын коммунистер саналдарынга демдеглээнивер. Эмнелгелерде аныяк-өскен, ылангыя санитарка, медсестра кыстар кончуг хей. Олардың-биле тус-туста ажылдың кошкаан коя эмчи Ю. В. Карымовтуң сагышсыраа-биле чугаалап турганы таварыгга эвес. Амыдыралчы оруун чаа-да эгелеп турар аныяктарга арга-сүме-даа херек, дуза-деткимче-даа негеттинге бөөр.

Кижилериниң ажылдарынга таварымчалыг байдалдарны тургузарынче кичээнгейни ам-даа күштелдирери чугула. Ылангыя уруглар эмнелгезинде хостут шактарда культура-массалыг ажыл чорударынга ажыглаар хос өрээл чок, бо чылын мында харыында буфет ажыктаны эки. Ылангыы ажыл үезинде шылап турупкаш, баш дыштандырып алыр шак ындыг өрээлди таварыштыр тургузуп аптар болза, шынаа-ла, тергин эки деп, бо организацияның хуралынга төлээ болуп келген. Тыва АССР-ниң кадык камгалал министрининиң орадакчызы А. С. Тулининиң саналы черде кончуг шын. Бар-ла аргаларны ажыглап турган, ол айтырыгны амыдыралта үзе шинтпирлеп боттандырар болза эки. Партия организациязының ажылынга хамаарыштыр ажыктыг сүмелерни кадып, илеткелдің шүгүмчүлелдиг талазын күштелдирген болза эки деп, ол демдеглээн.

Кадрлар айтырынче онза кичээнгей салыр үе келген. Хоочуннарны кымнар солуурул деп айтырыгны медсестра, хоочун ажылдакчы А. Г. Черепанованың хуралга турган гузуп турганы черде чептут. Уруглар поликлиникалары болгаш эмнелге коллективтеринде ниитизи-биле дөрт чүс ажыг кижи, оон иштинде 72 эмчи, 205 медсестра ажылдап турар. Коммунистерниң саны тос-да кижи! Партия кежигүнүнге хүлээп алырда, СЭКП Кызыл хооркомунуң үлеп-хуваар бижиин барымдаалап келгениниң уржуу бо.

Коммунистерниң аттестациязын чорутпайн турар. Ниитилел-политиктиг аттестация коммунистерниң ажыл-херектерин, өртем-билии дээш еске-даа талаларын бүгү тала-биле көөр болгаш, херек апарган таварылгада четпестерни эдерингге ажыктыг санал-онады кирер болгай. Бо партия организациязында ону амга чедир чорутпайн келгени четпес. Ону ам боттандырып эгелеп эки. Коммунистерниң бот-идепкейин, авангардчы ролюн ол ылап-ла бедидер.

Бопуймаа ДИРЧИН.

НҮҮРҮВҮС БОДАЗЫВЫССА ЧҮЛ?

Аныяктарны амыдыралга белеткээри, күш-ажылга өөредип кижилиг ес-бүленнің, хей-ниитинин, комсомол, еске-даа организацияларының хереө болгай. Мен бодум Октябрьниң чажыды, ам 71 харлап чоруур кыргап мен.

Мээн үем кижилер чүү көрбөөн дээр. Чижээ, Адыгчуртуң Улуг дайынының чылдарында уйгу-чыдын дивейн ажылдап, фронтуга бүгү талабиле дузалап, үежилериниң чамдыктары эки турачылар болуп, ачаа киришпилер. ССРЭ-ге Тываның эки турабиле каттышканының сөөлда колхоз, совхозтарны тургусчуп, ону быжыглаарынга үлүүвүсту кинрдиивис. Кужениннинг берге үелерни чурттап эрткен бис. Ынчалза-даа мээн үежилерим тыва кижилер ол берге үелерде безин аныы бо хүннериниң ийи-чаңгыс аныяктары дег арага-дарыга суйдуттуп, кара таакпы тыртып, одеколон ижип, корум-чурум үреп, каржы-хажагай чаңын көргүзүп чорбаанар.

Аныы кайгамчык чаагай үеде ында-мында арагалаан кижилер, оор-сук кылып, кем-херек үүлгеткен улустар дугайын кижи чон аразынга болза дыыраар, солун, сеткүүлдерден-даа номчуур-дур.

Ылангыя чамдык тыва аныяктарның бак ажы-чаңын республикадан дашкаар черлерде чугаалажып турары чажыт эвес. Оон кедерее өөренген черинден үндүрүр. Ол дээрге бисте бүгү аныяктарның четпес талаалары эвес, чүгле ийи-чаңгыс кижилериниң уржуу деп чүве билдингир. Кайы-бир чонга чаңгыс-даа тыва кижи оор болуп көстүр болза, бүгү тывалар оор кылдыр билдинер деп бодаар мен. Чаңгыс тыва кижи культура чок, мелегейин, ындык-хевин безин орта кеттинмес, арагачызын көргүзер болза, бүгү тывалар ындыг деп бодай берип болур болгай. Оон уржуунда шак ындыг чүрүм үрекчилери чүгле боттарының арын-нүүрүн эвес, а чонунуң ат-алдарын буза-тадып чоруурун ол. Комсомол, хей-ниити организациялар ының талазында бо талазы-биле ажык чугаанны кылып, хурал-суглаага ындыг четпестерни сойгаалар болза дээштиг болгу дет.

Чонунуң хей-хей чылдардагы чаагай чаңчылдарын камгалап, сайзырангайдарны аныяктарның дорт хереө эвес бе? Азы ону арагаалары, таакпылаары, одеколон ижери ышкаш багай чаңчылдарга садып ижиптер бе? Бо чижектиг чидиг айтырыгларны аныяктар-биле ажылдап турар организациялар дорту-биле тургуска эки.

Орус КУУЛАР.
«Октябрь 30 чылы» совхозта күш-ажылдың хоочуну.
Сүт-Хөл район.

Чагаа парлаттынган соонда

АВТОР ДААП БИЖЭЭН

Бо чылдың август 25-те, № 197 «Шынга» Бады-Сарай Ооржактың «Эрге-дужаалын ажылгаалаш» деп үүлү парлаттынган. Оон утказы мындыг: Автор кадыы баксыраш, Социал хандырылга министерствозундан 120 рубль-биле путёвка садып алгаш, «Чедер» курортунга дыштанган. Кадыы дыка өжижээн. Дараазында чылда чоруур дээрге путёвка чок болган. Социал хандырылга министерствозунга баргаш, министр Сергей Дамбаевич Кировтан путёвка дилеп алган. Оон районнуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизинге кирерге, «Мен аарып турумда, Анна Хапынаевна Ондар үлеп каапкан болду» диген. Элээн болганда баарга, 2-ги, 3-кү сезоннарның путёвказы чок, дөртку сезонда баарын сүмелээн. «Кырган улус соокка шыдашпас бис» — дээш албаан. Анна Хапынаевна чайгы келген халас путёвка-биле боду дыштанган деп дыннаан. «Эде тургустунуушкун үезинде бодунуң эрге-дужаалын ажыглап, мынчаар хажыдыышкын кылып орарга болур бе? Путёвканы чүге будуддурганыл?» деп, автор чагаазынга бижээн.

Ук үүлге хамаарыштыр Сүт-Хөл райкүүскомунуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи А. А. Монгуштуң редакцияга харыылааны болза: «Бады-Сарай Ооржактың үүлүүнге хамаарыштыр дыннадырывыс болза, ында бижиттинген фактылар бадыткаттынмаан. Ол кижи путёвка дилеп алган. Оон районнуң Социал хандырылга министерствозунга баргаш, министр Сергей Дамбаевич Кировтан путёвка дилеп алган. Оон районнуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизинге кирерге, «Мен аарып турумда, Анна Хапынаевна Ондар үлеп каапкан болду» диген. Элээн болганда баарга, 2-ги, 3-кү сезоннарның путёвказы чок, дөртку сезонда баарын сүмелээн. «Кырган улус соокка шыдашпас бис» — дээш албаан. Анна Хапынаевна чайгы келген халас путёвка-биле боду дыштанган деп дыннаан. «Эде тургустунуушкун үезинде бодунуң эрге-дужаалын ажыглап, мынчаар хажыдыышкын кылып орарга болур бе? Путёвканы чүге будуддурганыл?» деп, автор чагаазынга бижээн.

Ук үүлге хамаарыштыр Сүт-Хөл райкүүскомунуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи А. А. Монгуштуң редакцияга харыылааны болза: «Бады-Сарай Ооржактың үүлүүнге хамаарыштыр дыннадырывыс болза, ында бижиттинген фактылар бадыткаттынмаан. Ол кижи путёвка дилеп алган. Оон районнуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизинге кирерге, «Мен аарып турумда, Анна Хапынаевна Ондар үлеп каапкан болду» диген. Элээн болганда баарга, 2-ги, 3-кү сезоннарның путёвказы чок, дөртку сезонда баарын сүмелээн. «Кырган улус соокка шыдашпас бис» — дээш албаан. Анна Хапынаевна чайгы келген халас путёвка-биле боду дыштанган деп дыннаан. «Эде тургустунуушкун үезинде бодунуң эрге-дужаалын ажыглап, мынчаар хажыдыышкын кылып орарга болур бе? Путёвканы чүге будуддурганыл?» деп, автор чагаазынга бижээн.

Ук үүлге хамаарыштыр Сүт-Хөл райкүүскомунуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизи А. А. Монгуштуң редакцияга харыылааны болза: «Бады-Сарай Ооржактың үүлүүнге хамаарыштыр дыннадырывыс болза, ында бижиттинген фактылар бадыткаттынмаан. Ол кижи путёвка дилеп алган. Оон районнуң социал хандырылга килдизиниң эргелекчизинге кирерге, «Мен аарып турумда, Анна Хапынаевна Ондар үлеп каапкан болду» диген. Элээн болганда баарга, 2-ги, 3-кү сезоннарның путёвказы чок, дөртку сезонда баарын сүмелээн. «Кырган улус соокка шыдашпас бис» — дээш албаан. Анна Хапынаевна чайгы келген халас путёвка-биле боду дыштанган деп дыннаан. «Эде тургустунуушкун үезинде бодунуң эрге-дужаалын ажыглап, мынчаар хажыдыышкын кылып орарга болур бе? Путёвканы чүге будуддурганыл?» деп, автор чагаазынга бижээн.

Оларның дилээн ёзугаар ийи путёвканы министерство чорудуп берген. Ол путёвкаларны бөөривиске, «Орайдыр» дээш албаанвар. 1986 чылда бистен халас путёвка алгаш база «Чедерге» дыштанган кижи.

Ол үүлүнде «Анна Хапынаевна мээн халас путёвкам-биле дыштанган» деп бижээн. Ону ол кымдан дыннаанаыл, чүге ол кижиниң адын айытпааныл? Анна Хапынаевна ажылдап келген үеринден бөөр курортка дыштанын көрбөөн кижи. Ол боду социал хандырылга шугумунда үр чылдарда ак сеткилдиг ажылдап чоруур. Идепкейлиг-даа кижи. Ол бүгүү чурттакчы чон-даа балыктаар».

Редакциядан: Бады-Сарай Ооржактың үүлүнге бо харыыны алган соонда, республиканың Социал хандырылга министерствозунга солуунуң корреспондентизи чедип, министр С. Д. Киров, ында күш- ажыл, амыдырал айтырыгларының талазы-биле инспектор И. К. Монгуш олар-биле ужуражып, Бады-Сарай Ооржактың путёвка айтырыт чораанын сайгарган. Ол ышкаш Сүт-Хөлде социал хандырылга килдизинге база четкен. Район чурттакчылары путёвканы чүгле боттарынын социал хандырылга килдизин дамчыштыр алыр ужурлуг. Ынчалзажок Бады-Сарай Ооржак республиканың Социал хандырылга министерствозунга кирип, министрден ийи путёвка айтырып алганы шын болган. Бо чылдың май 25-те «Чедерге» дыштаныр дөрт путёвканы районнуң социал хандырылга килдизинче министерство чоруткан. Ол путёвкалар чеди айның алдыдан 29-ка чедир дыштаныр хуусаалыг. Дараазында ол-ла курортка дыштаныр ийи путёвка база бадырган. Ол сес айның 23-тен тос айның 15-ке чедир дыштаныр хуусаалыг. Бо ийи путёвканы чогум-на Бады-Сарай Ооржакка бээрибиле бадырганын Ирина Калга-ооловна тайылбырлады.

Бады-Сарай Ооржакка орай-даа болза, путёвканы берген. Оон ойталап каапканын боду бижип турар. Чыл саныда-ла ол-ла үеде дыштанырын күүзүрү аарыг-аржык кижиге чептүг болбайн аан. Ынчалзажок районда ол ышкаш дыштаныксаар, кадыын эки-жидиксээр күш-ажылдың хоочуннары хей болгай. Социал хандырылга килдизин аргалыг-ла болза, келген путёвкаларны эолчегде кижи бүрүзүнге чедиштирер дээш кызыдары чептүг. Бады-Сарай Ооржак путёвкалар бээрге адбайн, социал хандырылга килдизиниң ажылдакчыларын бурууладып, «мээн халас путёвкам-биле дыштанган» деп дамчыыр чугаа дыннаан, редакцияже даап бижээни илерээн, а ол таарыр бе? Бир эвес бижиир болза, тодаргай фактылыг, ылап көргенин айтыр болгай. Пенсионериниң чагаазында фактылар амыдыралынын чүгле хүнүн бодаан сеткилин илереткен. Ынчангаш социал хандырылга килдизиниң актыг ажылдакчызын бурууда[illegible]дыг-берге оруун эрткен, хоочун пенсионер кижи, бодунга ачы-дуза чедирер хамаарылгалыг ажылдакчыларының мурнунга арын-нүүрге таарышпас, ындыг эпчок үүлүү кылган. Хоочун кижи дээш аная бүзүрээш, ук чагааны парлаан редакция бо удаада база бурууузут болганын Анна Хапынаевна Ондарның мурнунга миниип тур.

Эде тургустунуушкун дугайында бодалдар

ЭКОНОМИКАНЫҢ СОВЕТ ХЕВИРИНГЕ ДӨМЕЙ ЧҮҮЛДЕР БАР БЕ?

АКШ-тың күрүне департаментиниң белик албан-хулаалдыг ажылдакчызы-биле бир катап чугаалашкан мен. Бистің реформавыстың дугайында, эде тургустунуушкун дугайында барык бир шан үргүлчүдээн чугаанын сөөлүнде мегге ындыг айтырыг салганнар: «Сеңерниң реформаңар, экономикаңарның модели (хевири) Югославияда реформа, модель ышкаш-тыр ве?». Бистің экономикавыстың хевири кожуг ындыг эвес деп тайылбырларын ораладаткан мен, мынчалзажок мээн тайылбырымны билбөөнвер. 90 чылдарның эгезинге чедир бистің шинчээдин алыр деп турарывыс совет экономиканың модель-хевири өске чурттарда бар хевирге американнар демейлеп турганнар.

Барын чук чурттарында рынок (салыг) экономиказының модели-биле бистің экономикавыстың хевирин болганчок-ла база демейлеп тururлар. Барын чүү экономикалыгы хевирин ёзугаар Совет Эвилели болдуун экономикалын эде тургузуп, чаартып турар деп саналарын ам-та чедир ораладаткышкан. Даштыны чурттарының экономиказының модели бистер көңгүс өттүнмейн турар бис. Ол модель биске шуут таарышпас болгаш биске бичин-даа хереө чок. Бистің моделивис нарын болгаш социалистиг, планныг экономиканың модели-дир.

Өртектерниң болгаш чонуун орулгазының балансылыг, дүүшкен болурунуң, рынокка хереглелдиг болгаш саналдан садарының дециижилгезинин айтырыгларын чүгле өртектерниң болгаш үндүрүглериниң дузазы-биле эвес, харын-даа улус ажыл-агый хөгжүүдезинин дөн-дески болурун дорт планныг эргелеп башкарар хемчегдер-биле база шинчээдирлээр бис.

Ханы революстут характерлиг экономиктиг үндезин реформаның дугайында чугаа болуп турарын демдеглээри чугула. Эргелеп башкарылганың эрги механизмин үндезиниң-биле үрээр болгаш социалистиг принциптерге бүрүн үндезилеттинген чаа механизмни, социалистиг идеаларга, сорулгаларга, социал норма-чижектерге бүрүн даянган механизмни тургузарын бодап турар бис.

Маңаа холбаштыр амыы бар модельни канчаар көөрүүнүн дугайында айтырыг тургустунуп ижеп турар. Амыы модель бирги-өөр чугаалаарга, бистің совет экономикавыстың хевирингге кандыгыл? Бистің хөгжүүдевиске теоргу талазы-биле дескиндеп эвес болуушкунварның уржуунда боттандырары эргежок чугуда апарган эде тургустунуушкун таварылга бе, азы дүрүм ёзугаар чайлаш чок негеттинин келген бе?

Мен бодан көөрүмге, эде тургустунуушкун кандыг-даа таварылгада чайлаш чок болган эргежок чугуда болу берген. Ниитилелдин дешилгелиг тургузуу болур социализм революстут ёзу-биле доктаамал чаартынар болгаш шынар талазы-биле улам бедик чаваже бөдүүрүр болгаш диалектика ёзугаар сайзырангайжыр ужурлуг. Эргелеп башкарылганың амыы системазы тургустунган үеден соңгаар бистің экономикавыс бодунуң хемчээлинин техниктиг сайзырамының, социал шынарының, ол чорудулгага киржип турар кижилериниң — миллионмиллион кижилериниң характеринің талазы-биле мырынай өскерилген болгаш улам-па бурунгаар хөгжүн болуп турар. Ынчангаш эргелеп башкарылганың шаанда-ла тургустунган системазы, аргалары, хевирлери будурукчу күштериниң хөгжүлдезинин амыы деп кандыгыл? Бистің хөгжүлдевиске теоргу талазы-биле дескиндеп эвес болуушкунварның уржуунда боттандырары эргежок чугуда апарган эде тургустунуушкун таварылга бе, азы дүрүм ёзугаар чайлаш чок негеттинин келген бе?

Мен бодан көөрүмге, эде тургустунуушкун кандыг-даа таварылгада чайлаш чок болган эргежок чугуда болу берген. Ниитилелдин дешилгелиг тургузуу болур социализм революстут ёзу-биле доктаамал чаартынар болгаш шынар талазы-биле улам бедик чаваже бөдүүрүр болгаш диалектика ёзугаар сайзырангайжыр ужурлуг. Эргелеп башкарылганың амыы системазы тургустунган үеден соңгаар бистің экономикавыс бодунуң хемчээлинин техниктиг сайзырамының, социал шынарының, ол чорудулгага киржип турар кижилериниң — миллионмиллион кижилериниң характеринің талазы-биле мырынай өскерилген болгаш улам-па бурунгаар хөгжүн болуп турар. Ынчангаш эргелеп башкарылганың шаанда-ла тургустунган системазы, аргалары, хевирлери будурукчу күштериниң хөгжүлдезинин амыы деп кандыгыл? Бистің хөгжүлдевиске теоргу талазы-биле дескиндеп эвес болуушкунварның уржуунда боттандырары эргежок чугуда апарган эде тургустунуушкун таварылга бе, азы дүрүм ёзугаар чайлаш чок негеттинин келген бе?

Мен бодан көөрүмге, эде тургустунуушкун кандыг-даа таварылгада чайлаш чок болган эргежок чугуда болу берген. Ниитилелдин дешилгелиг тургузуу болур социализм революстут ёзу-биле доктаамал чаартынар болгаш шынар талазы-биле улам бедик чаваже бөдүүрүр болгаш диалектика ёзугаар сайзырангайжыр ужурлуг. Эргелеп башкарылганың амыы системазы тургустунган үеден соңгаар бистің экономикавыс бодунуң хемчээлинин техниктиг сайзырамының, социал шынарының, ол чорудулгага киржип турар кижилериниң — миллионмиллион кижилериниң характеринің талазы-биле мырынай өскерилген болгаш улам-па бурунгаар хөгжүн болуп турар. Ынчангаш эргелеп башкарылганың шаанда-ла тургустунган системазы, аргалары, хевирлери будурукчу күштериниң хөгжүлдезинин амыы деп

Ажыл-агый чорудулгазының ол хевирлериниң ССРЭ-де хөгжүдези болза социалистиг өнчүүнүң будуужун билип алыр талазы-биле бурунгаар улуг базым болуп турар. Хей ниитилелдерни ажыглавышаан, бурунгаарлаары чугула дээрзин билип турар бис. Үнелиг чугула үүлүдерни, продукцияны кооператив, хуу секторда черле камгалалыг ёзу-биле көрүп турары ыдаң дээрзин демдеглаар херек. Кооператор кижи, хуузунда ажылчын бодунуң шак бүрүзүн, продукциязын, ажыглалында эт-хереклерин ээ ёзу-биле камнап турар. Камгалалыг ол үүлүдү деткиир херек.

Кооператив азы хуузунда ажыл-чорудулгада шинтирлээри чугула айтырыглар база бар. Үндүрүглериниң болгаш социал контролюнуң еске-даа хевирлериниң дузазы-биле ол айтырыгларны шинтирлээри чугула. Социал талазы-биле таварышпас кылдыр орулгаларның алдынга берип болурун үстүнде айытынган үүлдериниң дузазы-биле чайладып болур. Ынчаарга бо айтырыглар — херек кырында ындыг-ла берге эвес айтырыгдар-дыр. Кооперация дугайында, күш-ажылчы хуузунда ажыл-чорудулга дугайында айтырыг—ол дээрге ындыг-ла берге эвес болгаш өнчүүнүң хамаарыштыр алырга, кол айтырыг-дыр. Кооперация дугайында, күш-ажылчы хуузунда ажыл-чорудулга дугайында айтырыг—ол дээрге ындыг-ла берге эвес болгаш өнчүүнүң хамаарыштыр алырга, кол айтырыг-дыр.

Бистің чурттувуста будурулгенин чепсек-хереклериниң күрүнеңи өнчүү болгаш социалистиг кол өнчү болуп турар. Ол өнчүүнү үндезилеттинген будурулгелерни эн-не эптиг эртем-техниктиг дешилгенин чедишкиннеринге дүргеп дүүшкен болдуурар дугайында айтырыг эн-не кол айтырыг болуп турарын эде тургустунуушкунун чорудулгазының үезинде бүзүрээн бис. Күрүне будурулгези болза ниитилелдин дүргеп өскерлиг, чаартының турар хереглелдеринче дүүштүр база эптим-биле дүргеп эде тургустунган турар ужурлуг.

Совет экономикачың амыы үеде эде тургустунуушкунунда эң чугула база бир айтырыг —ол дээрге күрүне өнчүүнүң үндезилеттинген будурулгелерде ажыддан турар бүгү кижилер будурулгени, оон чепсек-хереклерин, продукцияны база эн-не камналгалыг, сагыш чованчыр ёзу-биле көрген турарын чедип алыры-дыр. Социалистиг будурулгеде бүгү кижилер тур үеде хелеен алыр дээш ажылдап турар эвес, а бүгү ниитилелдің социалистиг будурулгелиниң ёзулуг ээлери-дир. Бо дугайын ажылдап, специалист, мастер бүрүзү чүрээнин ханыысында билген турар ужурлуг. Бүгү совет кижилериниң, бистің бүгү ниитилелиивистің чаагай чоруу күрүнеңи социалистиг будурулгелериниң чедишкининиг ажыддарындан хамааржыр дээрзин ажылчын бүрүзү ханыы-биле медереп билген турары чугула. Ынчангаш будурулгедем кижиниң хоорулчак чоруун ажыр эртери — эргелеп башкарылганың чугула айтыомы-дыр.

Бо чугула айтырыгны шинтирлээри амдыызында чедип алдынмайн келген. Күрүненің социалистиг өнчүүнү дүргеп эде тургустунар болгаш чаа техниканы ажыктыг кылдыр шинчээдип алыр аргалыг болзун дээш бүрүн бот-орулгачарылганы, бот-ажыглаанышкынны, бот-башкарылганы, будуруукчуларның соңгаалыг чоруун боттандырын турар. Бо бүгү хемчеглер болза будурулгенин ажыктыын ийи-үш хуу бедидериин айтырыы эвес, а тоогунун, үеним нелелдеп[illegible]дир.

Академик Л. АБАЛКИН.
ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының экономика институдунуң директору.
(ПМА).

ССРЭ-ниң Электротехника үлетпүрүүн министрининг бо чылдың июль 18-те дужаалын ёзугаар Москвада биче вольтулуг аппаратура заводун орулгалыг эвес болганы-биле хаттан. Оон орнунга «Москваның биче вольтулуг аппаратура заводу» деп кооператив бүдүрүлгезин турган. Ол завод мурнунда министерствога хамааржыр турган бажыңны, дериг-хереклерни болгаш еске-даа чепсек-хереклерни ажыглап турар.

Бүдүрүлгенің кол пехтериниң 400 ажылдакчылары болгаш кол специалистери чаа турган кооперативтиң кежигүннери болган. Өске арткан 1200 кижи керээ ёзугаар ажылдап турар, кооперативке хүлээп алыышкын үргүлчүлеп турар.

Заводтуң администрациязының ажылында өскерлиишкиннер хей саныыг көргүзүүлер талазы-биле мурнунда турган статистика отчёттарының 112 хевиринден ойталаар болгаш чүгле үш көргүзүүнү: ажылдап турарларның санын, садып сайгарганындан киргген орулганы болгаш төлевир фондузун үндезин чүүлдер кылдыр хүлээп алыр арганы берген.

1995 чылга чедир 8,5 миллион рубльди чыып алгаш, кооператив күрүнеден ол заводту долузу-биле садып алырын болгаш бодунуң продукциязын делегей рынокунга садарын төлевилеп турар.

ЧУРУКТА: кооператив кежигүннери электри херексеңдерин чыып эптээр цехте (солагай талазындан оң талазынче): цех начальниги А. И. Жиляев, электромонтажник Н. Н. Романенко болгаш кол конструктор В. Д. Дорофеев олар.

Р. НЕТЕЛЕВТИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЯРМАРКАЖЕ МООРЛАҢАР-ЛА!

ЭЪТ-ДААА ЭЛБЕК БОЛГАН, А КАРТОФЕЛЬ ЧЕДИШПЭЭН

Ажыы-биле чугаалаарга, октябрь 8-те Кызылга 4 районуң совхозтарының баа еске-даа будурулгелериниң киржири ярмарка болур дугайында Агроулетпүркүркомдаң чарлаа эккээрге, бистерге, редакцияның ажылдакчыларынга, өөрүүчүт болган. Бистиң мындыг сеткилиристи кызылчылар баа үдешкен боор. Кодзо ажыл-агый продуктуларын садары-биле ярмаркаларны организастап турар апарганы кымга өөрүүчүт эвес боор.

Бо удаада ярмарка дугайында материал бижиири-биле редакциядан даалга алгаш, октябрь 8-те рынокка эртенгиниң 8 шак арай четпейн турда бардым. Эрткен чылын ажыл-агыйлар 8 шак четпейн турда-да, бараанныры садыр эгелей берген турган үүве. Бо удаада мындыг эвес болду: үүгле «Х Улуг хураал» совхозтуң төөлөри аът баа теве эдин саткан турдар. Оон ынай рынокту дерүүне эрте бээримге, кооператорлар хамык-ла бараанныры — балыкты, сыын эдин, картофельди, ногааны болгаш еске-даа чемнери чаа-ла делгээш, садыр эгелей бердилер. Улус эндерик, оочурлар ийи-үш каът. Ол баа уткалыг. Оон чоорту-ла ярмарканың киржикчилери — ажыл-агыйлар баа садыр алыкчылар-даа эндериш-ле келди. Чок, чамдык совхозтар ярмаркага арай саадап келгени дээш, бодум хуумда бичии-даа хомудавадым. Ырак черден улустуң кээп турар шаа-ла ол-дур.

Ярмаркага баштай келген садыр алыкчылар тыва даллган, тараанны, шөйүндүлерде кудуп каан чиг ханны садыр ап четтигипкен, озалдаанныр-га ону «көөргеткен» турлар. Ол чемнерни баа-ла баяны-колчулар саткан болду.

Эрте келген ажыл-агыйның төлөөлери-биле чугаалажыр-дыр деп шинтпирледим. Оларның автомашиназынга улус үүлеп кээп-ле турлар:

— Оо, теве мөгенниң чаан садыр алыр-дыр, черде теве эдин ижин-баары багай кижиге эм үүве дээн—дээш, ону садыр ап турарлар-даа бар. «Х Улуг хураал» совхозтуң директору Чимит-оол Монгушка ужуражы бердим:

— Эртенгиниң 7 шакта-ла садыр эгелей бердивис. Баян-Колдан 5 шакта үнген бис. 7 кижи келдивис. Бо эът садыр турар улузувус совхозтуң ажыл-агый эргелекчизи Оммаа Донгаковна Допчаанның баштааны бухгалтерия аппарадының ажылдакчылары-дыр. А тыва аъш-чем аймаан Анна Ойдуп-оол баштаан лерөөженнер чөвүделиниң улузу садыр саарды — деп, директор таймылбырлады. Баян-колчулар бир фляга өремени, 1 шоодай соктаан даллганы, шөйүндүлерде кудуп каан чиг ханны саткан болдулар.

Эрткен чылын күску ярмаркага «Х Улуг хураал» совхоз баа идепкейлиг киринкенин сактып келгеш, ынчан аъш-чемни чеже рубльге садыр саарганын директордан айтырдым. 5.6 муң рубльге саткан улус болду.

— Чимит-оол Уткушович, силерниң совхоз бо аъш-чем аймаан ам хоорайга эккеп садыр турар-дыр. А суурнар улузу «биске садыңар» дей бербес бе?—дидим.

— Чок, бисте эът айтырыы колдуунда шинтпирдеттинген, бо сентябрь айда безин чурттакчы чондан 147 болда малды, 160 хаваны садыр алдывыс. Эът магазинде доктаамал турар...

Директорнуң харыызы мындыг. Көрбес силер бе, Баян-Колда Аъш-чем программазын боттандырар талазы-биле чамдык ажылдарны кылып турар-дыр. А даллган-тараанны хөрөөженнер чөвүделиг улуска соктаткан. Оон өртөөнүң чамдызын даллган-тараа дужаваан улуска баа бөөр. Соктаан даллганың бир килограммының өртөө 1 рубль. Ол чиик-тир. Садыр алыкчылар боттары-ла ол дугайын чугаалажып турдулар. «Чыраа-Бажы» совхозта кооператив канчап ону механизастаан арга-биле сокташ. 1 килограммы-ла 5 рубльге садыр турар деп...

Даразызында Каа-Хемде «Бурунгаар» совхозтуң ногаа бригадири Павел Константинович Ким-биле ужураштым. Бо ажыл-агый ногаа аймаан 53 гектарга тараан. Эрте быжар ногааны саткаш, оон 7 муң рубль орулганы киргеп. Бурен-хемчилер ногааны консервалаш-даа садыр турлар. Оон ангыда диригг өдүрүктер баа бар, бирээзинин-не өртөө 8 рубль. Мал чеми кызыл-тас, ногаа өстүрериге херек ирилди өдек, малга пресстөөн саваң дээш бо ажыл-агый хейле үүлдерни ярмаркага эккелген. Ниитизи-биле 8 автомашина келгенин бодап көрөөлицер.

Найысылаалдың рынокгунуң артыы талазында адыш ону дет шөлүүгешке октябрь 8-те автомашиналар, садыр алыкчылар-даа хей-ле болду. Аңаа мал чеми — тараа, комбикорм саткан. Үүгле «Кок-Тей» совхоз 12 тонна тараа кудурүүн эккеп сатты. Оон бир килограммының өртөө 12 копеек. Эки аа! Ынчангаш боттарында мал-маган, даргаа-куш алыр-ап турар кызылчылар оон 5-6-даа шоодайны садыр ап турарын көрдүм. Бир садыр алыкчыга чеде бердим. Оон алы Валентина Андрияновна Алтухова. Ол 5 шоодайны садыр апты. Эрткен чылын күзүн болган ярмаркадан баа ол хире мал чемин садыр алган, а ынчан бир килограммның өртөө 0.6 копеек тургаанын сактып чугаалады. Мурнуку соңгаларында «Ярмарка-88» деп каан бижиктиг автомашиналарны рынокту баа ипподромнуң деңнискээринге бо-ла көрүп болур чорду.

Эрткен чылын күзүн ярмарка дугайын бижип тура, рынокка мырынай сыңыпсас, тар дээрзин солунга шүүмчүлээн бис. Ону бо чылын черде өскээр бодаап, ийи кезек черге— рынокка баа ипподромга организастааны черле таарымчалыг болган.

Ипподромга Кызылдың куш фабриказының, «Кара-Хаак» совхозтуң төлөөлери хей продукцияны саткан. Сеңзуреди оларга Бин-Хемде «Кызыл тараачын» совхозтуң улузу көөн немешкен. Куш фабриказы дагаа эъдиниң үш янзы сортун, мүнге хереглөөр үүлдерни саткан. Ол колдективтиң ярмаркага киржирде бир эки үүлү болза, кандыг-кандыг чем аймаан, оон өртөө чежел баа садыгжызы кымыл дээрзин чараштыр бижиглээш, кеску чердерге азын алгылаан турган.

«Кара-Хаак» — республиканың эң-не ногаажы ажылагыйы. Ындыг болганда, октябрь 8-те олар 4 автомашина ишти капустаны эккелген. А ол капустаның арыг, чаагайын садыр алыкчылар магадап, ап турдулар. Бо совхоз бир гектардан-на 265 центнер капустаны азыр планныг турган, ону херек кырында дыка ажыр күүсеткен, ынчангаш сыдар продукциязы кеңдээн.

— Хүнде 80-даа автомашина капустаны садыг шугумунче чорудун болур бис, саадап тур, ажылчыннар шуут-ла дуурен турлар— деп, «Кара-Хаак» совхозтуң директору Михаил Владимирович Петров мөгөө чугаалады. Бо ажыл-агыйның ногаа аймаан бригадирлер боттары эккеп садыр турлар. Альбина Ивановна Немцова, Фаина Бурукаевна Бардынова олар кол бухгалтерния оралакчызы Светлана Калгаковна Чоодунуң удуртулгазы-биле ажылдап турдулар. Боторуга-чарыгланы: ол колдективтер, шыпап-ла, бо чылын эки-ле ажылдаанар.

Каа-Хемде «Ленинчи оруу» совхозтуң эккелген картофелин улус шуут-ла хунаажып турган, садыр алды. Ону эки сорттап, кургаткаш, саазын шоодайларда саадап каан. 2 тоннаны эккелген. «Ам эккээр силер бе, бар бе?»—деп, ук совхозтуң төлөөзи Дембирел Салчактан садыр алыкчылар салдынмайн турдулар. Ийе, эки продукция эккээрге ыдыг. А рынокка четкилергеш суп каан картофельди улус шоолуг албаан, ол болгаш шынары куду, а чамдыктары үрелик болган.

ТҮҢНЕЛ: дузалаал ажылагыйта хереглөөр үүлдерни, ол ышкаш аъш-чем аймаан кызылчылар ол хүн, октябрь 8-те ярмаркадан хейну садыр алганнар. Эът-ле хей болган, ону улус пеккуже алган боорлар, соок турган болза, ам-даа алыр үүвени деп турдулар. Бирээде ындыг, а ийнде, бо удаада ярмарканы хоорайның чеен талазынга, ипподромга баа организастааны эптиг болган. Харын моон соңгаар чүгле орта, ипподромга организастаа кандыгы?

Чүге дээрге рынокка черде арай таарымча чок, тар, дыкпыш. Бо удаада оон девискээри малгаштыг, боктуг болган. А ниитизи-биле четпес үүл болза, ипподром девискээри бааран, ынаар автобустарны организастааны-дыр. Моон соңгаар ону ынап-ла өөренип көөр ужурлуг.

Шак мындыг ярмарканы организастап турары черле эки. Ол дээш Агроулетпүркүркомга, совхозтарга өөрүп четтиргениниң илередир ужурлуг бис.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: ярмарка үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотову.

Хамааты камгалалы

ЧЕДИНГИР СУРТААЛДААР

Хамааты камгалалын пропагандалаары дээрге Төрээн чуртту камгалаарының ленинчи идеяларын база хамааты камгалалының билиглерин, дайын-даа, тайбын-даа үеде хамааты камгалалының сорулгаларын күүседириге чонну калбаа-биле киришпиттирерин чедип алыры дээн нептереди-дир.

Хамааты камгалалының мурнунда сорулгалар улуг. Ажылчын чонну, аныяк-өскенни серемчилеңгир чоруккан, ХК-ның ап чорудун турар ажыл-чорудулгазынга быжыг бүзүрелге кижизидери, оларны мораль мөзү-турушка белеткээри база кижи бурузунуң социалистиг Ада-чуртту камгалаар херекке Конституциядa аймтаан мынчыг хүлээлгезин медереддин-биле күүседирин сагындырар. Амгы үеде ХК-ның ролюнуң бедээнин, оон бүгү чончу характерин ханызы-биле тайылбырлаары болур.

Хамааты камгалалында кандыг-кандыг сорулгалар барыл? Социалистиг Ада-чуртту камгалаар дугайында ленинчи чагыгларны чонга тайылбырлаары, СЭКП-ниң XXVII съездизинин болгаш оон соонда болуп эрткен пленумнарының материалдарында чуртту камгаланыр күүзүн бүгү тала-биле быжыглаарының эргежок чугулазын чонга чедирери, СЭКП ТК-ның болгаш Совет чазактың камгалал айтырыгларының талазы-биле болгаш ХК-ның ажылын сайзырангайжыдар сорулга-биле моон соңгаар чорудар үндезин эде тургустуунушкынар дугайында доктаалды чедингир тайылбырлаар. Чуртту камгаланыр шинээн быжыглаарынга, оон экономиктиг, мораль-политиктиг туружууга ХК-ның тудуш организатиг харыызаазын тодаргайлаар болгаш оон-даа ыдай маанаа хамаарышкан чугула политиктиг документилериниң ужурутказын масса чонга чедирер хүлээлгелиг.

ХК-ның ап чорудун турар практиктиг ажыл-чорудулгазының ажыктымын, камгаланыырына хереглөөр чепсек-херексеңдерниң быжырымчалыы чоннуң хамааты камгалал талазы-биле билиндеги, шын хеделириндеги хамааржыр дээрзин билиндирери чугула. ХК-ның талазы-биле ажылагый объектилериниде өөредилгелериниң мурнакчы дуружулгазын нептереди-дир, бүгү чоннуң ХК-ның билиглерин шинээдириге чанчыктырып, ажыктыг түнелдерин чедип алыр. Ол ышкаш ХК-ның дайынчы чанчылдарын пропагандалаар, ону чонну кижизиде-ривче угландырар. Ынчангаш амгы үеде чонну агаар халдаашкынының үезинде болгаш бойдустуң айылдыг болуушкынларында камгалаарының хереэнге ХК-ның пропагандазы шериг-патриоттуг кижизидилгенин алырылбас кезээ болуп, оон ролю удам өскен.

Республиканың хамааты камгалалының штабы пропаганда ажылын чорударда партийниң XXVII съездизинин болгаш СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунуң шинтпирлериге үнтезилеваан, ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң, Хамааты камгалалының начальнигинин директивазын ёзугаар чорудуп турар. Хамааты камгалалының пропагандазы чер-черде партия комитеттериниң, эге организацияларының дорт удуртулгазы-биле чорун турар. Ол ажылга республиканың пардалга органнары баштаан, ол ажылды дорт харыылаан турар районуң хамааты камгалалының штабының начальнигин Леонид Шутовтуң бедик харыысалталыындан хамаарыкып турар. Ол ышкаш районуң күүсекчи комитетиниң даргазы Дуңгар-оол Монгуштуң талазындан чогуур үезинде негелдеп туруп-зуп, практиктиг дузаны чедирип турарында база партия райкомунуң талазындан бо ажылче оонза кичээнгейни салып, биилиг удуртуп турганында.

Ниитизи-биле республиканың ХК-ның пропагандазы ажылы чоорун турза-даа, ук ажыл ам-даа негелдеанге чедир чоруттунмайн турар. Республиканың ыраак-узак районнарында ХК-ның пропагандазы чедир чоруттунмайн турар. Өвүр, Монгун-Тайга, Бай-Тайга, Эрзин, Тес-Хем. Тоолу районнарда ХК-ның пропагандазы дыка куду дейнелде. Одар план безин чон ажыыдан турар.

Хамааты камгалалын пропагандалаарда кеску агитацияже кичээнгейни салыры чугула. Бо ажыл чамдык черлерде база четей тургустуунган. Клубтар, библиотекалар, албан черлери ХК-ның стендилери, булуннары-биле дерттинмиин болгулдар.

ХК-ның пропагандазын ук организацияларның мурнунда салдынын турар сорулгаларынга дүүшүүр чорудары негеттиниң турар. Оон пропагандаа ажылын моон соңгаар партийның XXVII съездизинин, партийның XIX Бүгү-иттек конференциязының шинтпирлериге удуртулга болгуруп чорудары чугула.

Тыва АССР-ниң Хамааты камгалалының штабының начальнигинин пропагандаа талазы-биле дузалакчызы.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ЮГОСЛАВИЯДА БАЙДАЛ

БЕЛГРАД. (СЭТА). Югославияның амгы байдалы, шыпап-ла, аар-берге: чуртта политиктиг байдал чидиглеиген, ажылчы чонуң бо айларда чорудуп турган митингилериге ниитилелде тургуступ келген байдалга улуттуң чөптүг таарымнас чоруу илереттирген. Ол дугайын Югославияның хамааты-ларынга ЮСФР-ниң Президиумунуң өмүнээзинден радио болгаш телевидение дамчыштыр чүве чугаалап тура, ЮСФР-ниң Президиумунуң даргазы Рамф Диздаревич чугаалаан.

Чуртта экономиктиг байдалга хамаарыштыр будурулгенин хөгжүлделинде чангыс черге таптаашкыны болдуруп турар эң-не улут айтырыг инфляцияның бедик темпилери, өртектериниң улгатканы, ажылчы чонуң ажыы-ны кезээ немешкен. Куш фабриказы дагаа эъдиниң үш янзы сортун, мүнге хереглөөр үүлдерни саткан. Ол колдективтиң ярмаркага киржирде бир эки үүлү болза, кандыг-кандыг чем аймаан, оон өртөө чежел баа садыгжызы кымыл дээрзин чараштыр бижиглээш, кеску чердерге азын алгылаан турган.

«Кара-Хаак» — республиканың эң-не ногаажы ажылагыйы. Ындыг болганда, октябрь 8-те олар 4 автомашина ишти капустаны эккелген. А ол капустаның арыг, чаагайын садыр алыкчылар магадап, ап турдулар. Бо совхоз бир гектардан-на 265 центнер капустаны азыр планныг турган, ону херек кырында дыка ажыр күүсеткен, ынчангаш сыдар продукциязы кеңдээн.

— Хүнде 80-даа автомашина капустаны садыг шугумунче чорудун болур бис, саадап тур, ажылчыннар шуут-ла дуурен турлар— деп, «Кара-Хаак» совхозтуң директору Михаил Владимирович Петров мөгөө чугаалады. Бо ажыл-агыйның ногаа аймаан бригадирлер боттары эккеп садыр турлар. Альбина Ивановна Немцова, Фаина Бурукаевна Бардынова олар кол бухгалтерния оралакчызы Светлана Калгаковна Чоодунуң удуртулгазы-биле ажылдап турдулар. Боторуга-чарыгланы: ол колдективтер, шыпап-ла, бо чылын эки-ле ажылдаанар.

Каа-Хемде «Ленинчи оруу» совхозтуң эккелген картофелин улус шуут-ла хунаажып турган, садыр алды. Ону эки сорттап, кургаткаш, саазын шоодайларда саадап каан. 2 тоннаны эккелген. «Ам эккээр силер бе, бар бе?»—деп, ук совхозтуң төлөөзи Дембирел Салчактан садыр алыкчылар салдынмайн турдулар. Ийе, эки продукция эккээрге ыдыг. А рынокка четкилергеш суп каан картофельди улус шоолуг албаан, ол болгаш шынары куду, а чамдыктары үрелик болган.

ТҮҢНЕЛ: дузалаал ажылагыйта хереглөөр үүлдерни, ол ышкаш аъш-чем аймаан кызылчылар ол хүн, октябрь 8-те ярмаркадан хейну садыр алганнар. Эът-ле хей болган, ону улус пеккуже алган боорлар, соок турган болза, ам-даа алыр үүвени деп турдулар. Бирээде ындыг, а ийнде, бо удаада ярмарканы хоорайның чеен талазынга, ипподромга баа организастааны эптиг болган. Харын моон соңгаар чүгле орта, ипподромга организастаа кандыгы?

Чүге дээрге рынокка черде арай таарымча чок, тар, дыкпыш. Бо удаада оон девискээри малгаштыг, боктуг болган. А ниитизи-биле четпес үүл болза, ипподром девискээри бааран, ынаар автобустарны организастааны-дыр. Моон соңгаар ону ынап-ла өөренип көөр ужурлуг.

Шак мындыг ярмарканы организастап турары черле эки. Ол дээш Агроулетпүркүркомга, совхозтарга өөрүп четтиргениниң илередир ужурлуг бис.

Седен ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: ярмарка үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотову.

ХООЗУНААЗААШКЫННАР... ЧҮВЕ БУДААР

Улус депутаттарының Шагаан-Арыг хоорай Советиниң күүсекчи комитединиң даргазы Сергей Федорович Киреевтиң бажың айтырыының талазы-биле хүлээп алыр хүнүнүң эртенинде оон-биле телефоннажып, «хүлээп алыышкынга олуржуп болур бис бе» деп айтырарывыска, ол күзелдин-биле чөпшээрешкен.

Ол хүнүнүң дүүш соонда, ийи шакта чеде бээривиске, оон ажылдаар кабинединиң даштыкы коридорунда кижи дээрге кизирт болду: чаш уруг-дарыглыг, кырган, аныяк...

Шынап-ла, кыштың соок тыныжы чоокшулааны-биле, Чаа Шагаан-Арыг хоорайда чурттаар бажың айтырыы сөөлгү үеде элээн дүшкүүрлүг, маргылдаалыг айтырыглар көдүрлүп турар. Ынчангаш маңаа ажыкчарлыг үеде ындыг-мындыг «дидирлер» болдурбазы-биле Тыва радионуң корреспондентизи олуржуп турар чүве болганда, хүлээп алыышкынга болур орус, тыва дылга чугааларны үн бижидер аппаратка бижидер бис деп ажыы-биле баш удур дугурушкан бис.

Аңаа баарының бетинде, оон мурнунда болуп турган, республика, район солуннарынга-даа, радио, телевидениеге-даа үнүп турган материалдарны таныжып көрүп, чүге чөрүлдөөлер тыптып кээп турарыл деп чүвени элээн өөренип көрдүвүс.

Ол ышкаш, чоокта чаа «Улуг-Хем» солуннуң редакциязынга болган ажык чугаага бажын-балгатче чөпшээрел чок кире берген хамаатыларның айтырыгларынга-даа харыы болуп боор деп бодалдарывыс-биле бо комиссияның хуралынга олуржуп, чеде бергенивис ол. Хүлээп алыышкынга үүг болганын чугаалаарының бетинде Чаа Шагаан-Арыг хоорайның бүгү чурттакчыларының аразынга хей дүвүрээзиниг айтырыгларны көдүрген, бо чылдың май 29-та «Тувинская правда» солунга парлаан «Шын» солуунуң ол районда тускай корреспондентизи Оюн Кодур-оолдуң «Таарымчалыг котедж» деп эгелиг үүлүнүң кол утказын каксы таныштырып көрөөли.

Ында болза Чаа Шагаан-Арыг хоорайга чурталга бажыңы үлээрде Чурталга хоойлужудулгазының негелдерини каржызы-биле хажыдып, социал чөптүг эвес чорукту болдуруп турар шыгыы четпестериниң дугайында шүүмүлеп бижээн. Ынчалза-даа ол чөптүг шүүмүлелдиг материалга хамаарыштыр партияның Улуг-Хем райкому-даа, улус депутаттарының Улуг-Хем район Советиниң күүсекчи комитеди-даа бо үеге чедир кандыг-даа тодаргай харыы бербээн болгаш ол балыткалдыг факт-барымдаалыг үүлүг күш-ажылчы коллективтерге, организацияларга сайгарып көрбээн.

Ынчалза-даа ол үүл парлаттынган соонда, аңаа харыы болуп болгу дег үүлдерни ында удуртукчу ажылдакчылар кылырын оралдашкан. Чижээ, ук хоорайның Гагарин кудумчузунда 10 дугаар чурталга бажыңынче ордер чокка көөрүп кире берген 3 өг-бүлени ол бажыннардан күш-биле үндүрүп көөрер дээш шагдаа ажылдакчылары чеде бээрге, чурттакчылар оларга:

— Котеджиже ордер чок көөрүп кире бергилей берген райкүүском даргазының оралакчызы Антоненко, шагдаа килдизинин начальниги Хомутов оларның болгаш еске-даа даргаларның өг-бүлелерин баштай оон көөрүп үндүрүптер болзукарза, бистең бажыңнарывысты хостап берип болур бис—деп харыылап турарында ужур-ла бар.

Хамык ужур болза чурттакчыларны чурттаар бажың-биле хандырар айтырыг мынчаар бергедеп турда, удуртукчу ажылдакчыларның боттарының кара туразында таарымчалыг бажыңнар эзлеп ап турары болур.

Ынчаарга Людмила Дацзы-Белек, Валентина Мистрюкова, Алдын-кыс Ховалыг оларның өг-бүлелери эрги Шагаан-Арыг хоорайга чурттап турган, далай хөлбээ хөме ап келирге, чурттаар бажың чок апаргаш, бажың бээр дээш аазаашкынга чөгел төткеш, канчап-чоп чурттаар арга хереглеп, ол бажыннарже карак ажыт көөрүп киргилей берген.

Ол дугайын Людмила Донгаковна Дацзы-Белек мынча дээн:

— Владимир Сергеевич Неделин дарга партия райкомунуң ийиги секретары турда-ла, 10 удаа, а бирги секретарь апаарга, аңаа 5 катап киргеним шын. Хоозун аазаашкынындан чөгелим төттүм. Хоорküүском даргазының аазаашкыннары 1985 чылдан бээр үргүлчүлеп келген...

Чаа Шагаан-Арыг хоорайда чурталга шөлүүнүң үлелгезинде будулгаазының үүлдер бо хүннерде-даа уламчылавышаан.

Оон бир чылдагааны болза, удуртукчу кадрлар айтырының районда четпес шинтпирлеп турарында база боттарының соңгуткан ийиилеп, азы томуйлаткан эрге-дужаалынга харыысалга чок удуртукчуларның үржүүнде бооп турар. Чижээ, районнуң чурталга коммунал ажылагый эргелелиниң начальнигинге үр эвес үеним иштинде 3 кижи солуушкан, олар шупту чаагайжыды туттунган бажыннарны алган. Районнуң суггарылга система, амыдырал хандырылга эргелелериниң удуртукчуларынга база ындыг болган деп, журналист Оюнуң чугаалаан турары чөптүг.

Маңаа хамаарыштыр, Улуг-Хем районнуң партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртукчу ажылдакчыларының харыысалгазын бедидер дугайында айтырыг амгы үеде чидии-биле тургуступ келген. Партия райкомунуң болгаш район Советиниң органы «Улуг-Хем» солун районнуң ам болур партия конференциязынга уткуштур хей-ниитиниң санал-онаалын өөренип көөр болуктуң ажылын чырыдып, тайылбыр ажылын чорудуп турар. Ынчаныыже, районда чурталга шөлүүнүң айтырыы чидиг болуп артпышаан.

Хоорküүском даргазы эш Киреев чонну хүлээп ап эгелей бээрге, эвлегиниң бир дугаарында оон мурнунда эрги Чаа-Хөл суурга чурттап турган өг-бүлезиниң ишти чеди кижилиг Амар Ховалыговна Доржу деп хамааты кирип келди. Оон улуг оглу Аъттур өг-бүлелиг база оон өөнде чурттап орар, оон бичези Шагаан-Арыгның № 8 профтехучилищезинин сургуулу, уруглары — Аяна беш, Ася ийиги класста.

Ол өг-бүле 4×5 метр хемчеелдиг бажында чурттап турар.

А. Х. Доржунуң адынын дужунда ол өг-бүлеге 12 дугаар бажыңдан квартира алыр деп каан, а эш Киреев бо удаада тодаргай ону аазап шыдаваан...

Даразызында — район эмнелгезинин дүргеи дуза чедирер станциязында ол чыл ажылдап турар Владимир Самбуга «ол үеним иштинде туруп келген соочурунуң байдалы кандыгыл, кандыг арга барыл» дээрзин соонуургап айтырып келген. Оон өг-бүлезинин хөрөөжен ээзи база ында фельдшер, олар ийи чаш уруглуг. Амгы үеде бо өг-бүле эрги Шагаан-Арыгның Чехов кудумчузунда 15 дугаар, мурнунда дөрт аал ишти чурттап турган ниити барак бажыңының чаңгыс дыкпыш, карацгы, өлүмүк өрээлинде чурттап орар. Ол баракты бир чартыны өскээр көөрүп аппарган, ам өске бир чартыны артып калган, эрткен чайын аңаа кандыг-даа септелге чорутпаан, электри, радио шугумнарын адырып каапкан.

Оон мурнунда ол аныяк специалист өг-бүлеге хоорküүском даргалары бажың бээрин чеже-даа катап аазаан, а бо удаада Киреев оларга тудуу ам-даа доозулбаан 139 аал ишти чурттаар 5 каът бажыңының 80 дугаар квартиразын алыр силер деп аазап орар болду.

Чойганмаа Өлзей-ооловна Сат 1982 чылда Кызылдың садыг-кооператив техникумун доосказ, аныяк специалист болуп чедип келген. Ам өг-бүлелиг, үш чаш уруглуг. Базала ол үстүнде чугаалаанывыс барак бажыңының бир бичии өрээлинде чурттап турарлар. Аазаашкынга база-ла чөгелин төткен. 139 квартиралыг бажыңдан бээр мйнаан бис дээрге, хамааты аңаа тодаргай харыы бээрин даргалан негээн. Ынча дээрге, дарга: «Силерге ам бажың аазап шыдавас-тыр мен»—деп-даа орар мындыг. Ынчангаш тодаргай харыы бербейн арттырып каган. Сат оон сагыш-сеткиля четпээн хевирлиг үүлүп...

Черле ынчаш, мындыг чугула айтырыг шинтпирлеп турар чүве болганда, чурталга шөлүүнүң айтырыын шинтпирлээр комиссия турар ужурлуг чүве болгай. оон үгле чаңгыс кежигүүн — районнуң архитектору Сергей Александрович Юртаев олуруштуу. Ындыг база дамзы бар, оон шүүштүрүп, бо ийи дарга ынчаар эрттирип турар.

Бир эвес айтырыгны үргүлчү шак мынчаар эрөөгей шинтпирлеп турар чүве болза, таарымча чок-тур, чүге дизе маңаа кандыг-даа айтырыг тургустуунуп кээп болур болгай, ынчангаш комиссия кежигүннери четче олуржуп турган, санал-онаалын киирип, ону шинтпирлежир ужурлуг. Оон ангыда, бажың оочурунга кирген кижилерни оларның чурттаар бажыңга эң-не кызамдан турар хөй кежигүннүг, урут-дарыглыг өг-бүлелерни, специалистерни, дайынның болгаш чаш-ажылдың хоочунарын, кадыкшыл байдалының аайы-биле инвалидтерни ангылап тодарадыр, чурталга байдалын ханы өөренип көөр ниити негеле бар турбуже, күүскомда ол ажыл кончут четпес тургустуган. Чижээ, районнуң ажыл-агыйлар аразынга көөрүп чоруур механизастаттынган колониның хоочун тулугжузу Д. Д. Деизин эрги Шагаан-Арыгда Чехов кудумчузунда 10 дугаар эрги бичии бажында уруглары-биле кады 3 өг-бүле чурттап турар. Оон бодунга ук колониның көөргеи бажыңын аазаарга, ол ону боду септеп, чылыглап кылып алган. Оон дузалаал ажылагыйы бар. Ол бо удаада Киреев даргага чедип келирге, оон өг-бүлезиниг хөй каът бажыңдан 3 өрээл квартираны аазаарга, дузалаал ажыл-агыйымны канчаар кижи боор мен деп мунчулуп олургаш, үнүп чоруй баржык. Херек кырында оон оглунуң болгаш уруунуң өг-бүлезинге 8 болгаш 82 дугаарлыг 2-3 өрээл квартираларны бээр болган. Ынча өг-бүлеге хары угда үш квартира берип турда, еске өг-бүлелер бажың чок...

Анай-оол ДАРЖАА.
(Тыва радионуң корр.).
Салчак-оол ОНЛАР.
(«Улуг-Хем» солуннуң корр.).
Кодур-оол ОЮН.
«Шынның» тускай корр.).

БАШТАЙГЫ ТҮҢНЕЛ

САНТЬЯГО. (СЭТА). Чилиниң эрге-чагыргазының албан ийи-биле төлөөлекчизиниң дыннадым турары-биле алырга. Чилиде организастап чорукган плебисцитке чүүтүүн 15960 соңгулда участоктарынга бадылаашкынны саваарын доосказ. Ол болза бүгү участоктарының ниити санының 71.73 хуузу болуп турар болгаш 5 миллион ажыг соңгукчуларны хаара тудуп турар. Пиночет «дээш» ийи миллион ийи чүс тозан муң тос чүс чеден ийи кижи, а «эдур»— ийи миллион чеди чүс бежен дөрт муң сес чүс беш кижи бадылаан азы Пиночет «дээш» соңгукчуларының 44.34 хуузу болгаш оларның 53.31 хуузу удурланын бадылаан.

Чоокку үеде оон-биле холбаштыр иштики херектер министри Серхио Фернандестиң медеглелин маңаа турар.

АЛБАДААШКЫН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Төп Америкага тайбын политиказын АКШ-ка таарымнас кылдыр чорудуп турар Коста-Рикада Оскар Арнастың чазаанга Рейганның администрациязы сан-хөе болгаш экономика талазы-биле албадаашкынны кылып турар. Арканзас университетиниң чанында үелегей харылаалаларының Фулбрайт институтунуң директору Хойт Парвис ол ындыг политикаже улустуң кичээнгейин утландырып турар.

МЕДЕГЛЕЛ

БРЮССЕЛЬ. (СЭТА). Сальвадорда кижиниң эргелерин үрен турарының дугайында чаа фактылар хүн бүгү кээп турар деп, Брюсселге болган парлалга конференциязынга кижиниң эргелерин камгалаарының сальвадор шимчээшкининиң төлөөлекчизи Ана Мария Парадо Ортис медеглээн. Ол ында хөгжүлде сорулгазы-биле кады ажылдажылга дээш национал төптүн чазакка хамаарышпас бельги организациязының талаазы-биле келген. Чуртка чөптүг чорукту болгаш демократиялыг катап тургузары-биле парламентиге болгаш президентиге негелделер эки түнелдерни бербейн турар.

Дайынзырак болук будурулгелерни бодунуң контролюнга алган болгаш профэвилелдерниң ажылын кара туразында кызыгаарлап турар деп, ол демдеглээн. Март айда болган парламент соңгуулдаларында эң-не барыын үзелдиг күштерниң тиилелгези полициялың бажын эттендирип турар. Полиция чыскаалдарны тарады обладыры-биле карак чажы төгүлдүрер газты, монларны, харын-даа вулеметтарны ажылдап турар. Улуска удур ёзу-чурум-биле 9 чыл иштинде болуп келген демисел үезинде 30 муң кижи өлүрткен, 7 муң кижи ис чок читкен, кара-бажыннарда 60 муң ажыг политхоругдаттырганнар хилиреткенин турар деп, Парадо Ортис онзалап демдеглээн.

КЫЙГЫРЫГ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Эжелеттирген девискээрлерге палестин улустуң тура халышкыны эгелээни эрткен чылдың декабрь айдан бээр израиль эжелекчилериниң октарындан өлген палестиниерниң саны 287 кижи четкен. Ол дугайын КНО-нуң чингине секретарынга КНО-нуң палестин улустуң казын болбас эргезин боттандырып чорудар талазы-биле комитеттиң даргазы Абса Диалло (Сенегал) дыннаткан. Эжелеттирген девискээрлерде палестиниерниң айыыл чок чорууң хандырары-биле бүгү-ле эргежок чугула хемчеглерни ап чорударын, эң-не чоокку үеде Чоокку Чөөн чук талазы-биле делегейниң тайбын конференциязын ыыландырарынче угланган күженнишкиннерни ийи катап улгаттырарынче КНО-нуң тургустуунун келген бүгү-ле үезинде үргүлчү чугаалажып келгени Чоокку Чөөн чук айтырыын шинтпирлээриниң кара чаңгыс боттуг оруу болур деп демдеглеп турар.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

НЬЮ-ЙОРК. Рейганның администрациязының Никарагуага удур политиказы АКШ-тың даштыкы арениага ангыдаашкынынга чедиргеп. Ол дугайын Никарагуаның оралакчы президентизи Серхио Рамирес «Ньюсуик» журналга интервьюлунга медеглээн.

«Ол чоок-кавыга тайбын инициативаны боттандырып чорударының оруунга моондак аткылажыышкынны доктаамал соксадырыв чедип алыр дугайында чугаалажыышкыннарны АКШ-тың контрасты дамчыштыр тоон кербейн турары болур. Оон-биле кады Вашингтон «кедезиленнигин шергинин дузаазы-биле сандинизму чазакты дужур октаар дээш угаан-сарыын чок идеязындан кеззе-монгеде ойталап коаптарынга» инанышкынны Рамирес илереткен. Сес чыл иштинде болуп келген дайын болуушкуннарын чичаар хөгжүй боорининг боттуг эвезин бадыткаан, чүге АКШ политиктиг болгаш моральдыг когарелге таварышканын көрүскен.

КӨЖЕГЕ-ДААА АЖЫТТЫНДЫ

Театрның 53-кү сезону

«Хүндүлелдің Демдээ» орденнит хөгжүм-шин театрының 53-кү сезонунуң ажыдыкшынын көрүкчүлер бо чылын четтирилейн маган турган. Сезон эгелүриниң каш айдар мурнунда-ла солунар арынга номчукчуларның санал-онаалдары кестүн кээп, бо чылгы сезонунуң дугайында артистерниң боттарынындаа материалдары парлаттынын турду. Ол ышкаш көрүкчүлер радиога баа баш бурунгаар театр болгаш артистер дугайында солун чугаалны кылып, боттарының бодалдарын илереткилээн. Номчукчуларның, көрүкчүлерниң ол-ла бүгү санал-онаалдарында эде тургустуунуушкун үеэнде уран түүлүн улам бедик деңнелче көдүрүүшке дуза болур эки бодаалдар синиккен. Ол дээрге көрүкчүлер биле артистерниң аразында ажыдын улам экижидериниче үстанган ажык чугаа-дыр. Көрүкчүлериниң сонуургалы улам улгаткан болгаш оонбиле катай өөгелде амгы ажык-чарлыг чоруқ үеэнде баа бедээн.

Чаа сезон ажыдарының мурнунда театрның чогаадыкчы коллективинден көрүкчүлер солун болгаш онаатай түүлдерни маныаар. «Чаа, солун шиилер, көргүзүлгер бар ирги бе?» Улуг-даа, бичии-даа көрүкчүлериниң айтырыглары ол. Кысказы-биле чугаалаарга, бистің артистеривистен көрүкчүзер чаа-чаа шиилерни, көргүзүлгерни манап турар.

Амгы үеде бистің амыдыралывыстың кайы-даа адырында эде тургустуунуушкун болгаш кайгамчыктыг чаартыгалар болуп турар. Кижилерниң угаан-медереливде базаада «чаартылга», пинтилеп хөгжүдезинге холбашкан бүгүде айтырыгларны чаа, чогаадыкчы ёзу-биле көөр болгаш кижи бүрүзүнүң бот-идепкейи кажаттынындан артык көдүрүлген.

Кижилерниң дыштаныр эргезин ССРЭ Конституциязында айтып быжыглаан. Дыштаныр эргө!... Хостуг үе-шак, ийи дыштаныр хүн... Оларны кая, канчаар эрттиреривис? Кижи бүрүзү-де хостуг үе-шагын солун болгаш ажыктыг кылдыр эрттиреринде күүзөр. А уран түүлүн ажылдакчылары чонның культурлуг дыштанылгазында баран боон, уран талантызын көргүзер. Оны артистер биилир болгаш, көрүкчүлериниң сеткилин хомудатпайн турар.

Бо бежен үшкү сезонунуң ажыдыкшынында театрның директору, РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи Сиин-оол Лакшаевич Оюн көрүкчүлерге байыр чедирин чүве чугаалаан.

— Амгы ажык-чарлыг чоруқ үеэнде көрүкчүлериниң шеделдеин улгаткан, чүү-даа шүгүмчүлеллиг ёзу-биле көөр апарган. Ынчангаш чон мурнунда баран болур артистериниң харыысалгазы баа улам улгаткан. Сөөлгү үеде театрның репертуарын улам чаартып, оон ажылын сайзырадыр дээш чаа-чаа боданыышкынарны, дилээшкиннерни бир деминг кылып турар бис.

Театрның портфели ишкир. Ол чылдың-на чаа-чаа шиилер-биле долдунуп турар. Оларны үр тутпайн, коллективке сайгарын көрүп турар. Чоокта чаа Алексей Арапчоруның бижээн шиилиниң сайгарыгазын кылдывыс. Кыржикчилер авторга үнелиг сүмелерни болгаш санал-онаалдарны берген. Дараазында Сергээ Хертектің чаа шиизин номчуп сайгарарынга белеткенин турар бис. Чаа бижиттинген шиилериниң сайгарыгалын ай санында коллективтин-биле сайгарып көргеш, эки дээнин чонга көргүзер дээш белеткеп эгелей бээр. Бо сезонда В. Серен-оолдуң «Иелер шииткели», Ю. Хмельницкийниң «Донна Люция, азы ужуруут-да ут-баяа», Л. Борусевич биле И. Карпахованың «Кыпкызым чечеңчигеш», А. Пушкиниң тоолдары. А. Гольманның «Сандай», моол улустуң ырларынга үндезилээн ыры-хөгжүмүүт «Сунжидмаа» болгаш еске-даа чаа шиилерни көрүкчүлерге бараалгадыр бис. Театрның бежен үшкү сезонун Владимир Серен-оолдуң «Иелер шииткели» деп шүлүүдел-парабола шиизи-биле ажыдарывыс бо. Чүве ыраан-за оон-биле ажыдарыл? деп айтырыг тургустунуп кээр.

Кымның кандыг шиизи-биле ажыдарын коллективке чугаалажып көрген бис. Амгы үениң эң чугула айтырыгларының биредээ — чырык чер кырынга быжыг тайбыңны тургузары. Тайбыңның кыйгылы бүгү делегейде күштүү-биле чаңгыланып турар. Ынчангаш өзериниң үүн тайбынны быжыглаарының кыйгызынга каттыжып, оны улам күштелдирип турар. Ындыг чугула темага бижиттинген боорга, театрның амгы чаа сезонун «Иелер шииткели» деп шиизи-биле ажыдып турарывыс бо.

Бистің репертуарывыста чүде тыва дылче очулдургулаан. Чижээ, моол улустуң «Сунжидмаа» деп классиктиг шиизин филология эртеминиң кандидаты Каадыр-оол Бичелдей чедиргеш очулдурган.

Оон соонда С. Оюн театрга чаа немешкен күштер—аныяк артистер-биле көрүкчүлерни таныштырган. С. Оюн болгаш еске-даа эштериниң чугаалаан чылыг сестерин көрүкчүлер адыш часкаашкынары-биле хүлээп алган.

Бисте балет артистери бар апаргаш. Ынчангаш, мен бодаарымга, хөгжүм-шин театры деп адын бистин театрывыс бадыткаар боор. Оон удуртукчузу Вячеслав Донгак. Балет артистери чонуң пинти эстетиктиг кижилдиргелиге боттарының улуг-хуузун төдептин-биле кыарын эгелей берген. Бо хүннерде «Сунжидмаа» деп моол шиизин танцызын олар өөренип турар. Спеңага көргүзер баштайгы улуг ажылы ол. Декабрьда «Бумбараш» деп шиизе ойнаар. Оларга шаптыктан турар чүве чүл дээрге, белеткеп кылыр туской өрээлдер чок боон турары. Оны чотуур чердер черде эрте шиитпирдеп көрзе эки боор.

Чаа сезон эгеледи, кежегедаа хөлбеш кылдыр ажыттынды, эргим көрүкчүлер.

Түлүш КАЗАРБАЙ.

ЧУРУКТАРДА: эрткен сезонда «Театрның тергинин» болган артистер Людмила Солун-оолга. Орлан Дамба-Хуурака шиилдарны тыпсын турары;

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

ААС-КЕЖИКТИГ БИЛЕТТЕР

Кызыл хоорайның 74 чыл оюн таварыштыр болуп эрткен хоорай байырлалынга лотерея ойнадымышкынынга хөй чон идепкейлин-биле киришкен.

Анаа хевисти—28866 дугаарлыг лотерея-биле Тес-Хем районда «Чодураа» совхозтуң тудугжузу Б. Ш. Бальян, 19273, 01679, 13693 дугаарларлыг лотереялар-биле «Союзпечать» ажылдакчызы О. Н. Кузокова, № 3 АТБ-ниң ажылдакчызы А. А. Серёжкин, телевидение ажылдакчызы М. М. Норбу олар даараныр болгаш аргыыр машиналарны ойнадып алганнар.

«Вятка автомат» деп хей чуур машинаны № 22068 лотерея-биле хоорайның № 7 школазындан ажылдакчы А. П. Фирсов, «Ростов-4» деп магнитофонну хоорайның пассажирлер АТБ-зиндеи А. Н. Филатов, № 04279 лотереязы-биле, спортчу костюмну 23366 лотерея-биле аэропорттан ажылдакчы А. А. Бершанский, ВЛКСМ обкомунуң ажылдакчызы З. А. Бузур-оол 23232 дугаарлыг лотерея-биле видикти, 22600 дугаарлыг лотереязы-биле № 48 тудуг эргелиниң ажылчыны В. С. Хомушку өөнүт телевизорну, 19082 дугаарлыг лотерея-биле Кызылдың башкы институдунуң студенттеи О. В. Очак-Кара аас-кежиктиг боон, байырлалдың улуг белээ «2108» дугаарлыг «Жигули» автомобильди ойнадып алган.

Вячеслав МОНГУШ.

Редакцияга чагаалар

ӨГ-БҮЛЕ БҮРҮЗҮ ЧАГЫТСЫН

Мен маңаа солун дугайында каш сес бижип, бодалым илередир сагыштыг мен. «Шын» солун баа-ла делегей, чурт, республика амыдыралын номчукчулар бистерге чедиргир кылдыр чыгыдым турар. Бо солунуң арынарында бижикчилериниң санал-онаалдары, социал айтырыглар, шүгүмчүлеллиг, ажык-чарлыг бижиттинген түүлдер харыысыг, түнелдерлиг болуп боттанып турары номчукчулар, бистерге билдингир.

Чогаалчыларывыстың, корреспондентилеривистиң, ол ышкаш еске-даа бижикчилеривистиң утка-шынарлыг, уранчечен болгаш угаанлыг-сагыштыг, арыг сүт дег бодал, күжүн үндүрүп турган, бижип турар материалдары номчукчуларның сагыш-сеткилин хайыктырып, өөртүп турар, кижи бүрүзү ажыл-херээн, ажы-чаңын, корум-чүрүмүн, черде пинтин-биле эде тургустуларынга арга-сүмнин берип турар, өөредип турар. Бо бүгү пинтилелди эде тургузуп, чаартырыга ужур-дужалыг болуп турар деп саанар мен. Ындыг материалдар чок эвес, бар, хей-дүр.

Бодунарымы дыл, бижиннерни өөренгеннер деп бижип, кыйгырып турар эштерге өөрүүр мен. «Шын» неделяда алды катап үнүп турар, оны чагыдып ап, доктаамал номчуп турар мен, ол—ынак солунум. Ынчалза-даа солуннуң тиражы ам-даа эвээш-тир. Оон чылдагаалы чагылганың эвээжинде. Ылаңгыя тыва кижилер бодунуң дылында, бижиннде солунун чагып, бижидип албас болза, чөгенчиг болгаш ынчыг чүве-дир.

Чижеглеп чугаалаарга, чүгле Кызылдың чурттакчылары бир эвээн каш мунну, республиканың районнарында номчукчулар баа эвээн каш мунну чүге чагып ап болбас боор! Мээң чагыгларым «Правда», «Шын», «Тувинская правда» дээш еске-даа солун, журналдарымны чамдыкта почта хааржаанда ушта тыртып алгаш барганда, «Союзпечать» киосклеринге баргаш, садыг алыр дээрге колдуунда «Шын» солун чок болур. Ол чүү айтып турарыл? «Шынның» тиражы хей болза, киоскиге баа уургедебээ дег.

«Шынны» болгаш еске-даа солун, сеткүүдерни Кызылдың болгаш районнарының чону өг-бүле, кижи күрүг чок чагыдып алырын утпас болза эки. Чагыдылга удавас-ла—бо октябрь ай-биле деңге доостур болгай.

Бо политиктиг ужур-дужалыг айтырыгга партия организациялары, комсомол, профсоюзлар комитеттери, «Союзпечать» организациялары дээштиг рольду ойнаары чүгүл деп бодаар мен.

Иван ЛОПСАН.
Партиялың, нуш-ажылдың хоочуну.
Кызыл хоорай.

СОНУУРГАДЫМ

Бо чылдың сентябрь 27-деги «Шында» «Бир чагаага хамаарыштыр» деп рубрика адаанда материалды номчаанм, онда сонуургадым. Байдалдың дувуреничиин авторлар ковчуг шын көдүрүп турарлар-дыр. Эде тургустуунуушкунуң амгы бо үеэнде чамдык школа коллективтеринде байдалдың ындыг турун турарын кижи кайгаар-дыр.

Мен бодум хүмүде ол материалды сайгарарын чогуур чердер биле тур боор деп бодай-дыр мен. А саналым болза, ол материалды тус-тус башкылар коллективтерге кичээнгейге алыры чугула болгаш үргүлларның быжыг билиглиг болуруңча сагыш салырын кол чүүл кылдыр саанаар негеттиг-дир.

Михаил МЕНДУМЕ.

САКТЫРГА, ҮҮРМЕК ЫШКАШ БОЛЗА-ДАА

Шала эскиг түүлдер кижи караанга дораан-на ыдыг бээр. Бо удаада баа ындыг болгаш. Наныысалдывыс Кызылдың төвүнде № 1 поликлиника бар. Анаа хүн бүрү чүс-чүс кижилер келир, аарымы эмнедири-биле тус-тус эмчи специалистерге кирип, шинчидип турарлар. Ындыг бүгү-де түүлдер келген кижилерге таарымчалыг, эки. Поликлиникада сеткилди аартым, өйүп турар бир-ле улуг эвес четпес түүлдүң дугайын бижикседим. Дертүү көтче үне боорге, коридорунуң ортаа үеэнде бир плитаны шала кылганындаа, эрткен-дүшкен кижилериниң будунга ыдыгып, ол-бо шымчеп чыдарын кижи дораан эскерип каар.

Бир-ле хүн өзөк кижи олурувуста, даянгыыштыг бир кыргаа ыдыкшеп, мырыкан чаштай бер часкан. Бир ооп дузалашаан болза, кемдеди ужур-даа чадавас турган. Ол кандыг айлыг чүве боор дээш бистің бирээвис плитаны аңдарып өөрге, адаанда пементиин коклайтыр када берген, дескі эвес чүве болду. Оны кым-даа эскербес, ол хевзор чыдып-ла чыдар. Хереже алыр чүве болза, хевизиг үе негеттиг, улуг эвес ажыл-дыр ийин.

Бо поликлиникада баа бир чаржынчыг чер —туалет. Анаа баргаш, кижи кайгай боор: улуг вокзалдар даштында черлер дег. Маңаа кымны бүрүүдадыр бис: боттарывыстың арыг-шевер сагынас өскенчиивис-тир. Барын-барын эмнедто чери ындыг болурга, кайын таарыжы. Боттарывыс анаа баргаш хайгаарадыгын, кижи бүрүзү арыг-шеверни сагыгыры утпас болза эки.

Ирина БЮРБЮ.
Кызылдың чурттакчызы.

Газты ажыглаарының айыыл чок чоруунуң айы чоруп тур

«БАШ УДУР БЕЛЕТКЭЭР»

Бистің республикавыстың хоорай болгаш көдээ суурларының чурттакчылары газ плиталарын чыг келген тудум хөйү-биле ажыглап турар апарган. Амыдырал-чурттаганың эвээн өөрының база бир херечизи болур газ, бир эвес шын эвес ажыглаар болза, кончуг айыылдыг. Ол өртү үндүрүп болур, частып болур, а ол айыылдыг түүлү болза, бичии-ле дыдык болгаш чедир хагдынмаан черлерден бусталып үнгеш, бүдүн өг-бүлени, хөй каът бажыңнарның өске-даа квартираларының чурттакчыларын хоранап өлүрүп болур. Бусталып үнген газ, өске хейлер ышкаш, өрү көдүрүп үнмес, шала, чер кырынче бусталып бадар. Ынчангаш оон айыылдыг түвези ында.

Кышкы үе чоожшулап орар. Газ плиталарын ажыглап турар өг-бүлелер база чурттага ажыглал организацияларының ажылдакчылары газ приборларын баш удур септедип, хынаткаш, ындыг ажылдарны чоруткан дугайында актыны «Тыва газ» эртелелиге киирер ужурлуг. Бажыңнарның ыш болгаш агаар үнер черлерин аштап арыглап алыры чугула.

Газ киирген бажыңнарга дараазында түүлдерни ыяапла кылыр ужурлуг.

Бажыңнарның подвалдарын арыглап аштаар, агаар үнер черлерин хынаар болгаш сайгылгаанарын үргүлчү хып турар кылдыр кыпсып каар, газ дамчыткан хоолайжыгаштардан база оларны кошкан черлерден газ үнүп турар бе дээрзин хынаар. Газ ажыл-агыйының ажылдакчыларынга подвалдар шоочаларының дүлгүүрлери кайда чыдарын азы кымда турарын баш удур дыйнадып бээр. Харын-даа дүлгүүр турар квартираның адрезин подвал эжиинге бижип каар керек. Кыжын ай санында ыш болгаш агаар үнер черлериниң хоолайларында харны аштаар.

Газ ажыглап турар өг-бүлелер газ приборларын арыгсыг турсузар, оларны чидирип база үрегден болбас. Сезинчит апарган болза ол приборларны газ ажыл-агыйының специалистеринге септедип алыр. Агаар үнер черлерни үргүлчү аштап арыглап турары чугула. Газты ажыглаан соонда бүгү краннарны эки хаап каар. Чесноксут чыт биилиг берзе 04 дугаарлыг телефонче доп-дораан доңгаш, эжиктерни, сонгаларны ажыдып кааш, бажыңдан үнүп чоруй баар керек. Ындыг таварылгада таакпылап, от шап база сайгылгаан кыпсып болбас. Электри-биле ажыдаар кандыг-даа херекселлерни ажыддадып болбас.

Газ плиталарын бичии урларга болгаш тускай инструктаж эртпээн кижилерге кыыстырып болбас. Газ хоолайжыгаштарындан болгаш оларны кошкан черлерден база краннардан газ үнүп турар ирги бе дээш, оларны от шап хынаары кончуг айыылдыг. Оларны түүлге саваң көвүү-биле чаап турган, хынаар керек. Газ үнүп турар черлер саваң көвүүн хейзевдир теп үнүп кээр.

Газ ажыглап турар хамаатылар, бо бүгү түүлдерни сагыырын утпанар!

ӨӨРЕНИРИНЧЕ ЧАЛАП ТУР

Красноярскиниң Көдээ ажыл-агый институдунуң Тыва филиалы белеткел салбырынга дыннакчылар хүлээп алырын чарлап тур.

Красноярскиниң Көдээ ажыл-агый институдунуң Тыва салбырының белеткел вурузу дараазында мергежилдерге өөренир кижилерин белеткээр: эртемдеп-агроном болгаш зооинженер.

Белеткел салбырынга көдээ ажыл-агый адырында ажыддап турар, ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг кижилерни хүлээп алыр. Ажыл стажы үзүктел чок болур ужурлуг. Оон ангыда ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң шериг албанындан халажып келгеннерни болгаш бо чылын ортумак школаны доосканнар совхозтан чоруткан бижикти болгаш өөреникчилер бригадазынга ажылдап турганы аныяктарны хүлээп алыр.

Өөренирин күзээнилер дараазында документилерни киирер: ортумак эртеминиң дугайында документ, № 086 хевириниң медицина шынзылгазы, күш-ажыл деттериниң хоолгазы, ажылдап турар чериниң характеристика болгаш чоруткан бижик, 3×4 см. хемчээлдиг 6 фото-чурук.

Шериг албанындан халажып келгеннер турган кезээнден характеристиканы болгаш чоруткан бижикти, а ортумак школаны доосканнар совхозтан чоруткан бижикти болгаш өөреникчилер бригадазынга ажылдап турганының дугайында характеристиканы эккээр.

Документилерни ноябрь 25-ке чедир хүлээп алыр. Шериг албанындан халажып келгеннер документилерни 1989 чылдың февраль 1-ге чедир киирип болур. Бо чылдың ноябрь 25-те болур беседалажышкынның түнелиг-биле белеткел салбырынга хүлээп алыр. Беседаны биология болгаш химия эртемнеринге хамаарыштыр эртирер. Кичээлдер декабрь 1-де эгелээр.

Документилерни дараазында адресче чоруулар: Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 1 «а», № 19 кабинет. Белеткел салбыры.

Профсоюзлерниң боттывынгыр уран түүл бажыны 1988 чылдың декабрьда «Бойдус — бистің ниити бажыңывыс» деп девиз-биле кинога сонуургактарының көрүүде конкурузун эртиривис турар. Оны «Монгулек» турникомплексте концерт залында чоруулар. Эгелээри эртеңгиниң 10.00 шакта.

• • •

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы «А», «В», «ВС» категорияның чолаачылар курстарынга болгаш «Д», «Е» болгаш «С» категорияның чолаачыларының мергежилин «В» категорияне бедидериниң курстарынга, а ол ышкаш автомехаником, радиотелемастерлер болгаш машинакчы секретарьлар белеткээр курстарга дыннакчылар хүлээп алырын үргүлүүдеп турар. Өөредилге 1988 чылдың октябрь 10-да эгелээн.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49. Телефону — 2-25-28.

• • •

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы КамАЗ-4310 болгаш ЗИЛ автомобильдерни башкарарының будурулге өөредилгеанның мастерлерни, кочегарларны, слесарь-сантехниктерни, электриктерни, газэлектрикчилерни ажылче чалап тур.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернациональная кудумчузу, 49, Телефону — 2-25-28.

• • •

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГ. 1988 чылдың октябрь 17-де **ЖҮМ-ШИН ТЕАТРЫНГА** ВЛКСМ Новосибирск обкомунуң шаңналының лауреады, Сибирьнің Кызыл Туктуг шериг округунуң ыры болган танны ансамблиниң концерти болур.

Билеттерни театрның болгаш филармониянның кассаларында салып турар.

Концерт 19 шакта эгелээр.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы чоруп турар. Чагыдылганы «Союзпечать» агентстволарынга, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлеринин аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек.

«Шын» солунну чагыдып алыр дээш далажынар! Чагыдылга хуусаазы доостур деп турар.

ДОСААФ-тың Кызылда каттышкан техниктиг школазы мотоцикл, чиик автомобильдер, чүүк сөөртүү автомобильдер чолаачыларының «Д», «Е» категорияның чолаачыларының мергежилин бедидериниң болгаш «С»-тей «В» категорияже шилчидериниң, автомехаником-териниң, телерадиомастерлериниң кежээки курстарынга, секретарь-машинакчыларының кежээки болгаш хүндүскү курстарынга дыннакчылар хүлээп алырын чарлап тур.

Айтырыгларны дараазында адрестен тодарадыр: Кызыл хоорай, Интернационал кудумчузу, 49, телефону — 2-25-28.

«Тыва автотранс» каттыжышкынының Тывада республиканың өөредилге-курс комбинаты «ВС» категорияның чолаачыларын тыва дылга белеткээр талазы-биле курсантыларны хүлээп алырын чарлап тур. Өөренир хуусаазы 5 ай. Будурулге черлериниң чоруткану болгаш оларының кусели-биле чоруткан 8 классан эвээш эвес эртемниг 17,7 хардан эвээш эвес назылыгларны хүлээп алыр. Өөредилге 1988 чылдың сентябрь 15-те эгелээн.

Айтырыгны дараазында адрестен тодарадыр. Кызыл хоорай, Шевченко кудумчузу, 113-А.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 11
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры Антонов аттыг конструкторларның тускай бюроунуң чиншине конструктору П. В. Балабуев-биле школачыларның ужуражышкыны. 9.20 — 12.00 — «Тараа — ат сезу». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. Чапсарда (10.45) — Медээлер. 15.40 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 15.50 — В. А. Моцарт. Концерт. 16.20 — Мари телестудиязының программазы. 17.20 — «Бистің садыбыс». 17.50 — «Курлавыр полковникги» деп телефильмниң баштайгы көргүзүү. Польша теринниң тоогузунуң дугайында. 18.40 — Поэзия минуталары. 18.45 — Бүгүн делегейде. 19.05— «Кузьмичевтің кичээлдери». 19.25 — «Орган залында». 19.45 — «Тараа — ат сезу». Уран-чечен фильм. 6-гы сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — 00.00 — Эфирде музыка. Телекөвүрүг Москва—Варшава. Чапсарда (22.45) — Бүгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Өг-бүле чымдыралының этиказы болгаш психологиязы. 9 класс. Харылзаа тудары: эртем баа уран чүүл. 9.05 — Франциз дыл. 10.05 — Өг-бүле академиязы. 10.35; 11.35 — Биология. 5 класс. Үнүштүң клеткалары. 10.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Франциз дыл. 11.55 — «Садыг алыры». Уран-чечен фильм. 13.20 — Телефильм. 14.10 — «Бо бүгү баа-ла оон дугайында». 4-кү сериязы. 15.15— «Совет Эвиледелиге бараан боон тур мен!». 16.15—18.25 — Медээлер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильм. 18.35— «Уруглар бажыны—эмеренгиг бажыны». Каа-Хем районунуң Дерзит-Аксында Уруглар бажыныдан дамчыдылга. 19.05 — Киножурнал. 19.15 — «Тыва чөрде». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партайжи амыдырал». 19.45 — Медээлер. 19.55 —Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— Телефильм. ССРЭ-ниң улустуң чурукчузу Ю. П. Кутачының чогаадыкчы ажылының дугайында. 21.00— «Ye». 21.35— Эде тургустуунуушкун прожектору. 21.45 — Эвиледешкен республикалар студияларының фильмнери. «Арсен дугайында ыры». 1-ги серия. (Грузия). 22.50— Ф. Шуберт. Концерт. 23.00—00.55 — Бут бомбуу. ССРЭ чемпионалы. «Торпедо» — «Спартак». «Динамо» (Киев) — «Днепр». Чапсарда —«Ыры-88».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05— Медээлер. 18.15— Мультфильм. 18.25— А. Афиногенов. «Матемжав». Телешин. 20.00— 20.15— «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 11-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Следопыты» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан), бичии залга: «Слуги дьявола на чертовой мельнице» 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Нераздлучная пятерка» 9.00, 12.40, 16.30, киноклуб: «Сказка» 10.40, 14.30, «Маленькая Вера» 18.10, 20.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Окно спальни» 11.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к-б: «Разведчики» 18.00, 20.00 (узаткан) шактарда.

АГААР

Республиканга чаъс чагбас. Хаттың кужу секундада 5-10 метр. Дүне 2-7 градус соор, чамдык черлерге 0-5 градус чылыг болур. Хүндүс 8-13 градус чылыг.

Кызылга чаъс чагбас, шокар булуттаар. Хаттың кужу болгаш уг-шин ниити республикадаазы-биле демей. Дүне 3-5 градус соор, хүндүс 9-11 градус чылыг. Автоурухтарга чаъс чагбас, бичии хадыыр. Дүне 2-7 градус соор, хүндүс 8-13 градус чылыг болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснивис: 467000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчузу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: өөртүйже ажылдаан килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегүүр килдизиниң 3-36-73, өөгө килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-4,-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41. Солун келбейи болгаш 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап чыгар. Хемчээли 2 парлалга амады. Солунуң индексиз 54241. Тиражы 24637 ш.

Тыва АССР-ниң Ном удурлар чер. полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң талазы-биле курсуе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 189. ТС—01604.

республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 12 среда № 235 (13835)

1925 чылда үлезилеттингеН.
Өртээ 3 копеек.

Совет Тываның 44 чылы

АКЫ-ДУҢМА НАЙЫРАЛДЫҢ БҮЛЕЗИНГЕ

Оон бөөр таптыг-ла дөртен дөрт чыл эрткен. Азианың түрүү чурттуг эвеш санныг тываларга боттарының эчис сорулгазын илередип, улуг Совет чонунуң чаңгыс өг-бүлеаныг катыг дээн күзелин СССР-ниң Дээди Совединиң Президиуму 1944 чылдың октябрь 11-де чугаалажып көргеН. Ынчангаш бо хүн тываларның база бир улуг байырлалы болуп артып калган. Ол-ла чылдың октябрь 13-те тыва чонунуң дилээ хандыртынып, Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң составынга кирип, РСФСР-ниң составынга автономнуг область кылдыр бактаанган.

Дөртен дөрт чыл—төөгүге хапсырлаштыр адыр болза, ындыг-ла улуг хуусаа эвес. Ынчалза-даа тываларның амыдыралы үндезинин-биле өскерилген. Социал-экономиктиг саартылгалар чаашкын сөөлүнде мөөгү ышкаш, бүлүн бүрүүнге хүн бүрүде боттанып эгелээн. Бөгүн бистер автономнуг республикаБыстың түгүнде Ленин болгаш Улустарның найыралы орденнер чайнаан, экономика болгаш социал хөгжүлдевиске көскү чижектерин салаа базып саналы, дүүшү хүнүүн сан түүнерибиле чоргаарадыр деңнеп көрүп олурар бис. Ол дээрге, Ленинниң тургусканы Коммунистиг партиялыстың кижи дээш сагыш садыышкынының ачызы-дыр, Советтер чуртунуң хөй национал кижилериниң кан-болат дымнмас бижиг найыралының күжү-дүр. Ол—бистиң чоргаарадыныс, келир үеде эчис сорулганыс, амыдыралга, ажылхерек кырынга боттандырар дээш демиселиистиң бижиг даянгымыжы.

Кижилериниң найыралы дег бижиг доң наяа-даа турбас. Кандыг-даа айыыл-хаанг халдап келе, дынгыг хоолдар так туттунчупса, чарт сөөкке чамыылбас мөзи дымнмас. Чогум-на ындыг шылгалданы совет кижилер эртип ыдаан: чурттуң кырынга диргелип келгеН фашизмниң кара өртүн уудуктаан, дайын халаанын үрүктарын чок кылырынга база-ла найыралдың чештинмес бижиг доңу дузалаан.

Ындыг янзылыг чижектерин хөйү-биле адап болур. Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республикамын социал-экономиктиг хөгжүлдеги дээш партия, чалактын кичээнгейи улам улгаткан. Республикада аъш-чем бүдүрүп турар улуг заводтар, фабрикалар чок. Ынчалзада-даа далган, чигир, макаров аймаанын болгаш өске-даа түүлдерни, ногаа, чимистиг кайын-бөөр сөөртүп эккеп турар. Оларны биске эккеп турарының бот-үнези чежеда улуг болза, күрүне өртээ хевээр. Ол ышкаш акыдуңма республикаларның төлөөлери Кызыл болгаш өске-даа черлерге тудугларны хуусаадан эрте дужаан бергилеинин билир бис. Олар ук дузазын ам-даа уламчылап турарлар. Эвилел ужурдуалыг бүдүрүлгелериниске база чоргаарланып чоруур бис. «Тыва даг-дүгү», «Тыва кобальт» комбинаттар, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрези экономиктиг бурунгаар дешилгеениң кол үндезини болуп, оларны тударының база-ла акы-дуңма чонунуң дузазы негеттинген.

Моон мурнунда көшкүн амыдыралдыг, кыш болурга даглар аразы сайырлар ишти-ниг-садтар чылдың-на межиш кел чыдар. Ырак-узак черде турар суурлар-биле майысылал аразында транспорт харылаалы эвежин олурар, районнар төптеринде эмелелерден үүле эмчи кидрлар-биле хандырылганы эвижиннерингде ангыда, аарыг улусту эмнээринге таарымчалыг байдалдарны тургузарының хемчеглери аддынын турар.

Чедишкиннер хөй. Ынчалза-даа олутпай, ажыл-ишти эвес чанчылыыстан ам-даа үштунмайн турарывысты ыытаваан баар арга чок. Чаа, чараш бажыңы-балгатты тудуп алыр-дыр бис. Оон ажыглалы көнгүс четпес таварылгалар тургустунуп, оны эде кылдырыга хөй чарыгдалдарны үндүрүп турар. Чижээ, Самагалдайның ортумак школазы ажылдаа-ла үр болбайн одаага системазы доңуп калган. Сут-Хөлде чаа школа база өөредилгени уламчылаар арга чок болуп, кыштың соогунда септеге кылыр ужурга таварышкан. О.-Шыныага чаа Культура бажыңын тудуп, ында спорт зал болгаН өске-даа оюн-тоглаа эрттирер черлер бар. Ук культура одаа ажыглаага кирген сөөлүнде, оон эжиктери кыжын аңгагар турup, ишти, ишти көрүп чок апаргаН. Тывала база бир чаа суурларның бирээзи ук черде чаа телевиделдің школазы бар. Кыш келирге ында чылыг температураны арбажок кудулап, харын-даа доңарывын кырынга келгилиор. Ол ышкаш район бүрүүнде аалчылар бажыңнары бар. Ынчалза-даа оларның ажыглалы тергиин багай. Хандагайтының аалчылар бажыны кыжын соок, санитарлыг белдирги ажылдаваС. Ол-ла суурда чүнар-бажыңның ажылы багай, харын-даа хирлиг дээш ону хагдырып турганын чурттакчылар үргүлүү хомудап турарлар. Ындыг янзылыг ажылагайжы эвес чоруктар турда, социал-культура хөгжүлдевисти бурунгаарладыры шаптаваанынарга таварыжып турбайн канчаар.

Көдээ ажыл-агый Тываның экономиказының кол адыры. Мында четпестерни, чедир кылдаан түүлдериниң адаар болаувусса, эки түүлдериниң деңзинин чаа база баар. Малдың өлүп-хорааР чоруу эвээжевейн турар. Оон кол-ла чыддагаанны — малдың чем баазазын тургузуп ап ыыдаавайн турарывыста. Бо чылын мал чемниң белеткеля база кудуку деңнелде хевээр. Өгбүле, аренда керээлериниң дугайында хөй-ле чугааны чорудуп турар-даа болзувусса, ажыл-ишти дешилгелиг башкарарының бо арталары эрегилдээшкинде болуп артышаан. Ажыл-хереги аас кырынга эвес, боттуг кылдыр башкарарын эде тургустуунушкунуң негеллериНге дүүштүрүп алыры негеттиниН келген-дир.

Бистің республикавыс хөй национал кижилериниң чурту. Чогум-на ындыг черлерде найыралы улам быжыг, ажыл-ишти четпестерни демниг ажып эртеринге оруктар чиик, белен болур. Ындыг чижектерни эде тургустуунушкунуң практиказы бодуда чугаалап турар. Партиниң XXVII съездизиниң болгаН XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерни амыдыралга боттандырарывыска найыралдың быжыг доңу орук баштаныкчыны, чырыткы болуп чоруур. Ынчангаш бүгү Тываның дүүн байырлаан эртиргеН хүнү чылдың-на байырлаавыс кылдыр чаңчылчаан. Мөңге Найыралдың, уявысты каттыштырганывыстың чаагай хүнү!

Киев хоорай.

УКРАИНАДАН ЧАГАА

Киевтиң Кызыл туктуг шеригг округунуң музейин тургузуп турар мен. Ада-чурттуң даймының үезинде тыва эки турачылар украин хоорай, суурларны эжелекчилерден хостаарынга боттарының үлүүн киирип келгенин бистер чылыс-биле сактып чоруур бис. Ынчангаш олар дугайында материалдарны хөй чылдарда дилеп келдим.

Тыва чон даймы үезинде Киев хоорайның чонунга белен-селекти 1944 чылда чорутканын кым-даа ушаан. Ол чылдың мартта 30 муң баш бода малды эжелгениниң дугайында архив материалдарында бар-дыр. Ынчаарга оларны кыннар сүрүп чедиргеин бодаанмес. Чогум Кызылдан Абаканга чедир малды сүргеш, демир-орукка чүдүргеН. Ук поездилерним вагоннарынга хостаттырган хоорай болгаН областың суурларынга белээне деп бижип каан болган. ТАР чаза Украин ССР-ниң удуртулгазынга телеграмманы база салган. Чогум ол белекти чедер черинге чедир эр, херээжен аныяк кижилер эжелгениниң дугайында бижимелдер бар-дыр. Чогум кыннар дээрзин айтыпаан. Ынчангаш ол кижилер дугайын билир улус силерни «Шын» солун дамчыштыр бижиирни дилеп олур мен.

Юрий ПУЗИЕНКО.

ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

Октябрь 10-да Кремльге совет-австри чугаалажыышкыннар эгелээн. Ийи талалыг харылаалары хөгжүдериниң болгаН делегейниң чугула айтырыглары, оон иштинде Европа керектерине хамаарышкан айтырыгларны чугаалажып кергеН. Чугаалажыышкыннар бот-боттарын билчириниң болгаН чаагай сеткилдин байдалынга эрткеН.

Чугаалажыышкынны а р н ы уламчылаар.

• • •

Совет чазактың өмүнүзүнде Кремльге Ф. Вранницкийге болгаН оон кадайынга тураскаатканы дүштеки шайлалга ыыгаН.

Совет талаадан эштер Н. И. Рыжков кадайы-биле, Ю. Д. Маслюков, Н. В. Талызин, албаннын өске-даа кижилери чораан.

Наймралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлалга үезинде Н. И. Рыжков болгаН Ф. Вранницкий чүве чугаалаваннар, ону адын часкаашкыннары-биле уткаан.

(СЭТА).

◆ ПЕТРОЗАВОДСК. Хоорайда Совет Конституция аттыг бажың тудар комбинатка 1000 дугаар чагыг киргеН. Ол чагыны Самаркандыдан чагыккы киргеН. Петрозаводскиде бажың тудар комбинаттың коллективи ук чагыны ССРЭ Конституциязының хүүнүүн бүдүүлүде кылып чорутканН. Петрозаводскиде комбинат — көдээ ишчилерге бажыңнар тудар талазы-биле чурта улуг бүдүүлгелериН бирээзи. Комбинаттың ажылышчылары бо бем чылдың эгезинден бөөр РСФСР-ниң, Украинаның, Белоруссиниың, Молдавиниың, Азербайджаниың, Литваның болгаН өске-даа акы-дуңма республикаларның көдээ суурларынче 20 муң ажыг коттеджилерни чорутканН. Ол бажыңнарда 100 муң ажыг малчыннар, тараажылар, механизаторлар чурттап киргеН.

◆ ВИЛЕЙКА. (Минск область). Ында «Зенит» деп завод долу форматтыг ыраК хемчеглиг «Эликон» дээр фотокамераларны бүдүрүп эгелээн. Баштай кылган белүк аппараттарны бүдүрүлгениң фирма магазининче чорутКан. Чаа фотоаппараттың деңзини үүле 270 грамм, азы «ФЭД-Микрон-2» деп биче камераның деңзинизиН барык ийи катап чиик. Ол аппаратты чүрүк тырттырарына хамдыкшыладыгларга таварыштыр кылган. Ынчалзада ону профессионалдар база ажыглап болур. «Эликон» эки тырттырар аппарат, кестер-көвүдее аразында үүрмек үүлдерни безин тырттырыптан.

◆ КЫЗЫЛ-ОРДА. «Агроүлетпүр энергонуң» стандарт чок дериг кылыр каттыжыышкынының негинде электрочылыдыгалыг панельдерни бүдүрүп эгелээн корук кирпичи үеде фермаларга өй-тавында температураны тургузар арганы бөөр. Кичиилгалыг баштайгы ындыг тургузугну Кызыл-Орденныг совхоз-техникумунда болгаН Калинин аттыг колхозта тургузуп турар. Чыл төнчүзүнге чедир 400 ажыг ындыг панельдерни бүдүрер.

◆ ШАРЛЫК. (Оренбург область). Шарлык районда Ленин аттыг колхозтуң шөлдериниң бирээзинге чазын элезин тарып турганын көргеН кижилер кайгаан дижир. Ынчанмыже күзүн ооп көөрге, ол шөлге Мексикада өөскүп турар амарант деп үүш аажок үүнүп келгеН болган.

Колхоз даргазы К. Бикмурзин ол үүштүн үүле 4 кг үрезинин садып алган. Ол үүрмек үрезинин 22 гектар черге деп-дескиН кылдыр чалыр ургулчу хомудаН турар. Ындыг янзылыг ажыглагайжы эвес чоруктар турда, социал-культура хөгжүлдевисти бурунгаарладыры шаптаваанынарга таварыжып турбайн канчаар.

Көдээ ажыл-агый Тываның экономиказының кол адыры. Мында четпестерни, чедир кылдаан түүлдериниң адаар болаувусса, эки түүлдериниң деңзинин чаа база баар. Малдың өлүп-хорааР чоруу эвээжевейн турар. Оон кол-ла чыддагаанны — малдың чем баазазын тургузуп ап ыыдаавайн турарывыста. Бо чылын мал чемниң белеткеля база кудуку деңнелде хевээр. Өгбүле, аренда керээлериниң дугайында хөй-ле чугааны чорудуп турар-даа болзувусса, ажыл-ишти дешилгелиг башкарарының бо арталары эрегилдээшкинде болуп артышаан. Ажыл-хереги аас кырынга эвес, боттуг кылдыр башкарарын эде тургустуунушкунуң негеллериНге дүүштүрүп алыры негеттиниН келген-дир.

Бистің республикавыс хөй национал кижилериниң чурту. Чогум-на ындыг черлерде найыралы улам быжыг, ажыл-ишти четпестерни демниг ажып эртеринге оруктар чиик, белен болур. Ындыг чижектерни эде тургустуунушкунуң практиказы бодуда чугаалап турар. Партиниң XXVII съездизиниң болгаН XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерни амыдыралга боттандырарывыска найыралдың быжыг доңу орук баштаныкчыны, чырыткы болуп чоруур. Ынчангаш бүгү Тываның дүүн байырлаан эртиргеН хүнү чылдың-на байырлаавыс кылдыр чаңчылчаан. Мөңге Найыралдың, уявысты каттыштырганывыстың чаагай хүнү!

Киев хоорай.

ДАГ КАРАБАХТА БАЙДАЛ

• СТЕПАНАКЕРТ. (СЭТА-ның корр. С. Сахно, А. Казначеев). Хоорайның амыдыралы чоорту болур-чогууру-биле тургустунуп турар. Хөй-иштиниң транспорту ажылдап турар, магазиниер, амыдыралдың ачы-дуза чедирер бүдүрүлгелери ажыттынган. Күш-ажылчы ажыл-чорудулганын катап эгелээнинің демдектери кайда-даа көскүлеН: чүк сөөрткен машиналар маныажып, тудуг шөлдериде суурга кранпары ажылдап эгелээн. СЭТА-ның корреспондентилери алаан каш коллективтериң ажылдаар черлериНге чораан.

Хоорайның 35-ки кварталы —чурттага бажыңнарын болгаН социал-культура объектилерни тудуп турар район. Ында Азербайджан ССР-ниң Тудуг министерствозунуң тоску трестиниң коллективи ажылдап турар.

Бо хүнге чедир партия организациязы болгаН администрация улут ажылды чорутКан. Оларның төлөөлекчилери бажыңнарга барып, беседа чорудуп, кижилерни ажылдаар черлеринче баарынче бүүрелип турганнар. Эң чугула барымдаалариың бирээзи ол областың чурттакчыларына чурттага бажыңларының айтырыы кончуг чидиг болуп турары болгаН ону шиитпирлээри тудугжулардан улуу-биле хамааржып турары болган. Ынчалза-даа тудутда бүгү коллективтиң 80 хуузу ажылдап турар. Ындыг болзажок даарта өскелери хөй кижиниң үлегерии эдере бөөриге бүүрүп турар.

Карпелкомбинат. Ам үш хүн иштинде бүдүрүлге черниң ажылчыннары продукцияны бүдүрүп турар. Эвээн каш муң метр бөдүүн материалдарны — торгу пестер кылырына херек бөдүүн пестерни бүдүрүп үндүргеН. Торгу бүдүрериН плян ёзугаар өстүрери-биле бүдүрүлгего чаартылганы чорударын төлевилээн. Ону амыдырал болуп негей берген: хөй машиналар эртижирээн, а ол күш-ажылдың бүдүрүкчүүнүң саададыр, күш-ажылдың байдалын экижиннерге шаптыктан турар. Бүдүрүлгени техниктиг эде чепсеглээри ол өйү келгеН айтырыгны шиитпирлээринге дузалаар ужурлуг. Ажылагый чорударының чаа байдалдарын нептерериН улут ынанымышкынны болдурып турар.

Электротехниктиг заводтуң, мебель болгаН ийик фабрикаларының, өске-даа бүдүрүлгелериниң күш-ажылчы коллективтери ажылдап эгелээн. Демир-орук станциязында вагоннарның чыгын дүүрүп турар.

Степанакерттиң бөгүгү ажыл хүнүнүң демдектелиндиг. Хоорайның болур-чогууру-биле ажылдаарынга бүгү байдалдар бар. Кижилер эвээн каш эзлчегде ажылдазын дээш октябрь 11-деН эгелеп, комендант шагын кызырарын шиитпирлээн. Ол ам үүле 24 шактан 5 шакка чедир турар.

Ынчалза-даа байдалдың долузу-биле эжижээнинің дугайын чугаалаары амыдында эрте. Бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаН тудугларының чамдыызы ам-даа ажылдап эгелевээн, ажыл кылбайн турар коллективтер ам-даа бар.

(СЭТА).

ПАРТИЯ КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

• Партия организацияларының болгаш комитеттериниң ролюн база харыысалгазын бедидер •

Республиканың партия эге организацияларында, парткомларда отчёт-соңгулдалыг хуралдар колдуунда дооступ турар. Партиниң XXVII съездизиниң, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының эде тургустунуушкун чорудулгазын, шиитпилелдиң демократчыдылгазын улам хамыладыр, калбартыр, экономиктиг үндезин реформаны дүргедедир талазы-биле шиитпирлерин партия организациялары амыдыралга канчаар боттандырып турарын коммунистер отчёт-соңгулдалыг хуралдарга партийжи принципиалдыг ёзу-биле ханы анализтеп көргеН. Хуралдарының кирижиччилерин кол кичээнгейин эде тургустунуушкунуң, демократизациң, ажык-чарлыг чорукту хөрээнде чедир шиитпирлеттинмээн айтырыгларже, ажыглаттынмайн турар курлавырларже угландыргаН, ону күүсеирде үүнү кылырының талазы-биле саналдарын, сүмелерин киргеН.

Партия организацияларының отчёт-соңгулдалыг кампаниязы бир чугула үе-чадазынче киргеН. Районнарның партия конференциялары эгелээн. Партиниң Тожу район конференциязы бир дугаарында болуп эрткеН. Ам удаваС Эрзин, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга районнарга партия конференциялары болуп эртер. Оон артКан районнарның партия конференциялары бо айның төнчүзүнде доостур, Кызыл хоорайның партия конференциязы ноябрьда болур.

Партия организацияларына отчёттарны болгаш соңгулдаларны организастыг болгаш политиктиг бедик деңнелге эрттиреринде «Партия организацияларына отчёттар болгаш соңгулдалар дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалында айытКан. Отчёт-соңгулдалыг кампания эде тургустунуушкунну хаңыладыр, политиктиг системаның реформазын боттандырар, шиитпилелдиң болгаш партиниң амыдыралын улам ыңай демократчыдар талазы-биле партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүсеирге чугула үе-чада болур. Оон ыңай партийжи амыдыралдың ленинчи норма-чижектерин улам ыңай быжыглаар, сайыраңгайжыдар, хөгжүдер, партиниң XXVII съездизиниң, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциялының шиитпирлерин партия комитеттери канчаар боттандырып турарын, организаксы болгаН идей-кижизиндилгелиг ажылдың байдалын ханы бала бүгү талдыг анализтээр, партия организацияларының болгаН оларны соңгулдалыг органнарының ажыл-чорудулгазының стилин база арга-методтарын шүгүмчүлекчи ёзу-биле принципиалдыг үмелеп көөр.

Партия конференциязы бүрүзү «Партия организацияларына отчёттар болгаН соңгулдалар дугайында» СЭКП Төп Комитединиң доктаалынга дүүштүр ажыл-керекчи, ажыт-чажыт чок, четпестерге эптеш чок, чаартылга чорудулгазын чайгылыш чок болдурар, чаа оруктарны болгаН аргаларны дилеп тывар дээш шиитпирлери партийжи принципиалдыг байдалга эртер апаар. Ындыг болганда СЭКП Кызыл хооркому, райкомнар конференциялар идей-политиктиг болгаН организастыг бедик деңнелге, делегаттарның идепкейлиг кирижилгеи-биле эртеин дээш белеткелди бүгү талалыг хынамчалыг чорудар хүлээлгелиг.

СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин күүсеирге дээш партия комитеттериниң отчёттуг үеде кылып чорутКан ажылын партия конференцияларына чугаалажып көөр. Бирги эзлчегде эде тургустунуушкунну, демократизаны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр, хаңыладырыбиле партия ажылының стилин, арга-методтарын чаартыр, сайыраңгайжыдар болгаН социал-экономиктиг хөгжүлдеги дүргедедир дээш кандыг ажылдар кылдыганыН тодаргай айтыр. Бо талазы-биле партия комитеди бүрүзүнде кылдыныН турар үүлдер бар. Ылаңгыя экономиктиг реформаны, аъш-чем, чурттага тудуунуң программазын боттандырарынга, социал болгаН амыдырал хандырылга айтырыгларын шиитпирээринге партийжи удуртулганын, партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизиндилгелиг ажылдың байдалын тодаргай айтыр. СЭКП Мөңгүн-Тайга райкому (бирги секретары В. Д. Хемер-оол) партия ажылынын стилин, методтарын сайыраңгайжылдар, районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдеги дүргедедириниң хөрээнге партийжи удуртулганы экижидер тодаргай хемчеглерни алгапыдан сеолгу үеде аъш-чем программазының айтырыын шиитпирлээринде чамдык чаа үүлдер кылдынган.

Конференцияларга мактанышкын, сеткил оожургаар чорук чокка, ажылды шүгүмчүлекчи ёзу-биле ханызы-биле анализтээр, четпестерни дидим клередир, оон чылдагаанларын тодарадыр ону эдип алырда, үүнү кылырын айтыр, ажылын оожум эде тургузуп турар, эо-харымсалга чок, шүшпек, арагалаар, чурум үрээр удуртукчуларның, коммунистерниң адын адаар, партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының резолюцияларын боттандырарының талазыбиле хемчеглерни ажылдап кылыр ужурлуг. Партия эге организацияларына эрткеН отчёт-соңгулдалыг хуралдарга санал берген коммунистер СЭКП Кызыл хооркому, райкомнар ажылын ам-даа оожум эде тургузуп, партия эге организацияларының, коммунистериниң ролюн, харымсалгазын бедидеринче, хүлээп алган шиитпирлериниң, коммунистериниң шүгүмчүлелдиг саналдарының күүселедеринче шоолуг кичээнгей салбайн турарын айытКан. Партия эге организацияларының дайынчы арга-шинжизин, коммунистериниң авангардчы ролюн бедидериниң, аъш-чем, чурттага тудуунуң, амыдырал хандырылганың, социал айтырыгларны шиитпирлээриниң, малдың баш санын өстүреринің, укеазын экижидериниң, продуктуунуң бедидериниң, тарва болгаН мал чемни культураларының чаагай дүжүдүн өстүреринің, күш-ажылдың сагылга-чурумун, корум-чурумну быжыглаарының, арагалаашкынга удур демиселди күштелдиреринің дугайында чугаа Кызылдың болгаН районнарның дыка хөй партия эге организацияларының хуралдарынга каш удаа болуп-даа турза экижилгелер, бурунгаар көскү базымнар кылдынмаан. Ындыг болганда ону конференцияларга ханы сайгарып чугаалажыр, ажылды экижидер-биле үүнү кылырының тодаргай хемчеглерни ажылдап кылыр, ону боттандырар дээш партийжи организастыг, идеологтуг ажылды күштелдирери чугула болуп турар.

Партия комитеттериниң кежигүннерин, секретарларын, ревизия комиссиязының кежигүннерин соңгуурда кандидатураларны калбаа-биле чугаалажырын, чажыт бадылаарын, бадылаашкын бөөлдетеныеринге мандатта көрдүгениНден хөй кандидатуралар киирер арга бөөрин хандырар. Аңаа эде тургустунуушкун дээш идепкейлиг демиселчилерни, партийжи принципиалдыг, негелделиг, чоп-биле ажылдап билир коммунистерни дешилээн. Чүге дээрге СЭКП-ниң XXVII съездизиниң, партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин чедишкиннинг боттандырары олардан хамааржыр болгай.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

БАШТАКЧЫЛАРЖЕ — ЭҢ ДЭЭРЕЛЕРНИ

Хову-Аксының коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралындан

Партком кежигүүниге кымны сүмелеп тур силер? Бо айтырыгга харыы ангы-ангы болган. Тараткан 340 анкетаның чүгле 181-ни эгиткен. Оларның алдызы арыг болган. Коммунист эвес-даа кижилерни адап каанар бар болган. Чамдык ийи-чаңгыс кижилер толептиг — удус кежигүс хөк деп турар. Өске черден кижи экээрим ийи саналда бижээн. Баштакчыларже эң дээрелерни дешпилер дээш хөлүүн санал-оналыкка даянган. Чаа составты соңгуур талазы-биле тускай комиссияны тургускан. Оон кежигүнерге күш-ажылчы коллективтерге барып, чон-биле чугаалыг чорткан. Нинтиш-биле 167 кижини киирерин сүмелээн. Оон-оо чеди кижини партком кежигүүниге киирери-биле комиссия санаалдаан.

Залдан немей адаанардан баа улус киргеи. Хоржок мен дээш дүжүп берип турарлар баа бар. Ол кижи чүүл көргүзүпкенил деп айтырыглар салдынып тургаи. Моон мурнунда дег, аларга-да чаңгыс ийи хол кодуруп турары борта көзүлбээн. Дадагалаан, удурланып турарлар эвээш-даа болза бары кижи бүрүзүнүң бодунуң бодалы хөөн туржуп эгелээнин херечилеп турар.

Хуралга белеткел эки болганы демеглезе эки. «Металлург» Культура өрдүүнге чыглып келгеи коммунистер, партия кежигүү эвестер, шүүрү күзелдиг кижилер ханаларда аскан сан-чурагайлардан «Кобальт» солунунуң материалдарындан коммунистериң ажыл-херээниң дутайында чүүдерни билип ап тургаиар. Баш удур анкетаашкынга кымның каш сан алганын, партком чугаалажыр турган айтырыгларның допчуталын база.

Отчеттуг ийеткелди баш бурунгар «Красное знамя» солунга парлаан. Шыланчыг, удуп ийеткел болбаан. Партком секретары С. М. Климошенко киргеи саналдарга хаанын, кыска немелдени кылган. Оон ангыда ийеткелде болган частырыглар дээш чамдык коммунистерге ол бурүүзүн билиргеи. О. М. Монгушту эрагаланы дээш эвес, дадыыр төлевээни, хуралдарга келбейн турганы дээш үндүрген болган. Фактыларны хынап албаны четпес болган.

Кол-ла чүве кыдыгган үүлдерни чыскаарында эвес, өөрүүнгеи хемчегларни саны чежемейиңи-даа көвей болза, экономиктиг чаартылгаларга салдар чедирип, социал керегледерни хандырып шыдавас болза, оон ажыы-даа чок болур. Партия организацияларының ажылын үеним негелдезиге дүүштүр эде тургузарыгга чүү доктар болуп турарыл, коммунистериң авангарды ролюн канчан бедидерил? Бо талазы-биле ажык чугааже чалалга кыдыр ийеткелди парлаан.

Ажылчын суурда он беш националыг 348 коммунист организацияда бактаан турар. Мында бежен чылдан ажыг партия стажтыг коммунистер арбыл. Т. Х. Бавын-оол, К. С. Хорлу, Д. С. Ондар болгаш өскелер-даа аныктар кижизидилгезиниге үлүүн киирештирип турарлар. Үжем чылдан өөр стажтыларның саны он ажып турар. Шилдза-даа кежигүн чалыыткадыры сөөлгү чылларда ноодан салдынып бар чыдар. Мурнуку ийи чылга дешээргге, кежигүнге киргеннериң саны 33-тен 7-ге чедир кызырылган. А хемчег алдыртканнарның саны ийи катаа өскен. Партиядан он дөрт коммунисти үндүргеи. Алды коммунистиң үчёт карточказынче киир бижээн. Партком кежигүү турган К. Н. Монгушту төлеп чок чоруу дээш соңгулдалыг органдан үндүргеи.

Он бир кижиден тургустуулган партком таптаашкынның аскаандан ам-даа үштүүп чадаанын ийеткелде айтып турар. С. Г. Поляков, А. А. Голиков, А. А. Григин, Е. Ф. Есин, М. В. Кимов, Д. Х. Ондар, В. П. Самойдов, А. В. Фомин болгаш секретарь боду даанган участоктарында үеним негелдезиниге дүүштүр ажылдаваан. Оларның кылганын база айыткаш, четпестерни чүте болдурганын ханы ачалаттаэн болза эки турган. Мурнунда болган шүүгүмчүлдерни канчаар эдип турарынга ол өлүүн доктаваган. Секретарь өте организацияларга эвээш барып турар. Ол четпезин өткенин айыткан. Ынчалза-даа коммунист А. Н. Хиревичниң санал турары-биле алырга, ол үре-түүлел бербейн турар. Келтеш дораан чоруптар, тодаргай дуза чок. Маңаа орбайн боду хөделир херек, эгелекчи чоруун көргүзер аваар деп, удур айтырыг база салдынган. Кайы-даа талаа борта түүнел кылыр, эмлээшкиннерден салдынмас ужуулуг.

Шүүгүмчүлдүн болгаш ботшүүгүмчүлдүн калбартыр соруулга-биле аныкталаашкынны доктаамал болдуруп, сессиже, хуралдарже чонну чадап турар аваргаи. Бо айтырыглар амдыгызында чер албайн турар. Чүте мидыгыл? Бир төлевүмде ажык-чиргиг чорукка сылдан алгаш, чүгле өскелерни шүүгүмчүлексээр, чүвени дедир мынаксаар, тодаргай санаалы чок ийи-чаңгыс кижилерни сый шаварны чүүлга деп бодал ийеткелде, саналдарда бар. Ол шын чадавас. Ылаңгыя принциппалдыг ' улусту көрбестен, бөгай деп чарлан турун бээр таваарылаар турган.

Комбинаттың кол цехтериниң коммунистери удуртукчуларының четпестерин аразында чүгле чугаалажыр, ажык шүүгүмчүлел мында чок деп болур. Чижээ, гидрометаллургия негелиң начальныгы М. И. Лазаревтиң адрезинге шын шүүгүмчүлел кылган коммунистер Л. П. Колесникова биле А. С. Серебрениковту кызыр, оларны бригададан, харын-даа партбюродан үндүреринге чыган, хөй-ниитиге удурланыштырган турган. Иделкейлиг, принциппалдыг кижилерни соңгуксавас, чөпшүл, инициатива чок, четпестерже караан шийип алган орар эштерни бюро кежигүүниге депшидип турарын демократияны өскээр ажыглаанны деп үнелеп болур. Удуртукчуларны соңгуурда база негелде чок кижилерни адап турганы бар. Бо чорук бурунгаараашкынга доктар боордан башка, дөмек черле болбас. Хөөмүн бодалы-биле оны чазары эпчок. Мындыг байдалдарда парткомуун быжыг холу, хынамчалыг караа негеттинер. Ажыл чоктарны көргүскени стеядини каяа-даа азып чадап каанын Л. Е. Козеонова шүүгүмчүлээн. Каржы, самчыгдал кылып, кавыраттанып, корум-чурум үреп турарларга удур демисешпес чорукту ол буруу шапкан.

Советтиң, профкомуун, комсомолдуун, хөй-ниити организацияларының ажылынга үнелелди берип тура, ында коммунистериң харысалга чогун шыгыы шүүгүмчүлээн. Оларга партийжи удуртулганын чаа хевирлерин дилеп тывары, ажыл-агый организацияларын холгаарлаваазы, даандырган ажылы дээш коммунистерден негелдеин күштелдирери чүгүлү.

А. С. Бартеневтин удуртканы улусчу контроль комитединиң отчёдун ап, сүмелерни берип турбуже, ам-даа ажылче сиилгип кирип чадап каан. Отчёттуг үеде оларның кылыпкан ажылы көзүлбээн. Профком даргазы А. А. Колодкин ажылчыннарның негелдезинге дыңнаңгыр эвес болуп турар.

Суур Совединиң партбалуунуң секретары С. Г. Поляков чүгле сессия болур деп турда, хүн айтырыын көөрден башка, огулуг ажыл чорутпаан. Хоочушаар чөвүлеп кижизидиге ажылыынче ханылап кирбейн, чүгле боттарына чиигелдер негээрингге өйлешкен. Ол шына мөгеен. Ынды турбуже, коммунист кижи баштай бодунуң берингеэ базы бодаа эки харе. Соодукчуну үеэзинде албайн баргаи болза, албан-биле партком бюрократы боор. Бодунуң хүүда хомудалың, чок болза ийи кижиниң көрүшпестээнин ниити коллективче үндүрген ажыы чок деп хөөннер хуралга дыңнадып турган. Ону база өөренип көргү дег. Черде чаа аргаларны тыварын орааджыры артык эвес. Комсомол ажылы четпес. Идекей чок чорукту ажып эртеринге базала коммунистиң харысалгазы, арын-өүүрү турун келир. Кызыы көрүүшкүдеп ушту-нуп, ниити соңуургалдарга дүүштүр бодунуң ажылын хемчээр үе келген.

Партия хуралдары кижизидилгениң школазы болур ужурлуг. Ол ындыг болбайн турар. Чамдык хуралдарга коммунистер ыыт чок олура эрттирип турар. ГМЦ-ниң коммунистери К. О. Донгак, С. К. Монгуш болгаш оон-даа өскелерни ол адаан. Секретарьлар И. М. Михеевтиң, С. С. Хомиченкониуң, В. А. Смольскийниң, А. Н. Хиревичниң, Е. В. Корчиковтуң сулазы-биле транспорт-белеткел цегинде, амыдырал хандырылга комбинадында, № 18 геология-шинчилел болуунде, септелге-механика болгаш дал поэтериде хуралдар эрелгей эртип келген.

Секретарьларның биле, дуржудгазы, мергежилги четпейн турарын, парткомуун хүлээп алган шиитпирлерин тус-тус күүседикчилерге орта чедирбейн турарын коммунист Р. К. Тумелхо шүүгүмчүлээн. Партком кежигүннери эге организацияларга хөй катап барып турар күүзешкинин ол ийереткен.

Бот-өрүлга-чарылганы, нептерелдирилге экономиктиг өөредилгениң салдары кошкак болганын директор А. А. Голиков шүүгүмчүлээн. Бо ажылды дедтем көөрүн партком экономиктиг айтырыгларже ам-даа ханыдап кирери чугула дээрзин ол демдеглээн. Ылаңгыя пропагандистерни боже хаара тудуп, коммунистериң ролюн бедидерин база социал айтырыгларның эдээн шиитпирлеттинип турарын ол айыткан. Социал объектилериң септелгезинге, суур чаагайжыдылгазына эдээн хереңнин үндүргеи. Бажың оочурунда ам-даа ийи чүе ег-буле бар болганда, ам-даа эки ажылдаары, экономиканың ажыктыын бедидер дээш күженнишкин негеттинип турарын ол айыткан.

Ниитизи-биле хурал хөй-ниитиниң савалын көдүрер соруулгазын чедип алган. Санал-бодалдарның чаңгыс ийи эвес болганы-даа чаа базымнарның эгелээнин сөглеп турар.

Хуралдың канчаар эртип турарының дутайын чапсар үеэзинде чаарби чыл партия стажтыг коммунист М. С. Енущкевичидеп диледим. Ол мынчаар харыылаан: «Чамдыкта адрес чок-даа болза шүүгүмчүлел бар, ол эки-дир. Партком кежигүү база турган мен. Хөй чон кижиге мынчаар бүүрөп, адан үеин кэрн даарге, ол улуг бүүрөл-дир. Кижилериң амыдыралы дээш сагыш садыышкынны билип турар бис. Хөй тудуглар туттунуп турар. Ынчалза-даа курлавыр ам-даа чедир ажыглаттынмайн турар. Хамык ужур кадрларны ийи шилип алырында деп бодаар мен. Орта бөгүүгү соңгулда дузалаары чугаажок. Баштакчыларга эң дээрелерни шилип киирер ужурлуг бис».

Чаажыт бадылаашкынның түүнелинде, партком секретарынга эң хөй санны алган С. М. Климошенко катап соңгуткан.

Хуралга СЭКП обкомуунуң секретары А. И. Ванжа, СЭКП Таңды райкомуунуң бирги секретары Ю. К. Губарев олар олурушкан.

Артын ХОВАЛЫГ.
(«Шынның» корр.).

ТОДАРГАЙ ЧУГААНЫ КЫЛГАН

Кичээлден репортаж

СЭКП Тыва обкомуунуң марксизм-ленинизм университетиниң баштайгы кичээлдери эгелээн. Ында удуртукчу ажылдакчыларның, политиктиг агитацияның, пропаганданың салбырлары ажылдап турар. Университеттиң ректору Елизана Дмитриевна Пала чаа өөредилге чылының баштайгы кичээлинин дутайында чугаалаан, үш салбырның программазы-биле аксы таныштырды. Политиктиг агитацияның салбырын моон мурнунда доосканнар болгаш эрткен чылын өөренип эгелээн, ам ийиги курстуң дыңнакчылары боттарының чедип алганы билиглерин амыдырал-га дораан боттандырып эгелээнинер. Оон доозукчуларының аразында шымрак билиглиг агитаторлар, политиктиг информаторлар, лекторлар, ийеткелчилер чон мурнунга партийниң иштики, даштыкы политиказынга хамаарышкан тайылбыр ажылдарын бөгай эвес чорудуп турарлар. Олар өөренип турары курсуунуң хүн бүрү программазындан аңгыда, марксизм-ленинизмиң үндезиниерин өөренип, аграр политиканы чонга таныштырарда үк эртемнерге дүүштүүп турарлар. Ынчангаш университетте дыңнакчыларлыг партия организацияларында эртип турар политинформацияларны шыдар бедик.

Бо чылын өөренип эгелээрлерге экономиктиг салбырын база ажыктап. Бүдүрүлге бот-орудга-чарылгаже шилчээн, ег-буле, аренда керээзи-биле ажылдап эгелей бергенде, ажылчы чоннуң экономиктиг билиглер бедидерин өөренип келгеннер экономика талазы-биле бөгай эвес билиглерни чедип алыры чугаажок.

Политиктиг агитация салбырының ийиги курсчузу, оон даргазы, геология шинчилел экспедициязының геологу Ольга Григорьевна Чермышова өөрүн даңзылаан олурар аразында мындыг айтырыглары салдынган:

— Ольга Григорьевна! Силерниң ажылыңар сезонныг болгай. Чай болурга чер кезин чоруп бээр силер. Боттарыңар политиктиг билиглер бедидип, кежээки университетте өөренип турардыр силер. Ам артында доозукчу курста. Маңаа өөренгеш бодунарга ажыктыг чүү чедип алдыңар?

— Политиктиг эртемнерниң ажыктымның дутайында хөй тайылбырын-даа хераа бар бе? Моон мурнунда бистер политинформацияларны чүгле солуннар номчуп кылыр турдувус. Университетке өөренгениивис сөөлүнде, чурттум иштики, даштыкы политиказын барымдаалыг фактыларга, анализтерге даянып турган кылып өөрен бердивис.

Кежээки университетке аныктарны хөй-биле киирештирери чугула. Мында пенсионерлер бизим өөренип турар. Чамдыкта дээш эртемнер бизим кижилер чүгле бодунуң мергежилиге шымрак билиглиг боордан башка, политиктиг айтырыгларга бергелей, бөгөн таварылгаларны шиитпирлеп шыдавайн турарының херечизи.

Ажыд-агыйга хамаарыштыр саналдар бар-дыр, а партия организациязының, оон удуртукчу органының ажылын эде тургузар талазы-биле тодаргай санал чок болду. Коммунистериң идеикейниң чаныы, парткомуун удуртукчу салдарының кошкаа районда улут дээн партия организациязының ажылышке-даа, хөй-ниити амыдыралынга-даа саалдарын суларткан. Оон чыдагаанын ийеткелчи, санал бергеи коммунистер дилеп, сайгарбаан.

— Тараа бөгөй деп турардыр бис. Ол коммунистериң бурууу — деп, санал берип туре, коммунист Херел Ооржак чугаалаан.

Партия организациязының, парткомуун, коммунистериң ажылынга чаге үнелел ол эвес бе? «Чугээр» азы «ортумак» дээн «Совет Тыва» совхозтуң ажыл-ижиниң амгы бөгөй байдалынга, партия организациязының чаге чогунга бедик үнелел-дир. Ындыг үнелелге олар канчаар төлептиг болду?

Шангыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ҮНЕЛЕЛГЕ ТӨЛЕПТИГ БЕ?

Совхозтуң коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралынга олурган, кижиниң үүксээн кэрэ болду. Партия организациязының кежигүнерге коммунистериң сеткилиг хурал үезинде бага ындыг хөөн тыптып келгени чалавас. Партком секретарының ийеткелин-даа шоолуг дыңнавайн, оларның чамдыкы аразында баштай сыныравчын, чоорту үрүнейдир чугаалажыр орулар. Хуралдың даргазы оларга кол-даа мотап сагындырыг берди.

Бо чылын тараа дүжүдүүнүң мырыгай хемнег болганын, ноожа совхозтарының хөй дүжүт ажаан алгалын, хаваа солдарының барык шүүгүүлүнүң өзегинде, суур чаагайжыдылгазының ортумактан куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң куду болганының бир чыдагаанын-даа ында. Тургустуунуң келген берге байдалга совхозта партия организациязы, коммунистер боттарының дайынчы арга-шинээзин партком билдилиг удуртулганы-биле көргүзер ужуруг тургаиар. Ындыг турушту хамыктың мурнунда партком эдеп, коммунистерни эгелекчи идеикейжи күш кылыр эвиледдеп, ажыл-иштиг, хөй-ниити амыдыралдың бүү таваларына негелдеп чорукту шыгыырадыр турган. Дайынчы турушту эдилейн, харын-даа партия организациязы ылап-ла шимчедикчи күш деп амыдыралга хөрек кырында бадыткан болур арганы ажыглаваан баргаи. Оон чижектери чүгле ийеткелдеп эвес, а коммунистериниң саналдарындан илдеп болду. Совхозтуң садып алганы аныкк ийектериниң чамдыкы келир чылдан продукциязы берип эгечей боор деп, ийеткелчи оюлаан демдеглээн. Ол фактыны сут-бараан фермазының эргелекчизи коммунист В. Саян шын эвес дээн. Ийектериниң ноны-хары эдериштирилгете киирериге эдек деп чугаалаан. Партком секретары ийеткелге ажыл-агый дутайында кодаалы чугаалаза-даа, оон ангы-ангы участоктарында бөгөй-биле чоок таныш эвес болганы ол бе? Чамдык коммунистер боттарының хүн бүрүде кылып турар ажылынче, ийеткелиниң ажыл-херектериче ханыдап кирбейн турар. Хаваа фермазының бригадира коммунист Р. Шамчал планныг оналаалдарны билбес турганы болуунуң савадындан билдинди. Оон ынай, келир чылдан эгелээн, хаваа фермазының коллективи орудалыг ажылдап эгелээр деп аныды. Кончаар ажылдаан чедип алырын ыыттавайн барды. Шак ындыг чиик ажаашкыннар коммунистер бөгүүге чедир ажыл-херектерже партийжи өзу-биле көрбейн турарының херечизи-дир.

Партком секретарының ийеткелин-биле коммунистериниң саналдарының аразында улут ыяал чок. Оларның чугаазында чаңгыс ол-ла фактылар хөй удаа катаптаттынып турду: тараанын дүжүдүүнүң чавызы, хаваанар ооларының өлгени... А партия организациязының ажыл-херектериниң дутайында чугаа көөгүс эвээш. Саналберген коммунистер ийеткелге кандыг-даа хамаарылгазын илертпедилер. Ажыд-агый дутайында чугаалап-чугаалаан, төнчүзүнде сактып келгеи чүве дег «чүгээр» азы «ортумак» деп каар. Коммунист Александр Сендажының дедим эвес, дедагалаашкынныг үнелели бо: «Ажыл иштеп, ийеткелчи, суур чаагайжыдылгазының ортумактан куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң

«Большевик» совхозтуң Дагыр-Шемиде Удуй-оол Монгушка удурткан бот-орулга-чарылгалыг трактор-хову бригадазы бо чылын ниитизи-биле 1891 гектар тараа культураларын ажаан алган. Баштай-ла 412 гектар арбайны ажаап доосканы, оон дүжүү бир гектардан ортумаа-биле 15,1 центнер болган. Ол ышкаш 457 гектар суланы ажаагаш, оон бир гектарындан 11,6 центнерин алган.

Кызыл-тастың дүжүү планнан ажыг болган.

ЧУРУКТАРДА: ажаалданын шалыпчылары — механизаторлар Владимир Монгуш, Борис Лопсан, чолаачы Адар-оол Баазан.

Сөөг болгаш фотолары Виктор ХОВАЛЫГНЫҢ.

КҮҮСЕТТИНМЕСТЭЭН ПЛАН

2000 чылга чедир үеде ег-буле бүрүзүн аңгы квартира-биле ийиилпе азы хууда чурттаалга бажыңы-биле хандырар соруулганы партия болгаш чазан салган. Бо соруулганы чер болганга чедишиниинг күүседир дизе, тудуг материалдары-биле хандырылга айтырыын чедишиниинг шиитпирлээр апаар. Бо айтырыг бистиң Бай-Тайга районда канчаар шиитпирлеттинип турарыл?

«Мурнаачы» совхозтуң төвүнде туйбу кылыр цехти 1984 чылда ажыглалга киирген. Баштайгы ийи чылда ол цех совхозтуң балансызынга турду. Цех чаа тургустуулганда-даа болза, туйбу бүдүрер планныг онаалдаларны баштайгы удаада күүседириниң ыырынга кэзэп турганын билир мен. Маңаа бүдүрген туйбуну Барыын-Хемчик, Чаан-Хемчик, Өвүрүүн, харын-даа Мөңгүн-Тайганың ажыл-агыйлары безин садып ап, тудуг ыыларынга ажыглап турду.

1986 чылда ол цехти Бай-Тайгада ажыл-агыйлар аразында кожуп чоруур механизастаттынган колонинага дамчыдып берген. Оон бээр-ле ол цех планныг онаалдаларын күүсетпестей берген. Оон чылдагааны бүгү ажылдарны механизаставаанында, ажылды хол-биле ыыпып турарында. Туйбу кылыр цех чаа амыттынып турда. ЗИЛ маркалыг 6 самосвал, бир экскаватор безин турган. Ону район төвүнче аппарган, кайда ажыглап турары билдиннес.

Туйбу кылыр чиг эт — дой-довуран, эмзин соортурде машина-техника херек. Өске организациялардан ону хөлезилеп, оон кээр-келбезин маңаа турукда хөй уе негеттинер. Чай база эртип иаар-дыр деп, нормировщик Олег Биче-оол, технолог Күргек Сейкек-оол хомудап чугаалап турар. Бо талазы-биле айтырыгны АКМК-ның начальныгы Виктор Маадыевич Сербеге чеже-даа катап тургускан. Ажылчыннарның чөптүг негелдезин дарга хаайынга-даа какпас, чүгле туйбу саны негээр.

Цех 1 миллион туйбу бүдүрер планныг. Бо чылдың эткен сес айларында дөңгүп-ле 399 муң санныг туйбу бүдүргеи. Ажылды механизастаар талазы-биле боттуг хемчегдерни чогуур үезинде ап, техника-биле четче хандырган чүве болза, план күүсеттинип болур турган. Ажылдап турар инжилерге таарымчаныг байдалдар тургустунмаан. Ажылчыннар чемненир столовая бар-даа болза, ында чемниң ассортиментизи кызыы, хлеб, наша, кара шайдан өске чүүдаа чок. АКМК-ның удуртукчулары бо бүгүнү биле тура билбээчеңнеп эртип турарга эде тургустумуушкининиң негелдезинге канчап-даа таарышпас.

Арбай-оол КАНЧЫЫР.

УЕЛЕЛГЕ ТӨЛЕПТИГ БЕ?

Совхозтуң коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралынга олурган, кижиниң үүксээн кэрэ болду. Партия организациязының кежигүнерге коммунистериниң сеткилиг хурал үезинде бага ындыг хөөн тыптып келгени чалавас. Партком секретарының ийеткелин-даа шоолуг дыңнавайн, оларның чамдыкы аразында баштай сыныравчын, чоорту үрүнейдир чугаалажыр орулар. Хуралдың даргазы оларга кол-даа мотап сагындырыг берди.

Бо чылын тараа дүжүдүүнүң мырыгай хемнег болганын, ноожа совхозтарының хөй дүжүт ажаан алгалын, хаваа солдарының барык шүүгүүлүнүң өзегинде, суур чаагайжыдылгазының ортумактан куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң куду деннелдин дээш ажыл-агый дутайында секретарь кодаалы ийеткеп, партийжи амыдыралга доктаай дүжүп, аксы дыңнадып турду. «Совет Тыва» совхозтуң партия комитединиң секретары А. Б. Карасоолдуң ийеткелин, коммунистериниң саналдарын-даа СЭКП Кан-Хем райкомуунуң бирги секретары В. А. Бакулин: «Ийеткел үеним хөөнүүге дүүшпес, тодаргай чүүл чок. Чылыг-дыр» —деп үнелээн.

Партком секретарының ийеткелинде коммунистерге биллиннес чүүл чок боору ийдеп. Ынчалзаа-даа канчаар ажыл-агыйында чүү болуп турарын кижи бүрүзү билир болгай. Ийеткеттеен чүгле эштиг бот-үнезиниң холуун эрттирип бедиинин дутайында дыңнаңгыны кичээнгейге ап, кайгаан-хараа хүлээн алдылар. Сайгарыпта чок ийеткел коммунистерге соңуургачыг эвес болуп, оларның идеикейин оңгурбаан.

1985 ыл «Совет Тываның» ажыл-ишчилериниң ыыр-даа берге үе болган Совхозтуң кедер Советтиң күүскомуунуң удуртукчулары солуннан, кол специалистер чединнес. Ындыг байдалга ажыл-агыйны удуртуру парын. Совхозтуң күш-ажылчы көргүүлериниң

Алексей Кукеин даараныкчы кыстар Людмила Быргазова, Наталья Макарова олар-биле бирги курстуң баштайгы лекциязын дыңнаан чедип келгеннер.

Марксизм-ленинизминиң кежээки университетинде ийы-бүрү мергежилдиг болгаш назы-харыы кижилери өөренип турар. Чүгле аныктар саны эвээш деп, ында өөренип турар чамдык эртеринг саналы чөптүг. Ынчангаш комсомолдуун Кызыл хоорай организациязы кежээки университетке аныктар саны көвүдедиринин хемчегларын алыры чугаа мшкаш-тыр. Ол ышкаш комсомол райкомнары бот-өөредилгеже аныктарны ам-даа хаара тударының хемчегларын алыр болза эки.

Марксизм-ленинизминиң кежээки университетинче дээди эртемнинг кижилерин чамдыкта чорутпайн баргылаар таварылгалар база бар. Маңаа Красноярскиниң кедээ ажыл-агый институтунуң Кызыыда филиалының ассистент башкызы Раиса Шугуровна Иргитпиң үнелелин көрүүтээлиңер:

— Институтка марксизм-ленинизмин база өөренип эртим. Маңаа өөренир программа оон оравчок делгем болгаш тодаргай-дыр. Кижиниң ажылдаарынга үк өөредилге дыка ажыктыг. Чижээ, дедегей байдалын бистер чүгле парлаага дамчыштыр билип ап турар болгай бис. Маңаа үк темага хамаарыштыр болур лекциларга амгы байдалдарны эрткен үеэг-биле холбаштырып маңаа дыка шыырак билигни чедип ап болур.

Кежээки университеттің баштайгы кичээлде организастыг байдалга эрткен. Аңаа бирги, ийиги курстуң дыңнакчылары ниитизи-биле киришкен. «СЭКП-ның XIX Бүгү-эвилел конференциязы — совет ниитилелдиң политиктиг системазының эде тургузуушкунунуң демократчыдылгазын болгаш сайзырадгайжыдылгазын хамыладырының чүүдүн факторуу — деп темага лекцияны СЭКП Тыва обкомуунуң секретары А. К. Кензей республиканың иштики амыдыралы-биле холбап турун кылган. Лекцияның айтырыгларына хамаарыштыр хөй-хөй айтырыгларны дыңнакчылар салган.

Университеттің кичээлдерине хамаарыштыр саналоналдарны дыңнакчылар киирип, оны организастыг эрттиреринин тодаргай дугуржулгазын кылган.

Эдуард ДОНГАК.

ЧУРУКТА: Кызыл хоорайда марксизм-ленинизминиң кежээки университединиң бо чаа өөредилге чылында бир дугаар кичээлинин үеэ.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

МӨҢГҮН-ТАЙГА: шиитпирлээр айтырыглар

ЭГЕ СӨС ОРНУНГА

МөҢгүн-Тайганың девискээри, чурттакчы чонунуң саны кайы-даа районнуудан эвээш. Районнуң адын алганы МөҢгүн-Тайга даанның эң бедик сүвүрү далай деҢпелиниҢ барык 4 километр бедикте, а ниитизи-биле район далай деҢпелиниҢ ортумаа-биле 3 километрге чыдар. ОоҢ хараазы-биледе боор, мыш, өтсигеин ховар, арга-арыг мырыдай эвээш, чамдык сыннарының баштары шуут тасдазыр, хорум-даш, оон өрүлээш — эривес хар, меҢги. ОоҢ-биле чергелештир кышкы хөрүктээн улуг хар эрээн соонда, июль төнчүүнде, августа хөлбеҢээн шыктар, хүн эдерер айырап чечектер улам даг өрүдеп, бедиҢ үүнүп бар чыдар...

МөҢгүн-Тайганың агаар-бойдузун доошкун-ширинн хижир чүве. Шын харын. Чайын аңаа өскөртен барган кижи дилиреп, чылыгланы кеттине боор. Кыжын өйлеп-өйлеп шуурганнай бергенде, түүдээ чүве аңаа дескежир, шыдажыр арга чок мышкап кылдыр-даа бодай боор сен. «МөҢгүн-Тайганың дыттары хем айны-биле куду ужугур, кижилери өрү ужугур» деп чугаада ужур-ла бар. Кедүүде сылылады хадыр турарта аңаа бойдустуң болгаш кижилериниҢ канчаар чаңчылыш калганын эскерип чугаалаанны ол боор. Оът-сигеин алды ай эгезинде чымыраарып, ниитик черлер, чоогалар ногаарарын келир, а сес ай ортан үеэнде-ле күскү шинчи кирип орар. А ол кадында кышкы соогу 20-25 градуестен аспас, чамдык чылдарда февраль, март айларда-да часкы мышкап чыдыг дүжүп, кижилер даштыгаа костюмнуг кылаштажып, сурган дыңнаарга, суурда аныяктар волейбоддай бергеп турардаа.

ТАР үеэнде МөҢгүн-Тайга кожуунун 1943 чылда тургускан. Ол район боон 1953 чылга чедир турган. Ынчангы Тыва областың районнуң удуртукчулары аңаа колхоз тургузарының эвин тышаанны-ла ол боор, районну дүжүргеп, девискээрин Бай-Тайгага каткан, чонун Шуйга болгаш Бай-Талга ынчангы турган «Мурнакчы» болгаш Сталин аттыг колхозтарга киреринге сүмелээн. МөҢгүн-Тайганың чону ынчан колхозтарга кирип, Шуй, Бай-Тал, өске-даа черлерже көжүп, бир улуг эргилдеге таварышкан. Ол девискээриште колхозтарның салбырлары, кедю Совет арткан...

1958 чыл. Чонунуң дилег-негелдеринге, девискээриниҢ хөгжүлдезинин айтырыгларын барымдаалаан көргеш, аңаа колхозту тургузарын шиитпирлээн. Ынчан «Мурнакчы» болгаш Сталин аттыг колхозтар 2-3 кодан хой-өшкүү чаа тургустунган колхозка үүнүп ажыры, бир-бир автомашинаны өнчү кылдыр берген дээр чүве. Оон мурнунда көжүп чоруй барганнардан дыка хөй өскөлер дедир чурт чаныш эгелээн. Ынчалдаажок амыы «Мурнакчы», «Бай-Тал» совхозтарда сардык, хой-өшкү кодаанарында «мөҢгүн-тайгачы» малчыннар, мал-маган ам-даа бар болдур ийин. Чаа тургустунган «Малчын» колхозка 30 мүн хире баш мал, чамдык тудуг-суур бар турган. Ол колхозтуң өзүп, хөгжүннинің үндезининге, чер-девискээриниҢ социал-культура хөгжүлдезинин негелдезинге дүүштүр ийи колхоз кылдыр чарып, 1968 чылда МөҢгүн-Тайга районну катап тургускан. Оортан бээр ам 20 чыл болуп турар.

Район кажан тургустунгандан бээр ооҢ экономиказы, культурязы кеҢ-кеҢ базымварны кылган. Районнуң ийи совхозу ам чыл санында күүрүеге бир мүн тонна эттэ, 70 тонна дүкту садып турар. ИниитиниҢ малының баш саны 100 мүнге чоокшулап орар. Шээр малдың баш саны-биле район сөөлгү чылдарда республикада 5-6-гы черлерде үүнүп келген. А чылгыны өске ажыл-агыйлар оортан барып садып ап турар апартан. Тулуг-суур хөгжүлдезинин сап-чурагайларының орнунга район төвү Мугур-Аксы суур Кожээлиг-Хову деп улуг шодду шыва ап өскөрнин. Кызыл-Хая суур бодунуң туттунуп эгелээн девискээринге сыныгастан келгенин, район төвүнде тудуг, транспорт, одалга, газ, ажыдырал хандырылгазының бүдүрүлгелериниҢ базазалары тургустунганын айтыылыдыр.

ДОКТААЛ № 272. ООҢ КҮҮСЕЛДЕЗИ

Ынчалдаажок харылаажыры берге, ырак районнуң социал-экономиктиг хөгжүлдезинде, чонунуң хандырылгазында бергедээшкиннер, хөжүдаашкыннар туруп келген болгаш өске районнардан чыдып калган талалары ам-даа артыпчаан. Республиканың партия, совет органнары ол девискээриниҢ хөгжүлдезинче чогуур кичээнгейин салып келген. ОоҢ бир илергей херечаан болза «МөҢгүн-Тайга районнуң экономиказын болгаш культурязын хөгжүдер талазы-биле хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниҢ Министрлер Чөвүлелиниң 1985 чылдың август 22-деги № 272 доктаалы болур. Ында районнуң улус ажылагының хөгжүдериниҢ, чурттакчы чонунуң материалдыг чаагай чоруун болгаш культурлуг деҢелиниҢ бедидериниҢ талазы-биле тодаргай хемчеглерни 1986—1990 чылларда боттандырып чорударын тус-тус министерстволарга, ведомстволарга болгаш улус депутаттарының район СоветиниҢ күүскомунга даандырган. Министрлер ЧөвүлелиниҢ чогуур киллистери доктаалдың күүсеэдезин контрольга алган болгаш ооҢ кандыг байдалдыг чоруп турарын чыл бүрүде чөвүлел хураалдарга чугаалажып келген.

Чурталга тудуунуң, совхозтарга, бүдүрүлгелерге ажыл-агый тудугларының планныг даалгалары, хандырылганы сайзырангайжыдарының сай-чурагайлары эвээн күүсеттиниҢ турар. Ынчалдаажок улуг хемчээлдиг социал-культура тудугларының талазы-биле доктаалда көрдүнген хемчеглер соңгаалаттынып, чамдыкы мырыдай бүтпестеп, шин билдинмес апарып турар. Ол кандыг тудугларыл?

САМОЛЁТ ХОНАР ШӨЛ. Доктаалда мынча дээн: Мугур-Аксыңа самолёт хонар шөлүүң төлевилел-смета документациязын 1986 чылда ажылдан кылырын Күрплан, Министрлер ЧөвүлелиниҢ чанында Капитал тудуг эргелеп, Тываның каттышкан авиаотряды хандырар. Тудуун «Тыва агроулетөөр тудуга» каттыжышкынның көрээлиг ажылдар планынга киирер. 1987 чылда эгелээр.

Боттанганы кандыгыл? Ам бо 1988 чыл адактаалып турда безин демги адаанывыс төлевилел-смета документация (ТСД) чок. Күрплан ТСД-ни ажылдан кылыры-биле «акша-хөрөнгүлерни Капитал тудуг эргелеринге (начальниги Ю. П. Южаков) берген, ону ол эргелел өскөөр ажыглаан деп бир тайылбыр бижикке көрген мен. Юрий Петрович Южаковка ооҢ үжүрүн тайылбырлап боорин дилээримге, өске бир доктаалга, шиитпирге даянып, ооҢ артынче чаштынган дег болду. ОоҢ тайылбыры-биле алырга Мугур-Аксыңа самолёт хонар шөл бо үүс чылда бүдүп чөгенчиг.

А МөҢгүн-Тайганың чонунуң кол идегээр транспорту — самолёт. Ынчангаш чон бо айтырыгны хурал-суулаага доктаамал тургузуп, боттарының акша-хөрөнгүлүг-даа чыып тургаш, улусчу аргаа-биле тударынга-даа белеңни саналдан келген. Ынчалдаажок бо айтырыгны чонунуң саналдап турары-биле үстүү органнарга чедирбээн эллеттиг. ТСД-ни кылып, тудугну чөпшөөрөөр болза, чон билекти сывыртынышкан ажылдаарынга белен.

ШКОЛА. Мугур-Аксының болгаш Кызыл-Хаяның ийи ортумак школазы ийи, харын-даа үш эллечиг ажылдап турар эң берге байдалдыг школалар. Мугур-Аксыңда 540 олуттуг школада бо хүннерде 1100 ажыг өөренікчи турар. А Кызыл-Хаяның эрги, кызыы класс өрөөлдерниг школазында 400 өөренікчиниҢ сыныр турары — школа удуртулгазының чүгле уран аргазының ачызы. Доктаалда Кызыл-Хаяга 320 олуттуг школаны интернаты-биле кады тударын 1989-1990 чылдарга көрген. Мугур-Аксыңа 624 олуттуг школа тудуун 1989 чылда эгелээрин айыткан. Бо талазы-биле ТСД-лерни кылып турар-даа болза, доктаалда айытылганындан эде көөр, хуусаадарын соңгаарлады чылдыр хөөннер илдец. Кызыл-Хаяга школаны 240 олуттуг кылдыр кызыра төлевилеп турар. Мугур-Аксыңа школаның төлевилели чүгле 1990 чылда болур деп дөңгүп-ле аазаашкын бар. А тудар хуусаалары? ОоҢ дугайында ам чугаазаан ажыы чок мышкап. Школа назыны четкөөн уруглар албан черлериниҢ четкиин-биле районнуң хандыртынганы үүгле 15 хуу: 1100 чаштарының 165-и уруглар садтарында турар. Ол хиреде доктаалда кирген 90 орунгут уруглар садының тудуу эгелээрин, ону эгелээрдее болза, 50 орунгут кылдыр төлевилеп турар.

РКБ. Районнуң Культура бажыңының тудуунуң дугайында чугаа шагдан бээр турун келген, ынчалдаажок бо айтырыг талазы-биле доктаалда көрдүнгени бала «тормозталып» чыдып берген.

Төлевилеп кааны-биле хөрек кырында боттандырарының өрөөнинде карышкактар туруп келбейн каңчаар. Ынчалдаажок чазактын доктаалын күүсеэдирн ону өскөөн албан черлериниге, удуртукчуларга хүлүмде, ол дээш олар харыысалгалыг болуру билдингир. Доктаал өзугаар Мугур-Аксыңа 300 номерлиг автоматтыг телефон станциязын тургузарын Харылаанның будүрүлге-техниктиг эргелели чогуур хуусаазында боттандырган-дыр. Ол эки, үлегерлиг деп болдур. Ынчалдаажок Мугур-Аксыңда телефон харылаалаанның, Мугур-Аксы биле Кызыл-Хая аразының рация-биле харылаазаанның шыпарынга хамаарыштыр хомудаалдар кажан чидери билдинмес айтырыг.

Тус черниҢ курлавырлары ажыглаан тургаш, доктаалда көрдүнгеп күүлдерни күүсеэдирн дээш тывынгыр ажылдаары чугула. Доктаалда одарларны суттаттыг болдурар болгаш суттаттыг черлерге мал чеми бүдүрерин ковудедириниҢ хемчеглери айытыттынган. А хөрек кырында шаандагы арат бугалыңга үндезиленген Чели-Тей системазынга немешпеп суттаттыг черлер чок. Чамдык эгелээн черлери безин катап кагдынган. Өрүмнүн кудуктар чүгле кышкы үеде мал суттарарынга ажыглаттынып турар дээрлеп башка, одарбелчиир суттарарынга, сигеп немей өстүрериҢе ажыглаттымайн турар.

А ооҢ кадында районнуң совхозтарының, бүдүрүлге, албан черлериниҢ ажылдакчылары мал чеми белеткээр дээш Ак-Чыраа, Улуг-Хем, Барыын-Хемчик, харын-даа Бии-Хем дээш чайны өттүр чоруп бээри уламчылавышаан. Ол кайы хире түвектиин, харын-даа түреннинің районнуң чону, удуртукчулары билир. Ынаы болганда сигеп шөлдерин, одарларны суттаттыг болдурарының, мал чеми белеткелиниҢ бодунуң девискээринин үлүүн ковудедири база эң чугула ажыл-херек. Бо дээш тывынгыр, бодамчалыг, аргаларны дилеп хөделири күүсеэнинг.

ЧОННУҢ ХАНДЫРЫЛГАЗЫН доктаалда база онзалап айыткан болгай. Республиканың потребсоюзка ук районче погаа, картофель, өске-даа барааннарны чедирип садыглаарының даалгалары айыттынган. КүүсеттиниҢ келгени чыл бүрүде негелдеге четпес. Картофельди суг болза соок үеде өөрткениннен эвээн кезин доңуп калган чедер. Эмнелге хандырылгазының талазы-биле алырга, оон албаннарында кочегарлар эмчи кадрлар сатындан хөй боон турарын айтыр аңаар. Эмнелге албан черлери чүк быдаргай, эде кылган эрги бажыңнарда турун турар болганда, шыпап-ла, одакчылар хөй херек болбайн каңчаар. Чаңгыс черге төпчүткен эмнелге тудуунуң дугайында айтырыг доктаалда кирбээн-даа болза, эмчи кадрлар-биле хандырылганын айтырын. Кадык камгалал министерстволуга дааскан. Ырак-узак черни чогуур билиг-мергежилдиг эмчи кадрлар-биле четче хандырары дээш министерстволуң сагыш салышкынны четпес.

Аъш-чем айтырын шиитпирлээри-биле районда чамдык чүүлдер кылдыныр келген. Бо чылын ССР ЭвилелиниҢ 60 чылы аттыг совхозтуң баазазынга бир мүн дөрбелчин метр шөллүг теплицаны туткан. Ынчалдаажок бо чылын оортан алган ногаа дүжүүдү улуг-ла идегел бербейн турар. 30—40 мүн рубль түүнүг чарыгдалларны үндүрүп турган, 300—400 килограмм дүжүт алыр болза, ону кандыг эки херек дээр боор. харын-даа каража, когарал чедирер чүүл-дур. Ол ышкаш туттуунуң эгелээнден бээр эдээн үе эрткен колбаса цеги (Респотребсоюзка, районга хамаарыжр) мынчага бичиг-даа ажыы чок туруп турар. Ол ажылдай берген болза, МөҢгүн-Тайгада хуу мал-маган чүгле девискээрни колбаса-биле хандырарындан арткаш, өскөөр үндүр сөөртүрүнге безин четчир. Эът белеткелин ковудедир, немей орулга алырының арга-ларын районнуң ажылдаваан турары илдец.

Малчыннар турлагларын безини, солярка-биле ажылдаар бичин электростанциялардың дузазы-биле электрижидериниҢ айтырыы доктаалда көрдүнгенин өзугаар боттанып турар. Ынчалдаажок хадымар МөҢгүн-Тайганың байдалдарында улуг эвес, бөдүүн хат электростанциялларын ажыглаары таарымчалыг болгу дег. Бо талазы-биле Агроулетөөрүкүрүкомнуң шугуму-биле чагыгларны чогуур черлерге киирип тургаш, чедип аптар, орунун ажылып алыр болза, хөй чарыгдал, шүүдел чок. Киргизиндө даг хемчегештериндө бичин, көжүрүп чоруур электростанциялар база бар дээн...

Чоокта чаа район Совединиң сессиязынга 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн чурттаар бажын-биле хандырарының программазын база катап эде көрүп, чугаалашкан. ОоҢ ужуру чүл дээрге, каңчаардаа бедиде аарак планнаарга, районнуң аргалары 2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн чогуур нормага чедир хандырарынга четпес. Амыы үеде чурттакчы бүрүзүнге 6 дөрбелчин метр чуртталга шөлү онаажыр, а 2001 чылда доңгүп-ле 12 дөрбелчин метр чедер.

Үстүнде киирген фактылардан алган көөрге, доктаалда айыттынган кол-кол улуг тудугларды, чугула ужур-дузалыг хемчеглер чедир боттанмайн турар. ОоҢ чылдагаанны бир болза, доктаалдың бо улуг пунктулары акша-хөрөнгү болгаш материалдыг курлавырлар-биле бадыткаттынмаанында, чок болза, ону күүсеэдип ужурлуг министерстволарның болгаш ведомстволарның удуртукчулары хөрөкке ыраабайн турары боон болур. ОоҢ-биле чергелештир доктаалдың күүсеэдези дээш харыысалгалыг районнуң удуртур органнары шудургу, лидим, тывынгыр эвес хөделип келгени база чадавас.

Миржит-оол САЯ.
(«Шынның» корр.).

АҢЧЫЛАР СЛЁДУНДАН ИЛЕРЭЭНИ

Бо чылын Улуг-Хем районнуң аңчыларының шуулганы шала эдеевиг байдаалга эрткен: ону яшы-бүрү хемчеглер эрттирер район планынга кииргеп-даа болза, хурал чаъстыг хүндүе ажык дээр адаанга болган. Тайгасын иелип чоруур шыдамык аңчылар чүү тоорул деп-даа болгай-да, ынчалдаа-даа мыя бо фактыдан район удуртукчуларының «чымчак алдын» тывыкчыларынга хамаарылгазы ыяе кестүр болду.

А аңчыларның күрүвеннин ацныыр-тывыш черинин планынга хамаарыштыр кирриштирип турар үүлү эвээш эвес. ООҢ Улуг-Хем участогу организастаттынгандан бээр бет чыл чедип турар. Участок чыл санында планын ортумаа-биле 130—140 хуу чедир күүседип келген. Участок начальниги Шойдуң Түлүш бодунуң ыяеткелинге мындыг сан-чурагайларны база киирген солун: 1984 чылдан бээр районнуң аңчылары 139 бөрүүү узуткаан; ол дээрге аравтанның аксындан камгалап алынган 1706 баш ишек азы 17 мүн баш хой-дур.

Районда он-он, үс-үс кижилер эдеевгиг шолээнин дилиҢ үеэнде ажылдаары-биле хумагалап алгаш, ам каш хонуктан ырак-чоок тайгаларже аттанныптар. Оларны манган-ак хары чаңкан дилиҢнештит черлерде чүү маган турарыл? Аңчыларның боттарының аразында чугаадан адырта, бо чылын дилиҢ дыка ховар. Ындыг турбуже, оода чаңгыс катап тайгадаанган кижиниҢ чүрээ орай күс каарге дестүнмейн баар: кадыр-берт тайга-сын ону үйгу-дыш чок болдуруп, бодунче кыйгыра боор.

Партия райкомунуң, райкүүскомнуң болгаш райпо ажылдакчыларын аңчылар бо хуралга дыка көрүксээн. Чүге дээрге, аңчыларның хандырылгазынче сагыш садыр кижи чок. Хоорайнын 4-5 хондур рейс чоруур чолаачыларын безин эттиг консерва азы колбаса-биле хандырын турар болгай, а ай чедир ээн тайгага чоруур аңчыларны чүге оода-ла сухарей, курган сүт-биле хандырбайн турар бис? Чолаачыларын оруунга садыг-наймаалыг хоорай-суурлар таваржыр болгай, а аңчыларны кым, үүү маган турарыл?

— Кижи бодаарга, эде тургустунуушкунуң аргилделиг бо үе-чадазында партия, совет ажылдакчылары чоп чымыгаан черден дескедеп эвес, харын ыяаар чүүкүр ужурлуг. Ол чокка чоп-биле харылаза дугайында кандыг чугаа турарыл? — Аңчыларның догереллериниҢ чаңгыс бодалы ыяидыг болду.

Участок начальниги болгаш районнуң аңчылар, балыкчылар ниитилелиниҢ даргазы Виктор Байкалов, районохотовед Владимир Бай-чурин олар районнуң дээре аңчыларының аттарын адап, шаанаа-мактап турду. Улуг-Хемде оларга Делег Ооржак, Биче-оол Маадыр-оол, Виктор Чалбаа, Геннадий Смышляев, Сыгыр-оол Билинмаа, Виктор Уйнукай, Анатолий Туревич, Владимир Маныырыкты болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Хуралга чамдык аңчылар күрүвеннин хайгаарадгыг черлериниҢ Улуг-Хем районда ыызыгаарын сонуургаан. Ону айыткан карта чок болганындан аңчылар тодаргай харыы ап шыдаваан. Дужаатты-ыр турар диҢ, кыш, күзен болгаш өске-даа өдүктүүн шынары ам-даа куду. Оларны ажыддап кылдырының дугайында плакаттарны ацныыр-тывыш участогунуң бажыңынга азаар деп чылдын-на чугаалап-ла турар, а ол чугаа сөстен ажыл-херекче амга чедир шидчиваан.

Бо чылын чазыдаан адыт-хайыракан дугайында чугаа нептерентей апарган. Маңаа хамаарыштыр айтырыгны хурал соонда районнуң охотоведи Владимир БайчуриҢе саадым. ООҢ тайылбырлааны болза:

Участок начальниги болгаш районнуң аңчылар, балыкчылар ниитилелиниҢ даргазы Виктор Байкалов, районохотовед Владимир Бай-чурин олар районнуң дээре аңчыларының аттарын адап, шаанаа-мактап турду. Улуг-Хемде оларга Делег Ооржак, Биче-оол Маадыр-оол, Виктор Чалбаа, Геннадий Смышляев, Сыгыр-оол Билинмаа, Виктор Уйнукай, Анатолий Туревич, Владимир Маныырыкты болгаш өскелер-даа хамааржыр.

Хуралга чамдык аңчылар күрүвеннин хайгаарадгыг черлериниҢ Улуг-Хем районда ыызыгаарын сонуургаан. Ону айыткан карта чок болганындан аңчылар тодаргай харыы ап шыдаваан. Дужаатты-ыр турар диҢ, кыш, күзен болгаш өске-даа өдүктүүн шынары ам-даа куду. Оларны ажыддап кылдырының дугайында плакаттарны аңныыр-тывыш участогунуң бажыңынга азаар деп чылдын-на чугаалап-ла турар, а ол чугаа сөстен ажыл-херекче амга чедир шидчиваан.

Бо чылын чазыдаан адыт-хайыракан дугайында чугаа нептерентей апарган. Маңаа хамаарыштыр айтырыгны хурал соонда районнуң охотоведи Владимир БайчуриҢе саадым. ООҢ тайылбырлааны болза:

— Мен бодаарымга адыг чазыдаваан ийин. Бистиң районувуска чазыдаан деп турар ол адыгларны 13 чедир узуткадывыс. Олар дөгөрө семис-шыырык болду. Ынчангаш мынча деп бодаар-дыр мен: сөөлгү чылдарда оларның саны көөдээн. бойдус ону тавармычалыг кылдыр өйлеп ап турар. Аңчыларның айыыл чок чоруун каңчаар хандырганы деп айтырыг тур сизер бе? Маңаа харыы чаңгыс — бойдустуң чаяан кааны ёзугаар адыгдар ижеппиҢе өй-шаанда чыдыр адыр. Ийи-үш ижеэнин адыгларның мынаа-ла белеткеп алганын хоочун аңчы Виктор Уйнукай-биле көрдүвүс. Ижеэлейн баар ийи-чаңгыс чүве артса-даа, оларже кижи боду семевес болза, айыыл чок хире. Адыг боду кижиже бир дугаарында кижан-даа халдаас дээрге бадыткаттынган болгай. Бистиң районувустуң Хүүде деп черге адыгның бир кижиже халдаанының чылдагаанды оон бодүүде болган: өдегей чок боо-биле ону ада бээрге, адыг ол кижини кем-дээшкиниге таварыштырган. Тайгаже аңчылар адыг-хайыракан эвес, алды-кат сүрүн үнер болгай. Ынчангаш оларның чоруу чогуштур-ла болзунам!

Кодур-оол ОЮН.
(Бистиң корр).

Кеземче херээ истээр
албанның 70 чыл болганынга

«ИЗИГ» УЧАСТОКТАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Бо чылдың октябрь ай кеземче херээ истээр албанның ажылдакчыларынга төөгүлүг, чүге дээрге ол тургустунганының 70 чыл оюн бо айның эгезинде демдеглээн.

Ук албанны тургузарының юридиктиг үндезини болза 1918 чылдың октябрь 5-те РСФСР-ниҢ Иштики Херектер талазы-биле Улус Комиссариадының коллегиязының шиитпириҢ өзугаар милициянын кол эргелениҢ составынга кеземче херээ истээр «Центррозыск» төп эргелелин тургусканы болгаш мындыг садбырларны чер-черге тургузарының Инструкциязын бадылааны болур.

Чаа албанның кол сорулгазын ук Инструкцияга айыткан турган. Кеземче херээ истээр организациялы РСФСР-ниҢ 40—50 мүн чурттакчылыг чердериге тургускулаан. ооҢ кол сорулгазы — кеземче херектерин истээри болгаш бандитизм-биле демисел болур. Чаа албан дыка нарын берге үеде тургустунган болгаш бодунуң хүлээлгезин алдарлыы-биле күүсеэдип эгелээн.

Бо ажылче В. И. Ленин болгаш Ф. Э. Дзержинский олар улуг кичээнгейни салып турган. Олар Центррозыск албанның сургалыг ажылдакчылары Н. Т. Розенталь, А. Ф. Ивенинин, И. А. Николаев-Николаевскийни удуртукчулар кылдыр томуйлаан.

Эрткен чылдарның дургузунда кеземче херээ истээр албан төөгүлүг орукту эрткен. Коммунистиг партиялың даалгазын ёзугаар кем-херек үүлгедир чоруктар-биле шиитпирлиг демисежип, Совет эрге-чагыргага удур бажын кодуруп турган үймээнчилерни, бандиттерни бөзарынга улуг салымышкынны киирип келген. Оон турган политиктиг ужур-дузалыг кем-херек үүлгедимишкиннерни кеземче херээ истээр албанның ажылдакчылары чекистер-биле бир деминг илередип келген.

Чаа албан тургустунганы-ным баштайгы үүнимериниҢ эгелеп кадрлар белеткээринче улуг кичээнгейни салып келген. Владимир Кожевников, Александр Ивенин, Игнат Вилнер дээн ышкаш сургалыг истекчилер үнгулээн. Ол ышкаш үеним негелдезин ёзугаар ук албанга тургустунуп турган чаа адырлар — эртем-техниктиг болгаш бүрүткел садбырын, күрүвениҢ болгаш хой-ниитиниҢ өнчү-хөрөнгизин оорлаар болгаш чижек садыг кылыр, чоруктарга удур салбырын, ыт дузазы-биле өстелге кылыр салбырны тургускаш база талантылыг ажылдакчыларны оларның удуртукчуларынга томуйлаан. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында фронтуже чоруткан истекчилерниҢ орнунга херээженнер артып калган боттарының даалгаларын чедишкининг күүсеткенин демдеглээри чугула.

Тываның милициязы, ооҢ кеземче херээ истээр албаны база берге болгаш нарын орукту эрткен. Тыва Арат Республика тургустунган дорааан-на күрүвениҢ, кооперациялың болгаш хуумун эт-хөрөнгизин камгалаар, экономиктиг болгаш политиктиг херек үүлгедишкиннериҢе удур демисежир сорулганы күүседип эгелээн. Актарга болгаш кулактарга удур демиселди милиция ажылдакчыларының дорт киржилгези-биле чоруткан. 1930 чылда Улуг-Хем, Танды болгаш Бии-Хем кожуннарынга оларны хуузаан. Орус милиционерлер Накоскин, Черменев, Антипин болгаш өскелер-биле кады тыва шагдаа ажылдакчылары Артаа, Полат, Намчак, Маадыр-оол олар идепкейлиг албан эрттирип турган.

1944 чылда Тываның милициязынга 300 ажылдакчы турган, олардан 32 кижи кем-херек үүлгедир болгаш социалистиг өнчү-хөрөнги оорлаар чоруктар-биле демисежир хүлээлгелиг. А ССРЭ-ниҢ составынга Тываның эки тура-биле каттышканының соонда иштики херектер органнарының структуразынга көскү өскерилгелер болгулаан. Кол кичээнгейни күрүвеним, хой-ниитиниҢ болгаш хамаатыларның хуу өнчү-хөрөнгизин, чурттакчы чонунуң хойлау ёзугаар эргелерин болгаш эрге-ажыттарын кем-херек үүлгедикчилерниҢ камгалаарынче углаадырган. Ол үеде иштики херектер органының ажылын организастаарынга көскү салымышкынны Артае, Орлов, Товаринтай, Михайлов, Чакар, Алдын-оол болгаш өске-даа эштер киирген.

Кеземче херээ үүлгедир чоруктарга удур демисел албаны иштики херектер албанында «изиг» участоктарының бирээзи болуп дадыккан болгаш быжыккан. Ылангыя аар болгаш эң дерзин үүлгедигилерин илередип тыварынга, онза айылдыг үүлгедикчилерни тударынга ооҢ ажылдакчыларынга ёзулуг маадырлыг чоруун көргүзүп келген. Анда Василий Симахин, Василий Кочетков, Эрес Маадыр, Петр Селиванов, Виктор Федоров дээн ышкаш ажылдакчылар шыгаарап, боттарының бүүү билиин, күжүн ол албанның ажыл-ижинге берип келгеннер.

Бо берге болгаш нарын херекке аныяктарны кижизидер болгаш өөредир талазы-биле Монгуш Тас, Павел Свиридов, Шимит Иргит олар төлептиг салымышкынын киирген. Олар боттарының эрес-дидим чоруу-биле үлегер болуп келгенин демдеглээр херек. Ийи кижиниҢ каржызы-биле өлүрген болгаш өске-даа аар херек үүлгедин келген Ян ЗубаревичиниҢ бөлүүн илередириҢе болгаш оларны тударынга олар идепкейлиг киришкен.

Ук албанның нарын болгаш берге ажыл-херээниг ёзулуг бердинген кижилерин өске удуртур ажылдарже хөй-биле дешидип келген. ИХМ-ниҢ килдистер удуртукчулары Е. С. Ключников, Р. Г. Антов, Д. Д. Дажимба, хоорайкүүскомнарның килдистер начальниктери В. П. Иванов, М. Д. Тулуш, В. П. Хомутов, А. Т. Арандол болгаш өскелер-даа ук килдисти дамчыштыр депшээннер. Амыы үеде Н. М. Тас-оол, М. К. Шлягин, В. Г. Карачинев, В. Ш. Саая, А. А. Козлов, В. А. Ладкин, Д. Д. Шожал, А. Г. Горев, Ю. А. Ховалыг дээн ышкаш дүржулгалыг эштер ыыда ажылдап турар.

Кеземче херээ истээр албанда болгаш иазы четпестер керектериниҢ талазы-биле инспекцияда херээженнер база хой. Олар даамган кижиге харыысалгалыг. Н. А. Воробьева, В. П. Ключникова, А. Н. Салчак, Р. Д. Монгуш, Т. Ф. Жданова олар албан-хүлээлгезин эр кижилерден дудак чок эрттирип турарлар.

Владимир ЕФИМОВ.

Тыва АССР-ниҢ ИХМ-ниҢ кеземче херээ истээр килдизиниҢ начальниги, милициянын подполковниги.

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА

Чехословакияның эң эки дээн эмнелге черлериге Афганистанга контрреволюсчулар-биле демисежир турган балыглаган совет интернационалчы дайынчылар эмнедир. Ол дугайын Чехословакияның Кадык камгалал болгаш социал хөрөктер министерстволуг дыныктан. ЧССР-ниҢ Социалистиг Аныяктар Эвилели Афганистанга интернационалчы үүлүүлгезин күүседип турган балыглаган дайынчыларга бүүү талалыг деткимчени көргүзүп дээн шимчээшкинни чуртта эгелээн. Ол шимчээшкинге кадык камгалал системазында ажылдан турар аныяктар база-ла идепкейлиг киржиг, дайынга балыглаанган болгаш кадыы бакыраан солдаттарны эмнеп сегидиргеге шуут киржиг-биле оларны аңаа эккээрниҢ дугайында айтырыгны министерствого чугускан. Аныяктарның ол патриотчу шимчээшкинин чазак биле ук министерство чүүлдүг деп саная.

Чехословак эмчилер чоокта чаа Совет Эвилелиге келгеш, эмнээр кижилери-биле чугаалажып, танылып адган. Удаас чүс-чүс совет дайынчыларны ыыаар аппаар. Бертинген хол, бүтүү болгаш өскедаа сөөк-даяныы протезтеп кылыр. Чехословакияның эмчилери протез кылыр талазы-биле делегейде бир дугаар черде турар деп саналып турарлар.

ПХЕНЬЯН

Көрей Улус-демократтыг Республиканың Хамгеп-Пуито болгаш Пхенан-Намдо можуларының чурттакчылары эм оттарны өг-бүле бүрүзү өстүрер деп шимчээшкинни эгелээн. Чуртка эм аймаан көвудедир болгаш даштыкы чурттардан аар өртектиг эмнерни садып алырын эвээждир дээш ындыг шимчээшкин эгелээн.

Оът аймаандан эм ылыыр талазы-биле КөрейниҢ чону уе-төөгүдеп бээр аддаржын келген. Ада-өгбелериниҢ кызын өстүрүп чораан эм уруштери база олардан кандыг эмнерни кылып алыры бо үеге чедир садгаа дамчып келген.

Школалар, бүдүрүлге болгаш албан черлериниҢ чанында бичин-ле хостут черлерде эм оттарны тарып турар.

УЛАН-БАТОР

Моол Арат Республикада бо хүннерде Совет ЭвилелиниҢ хүннери эртип турар. Бо үеэде ССРЭ-ни Азербайджан ССР төлээлеп келген.

37 дугаар боон турар бо ай чурттун бүүү аймактарында болгаш индустриалдыг улуг хөөрайларында эртер.

БУДАПЕШТ

Венгрияның иштики херектер органнарының ажылдакчылары арага аймаа ижин алгаш машина башкарып чоруп турар кижилерге удур демиселдя күштелдирип турар. Чүге дээрге эрткен чайын чолаачыларын бүүү-ниитти хынаддаанын кылырга, машина башкарып чораан он кижиниҢ бирээзи-ле эзирик болган.

Чурттун бүүү автоорукторында дүн-хүн чок хынаалдарны организастап эгелээн. Улуг хоорайларын кол орук-тарында база кафе болгаш ресторанналр чанында наркология лабораториялары доктаамал ажылдап турар. Ындыг янзылыг хемчеглериниҢ түнелиниде чолаачыларны корум-чурумуу кескүү-биле белээн. Сөөлгү айда хынаан 400 чолаачыдан чүгле бир кижи эзирик боон турары тодаратынган.

(СЭТА).

КЫСКА МЕДЭЭЛЕР

СОФИЯ. Фашизмге удур демисел хоочуннарының национал организациязының төөлекчилери делегей харылаалаарын политиктиг чаа үүгаан бодаашкынның ёзугаар эде тургузар дугайында Совет ЭвилелиниҢ болгаш социалистиг өске-даа чурттарының инициативазын дедээн. Ындыг үүгаанышкының чаа бадыткалы болза ортумак болгаш ооҢ биче ыракшылдың ракеталарын узуткаар дугайында совет-америк Керээ болур. Ол дугайын Болгарияда, Венгрияда, Герман Демократтыг Республикада, Моол Арат Республикада, Польшада, Румынияда, Совет Эвилелиниде болгаш Чехословакияда бо организацияларының төлээлекчилериниҢ консультативтиг ужуражышкынынын медетлелинде айтып турар. Ракетага удур камгалал талазы-биле 1972 чылдагы керээни шыгыны сагын турган, стратегиг шаан хаадаар черсектерни 50 хуу кылырар дугайында керээге дүрген ат салырын ужуражышкынны киржикчилери иегээн.

БЕЛГРАД. [illegible] совет-югослав [illegible] хүннери ажыттынга [illegible]ославияның медицина эвилелиниҢ ниитилели болгаш даштыкы чурттар-биле пайырал болгаш культурлуг харылааларының совет ниитилелдер эвилелдериниҢ медицина ассоциациязы ону эрттирип турар. Хүннер үеэнде чүрек-дамыр аарыгларының талазы-биле артем шуулганы болдур, анаа 160 хире, ооҢ иштинде Совет ЭвилелиниҢ 100 ажыг өөскү кардиологтар киржиг. Югославияның эм аймаа кылыр фирмаларының төлээлекчилерин олче база чалаан. Ийи чурттарының эмчилери чүрек-дамыр аарыгларының диагностиказының база профилактиказының, каңчаар эмнээрниҢ дүржулгазын солчур.

ХАНОЙ. Вьетнам найысылаалдың демир-оруу вокзалынга келген кижилер уулчелбес. Вокзалдың девискээринде болгаш ооҢ чоогунда девискээрлерге өөрүп үдеп азы утпуп келген кижилер, анаа агаарлап, селгүүстээндаа кижилер эдерин болур. Ижер суксун азы сигарета садыглаан кижилер хөй. Вьетнамда эң ырак — Ханой — Хошимин аразының «Тхонгнит» — «Чаңгыс эң» деп поездзыг чоруур апарганда анаа эң хөй кижилер чыгдыр. Вокзалдың администрациязы ол поезд-биле келген кижилерге ачы-дуза чедирбин хуу кижилерге чөпшээрээн чүве-дир. Ынчалдаа-даа пассажирлерниҢ болгаш тагдаалаарының хайгаараанының ёзугаар алыпка, кижи саны көвудээнинде чурум ураар, кемнит херек үүлгелер кижилер олче сыныр апарган.

(СЭТА).

ДУРЖУЛГАЛЫГЛАРНЫҢ БИРЭЭЗИ

Тамара Оюповна Пиль

Бойдусту камгалаар, беримчезин четтирер

АДЫГЛАРДАН ОВААРТЫНАР

Бистин республикага бо чылын агаар-бойдустун байдалы таарымча чок болганындан тоорук, кат-чимис конгуу ховар болган. Ол чорун республика девискээринде: аңнар адыгларның чаныдыларынга чедиргеп. Олар доктаамал турумчаан чедерин чаглаш, чем дилеп, чер кезин чорупканындан чурттаачылыг черлерге, малчыннар турлагларынга чедип кээп, чонунуң дувурелин болдурган.

Бо фактыны Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниге сайгартан болгаш адыг аймылынга удур демисеял чорудар комиссиясы Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазының бирги орадакчызы, Агропромдетпурком даргазы М. Е. Абрамовту башталыр тургускан. Оон составында аныыр-тыныы ажыл-агый будурулге каттыжышкынывыс. Республиканың шкодаларынга болгаш өредилге чедиринге таймылбыр ажылын чорударын, арга-ыраг иштинче киреп шкодачыларга, студентилерге хорааа. Ол ыныкаш турачы болуктерин ынаар чорутпаанын чогуур чедиргеге даваскан.

Бир өзек адыг кижилерин амы-тынынга айыл тургузуп, чурттаачылыг чедиргеге, малчыннар турлагларынга, ол ыныкаш ойлаан турар бажыннарга чоокшуудан өскөр болза, лицензия чокка-даа даалаарын чөпшээрээн.

АҢНЫЫР СЕЗОНУНУҢ ААГЫ

Аңныыр сезону эгелээрибиле аңчыларның шын-мерге чугаалары аажок-ла дыңнаатыр ыныарын шагдан боор эскерип келген. «Маңгаалай дүгде быжа базып каан дивр, а мөгү чыыр Ваня даай арга-ыраг тезинин аспаанга бар-ла чискан дилдир»... дээн чугаалар бо-ла үнүп кээр. Мындыг ужуралдар аас дамчыш, өөрөөр, чамдыкта парлаага сезуп дамчып-даа турар харын. Оон ынчаар боор турарының ужуру чүдел?

Боттарының уругдарының уругларынга хамаарыштыг чамдык кырган-аваларның «педагогика» беседаларын кинчоонгейге албаалы. Олар — кырган-аваалар «чаа чедерин ажыдары-биле» шолаа-шолаарел чокка арга-арыглаарже чорup каар ооларын коргуудун алыр дээш мындыг чугааларны ажыглай бөрөн таварыгга эвес-ле болгай. А олар-ны дилеп тыыр дээн дружинниктериң, милицияның будун-будун бригадаларын чорудуп, чамдыкта агаарже вертолеттарны бөлүн ужуруп үндүреринде чажыт эвес. А ооны четкен кижилерин мындыг ужуралларны ажыглаан чылдагаанны бир өске. Сорулгалы база өске болур. Хейнитинин бодалын тургузарыбиле «айымдыкы» үнүп келгенин дораан-ла чугаалажы боор. Чижоо, дириг амытаннарын—аңнарның саны эмин эртпир көвүдей, бөөрге, олар аймылды үндүрүп кээр. Ооалдыг болганда оларны уулуннаар аваар.

Дидир-дидир деп чугаага үнделгээн, чамдык черде таваннарны, адыгларны, буурларны хөй-биле кырып өлүрүп чарлаан боор турар. Чижоо, Тыва АССР-ниң аңчыларының өскей бригадаларын тургузуп, үстүнде сорулганы шиитпирээр деп турар.

Мындыг чүүлдер түү чүвеге чедирип кээрил?

Бөрүдерин чер болганда таваарыгга-ла өлүрүп турганы түү чүвеге чедирип келгенин билир бис. Оларның баш санын дыка эвлүжеткен чоруктун салдары багай болган. Оны барымдаалаш, бөрүдерин таварыткан-на черге өлүрүп хорааа болгай.

Амгы үеде адыгларже болган таваарларже атака эгелээн. Бо таварыгларга аңныыр Коя эргеделиниң туружу элдептиг боор турар. Малче халдаан адыгларны кандыгдаа чөпшээрел чокка өлүрер дугайында айтыышкынны эргеделдин специалистери ажыглаан кылган. Мындыг таварыгга бурузунге истелге кылырын айтыканы аваа дуза кетпес боор.

Ол дээрге тетчетлекчидерге-ле таваржыр чугаа турган ыны ажыл-агый будурулге каттыжышкынывыс. Республиканың Иштики хөрөктер министерствозунуң ыны ажыл-агый будурулге каттыжышкынывыс, аңчылар болгаш бадыкчылар иштиделиниң ажыдакчылары киргеен.

Республиканың шкодаларынга болгаш өредилге чедиринге таймылбыр ажылын чорударын, арга-ыраг иштинче киреп шкодачыларга, студентилерге хорааа. Ол ыныкаш турачы болуктерин ынаар чорутпаанын чогуур чедиргеге даваскан.

Бир өзек адыг кижилерин амы-тынынга айыл тургузуп, чурттаачылыг чедиргеге, малчыннар турлагларынга, ол ыныкаш ойлаан турар бажыннарга чоокшуудан өскөр болза, лицензия чокка-даа даалаарын чөпшээрээн.

ЧҮГЛЕ АДМИНИСТРАЦИЯНЫҢ ЧӨПШЭЭРЕЛИ-БИЛЕ

Улуг-Хем районунуң Шагаан-Арыг хоорайда чурттаан, 42 дугаарлыг тулуг эргеделиниде быжанчылаан ажылдаан турар, аңчыларның болгаш балыкчыларның эки тура пинтиделиниң кежигүнү Маадыр-оол Бичедович Хаваа редакциягa мындыг чугаа бижээн.

Удаваас аңныыр сезону эгелээр. «Чымчак алдын» тыныкымче чүс-чүс аңчылар таңгаларже өттүлүп үнүптер. Канчан шолаа алырыл? — деп, айтырыг мени дувуреп турар. Аңныыр черибиле керов чоргаан, балдарнышкын бижип алган, даргамдан шолаа айтырып чеде бөөрүмге бербеди.ديнээр үе келди. Канчан шолаа алырыл?

М. Б. Хаваның чагаалын алгаш, Тыва АССР-ниң аңныыр ажыл-агыйының будурулге каттыжышкынывыс-биле харылаашкан бис. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң «Өлүк болган аңны-кеш садыг алырын көвүдедир таваны-биле хемчеглер дугайында» 1966 чылдың январь 12-де түзүп алганы № 27 доктаалын өзүгаар «чымчак алдын» тывары-биле керов чарып алган аңчы кижите чүгле администрацияның чөпшээреди-биле 1 айдан 2,5 ай чедир шолаан бирип болур деп каттыжышкынны специалистери харыы бергеен. Будурулгенин эрге-ажыл барымдаалаш, аңнаар дээн ажылдакчыга администрация шолаан бербейн барып база болур.

Школа болгаш бааза бүдүрүлге

КОДАН ХОЙНУ СЕМИРТИВИС

1987—88 өредилге чылының май айда өреникчилерниң чайгы күш-ажыл үдуугунга белгелеп Бай-Тал ортумак школазы совхозтун дирекциязы-биле дүтүржүп, ямы-буру ажылларга хөвааларны эгелээн. Шылгыы чайгы үеде өреникчилерге 2 кодан хойну семиртири-биле совхоз берип болуруун сүмеледи. Бо чаа чүүлү башкыларның хуралынга чугаалажып көрүүвүс. Хой кадарыксаар күзедиг өреникчилер школада хой болуу, а аңаа ажыдаар күзедиг башкылар тыныбады. Ол эртемнин башкылап турар башкыны сүмелээриниске, чеде хөрөк мен даар болган. Совхозтун кол зоотехниги Д. С. Кембу ол ажылдың өреникчилерге, шылгыы кодаа чергге ажыктының база чайгы үеде ону кадарган өреникчилер багай эвес ажылдап ап болурун тайылбырлаан чаныштырган. Школаның өредилгеделеп дашкаар ажылдар талазыбиле организакчылы кижи болганымда ол берге, солун чаа эгелээшкинни хүлээнип алдым. Зоотехниктин тайылбырын өзүгаар бистин кол-ла совхозгавыс керов өзүгаар ажылдаар, немелде деңзи, семиртилге дээш ажылдаар деп билип алдывыс.

Июнь айының 22-деп эгелеп 6 өреникчи биле 514 баш хураганны болгаш хойларны деңзилеп хүлээп алдывыс. Хураганнарның бир башка онаалыгы ортумак деңзизи 28 кг, а хойларның 32 кг болган. Үстүнгеи хойларга кырган, деңгилдези кошкак хойлар бар болган. Кадарчының берге, чымыштыг, солун ажылыңче киритивис. Ол үеде өреникчилерниң бүдүрүлге бригадазының 206 ажыг өреникчилери кызыр ажылдарының хемчээли эвээш болганы-биле эдлежин кадарар дээш керов өзүгаар 800 ажыг хойну хүлээп алдывыс.

Каас, чарат чүрүмалдыг, серини, ширини Оргуламаа деп чайлагга кожун кедиливис. Хойну ийилеп кадарар, дүнекилин мен харылдар бөөп дүгүрүштүвүс. Уругдар, шынап-ла, кымыгак ажылдап киринкеннер. Эртен 6 шакта кадарып үнгеш, кежээ 10 шак чартыкка чедип кадарып турдувус. Кадарчылар хүнеминиңе алган чорун турган. Эртенин-не дараалында кадарчыларга санап хүлээдип турдувус. Кандыг хүннер турбас дээрил. 4-5 хоңдур улаштыр чаан, туманнап-даа кээр. Ынчаар хүннерде кодан хойнуң бир ужунга чорчурга, өске ужу кодулбес болур. Чамдыкта майык чедип хаапкан-даа хүннер турдуваан.

Улуг кадарчыларның сүмези-биле хонгустуу кажаалавайн, кажаа чаныңга чыттырын өредип алган бис. Хойдар өреди бөөрге өдектен үнмес, чер чыгыгже чыдар болду. Бир-ле карангы чаъстыг дүне 3 шак ажыы чорда хенертен хонгуус хөөп, алгыржып эгелээн. Үне халып кээримге, хонгуус чок, чүгле алгыржып бар чыдар даажы дыңналыр. Дүрген-не уругларны өттүргеп, соонче чорутпаадыс. Хонгустун алгызын, даажын дыңнап, соондан маңнажып ор бис. 2 шак хире соонда алгыржып кый деп чорувуста, хонгустуу тайга кырынче барудер үнүгре берген болду. Чалыңга кээриниске чер чыраан, хойдар бөөкпердежи берген турлар. Чаныда 2 хойну боксун үзеп каан чыдыр. Уругдар ам каанчаар бис деп бергеннин турлар, чамдыызы далашкат кызыл-даваа, идиктери чок чорup турган болду. Канчаар боор, хонгустуу ай деп батканы, кажаалап кадып кожа өглерде кадарчыларже дуза дилеп маңнаштывыс.

Дүржүлгалыг кадарчы, совхозтун партком кежигүнү Доос Чаңдай-оол бөлүгаан үлүс келгеш, хонгустуу саңаан. 8 баш четпес болду. Дораан хой чораан черже аттыг халдып үнгеш, хойларның сектерин эккелдилер. Оон ыңай сүмелешкеш, эзин үрелбөөнде совп, бускаш, чемге хереглөр диштилер. Уругларда ыыт-даа чок, мөнгаргай бис. Улуг кадарчы Доос Чаңдай-оол бисти совук киирип, сүмезин каттыр. «Бөрү кодан хойже халдаанда тудуп чорup бөөр чүве, коданы-биле-даа кырын кааптар таварыдгалар тургулаан, харын-даа өрнөлдиг болгандыр силер» дээрге, ынчан бичии чүгөөртеливис. Эртенинде совхозтун специалистери кээп келгеш, хойларның эзттерин аппарган.

2 ай кадарарывыска, аарааш 3 хой хенертен өлүп, ол шыкаан хураганнар бажы тевин аарыыр чүве болду. Специалистерниң сүмези-биле бажы тенгин, аараан хойларны арын-доруп баксыраанда-ла чорup турдувус. Шынаплаа, аараан, бажы тенгин хойлар хүннүн-не кужу сулаарап орар боор чорду. Ийи ай иштинде кадарчының солун, берге ажылын карааныс-биле көрдүвүс. Хонгуус-даа эки-ле семирилди, телевиденнеге-даа тыырттырдывыс, уругдар хостуг үеленде хой номнарны номчуп, арыг агаар тынып, кадарчының ажылынга өреним, ынчаргы, чем кылып-даа өреним алдывыс.

Түнелиниң кандыг болганы? Керөөвүстү 7 айның ортан ажыгда алдывыс. Оон иштинде кол-кол хойнуң баш санын 98 хуу камгалаар, хойнуң ортумак деңзизин 39 кг чедирер, продукция дээш 35 хуунуу немээр болган. Кадарганы дээш ай санында тоолаар болган. Хонгустун бажын 98 хуу чедир камгалап албаан болдувус. Чүге дээрге эзүке дужаан турган хойларывыс аваа хамаарышпас болган. Ынчаалаа звеноларже хойну диригтеде-даа алган болза, оон иштизының акыыла чок боов, ол ыныкаш деңзизи эвээш болганы-биле, оон карышкаан бистен тыртар болду. Чамдыктарының кежи тывылбайн баарга база-ла бистен тыртар. Мындыг ялы эвээн акыны ийи айда үеделиниг. Кадарган хонгустан чангыстыда чидирип, үзүп корбеливис, дужааган хойларывыстың шуптузунуң документизи бар. Кадарган хонгустың боттарынар дужаар силер дээрге, Бай-Талдан Барыын-Хемчикке чедир 3 хонгуста кыдаштажып чораан чедирин дужаалывыс. Специалистер биске дуулажып чораан. Түнелиниң ортунуг болду, хонгустун 80 хуузу эки шынарга барган. Будурулге бригадазының өреникчилериниң хонгуун база 80 хуузу эки болган. Август 22-де дужаалывыс. Совхозка хой орулганы кииргеен дээш 80 рубль-биле шаңнаттывыс.

Крас САЛЧАК.

БАТАЛЬОН КОМАНДИРИ ДЖУГАШВИЛИ

Совет Эвилелиниң Маршалы Г. К. Жуковтуң сактыышкынларында мындыг одуруглар бар: «Селгүүрүтен чорувуста И. В. Сталин хенертен бодунуң чаш пиаан сактып чугаалаан.

Шак ажыр чугаалаан келгеш, мынча диди:

— Шайлап алымдам, чугула чугаа бар.

Кылаштажын ора оон айтырдым:

— Эш Сталин, оглуңар Яков дугайын шагда-ла айтырыксаан кижи мен. Оон салыы-чолунуң дугайында мөзүн бар бе?

Ол дораан харыылаваан. Чүе бажын хире эртеннде, хөөн чок чугаалады:

— Яков оон үнмес. Ону адын каарлар. Туттурган өске шериг албаныгдардан ону аңгы черде тудуп, көгүдүп, Төрөөн чуртунуң шуруунга өскерилиннче чыгаа турарлар-дыр.

Кезек ыыт чок чораап, иштипирлиг немедиг:

— Чок, Төрөөн чуртунга өскерилиги Яков алуы деп саналар.

Оглу дүүн сагыт аарын чорууру ийдеп. Стол артынга олура, ол чүү-даа ыыттаваан, чеңге ыырыңай дегбээн».

Полководчуның сактыышкынларын номчуп тура, бо одуругларга келгеш, эрткен дайынның төөгүүлүдеп шоолуг биддинмес турган чүүлдерниг материалдар ыыгжаан, чаорби бир чыл дургузунда кым-даа ол дегбоон ашканы ап алдым.

...Кажан батарея өтүкылажыр харык чок апаргында, ону тудуп алган. Фашистер бүгү талаадан бүдүүлеп келген. Ок төнгеп, бүзөөделеп дөмин үнгеш, арыгже чаштынын кирер орук чок...

Бо таварыгга дайын эгелээн чаорби беш тоңгаанда, Витебск чоогунга болган.

Тулчуушкун соонда дириг арткан, чаңгыс ок безин чок артиллерист дайынчылар-биле кады улуг лейтенант — даштыдан кээрге, өөрүнден ылгал чок, үгер-бөө батареяның командирн база тутпуруп алган. Ол дугайында мөзүн Берлинге дораан четкеп, «Сталиниңг огду —Яков Сталин туттурган»— деп мөзүн телегейге ынчаар тарааан.

Яковтуң чуруун парлаан миллион-миллион туудустарны совет шеригжериниң мөөгү турган черлериниче чажып. Кызыл Армияның дайынчы тура-соруун сый ыраар сорулганы гитлержилер салып, оон-биле кады шүүгүл чугаалаарны тарадып турган.

Геббельстиң таладакчыларының хоп-мегге, даан болаан бижилгежериниң чаңгызынгаалаа демейдежир хире чүвенин Яков бодуу кажаа-даа чугаалаваан.

Сталиниңг огду-даа бол, Яков ол фамилиянны эдилеевейн чораан. Ол дугайын аңгылдан айтырбаан-даа. Чүге дээрге ол чоргаар болганы кеергеттинмес, бичее сеткилдиг кижи чораан. Ынчаргаш ол бодунуң бүгү назынында болган аныдыралының сөөлгү хүнүгге чедир Джугашвили деп фамилиязы-биле арткан.

ССРЭ-ниң Камгалал министерствозунуң архивинде чылар куу өнүүг папка үе эрткенинден оны берге-даа «Улуг лейтенант Яков Иосифович Джугашвилиниң хуу хөрөө» деп берге-биле бижээн сестер каанчаанаа-даа. Дүрүм өзүгаар ат салып, таңма базып доңдуурган ол төрөкте сартаңы бергеен чурук, быыргын хол ужуу-биле бижээн автобиография.

«1908 чылдың мартта Баку хоорайга профессионал-революсчуның от-булезинге торуттуңгеш...»

Яков Джугашвили бодунуң дугайын ооннуг бодуун бижээн. Бодун чугулаалап, көөргеттинген сеткил ыыда чок. Джугашвилиниң артында Сталин деп фамилия бар дээрзин кижи бүрүзү-ле угаан каавтар хиреде-ле — мен Джугашвили мен деп Яков ыыаптаав-даа ышкат.

Автобиография бижээн саазының дараалында саазында анкета.

«Националы — грузин.

Төрөөн дылы — грузин база орус.

Ыыдыт харыыны чүгле улуг лейтенант Джугашвили шеригге эрге адырынга телеентиг турган. Ол дугайында аттестациялаан түүнде: «Батарея командирн эргеге шериг стажировка эрттирин турган үеринде ол бодун бедетксеттиг кылдыр көргүскен. Ажылын эки кылып, куусеткен. «капитан» эрге тыпсырынга төлептиг.

151-ги өредилге салбырының комендири полковник САПЕГИН».

Ынчалда-даа артиллерия офицерлериниң эдээн чурттаадыт хөөн кижилдиккиде ол үеделдиг бир ялы көргеп болган мындыг өөскүлүүнде бижээн: «Аттестациялиг чептиорежир мен. Ынчалда-даа «капитан» эргеге батареяны бир чыл хире командылаанымның соонда тывыса эки.

Артиллерияның генерал-майору ШЕРЕМЕТОВ.

1941 чылдың март 30».

Батареяны чыл дургузунда командылаары Яковка болзымаан. 1941 чылдың июль 16-да, дайын эгелээн 25 хонук чорда, улуг лейтенант Джугашвили немецтерге тутурган.

«Сталиниңг огдуң коммунизмиң идеяларынга удур албадаптар бис, оон эки чүве кана турар!»— диди. Берлинге өөрүп турганнар.

Гарри Гопкинс, АКШ-тың президентиниң хүүгүн тевээн. Сталин-биле 1941 чылдың июльда ужурашкан. Совет эрге-чагыга удаваас бүстүп дүжер дээн гитлержи пропаганданың чаптынга удуртеп чугаа-соот ынчаан бүгү телегейге дыңнаалы бергеен. Барыын чүкте ол дугайында чүүл хүүсаа чугаалажып турган: бир аңы ийи черде болган ол бодур... А Гопкинс Сталин-биле ужуражып чугаалашкан соонда, мынча диди: «...Россия немец шаан талдаатпышкын шылажып эртер. Ол дугайында Сталинде чайгыдыг чок-тур. Сталин тоорун чулчуруушкуннарга тоник чок...»

Төрөөн чуртунуң мурааңга өскерилиги, оон орууга аваа оон амы-тынын арттырып бөөр дээн гитлержилер Яковту кастыгыдаа турган.

Барыын чүкте оон дугайында чеже-даа хой бижиттинген болза, Яковтуң туттуруушкунга эрттиргеен түүннериң дугайында шыаптыг ыыдыт мөзүдер бисте чок. Оон дугайын ынчаан, бөөрге кижилериниң мөзүн чүүл-бург.

Яков Джугашвилиниң ачы-ачыг конплагерлерге, колдуунда-да «Офлаг» XIII Д хөөр офицерлер лагеринге (Хаммелбургта), «Офлаг» XC хөөр Любекте лагерьге түүдүп турган.

Совет Армияга туттурган генерал-фельдмаршал Паулюс-биле орнажыр дугайында мөзүнин Бүгү-делегейниң Кызыл Крест төөгүлерин дамчыштыр И. Сталинче сөгөттөкен. Сталин оон өөтаалаан...

Болгунуң кандыг байдалда киргеним Яков билип турган, ону кым кымга-даа сонуаас деп чүвеин база. Чүге дээрге, ол адаалыңы будуттуг эки бөөрүр. Партийжи ажылдакчыларга оналаалыг турган кезимчеин ол база билин чыткан. Ол үеде Сталиниңг от-будезинге чоок кижини — Яковтуң аваазының акызын өлүрүп каан. Яковтуң эң ыныак от-будезинин эдээн кырган коммунист М. Орахешвили база кезимчеге онаашкан. Ол бүгү дүүн Яков бодунуң амы-тынынга четтиниптер часкан, ынчалда-даа ол болдунмаан.

Ынчан өөрүе Яковка чаңгыс орук — көгүдүүшкүнге, байысаалгага улурганыры. Бодунуң ыыт ырыы-иштери бужартатпас, ону ыыт хөөрөр арттырар деп ол шиитпирлиг.

Яковтуң туда-соруун сыы шыдаавазынга бүгүүлүп, гитлержилер ийиштыкшынны удам күштелдиргеп. 1943 чылдың ийиги чартыында гестапоның лондеркомандазы Яковту Заксенхаузенниң ковплагерге эккелгеп, чаңгыс бижи олурар, № 3 камерага суп каан.

Байысаалга, хөлөчектөөшкин күштелгеп. Яков ону сыдажын эртип, гитлержилериниң күзелинге, дилеп-ниге-даа сес бербеен. Ону эттеп-соп, аңы-чем, сут чок арттырып турган. Оон баа чүү-даа үмүүн.

Ол концлагерге ажыдаан турган Вальтер Услеспитиң чугаалы-биле адырга, бир-катап гитлержилер ону, 1944 чылдың чаңгыызында, Берлинче аппаргаш. Немец ажылчыннарлыг баа күш-биле Германияже өөртүп аппаргаш орус ажылчыннардыг бир заводка Яков гитлержилериниң дидиен ёзугаар чүүл чугаалаар турган... Ара сонгадын каарындан сестп-сестп, ол барык алырын чугаалаан: «Совет Эвилелиниң сөөлгү хүнү келгеш. Гитлер— улуг кижи деп чүвеин чугаалаар турарым. Мен силерге чугаалаан тур-мен. Гитлериң бодунуң сөөлгү хүнү келгеш!».

Фашистер олче турай берген, мөнгеже өөртүп киирге бергеен. Яковту ол чергге өлүрүп каар шаа чок болганнаа, ыыдыт айтыышкын-даа турбаан.

Яковтуң сөөлгү түүнериниң дугайында Барыын чүкте чугаа-соот мырыңай каңгынды. 1967 чылдың октябрь 1-де үнгеш барыын-германия «Бильд ам зонтаг» солунга Заксенхаузен биле Хаммелбург концлагерьлериниң тамныыдарны чоргаараның «Сталиниң огду ынчаар аттырын өдүрткен!» деп эгелиг чугаалын парлаан. Вальтер Услеспитиң чугаалы-биле, 1944 чылдың апрельже Яковту лагерьден аппаргаш, адын каапкан деп турар.

Оон өске баа бир чугаалар Яков бодуу электри тоютуп демир удалынныг мөөндакче шурай бергеш, өлүп чадап чыдырда, бедиргэтке олурган таңныыда адын каав деп турар. Мээн архивимде сыныырыдак демирде халдайдын турар кижи чуруу бар. Ону Яков Джугашвили деп шыыдыдары болдунмас. Үшкү тайылбырда, Яков шиишкилер тифтен варааш, Ягериорф лагеринин эмнелгелинге алган деп турар. Сөөлгү ийи чугаа дээрге-ле өдүрүүчүдерни агартыр, болган хереги таварыдгаже чүүл каар дээн чүткүл болбайн.

Яков Джугашвилиниң туттуруушкунга эрткен амы-тынын дээрге тулчуушкун-дур. Деп эвес тулчуушкун. Коммунист Яков Иосифович Джугашвили, № 3524864 партбилетиг— бир таваныгда ол Гитлер биле Гиммлериниң гестапоонуң бүгү шаныгда ашпаразы, өске таваныгда, үр болган кыымак тулчуп келгеин шерин. Түнелиниде батарея командирн тиилээн.

Кижиниң коммунистиг бүрүзүнүн тиилээн.

Улуг лейтенант Джугашвили тулчуушкунну хүлээп алган, оон тенгиргеге чедир тулчуп шыдаан. Ол Витебск чоогунга батареяны чаңгыс ок чок артып калганда кыдып четтиктениң күүсеңнэ шыдаан. Ол тиилээн. Ол тиилеге бедик шаңнал-биле үнелеткен. Яков Джугашвилиниң өлгенинин соонда Төрөөн чурт ону Ада-чурт дайынны орденинин I чергезиниг-биле шаңнаан.

А. ПЕЛОКОВ.

«АГИТАТОР» журналынан).

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы чоруп турар. Чагыдылганы «Союзпечать» черлеринге, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлеринин аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек.

«Шын» солунну чагыдып алыр дээш далажынар! Чагыдылга хуусаазы доостур деп турар.

КИНО

ОКТЯБРЬ 12-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Следователь» 9.30, 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (улаткан). Бичии залда: «Гонда — конькобежец» 13.30 16.00, 19.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Зоопарку снится сон» 9.30, 12.50, «Неразлучная пятерка» 11.00, Киноклуб «Подружка» 14.30, «Шантажист» 16.50, «Маленькая Вера» 18.40, 21.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Чертик под добовым стеклом» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (улаткан) шактарда.

АГААР

Республиканга бичее булуттар, чагбас. Хаттың кужу секундада 3—8 метр. Дүне 9—14, чамдык черлерге 0—5 градус соок. Хүндүс 8—13 градус чылыг.

Кызылга бичее булуттар, чагбас. Хаттың кужу секундада 3—8 метр. Дүне 8—10 градус соок. Хүндүс 8—10 градус чылыг.

Автооруктарга чагбас, кестуу эки.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 12-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минутаа». 8.35— Мультфильмнер. 9.20— 12.00 —«Тараа—чүве адыы». Уран-чечен фильм. 3-4 сериялары. Чаңсарда (10.35)— Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.50—Т. Бобровицкая ырлаар. 16.15— «Даңгырык» Бакунун 26 комиссарларының мөөдүрлүг чоруунун дугайында телефильм. 16.45— «Энин, музыка». 17.30 — Уругларга фильм «Ак-кек дээр чаныда». 18.15— Экономиктис билиглер үндүреринде. 18.45— Бүгүн делегейде. 19.05— «Кузьмичевтин ки-чоллери». 19.20— К. Розин ойнаар. 19.45—«Тараа — чүве адыы». Уран-чечен фильм 7-ги сериялы. 21.00— «Уе». 21.35 — Эде тургустуушкун: чугула айтырыглар болгаш пинтиделер. Эмчилериниң бүгүлгеннел съездилериге чуруттур. 23.05— Бланка Дель Рей (Испания) танцылаар. 23.35— 23.50 —Бүгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35—Бисти долгандыр турар бойдус. 1 класс. Шынту мергеежилер хөрөк. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05— Немец дыл. 9.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 11.05 — Ыыпка орус уран чугаа. 10.35; 11.35— Биология. 9 класс. Кылымал шивилгениң чогаадыкчы роли. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Арсен дугайында ыры». Уран-чечен телефильм. 1-ги сериялы. 13.10— Телефильм. 14.00 — Медээлер. 14.00— Медээлер. 14.10— 15.15 —«Бо бүгү база-ла оон дугайында». Уран-чечен фильм. 5-ки сериялы. 18.05 —Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15— Уругларга фильм. 18.35 — Делегей байдалының дугайында беседа. 19.45 — «Комсомол болгаш эде тургустуушкун». Тожу районун комсомол организациялыг ажылынын дугайында. 19.05 — Киножурнал. 19.15— «Алаш тевуу». Уругларга: Медээлер. «Бот-оруглга чарыгга: хүнүн боттун болуушкуннары». «Хүн айтырыгларынга». 19.45— Медээлер. 19.55— Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удур. чаштар!». 20.15— «Ол алды тарга чедир болгаш оон улуг шаны». 21.00— «Уе». 21.45— «Арсен дугайында ыры». Уран-чечен фильм. 2-ги сериялы. 22.50— 23.15—«Казазычыт херек». Усмань деп камгалалдыг хемнин үүнүнде экологтит чугула айтырыглар дугайында.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05— Медээлер. 18.15 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурзунун лауреаттары. Л. Забилиста. 19.05 — Ритмик гимнастика. 19.35 — «Камбар-ата: аныктар, ажыл-херектер, чугула айтырыглар. Камбаратин ГЭС-тин тудугжуларының дугайында. 20.00— 20.15 — «Тамчыктыг удур. чаштар!».

Адрезивис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдырал килдиниин 3-36-82, совет тургузуг килдиниин 3-37-11, улетчуг килдиниин 3-36-73 чаглы килдиниин 3-39-03, культура килдиниин 3-39-15, колхоз ажыл-агый килдиниин 3-41-16, сонгал айтырыглар килдиниин 3-4-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амаалы. Солуннуң индексиниг 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер. полиграфия болгаш ном садымның херектерниң салазы-биле курсе комитетинин типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, баажы № 1.

Чагыг № 190. ТС—00861.

Библиотека им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 13 четверг № 236 (13836)

1925 чылда үлезилеттингеш.

Өртөө 3 көпеек.

ИНЕК КАДАРЧЫЗЫ В. САРЫГЛАР

ЧУРУКТА: Владимир Сарыглар Таңдыда «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының сүт-бараан фермазында инектер кадарып турар. Малды эки семирти адаралдып, немелде чемнерни ол берип турар. 160 саар инекти ажаарын, кадарарын ол хүлээп алган.

Оок хонуда инектер сүткүр болуп келген. Сазынчыларның ажылынга дузалажып, инектерни чемгерип, кажааларын иштин база арыглажыр — ажылы-ла хей. Фермада инектерниң кажааларын кыштаглаашынга белетчеп, оок иштин чылыглашкан.

Кажааларга үүрмек септелгелерни база эки шынарлыг кылган.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ХЕМЧЕГЛЕРНИ АП ТУРАР

Таңдының «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйының удуртукчулары ченну чурттаалга башкылары-биле хандырар дээш бар аргаларны ажыглап турар. Соолгу ийи чыл сес айларның иштинде 4749 дөрбеччин метр чурттаалга шолуп, 220 олуттуг общежитиени ажыглаалга киргеп. Ол ышкаш Сосновка суурга эмчи пунктузун ажыдар.

Ажыл-агый 2000 чылга чедир ог бүрүзүн башкы-биле хандырар хемчеглерни ап турар.

МАЛЧЫННАРГА ДУЗА

Тес-Хемиң ыяш ажыл-агыйы сигем белетизээр талазы-биле планын ажыр күүсетиеш, районнуң бүдүрүлгелер болгаш организациялар аразында чарышка тиилеп келгеш болган. Хууда хүлээлгелерни бригадир Шулуун-Маадыр Чадамба, трактористер Михаил Бадарчы, Александр Назыты болгаш өскелер-даа ажыр боттандырып турарлар.

Совхозтарга дуза ыыдыр 256 тонна сигемни кезип белетизерни хүлээп алган турган. Оны бригада 352 тонна ыыдыр күүсетиеш. Ол-даа 70 тоннаны немей кезерни аазаан.

Ажыл-агыйның бодунуң хереглелиңге 200 тонна сигемни нурлап турар. Артканын прессташ, кыштаглаарже сөөртүп чедирип турар.

Ч. ЧАМЫЯН.
Тес-Хем ыяш ажыл-агыйында экономист.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Октябрь 11-де Кремльге М. С. Горбачев Австрия Республиканың Федералыг канцлери Франц Враницкийни хүлээп алган.

Беседа бот-боттарының туруштарын болгаш үеллерни эки билчиир, делегей болган Европа политиказының, ийи таланың кады ажылдажылгазының эн чугула айтырыгларынга бот-боттарын ыыка эки билчиир-биле ыглаалын турган.

Санал-онал солчулгазының үезинде совет-австрия харылзааларының туружу чүгле Европа эвес, харын-даа делегей политиказынга улуг салыышкын болурун демиглээн. Ынчалза-даа олар дектаамал хамылаашкынны болган кичээнгейни хереглеп турар. ССРЭ—Австрия харылзааларга лепшилге чүгле оларның боттарынга эвес, харын бүгү Европага херек.

• • •

Ол-ла хүн Н. И. Рыжковтун Ф. Враницкий-биле чугаалажышкыннары уламчыдаан.

Совет-австрия кады ажылдажылганы улам ынай хөгжүдүрүнүң айтырыгларын, делегей амыдыралының кол айтырыгларын боттуг чаагай күзелдиг байдалга чугаалажып көргеш.

Ийи таланың харылзааларында херектин байдалын чазак баштыннары чогумчалыг деп үнелеп көргеннер. Елулуг деп аргелиг болган кайызынга-даа ажыктыг үнезиниге тургустуунун турар совет-австрия кады ажылдажылга уламчыга улуг хемчээлиг болган хей талалыг болуп турар. Бот-боттарынга бүзүрежириниң болган хүндүлежириниң чоруу-биле ол ылгалын турган.

• • •

Н. И. Рыжков Кремльге австрия хереңгитен болуктеринин толээлекчилери-биле ужурашкан. Совет-австрия чугаалажышкыннарының түңнелдериниң дугайын ол ыыжатсан, ада чугула чеңнин ийи таланың экономикуг харылзааларын улам ынай хөгжүдүрүнүң баа сайзырангайжыларының айтырыглары болган. Кады ажылдажылганын чедип алдынган делегелиг чогумчалыг кылыр үнелеп көргүшаан экономика талазы-биле ийи чурттуң харылзаларының кезер үеин бистин үениң негелдезинге дүгжүп турар харылзаларының чаа хевирин тып алырывыстан коллуг хамаржыр азаанын совет удур тутчу демиглээн.

Ф. Враницкий ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргалыңга чи улуг фирмаларының удуртукчуларын таныштырган.

Ажык байдалга үр үе иштинде эрткен беседа Венага чазак баштыннарының делегелиңге болган совет-австрия чугаалажышкыннарының үезинде базар австрия хереңгитен кижилерниң бистин чурттуска сонуургалының өзе бергенин болыткаан.

Н. И. Рыжков болгаш Ф. Враницкий космосче совет-австрия каттышкан ужуруушкынны чоруларының дүтүнүнде ССРЭ болгаш Австрияның аразында дугуржулгага ат салган.

• • •

Австрияның Федералыг канцлери Кремль хаалгазының чанында Билдинмес солдаттың хоорунге чечектер салган.

Кежээ Ф. Враницкий болгаш оон кадайы ССР Эвилелиниң Улуг театрынга Римский-Корсаковтун «Алдын загаажыгаш» деп операзын дыңнаан.

Оон-биле кады Н. И. Рыжков кадайы-биле, албаның еске-даа кижилери чораан.

(СЭТА).

АЖЫЫН КӨРЕ БЭЭР БИС

Бай-Хаактың харылзаа белдириниң коллективи келир чылдың январь 1-ден эгелеп долу бот-оруга-чарылгаже шилчириңге белеткенип турар. Ажыл-агый чорудулгазын башкарарының дептилгелиг аргазынче шилчиир бетинде харылзаачыларның аңаа хамарышкан экономиктиг кичээлдерин эрттирип, бүдүрүлгениң амыдыралындан тодаргай чижектерин киирип тургаш, коллективтиң ажыл-ишчилериниң өөредилгезин организаттаан.

Бо чылдың эрткен тоо айларында Бай-Хаактың харылзаачылары канчаар ажылдаанын чугаалап бээри-биле харылзаа белдириниң начальниги Владимир Александрович СКОБЕЛКИН-биле интервьюну шарладывыс.

— Бот-оруга - чарылгаже киреринге белеткенип турардыр силер. Бригада кереэзи-биле ажылдап турар коллективтер бар бе, Владимир Александрович?

— Коллектив кежигүнеринин ортузунда организаттаанывыс экономиктиг өөредилге черле эрээн идиглиг болду. Долу бот-оруга-чарылга болгаш бот-ажыктаалыышкын дугайында кичээлдерни эрттирерде бистиң пропагандистеривис — харылзаа белдириниң түскай эртемнилери коллективтиң амыдыралындан алган чижектерге даянып, дынакчыларга чеднигир болгаш билдингир таймылбырны берип турары кижи бүрүзүнүң даалыргаан ажыл-херек дээш харысалгалын көзүлдүр-ле бедикти. Долу бот-оруга-чарылга — күш-ажылчы коллективтиң боттуг амыдыралы-дыр деп үнүвеи бистиң ажыл-ишчилеривис биле берген.

Маңаа бадыткаа кылдыр үүнү чугаалап болур силер?

— Моон мурнунда чылдарда кайы хамаанчок чарыгчалдар кылып, хей акта-хереңги чарыгдап турдувус. Ынчалза-даа киирип ап турган орулгавыс эвээш турду. Бо чылдың тос айларында канчаар ажылдаанывысты түңнеп көөрүвүске орулгавыс-даа, чарыгдалывыс-даа бир деңнелде болду. Орулгалыг ажылдап эгелээнивистиң баштайгы базымы кылдынганы ол деп саналы турар бис. Элегестиң харылзаа салбырында Николай Гладких удуртkан монтёрлар бригадазы бо чылдың марттан эгелеп бригада кереэзи-биле ажылдап турар. Оларның харылзаа дешискээри база улуг. Элегес, Хову-Аксы, Чад-Кежиг, Кочетово, Успенка суурларны олар хандырып турар. Олар С. Тока аттыг совхозтуң төвүнде чурттап, оон үүнүп, киирип ажылдап турар. Октябрь айның эгезинден эгелеп харылзаа шугумунуң аппарат залында ажылдап турар бригада бригада кереэзи-биле ажылдап киргеп.

— Чыл эгезинден бээр киирип алган орулгаңар кайы хире болду? Черле ажылыңар кандыг түңнелдиг болду?

— Тос айларда план ёзугаар 232 мың рубльдің орулгазын киирип алыр ужурлуг турдувус. Херек кырында киирип алган орулгавыс 240 мың рубль. Хоорайлар аразының телефон харылзаазының, почта чедирилгезиниң, кедээге телефон харылзаазының ачы-дузазын чедирер талазыбиле планыг онаалдаларывыс ажыр күүсеттиңген. Чыл эгезинден бээр 110,2 мың рубльдің ачыг орулгазын алдывыс. Эрткен чылдың бо үезиниг ажыл-агый механизми бүдүрүлгениң ажыл-чорудулгазынга кайы хире ажыктыын бистиң кере бергениниң бадыткай берген деп саналы турар бис.

— Чонга харылзааның ачы-дузазын чедирер талазы-биле эки ажылдап турар коллективтерден адаа көрүнерем.

— Хову-Аксында харылзаа салбыры (эргелекчизи Надежда Ильинична Копошко), Элегесте Зинаида Григорьевна Новикова эргелекчилээн харылзаа салбырының ажылышчилери, Николай Гладкихтиң монтёрлар бригадазы, Дүрген суурның почтачылы Г. Жаворонкина харылзаачыларның ортузунда калбарган социалистиг чарыштың мурнунга одуруунда чорун турар. Чонуң чагаа-бижиктерин, чагыткан солун, сеткүүдерин чогуур үеэлинде чедирип берген дугайында чемелиг хомудалдар бо черлерден келбейн турар.

— Материалдыг баазаларның байдалы кандыгыл? Оны бижиглаар талазы-биле моон соңгаар кандыг хемчеглерни ап чорудар бодап турар силер?

— Харылзаа белдириниң ам турар бажыны үе-дүште тутkан, эргижирээн бажын. Хей чылдар иштинде турун келгеш, ирин келген бажыңны чеже-даа септеп-селиириге аян кирбес боор чүве-дир ийин. Чаа дериг-херекселдер салыр дээрге тар-кызыы. Харылзаа белдириниң чаа ийи наат бажыны тударыбиле оон телевизел-смета документациялын кылдырын алдывыс. Ону тудар черни база чөпшээредип алдывыс. Дериг-херекселдериң чагыны киирген. Чаа бажыны келир 1989 чылдан тудуп эгелээр бис. Балгалын, Владимировка, Дүрген, Межегей, Успенка суурларда харылзаа салбырлары арганжок эрги бажынларда турар. Дериг-херекселдерни солун, чаартыр дээрге шүүт таварышпас. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1986 чылдың октябрь 22-деги № 231 доктаалын ёзугаар «Революцияның чалбыыжы», «Россия», ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхозтар база дуржулга-бүдүрүлге ажылагыйы бо черлерде харылзаа садбырларынга бажыннар бээр ужурлуг. Үстүнде адаанын ажыл-агыйларның удуртукчулары чазактың ол доктаалын мынчага чедир күүсеттиңген. Чүгле Успенка суурда бир бажың берген.

— Харылзаачыларның багай ажылдап турарының дугайында ажылчы чоннардан хомудалдар кайы хире келп турарыл?

— Чонуң чагаа-бижиктерин, чагыткан солун, сеткүүдерин чогуур үеэлинде чедирип бербеин дугайында чемелиг хомудалдар бо черлерден келбейн турар.

— Материалдыг баазаларның байдалы кандыгыл? Оны бижиглаар талазы-биле моон соңгаар кандыг хемчеглерни ап чорудар бодап турар силер?

— Харылзаа белдириниң ам турар бажыны үе-дүште тутkан, эргижирээн бажын. Хей чылдар иштинде турун келгеш, ирин келген бажыңны чеже-даа септеп-селиириге аян кирбес боор чүве-дир ийин. Чаа дериг-херекселдер салыр дээрге тар-кызыы. Харылзаа белдириниң чаа ийи наат бажыны тударыбиле оон телевизел-смета документациялын кылдырын алдывыс. Ону тудар черни база чөпшээредип алдывыс. Дериг-херекселдериң чагыны киирген. Чаа бажыны келир 1989 чылдан тудуп эгелээр бис. Балгалын, Владимировка, Дүрген, Межегей, Успенка суурларда харылзаа салбырлары арганжок эрги бажынларда турар. Дериг-херекселдерни солун, чаартыр дээрге шүүт таварышпас. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң

Интервью

Интервьюну Маңай-оол ОЮН кылган.

АЛДАН-МААДЫРДАН МЕДЭЭЛЕР

СУТ-ХӨЛ. Совхоз 891 гектар шеңде тарыттыңган тараа культураларының 795 гектарын ажаап алган. Оон 1192,5 тонна тараны алган. Бир гектардан ортумак дүжүт 15 центнер болган. Алдын-оол Кызыл-оол, Виктор Ооржактың бот-оруга-чарылгалыг звенолары бир гектардан 17, 18 центнер тараа дүжүдүн ажаап алганнар. Тарааны комбайннардан шанче сөөртүрүнге чоланчы Виктор Ооржак шылгаан.

• • •

Ажыл-агый күрүнеге 50 тонна тараа саңар хүлээлгезин 65 тоннага күүсеттип, амдаа 50 тоннаны немей садар сорулганы боттарының мурнунда салган. Күрүнеге садарыдан аңгыда, 279 тонна үреэни шыгжамырде урдуган.

• • •

Мал чемнинин белеткелинин темпизи күскү чылыг хүннер-биле капсырлаштыр совхозта эрээн өзүлдеп көргүскен. План ёзугаар 3570 тонна сигемни белеткээр. Бо хүннерде 2350 тонна белеткеттинген. Ол-ла совхозтуң девискээринде кол агроном Виктор Ооржакка удуртkан бригада «Ишкин» совхозка 350 тонна сигемни белеткеп бээр керээни чарып алган, бир деменг ажылдан киринкен. Тараазы ажаатты ыгаан шеңдерде саваң белүүшкүнү хайнышкынныг. Белүүшкүнде Дүүшкүн-оол Ондар, Владимир Монгуш оларның звенолары шалыгчы ажылдаан, 500 тонна саваңны белгеп.

• • •

Бо чылын совхозтуң девискээринде турун турар 60 кыштаатта 25 мың шээр мал, 903 баш боа, 32 хаваа кыштаар. Шээр мал кышталарының септелгезин алактаалган. Теп сүт-бараан фермазының Сарыг-Булуңда төрүвес боа малдың кыштагларының септелгезин үргулчулевишаан.

Хеймер-оол МОНГУШ.

«МИР»: ПРОГРАММА ЁЗУГААР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП. (СЭТА). Чер чоогунун орбитазынга Владимир Титов болгаш Муса Манаров 295 хонук иштинде ажылдап келгеш. Валерий Поляковтун космоска ужудуушкунунун алдыгы неделязы доозулган.

«Мир» артем-шинчилел комплексинин экипажы ажыл үеэнинин улуг өзүнин ажык космос делгемнече үнериңге белеткелге үнүргеп. Космонавтылар сүт дамчыдыкчыларын болгаш электри четкизин, скафандрларын системаларын болгаш дериг-херекселдерин хынап турар.

Медицина контролунуң планын ёзугаар велоэргометрге күш-дамыр мергежилгелерни күүседип турар үеде командирниң болгаш бортинженерниң түрек-дамыр системаларын бүгү талалыг шинчиледдерни чоруткан.

Үндезин реформаның оруу-биле

КЕРЭЭЛИГ АЖЫЛДААРЫНЧЕ ШИЛЧИЗЕ-ДАА...

● АРТЫК ШЫНАРЫН КӨРГҮСКЕЛЕК. ● ЧЕТПЕСТЕР ҮРГҮЛЧҮЛЕВИШААН. ● ЧҮГЕ ЭВЭЭШТИ АП ТУРАРЫЛ?. ●

«Чыраа-Бажы» — Чөөн-Хемчик районнуң хей ажылдыг улуг совхозтарының биредээ. Оон экономиказының үндезинин хей ажылы болуп турар. Эде тургустунуушкунунуң амгы үе-чадазында бо адырда чогумчалыг чамык өскерилиишкиннер, чаа чүүлдер бар апарганы иддеп. Эң ылангыя хойжу бригадаларны кереэ-биле ажылдаарынче бүрүн шилчиткен. Ам Дагыр-Шеминин, Ак-Хаанның база Улуг-Ховунуң хойжу 3 бригадазында малчыннар өг-бүле кереэзи-биле ажылдаан турардар. Ол чаа үүлдүң адыс утказын совхозтуң кол зоотехниги Кара-оол Канчыырович Кара-Сал мынчаар тайылбырлады: хойжу өг-бүленнің чыл дургузунда бүдүрүп бээр продукциязының хемчээлин, 100 хойга онаштыр менди доруктурар хураганын, хей саныдан база иштизи-биле кодаңдан кыргын, дужаар дүгүн болган ол продукцияны бүдүреришче үндүрер чарыгдалды кереэге баш удур тодаргай айтыр каар. Оон аңгыда ук көргүзүглерни чедип алырынга хамаарыштыр дугурушкан талаларының — совхозтуң, хойжунуң түс-түзүнде боттандырар хүлээлгелерни база кереэге айтыр каар. Чижээ, совхозтан мал чемин, дускужурну, сугну, техниканы чогуур үеэлинде бээри, малчынның өдек-кыштаан боду септеп-селип, көрженин копгарып, арыг-шевер тургузары, мал чемин болдунар таа-биле белеткеп алырын баш удур көргеп турар.

Совхозтуң малчыннарын кереэлиг ажылдаарынче шилчиткеннен бээр мынгыг-ла ур болбаан. Ол чаа арга бодувун артык шынарын ам-даа арай чедир көргүскелек деп чугаалап болур. Ынчалза-даа эде тургустунуушкунунуң түңнелдери мында кестүп келген.

Совхоз бо чылын 19 мың хойлуг турар ужурлуг. Херек кырында 23198 четкен. Дукту пландан ажыр 700 килограммны дужаган. Түс-түс хойжулардан Григорий Ооржак 100-тен 100 хураганны, Чечек Монгуш биле Куулар Окайты 92,92 Александр Сарыглар 88 хураганны менди доруктурып, шаалыпчылар болган. Бо чылын хойжу өг-бүле бүрүзү 12-ден 15 тоонна чедир сигемни боттарының күжү-биле белеткээш, кыштаанда чедирген, ам өдек-кыштаан септеп бедетпеп чорун турар.

Хой ажылында эң чүгүле кампаниянын бирээзи болза, тарып бооздалыга болур. Чогуур үеэлинде эки шынарлыг тодуу алыры оон кол хамааржыр. Бо чугула хемчегни совхозтуң специалистери чогуур үеэлинде бедик деңнелдиг, организастыг эрттирген. Чеди мың ажыг хойну эки уксалыг кошкарларының үреэн-биле тарып бооздаткан. Оон арткан үш мыңдан бичин-ле ажыг тогдуларны суда эдериштирери-биле кошкарларны түс-түс кодаңнарда аппарып салган.

Моон-биле чергелештир совхозтуң хой ажылында бүгү-ле чүве 100 хүү эки дээр болза шынга дүүшпес апаар ийик.

— Эде тургустунуп, кереэ-биле ажылдаар чаа ёзуже шилчээн-даа болзувусса, совхозтуң хой ажылында шынгыы четпестер мурнуку хемчеглер үргулчүлеп турарын мыныыр апаар — деп, кол зоотехник Кара-оол Канчыырович Кара-Сал чугаалады. Ону бадыткаары-биле чангыс-ла чижекти көргүзүп ийгеш: бо чылын ажылагый 100 хойга онаштыр дөңгүш-ле 67 хураган алган. Бо дээрге ажык куду көргүзүг-тур. Мен бо совхозка ажылдаа-ла чаа-ла 2 чыл ажыр тур мен. Мурнумдагы үеларде совхозка бо талазыбиле иниги көргүзүг бедик болуп, чамдык чылларда харын 90-даа 100 чедир хураганнарны белин менди ап турганын хойжулар чугаалажыр чорду. Ам бо көргүзүг чүге кудулааныл? Ынчаргы айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келип-дир. Мал чемин чок бе дээрге, четчир боор чүве-дир. Оон аңгыда малга улуг хорамча таварыштырып турар онза халдаарылыг аарыг база чок боор чүве-дир. А хойжулар чаа ёзу-биле ажылдаарынче шилчип, өг-бүле кереэзи-биле ажылчеректи чорудуп эгелээн-дир. Ынчаргы турбуже, хураганны чүге эвээшти ап турар бис?...

Зоотехниктиң мынчаргы тайылбырын-айтырын дыңнаш, үзе кирдим:

— Шынап-ла, оон кол чылдаганы чүдел?

— Оон чылдаганын эвээш каш деп бодап турар кижи мен—дээш, кол зоотехник үзүктелген чугаазын удамчылады. Бир эң кол четпес чүве хойларның кышкы кажаа-хораазының эргижирер, баксырааны. Кышталарның шуптузу эрги, кажаалары тар, ыткам. Ажыыбиле чугаалаарга, эрги шагның төлевизел-биле ыыдынган. Чаа төлевизел ёзугаар тутканы ховар. Ынчаргы эвээш болуп турар чылдаганны мында-дыр.

Хураганны алыры өдек-кыштагның шынарынан, мында таарымчалыг байдалдардан хамааржыр-да болгай.

Маңаа бадыткаа ыыдыр Кара-оол Канчыырович мынчаргы бир фактыны чугаалады. Совхозта дээре дээш көргүзүглүг бүгү хойжулар чаа тутkан, эки өдек-кыштагда турар. Моон соңгаар ол факторну чедир үеделевейн барын болбас. Хой бүрүзүнден хураганны менди алыр деп бодаар болза, өдек-кыштагны чаартыр херек, үениң негелдезинге тааржыр кыштаглар негеттинин турар. Ынчангаш совхоз ам олче эгелеп кирип турар.

База бир чылдагаан —чамдык малчыннарның боттарының ээ-харысалга чогумда. Кижи фактору ам улуг ужурдуалыг болуп турар. Ол хүгайын эрги шагның «тура чокта күш чок», «туралаар болза, кижи дагны-даа тура казыптар» дээр чергелиг үлегер домактары хереченгеш турар. Шынап-ла, кижиниң болушун тура-соруунда хей чүве хамааржыр. Долу күженнишкин-биле ажылдаваа, онаашкан хереэ дээш кызымак, шудургу эвес, тамчыны болаар, кадарган малын эки семиртип алаа-ла чалаа каш олурар малчыннар бар харын. Ынчаргы кергүзүг чыл санында куду болуп турары чажыт эвес. Ол бүтүленин караанга кеску. Чаа ёзу-биле кереэлиг ажылдаан турарының үеэнинде хойжулардың бот-харысалгазын бедидери онза чугула апаргаан. Кереэ чарып алган болганда, кижи бүрүзү-ле кыдынган кыра кымын ажылдаарынче, бедик көргүзүглерни чедип алырынче чүткүп турар.

Бо айтырыгның еске бир талазы база бар. Ону барымдаалап көөру, аңаа кичээнгей салыры чугула. Малчын кижиден бедик көргүзүгү негээрде, ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалдарны тургузуп бээр ужурлуг болгай. А бисте ам-даа ыыдыг эвес. Оон үржүндүн куду көргүзүглүг хойжу бүрүзүн-не чалгаа, олутпай, харысалга чок дээр болза таарышпас. Чижээ, ыыдыг фактыны ап көрээлинер: кыштаглардың электрижидерги дээрге, эң чугула негелде-дир. Кышкы үеде, ылангыя хой ооллаашкынының үеэнинде, электри чырыы чокта кайы хире түреччин малчын бүрүзү билир. Ильичиниң лампочказы малчынның ажылын чиигедир, оон чурттадгазын культурлуг, хөгүг болдурар кол үүл ол. А «Чыраа-Бажы» совхозта кандыгыл? Хойжуларның 54 кыштаанын үүле кезиниден хейинде электрини киирген, а 25 кыштаг карацгы хевээр турбушаан.

Амгы үеде кыштаг бүрүзүнде электрини киирериниң болдунар-ла бүгү хемчеглерни совхозта ап турар. Бо чылын безин ону 12 кыштаага киирген. Эрткен чылын чеди кыштаага электри моторларын тургуска турган. Аңаа ам 5-ти немей тургузар деп планнаан. Ол чугула негелделиг айтырыг ыыдыг ийин шинтирлеттинин турар. Бүгү кыштаглары электрижидерин ол ажыл-агыйга 1992 чылда доозар сорулганы салган.

Оон ынай ыыдыг үүлүг база өөренин көөру чугула. Хойжу кижи кыжын теп суурдан ырак турар, ынчангаш оон суурга барып, чүнар-бижиннап, хирлиг хевин чүл алырының аргазы чок. Ыыдыг болганда, кодан бүрүзүнде чүнар-бажын тударыныап-ла албан болур ужурдуг. Ынчаарга ам бо совхозта байдал кандыгыл? Чүгле 5 кодаңда чүнар-бажын бар. Ону кандыг хандырыгга дээрил?

Ол ышкаш малчыннарны чурттадга бажыннары-биле четче хандырбаан. Хойжуларга 81 бажын херек болза, ам бары чүгле 57. Оларның чамдыктары эргижирээн, кижи чурттаары берге. Бо чылын чүгле 3 бажынны немей тутkан. Бир эвес ыыдыг оожум темпби-биле тудар болза, ам-даа 10 чыгам чыл херек-тир. Чүгле амгы негелделиңге дүүштүр аан. Оон кадында, немежир өг-бүлелер база бар. Ам бо чылын 24 малчын өг-бүле өглерге кыштаар.

Малчыннарның байдалы мынгыг турда, оларның шуптузундан бедик түңнелдерин каанчан негээрли? Бо бүгү айтырыглар дээрге кижи фактору-биле бүрүн холбашкан-дыр.

«Чыраа-Бажы» совхозта хей ажылының өөделевейн, өөрү кодурлебейн турары-биле холбашкан бир айтырыг — кадрлар. Совхозтуң бүгү хоюн ой-тип ыыдыр кодан-кодаңга үүлү кадарарынга 190 кижи негеттинин турар. А бо түүлде херек кырында бары 168 кижи. Ам-даа чаарби ажыг хойжу чедишпейн турар. Ынчангаш ам кодаңнарда вормодан ажыр хей мал бардыр, оларны семиртип, кышка белеткеп алыры берге, солдаашкынынга багай салдарлыг-дыр. Бо айтырыг чүгле шинтирлеттинмейн турарыл? Совхозтуң кол зоотехниги кодан турары-биле алырга, база эвээш каш чылдагаанда: кол-ла чүүл — хей кадарарга шалын эвээш дээр, ынчангаш кижилер ынанмас. Бо талазы-биле чүвениң ужуру ыыдыг: кажаалар колдуунда эрги эвээш бис. Бергелер эндерик. Ондар багай салдарны чедирип турар.

Культурлуг амыдыралга аныктарның негелдези удаткан. Ынчангаш ам совхозта бүгү хойжуларның аразында аныктарның саны чүгле 38 хире болуп турар.

Бир эвес үстүнде айтkан четпестерни чайлаар болза, орулгалыг бо ылыр ёзугуттла беримчезин берип эгелээр дээрги читинин чок. Амгы-зында байдал ыыдыг турда, кереэлиг ажыл-даа хуулгаазын чүвени кылыптар деп ынанган хереэ чок.

Куулар АРАКЧАА.
Журналист.

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ: ОТЧЁТТАР, СОҢГУЛДАЛАР

ЁЗУЛУГ ШЫЛГАЛДА

СЭКП Уставынга болгаш партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шийтпирлериге дүүштүр бистиң республикада партия эге организацияларында отчёт-соңгулдалыг хуралдар эртип турар, партияның район организацияларының отчёт-соңгулдалыг конференциялары эгелей берген.

Бистиң республикада 376 партболукке отчёт-соңгулдалыг хуралдаа доозуулган, партияның 420 цех организациязында, 530 эге организацияда бо чүгүлө кампания дооступ турар. Эрткен отчёт-соңгулдалыг хуралдарының баштайгы түңнелдери кандыгы?

Хуралдарның хөй кезии коммунистерниң идепкейлиг киришилгези-биле эртип, аныа илеткелдер болгаш санаал-оналдар шүтүмүлдежи, боттоттарындан негелдеңг, принципиалдыг байдалдыг болгулаан. Боттарының бодалдарын ажыы-биле илергейлеп, ажыл-ишчи санаал-оналдар кирген коммунистерниң саны оскеи. Олар хүнүүн чүгүлө айтырыгларын лидиии-биле идип үндүрүп тургулаан.

Партия организацияларында идей-кижизидилгелиг, организаксы ажылдың стиль болгаш методтарын хөнүзүлдө анализтеп, бюрократсыг, коллективтиг болгаш принципиал мурнуунга харысалга чок, арагаже хандыктыыр чоруктарының идеологиялыг-биле демиселдиң айтырыгларын база сайгарып, чугаалашкылаан.

Эге организациялар күш-ажылчы коллективтериниң политиктиг өзүп, ында хүн бүрүүн ажылы-биле шүүт харыдзаалыг. Ынчангаш оон даймчы арга-шинжээлиг, күш-ажылга, хөй-нинтиниң ажылынга коммунистерниң башкарыкчы чоруун, инициативазын кодүрер, хууда үлегерин көргүзер талазы-биле айтырыгларны отчёт-соңгулдалыг хуралдарга тодаргай сайгарып, чугаалашканнар. Чогум-на аныа коммунистер боттарының хууда үлегерин, күш-ажылга, хөй-нинтиниң аммыдыралынга башкарыкчы чоруун көргүзүп турдулар.

Ол хуралдарга кадрлар-биле ажылды бүгү талазыг чугаалажыы, коммунистер боттарының санаал-оналдарын киргеп. Партия эге организацияларының секретарьларының ажылының дугаймында хөй-нинтиниң санаал-оналын адыры-биле анкеталарны, коммунистер-биле бесеалдажыышкынларны чорударын практикалаан. Сөөлгү үйн, үш чылда партия, совет, ажыл-агый организацияларының хөй участокторларына хаам билиглиг, эки белеткелдиг, инициативалыг, ажылды чаа өзүп-биле организастап шыдаар ажылдакчыларны дептиткен.

Бо талазы-биле чамдык чижектерни маңаа чугаалап болур. Парткомиар секретарьларының кандидатураларын деп шидерде түс черде партиниң үстүкү органының санаал-оналы-биле хуралга чыылган коммунистериниң санаал-оналдары дүүшпейн баар таварылгаларны чамдык хуралдарының түңнелдерин көргүскен. Отчёт-соңгулдалар үезинде партия эге организацияларының секретарьларының 50 ажыг хүүзүн ийи болгаш оон-даа хөй кандидатуралардан шилип ап, соңгаан. Ону коммунистер леткип, демократчылыгның боттанылышкыны деп санап турар.

Анализтеп алгат көөрге, коммунистер партия организацияларының секретарьларын шилип алырда шегелделиин көргүскен. Эге организациялар секретарьларының 42 хуузу чаартыыган. Эрткен чылдаазындан ол хөй. Үстүүртен айтылышкын маныар, рапорттарынче түүкүүдүг, хейну чугаалап, а херек кырында кылган ажылы эвээш болур кижилер дүүш коммунистер бадылаашкын бербейн турардар.

«Совет Тыва», «Көк-Тей», «Чыраа-Бажы» совхозтарда СБФ-лериниң партболуктеринде, «Барлык» совхозтуң Аксы-Барлык салбырының хову бригадазында, «Саяа» совхозтуң Сесердиг салбырының хөй бригадазында. Эрзинде Ленин аттыг совхозтуң № 1 хойжу бригадазында, «Ак-Туруг» совхозтуң мал чеми белеткээр бригадазында, «Кызыл тудуг» эргелеңде Кызыл-оол Биче-оолдуң бригадазында, «Хадын», «Торгалыг», «Моген-Бүрен» совхозтарда, В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаа фабриказында. Кызылдың № 3 школазында партия организацияларының болгаш партболуктериниң хуралдары организастыг, ажыл-ишчи, принципиалдыг байдалга эрткен.

Хуралдарга коммунистерниң идепкейи бедип, санаал-оналдарны ажыы-биле солчуп, четпестерни шүүтүмүлдежи өзүп-биле көрүп турардар. Чижээ, Кызылдың пассажирлер АТБ-лериниң № 3 автоколонна чодаачызы А. А. Башулин республиканың чурттакчылыг чамдык черлериниң, оон иштинде Кызылда оруктарының бөгөйин партия хуралынга шүүтүмүлүүр. Байдал мындыг турда, пассажирзерин хандырарының культуразының дугаймы чугаалаары берге. Хүнүүн сорулгазы — кижи дугаймында сагыш салыры болгай.

Өвүр районуң чонуң амыдыраа хандырыла бүдүрүлге эргелевиниң даарыныа шегиде партболуктуң отчёт-соңгулдалыг хуралынга коммунист О. К. Оржак санаалдаан, сөөлгү үеде кижилериниң ажыл-херек дүүш харысалгазы, идепкейи бедип турарын демдеглээн. Партия организациязы болуунуң ажылының стилин өскертип, бюрократизмден чайлап, кижилер-биле хүн бүрүүн ажылынче киргениниң база бир түңнелдери ол даарын чугаалаан.

«Сүт-Хөл» совхозтуң механизатору Дыртый-оол Ондар партия хуралынга болуунуң сагыш-сеткилин дүвүредип чоруур чамдык айтырыгларга доктаалаан. Коллективтиң долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акталанышкынче шилчээни амдыында эки түңнелдер бербейн турар. Механизаторларның материал-техниктиг хандырылгазы чаныс деннелдиг артпышаан, техниканың аныа турары эвээжевейн турар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдарда коммунистер Азып-чем программазын күүсеңдиринге, рынокту азып-чем продуктулары-биле четче хандыртынызынга коммунист бүрүүнүң хууда салышкынының дугаймында айтылыгларны кодүргеи. Бо айтырыгларны шинтирээриниң сорулгаларын «Нарын», «Тиилелгеш», «Революцияның чалбыжы», «Ю. Шынаа», «Алдан-Маадыр», «Бай-Тал» болгаш өске-даа совхозтарда СБФ-лериниң, хойжу бригадаларының коммунистери боттарының отчёт-соңгулдалыг хуралдарында хүлээп алган доктаалдарга айытканнар.

Отчёт-соңгулдалыг кампания үезинде коммунистер партия организацияларының ажылының стилин болгаш методтарын эвижидер, ылангыя партияның бүгү звеноларына кадрларны шилиирге санаал-оналдарын киргеп. Партия эге организацияларының хөй кезии боттарының үстүүнде турар партия комитеттериниң составынга боттарының кандидатураларын санаалдаан. Ону партияның район, хоорай конференцияларынга бүгү талалыг көөр, партияның соңгулдалыг органнарынга төлептиг кижилерни киргерин шинтирээр. Ынчангаш отчёт-соңгулдалыг хуралдар партия эге организацияларының ролюн, инициативазын улам бедидериниге идигин бээр, эге тургустумуушкунче ханылап кирер талазы-биле ажылга коммунист бүрүүнүң идепкейин көдүрер.

Анализтеп алгаш көөрге, чамдык партия организациялары эрги ёзу-биле ажылдавышаан, эге тургустумуушкунуң амгы үе-чадазында чугула айтырыгларны отчёт-соңгулдалыг хуралдарга тодаргайы-биле сайгарбайн турар. «Хемчик» совхозтуң Ыргылык СБФ-зинде, «Красноярскгэстудугунуң» № 2 КМК-зында, «Искра» совхозтуң автопарыгында, «Каа-Хем» хомур-даш разрезиниң даг ажылдарының участогунда, «Тыва даг-дүгү» тудуг эргелеңде, «Чаа орук», «Тере-Хөл» совхозтарда, өске-даа коллективтерде чамдык партболуктериниң хуралдары баш удур эки белеткел чокта, чаныс деннелге эрткен. Партия хуралдарын эрттирериниң ийи-бүрү чылдагаанныр-биле соцгаарладыр чоруктар бар. «Сүт-Хөл» совхозтуң Чес-Бурдуң хойжу бригадазынга, Сарыг-Септиң харыдаа белдириниге, «Тиилелгеш» совхозтуң ажылчын кооперациязынга болгаш өске-даа чамдык коллективтерге партия хуралдарын эрттирериниң хуусаазын соңгаарладыр турган.

Чамдык коммунистерниң санаалдары тодаргай адрес чок, дилим эвес, шүүтүмүлеңнинге кижилериниң аттарын адаарын, «хандырбайн турар», «кичээшгей салбайн турар» дээн ышкаш шинтиг сөстер-биле кызыгаарланган. Ол ышкаш азырадыкчы хөөнүр, үстүүртен айтылышкынар маныар чоруктар коммунистерде барын хуралдар көргүскен.

Чамдык отчёт-соңгулдалыг хуралдарга партияның соңгулдалыг органнарының, партия организацияларының секретарьларының, партбөлүктер организакчыларының ажылын принципиалдыы-биле хандыр анализтеевейн турар. Отчёттут үеде багай ажылдаан даарын шүүтүмүлеп тура-ла, партия организацияларының ажылын «чүгээр» деп көөр чоруктар бар.

Каа-Хемниң ыяш ажыл-агыйында, «Бурунгаар» совхозтуң автопарыгында, «Таңды сыны» совхозтуң төпте, «Тыва кобальт» комбинаттың даг ажылдарының төпте партия организацияларының ажылын коммунистер шүүтүмүлекчи ёзу-биле сайгарып, багай ажылдаан деп санаан болгаш секретарьларга инициативалыг, чаа кижилерни соңгуп алганнар.

Бо хүннерде партия комитеттери отчет-соңгулдалыг хуралдарының түңнелдерин инициилештирип, шүүтүмүлелдиг саналдарны боттандырар талазы-биле ажылче киргеп. Республиканда партия эге организацияларының отчёт-соңгулдалыг хуралдары дооступ, районнарының партия конференциялары эгелээн. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шийтпирлерин боттандырып, эге тургустуушкунну хамыладырының чугула үе-чадазы ол.

Доруг-оол САЯ.
СЭКП обкомунуң партийжи-организастыг ажыл кылдызының инструктору.

Владимир Яндак-оолович Монге пропагандистен келген чылдарының дургузунда ажылчы чонну экономиктиг билиглер-биле чепеегээр дүүш доктаамал кичээнгейин салып келген. Совхоз бүдүрүлгезинин адыр бүрүүнүң ылаңгыя мал ажылының ишчилери бригада, ог-буле, аренда керээлерин шеттердип турар үеде экономиктиг билиглер эргежок чугула болу берген. Күш-ажылды организастаарының чаа аргазынче шилчилге экономиктиг саналашкынларны кылып билири, ылаңгыя камнаалганы, чарыгдалды тодарадыры, аны копеек бүрүүнү кайнаар, кайчаар чарыгдаарын билириг негеп келген.

Тес-Хемде Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң хойжу бригадазында социалистиг ажыл-агый школазының пропагандизи коммунист В. Я. Монге партийжи даалганы ак сеткилдиг күүсеңдиг, кичээлдерни программа ёзуугаар чорудуп, бот-орулга-чарылгаже шилчээн малчын бүрүүнүң экономика талазы-биле билиглерин бээр сорулганы салган ажылдап турар. Оон бригадирлеп, пропагандистен турары № 1 хойжу бригаданың малчынныың экономиктиг билиглериң багай эвес шинчээдин ап, ону ажыл-ижинге ажылдап турарындан күш-ажылчы көргүүзүлгеге база эжижип орар.

ЧУРУКТА: пропагандист В. Я. Монге.

Иван ДАМБАПЫҢ фотозу.

АРГЫЖАРЫНГА ТААРЫМЧАЛЫГ КЫЛДЫР

Эргим редакция! Бо чылдың май 21-де «Шын» солунга парлаттынган С. Идамның «Таарымчалыг-даа болза» деп эгелиг үүлүүге хамаарыштыр бодумнуң саналымны киирикседим. Ол мындыг саналды киргеп болду: № 5 маршруттуң автобузун «Восток» автобус доктаар черден үнгет, 10 дугаар школа таараш, эрги хөөрдер арты-биле автоорук техникумнуң чанынга чедер кылдыр кылыр. Ону мен деткип тур мен.

Шынаа-ла, шак ындыг маршруттуу ажыткаш, ону харыында автовокзалга чедир узаткаш болза, узам таарымчалыг болур ийик. Ол ышкаш урутлар эмнелгелиниң дужунга база бир доктаар чер кылыр болза эки. Оюн Күрседи кудумчузунда болгаш ол чоокку черлерде чурттап турар улус урут-дарыын эмчиледирде чоок апаар. Ол 3 дугаар школаже чорун турар өөренгичилерге база хамааржыр болур.

Бо маршрут чурттакчы чонуун чугула бараанныр садыын ап турар 9, 4, 17 дугаарлыг магазиннерни таварыыр. Тудуг материалдары, машинага артык кезектер садыын алырынга хоорайынын мурнуу талазында чурттап турар кижилерге ол эптиг. Өске районнардан келгеннер бо магазиннерден бараанны садыын алгаш, вокзалче дорт маршрут-биле чорун болур-дур.

Оон ангыда бодумнуң дорт киириксеп турар саналым база бар. № 5 маршруттуң АТБ—2 чанында доктаар черге таарымча чок черде турар. Үстүүде айытканым магазиннерден-даа. Фрунзе кудумчузунда садиктер-даа, иштиг чурттаалга бажыныыдан-даа ол ырак. Оруктуң кайы-даа талазында сандайлар чок. Ол сандайларны аныктар адаанын АТБ-ниң гаражының чоогунда теректер аразында ажыт черже сеортүп аппарын алган. Олар орта кежээлерде чыгдып турар. А пассажирлер бут кырынга тура, автобус маныар ужурга таваржыр турарлар.

Ынчангаш ону ажыдыында Оюн Күрседи кудумчузуун эде кылын турар үеде өскээр көөрүп, моон мурнунда турган 45 болгаш 38 дугаарлыг бажыныар чоогунче кежүүрер болза эки. Садыг-магазин ынчан чоок апаар.

№ 4 маршруттуң дүтайында база бижиксеңем. Ол колдуу Карбышев кудумчузу, ол чоок-кавының чонуун «Восток» төнчү пункт-биле харылаштырын турар. Маршрут узун эвес, пассажирлери база хөй эвес. Ону Кузнецов кудумчузунче дорт үнмейн, Шевченко кудумчузунче эгтеш, оон Пушкин кудумчузунга четкеш, ону өрү үнгеш. «Автомобиль» магазиниге доктаар кылгаш, Маяковскийлеп чораш, Кузнецов кудумчузунче эштер кылдыр кылыр. Маяковский кудумчузунда бир квартал хире черниг оруун дескилээр. Өрү-куду ыргышкан чонга таарымчалым бо хире деп бодап турар мен.

Солунче бир дугаар материал бижин турар кижи мен. Мээ бо саналдарымны улус депутаттарының Кызыл хоорайкомунуң харысалгалыг ажылдакчылары кичээнгейге алыр ирги бе? Чонга ажыктыын бодап, маршруттарны тургузары чугула деп хуумда мынчаар санап турар мен. Чонуун санаал-оналы кандыг ирги?

Ким ОНДАР.
Кызыл хоорай.

КАЯА КЫШТААРЫЛ?

ХАЙЫРААН ИНЕКТЕР

„ШЫНГА" ХАРЫЫ

Мындыг уткалыг чагаа бистиң редакцияга келген. Ында авторнуң бижээни мынаг: «Каа-Хемге хомур-даш разрезиниң складтарын доңгандыр «Көк-Тей» совхоз арбын тараа тараан. А оон чанында ырак эвесте совхозтуң сүт-бараан фермазы чайлаглап турар. Чаъстыг чылда дужүт эки үнүп, баш тыртып келген. Ол ферманың саар инээн 2 кижи кадарын турарын эскергеп мен.

Июль эгезинде 200 ажыг инек тараже кирип, чип турда, кадарчылардан айтырарымга:

— Совхоз директору боду инектеринерни тараанга кадырнар, сүт көвүдээр, ажыгбас дээн — диңилер.

Тараа болгаш оон аразында чамдык сигеннерни чиген инектер иштиг хемерин олу бөөр чүве чорааш, ону бодун көргеп кижи-дир мен, а оон ынай канчаан черде совхоз директору кижи кодан инектиг, сүт-кек үезин, чайын тараанга кадарын болур дээр чоор?!

Ынчан тараанны чаңыртып, бастырын каастылар. А сүт көвүдүүнү та кандыг чүве?! А июль 28-те чүгле мээн кижаам-биле көргенин саар, сүттүг, 3 улуг инек өлген чыдар болду. Ону сонсп, бузун турган улустан дыңдаарга, совхоз удуртукчулары эштги хуулдургаш, ортаа-биле инектериниң «дужүдарын» тургузар, кайнаар, кымга-даа чүве чугаалаваас, ыыт чок иттиргиттер деп турган дээр?!

Ам 250-260 гектар тараа чок, сүт көвүдөөн, хайыраан 3-4 инек өлген! Кым-даа бурыу чок болуп, аныа-ла эрте бөөрн ол бе? Ынчаар черде амдажаан улус эвес чүве бе?

Юрий ДОРЖУ.

«Каа-Хем» разрезиниң ажылчыны.

* * *

Бо чагаанны бистер чаа шарлаан, оон бир хоолганыы СЭКП Кызыл районунуң бирги секретары В. С. Очур-оолга август 29-та чоруткан биз. Аныа бо чылдың сентябрь 26-да бижээн мындыг харыы келген:

«Шын» солунуун редакциязынга Ю. С. Доржуунуң киргеин чагаазынга Кызыл районунуң агроөдөлтүүр катыжышкынының харыыдаары болгаш, 1988 чылда «Көк-Тей» совхоз мелиоративтиг фондунуң черлериниге (мурнунда тарыны шөлүндеп үнүүр бижин каапкан) «Каа-Хем» хомур-даш разрезиниң складтарының чоогунда, чайын инек саар черниң чаңында 300 гектар шөлге хөлге чем кыыдыр сигеп тарын олуртаан турган. Июльдуң чартыында бөөр чайгаар үнгеп өскүүт чердерге сигеннин дужүду саар инектерни чем-биле хандырып шыдавас.

Ол шөлдерге сигеннин болгаан чем кыыдыр иеенин алыр үеде үнгеин аажок чаныс болгаш, мынчангаш мурнунда планнап турганы 8-түгаар ол шөлдерге инектиг кадарарын сүт-бараан фермазынга чеп-шөөрөөн турган.

Бо чылдың июльда хүнде ортумаа-биле сүт саадаан бир саар инекке овааштыр 10,7 килограмм турган, ол даарге эрткен чылдың ол-ла үезинден 1,4 килограмм хөй, а күрүөге сүт садары бир хүнде ортумаа-биле 1987 чылдың июльда турганындан 400 килограмм хөй болган.

1988 чылдың июль 29-та кадарчылар В. Кызыгашев биле А. Сагаачы малды кадарарының режимин үрээнинден ишти хевере бергениниң үш инектиг согар ужурга таварышкан. Оларның эдиин республиканың ветбактераториязы шинчээн, түңнел үндүрүүге чедир соодукчу камерага шыгжап турган. Ээ-харысалга чок болган кадарчыларга хемчет тулээткен болгаш оларның айда алыр шаңнал аштазын кезаан.

РАУК-түң даргазы А. СЕМЕНОВ.

РЕДАКЦИЯДАН: РАУК-түң даргазы Александр Иванович Семёновтуң харыызында кандыг түңнел үндүрүү болурул? Бир талазында, харыыны дыка ур болгаш чоруткан, бир ай эрткен. Ук ферма район төвүнден 4-5 километр черде, а совхоз төвү РАУК-түң шуут-ла чанында.

Ийде, совхозтуң саар инектери шуптузу ужеаалыг, мындыг болганда, оларның бирээниин-не ортаа улуг. Үш инек кадарчыларының харысалга чогундан өлген-дир. Ол хиреде ийи кадарчының айда алыр ужурлуг шаңнал аштазын тыртkан. Ол, бодан моорге, улуг-ла дилде, 100-150 рубльдеп—каттышкан, 300 рубльдеп ийиги эртер деп? Бир-тээ, кадарчыларны бурыуу болганда, инектериниң ортаан олардан бүрүн тыртар дүрүм чок бе?

«Тээли» совхозтуң Ээр-Хавак сүт-бараан фермазынга хундускүүнүң он бир шаңта чеде бердиниг. Директорнуң, партком секретарының, көл экономистиң кирилгези-биле коллективтиң хуралы эртип турган. Ажыл шагы, бачым үеин ажылгап, ону чүге чылдырганы? Октябрь айның ортаа чоокшуулаан. Өлчаъстыг хүннер үргүлчүлеп, чоогунда дагларда хар киир чаан, кыш эрги артында келген. Киирер кажаалары белеп эвезиндеп бүгү саар, сагбас инектер ажык дээр адаанда турар. Кышка бөөн удур белеткенизин даралар тургустуушкан байдалга могуп, «дымчукан тудугунда бөлөө сүтүжу дээн ышкаш, ам көөр дүвүрен желээнин ол.

Удуг көл кажаанын иштин эде дерип, саалда, суттарылга агрегаттарын тургузуп, өдек аштаар ажылды бүрүн механизмстаарын чайын-на дугурушкан. Шагда-ла даш, цемент хөөткаш тутkан аажок кылыл каналарны ийи чеден дешкеш, ийленчек транспортерларны салыныта, иштин цементилеп дескиээрниге хөй күш, материал негеттинер. Шак ол ажылды кылырын совхозта Орус-оол Сарыг-Уранка удуртkан дурмуулалыг тудугну звеного даваскан. Ону чогуур хуусаанында эде дерип доозарының бүгү аргалары турза-даа, мынчаге чедир чадашкан. Оон саадаан бир чылдагаанын цемент чогунда кылдыр таңылыглаар.

— Материал чедиштиг-дир ангыда, өске чылдагаан база турду. Совхозтуң удуртукчулары кылыр ажылдың хемчээлин, өртек-үнезин ей-шаанда тодарадып, бистин-биле көрээ чарарын саадаткан. Ол аразында тудугнуң прорабы эдлеглиг шөлээге турганындан хөй үе эрткен—деп, эвено удуртукчуну чугаалады. Дешталган, аажок кылын ханаларны дежерин ломпар-биле звеноның 5 ажылчыны күш четпейн турар. Совхозта ону үүгээр техника чок болганда, ажылды дүргедедирбиле чоогунда турар «Тыва даг-дүгү» комбинаттан компрессор-биле үүгээр тускай масканы дилеп алырының аргазы бар. Ол кымнын-да бодалынга кирбээн. Көл кажаанын кышка белеткеля мынчаар саадаан турда, чанында өске кажаанны дүргеп септээш, оода-ла саар инекти аныа түр тургузарын өөренип кербээн. Кылыр ажыл хөй болганда, тудугну звенодан өске ажылчыларны немээрн чугула. Кажаалары дерип септээш, малды киирерге, иштин ышк, соок болур. Сүт өдалгалыг батареяларын солаан, электри-биле чылыдар панельдер салыныр эрткен чайын планнаан. Кызыл-Мажалыкта районнар аразының «Агроөдөлтүүр энергоо-биле дугурушкынны боттанмаан. Мынчаге чедир трансформатор-даа, панельдер-даа эжеп албаан. Ам канчаар, бар, эрги одалга системазын, котельнаяны септеп, шенеп, оттуган чүүлү дүргеп дүжүрер арганы хереглээр апаргаан.

Кышка белеткел багай-даа болза, ферманың ажыл-ишчи, баҗыыр эр-шаймыралдыг, аргаарын дыңнаап, элдепсиигеп кижи мен. Оларның чугаазы шын болган-дыр. Ажылдан турарының деннели-биле алыр болза, Нина эрткен чылын-на инек бүрүүнүн 3 муң килограмм сүттү саай берген кижи мен.

— Нина бо чылын үш муңчу саанчыларның саныга албаан кирер— деп. А. Биазеваның бүүрелдиг чугаазында кады ажылдап турар эжинин эрес-кежээлин оон хүндүлээрин билдим.

Бо ийи саанчының, өске эштерге-биле дамей, харыыда чамдыктарындан сагыш човаңмыр, инектерни канчаар ажаан, чемгерин турарының дугаймында чугаалаан-даа тереө бар бе. Ол даарге оларның ажыл-ишчи будуштуг чоруу-дур.

Саанчыларны сагыш човаадын турар чүүлдер чүл? Чайгы үеде Нинаның өн сүүтүр инээ хүнде 26-28 литр сүттү берип турган. Бо хүннерде ол инек 15-16 литр сүттү берип эгелээн. Сүүн барык 10 литр хире эвээжээн. Күскү, кышкы үеде инектиң сүүтүнүң эвээжеп кээри бойдустуг чааны-ла ыыпаан. Ынчалзада, бир эвес чемгерилге эки болза, инектиң сүүтүү улуг дыка кызыгыйбайн барып болуур деп саанчы саваар кижи болду. Инектиң чемгериглези, ол ылаңгыя кышкы үеде, хоолулуг, рациониа дүүшкен ужурлуг деп ол күүелдиг.

Нина биле Людмиланың бодалдарында чаа чүүлдер хөй. Нинаның чугаалаан чүүлүн Людмиладан база дыңнадым. Кыдыш турар ажылы чаңгыс, аныа хамаарыгазы дөмей болгаш мындыг боор.

Брунеделез дээш өске-даа варыгдардан чараан, кончуг сүткүр инектерни «чоруп турарынга» Людмила хомудан олурду. Хүнде 20 литр сүттү берип турган Тайга деп шоолдыг инектиң брунеделәзтай бергениниге дыка хараадады. Оон саан турган инектериниң аразындан саанчылан ажылдан келгени 3 чыл иштинде 5 инек варыг дээш холуттуган. Эң ылаңгыя кыс бодалды ийзы-бүрү варыгдардан камгаларын ам-даа күүтеллирер болза деп ол сеткиддиг. Чүте даргада фермада продукция бөөр кол мал — кыс инек болгай.

Саанчыларның кайызы-даа 1 инектен 3000 килограмм сүт саап адырыга бүүрелдиг. Кандыг-бир чыдагаан-биле күүсеттинмейн баар деп сезиг оларда чок болду. Чижээлээргге, Нина хүнде 360-370 литр сүттү саап ап турар. Чыл тоңчүүнүге чедир ам-даа үш ай бар. Чүгле 3000 килограмм эвес, оон хөй сүттү бир инекке овааштыр саап ап шыдаарлар. Оон ынай, бо кыыны, эрткен кышка дешээргге, хөй сүттү саап болурунуң бойдалы бар деп кайызы-даа саап турардар. Кыштаалашкынга Көк-Тей сүт-бараан фермазы бөгөй эвес белгеннеген.

Бир эвес фермага уксаажыдыыга ажылын экижиидип, саар кодаанга киирер аныын инектериниң шилилгезин бедик деннелге чорудар болза, 1 саар инектен 4 муң килограмм сүттү саап ап болурунуң шевелдезин кылганын ферманың ветврачы Л. В. Войткевич чугаалады. Дортмуунчу саанчы Б. Д. Саттың болгаанче сүткүр дээн инектерни киргеп. Болгаанче киргеп. Болгаанче шилилгээн-даа болза, 1 инекке овааштыр 4 муң килограмм сүттү Борис Даш-оолович саап ап шыдаан. Ол хиреде бедикти чедип ап болурунуң үлегери бар-дыр. Аныа чоокчулаар дээш үш муңчу саанчылар бөгүн ажылдап турар.

— Ферманың саанчыларының чамдыызы 1 инекке овааштыр 3000, оон хөй, харыы-даа 4 муң килограмм ажыг сүттү саап ап турардыр. А чамдыызы оон эвээш. Чыдагаанны чүдел? — деп чаңгыс ол-ла айтырыгны Нина биле Людмиланың кайызынга-даа салдым.

Харыы чаңгыс болду. Саанчының болуудан хамааржыр. Кылган ижинге харысалгалыы, ону өске кымче-даа чаа кагбалы — биизээн орус, өскеи тыва ийи саанчының ажылының будуштуунун дөзу ол боор.

Шаңгыр-оол СУВАН.
(«Шынның» корр.).

ҮШ МУҢЧУЛАРНЫҢ ИЙИЗИ

Бедик көргүзүүлүг саанчылар даарге хөй чыл ажылдаан, байлак арга-дужуулалыг кижилер-дир деп бодаадыг мөгөн. Ам бешин хол-биле инек саарын хиреліг болдур ийик. Чаңгыс борбак инзомин арай деп-ле «бораастап» алырдыр мен — деп. Людмила Александровна бүүреттин. — Саалда аппарады-биле харын шоору саар-дыр мен.

«Шоору саар» саанчыыс эрткен чылын саар 1 инектен 3398 килограмм сүттү саап ап. Бүгү-эвилелдин социалистиг чарыжынга тиилекчи боор үнгеп. Саанчылан ажылдан эгелээнинин ийиги чылында-ла республиканың тергиин даан саанчыларының деннелинге чедип, оларның аразында бижыг черни эзеп.

— Саанчының ажылынга мени А. Притворова, О. Баяндина дүүш өске-даа саанчылар өөредип каан. Олардан хөй үе билип алдым. Ынчалза-даа бистиң ажиивисте кол чүүл — саанчының бодунуң ажылынга хамаарылгазы — деп, ол чугаалады.— Кызыл ажыддаар болзунза, сүүн саап алыр сеп. Кыспас болзунза, сүүн эвээш болур.

Оон мурнунда инек эмнин тудуп көрбээн кижидир мен. Ам безин хол-биле инек саарын хиреліг болдур ийик. Чаңгыс борбак инзомин арай деп-ле «бораастап» алырдыр мен — деп. Людмила Александровна бүүреттин. — Саалда аппарады-биле харын шоору саар-дыр мен

«Шоору саар» саанчыыс эрткен чылын саар 1 инектен 3398 килограмм сүттү саап ап. Бүгү-эвилелдин социалистиг чарыжынга тиилекчи боор үнгеп. Саанчылан ажылдан эгелээнинин ийиги чылында-ла республиканың тергиин даан саанчыларының деннелинге чедип, оларның аразында бижыг черни эзеп.

Ол шөлдерге сигеннин болгаан чем кыыдыр иеенин алыр үеде үнгеин аажок чаныс болгаш, мынчангаш мурнунда планнап турганы 8-түгаар ол шөлдерге инектиг кадарарын сүт-бараан фермазынга чеп-шөөрөөн турган.

Бо чылдың июльда хүнде ортумаа-биле сүт саадаан бир саар инекке овааштыр 10,7 килограмм турган, ол даарге эрткен чылдың ол-ла үезинден 1,4 килограмм хөй, а күрүөге сүт садары бир хүнде ортумаа-биле 1987 чылдың июльда турганындан 400 килограмм хөй болган.

1988 чылдың июль 29-та кадарчылар В. Кызыгашев биле А. Сагаачы малды кадарарының режимин үрээнинден ишти хевере бергениниң үш инектиг согар ужурга таварышкан. Оларның эдиин республиканың ветбактераториязы шинчээн, түңнел үндүрүүге чедир соодукчу камерага шыгжап турган. Ээ-харысалга чок болган кадарчыларга хемчет тулээткен болгаш оларның айда алыр шаңнал аштазын кезаан.

РАУК-түң даргазы А. СЕМЕНОВ.

ЫЖЫК ЧАЛГЫН АДААНДА

Дазылы быжыг кижилер чоргуладар. Оларны олурган черинден тургуза, турган черинден чайлады идери белеп эвес хөрек. Эде тургустуунуушкуннуң аныгар эм-дом, оя чиргир от-кос чалтыны бозин олар белеп тоовас. Аймыга кирбейн, ажыы-чаныда, ажылында четпестерин шүгүмчүлээр болза, удур халдан кэргэр. Ындыг кижилериң бирээзи республикада уксажыдылга каттыжыышкынының начальниги Л. К. Шишова хире. Кевин-хөрек чон кижилер аңна быршыс-даа. 1986 чылдың өнөөдүн каттыжыышкынының бөлүк чоланчылары дарганың ажыы-чаныңың эвилеп-болдек эвес, тала-дутай тыртарын шүгүмчүлеп, республиканың Министрлер Чөвүделинче чагаа бижээннер. Күзээнин «медиц» алганнар. «Эвилеп-болдек» чоруун даргазы оларга дораан көргүскен. В. Кузнецов, С. Шелковников, В. Рузайкин дээш чагаа бижиирге «ынак» чоланчылар «эки туразы-биле» ажылындан үнүп чоруур ужурга таварышканнар.

Даргазының ажыы-чаныңың эвилеп-болдек эвезин, ажылында четпестерин чоланчыларны, тускай эртемнитлерин чагаа бижиирге алдаан турары илдеп. Бо чылдың март 1-де олар республиканың Агроүлетпүр комитедиңиң даргазының оралакчызы И. М. Сувандиниң адынга Л. К. Шишова санхөө чуруму үреп, бодунга чоок кижилерге артык шалың төлеп берип турар деп чагаа бижээннер. Хынааланы чоруткан. Любовь Кирилловнага чоок чоланчыларның бирээзи Е. Астанин дээрэн хары угда үш ажылга ажылдап турганы илерээн. Чоланчының, вахтёрнуң, слесарының ажылын та канчаан хары угда кылын четтирип турган кижи. Ажыл төлевирин алырда, херек кырында уксажыдылга каттыжыышкынының бөлүк ажылдакчылары шаннаткан, а дарганың өнүү И. Матвиенко дээрэн 120 рубль-биле шаңнаткан. Күрүвениң акша-төгерини кандыг-бир чылдагаан-биле эш-өөрүүге үлеп бээринге дарга «садыңны» кижи болганы илерээн. А республикага малдың уксаазын экижидериңе дарганың талантызы арай чегей болган. Сарыктарны Тыва өске чөрлерден садып ап турар апарган деп чугаа дыңназа, чамдык кижилер бүүревейн барза хөңү. Сарыкты садып алыр хамаанчок, боттарывыс садып турар апарган бис дээр чадавастар. Ийе, Тыва сарыкты өске республикаларга садып турар. Кыргыс ССР-ниң Нарын областындан арган-дорган, чуңгы сарыктарны республиканың уксажыдылга станциязы чүге садып алганын Л. К. Шишова боду белин билбес болган.

Уксажыдылга каттыжыышкынын од моон соңгаар-даа ынчаар согур душ бооп удуртуп кээр болза, Тывага та кандыг малдар тыптып кээриндеи санаңгеш. комиссияның кежигүннери Любовь Кирилловнаны ажылындан дарый хаалар дутайында санаалды Агроүлетпүр комитедиңиң удуртукчуларына кинрген. Чогум-ла ынчан Л. Шишованың Агроүлетпүр комитединде дазылдары кирижелип келгени билдирген. Апрель айда Л. Шишованың дугайында айтырыгны партком чугаалажыр деп турда, Агроүлетпүр комитединиң даргазы М. Е. Абрамов соксаткан. Оон улай уксажыдылга каттыжыышкынының начальниги эстелгиг шолаазаа үндүрүкеннер.

Ол аразында бакка бак улажып, У. Г. Тулусоева агроүлетпүр комплекзинниң ажылдакчыларының профэвидед обкомунче хомудал кинрген. Бала-ла Любовь Кирилловна Шишованың адынга. Оон хынаалаалының түңнели-биле Агроүлетпүр комитединиң удуртукчуларының чылдырын кааткан айтырыын агроүлетпүр комплекзинниң ажылдакчыларының профэвидел обкомунуң президиумунуң хуралынга кээр кыдыр шиитпирээн. Хуралга Шишова келбээн, сүрдүрерге ыыгаан. Дазылы быжыг кижи профэвилеллерин кайын тоор деп. Республиканың Агроүлетпүр комитединиң даргазының оралакчызы К. Ш. Ялаков Шишованы харын-даа мактап, президиумуңа катап чыыдырган хуралынга чүве чугаалаан. Эренгей эрткен хуралга уксажыдылга каттыжыышкынының начальниги Л. К. Шишовага дөңгулда берген.

Дөңгулда алган соонда Любовь Кирилловнаның хаттаачы хөөнү улам кичкеп келген. Хамыкты хайыдырып, доозунну доюлдуруп, чагаа бижээннериң бирээзи Ч. Д. Павуну кызып-кыйын турун берген. Түңнелиңде оны ажылындан шин эвес үндүрген. Мал эмчиги Павуну август айның 5-те база бир хомудал биидиришкинге кинрген. Шишованың буруузу-биле Ставрополь иреңдеп аарыг кошкардарны сатканын ол дыңнаткан. Кошкардарны саткан черинден шилип адыр кижини чоруткайн, тоже чокка үдүрүтериниг чепшээрелди Л. Шишова телеграмма-биле берген. Ынаңгаының бажын ыт чалын дээн ышкаш, садып алган кошкардарының чамдыызының дүүгдары аарыг болган. Дарганың дорт буруузу-биле республикага аарыг мал келген. Артык чарыдал үнген. Өңнүктериниг күрүне акшазын өне-кок кылдыр санап бээр дарта Ставропольче кижи чорудары-биле күрүне акшазын чүте үндүрүп шыдаанаа?

Шишованың уксажыдылга ажылын экижидер хамаанчок, аңаа шуут дорт хора чедирип турганының хереченин база бар. Каа-Хем районуң «Ленинчи орук» совхозунга туберкулёз аарыг будүрүүнү бутаны саткан. Районуң болган совхозтуң мал эмчилери бутаны дедир адынар дээн. Л. К. Шишованы дедир төнкеш чыдыпкан. Арай деп турган, аайынга кинрип алганнар.

СЭКП обкомунуң өнөө ажыл-агый кылдаалының эргедекчизи В. Д. Куркутовтуң кириишкени комиссия август 16-да уксажыдылга каттыжыышкынына хуралдаан. Мал эмчизи Ч. Д. Павунуң биидиришкининде түүлдер шупту бадыткаттынганын ол хуралга демдеглээн. Ынчалза-даа Шишова бодунуң буруузун билинмес, харын-даа Павуну буруудалып, удур шаап халдаар болган. Хынаалдавың түңнели-биле уксажыдылга станциязының начальниги ажылындан хостаар дутайында санаалды комиссия Агроүлетпүр комитединиң удуртулгазынга кинрген. Август 25-те И. М. Сувандин Павуну ажылга катап тургузар дутайында дужаалды үндүрген. Шишованга хамаарыштыр кандыг-даа тодаргай хемчег албаан. Харын-даа июль айда Агроүжетпүр комитединиң даргазы М. Абрамов Шишованы республиканың Улусчу контроль комитединге депшидип, ажылдадырыа сүмелеп турган. Шишованың кыдын турганы «хуулгаазын» түүлдери Улусчу контроль комитединге дыңналы бергени эки болган.

Ажылынга ан сеткилдиг эвес, хоойлу-дүрүм хажыдыкчызы дарганы республиканың Агроүлетпүр комитединиң удуртукчулары эмга чедир чүте «чергектен» турарыа? Агроүлетпүр комитединиң удуртулгазында оон дамдыы ол хире быжыг болганы ол бе?

Кайы-бир албан черн бодунуң ак сеткилдиг болгаш кызымак ажылдакчызын — кадрны камгалаары албан. А удуртуучу мөзүү чок Л. К. Шишованы Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркому чүте мынчалдыр камгалап турары өлдеп чүве. Уксажыдылга каттыжыышкынын дээрге Шишованың хуузунда албан черн эвес, күрүнеиниг-дир. Ынчангаш ол күрүнеиниң албан черинге улус алаалап, кара туразында ажылап турар ындыг эргени аңаа кым бергеним? Хоойду мурнунга кижилер шупту деп. Тыва АССР-ниң Агроүлетпүркүркомунуң ыжык болган күштүт чалгынының адаанда камгаладып алган «ыдыкты» Любовь Кирилловнага бырагыр күш биетин Тывада чогу ол бе?

Александр ОРЛОВ.
Кызыл хоорай.

Чаартылганың дуржулгалары

УКРАИНА: эде тургустунуушкуннуң базымнары

Социализмниң ленинчи принципторин катап тургузарынче, социал-экономиктиг хөгжүүдүнин дыка дүргедедиринче угланган эде тургустуунуушкун Совет Эвилелинде чорун турар. Партияның айытканы улус ажыл-агыйының чугула экономиктиг реформазын чайгылын чок боттандырып турар. Эде тургустунуушкуннуң баштайгы түңнелдери ажжок улут аргаларны берип турарын баштайгы түңнелдер хереченнеп.

Ол дутайын Украин ССР-ниң улус ажыл-агый хөгжүдүзинде көрүп болур. Оон экономиказында бөгүн 150 ажыг адырлар кирип турар. Украинаның индустриалдыг арнын бөгүн энергетика, сайзырангай машина тудуушкуну, металлургия, химия үлетпүү тодарадым турар. Украина чуртта будүрүн турар өнөө ажыл-агый продукцияларының барык бештің бир кезиин берип турар.

Сөөлгү үш чыл Украинаның амыдыралынга чаа чүүл бергенин? Эде тургустунуушкуннуң, экономиктиг реформаның баштайгы түңнелдери кандыг-бооп турарын?

Республиканың бүгү үлетпүр будүрүлгелериниң, каттыжыышкынларының болгаш организацияларының үштүн бир кезиидеи хөйү лолу бот-орулга-чарылгада болгаш бот-акционаллыышкынга ажылдап турар. Оларның бөгүн продукциянын 60 хире хуузун берип турар. Ам бедин өкен телеларже базымнар кылдыгаан деп чугаалап болур. Чижээ, чыл эгезинде бээр үлетпүрге будүрүлге өөрүдеин план ёзугар 4 хуу турар ужурлуг, а хөрек кырында 5,3 хуу болган. Күш-ажылдың будүрүкчүлүү 3,9 хуунуң орнунга 6 хуу чедир өскен.

Чаа экономиктиг байдаалдарга ажылдан эгелээнинин ачызында ажылчы чоннарның инициативалары өөрүп, ажыл-агыйны чогаадыкчы ёзу-биле көрү күштелип турар. Күш-ажылчы коллективтер будүрүлгелерин чаартыпаан, техникиг эде дерип, энергияларны камнап алыр технологияларны шинээдип ап турарының хей чижектерин көргүзүп болур. Кереглериниң, коллективтиг, ат-буле, аренда хевирлерин чижектиг аргаларын, биргээр чугаалаарга, күш-ажылды организаттаарының дешилгеліг аргаларын налбаа-биле нептередип турар. Чижек ыыдыр «Конвейер» (Львов) «Ротор» (Черкассы), «Кислородмаш» (Одесса) каттыжыышкыннарны. Киевте № 13064 чүк автотранспорт будүрүлгезин айтып болур.

Чаа байдаалдарга ажыллап эгелээнинистиң баштайгы балыгнарында эки чүүлдерин үнелевишаан, бүгү курлавырларны, эртем-техникиг болгаш экономиктиг идег беришкиннерни долу ажыглаваан турарымысты ажыы-биле мижиир үнүрүг бис. Эде тургустунуушкуннуң хемчээли-даа, темпизи-даа амдаа четпес.

Ынчангаш Украинаның Компартиязының ТК-ниң Политбюрозу чугула экономиктиг реформаны боттандырының дугайында айтырыгны чоокта чаа чугаалажып берген. Экономикада ажыл-херектиг байдалны анализтээн болгаш артем-техникиг дештилгете шаптыктан турар чыдагааннарны тып, илереткен. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар күш-ажылчы коллективтерин орулгазының эвээш эвес кезиин төпчүдерин мурнуку хевээр уламчылап, оларны хуваап, экономика талазы-биле быжыг коллективтерин хереглезин чаржалаңнып, ону комплектарынга дамчыдып берип турарын демдеглээн. Бо дээрге шын эвес, чүте дизе, ношкак ажылдыг ажыл-агыйларны бодунуң экономиктиг көргүзүүн экижидериниче сонуургалы чидирип турар. Будүрүлгелериниң тускайлаан болуруң хандырып турар экономиктиг реформаның утказынга ыыдыг чорук дүүшпес. Украинаның Компартиязының ТК-ның Политбюрозу бо талазы-биле чогуур шиитпирин хүлээп алган.

Агроүлетпүр комплекзинде эскерилгелер база бар. Оон организастыг структуразы сайзырангайжыдын тур рар. Кедээ ажыл-агыйны удуртуру-биле агроүлетпүр каттыжыышкынларының чөвүделдерин (олар 350 ажыг болур) тургузун турар. Кедээ ажыл-агый продукцияларын будүрерин, белеткеерин, шыгжаварын, болбаазырадырын болгаш сайгарарын чорудар агроүлетпүр комбинаттарын, каттыжыышкынларын тургузар талазы-биле ажылды чорудун турар. Бо хүннерде Украинада 17 агроүлетпүр комбинаттары, 6 каттыжыышкын, 12 агрофирма, 10 агросаңыт каттыжыышкыннары ажылдан турар. Комбинаттарның ажылының түңнелдери оларның экономиктиг артык күштүт бооп турарын хереченнеп турар. Кедээ ажыл-агый будүрүлгезинде бригада, ат-буле болганы хүүнде нерелер болбак нептерээшкинин алган.

Агроүлетпүр комплекзинде дештилгете бистин бүгү экономикавыста ышкаш, кижи факторунда, биргээр чугаалаарга кижи бүрүзүнүн ажылдаарынга, чурттаарынга дыштанырынга эн чаагай байдалларны тургузарындан хамаарлыр. Ону бирымаалаш, республикада он йиги беш чылда болган 2000 чылга чедир үеде суурларны социал эде тургузарының комплексиг программазын ажылдап кылган болгаш боттандырып турар. Ону парттиякың социал политиказының чугула сорулгаларының бирээзи — хоорайның болган поселок аразында боттуг ылгалдарны ажыы эртеринче углаңдырган.

Социал хөгжүдүнің планларынча улуг кичээнгейин республикада углаңдырын турар. Сөлгү йиги чылда социал таланы хөгжүдүрүнге беш чыл планында көрүдүгениңден 2,7 миллиард хей рубльди чыгыглаан. Бо үеним дургузуңда чоа-ун кижи бүрүзүнге овааштыр боттуг орулга 3,3 хуу өскен. Ажыл төлевиринге өөрүде, херегледдиг шиитилел фондуларындан төлевирлер болгаш чигелделер база-ла беш чыл планында көрүдүгениңден ашкан.

Украинаның Компартиязының ТК-ны болган УССР-ниң Министрлер Чөвүделин 2000 чылга чедир үеде өг-бүле бүрүзүн квартира алыр ингы бажың-биле хандырар дутайында «Чурттаалга — 2000» деп комплекстиг программаны бадылаан. Ону ёзугаар 338 миллион дөрбелчин метр чурттаалга шолун ажылаалга киирерин көрген. Ол планны чедишкининг күүселин турар-даа: сөөлгү йиги чылда 10 миллион дөрбелчин метр чурттаалга шолун азы планда айтыкаанындан хойду ажылаалга киирген. Миллион кижиниң чаа бажыннарже шокуп киргеин ол шинжемиш!

Эде тургустунуушкун эртем, культура, өөредилге чижектиг ажылдарда база бооп турар. Улус ажыл-агыйның эртемге үндезилеп организастарын боттандырып турар. Эртемнин будүн-будүн организацияларын долу боторуга-чарылгаже шилчиткен, үндезин шинчилеллерин акшаландырарының чурумун өскерткен. Эртемненнерниң код сорулгазы — күрүнеиниң артем-техникиг сорулга-программаларын күүсеирге апар чыдар Будүрүлгениң болгаш эртемниң интеграциязын улам күштелдирер-биле 24 эртем-будүрүлге каттыжыышкынларын тургуская, өөдээ ажыл-агыйның биотехникиг үш төвүүн ажылын улам сайзырангай үндезинге чорудун турар.

Культура талазы-биле сонун түүлдер бооп турар. Улус өөредилгезинин материалдыг баазаларын быжыглаан турар. Кедээге культураның чаа тептерин тударынче улуг кичээнгейин углаңдырган. Хоорайларда, ылангыы кедээ чөрлерде видеотекаларны болгаш видеосалонларны тургузун турар. Республиканың «Украин видеотеүр» деп будүрүлге-чогаадыкчы каттыжыышкынны тургузар дугайында шиитпирин Украин ССР-ниң Министрлер Чөвүдели хүлээп алган.

Виталий МАСОЛ.
Украин ССР-ниң Министрлер Чөвүделинің Даргазы.
(ПМА).

ХОМУДАНЧЫЫН КАНЧААР ОНУ

Оорлар-биле ынчаар «демисежип» болур бе?

Мээң бодумга таварышкан, сагыш-сеткилимни дүвүредип чоруур хомудалымны биживаамдан аргазы чок болду. Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң хөөн малдан чоруур хойжу мен.

Күзетте турувуста бо чылдың сентябрының 5-тен 6-же дүне хой кадарын мунун турган 2 бемни, чеди айлыг кулуну-биле от чанынга өртегилеп каан турда оорлар аппарган. Изин истен көөрүүске, Кызыл—Сарыг-Сеп аразының улут оруун кежиргеш, аппарган болду. Оорларның истерин көөрүүске улут, биче ийи кижи хевирлиг. Оруктун чанынга курган довурак кырында чиик машинаның аай-дедир чоруп турган изи база бар болган. Ол оорларны чиик машина-биле эккеп каан хевирлиг.

Асфальтылыг улуг оруктун кыдым-биле 3 малдың изи адаавыста «Енисей» совхозтуң девискээринче кире берген. Малын оорлаткан кижи олурар эвес дээш, эжим кадарчыга хойларны чадаг кадартып каап, түү болганын дыңнадып демдеглээри-биле совхоз төвүнге бардым. Улус дораан милиция черинге бар дээрге, Сарыг-Септе райкүүскомнуң иштики херектер килдиниң байысаакчылы милициянын лейтенантызы Владимир Донгулга болган болуушкуну долузу-биле тайылбырлаарыма, машина чок-тур, эртен кел дээн. Оон эртенинде чеде бээримге, Егоров деп фамилиялыг ажылдакчыны исти барып көрүнер дээш чорудуукан.

Ол ажылдакчы ол черни көрүп, бистин тайылбырларывысты алгаш, совхозунардан машина ап алгаш менээ чедип кээр силер дээш чоруй барган.

Сентябрының 7-ниң эртенинде совхоз директору Котовка машина бээр дутайында дилегин кылып киреримге, менээ дузалаар хамаанчок, харын-даа мени дорамчылап, янзы-бүү бак сестер-биле соглегилээш, мени кижи деп-даа бодаавайн куду көрүп, «сен чидиргеш сен, чадаг дилеп чорааш, тывар сен» деп, кончуттунар болду. Ол ёзулут бюократыг чоруун көргүстү деп билдим.

Машина-техникалыг, ок-бижээ-биле чепсегленген кара сагыштыг оорларның соонда сүрүп, курут ийи-чаңгыс кижи баары бозин берге-ле болгай дээрэн ыыма-даа билдиргир. Совхозтуң 3 баш малын оорлаткан кижиниң сагыш-сеткили амыр-дыш олурунмас боор чораан.

База катап Владимир Донгулга баарыма ол база-ла мөнгө дуза кадып шыдавас мындыг кижи болган.

Мен малдарым дээш мунгаран, мунчулуп, ыглап-сыктап дилег кылып турумда, совхозунуң директору Котов-даа, ол ышкаш милиция ажылдакчылары-даа кандыг-даа боттуг дуза чедирбейн турары таанда хомуданчыг болду. Ынчангаш алыксак-чиксек, мангысталчак амыдыралдыг, тояанчыларга совхозунуң үш баш малын оорлаттым.

Совхоз бүдүрүлгезинге ажылдап чораан кижилерге мындыг улуг каража-когаралды чедирип чоруур, ол кара сагыштыг оорларның оруун дуглап, ийиг дээреш-биле истепсүрүп чер-ле болбас турганы ол бе? Районнар, суурлар аразынга тоная чоруур ийи-чаңгыс чигзинчиг кижилерни учётка ап, олар-биле демисеалды күштелдирер үе черле келбээн бе?

Шак мындыг түүлдер чугле бистин районда эвес, республиканың ажыл-агыйларында-даа, хуунун-даа өнүү-хереглилин, мал-маганын оорлаар чоруктар хей болуп турар. Оор алган мал-маган олчаан чиде бээр боор-дур. Ону Саян артындан кээп оорлап турбас-ла болгай. Республика иштинде ийи-чаңгыс кара сагыштыг, ийи буттуг бөрүлерниң мал-маганы мынай-бээр өттүржүп амдажааны ол-дур деп бодаар мен.

Бистин өг-бүлевис кайыыс-даа бөдүүн ажыл-ишчилер бис. Беш уругуун ада-иеэн бис. Совхозтуң ол малдарының өртээн төлээри биске мындыг-ла амыр эвес деп түүе кымгадаа билдиргир.

Ынчангаш оорларның бажын эттеңдирбейн, оларны ол үеэлинде истеп-сүрүп тударының аргазын дилеп, бистиң совхозунус директору болгаш Каа-Хем райкүүскомунуң иштики херектер килдиниң ажылдакчыларының тоомча чогунга хомудалым удуг болуп арты.

Черле ынчаш, «Шын» солунунуң арынарында оорлар дугайында дыка-ла хей чагаалар парлаттының турарын ыыгчуур-дур. Ол чагааларда мал-маганын сорлаткан кижилер милиция ажылдакчыларынга чогуур үеэлинде дыңнаткан боор-дур. Оорларны ол ийит дараазы-биле истеп-сүрер, тудар ажылдарны чорутпайн турарын чаңгыс мен-даа эвес, өске-даа кижилериң чагааларында тодаргай бижээн.

Шак мындыг чоруктарның дугайында солунга үнген материалдарының дугайында Тыва АССР-ниң Иштики херектер министерствозу чогуур түүнелдерин үндүрүп, кандыг-бир хемчегин ап, чер-чөрлерде райкүүскомнарының иштики херектер килдистериниң ажылын эде тургузуп, амыы үениң өөгелдезинге дүүштүр ажылдарынче кичээнгейин угландырар үе келген боор.

Мөңгелдей ЛАМА.

Профоблчөвүлелдиң президиумунда

ЧЕТПЕС ДЕП ҮНЕЛЭЭН

Тываның профоблчөвүлелиниң президиумунуң ээлчегдиг хуралынга Кызыл районуң агроүлетпүр комплекзинниң ажылдакчыларының профэвидел райкомунуң күш-ажыл хоойлужудулгазын сагыш турарын хынаар талазы-биле ажылының дугайында оон даргазы К. Д. Монгуштуң илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

Ажылчыннарны хүлээп ап, бир ажылдан өске ажылче шилчидип, ажылдан үндүрүп, шөлээ берип, будүрүлгеге ажыл шагынан ажыр ажылдап турар үеде, күш-ажыл дептерин долдуруп, ажылдап, эвилеп турарында күш-ажыл дугайында хоойлужудулганы хажыдып турарының фактылары бар. Ажылчыннарны, албан-хаакчыларны ажылга хүлээп алганының дужаалдары-биле оларны таныштырбайн турар. Ажылчыннарны бир ажылдан өске ажылче шилчидирде оларның чөпшээрелин айтырбайн келгеш. Будүрүлгеге ажыл шагынан ажыр ажылдаарын болгаш дыштаныр хүннерде ажылдаарын профкомнар-биле дугуржуп албайн турар.

Күш-ажыл дептерлерин долдуруп, ажылдап, эвилеп турарында хажыдышкыннар хей. Өртек-үнелиг материалдыг чүүлдер харылаар албан-лужаалдарга безин күш-ажыл дептери чок кижилерин хүлээп ап турар. «Шамбалыг» совхозта 16 ажылчы күш-ажыл дептери чок ажылдап турар. Ажылга бир дугаар кирип турарларга күш-ажыл дептерин хоойлуда айытканын ёзугаар беш хонук хуусаада биидин бээрин айыткан-даа болза, ону күүсетпейн турар. Күш-ажыл дептериниде долдурар ужурлуг черлери бижиттинмээн, аттар салдынмаан болуп турар. Администрацияның инициативазы-биле профкомнарның чөпшээрели чокка кижилерни бөлүү-биле ажылдан үндүрер таварылгалар ам-даа уламчылап турар.

Будүрүлгелерге корум-чуруумну, сагылга-чуруумну быжыглаар, организастыг чоруктуу экижидер дээш дээштиг хемчегларни профэвилел райкому, профкомнар албайн турарындан ажыл шагының чидирин ам-даа хей.

Кызыл районуң агроүлетпүр комплекзинин ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң (даргазы К. Д. Монгуш) күш-ажыл хоойлужудулгазының сагылгазын хынап турарының база күш-ажылдың сагылга-чуруумун быжыглаар талазы-биле ажылын Тываның профоблчөвүлелдиң президиумуу багай деп демдеглээн.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

СОФИЯ. Болгарияның хөй-иштизи чурттуң эн-ле хоочун дээди өөредилге чери болур Софияның Климент Охридский аттыг университединиң тургускандан бээр чүс чылын демдеглеп эрткирген. БУР-ның найысылалыга байырлыг хуралы болган, аңаа БКП ТК-ның Чингине секретары, БУР-ның Күрүне чөвүделиниң Даргазы Тодор Живков чүве чугаалаан.

Амгы үеде делегей ийи кол бодаалдың мурнунда турып турар деп, болгар удуртукчу чугаалаан. Бир талазында, ол ядролуг халаптан айыыл чок байдалга турар ужурлуг, өске талазында, ону чаа үндезинге эде тургузар ужурлуг. Ол бүгү чурттарның, бүгү улустарның хереэ болур ужурлуг. Ол чаартылганың чарылбас боттут кезээ болза, "Совет Эвилелинде, социалистиг өске чурттарда бүгү талалыг ханы өскерлишкиннер бооп турар. Кижи төрелгетеннің угаанбодал сайзыралын дагын тургузун турар үеде кижилериниң өөредилгезин болгаш кижизидилгезин база-ла чаа оруктар-биле хөгжүү ужурлуг дээрэнге кандыг-даа чигзинг турбас.

ПЕКИН. Реформаның КУР-да ханылап турар үезинде профэвилелдериниң бүгү-ыдат федерациязының үрээлеин өзүп турар. Амгы үеде ол барык-ла 100 миллион кижини, азы чурттуң бүгү ажылчыннарының болгаш албан-хаакчыларының 90 хире хуузун каттыштырып турар. Оон-биле кады профорганизацияларның саны база элээн өскен.

Оларны волость болгаш суурлар будүрүлгелериниде, эртем, техника, өөредилге, культура болгаш кадык-чаагай-дың, партия болгаш чазак албан черлериниде идепкейлин-биле тургузун турар. Кыдат-даштыкы болгаш даштыкы холушкан капиталдарга үндезилеттингеи будүрүлгелериниң 25 хуузунда профорганизациялар база кестүп келген. Ынчаар чорудулга дүргеин-биле нептереп турар.

«Гунжэнь жибао» дээр профэвилелдер солунунуң демдеглеп турары-биле алырга, кыдат профэвилелдериниң хүрээлениниң өзүлдезин ажылчыннарының ортузунда оларның ат-алдарының болгаш салдарының өзүлдезинин дугайын хереченнеп турар.

ХАНОЙ. ВКП ТК-ниң чингине секретары Нгуен Ван Линь Вьетнамның хөрээженнер эвилелинин удуртулгазының хоочуннары-биле ужурашкан. Бодунуң чугаазында ол чуртта социал-экономиктиг байдалга ханы анализти берген, партийжи тургузуушкунун, пропагандисти ажылдың чугула айтырыгларын демдеглээн.

Бар турар бергелерни ажыл эртенинге хамматын мурнунда иштилелге демократизмны болгаш ажыл-чаныг чорукту хөгжүдери эргежок чугула, ону хей-иштиниң массалыг организацияларынга даянып алгаш чорудар деп, ол онзаан демдеглээн.

Вьетнамның хөрээженнер эвилелинин организацияларының удуртукчулары чурттуң социал болгаш экономиктиг амыдыралынга, тварымчалыг эвес болуушкуннар-биле демисеалге идепкейлиг ролуду ойнаар ужурлуг деп ВКП ТК-ның Чингине секретары чугаалаан.

ПРАГА. Чехословакияның Коммунистиг партиязының ТК-зының пленумуу Прага градында ажыттынган. Ону ЧКП ТК-ның мооң мурнунда болуп турган пленумнарының шиитпирлерин боттандырып чорудуп турарынга база эде тургустунуушкунун байдалында партияның идеологтут ажылының сорулгаларынга тураскаатткан.

Пленумга эге сесту ЧКП ТК-ның Чингине секретары М. Якеш чугаалаан. Ол экономика болгаш иштилел харылаазының талазы-биле эде тургустунуушкуннуң сорулгаларын че-чадаа ийи-биле боттандырып чорудары-биле холбашкан чамдык айтырыгларга доктаанган.

Оон соонда партияның идеологтут ажылының чугула сорулгаларының талазы-биле ЧКП ТК-ның Президиумунун илеткелин ЧКП ТК-ның Президиумунун кежигүнү, ТК-ның секретары Я. Фойтик кылган.

(СЭТА).

Мурнуу африкан дайынзырантарга болгаш УНИТА-ның дээрбечилеринге удур тулчуушкуннарга ада-иелерин оскунган ангола уруглар оныа кичээнгей болгаш сагыш човаашкын-биле хүрээлеткеен. Оларга чуртта өлээн наш уруглар бажыларын болгаш школа-интернаттарны тургускан, мында бичин хамаатылар кижизидикчи башкыларын чылыг сагыш човаашкынында туруп турар.

ЧУРУКТА: Луандада уруглар башыларының бирээзинде.

АДН — СЭТА-ның фотозу.

Делегей медээлери

ИДЕПКЕЙЖИТКЕН

ГАВАНА. (СЭТА). Эрткен үеним иштинде Национал хосталганың Фарабундо Марти аттыг фронтузунуң дайынчылары Дуартения америк хоонуут ёзу-чурумунуң шериглериниге удур элээн наш чедишкининг операцияларын чоруткан. «Венсеремос» радиостанцияның айтып турары-биле алырга, Сан-Висенте департаментиде Апастепек чоогунга тура хамыкчылар шериг кожунче халдаашкын үезинде 10 шаажылаачыны өлүрген болгаш балыглаан. Оскуте дээр суурнуң чоогунга партизаннар күрүнеиниң демир-орук компаниязының локомотивин узутканн. Ла-Пас провинциядa, Сан-Маркос кантонга ол черниң полиция участогунче халдаашкынны чоруткан.

Тура халыкчылар Сан-Сальвадор чоогунда болгаш чурттун иштинде энергохандырылга системазынга удур боттарының хеделишкиннерин идепкейжиткен. Сальвадор шеригиниң парлалга килдизинин миниин турары-биле алырга, ол чорук электроэнергия хандырылгазын национал деңнелге 40 хуу кизырарынга чедиргеп.

ХӨЙ КЕЗИИ БАДЫЛААН

МАНАГУА. (СЭТА). Никарагуаның национал ассамблеязы (парламентизи) ол черниң политиктиг оппозициязынга АКШ-ның конгрезиндеи саңхөө дузалаачызын алырын хоруп турар доойду төлевилелин бадылаашкынын хей кезии-биле бадылаан. Ону чурттуң президентизи киргеп. Национал солунарының бирээзинге парлап үндүргеп соонда куштүт болур чаа хоойлуда политиктиг партияларын, профэвилел болгаш өске-даа организацияларын, а ол ышкаш ийи-чаңгыс кижилерниң АКШ-ның конгрезиндеи кандыг-даа фондуларны алырын Никарагуа күрүнеиниң аймыа чок чоруунга удур кем-херек үүлгедиишкинин кылдыр үнелеп көөр деп онзаан айыткан.

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). АКШ-ның күрүне секретары Джордж Шульц парлалга конференциязы эрттиргеп. КНО-ның Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязының ажылының үезинде 132 күрүнелерниң төлөөлекчилери-биле ийи неделя иштинде ужуражып келгениниң түңнелин үндүргеп. Хей саныг айтырыглар талазы-биле бурунгаарлаашкынның барын Шульц демдеглээн. Оон-биле холбаштыр регионалдыг айтырыглар талазы-биле Совет Эвилели-биле чугаалажышкыннарны хамыктын мурнунда демдеглээн. Ол чугаалажышкыннар оон чугаазы-биле алырга, «үре-түңнелдиг» болган.

«ТЕМБР» – АНЫЯКТАР ТЕАТРЫ

Чэрби кижи, оларның кэйызы-даа чүгле 20 хардан бичии-ле увуг. Чүгле үш ай болган чаа театрда кол үүл—үи, оок аяны. Ол чүгле театр эвес, а шенелде лабораториязы. Ында профессиональ артистер болгаш рак-музыкантылар, театроведтер болгаш чуруучулар, журналистер болгаш шулукчүлер ажылдап турар.

Лабораторияның баштайгы шенелдези, оок баштайгы айынчы дадыгыжышыны — БАМ-га оюн көргүзүү. Анаа «Шекспирнин-биле этюдтар» деп шиниң баштайгы көргүзүү болган. Оок сеенда чурттуң хей санныг хөрөйлөрүнгө чораан. Шиилерни чүгле бажың иштинге эвес, а ашык шелдерге, демиржолун станцияларынга, ашык дээр аразынга көргүзүп турган. Шекспир бүгү кижилерге билдингир болгаш сөлүн болган: ажылчыннарга болгаш школачыларга, студентилерге болгаш артистерге, дүрүлгелиг театр көрүкчүлерге болгаш эң баштай театрга келгеннерге-даа.

«Тембр» — ашык театр. Ында көрүкчүлерден чажыт чок. Кижи бүрүзү чүгле шин көрүп эвес, харын репетициларга, шин номчулгазынга даа кэзэп, харын артистерниң белетиилинге безин киржип болурлар.

ЧУРУКТА: «Игорь полугунуң дугайында сес» деп шиниң репетициязының үезинде. Ярославнаның роюнда Елена Пичугина.

О. ИВАНОВАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ДҮВҮРЕНЧИГ ЧУГАА УТТУНДУРГАН

«Ат болду. Хенаит клубту кончаар, оок орнунга хаанкаатар чүве-дир. Чеже өскиделгир, концерт, кино көөрде дыкыжы айлыг бе?» — деп үш-дөрт чыл бурунгаар Арыг-Үзүү Культура бажыңынга чугаа-соот изиг-изиг боор турганын дыңнаан мен. «УТКА 25 чылы» совхозтуң дирекциязы (директор Ч. Н. Чигжит, партия комитетиниң секретары Л. М. Дамба) чонунуң культурлуг дыштанылгазынче кичээнгейин угаандырып, боттуг деткимчени көргүзүп келгенинден чаа Культура бажыңын ажыглаарга киргеннэ суурунуң чурттакчыларынга өөрүнүүр болган. Шыжыккан кижилерниң кичаңгы дүвүренчиг чугаазы ам уттундурган.

Иштин аныг-силиг чылыг, чырык, спортунуң ижи-бүрү дерит-хөрөкселдери-биле дерзин Культура бажыңынга ким хостуг үеним арттырыксевес деп. Ийишки кэтта делгем номчулга залында номчуттунуп-даа болур.

Анаа чорун турган, Культура бажыңының директору Ю. С. Маадыр-оолга ужуражыы, сонуургаан айтырыглаарымны салдым.

— Бо чыл сентелге ажылын шалыкшыны-биле ылын алдынгыс. Ажылды эки-кидерингге дузалыг суурунуң аныяктары кергүзүп турар. Оларга Орлан Бурбуу, Самбе Тюлюшту, Алик Монгуулу, Света Доспаны, Алимаа Ооржак болгаш өскеделдер хамаарыштырар. Оларның хей-нинтичизи өскеделге үлегерлиг, чоргаарачыг. Спорт дериг-хөрөкселдери шаа-биле бар. «УТКА 25 чылы» совхоз, Арыг-Үзүү көжа Совети культура ажылынче улуг кичээнгейин салып, хөгжүм хөрөкселдерин салып бергеш — деп, Юрий Степанович харылаады.

Ында уран чуулдуң болгумнери ажыдын чорудуп турар. Бо хүннерде коллективтер аразында концерт көрүүдеги эгезиг. Анаа исли-саттың, МТМ-ниң, эмнелгениң, школаның пенсионер, комсомолчу бот-тывытыр артистери киржир. Уран чуулдуң хоочуну, Культура бажыңында өрен чуул удурткучу Чодураа Васильевич Байыр-оол:

— Бистин суурунуң чону идеокейлиг чоя. Концерттер, көрүүдөлерге барык-ла чыдып каар кижи чок. Суурга бидиимейн чораан кыргаанар уран талантызын көргүзе бээрге өөрүнүүр. Эки ажылдар бар. Ынчалза-даа четкестерни чок деп болбас. Кино көөр экран орбак. Районнуң кино четкизиниң харгазы В. Дөңгүр-оол ону солуп чаартырының талазы-биле хемчеглеп алыры чугула. Ол бүгү чүвенин иштин хевирин үреп турар. Оон аңгыда хурал-суулаа болурга, спена кырыыга саңдайлар чедиштейн бар. Ынчар иол кичээнгейни дирекция угаавры чугула.

Эмнелге коллективниң сайдын-кужу А. Аранчаа, школаның башкыы Б. Доктуу, механизатор С. Дошбаажык, чоланчы Д. Болгаа, пенсионерлер Ш Хованыг, Х. Ооржак олар чонга боттарының уран талантызын бераалгадып, концерттерге ырлай бээрге, улус сонуургаар. Сылдыстар чивеңмешкен карактыг кежиг кино, концерт көргеш, суурнуң чурттакчылары Культура бажыңында бажыңнарынче хостуг үеним чей ажыглаанынга сеткилин хаанган чаныптардар.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

«АЗИМУТТУҢ» МАРШРУТТАРЫ

Бо чылдың август 17-де кежээкинин, таптыг-даа 10 шак турда, Шагаан-Арыг хөрөйнүң чурттакчылары Буура даанын шыпшык бажында чалбыыштаңган улуг өөрү көргеш. Чалбыын хат азыбыле Мунгаш-Хем уунче кинскип тырган. «Хулиганнар үшдүн ортузунда ылыкыг Буураны өрттеди берди!» — деп, чамдык кижилер ыжыглып турган. Ынчалза-даа Шагаан-Арыгның хугаары бир школазында организастаттынган «Азимут» дээр туризм секцияда киржип турар өөлдар, уругларын ала-мезин оларны өскүктүрүп каан — Ында 14-15 харылдар-биле кады оларның удурткукчузу Сергей Степанович Уваров бар болгай!

Школа директору Вячеслав Мареев алды хөндүр «удчуп» чоруй баргаш өөреникчилерибиле рация дамчыштыр хуиуп-не харылдажып турган. Бир хүн Буура кырынга самолёт ужуп келгеш, чогуур черинге, чогуур шагында продукт аймаа хужур октап бергеш, чалгыннарын чайынчайып, Шагаан-Арыгже углай ужуп чоруй баргаш. 5-7 классчарның оң оол, дерт уругаан тургустунган бо болуу шак ынчаар алды хонук походтаан.

— Хулгуш топография, кежээ астрономия кичээлдерни эртирип турдувус — деп, туризм секциязының удурткучузу, районнуң харылаа белдирилде тускай харылаа пунктузунуң ажылдакчызы Сергей Степанович менээ чугаалаан. — Туристерниң эдертин алгаш, черге чоруурундан солуп чүве тыпшыттыр мен.

Нарынының талазы-биле ийиги категорияга хамааржыр бо 75 километр улуг маршруттуң соонда походтуң киржикчилериге «ССРЭ-ниң туризм» демлектерни тывыскан. Анаа чедир школачылар улуг орукту эрткен. Чангыс хүнүнүң походтары бир улуг-хүн болгаш-ла эртип турган. Сергей Степановичниң бо аныяк туристерин Улуг-Хемчик орукторынга чаалг-тергелиг шуужуканын бо-ла көрүп болур.

— Секцияга өөреникчилерниң сонуургалы кайы хирел? — Эрткен чайын пионер лагерьлериниче чоруй баргаш, бистин походтарывыска киришкейн барган школачыларның хөмүдаанын канчаар силер! —деп, Сергей Степанович харылай-дыр. — Пионер лагерьлериде солун чүүлер эвээш эвес болгай. Ынчалза-даа туристээри оон солун болуп турары ол ыйнаан.

Бо болук эрткен чылын тургустунган. Баштай 42 өөреникчи чыыган. Шала кошкактары сывырыла-сывырыла, ам 14 кижи арткан. Секцияның кежигүү болур кылдыр оларны кыч-даа албадавайн турар. Секцияга чаа кежигүүнүн алыр-албазын бот-башкарылгалыг болук боду шиитпирлээр. Чижээ, эрткен чылын алдыгы классчы Ринат Газизовтан олар өйталаан, туге дээрге оон өөредилгези баксыраан эгелээн. Ринат секцияга катаа кирип алыр дээш дыка-ла кыскан, ам оон өөредилгези экижээн, ынчангаш ол катаа «Азимуттуң» кежигүүнү апарган.

6-7 классчарның өөреникчилери Сережа Неделин, Марат Оюн, Коля Иконников, Стас Пономарев, Олег Туревич олар туризм секциязының кол өзээ апарган.

— Секцияның кол сорулгазы чүл, Сергей Степанович?

— Эртем-техникиг революциязының үезинде кижилер төрээн бойдузуңдан эвээш хоорлуп бар чоруур апарган. Ону болдурбас хөрөк. Мээң туристерим бойдуска эң ынактарның болуу-дур. Олар 10-гу классча өөренгиже чедир секцияга кичээлдээрин, походтаарын доозуптар. Олар школага туризм башкызы деп аттыг чедип алыр. Ол дээрге туризм талазы-биле улуг улустуң бирги разрядының деңнели-дир.

Келир чайын Саян дээрбээ-биле чалаг-тергелиг 1200 километрни эртер бис. Ол нарының талазы-биле 5-ки категорияның маршруду чүве.

Секцияның киржикчилериниң өөредилгези эки, олар дөгөре дузаргак, быжыг эпнайырадыг болгаш бергелерге шыдамык дээрлин адак соонда демдеглеп каайн.

Кедур-оол ОЮН.

АЗАСКА ЧОРААШ...

«Ак-Туруг» совхозтуң профкому августуң ортан үезинде турган болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлелиби-биле дугуржулга ёзугаар Тожуның кавс-чараш бузуну Алас хөлче баар 50 путёвкаты мурнакчыларынга садым бергеш. Улустуң «Тожуну кирбээн кижи Тываны көрбээн» деп чугаалажыры шын. Мен хуумда республиканың ижи-бүрү булуңнарынга чорун каапкан болгумзаа-даа, анаа барбаан, четпээн болгаш аажок-ла өөрүп турдум.

Август айның сөөлгү каан ине хүннериниң бирээзинде совхозтуң администрациязы кижилер чедирери-биле 2 машинаны үскайлап дерзэт. Ийишмелат Кызылмыстың «Монгулек» аалчылар башкыларынга чедиртип каан. Аян-чорууруста дүргей-не уламчылаарын кижи бүрүзү четтикпейн маган, дыштанын хөндүүе.

Эртеннде Улуг-Хемниң адыры Бии-Хемни өөрү «Заря» теплоходка саңдапкаш, бырдан чалгыта опейлаадым, кузаанже аян-чорууруста эгелээн бис. Кежээ «Алаас» туристер базазынга түр чурттаары-биле турушчуп алдывыс. Ийи хүн иштинде Алас өскүдүн, оон ырак озалаашы Ногаан хөлге барып, хөлдерге мага хандыр эштин, ортулуктарга дыштанып, хемелерге селгүүстеп чораан, дыка-ла таалыгдывыс. Хайыралыг бойдузуңнуң дириг амытаннары: өлүктер, ишки-бүрү суг куштары, балык-байлаң кижилерден хөөн деспейн, чем эреп чоокшулап кээрге, чаптап чараашсынып, кадаа-чараш чурумалды көрдүвүс. Эки-ле болган.

Үшкү хүнде, даң бажында дедир чорууруңга белен турарын. Ырбанга машина чедирип каарын администрация сагындырып каан. Эртежик көөр машинаныс 12 шак чедип турда келген. Чорушкан бис. Ырбанга келиривиске, теплоход шагда-ла чоруй баргаш. Чолаачы суурдан ырак сайлыг эрикке дүжүрүп каапт чоруй баргында, чаъс-чаап, дээр чүдерээш, байдалды бергедеткен. Уруг-дарыглыг кижилер баа хей. Ам каанчаар, улуг одаг салгаш, ишик-хевириетн, мага-боттарынысты отка дөгеп, чылыгып, үйгу чок чаъс-чарлыг дүнну эрттирдиис. Эртеннде-даа кудай аяспаан. Эрт, хей-даштыг эрикке алаш кайгап, түрөп олурувуста, ол хүн келген теплоход өске пассажирлер алгаш, бистен олуттайн чоруй баштаан. Ол ийи хугаар чаъс-чарлыг дүнну баа-ла одаг кыпсын алгаш, үйгу-чыдын чок өттап, түрөп эрттирдиис. Хүнеэн аъттаң сатып алыр дээрге суур ыраак. Ынаар кым-даа четпес, кайдызын-даа билбее болдувус. Чаш ажы-төлге берге-ле болган. Эртеннде теплоходка харын-даа олурупкаш, Кызылга чедип келдиис.

«Алаас» туристер базазының администрациязы ол үеде бистен аваа-ла сайлыг эрикке машина-биле чедиртип каап, канчаан кичээнгей салбаанын? Оюн-ла майгынмаан, аъш-чем-биле хандырган болза, бис мичаар доңуп-дожан, ашпан-суксан түреевес турган бис. Туризм болгаш экскурсия талазы-биле область чөвүлели Аласка чораат, бистин шак-ла мичаар түрөп чораанывысты чүү деп болаар, кандыг харыы баар ирги?

Базыр-Сады МОНГУШ.
Ак-Туруг суур.

Кожаларның оюну

САЙГАРЫП ӨӨРЕНИР

Чоокта чаа кожавыс Красноярск крайга эр улус аразынга шыдыраа чемпионады швейцар система ёзугаар 11 салыг дүрүзүнүп болуп эрткен. Анаа киришкен 54 шыдыраачының 22-зи спорт мастериниге кандидат, артканнары шүүтү бирги разрядчылар болган. 12 хонук үргүлчүлээн чидиг демиселдин түйнелиинде крайның 1988 чылда чемпионадын Красноярск хөрөйдүн спорт мастериниге кандидат Владимир Семенов чаалап алган. Ийиги-үшкү черлерни база-ла спорт мастериниге кандидаттар Олег Ефимов, Игорь Шрамов (иелээ Красноярск) дараалаштыр алганнар. Олар үжелээн Россияның зона маргылдаалынга адын камгалап киржирлер.

Тываның тыварык шыдыраачылары үеүүнде адаанын спортчуларының салыгларын амдан эгелеп кичээнгейге ап, аргалыг-ла болза, оларның ойнаан партияларын тып ап, сайгарып, эки-багай талаларын өөренип көрүп эгелээр болза, зона маргылдаалынга дузалыг деп болаар-дыр мен. Бо чүүлдү бижип орар ужурум-даа ол. Чүге дизе Тываныстың чемпионнары Росстың зона маргылдаалынга черле эки чер ап мөрбөөнгөр. Оон бир чылдаганы — оларның келир маргылдаалларга удурлавыкчыларын орта билбеннде. Спорт мастериниге кандидат, спорт мастери аттар күүсеттип, зона болгаш Бүгү-россия чергелиг маргылдаалларга төлептиг киржир дизе, чүгле Красноярск крайның эвес, өске-даа область, хөрөйлөрүнүң шыырак шыдыраачыларының ойнаарының эки-багай талаларын билип алыры черле артык эвес.

Эрткен чылын эр улус аразынга республика маргылдаалынга 42 кижи киришкен. Оларның аразында аныяктар хей болганы өөрүүчүг. Ол маргылдаага, бо чазын профэвилеелдериниң спорт иштилелиниң чемпионадынга бүгү районнардан, Кызыл хөрөйдүн шыдыраачыларының мастаалы чедип алдыган. Сан шынарже шилчиир ужурлуг. Тыва иштинде болуп турар бо 2 маргылдаавыстын иштин деңнели коңчуг куду боор турарын демдеглээр аваар. Чамдык киржикчилериниң белеткели куду байдалда, а өскелери шаңналдыг черлерниң репетициязының үезинде. Ярославнаның роюнда Елена Пичугина.

О. ИВАНОВАНЫҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

ЭМ ОЪТТАР

Республикада эм оъттар чыырының ажылдары адаптаалган. Анаа хей кезиннде аптека ажылдакчылары киришкен. Эм оъттар Тывада дыка хей. Ону чыыры-биле сүмелерин аптека ажылдакчыларындан ап болур.

Тожу районнуң 29 дугаарлыг аптеказы эм оъттар чыыр талазы-биле боттарының планын үш катап ажыр күүсеткен. Ол аптеканың ажылдакчылары планын ийи катап ажырган.

Эм оъттар чыыр талазы-биле ажылга Кызыл районнуң Каа-Хем суурда 28 дугаарлыг аптека, Кызыл хөрөйнүң № 1. Туранда № 3 аптекаларның ажылдакчылары баа багай эвес киришкеннер.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

1988-1989 өөредилге чылында дыңнакчылар хүлээн алырын **КРАСНОЯРСКИНИҢ ПОЛИТЕХНИКТИГ ИНСТИТУДУНУН КЫЗЫЛДА ФИЛИАЛЫНЫН БЕЛЕТКЕЛ САЛБЫРЫ** чарлаан тур.

Белеткел салбыры Красноярскының политехниктиг институдунуң Кызылда салбырынга хүлээн алыры-биле дыңнаачыларны дараазында тускай эртемнерге белеткээр: автомобиль транспортун ажыглаары, үлегиг болгаш хамааты тудут, тудут кылыгларынын болгаш конструкциялаарының будурулгези, тудут-орук машиналары болгаш механизмнери, машина тудуунуң технологизы.

Белеткел салбырынга ийи чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг улус ажыл-агыйының бүгү аймаарының ажылчыларын хүлээн алыр. Ажыл стажы сөөлгү ажылдаан турган черинге үзүктел чок болур ужурлуг.

КИРЕРИН КҮЗЭЭННЕР дараазында документилерни киирер: ортумак эртемнинин дугайында документ, № 086/У мабыктын эмчи шынныгазы, ажылдан турган черинден характеристика болгаш өөредиг-биле чоруткан бижик, 3х4 см хемчеэлдиг сес фотозурук.

Белеткел салбырынга ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң хүрээленнинден курлавырже халашканнарны база хүлээн алыр.

Курлавырже халашканнар шенег кезээндеи характеристиканы болгаш өөредиг-биле чоруткан бижиктэ киирер.

ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң халашканнар документилерни январь 15-ке чедир киирип болур.

ДОКУМЕНТИЛЕРНИ ОКТЯБРЬ 1-ДЕН 25-КЕ чедир хүлээн алыр. Белеткел салбырында беседа чоруткаанынын түйнелиг-биле киир саналар болгаш ону 1988 чылдың ноябрь 25-26-да чоруулар.

Өөредилге декабрь 1-де эгелээр. Дыңнакчыларга айда 40 рубль хемчеэлдиг стипендия төлөөр.

Документилерни дараазында адресче чорулар: 667000, Тыва АССР, Кызыл хөрөй, Рабочая кудумчузу, 4 белеткел салбыры.

КАТЧЫР СИЛЕР БЕ?

Сентябрь 3-те үнген № 204 «Тувинская правда» солуунуң дертку арнында «Таакпылаарларга киреп хорулуг» деп СЭТА-ның корреспондентилериниң медээзин номчуп тенмиштим.

Ында Волга хемде автомобиль заводунуң чүс муң кежигүүнүг коллективиниң таакпылаашкынга удур ап чорудуп турар хемчеглерин бижээн. Ол эгелээшкинин деткивес аргам чок.

Күш-ажылчы коллективтерде таакпылаан алыры-биле ажылынган чарыгын, халас үе-шактыг аваа-ла чидирип турар кижилер хей. Олар арын-шырайының өөрүн-ескертип, ишик-кевин кузуумаанду таакпылаан алган орары чажыт эвес, харын-даа кижиниң хөөну булганы бээр. Бетин дээрге хоорайга автобус доктаар чердерге, кудумчуларга, чоруурга улустуң улегер хомаанда «Данзаны чок таакпыырак» дээрн ыыкаш, ынык-даа, улгады-даа берген кижилер таакпы дилээрге, эвенчин кончуг.

Күш-ажылчы коллективтерге кижизидилге ажылын чорудуп, тускай хемчеглерден чогаадып, таакпылаашкынга удур демиселди хей-нинти организациялаарының күжү-биле чоруткан кандыгы? Саналга катчыр силер бе?

Хейнер-оол ОНДАР.
Кызыл хөрөй.

ӨӨРЕНИКЧИЛЕРИМ— МЭЭҢ ӨӨРҮШКҮМ

Ам хар-назын талазы-биле улгадып, уругларның хоочун башкызы, уругларының кырган-авазы апарган болгумда, эртем-билигже баштайгы базынны берген бирги башкым мээнэ черле уттундурбас. Кандыг-даа кижиге, кымга-даа бирги башкызы ыыкаш, эргим чүве чок болгай. Бистин бирги башкывыс дугайын журналист Иван Келик-Сенги «Шын» солунга бижээн. Шынап-ла, башкывыс Багбуужан Маадыкына Иргит талантылыг: ырлаар, танцылаар, ойнаар, чазык, хөгүүг кижи чораан.

Кара чажымдан, школага өөренип эгелээн хүннеримден эгелээп-ле, мени башкылан чораан башкыларымны сеткилсагыжым-биле сонуургап, оларга өөрүп, магадап-ла хаамас чораан мен. Башкыларымның эки талаларын, оларның ажы-чанчарын дөмейлээрин күзеп чордум. Ынчангаш оларның бүүнүг ажыл-ижин шилип алгаш, хей чылдарымын иштинде чоннуң ажы-төлүн өөредир аас-кежиктиг болганымга чоргаарланыр мен.

Бир-ле дугаар чыл башкылап эгелей бээримге, хөөкүй малчын ачам: «Мээн уруумуун бичиизинде эш-өөр-биле ойнаар оюнларны безин башкылап ойнаар чорду. Ам өзүлүг башкы апарган-дыр сен, уруум» — дээш, дыка-ла өөрүп олурар чүве. Ам чаңгыс школада бодумнуң өөреникчилеримбиле башкылап ажылдап чоруур мен. Амгы өөреникчилеримниң ада-не хуралын чорударымга, эргим мээн өөреникчилерим ада-нелер апарган-даа кээп турар. Ындыг таварылгада ада-нелер база бодумнуң өөреникчилери болуп келирге, башкы кижиниң ажылынга солун-даа, өөрүүчүг-даа, чиик-даа болур-дур. Өөреникчилерим-биле кичээл-даа үезинде, экскурсиялап-даа, походтап-даа чораан алы кинега-даа чораан, оларның кайгамчык, эллептиг кижи сагынмас ажы-чанчарын, айтырып кээр мерген угаанын чаптап-ла мага хаамас мен. Башкының талазындан өөреникчилериңге чаагай сеткил оларга чоок, эки мозу-шынар негеттиннер. Ол чокта башкы кижизидикчи болуп шыдавас. Уруглар — мээн аас-кежиким, өөрүшкүм. Олар мээн аныдыралымны сайзырадып, байлаштыдып чоруурлар.

Кама ОЮН.
Улус өөредилгезинин тергинин.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы чоруп турар. Чагыдылганы «Союзпечать» черлеринге, почта салбырларынга ажылдап азы өөренип турар черлериниң аайы-биле хей-нинти тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 копеек.

«Шын» солуннуң чылда алыр дээш далажынар! Чагыдылга хуусаазы доостур деп турар.

АЖЫГЛАП БОЛУР СИЛЕР

Республиканың А. С. Пушкин аттыг библиотеказында аныяктарның хостуг үезин организастаарының дугайында 1988 чылда орус дыл кырында үнген библиографтыг айтыкчылар бар. «Аныяктар болгаш хостуг үе» деп библиографтыг тайылбырлакчы аныяктарның хостуг үезин, амыдыралын канчаар тургузарының дугайында методиктиг литератураны, солуннардан болгаш журналдардан чүүлдерни, ВЛКСМ крайкомнарының, өбкомнарының медээ бижимелдерин киирип турар. Дараазында библиографтыг айтыкчы — «Совет аныяктар, ВЛКСМ». Бо айтыкчы бир болук аныяктарның хостуг үезинге хамаарышкан методиктиг номнардан, солун болгаш журналдар арынларында чыруттынган чүүлдерден тургустунган.

ВЛКСМ-ниң 70 чылынга таварыштыр үндүрген «Сес бээрин диледим» деп аныяктарның чогаадыкчы коллективтеринге репертуарлыг чыынды бар. Репертуарлыг чыынды шулуктер, чогаалдардан үзүндүлер, тоогулуг документилер киирип турар.

Бо библиографтыг айтыкчылар башкыларга, пионер вожатыйларынга, комсомол ажылдакчыларынга таарыштыр тургустунган.

Любовь ЧАДАМБА.
Библиограф.

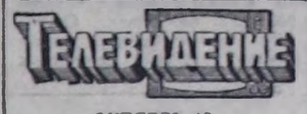

ОКТЯБРЬ 13
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Экин, музыка». 9.20 — 11.55 — «Тараа —ат сөзү». Уран-чечен фильм. 5-6 сериялары. Чаңсарда (10.35) — Медээлер. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эдо тургустунуушкун прожектору. 15.50 — «Бөш чыл: ажыл-хөрөктер болгаш кижилер». 16.50 — Музыка шыгжамыры. К. Сен-санс. Концерт. 17.30 —«...Ол алды харга чедир болгаш оон улуг шаны». 18.15 — «Кижи болгаш тоойлуг». 18.45—Бөгүн делегейде. 19.05 — «Кузьмичевтин кичээлдери». 19.20 — Мультфильмнер. 19.45— «Тараа — ат сөзү». Уран-чечен фильм. 8-ки серияны. 21.00— «Үе». 21.35 — Эдо тургустуунуушкун прожектору. 21.45— ГФР телевидениезиниң программазы. 22.45 — 00.20 — «Таптаттынган чечектер». Телефильмнин баштайгы көргүзүү. (ГФР).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Н. В. Гоголь. «Ревизор». 7 класс. 9.05 — Испан дыл. 10.05— Эртем: теория, методика, практика. 10.35; 11.35 — Бойдус эртеми. 3 класс. Бурулер дүжүп турда. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Арсен дугайында ыры». Уран-чечен телефильм. 2-ги серияны. 13.10 —«Бойдус-биле эштештиг». 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Бо бүгү база-ла оон дугайында». Уран-чечен фильм. 6-гы серияны. 17.55 — Медээлер. 18.00— Кедээдеи дамчыдылга».

КЫЗЫЛДАН

19.00 — Уругларга фильм. 19.15 — «Тыва черде». Үндүрүүдеде: Медээлер. «XIX партконференциянын шиитпирлерин — амыдыралга» «Амыдырал хандырылга алган черге кедээ суурда». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чаңалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Телефильм. 20.25—Реклама. 20.30 — «Волконскийлерниң бажыңынга кежээ». 21.00 — «Үе». 21.35 — Эдо тургустунуушкун прожектору. 21.45—22.55 —«Орус чуулга культуралының 1000 чылы». ССРЭ-ниң Чуулга академиязының заңдарында делгелге.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.55 — Медээлер. 18.00 — «Кедээдеи дамчыдылга». 19.00 —Ритминг гимнастика. 19.30— Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 13-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мисс миллионерша» 9.30, 11.40, 13.50, 16.00, 18.10, 20.20 (үзүткүү), бичии залда: «Гвидза-копьеносец» 14.30, 17.00, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Зоопарку снятся сны» 9.30, 12.40. «Неразлучная пятерка» 11.00, киноклуб: «Сказка» 14.20, «Следопыт» 16.20, «Маленькая Вера» 18.20, 21.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Соблазн» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» к/б: «Окно спальни» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Тройной прыжок пантеры» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

АГААР

Республиканы тоодуг эвес булуттаар. Чамдык черлерге бичии хар чаар. Чеен үүктен хаттың дүргени секундада 5—8 метр. Агаар дүне 10—15, чамдык районнарга 1—6 градус соор.

Хүндүс республиканы 6—11, а чамдык черлерге 2 градус соорлар 3 градус чедир чылыыр.

Кызылга базаа-ла улуг өскерилге чок агаар болур. Чеен үүктен хат көпкак. Дүне шаңыыдаалга агаар 8—10 градус соор. Хүндүс 8—10 градус чылыыр.

Автоорукларга эртенги шактарда туманнаар.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адресивис: 467000
Кызыл хөрөй,
Красноармейская
кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдыраа салдазының 3-36-82, совет тургузут салдазының 3-37-11, тестирование салдазының 3-36-73 чаъс салдазының 3-39-03, культура салдазының 3-29-15, көөрү ажыл-агый салдазының 3-41-16, социал айтырыглаар салдазының 3-4-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянын 3-43-41. Солун келбейн баргында 2-32-73-ке болгаар.

Чылда 300 катаа үнер.
Хемчээли 2 парлалга амазы.
Солуннуң индексиже 54241.
Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымныг керектерниң талазы-биле хүрүме комитетинин типографиязы. Кызыл, Шетинин биле Кравченко кудумчуу, башкы № 1.

Чаъыг № 190. ТС—00865.

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 237 (13837) | 1988 чылдың октябрь 14, пятница | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 көнек.

ТЫВА–ХАКАСИЯ

ТЫВА АССР БИЛЕ ХАКАС АВТОНОМНУГ ОБЛАСТЫҢ АРАЗЫНДА СОЦИАЛИСТИГ ЧАРЫШТЫҢ ТОС АЙЛАРДА ТҮКНЕЛИ

	Тыва АССР		Хакас автономнуг область	
	План күүседези	1987 чылга деңнээрге хуу-биле	План күүседези	1987 чылга деңнээрге хуу-биле
ҮЛЕТПҮР				
Кереге бөлүүгаар хүлээлгелер	98,6	X	99,3	X
Үлетпүр продукциязының хемчээли	X	105,6	X	112,1
Күш-ажылдың бүдүрүктүлү	X	105,0	X	112,5
КҮРҮНЕГЕ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ПРОДУКЦИЯЗЫН САДАРЫ				
Малды болгаш кушту	115,0	93,4	111,2	106,5
Сүттү	100,4	100,1	108,9	106,6
Чүүрганы	95,2	112,0	111,3	100,7
Дүктү	95,4	99,6	101,0	97,4
ТУДУГ				
Капитал салышкынар	94,2	114,5	94,1	100,7
Тудуг-монтаж ажылдары	99,0	110,9	91,4	98,5
Кол фондуларны ажыглалга киргени	73,3	93,3	47,9	87,1
Чуртталга тудуун ажыглаалга киргени	95,0	73,3	98,3	108,6
ТРАНСПОРТ				
Нийти ажыглалдың транспорту-биле чүк сөөртүлгези	108,6	107,8	103,9	110,0
САДЫГ				
Үүрмектеп садарының бараан саарылгазы: нийти хемчээли	98,9	106,2	98,6	105,1
Арага аймаа чокка	99,2	106,5	99,3	105,0
ТӨЛЕВИРЛИГ АЧЫ-ДУЗА ЧЕДИРИЛГЕЗИ				
Чонга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезиниң сайгарары	101,6	112,1	107,2	120,7
Ооң иштинде ачы-дуза чедирилгези	101,3	112,3	112,8	121,7

КАНЧАЛЗА ЭКИЛ?

Бо чылдың октябрь 4-те «Шын» солунга Бий-Хем районга тараа быжыды орайтаа турарының дугайында Шаңгыр-оол Суваның материалы үнүү. Ында автор болаа районга чамдык черлерге тараа тарывала, чүгле ону мал чеми кылдыр тарыла дээр дугайында саналды үндүрген. Мен база ону деткивир-дир мен. Шаля кескеп тараны тавычалай кескеп, ооң бижарын маңаа турунда-да, ол-чаъе чаар, ол дүжүт үреливр-дир. Ол иштеп чедир бышпаан тараны бастыргап, шаннар-га оваалларга, ишип үреливр-дир. Ол дугайында авторнуң бадыткалы кончуг шын.

Мен бодум дугайты 1945 чылдан эгелээн, 17 чыл дургузунда учётчиктен ажылдадым. «Хадың» совхозтуң чамдык төлдериге тараа дыка орай быжар чер бо. Өөк суурнуң мурнуу талазы, тайга адаа болгаш ол-шыгы улуг, хар орай эриир. Ооң аңгыда чайын чаар болганындан тарааның сыны узун өзер, чугун боду бышпес, ооң соонда аллыр, чүгле мал чеми болур.

Бистиң совхозтуң эки-ле тараа, үреливр аллыр төлү—Кызык хөл фермасы. Ынчалза-даа чазын база-да агаарның таарымчалыын маңаа, үреливрни аңаа дамей-ле орай чажып турары шын эмес. Чазын хар эриирге биле-ле, ооң шыгынга үреливрни чажар херек. Шаланда мыдыт турдувус. Чылыжыга чедир чер ишинде үреливр канчаамас-даа, харын өзүп үеринге ойталанда белеткевин алыр-ла болгай. Мурнунда чылдарда бис Кызык халдың девискээринге үреливрни млй 9-та чажып доозуп турдувус. Ам кандыгыл дээрге, май 20 ажа бээр, чылыын дээш-ле маңаа турар-дыр бис. Ол чорук тарааның үнүжүүнге кончуг доктаар деп бодаар мен. Мал чемин база эрте чажыр тарыыр херек. Харын эрте өзүп бижарга, ооң үреливрни-даа ап болур.

Степан ДАНГАА.
«Хадың» совхоз.

ЧАСТЫРЫГЛАР КАЙЫЫН ҮНҮП КЕЛГЕНИЛ?

Бай-Тайга районнуң ажыл-агыйлары дүжүт ажаалдазын дооскан.

Тарылга шөлү болгуунда суттаттыг-даа болза, шөлдерни чемнинчитпейн, ажаалда-хайгааралды кошкатканындан бир гектарга онаштыр чүгле 7,3 центнер тараны, 34 центнер картофельны ажаап алган. Ынчангаш үндүрген чарыгдалдарны эгидип ап ыыдаваан.

Ол ышкаш мал чеминиң планын район база-ла күүсеттээн. Республиканың өске ажыл-агыйларындан дилеп, саваң белеткен турар болганда, болдунуң саванын бичин-даа мажактавайн, болуп алыр ужурлуг. РАУК-түн кол агроному Демир-оол Хомушкуевич Хөрбаанның чугаазындан алырга. 700 гектардан 330 тонна саванны болуп, сараттаан, аңаа немей ам 40-50 тоннаны ап болур.

Арткан шөлдүң саванын канчанганы? Борта кол агрономнуң харыызы мындыг болду:

— Сыны чавыс тарааның саванын алдынмас-тыр... Кижи бодап көөрге, ол чөптүг чылдаган эвес. Ажылны четпес организастап, контроль-лу кошкатканы, чер-черде байдалды орта билбейн турары ол.

Бай-тайгажылар күүрүнеге тараа дужаавас. Ынчангаш алган дужудунден келир чылдың тарылгазынга үреливрни кайы хирени арыглап уруп алганыл? Бо автырыг чайгаар салдына бөөр-дир. «Мурнакчы» совхоз 180 тонна үреливрниң бирги арыглаашкынын дооскан. Үреливр ында четчир. Өске арткан 4 ажыл-агыйда каттышкан, чүгле 205 тонна үреливр бар. ам-даа 400 тонна четпес. Ону баш удур садып алыры-биле өске районнарның ажыл-агыйлар удуртукчулары Кызылда сайгарылга баазары-биле дөрвей дугуржуру негеттиниң турар.

Күскү чер аңдарылгазын дүжүт ажаалдазы-биле деңге эгелээн. ону доозуптарының аргазы база турган. Чогум ол ажыл ам кандыгыл дээрзин РАУК-тен сонуургаарымга, ажыл-агыйлардан келген саңмедээ чок. 500 гектарны күүзүн аңдарар планнаг, ол хирее чүгле «Таңдың» совхоз 10-на гектарны аңдарган болду. Өске ажыл-агыйлар шуут олче кирбээн. Тракторлар чедишпес, чамдык техниканы Улуг-Хемниң девискээринче саваңладып чоруткан дээр.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

ЧУРУКТА: Кызылда бир дугаарлыг «Агроүлетпүр-транс» бүдүрүлгезиниң чолаачызы Семен Константинович Стариков күчүлүг КАМаЗ-ты башкарып, дүжүт ажаалдазынга бедик көргүзүүлерлиг болган. Ол бригадазы-биле Таңдыда «Сосновское» Дуржулга бүдүрүлге ажыл-агыйының шөлдериниден чаагай болган тарааны шанче болгаш Кызылче дажыглап турган.

ЧУРУКТА: Кызыл районда Кок-Тей сүт-бараан фермазының инек кадарчызы Чечен-оол Ховалыг ферманы кыштаглаашкынга белеткээринге үлүүн киргеп. Саар малды кадарын, одарладырын ол эки организастаан, ажылынга мактадып турар.

Оңдар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНГЕ УЖУРАЖЫЫШКЫН

СЭКП Төп Комитединиң октябрь 12-де арында керээни ажыглап турар колхозтар, совхозтар болгаш агроүлетпүр комплекциниң өскеда бүдүүлгелериниң удуртукчулары-биле, арендалыг коллективтер ажылдакчылары-биле, партиялыг район комитеттериниң секретарылары-биле, эртемденнер, көдээ ажыл-агыйның специалистери-биле ужуражыышкын болган.

СЭКП ТК-ның Чаңгыс секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев эге сес-биле ужуражыышкынны ажыткан.

Эштер — Дагестан АССР-де Акушинск районунуң Орджоникидзе аттыг колхозунуң даргазы М. А. Чартаев, Кировоград областа партия Кировоград районому-нуң бирги секретары А. И. Кондратенко, Владимир области Гусь Хрусталь районуң «Гусевский» совхозунуң директору В. Н. Макаров, Кыргыс ССР-де Талас областың Талас районда Ленин аттыг колхозтуң даргазы Э. Джусупбеков, Тюмень области Юрга районунуң «Советтер чуртуу» колхозтуң даргазы А. Н. Штейнли, Эстон ССР-ниң Вырус районда «Кульдс» колхозтуң арендатору М. В. Сальре, Чита области партияның Карымы райкомунуң бирги секретары В. В. Ушаков, Чернигов области Прилуки районунуң Борисенко аттыг колхозунуң арендаа коллективиниң удуртукчузу М. Н. Овищенко, партиялыг Орел обкомунуң бирги секретары Е. С. Строев, чогаалчы «Октябрь» журналдың ол редактору А. А. Ананьев, Москва области Наро-Фоминск районунуң «Верейский» совхозунуң «Тютчево» сүт-бараан фермазында ег-буленни арендаа коллективиниң удуртукчузу В. И. Гусенков, Алтай крайда Карманск районунуң «Обь» совхозунуң ол экономизи О. М. Лукьянова, Целиноград области Целиноград районунуң Маншук Маметова аттыг совхозтуң ол экономизи В. В. Швец, Могилев области Шкловск районунуң «Городец» совхозунуң директору А. Г. Лукашенко, чогаалчы И. А. Васильев, Москва области Дмитров районунуң «Рогачевский» совхозунуң «Кочергино» дээр ег-буле сүт-бараан фермазының удуртукчузу О. А. Дементьева, Калмык АССР-де партиялың Ики-Буруль райкомунуң бирги секретары В. Х. Бамбаев, Тула области Ясногорск районунуң «Ленинчи орук» колхозунуң даргазы Н. Н. Дубина, Грузин ССР-ниң Мцхетск районда Сагурамой совхозтуң директору А. И. Жгенти, Ивано-Франковск области Тысменицк районунуң «Ленинчи чалбыыш» колхозунуң даргазы Д. Н. Палий, Өзбек ССР-ниң Сыр-Дарья области Мирзачул районунуң «Өзбекистан» совхозунуң арендаа салбырымның удуртукчузу, агроном К. Тахиров, Москва области «Москва» агроүлетпүр комплекциниң Ленинскиде мөөнней-үүрмектеп садар кат-химис-ногаа каттыжыышкынының № 2 магазинниң директору Г. А. Тен олар бодалдарын солушкан.

Ужуражыышкын үеликде чүүрттүг агроүлетпүр комплекциниге арендаа харыызаалаарының хөгжүдүрүнүң айтырыгларын бүгү талалыг чугаалажып көргеп.

М. С. Горбачев ужуражыышкынны түңнээн.

Эштер В. А. Медведев, В. П. Никонов, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, А. В. Власов, Ю. Д. Маслюков, О. Д. Бакланов, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Курхандырылга даргазы Л. А. Воронин, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Машина тудуушкун талазы-биле Бирозунуң даргазы И. С. Силаев олар ужуражыышкынга кириштикеп.

Ужуражыышкын дугайында делегерелгей отчётту парлаар.

(СЭТА).

СЭКП ТК-ДА

И. С. Горбачевтуң даргаалаашкыны-биле «СЭКП төөгүзүнүң очеркториниң» белеткээр талазы-биле СЭКП ТК-ның комиссиязының хуралы болган.

Комиссия «Очеркториниң» концепциязын ажылдап кылыр талазы-биле амгы арга-ларны чугаалажып кергеп. Номну белеткеп кылырда, эң чугула негелделериниң бирээзи төөгүүнү чугаа чокка барымдаалаары, партия төөгүзүнүң бүгү үе-чадаларынга ооң канчаар тургустунуп келгениниң болгаш ажыл-чорудулгазының нарын болгаш чорудлешкен бүгү талаларын көргүзериң, эртем талазы-биле аң-не ак сеткилдит, шын көргүзериң ооң-биле кады оңгалаан демдеглээн.

Ленинизм иниттилел болгалының агымы бооп, большевик партиниң идеологгуг болган теоретиктиг үндезини бооп XIX үе чылдың төөчүзүнде Россияның болгаш Европаның мөөнней алганы кончуг улуг угаан болгаш мөзүг-шывар күүзүүн хүлээп алган болгаш шинчээдип алган. Ленинизмиң революсчу чоруу бүгү кижи төрелгеткениң эң дээре гуманисчи чанчылдарынга даянып турган. Социализмниң, демократияның идеяларынга, коммунистиг моральга болгаш эш хуу чорукка большевиктер партиялының кылыгаар чок шынчыны ооң үндезилеткен. Ол чорук ажылчын ангыны, Россияның улустарын социалистиг революцияже тиилелиг кодуруп үндүрер, чаа интилелиге тургузарын баштап шыдаар ёзулуг авангард болу бээр арганы ацаа берген.

«СЭКП төөгүзүнүң очеркториниң» белеткээр үеде Октябрь соонда үеде болуушкынның боттуг хөгжүдүзүн өөренип көөрүге болгаш бай-лап алырынга улуг күжеиишкиннер үнериң комиссиниң хуралынга онзалап демдеглээн.

Социалистиг тургузуушкын чорудулгазының үеэзинде удуртукчу органнарның болгаш бүгү партиниң ажыл-чорудулгазының бүгү талалыг анализин кылырының, шылгаранчаг партийжилерге болгаш чер-черниң партия организацияларынга характеристиканы бээриниң, эртем шинчилелдериниң амгы үеде арганларынга дүүштүр ажыл-бүгү үе-чадаларда мөөнеттингеп дуржулганы түңнээриниң, амгы делегейниң хөгжүдүзүнүң, делегей төөгүзүнүң чаа үе-чадазында социализмниң чаартылгазының болгаш депшилгезиниң негелделериниң ижип үнүгүүп турар сорулгаларын шиитпирлээрде партиялың ажыл-чорудулгазына чогуур түңнеллерни үндүрүп алырының эргежок чугулазын онзалап демдеглээн.

Социализмниң ленинчи принциптерни хажыткаанының, оларан ойталаашкынның чылдагаанларын ылаптыг болгаш ажык анализтээр, партиялың болгаш улустуң төөгүлүг улуг мөзүрлүг чоруу болур Октябрьның түгүнүң адаа-биле чүүрттүң чаартылгазының үеэзинде авторитар-бюрократтыг хажыдыышкыннарның тыштыр келгенин, өөрөөрээрин, чүге оларның уржуктарын чогуур үеэзинде чайлатпаанының чылдагаанларын долузу-биле сайгарып көөр апаар.

«СЭКП төөгүзүнүң очеркториниң» утказының болгаш тургузуунуң дугайында айтырыгны комиссия чугаалажып көрген. Номну белеткеп кылырына алаан хөй чаа материалдарны киириштирип турар, ол чорук документилерге болгаш хынаттынган фактыларга даянып алган, нарын болуушкынларны боттуг кылдыр чырыдар арганы бээр. Ол утка-биле алырга, «Очеркторе» партиялың болгаш совет политиктиг чаа угаан бадаашкының ёзугу-биле ацаа чүткүлүг ажылдаарыгче ыдыг кылыр турар-дыр.

М. ГОРБАЧЕВ.

АРЫГ ОРУЛГАЗЫ 303 МУҢ

Бо үүс чылдың төөчүзүнге чедир совет ег-буле бүрүзүн аңгы квартира азы хууда бажың-биле хандырар дугайында партиялың салган сорулгазын амыдыралга боткандыларынга Бай-Хаакта ажыл-агыйлар аразында кежүп чоруур механизастаттынган колоннаның тудугжулары төлептиг улуун киирип келген. Моон мурнунда хөжүдап турган коллектив чаа удуртукчуга Александр Федорович Бочкареву сонгуп алган соонда бут кырынга турун, планнаг оваалдаларын доктаамал күүседип турар боду берген.

Ажыл-агыйны чедишкиниг чорудар дээш, бот-акшаныышкынче болгаш чарыгдалдарын боду дугаарынче кирип, коллективтиг керээ ёлүүгаар ажылдаары ажыктыг-дыр деп үзүүн билгеп, коллективтиң ажыл-ишчилери ийи чыл бурунгаар бот-акшаныышкынче болгаш чарыгдалдарын боду дугаарынче, а бир чыл бурунгаар коллективтиг керээже киргеп.

Ажыл-агыйны башкарарының чаа аргазынче киргеп соонда, коллективтиң кежигүн бүрүзүнүң даандырган ажыл-керек дээш харыысалгазы бедээн, күш-ажылга киржидгени улгаткан. Колоннаның тудугжулары бо чылдың эрткен тос айларында план ёлүүгаар 1 миллион 529 муң рубльдин тудуг-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыр турган, ону 111 муң рубльге ажыр боттандырган. Тудугжулар бо чылын «Коммунизмниң херели», «Революцияның чалбыыжы», С. Тока аттыг совхозтарга болгаш Бай-Хаак суурга база өске-даа черлерге ийи аал иштп чүрттаар 24 бажыңны тутканы, ажыглалга киирер планнаг.

Нийти шөлү 2794 дербелчин метр ийи аал иштп чүрттаар 21 бажыңны колоннаның тудугжулары эрткен тос айларда тутканы, ажыглалга киргени АКМК-ның тудугжуларының күш-ажылчы чедишкини. «Коммунизмниң херели» совхозтуң ажыл-ишчилери ийи аал иштп чүрттаар 7 бажыңны тудугжулардан хүлээп алган. Ийи аал иштп чүрттаар бир бажың удавас ажыглалга кирер. Ам ында шевердел ажылдары доостурунуң кырында келген. «Революцияның чалбыыжы» совхозка тудугжуларның тудуп берген 6 бажыңында ажыл-агыйның ишчилери кежүп киргеп, чүрттай бергеп. Пландан ажыр ийи аал иштп чүрттаар бир бажыңны бо айны төөчүлеп дужаар деп турар. Кедээнин ажыл-ишчилериге тудугжуларның чүүл бо чылдың эрткен айларында тудуп берген бажыңларының келик-чамдыының саналарга белеп мындыг-дыр.

Үнделип реформаның орулбиле Бай-Хаактың тудугжулары дидим базыңнарны кылып, коллективтиг кежигүннериниң ортузунга бот-орулга-чарыгданың ажыктыының дугайында улуг ажылды чорудуп, боттарының бар аргакурлавырларын мобилизастап келгенинин ачызында, эрткен тос айларда коллективтиг кассазынга киргеп арыг орулга 303 муң рубль болган.

Петр Сергеевич Пашкевич удурткан күш-ажылчы коллектив төөчүдели ёзулуг-ла коллективтиг орган болу бергеп. Эргелеп башкарылганың ол хүлээлгелерин күш-ажылчы коллектив төөчүдели бодуунга алган. АКМК-ның удуртулгазынга дуза чедирип, коллективтиң ажыл-хереэ дээш харыысалганы деңге үлежип келген.

Владимировка суурда 624 өөренгичи өөренир школа тудуунда ажылдап турар Владимир Силиниң, Балгазында тудугга бажыңнары тудуп турар Ефтим Хаджиевтиң тудугжу бригадалары эдлежип ажылдаар арга-биле ажылдап турар. Бригадалардың тудугжулары бо арга-биле ажылдаарга эптиниң биле бергеп болгаш ажылдың хыын тыва бергеп. Бригаданың кежигүннери Бай-Хаакта чүрттап, ооң үнүп, кирип ажылдап, бир неделя ажылдаап, ийи хонук дыштапып ап турары тудугжуларга таарымчалыг бооп турар.

Тудугжулар хорт керээни Күрстрах инспекциязы-биле чаргаш, бо албан черинге бир бажыңны Бай-Хаак суурда тудуп бергеп. Кочетово суурда шевелде кылдыр моволит бажыңнарны бо чылын тудуп эгелээн. Ийи аал иштп чүрттаар бир бажыңны тудуп доозулган. Ам ында шевердел ажылдарын кылып турар. Ол бажыңга чүрттаар өөбүделер тудугжузардан дуглуурув хүлээп алыр хүн удам чоокшуладып орар.

Коллективтиг мурнунда салдынган сорулгаларны чедишкиниг боттандырар дээш күш-ажылчы маргылдаа тудугжуларның ортузунда кадбаргаш. Александр Пискуновтуң, Ефтим Хаджиевтиң удуртукан бригадалары чарыштың мурнунда одуруунда чоруп келген. Оларның тутканы бажыңнарының шыны базы эки. Чаа бажыңнарда кежүп киргилээн ег-буледерден хомудаалар кирип көрбээн. Бирги чартык чылдың түңнеди-биле Александр Пискунов, Виктор Белоперов хаас путёвка-биле шаннаткан.

Коллектив кежигүннериниң ажылдап, чүрттаарынга таарымчалыг байдалды тургузуп бээринче колоннаның удуртулгазы сеелгу үеде кичээнгей салып турар болу бергеп. Бот-орулга-чарыгданың ачызында, коллективтиг кежигүннери чүрттаар бажың тулар айтырыг база шиитпирлеттиниң турар. Эрткен чылын бүдүрүлгенин арыг орулгазының кусели-биле ийи аал иштп чүрттаар бир бажыңны Бай-Хаак суурда тутканы. Ында бүдүрүлгенин мурнакчылары чүрттап турар.

Келир чылын арыг орулганың кусели-биле база бир мындыг бажыңны тудуп алыры көрдүүп турар.

Бут кырынга турун, ажыл-агыйны хөөгүүп орар колоннаның ажыл-ишчилериниң бедик бүдүүрүктүлүг ажылдаарынга шаптык кадып турар чүүлдер ам-даа бар. Ол чүл? Диліг материалдары-биле хандырылгада үзүктелиишкиннер бо-ла болу бээр. «Тыва агроүлетпүр тудуг» каттыжыышкынының бүдүрүлге-технологтуг четчеңээшкин эргелели тудуг материалдарыбиле четче хандырбайн турар. Владимировкада тудуун турар школаның тудуунга ам-даа 260 чагы херек. Моңа база-ла бүдүрүлге-технологтуг четчеңээшкин эргелели хандырар ужурлуг.

Районнуң ол-бо чүрттакчылыг суурларында тудуг кылып турар тудугжуларны ынай-бээр дажыглаар автобус чок. 70 километр черде тудуг тудуп турар тудугжуларны, аңаа шевердел ажылдары кылыр шевердекчилерни чаңгай, үгектеп каан чүк машинадында сөөртүп турар. Орук-чирин багай. 70 километр черге силгилип кээрге, ыңгыгыл хереэжен тудугжуларга ыыка берге бооп турарын АКМК-ның тудугжулары хомудап чугаалап турлу.

Манай-оол ОЮН.
(«Шынның» корр.).

ДЕТКИМЧЕ ДЭЭШ ӨӨРҮП ЧЕТТИРИИШКИН

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазынга меңи соңгааны-биле холбаштыр чоруткан байыр чедириишкиннерден болгаш чагаалардан эде тургустунуушкун политиканың. Бүгүзүүлелдиг XIX партия конференциялының шиитпирлерни, Советтериниң бүрүн аргезин тургузарынче угланыышкынны совет кижилериниң деткин турарын көрүп турар мен. Оларан телевиледеттингеп чаартылгаларны ам-даа улам чүткүлдүг болган чайтылыш чок чорударынче чүткүлдү билип тур мен.

Аңы-дукмалышкы социалистиг чүрттардан, коммунистиг болгаш ажылчын партиялардан байыр чедириишкиннери соруг киирип турар. Өөскө партиялардың болгаш угланыышкыннарының делегейниң калбак хөй-нинтизиниң төлөлекчилериниңден байыр чедириишкиннериге өөрүп тур мен.

Күрүнеге дээш албан-дукмалыга сонгааны-биле холбаштыр менээ байыр чедиргеп күрүне болгаш чазаптар баштынарыга, политиктиг болгаш хөй-нинтизиниң ажылдакчылары г г а, эртемденнерге болгаш культура төлөлекчилериге, даштыңы чүрттарның хамаатыларына өөрүп четтирдим. Оларның чагаалары политиктиг чаа угаан бадаашкының ёзугу-биле ацаа чүткүлүг ажылдаарыгче ыдыг кылыр турар-дыр.

М. ГОРБАЧЕВ.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Австрия Республиканың Федералдыг канцлери Ф. Враницкийниң Совет Эвиделинге чоруп турарының үшкү хүнү австри фирмалар биле совет даштыкы садыг организацияларының аразында дугуржулаларга ат салырының ёзулалынга киржилгези-биле эгелээн. Ол октябрь 12-де Москвага болган.

Федералдыг канцлериниң Совет Эвиделинче амгы аянчоруунуң үеэзинде чаа идигни алган совет-австри садыг-экономиктиг кады ажылдажылгага сонуургал улуг. Ону документилерге ат салганының соонда, ССРЭ-ниң ДХМ-ниң парлаага төөгүге ийи чүрттүң ажыл-керекчи белүктериниң төлөлекчилериниң ужуражыышкыны бүзүрелдиг-биле көргүскен. Ужуражыышкынга Ф. Враницкий австри экономика дугайында, Совет Эвидели биле Австрияның аразында харылзаалардың хөгжүдүзүнүң перспективаларының дугайында болдунуң бодалын чугаалаан. Он-он чылдарның өмүгүзүнде бистиң чүрттувус ССРЭ-биле боттуг кады ажылдажылга чорудуп келген чаңчылдыг деп, ол демдеглээн. Делегей политиказынга дирелиишкиндаа, чавырдыышкын-даа үеларинде Совет Эвидели-биле харылзаалары ол деп хемчээлдиг чугула кылдыр көрүп, делегей байдалынга үүл-бүрү өскерлиишкиннериниң салдарын болдунуң политиказынга илеретпейн келген.

Күш-ажылдың делегей хуваалдазының арганарын болгаш артык чүүлдерин Совет күрүнениң экономиктиг концепциязының кадбаа-биле ажыглаарын барымдаалап турары эргежок чугула боттуг чүүл болуп турар деп, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы В. М. Каменцев чугаалаан. Ону бис күрүүлер аразынга таймын болгаш чаагай кожа-хелбээ догуиваашкынны деткириниң болгаш быжыыдаарының, улус ажыл-агыйының айтырыгларын шиитпирлээрингe кайызының-даа ийиг бээриниң чепсээ кылдыр көрүп турар бис.

Ийи чүрттүң ажыл-керекчи бадуктериниң төлөлекчилери боттуг чугаалажыышкыннарны кылаа болгаш ужуражыышкын ажыл-ишчи болгаш чаагай сеткилдиг, ботботтарынга сонуургалды чидирбес дээш ийи таланың чүткүлүн долузу-биле идеретпейн байдалга эрткен.

* * *

Ф. Враницкий ССРЭ-ниң Эртемнер академиязынга чоруун болгаш аңаа беседелашкан. Академияның президентизи Г. И. Марчук эртемнің эң улуг төөгүзүн хөй талалыг ажыл-чорудулгазының, совет эртемнің хөгжүдүзүнүң, кол угланыышкынының дугайын чугаалап берген.

* * *

Совет Эвиделинче амгы аянчорук бистиң ийи талаалыг харылзааларывысты шынар талазы-биле экижилер болгаш ханылдыр сорулга-биле кылып турар күжеиишкиннериниң чугула кезээ болур деп, кежээ Москвага болган парлаага конференциязында ССРЭ-ге бодунуң чоруп турганының түңнелдерин Австрия Федералдыг канцлери шынчаар тодаратган.

(СЭТА).

«ШЫННЫҢ» көрүнчүнде:

БОДУНГА-ДАА, КҮРҮНЕГЕ-ДАА АЖЫКТЫГ

БАЖЫҢ САНАЙ ОГОРОДТУГ БОЛЗА

БАЯН-КОЛДА МЫНДЫГ

АЪШ-ЧЕМНИ КӨВҮДЕДИРИНИҢ БИР ЧУГУЛА МАГАДЫЛАЛЫ

Аъш-чем программазын боттандырарының бир эң чугула аргазы чонуң хууда дузалал ажыл-агыйын хогжүдери болур. Бо айтырыгже партия болган чазак улуг кичээнгейин салып келген болган моон соңгаар-даа салыр апаар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының Резолюциларында мынча дээн: «Социал-экономиктиг талага эң чугула соруга болза чонуң материалдыг чаагай чорааның эң чугула айтырыгларын шинчилээрин дургедериве болур. Хамыктың мурнунда чонуң аъш-чем-биле хандырылгалын экижидерин чедип алыр херек. Ол дээрге эң чугула социал-политиктиг айтырыг».

Бистиң республикада чонуң дузалал ажыл-агыйын хогжүдүп турарының дугаймда болук материалларда өскелерге үлегер-чижек болгу дег үүлдер, савал-оналдар бар.

Бажыңнар чанында огородтуг турарывга эң-не ол негелде болза суг-суггат болур ужурлуг. Арык-буга чок чердерге өрүмнүн кудуктарны бир кварталга, кудумчуга ады болук улуска «Рессельбурводе» деп механизастатынган колонна ийлип берип болур. Ол коллектив чагыларны хүлээп ап турар. Бо таварылгада акша-хөрөнгүни кадып алыр херек.

Кызылдың чурттакчыларының дачаларында мындыг кудуктар хой. Кудуктарны казып, электриг насостарны тургузуп алган, чоок бажыңнарының огородтарын суггарын болур долу аргалыг.

Ынчангат бажыңнарының чанында огородуг чок улуттуң хой кезии-ле ону суггарар арга чогунга чылдагаанныр болган. Ол черде чоп. Ынчангаш ам хамыктың мурнунда кудуктарны, арыктарны казарыве кол кичээнгейин күүсүнүмнер, депутаттар, херээженнер, чөвүлелдерин, профкомнар салыр ужурлуг.

ЧҮҮ ӨЗҮП ТУРАРЫЛ?

«Республикада хамаатыларның хууда дузалал ажыл-агыйын, коллективтиг сад тарылгазын база огород өстүрерин хогжүдер талазы-биле немелде хемчеглер дугайында» Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң 1983 чылдың март 23-те хүлээп алган доктаалының күүсеэдезин республиканың Улусчу контроль комитеди, агроөлетпүр комплекс ажылдаачыларының профсоюзунуң обкому база республиканың херээженнер чөвүлели-биле кады бо чылдың июль-август айларда массалыг-биле хынап көргеш. Ол хынавда үезинде кедээде чурттакчылар боттарын картофель, ногаа база кат-чимис-биле хандырарының аргазы чүл дээрзин шуут өг-бүлелерге кирип турган, бажың чанында участоктарны кончаар ажыттан турарын тодарадым, кедээ чердерге картофель, ногаа база кат-чимис өстүрүүнүң чүү шаптыктан турарының дугаймда улус-биле чугаажылаан.

Мөңгүн-Тайганың аңгы артан районнарга картофель биле ногааны, а дыка хөйүнге кат-чимис аймаан тарып өстүрүп болур дээрзин айтып каары артык эвес.

Соңгу үеде бистиң республиканың кедээ чурттакчыларының бажың чанында участоктарны ажыглаары черле эвилиг, мыны дузалал ажыл-агыйны хогжүдүп турар апарган дээрзин хынавда көргүскен. Анаа партия, совет, ажыл-агый организацияларының база херээженнер чөвүлелериниң болган чер-чер Советтериниң күүсүнүмнерінің таймыыр, организастыг ажылы улуг дөгүм болуп турарын айтыры чугула. Оон ачыгы-биле бо чылын активтерниң учётка алгыдааны кадазында 36896 өг-бүлелериниң 31898-и бажың чанында участоктуг, оларның 71,2 хуулу картофельди база ногааны тарып олуртуп турар болган.

Каа-Хем, Улуг-Хем, Таңды, Баян-Хаа районнарының өг-бүлелериниң кол нуруузу боттарының дузалал ажыл-агыйында картофель, ногаа база кат-чимис аймаан бүдүрүп өскүүлүп турарлар. Бо районнарда бажың чанында участок чок өг-бүлелер, бөс иштинде сүт-бараан ферма-лаарының ажылдаачылары база хойнуулар картофельди тарып, олуртуп алзыннар даап оларга черин ангылаан берип турары дыка таарымчалыг апарган.

Картофельди, ногаазы тарып өстүрер талазы-биле сөңгу чылдарда Каа-Хем районда алдын солун, ажыктыг дүрүмүнү бар апарган. Партия, совет органнар база ажыл-агыйларының удурткучулары чурттакчы чонуң негелде-хереглелериниң база саналдарын ёзугаар алынны турушкан, черин суггарарына, өндүрүмүнүң, үрезин салын алырының дузалажын турар. Огородуларны күүрүнүп база улустуң хуулунда кудуктарындан суггарар. Анаа үеде районда чонуң сүт-биле таңдыгар өрүмнүн шаанда 158 кудук бар, оон аңгыда огородтар суггарар чонуң хуулунда 1370 кудук бар. Сарыг-Сеп, Бүрен-Хем, Бүрен-Бай-Хаак, Ильинка, Дерзиг-Аксы суурларда чонуң сүт-биле таңдыгарының айтыры барык бүрүн шинчилеттинген. СЭКП-ниң XXV съездинде аттыг совхозтуң директориязы база Ильинка кедээ Совединиң күүсүнүмнүң ук суурлуг чурттакчыларын сүт-биле таңдыгар ханы 11 кудукту өрүмнеп кастырган, хоолайлар дамчыштыр оон сүтүнү ажылчыннар болган албан-хаакчылар ажыглап, огородун суггарын ап турар, ол ышкаш суурлуг дыка хөй өг-бүлелерге боттары хуулунда кудуктарлыг.

Огород суггарар аргалыг болган база ногаа, картофель өстүрер дүрүмүлгалыг болганда, ноо-хемчилер бо культураларны хөйү-биле тарып өстүрүп, оон бөгөй эвес дүжүттү ап келгеннер. Районның улусчу контроль комитединің бүрүмнеп алганы 4006 өг-бүлелериндеги 2370-и бажың чанында участоктарында ийзы-бүрү кат аймаан тарып өстүрүп турарлар. Мында бир эки чүүл болза чыл санында күзүн «Эң эки бажың коданы» деп социалистиг чарыштыг түмнеп турары. Амгы үеде районда 50 ажыг мындыг өг-бүлелер бар. Ильинка суурдан А. Мусахин, Бүрен-Аксыдан И. Мурытин, И. Никитин, М. Чугаев, Бүрен-Бай-Хаактан З. Тетюхина, Сарыг-Септен В. Медведев, Сүт-Бажы суурдан С. Куулар, Ч. Аныр олар чылдың-оо 1,5—3 тонна картофельди дужаан, ийзы-бүрү хевирлиг кат-чимизин тарып, өстүрүп турарлар.

Таңдыда Кедээ ажыл-агыйның дүрүмүнүң ставниязының удурткучулары ажылчыннарының база албан-хаакчыттарының огородтарын ажыдып берип, черек тавардыгада үрезин салын алырынга дузалажын турары черде дыка эки. Бо чылын Тоо сүт-бараан фермазының зоотехниги Р. Тимеева картофель үрезинин Красноярск крайдан барын салын алырынга дузалашкан, оон соонда коллективтиг огородка оны тарып олуртурүн организастаан. Амгы үеде ферманың ажылчыннары картофельден багай эвес дужутту ажаан алган, келир дүжүтке чедир картофель-биле хандырыттынган.

Огородтан бедик дужут алырында чамдык бергелер турда-даа, кедээде дыка хөй өг-бүлелер картофель биле ногааны тарып өстүрүнүн агротехниказын шыңгыы сагыышаан, чемнүчилгеге едекти ажыглап турган, чыл санында-ла эки түнелдерин чедип ап, картофельдин, ногаанын база кат-чимистин артыкшылын кооперацияның белеткел контораларына база совхозтарга чыл санында-ла дужаап турарлар. Мындыгарга Улут-Хемде Торгалыг суурдан Л. Кекоол, В. Моңгуш, Е. Сурыкина, В. Щербакова, В. Дакар, З. Сарыг-Лама, Т. Шактар-оол, Ийи-Таллан Х. Болат-оол, Кызыл районда Баян-Кол суурдан Д. Бай-Кара, Д-К. Сымчаан-оол, Ч. Серээ оларны, Таңдыда Дүргендеп В. Глебов, Ю. Макаров, А. Тас-оол болган өскелериндеги ажан болур. Олар картофельди тонна-тонналы-биле дужаан келген. Кара-Хаак, Черби, Бай-Хаак, Сүктак, Сосновка, Ильинка, Өөк, Бүрен-Аксы, Торгалыг, Шүй, Арыг-Үзүү, Владимировка суурларда дыка хөй өг-бүлелер ийзы-бүрү каттарны тарып өстүрүп турар.

Шак мындыг эки чиженнер бар. ынчалзажок чамдык районнарның, совхозтарның, улус депутаттарының кедээ база суур Советтериниң күүсүнүмнүң, совхозтарда профкомнар бажың чанында дузалал ажыл-агыйны хогжүдүп, кедээ чонуң огородтардан өзүп-чем аймаа өстүрүп алырынче чогтур кичээнгей салбайн турар.

Чурттакчы чонуң картофель, ногаа тарып өстүрүнүнде, эң ылангыя сүт-биле, үрезиннерин база кат аймаанын тарып олуртур өзүмнерин, тудут материалдары-биле хандырар талазы-биле кедээ база суур Советтериниң күүсүнүмнүң даргалары, совхозтарның директорлары дыка кошкак ажылдаан турда, чамдык райкүүсүнүмнер болган Агроөлетпүрүкром олардан шыңгыы нетевейн турары кончаап-даа таварышпас.

Районнарда хереглекчилер нинтиилеринің чамдык удурткучулары чонга тудут материалдары, картофель база ногаа үрезиннерин, насостар, огород чылыглаар материалдар садарын илдепте четпес организастаан турар. Тыванын девискээр-будуруге каттыжымышкынының арга-ыныш будурулгелериниң кол нуруузу (Чербидеп аңгыда) чонга кат-чимис аймаанын өзүмнерин садарын организастаайн келген. Өөредиичилерниң нушажыя кижизидилгезинин айтырыгларының талазы-биле чаа нетелделерге дүүштүр районнарда улус өөредилгезинин кижилеринин база школа директорларының ажылында эде тургустунуушкунуу Тыва АССР-ниң Улус өөредилге министерстволу амдыгаа чедир чемин ап шыдаваан. Дыка хөй школаларда ногаа тарып өстүрер теплицалар ажыглаа чок турарын, школа чанының участоктары сандаргейин хынаалдар кергүскен. Оон ылаңгыя, дыка хөй кедээ школалар чонуң ортузунга ногаа, картофель база кат-чимис болган чечек тарып өстүрүнүн талазы-биле таймыыр ажылынып, мурнакы дүрүмүлгаын ёзугаар тептери болбайн турар.

Бажың чанында дузалал ажыл-агыйны хогжүдүнүнде чүлер шаптыктан турарыл? Сүт чогундан огородту суггарар арга чок, дыка хөй өг-бүлелер, нүзел бар-даа болза, чаңын үрезин тып чадан, херим-кажаа кыдыр материал тыннас база огород шөлүн аңдарын күш четтинмейн турар. Кол-ла чылдагаанныр бо. Ногаа, бахчи культураларының, чечектиниң үрезинин база эвилелдиг «Семсортсемовощ» каттыжымышкынының «Семена—почтой» деп магазинин дамчыштыр чагын ап болур дээрзин кат-чимис аймаанын өзүмнерин лесничестволардан, Кедээ ажыл-агый дүрүмүлге станциязындан, Кызыл хоорайда сад эштежилгелериндеги чагыдып ап болурун хереглеп кооперациязы, профкомнар, херээженнер чөвүлелдери болгаш массалыг информация чевсектери чонга чедир таймыырлап, чарлап шыдавайн турар.

Өөвүр, Тес-Хем, Сүт-Хол, Эрзин районнарда дыка хөй суурларның өг-бүлелериниң бажың чанында участоктарында чүү-даа тарыйын турар. Үстүнде районнарда суурларга бодаарга, Шекпээр, Тээли, Кызыл-Даг, Сүт-Бажы, Кур-Чер, Шамбалыг, Ийи-Таа, Кочетоо суурларның чурттакчылары бажыңнарының чанында картофельди тарып болурунун аргазы бар-даа болза, ол аргаңы ажыглаайн турар.

Ам чүү кончалза экиз? Биредээ, бажыңнар чанында огородтарны суггарар айтырыгны шинчилээр херек. Ынчангаш Бай-Таа, Шүй, Кызыл-Даг, Аксы-Барлык, Эрги-Барлык, Барлык, Дөш-Терезин, Шеми, Тевер-Хаа, Алдан-Маадыр, Баян-Тала, Ийме, Арыг-Үзүү, Хайыракан, Элегес, Самагалдай, Берт-Даг, Ак-Эрик, Бөлдүр-Арыг, Бөлүүн-Бажы, Эрбек, Торгалыг суурларга суггарылганың чаа системазынемей тудуп, эргилерин септээр херек.

Ийнде, чер адааның суу хамдыр чыдар Бай-Хаак, Сосновка Балгазын, Кур-Чер, Шамбалыг, Аржаан, Чаа-Хол, Ак-Турут, Сарыг-Сеп, Хандагайты, Эрзин суурларга кудуктарны өрүмнеп каскаш, күрүснинің база чонуң хуулунда акша-хөрөнгүзүн-биле бажың бүрүзүнче суг дамчыдар хоолайларны шоер.

Үште, чер адааның суу хамы эвес чыдар суурларга — Тээлите, Суг-Хөлге, Хайыракана Бажын-Алаакка, Кызыл-Мажалыкка, Суг-Бажыңга, Каа-Хемге, Сукпакка чонуң күүрүн болгаш акша-хөрөнгүзүн кирештирип турган кудуктарны казар. Ынчангаш хоолайларга, оларның артык кезектериге, электри насостарынга чагыларының фондузун көвүдедирин чедип алгаш, оларны чонга садар.

Өрүмнеп каскан кудуктарның херекселлери, хол насостарын кылырын амыдыраа хандырылгазының девискээр будурулге эргелеливе даглыр болган оларны улустуң хереглеп барааннарын кыдыр чамдык будурулгелериниң илаңнына кирер. Оларны эптеп турдуларына улуска дузалажыры-биле кооперативтерин турдуар.

Дөртте, Мөңгүн-Тайганың, Өөвүрүн, Тес-Хемниң, Эрзиниң совхозтары, будурулгелери, организациялары, албан черлери картофель тарын олуртуп алыры-биле таарымчалыг черлерин дилеп тыныкаш, оларга ангылаан бөөрин Таңды, Чоон-Хемчик райкүүсүнүмнер-биле кады Агроөлетпүрүкром дарый өөренип көөр ужурлуг. Хандагайтының чамдык коллективтери картофельди Хендергейде, а Самагалдайның Таңдының Курында тарып олуртуп турар болгай.

Беште, совхозларда профкомнар, херээженнер чөвүлелери, хемчеглер, Сүт

ПАРТИЙЖИ АМЫДЫРАЛ:

отчёттар болгаш соңгулдаалар

ТОДАРГАЙ УДУРТУР

«Чыраа-Бажы» совхозтуң коммунистериниң ниити хуралынга отчёттуг үениң дургузунда парткомнуң кылып келген ажылының дугайында оон секретары Чадам-оол Түлүштүң отчёт илеткелин дыңнап, чугаалашкан.

Ажыл-агый бо чылдың тос айларында күрүнеге дужаар планныг онаалдаларын — эртти 115, сүттү 105, дуктуг 100 хуу күүсеткен. Күш-ажылчы коллективтерден Дөң-Терек сүт-бараан фермазы он ийиги беш чылдың арткан 2 чыл 9 айларында сүт бүдүрер, ону күрүнеге садарының планын күүсеткен. Эрткен үш чылдарның планныг онаалдаларын саалчы Севилбаа Ховалыг, хойжулар Чечек Монгуш, Окайты Куулар, Роза Сарыглар олар чедишкинниг күүсеткен.

Эде тургустунуушкуннуң чорудулгазында, демократизны калбартырында, ажык-чарлыг чорукту амыдыралга боттандырарында шаптыктап турар түүлдер ам-даа бар бооп турарын илеткелчи база саная берген коммунистер Ортун-Док Куулар (эмчи сестразы), Сарбаа Куулар (хойжу), Николай Кылын-оол (пенсионер), Макар Допгак (совхоз директору), Сончай-оол Ооржак (башкы) болгаш оон-даа өскелер шүгүмчүлекчи ёзу-биле сайгарып көргеш.

Совхозтуң материалдыг бүдүрүлгезинде ажылдап турар кижилериң, ылангыя малчыннарның амыдырал-чуртталгазының байдалын экижиде-ринче ажыл-агыйның улуртулгазы четпес сагын салып турар. Социал айтырыглар талазы-биле малчыннарның негелделерин чогуур деңнелге четпес кылдыр шинтпирлеп келген. Бо чылын хойжулардың 27 өг-бүлеži өглерге кыштаар, 24 коданнарда сайгылгаан чыры кириттинмөөн, малчыннарның кыштаар турлагларында чунар-бажыңнар чок. Бир эвес кыштаг бүрүзүнде чунар-бажың бар турган болза, малчыннарның кадынның байдалын экижиде-ринге, оларның культуразының деңнелин бедидеринге дыка улуг ужур-дузалыг болгаш аныяктарны мал ажылынче хаара тударынга дөгүм болур турган ийик.

Малдарның деңгилгезин, хайы хире деңгин немээнин тодаратпайн турары малчыннарның ол дээш материалдыг сонуургалын бедитпейн келгенин хойжу Сарбаа Куулар бодунуң савалынга хомудап чугаалаан. Хойжуларның төрүүр чүс баш малга онаалтыр ап турары мал төлү совхозта ортумаа-биле чүгле 63 хуу болуп турары хараадавчыг. Чер ажылын хөгжүдериниде, үнүштериниң дүжүткүрүн бедидер дээш чорудуп турар ажылдарда хөй четпестер барын коммунистер айыткан.

Партком отчёттуг үениң дургузунда партия эге организацияларынга, партбөлүктерге практиктиг боттуг дузапы эвээш чедирип, олардан партийжи негеддени кошкак тургузуп келген. Ажыл-агыйның партия организациязының үчүдунда бактаан турар 144 коммунистериниң иштиндеи чүгле 41 кижи материалдыг бүдүрүлге черлериндe ажылдап турар, партия кежигүнперинин авангардчы ролюн бедидер дээш партком, партия эге организациялары эчис сорудалыг, дээштиг ажылдарны чорударын чедип албаан. Оон уламыдан чамдык коммунистер СЭКП Уставының негелделерин каржызы-биле хажыдып, корум-чурум үреп, кем-керек үүлгедип турганы өлөрээн. Чижээ, улус депутаттарының Чыраа-Бажы көдээ Советиниң күүскомунуң даргазы турган Василий Сарыглар ажыл шагында арагалап, корум-чурум үреп турганы дээш, Байыр-оол Ооржак, Орлан-оол Куулар оор херек үүлгеткени дээш, Докпак-оол Куулар аныыр чуруму үреген дээш партияның хүрээлениннен үндүрткеннер.

Ажылчы чоннарның политиктиг, экономиктиг база комсомол өөредилгелери, бригада, өг-бүле, аренда керээлерин бөлүүгер канчаар ажылдаарын күш-ажылчы коллективтериниң кижи бүрүзүнге чедир өөредип турары өренгей. Хана пардалгазы, көскү агитация, лекция пропагандазы чогуур деңнелде эвес.

Коммунистерни кижизидериниң школазы болур партия хуралдарын белеткээринин болгаш эрттиреринин практиказы ам-даа чавыс деңнелде болуп артышаан. Ажык-чарлыг болурунга азы демократизны калбартырынга сылдаган алгаш, белеткели кошкак ажык хуралды коммунистер эрттирерге, аная олурушкан кежигүн эвес иштерге кандыг үлегерлиг, кижизидикчи салдарлыг болурул ыңчам? Оон бир чижээ: Чыраа-Бажы ортумак школазынга болуп арткан отчёт-соңгулдалыг ажык хуралды айтып болур. Ол хуралдың чапсар чокка үш шак ажыг — дөрт шак чыгыы уламчыдаанын, аная чамдык коммунистериниң катап-катап сөс алгаш, төнмес-доозулбас үр саналдаанын, «эдериичи илеткелдер» хевирлиг харылар берип турганын, харын-даа аная партия кежигүну эвес бир башкының «коммунист башкылар үлегер көргүсүнүн чоруп турда, бо кижи оларны мурнай бөөр дээрге эничок-тур» деп ажыыбиле тыныш сөглөөнин демдеглээрге-ле четчир. Аная немей база бир чижек кылдыр ажыл-агыйда коммунистериниң бо отчёт-соңгулдалыг хуралы эртеңгиниң 9 шактан эгелээш, дүнекинин 24 шакка чедир уламчыдаанын, аная соңгулдаларының бадылаашкынварын «будулгаазынныг» болдургаш, ийи удаа эрттиргенин айтыры база артык эвес.

Партком секретарының илеткелинде система чок, партияның иштики болгаш организастыг ажылдарын толаргай сайгарган анализ чок болган. Парткомнуң ында көдээ Советтерин, партия эге организацияларын, профсоюзтар, комсомол, спорт, садыг, кооператив болгаш оон-даа өске хөй-ниити организацияларын, аныаг чедерин база хөрөөженнер чөвүлелдерин канчаар удуртуп келгенин илеткелден тода билип алыры берге. Ол ышкаш кадрларны шилип алырының, оларны ажылга канчаар таарыштыр тургузарының болгаш кижизидериниң айтырыгларынга парткомнуң ролю илеткелден эскертинмес. Ол дээрге партийжи удуртулганың база бир кол чугула айтыры болгай. Оон башка кижи факторунуң дугайында хөй каас-коя сөстер эдип, шуугаан хөрөө чүү бооп!

Совхоз ажылчыларының, ында аныаг-хаакчыларның амыдырал-чуртталгазы ны ң, негелде-хомудалдарының айтырыгларын шинтпирлээрин-биле совхоз дирекциязының, көдээ Советтериниң болгаш оон-даа өске хамаарышкан аныаг, организация черлериниң ап чорудуп турар демчеглерин амыдыралга боттандырарынга партком, оон кежигүнпери кандыг салдар чедирип турганын илеткелде айытпаан.

Отчёт-соңгулдалыг хуралга парткомнуң чаа составын болгаш районнуң партия конференциязынга баар делегаттарны соңгаан.

Монге МОНГУШ.
(«Шынның» штаттан дашкаар корр.)

САНАЛ БҮРҮЗҮ КИЧЭЭНГЕЙДЕ

Кызыл районнуң партия организациязы 40 эге организациядан тургустунган. Отчёт-соңгулдалыг хуралдар партия райкомунуң бюрозунуң бадылааны график-биле СЭКП Уставынга база партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтпирингe дүүштүр организастыг арткан.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдар эгелээр мурнунда, эге организация секретарларының өөредилгезин райком организастаан. Шак-ла ындыг белеткел ажылдарын эге организациялارга актив-биле совхозтарының парткомнарының кежигүннери чоруткан. Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга белеткелди кынамчалыг, баш удур чорутканы — хуралдарның организастыг эртеринге идегалыг болган.

Отчёт-соңгулдалыг чамдык хуралдар ажык арткылаан. Коммунистер аная кандыг-кандыг айтырыгларже удуг кичээнгейни угландырганы? Эде тургустунуушкунну удуртур, ажылдың участок бүрүзүнге ону чедип алыр талазы-биле партия эге организациязының ажылын коммунистер ханы анализтеп, аная хамаарыштыр боттарының санал-оналын берген. Оон-биле кады организакчы ажылга коммунистерин башкарыкчы чоруун бедидерининг чугулазын демдеглээн шынгыы чугаа болган. Бүдүрүлгенин кол фондуларын ажыктыг ажыглаары, материалдыг үүлдерин курдавырларынга камнаалга, коммунистериниң күш-ажылчы болгаш политиктиг идеокейн, демократизны улам калбартыры база оон-даа өске айтырыгларны отчёт-соңгулдалыг хуралдарга элээн ханы сайгарган.

Партия эге организациялارының отчёт-соңгулдалыг хуралдарынга 501 коммунистен 455 кижи киришкен, ол — 90,8 хуу. Үстүнде чугаалаанын 40 эге организация отчёттуг үеде чоруткан ажылынга кандыг үнелел алганыл деп айтырыг тургустунуп келир. Оларның шуптузунуң ажылын чүгүр деп саная болуп турар.

Он беш партия эге организациялارынга отчёт-соңгулдалыг хуралдар коммунистиниң 100 хуу киржилгези-биле эрткен. «Шамбалыг», «Тере-Хөл», «Кара-Хаак», «Тиилелге» совхозтарда эге организациялارга хуралдар коммунистериниң идепкейлиг киржилгези-биле болган.

Коммунистериниң саналдарын алгат көөрге, чөптүг шүгүмчүлелдер бар: чижээ, парткомнарның талазындан профсоюзтар комитеттериниң, комсомолдуң ажыл-чорудулгазынга партийжи удуртулганы эвижидериниче, социалистиг чарыштыг, аныяктарның хостуг үеэнин шын организаставарыныче, хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдар чоруктар-биле демиселди күштелдиреринче кичээнгей кошкак деп айтып турганы чөптүт. Идеологтуг ажылда кичээнгейге алаа чогуур чүүлдер бар. Чамдык коллективтерде, бүдүрүлге черлериндe политикчөөлериниң эртип турарының деңнели чаныс. Оон аңгыда, болуп турар лекция, беседаларның шынарын эвижидер, аныяк коммунистер-биле кижизидилге ажылының деңнелин бедидер дээш чүү канчалаа эвил дээрзин коммунистер сапаалдап турган. «Тере-Хөл», «Сукпак» совхозтардан коммунистер А. И. Барым, В. Б. Түметей болгаш оон-даа өскелер партия конференциязының шинтпирлерин амыдыралга кандыг-даа айтышкын чокка боттандырар, партия организациялارының иштики ажылдарын демократчыдар талазы-биле бодалдарны саналынга илереткен. Айтырыгларны партийжи эт хуузунун ёзузу-биле көргеш турарының база тургустунуп келген бүгү айтырыгларны партия кежигүну эвестер-биле кады шинтпирлээриниң чугулазын айыткан кончут чөптүт саналдар база бар. Ылангыя коммунистиң хууда харыысалгазының талазы-биле отчёт-соңгулдалыг хуралдарга болган чугаа өөредилгелиг болуру чугаажок.

СЭКП Уставын хажык чок күүседир талазы-биле негелдеин коммунист кижи бүрүзүнден күштелдиреринден саная бергеннер демдеглеп, боттидепкейн чавыс партия кежигүну кижилер-биле ажылды күштелдиреринин чугулазын айыткан доштиг саналдар бар. Ол дугайын «Тере-Хөл» совхозтан коммунист эмчи фельдшери К. К. Кыргыс, «Сукпак» совхозта партком секретары Ш. С. Овдар, «Кара-Хаак» совхозтуң директору партия кежигүну эвес М. П. Петров олар боттарының саналларынга чугаалааннар.

Партия организациялارында хүлээп алдынган шинтпирлерни күүселдеп, аная контроль кошкак дээрзин шүгүмчүлеп турары, шынап-ла, чөптүт. Шак ындыг байдалдан чамдык шинтпирлер боттанышкын чок, саазын кырында артып каап турары таварылга эвес.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга Советтерин ажыл-чорудулгазынга чөптүт шүгүмчүлелдер база болган. Оларның бөгүнгү ажылы эде тургустунуушкуннуң негелдеринге ыракта дүүшпейн турар. Коммунистер — Сукпак ортумак школазының башкызы Б. И. Араптан, СЭКП райкомунуң кежигүну «Тиилелге» совхозтуң малчыны Т. И. Баавыл школаларының, культура болгаш кадык камгалал аныаг черлериниң баазалың быжыглаар айтырыглар чогуур кичээнгейни, толаргай шинтпирни негеп турарын чугаалааннар. Чурттап олурары оран-бажыңның байдалын эвижидери негеттинип турар башкылар, эмнелге, культура ажылдакчылары эвээш эвес. Арагалаар, эзирлер суксуннарны болу кылыр чоруктар-биле демиселди, хөй-ниитиниң корум-чурумун быжыглаар дээн чижектиг чугула айтырыгларны Советтериниң кошкак шинтпирлеп турары хуралга сапаал берген коммунистини, партия кежигүну эвестерин дүвүреп турар. Ынчангаш ол талазы-биле чамдык боттут саналларны киргеген таварылга эвес.

«Кара-Хаак», «Тере-Хөл» совхозтарның, «Тиилелге» совхозтуң ажылчын кооперациязының партия эге организацияларының ажылында бар чамдык четпестерни отчёт-соңгулдалыг хуралдарга айыткан. Партия хуралдарын үзер чоруктар ында бар.

Отчёт-соңгулдалыг хуралдарга коммунистерин кылганы шүгүмчүлелдиг саналдарын партия райкому өөренип көрүп, оларны боттандырар талазы-биле хемчегларни ажылдап кылын турар.

Кок-оол КУУЛАР.
СЭКП Кызыл райкомунуң инструктору.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң өөрүшүүлүнден шаңнаары болза:

БАЙ-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругу бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергеи-биле

Хертек Алдын-кыс Шожаповна — «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергеи-биле

Сегбе Чечек Хертековна — Тээли суурда өг-бүле эмзи.

Хомушку Татьяна Серемаевна — «Мурнакчы» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергеи-биле

Иргит Зоя Ажыкхаевна — районнуң хлеб быжырыкчызы.

Хертек Галина Дажыевна — «Кара-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергеи-биле

Апыш Анна Сарыг-ооловна — улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң улус өөредилге килдизиниң бухгалтери.

Күжүгет Валентина Кызыл-ооловна — «Кара-Хөл» совхозтуң иеви-садының ажылчыны.

Күжүгет Зоя Допчун-ооловна — районнуң магазининің ажылчыны.

Салчак Татьяна Хүлер-ооловна — Тээли суурда өг-бүле эмзи.

Салчак Уран Намзыраевна — Шуй ортумак школазының ажылчыны.

Салчак Чадамба Салчаковна — районнуң төп эмнелгезинің эмчи сестразы.

Седип Светлана Маңзырыкчыевна — улус депутаттарының район Советиниң күүскомунуң социал хандырылга килдизиниң инспектору.

Хертек Байланмаа Адыг-ооловна — «Мурнакчы» совхозтуң ажылчыны.

Чимит Вера Чимитовна — Куртрахование инспекциязының агентизи.

Чойгал Денденмаа Сандыковна — районнуң төп эмнелгезинің эмчи сестразы.

ЧӨӨН-ХЕМЧИК РАЙОНДАН

Сес уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергеи-биле

Дамбаа Чечекмаа Эдер-ооловна — районнуң хорылзаа белдириниң Хөндергей салбырының почтальоны.

Донгак Саяна Сарыг-ооловна — Тере-Хая ортумак школазының техажылчыны.

Шагжы Раиса Санчыевна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Чеди уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергеи-биле

Ооржак Намчалмаа Арандоловна — Чыргакы суурда медпункттуң санитарказы.

Хомушку Александра Самбуевна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергеи-биле

Донгак Клара Демчуковна — «Тыва» совхозтуң иеви-садының кижизидикчи башкылы.

Куулар Кара-кыс Танововна — Чыраа-Бажы ортумак школазының башкызы.

Куулар Лариса Боттут-ооловна — Тере-Хая ортумак школазының ажылчыны.

Монгуш Галина Седеновна — «Чыраа-Бажы» совхозтуң ажылчыны.

Олчат-оол Лариса Сергеевна — «Чыраа-Бажы» ортумак школазының ажылчыны.

Сарыг Надежда Ламжаповна — Чыраа-Бажы ортумак школазының пионервожатыйы.

Сат Ирина Калзановна — Тере-Хая ортумак школазының башкызы.

КАА-ХЕМ РАЙОНДАН

Тос уругу бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергеи-биле

Огородникова Лариса Валентиновна — Тываның геология-шинчилел экспедициязының дузалал ажыл-агыйының ажылчыны.

Беш уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергеи-биле

Бичe-оол Раиса Дуктаровна — «Совет Тыва» совхозтуң ажылчыны.

Кейгуниай Татар-кыс Мижит-ооловна — Сүт-Бажы суурда Культура башкызының директору.

Монгуш Чечекмаа Седен-ооловна — «Енисей» совхозтуң ажылчыны.

Шагдыр Любовь Бадыевна — «Ленинчи орук» совхозтуң ветфельдшери.

КЫЗЫЛ РАЙОНДАН

Чеди уругу бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергеи-биле

Монгуш Галина Хаварбеевна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергеи-биле

Мекнер-оол Лидия Михайловна — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Хүндүжүк Дина Ховалыговна — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергеи-биле

Байкара Галина Зинновьевна — «Х Улуг хурал» совхозтуң ажылчыны.

Колупаева Зинаида Яковлевна — районнуң холушкан барааннар садымының өскүжызы.

Синел Вера Кыргысовна — «Кара-Хөл» совхозтуң иеви-садының кижизидикчи башкызы.

Хертек Роза Кара-ооловна — Кем-Тей ортумак школазының башкызы.

Ховалыг Галина Макововна — «Шамбалыг» совхозтуң ажылчыны.

МӨНГҮН-ТАЙГА РАЙОНДАН

Тос уругу бөжаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң I чергеи-биле

Хертек Оюмаа Хомушкуевна — райудетпир комбинатының даравыкчызы.

Чеди уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергеи-биле

Иргит Любовь Александровна — мал аарыглары-биле демисел чорудар станциязының ветфельдшери.

Казан-оол Кара-кыс Салчаковна — районнуң столовазының повары.

Алды уругу бөжаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергеи-биле

Довар-оол Өшкү-Саар Иргитовна — районнуң столовазының повары.

Иргит Анна Семеновна — Бүрен ортумак школазының кижизидикчи башкызы.

Иргит Анна Тюлюшевна — Кызыл-Хая ортумак школазының башкызы.

Куда Серен Хертековна — Мөгөн-Бүрен ортумак школазының башкызы.

Куда Тамара Оюн-ооловна — районнуң столовазының повары.

(Үлеглеңнери).

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы

Тыва АССР-ниң

Журналистер эвилелинде

БЕДИК ХАРЫЫСАЛГА-БИЛЕ

Партия организацияларының ажылын, эде тургустунуушкунну боттандырар талазы-биле оларның практиктиг ажыл-чорудулгазын пардалгага, теле база радио дамчыдылгаларга үениң негелдеринге дүүштүр чырыдарының хевирлерин болгаш аргаларын эдеп чыварының, журналисчи чаа арга-шинтпирлерниң дугайында айтырыгны республиканың Журналистер эвилелиниң баштаар черинин эзлчеглиг пленумунга ыыннап чугаалашкан.

Баштаар чернин даргазының орадакчызы В. С. Шаравиниң илеткелинде база «Хемчиктиң сылдызы» солунуң редактору В. У. Хомушкунуң, радио дамчыдылгазының кол редактору Б. С. Маадының, пардалганың хоочуну Т. В. Сермакминиң, СЭКП обкомунуң пардалга секторунуң эргелекчизи В. Ф. Чадамбаның болгаш өскелериниң-даа саналдарынга Бүгү-эвилелдің XIX партконференциязының шинтпирлериниге дүүштүр партия комитеттериниң, партия эге организацияларының эде тургустунуушкунуң талазы-биле ажылының дуржулгазын идепкейлиг, ажыл-херекти билир болгаш харыысалга-биле чырыдарынга журналистерниң, массалыг информация база пропаганданың чепсектериниң чогаадыкчы коллективтериниң кол сорудаларын тодаргай айыткылаан.

ЧӨВҮЛЕЛДИ ТУРГУСКАН

Республиканың Журналистер эвилелиниң профессионал этика болгаш арге-хүлээлге талазы-биле Чөвүлелиниң составын баштаар черниң пленуму бадылаан. Чөвүлелдің составында «Шын» солунуң редакторунуң орадакчызы **А. С. Дембирель** — чөвүлелдің даргазы, Тыва АССР-ниң телерадиокуркомунуң даргазының орадакчызы **В. В. Журавлев** — чөвүлелдің даргазының орадакчызы, Барын-Хемчик районнуң «Хемчиктиң сылдызы» солунуң редактору **В. У. Хомушку**, пардалганың хоочуну **Л. П. Кенин-Лопсан**, СЭКП обкомунуң пардалга секторунуң инструктору **М. С. Мапецкая**, радио дамчыдылгазының редактору, Бүртелерадиокомнуң журналистериниң эге организациязының секретары **Ч. М-Н. Кенден**, ТДПЭШИ-ниң теогу секторунуң эргелекчизи **М. С. Байыр-оол**, «Тувинская правда» солунуң редакторунуң орадакчызы **А. Г. Богдановский**, пардалганың хоочуну **Ю. Ш. Кюнзегеш** олар киргеш.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДӘӘЛЕРИ

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

◆ БУДАПЕШТ. Венгриниң соңгу талазында Эгер хоорайга амыдыралдың арага ишпес хевирин калбаа-биле пропагандалаарынга телевидение дамчыдылгаларын сайгыраргайжыдарының айтырыгларынга турараскаан семинар болган. Оон ажылынга 19 чурттан, оон иштинде Совет Эвилелиниңдеи келген тележурналистер, педагогтар, психологтар болгаш социологтар киришкен. Янзы-бүрү күрүнелериниң телеэлекчилери аңгы-аңгы назылыг болуктериниң кадыкшылын камгалаарының айтырыгларының талазы-биле боттарының эн-не эки теледамчыдылгаларын көргүскеннер. Семинар үезинде оон киржикчилерни информация солчулгазының талазы-биле соолгу техниктиг чедишкиннер-биле танышканнар. Аная амыдыралдың арага ишпес хевирин пропагандалаар талазы-биле методиканы сайгыраргайжыдарының болгаш эртем-тайылбырлыг телепрограммаларының деңнелин бедидерининң айтырыгларын чугаалажып көргеш.

◆ БУХАРЕСТ. Совет болгаш румын специалистер Исакча дээр румын хоорайның чанында Дунайны кежир суг адаа-биле кешкен дамчыдыкчының ийиги шугумун тударын дооскан. Узуну 1600 метр ол дамчыдыкчы болза Урсенгойдан бойдуг газының Румынияның болгаш Болгарияның девискээрин дамчыштыр Турция, Греция болгаш өске-даа чурттарже чоруткан газ дамчыдыкчызының бир кезээ болуп турар.

Монтаж ажылдарын румын специалистер-биле сырый кады ажылдажылганың түпелинде боттандырын чоруткан. Олар 700 муң кубометр черни казып үндүргеннер. Аная совет специалистер дамчыдыкчыны салган.

◆ ПЕКИН. Амгы үеде Кыдатта даштыкыже үндүр садар барааннар бүдүрүп турар 20 муң ажыг волость болгаш суурлар бүдүрүлгелери бар. Чүгле соолгу чылда ындыг бүдүрүлгелериниң савы 90 хуу өскен, а оларның дашкаар үндүр садын турар продукциязы 50 хуу өскен.

«Пинчин жибао» солунуңуң деңгелеп турары-биле алырга, ындыг бүдүрүлгелериниң делегей рынокунче үнгеин Кыдатта чорудып турар экономиктиг система реформазының кеску болуушкуну болу берген. Ол бүдүрүлгелер болдуунда көдээ ажылагый продукциязын болбаазырадып кылын турар. Ажыл-агый талазы-биле боттускайлаң чоруктуг алгаш, ол бүдүрүлгелер даштыкы рынокту негелдеңнин дүргенин-биле билип алгаш, боттарының түкей арганларын база онзагай чүүлдерин эн-не дээрзин-биле ажыглай берген. Волость болгаш суурлар бүдүрүлгелериниң бодунуң продукциязының тыныарын экижидип, оон ассортиментизин доктаамал чаартып турары оларга даштыкы рынокка быжыг турушту эдеп алыр арганы берген. Чүгле соолгу чылларда барааннарның муң ажыг хевирлерге «дээдиг шынарның продукциязы» деп демдекте алган. Оларның арасында эзт болгаш балык консервалары, чай, конфеттер, пукаттар бар. Ол бараанның арасында 16-зы делегей делгелгелериниң алдын болгаш мөнгүн медальдарын алган.

(СЭТА).

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

ВЕНА. (СЭТА). Австрияның оралакчы канцлери, даштыкы херектер министри Алоис Мок космосче совет-австри каттышкан үжүдүушкүн дугайында Москвага чаргап дугуржулганы деткип байыр чедиргген. Ол документ «Австрияга чүгле эртем талазы-биле эвес, харын политика талазы-биле кончут улуг ужур-дузалыг» деп, ол онзалеп демдеглээн.

Космосче үжүдүушкунга киржири-биле австри аныяктарны совет специалистериниң белеткен турары-биле кады космос делгемин өөренип иеорүүге кады ажылдажылганың совет-австри программазы Совет Эвилелиниңдеи-биле Австрияның янзы-бүрү эртем шинчиледелдерин чорударын баш удур көрүп турар. Ол шинчиледелер «австри үлетпүрге база улуг ужур-дузалыг» болур деп, Мок онзадап айыткан.

КЫСКА МЕДӘӘЛЕР

ПАРИЖ. Чамдык профсоюзларының, оон иштинде Франциянын күш-ажылдын Бүгү-иштп конфедерациязының хөделиишкиннер хүнүн эртиргеп. Парижте болгаш өске-даа хоорайларда эмчи сестраларының, санитарларның, медицинаның өске-даа ажылдакчыларының массалыг чыскаалдары болгаш ажыл соксадыышкыннары бооп турар. Соолгу чылдарда медицина ажылдакчыларының амыдырал деңнелиниң кудулап, ажыл, телевиряа кызырын, күш-ажылдын байдалы баксырап турарынга олар ужурланып турар. Медицинаның мун-мун ажылдакчылары октябрь 6-да Парижте калык камгалал министерствозунуң бажыңынын чанынга чыгып келгеп, тургустуна берген берге байдалды чайладыгын чазактаа негээн.

ЛУАНДА. Анголаны хоотаарының улусчу чепсектиг күштери сентябрь 28-тен октябрь 4-ке чедир үеде УНИТА-ның дээрбечи болуктериге хамааржыр 145 дээрбечиниң узуткаан. Анголаның элээн кат можуларына чоруткан операцияларының түпелинде дээрбечилердеи хөй санныг боо-чепсекти болгаш ок-чемзекти хуваап алганын ында чарлаан дыңнадыгда айтып турар.

(СЭТА).

ДЕМИСЕЛ КҮШТЕЛГЕН

ПАРИЖ. (СЭТА). Франциянда бо неделяның эгезин социал дүшкүүрлүг чоруктуг чидиг-деңгеин-биле демдеглеттиргеп. Күрүне радиозунда болгаш телевидениезинде болган күш-ажылчы месиядежиннинкин оожургаан четтикпейн турда-ла, алзын кат өске адырларның ажылчы чонунуң хеделиишкиннери калбара берген.

Ле-Манда «Рено» дээр автомобиль тудар фирманың заводунга ажыл соксадыышкыны болган. Ажылчыннар администрациядан күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң өскенин-биле холбаштыр ажыл телевиряа улгаттырарын негээннер. Ынчалза-даа компаниянын дирекциязы бүдүрүлгелериниде ажыл соксадыышкынын базарын ораадажып, кандыг-даа негелдеин хандырарындан ойталаан.

Эмчи сестралары боттарының күш-ажылының телевиряа эжиидерин чедип алыры-биле ажыл соксадыышкынын катап эгелээннер. Эмчиниң бичe ажылдакчыларының негелделеринин чөптүүн президент Франсуа Миттеран миниң көөр ужурга таварышкан, ынчалза-даа ол айтырыны дүргеп шинтпирлээриниң аргазы чок деп көргеп.

Найысылаа метрозунуң элээн кат шугумларының машиннистери ажыл соксадын турар. Ажыл соксадышкынының демиселинде эге школалар башкылары, почта ажылдакчылары, судно чудукчулары киржи берген. Харын-даа Парижтин эн хөй кижи кээп коор чери — Эйфель суургазы безин корукчуларын хуваап албайн турар. Оон ажылдакчылары күш-ажылдың телевиряа бедидерин негеп, ажылын соксатканнар.

Бүгү-де черлерде ажылчы чон бодунуң эргелерин дээш демиселге киржип, хөй ынцциативаларны үндүрүп турар деп, Күш-ажылдың Бүгү-иштп конфедерациязының чиргине секретарь Анри Краскиниң «Юманите» солунда парлаан чүүлүнде айтып турар. Кижилер боттуг ажыл телевиряаның болгаш пенсияларының тончу чок кудулаашкыны-биле, социал чаалал алышкыннарны чок кылып турары-биле эптежирин күзеейн турар. Октябрь 18-те ажылчы чоннарның эргелерин камгалаарының бүгү-иштп хүнүн чорударын Бүгү-иштп федерациязы деткип турар деп, ол айткан.

Аляжирде Гардая хоорайны болгаш Мзаб шынаада оон эдеринчи дөрт хоорайны ЮНЕСКО-нуң камгаладынга турар төөгүнүң болгаш культураның турараскаалдары кыздыр чарлаан.

ЧУРУКТА: Гардаяда транспорттуң кол хевири — алчагеннер. Оларны бичин оолдар ыы ак саалдыг кырганнар мунар.

СЭТА-ның фотохроникалы.

ССРЭ-ниң Сан министерствозундан, ССРЭ-ниң Күрүне банкызындан

АРХИТЕКТУРАНЫҢ, ТӨӨГҮНҮҢ БОЛГАШ КУЛЬТУРАНЫҢ ТУРАСКААЛДАРЫНЫҢ ХЕВИРИН КӨРГҮСКЕН ТУРАСКААЛ ЧООСТАРНЫ СААРЫЛГАЖЕ ҮНДҮРЕР ДУГАЙЫНДА

1988 чылдың октябрь 12-де 5 рубль үнелиг турасканал үш хевиринің чоостарын саарылгаже үндүрген, оларда Петр Бирге турасканалды (Ленинград хоорай, Декабристер шөлү), «Россияның муң чылы» турасканалды (Новгород хоорай) болгаш Софийа дугайын (Киев хоорай) көргүскен.

Турасканал чоостарны ак өскүүт чес-никель холуксаадан кылыр болгаш 35 мм диаметрлиг төгерик хевиринде болур.

Чоостарның арын болгаш арты талазында төгериктиг долгандыр эриктелдир хаажылаан.

Чоостың арын талазында ССРЭ-ниң Күрүне сүлдезин болгаш «СССР», «5 рублей» болгаш «1988» деп бижиктерлиг.

Артыы талазында:

— бир чооста Ленинград хоорайда Декабристер шөлүнде Петр Бирге турасканалың хевирин (скульпторлары Э. М. Фалькове, М. А. Колло) Петроповлов шинээнің барааныңның мурнунда турар кылдыр дестейтир көргүскен, ыында үстүнде долгандырыгда «Памятник Петру Первому», аданда — «Ленинград» болгаш он талазында — «1782» (турасканалды ажыткан чылы) деп бижиктерлиг болур.

— өскү чооста Новгород хоорайда «Россияның муң чылы» турасканалдың дөстегер хевирин (скульптор М. О. Микешин), мыштарны болгаш фонарьларны көргүскен, а ол ышкаш үстүнде долгандырыгда— Памятник «Тысячелетие России», аданда «Новгород» болгаш солагай талазында «1862» (турасканалды ажыткан чылы) деп бижиктерлиг болур.

— үшкү чооста Киев хоорайда Софийа дугайының дөстегер хевирин болгаш мыштарны көргүскен, а ол ышкаш үстүнде долгандырыгда Киев хоорай (Киев хоорай) көргүскен.

Турасканал чоостарны ак өскүүт чес-никель холуксаадан кылыр болгаш 35 мм диаметрлиг төгерик хевиринде болур.

Чоостарның арын болгаш арты талазында төгериктиг долгандыр эриктелдир хаажылаан.

Чоостың арын талазында ССРЭ-ниң Күрүне сүлдезин болгаш «СССР», «5 рублей» болгаш «1988» деп бижиктерлиг.

Артыы талазында:

— бир чооста Ленинград хоорайда Декабристер шөлүнде Петр Бирге турасканалың хевирин (скульптолары Э. М. Фалькове, М. А. Колло) Петроповлов шинээнің барааныңның мурнунда турар кылдыр дестейтир көргүскен, ыында үстүнде долгандырыгда «Памятник Петру Первому», аданда — «Ленинград» болгаш он талазында — «1782» (турасканалды ажыткан чылы) деп бижиктерлиг болур.

— өскү чооста Новгород хоорайда «Россияның муң чылы» турасканалдың дөстегер хевирин (скульптор М. О. Микешин), мыштарны болгаш фонарьларны көргүскен, а ол ышкаш үстүнде долгандырыгда— Памятник «Тысячелетие России», аданда «Новгород» болгаш солагай талазында «1862» (турасканалды ажыткан чылы) деп бижиктерлиг болур.

— үшкү чооста Киев хоорайда Софийа дугайының дөстегер хевирин болгаш мыштарны болгаш фонарьларны көргүскен, а ол ышкаш үстүнде долгандырыгда — Памятник «Тысячелетие России», аданда «Новгород» болгаш солагай талазында «1862» (турасканалды ажыткан чылы) деп бижиктерлиг болур.

Ол чөреннерни адып-боолап өлүрүп чиирв-биле сыныртажып турар кижилер-даа чок боор чүве чораан. Чөреннің чедери багай ат-мөнгүн четпес амытан-на болгай. Ол үеде хову чурттуг араттарга боо-монгу деп чүве бар эвес. Ийи-чангыс кижилерге чактыр, дүүрге боолар турган-ны харын.

Тес-Хемниң агып бадып чыдар сугларлыг оожум ушуна ан-мен, кат-чимис базы-ла байдак турган. Хемниң зөлөк булуңнарында күзүн, кыжын чыжыргана алдын-сарыг апаргаш турар. Чыжыргананың дүжүткүрүнде сыны бедин угбас, черже эглип бадып көр. Оны сытар, чыр кижилер-даа чок. Аалдарының уруттары, оолдары ыида-таа аска өйлеп чыып чиир. Чыжыргананы кыжын соокта чыын чиирге, кижи соокка донар байтыгай, харын-даа чылыгып, дерилдин көр.

Тестин булуңнарында эликтер, коданнар, морзуктар боза маңнажып чоруур, ыидамында чемненип олурғулаар чүве. Күзүн хар чатталак, чер карё турда, коданнар чыжыргана, чодураа сыптарының дестеринде ак мөөгүлер дет чыткылаар, сарыг бүрүге сыдыртқайдыр маңнажып чоруурлар. Күртүлер хадынар баштарында бөлүк-бөлүү-биле чемненип олурғулаар. Берт-Даганың бедиктеринге сыныыйгак, элик-хүлбүс, буур-будан, тарбаган болгаш өскеде аңнар өлбек турган. Ам ховартаан-дыр.

Ылчан кижилерниң бойдуска ынаан кайгаар мен. Арга-арыгны, кат-чимисти камгалаар, камнаар талазы-биле эки турган. Аалдарының өгдери чүүле нургаг, ушкан ыыт, нургаг будуктан өске ол ыыш ужуруп, ону токпактап, нургадып чорбаан. Теректерниң нургаг, нуу будуктарын черде ушкан ыыштарны балды-биле доораап, чүүктеп одап чорду. Турган ыыштың нургаг будуун баг бажынга дөмөк ыыт, ону төөбек даш багдаап, шалбаадап, сын тыртын бадырар чораан.

Ам кандыг-дыр бис? Хемнеңде аалдар, суурлар чанында нургаг ыыштар, будуктар ирип чыдар. Оон арезы-биле аттыг хамаанчок, чадаг кижилер эртер арга чок. Бензин кудуп алгаш ажылдадыр хирээ-биле чүүле эки дөмөн дыттарны шилип турган, одура хирээлөөш, машинага чүдүрүп аппаар-дыр.

Мен бичин чоруур шаанда, ол ыыш будуу сыгар, кат-чимис сыны саспа базарга, ада-не, аалдың улут кижилери кижини дыка-ла чемнеп өлүр чүве. Кижи бичиизинде ат дөмөн хаак мунун чораан. Ону чүүле мен эвес, улут назылыг номчукчу эки билир. Үш хаак сып алыр дизе (хаактарының бирээзи —аңы, бирээзи — четкен аңы, бирээзи — кымчыны болур), улут улустан чоппээредип алыр.

Амгы байдалывыс кандыг-дыр. Аржаанларда, чазаалгада, күрегдерде, эвээт ыыштыг хемнерде кат-чимисти, арга-арыгны камнаар те базым, үрегдеп турар-дыр бис. Хемнерде, хөлдерде кас, өдүрек, балык эвээжээн-дир.

Бойдус камгаладының талазы-биле хууда саналым ыыдыг. Бирээде, төө-даа, өдүү-даа черлерде ау кадагаланып, солуттунмас, ажыл ыыдбас, төтчеглекчилер-биле ыынгыы дежисел чоруулас охотоведтерни, өгерьзерни солаап, оларның орнунга бойдуска ёзулуг ыыт, ажыыга бердинген кижилерни киирер. Ийиде, арга-ыыт кыргын-ыдыыр бешинчиг хирээлерни өн шыңгыы үүйт, контролга турғузар. Ол хирээлерни үүлүг тудуг кылдырыга ажыглаар. Хуу кижилерге ыыдыг хирээлерни машина, бөө садары-биле дөмей оочурга турғускат, арга-ыыт органнары оларны үүйтка алыр болгаш контрольдаар. Үүте, хуу кижилериң каадаа торудбас вездеход машиналарны шыңгыы контролга алгаш, доскуулдарыны, туска дружиналарны ажылын үндезинин-биле эккиидер. Дөртте, албан-дужаалдыг даңгаларда (район, суму, республика хемчээлдит) хуртун бооларны чаңгыс черге ажы анныыр-тывыш албан черлериңе мөөнөөн, аңаа шыгжаткаш, анныыр сезонунда бергеш, дедир дужаатты-ва. Беште, лицензиялары үүлүг анныыр-тывыш черлериңе штатта турар аңчыдарыга бергеш, аңчыларның санын кызырар.

Чоону ШУЛУУ-МААДЫР.
Күш-ажылдың хөөчүү.

САНАЛЫМ МЫНДЫГ

Мен бо чүүлүмге болумнуң тодаргай саналдарымны киирип, бойдусту камгалаар, камнаар даш мен ышкаш сагыш аарып чоруур эшеңгөрүмнүң саналдарын база деткип турар мен. Саналдарымны илередир мурнунда, шаанда болгаш амгы үеде бойдуска хамаарылгазысты илередип көрейн. Бичин, школачы болгаш эдээн чоруур шаанда, Тес-Хемниң делгемнериңе, Берт-Даганың бедиктериңе амыыг болгаш амы чок бойдус кандыг турганын, ам канчаг барганын?

1944 чылдың кыжы. Дайын үеэн. Ылчаарда аалдыыс Тестің солагай талазы, ам «Кызыгаар» совхозтуң төвү Ак-Эрик суурнуң адаа. Агар ховузунуң Иштин-Хаваакка кыштап турган. Ылчан Агар ховузунга муң-муң чөреннер хову сынмас, хоор-сарыг апаргаш, кодан хойлар-биле кожа оттап чоруур чүве. Аалдыстың улут кижилери «хой одарын ыыраан каштар» даап, ол эңме-сан чок чөреннерни одардан ирады сыныып турарын көргөн мен.

Ол чөреннерни адып-боолап өлүрүп чиирв-биле сыныртажып турар кижилер-даа чок боор чүве чораан. Чөреннің чедери багай ат-мөнгүн четпес амытан-на болгай. Ол үеде хову чурттуг араттарга боо-монгу деп чүве бар эвес. Ийи-чангыс кижилерге чактыр, дүүрге боолар турган-на харын.

Тес-Хемниң агып бадып чыдар сугларлыг оожум ушуна ан-мен, кат-чимис базы-ла байдак турган. Хемниң зөлөк булуңнарында күзүн, кыжын чыжыргана алдын-сарыг апаргаш турар. Чыжыргананың дүжүткүрүнде сыны бедин угбас, черже эглип бадып көр. Оны сытар, чыр кижилер-даа чок. Аалдарының уруттары, оолдары ыида-таа аска өйлеп чыып чиир. Чыжыргананы кыжын соокта чыын чиирге, кижи соокка донар байтыгай, харын-даа чылыгып, дерилдин көр.

Тестің булуңнарында эликтер, коданнар, морзуктар боза маңнажып чоруур, ыидамында чемненип олурғулаар чүве. Күзүн хар чатталак, чер карё турда, коданнар чыжыргана, чодураа сыптарының дестеринде ак мөөгүлер дет чыткылаар, сарыг бүрүге сыдыртқайдыр маңнажып чоруурлар. Күртүлер хадынар баштарында бөлүк-бөлүү-биле чемненип олурғулаар. Берт-Даганың бедиктериңе сыныыйгак, элик-хүлбүс, буур-будан, тарбаган болгаш өскеде аңнар өлбек турган. Ам ховартаан-дыр.

Ылчан кижилерниң бойдуска ынаан кайгаар мен. Арга-арыгны, кат-чимисти камгалаар, камнаар талазы-биле эки турган. Аалдарының өгдери чүүле нургаг, ушкан ыыт, нургаг будуктан өске ол ыыш ужуруп, ону токпактап, нургадып чорбаан. Теректерниң нургаг, нуу будуктарын черде ушкан ыыштарны балды-биле доораап, чүүктеп одап чорду. Турган ыыштың нургаг будуун баг бажынга дөмөк ыыт, ону төөбек даш багдаап, шалбаадап, сын тыртын бадырар чораан.

Ам кандыг-дыр бис? Хемнеңде аалдар, суурлар чанында нургаг ыыштар, будуктар ирип чыдар. Оон арезы-биле аттыг хамаанчок, чадаг кижилер эртер арга чок. Бензин кудуп алгаш ажылдадыр хирээ-биле чүүле эки дөмөн дыттарны шилип турган, одура хирээлөөш, машинага чүдүрүп аппаар-дыр.

Мен бичин чоруур шаанда, ол ыыш будуу сыгар, кат-чимис сыны саспа базарга, ада-не, аалдың улут кижилери кижини дыка-ла чемнеп өлүр чүве. Кижи бичиизинде ат дөмөн хаак мунун чораан. Ону чүүле мен эвес, улут назылыг номчукчу эки билир. Үш хаак сып алыр дизе (хаактарының бирээзи —аңы, бирээзи — четкен аңы, бирээзи — кымчыны болур), улут улустан чоппээредип алыр.

Амгы байдалывыс кандыг-дыр. Аржаанларда, чазаалгада, күрегдерде, эвээт ыыштыг хемнерде кат-чимисти, арга-арыгны камнаар те базым, үрегдеп турар-дыр бис. Хемнерде, хөлдерде кас, өдүрек, балык эвээжээн-дир.

Бойдус камгаладының талазы-биле хууда саналым ыыдыг. Бирээде, төө-даа, өдүү-даа черлерде ау кадагаланып, солуттунмас, ажыл ыыдбас, төтчеглекчилер-биле ыынгыы дежисел чоруулас охотоведтерни, өгерьзерни солаап, оларның орнунга бойдуска ёзулуг ыыт, ажыыга бердинген кижилерни киирер. Ийиде, арга-ыыт кыргын-ыдыыр бешинчиг хирээлерни өн шыңгыы үүйт, контролга турғузар. Ол хирээлерни үүлүг тудуг кылдырыга ажыглаар. Хуу кижилерге ыыдыг хирээлерни машина, бөө садары-биле дөмей оочурга турғускат, арга-ыыт органнары оларны үүйтка алыр болгаш контрольдаар. Үүте, хуу кижилериң каадаа торудбас вездеход машиналарны шыңгыы контролга алгаш, доскуулдарыны, туска дружиналарны ажылын үндезинин-биле эккиидер. Дөртте, албан-дужаалдыг даңгаларда (район, суму, республика хемчээлдит) хуртун бооларны чаңгыс черге ажы анныыр-тывыш албан черлериңе мөөнөөн, аңаа шыгжаткаш, анныыр сезонунда бергеш, дедир дужаатты-ва. Беште, лицензиялары үүлүг анныыр-тывыш черлериңе штатта турар аңчыдарыга бергеш, аңчыларның санын кызырар.

Чоону ШУЛУУ-МААДЫР.
Күш-ажылдың хөөчүү.

ХУМАГАЛАЛ-БИЛЕ

Редакцияның почтазында бойдус камгалалыга хамаарышкан өскүш эвес чагаалар ирип турар. Үнүш-бойдусту, дириг амытаннарны камгаларын, хем-сугларын, агаарының арыг болурун чедип алырын авторлар чугула айтырыг кылдыр көрүп, боттарының саналдарын киирип турарлар. Ам оларның чамдыктарының уткалын номчукчуларга таныштырып көрөлүннер.

Чадааның АКМК-зында мастер Эрес-оол Куулар бодунуң чагаазын «Өлдеп артар, ортпеп артпас» деп үлегер домак-биле эгелээн. Бойдустың бир катаптаттымас чараш черлериниң бирээзи Улут-Хөңдергейниң Кургаг-Адырда АКМК-ның ыыт белетиээр бригадазы ажылдан турар.

Бригаданың турар черинден ырак эвесте ерт хөрээлей бааргге, ажылчыннар Биче-оол болгаш Валентин Монгуштар, Окташ-оол Доктуту болгаш өскелер-даа сагыгырын, эрес-лидимин көргүзүп, ону өжүрүп каапнар. Борта чорумал кижилер бурулуг болган. Чер чораан, бойдуска хайыра чок боорга хөлзиг оттан улут арга өртүнүп болдуруп бо чижек көргүзүп турар. Бурулуг кижилер ноолдуу тывылбайн турары хомудаанчыг-дыр деп, автор бижип турар.

Улут-Хемдеп Орус-оол Түлүш Хаймракан аанның дугайында дувурей-биле бижип турар. Бүтү Тываның чараш дагларының болгаш теотулуг черлерниң бирээзи ол болур. Борта каштап Түлүш Кечил-оол төрүттүнген. Сыгытчы Тумат Кара-оолдуң концертте-ге төрээн даан алган ырлап турары үндезининг. Ол даарге кижиниң бойдуска, черинге кылыгаар чок ынаа-шылыы илергейлээн, чонну орта кижилериниң арганы-дыр.

Ылчаарга ыыда бистің республиканың экономиказынга ужур-дужалыг цемент зводун тудар деп турар. Кажан ол туттуна бергенде, кижилериң кадыкшылыыга долган-дыр турар бойдуска кайы хире хорадыг болур даарын бодап көөрү артык эвесте? Заводтуң хорадыг түүдери Улут-Хемче кирбес деп ужур турбас. Улут орук базы чанында аңаар. Экологиягa кандыг салдарлыг боорун эртеңгенер солуп дамчыштыр чопта тайылбырлаарын бижикчи дилеп турар. Бо бодалга хөй кижи катчын турары билдиртир.

Тес-Хемдеп Моторн Тирчин ол девискээрде адыглар көрүдеп турарын айтып турар. Дуран четпес Тестің чиргиичиниг делгемнериңде. Чөөн Тандының ылчыробелевчек сынарында кандыг дириг амытаннар чок даар. Алдыы, Үстүү Кара-Хөлдер, Тарлаашкын, Ужарлыг, Улут, Биче Өңгештер ылчаар аалдарының аал-кодаанынче адыглар киирип турар апаргаш. Кат-чимис чегейтээде, хоптактай берген аңнарны каштыы-даа даалаан. Сибирьниң ховартаан түрен адының ылчаар кырын каапнарга хараадаачыг даарын М. Тирчин демдеглеп турар. Черлик аңнарны арыглардан, аштан камгаларын кым хөлге алыр ужурлугул? Егерьзер аңаа кыдыылдан хайгаарап орарга боор бе? Бо салдыгаан айтырыгта харыы пететтинери чугаажок. Бойдус камгалалын харылаан турар организациялар ол дугайын утпаза эки боор.

Өске бир чагаада берүүн когун үзериң Суг-Хөлдеп Бады-Сарай Ооржак негеп турар. Уру деп черге дөртеп чылдар төөчүүдүде турган кодан сыныларны аарыг аңнар чилин даап салган берүлер когун ускен деп, ол санап турар. Берүлер өзүп көвүүшү. Алдыы, Үстүү-Ишкиннерже, Манчүрекче киирип турар апаргаш, оларны хорааннап өлүрүп турган. Ылчаа-ны сыгавайн турар. Хорааннарны ап кагбаска, өскө аңнар, аңчы ыттар хорааннаны бербес бе? «Алас» заповедниг-ниң эртем ажылдакчыларының бижин турары-биле алырга, камгалалдыг черниң берүлерин кырбас, олар аңнарның деңнелин тударынга ажыктыг. Уру девискээрин ам камгалалдыг зона апаргаша, ол айтырыгны өөренип көөрү, сумлежирп чугула. Камгалалдыг эвес черлерге ону өскээр көрүп болур.

«Солун олча» деп эгелиг материалды Эрешнден Константин Хаңгай чорутқан. Тыре-Хөлдеп 12 килограмм шортанны, 8 килограмм османны «Мерси» совхозтуң чылгычызы Оолак Дадарыкпай тудуп алганын ол солуурлаан турар. Хөлде ол эштин алгаш, эрикке орда, ийи метр хире шокар чүве олче чылын органын эскерип каан. Шортан османны сыырыпкан мөгүдеп турда, ол эриккеге үндүр тыртын алган. Олчаны чадаг үтбайн, мотоцикл-биле өөнге чедирип алган.

Бистің идеологиялыг бижикчилериністің бирээзи Комбу Кызыл-оолдуң чагаалары докторлаанда өзөн турар. Ол Улут-Хемниң Сарыг-Бөлүн болгаш Бедиг-Кежит деп черлериңде үүнүп турар чыжыргананы сын үрегдеп, өртүүдүп турарын шугумчулеп турар. Даамалдарга дуза болур байтыг, автобустарның пассажирлери дөн турда-ла, чыжыргананы сын турарын соксалыр болза эки деп, ол каш удаа бижип келген. Түңнелди кым-даа үндүрбөөн.

Автор сентябрь 9-та үшкү Григорий Санчаның «Хемчег алганы дыынлабас» деп материалынга хамаарыштыр бодунуң бодалын илергейлеп турар. Төтчеглекчилерни чеженээ-даа тудуп, өртүүрни каштыы-даа өжүрүп келгенин ол бижээш, хемчег алдыктаанар хорадаар, бурулуг бичинмес бооруп айтып турар. Дүрүм ёзугаар арга ыыт кирер кижи документилиг болур ужурлуг. Танышкөрүп аяны-биле каштаар, тайгадан сиген кезер, хыдба чыыр чоруктар ам-даа бар. Чөпшээрел чокка чыгдыраан катты хавырар ужурлуг. Ону чамдык улус садыглап турары тын эвес. Чазыг кижилерни тодарадырынга даамалдарга чоннуң дузазы херек.

Бойдус байлаан хыдыкчы ёзу-биле ажыглаанының түүнелиинде. Тапсы бажының кат-чимизи, ан-мени ховартаанын ол черлерге бежеп чылдарда чорун чораан Роман Очур-оол дыыдадыр турар.

Арга-арытта, дириг амытаннарга түүдеп улут когелерде ерт чедирип турарын допчулалдың өзөнде айтыкан болгай бис. Свердловскиде Вадим Кызыл-оол арталарының авиакамгалалының дугайында чагааны чорукан. Чайгы үеде чазыг хөй чаттан болгаш өртүүр эвээш болуп турза-даа, ниитизи-биле 135 кыынышкын болган. Ол 488,9 гектар черни шыва алган. Эртекен чылдыынга бодаарга, ерт саны 1,5 катап, а ерт алган девискээрниң хемчээли 2 катап өскен. Өрт ижиниң бурулуу-биле болуп турар.

Түүлге Тываның девискээринге эвес. Сибирьниң болгаш Ыракы Чөөн чүүтүн тайгаларынга ерт өжүрериниң идеологиялыг киришкен аңнаартулер Виталий Евсеев, Артур Ноозун, Александр Кадыпин, Юрий Амбос оларга четтиргеннисти илередип ыыдынар. Өрт өжүрүкчүлери ерт кыпсыкчыларын шыңгызы-биле хемчег алырын чоптүү-биле негеп турарлар.

Кижи — бойдустуң төлү. Бир эвес кижи оон камгалалы даап турушпас болза, түүнел ыглаксаанчыг болуп болур. Ол кижиниң кадыы-биле, амы-тыны-биле хөлбаалыг айтырыг. Ниитизи кутбиле ол даап демнеңнин көрөлдиер.

Артык ХОВАЛЫГ.

ЧҮНҮ КАНЧАЛЗА ЭКИЛ?

Оон бөөр кат чыл эртекен. Ийи-Тал суурнуң үстүү талазынга Улуг-Хем эриниге кат сын чыжыргана үнүп келген чүве. Ол кезек девискээрнин чаражын канчаар, күзүн сут алдын-сарыг каттар хүн каранга чайгыннаан турда, кижи магадан хаамас. Суурнуң ол чыжыргана сыптарын билип уруглары оортан аас деп, чип турду. Ааска чиирингге-даа четчип турган. Бир-ле аңаа чеде бөөрүнге чыжыргана сыптарының түүлге орну артыкан болду!? Хөөкүй сыптарны шуптуулун түрү соп аппаргаш. Та олуртуп алыр даап алганы ол чүве? Билип чадаг каан бис. Дөөскиидир каттары төктүп калган, хейде оларны чыып, харааган артып калган бис. Ол сыптарны түүлге хоптак сеткилиг, даартаны хүнну бодаваа, кайда-ла апкы-чипки дег чүве бар ирги деп бодап чоруур кижи алган боор деп соонда бодаан мен. Эки-ле чүве мөөнүн болзун даар сагыштыглар ам-даа бары дыка-ла хомудаанчыг. Ыыдыг алыксак-чиисек хөөнүүдерби-биле ам-хайыра чок демисежирп. Бойдус камгалалы даап демисеңче нодуруу амгы үениң бир чугула сорулгазы апаргаш деп бодаар мен.

А ол демиселди чүдеп эгеддирил? Ону кым уруттуруп, чонну олче кым организаттаарыл? Бо талазы-биле ажыдлан турар организаттарының, хөй-ниитизи организацияларының, ылангыя бойдус камгалалының ниитилелиниң ажылы түүлге боттуг көзүлбеазы? Ийи-чангыс кижи чүнү будурар боор. Бойдус камгалалы даап демнит хөделишкиннерни канчаг чедип ап болуруп?

Эртекен чайын арга кирип, каттаан кижилер ховар болган боор. Маңаа кат-чимистиң соокка алдын, үнмөөнө саңдарлыг болган харын. Ылчалажок каттың ховар болганынга оон мурнунда чылдарда кижилериниң кайы-хамаанчок ажылдаашкынны, кам-хайыра чок чоруу салдарны бала чедиргеп дилеп частырыг чок. «Комбайн» деп ышкы баштыг адыр демирлерлиг шүүр-биле каттың дириг сывын кам чокка дырбап каштарга, шыныа-ла, берге, бойдуска өөргел чок хамаарылга деп саңаар мен. Оон хараалы-биле дам-на кемдедип каапкан сыптарга соок дөөрге, кат үнмейн барбайн канчаар. Бо чылын ыыдыг болган-дыр. Кедир чылдарда арга-арыгларга (кижи чедип, каттаа турар черлерге) чайгаар үнгеп кат албен болур деп чүүлаан болур бе? Шак-ла мичалдыр комбайн ажыглап турар чүве болза, чигаанчыг-ле. Ол комбайн деп хереклелди базаарга, рынокка сада бергенин кижи бала көөр-дур. Ону кым хоруур, кым хемчет алыр ужурдуруп? Бойдус камгалалы, аңаа хумагалыг чорук ыыдыг-даа «бичин» айтырыдан эгелеп болбас бе? Ан-мен, арга-ыыт камгалалы даап демнит хөделири күзенчиг. «Демнит сааскан теве тудун чиир» деп үлегер чугаа ёзуталар хөделир болза, кара туразында ажылаар төччеглекчилерниң бажы эттенмес, бистің демнит өскүүстен коргар эвес бе? Эки түңнеддер чедип алдынмас бе?

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ХЕМНИ ХИРЛЕНДИРБЕС

Улут утбазы Улут-Хемте ужуражып чедер даап Чаа-Хөл хем далаш чоп агып бадып чыткан-даа дег сагындырар. Бо хем тайга хемге. Ылчангаш оон суу арыг болгаш кылаан. Хемниң ол-бо эриктерни кылыг дыттар, оңмас ногаан шинидер, күү чевурээлиг теректер, ак хадыннар, суук талдар, чодураалар болгаш чадаг үнүштер каастап, аяа-шинчи киирип турар.

Шаанда Чаа-Хөл хемге бизек чыгыы кара кадырғылар хөй турганын кыргаанар сактып чугаалажыр. Ол үеде хөй турган кадырғылар, еске-даа балык-байдак канчаг барганыл? Хүнүн бодаар алыксакчиксек, чазыг кижилер чугай чалыдырып турган, хамык балыкты кырып өлүрген. Ам оон өөрем сугларында ийи-чангыс дезиг балыктар артқан.

Ак-Туруг суурда чүнар-бажыңның хирлиг суу чоога куду агып батқан. Чаа-Хөл хемниң суунче киирип чыдар. Шагаан-Арыгда суттарылга системазының эргелеп бута дестеринге шүүрдерни чогуур үелиинде салбайн турар. Оон түңнелинде шөлдерже хөй балыктар эртип турар. Бо чайын Шыырап Кара-оол картофель тараан шөлүн суугарып турда, бута суу-биле кадырты бадып келген. Мындыг чижектерни хөйну киирип болур.

Мырынай чаржыныг чүүл — чурттакчы чоннуң бок-күзүрүмүн Чаа-Хөл хемниң ол-бо эриктериңе эккеп төп турары. Ак-Туруг суурнуң үстүү талазында чурттакчылар хамык бөгүн хем кыдыында төп турар. Улус депутаттарының Кызыл-Даг болгаш Ак-Туруг көдээ Советтериниң күүскомнары бо талазы-биле боттуг хемчегдерни ап чорудары чугула.

Кызыл-оол КОМБУ.

АЛДЫН ӨРТЕКТИГ

Иорданияның амгы үедеги кол айтырыы — суг. Чылдың чеди-сес айларының дургузунда аңаа чагбайн баар. Чурттуң соңгу болгаш төп районнарында даглар эдектерин, мурнуу чүгүнде элезиниг районнарны ыыг хүннер өртүүдүр «чип-дөө» турар. Иордар хемниң улуг дургаар суттаттыг шөлдер болгаш отулуктар, ол ышкаш Амман губернаторствозунда ажыглалдыг шөлдер бичин ногаарарны өөстүр, ол-ла. Ол черлер Иорданның Хашимит Хаан күрүнешинин барык үш миллион чурттакчызын аътчем-биле долу хандырып шыдавас. Ылчангаш аътчемни, чүнүн-даа мурнунда тараны болгаш эштиг даштыкы чурттардан садып ап турар. А сугну? Оон үнеп алдын-биле дөмей болганда ону ажок хүндүлээр, камгалаар. Суг даап, ылангыя ижер суг даап, бүтү кушту, арталарны үндүрер...

Иорданияда ижер суг бассейиннери кончуг эвээш. Чурттуң үндезини чону чүс-чүс чылдарда чер аданың суглары ажыглап келген. Чурттуң найысылалы Аммада, оон чоогунда Зарки хоорайда баа Алрак даар оазисте чер аданың суглары Аммаанче хүн бурудө-ле 70 миллион кубометр сугну берип турар. Ылчалаа-даа ол суг чедиштейн турар. Ылчангаш найысылада суг ижериниң лимидин турғусканы. Чазак черге неделада ийи-үш катап хүнде кап-ла шак иштинде суг бөөр дугайында шинтпирни хүлээп алган. Барык миллион чурттакчыдыг ол хоорайның чону шак чеде бөөрге, бажың бурулуунда кырында кылган суг шыгжаар саваларны долдуруп эгелээр. Ону даразызындагы шак келгиже чип ажыглаар.

Ирбидте, Керакта, Маанда губернаторстволарда кол хоорайларны суг-биле хандырары оон-даа берге боор турар. Шрак суурларга болгаш бедуиннериниң майгыныларынга маргылдаалар болур.

«Тыва тудуг» трестиң клубунга дыштанылга, кежээн 19 шакта.

Гастелло аттыг парктың бүтү залдары, оон иштинде кышкы танцы залы ажыглаар.

Октябрь 16-да «Маниаарларның» хүнү: 11 шакта паркче киирер эжик аксында 1, 3, 5, 10, 20 км хемчеңге маршаар.

Шыдыраа клубунда хоорай чемпионаты. Октябрь 15-те 15 шактан, 16-да 16 шактан эгелээр.

Мындыг чижектерни хөйну киирип болур.

Эрткен чайын арга кирип, каттаан кижилер ховар болган боор. Маңаа кат-чимистиң соокка алдын, үнмөөнө саңдарлыг болган харын. Ылчалажок каттың ховар болганынга оон мурнунда чылдарда кижилериниң кайы-хамаанчок ажылдаашкынны, кам-хайыра чок чоруу салдарны бала чедиргеп дилеп частырыг чок. «Комбайн» деп ышкы баштыг адыр демирлерлиг шүүр-биле каттың дириг сывын кам чокка дырбап каштарга, шыныа-ла, берге, бойдуска өөргел чок хамаарылга деп саңаар мен. Оон хараалы-биле дам-на кемдедип каапкан сыптарга соок дөөрге, кат үнмейн барбайн канчаар. Бо чылын ыыдыг болган-дыр. Кедир чылдарда арга-арыгларга (кижи чедип, каттаа турар черлерге) чайгаар үнгеп кат албен болур деп чүүлаан болур бе? Шак-ла мичалдыр комбайн ажыглап турар чүве болза, чигаанчыг-ле. Ол комбайн деп хереклелди базаарга, рынокка сада бергенин кижи бала көөр-дур. Ону кым хоруур, кым хемчет алыр ужурдуруп? Бойдус камгалалы, аңаа хумагалыг чорук ыыдыг-даа «бичин» айтырыдан эгелеп болбас бе? Ан-мен, арга-ыыт камгалалы даап демнит хөделири күзенчиг. «Демнит сааскан теве тудун чиир» деп үлегер чугаа ёзуталар хөделир болза, кара туразында ажылаар төччеглекчилерниң бажы эттенмес, бистің демнит өскүүстен коргар эвес бе? Эки түңнеддер чедип алдынмас бе?

Ирина БЮРБЮ.
Кызыл хоорай.

ДЫШТАНЫР ЧЕРЛЕРНИҢ АДРЕСТЕРИ:

Октябрь 15—16-да. «Енисей» КБ дискотека 19.30 шакта. Московское 107/1 бажында видеозал хүнүнүң ажылдаар. 13 шактан. «Енисей» КБ бижар болгаш даараар болгуже күзелдиглерин чалап тур. Телефону 2-26-97.

Кооперативтиң «Дебют» ыдыраа-шашкы клубунга маргылдаалар болур.

Октябрь 15-те 15 шактан, 16-да 16 шактан эгелээр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХӨГЖҮМ-ШИИ ТЕАТРЫНГА

1988 чылдың октябрь 17-де ВЛКСМ Новосибирск обкомунуң танналының дауреады, Сибирьниң Кызыл Туңгут шериг округунуң ыры болгаш танны ансамблиниң концерти болур.

Билеттерни театрның болгаш филармонияның кассаларында садып турар.

Концерт 19 шакта эгелээр.

РЕСПУБЛИКАНЫҢ РАУКТЕР ДАРГАЛАРЫНЫҢ БОЛГАШ СОВХОЗ ДИРЕКТОРЛАРЫНЫҢ КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ!

Чадаанның үлетпур комбинады өг болгаш өг ыяжын кылып турар. Аңаа 1989 чылда хереглелиниң чагыдарын 1988 ЧЫЛДЫҢ ОКТЯБРЬ 20-ГЕ чедир үүлүүн алыр. Озалдаан чагыдарны үүлүүн албас.

Чагыгны даразызында адресче почта дамчыштыр чорудуп болур:

Чадаана хоорай. Промышленная кудумчуу, бажың 1.

КОМБИНАТТЫҢ ДИРЕКЦИЯЗЫ.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннуң 1989 чылче чагыдылгазы чоруп турар. Чагыдылганы «Союзпечать» черлеринге, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлеринин аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннуң чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек.

«Шын» солуннуу чагыдып алыр дээш далажынар! Чагыдылга хуусаазы доостур деп турар.

агаар

Республикага бүдүүтап, аязыр, чамдык черлерге өл хар чаар. Хаттың күжү өйтавында. Дүне 3—8, чамдык черлерге 11—16 градус соор. Хүндүс 3—8 градус чылыгдан 5 градус чедир соор.

Кызылга бүдүүтап аязыр. Хаттың күжү секундада 3—5 метр. Дүне 6—8 градус соок, хүндүс 3—7 градус чылыг болур.

Автоорукларга кестүү чүгээр.

КИНО

ОКТЯБРЬ 14-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: Киночымыды № 160. 10.00, «Мисс миллионерша» 11.30, 13.40, 15.50, 18.00, 20.10, «Бобби» 13.00 16.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Маленькие проказники» 9.30, 12.40, «Незаконная пятерка» 11.00, «Следопыт» 14.20, 18.20, «Встреча у старой мечети» 16.10, 20.10 шактарда.

«ВОСТОК»: «Соблазн» 15.00, 17.20, 19.30 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Окно спальни» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Воля вселенной» 15.00, «Маленькая Вера» 17.00, 19.40 шактарда.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 14-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— «Бүүреңчиг-даа болза, эдептиг». 9.35 — 12.15 — «Тараа—от сөзүү». Уран-чечен фильм. 7-8 сериядары. Чапсарда (10.50) — Медээлер. 15.30 — Медээл

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 15 суббота № 238 (13838)

1925 чылда үнелезилеттинген.
Өртээ 3 көлеек.

ССРЭ-ДЕ ЧЕДИП КЕЛГЕН

Совет удуртулганың чаазаны-биле октябрь 13-те Италия Республикаының Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Чириако де Мита Москвада албаның аян-чоруун кылып чедип келген.

Аэродромга Ч. де Митаны болгаш оон кадаймы СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кадайы-биле, албаның еске-дай кижилери утку алган.

Аэродромдан хөй автомашиналар мотоциклчилерге үдеп алгаш, хоорайже чоруткан.

• • •

Кремльдиң Улут орулузунуң Георгий залында итаян аазчыны уткуп алырының баулалы болган.

Ч. де Митага болгаш оон кадаймга СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев кадайы-биле чыны-биле байыр чедиргеннер.

Уткуп алырының баулалының соонда М. С. Горбачев болгаш Ч. де Митаның арызынга кыска беседа болган.

(СЭТА).

АРЕНДАНЫ ХӨГЖҮДЕР, КӨДЭЭГЕ ЭКОНОМИКТИГ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАР

Октябрь 12-де СЭКП Төп Комитединге колхозтарның, совхозтарның болгаш аренда керээзин ажылдаан турар агроүлетпүр комплекизиниң эскедаа удуртукчулары-биле, арендалыг коллективтериң ажылдакчылары-биле, партииның район комитеттериниң секретарлары-биле, көдээ ажылчагай специалистери-биле ужуражышкын болганын дыңнаткан болгай.

Ужуражышкынны ажыдып тура, СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев мынча дээн:

Бистің партиивистің Төп Комитединге, эштер, силерниң шуптуларга байыр чедирип тур мен. Бис агроүлетпүрүң төлээдекчилерин, колхозтарның болгаш совхозтарның удуртукчуларын, арендалыг коллективтериң дөрт удуртукчуларын, арендаторларны, агроүлетпүрүң болбаазырадылга үлетпүрүүнүң ажылдакчыларын, партииның көдээ район комитеттериниң секретарларының бөлүүн, министрлерни, оон эки ажылдаарынга, оон эки түннелдеринге бүгү ниитилел, бистің чуртувустуң бүгү ажылчы чону ханызы-биле сонуургалыг агроүлетпүр комплекизиниң-биле холбашкан еске-даа эштеңи чалап алган бис.

Ниитизи-биле бо ужуражышкынны силерниң-биле сүмележир дээш бис бодап кылган бис. Ажаалданың чымыштыг ажылы элээн эвээжээн, ынчалза-даа көдээ ажыл-агыйда оон эвээш эвес ужур-дузалыг кыштаглаатканыче шилчиге-биле холбашкан — хүн бүрүзү чазын ышкап кончут улут ужурдузалыг болуп турар база харысалгалыг үени бис шилип алган бис. Ол, бирээде ыңдыг.

Ийиде, мурнувуста кышкы үе, эрткен чылдың түннелдерин, харын-даа беш чылдың мурнунда эрткен чылларының түннелдерин ханызы-биле бодап көөр үени, ону барымдаалап турган, эде тургустунуушкунуң чылдарында чүүл немежи бергении, көдээ ажыл-агыйда ажыл-хөрөктериң канчаар өскерлип турарын, үүү боон турарын, оо үш чылдың чүүү көргүскенин, чүүү бистің ханызы-биле бодап көөрүвүстү, кандыг сорулгаларны соңгаардатпайн, шак-үе чидирбейн шиитпирлээр болгаш чүүүн-биле шуут-ла, кажан-кеззеде чарлыр ужурлуг бис дээрзин ханызы-биле бодап көөр үени барымдаалап көрген бис. Мен көдээ ажыл-агыйда болгаш ниитиин-биле аграр секторда деп-шилгени саададып, ыңдыг болганда социал-экономиктиг болгаш социал-политиктиг эң чугула сорулгаларны, тодаргайларга, чуртту аъш-чем-биле хандырар сорулгаларны шиитпирлээринге шаптыктап турар бүгү үүүлдерни чугаалап турарым бо.

Оон ыңай. Бо айлар болза ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа хевирлеринче шилчип кирер талазы-биле эде тургустунуушкунуң бүгү чылдарының иштинде эң-не идепкейлиг айлар болур боор. Мында ол чорудулгаже кире бергеннер, баштайгы дуржулганы мөөнцеп ап, өөрүшкүнүүдаа, мунгаралды-даа көргеп, а чамдыктары хемчегни-даа ап четтиппиккиннер олуржуп турар... Ынчалзажок ажылагыйны чорударының чаа методтарын шингээдип алырының ол школазы херек, аңаа баштай эгелеп турарларга, баштай шингээдип ап, истелбээн орук-биле чорун орарларга кеззеде берге.

Бистің бодалывыс болза, ол оруктан бүгү көдээ ажылагыйның, бүгү аграр секторунуң чорууру болур. Ыңдыг болганда, хөй үүүлдерни бо күскү болгаш кышкы айларда кылыр ажык. Ам колхозтарга, совхозтарга, аграр секторунуң өске-даа кезектериге удуртукчуларның, специалистерниң, экономистерниң кирилгези-биле, партия, совет ажылдакчыларының кирилгези-биле чаа методтарны шингээдип алырының чорудулгазын, көдээге экономиктиг харылзааларның, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын, ынчалзажок үнделиг-биле бурунгаарладыр, ыңдыг ак сеткилдиг кижилер кооператорларның арызында хөй болгай. Бистің чуртувуста болгаш бистің дашты-кы өөнүктеривисте-даа бар боон турар мурнундагы дуржулганы мөөнцеп ап, өөрүшкүнүүдаа, мунгаралды-даа көргеп, а чамдыктары хемчегни-даа ап четтиппиккиннер олуржуп турар... Ынчалзажок ажылагыйны чорударының чаа методтарын шингээдип алырының ол школазы херек, аңаа баштай эгелеп турарларга, баштай шингээдип ап, истелбээн орук-биле чорун орарларга кеззеде берге.

Бистің бодалывыс болза, ол оруктан бүгү көдээ ажылагыйның, бүгү аграр секторунуң чорууру болур. Ыңдыг болганда, хөй үүүлдерни бо күскү болгаш кышкы айларда кылыр ажык. Ам колхозтарга, совхозтарга, аграр секторунуң өске-даа кезектериге удуртукчуларның, специалистерниң, экономистерниң кирилгези-биле, партия, совет ажылдакчыларының кирилгези-биле чаа методтарны шингээдип алырының чорудулгазын, көдээге экономиктиг харылзааларның, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын бүрүнгаарладыр, үнделиг-биле канчаар бүрүнгаарладырының дугайында хөй чугаалар болур боор. Ыңдыг чугаалар чайгаар болур, бистің чяжырар үүвеис чок.

Бистер бо ужуражышкынче кедилиг ырак сорулгабиле келген бис. Февральда партия Төп Комитединиң Пленуму болур деп турар, ынчангаш бистер эрткен чылдарның дуржулгазын, кодуурда-ла социалдыг чылдарында көдээ ажыл-агыйны кылып чорутканының база бистерниң ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа арга-методтарыче кириткениниз, сөөлүү чылдарның дуржулгазын ыяк бодап көөр болгаш үр хуусаалыг аграр политиказын ажылдап кылыр ужурлуг бис. Бистің чуртувус болгаш, ылангыя улус ажыл-агыйының комплекизи ону хереглеп, негеп турар.

Аграр хөрээ боду-ла ону шиитпирлээринге бүгүденің кирживин негеп турар болгаш ол чокка аъш-чем айтырыын шиитпирлээри шыдаттынмас боон турар. Ол дээрге бүгү улустуң хөрээ болур, ынчангаш аңаа улус ажылагыйының бүгү адырлары хамааржыр. Оон ужурундан экономикада бистің шуупту секторларывыс бо айтырыг талазы-биле: кедир үеге оларның кирер үүү кандыгыд, аграр айтырыы эң чоокку үеде-ле, ылангыя дараазында үеде идегелдиг түннелдерлиг аңаар кылдыр, ынчаар шиитпирлээринге оларның родю кандыгын дээрзин ыяк билген турар ужурлуг. Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазында чүүл чидиг эвес, харын база нарын айтырыгларны үзе шиитпирлээр дээш олар ону билген турар ужурлуг. Хамыктың мурнунда аграр секторунуң ажылдакчылары, ол ышкап көдээниң ажыл-ишчилери аңаа совуургалдыг болуору чугаа чок. Ынчангаш оларга: ыңдыг үүүл-биле холбажыр болур бе азы холбашпас бе, ол идегелдиг бе азы идегел чок бе деп айтырыг тургустунуп келир аңаар. Ол шеңеңде бе азы күрүнелиг үр үеге бодаан политиказы бе деп айтырыг туруп келир. Ол бүгү чайгаар-ла билдингир-дир, чүүү дээрге аренда ышкап ыңдыг хереги сегирип алган болганында, хөй-хөй чылларга санап, идегээр болгаш чүүүе бодуңну эвес, харын база бодуңнуң өг-бүленни, бодуңнуң урут-дарыңны аңаа киириштирер аңаар болганда, ону тодарадып ылдаваары негеттинер-дир.

Мөн чоокта чаа Красноярскиге чораан үеде аңаа чуртта кооперативтериң, кооперация шимчээшкининиң садым-түүзу чогум кандыг болуруул деп айтырыгны дыка сонуургалдыг чугаалажыр көрүп турган чүве. Бүгү үүүлдер кылан-тас болбайн турар. Инициативазын, тывынгыр, алызындан ажыл-агыйжы чоруун көргүлеринге, улуг-улуг будүрүүлелериң шиитпирлеп чадажып турары хөй-хөй айтырыгларны шиитпирлээринге, бистің улус ажыл-агыйызыста бар боон турар ойбактарны дуглаарынга дузалаарын, шынап-ла, күзеп турар, ыңдыг ак сеткилдиг кижилер кооператорларның арызында хөй болгай. Бистің чуртувуста болгаш бистің дашты-кы өөнүктеривисте-даа бар боон турар мурнундагы дуржулганы мөөнцеп ап, өөрүшкүнүүдаа, мунгаралды-даа көргеп, а чамдыктары хемчегни-даа ап четтиппиккиннер олуржуп турар... Ынчалзажок ажылагыйны чорударының чаа методтарын шингээдип алырының ол школазы херек, аңаа баштай эгелеп турарларга, баштай шингээдип ап, истелбээн орук-биле чорун орарларга кеззеде берге.

Бистің бодалывыс болза, ол оруктан бүгү көдээ ажылагыйның, бүгү аграр секторунуң чорууру болур. Ыңдыг болганда, хөй үүүлдерни бо күскү болгаш кышкы айларда кылыр ажык. Ам колхозтарга, совхозтарга, аграр секторунуң өске-даа кезектериге удуртукчуларның, специалистерниң, экономистерниң кирилгези-биле, партия, совет ажылдакчыларының кирилгези-биле чаа методтарны шингээдип алырының чорудулгазын, көдээге экономиктиг харылзааларның, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын бүрүнгаарладыр, үнделиг-биле канчаар бүрүнгаарладырының дугайында хөй чугаалар болур боор. Ыңдыг чугаалар чайгаар болур, бистің чяжырар үүвеис чок.

Бистер бо ужуражышкынче кедилиг ырак сорулгабиле келген бис. Февральда партия Төп Комитединиң Пленуму болур деп турар, ынчангаш бистер эрткен чылдарның дуржулгазын, кодуурда-ла социалдыг чылдарында көдээ ажыл-агыйны кылып чорутканының база бистерниң ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа арга-методтарыче кириткениниз, сөөлүү чылдарның дуржулгазын ыяк бодап көөр болгаш үр хуусаалыг аграр политиказын ажылдап кылыр ужурлуг бис. Бистің чуртувус болгаш, ылангыя улус ажыл-агыйының комплекизи ону хереглеп, негеп турар.

Аграр хөрээ боду-ла ону шиитпирлээринге бүгүденің кирживин негеп турар болгаш ол чокка аъш-чем айтырыын шиитпирлээри шыдаттынмас боон турар. Ол дээрге бүгү улустуң хөрээ болур, ынчангаш аңаа улус ажылагыйының бүгү адырлары хамааржыр. Оон ужурундан экономикада бистің шуупту секторларывыс бо айтырыг талазы-биле: кедир үеге оларның кирер үүү кандыгыд, аграр айтырыы эң чоокку үеде-ле, ылангыя дараазында үеде идегелдиг түннелдерлиг аңаар кылдыр, ынчаар шиитпирлээринге оларның родю кандыгын дээрзин ыяк билген турар ужурлуг. Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазында чүүл чидиг эвес, харын база нарын айтырыгларны үзе шиитпирлээр дээш олар ону билген турар ужурлуг. Хамыктың мурнунда аграр секторунуң ажылдакчылары, ол ышкап көдээниң ажыл-ишчилери аңаа совуургалдыг болуору чугаа чок. Ынчангаш оларга: ыңдыг үүүл-биле холбажыр болур бе азы холбашпас бе, ол идегелдиг бе азы идегел чок бе деп айтырыг тургустунуп келир аңаар. Ол шеңеңде бе азы күрүнелиг үр үеге бодаан политиказы бе деп айтырыг туруп келир. Ол бүгү чайгаар-ла билдингир-дир, чүүү дээрге аренда ышкап ыңдыг хереги сегирип алган болганында, хөй-хөй чылларга санап, идегээр болгаш чүүүе бодуңну эвес, харын база бодуңнуң өг-бүленни, бодуңнуң урут-дарыңны аңаа киириштирер аңаар болганда, ону тодарадып ылдаваары негеттинер-дир.

Мөн чоокта чаа Красноярскиге чораан үеде аңаа чуртта кооперативтериң, кооперация шимчээшкининиң садым-түүзу чогум кандыг болуруул деп айтырыгны дыка сонуургалдыг чугаалажыр көрүп турган чүве. Бүгү үүүлдер кылан-тас болбайн турар. Инициативазын, тывынгыр, алызындан ажыл-агыйжы чоруун көргүлеринге, улуг-улуг будүрүүлелериң шиитпирлеп чадажып турары хөй-хөй айтырыгларны шиитпирлээринге, бистің улус ажыл-агыйызыста бар боон турар ойбактарны дуглаарынга дузалаарын, шынап-ла, күзеп турар, ыңдыг ак сеткилдиг кижилер кооператорларның арызында хөй болгай. Бистің чуртувуста болгаш бистің дашты-кы өөнүктеривисте-даа бар боон турар мурнундагы дуржулганы мөөнцеп ап, өөрүшкүнүүдаа, мунгаралды-даа көргеп, а чамдыктары хемчегни-даа ап четтиппиккиннер олуржуп турар... Ынчалзажок ажылагыйны чорударының чаа методтарын шингээдип алырының ол школазы херек, аңаа баштай эгелеп турарларга, баштай шингээдип ап, истелбээн орук-биле чорун орарларга кеззеде берге.

Бистің бодалывыс болза, ол оруктан бүгү көдээ ажылагыйның, бүгү аграр секторунуң чорууру болур. Ыңдыг болганда, хөй үүүлдерни бо күскү болгаш кышкы айларда кылыр ажык. Ам колхозтарга, совхозтарга, аграр секторунуң өске-даа кезектериге удуртукчуларның, специалистерниң, экономистерниң кирилгези-биле, партия, совет ажылдакчыларының кирилгези-биле чаа методтарны шингээдип алырының чорудулгазын, көдээге экономиктиг харылзааларның, эде тургустунуушкунуң чорудулгазын бүрүнгаарладыр, үнделиг-биле канчаар бүрүнгаарладырының дугайында хөй чугаалар болур боор. Ыңдыг чугаалар чайгаар болур, бистің чяжырар үүвеис чок.

Бистер бо ужуражышкынче кедилиг ырак сорулгабиле келген бис. Февральда партия Төп Комитединиң Пленуму болур деп турар, ынчангаш бистер эрткен чылдарның дуржулгазын, кодуурда-ла социалдыг чылдарында көдээ ажыл-агыйны кылып чорутканының база бистерниң ажыл-агыйны башкарып чорударының чаа арга-методтарыче кириткениниз, сөөлүү чылдарның дуржулгазын ыяк бодап көөр болгаш үр хуусаалыг аграр политиказын ажылдап кылыр ужурлуг бис. Бистің чуртувус болгаш, ылангыя улус ажыл-агыйының комплекизи ону хереглеп, негеп турар.

Аграр хөрээ боду-ла ону шиитпирлээринге бүгүденің кирживин негеп турар болгаш ол чокка аъш-чем айтырыын шиитпирлээри шыдаттынмас боон турар. Ол дээрге бүгү улустуң хөрээ болур, ынчангаш аңаа улус ажылагыйының бүгү адырлары хамааржыр. Оон ужурундан экономикада бистің шуупту секторларывыс бо айтырыг талазы-биле: кедир үеге оларның кирер үүү кандыгыд, аграр айтырыы эң чоокку үеде-ле, ылангыя дараазында үеде идегелдиг түннелдерлиг аңаар кылдыр, ынчаар шиитпирлээринге оларның родю кандыгын дээрзин ыяк билген турар ужурлуг. Чоннуң аъш-чем-биле хандырылгазында чүүл чидиг эвес, харын база нарын айтырыгларны үзе шиитпирлээр дээш олар ону билген турар ужурлуг. Хамыктың мурнунда аграр секторунуң ажылдакчылары, ол ышкап көдээниң ажыл-ишчилери аңаа совуургалдыг болуору чугаа чок. Ынчангаш оларга: ыңдыг үүүл-биле холбажыр болур бе азы холбашпас бе, ол идегелдиг бе азы идегел чок бе деп айтырыг тургустунуп келир аңаар. Ол шеңеңде бе азы күрүнелиг үр үеге бодаан политиказы бе деп айтырыг туруп келир. Ол бүгү чайгаар-ла билдингир-дир, чүүү дээрге аренда ышкап ыңдыг хереги сегирип алган болганында, хөй-хөй чылларга санап, идегээр болгаш чүүүе бодуңну эвес, харын база бодуңнуң өг-бүленни, бодуңнуң урут-дарыңны аңаа киириштирер аңаар болганда, ону тодарадып ылдаваары негеттинер-дир.

Оларны шиитпирлевес болза, аграр секторда ажыл-хөрөвис бурунгаарладыр-ла ыңдыг. Ол ышкап орук дугайында айтырыгны көрээлиңер. Экономика база социал-даа талазы-биле кайы хире чидиг айтырыгны че! Ынчангаш ам орук чогу шуут-ла халыыдадып турар районнарга түскай программаны хүлээп алдывыс, олар моон соңгаар орук чок болза, чурттап-даа, ол ышкап хөөжүп-даа шыдаастар. Кара эвес хөрүүпүт черин ынча дээрим ол. Бис 7 чыл дургузында 35 миллиард рубльди үндүрүп берген бис. Ол девискээрдө тудугжулар, тудуг базазы берге болганда, ынаар бис чериг тудугжуларны база эвилелдээн бис. Ам харын ажыл калбара берген болгаш айыткан программаны боттандырганының түннелинде бо ажыл-хөрөкке аажок улут депшилге болур боор деп бодап тур мен.

Бистің программаларывыста айыткан үүүлдерни чамдыкта чадажып, чамдыкта ей-шаанда кылып чадап турар бис деп бөгүн чугаалаза кандыг деп. Ол дугайын чугаалаар аңаар, ынчангаш ам ында олуржуп турар төптен-даа эштер, аңыралрының удуртукчулары-даа чогуур түннелдерни кылыр ужурлуг-дур. Ол сорулгаларны шиитпирлеттинин, чогуур арга-биле хандыртынын, кичээнгейниң төвүнге турзун дээш, акшалаңдырыышкынның, материал-техниктиг хандырылганың айтырыглары, тудуг базазының айтырыглары ей-шаанда шиитпирлеттинин дээш ажылдаар хөрөк. Маңаа сагылгачурум, организастыг чорук, харысалга хөрөк. Ол харысалганы бистер үнделиг-биле бедидер бис.

Шиитпирлээр ужурлуг колхозтар айтырыглардың бо дөрт бөлүү бирги эдилелгеш болуп турар, оларны шиитпирлээр хөрөк. Ынчангаш ам, бо бүгү угланышкыннар-биле бистің ажыл калбарын үнгеп, Оларны Күрөлаңның база чазактыы ажылдаа кылып турары XIII бешдың планларында киргеп.

Ынчангаш ам бодувустуң кол-кол шиитпирлээр айтырыгларывысты тодарадып алдывыс ышкап. Ынчалзадаа мен ам чаа-ла кол айтырыгда кеңдим. Көдээже угланып-шиглеп турарывыс бүгү үүүлдер ам-даа чогуур берирче бербейн турар-дыр ийин, эштер, бодап көрүнер даан. Бодумнуң үнделиг-ле көргүзер бодаан үүүлүмү дараазында сан-медээлер-биле быжыглап адаар бодайдыр мен. 1986-1987 чылдарда көдээ ажыл-агыйының ниити продукциязы чылда ортумаа-биле саннаарга, 1966—1970 чылларның чылда ортумак деңнелиңден чижек-биле 1,4 катап азы 41 хуу көвүдээн-дир. Ол-ла үеним дургузунда көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннары 2,4 катап көвүдээн. Көдээ ажыл-агыйның кол бүдүүлге фондулары 1987 чылда 347 миллиард рубль болган, ол дээрге 1970 чылдаазыңдан 3,3 катап хөй, ынчан 106 миллиард рубль болган. Кайы хире улуг капитал салыышкыннарны киргеним көрүп тур силер бе, ынчалза-даа эргежок чугула берименге ол бербээндир. Күрүне манаанды үүүлүн албаан.

Оон чылдагааны чүдел? Амгы үеде кол чылдагаан чүдел дээрге, эштер, көдээде тургустунган экономиктиг харылзаалар кижиниң чоннадыкчы, идепкейлиг, ажылхөрөкчи, күш-ажылынга идиг бербейн турары илдеп-дир.

Колхозтарда бол г а ш совхозтарда кижилер черден, бүдүүлгениң чепсек-хөрөкселдериңден хоорлу берген ышкажыл. Улус ажыл-агыйының өске адырларына бодаарга, ыңдыг хоорлуушкун көдээге күштүг болгаш улут салдарлыг. Кижи ажылагыйга келгеш, хөлезиленген ажылдакчы дет каш-ла шак дургузунда бир-ле чүве кылыр, амыдыраарына хөрөк хөренги ажылдап алыр болгай. Идиг бериннікпин турган болбайн аан, ынчалзадаа ол кижи дээрге черге, фермага ажылдаар тараачын эвес ышкажыл ол. Чер, бойдус, ыңда ыңдыгын турар бүгү үүүлдер — дириг өртемчей ышкажыл. Чер канчап чыдарыл, черге үүү хөрегил дээрзин сеткилиңден медереп билир хөрөк. Бир эвес фермада ажылдап турар болзуңза, оон дириг организемин билир ужурлуг сен.

Көдээге өскен кижи бүрүзү бойдус-биле, дириг амытаннар-биле харылдаазын утпаан. Ол бүгү үүүлдер кижите салдар чедирип, оон тараачын психологизын, амыдыралының хевирин сомалап тургузар. Кижини черден, бүдүүлгениң чепсекхөрөкселдериңден хоорган, бодувустуң чериистің эдзин чүүүп алыкчы кылып алган бис.

Көдээниң улус ажыл-агыйының өске адырлары-биле эквивалентиг солчуушкуннарының хажыттыганындан ол дыка хөй үүүлдерни албаан болгаш чедир албаан үеде бо үүүлдер болуп турганын барымдаалап көөрге, көдээ бодунуң, ылангыя социал хөгжүлдезиниге дыка хожудаан. Ону көрген кижи хоорайже чорааны дээрө деп санай берген. Көдээден, черден чарылган, шуупту үүвеин каапкан. А көдээге артын калган кижиниң хоорайже өөрүп көшкеннер дугайында бодалыпга ында бүгү чүве четчир, эки амыдыраш-чурттаарынга бүгү үүүлдер — бараан, аъш-чем, дыштанырынга байдалдар бар, ажыл хүнү нормалыг болгаш өскедаа үүүлдер бар ышкаш сагындырып турган. Херек кырында хоорайга ыңдыг эвес турган дээрзин билир бис. Ыңдыг-даа болза черге арткан кижилерниң ажыл-хөрөкке хамаарылгазынга доктарлыг, көдээге ажылдың түннелдеринге база салдарлыг болуп келген.

Хей-ле үүүлдериң хажыттыганындан колхозтар эргежок чугула түннелдерни чедип ап шыдаваан, ынчангаш экономиктиг берге байдалдарга таварышкан. Кашла хуу мурнакчы ажылагыйлардан аңгыда, кым-даа элээн бедик түннелдер чедип алыр дээш дыка-ла орадашпайн келген. Чүге дээрге колхозтарның, совхозтарның, көдээниң ишчилериниң күш-ажылын үнелевес болганда, күрүне ону халас чыгыы хавырып алыр болганда, бистер база-ла ажылхөрөкти мөлдүк-калдык кылыр бис деп бодаа төрүттүүүн келген. Ол ыңдыг турган болгай.

Ол чүге дээрге аграр секторунуң салым-хуузун аажок хөй санныг удуртукчу ажылдакчылар тоомчага албайн келген. СЭКП ТК-ның май (1982 ч.) Пленумунуң бүдүүлүүде колхозтар болгаш совхозтар чыл саныңда-ла хөй миллиард түүнүт чөөлиин ап турган болгаш ону эгитпейн келген. Май Пленумунга шиитпирлээрин 16 мярд. рубльди тывар, оларны өртектерге киирер, оон-биле ажыл-агыйларының арыг орулгалыг ажылының үнделиин тургузар хөрөк, ол акшаны Күрбанк дамчыштыр аңаа-ла бербес, ону шак ынчаар продукция, өртек дамчыштыр ажылдап алыр хөрөк дээрзин бадыткаарынга улут күш үнген.

В. И. Ленинниң үнделилеп тургусканы аграр политиказынга шыңгыы хажыдымышкыннарны болдурганывыстан улут-ла уржукка четкен бис. Эң-не берге үелерде, харын-даа хамаатты дайынның чылдарында ажылчын ангы биле колхозчу тараачының аразында, хоорай биле көдээниң аразында эвилелди быжыглаарының, оларның аразында харылзаалардың тударының ажыктының эргежок чугулазын Ленин билип турган. Оон туржук ол варын, эргилделиг, кадыгберге чылдарда безин ол айтырыгларны шиитпирлээриңден партия ойталавайн келген. Чижээ, ортумак тараачын дугайында айтырыгны ийи шиитпирлээрин, ортумак тараачынга хамаарыштыр политика Колчакты ажыл тиилээрин болгаш хамаатты дайынга эргилделиг чедип алырын хандырган.

Адак соонда НЭП дугайында. Ынчан база-ла хамаатты дайыны чоруп турган болгай. Ынчалза-даа кандыг улут эргилде болчук! Тараачынның боттуг эрге-ажыктарын болгаш чуртта болуп турар боттуг чорудулгаларны барымдаалаары ол политиканың үнделиин болган. Оон соонда эрткен хөй үе көдээниң айтырыгларын билириби-биле холбаалыг хире болган, ынчалза-даа ону чедир билбейн, чедир үнелевейн келген. Ол чорук амгы бистe бо байдалга, эдзин эгеленнивис байдалга чедирген. Ынчангаш амгы үеде кол-ла чүве — кижини черже бурун эргелиг зе ыңдыр эгидерин эң-не чугула деп чугаалаардыр мен. Көдээге экономиктиг харылзаалардың эде тургустунуушкунуңуң утказы ында болуп турар.

Ол сорулганың күүсеттиниң болуурун бистe амгы үеде бар дуржулга бадыткан турар, ынчаарга ону бөдүүнчүткен хөрөө чок. Ол үениң дургузунда кижилер илдеңне өскерилген, еске психология тургустунган, ону эде тургузары ыңдыг-ла бедеп эвес болган. Ынчангаш бирги-ге болгаш эң-не кол чүүл — ол дээрге экономиктиг харылзаалардың эде тургустунуушкунуу-дур.

Бо талазы-биле чүү чүве чугула болуп турарыл? Аренда ёзугаар ажыл-агыйны чорударының чаа арга-методунче чүгле бо чылын шилчээн коллективтериң ажылының түннеллерин совуургап көрдүм. Кайгамчык өскерилгелер бар-дыр, эштер! Чыл төнмээн-даа болза, кандыг болганы ам безин билдингир апаргын. Арендалыг коллективтиң болгаш аңаа ажыл-агыйның аразында дүжүт талазы-биле ыңгал — тонна, бүдүн чартык тонна болуп турар. Сүттүң немешкепи бетиле диже 500—600 кг, а колдуунда 1000 кг болгай! Бүгү көргүүлүүлер: күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүң болгаш телевиринин арызында хамаарылга дораан-на өскерлип турар. Телевир өлүп турар, ынчалзажок ол телевир ажылдап алдынган болгаш мырынай өске телевирдир. Чаа технологиянга дүүшкен машиналарының чаа системалары херек, черниң үүш-дүжүттүүн деткириниге чемнинчилелеринин чаа системалары херек, өске-даа хей үүүлдер херек деп чугаалап турарывыс,— ол бүгү шупту шын, оларны шиитпирлээр херек. Ынчалзажок көдээге чаа харылзаалардың, тараачының черниң, бүдүрүлгениң чепсек-хөрөкселдериниң ээзи ыңдыр дедир эгидериниң баазазынга шиитпирлээр херек. Бо бүгү кижи шиинээн дораан-ла ажыдып, чедиишкиниг ажылдадыр апаар.

Ынчангаш бистің бөгүнгү чугаавыстың бирги эдилээнге ыңдыг айтырыг тургустунуп турар: ажылдап келгенивистің сөөлгү ийи-үш чылдары чүү көргүскенни, чаа арга-методтарны, ылангыя аренда харылзааларын шингээдип алганы кандыг болуп турарыл? Керээ—ол дээрге улут балым-дыр, аренда — база-ла керээ хевирдиг, ынчалзажок дээдиг — аренда керээзин-дир, ынчаарда кижи черни-даа, бүдүрүлгениң чепсек-хөрөкселдерин тодаргай хуусаада алгада, ажыл-агыйбиле, черни кымдан алган болдур, оон-биле чүгле экономиктиг харылзаалар ону холбштырып турар. Ол хөрөге мырынай өске хөрөк-тир. Көдээле чүү болуп турарын, баштайгы дуржулга чүү көргүскенни? Ону тодаргайларывыс чугула. Бо талазы-биле чүү чедип алдынганыл, чүү чүве чедип алдымааныл, чүү барымдаалап көрзе чогуурул, удуртулга чүү шиитпирлээр болза эки болуп турарыл? Аренда дугайында хоойлу төлевилеп белеткеттиниң турар болгай, чер ажылдалыңын дугайында чаа хоойлу херек деп бодап турар бис. Бо талазы-биле бар бүгү дуржулганы — тавармычаныы-даа, тавармыча чогум-даа, ажыктыг болганын-даа, ажык чок болганын-даа, казыттынар ужурлуг-даа үүүлдерни барымдаалап көөрү чугула.

Аренда чогум черле чүге чорбайн азы оожум чоруп турарыл, ажыл-агыйжы-даа, специалист-даа оон-биле чүге демисежин турарыл? Колхозтарның болгаш совхозтарның хей ажылдакчылары ону чүге ажылдавайн турарыл? Ажылдап алдынмаан акшаны төлээриниң практиказы бистe үргүлүлеп турар магат чок, ыңдыг болганда аренданың хөрөө чүү? Чер дугайында бодаан хөрөө чүү? Дүне удуваан хөрөө чүү? Ынчаарга акшаны продукция дээш эвес төлеп, ынчаар төлээрин үргүлүлеп турар-дыр бис. Кол айтырыг болза колхозтарга болгаш совхозтарга ажылдап алдынмаан акшаны төлээрин соксадырында боон чадаваас.

Ынчан ыңдыг айтырыг тургустунуп кээр: карылгалыг ажыл-агыйларны канчаарыл? Ынчаарга кырылгалыг ажыл-агый дээрге боон бодбас ужурлуг чүве ышкажыл, оны сайгарып көөрү, чогуур түүнел кылыры негеттиниң турар. Көрүп көрүңдерден, бистe чүү боон турар-дыр. Бир эвес чуртта ниитизи-биле алыр болза карылгалыг ажыл-агыйларда күш-ажыл төлевириниң фондузу ук ажыл-агыйларның ниити орулгазындан 1,8 катап хей боон турар. Карылгалыг ажылдап турза-даа, ажыл төлевири чоруп турар ышкажыл. Орулгалыг ажылагыйларда кандыгыл? Ажыл төлевири 65 хуу, шалым фондузу 65 хуу боон турар. А 35 хуузу будүрүлгениң хөгжүлдезиниге болгаш еске-даа чүүлдерге ажыглаттынып турар. Кончут-ла эдептиг чүве! А бистe хожудан турар колхозтар болгаш совхозтар 6,5 мун. Олар боттарының эргелиңде көрзе ажыл-агый шөлдериниң 21 хуузун, тарылга төлүүнүң 18 хуузун тудып турар. Чүү боон турарын бодап көрүңер, эштер!

Ыңдыг чоруктар-биле эштежип болбас. Красноярскиге чоруп турган, чугаалап турганым «Назаровский» совхозту болгаш «Подсосенский» совхозту көрээлиг. Олар көдээ Красноярскиге турар. Оларның кайызы-даа чаңгыс районуң ажыл-агыйлары. «Назаровский» совхоз дүжүтту демгиниден 3 центнер хейну ап турар, бир инектен 4508 кг сүттү саап ап турар. Демги совхоз 2300 килограмм сүттү ап турар. Барык ийи катап ылгалдыг боон турар. «Назаровскийде» күш-ажылдың будүрүкчүлүү барык ийи катап бедик. А 1987 чылда «Назаровский» болгаш «Подсосенский» совхозтарның бир ажылчыны айда ортумаа-биле бир демей кайызы-даа 236 рубльди алган боон турар. Ынчан болур бе, эштер?

Өске бир чижекти ап көрээлиңер. Красноярск крайының Боготол районунуң «Критовский» совхозу карылгалыг ажыл-агый. А кол специалистерниң шалыны 1987 чылда айда ортумаа-биле 270 рубль болган. Оон ангыда оларны шаңнап кылдыр кайызы-даа 1620 рубльди алды удаа шалыңнына немей алган. Ынчаш көөрге специалист бүрүзүнүң айда ортумаа шалыны 411 рубль болган. Ынчан турган бистер көдээ ажыл-агыйны, ниити экономиканы көдүрүп шыдаар бис бе?

Ростов областың Морозовск районунда «Кагальницкий» совхоз биле «Родина» колхоз бар. Оларның ылгалы кайы хирел дээрзин көрүп көрүңдерден. Бирги ажыл эгыйда дүжүт 31,7 центнер, а ийигизинде— 13,3 центнер. «Кагальницкий» 28 мун тонна тараанны будүрүп турар, «Родина»—3 мун тоннаны. Бирги ажыл-агый күрүнеге 20 мун тонна тараанны, а ийигизи —2 мун тоннаны салып турар. «Кагальницкий» бир инектен 5151 кг сүттү, а «Родина»—1947 кг сүттү саап ап турар. Сут будүреги бирээзинде — 5559 тонна, өскезинде — 595 тонна. Күрүнеге сүт садары дес-дараа-чаттыр 5379 тонне болгаш 563 тонне боон турар. «Кагальницкийде» күш-ажылдың будүрүкчүлүү—15 мун рубль, а өскезинде — 10 мун рубль.

А Запорожец областың Вольнянск районун ап көрээлиңер. Ында «Первое Мая» болгаш «Победа» деп ийи совхоз бар. Чүгле мындыг экономиктиг көргүүлүглерни тутаалап көрейн: «Первое Мая»-да орулгалыг чорук 52,7 хуу, а «Победада»—13,4 хуу. Бирги ийиниң арыг орулгазы—1310 мун рубль, ийигизиниң —270 мун рубль. Бирги колхозтуң механизаторларының айда ортумак ажыл төлевири 278 рубль, а ийигизинде—292 рубль. Сааныларының ажыл төлевири: бирги ийиде—221 рубль, ийигизинде — 259 рубль. «Первое Мая» колхозка бодаарга «Победа» колхоз тараа культураларының дүжүдүн 35 хуу, тарымал тоорудуктуң дүжүдүн 17 хуу эвээшти ап турар.

Донецк области Волновахск районунуң «Россия» колхозуң, Чкалов аттыг колхозуң көрээлиң. «Россияда» орулгалыг чорук 65,4 хуу, Чкалов аттыг колхозта—11,6 хуу. Бирги колхозтуң механизаторларының айда ортумак ажыл төлевири 256 рубль, ийигизинде — 260 рубль. Бирги колхозтуң хаваа ажылакчыларының айда ортумак ажыл төлевири —208 рубль, ийигизинде— 227 рубль.

Латвияда ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз биле «Ислипе» совхозту көрээлиң. Тараа культураларының дүжүткүрүн кө

АРЕНДАНЫ ХӨГЖҮДЕР, КӨДЭЭГЕ ЭКОНОМИКТИГ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАР

(Эмгек. Эгези 1-ге армда).

артиннинин баа аалаа колхоз удуртулчузунун спецификистер-биле кайы хире маргышканыл помчоен боор силер. Аалаа спецификечер кончуг эптиг кылдыр чажыртынган угланмышкынны тудуп тургаш. Совет арге-чагырга оларны эртем-биле-ле ортедип каарта, ону ажыглап алгаш, олар кижилерниң угаан-медерелин тоередиг, кажар-оптут аргаларны ажыглап тургаш, арендага бүүрел чок байдалды турузарын кылымдыр турганнар. Ындыг арга-биле ол чорудулганы моондаптар дээш аан.

Бистиң специалистеривистиң кайы хире чедишкининг ажылдан турарын арендо керээзиниң кергузуп турарын мен бир катап чугаалап турган мен.

Херектиң ужуру болза, чүгле специалистиң чедир кылыгайн, болдунуң аргаларын долузу-биле боттандырбайн турарында эвес. Мурнунда аграр сенторуна тургустунуп келген экономиктиг боттуг байдалга кижинин мичаанга байдалынын үезинде оларны боттандырып чорудары берге турган. Ынчалза-даа ам, күш-ажылга, черге, будурулгениң чепсек-херекселлерине, интизи-биле ажыл-керекке, тараачынын күш-ажылына кижинин хамаарылгазы эскерлип турда, мичаа тараачын чүвени эки билир кижинин оон-биле кожа турарын күзээр. Спецификистиң чамдыгынын чаа байдалга ажылга мергежилиниң аайы-биле болеттеттинмээн еске херек-тир. Аренда ону чогум-ла илередип эккээр. Аалаа дузалаан шыдавас кижиге тараачын телевес алы оон-биле керээ чарбайн баар. А кижилер кымнын кандыын билирлер. Олар ону ковчут эки билирлер болгаш ковчут дүрген эскерин каарлар. Кижилер бодунуң хей кезин-биле специалистиң кожа турарын, оон арендалыг коллективке өзөп, ону баштай бээрин күзеп турар. Аалаа байыр чедирер болган ону деткиир. Херек деп бодап тур мен. Шыны-биле чугаалаарга, чогум-ла ону кылыр дээш специалист бодунуң профессиязын шиирп алган болгай. Ынчангаш, бир эвес ол, шынап-ла, часпаан, бир эвес таварылга болуп специалистиң ролунга болу бербээн болза, ол бодунуң шилип алышкынын боттандырып чорудар ужурлуг. А бир эвес ол таварылга болуп кирген болза, мичаа ам еске талаже аваа-ла шилчип, бодунга таарышкан ажылды кылыр херек.

Аренда бүүр-ле чүүлдерин оларның турар черинге тургузар ужурлуг. Ажыл-агайны башкарып чорударының чаа методтарынче шилчилгенин байдалдарында специалистерниң хей кезин арендалыг коллективтиң составынга шуут кирип, бодунуң турар черин оон тып алыр деп бодап тур мен. Ол болза арендалыг коллективтерин баштай бээр кижилер болур. Ынчалза-даа мындыг айтырыг тыштын кожар-дыр. Дыка хей кижилер: эзережи, дилеп-ле турар удус-тур бис, а ажыл-агый удуртукчулары арендаже бистиң шилчирииве-биле ойталап, специалистер удурлаары турар-дыр деп бижип турарлар.

Адактын соонда база бир мындыг айтырыг бар: колхоз иштинге, совхоз-даа иштинге азы кандыг-бир от-будеге (от-будеге фермазы хевирлиг кылдыр) азы оон-даа еске янзылыг кылдыр тургузар аренданы канчаарга? Ынчалза-даа правилин ёзулаар алыр болза, бо талазы-биле бистиң туруужувус, ылангыя колхозчулар съездиниге илередип чүүлдериис ол-ла олчаан артар. Ынчалзадаа аренда керээзин дамчыштыр колхозтарның болгаш совхозтарның күүү-шыдалын тып илередиров кол чүүл боор турары билдингир. Ажыл-агыйда бар бүүр инфраструктура бо таварылгада арендаторларны эрге-ажыктарынга дүүштүр ажыглаттынар ужурлуг. Бо талазы-биле Тыва областының Ясногорск районунуң «Зыбинов уксажымына заводунуң болгаш еске-даа ажыл-агыйларның дүржүлгазы дыка үнелиг деп бодаар мен. Ол ажыл-агыйларның күүү-шыдалы арендалыг салбырларны, кооперативтерни тургускаанынын түлеевиниде илереттинин турар.

Ол дээрге кол угланмышкын дээрнин катап чугаалап тур мен. Ынчалза-даа кижиниң черин болгаш бодунуң эргелеге чепсек-херекселлерин алыр, бодунуң от-будее фермазын тургузар дээш күзели база социализмге удур эвес болдур ийин, иштер. Ындыг ээ кижи бүүр удуртуп, өскүүн боор турар черге ажылдаар. Ол эрге-чагырга ажылчыннарының болгаш тараачыннарының, ажылды ковнуу болуп турар мындыг чүүлүн ажылдап, телилир апаар, чүрт оларның бот-боттарының арызына харылзаалардың нормативтиг үндезинин тодарадыр. Моон алгаш көөрге, ол аалаа удур эвес, а социализмниң эрге-ажыктары дээш ажылдаар апаардыр. Оон ужурундан, мен бодаарымга, ында ажыл эртинмес чорудулдаалар чок болгаш оларның хевирлери эң-не янзы-бүрү болур ужурлуг. Белоруссияда-даа, Прибалтикада-даа болгаш кара эвес хөрзүнүүр черлерде-даа, төптерден хоорук, ырак-узак черлер бар. Бир эвес кижи октаттынган эрги хуторунче катап чаваар деп шинтпирлээн болза эки-дир! (Прибалтикада, Литвадын мышкаш чүве, кижилерге хуторларны катап эгидип бергени дээш өөрүп четтиргеи чаланы хоокта чаа мөзээ чоруткан), кижини чер дедир келдиргеи болгаш ол кандыг-бир ажыл-агый-биле азы кандыг-бир организация-биле харылзаанны тургузуп, дедир ээп келгеш, сөөлгү чылдарда октапкан чыткан черлерни ам ажыглап турар болза, ол эки мышкажы! Мында улуг аргалар ажыттынып турар-дыр.

Бо талазы-биле силерде оондаа тодаргай көргеп-билген чүүлдериер бар болгай, мичаанга оларны чугаалаар боор силер. Бо таварылгада аренда харылзааларынче шилчиишкининг чорудулгаларын, оон чедишкиннерин, оон айтырыгларын, оон бергелерин сеткилдин, хамыындан, шынмыг-биле көргүзерин күзеп турар бис. Чүү шинтпирлээри — ол айтырыг боор турар.

Мен бо чөвүдел хураалы кол темаже угларын, кичээлгейин арендалыг харылзааларже мөгөннээрин күзээр кижидир мен. Бо талазы-биле херек кандыг боор турарын, аграр политиказын ажылдан кылырда, силер СЭКП ТК-га, чазакка чүү сүмелеп болуп силер? Силерниң мындыг сүмелериер бо күзүн болгаш кижин-даа ажыл-агайны башкарып чорударының чаа арга-хевирлеринче шилчип киреп деп турар кижилерге херек боор турар. Моон алгаш көөрге, силериниң дүржүлгаңар дыка херек боор турар-дыр.

Бир дугаарында, Дагестан АССР-де Акушинск районунуң Орджоникидзе аттыг колхозунуң даргазы М. А. Чартаев сес алган. Ол сөөлгү дөрт чылдың иштинде арендалыг харылзаалаларны байдалдарында колективтиң ажылдан келгеннинг дугайын тодаргай чугаалаан. Ол үениң иштинде продукциниың бот-үнезин 4 ажыг миллион рублиге чигээн, орулгалыг чорук 2.8 дуудан 73 хуу чедир өскен. Моон мурнунда ийнги орулгадан күш-ажыл төлевири 120 хуу боон турган, мичаарга амгы үеде чүгле 28 хуу. Чогум чүү болганы? Ында кижилерге ёзулуг эвлер кылыр черже дедир эгиткен болгаш колхоз оларның бүүрүгеи продукциязын күрүнеиин садып алыр өртектери-биле садып ап турар апарганында болур.

Ажылдакчы бүрүзүнде счёттарны тургускан. Ынчангаш ажылдакчылар болгаш эргелекчилер-даа бир дөмей байдалда турар болгаш олар шуптузу кандыг-бир продукцияны бүүрүп үндүрерде, саанчы азы кадарчы-даа кижи, специалист азы удуртукчу-даа кижи хей ажыктыг болзун дизе, чогум чүүү кылырының дугайында чаңгыс угланмышкын-биле бодап турарлар.

Ажыл-агайны чорударының чаа өөгелде-байдалларының үезинде специалистерни ролюн чугаалаан, саналдакчы оларның чамдыкта бүүү күжүн бүүрүлгеге үндүрерин күзеевйн турарын демдеглээн. Чүге мидыгыл? Чүге дээрге дыка хей ажыл-агыйларда оларга магадыладыг төлевирин докталткан-дыр. Ол колхозка мындыг кижилер база турган, мичаа-даа олардан чарлын алыр ужурга таварышкан.

Колхоз даргазы чидиг айтырыгга доктаваан. Амгы үеде колхоз келир чилдың бирги кварталының үлүүнде кинрештир хей санныг малды күрүнеге садып болур аргалыг, мичаа-даа ону садарын чоннаарева турар. Оон уржуунда малчыннар ук малды азыраарына хей мал чемин чарыгдап турар. Кандыг продукциины, кайы хире немчээдге бүүрүрин база кажан садарын колхоз баштаар черн тодарадыр эвеспе.

М. С. Горбачев. Солуун айтырыг-дыр, чүге дээрге область болгаш район ааан-биле холбашкан, мичаа кзорде планны ажыр күүседирн-биле база холбашкан-дыр. Ынчангаш чоруудээ үнүп кзоп турар. Ажыл-агыйга азы салбырга кондициялыг мал дужаарга ажыктыг болгай, ол шын. А районга болгаш областка ажык чок. Чүге дээрге ааан күүсеттинмес болза түс черинге кандырылгазынга салдар чедирер. Ол айтырыгны шинтпирлээри чугула деп бодаар мен.

Амгы үе-чаанда күш-ажылдын бүдүрүкчүлүүн дарый бедилер болгаш аңаа үндезилеп өөш-чем продуктуларын коогдедир кара-чаңгыс арга аренда керээзин болуп эгээрзиге бистин районда удуртуучулар, специалистер, бөдүүн күүсеедикчилериниң хей кезин бүүрүүн деп, Кировоград области партийның Кировоград райкомунуң бирги секретары А. И. Кондратенко чугаалаан. Барык бүүү чер ажылы, мал ажыдының дыка хей кезин оон ацы-аңгы хевирлериниде хаара туттуунган. Оон ачызында тараанның дүжүткүрүн бедидер, көдээ ажыл-агыйның өске-даа хевирлерин, а ол мышкаш эштн болгаш сүүү бүүрериин көвүдедир арга чедип алдыкган. Районда карылгалыг ажыл-агыйлар чок апаргаи, орулгалыы көвүдээн. Ынчалза-даа бо дээрге баштайгы базыныар-дыр, аренда керээзи ам-даа болдуун шинтпирлиг сөзүн сөглээр.

Күш-ажылды организасаарының чаа хевирлерин шиигээдир дээш суртаал ажылы чорудар уе эрткен. Ынчангаш эргелеп башкарылганын ол чокта хереэ-даа, удуртуру-даа болдунмас экономиктиг аргаларын ыанчаар ажыглаан турарын, а ол мышкаш аренда керээзин кайы хире шиигээдин алганын, кол-ла чүве — ону шиигээдин алган ажыктын кайы хирезин көрүп турган, удуртукчуның арга-мергежилин үнезээр деп саанаар мен деп, оратор чугаалаан. Бо чорук чүгле ажыл-агый удуртукчуларына эвес, чер-черлерде совет-даа, партия-даа удуртукчуларына база хамаржыр ужурлуг. Аренда керээзи —ол дээрге боттуг бырааар, боттуг кезектер-дир, харын-даа бөдүүн күүсеедикчилер бүүү үүлдерин, угаан-сарыылдыг, билдингир, бүүү үүлдерин медерел билип турар үеде ол чокта удуртур арга чок.

М. С. Горбачев. Көрүнер даан, бисте суртаал ажылын чорутпан хереэ чок деп, олар чугаалаан тур мышкажы, мындыг-дыр, харын, мичаар кылыыр че.

А. И. Кондратенко. Ынчангаш, Михаил Сергеевич, бис чүгле аренда керээзи дээш бис.

Кол-ла чүве — ажылды организасаарының депшилгелиг хевирлерин шиигээдири дээш чер-черлерге канчаар ажыддаарывыстан хамаржыр, мичаа-даа дыка хей чүве ортумак болгаш дээш удуртулгадан аажок хамаржыр. Амыдыралчы эң чугула айтырыгларны, чижээдээрге, улегтүрүүн болгаш көдээ ажыл-агыйның аразында эквивалентилиг эвес солчудга дээн мышкаш айтырыгларны дарый шинтпирлээри эргежок чугула. Ол деп эвес байдалдар планнаашкынга, бүдүрүлгеге, садыгаашкынга, сайгарылгага, көдээ ажыл-агый продукциязын ажыглаарынга шаптыкташкынларны болдуруп турар. Тараачыннарга машиналар берип турган, ажылчын аңгы бедик медерелдиг болуру күзеннг-дир деп, ол улаштыр демдеглээн. Оон дыка хей чүүл хамаржыр болгай. Ол шингыы четкестер мурнунда ийнги четкестериниң аразынга эскертинмейн турган болза, ам арендатор кижи долу күш-биле ажылдап эгеэрге, тодаргай болгаш сагыгта-чурумнуг хамаарылганы негеп келген.

М. С. Горбачев. Райком секретарының саналында коншкак таланы эскерилиер бе, эштер? Мында аренда керээзи чугула деп турар кижилер чымыгында фермаларны суртаалдан дерээ чок болгай, кошкак тала — дуржулганы тулгаштырарының дугайында чугаалап турарым ол.

Владимир области Гусь-Хрустальный районунуң «Гусевский» совхозунуң директору В. Н. Макаров көдөөн көдүрериниге үдетпүр бүдүрүлгелериниң күштерин каттыштырар дугайында чугаалаан. Ында оннгай кооператив тургустунган, совхозтан аңгыда, 12 бүдүрүлгө кирген. Карыгадыг турган совхоз ам арыг орулгалыгларының санында кирген.

М. С. Горбачев. Солуун дуржулга-дыр, эштер. Мен ТК-га өөрү ажыл-агый айтырыглары-биле ажылдап турумда, бо индустрия биле көдөөни каттыштырарының оруун деткиирин дыка дилеп турган чүве. Суурдары заводтар аварган девискээрлерге бо ажыктыг боор. Ындыг бөйдалды тургузар, кандыг-бир аргаларны ажыглаар херек.

Бис үдетпүрге дузалап ажыл-агыйлары тургузуп эгеэрэ бис, мындыг ажыл-агыйларның бот-үнезин ийи-үш катап бедик-тир. Хинчээн олар көрүп турарлар. Ажыл-хереглиг-канчаар ындырын билбестер, мичангаш бир-ле чүве боростан алыр дээш чүүүдда харимаанмаанынга белеп. Ындыг кооперативтерни организасаан, үдетпүр биле көдөөни ынык холбаштырган, үдетпүрүн кижилерин-даа чарлыктырбайн барын болур ыыныжыл, аъш-чемин-даа аваа немей өөвүдедип болур, ол бүдүрүлгелериниң боттарынга баар болгай. Кижи саны эвээш кара хөрүнүүт эвес черге ол дыка-ла солуудур. Бо бодап тыпкан эвес, а амыдыралчы дуржулга-дыр.

Экономика талазы-биле шыырак ажыл-агыйга аренданың ажыл-дузаалының дугайында Кыргыс ССР-ниң Кыргыс области Таласск районунуң Ленин аттыг колхозунуң даргазы Э. Джусупбеков чугаалаан. Чамдык деңнеелге четкен соонда колхоз сөөлгү чылдарда бодунуң хөгжүлде темпизин нудулаткан. Чүгле хөгжүдениң эртемге үндезилеттинген орууна шилчилге ажыл-агыйның экономиказын улам ыңай көдүрериниге идиг болган.

Малчын өг-бүдеелер-биле колхоз баштаар черн 5 чыл хуусаадыг керее чарган, бүдүрүлгениң деңнеелерин ында аймыкан, аренданың болгаш кол хөрөнгилерни чеп ажыглаарының принциптерин тодаратган. Арендаторларны колхоз четчир санныг мал чемин-биле, одаар чүүл-биле, энергия биле хандырын, социал дузаны көргүзүп, бүдүрүүнген продукцияны арендаторлардан саналар өртек-биле садып ап турар. Аренда керээзинче шилчээн соонда кол адыр— хой ажыхыындан арыг орулга көскүзү-биле көвүдээн. Арендада малчын бүрүлүүнүң ажыл төлевири айда 240-ден 350 рубль чедир өскен.

Аренда керээзи ол эрткен тудум колхозчуларының сеткилинге таарыжы бар чыдар. Ынчаанда-даа ону кижи бүрүү детпиейн турган. Бо хөрөктө эде тургузарынга удурланып турган кижилер баа бар. Хой өөредир баа боду өөренир, бүүүредир, тодаргай чижектерге бадыткаар ужурга таварыжы турган. Колхозтуң бүдүрүлгечи салбырларында колективтер чаваадедери тургустунган. Бүдүрүлге-биле хамаарышкан бүүү айтырыгларны олар боттускайлаң шинтпирлеп турарлар.

Хой ажылынга аренда керээзиниң ажыктынын моон соңгаар бедидер талазы-биле айтырыгларга доктаавышаан, малдың уксаазын өскижиериниге өртемденнериниң салымышкынын улгеттырарының эргежок чугулазынче кичээнгей салган, адырга бүдүрүүкчүлүг чорукту бедидериниге уксаа эргежок чугула ужур-дузаалыг.

— Бистиң ажыл-агыйывыста черин, кол чепсек-херекселлерин, сай-хөө болгаш материалдыг курлавырларны тараачынын холунга дамчыдып бергеи—деп. Тюмень областын Юрга районунда «Советтер чуртуң колхозтуң даргазы А. Н. Штейнин чугаалаан. Ол бүүү улуг байлакты тараачын кижи болу башкарын, боя эээн болгаш сайгарыкчызы болуп турар.

Колхоз кежигүннери тускайлаң бот-орулга-чарылгалыг 22 салбырны; оон иштинде 4 фермер ажыл-агыйын боттарының хураалынга дугуржүп турганнар. Оон түнелеиде администрация-эргелеп аппарады дыка кызырылган, оон ажыл-чорудулгазы ажылдап кылдынган орулга-биле дорт холбашкан. Эргелеп аппарадынан хостаткан кижилерниң күсеп-биле дузалап бүдүрүлгелерин, ус-тывыш ажылдарын организасаар болгаш немелде орулганы алыр арга тыптып келген.

Күш-ажылчы коллективтерде чепсек-херекселлер болгаш сай-хөө чүүлдери бар болу бээрге, чарыгдалга удур механизм ёзулуг ажылдан эгеэрнин демдеглээр херек. Бүүгүне чедир бүдүрүлге чарыгдалдарындан 200 мүн ажыг рубль камнан алдынган. 11-ги беш чыл планының чылаа ортумак деңнеелинге хамаарыштыр көдээ ажыл-агый продукциязының бүдүрүүшкүү болгаш күш-ажылдың бүдүрүкчилүү үштүк бир кезин кылдыр немей өскен, орулга 2-ден ажыг катап улгаткан.

Боду саналыгга кылыр эргелиг кооператорларның хостуг каттыжымышкынын моон соңгаар аңаа тургузар деп бодап турар. Хамыктың мурнунда фермер ажыл-агыйларын калбаа-биле хөгжүдериниң аргазы-биле бүдүрүлгеин улгаттырарын боттандырар деп планнаан турар. Бо талазы-биле дыка эки чижектер бар: ажылчыннар, аныяк оолдар малды семиртир азырарын, мал чемнерин бүдүрериниң болгаш белеткээрин сагыш-сеткилиниң алызындан күүседип турар. Чамдык кижилер коргун: арендаторлар хойну алырын бодаар, бүүү-ле чүүлдерин соруп каштар, черниң үнүш-дужуттуун үрээринис чадавас деп чугаалаажын турарын база демдеглээр херек. Ынчаанда-жок арендатор кижилер ол-ла черге өскен болгаш ону канчаар ажыглаарын билир болгай. Олар чогум-на черни канчаар эки ажыглаар дугайында, келир үениң дугайында бодап турарлар.

Фермер ажыл-агыйдыгларны, хамыктың мурнунда оларның амыдырал-чурттаалгазын таарыштыр тургузар дугайында айтырыг амгы үеде шингымызы-биле тургустунун турар. Ораторнуң бодалын ёзугаар алырга, оларга боттуг дузаны үлетпүр, өртемденнер көргүзер ужурлуг. Ферма ажылдакчыларының хуузунда коданнарын бүүү тала-биле хөгжүдерин, көдээ ажыл-агый продукциязын болбаазырадын кылыр талазы-биле шугумнарны болгаш агрегаттарны ажыл-агыйларга бээрн чугула деп, ол онзалаан демдеглээн.

М. С. Горбачев. Александр Николаевичниң саналы меңээ мындыг үүүлүү бодандырып келди. Грузиниың онзагай байдалдарын барымдаалап көрбүшаан, будурулгени колхозка болгаш совхозка, хуузунда секторга тус-тузунда эвес, а интизи-биле районга, бүүү-ле секторларга планнаарын ол чыл бурунгаар ол дилээнин сактып келдим. Аразында кызыгаар турбас кылдым. Баштай ол дилегни чигзININШКИНИВ-биле уткаан. Ынчаанжок кажан Грузинда боттуг байдалды (а ында черниң кол хезин бедик үнелиг) тодаргай өөренип көөрге, ол шын болган, питрус культураларын күрүнеин болгаш хуунун эрге-ажыктарын холбаштырарынга үндезилээн алырының чаңгыс аай чорудулгазынга бүүү кижилерниң, бүүү республиканың сонуургалын болдурган. Дилегни хандырган — продукцияны сайгарар, ону садыгаар черни тывар дээш бүүү чуртка чорук кылыр шүүдээшкиниден оларны хостаар талазы-биле кижилерге дузаалаан. Шак ынчаар хандырган чорук будурулгениң ниити хемчээлдериниге идигни бергеи болгаш байдалды экижиткеи.

Секторлар аразында бүүү моондактарны Ставропольге база чайлаткан турган. Колхозта, совхозта, хуу секторда бүүү үүүлдер — шуптузу чаңгыс ол-ла чер-хөрзүнде кылдыныы турар.

Чаа технологияларны болгаш будурулге системаларын шиигээдин алырынын күсеп-биле бир кижиге онаштыр 1300—1500 килограмм тараанын Венгрияга будуре бергеиде, мал чемниң баазазы ында тургустунган, ынчаанжок олар бистин орадаажын турарывыс ышкаш, комплексторин дамчыштыр дораан-на тергиин түнелдерге чүткүүзүннер. Тараанны олар малта эки чем кыдыыр болбаазыратканы, бир муң үш чүс магазинерни ажыктан. Күзээн кижилер мал чемин алыыр, будурул эгелеер дээн. Аваа будурул Венгрия дораан-на киржип эгелээн болгаш немелде тудут чокка, хой чарыгдалдар болгаш капитал салыышкынары чокка будурүүшкүн ынчаар калбарган.

Бисте чамдыкта дувурээзинби-биле көрүп: мал баажы, азы колхозтарның болгаш совхозтарның ниити улуг-хуузу кызырлып, а хуу секторга белеткээн малдың улуг көвүдеп турар деп чугаалажын турар. А мен бодаарымга, ол дээрге кижилер билгеш, шын орук-биле чорупкан чогум-на мындыг таварылга мышкаш-тыр. Чаа фермаларны тударыгга беш чыл негеттинер болгай. Оон ынай оларны шиигээдир, ижиктирер апаар. Ол фермага мал чеминиң чедишпези оон соонда база кестун келир, ону 20 километр черден сеортүр апаар, ында оруктарны тударын чеди чыл болгаш доозар дээн ышкаш, оон-даа еске шүүдээшкиннер таварышкылаар. Ажыл-керекти канчаар эки чорударын кижилер бодап, билип турар.

Кижилер керээдерни чарган, күзээн-не чүүлдерни канаадаа, коданыыга-даа бол, өстүрүүнер, боттарының кухнязының артынчыларын ажыглаанынар. Ынчаарда сүт-даа, эзт-даа, немелде деизи-даа үргүлүү бар болур.

А бистер дээрге бүүү-ле чүүлдерни секторларга ангылап чаңчыгып калган-дыр бис, бир сектордан өске секторже шилчидин болбас, ол черде шын эвес дээр, ону кинр саная болбес дээш-ле баар. Моны мынчаар кылып болбас, ол шын эвес, ол дээрге черле мынчаш колхоз тургузуун божаанатканы-дыр-даа дижир.

Бо бүүү моондактарны чайладыр херек, эштер. Чер чаңгыс — чаңгыс азай, чүгле оон эдилеп ангы-ангы: бирээзи — колхозта, өскези — совхозта, үшкүзү — хуумун ажыглалында. Ынчаанжок ол дээрге чаңгыс-ла чер-дир, бүүү чоннуң байлаа-дыр. Ынчаарга чүгле экономиктиг, эрге-хоолдуг харылзаалары херек болуп турар.

«Кульдрез» колхозтуң арендатору кылдыр чымыганнарга бодун таныштырган Эстон ССР-ниң Вырыск районундан келген М. В. Сальдре бодунуң саналын — сөстүн дорт утказын ёзугаар алырга, ёзугут фермер кижи мен деп сөстер-биле эгелээн. Районнуң улус депутаттарының Совединиң шинтпирл-биле черин меңээ хуусаа чок быжыглаан, бодумнуң бүдүрүлге чешсек-херекселлерим-биле ажыдаан турар мен, мал база бодумнуу деп, ол чугаалаан. Ынчангаш арендатор эвес кижидир мен.

М. С. Горбачев. Эмн-дир. Чоокка чедир-ле ол парторганизация секретары турган. Ам эки фермер болган. Бистиң фермериис.

М. В. Сальдре. Мээн мурнумда эштерни чугаалааны байдалдардан бистиң черивис бичин ылгалын турар. Бисте көдээ чер дээрге херек кырыында бот-боттарындан мрак түстүс хутор сууржугаштар-ла болгай. Колхозтар шөлдерни тен салбыр чоогунга болбаазырадын турган, мичаанга кыдыгларда хей ажыглал чер-дерни хостут арткан, оларны көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниге ажыглаваайн келген, бок үнүштер шыма алган турду. Ынчангаш чогумна фермер ажыл-агыйларын тургузарынга байдалдар бистебар.

Ындыг байдалдар турда, аренда аргазы шоолут таарышпас боор деп саная мен. Чижээ, 20 чыл хуусаада керээни чарган, ол черге бодукун ажыл-агыйын тургускан, ону чоруткан-дыр. Ол чылдар эрте бээрге, дараазында керээ чарбас бис деп меңээ чугаалап болур чадап чок. Ындыг болбас деп кым-даа магадылаваайн турар-дыр.

М. С. Горбачев. А бир эвес аренда дугайында хоойлу болур болза, кандыгы?

М. В. Сальдре. Будурулге дугайында хоойлу база бар болгай.

М. С. Горбачев. А аренда дугайында хоойлуга ог-бүдеелер фермазының дугайында тускай болук турар болза?

М. В. Сальдре. Ындыг болза, ажырбас.

М. С. Горбачев. Ийе, амдыыында ол чок.

М. В. Сальдре. Оон ацыда, теегүүнүн көргүзүп турары-биле алырга, аренда дугайын бүүрүп ээ эвес-тир. Ээ улус дээрге, бир эвес адаазы күшажылга база черге ынакшылды урулларынга кижилиткен болза, чер оон урулларының болур болгаш олар аваа ажылдаар деп чүвени билир кижи ёзулуг ээ ол-дур. Ынчаарга бир эвес олар хоорайже бүрт дээр болза, мичаа чүүү-даа кылыр хоржок сеп, ол бүүү аваа куруг болганы ол-дур деп миннир апаар.

М. С. Горбачев. Ийе, ол шын, харын.

М. В. Сальдре. Оон-биле холбаштыр шинтпирлээр ужурлуг мындыг айтырыглар бар. Чүл дээрге колхоз машинаны бир аңгы өртек-биле садып алыр, а мен оон хойну төлээр-дир мен, чүге-ле ийик, ону кым доктаатканын билбес мен. Бисте өртектер чүге аңгы-аңгы чүвел?

Залдан ун. Ол дээрге тус черинг чогаадын турары-дыр. Арендатор кижи техниканы болгаш өске-даа курлавырларны колхозтар, совхозтар ышкаш ындыг өртектер-биле садып алыр дээрзин парладагга үндүрген болгаш инда дорт чугаалаан каан болгай.

М. В. Сальдре. Ынчалзадаа бис дөмей-ле аар өртек-биле амдыгаа чедир садып ап турар бис.

М. С. Горбачев. Бо айтырыгны силерниң көдүргеиңер эки болду.

М. В. Сальдре. Ийнги айтырыг. Амдыгаа чедир мен фермер ажыл-агыйын тутпайн турган мен. Мендеи кедилит фермер үмес-даа, чүге дизе мен бичиимдеп турда кодээ ажыл-агыйны билбес мен, ачам-биле кады турбаан мен. Мээн ажы-төлүм ындыг улус боон болур, а ынчангаш оларга тускай эртем-билиг баар херек. Мен ол өөредилге дээш төлээр апаар мен...

М. С. Горбачев. Ынчаарга, бисте шуптуруска дээш өөредилге халас-за болгай. Силер стипендия дугайында ынча дээрицер ол ыйнаан але?

М. В. Сальдре. Ийе, мичаа-даа бодап көрүнерем, херектиң ужуру чүл дээрге, кажан урут-дарыт өөредилгеин доосканда, оларны өске ажыл-агыйже үш чылда чоруттаарын, харын олар фермазынга келирин күзээр-дир мен. Ынчангаш борта амгы турун турар чүрүмну өскертир херек.

М. С. Горбачев. Шын-дыр.

М. В. Сальдре. Бүүн чертык чылдың дургузунда мен көргүзүглер талазы-биле колхозту херек кырында четтим, чамдык чүүлдер-биле харын аштым. Ынчаарга амдыызында бодумнуң ажыл-хереемин долузу-биле кадбартын шыдавайн тур мен, чүге дизе хей-ле чүүлду садып алыр, кылыр, тудуп алыр ужурлуг мен—ону хары угда хоржок сеп. Ёзулуг ферманы тургузуп алыр дизе, хей-ле ажыгхереецн херек.

М. С. Горбачев. А кредиттер кандыгы?

М. В. Сальдре. Кредиттерни фермерлер амдыызында албайн турлар. Оон ацыда кредиттер дугайында саанар дээрге бажың-балгатты тударынга 7 мүн рубль үндүрүп ёзар, ындыг-дыр. Оон-биле бажыңны эвес, чүгле таваан тудуп ап болур.

М. С. Горбачев. Ол айтырыг база чугуда-дыр харын. Капитализм үезинде фермер кижи кредиттерни ап болур, а социализм үезинде аваа ол хоржок бе? Чүве чугаалап турар кижи хоойлу ёзугаар эвес силер, хоойлу ёзугаар эвес будурулгениң төлөзиндир силер деп улус база ынча дижир-дир.

М. В. Сальдре. Ийе, ол ындыг, харын. Чурттуң масштабында мен харын, шынап-да, хоойлу ёзугаар эвес, а чүгле республикага ындыг мен.

М. С. Горбачев. Хоойлуулуудар бис.

М. В. Сальдре. Колхозтар черни ажыглаанын даан чеженге төлеп турар ийик, мен база чер даан ол хиреен — тектар даан 350 рубльди төлеп турар мен. А орук тудуу дижик, фермериин эктинге онаашпас ужурлуг деп саанаар мен. Чүте дизе, бо таварыштада ол байза-демдек тургускан: тур, мөөлеп ангы маңаа кым-даа чорувас деп чугаалаан болур-дур. Орукту шуптуруска, өөрүвениң дузазы-биле тудуп кылыр ужурлуг.

М. С. Горбачев. Айтырыг тургустунган-дыр. Саналтүнмеп, сайгарып турар бүүү үүүлдер бистиң чугаавыска онза чугула, а мурнунда кандыг ийик—кымга херек болдур ол кижи кылып-ле турган даан шыкажык. Силерниң ажыл-агыйынар кандыг байдалдыгыл, түнелдериниер кандыгыл, чугаалап көөнерем.

М. В. Сальдре. Менде 28 га чер бар, оларның 21 газын болбаазырадын турар, туй-кайжыттынган адыры — сүт будурери. Колхозтарда шыкаш мындыг бухгалтер үчёду менде чок. Чарыгдалдарны үндүрүп, бодум-на ону үндүр бижип турар мен. Бо чылын 100 гага онаштыр курунеге 184 ц эзтте болгаш 1250 центнер сүүтү садар мен.

Көдээниң кооператив коллективтериниң аразында харылзаалариның дугайында Чита области СЭКП-ниң Карым райкомунуң бирги секретары В. В. Ушаков чугаалаан. Районнуң 6 ажыл-агыйында болгаш хандырыгга база бодбаазырадыга адырларының беш будурулгезиниге 245 кооперативти коммунистер, 69-ун — көдээ ажыл-агыйның специалистери удурткан.

Ол эгелээн үүүлүүн ужуруттавын кижилер билип алдын дээш партиниң район комитеди улуг тайылбыр ажылын чоруткан. Экономиктиг болгаш политиктиг өөредилгени үндезинин-биле өскертир ужурга таварышкан, экономиктиг билгилер өөредилгеин оон үндезинин болган.

Бүүү-ле чүве чогумчалыг болбаан. Частырыглардан база чайлаваан бис, мичаа-даа кол-ла чүве, эргелеп башкарылгага хамаарыштыр хостуг болгаш бот-тускайлан чорукту кижилер дорааи медерел билиин дээш эки түрү база демократтыг чорукту бүрүүнбиле сагыырын ол ажылды организасаан түрү чедип алыры чугула дээрзин үгнаас херек. Ындыг чорук кижилерни чүгле сорук кинрер эвес, боттарының дужүнге баштайгы базыныардан эгелеп бүзүрелдиг болувуна чедирер.

Бүдүрулгеин организасаарының чаа хевирлерин тургузары колхозтарның болгаш совхозтарның иштики структурязын өскертириниң эргежок чугулазын негеп турар. Бо таварылгада ол социалистиг күрүнеиин үндезин өөрү болуп хевээр артар. Колхозтарны болгаш совхозтарны кооператив каттыжымышкынары кылдыр улам ынай хөгжүдериниң, оларның ажыл-чорудулгазын кооператив эгелээшкиниге эде тургузарының дугайында чугаа чорup турар. Оларны нерээ ёзугаар, бот-орулга-чарылганын принциптериниге дүүштүр ажылдап турар эге кооперативтериниң каттыжымышкынары апаргын. Эге кооперативтериниң ажыктыг ажылын оратор тодаргай чижектерге көргүскен.

Амгы үеде районда кооператив ажыл-агыйын ассоциациин— чөвүделге удуртқан эге кооперативтериниң эвилели апаргын. Оон составында эге кооперативтериниң даргалары болгаш эргелеп башкарылга бөлүүнүн специалистери киргеи.

Район деңнеелинде кооператив ажыл-агыйларының болгаш будурулгелериниң ассоциациязы кылдыр кооператив каттыжымышкыны тургустунган, бүүү ажылдакчылар — каттыжымышкын чөвүделиниң даргазында бөдүүн ажылчынга чедир ажыл төлевирин артымышкын принцинин ёзугаар эге кооперативтиң бот-орулга-чарылгалыг орулгазынган алыр.

Бүүү кооператиктер экономика талазы-биле бот-боттарының аразында сырый холбаалыг.

Банк-биле арамда харылзаазы ам-даа минитвилеттинмээн хевээр артган. Машиналар, дериг-херекселлер садын алыры-биле акша-хереглиг кооперативтерге бербейн. Агробанкыда агар сан ажыттайн турар, мичангаш арызында саанаажылгаларны чүгле ажыл-агыйларның иштинде кылып турар. Бодунуң девискээрнинде дашкаар кандыг-даа операцияны кооперативтер кылын шыдавайн турар, ол чорук оларның аргаларынга моондак болуп турар. Ол хвреде өске кооперативке, чижээ, интиниң чемненилгезинге болгаш өске-даа адырларга ындыг аргаларны бергеи.

Суттүн, эттин болгаш молаанын бедик шинарлыг продукциязын чер-черлерге болбаазырадын кылыр болгаш сайгарар машиналарны база механизмнерни садын алыр дугайында айтырыгны кооперативтер кежигүннери чилин-биле турузуп турар.

М. С. Горбачев. Тоончу продукцияны дорт-ла колхозка болбаазырадын кылыр бичо хемчээлдиг техниканы берип эгелээр кооператив кайыын тыптырыд, кайы хире продукцияны камгалап ап болур-дур! Бүүү-ле мурнакчы ажыл-агыйларда болбаазырадынга цехтери, туйбу болгаш консерва заводтары, кышкы хей даарвар пехтер азы үлетпүр будурулгелериниге кооперастажыышкынар бар болгай. Чүге дээрге кышкы үеде кижилер ажылында хосталын турар болгай.

Уи. Михаил Сергеевич! Бичии туйбу заводтарынга дериг-херекселлер белеткээр деп турар кооператив тыптын келген-дир.

М. С. Горбачев. Ол болгай харын, ону тургузар херек. Бисте пенгереп турар монополизмни узуткаар херек.

Черниговтың области Прилуки районунуң Борисенко аттыг колхозунуң даргазы М. Н. Онищенко бодунуң удуртуп турары аренда коллективинде күш-ажылды организасаанының дугайында чугаалаан. Тос механизатор трактор бригадазы кылдыр каттыжып алган аренда керээзинче шилчээн

АРЕНДАНЫ КӨДЭЭГЕ ХӨГЖҮДЕР, ЭКОНОМИКТИГ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАР

(Улаичызы. Эгези 1-ги, 2-ги арминарда).

кижилерни тып алыр улуурлуг турган бис. Ай санында арендаторлар-биле дискуссиларны чорудуп турдувус. Ол кончуг таарымчалыг хевир болган, оон-биле ажылдаары солун болган. Чөвүдел хураддар болгаш илетколдер бүгүдениң хөөнүн каттан, олар кижилерни хилинчектей берген. А мында кижилерге таваржып турар хереглелдер дугайында бүдүрүмчелиг чугаа болуп турар. Бөгүн бисте янзы-бүрү угланышкынныт 4 муң ажыг аренда колдективтерни тургускан: 390— өг-бүле керээзинче, 53— аренда керээзинче болгаш 1 муң хирези аренда салбырынче шилчиирни күзээнгер.

М. С. Горбачев. Егор Семёнович, силерге киржирбиле эптиг үеин манап ордум. Бисте бир эвес статистикаже көөр болза, керээ болгаш аренда шупту эки болуп турар. Карак чаар кончуг бак чорук ам-даа чиптээн. Бир эвес аренда, керээ чарыгалыш орулгазы-биле дугланавас, бот-орулга-чарыга чок болза, ол хей чыы-дыр.. эштер. Ол үүгле отчётка херек. Улустуң чугаалажыры ышкаш, биске шуут калбак арендизация болуун дээрзин күлевейн турар бис. Ажылдаар, кижилер-биле ажылдаар херек.

Орёлдун көдээзи катап тургустуңун эгелээн. Далашшайн, билдилии-биле, улус-биле сүмележип турган кылып турар үүлдер, шынап-ла, эки болгаш шын. Биске аная-ла темиилериң хереэ чок, бисти бурунгаарадып турар боттуг ажыл, боттуг аренда херек. А савазынар, отчёттар —олар биске кезээде четчир чораан.

Кооперация, аренда эң-не дириг бөлүүн чугула херек деп, бодунуң чугаазынга Е. С. Строев онзалап демдеглээн. НЭП үеинден, коллективизация үеинден бис эң-не баштай чүүгле надстройкага болгаш эргелеп башкарылга структураларынга эвес, а амыдыралдың бодунуң өөзүнге, бүдүрүлгениң эге коллективинге, бистиң бүгү системаныстың дириг клетказынга реформаны эң баштай чорудуп, черге кижиниң төрүмелиниң совуургалын катап тургузуп, аная угаанга болгаш оон инициативазынга делгемни берип турар-дыр бис.

«Октябрь» журналдың кол редактору чугаалачы А. А. Ананьевне сөс берген. Кандыг-даа херек, харын-даа чаа херек, төлептиг чорук-биле, ылаңгыя көдүү ажыл-агыйга бадыткаттынмайн барын болбас. Көдүү ажыл-агыйда амгы үеде кижиниң организакчы чоруу-биле кады оон психологтуг өскерлиишкинин чоруп турар. Бистиң көдүү ажылагыймызыстың хүн бүрүде такка домейлээш, ону үүгле дыңзыдар эвес, харын аная шимчээшкиниң иштики күжүн бөөр шак ындыг хевирни тыварын чугаалаат, чогаалчы ийи факторже кичээнгейни угландырган.

Бирээде — азырадыкчы хөөн, ажыл дөөш эвес, а аная көстүп келгени дөөш төлевир. Идеология талазы-биле бис 70 чыл дургузунда ол болза социализминиң чаалап алышкыны деп чугаалап келген. Кандыг-даа тараачын дүжүт болур-даа, болбас-даа болза ону чемтерип каар деп билип турар.

Маңаа өскө айтырыг база тургустувуп келир, бир эвес ол азырадыкчы хөөн болур болза, бис ам ажылдап кылбаан үүлү дөөш төлевес бис, ындыг болганда бис күш-биле, чугаалап турары ышкаш, кижилерни аренда керээзинче кирп ойладып турар апарган бис. Ынчангаш ол тур үеиниң кампаниязы ышкаш анырганыың баштайгы демдектери база көстүп келген.

Янзы-бүрү хөй чагаа ап турар чогаалчы кижи болгаш, Подмосковьеже чорушкан мен. Арендатор аныык өг-бүлебиле беседамдан ындыг үүлдер илереди: олар кончуг тура-соруктуг маңаа чедип келгеннер, оларга чурттаар черинден 13 км ыракта 7 га черии, база бир 13 км ырак черден 20 ганы, 20 км ырак черден 18 гектар черии быжыглап берген. Ону «аренда» керээзи дижир-дир бис. Өг-бүлеге ийи тракторну быжыглаан— илчирбелиг болгаш дугуйлуг. Илчирбелиг тракторбиле асфальтылаан орултап чоруп болбас-ла болгай, оон-биле черле ол-бо черлер арызынга аргыжар арга чок. А бистер ол бүгүну парлаттага аренда кылдыр кончуг таптыг көргүзүп турар бис.

Бо дээрге амдыызында чүгле кампания деп билдиниг турар, өске талада, көдүү ажыл-агыйны чаңгыс талалай көөру хоржок, ол ышкаш чаңгыс-ла арга-биле ону эжиждери база болдуунмас. Чүге дээрге, тараа өстүрер черлер кончуг улуг шөлдүт, муң-муң гектарлыг боон турар — аная фермериң ажыы чок, ол черлерге ажылдың өске хевирлери негеттинер, а мал ажылынга фермер туруп болур дөөш оон-даа өске үүлдерни көрүп көөр херек. Фермер ажылының чаа арга-хевирни бистер бо хүннерде эки билбес боон турарыыс-биле кады черге өө-харыысалгалыг болур чорукту катап эгидип берип болур аргалыг мооң мурнунда турган фермер ажыл-агыйының безин белен эвес боон турар ышкажыл бис.

Аренда дугайында хоойлу белеткеттиниң турар. Аная ындыг үүлдү өөрениң көрзе чогуур. Чер бисте бүгү улустуң өнчүзү болур, бистер ону кезээде ажылдаары-биле колхозтарга акт ёзүгаар берип турар бис. Ынчаарга фермер ажыл-агыйны эки быжыглап тургустуңун кедзин дөөш чер дугайында актыны бир янзы көрүп, өскертир болза эки — садар эрге чогу-биле кезээде ажылдаар кылдыр быжыглаар деп.

Бистер социализминиң амыдыралы чоруун хандырар дөөш чамдык хевирлерни ап октап, чаа хевирлерни дилеп тывар ужурлуг бис, чүге дээрге ол үзүктел чок уламчылалдыг чорудулга, ынчангаш амгы үеде бистер баш удур ырак көөр ужурлуг бис.

Чер ажылгалының дугайында хоойлу болур. Ол эки-дир. Шынап-ла, бистер черниң 80 хуузун аная-ла символ кылдыр көрүп турар бис. Чоокта чаа телевиденнеге көргүскен дамчыдылганы силерге чугаалап көрейн, телевидение ажылдакчыларын оон-биле шүүлүмчүлээрни бодавайн тур мен. Телевидение дамчыдылгазынга арын-шырайында өөрүшкү болган аныяк корреспондент көстүп келгеш, мынча деп чугаалады: «Көрүнерден, чоокта чаа-ла манда картошка үнүп турган черлер, ам мында бо хире улуг комбинат көстүп келген».

А мен ындыг янзылыг болдаар мен —ынчан ындыг болур чоор, картошка олуртпайн турган черде комбинат туттунмаан, ону ындыг черге тудуп болбас турган чүве боор бе.

М. С. Горбачев. Ындыг үүлдү Красноярск крайга база көргеп мен.Ында чеже хире үлетпүр объектилерни тутпаан дээр. А көдүү черлер колдуунда үрегдеттингеп.

— Өг-бүле керээзи көстүп кээрге чамдык кижилер ону эөлчеглиг шуугаазын деп санап турган — деп. Москва области Наро-Фоминск районунуң «Верейский» совхозунуң Тютчево сүт-бараан фермазында өг-бүленин аренда керээзинин удуртукчузу **В. И. Гусенков** чугаалаан. — Оон үү үнер ирги деп маңаа турган кижилер база бар. 20 ажыг чыл механизаторлап ажылдап келдим. Соолгу каш чылдан бээр кажаа-ораным куруг турып бергени менээ кончуг-ла эпчок апарган. Ынчангаш ферманы керээге алыр деп шиитпирлээн мен. Аная 50 инек турган чүве. Мээн соомда бистиң совхозтан үш өг-бүле керээже шилчип киргеп. А ам районда 35 өг-бүле фермазы ажылдап турар.

Хөй-хөй чылдар дургузунда бистерни ук-салгалдыг тараачыларны, тараачын ажылындан хооруктуруп келгеп деп чугаалап болур, бистер көдүү ажыл-агыйның хөлезиленикчи ажылдакчылары болуп ажылдап келгеп бис. Механизаторлар мал ажылынга катап чаңчыгын өөренир ужурга таваршыттывыс. Мен аная баш удур белеткеннип турдум, кадайым фермага саанчылаан турган. Хөй литератураны ноочудум, ам-даа ноочун турар мен. Ажылывыс түнелдери эки.

Бо чылын совхоз бир инектен 3200 кг сүтү саап алыр деп турар. Бодувус фермаыска бир инектен 5200 кг сүт алыр деп турар бис. Ынча сүтү саап аптар мен. Чоокку үеде 6000 килограмм ажыра бээр боор мен деп бодап турар мен.

Эртекен чылын ферма судунуң бот-үнезин 24 рубль 49 көпеек болган, а совхозтуң — 40 рубль 49 көпеек.

Рубль эвес, а көпеек бүрүзүн хүн бүрү саналар херек. Мал чемиери белеткээринге чарыгалдарны эвээжедир дөөш бистер, үш өг-бүле керээзинин кежигүннери, каттыжып алгаш, совхозтан техниканы арендалаш, 60 гектар шөлдеп 300 тонна эки шынарлыг сигенни белеткеп алган бис.

Бир центнер сигенниң өртээ 20 рубль 30 көпеек кылдыр тодараттынган турган чүве. Бухгалтерия үчёдунга ону киргеп соомда администрация аппарадын тударынга дөөш оон-даа өске чарыгалдарны немеп көөрге, ол сигенин 37 рубль 50 көпеек-биле садып алыр ужурга таваршыттывыс. Ол керээде айыттынган өртек.

М. С. Горбачев. Улут айтырыгны көдүүн турар-дыр силер. Арендалыг коллективтер ортулукчуташтар ышкаш болуп турар «Зыбино» деп уксаажылга заводунда, өскедаа ажыл-агыйларда байдал чиик эвес болуп турар. Оларга хамаарыштыр аренданың болгаш бүрүн бот-орулга-чарылганың шыңгыы негелделерин ажыглаан, а ол хирезинде-де эрги инструкциялар ёзугаар олардан ап турар. Бо дээрге агроулетпүр специалистериниң керээ-дир.

В. И. Гусенков. Өске мооңдак база тыптып турар. Бир гектар чер өртээниң нормативи доктааттынмаан. Боттарывыс продукция бүдүрер чер дээш чежени төлээрни бидбестир бис. Ажыл-агыйдан министерствога чедир специалистер болгаш удуртукчулар — административтиг ажыл-агый аппарадының бир янзы өөрилчигештери, эде тургустунуушкунуң консервативтиг мооңдактары хевирлиг болуп турар ышкаш-тыр.

М. С. Горбачев. Ол дээрге өөрилчигештер эвес, а улут өөрилдер-дир.

В. И. Гусенков. Оон инай. Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында хоойлуну куштут болдурган. Бүгү бүдүрүлгелерни, оон иштинде көдүү ажыл-агыйныны, ылаңгыя бүрүн бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-ашаланышкынче шилчидерни ол хоойлу көрүп турар. Кол рольду бот-эргелелче угландырып турар. Ынчалзажок ам херек кырында ийи эрге-чагырга тургустуган-дыр. Үстүүлери эрге-чагырганы коллективтерге бербейн турар, а адаккылары, ылаңгыя чавыс орулгалыг, дотацияда чурттаан турарлар эрге-чагырганы канчап алырын, ону канчаар ажыглаарын билип чадап турар. Амга чедир бар командылаал-бюрократтыг аппаратың утказынга арендаторлар үндезинин-биле удур.

Биче механизацияның чепсек-херекселдери-биле бистиң коллективтивистиң хандырынмааны өг-бүленин аренда керээзинин хөгжүдерингe мооңдак болуп турар. Хөй энергия чарыгдаар улут тракторлар биске херек чок. Бистиң байдалдарывыска, бистиң фермаларывыска ажылдаарынга таваржар бичежек техника биске херек.

Чурттаага бажыннары-биле кады бүдүрүлге бажыннарының чаңгыс аай төлевилелдери өг-бүле фермаларын чедишкининг хөгжүдерингe идиглаг болур. Улут комплекстерин тудуг конструкцияларын болгаш механизмнерин оларга таваршытыр эптештирип шыдавас бис.

Бистер—бөдүүн албаның ажылдакчылары-дыр бис, ынчангаш бодувустуң саналгалывысты солчур, ийи чыл дургузунда ажылывыстың үезинде бисте тургустунуң келгеп чугула айтырыгларны көдүүр бодаан мен деп. Алтай крайның Калмык районунда «Обь» совхозтуң кол экономизи **О. М. Лукьянова** чугаалаан. Мындыг улут бергедээшкинге таваршыкан бис: иштики ажыл-агый салбырларының аразында, а ол мышаш совхоз-биле экономиктиг харылзаалар бисте ырын болуп келгеп. Звеноолар бүгү хуваалдаларны боттары кылган, бистиң дузавыстан безин ойталааннар.

М. С. Горбачев. Ольга Михайловна, а силерде эргелеп аппарады-биле байдал кандыгы?

О. М. Лукьянова. Багай, ак сеткил-биле чугаалаарга, багай ийин. Олар биске хөөн чок болуп турарлар...

М. С. Горбачев. Чогум черле, кандыг арга бар деп бодаар силер?

О. М. Лукьянова. Канчаар ажылдап турган болдур, шак ынчаар ажылдаар бис, чүге дээрге районда бистерни чаңгыс аай эвес эштер деп санап турар. Ынчалзажок орулганы алыр болгаш орулгалыг ажылдаар дээш бүдүрүлгени ынчаар башкарар бис.

Кижилерни кылаштаарны безин өскерилген. Кижи ээ болу берген, оон санал-оналын барымдаалап турар апарган.

Ынчалзажок шыңгыы бергедээшкиннерге таваржып турар бис. Сеителге-техниктиг бүдүрүлгени безин ап көрээли. 20 көпеек өртектиг прокладкасыскыг чоктун уржуунда муң ажыг рубль өртектиг бүдүн блокту бүрүү-биле салыр ужурга таваржып турар. Хүдээп алышкын үезинде продукцияның шынарын кудулаткан ужурунда дыка хөй акша-хөренгилерни совхоз чидирип турар. Платформада сексла чытпышаан, оортан чидириг барык 10 хуу чедип турар. Бо айтырыгларны черле шиитпирлээр херек. Ажылагый өстүрүп каан, а ол бүгү агаарже эстин үнүп турардыр.

М. С. Горбачев. Бүгү болбаазырадып кылышкынны кооператив ёзүзү-биле боттандырар херек. Боттарының холунга алыры чугула. Ол дээрге силериниң төөчү продукциниар-дыр.

Целиноград областын Целиноград районунда Маншук Маметова аттыг совхозтуң кол экономизи **В. В. Шведе** сөс берген. Аренда керээзинче кымны-даа албадап болбас ужурлуг деп, ол демдеглээн. Ол дээрге эки ажылчынга, эки специалиске, эки удуртукчуга ажыктыг кара чаңгыс механизм-дир. Аренда керээзи ниа кижини чогум-на ээ болдуруп, ээ болур арганы аная берип турар болганда, ол ажыктыг.

Күш-ажылды организасаварының болгаш оон төлевирнин кандыг-бир тускай хевирге кылдыр аренда керээзин сана болбас. Ол дээрге оон дузазы-биле бүдүрүлге харылзаларын улам бөлек деннелче көдүрер ужурлуг механизм-дир.

Иштинин өнчүзүн камналгалыг ёзу-биле көөр кылыр чаңчыктырарын чедип алган бис. А социализм үезинде хуунуң өнчүзүнге бодаарга, иштинин өнчүзү бедик кылдыр көрдүнген турар ужурлуг дээрзин билир бис. Ынчаарга ону чедип алыр арганы аренда керээзи берин турар. Кижи иштинин үүлдерин болуннуудан бедик кылдыр көөр арганы берип турар.

Оон инай. 30 чыл дургузунда сайзырангайжыдып турарывыс ажыл төлевири биске чүүү-даа бербээн болгаш администрацияның база ажылчын ангының аразында чорулдээлерни үүгле куштелдирип турар. Администратор кижи чеже-даа эки бол, эвээштө төлээрни күзээр. А ап турар кижи кезээде хөйну алырын күзээр. Ажыл төлевири—бактажырының яблогу ышкаш-тыр, а ону бистер сайзырангайжыдып чадап турардыр бис. Ажыл төлевиринден ойталаар болгаш ону бот-орулга-чарылганың орулгазы-биле солуур херек. Ону базала аренда керээзинге чедип ап болур. Продукцияны хөй бүдүргеш, оон шынарын эки-житкеш, бот-үнезин чиигеткен үүгле ындыг таваржылгада хуунда орулгазы өзер дээрзин ажылдакчы бүрүү билгеп турар ужурлуг.

Аренда керээзинин үезинде керээ, санажылга дептери болгаш чек дептери турар ужурлуг, оон өске чүү-даа херек чок. А мооң мурнунда — бот-орулга-чарылга даалгалары, планнар, норма-чижектер, расценкалар, инструкциялар бар турган — ол бүгү үүлдерни шуут чок кылыр херек.

Могилев областын Шкловск районунуң «Городец» совхозунуң директору **А. Г. Лукашенко** чоп ортузунга чорутқан кончуг улуг тайылбыр ажылының дугайын чугаалаан. Ол ажыл-агыйның специалистери болгаш удуртукчулары чүүн-даа мурнунда чурттуң мурнакчы колхозтарынга болгаш совхозтарынга барып, арендалыг коллективтерниң ажылында чыгынган дуржулганы өөренип алгаш келген. Олар оон соонда «чонче кирип», оларга таймылыраан, оларны бүдүрелип, агитастан эгелээн. Ажылчыннар күш-ажылды организасаварының болгаш оон төлевирнинг ажыктынга бүүрен, арендаже шилчип эгелээн. Чүгле бүдүрүн кылган ажыл төлевирлиг болурун чедип алырын кол чүүл кылыр саван турган. Эргелеп башкарылга аппарады кызырылган, күш-ажылды бүдүрүкчүлүү кескүзүбиле бедээн. Хөй техниканың артыкшылдыг боон турары тодараттынган.

Административтиг эргелеп башкарылга аппарадының саны бала өскерилген. Мооң мурнунда 67 кижи турган болза, ам 22 кижи арткан, олар мурнунда кылып турган бүгү ажылны кылып күш четтигин, харын-даа эки кылып турар.

Ораторуң саналы-биле алырга, арендаторларга четчир саныыг бичин тракторлар, тудуг материалдары, эки техниктиг хандырылга негеттинин турар.

Чогаалчы **И. А. Васильевтин** саналын улут совуургал-биле дыннаан. Аренда харылзааларын чүгле колхозтарга болгаш совхозтарга эвес, а өске-даа черлерге хөгжүдерин ол саналдаан. Ол эргеин Советтер калбаа-биле ажылган болур. Долу эргелиг Совет аренда берикчизи боон болур. Сугларны, арга-ыышты, күрүне черин ол харылап, башкарын турар. Псков, Калинин областларда ажылдап чон черлер кончуг хөй, кагдыгган суурлар база. Херек кырында кагдыгган ол черлерни арендага чүге берип болбаалыг.

Партия арендаже болгаш кооперативтиг керээге быжыг угланышкынны алган. А инструкциялар бисте эргиндеги хевээр турып турар. Прокурор бүрүзү: ону ынчан болбас, черни кайы хамаанчок үлеп болбас, күрүнени черн-дир, ону төлевилээр эргеп чок деп чугаалап турар. Ынчангаш партияның шиитпирлериниң күүсеттинмейн турар ышкажыл. Оон саналы-биле алырга, ам дээрезинде аренда дугайында хоойлу ажылдап кылдыгын турар үеде, амгы үеиниң угланышкынының дүүшпейн турар эргижирээн хоойлуларны болгаш ведомство саавырларын түр күш чок болдурары чугула.

Арендатор, фермер, кооператор болгаш чаа чүвени дилеп тып эгелээн өске-даа кижиге дүрген болгаш аки шынарлыг ачы-дуза негеттинин эрттирип, дужаалдар болгаш директивалар үндүрүп турар.

Шериг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглериниң комплекзин хүлээп алырын Камгелел министерствозунуң болгаш Совет Армиянын база Шериг-Далай Флодунун Политиктиг кол эргелелиниң удуртулгазындан СЭКП ТК негээн. Кол күженишкиннерин Армиянын болгаш Флоттун шиитпирлеп турар сорулгаларының шынарынга болгаш оларның дайынчы чоруунга багай салдар чедирип турар үүлдерин чайлаарымче угландырары чугула.

Удуртукчу коммунистер, штабтар, политорганнар болгаш партия организациялары кезек болгаш салбыр бүрүзүнге уставтың шыңгыы чурумун хандырар, шериг-ниң удуртурунун стилин идепкейлиг сайзырангайжыдар хүлээлгелиг. Кижизидилге ажылының бүгү төвпрдериниң ажыктын белдиреп, ону кижилерже үндезинин-биле угландырары чугула. Шериг албанныг нижи бүрүзүнүң болуруң патриотчу хүлээлгезин хамыды-биле медереп билирин, шериг дайгыраанын болгаш шериг устаанының негелделерин чайлыыт чок күүсеттирин чедип алыр. Шериг иезы четпээн болгаш иезыны четкен аныктарны шериг албанынга белеткээринин айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирерин чер-черлерде партия, совет органнарга, хөй-ниити организацияларынга саналдаан.

Армиянын болгаш Флоттун социал-культура амыдыралында хожудаашкыннарны ажыл өртөр талазы-биле, шериг албанныгларын болгаш оларның өг-бүледелериниң материал-амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын көрген.

ССРЭ-же албаның ажыл-чоруун кылып чораан үезинде Австрияның федералдыг канцлери Ф. Вранецкий-биле М. С. Горбачевтун беседазының болгаш Н. И. Рыжковтун чугаалажыышкыннарының түнелдерни Политбюро деткээн. Делегей болгаш Европа политиказының айтырыгларын оларның калбаа-биле билип турарын, ангыаңгы социал-тургузут чурттарның тайбын кожа-хелбээ кады ажылдажылгазының үлегерин көргүзүп турар совет-австри харылзааларны моон соңгаар-даа калбартырынче талаларының чүткүдүүн дээн деңнелге эртken ужуражышкын көргүскен дээрзин демдеглээн.

Варшавага Москванын хүнерин эртирер байырлалга киржири-биле Л. И Зайкованың Польша Улус Республиканже ажыл-чоруунун түнелдерин чугаалажып көргөн болгаш деткээн Польша найысалга коммунистер-биле, хөй-ниити-биле ужуражышкынар эде тургустунуушкунун болгаш социалистиг чаартылганларын дурнулгазынга хөй-даа таланың солуургалының өзүп турарын бадыткан көргүскен Совет-польша кады ажылдажылганың хөгжүдезинин перспективаларын дыка таарымчалыг деп көргеп.

Э. А. Шеварднадзенин Францияже кылганы албаның ажыл-чоруунун түнелдерин хуралга чугаалашкан болгаш чүүлдүгүүн деткээн. Совет-француз политиктиг чугаалажышкыннарының деңнелин белдиреринге, ийи таланың ажыл-херекчи кады ажылдажылгазын сайзырангайжыдарына кайызының-даа солуургалдыы президент Ф. Миттеран, француз өске-даа күрүне ажылдакчылары-биле беседалар үезинде ажерээн дээрзин демдеглээн. М. С. Горбачевтун болгаш Ф. Миттеранның ам болур ужуражышкынары делегей херектерингe ийи чурттун боттуг кады ажылдажылганын, кызыгаарын калбартырынга идиг болуру, ангы-ангы талаларга совет-француз кады ажылдажылганга чаа политиктиг темпинин болдурары чугаажок. Ийи чурттун удуртукчуларының чугаалажышкыннарынга киирер практиктиг айтырыгларны мяк ажылдап кылыр даалганы берген.

Коммунистиг партияның иштики болгаш хаштыкы политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюросунда чугаалашкан.

(Улаичызы 4-кү арында).

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

СЭКП ТК-ның Политбюросу октябрь 13-те болган эөлчеглиг хуралында ССРЭ-де националдар аразында харылзааларны сайзырангайжыдар талазы-биле СЭКП ТК-ның Пленумунга белеткел айтырыгларын чугаалажып көргеп. Эде тургустунуушкунун, демократчыдылганың, эрге-хоойлулут күрүнеин тургузарының байдалдарында бистиң хөй националдыг чуртувуска бо айтырыгның онза чугулазын болгаш үезиниң келгенин демдеглээн.

ССРЭ-ге национал айтырымын шиитпирлээр талазы-биле төөгүлүг чугула ужур-дузалыг ажылдар Совет эрге-чагырганың чылдарында кылып чоруттунган, нацияларның болгаш биче улустарның ёзулут деп эргезин чедип алырынга, улустар аразында ажыдуума харылзааларны быжыглаарынга, ажылчы чонунун интернационалчы өскүзүнге көску түнелдер чедип алдынган дээрзи демдеглеттинген. Ол үүлдер бүгү совет кижилериң хоойлу ёзугаар чоргаарланыр үүлү апарган. Ындыг болзажок, национал-дар аразында харылзааларның хөгжүлдезинде шиитпирлээрни негеп турар эөзөө эвес айтырыглар чоорту чыгып келген. Чедип алдынган үүлдерге даянмышаан, эөткен үеин четпестерни кичээнгейге албышаан, эде тургустунуушкунун чорудулгазының үезинде национал-дар аразында харылзааларны чаа деңнелге сайзырангайжыдар талазы-биле бүгү ажылды көдүрери эргежок чугула.

Кол чүве чүдел дээрге ботботтарынга дузалажылганы болгаш акы-дуума чоруктун, социалистиг интернационализминиң, нация болгаш биче улус бүрүзүнүң эргэ-ажыктарын бүрүү-биле барымдаалаарының принциптеринге совет федерацияның ёзулуг демдески болурун чедип алыры, кандыг-даа национал хамаанчокка кижи бүрүзүнүң бистиң Ада-чуртувустун кайы-даа булунунга төрээн бажынында дет болурун чедип алыры болур. Оон-биле чергелештир демократияны болгаш ажыкчарлыг чорукту антидемократтыг сорулгаларга ажыглаар, бистиң иштиг интернационалчы чаалап алышкынарывысты буурадыр, национал-дар аразынга ангыланышкынларны хөөктүрер дээн кандыг-даа орааджышкынларны болдурбазын демдеглээн.

Пленумга белеткел талазы-биле бүгү ажылдың үндезинин болза партияның XIX Бүгүүлдел конференциязының политиктиг айтышкынары болур ужурлуг. Пленумга белеткелге партияның калбак активин, эртемденнерин, республикалардың хөй-ниитизин идепкейлиг хаара тударын сүмелээн.

Чонунун хереглел бараанарының үүрмектеп садар өртектеринде болгаш чурттаачы чонга чедирип турар ачы-дузаның тарифтеринде ажылхеректиг байдалын чугаалажып көргеп. Чонунун чаагай чоруун белдилер, социал чептүт чорук болгаш бедик бүдүрүкчүлүт күш-ажылга идиг бөөрениң принциптерин долу боттандырар сорулгаларга дүгжүп турар үүрмектеп садар өртектериниң политиказын чорудары социал-политиктиг болгаш экономиктиг чугула ужур-дузалыг дээрзин хурал үезинде демдеглээн.

Үүрмектеп садар өртектерин болгаш ачы-дуза тарифтерин кайы хамаанчок белдиреринин, бүдүрүлгелериниң көргүзүлерин бүдүрүүгеен продукциниың өртээн өстүреринин аргазы-биле, а ол мынкаш чонунун негелдезинге дугжүп турар чиик өртектиг бараанларны бүдүрерин кызыгаанының күсели-биле сан-хөө көргүзүлгелерни экижидериниң практиказын таваршпас деп көргеп.

Чер-черлерге өртек политиказын чорудуп тура, шыңгыы четпестерни болдуруп турар чорукче эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүделдериниң, эргелеп башкарылганың чер-чер органнарының кичээнгейин угландырган.

Чурттакчы чонунун ангы-ангы болуктериниң, ылаңгыя хөй уругларлыг өг-бүлелериниң, улуг назылыг база эвээш хандырылгалыг кижилериниң негелделерин барымдаалавышаан, янзы-бүрү бараанларны бүдүрерингe идиг бөөр сорулга-биле ажыл-агый механизмин улам ылай сайзырангайжыдар талазы-биле эргежок чугула хемчеглерни алырын, өртектериниң база орулгаларының декнелин контрольдаарын күштелдирерин Политбюро ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниге сүмелээн.

Садыгның болгаш ниитиниң чемненилгезиниң ажылынга, чонунун хереглел бараанларын бүдүрериниң структуразын бүдүрүлгелериниң тургузун турарынга, оларның шынарынга, күрүне болгаш кооперативиң организацияларының өртек чурумун сагын турарынга хөй-ниити контролун организаставар талазы-биле комплекстиг хемчеглерни чорудар дугайында ВЦСПС-тың саналы-биле Политбюро чептөөрешкен. Хереглекчилер ниитилелдерин тургузар талазы-биле инициативаны база бо чугула херекке профсоюзлелдериниң идепкейлиг органнакчы ролюн деткээн.

Совет Армияга болгаш Шериг-Далай Флодунга дайынчы сагылга-чурумну быжыглаар дугайында СЭКП ТК-ның докладының күүселедезинин чоруп турарын хуралга сайгарган. Соолгу үеде шериг чөвүделдериниң, командирдериниң, политорганнарның болгаш штабтарның талазындан шериг сагылга-чурумун быжыглаар айтырыгларже кичээнгей күштелгенин демдеглээн. Келектерге болгаш салбырларга устав негелдезин сагыыр талазы-биле ажылдың тодаргай түнелдерни дээш удуртукчу команда-политиктиг кадрлардан негелде бедээн. Коммунистерниң болгаш комсомолчуларның албан-хүлээлгезинде болгаш хуу сагылга-чурумунда четпестерже партия болгаш комсомол организациялары дарый кичээнгей угландырып турар апарган, ол чорук төөрмылгаларының, кем-херек үүгедишкиннериниң болгаш корум-чурумнуң каржы хажыдыышкыларының саныы эдээн кызырар арганы берген.

Афганистага интернационалчы хүлээлгезин күүседип турган, Чернобыльдың атомнуг электри станциязына айыылдың үржуктарын чайладып турган база өске-даа оонза, чугула байдалдарда совет дайынчылар бедик медереллиг сагылга-чурумнуун, эрес-дидимнин болгаш турштуун көргүскен.

Оон-биле чергелештир СЭКП ТК-ның салган кол сорулгазы —Армияга болгаш Флотка шериг сагылга-чурумун үндезинин-биле быжыглаарын хандырар дээн сорулгазы ооңум күүсеттинин турар дээрзин демдеглээн. Шериг албанныдан ойталаар чоруктарының, шериглер аразында уставка дүүшпес хамаарылгаларның фактылары, дайынчы дежурныйлаашкын чурумун хажыдар таварылгалар, шериг техниказының авариягa таваржыры улут дуурелдя болдуруп турар. Политиктиг болгаш дайынчы кижилиг-дилгеде, ылаңгыя шериг хүлээлгелиг-лер-биле тустуе ажыда ёзу барымдаалаар чоруктар чайлаттынмаан, кижилер-биле дорт ужуражырының орнуна планнар чогаадып, хей саныыг хуралдар эрттирип, дужаалдар болгаш директивалар үндүрүп турар.

Шериг сагылга-чурумун быжыглаар талазы-биле немелде хемчеглериниң комплекзин хүлээп алырын Камгелел министерствозунуң болгаш Совет Армияның база Шериг-Далай Флодунун Политиктиг кол эргелелиниң удуртулгазындан СЭКП ТК негээн. Кол күженишкиннерин Армияның болгаш Флоттун шиитпирлеп турар сорулгаларының шынарынга болгаш оларның дайынчы чоруунга багай салдар чедирип турар үүлдерин чайлаарымче угландырары чугула.

Удуртукчу коммунистер, штабтар, политорганнар болгаш партия организациялары кезек болгаш салбыр бүрүзүнге уставтың шыңгыы чурумун хандырар, шериг-ниң удуртурунун стилин идепкейлиг сайзырангайжыдар хүлээлгелиг. Кижизидилге ажылының бүгү төвпрдериниң ажыктын белдиреп, ону кижилерже үндезинин-биле угландырары чугула. Шериг албанныг нижи бүрүзүнүң болуруң патриотчу хүлээлгезин хамыды-биле медереп билирин, шериг дайгыраанын болгаш шериг устаанының негелделерин чайлыыт чок күүсеттирин чедип алыр. Шериг иезы четпээн болгаш иезыны четкен аныктарны шериг албанынга белеткээринин айтырыгларынче кичээнгейни күштелдирерин чер-черлерде партия, совет органнарга, хөй-ниити организацияларынга саналдаан.

Армияның болгаш Флоттун социал-культура амыдыралында хожудаашкыннарны ажыл өртөр талазы-биле, шериг албанныгларын болгаш оларның өг-бүледелериниң материал-амыдырал хандырылгазын экижидер талазы-биле хемчеглерни боттандырарын көргеп.

ССРЭ-же албаның ажыл-чоруун кылып чораан үезинде Австрияның федералдыг канцлери Ф. Вранецкий-биле М. С. Горбачевтун беседазының болгаш Н. И. Рыжковтун чугаалажышкыннарының түнелдерни Политбюро деткээн. Делегей болгаш Европа политиказының айтырыгларын оларның калбаа-биле билип турарын, ангыаңгы социал-тургузут чурттарның тайбын кожа-хелбээ кады ажылдажылгазының үлегерин көргүзүп турар совет-австри харылзааларны моон соңгаар-даа калбартырынче талаларының чүткүдүүн дээн деңнелге эртken ужуражышкын көргүскен дээрзин демдеглээн.

Варшавага Москванын хүнерин эртирер байырлалга киржири-биле Л. И Зайкованың Польша Улус Республиканже ажыл-чоруунун түнелдерин чугаалажып көргөн болгаш деткээн Польша найысалга коммунистер-биле, хөй-ниити-биле ужуражышкынар эде тургустунуушкунун болгаш социалистиг чаартылганларын дурнулгазынга хөй-даа таланың солуургалының өзүп турарын бадыткан көргүскен Совет-польша кады ажылдажылганың хөгжүдезинин перспективаларын дыка таарымчалыг деп көргеп.

Э. А. Шеварднадзенин Францияже кылганы албаның ажыл-чоруунун түнелдерин хуралга чугаалашкан болгаш чүүлдүгүүн деткээн. Совет-француз политиктиг чугаалажышкыннарының деңнелин белдиреринге, ийи таланың ажыл-херекчи кады ажылдажылганын сайзырангайжыдарына кайызының-даа солуургалдыы президент Ф. Миттеран, француз өске-даа күрүне ажылдакчылары-биле беседалар үезинде ажерээн дээрзин демдеглээн. М. С. Горбачевтун болгаш Ф. Миттераның ам болур ужуражышкынары делегей херектерингe ийи чурттун боттуг кады ажылдажылганын, кызыгаарын калбартырынга идиг болуру, ангы-ангы талаларга совет-француз кады ажылдажылганга чаа политиктиг темпинин болдурары чугаажок. Ийи чурттун удуртукчуларының чугаалажышкыннарынга киирер практиктиг айтырыгларны мяк ажылдап кылыр даалганы берген.

Коммунистиг партияның иштики болгаш хаштыкы политиказының өске-даа чамдык айтырыгларын СЭКП ТК-ның Политбюросунда чугаалашкан.

АРЕНДАНЫ КӨДЭЭГЕ ХӨГЖҮДЕР, ЭКОНОМИКТИГ ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ЭДЕ ТУРГУЗАР

(Төнчүү. Эгеен 1-ги, 2-ги, 3-кү арыннарда).

бирээзиндеи-не 10 кг. совхоз болгаш колхоз хонуун бирээзиндеи 4-5 кг дүктү кыргып ап турар болгай. А ынчаарга совхоз хуучу кооперативке эрге-ажыктар шүүт дүгжү бээр ышкажыл.

В. Х. Бамбаев. Ам боттарының бот-оруга-чарылгалыг орудгазын ковудедир дээш хойжулар бүү-ле курдавырларны дилеп тып турар апаргаи. Кооператива хойжу бригада бүү-ле чүвени камнап турар. Ам хойжулар чазаныкчы, быаанчы-даа кеддирбес апаргаи, кижилер чалаарын эвзожеткен —бот-боттары кылып адырга камнадгалыг-да болгай. Ынды чаа арга кижиниң бүдүрүлгениң ёзулуг эвин болур туруунун быжыглаан. Малчын ам кооперативтиң каргулуг болган бүгүдүн, ынны бот-оруга-чарылгалыг орудгадан оон адыр орудгазы хой болур деп чүвени биилеп, кооперативтиң эки коргуулуг-лиг ажылдаарын хандырарын ыызыдын турар.

Тула областың Ясногорск районунуң «Ленинский путь» колхозунуң даргазы Н. Н. Дубина көдээниң материал-техниктиг хандырылгазының айтырыгдарынга доктаваган. Хандырылганы эжиждиреи вегетиниң турар. Арендалыг колдективтерге бичо хемчеелдиг техника чедилгейи тыр турар. Бичии шеллерге ажылдаары таарымчалыг эвес болганындан оларны хойу-биле ажылдаарындан ойталап турар. Көдээге сопиал айтырыгларны дүргеи шинтирлээри база-ла эргежок чугула болуп турар. Оон-биле кады манаа улус депутаттарының Советтеи улут рольду ойнаар, бодунуң девискээринде олар бүрүн эргелиг эвлер болур ужурлут.

Грузин ССР-де Мцхета районда Сагурамойск совхозтуң директору А. И. Жгенти бодунуң ажылының дүржүлгазының дүгайын чугаалаан тура, ол ажыл-агый хожудантай ажыл-агый турганын демдеглээн. Эрткен чылын когарадың саны 700 мун хире рубль болган. Бис үстүнде кандыг-даа айтышкынарны маназайн, боттарывыс аренда харылзааларының негелдерини ажылдап кылып алгаш, 1988 чылдың январь 1-деи эгелеп ажыл-агыйны чорударывыс чаа байдалдарынга ажылдап эгелей бергеи бис деп, оратор чугаалаан.

Чүү чедип алган бис? Совхозтуң эргелеп аппараты 162 кижи турганындан 117 кижиге чедир кылырылган. Бүү-ле хосталганнар аренда керээни долдуруп алгаш, күш-ажыл кылып эгелээн. Шак ынчаар аппаратты тударынга 60 мун хире рубльдү камнап алган бис. Эн-не хожудангай адырлар —мал болгаш мал чеми бүдүрер адырлар арендалыг чаңгыс ай комплексиг бир бригада кылдыр каттыжып алгаш, черни болгаш мадыны, кажаалаарны болгаш техниканы бодунга алгаш, төнчү түнелдер көөн долуулу-биле харылзаар апаргаи. А бис оларны түүлге керээ ёзулаар эвес, харын мораль талазы-биле деткип турар бис. 9 ай иштинде сүт саалдазы ийи катаа ковудээн, а чыл төнчүзүнде чедир ол 3000 кг ажа бээр деп санап турар бис.

Аренда коллективтериниң болгаш хуу арендаторларың ажылының дүржүлгазының дүгайын оратор тодаргайы-биле чугаалаан. Аренда харылзааларының хөгжүлдезиниң үеинде удуртукчуларның болгаш специалистериниң ролю болган харылсаалгазы улгадыр. Ынчангаш оларның совуургалың төнчү түнелдерге база бүжыы-биле быжыглаар, оларның күш-ажылының амгы үеде күштүг болуп турар системазын сайзырадгайжыдар херек.

Ылангыя ажыл-агыйны хандырып турар адырларга күш-ажылды организаттаарының өске дээштиг хевирлериге адырларны дүүштүрери эргежок чугула. Ынчанмас болза ажыл-черекке багай болдур.

Арендаже шилчилге статистика отчёттарын болгаш бухгалтер үчёдүн үндезиниң-биле өскертирин негеп турар деп, ажыл-агыйның директору оваалап демдеглээн. Арендаторларга пенсиялар тургузарының айтырының чурумчудары база чугула болуп турар.

Ажыл-агый удуртукчуларының ажылының баштайгы шаанда-мактаарының болгаш сопиал-культура хөгжүдезиниң.

Кооперативтер бодунуң ажыл-керектери-биле аныяктарын ат-алдарын чаалап алтаннар. Бир эвес мурнунда аныяк ооллу азы кысты ажылдадыры берге турган болза, ам бир хевириниң шилгеге конкурсуу болуп турар.

Амгы үеде көдээге болуп турар чорудулгалар-биле дүүштүр специалистерни белетеэрин экижилериниче угланган саалды оратор киирген. Колхозтарның болгаш совхозтарының материал-техниктиг хандырылгазына үндезин чаартыдаларның эргежок чугудазының дүгайында ооң мурнунда санаал берген ораторларның саналдарын ол база деткээн. Чижээлээрге, ол автомобильдер садарыга хамааржыр. Элдептиг байдал: кыраг түүл чедишпес, а автомобиль бүрүүшче чүк сөөртүре, чижээлээрге, сигенни, сснажты болгаш чамык өске-даа түктерни сөөртүре ооң чүк сөөртүр аргазының чугле үштүн бир кезиин ажыглаан турар. Ынчангаш одаар түүлү бис чүк сөөртүрүге херек боон турарындан ону 2-3 катаа хойну чарыгдап турар бис.

Аренданы болгаш күш-ажылга идип баарын организаттаарының өске дээштиг хевирлерни кадбаа-биле пештередири — амгы үениң аграр политиказының кол звеносу болур деп, Узбек ССР-де Сырдарья области Мирзачульск районда «Узбекистан» совхозтуң арендалыг кежээниң удуртукчузу, агроном К. Тахиров чугаалаан. 1987 чылда чаа ёзу-биле ажылче шилчээнинің кусели-биле совхоз чиг хевеннин дүжүдүн гектар бүрүүнүдеи-не 4 центнерге улгаттырар арганыг болган. Бо сезонда база-ла бедик түнелдерни чедип алыр деп турар. Ону ажылдан турар кижилериниң дүжүдүн чеде-ле ажыглаан турар. Ынчангаш одаар түүлү бис чүк сөөртүрүге херек боон турарындан ону 2-3 катаа хойну чарыгдап турар бис.

Аренданы болгаш күш-ажылга идип баарын организаттаарының өске дээштиг хевирлерни кадбаа-биле пештередири — амгы үениң аграр политиказының кол звеносу болур деп, Узбек ССР-де Сырдарья области Мирзачульск районда «Узбекистан» совхозтуң арендалыг кежээниң удуртукчузу, агроном К. Тахиров чугаалаан. 1987 чылда чаа ёзу-биле ажылче шилчээнинің кусели-биле совхоз чиг хевеннин дүжүдүн гектар бүрүүнүдеи-не 4 центнерге улгаттырар арганыг болган. Бо сезонда база-ла бедик түнелдерни чедип алыр деп турар. Ону ажылдан турар кижилериниң дүжүдүн чеде-ле ажыглаан турар. Ынчангаш одаар түүлү бис чүк сөөртүрүге херек боон турарындан ону 2-3 катаа хойну чарыгдап турар бис.

Улут-улут хоорайларының рынокторында азы мөөнееи садар рынокторда өртектерниң индекстерин Төн телевидение «Үе» деп программаның соонга киирип турарын оратор саналдаан. Ынды информациямы чер-чер Советтериидеи ан болур. Өртектер индекстери бүү кижилерге херек, олар арендаже, эвеш боон турар продукцияларны бүдүреринче кижилерни кыйгырар, олар амгы улут боон турар өртектерни кызырар.

Ужуражыышкынның түнелин үндүрүп тура. М. С. Горбачевтың чугаалааны болза:

Бир эвес бистиң шүүтү чугаавысты кадар болзувусса, ынытизи-биле чангыс түүлге кээр-дир бис: чүвениң кол эгезе — ол дээрге кижи-дир. Болур-чогууру-биле белеткээн кижи, сонуургалдыг кижи, амыдыралга ынак кижи, черге болгаш кодаа ажыл-агыйны күш-ажылына ынак кижи-дир. Көдээниң кижизинге, көдээге амыдырадды хевирлеп турганынга хамаарыштыр стратеттиг байдалдың кайгамчык улут чидириниге таварышканывыс дугайында чугаа бо турар-даа болза, бо удаада бодумну оптимист кылдыр көрүп турар мен. Чүү чугаалаар боор, ону бистиң бүгү ынитилелиге көрүп турар-дыр. Эргежок чугула бүгү түүлдер, ооң ынтинде аграр секторуун денгиттүүр бар Совет Эвилели ышкаш, ынды бай-байлак чурта ооң болур-чогууру-биле догуннаарынга азып-чем айтырының чогуур деңелге шинтирлеп шыдаваан-дыр бис.

Бо үндезиниңнеңи тургузар, тургустуунуң келген сорулгаларны шинтирлээринге көдээниң кижизин, көдээниң ажыл-ишчилерин болгаш моом соңгаар боттарының салым-чолун аграр сектор-биле холбаштырар күзелдиг бүгү кижилерни киирштирер дээш бис ам шак мынчаар хөделир ужурлут бис. Таравчын күш-ажылдың ат-алдарынга аар согуушкун таварышкан үеде болганда, оларның күш-ажылын ынитилел бедик-биле үнелеп турар дээринге бүзүрелди бо үндезиниңнер тургузар деп бодайдыр мен. Ынчалза-даа бистиң эде тургустуунуушкунуңуста кара чаңгыс бергедээшкин ол эвес дээрзин чугаалаар ужурлут мен.

Кажан эде тургустуунуушкунуң калбартын тура, бис бүгү-ле чүвени долу хемчеелге биилбейн турганывысты бот-бодуңуска шыны-биле чугаалаар ужурлут бис. Бистер ам бүгү-ле чүвениң улам нарын, берге боон турарын көрүп турар-дыр. Эргежок чугула бүгү түүлдер, ооң ынтинде аграр секторуун денгиттүүр бар Совет Эвилели ышкаш, ынды бай-байлак чурта ооң болур-чогууру-биле догуннаарынга азып-чем айтырының чогуур деңелге, ооң үндезиниңде, ооң бүдүжүнде кижиже сагыш салыышкын болган угланымышкын сиинниккен, бистиң бүгү ажыл-чорудулгавыстың төвүнде кижи турып турар. Бис черге ооң өзүн эгидип бээр ужурлут бис, социалистиг өнчүде кирген арганарны улам долу ажыглаар, кижи экономика-да, эрге-хоойлуда талазы-биле черинде-ниин боон ыях быжыглаттымгаа турарын дээш бүгү түүлдерни кылыр ужурлут бис.

Бүгү кол-кол ынитилерни аппараттың, харын-даа чүвени эн-не эки биилир, улуска эн-не бердингеи аппараттың өзүн, а ажылчы чоннарның боттарының ажыл-чорудулгазының үре-түнелин болдурар дээш демократиниңың, социалистиг демократиниңың механизмни дамчыштыр кижини политиктиг чорудуушкунга киириштирер ужурлут бис (чүге дээрге өске демократия ону кылыр шаг-шинээн чок, ону ынчаар угланаан). Бис ынитилелди кадыштыдарын, оон мораль, сагышсеткил тургузуушкунун дамчыштыр кижини социалистиг өнчүде киирген аргаларны улам долу ажыглаар, кижи экономика-да, эрге-хоойлуда талазы-биле черинде-ниин боон ыях быжыглаттымгаа турарын дээш бүгү түүлдерни ужурлут бис.

Бо бүгү түүлдер, ынитизи-биле, тудуштурун турар дамырлар-дыр, эштер. Эде тургустуунуушкунну бүгү кол угланыышкынарга чорудун турарывыстың ужуру ында.

Бистиң бөгүнгү ужуражыышкынывыска болган чугаа — кол үнелиг түүлдерге, бүдүрүге харылзааларын эде тургузарын социализмниң чаа өөзу-шынарын, демократчыдыганы дамчыштыр чүү аазап база чүү хандырар деп турарынга кижиниң эглип келгени ол деп бодайдыр мен. Аренда керээзин, аренда харылзааларын дамчыштыр чүге экономиканы эвес, харын ынитизи-биле ынитилелди демократчыдар кайгамчык улут ажылды чорудун турар. Маңаа бүгү-ле чүве чаңгыс боон каттыжын көөр. Во дээрге дыка ханы, революстут эде тургустуунуушкун болур.

Бо чорудуушкунуң кончут чугула боон турарының ужуру болза, ооң базиске, ынитилелдің үндезиниңнеңи хамаарылгалыг боон турары. Эде тургустуунуушкунуң идип берниишкинери кижиниң амыдырал ажыл-чорудулгазының бүгү талаларынче чорун турар. Ынчангаш эн-не кол сорулга — бүдүрүге харылзааларын эде тургузары боон турар. Бо дээрге бүгү экономикага база аграр секторга бирги чергениң чугула сорулгазы боон турар.

Чаа хевирлер улам-на хой боон турарын. Эталон ажылагыйны тургузар дээш саалды кончут оваарымчалыг болган ийдеп айымыдгызыышкын-биле көрүп турар мен. Чүү кандыг дээр боор, а дүржүлгэ ажыл-агыйлары, база ажыл-агыйлар биске база турду. «Модельдер» база турду.

Кол-ла чүве ыыдыг деп бодай-дыр мен. Социалистиг өнчү бар-дыр, ынчангаш кижиниң идепкейжидерни дамчыштыр, бүдүрүге харылзаалырга ооң байдалын быжыглаарын дамчыштыр ооң аргаларын ажыдар херек. Во дээрге кол түүл, эде тургустуунуушкунуң ужур-утказы ында болгай. Ылаңгыя аграр секторга, чүге дизе чугаа болза кижиниң чер-биле, дириг организмнер-биле харылзаазының дугайында боон турар. Ону ацылап болбас. Бис ону ацылаарывыска адырлыышкын, кижиниң черден, көдээ ажыл-агый бүдүрүгезиниңеңи адырлын, хоорлуру боон турар. Ынчангаш ол түүл көдээ ажыл-агыйга күш-ажылдың төнчү түнелдериниге салдарлыг боон турар.

Ынчангаш чүүн-даа шупунда биске аграр секторга бүдүрүге харылзааларын эде тургузары херек боон турар. Ынчангаш кайы-бир ажылагыйның, кайы-бир зона, регионуң тодаргай байдалдарынга таарыжы турар бүү түүлдер ажылдап турзун, бо сорулганы боттандырын турзун, чүүтаар эргени ап турзун. Маңаа холбаштыр борта чугаалаан саналдарның чаңгыындан-даа ойталавас мен. Оон үндезини колхозтар, совхозтар, кооперативтер, аренда харылзаалары, кижиниң черби-ле, бүдүрүгениң чевек-хереклери-биле тудуш холбаазы-дыр. Ынчангаш бистерге чаа чадаг-терге чогаатхан хөрээ чок, а кооперативтериң кооперативтерин дамчыштыр күүн-шыдалдың кужуу ажыдар — кол угланыышкын олар. Бо талаа-биле ажыглы туруштар болгаш хевирлер турун кээп болур, чүге дээрге колхозтар болгаш совхозтар база амгы-амгы болгай.

Чижээ, кара эвес хөрзүнүүт черлерге кижилер катаа ээ чаным келзин дээш баштай таарымчалыг байдалдарны тургузар болза, ынчан ам ажыл-херек бүдер. Ол чорук кижиниң аренда харылзааларын дамчыштыр ол зонайны черинче катаа эгидип келдирериге шаптыктавайн турар. Ынчаарга Эстонияда. Прибалтикада боттарының тургустуунган чанчылдары бар.

Колхозтарны болган совхозтарны керээ дамчыштыр хуу сектор-биле холбаштыр долдурар, хуу секторну бүдүрүге харылзааларынга киирштирер болгаш оон-биле оларның социалистиг характер-байдалын улам улгаттырар херек. Мурнунда биске хуу ажыл-агыйлыг кижи деп көөр хөөн чок чугаалаан турганывыс мишкаш эвес, а ёзулуг ажылгыр-кежээ ээ кижи социалистиг өнчү-хереңге үндезиэзин, коллективтиг ажыл-агыйга киришкен турар ужурлут. Кысказы-биле чугаалаар болза, кол угланыышкынга улут-улут өскерилишкиннерни, экономиктиг харылзааларга чаартыдаларны дамчыштыр кижиниң черже катаа ээп келириге болган ажыл-херек-биле бадыткан, шынзыктырып-ла турар бүү түүлдерни шуптузун деткиир ийик мен. Ол—мөөн түнелиниде демдеглексеп каарын күзээн түүлдериниңиң бирээзиндир.

Ийиде. Бөгүн чаа экономиктиг хевирлерге бүдүн-бүдүн ажыл-агыйлар-биле шилчип кирер херек дээрзин быжыы-биле чугаалаар херек. Ынчан чамдык кижилерге чыыт, чымчак байдал болгаш өскелерниң өкпелээр чылдагаанындаа чок болур. Акакий Иванович Жгенти болгаш өскелер-даа ол дугайын чугаалаалар. Олар түгле сес азы тос айлар иштинде ажылдаандаа болза, көрүнер даан—750 мун рубль каражалыг турган ажыл-агый бөгүн ам чаңгыла чылдың иштинде орудгадыг ажылче киргеи-дир. Ол ооң ынай темпиниң чедип аптар болгаш кижилер сергеи, боттарының күүнүге идегээр апаарлар. Эн кол берге чүүл — кижилериниң психологизиэзи өскертирери болур. Кижилер чамдыкта начальниктер мегеленгеп ирги бе, олар бистиңи кайнаар кимр соң бар чыдарыл деп бодай бергилээр. Кижилер бистиң политикавыска бүзүрезин, бистиң практиктиг хөделиишкиннеривиске бүзүрээр болзуп дээш эк сеткилдиг, ажыы-биле хөделип ажылдаар херек. Ол бистиң ынитилелдің — ажылчының ынаныкы-даа болгаш көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының боттарының-даа эрге-ажыктарынга дүүгүүн турар. Чүге оларның эрге-ажыктарын деп-дескиг болдурарынга үндезилээн, ону кылыр болур. Чүүгге мөөнеттиг-ге хой дүржүлгэ: бүгү фронт-биле ол угланыышкынче чоруур, ажылагыйны чорударының чаа арга-методтарынче шилчилер херек дээрзин көрүгүн турар.

Маңаа холбаштыр бистер шаандакы частырыгларывысты катаатан, «хоозуун» отчёттарже чайлып, дириг ажыл-херекти эмин эрттир организаттаарынга, хөөреңиккей чарышка адаа бербес ирги бис бе деп айтырыг тургустуунуң келир. Чүгаа аваа-ла ажылдаар херек дээрзиниң дугайында боон турар-дыр. Бөгүн кылдының турар буянныг, чаагай, эки түүлдер шуптузу кижилериниң боттарының ажыл-черекке, ажыглаарын-даа болзувусса, шын эвес болур ийик. Чок, мен ооң шуут өскөр бодап тур мен. Кижилер ол тема солуннарга болгаш телевидениеге-даа доктаамал кестүп турган дээрзин көрүүн, билзиннер, танышсын дээш мурнакчы дүржүлганы, бистиң чедип алган түүлдеривисти калбаа-биле пропагандаалаар, көргүзер херек.

Кандыг болуушкуннарның кадбарын турарын көрүнер даан. Амгы үеде эн-не солун түүл — эде тургустуунуушкун наанчаар чорун турарын болгаш эң ылангыы — шинтирлин улус бодуу хүлээн ап турарын бижин база көргүзери боон турар. Бо бүгү ол болгаш өске-даа удуртукчуның айтышкынын ёзугаар эвес боон турары солун. Ол чогумна ыыдыг болзуп дээр болза, угаан-сарыыдыг, шынарлыг, кижилиг, экономиктиг, идеологтуг ажыл херек боон турар. Чаа-чаа арга-методтарны улуг болуу өөренип алын дээш, ийиде-бүгү «ыйыдыышкынарны» кылбайн, дүжаалдарны болгаш айтышкынарны чогаатпазын дээш ону ынчаар кылыр херек. Чүгле эң эки дүржүлганы пропагандаалаарын дамчыштыр, аңаа кижилериниң боттарының киржирин дамчыштыр эртер орук бисчерге таарымчалыг боон турар! Ол дээрге, эштер, ада-чайгаарлаашкын эвес-тир, ол болза бүгү улустуң шимчээшкини-дир, ынчангаш ону чаа-чаа формаларга, эн бедик, дээди бүдүрүлгүг чорукче, эн эки түүнелдерге чедирер херек.

Көдээ черлер эң чоокку үеден эгелээн, бүгү чуртка эң эки шынарлыг продуктаарны хойу-биле бергеи турарын ийиде-ле негеп турар. Бүгү чуруттуң хандырылмайн турар хереглели кандыг-даа төлептиг кижилерни ону хөрекке албайн эрттирбеин ышкаш, ыыдыг боон турар. Бистерни ажыл-агыйны башкарын чорударының чаа-чаа хевирлериге болгаш көдээ ажыл-агыйга чаа-чаа түнелдерге чедирер ол ажыл-чорудулгага кижи киржип эгелээр ужурлут.

Бистер боттарывыстың объективтиг болгаш объективтиг эвес, психологизиг-даа бергелериниң чылдагаанарын көрүп турар бис. Бир эвес бистер оларны эскерип көрбээн болзувусса, ынчан аттыг шерилиин хандырыышкаш, хөделир ийик бис.

Ынды чорук наанчаар-даа аажок улуг, парыл, ажыл-хереңге чуну-даа бербес болгаш чуруттуң хөгжүдезиниң эң чугула ө-чаалыында бистиң аграр политиканыстың чүгле бактаар апаар. Оон ужурунда боттуг түүлдерни үгаан билириңге үндезилээш, чаа-чаа арганарны шингээдип алырыбыле аңаа наанчаар-даа аажок улуг эң-чеи-биле, ынчалза-даа наанчаар-даа аажок улуг идешней-биле чедер херек. Чуртка, чүгле өөзүн ажылагыйга эвес, чер болганыңга —аңшаны ыызыл күш-биле ажылдап алган турарын чедип алыр херек. Күш-ажылдың сиңиримин болгаш шынарымың-даа талазы-биле чогуур түүнелдер чок болур болза, аңшаны төлеп болбес. Бир эвес ону ыыдыралга чайгылып чокка боттандырын чорудар болза, ынчан бүгү кижилер боттары-да чаа оруктарны дилеп турар апаар.

Бир эвес кижи бүрүзү продуктаның сеңи болгаш шынарын барымдаалаар, төнчү түнелди дээш алыр болза, ынчан биске бүгү чүве четчир апаар. Бүдүрүлгениң деңгиг-хереклелери, чоонуң хереглел бараанарындаа турар. Бир эвес ажыл-агыйның кандыг-даа адырының кижи бүрүзү ыаңдарлап, чингим хаваа, чүгле болгунуң дугайын болаа, үениң чаа агымын хереке албас болза, бараан кайнын келирил, аңша-тогеректи бабаан кыдыг хуудурары ынчан болдуварыл деп айтырыг тургустуунуң келир-дир.

Социализм үениде кижи бүрүзү ажылдаар, артында угаан-сарыылдыг, коллективтиг, идепкейжиниң коогузуун, чарыштыг ажылдап, кылып турар түүлүн болгунуң иштиделиниң дээ мөөнишкин-биле ажылдаар ужурлут. Ынчангаш айтырыгны мынчаар тургузар деп база катаа чугаалаайн: ажылдан албаан аңшаны төлеевес, оон-биле кады эргелел аппаратынга, эртемге база. Ынчан олар ажыл-агыйның эң-не чаа, дүргеи, ажыктыг хевирлериниң айтырыының хаварыларын тыва бээрлер, амыдырал оларны аренда байдалыныче, экономиктиг хамаарылгаларын эде тургустуунуушкунуче чайгаар-да албадаптар.

Маңаа болган чугаага сеткилим хаваа. Маңаа кедуттүгеп чугуда айтырыгларны, политиктиг шинтирлерни ажылдан кылыр тура, өөренип көөр бис. Хамыктың мурнунда ажыыны ам кидин түүлүк чорун турар аренда болгаш чер ажыглалының дугайында хоойлуларын ажылдан кылырда, кичээнгейге алыр бис.

Аграр политиказының айтырыгларын СЭКП ТК-ның Пленумунга чугаалажыра, стратеттиг бодаалдарлыг болгаш саналдарлыг көөр ужурлут бис. Эргелел башкарылганын экономиктиг хамаарылгаларын, сопиал тургузуну, эртем болгаш техника айтырыгларын, кадрлар-биле хандырылганы эде тургузарынга хамаажы бээр, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң элээн каш доктаалдарынга ук документ даанныр аппар. Аграр секторуун бүрүүнаар хөгжүлдезиниге дериг орукту ажыдар төлөөде, сопиал-экономиктиг болгаш эртем-техниктиг база эргехоойлуларын үндезинин турзугаар дээш ук айтырыгларны чугаалажыр көөр болгаш шинтирдээриис чугаажок.

База катаа чугаалаайн, чуртка, чонга ажыктыг херектер. Бо болза эде тургустуунуушкунун ө-чаалында кусеэир ужурлут чугула сорулга-дыр. Идепкейлиг киришкениер дээш шуптукарга четтирдим.

Эш В. Ю. Хусаиновту Тыва АССР-ниң Күрүнеиниң айыл чок чорук комитединиң даргазы албан-хүлээлгеэниден хостаар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Вадим Юнусович Хусаиновту өске ажылче шилчээнби-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң Күрүнеиниң айыл чок чорук комитединиң даргазы албан-хүлээлгеэниден хостаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң

Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың октябрь 14.

Эш В. Н. Федосеевти Тыва АССР-ниң Күрүнеиниң айыл чок чорук комитединиң даргазынга томуйлаар дугайында

ТЫВА АССР-НИН ДЭЭДИ СОВЕДИНИН ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаадыры болза:

Эш Виктор Николаевич Федосеевти Тыва АССР-ниң Күрүнеиниң айыл чок чорук комитединиң даргазынга томуйлаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың октябрь 14.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 15-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30— «Ниитилиг кирижикчилериниң ужуражыышкыннары». 9.15 —«Чудеи болгаш чүге». 9.45 —Штраустарының ат-бүдүзиниң музыказы. 10.30 — Өг-бүдүе академиязы. 11.00 — ««Ала-Тоонуң угулаалары». 11.25 — «Социализм чурттарында». 11.55 — Улус оюнларын катаа тургузар дугайында. 12.25 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. Клиниде телефонларны үлеп турарының дугайында. Чурттаага шолуунуң артыкшылы дээш төлевир. 13.00— Бөгүн делегейде. 13.20 — «Бүзүреничиг-даа болза, эдептиг». 14.20— В. Артемьев. «Чүгле бүзүрел-биле» деп балеттеи үзүндүлер. 15.00 — «Суббота — ада-иелер хүнү». 16.30 — Поэзия минуталары. 16.40 — Эртемдеи апартан дарга-биле чугаа. 17.40 — Мультфильмнер. 18.10— Бистиң салгаашкынывыс. «Улус соктавас бажыңы». 18.40 — «9-ку студия». 19.40 — ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. «Пост бүрүзү, кичээнгейлиг болуңар». 21.00 — «Үе». 21.35 — «Ак-көк роза» деп фильмниниң баштайгы көргүзүү. 00.00 — Медсөлер. 00.05 — 00.55 — Рина Дель Гардиа фестиваль. (Италия).

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Студия көргүзүп тур. «Курантылар». 8.45; 9.25; 10.15; 11.25; 12.15; 12.55 — Реклама. 8.55 — Чымыды чогаалдар. Ф. Рабле. «Гаргантюа болгаш Пантагрюэль». 9.30 — «Кадыктыг». 10.25 — «Дириг амытаннар ораныныңны». 11.35 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. «Автодизайн-88» деп дедеглеге. 12.05 — Эртем-таныылбырыг фильм. 12.25—Теогүүн арынары. 13.00— Кижи институту. Дыл, чугаа болгаш харылзаа тударының дугайында. 14.00 — Удмуртиниң улустуң «Тюрагий» ниитилериниң концерти. 14.10 — «Мерседесте» кижиниң досьеэи». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 16.20 — Мультфильмнер. 16.55— «Кежээдеи түштке чедир». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары. 19.10 — «Аңгы-аңгы клоунлар». 20.00 — «Тамчыктыг улуунар, чаштар!». 20.15 — Афганистанга чогаалтынган ырларның кууседелчидери болгаш авторлары-биле ужуражыышкын. 20.40— Улут кижилерге мультфильм. 21.00 — «Үе». 21.35 — Телефильм. 21.45 — 23.20 — Хоккей. ССРЭ чемпионады. «Динамо» (Москва) —«Динамо» (Рига).

КИНО

ОКТЯБРЬ 15-ТЕ
«НАЙЫРАЛ»: «Мисе миллионерлер» 9.30, 11.40, 15.20, 17.30, 19.40, «Тайна третьей планеты» 13.50, «Бобби» 13.00, 16.00, 19.00 шактарда.
«ПИОНЕР»: «Маленькие проказники» 9.30, 12.10, «Неразлучная пятерка» 10.30, «Следопыты» 13.40, «Окно спальни» 15.30, 18.10, 20.50 шактарда.

АГААР

Республиканың чамдык районнарынга тоолут эвес хар холумактыг чаъс чаар.

Кызылга чагбес. Барыын чүктеп хаттың дүргеи секундада 5—10 метр. Агаар пайысылаары түне 4—6 градус соор. А хүндүс 6—8 градус чылыг болур.

Татьяна Евгеньевна ЛЕВЕРТОВСКАЯ

1988 чылдың октябрь 13-те ур аар аараанының соонда ССРЭ-ниң Чурукчулар эвилелиниң кежигүнү, Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу Татьяна Евгеньевна Левертовская мөчүүн.

Т. Е. Левертовская 1920 чылдың январь 14-те Красноярск крайда Сабинск суурга тараачын ат-бүдүеге төрүттүнгеи. 1933 чылдан бээр Т. Е. Левертовскаяның бүгү амыдыралы болгаш ажылчорудулгазы Тыва-биле холбаштыр. 1949 чылда Москваның чуруга училищезин доосканының соонда школага чуруга башкылаан, ооң удурер черинде чурукчузунга, а 1956 чылдан бээр РСФСР-ниң Чуруга фондузунуң чуруга-бүдүрүге мастерскаяларынга ажылдап турган.

Республиканың амыдыралын хамыы-биле билири, оон кижилериниге болгаш бойдуңнуга өөрү ынакшыл Т. Е. Левертовскаяның чогаалдыкчы ажылының үндезини болуп турган. Улуг салгалдың чурукчузу Тываның ажыл-ишчилериниге — ажылчыннарга, интеллигенцияның, аныяктарының телеэдекчилериниге тураскааткан хей сиинг чогаалдарны тургускан. Оон ажылдары бодан кылганының онзагайы-биле, нижиниң иштики сагыжын хандыр билири-биле, интернационалчы бүзүреллиг-биле ылгалдыг.

Чуруга уран түүлүнүң тааны-биле ачылгаанындан доозна «Тыва АССР-ниң алдарлыг чурукчузу» хүндүлүг атты тыныскан.

Т. Е. Левертовская хей-иштиг амыдыралынга идепкейлиг-биле киржип чораан. Улус депутаттарының Кызыл хоорай Совединиң депутатынга, Тыва АССР-ниң Чурукчулар эвилелиниң ревизия комиссиязының даргазынга, РСФСР-ниң Чуруга фондузунуң Тывада чуруга-бүдүрүге мастерскаяларының чуруга чөвүделиниң даргазынга ол соңгудуп чораан. «Эрес-маадырлыг күш-ажылы дээш. В. И. Ленинниң төрүттүнгеи хүнүнде» бээр 100 чылын демдеглээри-биле», «Эрес-маадырлыг күш-ажылы», «Күш-ажылдың тоочуну» медальдар-биле, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижин-биле шаңнаткан.

Уран чүүгге кызыгаар чок бердингеи, принципиалдыг чоруу, чаагай болгаш бичо сеткилдиг-биле кады ажылдап турган эштериниң хүндүткелги чедип алган.

Татьяна Евгеньевна Левертовскаяның хүтайынга чыгыкылыг түрескаал ону төмүр, бижир кижилериниң түректериниге кеэзеде артар.

БӨЛУК ЭШТЕРИ.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көпүмчүү, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийже аныдыраа килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегпур килдизиниң 3-36-73 чаъас килдизиниң 3-39-03 культура килдизиниң 3-29-15, көдээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, сопиал айтыгылар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериялың 3-43-41. Солуун келбейн барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катаа тыар. Хемчеели 2 парзалга аныды. Солуунуң индексиниң 84241 Тиражы 24637 ыыт

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыгының керектериниң галазы-биле күүрүү комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинин биле Кравченко худуучуу, бажың № 1

Чагыт № 192. ТС—01808

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 16 воскресенье
№ 239 (13839)
1925 чылда үлезилеттинген.
Өртээ 3 көпеек.

Партия амыдыралындан

кыска медээлер

СЭКП КЫЗЫЛ ХООРКОМУНДА

Партия Кызыл хооркомунуң ээлчеглиг бюрозунга бүдүрүлгелерге болгаш организацияларга бот-орулга-чарылганы база коллективтиг керээни нептередир талазы-биле СЭКП Кызыл хооркомунуң организакчы болгаш политиктиг ажылының дугайында улетпүр-транспорт кидизиниң эргелекчизи А. А. Асташевтиң илеткелин дыңнап чугаалашкан.

Бүдүрүлгелерге, организацияларга бот-орулга-чарылганы база коллективтиг керээни нептередир, бүдүрүлгени эртелеп башкарарын демократчыдарын калбартыр, ханыладыр, социал болгаш экономиктиг чаартыдгаларны боттандырар талазы-биле партия хооркому чамдык организакчы болгаш политиктиг ажылды чорудуп турарын бюроның хүлээп алган доктаалында демдеглээн. Хоорайда долу бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкын-биле ажылдаарынче 56 бүдүрүлге болгаш организация шилчээн. Олар күш-ажылды организаттарының деппилгелиг хевирлерин идепкейлиг нептередип, планның онаалдаларын, социалистиг хүлээлгелерин күүседиринде багай эвес көргүзүглерни чедип алган.

Оон-биле чергелештир партия организациялары болгаш ажыл-агый удуртукчулары ажыл-агыйын удуртуп башкарарының чаа аргаларын долу ажыглавайн, ажылчыннарның, специалистерниң күш-ажылчы идепкейин көдүрери-биле организакчы болгаш политика-кижизидилгелиг ажылды күштелдирбейн турарын доктаалда айыткан. Бүдүрүлгенин иштинге бот-орулга-чарылганы ханыладырыңче, ону учаугоктарга, бригадаларга хөгжүдериңче, камналганыңа хууда саныын нептередириңче чогуур кичээнгейин салбайн келген. Материалдыг болгаш моралдыг идиг берилгенинин чамдык айтырыгларын долузуп-биле ажылдан кылыры, экономиктиг өөредилгени экижилдерин, удуртукчу болгаш инженер ажылдакчыларның ажылының деңнелин, харыысалгазын белдирин айыткан.

Бүдүрүлгелерде партия организациялары ам-даа эде турустуунуушкунуң бөлүүт политиктиг өзөр болбаан, коммунистерниң авангардчы роолу чевыс. Күш-ажылчы коллективтериниң чөвүлеңдери суда ажылдап турар.

Эде тургустуунуушкунуң чаа үе-чадазында бот-орулга-чарылганы база коллективтиг керээни нептередип турарында четпестерни дарый чайлаткаш, организакчы база кижизидилге ажылын сайыраңгайжыдарын, коллектив кежигүнерниң күш-ажылчы, политиктиг идепкейин, көдүрерин, демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр, ханыладыр дээш партия хооркомунуң аппарадының ажылдакчыларына, партия организацияларына, ажыл-агый удуртукчуларына дааскан.

Чурттага болгаш социал-культура амыдыралдың объектилериниң тудуунуң четпес чоруп турарының дугайында СЭКП Кызыл хооркомунуң секретары М. А. Кыргыстың илеткелин бюрога дыңнап чугаалашкаш, доктаалды хүлээп алган. Ажылдаага кирер тудугларның планын күүсетиээнин, 2 миллион 776 мүн рубльдиг тудуг-монтаж ажылдарын чедир кылбаанын, чурттага башкыларының, социал-культура амыдыралының объектилериниң тудуун багай өскүлүп турарын ыида айыткан. Бажың тудар комбинат (эш Антонов), Кызылдың туйбу заводу, «Тыва агроүзетпүр тудуг» каттыжышкынының демир-бетон кыдыглар заводу дыка хөй тудуг материалдарын чедир бербээн.

Даасхан ажылывга ээ-харыысалга чогу, ажылдага кирер тудугларны чогуур үезинде дужаары-биле эргежок чугуда хемчегларни албаны дээш «Тыва тудуг» трестиң эргелекчизи Г. П. Лаэвти, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң чанында капитал тудуг эргелениң начальниги Ю. П. Южаковту шынгыы айытыаш, хөжүдаашкыннардан уштуларының дээштиг хемчегларын алырын, ажылдага кирер объектилериниң графигин сагыырын хандырарын оларга даасхан.

ЧУРУКТА: Кызыл районда «Тиилелге» совхозтуң аныяк механизатору Николай Оюн — ажыл-агыйның бир дугаарлыг механизаттаан отрядында комбайнер.

Тараажы Николай Оюн бо хүннерде совхоз төвүнде улуг бүдүрүлге чери болур сүтбараан комплекизинде ажылдай берген. Силос, картошка, тараа саваңны холуштур «согажалаан» иаа чемин ол белеткежип, ферманың кажаларында инектерге каан берип турар. Оон башкарган трактору күчүлүг. Бир үгда он ажыг тоннаны чүдүрүп алган, четкен черинге механизаттаан арга-биле тоге каастар.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотозу.

МАЛЧЫННАРГА СЕЗОН ҮЗҮЛБЕС

• МАЛ АЖЫЛЫНДА БАЙДАЛДЫҢ ДОПЧУЛАЛЫ •

Бистиң мурнувуста республиканың мал ажылының иниги байдалының дугайында ийи-ле медээ: 1988 чылдың сентябрь 1-ден октябрь 1-ге чедир кандыг-кандыг өскерилгелер болгулаанын? Баштай-ла эң чугула продукцияның биргээн, аъш-чем программазын боттандырарының кол кезээ — сүт бүдүрүлгезин көрүп көрээлиңер. Бо чылдың эгезинден бээр сес айларның түңнелинде иниги республика 273995 центнер сүттү бүдүрген турган, а оон соонда бир ай эрткенде, октябрь 1-де 312033 центнер эпарган. Ынчангаш ам чангыс ай дургузунда 39038 центнер неметкен-дир. Сентябрь дээрге өөрүшкен эки, малга дыка таарымчалыг, ымыраа-сээк чок, серилин үе-дир. А август айда неметкен сүдүүс 41518 центнер болган. Ынчангаш ам чангыс-да ай дургузунда, чыдыг үеле белгин 2480 центнер сүт эвээжээн-дир. Кыш келген түлүм сүт саалдазы кудулаар дээрге биилингир болгай.

Бир эвес чыл төнчүүрүнге чедир бир айда-да 323 тонна сүттү бүдүрүп турар болаувусса, иниги республика сүт саарыының планын боттандырып болур. Амгы бистиң байдалывыс-биле алырга, ол берге-де. Ынчангаш ам чангыс сес-биле чугаалаарга, сүт саарыының чыл планын күүседири бергедеп келген.

А сүттү садар талазы-биле тос айларның планын 100,4 хуу кылдыр боттандыргандыр бис. Ол дээрге Таңды, Улуг-Хем, Чөөн-Хемчик районларының малчыннарының ачызы-дыр. Республикага сүт дужаарының талазы-биле эң улуг районларның биргээн — Каа-Хем 3406 центнер сүттү чедир сатпаан, азы сее ажылагыйның түгле үжү тос айларының планын ажыр күүсеткен. Оон ангыла Бай-Тайга, Мөңгүн-Тайга, Бии-Хем районнар база-ла планын чалап каан.

Бир эки үүн болза, курүнеге саткан сүдүүс эрткен чылдазындан биичин-ле хөй. Ынчалза-даа аная бистер канчап-даа оожургаас ужурлуг бис. Чүге дээ сүтке чоннуң хереглели чыл санында өзүп түрүр. Чыл дургузунда чүгле 406 центнер сүт неметкен дээрге будун республикада «ламдыг» ышкажыл. Эрткен чылдың тос айларда саап алган сүдүүс бо чылдың ол-ла үезиндүзүнден бир инекке онаштыр 58 килограмм эвээжээн. Эң улаңгыя 14 районның онунда бир инектен саар сүт кудулаан болуп турар. Сүт-Хөл биле Чөөн-Хемчик районларда саалда черле эрткен чылдазынга деңнээрге дыка-да эвээжээн. Бис продукция бүдүрери ыяап-ла көвүдедир ужурлуг бис. Негелде ыңдыг. Бо ийи районның удуртукчулары, агроүлетпүр каттыжышкынының ажылдакчылары оны билбес бе? Билир. Азы планнаашкында четпестер бар бе? Ыңдыг болза ол дугайын дидимнинде чугаалажыр керек. Чылда бир инектен чеже хире сүттү саап алыр болза, ол ажыктыг болуп болурул ону специалистер, экономистер ыяк санап көөр ужурлуг. Мал чеминиң кол нуруузу сүтбараан фермаларынга барып турары чажыт эвес. Бистиң республиканың байдалынга бир инек-ле чылда 2200-2300 килограмм сүттү бээр болза, ыңдыг инекти ажаап, алыраары ажыктыг деп специалистер санап турар. Бо дугайында совхозтарның зооветеспециалистери черле план ёзугаар эртемге үнделгээн ажылды доктаамал чорудар ужурлуг-дур. Эвээш продуктулуг инекти тулуп турары дээрге каражага таваржыры ышкажыл.

Ам эътти бүдүрүп, ону курүнеге салып турарывыстың дугайын чугаалажып көрээлиңер. Эрткен чылдың тос айларынга бодаарга, бо чылдың ол үезинде эът бүдүрери дыка көвүдээн. Ынчалза-даа чыл планы 60 хуу болуп турар. Мөңгүн-тайгажылар эът бүдүрер талазы-биле эр-хейлер болуп, чыл планын ам белгин ажыр күүсеткен. Ол ышкаш Таңды, Өвүр, Эрзин районларның малчыннары бо талазы-биле база өскелерден черле дээре ажылдап турар.

А Чөөн-хемчикчилер эът бүдүрериниң чыл планын деңгүп-де 40 хуу чедирген. Улуг-Хемниң көргүзүү оон чүгле хөөре.

Эътти курүнеге салариның талазы-биле тос айларның планын хамык районнар шуптуну ажыр күүсеткен. Бо чеиишкиннериң артында улуг четпестер база барын ыяапла айтыр аппар бис. Чөөн-Хемчикте «Большевик» совхоз үш квартал дургузунда 1330 центнер эът дужаар турган, херек кырында 836 центнери дужаап, планын 63 хуу чедирген. А «Тыва» совхозтуң көргүзүү оон-даа куду —50,8 хуу болган.

Мал ажылының үлетпүрге эң чугула чиг эдиниң биргээн — дүк садарының планы бисте, ажыы-биле чугаалаарга, бергедеп турар. Күрүнеге дүк дужаар ужурлуг 68 совхозтан 29 ажыл-агый, оон иштинде Таңды биле Каа-Хемдеи чангыс-даа совхоз тос айларының планын күүсеткээн. Бо план дээрге барык будун чыдыды, ынчангаш ону күүседиптен турар ужурлуг бис. Байдал дүвүрээзиниг.

Мооң бир чылдаганы болза улустуң хууда хой, өскүвүнүң дүгүн садып алыр, ону күрүнеге дужаар талазы-биле ёзугаар хемчегларни албайн келген. Дыка хөй улус хууда малындан кыргаан дүктү өскээр чарыгдаар таварылгалар ам-даа бар. Ол ышкаш малдың ажаалдазы кошкак болганындан оон дүгү эвээш болуру биилингир. Сүт-Хөл районның чамдык хойжу бригадаларынга, чижээдээрге, Өлөг база Чес-Булунда хойжуларынга малдың кышкы ажаалда-хайгааралы дыка кошкак болган. оон уламындан часкаар хойның быктында, эргелериңде дүгү дужүп, тастаан турган. Оон ангыда хойну хараганныг черге кадарарындан база хөй дүктү чедир албайн турар бис.

Күрүнеге дужаар дүктүң шынары куду бооргa, оон казыыры хөй болуур. Агроүлетпүркүркомнуң хой ажыл кидизиниң специалистериниң кабинетинде бистиң Черногорскиге дужаганывыс дүктен ангылаан хамык-ла түүлдер — сонгдактар, хойнуң им-демдек дугаарлары, демир-дес, хендир аймаа дээш өске-даа түүлдерни делген каан турар. Шак ыңдыг холумактар дээш республиканың дужаганы дугүнүң дензизин база өртээш даа казаан. Кыргыздага хойну белетқээрде оон дүгүн боктан, өске-даа чүүл-базын түүлдерден ыяк аштап, арыгаап алыр деп каш-даа катап чугаалажып турар бис. А херек кырында ыңдыг боор-дур бис. Дүктүн шынарыныг сагыш салбас чорук ажыл-агыйларга кайы хире каражаны чедирип турарыл дээрзиниң дугайында соолуңде солунга база пардаар бис.

Сан-чурагайлардан алырга, республиканың мал ажылында, оон продуктуларын күрүнеге садарында дыка улуг четпестер уламчылап турар. Эң улаңгыя малдың өлүп хораар чоруу хөй.

Бо дээрге аажок дүвүрээзиниг сан-чурагайлар-дыр. Амгы үеде районнарда партия конференцилери эртип турар болгай.

Ынчангаш делегаттар ажыкчарлыг үеде малдың өлүп-хораар чоруундан чогуур түңнелди үндүрүп. Мындыг турар болза, малдың баш саны көвүдүүр бе? Ам черде канчаарыл деп айтырыг чайгаар тургустуунуң келир-дир.

Бо чылдың тос айларының түңнели-биле алырга, республика төрүүр 100 мүн малдан 74 ажыл-хураганы, 100 инекке онаштыр 61 бызаалы камгалап алган.

Ам бисте кыштаглаашкын эгелээн. Малчыннарга эң-не харыысалгалыг үе ол. Мал ажылының сезон будун чылдың дургузунда үргүлчүүр. Кыштаглаашкынга кайы хире белеткелдиг киргеннинстен малдың баш саны, оон төлүн алыры, мал продуктуларын бүдүрери болгаш күрүнеге ону садары туут-ла дорт хамааржыр. Ынчангаш малды кыштаглаашкынга ёйшаанда тургузары, оон ажаалда-хайгааралын күүседирери, эң улаңгыя мал чеми белеткээр пехтериниң болгаш кухнялларының ажылын шын организаттаары, механизацияны ажыглаары, мал чемин камнаары, одаларны таарыштырары эң чугула айтырыг. Чыл төнчүзүнге чедир күрүнеге садарыбиле бисте 6095 мыйыстыг бода малды семирти ажаан азырап турар.

Бистин сонхозтарывыс бот-орулга-чарылгаже, бот-акшаланыышкынче шилчээнде көрээ ажыл-агыйга, эң улаңгыя мал ажылынга керээни — аренда керээни ажыглаары, бо талазы-биле бар дуржулганы шинчээдири тергиин чугула айтырыг. Бо чылдың октябрь 12-де СЭКП ТК-га болган ужуражылгага ол дугайын толаргайы-биле чугаалаштан болгай.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

СЭКП ТК-ның Чингиз секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачевтүн болгаш Италия Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Ч. де Митаның ужуражылышкыны октябрь 14-те Кремльге болган.

Бүдүн чартык шак иштинде үүле оларның неделирлиниң беседазы болган. Оон соонда беседага даштыкы хөректер министрлери киришкен.

Делегей байдалының дугайында. Европада болгаш делегейде болуп турар ханы өскерлиишкиннерге советитали бот-боттарын билчир чоруктүн ролюнуң дугайында улуг хемчээлит санал-онаа солчулгазы болган.

Ужуражылышкын ажыт-чажыт чок байдал-биле, айтырыгларның алыс уткалын билип алырынче чүткүл-биле, боттуг көрүүшкүн болгаш келир үеде чогаадыкчы үретүнделиг кады ажылдажылгага белеп-биле ылгалып турган.

• • •

Ол-ла хүн Кремльге М. С. Горбачев болгаш Ч. де Митаның арасында чугаалажылышкыннар болган, анаа СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ССРЭ-ниң даштыкы хөректер министри Э. А. Шеварднадзе, албаның өске-даа кижилери киришкен.

Хостуг, кайызынга-даа сонуургалдыг байдалга эрткен чугаалажылышкынларның үезинде совет-италия харылаалаларны улам ынай бүүр талалыг хөгжүдериниң айтырыглары кичээнгейниң төвүнде турган. Кол түңнел — кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганың эдээн улуг курлавырлары мөөнеттиннген, келир үеге эки белеткелдер бар. Дээди деңнелге советитали ужуражылышкын, италия министрлериниң совет коллегалары-биле беседазы, Москвага Италиянның ажылхерекчи болуктериниң төлөөлекчилериниң «Италия—2000» делгелтезиниң үезинде харылаалары ийи талалыг харылаалаларының бүүр комплекизин чаа, улам-на бедик деңнелче көдүрүп үндүрериниг таарымчалыг байдалды тургузуп турар.

Чугаалажылышкынның ырыг ханы уткалыг шинчээни ийи тала демдеглеп, челин алдыгаан дугуржулгаларны шолыпкын күүседиринин дугайын дугурушканнар. Болган совет-италия ужуражылышкын янзы-бүрү талаларга ийи чурттун арасында кады ажылдажыдыгга чаа кучулуг изиг-ни бээриниг бүзүрелди илереткен.

• • •

Кремльге совет-италия документилерге ат салышкыны болган.

Ат салышкынының ёзулалыныа М. С. Горбачев болгаш Ч. де Мита, чугаалажылышкынларның совет болгаш италия киржиничилери киришкен.

Э. А. Шеварднадзе болгаш Дж. Андреотти тайбын сорулгаларга космос делгемин шинчилээриниг болгаш ажылдаарынга кады ажылдажылга дугайында ССРЭ-ниң чазаанын болгаш Италия Республиканың чазаанын арасында дугуржулгага ат салганнар.

Италия сан институттарының эштежилгелериниң ССРЭ-ниң даштыкы экономиктиг ажылчорудулга банкызынга чоруп тыпсырының дугайында ийи чурттун чаактарының арасында дугуржулгага, синтетиктиг каучук бүдүрер талазы-биле Тобольскиге каттыкан бүдүрүлгенин тургузар талазы-биле үнделиг документилерге база ат салгаан.

• • •

Совет улуттуганын нөгөзиндеи Кремльге Италия Министрлер Чөвүлелиниң Даргазынга болгаш оон йынга алдар болдуруп хөй шайлаага чорутукан.

Совет талазын М. С. Горбачев кадайы-биле, В. П. Салугинов, Н. И. Рыжков, Н. Слюньков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, Ю. Д. Масляков, албаның өске-даа кижилери чоруан.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаага М. С. Горбачев болгаш Ч. де Мита чүве чугаалаваннар, ону адыш часкаашкыннары-биле уткаан.

• • •

Ч. де Мита Кремльдин ханазының чанында Билдинмес солдаттың хөөрүнге чечектер салган.

(СЭТА).

◆ КИРОВОГРАД. Кировоград областың тарымал тоорук ажаан алышкынына киришкен механизаттаан отрядтары керээ аргазының чаныгдалга удур механизмин билдилиг-биле ажыглаан. Олар эрткен чылын тарымал тоорук ажаан алышкынына киришкен машиналарының саны өстүрбейн сургаш, бо чылгы ажаан алышкынына ийи катап дүрлеп хуусаада чоруткан. 149 мүн гектар черниң үеделиг үе бээр культурамын чидириг чокка ажаан алган. Төнчү бедик түңнелдерни чедип алыр дээш керээлиг коллективтериниң сонгуургалы улгаткан, ынчангаш керээлиг бригадаларының хөй пуруузу гектардан-на тоннадан эвээш эвес үстү алырын шинтирлээн. Ол чорук бүдүрүлгенин бүүр чадаларында интенсификацияны калбарткан. Эки үнер сорттарны болгаш хайнактарны шилип алган, интенсивтиг технологияның бүүр негелдерни саглаан. Амгы үеде Кировоград области механизаторлар коллективтериниң 80 ажыт хуузу күш-ажылды организаттаарының керээ аргазыныа чоруп турары.

◆ ТЮМЕНЬ. Бо чылгы күз ажаок чылыг болганындан келир чылдың дужүдүнге эки үндезинин тургузарынга механизаторларның эвилелчиин болган. Областың нөрдүнгенге бүүр шөлдеринге күскү чер аңдарылгазын доосхан. Соолгу чылдарда шөлдерни чалын аңдарып, ажылдың хуусаазын уламдыктырып турган болза ам келир чылын аңдарар чаңгыс-даа гектар чер арттырбаан. Оон-биле кады областың ажыл-агыйлары тарва культураларының райончуткан сорттарының үрезилерни база-да бир дугаар 100 хуу уруп алган. Үрезиниң-ниң шынары эрткен чылдазындан ийи катап бедик боор турар. Тускай турган отрядтар чугай материалдарын, минералдыг болгаш органиктиг чемнинчидилгелерни шөлдерге сөөртүп эгелээн.

НЬЮ-ЙОРК. КНО-ның Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязында иниги политиктиг дискуссия доозулган. Оон үезинде КНО-да кирип турар 159 чурттун 153 делегацияларының баштыңнары амгы үениң эң чугула айтырыгларының талазы-биле боттарының санал-онаалын бергеннер.

МОСКВА. ССРЭ-ниң даштыкы хөректер министри Эдуард Шеварднадзенин Италиянын даштыкы хөректер министри Джулио Андреотти-биле ужуражылышкыны болган. Ол Италияның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Чириако де Митаның Совет Эвилелинде албанның ажыг-чорук-биле холбаштыр келген. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы Владимир Каменцев улетпүр, ус-тывыш болгаш садыг министри Адольфо Баттальюну, даштыкы садыг министри Ренато Руджиеронну, күрүнеиин бүдүрүлге кижизителиниң хөректериниң министри Карло Фракандзанини хүлээп алган. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы, ССРЭ-ниң Эртем болгаш техника талазы-биле күрүне комитетинин даргазы Борис Толстых эртем-шинчилелдер министри Антонио Рубертини хүлээп алган.

СОФИЯ. Болгария болгаш Лаос ССРЭ-ниң Красноярскиге ийин үндүрген инициативаларын бедин-биле үнелеп көрүп турар деп, Болгар коммунистиг партияның ТК-зының Политбюрозунуң хуралында онаалап демдеглээн. Анаа ЛУРП ТК-ның чиргине секретары, ЛУДР-ның Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Кейсон Фомвихан-биле чугаалажылышкынларның түңнелдериниң дугайында Тодор Живковтуң информациязын дыңнаан. К. Фомвихан БУР-га ажылчы ийыралдыг аян-чорук кылын чоорган.

ПРАГА. ЧССР-ниң президентиин Густав Гусак Прагаградка АКШ-тың күрүне секретарының биргы оралакчызы Джон Уайтхедти хүлээп алган Ол Чехословакияга аян-чорук кылын келген. ЧССР болгаш АКШ-тың арасында харылаалары, а ол ышкаш делегейиин чамдык айтырыгларын беседа үезинде чугаалажып көрген. Чехословак-америк харылааларда политиктиг чугаалажылышкынар янзы-бүрү деңнелге чоруп турарын, ол чорук экономиктиг, садыг болгаш өске-даа талаларга ийи чурттуң арасында кады ажылдажылганы тургузуп болур арганы берип турарын демдеглээн.

ВАШИНГТОН. АКШ-тың болгаш Филиппинниң чазактары архипелагта стратегиг чугула америк шериг базаларының эрге байдалының дугайында консультацияларны үргүлчүлеп турар. «Вашингтон пост» солунуң дыңнадын турары-биле алырга, соолгу хүннерде Нью-Йоркка болгаш Вашингтонга АКШ-тың күрүне секретары Джордж Шульцтуң Филиппиниң даштыкы хөректер министри Раудь Манглапус-биле ужуражылышкынары болган. Солунуң биижи турары-биле алырга, базаалар дугайында дугуржулгаларны келир үениң дугайында чугаалажылышкынар «сүдүг чечаазында» чеде берген. Дугуржулгаларны хуусаазы 1991 чылда төнер ужуулуг.

(СЭТА).

КОСМОСТА АЖЫЛ ХҮННЕРИ

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП (СЭТА). «Мир» эртем-шинчилел комплекизинде ээлчеглиг ажыл неделязы дооступ турар.

Астрофизиктиг «Рентген» шенелделерниң делегей программазын ёзугаар Магеллаанның улуг булутунда Эң чаа сыдыстың хайгааралын доозуп турар, «Квант» модульдүн телескоптарының дузазы-биле алган информацияның көргүзүп турары-биле алырга, дээрде ховар дээш ол объектиниң рентген херелденишкиннеон соолгу 9 айлар иштинде 2,5 катап эвээжээн. Ажык космос делгеминиче үнериниг белеткел планын ёзугаар экипаж скафандрларын системаларының ажыддаар аргазын, дериг-херекселдерни, телевидение болгаш чыгыдар аппаратураны хынап көрген.

Владимир Титов болгаш Муса Манаров велоэргометрге чүрек-дамыр системазының ажылының ээлчеглиг шинчилелин эрткен. Физиологтуг хемчээлдерни демдеглээрин «Гамма» аппаратураның дузазы-биле чоруткан. Ол шинчилелдерни Валерий Поляковтуң хайгааралы-биле чоруткан.

Экипажтың илеткели болгаш телеметрия информациязының саң-түү-биле алырга, башкартынып чоруур «Мир» комплекстин ужудуушкуну телевилеттинген график ёзугаар чоруп турар. Космонавтларның кадыкшылы эки.

ВЛКСМ-ниң 70 чылынга

БАЙЫРЛАЛЫВЫСКА БЕЛЕТКЕЛИВИС

Ленинчи комсомолдуң торуттунгей хүнү —октябрь 29-ка чедир саанныг хонуктар арткан. Бо чыл ол 70 хардаар. Тываның комсомол организацияларында аңаа белеткелдиг бо хүнерде канчаар чоруп турарын база чер-черге ону кандыг янзылыг демдеглеп эрттирер деп турарын сонуурган. ВЛКСМ обкомунуң секретары Вячеслав ЯНДАЙ-ООЛДАН бистиң корреспондентивис аңаа хаамаарыптыр айтырыглар салган.

— Бегүүгү чугаанны хөрээлиинде айтырыг-биле эгелеп ажырбас боор, чүге дизе хүнүң чугула айтыныгларының биразын ол болгай. Аныяктар эвилели тургустунганының баштайгы хүнеринден партийның дайынчы дузалаачызы болу берген, шынап-ла, оон эрткен оруктары бистиң чүүтүүстүң тоогузу-биле сырый холбаалыг. Ону демдеглеп, сагындырып турарым таварылга эвес, оон-биле дараазында чугула айтырыгны тургузукеан турарым ол: чүүтте аңмыдыралды эде тургузарының шинтирлиг эргилдеп чоруп турар болгай, ол база тоогулут чүүл-хөр, мынчангаш комсомол обкому, хоорком, райкомнар ажылын, оон стилин канчаар эде тургузуп туварыл, кестүн келген ада чүү барыл?

— Ажылдыстың стилин, [illegible]-хевирлерин үеним негелеп, [illegible]ше дүүштүр өскертирип, [illegible] чамдык хемчегларни ап [illegible] бис. Эрги ёзу-биле [illegible]вары болдунмас деп [illegible] билиңгир. Эде тургус[illegible]шкунуң бир кол ве[illegible] комсомол эге организа[illegible] болур, мынчангаш олар[illegible]ыл-чорудулгазын эки[illegible]нче, дайынчы арге[illegible] белдерипче кол ки[illegible]й угланган. Кабинет[illegible] олура ажылдар, теле[illegible]дамчыштыр дыалга боор [illegible]чыдаан уштуварының чу[illegible]лазын билип турар бис. Комсомол райкомнарыга чедип, эге организацияларның шүүт боттарыга барын ажылдаарын практикалап эгелээн бис. Комсомол райкомунуң ажылдакчыларындан негелде база шак-да ындыг. Оон ынай бот-башкартынып ажылдаары... Боттарынар ажылдаар, шинтирлеңер деп турар болгай. Ындыг арга тургустунган турбуже, үстүүртен айтышкын маңаар чаңчыдан ам-даа уштунуп чадап турар бис. Кандыг-бир айтырыга хамаарыштыр ымычаза кандыгыл, мынчаар деп тур бисе деп ниппатива үндүрүп ийикпе, аны телефонбиле дыңнадым келир кижидер эвес.

Комсомол эге организацияларында отчёт-сонгулдалыг кампания чоруп турар. Эртип турар бо хуралдарны моон мурнунда чылларда болуп турган хуралдар-биле деңнештирип көөр болза, ынаалыг өскен түүлдер бар: ажык-чарлыг, шүүмчүлелдин-биле онаалаңып турар. База бир ынаалыг демдег — комсомол организацияларының секретарыга сонгууру-биле 2-3 кандидатураны киирип турары. Ындыг бойдал — демократчылыгның боттанымышкынының бир демдеги.

Комсомолдуң амыдыралында чаа чүүл бот-ангыланымышкынче киргени болур. Акиначы боттары кандыг-бир арга-биле ажылдаан ажыр аңаар, чаңгыс, комсомолчу субботниктерге, ажыл-бүрү культурамассалыг хемчегларни организаан турган ажылдаан ажыр-дыр чижектир. Оон бир чижээ бо: комсомолдуң торуттунгей хүнүнге турасхааткан аныяктарының субботниктери чер-черге эртер. Чүүтаачылыг чердериниң чаагай-ындыгазындан киирип ажыр ол.

Малды тарын боозадылганга эң-не кол черии техник кижиниң харыысалгазы болган мергежилиг зоолаар ужурлуг. Бистиң Чадаанаанның уксажыдыгга бүдүүрүлгенинге июль айның эгезинде хойну тарын боозадыр техникториниң семинарын организаан бис. Аңаа Бай-Тайга, Чеөн-Хемчик районнарының совхозтары малды тарын боозадыр техникторинин организастыг чоруткулаан, а Өвүрде «Ыныг түк» совхозтан чүүл чаңгыс кижи келген, а Сут-Хөлдеп — бүдүн райондан чаңгыс-даа кижини өөредип чорутпаан. Бо чүү? Ынна ук ажылны эки организаанам ол бе? Ол чүл дээрге совхозтарының удуртукчулары болган зооветспециалистер мал ажылында эң-не деңнештелиг арганы тоон корбеениңиң хереченээ-дир. Ол мышкан август айының 5-6-да «Бардык» биле СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтарының базазынга ажыл-агыйларының зоотехникторинин болган малды тарын боозадыр техникторинин практиктиг семинарын эрттирген бис.

Бо чыл тарын боозадыр техникторинин харыысалгазы болган мергежилиг зоолаар ужурлуг. Бистиң Чадаанаанның уксажыдыгга бүдүүрүлгенинге июль айның эгезинде хойну тарын боозадыр техникторинин семинарын организаан бис. Аңаа Бай-Тайга, Чеөн-Хемчик районнарының совхозтары малды тарын боозадыр техникторин организастыг чоруткулаан, а Өвүрде «Ыныг түк» совхозтан чүүл чаңгыс кижи келген, а Сут-Хөлдеп — бүдүн райондан чаңгыс-даа кижини өөредип чорутпаан. Бо чүү? Ынна ук ажылны эки организаанам ол бе? Ол чүл дээрге совхозтарының удуртукчулары болган зооветспециалистер мал ажылында эң-не деңнештелиг арганы тоон корбеениңиң хереченээ-дир. Ол мышкан август айының 5-6-да «Бардык» биле СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтарының базазынга ажыл-агыйларының зоотехникторинин болган малды тарын боозадыр техникторинин практиктиг семинарын эрттирген бис.

Бо чылын барымда тодааны зонада хойну тарын боозадыр 40 пунктуте 57362 хойну тарын боозаткан. Бо ажылды «Ак-Туруг», «Большевик», «Хөндергей», «Бай-Тал», «Алдан-Маадыр» совхозтарының удуртукчулары болган зооветспециалистери шынарлыг болган организастыг эрттирген. А «Искра», «Чыраа-Бажы», «Сут-Хөл», СЭКП-ниң XXII съездизи, Карл Маркс аттыг база «Бардык», «Шекпээр», «Мурнакчы», «Тээли» совхозтарның тарын боозадыр ужурлуг хоюнуң чүүлү 50—60 хире хуузун тарын боозадын алган. Олар ам келир чылын хой хураган албас чадавас. Чүүте дизе, суны эдерилгеге киирип турар ношкарларының шынары баа бегай, ону малчынар боттары-даа аңаа салып ажыр таварылгалар бар болгай. Ол ажыл-агыйларының хойну тарын боозадыр пунктуларынга зоотехник, мал эмчизи кижидер дузалап, ажылды контрольлап турганы көрүүдеп. Үүлүү чаңгыс ай дургузунда үргүлчүлээр ажылды шак мынчадыр хереченээ албаанга кижи кайтаар-дыр. Ындыг болганда, пунктуларга хойну эмзээрлиг графиги-даа үүлү бээр, ношкарларны эки ажаан чемгербес таварылгалар бо-ла турду.

Малды тарын боозадыр пунктуларының телевилели мурнунда турганындан өскерлип чаартынган болгай. Ол хөрөө, «Октябрь 30 чылы», «Бай-Тал», «Алдан-Маадыр» совхозтарының пунктуларында эрттирип, улуг хөлзөөшкин кылбас кылдыр көрүп турар бис. Кол-да чүве—байырлыг хуралларны чер-черге— хоорайларга, район төптериниге, аныяктарның ажылдап турар черлериге организастыг, ажыктыг, солун кылдыр эрттирери көрдүнген. ВЛКСМ обкомунуң ажылдакчылары районнарже үнүп, ол талазы-биле арга-сумелиг бээр аңаар бис.

Чер-черге спорттуу маргылдаалар эртери көрдүнген. Оон аңгыда, республиканың кинотеатрларында, культура бажыннарында, клубтарга комсомолга турасхааткан кино көрүүдеп болур.

Кызыл хоорайга байырлалга турасхааткан аныяктар кежээн хөгжүм-шөөн театрынга болур кылдыр көрүп турар бис. Ону солун эрттирер сорулга-биле, оон программазын байлак болдурар дээш хемчегler алдынын турар чүве. Спорттуу маргылдаалар-га хамаарыштыр чүүлдер болза, ВЛКСМ обкомунуң шаңналы дээш хостут хүрешке маргылдаа эртер.

«Шыпшыңа көрр.
Вера КУУЛАР
беседалашкан.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

КИЖИЛЕР-БИЛЕ ЧООК БОЛУР

Бай-Тайга районунуң партия эге организацияларында отчёт-соңгулдалыг хуралдар доңгулган. Партия райкомунуң ийги секретары Ховалыг Балчый-оолович Сагаан-оол-биле бистиң корреспондентивис телефон-биле харылаашып, отчёттар болган соңгулдалар парторганизацияларга канчаар эртеннин сонуургаан.

— Районда 29 партия эге организациязынга отчёт-соңгулдалыг хуралдар болгулаан. Олар кандыг чаа байдалда эртеннин сонуургаан олур силер. Моон мурнунда ышкаш, хөй-ле сан-түнер адап, улуг ижеткелдер кылыр чоруктан чайлаарын чер-черлерге кызыттывыс. Мынчалзаа-даа эрги чаңчылывыстан ам-даа уштунуп чадап турарывыс эрткен хуралдарга ынереттинди. Биеэги-де санал бээр кижилериниз колдап, ниити шүүмчүлел кылыр таварылгалар кана-даа турду. Ол ышкаш кажан-даа адап чадап каанывыс четпестерни шүүмчүлеңнишаан бис. Коммунистерниң баштакчы родин ам-даа чедип ап чадап турарывыстың база бир хереги ол-дур. Хөй чугаанның орнунга чаңгыс ажыктыг ажылдың чоннга көскүзү конгуг. Чүү-даа болза, партийжи ажылды чаа агым-биле үлгап башкарарының сорулгалары саңдыкган деп бодаар мен.

Моон мурнунда хуралдарга чеже кижи, кым санал бээрин баш удур планнап турдувус. Ам ындыг практика чок. Хуралдар хөй-ле чугаа-биле узап турган болза, ам ындыг эвес, соңгулдаңы ажык-чарлыг байдалга эрттирип турар болганывыста, ажыл-ишчи байдал-биле хуралдар узап турду.

— Эге организацияларга болгулаан хуралдарда чаа чүүлдерни чижектерге тодаргайлап көрүңерем, Ховалыг Балчый-оолович?

— Мен бодаарымга бо чылын эрткен отчёттар болгаш соңгулдаларда чаа, онзагай чүүлдер арбыын. Чижээ, моон мурнунда партия райкому партком болгаш эге организация секретарьларынга соңгудар кижилерни шүүт-да быжыглап каар турдувус. Хөрүн-даа партия секретары кым болгуун коллективтиң удуртукчузунган айтырар ышкажык бис. Ол—партийжи удуртулганың ленинчи принциптерни киржыны-биле хажыдып турганындыстың чижээ-дир. Үстүнден «томуйлаңа» каан секретарыга хамаарыштыр шүүмчүлелдер конгуг кылыы. Удуртукчунуң күзелсоруун барымдаалаан соңгаан секретарының ажылдаары-даа суда, коллективте мурнунга атаалары-даа куду болур.

Партия райкому эрги практикадан бо чылын чайлаан, партийжи удуртукчуну коммунистер боттары соңгуп алыр эргенги долузу-биле берген.

— Партия амыдыралында демократчылыгланы силерде сагаан-дыр. Ындыг-даа болза чаңдык таварылгаларда демократиниң «дедиги» эвилиден бажын уштун, боттарының эрге-ажыын бодаар чоруктарны база ажыглаптар таварылгалар турар боор-дур. Бо талазы-биле силерге чижектер турду бе?

— Демократия дээрге кижи болганы бодунуң туралаан чүүлүн кылыын дээш эвес болгай. Үүгле ленинчи принциптерге даянган, амыдыралдың боттуг чүүлүнге үнделиксен демократия дээш демисежир ужурлуг бис. Партия райкому, чер-черлерде эге организациялар хадрларны шилип алыр болгаш оларны кижизиндер ажылды хоглаа алган турар ужурлуг. Партбюроларының хоостаткан секретарьларын райком сүмелеер. Оларны соңгуур-соңгуваның коммунистер боттары билир. Мынчалзаа-даа ынаа-ла ындыг кижи секретарь турзун деп албадаашкынны кылбадывыс.

Бодунга таварымчалыг байдалды тургузарын бодаар, эрге-дужаалче сыныксаар аажы-чаң ам-даа бар деп турарыңар чергe чөп. Биске отчёт-соңгулдалыг хуралдар эртип турда, тоныш-көрүп тыртарын кызыткан орааланышкынар база турган. Чаңгыс чижек. «Кара-Хөл» совхозтуң партком секретарынга кандидатураны баш удур чугаалажып, коммунистериң болгаш актив кежигүнериниң бодалын барымдаалап, эрги турган секретарны соңгуурун сүмелединвис. Соңгулда үеэлинде бир кандидатураны база депшиткен. Ук коммунист моон мурнунда маңаа ажылдап, коммунистерге баштынчы болур авторидеин чидирген турган. Соңгулданы демократтыг принциптерге үндезилээр болганда, адаан кандидатура баа кирген. Коммунистериң хөй кезии төлеп чок секретарлыг болурундан ойталап, ук кандидатураны детинвейн бартын.

— Моон мурнунда партбюро кежигүнерни баш удур өтомуйлаңа каан секретарь удуртукчу-биле шаны сүмелешкен, хурал мурнунда-ла тодарадып алыр. Оларның ат-сымын бижээн, улуска үлеп бээр. Удуртулганың шилин алганы кижилери дээш оларны бюро кежигүнүүге киирер-киирбес дугайында кандыг-даа чугаа чорутпас болур ышкажык. Бюро кежигүнүүнерин силерге канчаар соңгуп турган ирги, Ховалыг Балчый-оолович?

— Партбюроның ажылының ханыы, принципиалдыг цех, эге организацияларның ажыл-чорудулгазынга дээштит болур ужурлуг. Бир эвес оон ажылы үүгле бөө эрээн, чогаадыкчы чорукка даянмаан болза, удуртуп олурары эге организацияларының партийжи организастыг талаалары күзү деңнеңге артып калыр. Мынчангаш бюро кежигүнүүнеринге эң-не идепкейлиг, ак сеткилдиг, даанганы ажыл-херээнге ханы бердинген кижилерни соңгуп алыры күзеңчит. Хөй-ле чугаа кылыр, чедер-четпестерни хуралдарга шүүмчүлээр, хөрек кырында боду үүгле ат чаап ажылдап чоруур кижилерни бистер инипативтиг, быжыг турштут кижи кылыр соора санай бергилээр бис. Чогум-на ындыг шын эвес үеэлеашкининиң түүнелиңде бюро кежигүнүүнерине төлеп чок кижилер кире бергилээр.

Районда эге организациларының бюроларының ажылын бедик деңнеңге тургузуп алыр сорулганы салган бис. Мону канчаар чорударыл? Бир дугаарында секретарьны болгаш бюро кежигүнүүнерине эң-не төлептилерни соңгуп алыр ужурлуг деп эгелиңде чугаалаадым. Эрги чаңчылывыс ышкаш, үүгле ийи-чаңгыс кижиниң күзелин барымдаалаавайн, коммунистериң боттарының санаалын барымдаалап, бюро кежигүнүүнерин соңгуурун чедип алдывыс.

Бюро кежигүнүүнерин коммунистериң саныын барымдаалап тодаараттынар болгай. Кана-даа эрткен хуралдарга бюро кежигүнүүнериниң кандидатураларының саны ковудеп турду. Мынчаза-даа чажыт бадылаашкын үеэлиңде шаа чигзинчиг кижилер чогуур хуута четпейн баргылаар.

Район эмчелгезиниң коммунистериниң отчёт-соңгулдалыг хуралынга бюро кежигүнүүнерин бештен ашпас турда-ла, алды кижини арттырар ужурга таварыштывыс. Алды кандидатураны чажыт бадылаашкын соолуңде көөрге, шуптуву эрте берген болган. Коммунистер бөө эвес, алды кежигүнүүт бюродуут ажылдаар бис дээрге, аңаа чоннаарештивис.

Удаваас районунуң партия конференциязы бодунуң ажылын эгелээр. Аңаа чедир ажыл-ишчиниге чедер-четпестерни база катап көрүп, кайда үүү-ле аскан турарыл, ону чок кылырын чедип ап, ам эртер конференциязыны шүүмчүлелдиң болгаш ботшүүмчүлелдиң аңаа-биле эрттирериниң чедип алыр бис. Ажылды үүгле кырындан анализтээр, хайтаараар чаңчылдан уштунуп, оон иштинче хаңылап көрер, кижилер-биле харылааны күштелдирериниң чедип алыр ужурлуг бис. Үүгле кижилер-биле ажыт-чажыт чок болур чорук ажылга ажыктыг дээрзин үе көргүскен. Партийжи бүрүзүнүң сорулгазы-даа ындыг.

Беседаны Эдуард ДОНГАК кылган.

Арга-арыгны кадагалаар, катап өстүрер хүдээлгезин Балгазынның ыныг ажылчыны коллективи ак сеткилдиг күүседи турар. Планныг онаалдаларны сөөлгү чылдарда ажыр боттандырып келген. Чоннуң хереглеп барааннарын бүдүрериниң аргаларын дилеп турар.

ЧУРУКТА: чолаачы Валерий Иванович Мартюшев биле чоннуң хереглеп барааннарын бүдүрүп турар цехтиң ажылчыны Александр Васильевич Бурнышев.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ДЕТКИП ТУР МЕН

Хойтпакты үргүлчү ижерге, кижиниң кадынга ажыктыг, эң ылангыя ижин-баар аарынга аан. Хымыс дээрге, бе судуңден кылган хойтпактыр, оон эм шынары бүүдеге биилдингир.

Мен бодап көөрүмге, хойтпакты эйбедир кылгаш, уругдар албан черлеринге, школаларның интернаттарынга калбаа-биле ажыттаар болза, бичии кижилериниң кадынга дыка-да ажыктыг болур.

Сүт хойтпаанган каш янзы чемин кылыр болгай. Эң ылангыя курутту чер чораан кижилер ап алгаш, бичиилеп чип чоруурга, шынап-ла, ажынга база сүүсүүнүүта-да катай-хаара баар. Мен бодум инаан, диниңгерде, ынап-ла курутту ап алыр, мынчангаш ону хүнеңдир бичиилеп соруп, дайнап чоруур мен. Ынчан кижи шүүт аштавас, туруп, моган-шылавас боор чүве.

Хойтпак бистиң Тывага тр болур эвес, ол үүгле чайын база күстүң эгезинде турар чем-дир. Улгады берген улус оон аажы курганын белеткеп алгаш, ону далганга, тараага холуп чиир чорду. Ол далган-тараанны улам-на амдан киирер.

Ынчангаш моон санаалым болза хойтпакты моон соңгаар эйбеткеш, садыг-магазиннерге киирип, харын чигирлээш садар, ясли-садиктерге оода чайгы үеде бичии уругларга бээр херек. Хоорай, суурларга хойтпак садар бичии ларёктар, киоскилер турар болза дыка-ла эки аа. Ону кылгаш, садар кооперативтен турусса чүү деп? База арга-ла-дыр.

Бисте хөй мал-маган туткаш, хойтпактап, оон арага тиккеш, садып-саарып турар улус бар чалавас. Ындыг чорук-биле эң-не шыңгыы демисежирге албан. Мен ындыларга кажан-даа болушпас мен.

Ооллуктай МОНГУШ.
Чыраа-Бажы суур.

Парлалга чагыдылгазы

Келир чылдың солуннарының болган журналдарының чагыдылгазы Бай-Тайга районунуң үлетпүр будүүрүлгелериниде, совхозтарында, албан организацияларында, школаларында уламчылап турар. Октябрь 10-нуң медээзин ёзугаар алырга төп солуннарны 1500 ажыт, журналдарны 4465 экземплярны чагыткан, ол болза эрткен чылдың бо үеэлиниде турганындан хей болуп турар. «Шын», «Тувинская правда», «Тываның аныяктары», «Молодежь Тувы» солуннарының чагыдылгазын багай эвес организастаан. «Шын» солунну 1300, «Тываның аныяктарын» 1200 ажыг экземпляры чагыткан.

Солуннар болгаш журналдар чагыдылгазын «Мурнакчы», «Кара-Хөл» совхозтарда, Тээлиниң ортумак школазының партия организациялары эки организастаан. Ылангыя «Мурнакчы» совхозта почта салбыры (эргелекчизи Тоббу-Хаа Серенмаа) чагыдылга ажылын өскелерден мурнап доосхан.

Тамара САТ,
Бай-Тайга районунуң «Союзпечать» агентствозунуң начальниги.

Советтер амыдыралы

ИДЕПКЕЙНИ КӨДҮРҮП ШЫДАВААН

Сорулгазынга четпейн барган

Хуралдаар залдың олуттарын район Советиниң депутаттары доллур эдепкеннер. Район Советиниң XX чыысының аддыгы сессиязының хүн айтырыы багай эвес шилиттингенин депутаттар эскерип, илеткелди кичээнгейлиг дыңнап, чамдык чүүлдерни демдеглеп алыры-биле саазын, карандаштарын туткаш, шимээн чок барганнар.

«ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» хоойлунуң үшкү белүүнүң күүседелиниң талазы-биле илеткелди улус депутаттарының район Советиниң мандат комиссиязының даргазы Н. Д. Ондар кылган. Илеткелчи ук хоойлуда «Депутаттарының соңгуттурган округтарының соңгукчулары-биле ажылының дугайында» болгуже айытынган сорулгаларны тайылыбырлаан. Оон соонда эки ажылдыг депутаттарының үеэлерин чижеглевишаан, активчи эвес депутаттарны шүүмчүлээрин орааланча-даа, алыс илеткелди тургузканы чевен болган. Ук илеткелде киирген фактылар эвээш болганы биле, сессияның киржикчилерин хөлзөөлээн-даа, дуурет өөн-даа. Чогум сеңлиңган айтырыг сорулгазынга четпейн барган.

Дараазында саналдарже киирерин хурал даргазы чарлаан. Саалыңган айтырыг илеткелге чиигг дуурелди болдурбаанынаан, сес алыр депутат тывылбайн шиг болган. Залда олурганнарының бот-идепкейнинин чавызы ийеренгеге, райкуусков даргазы Ч. Б. Монгуш сес алган. Ол илеткелдин белеткээн шынары кошкак, фактылары чегей, саалыңган сорулгаларының чиге эвеин шүүмчүлээн. Келген депутаттар сессияның ажылынга бот-идепкейжизин көргүзүп, хүн айтырыының саалыңган сорулгаларын шүүмчүлекчи ёзу-биле айытса эки. Ол ышкаш депутат бүрүзү соңгуттурган округтарынга социал болгаш экономиктиг сорулгаларының боттанымгазын чедип ап, эрге-хөөйлуларының камгалалын бижиглаары дээш күжүн мөөспеп ажылдаарынче ол кыйырган.

Чемелиг сөстер аңаа олурганнарны, шынап-ла, эдээн бодандыра берген хире. «Алдан-Маадыр» совхозтуң Бора-Тайга салбырының саанчызы Бак-ыыс Монгуш соңгукчулар-биле ажылын чугаалаан. Ол соңгукчулар мурнунга отчёдун берип, ужуражылга кылыры-биле оларны чыгдырын алыр талазы-биле кодаа Совет күүскомунадан, салбыр удуртукчузунган дуза дилээрге, соңгаарладын чыдыр дээн. Азы «Бодуң чыын ал» деп каар. Мынчаар ажылды дем чок кылырга, бергезин ол хомудан чугаалаан. Соңгукчулар-биле ужуражылганы үеэлиде чорудары черде чөп. Ынчангаш депутат саналынга дуза чедирбес деп хомудаанын детинвес арга чок.

Ылаштыр каш-даа депутат санал бергеннер. Олар чоннуң дузалал ажыл-агыйы районда ыракта четпес болуп келгениниге доктаваннар. Ол талазы-биле райкуусков, кодаа Совет күүскомнары, РАУК болгаш совхозтар дирекциялары аңаа-ла агитация ажылы кылырындан башка, практиктиг ажылдарны организастаарынче сагыш салбайн турарын олар саналынга шүүмчүлээннер. Депутаттарының чамдыктары районда партия, Совет болгаш ажыл-агый органнарының удуртулгазында ажылдап турар. Ынчалзажок соңгукчулар ортузунче кирип, Советтиң ажыл-чорудулгазын база бодунуң депутат хүлээлгезин канчаар күүседип келгениниң дугайында тайылбыр чорудар хамаанчок, боттарының соңгукчан девискээрин безин орта билбее депутаттарның барын санал бергениер айыткан.

Санал берген депутаттар мынчаар чиигг шүүмчүлел кылып турза-даа, чогум кымнарыл ол деп тодаргай алаваннар. Ындыг иниги шүүмчүлел моон соңгаргы сорулгаларны чиигленгир турузарынче тодаргай ийиг бергээн. Кандыг-даа хуралдарга санал-онаа солчуп турар үеларде кижилерниң эрге-дужаалы хамаанчокка ажыкчарлыг шүүмчүлээри — четпестерден түүнел үндүрериниге идиглиг болуруң утпаза эки.

Сессияга партия райкомунуң бирги секретары М. Х. Кара-Сал сес ап, тодаргай сорулгаларны айтып, депутаттарның кичээнгейин хүннүң чугула чүүлдерни шинтирлээриниче хаара түткан.

Аңаа МОНГУШ.
Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Мандат комиссиязының даргазы.

Специалиске сөс

ТАРЫП БООЗАДЫЛГАЖЕ КИЧЭЭНГЕЙ

Бо чылын бистиң республиканың ажыл-агыйлары төрүүр 100 шээр малга онаштыр 70 ангай-хураганны алган. Бо дээрге ажыы-биле чугаалаарга чаңыс түүнел-дир. Ындыгла турар болза, шээр малдың бөөн саанын өстүрер дугайында кандыг чүүл турар боор.

Мал тавуп эвээшти ап турарында чылдаганнар-ла хей. Ынчалза-даа оон эдерилгезин, тарын боозадылганын шиңгээ организаваайн турары ол чылдаганы деп саналар керек. Бо четпестерни чайлаңыр дээш барыын зонага кандыг-кандыг хемчегларни ап чорутканыл, ук ажыл черде канчаар эрткенил?

Хойну эдерилгеге камнаанымга белеткээри хей таалалыг ажыл. Чеөн-Хемчик биле Бай-Тайга районнарының ажыл-агыйлары хойну эки семиртир дээш чүүлү ажылдаан, хураганнары июнь айда улуг ангыларын доосхан. А Сут-Хөл районунуң «Сут-Хөл», «Октябрь 30 чылы», [illegible] Барыын-Хемчиктиң «Бардык», «Шекпээр» совхозтары [illegible] хураганнарын июль төөгүн турда дуза-даалаш-биле ангылаан, оны түүнелиңде төрүүр хойнарының күжү коншкак болган. Бир четпес чүүл ол.

Малды тарын боозадылганга эң-не кол черии техник кижиниң харыысалгазы болган мергежилиг зоолаар ужурлуг. Бистиң Чадаанаанның уксажыдыгга бүдүүрүлгенинге июль айның эгезинде хойну тарын боозадыр техникторинин семинарын организаан бис. Аңаа Бай-Тайга, Чеөн-Хемчик районнарының совхозтары малды тарын боозадыр техникторин организастыг чоруткулаан, а Өвүрде «Ыныг түк» совхозтан чүүл чаңгыс кижи келген, а Сут-Хөлдеп — бүдүн райондан чаңгыс-даа кижини өөредип чорутпаан. Бо чүү? Ынна ук ажылны эки организаанам ол бе? Ол чүл дээрге совхозтарының удуртукчулары болган зооветспециалистер мал ажылында эң-не деңнештелиг арганы тоон корбеениңиң хереченээ-дир. Ол мышкан август айының 5-6-да «Бардык» биле СЭКП-ниң XXII съездиниң аттыг совхозтарының базазынга ажыл-агыйларының зоотехникторинин болган малды тарын боозадыр техникторинин практиктиг семинарын эрттирген бис.

Бо чылын барымда тодааны зонада хойну тарын боозадыр 40 пунктуте 57362 хойну тарын боозаткан. Бо ажылды «Ак-Туруг», «Большевик», «Хөндергей», «Бай-Тал», «Алдан-Маадыр» совхозтарының удуртукчулары болган зооветспециалистери шынарлыг болган организастыг эрттирген. А «Искра», «Чыраа-Бажы», «Сут-Хөл», СЭКП-ниң XXII съездизи, Карл Маркс аттыг база «Бардык», «Шекпээр», «Мурнакчы», «Тээли» совхозтарның тарын боозадыр ужурлуг хоюнуң чүүлү 50—60 хире хуузун тарын боозадын алган. Олар ам келир чылын хой хураган албас чадавас. Чүүте дизе, суны эдерилгеге киирип турар ношкарларының шынары баа бегай, ону малчынар боттары-даа аңаа салып ажыр таварылгалар бар болгай. Ол ажыл-агыйларының хойну тарын боозадыр пунктуларынга зоотехник, мал эмчизи кижидер дузалап, ажылды контрольлап турганы көрүүдеп. Үүлүү чаңгыс ай дургузунда үргүлчүлээр ажылды шак мынчадыр хереченээ албаанга кижи кайтаар-дыр. Ындыг болганда, пунктуларга хойну эмзээрлиг графиги-даа үүлү бээр, ношкарларны эки ажаан чемгербес таварылгалар бо-ла турду.

Малды тарын боозадыр пунктуларының телевилели мурнунда турганындан өскерлип чаартынган болгай. Ол хөрөө, «Октябрь 30 чылы», «Бай-Тал», «Алдан-Маадыр» совхозтарында пунктуларда эрттирип, улуг хөлзөөшкин кылбас кылдыр көрүп турар бис. Кол-да чүве—байырлыг хуралларны чер-черге— хоорайларга, район төптериниге, аныяктарның ажылдап турар черлериге организастыг, ажыктыг, солун кылдыр эрттирери көрдүнген. ВЛКСМ обкомунуң ажылдакчылары районнарже үнүп, ол талазы-биле арга-сумелиг бээр аңаар бис.

Чер-черге спорттуу маргылдаалар эртери көрдүнген. Оон аңгыда, республиканың кинотеатрларында, культура бажыннарында, клубтарга комсомолга турасхааткан кино көрүүдеп болур.

Кызыл хоорайга байырлалга турасхааткан аныяктар кежээн хөгжүм-шөөн театрынга болур кылдыр көрүп турар бис. Ону солун эрттирер сорулга-биле, оон программазын байлак болдурар дээш хемчегler алдынын турар чүве. Спорттуу маргылдаалар-га хамаарыштыр чүүлдер болза, ВЛКСМ обкомунуң шаңналы дээш хостут хүрешке маргылдаа эртер.

«Шыпшыңа көрр.
Вера КУУЛАР
беседалашкан.

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыы

(Эгезе № 237 «Шында»)

Ооржак Варвара Очак-Караевна — «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Салчак Мария Өвей-ооловна — «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Хертек Светлана Доржуевна — «Мөгөн-Бүрен» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Багай-оол Лариса Саяевна—ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң ажылчыны.

Барба Зоя Шойдановна — райпо баштаар черинiң ковторазының техажылчыны.

Иргит Долчанмаа Сааяевна — Мугур-Аксы суурда уругдар садының нянзы.

Кыргыс Анна Майдыровна — аймаг чок чорук комитединиң салбырының техажылчыны.

Намы Екатерина Донтаковна — Кызыл-Хая ортумак школазының повары.

Саая Татьяна Мандымчыевна — Мугур-Аксы ортумак школазының башкызы.

Саая Галина Байкараевна — ог-буле эзи.

Салчак Долгармаа Салчановна — районуң төп эмнедезиниң эмчи сестразы.

Саная Людмила Маннан-ооловна — улус депутаттарының район Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

БИЙ-ХЕМ РАЙОНДАН

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Павлова Надежда Ивановна — «Кызыл тараачыны» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Клеынова Любовь Тимофеевна — «Кызыл тараачыны» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иени «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Күдерек Кама Оюновна — «Эрбек» совхозтуң ажылчыны.

СУТ-ХӨЛ РАЙОНДАН

Сес уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Ондар Бичин-кыс Комбуевна — улус депутаттарының Кара-Чыраа кодзо Совединиң күүскомунуң техажылчыны.

Чеди уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Ондар Полина Бегзиевна — — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

Ондар Роза Мейниг-ооловна — Карл Маркс аттыг совхозтуң ажылчыны.

Ооржак Галина Баык-ооловна — «Октябрь 30 чылы» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Ондар Зоя Лопсан-Шыраповна —Ак-Даш ортумак школазының библиотекары.

Сат Лариса Ховалыговна — «Сут-Хөл» совхозтуң ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Куулар Надежда Ойдуповна — районнуң харылаа белдириниң Алдан-Маадыр салбырының эргелекчизи.

Ондар Анна Каспыл-ооловна — уругдар садының кижизиткичи башкызы, Сут-Хөл суур.

Ондар Чечек Шожаловна— «Алдан-Маадыр» совхозтуң ажылчыны.

ТАНДЫ РАЙОНДАН

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Оюн Тамара Кызыл-ооловна — С. К. Тока аттыг совхозтуң бухгалтери.

Серюо Татьяна Ондаровна— «Тыва кобальт» комбинаттың ажылчыны.

Беш уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Немкина Вера Дмитриевна — «Тыва сут мелиорация» телевилел-тудут-ажыглал каттыжышкынының кежүү чоруур механизаттыгаан колонизациялының ажылчыны.

Ооржак Софья Хуна-Бораевна — «Коммунизмниң хөрөнгө» совхозтуң ажылчыны.

Оюн Зоя Макаровна —«Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агымының саначылы.

Чернова Светлана Ивановна — «КПТУ-2-ниң ажылчыны. Балгазын суур.

ТЕС-ХЕМ РАЙОНДАН

Тоо уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң I чергези-биле

Душ-Сагаан Кара-кыс Борбай-ооловна —ясли-сад ажылчыны. Самагалдай суур.

Алды уругну божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Адыгаа Зинаида Сонуновна —«Кызыгаар» совхозтуң ажылчыны.

Сарыг Зоя Карам-ооловна— Чонуң амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелениң ажылчыны.

Семис-оол Евдокия Доргаановна —райпо ажылчыны.

(Уланчылыг).

СОВЕТ-ФРАНЦУЗ КОСМОС ЭКИПАЖЫ

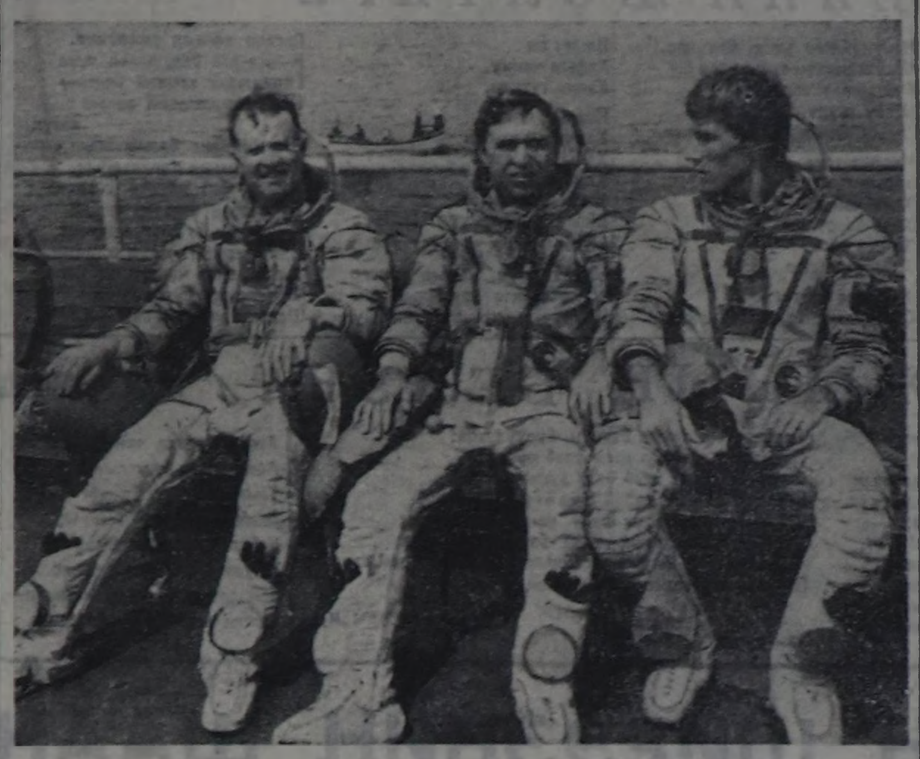

Дугуржулга өзугаар космонавтылар белетиззр Ю. А. Гагарин аттыг төпте космосче ужуудушкунга француз ийи хамааты —Жан-Лу Кретьен болгаш Мишель Тонини белетинип турар.

Чевита чаа олар совет космонавтылар-биле кады далайга ереділге чорударының долу программазын эртиннер.

ЧУРУКТА: (сонагай талазыдан өң талазынче) француз космонавт, Совет Эвилелиниң Маадыры Жан-Лу Кретьен, СССР-ниң ужуудучу космонавтызы, Совет Эвилелиниң Маадыры А. А. Волков болгаш совет космонавт С. К. Крикалёв олар далайга ереділге үезинде.

А. ПУШКАРЕВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

Арага ишпес чорук —амыдыралдың негелдези

УЛАМ-НА ХӨРЛЭЭЛЕТПЕЗЕ ЧҮЛ?

Чыраа-Бажы суурзөө партиянын болгаш күш-ажылдың хоочуну И. Л. Кымыноол бо чылдың сентябрь 14-те үнген № 213 «Шын» солунга парлаттынган «Херекте албас чоруктуң уржуктары» деп эгелиг чагазында, ында чамдык удуртукчу даргаларның ажылга харылсалга чогун ажык-чарлыы-биле шугумүүлеп бижээн. Арагаалаашкынга болгаш алкоголизмге удур хемчегерни ал чорудун турар үеде, бүтүү чүрүттө ажыл кадбарын турда, чамдык ажылдакчыларның партийжин, удуртукчу харылсалгазын чидирип, хөй-ниитиниң корум-чурумун хажыдын турарын дуурениг кылдыр кодургеннинге каттыжар мен.

Ол чагаада кодзо Совет күүскомунуң даргазы Сарыглар арагалаашкынны болгаш алкоголизмни бистин ниитилелдеп узуткаар, ол багай чанчылдан ашыглы чонну, аныяктарны сургаар туржук, боду арага ишпеп, ол багай чанчылдан адырлып чадап турар кижидир. Ол дарганың арагалаи алтан, кодзо Советтиң сессиязын үзүп, уруглар камгалалының хүнүнге келбозунга, машина мунуп алтан чораан машина үстүрүп турганын ында тодаргайы-биле айтыкан.

Кодзо Советтиң күүскомунуң даргазын каш катап партиянга, ажылынга арттырын турарга омгы үеде эде тургустунуушкунуң негелдезинге канчан-чаа таарышпас хире. Совхозта партбюро секретары, оон кежигүннерге харылсалгалыг ажылдакчы, коммунистиң баштайгы частырыгларынга шынгыы хемчегни онаалтырбайн, ук «арыгны» улам-на хөрөөлеп турганы кончуг шын эвес. Бо талазы-биле хоочун коммунист Н. Кымыл-оолдуң ханы сагыш човалашкын-биле ол чагаазында бижээн. Даргаа ол хире сандаргай турда дружинниктер, хөй-ниити организациялары, ажылчы чонуң идепкейин кайын кодурлуруп!

Ол ышкаш эзиртир суксуварны чамдык коммунистер боттары кылып, аныяктарның кудаларын хөй арагадарымыг эртиннер турарында четрестер дугайында шын айтырыгны кодүрүп турар.

Кылын-оолдуң хүнүнү чугула айтырыгнга хамаарыштыр чидин-биле кодургеп чүүлдерниңден ол суурда арага ишпес чорук дээш демиселдин Бүтү-эвилел эки тура ниитилелиниң эге организациялының ажыл-чорудулгазының дугайында чүү-даа бижиннэрэ элдептит.

Республикада эн-не хөй эге организациядыг болгаш кежигүннерлиг чер Чөөл-Хемчик район. Ында 65 эге организацияда 3 муң ажыг кежигүн хаара туттунган. Оларның чамдыктары Чыраа-Бажы суурда. Ында партком, кодзо Советтиң күүскому од организациядарны биилиг удуртуп турган болза, ажыктыг, солун түүлдер хөй турар ийик. Суурда хөй-ниити организациялары, бир демиг ажыддан, рейд, хынаалдарны доктаамал чорудуп турган болза, ийи-чаңгыс арага кылыкчылары, улус мегеңзер сек, өскениң кужу-биле чуртаксаар, оорданыр кижидер турбас ужурлут.

Соолгу үеде Чөөл-Хемчик районда арагалаашкынның түүцелинде автотранспортка озал-ондак болур, өдүрүкчу херектер үүлгедир чоруктар хөй болуп турар.

Бо талазы-биле районуң удуртур, баштаар даргалары кандыг хемчегерни алыр болап турарыл? База арага ишпес чорук дээш демиселдин район организациялының даргазы Н. Д. Оюн, оон харылсалгалыг секретары О. С. Диспей айытынган четрестерни эдер талазы-биле тыныгы хемчегерни ап, оон түүнелди үндүрер үе келген боор.

Наталья ТЫРТЫК-КАРА.

Арага ишпес чорук дээш демиселдин Бүтү-эвилел эки тура ниитилелиниң республика чөвулелиниң харылсалгалыг секретары.

КАРАК ТОДАР БЕ?

Октябрь эзезинде Иркутск областың Усть-Орда Бурят автономмут округ, Байкал хөл болгаш еске-даа кайгамчык черлерни өөр, оларның хөгжүлдезин болгаш чаражыны магадаар аас-кежин мөзээ таварышты. Ынчалзажок бо удаада амыдырапга болгулаан чамдык таварыгларны чугаалаар болдуды.

«Чеди Симеонларны» азы самолёт-биле даштыкыже ырбаарын ораалдашкан Овечкиннерниң ог-бүлезиниң суду чаа доозулган, оон хүтеймиин чугаа дыргын турда, ону эске болгуучкун үзе кирилиеп: Иркутскиниң Октябрь райкүүскомунуң милиция ажылдакчылары бир хүү гаражты октябрь 3-те ажыдыптарга, машина чок, долдур ховар бараан тырып каан болган— 31 хааржак абрикос болгаш ишпин компоту, 315 лаваа хонг сут, 72 хап ийиий шай, 14 хааржак томат консервазы, 25 хааржак портвейн, бир хааржак «Русская» болгаш дештынныга садарыга таварыштыр кыгган 69 шил «Столичная», доңгаларда болгаш улуг шилдерде кутқулаан водкалар. Ол бүгү «херекти» чүүзе чаңгыс кижиниң —Иркутскиниң № 12 садыының эргелекчизи Екатерина Валентиновна Рудоминскаяның. Оон бо чылдың сентябрь 16-дан октябрь 1-те недир, 15-ле хонук дургузунда «кылган ажылынын» түүнели ол.

«Дамчыыр чугаа — далай чалгыы». Ынчалза-даа болуудежиштикин, каттыжышкын болгаш еске-даа «тоолчуругу» чугаалар үр болбаан, октябрь 9-та «Восточно-Сибирская правда» солун «дидир-дидиринин» үзе шаап каан. Моңа аная үндезилээнин бо.

Е. Рудоминская ол магазинниң эргелекчизинге сентябрьда дешиттиргеп. Эрткен чылын ол-ла дүжүлгеге турган, арага садар чурум үрээнинден 100 рубльге торгаткан, а бо чылдың эгезинде бир машина арганы чөпшээрел чок сайгарган дээш № 10 магазинниң садыгжызынче дүжүрткен. Чартык чыл болганда, эрги олухунга олурупкан. Ам түүнели бо: «Айдавының чиир, ажыын ижер — артык сеткил ара дүшкен. Акша түрүжүк, ярын-чуурун ажырымчы ажырышкан».

Бо чылдың эрткен айларында Иркутскиниң садын шугумунга хемчег алыскинаашын садыг эргеге чылдың ол үеликдетилиннеден 56 хүү хей болган. Аестри санныктар бок харжаандан, бразил кофе—ыт үүгеннеп, водка — аржаан шилиндер, лаваалыг сут—хирлиг хеп арамнаан тымыгылаан. Хемчег ап турда-даа, өдүүне хоренгилин шинчеалар кижилер ховартаайн турар. Ылангыя арага садарымны чурумун үрээр таварыгларны дыка көрүдээн. Ону барымдаалаан, октябрьның бирдеи эгелеп Иркутск областың денискээрнинге араганы чурттакчыларга талонная садарын чурумчуткан.

Иркутскиге ачы-чем талонун 1981 чылдан бир ажыглап эгелээн. Оон бээр ол система өскерилбеен. Оон уламнаан чамдык чурумнарны эде көөрү негеттинин келген. Бо талазы-биле ажыл чоокта чаа доозулган.

Ам эзт аймаа садын алырынга бир кижи ийи талон алыр. Чогум эзт (эзт боду, эзт консервалар, куш эзди, маанчы, котлета, тыртыкы эзт, мүнте белеткээн үүреминчи) бир килограмм, а еске талонга чартык килограмм (эзтче шилчидерге 630 грамм) колбаса азы ыштаан эзт бээр. Мында арай эпчок чүве — талонларны чаңгызын айның бирге чартымда, чамдыгын айнга чартымда сайгарар кайдыр чурумчуткан: айның баштайгы ийи неделязында садып ап четтиксеен талонуң ол-ла айның ийиги чартымда күш чок. Чай чок болган, акша чедиштес турган, аарыг чыткан, командировка азы шолаа чоран-даа болбуннаа, келдерел турбас — бензин талонуу-биле домей. Ынчангаш айда ийи катап эзт магазинниге оочурдаарын албан.

Талончут кижилерниң ап четтиксеен, чижээлээрге, колбасаны канчаарыл? Ону эзт өөмбинадынче дедир дужаавас болгаш магазинге 12-ден 75 шак чедир үр тургуспес болгай. Ону оон мурнунда анаа-ла «хостуга» садын турган. Ындыг байдалды чамдык садыгжылар ажыглаан, чоок кижилериге колбасаны садып, өскелерге куш эзди, мүн кылыр үүреминчи сыгап турган таварыгларны хей. Айда кижи бүрүүр ийи катап магазин баар чурум ындыг таварыгларны эвээчедир, эзт аймаа «хостуга» садарын болдурбас.

Областа бир ог-буледе ортумаа-биле 3,5 кижи бар, ындыг болганда 1120 тонна эзт аймаа ай сайында талон-биле садар ужурлут. А херек кырында хынаала 777 тонна эзт аймаа сатканын илереткен. Свердлов районда 34 пенсионер хоорүүскомунуң чөпшээрел-биле бирээ-де 4 килограмм эзтче артыкша ап турган. Оон ийи № 1550 автоколоннаның ажылдакчылары айда 3015 лаваа эзтче, база-да хоорүүскомунуң шинчеирге ап келген. Талонларны оон-моон келген кижилерге бажы барып турган. Ленин райкүүскому, чижээлээрге, ушар-чүүл заводунуң ажылчылар бажынынга чиргеп турган улусна 100 талон бергеп. Ол турукчу Душанбе хоорайдан келгеп, Иркутскиниң тер базарында чимис садыглап турар кижилер бажы талон ап турган таварыгларны илерээн. Оон ийи хоорайның 900 эртемденнериниң бирээзи-де ай саныында 4-тен 6 килограмм чедир эзтче ап турган. Кижиниң ажылы, адаан-дужаалы / ачы-чем-биле эвес, акша-меңеек-биле тодаттинер ужурлут.

Иркутск хоорүүскому чонуң ачы-чем хандырылгазында илереттинген четрестерни чайлаткан. Шериг, ниитиин херектер болган аймаа чем чорук комитединиң ажылдакчыларына, оларның еске фондуу бар болганындан, моон сонгаар талон бербеп дээн. Бо бүгү кураавырлар айда 300 тонна эзт аймаа чонга немей садар аргаан бергеп.

Ажыы-биле чугаалаарга, Иркутск области ачы-чем-биле хандырылгада ол черни хууда ажыл-агый эдеп турар. Усть-Орда Бурят автономмут округтуң Баяндай районда Хогот суурнуң чурттакчылары садыгдаа эзт албас, боттарынча бар дээр чорду. Чогум Иркутскиниң чемненилге черлериндe эзт-биле кылыр чем хонар, ресторанларда бажы ыыдыг. Бо талазы-биле Ленинградка-даа (чазын чордум), Кызылга-даа четпес. Кооператив садынында колбасаныг ортаа 14 рубль чедир турар. Төп рынокта килограмм картофель 20 копеек. Бо бүгүнү ап көөрге, мен бодаарымга, ачы-чем-биле хандырылга бисте черде багай эвес, эзт база бар, садын ап турар бис, а карак тоттурары, ыыдыгы чамдык кижилерге, черде болдунмас. Рудоминскаяның «хырны тотса-даа, караа тотпаан», Тыва чонуң үлегер дозаа ол ыыны чиге саглээн. Черде чонуун чоон сонгаар оруулаары, чонуун сеңгеен эдергени дээре.

Чоолу КАРА-КУСКЕ.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. Чаш уругларны чогумчалыг чемненилгеге, оларның аарыгларының диагностиказынга турасхаатканн баштайгы делегей симпозиумуу Прагада ажыттынган. Ында 15 чуртан келген 300 ажыг эртемденнер кижин турар. Олар педиатрияның эң чаа чедиштиннерин чугаалажыы көөр, эмиг эмер чаш уругларның чемнинг үлетпүр будурулгезинин дуржулгазын солчур. Ындыг хемнинг баштайгы делегей симпозиумуу чорудар эргеге ЧССР ол талазы-биле чедиштиннери-биле, чаа торуттуунган уругларның кадыкшылыгы болгаш чемненилгезинин дугайында сагыт салыышкынының комплекстиг системазын хөгжүдеринге чедиштиннерин ачыгларга чедип алган.

УЛАН-БАТОР. Монгол «Алдын нуур» деп чыл саныында болур музыка фестивалы «Эң эвилиг—чонга» деп девизиг-биле эрткен. Оон кижиничилериге албан негелде — чаа чогаалдарны көргүзери болур.

Амгы фестиваль эрткен чылдымга дешилгеге жанрларының аныы-бүрү болганы-биле ылгалыг турар. Анаа «Салым-чол» деп национал операны, «Арат-тарының байырлалы» деп балетти, симфония концертин, ниити ырларга чогаалдарны, чаа ырларны көргүзеен. Ол көрүүдете хоочун болган аныяк композиторлар, театр коллективтери, эстрада ансамбльдери киришкен. Неделя ниитинде республиканың ыыны-бүрү хоорайларынга 40 концерт болгаш шилерин көргүзеен, аная он-он мүн көрүкчүлер чораан.

ХАНОЙ. Чуруттуң мурнуу чугуулуг чер ажылдакчылары тергинин эки дүжүттү алган. Ажылды биилиг-биле организастан чоруткан, тараачыннар тараа культураларын тараан шолдерининг 95 хүүзүн ажаан аннан. «Сайгон зай фонго» солунуу демдеглеп турары-биле алырга, ажылагыларын чамдыгында тараачыннар ындыг хей дужүттү эки ажыттаан биилес болган. Тараачыннардан тараа садып алыр күүрүү органнары ол кампанияга болур-чогуурубуле белетиниин албаан болган. Тараа садып алыр пунктуларда тараачыннарның тергелериниң оочуру бичиленейн турар. Белеткелчилерге тарааның орнунга бээр акша болган бараанар чедиштейн турар. Ристи ыыгжаарынга таарымчалыг байдалды тургуспаан. Чижээлээрге, Анлинг провинциядa тарааны ыыгжан кадагалап турары багай болганындан 1000 тонна тараа үрелген.

Бир эвес херектің байдалы өскерилбес болза, ниити чылын тараачыннар рис тарылгазын эвээчедиттиниин айымны тургустунун кээн болур деп, солун бижип турар. Ол черниң эрге-чагырга-лары амгы белетиел кампаниязында эртежок чугула кичээнирилгин алыр, бар четпестерни ажыл эртери-биле тараа садып алыр организациялага дуза көргүзер ужурлут.

(СЭТА).

Делегей медээлери

ЧАА ФИРМА

БАНГКОК. (СЭТА). Ында «Эйша пасифик компания лимитед» (АСПАК) дээр баштайгы совет-таиланд садыг фирмазын ажыдарының дугаалы болган. Ону ажыдарынга чүве чуваалап тура, премьер-министр Чатчай Чунхаван оон чазаанның Совет Эвилели-биле болган социалистиг эске-даа чурттар-биле садыг болган экономиктиг харылзаалары калбартырының политиказын чорудун турар деп онзадан демдеглээн. «Бистин ийи күүрүүвисте садыг болган капитал салыышкыннарывыг талазы-биле улуг арганарывыг барыныга бүүрүүр мен. Олар ону ам ажыглаар ужурлут. Ынчангаш мен бистин каттышкан күүнеиштиннериннге, чижээлээрге, АСПАК компания турусканы шыкат ындыг күүнеиштиннериннге ийи чуртка чүүлге үр геде экономика талазы-биле ынчыкты болур эвес, харын-даа ол Таиланд болгаш Совет Эвилелиниң бүгүн тургустуунган найырадыг харылзаларын болгаш кады ажылдажылганын улам ынай быжыглаарынга арганы бээринге быжыы-биле бүүрүп турар мен» деп, ол медеглээн. Чаактиг баштыны Таиландының «Метро» деп садыг фирмаларының болуушу удуртукчуларынга болгаш элээн нам «совет баштыкы садыг организацияларынга байыр чедирип, каттышкан бүдүрүлгеге чедиштиннерин күүзүн.

НОРВЕГИЯ. Норвегияның судна тудар фирмазы Барылын Германияның дөрт ындыг хемирлит фирмазы-биле делегейде эң улуг пассажир судноозу тударының нерээзин чергеп. Делегейде эң иштүүр дээн ол фирмалар судноону тоолаалаарындан эгелээш, тудуп ооварынга чедир бүгү ажылды боттары ыыдыр деп шиитпирлээн. Оон узуну 400 метр, калбаа 90 метр хире болур. 1800 кижи эннаштыг судна 5400 пассажирни ап алгаш, бомбүрзекти долгакдыр аянчорун ыыдыр сарыгалыг.

ЧУРУКТА: Фирма ээзи К. Клостерниң судноонуң шакаанын көргүзүп турары.

СЭТА-ның фотозу.

Демократия школазы

АҢАА БҮЗҮРЭЭР БИС

• МИЛИЦИЯГА АТ-АЛДАРНЫ ЭГИДЕР •

Латвияның ИХМ-ниң политкилдизинин начальниги Александр Саленикс-биле журналист Арвид ЯСИНСКИСТИҢ беседазы

— Совет милициязы демократияның байдалдарынга чурттап база ажылдап өөренир ужурлут — деп, Латвияның Иштики херектер министерствозунуң политиктиг килдизинин 47 харлыг начальниги Александр Саленикс чугаалады.

— Брежнев үеезинде совет милициязының читкен ат-алдарын катап турулаары — бирги чергенинг сорулгазы. Чаартылганын үеин бодуна кижилеп эгелээш министерге чедир бүгү кижилерге чаа пенсиялерни ыыдыр үндүрүп болгай. Милицияга хамаарыштыр өөрге-чагырганың культураазы» болгаш «өөрге-чагырганың алдар-хүндүзү» деп терминнер ам Совет өөрге-чагырганың чогуур телеэлекчизин — милиционерни —хамаатылар-ның өөүп турар идепкейинин байдалында чаа ёзу-биле ажылдап шыдаар кижи кылдыр бүгүдеге үгеадып турар. Ниитилелге удур таарымча чок ылерээшкиннерни баш удур болдурбас дээш ажылдавышаан, милиция оон-биле чергелештир кижилерниң хоолыу ёзугаар негелделерни илередип келир чоруун чөп-түү-биле барымдаалап көөр ужурлут. Кижилерниң хамаатылы, национал моөу-шыварларын кандыг-даа таварылгада ол бичин-даа куду көрбес ужурлут болбайн аан.

— «Өөрге-чагырганың культураазының» негелделери милициятың ажыл-чорудулгазынга канчаар салзар чедиреил?

— Ямзы-бүрү хуралдар, иудумчуга массадыг чыскаалдар Латвияда ам анаа болуушкун болу бергеп. Оларны хоруурр болдунмас, чаа байдалдарга милиция чурттап база ажылдап өөренир апаар. Өөрге-чагырганың баш удур көрбөөн, плановаяны бүгүүле хемчегерни бөгүн национализм, буржуаз болгаш социалистиг тургузутта өжөөнештекен түүл кылдыр чарлап болбас, моон мурнунда болуунга тамчыктыг амыдырал хандырын алыр дээш, ону «алдын черниңе» чажыды-дыр дээш чамдыкта хоруу турган. Өөрге-чагырганың бүгүде организациялары, оон ниитинде милиция айтырыгларын шиитпирлээринин таныгаан, дөгейленген методтарындан бала чайлаар ужурлут.

Бистин ниитилелиннге чаңчыл боду бербоон чамдык болуушкуннарга Латвияның милициязы эрткен чылын аная коинчут кандай чоруун көргүскен. Сталинчи күүгүлелге өлгеннерге ёзулал-сактыышкынга турескаатkан митингилерни өөрге-чагырганың ынчан хоруу каан. «Корум-чурумну» тудуларынга милиция күүн ажыглаар ужурга таварышкан, сегиржип адыышкын-даа, тудуп хоруушкунда-даа болган. А бо чылын байдал өскерилген. Хуралдар, митингилер, кудумчу чыскаалдары өөрге-чагырганың-биле оларның кирижикчилериниң арызынга чидиг чоруудээ чок эрткен. Чижээлээрге, августа 20-де 35 муң кижи кирижикчилиг митингге корум-чурум тулларынга таарылаанын чуртаныгаан ам Латвияда ол-ла болуушкун болу бергеп. Оларны хоруурр болдунмас, чаа байдалдарга милиция чурттап база ажылдап өөренир апаар. Өөрге-чагырганың баш удур көрбөөн, плановаяны бүгүүле хемчегерни бөгүн национализм, буржуаз болгаш социалистиг тургузутта өжөөнешт

ЛЕНИН ШӨЛҮНГЕ

Майа РУМЯНЦЕВА.

Бергүн түткан,
Бөөлдәәш хөөрөр,
Чыыштыг шөлү
Чырыда аарап,
Ленин бо иеступ туру.

Империя буурап дүшкен.
Каргыс төре хадый берген.
Күш чүү дег,
Кулуксаан тур.

...Көшкен үш аът чуузаваан
Кежай «күшүр»
Хөмүүн ыпсаан хүүн дайга
Сүмезинин куурациаан дег,

Кечүңайнып ырап бар чер.
Шуулганның эзиминдеи
Фабрикант эзедерзэн.
Шулу шуру агыйы-даа
Падыын барап ырбап деснен.

Каргыс төре
хадып турда,
Хаан кайда
Хаан бөөрүл,
Хамын эрге
Халашкан-дыр.

Империя изиг-изиг
Сиягишкинге таварышкан.

Иньич ам
Хайым чөнму
Хаара түткан.

Каргыс төре
Хамчын аарылы
Хачыдаан дег,
Хамыкты ол
Хайындырган.
Ыдык мөңге турасиаалды
Ырак-чөөнка тургустувус.

Ырыг-тогшуы, ыысыя туктар
Ында аңгаа чаягыдыдаан.
Шөлдер доягаи шуулган үүү—

Сөгеп хаммас симфония.
Кымга-даа бөл, элдеп чүве
Гранит-даа хөөмай ышкаш
Шипшип-шипшип саныр
сөзүп.

Шиитпирииг базымнарын,
Иимрээртиен израктарын,
Инистелбес мерген дүрзүп
Бууларган шөлдер кежир
Мурнуунга бо иеступ келир.
Химилериинг чөлүн хараалы,
Хиллиннекти чүктеп чөрдүп.
Шелүлгеге, сурууушкүнге
Шелээн үе керебейн чөрдүп.

...Аткан өктүн карс иныгу
Аарышкылыг зөвс боор бо,
Түмен ченнүп ченнин бөлөөш,
Турааниң-даа уттулкан сен,
Бергүн түткан,
Бөөлдәәш хөөрөр,
Хатче уыр
Харап тур сен.
Башкыыстың
Бааарын чыдып.
Төкүн өөнтеп берзиизе деп,
Теелүп ыдып ораг-дыр мен.
Очулдурган
Кууларр ЧЕРЛИГ-ООЛ.

ТАРААЖЫНЫҢ БЕЛЭЭ

Печтачы дыңнадыышкын зикеп берген,
Бөдөвыме, хөөрөр, сөлүн таварыяга! —
Таңдаа кур чер чарып турда танышканыы
Тараажы эр хаарган иштээш, чөрүдүп-тур —
Белен бөөрда, өнза белен бүзүрөөр:
Печкага быжырып каан хлеб деңер!
Чаа, хүрең каравайга дегбейн чытпаш,
Чагаада сес чыдыкдан-на төда берим:
«...Зидин хөөу эрай деп-ле хөлга кирди —
Зге дүмүт байын сөңзэ туттум, зжим! —

Белеичигеш зашон бөдүүн, буруудатпа:
Печкага быжырып каан хлеб чүве!...»
Кыыаң карттыг хлеб биле дусна немей
Кызыя-тастың мажаан база кады суп каан!
...Сагылыыга Таңды шөлү, көөбаймер эр,
Чаагай тараа чаягып турда, харыым дооступ:
«...Белээн, шыыап, кайгамчык-тыр, четтирдим, зш! —
Печкага быжырып каан хлеевиң аан!...».

Молдурга САЛЧАК.

АЧАМ ЫШКАШ БОЛУКСААР МЕН

Ашыы сөөнда чаныл келгиш,
Ачам даштын малынга баар.
Тоннос-батпас башын ижин
Дегерезин бөдү ыылчыр.
Улугга-даа, бичге-даа
Ушурашкаш, мөндилеввир.
Концерттерге бо-на кирмир—
Кожаң ыр-даа бадыргылаар.

Хомус сөөкан, игил чазаан—
Хөөу нуруг черде орбас.
Арага ишпес, таалпы тыртпас
Ачам ышкаш болуксаар мен.

Шөмүн БАЙЛАК.

Вереникчи.

Азас ортумаа оновазы.

АЛДЫН ШИРЭЭНИҢ ШААНЧАА

Тоол аяны-биле

Дөрт чыл бурунгаар кызыл суглуг Баян-Колдун Кызыл-Чыраа деп черге сиген кезин турган бис. Бир кежээ Доспан-оол катымнын аалынга барып хонар деп дутуруштувус. Аалы сиген шөлүнден улут ырак эвеске турган.

Чоруур деп турувуста, улуг катым Тас-оол ашак:

— Аттар өртээр өргеннер херек. Талдан кескеш, чазай каавыт, оглум—дээш, өөрүбизе аттарыныче кылаштады.

Арыг кыдыында чиңге бора таалы кескеш, будуктарын аштай каапкаш, үш өрген чазап алдым.

Ашактар аттарын четкилеп алган чедип келдилер.

— Па, катап өрген чазаар болган-дыр сен але. Чиңге бажын куду кылдыр чазап ап-тыр сен, оглум—деп, катым мындыр.

— Турган ыышты турган зайы-биле өрү баштандыр туруулар. Чүү-даа чазаарда ол чанчылды сагыыр, куду баштандыра бөөрте кайын боор —деп, Чаш-оол катым улашты.

— Мен бодаарымга, чиңге бажын черже кинр кадаарга эттиг хире болду—дидим.

— Ажырбас, ажырбас, оглум, өөренип ал — дээш, Чаш-оол ашак демги өргеннеринин коючут таптыг эде чазай каапты.

Эпчоксунгаш, кезек ыыт чок тура:

— Чүге ыыдыт чүве ирги? —деп, айтырыптым.

Одагга таакпылап ортан кок баштыг Хертеш акый хүлүмзүрүй каапкаш, катым ашактың уунче имней аарак мынча дидис:

— Коючут кырганыг билирле болгай. Оон билбес чүвези бар эвес. Ынчаш дее өгге хөөрүдүп бир дээн.

Доспан-оолдуң чиик машиназынта оозурупкаш, имир дүжүп турда, оон аалынга хап келдивис. Хүнзедир тургузу ажылдап каапкан улус, ниит шай аартавкаш, ижик-дожек салып, ыында-мында чыткылаттывыс.

— Демги ол ыышты канчаар чазаар дугаймда күдөөгге хөөреп берилде, ашак —деп. Чаш-оол ирей катымче көрүүп келди.

— Ийе, ийе, чугаалап берейн харыы. Бичии шаамда кырган-ачам мындыг тоол иткан. Оон оозун ам-даа утпас-тыр мен. ийе—дээш, хөрээн ажыды чедүргүлээш, дежөөдеп ковайын келгеш, олурып алды.

Өг иштинде улус шимээн чок барды.

— Шаг-шаанда тоныачы, улчумал бир ool чер иезип чорааа-дыр. Кыш, чай чок аалдар кезип, хырыын дүштеп алыр шаа-ла ол чүвен ирги.

Бир катап шала кежүүликтей орук аксында бир өгге чедип кээп-тир. Өгге кирип келгеш, мендилешкеш, чүк баарына барып олуруп ап-тыр. Өгде ирей, кадай улус ажок дүвүрөөн турып тур эвеспе.

— Кеннивстин эдин ваараат, уруу доктаалаастаан. Ам база божуп чадап чыдыр. Оглувус тудугжу кижи дилеп чорупту. Дузаалап шыдаар болдунарза, арга-сүмеден айыткап өрүшөжер, оглум — деп мону сөглеп, аъжыы-чемин салып-тырлар эвеспе.

Ирей, кадайның кеши уруг орун кырында мөгүдеп, дембөөрен, човуурдаан чыдыптыр эвеспе.

Демги ool ирей, кадайның салган аъш-чемин амыраап чип, ак судун, ааржы-саржаан өгге будүү өргүп, чаагай өөрөөл салып орган.

Кезек болганда кеши уруглуун човуурдаары аамдан, чиик-чаагайы ковчуг, бичии ool божуп ап-тыр. Ирей, кадай кажан шагда көрүүзэн боттары өөрүп, амыраваан боттары амыраап турааннар.

Удатпаанда ирей, кадайның оглу:

— Хай-бачыттыг хүүде тудугжу тыныадым — деп, муугаран келгеш.

Ирей кадай орт:

— Эжиин көргеш, ачы-буянныг аалчы келгеш. Оон ачызында кеннивс ool уруг чиик-чаагай божуп алды, амырадыыс—деп, хөөрөп олурганнар.

Чаа ам-даа чүү боор, ашак, кадай, оглу, кеши аалчызын хүндүлеп, алды хонук ажыр найырлап-байырлап, өрт-сергелин дегерип ижер-чиирин делгеп, дойлап, хөглеп кээптирдер эвеспе. Чедиг дугаар дүвеевиде аал иштиг удаан чыдышкан ирги. Үр болбаанда хамык улус улут үйгүзүп удуй берген-ner.

Аалчы ool бир-ле дыңнап чыдарга эжик аксында ийи кижи чугаалашканы дыңнаргаи.

— Че эжим баа катап чедип келдим, ап бөөр сен бе? — деп, бир кижи өскезиндеи айтыргаи.

Өскези тура:

— Чок эжим бо дүне бо өгге хонача кижи хонуп чыдыр, даарта дүне кел шүүме — деп харылап-тыр.

Оон соонда шимээн чок барганнар.

Аалчы ool ол оонар турун келгеш, аксына барган, мында деп-тир:

— Ам чаа кымнын-биле чугаалажыр турдуң, эжим, чүү сүмележин турдуңар?

— Даштын дее куу ыыт бажыңның эзин шудбус кээп орду—деп, харылай берееле, эжик бажының улуг салдырыы алдыртыр ыыт шаанчаа чугаалап турар боолуур.

— Ол чүү үндүрүп бер деп турары ол?—деп, демги ool айтырып-тыр.

— Бо өгнүң чаа төрүттүүгеи оглуң үндүрүп бер —деп турары ол-дур. Уруг төрүттүүн хөөрге-де, үргүлүү кеин алгаш бөөр. Ынчаргаш бо өгнүң уругларынны доктаваас ужуру мында-дыр ийин—деп, Шаанчак харылаап-тыр.

— А сен ол шудбуска бо өгнүң уругларын чүге үндүрүп берип турарың ол эжим? — деп, ool баа катап айтыргаи.

— Мен болза үстүү орааннда батпаа алдын тарыгын шаанчаа чорааа мен. Бо улус мени улуг салдырыы алдыртыр дээш эжик бажында куду баштандыр олуртуп алдыар. Оорга-мойнумнуң шыдаарынга бергедээш, аная хорадаваш, бо улустуң чаа төрүттүгеи уругларын шудбуска ап берип турарым ол. Ынаа-даа болза, дедир баштандыр олуртпас ужуруг чүве-дир ийин—деп, Шаанчак харылаан ирги.

— Ынчаргаа ол шудбусту канчаа базыы каап болуруг? —деп, ool айтырган.

— Даарта ыыт куу бажыңның сөглаарын, хаалгазын дуглаап, өрттедиптиңер — деп Шаанчак харылаан.

Оон-даа чүү боор, демги ool дежөөнге каап чыдып алгаш, удуп хонган ирги.

Ооллуң чугаалаанны ёзутаар демги бажының шудбузу-биле катай өрттеданкеннер-дир эвеспе.

Тодаачы ool чоруурунга белеткеннип, өгнүң аалдарынге өөрөөл салып.

— Мен-даа оруум уламчылаайн, улуг бүүн силерге келгиш, уруг-дарымнар хөй болзун, тодуг-догаа, бай чурттаадар! — деп турган ирги.

— Ачы-буянныг, аас-кежиктиг аалчывыс, уруувусту бөөгүдүп, сегидиг каан силер. Оон телевизиинге чүүү өзүй-дир силер Малдан мал эттеп эт ап алынар.

— Мөңгө эттеп эт-даа, малдаа мал-даа херек чок. Бо эжик аксында улуг салдырыы алдыртыр ыыт шаанчаларны берип көрүнер — деп мону сөглээн.

— Алыксаан чүвенин аамда болган-дыр сен ийин — дээш, өгнүн эр эзин шаанчаны ушта сөз берип-тир.

Улчумал ool ол шаанчаны хойлап алгаш, оруун уламчыдан чорда каап-тыр эвеспе. Ол-ла чорааш, та чеже өглерге, чеже аалдарга кирген. Ара-албаты човуурга шаанчаан өөрүүлүп, ачы-буян тарадып, оны ол, чигин чөрө чурттаа чорүй барыптыр эвеспе оо.

Оон бөөр-ле тыва чон өргеп, чаты-даа кадаарда, соглаан-база-даа чазаарда, чүү-даа кылырда турган ыыттың аайы-биле өрү кө-рүндүр-кагар, чазаар, дедир баштандыр кылбас апаргаи чүвен ирги — деп, Тас-оол ашак тоолуп ыыт тенлүрдү.

Мөңгө-биле болган бо таварыга бурунгу ада-өбеминиң тоегүүн, чаагай чанчылдарын сонуурган эгелеэнниинг баштайгы чадазы болган түүн.

Виктор ЧОПТУП-ООЛ.

Уругларыңарга номчуп бериңер

БУЯННЫГ КОЙГУНАК

«Даалык-даалык чоруктуг, талдар карты чемиштиг» чарылбас ийи ажишки чурттап чоруп-тур оо. Бирээзи Чирикпей, өскези Даалыкпай дээр.

«Найырал, найырал...

Найыыстан сөүүүс өө» — деп ийи бажын үскүлештирипкеш, шала оожум хоюндады ырлажы-даа берилээр. Аразыдан сут акпас эттиг-демиг өөрүктер чүведир.

Чемнеп чиир дээш бир-ле дүүшүп ийи чардып чоруп каанар. Хүн даг бажынга олуруп чорда, ол-ла черинге дедир эзи кээр деп болчажыпдаа турганнар чүвен ирги.

Чирикпей шырыштаган бора таалдарлыг кара сут уну шөлээн черге күдүнведип кээп-тир. Сут уруун доора кежилген чоон дыт чыткан. Олаш кырган кежип бар чыда:

Кызыл тоныт кулугурдан
Кызыл тыныг кичээнип чор.
Араатаныг чазыйлардан
Аны-тыныг оваарып чор—

деп, ырлай аарак чугаалаан эжиниң чагыны сакты хоюп келгеп. Ийи бут кырыына хараныр, кезек када ынайбаар топтап көрүп, дыңнаадаап олуруп-тур эвеспе. «Куйт даар кускуп, сайт даар салскан чоп» боорга:

Бора таалым бербес эвес,
Бодум кырым тотпас эвес — деп, өөрүн түлүкбиле хиирепип ырлавышаан, кулуженеп кешкеш, хемиртиилп кирипкен. Будук чоп суук-суук таалдарны картап чип туруп-тур. Чеже үнүүр боор, кырын-даа дертейип, үрүп каан сыный ышкат апаргаи. Хүнүү көөрге, ам-даа арай элек. Ынчадга-даа олура дүжүп каан, болчапкан черинче таваар өөлүктеп чоруп-ораан.

Канчалгаш-ла көөрге, уруу шиинин шыыныг ба-жында дииш хорүй берген олуруп-тур.

— О-о, Койгунак-тыр сен, але? Даваш дыңнаа каап, бөөр бедип үнүп келдим. Чер кораде-ла тоорук сайлааш, шыгжап каан мен. Канчаг баргаи чоор, дилеп тыныадым, шаг болдум —деп чугаалаамышаан, шиинин човуроозин хөлырадыр маңнаа бадып кел чораан.

Койгун биле Дииичигеш чоок-кавыны үжеп-чиидип кирипкеннер. Чирикпей шаала чегеп теткеш:

— Ам черде тывыдбазы ол чоор бе?— дээш, хөөнүүг-хөөн чок, бир-ле ирик тоштун дазылын бурулады каза берген. Дудуксут чыт хаайга хаккан соонда, карак-ла бо, карахүрең оваа сай бо чыткан!

— Ачы-дузаныы көрдүм! Утпас мен. Уздуу-биле четтирдим, буянныг эт Койгунак— дээш, Дииичигеш Койгунуң ходуп дыңзыг тудуп чарылган.

Чирикпей шырыш аразыбиле агаранналып олурда, бир-ле черде даваш үнгеп. Ол угже Койгун дидим кедеп чеже берген. Чаштын алгаш, топтап көөрге, боду ышкаш шак-ла ыыдыг койгун! Кыскаш ышкаш солуптуп үнгеп ийи шеттин аразынче моонуп супкаш, уштуп чадап каап туруп-тур. Чирикпей сыр-кара маң-биле келгеш, шеттерин күш-биле адыра тыртыпкан.

Чирикпей ол-ла халып чоруурга, чадап ыыштарлыг мөгылактан дазыл ышкаш агжагар-шагжагар чүве шимчеп үнүп орган. Чыда дүшкеш, ушкан дыт дазылынын таарзынын еттүр, топтап көргеп. Өтбеңейнип, шупту боду үнүп кедее-де көөрге, сыын бооп-тур. Даважыкеп чоруур, ол хиреде-ле бир буду сеортүүчек.

— Чеңип чораат, будукка-да

БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 241 (13841) | 1988 чылдың октябрь 19, среда | 1925 чылда үндезилеттингеН. | Өртээ 3 көпеек.

Эде тургустунуушкун:

бодалдар, санаалдар

КАДРЛАРНЫ ШЫН ШИЛИИРИНДЕ

Мен ам Кызылда кырганнар бажыңында күрүнемде азырадып тур мен. Назыхарым улгатпан, ам 82 хаттыг мен. Ынчалза-даа солунналры бо-ла помчуй бээр, ында бижип турар түүлдерниң талазы-биле бодумнуң сагыш-бодалымны база илередиксей бээр-дир мен. Ынчанмайн канчаар: кижи чон аразынга өскен болгаш оон-биле тудуш, чонну ажылхерээ кижи бүрүзүнге дорт хамааржыр-ла болгай.

Мурнуунда Каа-Хем районнуң Бүрен-Хемге кырганнар интернадынга турдум. Ынчан бистиң интернаттың шээр малын Надежда Сымчаан-ооловна Довдук-оол дыка-ла эки ажаан, карактап турган ийин. Мурнуунда ол Салчак Очур-оол деп кижиден ол малды хүлээп алган. Оон соонда хой, өскүүстүң өзүп көвүдүнин түү дээр силер. Надежда Сымчаан-ооловна дээрге бир баш анай азы хураган өлүп хораар болза, шуут-ла карааның чажын төп олурар малчын боор. Шак ындыг харысаалга болгаш сүүдүлээл-биле малчыннаар болза, бистиң совхозтарның мал-маганы кайы хире өскен турар ыйнаан кылдыр бодап көөр-дир мен.

Н. С. Довдук-оол ол шээр малды 1984 чылдың августа айда 286 баштыг хүлээп алган, акызы Юрий Сымчаан-оолович Тенчок-биле кадарып турду. 1986 чылдың майда 400-ке үш-ле баш четпес шээр малды өске кадарчыга дужаады. Ол аразында ук малды чарыгдап турганы чугаажок, эң ылангыя 1984 чылдың декабрьда Бүренде интернат-бажыңга 53 арт-сергени дужааган түүе, боттарывыс—интернаттың кырганнары болгаш инвалидтери оларны аъш-чемге база ажылдап турдувус. Ол хиреде-ле ынчаар хой кылдыр өскен, көрүнер даая.

Бистиң ол малывыс коңдуунда-ла чер оттаар турдулар. Эки-ле дизе 10 топнала сигенни белеткеп турган боор бис.

Ол дээрге совхозтарның хандырылгазынга бодаарга, немелде чем колдуунда чок ышкажыл. Сигенни, савакны тейлер дег кылдыр сарааттап, кыштаанга эккеп алган турган-ла, мал-маган хорадып турар улусту кайгаардыр мен, кандыг сеткил-биле ажылдаарга ындыг болур түүл ол?

Елдут-ла шын сеткилби-биле малчыннаар үүзелдиг кижилерге малды хүлээткеш, оларның чурттаарынга, ажылдаарынга таварымчалыг түүдерни тургузуп боор херек. Оларның орав-савазы чылыг болгаш чырык, эптиг, сайгылгаанныг турзуп, чүнар-бажыңны ыяап-ла тудуп бээр, чок болза, материал-биле хандырар, чамдыктар боттары ону күзеллиби-биле тудуп алырлар. Олар, малчыннар, өскүүстүң шеңзеже үнүп турзуп. Бир кол түүе — малчын бүрүзү суурга бажыңныг турзуп. Кероэге ону база айтыр херек. Кижи аарып, инвалидтей-даа бергей-ле, оон кайчаарыл, кыштаанга-ла олурар эвес, малчыннарның кыштагларында бажың дээрге ниитиннин-дир, малын хүлүүдүр, бажыңдан үндүр көжер, негелде ындыг ышкажыгай.

Мал ажылынче аныяктарны-ла эки хаара тудар херек. Орта таварымчалыг байдалдарны тургузар, оон башка аныяк кижилер малчыннаас-даа.

Хандырылга эки болза, олар база-ла малчыннаар. Мал бажы эвээжээр дээрге-де кайгаар кижи-дир мен. Мал дээрге база-ла бойдустуң төлү ышкажыл, ындыг болганда, ол база-да өзүп төрүүр, көвүдээр ужурлуг. Ац-мец канчан ындыг-дыр, а малды эң-не утаан-сарыылдыг амытан кижи кадарып, ажаап, карактап турар түүе ышкажыл. Ынчангаш малдың өлүүдези, ооң шынары, хой продуктулуг болуру ону ажаап азырап турар кижилерде, өскүүр чугаалаарга, хамык ужур кадрда.

Соскур-оол САЯ.
Кызылда пенсионер.

ЧУРУКТА: «Найыраа» совхозтуң дурмулгалыг човаачызы М. Т. Сертип бо чылын 28-ни дүжүт ажаалдазын дооскан. Күсүү үеде ол бодунуң суг сеортүр автомашиназын тургузуп кааш, «хову корабли» башкара бээр. Бо чылгы дүжүт ажаалдазынга идепкейлиг кирешкеш, коммунист Маадыр-оол Түлүшевич 852 тонна тарааны бастырган.

Чаа-Хол кодээ Совединиң депутаты М. Сертип аныяктар-биле ажылды организастап чорударынга үлүүн киирип келгеи. Бо кыштаглаашкызында ол Бел бригадазының хойну он коданычче суг сеортүр.

Сайзанан дет орап-сава Улуг-Хемниң улуда Шагаан-Арыг хоорайны квастап, чаа чуртталга бажыңнары ай, квартал санында-ла ажыглаалче кирип турар. Ол — күш-ажылчы кижилериң чуртталга программазын күүседи, 2000 чылга чедир ог-бүле бүрүзүн чуртталга төлү-биле хандырар хереке киришкиргеН үлүүнүң херечизи.

«Красноярск ГЭС» тудугунуң № 2 КМК-зының Галина Сатовна Монгуштуң удуртканы шеверлекчилер бригадазы 12 аал чурттаар бажыңның шеверлел ажылдарын доозуп турар. Бригада бо чылдың дөртү кварталында шак ындыг ийи чуртталга бажынын ажыглаалга киирер сорулгалыг.

Бо чугула хереке хоочуннар Агыны Кара-Тараа, Раиса Монгуш, комсомолчу Вера Дугаржап, Чечениаа Шогжал, Надежда Шымрап ак сеткилдиг шудургу ажылдаш, социалистиг чарыштың тилекчилери болган.

Вячеслав МОНГУШ

ЧУРУКТА: (солагай талаадан) А. Кара-Тараа, Г. Монгуш, В. Дугаржап олар.
АВТОРНУҢ фотолары.

МОСКВАДА ЧЕДИП КЕЛГЕНИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Совет чазактың чаламы-биле Бразилия Федеративтиг Республиканың Президентизи Жозе Сарней албаның аныңчоруун кылып октябрь 17-де Москвада чедип келген.

Внуково аэродромунга Ж. Сарнейни болгаш оон кадайын СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүнү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орааракчызы А. И. Лукьянов кадайы-биле, албаныңы өскеда кижилери уткаан.

* * *

Кремльдиң улуг Ордуузунуң Георгиев залынга бразил аалчыны утпуурунуң ёзулалы болган.

Ж. Сарнейге болгаш оон кадайынга СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев кадайы-биле байыр чедирип, чылыы-биле утпуп алган.

Утпуп алышкын ёзулалының соонда М. С. Горбачев биле Ж. Сарнейниң аразынга кыска беседа болган.

Оон соонда М. С. Горбачев кадайы-биле база Ж. Сарней кадайы-биле Кремльдиң ленинскээринге селгүүстүүшкүнни кылган.

* * *

Кежээ Ж. Сарней болгаш оон кадайы Кремльдиң Съезділер ордуузунга чорааН. Олар Л. Минкустуң «Дон Кихот» деп балетни көргеннер.

Оларның-биле калы чаган индирилге А. И. Лукьянов кадайы-биле, албаныңы өскеда кижилери олурган.

(СЭТА).

КОМИССИЯНЫҢ ХУРАЛЫ

СЭКП ТК-га октябрь 17-де М. С. Горбачевтуң дарганааткыны-биле политиктиг системаның реформазын боттандырып чорудары-биле холбаштыр СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунга тургускан комиссиниң хуралы болган. Комиссия ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайынга хоойлуунуң болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар дугайында хоойлуунуң телевиделдерин чугаалажып көргеН. Хоойлу телевиделдериниң талазы-биле ажылдың чорун турарының дугайын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бригада оралакчылы А. И. Лукьянов кылган. Ол документилерни оон мурнуунда ажылдап кылып турар үеде комиссия кежигүүнүрниң киргеН адилгелерин болгаш санаалдарын чугаалажып көөрүнче онза кичээнгейни угландырган.

Хуралга ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары В. И. Мироненко, ССРЭ-ниң Чоговалчылар эвилелиниң баштаар черинин бирги секретары В. В. Карпов, СЭКП Краснодар крайкомунуң бирги секретары И. К. Полозков, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы С. И. Маняки, СЭКП ТК-ның чанында Партийжи контроль комитединиң даргазы Б. К. Пуго, СЭКП Ленинград обкомунуң бирги секретары Ю. Ф. Соловьев, Украинаның Компартиязының Львов обкомунуң бирги секретары Я. П. Погребняк, «Известия» солунунуң кол редактору И. Д. Лаптев, № 1 «Мостудуге трестиң комплекстиг бригадазының бригадири В. А. Затворницкий, Азербайджанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары А.-Р. Х. Велиров, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының оралакчы президентизи Е. П. Велихов, ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи Г. И. Марчук, Армениянның Компартиязының ТК-зының бирги секретары С. Г. Арутюнян, Белоруссиянның Компартиязының ТК-зының бирги секретары Е. Е. Соколов, «Кировский завод» будурулге каттыжыышкынының конструктор бюрозунуң чингине конструктору Н. С. Попов чүве чугаалаанар.

Чугаалажын көргеН айтырыглар талазы-биле түүнелди М. С. Горбачев кылган.

Киирип келген хоойлулар телевиделдерни чугаалажын көргеш, олар СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шийтирлериниге дүгжүп турар болгаш политиктиг системаның реформазын херек кылырга боттандырып чорударын база ниитилелге демократчыдыга чорудулгазын улам ынай хөгжүдүрүнге аргаан берип турар деп комиссия демдеглээн. Комиссия хоойлулар телевиделдерни чедир ажылдап кылганының соонда оларны чоокну хүннерде бүгү улуска чугаалажын көөру-биле парлап үндүрериН санаалдаан.

(СЭТА).

КИЖИ БҮРҮЗҮНҮҢ КАДЫКШЫЛЫ—НИИТИЛЕЛДИҢ БАЙЛАА

Москвада, Кремльдиң Съезділер ордуузунда, октябрь 17-де ажыттынган Эмчилериниң бүгү-эвилел съезділериниге ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Е. И. Чазов илеткеп кылган.

Эмчилериниң бүгү-эвилел съезділериниң делегаттарынга чүректиң ханыындан байыр чедирилгенни дээш чылганнарның мурнуундан ол СЭКП Төп Комитединиң сеткилдиң ханыындан өөрүп четтирилгенни илергейлээн.

Оратор алдан үш чыл бурунгаар Эмчилериниң бирги бүгү-эвилел съезділериниң чылган үеениң байдалынын дугайын сагындырган. Кажан чуртка төрүттүүнүн муң чаштарның 200 хирези бир хар четтирип өлүп турда, быжардумаа-биле 20 муң хире кижи аарып, 200 муң кижи ижин-биле, 70 муң ажыг кижи шивишкилээр тиф-биле аараан турда, ону канчаН чедип алыры коннуг парын турган. А чонуң кадыг дээш 10 муң кижиге чүгле ийи эмчи оваажып турар байдалдарда демисежир ужурлуг турган. Съезділиниң индиринден дыңналган эмчилериниң чонуң калыы дээш дүүреллин партия болгаш күрүне биле, иеткип турган. Бүгү-ниитте халас эмчи дузазы Совет эрге-чагырганың эң-не чугула чаадап алышкынарының бирээзи болгаш ындыг боор артындаа турар.

Илеткелчи совет кадык камгалалының хөгжүдүлгезиниң үеченнерин допчулай сайгарып чугаалаашкы, оон хөгжүдүлгезинге турган таарымча чок болуушкуннарга доктаагаН. Дыка хөй чылдарда кадык камгалалынга ниитилелдиң өске хереглелдерин хандырганының соонда артыган акшахөрөнгилерни берип келген. Акшаландырышкынның чыл бүрүде өзүлдези чонуң өзүлдези-биле холбашкан чарыгдаларны дуглаарынга өйлежип келген. Ол чорук амы үениң материал-техниктиг баазазын тургузарынга, эң дээштиг технологиларны ажыглап киирериНге, медицина эртемин хөгжүдүрүнге шаптыктан турган. Аная Адачуттуң Улуг дайынының чылдарында, 40—50 чылдарның, өстеп-сүүгүшкүннериниң түүнелинде кадык камгалалынга чедирген когараалдар, медицина эртеминиң болгаш практиказынга эргелеп башкарылганын албалап-дужаар аргаларын өөртерткеннин, мөзүг-шынар принциптериниң кудулаашкыны болгаш ыраккы база чоокку эрткен үениң өске-даа таварымча чок түүлдери капсырлашкан. 50—60 чылдарда кадык камгалалының хөгжүдүлгезиниң темпилери кудулап эгелээн, эмчи дузазының шынары болгаш дээштин хандыртынмастап, эргелеп башкарылганың болгаш ажыл-агый чорудулгазының тапташкынныг аргалары быжыгып, акшаландырышкынны сонгай бээр чоруу арткан. Чедиштиктиперни хөөрөди мактаарының болгаш четпестерни чажырып мыттаазының хөөнүүнү артынга медицинага болгаш эмчилерге бүүревединиң кривили илерер кээн турган. Тургустунган байдалды эдер соруулга-биле чамдык доктаалдарны хүлээп алганы кандыг-даа онзагай саалдар чедирбээн, чүге дээрге олар чүгле ниити, кыйгырыг, декларация уткалыг боор турган.

Тургустунган байдалдың утказы болгаш чылдагаанны бегунде илереттингеН болгаш чонга чарааттынган. Кадык камгалалының талазы-биле үндезин чаартылгаларының программазын эдээн каш директивтиг документилерде, чүүүн-даа мурнуунда «Он ийнги беш чылда болгаш 2000 чылга чедир үеде чурттакчы чонуң калын камгалаарын хөгжүдүрүнүн болгаш ССРЭ-ниң кадык камгалалын эде тургузарының кол угланыышкынарында» бергеН.

Кол-кол угланыышкынар эм билдиктир: аарыгларны эрте тодарадырының болгаш эмизаринин аргаларын хандырып турар дешилгелиг медицина технологиязын мурнады акшаландырары, амбулаторий – поликлиника албан черлерни болгаш эмиелгелерни техниктиг эде дериири, техниканың соолгу сөзүү-биле чепсеглээн чаа эмиелге албан черлерни тургузары-дыр. Медицина ажылдакчыларының ажыл төлевирни бедидериН эмизаар болгаш профилактика ажылдарының шынарындан шыгыы хамаарылгалыг кылдыр тургузар.

Профилактиканга хамаарылганы үндезинин-биле экижидери түүлү эмчилерден хамаржырындан ангыда, хөрөн партия, совет, ажылагый, профсоюзлел организациларындан, бүгү ниитилелден хамаржыр. Экология айтырыглары шийтирдээринге, будурулгеге болгаш амыдыралга санитар чуруумнарын сагыырынга, хорадыг чаныдар-биле чогумчалыг демисежиринге, кадык чаагай амыдыралды бадыткаарынга устунде организмнерниң кады ажылдаажылгазы херек деп, илеткелчи министр Е. И. Чазов демдеглээн.

Маңаа кол рольду санитар айбаны ойнаар. Оон ажылын үндезинин-биле эде тургузарынче, материалдыг баазаны быжыглаарынче сагыш салдынып турар. КүрүнеНиң санитар хайгаарадының дугайында дүүрмүү ажылдан кылыры дооступ турар, ССРЭ-ниң санитар кодексизин ажылдан кылып турар.

Ие-чаштың камгалалы боттуг үндезиниргеР апаргаН. Ол албанның тудугларын сайзырадырынга каштаа садыышкынарының 40 хуузу кирер. Бо адырга чедиштиктиНер дугайында хөй-ле дозуннар садып келдиниС, чижээлээргеС, «бүгү-ле эки түүлдерни — урутларгаа», «урутлар — эң ямбыдыг ангы» дээш өске-даа. Айтырыгны ханы сайгарып көре бээриниске, Японнага бодаарга, бис бир харга чедир бичиидерни беш катап хейну, АКШ, Англия, ГФР-ге бодаарга, 2,5 катап хейну чедирип турар болган бис. Божудулга бөжыннарының база урутларга хамаарышкан чердериниң материал-техниктиг баазазы эң багай болган.

300 муң ажыг кижи чурттап турар хоорайларга эмчи дузазын дургеН чедиреринин тускай эмиелгелерин, миллион ажыг чурттакчылыг хоорайларга болгаш эвилелдешкен республикаларның найысыалдарынга эмиелгелер болгаш дургеН дуза чедирер станциялар бактаап турар каттыжыышкынарны, санавиацияны тургузарын боттандырып чорударын планнап турар.

Амгы үениң эм аймаа болгаш медицина аппаратуразы-биле хандырарының айтырыгдары чидин-биле турун турар. Эмнерин болгаш медицина техниказын будурер талазы-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң тускай доктаалдары хүлээп алдынган. 1993 чылга чедир кадык камгалалы эм аймаа-биле долузу-биле хандырылган турар болгаш медицина техниказының будурулгезин эдээн улгаттырар.

Илеткелге улуг черни медицина кадрларын белеткээринин айтырыы эдээн.

Эмчиниң социал камгалалының айтырыгларын — ону чурттадга бажыңы-биле, уруглар албан черлери-биле, санаторий-профилактика хандырылгазы-биле хандырарының айтырыгларын шийтирлээри эргежок чугула.

Илеткелчи өске-даа кол-кол айтырыгларга доктаагаН.

Бо бүгү сорулгаларны күүсеприн ССРЭ-де кадык камгалалын шынар талазы-биле чаа деңнелче кедүүрүп үндүрер арганы бээр болгаш СЭКП-ниң XXVII съезділиниң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шийтирлериниң боттут боттанышкыны болур ужурлуг деп, илеткелчи түүнелинде чугаалаан.

Чурттакчы чонну эмиелге чыттырын агаар аныяарын организастап чорударынга кадык камгалал ажылдакчыдарының тавар-жын турар айтырыгларынга болдунуң санаалын Винница области Калиновкада төп район эмиелгезинин эмчизи, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң депутады В. В. Гватюк тураскаатткан.

— Кадык камгалалының экономиктиг үндезинин дугайын шыгыызы-биле бодаваС болзувусса, улуг өскерилгелерни болгаш чедиктиннерни чедип ап шыдаваС бис — деп, нейрохирургиниң Н. Н. Бурденко аттыг институтунуң директору А. Н. Коновалов чугаалаан.

Экологтуг дей-дескиН чорукту үреп турары. Приуральде санитар-эпидемиологтуг душкүүрлүг байдал Үзбекистанда уруглардың болгаш иелериниң аразында өлүр чорууның бедик деңнелиниң кол чылдагаанларының биреэзи деп, Хорезм области Ургенч хоорайның поликлиниказының салбыр эргелекчизи Р. Салаева чугаалаан.

Медицинаның дээди школазының шарын айтырыгларының дугайын Куйбышевтиң эмчи институтунуң ректору А. Ф. Красиов чугаалаан.

Казах ССР-ниң кадык камгалал министри Т. А. Измухамбетов СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунуң мурнуундагы чылдарны кадык камгалалынга ковлис мурнуунуң чылдары деп санаалынга аныяаН.

Бүгү-эвилелниң эмчилер съезділиниге Москва хоорайда дургеН дуза чедирер станциязының улуг эмчизи О. Ю. Беспалова болгаш Киевте чүрек-дамыр хирургиязының эртем-шинчилел институтунуң директору Н. М. Амосов база санаал бергеннер.

Эмчилериниң бүгү-эвилел съезділиниң болгаш ажылын уламчылап турар.

(СЭТА).

Ак сеткил, арын-нүүр дугайында

ЧҮҮ ДЕП БОДАЙ-ДЫР СИЛЕР?

Бо чылдың октябрь 4-те үнген «Улуг-Хем» солунга «Улуг боттары, уруг-дарыы» деп эгенин адаанда «ҮТҮСА 25 чылы» совхозтуң малчыны Допур-оол Дөненниң оглу-биле кады турар чуруун парлаанын көргеН мен. Ону солунда парлап, адашкыларның дугайын бижээни-даа чүү чоржук. Чүге дээрге оларның аъды чарышка мурнаа келген, оон аңгыда, Дөненнер хоочун болгаш мурнакчы хойжулар улустур. Ол чуруктуң адаанда мынча деп бижээн: «Хоочун малчыннар Допур-оол, Хандыраа Дөненнер он ийнги беш чылдың үшкү чылының шалыпчылары. Олар төрүүр чүе хой бүрүзүндем чүе хураганны онча-менди алгаш, бүрүн доруктурган. Улуг боттары-даа, уруг-дарыы-даа мал ажылынга аажок хандыкшылдыг».

Кижи ындыг материал-медээ номчаш, шыяап-ла, сеткилиниң ханыындан өөрүүр чүве.

Оон соонда октябрь 6-да «Шын» солунда Таңды райкүүскомунуң иштики херектер киллилиниң ажылдакчызы Сергей Оюнуң «Тоянчы — оор-дур» деп материалын номчаш, шуут-ла хөөнүүн карарган-дыр ийин. Ында ындыг одуруглар бар: «...Оорлаан аъттарын Элегес суурнуң чанында арга кыдынга Улуг-Хем районда малчыннап турар, моон мурнунда оор херек дээш шийтирип чораанар Руслан Дөнен (тола ады Чазый-оол), Меөген Норбу олар Улуг-Хем райондан 3 аъттыг оорлап эккелгеш, аразында орнап солушкаш, 6 аъттыг аппарган...»

Истелге үеениде М. Оюнну айтырарга, 6 аъттыг ат, фамилиязын билбезиМ Улуг-Хемде Чазый-оолга солуптум дээн. Чазый-оолду Арыскан суурдан тып алгаш, айтырарга, ачам сугнун чанында деп өөрүн. Ачазының бажыңының чанында арга иштиндеН 5 аъттыг эккелген. Ол аразында бир улуг бени өскээр сайгарыпкан болган.

Бо-дур, мурнакчы малчыннарның «мал ажылынга аажок хандыкшылдыг» оглу шак ындыг оор херек кылып, ийи районнуң аразынга чорун, улустуң мал-маганын оорлап чорун турар-дыр. А адазы ону билбээн деппе? Ынча дээр болза шын эвес боор, чүге дизе оглу аалдан кайнаар барганыда, ол ыяапда биилер ужурлуг.

Допур-оол Түлүшевич Дөнен эки көргүзүүлерни чедип ап турары мактанчыг-дыр. Ынчалза-даа анаа-даа, мурнакчы-даа малчын кижиниң арын-нүүрү арыг болур ужурлуг. Оглу ынча көвей аът оорлап эккээрге, Допур-оол Түлүшевич ону билгендир ийин, билген. Оглу артында-ла оор хөрөө дээш мурнуунда база шийтирип чораан ышкажыл?! Хой чылда малчыннап келген улуста өзеп чиптер мал кайын чок турган түүе деп?

Бистиң чамдык мурнакчы малчыннарывыстың ажы-төлү оор-сук, кем-херек үүлгедип турда, оларны мурнуку хевээр-де алгап-мактап турар бис. Ада-не кижи ажы-төлүүнүң кижизидилгеН дээш харысаалгалыг болур эвес-пе?

Алексей ООРЖАК.
Чөөн-Хемчик район.

РЕДАКЦИЯДАН: Шалыпчыларның арын-нүүрүнге хамаарышкан дүвүреннир чагаа-дыр бо. Оорланыры дээрге кижи амытаның эң-не бак ёралыг ажыгы. Ол дээрге кижиге база дириг амытанга-даа хүндүткел чок бужар-бак чорук-тур. Бисте мал-маганның өспес, чамдык черлерде харын эвээжеп турарының бир кол чылдагаанны—оорларда. Кайы-бир районнарда оорлар бот-боттары тапыжар, ынчангаш оорлап алган малын оттүржүр болгай. Бо удаада Таңды биле Улуг-Хемниң бо оорлары ынчанган ышкажыл!

Допур-оол Түлүшевич, канчаН барганыңар ол? Оглуңар Руслан мурнунда база оорлаптаН, шийтирип чораап-дыр. Ол силерге кичээндириг болбаанны ол бе? Ада кижиге ол дээрге «аарыпкылыг» эвеспе? Барып-барып мурнакчы малчынның оглу оор болган деп чүве ыракка ыяпчыг, чоокка човаанчыг херек ышкажыл!

Силериң оглуңар ол малды азырап өөтүрер дижээн-не болгай. Ону садып саарар, чамдыызын «хан-чинин дырылады» өөп-соп чиир бодаан. Бо дугайын малчын кижи хандыр бодап көрүнерем, оглуңар-биле чугаалажыңарам. Кижи чон аразынга чоруур болгай. Силериң чаңгыс черчурттугларыңар чүү дээрил?

Кижиниң калеТаар эң кедилиг, эң үнелиг, эң шын шынар — арыг ак сеткил, арыг арын-нүүр эвеспе?

Бо таварылга дугайын чүү деп бодай-дыр силер, эргин номчукчулар? Ынчангаш чугаага киржиреннерни дилеливис. Чагаалларыларны маңаа тур бис.

XXVII күш-ажылчы медээлер

КЫРГАННЫҢ ҮЛҮҮ

«Сүт-Хол» совхозтуң Кара-Чыраа салбырында иштажылдың хоочуну, чедеп ажыг хаттыг пенсионер Борбак-оол Моржей-ооловичИ Күжүгеттиң назы-хары улгаткан, адак-бышкаа вартаан-даа болза, ажыл-ишке тура-соруктуун ам-даа чидирбээн.

Ол чыл санында ог-бүлезиниң кежигүннерин эвилелдеп алгаш мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг киржип келген. Техника четпес эпчок черлерден хол кадымыр-биле сигенни кезериНге өөренген кыргаН эрткен чылын 20 тонналы белеткээш, совхозунга хүлээдип берген. Оон күш-ажылын совхозтуң дирекциязы черн бедиН-биле үнелээн.

Бо чайын Борбак-оол ирей база-ла анаа олурбаан. Оглу Николай-биле сигенни кезип турган үеениде, улуг үер болган. Сигенни үерге алыпса-даа ундараваннар. Кара-Чыраанның алаатарындан сигенни кезилдезин катап чоруткан. Кандыг-даа план-онаалда чокка 10 тонна быжыг чем-суурну белеткээш, төрөөн совхозунга хүлээдип берген.

Совхозта партком болгаН хөй-ниитте организациялары ирейге өөрүп четтиргенин илереткен.

ҮЛЕГЕРИН КӨРГҮСКЕН

Чадаананың мяш ажыл-агыйының Сүт-Хөлде участогунуң Ак-Даштта арга даамалы Шынар-оол Сарытар чыл санында-ла мал чеминиң белеткелинге идепкейлиг киржип келген. Ол бодунуң күжү-биле эрткен чылын 15 тонна сигенни белеткээн. Ам база-ла малга чем-суур белеткээр талазы-биле өске эп-өөрүн мурнаан.

Бо чылын Сүт-Хөлдүң девискээринге чаъс-чайык болганының түүнелинде мал чеминге белеткээн сигеН-шырбинатты үер аппарган. Ынчангаш кижи бүрүзү ниитиниң малынга быжыг чем-суурну тургузар дээш база катап ажылдаар ужурга таварышкан.

Шынар-оол Ак-Даштың сигеН кезер төөлерни бихир болгаш, сүт албаан черлерден бодунуң күжү-биле 16 тонна сигенни белеткээш, хүлээдип берген. Ол өскелерге үлегерин көргүскен.

Бораш ОНДАР.
Сүт-Хөл район.

МУРНАКЧЫЛАР БОЛГАННАР

Улуг-Хем районнуң амыдырал-хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң коллективи тоо айларда 194,5 муң рубльдин ачы-дузазын чонга чедиргеш, планныг даадгазын 105,3 хуу боттандырган. Оон иштинде ийик даараар цех 117,7, а даараныга цеги 101,1 хуу күүсеткен.

Даараныкчылар Мария Хуралдаа, Галина Золотухина, Светлана Хуурак, ийнги бригададан Елена Васильева, Мария Баз-оол, Елена Гаримова олар туе-тудунда онаалдазын 110—120 хуу күүсеткеш, мурнакчылар болганнар.

Вячеслав МОНГУШ.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕН КӨДҮРЛҮР

• Партияның Эрзин район конференциязындан •

Партия организациязының иштики амыдыралын демократчыдарының, ажык-чарлыг болдуларының чүгле эге чазы бисте салдынган деп, партияның район конференциязына идеткелинде райкомуң бирги секретары К. А. Мон демдеглээн. Идеткелчиниң сөстерин конференцияның ажыды, аңаа делегаттарның киржиргеен, оларның саналдары бадыткаан. Районуң партия организациязының удуртур талазы-биле СЭКП Эрзин райкомунуң кылын чоруткан ажылын, ол дугайында райкомуң бирги секретарының идеткелин шүгүмчүдекчи Ө-биле делегаттар уведомлер. Четпестерин адаа-даа, оларны чайладыр доозу кандыг хемчеглерни СЭКП райкому ап чорудуп турганы, оларны түнелеп кандыг болганы идеткелдеп тодаргай билдинмес-тир деп, эн баштай саналы берген делегат «Нарын» совхозтуң партком секретары Ш. Ооржак чугаалаан. Оон ол шүгүмчүлелиниг делегаттарның хой кезиниң саналдары хаанешкек болган. Эн ылангыя СЭКП райкомунуң, райкүүскомуң удуртукчулары чон аразынче ам-даа хинылан кирип ажылдавайн турар доозу шынгыы шүгүмчүлеткеннер. Районуң партия организациязының ажылын ажык-чарлыг болдуурар доозу, кылын чоруткан ажылдарының баштайгы түнелеринде берип эгелээнин саналы боорге делегаттарның идеткейдир болганы, партийжи амыдыралның, ажыл-агыйның чугуда айтырыларыга шүгүмчүлекчи Ө-биле оларның доозу берген кеңгускен. Шүгүмчүлел хөөрге бир талазында, ажыл-иште, амыдырал-да чеднишкиннерни болгаш четпестерни кижиниң өскерин, сайгарын чоруурунуң, чеднишкиннерни улам быжыгдаар, четпестерни чайладыр доозу оон чуткудунуң хереченин-тир.

Делегаттарның шүгүмчүлеелиг саналдарында идеткедге чоок, харын-даа аңаа демей үүлдер бар. А кол-ла үүүл шүгүмчүлел болдап, ынаа киргеен четпестерни чок кыдыр талазы-биле тодаргай саналдарының чегейн. Чаа, тодаргай ажыл-хөөрөгөрге ажыктыг боор болдуруның талазы-биле саналдар «аскак» болган. Шүгүмчүлелдиң чамдыызы партийжи амыдыралдан адыынган фактылар-биле быжыгдаттынмайн баргыдаан. «Чонуң саналы-оралыы өскээр тайылбырлай бээр түүлдер районуң удуртукчуларында бар» — деп, делегат З. Баткар шүгүмчүлээн. Кымнар кандыг саналы киргеши, кайы удуртукчу өскээр тайылбырлаанын ол ылавылдавайн барды. «СЭКП райкомунга коммунистерниң саналдарын, хуралдарының протоколдарын сайгарбайн турар» — деп КМК-5 начальниги З. Хаймы шүгүмчүлээн, ону фактылар-биле бадыткавады. Ынаы ажылыг иштиг шүгүмчүлелдер коммунистериң өскилиниг дегбес, түгүл чугаа болуп арыын каары чугаажок. Адреси иштиг шүгүмчүлелден партийжи ажылды эде 'тургузарыга ажыглаптар хире үүлдерин илип алыры берге. Райкүүскомуң өөредиг кылдызының эргелекчизи Б. Сенгиниң бүдүрүлге хуралдарыга ажылчыныңарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының урааларының өөредилгезин, кижилдилгезин, школа-биле харылаалар дугайында чугаалажырын чурумчуун алаа кадыгыл. коммунист Я. Доңумажаттың корум-чуруму быжыглаар соруг-биле суурларга агитвертиралар, микрорайоннар аайы-биле дежурныйлаашкыны тургусса, Ленин аттыг совхозтуң партком секретары А. Чигжиттың партийжи амыдыралды улам ажык-чарлыг болдураны-биле хаа солуныарга СЭКП райкомунуң, парткомларының ажылын доктаамаа чырыгар, райкомуң, райкүүскомуң, оон удуртулганының ажылын кеңгускен стилдиги райкомуң, райкүүскомуңуң чаныга турганар доозу мыкаан саналдар ажыктыг болгу дег.

Идеткелде, саналдарда, шүгүмчүлелдерде-даа тодаргай эвес үүлдер бар-дыр. Ажык-чарлыг үеде улам билдингир, доозтыг идеткен, саналдан, шүгүмчүлен билдирген эн ылангыя коммунистерге коочуг чугуда боор келген-дир. Аңаа ам-даа өөреник апаарыын конференцияның ажылы өөргүскен. Оон бир бадыткалы — ажыктыг боор болдурунуң талазы-биле саналдар «аскак» болган. Шүгүмчүлелдиң чамдыызы партийжи амыдыралдан адыынган фактылар-биле быжыгдаттынмайн баргыдаан. «Чонуң саналы-оралыы өскээр тайылбырлай бээр түүлдер районуң удуртукчуларында бар» — деп, делегат З. Баткар шүгүмчүлээн. Кымнар кандыг саналы киргеши, кайы удуртукчу өскээр тайылбырлаанын ол ылавылдавайн барды. «СЭКП райкомунга коммунистериң саналдарын, хуралдарының протоколдарын сайгарбайн турар» — деп КМК-5 начальниги З. Хаймы шүгүмчүлээн, ону фактылар-биле бадыткавады. Ынаы ажылыг иштиг шүгүмчүлелдер коммунистериң өскилиниг дегбес, түгүл чугаа болуп арыын каары чугаажок. Адреси иштиг шүгүмчүлелден партийжи ажылды эде 'тургузарыга ажыглаптар хире үүлдерин илип алыры берге. Райкүүскомуң өөредиг кылдызының эргелекчизи Б. Сенгиниң бүдүрүлге хуралдарыга ажылчыныңарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының өөредилгезин, кижилдилгезин, школа-биле харылаалар дугайында чугаалажырын чурумчуун алаа кадыгыл. коммунист Я. Доңумажаттың корум-чуруму быжыглаар соруг-биле суурларга агитвертиралар, микрорайоннар аайы-биле дежурныйлаашкыны тургусса, Ленин аттыг совхозтуң партком секретары А. Чигжиттың партийжи амыдыралды улам ажык-чарлыг болдураны-биле хаа солуныарга СЭКП райкомунуң, парткомларының ажылын доктаамаа чырыгар, райкомуң, райкүүскомуң, оон удуртулганының ажылын кеңгускен стилдиги райкомуң, райкүүскомуңуң чаныга турганар доозу мыкаан саналдар ажыктыг болгу дег.

Идеткелде, саналдарда, шүгүмчүлелдерде-даа тодаргай эвес үүлдер бар-дыр. Ажык-чарлыг үеде улам билдингир, доозтыг идеткен, саналдан, шүгүмчүлен билдирген эн ылангыя коммунистерге коочуг чугуда боор келген-дир. Аңаа ам-даа өөреник апаарыын конференцияның ажылы өөргүскен. Оон бир бадыткалы — ажыктыг боор болдурунуң талазы-биле саналдар «аскак» болган. Шүгүмчүлелдиң чамдыызы партийжи амыдыралдан адыынган фактылар-биле быжыгдаттынмайн баргыдаан. «Чонуң саналы-оралыы өскээр тайылбырлай бээр түүлдер районуң удуртукчуларында бар» — деп, делегат З. Баткар шүгүмчүлээн. Кымнар кандыг саналы киргеши, кайы удуртукчу өскээр тайылбырлаанын ол ылавылдавайн барды. «СЭКП райкомунга коммунистериң саналдарын, хуралдарының протоколдарын сайгарбайн турар» — деп КМК-5 начальниги З. Хаймы шүгүмчүлээн, ону фактылар-биле бадыткавады. Ынаы ажылыг иштиг шүгүмчүлелдер коммунистериң өскилиниг дегбес, түгүл чугаа болуп арыын каары чугаажок. Адреси иштиг шүгүмчүлелден партийжи ажылды эде 'тургузарыга ажыглаптар хире үүлдерин илип алыры берге. Райкүүскомуң өөредиг кылдызының эргелекчизи Б. Сенгиниң бүдүрүлге хуралдарыга ажылчыныңарының, инженер-техниктиг ажылдакчыларының өөредилгезин, кижилдилгезин, школа-биле харылаалар дугайында чугаалажырын чурумчуун алаа кадыгыл. коммунист Я. Доңумажаттың корум-чуруму быжыглаар соруг-биле суурларга агитвертиралар, микрорайоннар аайы-биле дежурныйлаашкыны тургусса, Ленин аттыг совхозтуң партком секретары А. Чигжиттың партийжи амыдыралды улам ажык-чарлыг болдураны-биле хаа солуныарга СЭКП райкомунуң, парткомларының ажылын доктаамаа чырыгар, райкомуң, райкүүскомуң, оон удуртулганының ажылын кеңгускен стилдиги райкомуң, райкүүскомуңуң чаныга турганар доозу мыкаан саналдар ажыктыг болгу дег.

Идеткелде, Партияның IV хоорай конференциязының киржикчилери 44 шүгүмчүлелдиг саналды болгаш сүмедерни чугаалаан. Оларны боттандырар доозу ажыглап кылдыкчан хемчеглерни коммунистер хуралдарына ийи удаа, партком хуралдарына үш удаа чугаалажыр көрген. Шүгүмчүлелдиг саналдар болгаш сүмелер кодуурда бүүсеттинген. Ынчалзажок чамдык хемчеглер, чижээ, өөредилге-бүдүрүлге комбинадының тудуунун дугайында айтыр шинтирлеттинмээн.

Саналдан. Ак-Довурактың № 1 ортумак школазының директору А. П. Кончакова: — Өөредилге-бүдүрүлге комбинадының дугайында айтырыгны шинтирлеттер артыы турду. Кеже берген бүдүрүлгенни тудугларын ДОСААФ хооркомунга эвес, а өөредилге-бүдүрүлге комбинадыны кылдыр берип болур турган. Хоорайның школаларының үстүү ийесстарының өөн хире өөреникчилериниң мергежин шилип адырыын аргалары дыка берге.

Илеткелден. Оон мурнуудагы отчёттут үе-биле деңнээр болза, бис хүүнээ ап турар шинтирлериниг, ынаы-бүрү хуралдарының саны, удуртукчуларының, өске-даа ажыглакчыларының партиймиг шыйгырының кызыраан бис. Бо чорук партиймиг апаратының ыраатыларда, партийниг пех начальниги И. Я. Дамбуук: —Хоорайда байдал кончуг парын. Кем-херек үүгүлелер чорук оон мурнуудазының үстүн өскен. Хоорайга эртирип турар спортчу, культура-массалыг хемчегларге хой-шинги организациларының киржигеен суда. Ол болган өске-даа саналдарга коруг-чуруунуң, эрге-хоолду камгалалының дуурениг байдалын чугаалаан турган. Ынчалзажок кем-херек үүгүлелиниг-ниге, арагалаашкынга, эвиртир түүлгеп кыдыл, оны чажыды-биле сизар чоруктарга, өске-даа багай салдарлыг болуушкуннарга удур демиседе бугу хой-шинги кодуур талазы-биле партиймиг-ин, партия организациларының чорудуп турар ажылы илетиеже чедир идеретиннмин. тодаргай чугу кыдыры, ол демисеп, шынап-ла, бугу-шинтиниг болуп доозу коммунистериниң ролюн кодуреринниг, оларның бот-туспайлаң чоруун бедидериниң сорулгазын, партия органнары-биле Советтериниг ажылын ангылаарының чугулазы айыттынган. Ынчалзажок маңаа партия аппаратының эде тургузуушкуну оон ажыл-чорудулгазының кызыдыышкыны азы суларашкыны болбас ужурлуг дел чүвеин, харын-даа ол бодунуң салдарын амыдыралдың бугу талаларыга күштелирер ужурлуун конференцияга саналы бертиннер онзалын демдеглээн. Ак-Довурак АТБ-ниң човаачызы зоотехник А. С. Чымба хоорайның тудугжулар сууру деп адаптаан мезенниң чударгай, харын-даа октаттынган, утуудургаң байдалын чидиниг-биле шүгүмчүлеп, хоорайның байтык, республиканың удуртур дарголарының ол байдалды эскериксевес чоруун доозу-биле айтып, партийниг XIX Бүгү-эвилел конференциязының делегады, комбинаттың чиңгине директору Ю. Т. Комаровка дарый хемчегларни адырының дидиин эвес, а негелдезин ыңлаан.

Коргузуглерден. Эрткен чылын хоорайның бүдүрүлгелериниг ажылдап турар бир кижиге оваштыр ажылдан кылышкынын 10150 рубль түүнүг болган болза, ол сан бо чылдың тос айларында чүгле 7120 рубль четкен. Хоорайның ооң тудуг организациязы — «Тыва даг-дүгү тудуг» эргежел чылдан чылче суда ажылдаан. планныг даалгаларын күүсеттейн келген. Эрткен чылын ол тудуг программазын 95 хуу күүсеткен болза, бо чылдың сее айларының планын чүгле 69 хуу чедиргеп. (Конференция түүнүге —октябрь 15-ке чедир 9 айларның түнелдери чо-ум чүүүн-биле тайылбырлаттынарыг?). Партком биле тудуг эргежели чаңгыс башында тудуп кожалар. Ынчалзажок эргеледиин хемчудаашкынының чыдыгаанарын сайгарып, байдалды эдеринин талазы-биле партком-ун, партия организациларының чорудуп турар ажылы илетиеже чедир идеретиннмин. тодаргай чүүү кыдыры, ол демисеп, шынап-ла, бугу-шинтиниг болуп доозу коммунистериниг ролюн кодуреринниг сорулгазын айытпайн баргаан.

Илеткелде хоорайның социал-экономиктиг хемчудеелеринде доозу Советтериниг ролюн кодуреринниг, оларның бот-туспайлаң чоруун бедидериниг

КЫЛЫР АЖЫЛДАР ХӨЙ, А ХЕРЕК КЫРЫНДА...

Улуе депутаттарының Кызыл хоорай Советинин чэрбиги чыжымың алдыгы сессиязы болуп эрткен. Аңаа СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлериге дүүштүр хоорайның аъш-чем программазының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Хоорай Советинин депутаттарынга идеткелди чара пардаан бир ай бурунгаар тарадып берген турган. Ол үеним иштинде депутаттар боттарының округтарынга соңгукчулары-биле ужуражып, идеткелди таныштырган. Ол ышкаш хоорай Советинин күүсекчи комитединиң кежигүннери хоорайның улуг-улуг бүдүрүлгелериниң коллективтеринге база тапыштырып, ажылчы чонуң санал-оналын ап келген.

Демократизны болгаш ажык-чарыг чорукту калбартыры-биле солунларга сессияның болур ай, хүнүн, шагын, болур черин чарлап, аңаа ажылчы чонну калбаа-биле хаара тудар сорулганы саныып, бүтү чонну чалаан. Оон түнелинде сессия хөй кижи киржиктиг болуп эрткен. Аңаа санал бергеннериң саны база көвей болган.

Сессияга идеткелди баш бурунгаар тарадып, ажылчы чонга таныштырган чүве болганда, ол айтырыгның талазы-биле идеткел кылбаан. Чүгле идеткелге хамаарыштыр ажылчы чонуң киргген санал-сүмелериге хамаарыштыр улус депутаттарының хоорай Советинин күүсекчи комитединиң даргазы Д. Л. Тимней кыска дыңнадыг кылган.

Партияның XIX Бүтүн-иттилел конференциязынга, СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунга Аъш-чем программазын боттандырар дугайында кол сорулганы салган. Сөөлгү чылдарда көдээ ажылагийниң продуктуларын бүдүрери көскүү-биле көвүдээн. Ыланғыя эът продуктулары, ногаа, фруктулар болгаш кондитер кылыгларының талазы-биле чонну хандырары кол айтырыгларның бирээзи болуп артышаан.

Хоорай Советинин күүскому «Аъш-чем—1995 чыл» деп программаның телевиделин ажылдан кылгап, хоорайжыларны аъш-чем-биле хандырар дугайында бүтү чон сайгарып көөрү-биле кирген турган.

Хоорайда ам бо хүннерде албан чергелериниң, организацияларының болгаш бүдүрүлгелериниң 12 чер дузалал ажыл-агыйын тудуп турар. Оларда 170 баш мыйыстыг бода мал, 4360 хаван, 1376 шээр мал, 15 аът бар. 1987 чылда 2355 тонна эътти, 450 тонна сүттү, 112 тонна картофельди, 17 тонна ногаанны бүдүрген.

Хоорүүскомунуң чанында мал ажырап өстүрер эштежилге 2500 өг-бүдүн каттыштырып турар. Оон саны бо чылын 33,7 хуу көвүдээн. Ол ажыл-агыйда 200 баш мыйыстыг бода мал, 150 шаар мал, 4500 хаван, 23 мүн күш, 3 мүн тоолай бар болуп турар. 1987 чылда 745 тонна эътти, 230 тонна сүттү бүдүрген.

Коллективтиг сад өстүрер иштилелдер кежигүннериниң саны көвүдээн. Олар кат-чимис болгаш ногаа, картофельди хейну өстүрген. Тоолайлар болгаш күштү база тудуп турар. Хоорайның чурттакчылары 46 гектар черге картофельди бо чылын тарып алдыгын, ногаа-биле болуп турган. Оон түнелинде кандыг-даа бурунгаардашкын чедип алдынгайн турар.

Эрткен чылдың декабрьда Кызылдың эът комбинадынга күүскомунуң хүнүн арттырген. Ол бүдүрүлгеде ажыглаттывмайн турар күрлавырлар хей. Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүн бедидер, ону организаставрында улуг четиестер барын айыткан.

Хоорайның эн-не улуг коллективтеринге бо айтырыгны сайгарары-биле таратканы таварыла эвес. Ол сайгарылга республика эмнелезиниң, аъш-чем садымның, Улуг-Хем ыны үлетүр ажылагийниң, № 1 поликлиниканың, Статистика эргелелиниң, Күрүве банкызының, ИХМ-ниң, туйбу заводунуң коллективтери идепкейдиг киришкеннер. Ынчан хоорүүскомунуң кылдыс эргелекчилери болгаш оон кежигүннери ук коллективтерге база бартыдаан.

Күш-ажылчы коллектив кежигүннериниң киргген саналдары база четиестерни эдеринге берген сагындырыгдары эвээш эвес. Чижээлээргге, дузалал ажыл-агыйын кооператив арганы-биле чорударын, талонга бээр эъттиң нормазын улгаттырарын, чаа тургустунган кооперативтеринің ажылынга шыңгыы контрольду тургузуп, сайгарын турар бараанналрының өртектерин хынап, санитарлыг байдалды экижиндерин, көвдитер кылыгларының бүдүрүлгезин ам-даа көвүдеирин. Аржаан сугларны саваларын арбыдадырын, столоваларга диет-биле чемненилгезинин чурумун экижиндерин дээш еске-даа чугула айтырыглар хөй киргилээн.

Партия обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак, көдээ ажыл-агый килдизинин эргелекчиги В. Д. Куркутов олар сессияга киржип, чүве чугаалаваш, хоорайның Аъш-чем программазын шиитпирлээр талазы-биле айтырыларга докладаганнар. Айтырыгны комплекстиг көөрүүнүң арганы кылып, аргонозис тургузарын планнаан. Сайгарылгадан алырга, дыка хөй бүдүрүлгелер, организациялар болгаш өөредилге, албан чергери дузалал ажыл-агый тударының айтырыын тоомчага албас, ажыраалыкчы хөөннүг көрүп турары канчап-даа четпес. Чижээ, Тыва электри четкизинин, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинин, даараныга фабриказының, типографияның болгаш еске-даа чергерниң хей кижилиг коллективтери бо ажылче улуг-ла сагыт салбайн турар.

Хоорайның сад өстүрер иштилелдериниң кежигүннери 6910 кижи. Хоорайның чурттакчыларының барык 30 хуузу ында киржилелиг. Ол чимистиг ыяштар өстүрер иштилелдиң коллективиниң даргазы Владимир Лазерьевич Целищевтиң дуржулгазын ялыр болза, черле артык болбас. Кол-ла чүве — өг-бүле бүрүзү дузалал ажыл-агыйынга киржилгелиг болурунче сагыт салыры.

Хоорайда чимистиг сад өстүрер иштилелдиң даргазы В. Л. Целищев мынча дээн:

— Бистиң сад өстүрүп турар черивистиң хемчээли 430—450 гектар. Ындыг ажыл чугаа хөй-биле болуп турган. Оон түнелинде кандыг-даа бурунгаардашкын чедип алдынгайн турар.

Эрткен чылдың декабрьда Кызылдың эът комбинадынга күүскомунуң хүнүн арттырген. Ол бүдүрүлгеде ажыглаттывмайн турар күрлавырлар хей. Күш-ажылдың бүдүрүкчүзүүн бедидер, ону организаставрында улуг четиестер барын айыткан.

Хоорайның эн-не улуг коллективтеринге бо айтырыгны сайгарары-биле таратканы таварыла эвес. Ол сайгарылга республика эмнелезиниң, аъш-чем садымның, Улуг-Хем ыны үлетүр ажылагийниң, № 1 поликлиниканың, Статистика эргелелиниң, Күрүве банкызының, ИХМ-ниң, туйбу заводунуң коллективтери идепкейдиг киришкеннер. Ынчан хоорүүскомунуң кылдыс эргелекчилери болгаш оон кежигүннери ук коллективтерге база бартыдаан.

Күш-ажылчы коллектив кежигүннериниң киргген саналдары база четиестерни эдеринге берген сагындырыгдары эвээш эвес. Чижээлээргге, дузалал ажыл-агыйын кооператив арганы-биле чорударын, талонга бээр эъттиң нормазын улгаттырарын, чаа тургустунган кооперативтеринің ажылынга шыңгыы контрольду тургузуп, сайгарын турар бараанналрының өртектерин хынап, санитарлыг байдалды экижиндерин, көвдитер кылыгларының бүдүрүлгезин ам-даа көвүдеирин. Аржаан сугларны саваларын арбыдадырын, столоваларга диет-биле чемненилгезинин чурумун экижиндерин дээш еске-даа чугула айтырыглар хөй киргилээн.

Партия обкомунуң секретары Ш. Д. Ооржак, көдээ ажыл-агый килдизинин эргелекчиги В. Д. Куркутов олар сессияга киржип, чүве чугаалаваш, хоорайның Аъш-чем программазын шиитпирлээр талазы-биле айтырыларга докладаганнар. Айтырыгны комплекстиг көөрүүнүң арганы кылып, аргонозис тургузарын планнаан. Сайгарылгадан алырга, дыка хөй бүдүрүлгелер, организациялар болгаш өөредилге, албан чергери дузалал ажыл-агый тударының айтырыын тоомчага албас, ажыраалыкчы хөөннүг көрүп турары канчап-даа четпес. Чижээ, Тыва электри четкизинин, «Каа-Хем» хөмүр-даш разрезинин, даараныга фабриказының, типографияның болгаш еске-даа чергерниң хей кижилиг коллективтери бо ажылче улуг-ла сагыт салбайн турар.

Хоорайның сад өстүрер иштилелдериниң кежигүннери 6910 кижи. Хоорайның чурттакчыларының барык 30 хуузу ында киржилелиг. Ол чимистиг ыяштар өстүрер иштилелдиң коллективиниң даргазы Владимир Лазерьевич Целищевтиң дуржулгазын ялыр болза, черле артык болбас. Кол-ла чүве — өг-бүле бүрүзү дузалал ажыл-агыйынга киржилгелиг болурунче сагыт салыры.

Хоорайда чимистиг сад өстүрер иштилелдиң даргазы В. Л. Целищев мынча дээн:

— Бистиң сад өстүрүп турар черивистиң хемчээли 430—450 гектар. Ындыг ажыл кылып турарларның 70 хуузу пенсионер, Артканнары ажылчынар. Бо чылын 1500 тонна картофель, ишки-бүрү сорттуг ногаалар болгаш чимистиг 110 хире тоннаны өстүрген. Өг-бүлелер өстүрген дүжүүнүң артыкшылын чонга садып, хереглээн магазиннерге-даа дужаагылаан. Бо чылын чамдык кижилер ары, тоолайлар база ажаан киргиткен. Кижилер боттары-ла шимчеп ажылдап билир болза, аъш-чем, шынап-ла, эллбек болуруун ында ажылдап турардар эскергеи чадавас. Ажылывыска чамдык дуза хереглеттинге бергидээр үелер база турар. Чижээлээргге, хирээн-даа, тудуг материалдары-даа чугула херек болу бээр. Мындыг үелерде чогум кымдан дуза дилээри берге апаар. Агроүлетпүркүрком бисче көнгүс сагыш салбас, 22 мүн күш азырап турар бис. Оларны чемгерер чем тывылбастай бээр-дир. Тараа артынчыларын садарын-даа организастаза кандыгы? Моон соңгаар чимистиг сад өстүрер иштилел коллективинин ажылын комплекстиг программа-биле ажылдаар арганы көрзе деп санаалдыг мен.

Чимистиг ыяш өстүрер иштилел коллективинин эъ-леп турар шолу улуг. Ол хирезинде мында эмнелге пунктузу безин тургустунмаан. Харылзаа безин чок. Бо дээрге амыдыралдың бир чугула адырлары ышкажыл. Кандыг-бир өг-бүлениң ажылөөлү иишкие, аны кым-бир кижи бергеден аарыр болза, дуза дилептер чер чок. Шынында ындыг черлерин тургузаар деп хоорүүскомунуң шагдагы-ла шиитпири бар. Ол хирезинде саваның кырында чытыышаан. Оларны боттандырарының аргазын черле көрзе деп күзел бар.

— Бистиң коллективтиң дузалал ажыл-агыйы эвээш эвес бода болгаш шээр малдарны тудуп турар. Ону кадарып, азыраан орар малчыннар оон баш санын өстүрер, продукциязын көвүдеирин база ажылды үеним негелдезиби-биле чорудар дээш, кызын ажылдап келген. Ынчалзажок коллективтиг ажылында шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа бар—деп, Садыг министерстозунуң дузалал ажыл-агыйының директору А. О. Кенден чугаалаан.— Дөрт мүн баш мал тудуп турар хиревисте, бөгүнге чедир оларны одарладыр, кышкы үелерде чемин бедеткен адыр чер тыпшайн, ажыл-агыйдарның девискээрлеринде ол-бо чугуче ойлатырып-ла турар бис. Ийи мүн шээр малды каяа одарладыры бергедежин турар. «Кок-Тей» совхоз девискээринче чагдатпастаан. Агроүлетпүркүрком чүс гектар хире черден берге кандыгы? Ол ышкаш хаваннар чемгерер чем тыпшайн база бергедежи бээрдир бис. Кызылдың ресторанында алган чем артыы колдуунда хөй кезин суг болур. Тараа артынчыларын дыка улуг өртек-биле садып ап турар бис. Ынчангаш Агроүлетпүркүрком бо талазы-биле бистиң коллективке дузадан көргүзер боор деп күзээр-дир мен.

Хоорайда 520 хире кижи диет чемге турар ужурлуг. Ындыг улустуң чемненир тускай столоваазының эвээжиндеи, № 20 магазинде ол кижилерге таарыжыр чемнерин айды чыгыс удаа салып турар. Ол магазинге саткан бараанналр дарын-даа оларга четпес дээрзин эмчи Е. М. Мисько чугаалаан.

Уруглар албан чергериге кирип турар чемнериниң шынары багай. Ак үзү шынар чок, аарыжы ажыксыг. Бо чүүү көргүзүп турарын хөөрге, контроль чогуунуң барымдаазы болур. Иштиниң чемненилге чергериниң алды кооперативин бар. Оларның бүдүрүп турар чемнери негелдеге четпес. Моон удамындан «Кашпал» кооперативтиг хагдыштан. Шашлык белетнээр чергер эът чогундан бергедежин турар. Чурттакчылардан эът садын алганын чугаалаардар. Ол хирезинде бадыткап көргүзүптер танмалыг шынызыдгазы чок. Ынчалгаш ол чергерниң белеткен турар аъш-чеминге чурттакчылардан чеме-хаа дыннаалы бергидээри чажыт эвес. Мороженое садар чер үргүлчү санитарлыг байдалды сагывайн турарын көрүп болур. Мында база-ла контрольдуң коткаа-дыр.

Көдээ ажыл-агый ажылдакчылары хорааның химикаттарны четпес ажыглаан келген. Интриттер болгаш витраттар эн-не хорааның химикаттар болур. Ол бүгү кижилериниң организмиге аарыг тыныдырар. Кижиниң шимчээр кезектерин ол хорааның аартыр. Моон соңгаар оларны ажыглаарының хемчээлин өөрүп көөрү черже чугула.

Маңаа санал берген эштер Аъш-чем программазынга дузалал ажыл-агыйны сайгарадыры, аңаа өг-бүле бүрүзүнүң идепкейлиг киржиргеи чугула дээнинге катыгр апаар. Шынап-ла, дача ажылын сайгырадырын чыл санында неперетсе эки. Оларның девискээринге эмнелге пунктузун, харылзаа шугумун тургузары черле чугула деп, Кызылдың хлеб заводунуң ажылчыны, бригадир Л. И. Вологова чугаалаан.

— Заводта мастерлеп ажылдап турар мен. Бригада арганы-биле ажылдап киргеи бис. Харысалга, кижи бүрүзүнден негелде улгаткан. Хлебтиң шынарын экижиндерби-биле еске чергериниң ажылчынарының дуржулгазын өөрүнүп келдиивис. Черногорск, Шушенск дээш еске-даа улуг хоорайларже чедип, дуржулга солуткан бис.

Ынчалзажок бистиң ажылывыска хамаарыштыр чемехала эвээш эвес дыннаалы турар. Хлебтиң быжырган шынары багай, ону чедир быжырбайн турар дээш оондаа еске. Амгы үеде ажылывысты эде тургускан бис. Хүннүң-не 40 тонна хлеб быжырары амыр эвес. Ынчалзажок кызын ажылдап турар бис. Булочка-баранкалар негин чоокта чаа ажыткан. Хлебти кадырбас тускай тыгжаар чергер бис. 140 контейнер база садып алдывыс. Удавас базаар чоотунда кондитер негин биске кээр. Оон орнунга кем-тарза далганындан хлеб быжырар тускай чер турар. Четпестеривисти чоорту эдип алдывыс. Планывыс-даа күүседип турар апардывыс.

Кижилериниң ажылдаар байдалын экижиндери чугула айтырыг. Коллективте 230 кижи чурттаар оран-бажындан бергедежин турар. 120 орунлуг общежитиени ажыглалга киирер-даа, чартыын аргаш барганы чөптүг эвестир.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазының бирги оралакчызы, Агроүлетпүркүркомитединиң даргазы М. Е. Абрамов: — Республикада болгаш Кызыл хоорайда Аъш-чем программазын боттандырып турарының байдалы кандыгы? Аъш-чем программазын бадыгаанындан бээр сөөлгү беш чыл эрткен соонда, көдээ ажыл-агыйның иишти продукция бүдүрери 19,1 хуу көвүдээн. Ол бирги беш чылдың ортумак денгели-биле алырга, ол иишти беш чылдың ийи чылында көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрери 16,3 хуу өскен.

Бо чылдың эрткен айларындан бээр республика болгаш хоорай чурттакчыларын сүт, дагаа чуурганы болгаш еске-даа аъш-чемнер аймаа-биле хандырылга экижип орар. Ынчалзажок чонну эът-биле хандырары орааныок четпес. Картофель болгаш еске-даа ногаа аймаа-биле чонну хандырары көрүнгеи дедиелиидеи чыдып каан турар. Ол чүге мындыг? Оон кол-ла чылдагааны — картофель биле ногаанны эвээш хемчээлге өстүрүп турарывыс болур. Чамдык ажыл-агыйлар чылдан чылче планын күүсетпейн келген. Эрткен чылын ССРЭ-ниң 50 чылы аттыг совхоз күрүнге 550 тонна картофель болгаш 660 тонна ногаа аймаа садар турган, эвээшти саткан. «Кара-Хаак» совхоз 1640 тонна ногаа садар ужурлуг. А херек кырында чүгле 675 тоннаны саткан. Бо бүгүдеи алырга, салдыгаан сорулга боттанмайн турары иеску.

Бүдүрүлге болгаш организацияларының дузалал ажылдагый сайгырадырын күштелдирер апаар. Кижилериниң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдерин база. Хоорайның дузалал ажыл-агыйы чогуур негелдезинге ам-даа четпес. Хоорайны долгандыр огород сайгырадыр арга бар. Ынчалзажок кижилер колдуунда-ла белен чер алыксаар-дыр. Боттарының күжүн ужурлуксевес. Муң та черни ангылап каан. Оон чемнишчидилгеин арай четпес. Ону сайгырадыры чугула. Бүдүрүлгелер болгаш организациялар дузалал ажыл-агыйын сайгыратсынар. Картофель болгаш ногааларны бүдүрген черлер боттары чонга сатсын. Күш фабриказы боттарының бүдүрген продукциязын садыпла турар. Ынчалзажок ындыг продукция садар черлер 4-5 чедир турар болза эки. «Кызыл» совхоз ногаа тарыыр 1100—1200 га черни, теплицага 3 га черни киргеи улус. Дузалал ажыл-агыйын моон соңгаар бүдүрүлге болгаш организация бүрүзү сайгыратканы турарын чедип алыры черже алган.

Бо талазы-биле тускай докладды сессияга хүлээп алган.

Н. ДАЖИНМАЙ.
С. ЧООДУ.
(«Шыныың» корр.)

ХӨЙ УРУГЛАРЛЫГ ИЕЛЕРНИ «ИЕНИҢ АЛДАРЫ» ОРДЕННЕР-БИЛЕ БОЛГАШ «ИЕНИҢ МЕДАЛЫ» МЕДАЛЬДАР-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы

(Тоонгузу. Этеги №№ 237, 240 «Шыныда»).

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Балчыр Валентина Бадыевна — О. Шынаа ортумак школазының башкызы.

Демчик Бикки Малчыновна —Y. Шынаа ортумак школазының башкызы.

Чадамба Делгермаа Монгушовна— одалга складының ажылчыны.

Чамзын-оол Вера Шыдыраевна — «Чодураа» совхозтуң бухгалтери.

ЭРЗИН РАЙОНДАН

Сес уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң II чергези-биле

Куиучи Анна Шараповна — «Чаа оруқ» совхозтуң ажылчыны.

Ламажан Тамара Чоодуевна —«Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Чедиг уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң алдары» орденниң III чергези-биле

Балдан Нина Ижиевна — өг-бүле эмзи. Мөрен суур.

Бар-Хуу Тамара Очуровна— «Нарын» совхозтуң ажылчыны.

Алды уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың I чергези-биле

Аракчаа Сергилмаа Кыргысовна— «Нарын» совхозтуң ясли-садының иишти.

Беш уругларны божаан болгаш кижизиткен иелерни «Иениң медалы» медальдың II чергези-биле

Далай Вера Чижиитовна— Культура бажыңының тех. ажылчызы, Бай-Даг суур.

Ендин Чечек Самдановна— райпо ажылчыны.

Ихам Саяна Чыргаловна — район библиотеказының библиотекары.

Ихам Татьяна Сагаачыевна —«Мөрен» совхозтуң сааачызы.

Сегбе Зоя Чоодуевна — өг-бүле эмзи. Нарын суур.

Чонуй Евгения Когжеевна —«Чаа оруқ» совхозтуң ажылчыны.

Шойкун Александра Батхаровна — Эрзин ортумак школазының башкызы.

Шойжуулан Анчымаа Шактаровна — Нарын ортумак школазының интернадының кижизидикчи башкызы.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы Ч-Д. ОНДАР.

Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай. 1988 чылдың октябрь 10.

БИЛБЕС ТУРГАН, А АМ...

Тожу районунуң чону шаг төөгүдеи бээр оорланыр, карак ажыттаар деп чүве билбес чораан. Сөөлгү каш чылдардан эгелээш, эвээдилериниң, чамдык улут назылыг кижилериниң арызында ажыл кылбас, белен чүве дилеп чоруур, өскенин күжү-биле амыдыран-чурттаксаар, маңгыстальчак амыдыралдыг, оорланыр кижилер тыштын кедгенин кижи кайгаар. Оорланыр кижилер дээрге-ле ёзулуг ап бөөрү-биле демей кижилер деп билир мен.

1987-1988 чылларда бистиң Ий суурга совхозтуң болгаш хуунуң өөнү-хөренгизин оорлап алгаш баар таварылгалар тывылган. Эрткен чазын совхозтуң төрүүр четкен бир инекти оорлап алгаш, соккаш, черге каашкаш баргаан. Оларның эъдин алыр чай тыпшайн баргай хире. Совхоз ажылчыларының оларга чораан инектери база читкен. Ол олчаан баргаан. Оорлары-даа туттурбаан.

Аныяк-өскенниң арызында улустуң бажыларын, кладовкаларын үптээр, аңаа турган эт-хөренгизин оорлаар кижилер тыныгган. Хамаатылар Мартеен Самдай-оол, Бай-Лама Бичо-оол, Анатолий Доклаамай оларның мотоциклдерин оорлай бергеи. Мотоциклдерин оорлап алгаш, тоймаглаваш, чүгле сегин арттырып каан.

Моон-даа өскө хей чижектерни маңаа киирип болур. Совхозтуң чылы малынан не чок чидип турары база хей. Ол читкен малдар харын-даа район девискээринден үнүп, өскө районларже чоруп турары чугаажок.

Оор чок турган Тожу районга оорланыр чорук тыпкан кээрге, улут назылыг улус бевин бүзүревейн турары таварылга эвес. Улут эвес, хей чурттакчы чок суурларга оорлаары тударындыг кончут берге эвес деп бодаар мен. Хей-иишти, бүтү чон, көдээ Советтиң күүсному, милициниң суурда участок инспектору бир демиг ажылдап, оорларны амдажыттызы-биле дарый хемчеглериң ап хеделир үе келген боор.

Дмитрий АЙР-САНА.

Улусчу контрольдуң ажыл-херээ

НЕГЕЛДЕГЕ ЧЕТПЕС

Районнуң улусчу контроль комитединиң хуралы чоокта чаа болган. Аңаа Кызыл райпозунуң чоннуң хуу дузалал ажыл-агыйларындан артыкшылдыг эът садып алырын көвүдеир болгаш ону болбаазырадырынга белеткел салбырлары ажылын каичаар организастап турарының дугайында хыналданың түнелин сайгарышкан. Хереглекчилер ииштилели (дарганың оралакчызы Ю. С. Моштуп) чоннуң артыкшылдыг эъдин кийр саткаш, ону районнуң суурларынга садар ажылды экижиткен. Чондан артыкшылдыг эътти садып алырын белеткелдиң ийи салбыры, алды магазин организастап турар. Эрткен чылда чондан 40 тонна эът садар планын 42,3 тоннага азы 105,7 хуу күүсеткен. Бо чылдың сес айларында эътти чондан киирип алыр планын 143 хуу боттандыртан.

Январь 1-ге чедир артыкшылдыг эът садып алырының планы 307 тонна керээнге чарган. Керээ чарган болгаш артыкшылдыг эът саткан чонга 15 мүн рубльдің ховар бараанналрын солуштур саткан. Эрткен чылдың керээнинге 171 тонна, а бо чылдың сес айларында 392 тонна концентраттыг чемнерни чонга саткан. Чонга таарымчалыг болдурары-биле сөөлгү чылларда райпо базазында хүлээп алыр белеткел салбырып туткан. Орта 400 баш мыйыстыг бода малды дириг деңзизи-биле хүлээп алган. Кунгуртуттуң ындыг хүлээп алыр белеткел салбырында 67 баш мыйыстыг бода малды кийр саткаш, семиртилгеде тургускан.

Райпо баштаар черн дириг малдарны эът комбинадынга болгаш республиканың хереглекчилер ииштилелиниң үлетүр комбинадынга дужаагаш, оон орнунга болбаазырадып белеткээн эътти алыр кылдыр керээни чарган болгаш бо чылын иишти-биле 157,1 центнер колбаса кылыгларын, 19 центнер ыштаан эът кылыгларын база 124 центнер эътти чонга саткан. Оон аңгыда колаш, дагаа, өдүрек эъттериг, ногааларны, кат-чимисти, ары чигирин болгаш мөөгүлерни улуг өртек-биле кийр садып алгаш, ону чонга садарын организастап келген.

Чондан артыкшылдыг эътти садып алгаш, ону болбаазыраткаш, чонга үндүр садарын райпо ам-даа чедир организастап шыдавайн турар. Районнуң чамдык суурларында бо ажыл четпес. Чоннуң хей кезин-биле керээ чардынмаан. Эътти үндүр садарының магазиннери бар. Черби, Кара-Хаак, Баян-Кол суурларның чоннуңдан артыкшылдыг эътти кийр саткаш, ону дедир чонче үндүр садарының чешпээрели турбуже, ол бүгүнү сула организастаанының түнелинде үстүнде адаанын суурларның магазиннеринде ол эътти садып турары үзүктелиишкиниг. А хыналда үезинде ол магазиннерге эът көзүдбээн.

Александр КӨШКЕНДЕЙ.

Кызыл районнуң улусчу контроль комитединиң штаттаа дашкаар инспектору.

ДАШТЫКЫДА

АГЕНТИЛЕЛДИҢ ДЫҢНАДЫЫ

ПЕКИН. (СЭТА). Кыдат-совет харылзааларның болуршогуур тургустунганының соонда КУР болгаш ССРЭ-ниң арааында чаа хевирниң харылзаалары тургустунар ужурлуг. Ол дугайын КУР-ның Төп шериг чөвүделиниң даргазы Дэн Сяопин ында аян-чорук кылып чоруур Финляндияның президентизи М. Койвисто-биле ужуражышкын үезинде медеглээн деп, Синьхуа агентилел дыңнадып турар.

Кыдат-совет политиктиг болгаш экономиктиг харылзааларның чаа хевирге тайбың кожа-хелбээ догуунаашкынының беш принциптеринге үндезилеттинген турар болгаш деп эргенин база кайызынгадаа ажыктыг чоруктуң үндезининге хөгжүүр ужурлуг. Кыдат-совет харылзааларының болур-чогууру-биле тургустувары кандыг-даа өске чурттуң эрге-ажыктарынга ногаралды болдурбас - деп. Дэн Сяопин онзалап демеглээн.

ҮНДЕЗИН ӨСКЕРИЛГЕЛЕР

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Мурнуу Африка Республиканың расисчи ёзу-чурумунга удур Африканың мурнуу чүгүде улустарының демиселиниң түнелинде диптиң ол кезээде политиктиг байдал үндезинин-биле өскерилген. Ол дугайын КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязынга чүве чугаалап тура, Анголаның даштыкы харылзаалар министри Афонсу ван-Дунен медеглээн. Чүгле ол фактыларның ачызында Намибияга хамаарышпас чорукту тыпсыр дугайында КНО-нуң Айыл чок чорук Чөвүделиниң 435-ки резолюциязын күүседир сорулга-биле АКШ-тың киржилгели-биле Ангола болгаш Куба-биле чугаалажыышкыннар столунуң артынга Преториянын човаа олуруушкан деп, ол чугаалаан. Ол чугаалажыышкыннар Анголага тайбыцны болгаш аймык чок чорукту тургузарының сорулгазын база салып турар деп, министр айыткан.

Эдээн каш чугаалажыышкыннарның түнелинде Анголаның девискээриндеи мурнуу африканчы шеригдерин үндүрериниң чурумун болгаш чурттуң кызыгаарларын дургаар өш-өжээнниг хөделиишкиннерни соксадырын тодарадып турар протоколга ат салган. Протоколда 435-ки резолюцияны күүседириниң хуусаазын — ноябрь 1-ни доктаадып тургускан. КНО-нуң эксперттер бөлүүнүң Намибияда турун турары дөрт талалыг чугаалажыышкыннарның илдеп-не түнели болур деп, министр демеглээн.

БУРУУДАТКАН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). «Төп Американың шиитпирлээр айтырыында чүгле чаңгыс ат бар — ол болза Каттышкан Штаттарның интервенциязы. Никарагуага удур чарлаттыпмаан даймын АКШ-тың соксатканының соонда болгаш ол дайынга бодунуң чалчаларын деткивейн баарга-да, Төп Америкага байдал дораан-на экижий бээр»—деп, КНО-нуң индиринден Никарагуанын даштыкы херектер министри Миттель д'Эското медеглээн. КНО-нуң Кол Ассамблеязының 43-кү сессиязынга чүве чугаалап тура, никарагуа делегациянның баштыны Никарагуаның чазаан шериг күжү-биле дужуреринче утланган мораль чок болгаш чүдек-бужар политиканы үргүлчүлеп турары дээш Вашингтонну буруудаткан.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ГАВАНА. Сальвадордан кээп турар медээлер ёзугаар алырка, эрткен үеним иштинде Национал хосталганын Фарадундо Марти аттыг фронтузунуң дайынчылары чурттуң чеен, барымын болгаш соңгу-барымын районнарыныга, 13 хоорайларга, оон иштинде чурттуң найысылалы Сан-Сальвадорга дайынчы операцияларны чоруткан. Тура халыкчыларның «Вексремос» радиостанциязының дамчыдып турары-биле алырга, Дуартенин ёзу-чурумунуң шерии 80 кижизин өлүткен болгаш балыглаткан.

МАНАГУА. Гондурас шериглер Никарагуа-биле кызыгаарга чаа чөнгээлээшкиннерни чоруткан. Ол чорук ийи чуртуң эразынга боочепсектиг месилдежиишкиниг үндүрүп кээп болур.

(СЭТА).

БОННА. Барыын герман эртемденнер болгаш инженерлер хүн энергиязын херек кырында барык-ла чидириг чокка мөөнеп чыып алыр болгаш одалга системазынга ону эн баштай ажыглаарын чедип алганнар. Ол энергия өскө каш айлар иштинде хевээр артар. Чайты үеде «чыгдыгаш» ол энергия кыжын бажыныарны чылыдар.

Леррахта (Баден-Вюртемберг черде) «Бошин-Солар» фирманың Макс Планкынын институду-биле кады ажылдап кылганы ол приборун чоокта чаа ГФР-ниң найысылалынга дедип көргүскен.

Г. КУЛЬБИЦКИЙНИҢ
Чотоову.
(СЭТА).

Кадыкшыл — байлаавыс

«СИЛЕРГЕ МӨГЕЙДИВИС»

Бодунуң хамаатты болгаш профессионал хүлээлгезин ак сеткилдиг база шынчы күүседип чоруур бүүкүйг эмчилер аравыста хөй. Оларның биригээнге Барыын-Хемчик районнуң төв эмнелгезинде чыттырып эмизер уруглар салбырының эргелекчизи Розалия Васильевна Ёнаны хамаарыштырып болур.

Улуг-Хемниң Чаа-Хөлге башкы кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген өскен уруг ортумак школаны доскаш, чедип аар дээн күзелин уламчылап, Красноярскиниң эмчи институдунче өөренип киргеш. Берге, солун студент 6 чылдар билдиртпейн эрте бергеш. Баштай Бай-Тайганың район төвүнге, оон соонда 6о районнуң эмнелгезинде чаштарның кадык камгалаар харыысалгалыг хүлээлгезин күүседип келгеш, ол.

Новокузнецк хоорайга мергежил бедидер курстарны барып эрткеш, чаштарга бодаа таваржыр ижин-шөйүүдү зарыгларын эмнээр салбырының эргелекчизинге томуйлаткан. Ол ажылга кирге-де, алаан каш чылдар эрткен.

Хоочун эмчи, коллективте профсоюзтуг комитетинин даргазы Селикмаа Николаевна Сендаштың сүмелээнии ёзугаар Розалия Васильевнаның салбырынга чедип, боду-биле ужуражып, ажыл-ижин сонуургаан таныжар аргалыг болдум. Анаа 14 харга чедир зарыг уругларны хүлээп алыр. 30 өрүн турар кылдыр таарыштыр тутканы палаталарга чыттырар уруглар саны чамдыкта 40 аажа боорин. Ыраккы Мөңгүн-Тайга, Кара-Хөлден база келгилээрин эмчи чугаалады. Оларны эмнээр, ажаар, характаар ажылды болуудан ангыда. Кызыл, Улан-Үде, Барнаул хоорайга училищелер доскулаан 12 медицина сестралары, фельдшер, 14 ажылчын эдлчет бүүгаар дүн, хүн чок кылын турар. Кижи бүрүзүнүң бодхарыысалгазын бедидип, негелдеп шыгыыраткан түнелиннде, чаштарның алдыртайын хорааар таварылгаларны эрткен чылдарга турганындан оранчок кызырылган. Боду-нуң идегелиг дузалакчызы кол сестра Серена Даваа, сестралар Марта Кара-Сал, Зинаида Хертек, Лидия Мөңгүн болгаш өскелерни-даа эмчиге мактады.

Р. В. Ёнаа — партболуктүн даргазы. Коммунистерниң авангардчы ролүн бедидип, профсоюзтуг болгаш комсомол организацияларының ажылын экижидип, быжыг коллективти тургузарынче кол кичээнгейин салып турар.

Негеп чалашканы сагыш-сеткилин дувуредип чоруур четпестерни база чугаалады. Чугула эмнер-биле хандырыга уруктелиишкинге таваржыр. Повар мергежил чок кижилерниң зарыг уругларга белеткеп турар аъш-чемнинин ассортиментизи, шынары чамдыкта багай. Кадрлар-биле ажыл кошкак. Уруглар эмнелгезинин кол эмчизинде берге зарыглыг уруглар салбырында томуйлаткан дээди артемниг кижилерниң ажылынга кыспас, негелде, харыысалга чок чоруун ол чогуур өйүнде эскерип, дарый хемчег алырын негеп турары чоптуг.

Розалия Васильевна уругларның зарыг чоруун болдурбас дээш ада-иелер ортузунга профилактиктиг ажылдарны чорудуп, «За асбест», «Хемчиктиң сылдызы» соревнованнарның арынарынга сүмелерни парладып, лекция, беседаларны немүүп келгеш, Эмнелге салбырының комудалдар болгаш саналдар депте-ринде ада-иелерниң өөрүп четтиргенин илереткен сестери хөй болду. Оон биригээнде мынчаар бижээн: «Медерел чок келген оглуусүүн чаныга дүн, хүн чок олуруп, эмнеп, өлүмден камгалап алганымар дээш, Розалия Васильевна, силерге чавыс мөгейдивис. Сарыглар Володяның ада-иези.»

Аажок биче сеткилдиг, сагыш човангыр, мергежилиг бердинген бүүнүг эмчизин чону хүндүлээр.

Александр ХЕРТЕК.

ЧУРУКТА: эмчи Р. В. Ёнаа аныядаар кабинетинде.

Чылбак-оол КАРА-САЛДЫҢ фотозу.

Интернационалчылар бис

НАЙЫРАЛ — ЭРГИМ СӨС

Ада-чурттуң Улут дайынының киржиччилери мен. Өскен, төрөөн черим Кав-Хемниң Бүрен-Хем суур. Ынчан бистиң суурувусту Зубовка деп адаар. Сес-ле өреге турган чүве. Школа бар эвес, кожаныда суурже чадаг кылаштан турган, мүн-не чедиг классты доостум. Ынчан школага бисти тыва дылга адаан өөредир турду. Харын-даа чугаа өөреп-рениң дептери-даа бар. Оон автору Александр Пальмбах баткы.

Тываларлар-биле ажок харылажыксаар, оларның өг-лериниге барып, ажы-төлүү-биле ойнап, хойтпак ижип, тараа чип турар мен. Өөрүм тыва ооллар база бистиң бажыңывыска кээп, кады ойнап, балыктап, суттга эптип турган бис. Черле ынчаш ажыл, амыдыралывыс чаңгыс апаргай. Орус чуруттакчылар МАЭ-дер кежигүннерин, Аңаа тыалар база кирип турган чүве.

1936 чылда ада-нем-биле ССРЭ-же чоруй бардывыс. Челябинск областында шерингинженер училищениң курсантызы болу бердим. Дайын эгелей бергенде сапёрлар ротазының командирлери апардым. Берге чыларда сапёрлар кезээне турдум. Дайын кижилерге чүгле мысыны, өлүм-чидимин көргүзер боордан башка, кандыгдаа эки чүвени бербеен билдингир. Мыныгыт таварыгында бот-боттарынга дузалаалыын негеттинер. Советтер чуртунче хаалган фашизмге делегейниң дөпшөлдөлги кижи төрөдгөтеин шунту удур тура хадыышкан. Оон иштинге Тываның арат чону база кирер.

Дайын эгелээн дораан тыва чоннан ыныы-бүрү белек Кызыл тергите кирип эгелээн. Акша-төгерик, мал-магаандан эгелээн, далган-тараа, ийик-хөп дээш чүүү чок дээр.

Дайынның кидин түүн чыддарында сапёрларның батальон командири болуп, Украинаның дайын шеддеринге цементерниң арттырып кааны миналарын ажыдып турдувус. Тываларның чоруткан бодаа Украинага кээп турган. Аяа төвүзе мөзүн төрөөн черимден, чаштыы шаанны кады ойнап өскен өөрүмнүн белек кээп турарын ынчан билип турдум. Кижиниң сагыш-сеткили дыка кедрүүр боор чүве.

Мен машка дайын үезинде чүүү кергенимни, кана, канчаар демиссежип чораанымны бирдем-бирээ чокка бижиир диведим. Дайыдаштан чыддарымны, кергенім өлүм-чидимни, өөрүшкүүм, мунгаралды бижиир болза, бүүн тоожу болур. Ол дугайын сакыгыдаалы. ССРЭ биле Австрияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Андрей Тимофеевич Болотов, ады XVIII үс чылдан чагаалар». 8.35; 9.35 — «Бистиң долгандыр турар бойдус. 1 класс. Мергежилдер шупту херек. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Немец дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — Чаңгыс дүүнүр аныанда куштар болгаш арактаннар. 10.35; 11.35 — Тоогу. 9 класс. Ленинниң «Искрازы». 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Кан канчаан катканыл». Уран-чечен фильм. 3-кү серилзы. 13.10 — Медээлер. 13.20 — «Сээн сонуургалларын ораны». 13.40 — 15.05 — «Хенертен манаваанда». Уран-чечен фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.45 — «Комсомолчу чалыс назынным». ВЛКСМ-ниң 70 чылынга тураскаттаан номчукчулар конкурузунуң түнелиннүүдүрери. 19.15 — «Адаа төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сегдээн сес — кертken ыяп». Хүн айтырыларынга. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Бразилиянын архитектору болгаш хейниги ажыдакчылы Оскар Нимейеринин дугайында док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—22.45 — «Кан канчаан катканыл». 3-кү серилзы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреады С. Стаддер. 18.55 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 19.30 — «Музыкалыг киоск». 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 19-та

«НАЙЫРАЛ»: «Зеркало для героя» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20, «Бобби» 13.00, 16.00, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Живая радуга» 9.30, «Все мы немножко лошади» 11.00, 13.00, «Артист» 14.40, 17.40, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маленькая Вера» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мисс миллионерша» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

агаар

Республикага биче булуттаар. Өл хар чаар. Хат күштелир. Дүне агаар 3—8, чамдык черлерге 11—16 градус соор. Хүндүс 2—7 градус чылыг болур. Чамдык черлерге 1—6 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Өл хар чаар. Хат күштелир. Дүне агаар 6—8. Хүндүс 2—4 градус чылыыр.

Хоочуннуң бодалы

КАНЧААР ЧОРУТСА ЭКИЛ?

Күш-культура болгаш спортту сайзырадыр талазы-биле айтырыгны Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң докторлаалы комиссиязынга көрүп турарын коочут шын деп бодаар мен. Ол комиссияга Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитетиниң отчёдун дыңнаанны аажыдар.

Ынчалза-даа чурттакчы чонну эвиледеп, спортту массалыг болдурарынче ажыл кошкаш турар деп бодаар мен. Улут маргылдаалларга ёзулут спортчулар киржир, а спортка хандыкшылдыг уламды берген улус оларны кааб боор-дур. Ынчангаш кижи бүрүзү киржир кылдыр массалыг оюнналарга эвиледеп кеерүүнүң аргаларын дилеп тыварын үе негеп келген.

Моон мурнунда кандыг турганы? Чайлаларга оюн кодан чаңгыс черге чайлаар чүве болгай. Кол ажылывыс — мал ажылы болганда, оон продуктуларын боттарывыс хол-биле кылып ап турдувус. Дуктен кидис салыр, суттен ааржы, чөкпек, курут, саржагны кышкы чем кылдыр белеткеп ап чораан. Чайгы үеде дук салыр дээнде бир өөрт чыгып алган, дуктуң дыңын эгелээрге, он хире кижи саваштаар. Кидис кылыры база бир байырлал. Баштай бөгбалар чарыштырар. Оон соонда мөгелер хүрештирер. Шүүлгеге мөгеге өлүрген хойнуң бажын өрттеткен бөөр, ады ужа, төш-биле-даа шаныаар чүве-ле болгай. Улуг-улут кижилер шыдыраалаар, шаза-чуртунуң Улут дайынының киржиччилери мен. Өскен, төрөөн черим Кав-Хемниң Бүрен-Хем суур. Ынчан бистиң суурувусту Зубовка деп адаар. Сес-ле өреге турган чүве. Школа бар эвес, кожаныда суурже чадаг кылаштан турган, мүн-не чедиг классты доостум. Ынчан школага бисти тыва дылга адаан өөредир турду. Харын-даа чугаа өөреп-рениң дептери-даа бар. Оон автору Александр Пальмбах баткы.

Тываларлар-биле ажок харылажыксаар, оларның өг-лериниге барып, ажы-төлүү-биле ойнап, хойтпак ижип, тараа чип турар мен. Өөрүм тыва ооллар база бистиң бажыңывыска кээп, кады ойнап, балыктап, суттга эптип турган бис. Черле ынчаш ажыл, амыдыралывыс чаңгыс апаргай. Орус чуруттакчылар МАЭ-дер кежигүннерин, Аңаа тыалар база кирип турган чүве.

1936 чылда ада-нем-биле ССРЭ-же чоруй бардывыс. Челябинск областында шерингинженер училищениң курсантызы болу бердим. Дайын эгелей бергенде сапёрлар ротазының командирлери апардым. Берге чыларда сапёрлар кезээне турдум. Дайын кижилерге чүгле мысыны, өлүм-чидимин көргүзер боордан башка, кандыгдаа эки чүвени бербеен билдингир. Мыныгыт таварыгында бот-боттарынга дузалаалыын негеттинер. Советтер чуртунче хаалган фашизмге делегейниң дөпшөлдөлги кижи төрөдгөтеин шунту удур тура хадыышкан. Оон иштинге Тываның арат чону база кирер.

Дайын эгелээн дораан тыва чоннан ыныы-бүрү белек Кызыл тергите кирип эгелээн. Акша-төгерик, мал-магаандан эгелээн, далган-тараа, ийик-хөп дээш чүүү чок дээр.

Дайынның кидин түүн чыддарында сапёрларның батальон командири болуп, Украинаның дайын шеддеринге цементерниң арттырып кааны миналарын ажыдып турдувус. Тываларның чоруткан бодаа Украинага кээп турган. Аяа төвүзе мөзүн төрөөн черимден, чаштыы шаанны кады ойнап өскен өөрүмнүн белек кээп турарын ынчан билип турдум. Кижиниң сагыш-сеткили дыка кедрүүр боор чүве.

Мен машка дайын үезинде чүүү кергенимни, кана, канчаар демиссежип чораанымны бирдем-бирээ чокка бижиир диведим. Дайыдаштан чыддарымны, кергенім өлүм-чидимин, өөрүшкүүм, мунгаралды бижиир болза, бүүн тоожу болур. Ол дугайын сакыгыдаалы. ССРЭ биле Австрияның шилиндек командалары.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — «Андрей Тимофеевич Болотов, ады XVIII үс чылдан чагаалар». 8.35; 9.35 — «Бистиң долгандыр турар бойдус. 1 класс. Мергежилдер шупту херек. 8.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Немец дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — Чаңгыс дүүнүр аныанда куштар болгаш арактаннар. 10.35; 11.35 — Тоогу. 9 класс. Ленинниң «Искрازы». 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Кан канчаан катканыл». Уран-чечен фильм. 3-кү серилзы. 13.10 — Медээлер. 13.20 — «Сээн сонуургалларын ораны». 13.40 — 15.05 — «Хенертен манаваанда». Уран-чечен фильм. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.45 — «Комсомолчу чалыс назынным». ВЛКСМ-ниң 70 чылынга тураскаттаан номчукчулар конкурузунуң түнелиннүүдүрери. 19.15 — «Адаа төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Сегдээн сес — кертken ыяп». Хүн айтырыларынга. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Бразилиянын архитектору болгаш хейниги ажыдакчылы Оскар Нимейеринин дугайында док. фильм. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—22.45 — «Кан канчаан катканыл». 3-кү серилзы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреады С. Стаддер. 18.55 — Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге. 19.30 — «Музыкалыг киоск». 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 19-та

«НАЙЫРАЛ»: «Зеркало для героя» 9.00, 11.50, 14.40, 17.30, 20.20, «Бобби» 13.00, 16.00, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Живая радуга» 9.30, «Все мы немножко лошади» 11.00, 13.00, «Артист» 14.40, 17.40, 20.40 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маленькая Вера» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мисс миллионерша» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

агаар

Республикага биче булуттаар. Өл хар чаар. Хат күштелир. Дүне агаар 3—8, чамдык черлерге 11—16 градус соор. Хүндүс 2—7 градус чылыг болур. Чамдык черлерге 1—6 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Өл хар чаар. Хат күштелир. Дүне агаар 6—8. Хүндүс 2—4 градус чылыыр.

ДУРЖУЛГА СОЛЧУУШКУНУ

Чылдың-на совет-моол өөмырал айлары эртеп чаңчыл апарган. Кожа-хелбэ чурттан турар улуска дыка-ла ажыктыг. Бистин Тес-Хем район МАР-ның Тес сумузу-биле социалистиг чарыштыг. Туе черлериң будурулге коллективтери база адаан, организация черлери боттары ужуражып, арга-дуржулга солчуп турар.

Чоокта чаа Тес сумузундан моол өөнүктер Самагалдай суурга дуржулга солчуп келгеннер. Келген валчыларның сонуургалының аайы-биле организациялар чылыг-чымчак уткуп алганнар.

Ылангыя улус судунга болган ужуражылга солуп эрткен. Улус судуны Доктар Ондаровка Оюн-Бартан келгеш валчыларга ажылагыйынны арга-дуржулганы допчузу-биле таныштырган.

«ССРЭ болгаш МАР — совет номнарда» деп делегелгени организастаан. Ном бүрүзү оларның сеткилин өөрткен.

Келген валчыларга улус судунуң ажылдаачыларыбиле улус төлээлериниң каттышкан концертин бараалгаткан. Залда олурган моол өөнүктер бот-тывылыг артистер-биле кады «Төрөөн Тыва» «Улаан-Баатор — Москва» деп мөлдерни ырлажыргга. эш хуунуң сеткил илерээшкини кестип турган. Дараазында валчылар боттарының концертин бараалгаткан.

Клара ЧИММИТ.

ЧАҢГЫС ТАЛАЛАП БОЛБАС

Аныяк шулукчу П. Куулар чаа номун «Өгбелерим чуруу» деп, бо автор бодунуң өөрүн мурнай бергенин С. Молдурга № 228 «Шында» чап үнелээнинге катчыр мен. Кол-ла чүве — автор бүрүзү үеден, амыдыралдан хөөгдаваас ужуруг доозин кеску совет критиктер, литераторлар өөредип турар. П. Куулаврың чогаадыкчы чеднишкиннерин С. Молдурга бирдембиссэ чокка санап ыаарыкап телээде, ону катаптаарга, номчукчуга солуп эвес деп бодадым, ынчангаш чамдык эскерилгелерим маңаа киноокеедим. Чүге дээрге негелде кажан-даа өөредилгиг болгай. «Өөскүс» ужук-даа чаетырыы номчукчуга хаалыг, будулгаазыныт апаарын билир бис. 48-ки аймада мынды утказы билдинмес, чиптим эдхээртиг киргенин көрөөли:

—«Мен-даа, сен-даа
мөчүп келер бис.
Мелегейлер — читтиг
дижир.
Дайын келзе,
мөртүүвүсту
Таптай башып каарын
ыгаан...»
(«Диптих»).

Мында чогум кымнар өмелегейлер — читтиг дижирин билдинмес. Дайыннар бе ады ажаанныгдар бе? Диптыкызын кел дивизи дайынчыр бе, ады иштики өжээргектер бе? Бо эдхээртиг тодаргай эвес деп бодаар-дыр мен. Оон мындай аңаа чоок мынды олуруулар база бар.

«...Өлүп калыр өйүм
бээрге,
Өлөрөргөн мөгүлүг херел
Октаргайным ханыыдыче
Олчаан чидим, тилим
бөөр...»
(«Сылдыгымы»).

Мында утказы чигаанныг эдхээртиг киргенин артык, делегейде мөгүе чүве чок дээрге билдингир, ынчалзажок эки херек элеп читпес болгай.

Оон ындай «Амдыгымда, үе барда» деп шулукту мөгүе таймыгны хөөгөр арттырарынга турасхаткан (политиктиг шулук), оон түүнел строфазында мынча дээн:

«...Амдыгымда, өскен
өгже орук бүтүүн.
Аваа сугже баштайгы
ис уңдуруп бөөр.
Амдыгымда сугдуг карааа
дежилбээнде,
Амдыгымда, үе барда,
хөделиили!

Мында «өскен өгже» эвес, а кошкен өгже дээр турган-дыр, маңаа редакторлаан кижи баа бурууллуг болганын айтыкаадым. Ынчангат даралызында уйсе чогаалдарынга далаш болбазын күзедим.

Санды САНДАН.
Номчукчу.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

АКША-БАРААН ОЙНАП АЛЫР САЛЫЫШКЫННАР

1988 чылдың октябрь 1-де Смоленск хоорайга болган акша-бараан ойнап алыышкынныг салыышкыннар талазы-биле ойнап алыышкын тиражының ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң девискээринде ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының бүтү албан черлериниде акша-бараан ойнап алыышкынныг салыышкыннар талазы-биле сапнарның дараазында дугаарларына ойнап алыышкыннар таварышкан.

Агар саннар №№	Салыышкынның өртүмак түүнүге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Агар саннар №№	Салыышкынның өртүмак түүнүге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли
В—010	чээрби беш	В—545	чээрби бет
В—046	чээрби беш	В—577	чээрби беш
В—107	үүс	В—600	ийи үүс
В—143	чээрби беш	В—672	чээрби бет
В—169	Чээрби беш	В—692	чээрби беш
В—205	чээрби беш	В—758	чээрби бет
В—279	чээрби беш	В—789	чээрби беш
В—307	чээрби беш	В—804	чээрби бет
В—340	чээрби беш	В—840	чээрби беш
В—398	чээрби беш	В—887	чээрби бет
В—411	бежен	В—948	чээрби беш
В—456	чээрби беш	В—999	бежен
В—519	үүс		

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлериниде агар саннарның дугаары 1000-даан хөй апарган таварылгада дараазында мүнгарга ойнап алыышкын баштайгы мунда ыышкаш дугаарлар ойнап алган, өскээр чугаалаарга, №№ В-1010, В-2010, В-1046, В-2046, В-1107, В-2107 болгаш оон-даа өске.

Комиссияның даргазы — улус депутаттарының Смоленск хоорай Советиниң күүскомунуң даргазының ораалакчызы Т. М. ТРИФОНК.

Комиссияның харыысалгалыг секретарь В. Н. КАРЧЕВСКИЙ.

ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ САЛЫЫШКЫННАР

1988 чылдың октябрь 1-де Смоленск хоорайга болган ойнап алыышкынныг тиражтың ШҮҮШТҮРҮЛГЕ ТАБЛИЦАЗЫ

РСФСР-ниң девискээринде ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлериниде ойнап алыышкынныг салыышкыннарының дараазында дугаарларына ойнап алыышкыннар таварышкан.

Агар саннарның №№	Салыышкынның өртүмак түүнүге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли	Саннарның №№	Салыышкынның өртүмак түүнүге хуу-биле ойнап алыышкынның хемчээли
А—1000	чээрби беш	А—557	чээрби бет
А—67	чээрби беш	А—578	чээрби беш
А—111	чээрби бет	А—611	ийи үүс
А—127	чээрби беш	А—677	чээрби бет
А—175	чээрби беш	А—709	чээрби бет
А—233	бежен	А—750	чээрби бет
А—249	чээрби беш	А—786	чээрби беш
А—292	үүс	А—804	чээрби бет
А—354	чээрби бет	А—863	чээрби беш
А—376	чээрби беш	А—889	үүс
А—432	чээрби бет	А—934	чээрби бет
А—470	чээрби беш	А—988	чээрби беш
А—486	бежен		

ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының албан черлериниде агар саннарның дугаары 1000-даан хөй апарган таварылгада дараазында мүнгарга ойнап алыышкын баштайгы мунда ыышкаш, дугаарларга таварышкан, өскээр чугаалаарга, №№ А-1067, А-1111, А-2111, А-2000, А-3000 болгаш оон-даа өске.

Комиссияның даргазы — улус депутаттарының Смоленск хоорай Советиниң күүскомунуң даргазының ораалакчызы Т. М. ТРИФОНК.

Комиссияның харыысалгалыг секретарь В. Н. КАРЧЕВСКИЙ.

ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди болгаш ортумак өөредилге черлериниң хүндүлүг салбырларынга курсантылар чыын алырын Тыва АССР-ниң ИХМ чарлап тур.

Өөренир хуусаазы: дээди школаларга дөрт чыл, ортумак школаларга — ийи чыл.

Школалар ИХМ органнарынга ажылдадыры-биле дээди болгаш ортумак юридиктиг эртемнит специалистерни белеткеп турар.

Хүлээп алырының негелдерери:

Омскиниң, Волгоградтың, Горький-ниң, Рязаньның, Уфаның, Тюменьниң, Хабаровскиниң дээди школаларынга, Ленинградтың Политиктиг дээди училищезинге, а ол ышкаш Москваның, Новосибирскиниң, Красноярскиниң, Брянскиниң, Калининградтың, Воронежтиң, Краснодарның, Владимирниң, Барнаулдың ортумак школаларынга, а ол ышкаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищезинге 30 хар чедир назылыг эр. Совет Армиязының хүрээлеңинге тергит албаныр эрткен, ортумак эртемнит, кадыкшылының талазы-биле ИХМ органнарынга ажылдап шылаар кижилерни хүлээп алыр.

Школага киреллер орус дылга болгаш литературага (бижимел), ССРЭ тоогузунге, обществоведениеге (чүгле дээди школаларга киреллер), а Ленинградтың болгаш Иркутскиниң өрт-техниктиг училищелерге киреллер тоогу орнунга математикага шылгалдалар дужаар.

Өөредилге черлерге киреллер нуазинер 1989 чылдың май 15-ке чедир Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар киллиниге эмчи комиссиязын эртери-биле келир болгаш дараазында документилерлиг болур:

кадыкшылының дугайында эмчи шынылгазы, ортумак эртемнинин дугайында аттестат (боду-биле), шергиг биледи азы кизи бижидилге дугайында хереченлел, соолгу ажылдап турган черинден азы өөренип (албан эрттирип) турган черинден будурулге болгаш партия-комсомол характеристикалы 3х4 см хемчээлдиг бөрт чокка 4 фото-чурук (булун чок), СЭКП азы ВЛКСМ хоорко-мунуан, райкомунуан өөредирге-биле чоруткан бижик.

Киреллиниң шылгалдаларын дужаары-биле Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар киллиниден бижик алганнарга Кызыл хоорайдан өөредилге черинин турар черинге чедир болгаш оон дедир ээрлиниң орун халас.

Дээди өөредилге черлерге киреллиниң шылгалдаларын август 10-даан 25-ке чедир, а ортумак өөредилге черлерге киреллиниң шылгалдаларын август 10-даан 25-ке чедир, а ортумак өөредилге черлерге — сентябрь 15-тен 25-ке чедир чорудар.

Конкурсту шыдап эрткен кандидаттарны дыңнакчылар кылдыр киир саналар болгаш оларны халас чем, идикхен болгаш общежитие-биле хандырар. Айда 40 рубль стипендия төлөөр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар киллиниден № 107 кабинеттен тодарадыр. Телефону — 92-3-88.

• • •

Республиканың типографиязының уругларын «Радость» клуву танцы, ыянтыры, национал хөгжүм хереселдери болгумнерге өөреник-биле бижидип алырын чарлап тур.

Силерни маңаа тур бис, уруглар!

• • •

Тыва АССР-ниң ИХМ кеземче хөрөө нетээр черинге, социалистиг өөнүү оорааары-биле демисел чорудар киллиске, милициянын участок инспекторларынга ажылдадыры-биле специалистер белеткээр талазы-биле ССРЭ-ниң ИХМ-ниң дээди курстарынга дыңнакчылар чыын алырын чарлап тур.

Хүлээп алырының негелдерери:

Дээди курстарга 30 хар чедир назылыг, дээди эртемнинг болгаш дээди өөредилге черлерин дооскан соонда бүдүн чартык чылдан эвээш эвес ажыл стажтыг ССРЭ хамаатыларын хүлээп алыр. Дээди өөредилге черин доосканының соонда шергиг албаныр эрттирген ажыл стажынга киир саналар.

Шергиг назыны четкеннерни курстарга хүлээп албас.

Дээди курстарга хүлээп алганнарга милиция лейтенантызы тускай эргени, а ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң курлавырда офицерлериге оларның эдилеп турганы шергиг адынаан куду эвес тускай эргени тыпсыр.

Дээди курстарның дыңнакчыларынга өөредилге эгелээн хүнүнден бөөр айда 75 рубль хемчээлдиг стипендияны болгаш тускай азымын азыыбиле шалыңны төлөөр.

Айтырыгларны Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң кадрлар киллиниден № 107 кабинеттен тодарадыр. Телефону — 92-2-55.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 19

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — «Бис-биле кады, бис ыткаш, бистен дээре кыла». ГДР-деи дамчыдылга. 9.35 — «Чаяна кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 4-кү серилзы. 10.40 — Медээлер. 10.50 — 11.20 — А. Меликов. «Ынакшыл дугайында легенда» балеттен үзүндүлер. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55 — Соңгу чүк улустарының амыдырал болгаш культуразының дугайында. 16.20 — «Чаңгыс рольда үш кижи» телефильмиин баштайгы көргүзүү. Белоруссиянын курсинин Я. Купала аттыг үлегерлиг театрының артизи Давыдьконун дугайында. 16.50 — Ульяновск телестудиязының программазы. 17.20 — Экин, музыка. 18.05 — Экономиктиг билиглерниң үндезинери. «Телеэко» журнал. 18.35 — Улусчу аялгалар. 18.45 — Бүгүн делегейде. 19.00 — Мультфильмнер. 19.20 — Бо хүннерниң почтазы. 19.55 — «Чаяна кыс Изаура». Уран-чечен фильм. 5-кү серилзы. 21.00 — «Үе». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Чех күрүне филармониязының симфониялыг оркестриниң концерти. 22.10 — Док фильм. 22.40 — Бүгүн делегейде. 22.55—00.50 — Бүт бөмбүү. Делегей чемпионадының шилиңге мар-

Адресиниз: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская куулмачуу, 100

ШЫНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: өөртүйже амыдырал киллиниин 3-36-82, совет тургузут киллиниин 3-37-11, үлегер киллиниин 3-36-73, чаяа киллиниин 3-39-03, культура киллиниин 3-39-15, кодээ ажыл-агый киллиниин 9-41-16, соорал айтырыглар киллиниин 3-4,-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериядың 3-43-41.

Солуун келбейн бергенде 2-32-75-ке болгаш

Чыгаа 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Солуунуң индексиин 64241. Тиражы 24637 экз

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер өөр полиграфия болгаш ном садымаа керектерниң талазы-биле күрүне комитетинин типографиязы Кызыл, Шетинкин биле Кравченко куулмачуу, баазын № 1

Чаргыг № 194. ТС — 00695

Доозуп-уланда
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкин

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 242 (13842) | 1988 чылдың октябрь 20, четверг | 1925 чылда үндезилеттинген. | Өртээ 3 копеек

ЧЫЛДЫ ДООЗУП ТУРА

•ХОВУ АЖЫЛДАРЫНЫҢ ЧАМДЫК ТҮҢНЕЛДЕРИ•

1988 чыл доостурунга чедир ийи ай он хонук арткан. Ынчалза-даа республиканың хову ажылдакчыларының бо чылгы түңнели колдуунда билдине берген. Бистің мурнувуста күскү хову ажылдарының дугайында Тыва АССР-ниң Агроөлетпүркүркомунуң медээзи: тараа культураларының дужүдүүн талазы-биле районнардан улуг-хемчилер бирги черде болуп, бир гектардан 17,0 центнер дужүттү ажаап алган. Ол дээрге эрткен чылдаазындан 4 центнер хөй болган. Ниитизи-биле 18140 гектар тарылга шоалдыг район мурнуку чылдаазындан чеже центнерни артыкка алганын санаары белен.

Бо дээрге Улуг-Хем районнуң девискээринге түгле чаъсчайыктың хөй болганы эвес, харын чер ажылының культуразын бедидип, интенсивтиг технологияны шингээдип турарының ачызы-дыр. Эң ылаңгыя «Куш-ажылдың хоолуу» совхоз (директору Б. Седей, кол агроному В. Лобаченко) дужүттү бедидер талазы-биле черле элээн хемчегларни ап келген. Оон түңнелинде ук ажыл-агый бо чылын гектар бүрүзүнден 21 центнер тараа культураларын өстүрүп ажааган. Ында Анатолий Натпит-оолдуң удуртканы бригада бот-орулга-чарылга ёзугаар үш чыл ажылдап турар. Черни шын суггарып, чемиштидип, урезнина хынамчалдыг белеткен, черле технологияны шын сагып турган, ол коллектив бир гектардан-на бо чылын барык 30 центнер тараа культураларын алган. Бо дээрге дыка эки көргүзүг-дүр. Бот-орулга-чарылга кижилерни каттыштырган, алыс дужүт дээш, бригаданың бүгү кежигүннери харыысалгалыг. Олар күскү суггатты база ажыглап турар.

Бо чылын Каа-Хем районнуң совхозтары черле шөру ажылдаанын демдеглээр херек. Ажылды түңнээрде ону эрткен чылдаазы-биле деңнээр апаар. Каа-хемчилер 1987 чылда бир гектардан 6,9 центнер дужүттү алган турган, бо чылын 12,3 центнер болган. Бо болза республикада беш дугаар көргүзүг-дүр. Мурнуку чылга бодаарга, районнуң девискээринге чаъс харын эки болган, ынчалза-даа колла чылдагаан ында эвес, частырыларга өөренир дээри шыкаш, Каа-Хемниң тараажылары ёзулуг-ла практиктиг түңнелди үндүргеп, кызымак ажылдаан. 1987 чылда олар арганар турда-ла суггарылганы чөп ажыглаан чадаан, бо чылын дээштиг хемчеглерни аган. Эң ылаңгыя «Бурунгаар» совхозтуң хову ажылдакчыларының чедишкиннерин мактаанар арга чок. Олар тараа культураларын бир гектарга онаштыр эрткен чылдаазындан 6,4 центнер хөй-иу алган. Ол шыкаш «Ленинчи орук», «Улуг Октябрь» база «Енисей» совхозтар шыырак дужүттү ажаап алганнар.

Мурнуку чылдарда дег, сүт-хөлчүдер бо чылын база-да эки дужүттү ажаап алган, ында тараа культураларының бир гектарындан 15 центнер болган. Эрткен чылдаазынга четпээн.

Бо чылын республика ниитизи-биле 30 муң тонна тарааны күрүнеге дужаар ужурлуг турган, ол дээрге бисте чыл санында, бо бешки чыл дургузунда доктаамал планнаан болур ужурлуг. Амгы үеде 41 муң тоннаны дужаагаан, ынчангаш дөрт чылдың даалгазын ажыр күүсеткен. Күрүнеге тараа дужаар талазы-биле Таңды, Кызыл, Каа-Хем районнарының совхозтары шылгараан. Таңдыжылар 10 муң тонна тараа дужаар турган, ам 15 муң тонна ажырган.

Тараа ажаалдазы эгелээринің мурнунда чамдык ажылагый-ларның, эң ылаңгыя, Каа-Хемниң совхозтарының удуртукчулары күрүнеге дужаарга, оон өртээ чежел, шынар база пландан ажыр дужаарга, кандыг-кандыг артык өртектерлиг болурул дээр дугайын билбес болганнар. Ол талазы-биле Агроөлетпүркүрком база Тываның тараа продуктулар эргелеп ажыл-агыйларга эки таймылбырлап дыңнаттаан, а кол-ла чүве болза ажыл-агыйларның удуртукчулары, специалистери ол дугайын сонуургаваан. Бот-орулга-чарылга, бот-ажыаланышкын үезинде өртектерге оларның ындыг сонуургал чогу черле элдептиг. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Президиуму өртектер талазы-биле солунга тайылбыр бээр дугайында Тараа продуктулар эргелелиниң начальниги С. М. Неделипге айтышкын берген турбуже, ол ону күүсетпээн.

Амгы үеде ажыл-агыйлар күрүнеге тараа дужаарын, урезни база мал чемин солуп алыры-биле тарааны дужаарын уламчылаавышаан турар.

Бо чылын «Хемчик» совхозтуң тараажылары черле дыка эки ажылдаанын демдеглевес арга чок. 1082 гектардан эргі-бардыкчылар бир гектарга онаштыр 21,8 центнерни ажаап алган. Ол дээрге эрткен чылда турганындан барык 10 центнер хөй. А чогаадакчы-чаартыкчы механизатор Мартан-оол Чалампович Саазының удуртканы бот-орулга-чарылгалыг звено интенсивтиг технология-биле тараан 100 гектар кызыл-тае шоалуңуң бир гектарындан 37,7 центнер дужүттү алган. Бо болза чүгле ол районда эвес, харын ниити республикада безин эң эки көргүзүглерниң бирээзи-дир. А бир эвес ол ажыл-агый ниити 1082 гектар тарылга шоалунге интенсивтиг технологияны ажыглаан, оон бир гектарындан ынча хөй дужүттү алган турган болза, чеже тоннаны немей ап болурул, совхозтуң касеазынга дыка-ла хөй орулга кирер ужурлуг.

А «Хемчиктің» кожазы — «Барлык» совхозта Федора Саазының удуртканы бот-орулга-чарылгалыг звено бир гектар картофель шоалунден 200 гектар дужүттү өстүрген. А «Хемчик» совхоз бир гадаа 73,5 центнерни алган. Бо ийи кожа ажыл-агыйның чер ажылында көргүзүглерин деңнеп көрээлиңер: бирээзи тараадан, өскези картофельден эң чаагай дужүттү алган. А бир эвес олар бо культураларны өстүрер, тарыыр, ажаар талазы-биле бот-боттарының дуржулгазын барын көрүп, солушкан болза, кандыг түңнел турар ужурлугул? Дуржулга шуут чашыыста, а ону тоон көрбее деп чүвениң үржүү ол-дур. «Барлыктың» звенозу үш чыл улаштыр картофельден шак ындыг эки дужүттү ап келген.

Черни эки ажаар, хайгаараар-да болза ол дужүттү харам чокка бээр деп түүлду бо ийи кожа ажыл-агыйларының дуржулгазы бадыткан турар-дыр.

Бо чылын бистің картофель, ногаа талазы-биле дужүдүүс черле пат болган. Картофельди 1 гектардан 48,1 центнерни республика ажаап алган. Барыын-Хемчик, Бай-Тайга, Сут-Хол, Чөөн-Хемчик—кожа районнар-дыр. Ында черниң хөрүшү, суг-суггады-даа барык дөмей. А барыын-хемчикчилер бир гектардан 88 центнер картофельди ажаап ап турда, оларның кожаларында 32-ден 43-ле центнер болган. Бо чүл? Ийнги хлеб деп адап турарывыс чемни тарып өстүрериниң технологизазын сагыварывыстың бадытказы ол-дур.

Капуста талазы-биле «Кара-Хаак» совхоз черле шыырак дуржулгалыг апарган. Бо чылын чамдык шоалдерден 300—500 центнер дужүттү алган. А ону садыг организациялары өөртүп чадажып турар, автомашиналар чедишпес. Эрткен чылын кара-хаакчылар дыка хөй капустаны октаан болгай. Бо чылын ындыг чорук база катаптаар чыгыы туруп турар. Черниң кежиин шак ынчалдыр чоогаар болбаан бе? Чок. Биске ындыг аргени кым-да бербээн. Өстүрүп алган дужүдүн безин ажаап, шыгжап чадап турар деп түүл байы хире буруу-дур, бодап көрээлиңер.

Ногаа аймаан Чөөн-Хемчиктің ажыл-агыйлары чүгле 16 центнерни ажаап алган. А оларның кожазы, арт-сын ажыр, бедик девискээрде турар Өвүрүңүң совхозтары безин чөөн-хемчикчилерден хөй дужүттү өстүргеп. Бот-орулга-чарылга, эде тургустунуушкун дугайында чугаалажып-ла турар болгай бис. А херек кырында бистің чамдык көргүзүглеривис ындыг болуп турар-дыр.

Чер ажылдыглар күскү чер аңдарылгазының планын база долузу-биле күүседир ужурлуг. Ол дээрге чыл планынга хамааржыр болгай. Бо талазы-биле бисте байдал дүвүренчиг. 131805 гектарны аңдарар турган, оон чартык кезиин безин күүседип четтикпээн бис.

Бистің республиканың совхозтары чер ажылының талазы-биле чылдың даалгаларын шак ындыг көргүзүглер-биле доозуп турар-дыр. Эки дуржулгалар бар, ону өскүдүп турган, четпеетерни чайладыр—сорулга ол.

МЕДАЭЛЕР

КОЛЛЕКТИВТИҢ ҮЛҮҮ

Шагаан-Арыгда суттарылга система эргелелиниң коллективи планныг даалгаларын болгаш социалистиг хүлүүлгелерни доктаамал ажыр күүсеп келген.

Бо чылдың эрткен 9 айларында 108 муң рубльдүн ажылдарын кылыр турган, 112 муң рубльге боттандырган. Оон ниитинде ажыл-агыйлар аразында ажылдар чорудар цех 40,6 муң рубльге, эргеелдің иштинге ажыл чорудар цех 71,4 муң рубльге күүсеткен. Хоорайда одалга системазының суг сорудар Сенекте станциялының гидротехниги Үйнүү Шаравиниге удурткан оператордар Бек-оол Үйнүкай, ийнги станциядан Дойду Тогаакпан эки ажылдаан. Куш-ажылчы чарышка эргелелдің хоочуу—экскаватор машинизи Ирил-оол Шаңгыр, бульдозерист Хураган-оол Түлүш, суттатчы Дадар-оол Намшой, аныяк ажылчыннар Геннадий Мандып-оол, Артем Хайдып тиилекчи болган.

Эргелелде Шивит-оол Довгак-биле Алексей Ондар контораның үүрмек сентелгеани кылыш, иштики, даштыкы шеверлел ажылдарын дооскан.

КУРГАДЫП ТУРАР

«Найырал» совхозтуң тараажылары еске ажыл-агыйларны соцнап дужүт ажаалдазынче кирзе-даа, ыскыа хуусавда 4500 гектар шоалден 7800 тонна тарааны ажаап алган. Күрүне шыгжамырынче 2000 тоннаны уруп, мал чемиге орнаары-биле 1000 тоннаны өөртүп чоруткан.

Хову корабльдериниң башкарыкчылары Чамбал Марташ-оол, Кенден Дадар-оол, Чалапай Шаравин, ховудан шаңче тараа өөртүрүнге чодаачылар Сергей Балчый, Андрей Каваа хүнде үлүүн доктаамал ажыр күүсеткеш, социалистиг чарышка тиилдиннер.

Шаңчының төп шаңында хоочун ажылчыннар Сетбе Кара, Далаа Ховалыг оларга удурткан звеноларын арткан тарааны кургадып, аштап, арыглап турар.

Вячеслав МОНГУШ.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

М. С. Горбачев болгаш Бразилиниң Президентизи Жозе Сарней октябрь 18-те шелээ үш шак иштинде беседа кылган. Оларны бир-ле дугаар ужуражып турар болганда бодунуң иштики болгаш даштыкы политиказының концептуальдыг үндезиннери-биле бот-бодуун таныштырары эргежок чугуда деп көргенивер.

Ийи талалыг экономикуг, эртем-техникиг, культура солчуушкуннарының перспективаларын болгаш арганарын принципиалдыы-биле чугаалажып көргени, анаа тодаргай түүлдерни болгаш чаа хевирлерни немеп киргени чугаалажылгының чугуда кеза болган.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң өмүнээзинден Ж. Сарнейге болгаш оон кадайынга алдар кыдыр дүштеки шайлаттаны кылган.

Анаа совет талаадан М. С. Горбачев кадайы-биле, В. А. Медведев, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, А. И. Лукьянов, албаның еске-даа кижилера киришкен.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаада үеинде М. С. Горбачев болгаш Ж. Сарней чүве чугаалаанар, ону адыш часкаашкиннары-биле уткаан.

• • •

Бразилиниң Президентизи Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединиң аалчызы боор, анаа чораан. МКУ-нуң Хүндүлүг доктору дипломуну анаа тыпсырының өзүлүүн болган. Литератураны хөгжүдүрүнге, тайбынны болгаш улустар аразында кады ажылдажылганы быжыглаарынга киргеен үүгү хаш ол атты анаа тыыскан.

• • •

Ж. Сарней Кремль таваында Билиннмес солдаттың хөөрүнге боодал чечекти салган.

КАДЫК КАМГАЛАЛЫ— ЧААРТЫЛГАНЫҢ ОРУУНДА

Эде тургустунуушкун совет кадык камгалалының мурнунга чугула сорулгаларны салган. Ону шынар талазы-биле чаа деңнеңде көдүүп үндүрер, аарыгларын профилактиказының дээштиг албан черлерни тургузар, не болгаш чашты камгалаарын чорудуп, чурттакчы чонга эмчи дузалыын дургени-биле эжиждер ужурлуг. Эм бүдүрүлгезин, амгы үениң техниказын болгаш дериг-херектелдерни интенсивтиг хөжүдүрүн төлевилээн. Эртемнин чедишкиннерин эмнелге практиказынга дүргени-биле нептередирин амыдыраа иеген турар.

Бо бүгү айтырыглар эмчилериң Бүгү-эвилел съездиниң делегаттарының кичээгейнинин төвүнде турар. Эштер А. П. Бирюкова, А. В. Власов оларны чыылганнар адыш часкаашкыны-биле уткаан.

Орбитаның «Мир» эртемшинчилел комплексинде ажылдап турар совет космонавтларының байыр чедиришкининиң фонограммазы залга дыңналган. Экипажтың өмүнээзинден делегаттарга шинчилекчи эмчи Валерий Поляков байыр чедиргеп. Делегаттар космонавтыларга ужудуушкунуң төлевилеттинген программазын күүседирин болгаш чедишкининиң-биле төрээн черинче ээп келирин харыысалгазынга күүсеп-неп.

Бис бо съездиге эрткен үеде ындыг ыыттавайн турган кадык камгалалының ындыг айтырыгларының дугайын ажыы-биле чугаалаар дээш чыгылып келген бис деп, Түркмен ССР-ниң Ашхабад хоорайның клиникада эмнелгениң эмчизи В. П. Филева чугаалаан. Республикада эпидемиологтуг байдалдың, халдавырлыг аарыгларның бедик хуусунуң дугайын, ындыг нарын байдалдың кол чылдагааннарының бирээзи — сүт хандырылгазының багай боор турарының дугайын ол айыткан.

Ол регионда экология байдалының айтырыы шыңгыы боор, хоралыг химикаттарны болгаш минералдыг чемиштидилгелерни суттаттыг черлерде эң-не хөйү-биле ажыглап турар. Бойдус камгалаар талазы-биле республика комитеди ол айтырыгны шинтирлээринге амдыызында кандыг-даа саадар чедирбейн турар.

Чурттакчы чонуң кадыкшылы — чурттуң коччуг улуг байлаа болгаш күжү деп, Вильнюстуң күрүне университединиң кафедра эргелекчизи А.-И. М. Марцинкявичус чугаалаан. Оон бодап турарыыбыле алырса, кижиниң бүгү талалыг кадыкшылы дээш чаңгыс ведомство харыылаар ужурлуг. Оратор кадык камгалалыга реформа чорударын—Кадык камгалаа болгаш Социал хандырылга министерстволарын база күрорт эргелелин каттыштырарын санаалаан.

Иеин болгаш чашты камгалаарының айтырынга онза хамаарыгланын эргежок чугулазының дугайын Кыргыс ССР-ниң Ош областа Курштатск эмнелгезинин эмчизи И. Ахматова чугаалаан. Чурттакчы чонунуң 60 ажыг хуузу кедээде чурттаан турар республикага хөй чаш уруглардың төрүттүүн турары онзагай шынар болуп турар. Штаттыг нормативтерни четпес ажылдап кылганының ужурунда ында чаңгыс акушер-гинекологка, педиатрга чаш уруглар өзөөш төрүттүүн турар районнарга бодаарга ажыы үш катап улуг. Хөй уруглуг не болгаш оон чаш уруглары хөй хайгааралды иеген турар. Ол талазы-биле республиканың медиктериниң саналдарын ийи чыл ажыг үе иштинде Семашко аттыг институт өөренип көрүп турар болгаш амыдыраа чедир кандыг-даа шинтирлер үндүрбээн.

Эргелеп башкарылганы демократчытканы, ажыл-агыйны чорударының чаа байдалынче шилчээни бистің ажылдың чаа хевирлерин дилээриниче албаданган деп, Медицина ажылдакчыларының профсоюзунуң ТК-зының дарганы Л. И. Новак демдеглээн. Оларның бирээзи бригада хевири, ол медицинскилерниң күш-ажылын интенсификаттаар арганы берип турар, а оон түңнелинде медицина хандырылгазы эжиждер турар. Бодунуң дээштиин бадыткан көргүскен ындыг дешилгелиг хевирни оожум пептередип турары хараалданчыг. Оон чыдагаанны — медицина ажылдакчыларында экономиктиг билигнин чогу.

Уруглардың кадыкшылы болза ниитилелди кадыкшылдың эгелээринин эгези болур деп, ССРЭ-ниң Улус өөредилгезинин талазы-биле күрүне комитединин дарганы Г. А. Ягодин чугаалаан. Эге школада уруглардың үштүн ийи кезиниң дурт-сыны өскерип берген, а ортумак школаны доозуп турда оларның чартык кезин ырак чүве көрбес, оларның 30—40 хуузунуң чүрекдамыр системазында четпестерлиг, 20—30 хуузу нервиспсихиказы үрелген болуп турар. Дидактоневроз деп сес безин тыптып келген. Өскээр чугаалаарга мергежилдиг эвес өөредилгенің түңнелинде тыптып келир невроз болуп турар. Оон кол чылдаганы өөреникчилерге эмин эштир хөй өөредилге материалдарын берип турарында.

Эмчилериң Бүгү-эвилел съездиниңе Киевтің нейрохирургия эртем-шинчилел институдунуң директору А. П. Романданов, ССРЭ-ниң прибор тудуунуң, автоматчыдылга чепсектери болгаш эргелеп башкарылга системаларының министри М. С. Шкабардин, Ялтада «Форос» санаторийниң кол эмчизи Е. А. Желудовский олар санал бергеннер.

Ташкентте чоокта чаа баштайгы слёду доозулган интернационалды эмчилерден съездиниң делегаттарына түрүктүн ханызындан байырны округ госпиталының начальниги медицина албанының полковниги Ю. В. Немытин дамчыдып берген.

Эмчилериң Бүгү-эвилел съездизи бодунуң ажылын уламчылап турар.

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУННУҢ ЧУГУЛА ҮЕ-ЧАДАЗЫ

Совет ниитилелдің бүгү адырларын чаартыр чорук эртемденнерден күштерни кончуг шалыпкыны-биле мөөгнээрин иеген келген. Хары угда болгаш кончуг дүргеп, эртемге ханы үндезилеттингеп кыдыр дең-дескиг болгаш диңмиг-биле, шын шинтирлээр ужурлуг айтырыглар көвүдеп турар. Ол сорулганы бүгүн совет эртемниң чогум канчаар күүседири бүгү академияның эртем-мергежилиниң чүгле деңнелиндеп эвес, харын база бир деминг болурундан, шинчээчи болгаш специалист бүрүзүнүң харыысалгазындан хамааржыр турар.

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциялының шинтирлери-биле холбаштыр ол академияның сорулгаларын чугаалажып көөру-биле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ниити хуралы октябрь 18-те Москвада эде тургустунуушкунуун чугула угланышкынны дээш белик харыысалгалыг чоруктуң байдалынга ажыттынган.

ССРЭ-ниң ЭА-зының президентизи Г. И. Марчук илеткел кылгаш, эртемденнерниң бо чыыжын белеткээринге херек кырында 400 хире академиктер болгаш корреспондент-кежигүннер киржип, ССРЭ-ниң ЭА-зының президиумунуң анкетазының айтырыгларынга харыылаан, ангы-ангы угланышкыннарга үндезин шинчилелдерниң деңнелиниң дугайында боттарының бодалдарын илереткеннер — деп, дыңнаткан.

Экономикада болгаш ниитилел амыдыралында боор турар чаартылгаларны теория талазы-биле быжыглаарынче илеткелчи улуг кичээнгей салган. Ол экономистерни, эрге-хоойлу эртемденнерни, философтарны, ниитилел эртемнериниң еске-даа төлээлекчилерни эде тургустунуушкунуң эң чугула айтырыгларының талазы-биле шинчилеттерни калбартып, идеологиялыг ужурларынче кыйгырган.

Илетkелчи оон соонда М. С. Горбачевтуң Красноярск крайның ажылчы чонуңаа, Сибирьниң эртемденнери-биле чоокта чаа болган ужуражмышкынарының дугайын сагындырган.

Ол ужуражмышкыннар эртемденнер, бистерге өөредилгиг болган — деп, ол демдеглээн. ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы, оон Сибирь салбыры крайның комплексиг хөгжүдүлүнүң айтырыгларын хандыр көрбейн, онза чугула байдалдыг болу берген экологиялыг айтырыгларны шинтирлээрин чедип албаан дээрзин мичаа айыткан. Эртемденнер энергетиктерниң мурнунга улуг өөредилг, Канск-Ачинск комплексинин, Норильскиниң даг-металлургия комбинадының хөгжүдүлүнүң айтырыгларын үзе шинтирлээрин иеттиннип турар. Чурттуң чеен талазында бистің девискээрлер аймы-биле салбырларывыс бо бүгүдеи шыгыы түңнелдерни кылыр ужурлуг.

Дараазында ССРЭ-ниң ЭА-зының президентизи Бүгү-эвилелдің партконференциязынга бистің экономикавыстың чаржалажып шылаар арганарын көрүзер эртем адырларында үндезин шинчилелдерниң деңнелин анализтээн. Чугаа машина тудуушкунунуң, чаа-чаа материалдарының, информатиканың болгаш биотехнологияның дугайында боор турар. Бо бүгү угланышкыннар үндезин эртемнериниң комплексиниң улуг деткимчезин, «Эртем-бүдүрүлгез» холбаазының практиктиг сорулгаларын тодаргайы-биле айтырыг иеген турар.

Академияның ажыл-чорудулгазын эргелеп башкарарын сайыргайжыдып, ССРЭ-ниң ЭА-зының девискээрлерде төпторнин ажылын идеологиялыг-дер, республиканың эртемнер академияларынын шинчилеттерин тушташтырары-биле холбашкан хөй-хөй айтырыгларны илеткелге анализтээн. Эртем албан черлериниг боторуулга-чарылганы ажыглаары, удуртукчу эртем кадрларын аныяксыдер ажылды идеологиялыг-дер, бүгү академияны эргелеп башкарарының төп аппаратын эде организастары, эртем коллективтериниг демократчылыгының болгаш эргелеп башкарарының принциптерин быжыктырары дээш ышкаш, ындыг чутула айтырыгларны калбаа-биле чугаалажып көөр кылыр турусканы. Президент академия кежигүннерин боттуг болгаш шыгыы санал-онал бааринче кыйгырган. Чүге дээрге, чугаа ам эртемге эде тургустунуушкунуң дугайында боор турарын-дыр — деп, ол чугаалаан.

ССРЭ-ниң ЭА-зының ниити хуралының ажылынга СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүнү, СЭКП ТК-ның секретары В. А. Медведев кыйышкен.

Хураа бүгүн бодунуң ажылын үргүлчүдээр.

(СЭТА).

ХОЖУДААШКЫНДАН ҮНГЕН

«Тыва даг-дүгү» комбинатың арыглаа фабриказының бедүүн рудаан даг-дүгү арыглаар цегинде улуг мастер Татьяна Скорыхка баштаткан № 2 технологтуг эдчегиниң коллективи эрткен чылын хожудаашкыннарга таваржып, планныг даалгаларын күүседип чадаан турган. Надежда Арсланова биле Любовь Очур-оолдуң эдчежиз удуртуп келгени № 1 эдчээнің чедишкиннериниң үндезинин өөренип билип алыр сорулга-биле арга-дуржулга солчуушкунуун чыл эгелинде организастаан. Ол-ла үеде арыглаа фабрикады долу бот-орулга-чарылгаже болгаш бот-ажыаланышкынче шилчип эгелээн. Ынчангаш коллективтер эрги ёзу-биле ажылдап болбас, негелдерге шыңгыыралының медерел-биле, чаа түүлдерже чүткүлду ыдепкейжиткен.

Татьяна Скорыхтың эдчежиз аттестациялыг эрттиргеп, ажылды организастарын өскертир, күш-ажылдың сагылга-чурумун быжыглаар болгаш ажылдап турар кижи бүрүзүнүң бот-харыысалгазын бедидер дугайында шыңгыы чугаа база болган. Ажылынга эз-харыысалга чок, мергежилин бедитпес чамдык кижилерден чарлып, оларның орнунга аныяк оолдар, кыстарны хүлээп ап, Орлан Ховалыг, Зоя Луазинна ышкаш дуржулгалыг ажылчыннарны дагдыныкчылар кылдыр быжыглаан. Дериглер таарыштырыкчылары курстарга өөренип, шылгалдаларны дужаагаш, разрядтарын бедиткен. Ажылчыннарның шуптузун экономиктиг өөредилгеге хаара тудуп, кижиаидилге ажылын күштелдиргеп.

Ап чоруткан хемчеглер, күжениишкиннер хилис барбаан. Коллектив хожудаашкындан үнүп, бо чылын планныг даалгаларын ай, кварталдар аайы-биле доктаамал ажыр күүсеп келгеп. Эдчегде Долаана Иргитке удуртkан комсомолчу аныяктар улуг куш боор илереп турар. Оларның аразында аныяк кыстар Марина Сарыглар, Эмма Ооржак болгаш өскелерин-даа кызымаан өөрү мактаар.

Татьяна Скорыхтың эдчээ он ийнги беш чылдың үш чылының даалгазын күүседип, келир чылдың үлүүнче кирип турар.

Александр ХЕРТЕК.
(Бистің корр.).

КҮҮСЕТТИНГЕН

Ак-Довуракты арыглаа фабриказы чыл эгелинден тура планныг онаалдаларын 109492 тоннага күүсеткен. Ол планда көрүнгеннидеи 4892 тонна хөй болган.

Планныг онаалданы күүседир талазы-биле ийи дугаар эдчегиниң ажылчыннары (мастер Т. В. Скорых) эки ажылдааннар. Олар бүрүү-биле тос айларның планын күүсеткен.

Светлана САЛЧАК.

ХРОНИКА

Улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң эдлечеткен сессиязы дүүн Самагалдайга болуп эрткен. Анаа организастыг айтырыгны чугаалашкан.

СЭКП Тес-Хем райкомунуң ийнги секретарынга ажылдап турган К. Л. Лапчаанны улус депутаттарының Тес-Хем район Совединиң күүскомунуң дарганынга соңгаан.

Тожу районда чонуң амыдыраа хандырылга бүдүрүлге эргелелинде даваныылга цегинин ажыл-ишчилери бо чылдың планныг даалгаларын ажыр боттандырар дээш, бир деминг ажылдап турарлар.

Татьяна Шырыпай бо хүнмерниң ажыл-ажының мурнуу одуруунче кирген. Бедик мергежилдиг ажылчын мактаа он сес чыл ажылдаан.

Любовь Амбаржи даваныылга цегинин дуржулгалыг хеп быжыкчызы. Оон чанында чагыкчылар чыглып өөр. Келген улуг чагыдар дээн хеннин аңаа быштырып алыр. Оон чанында ол бүдүрүлгенің улуг бухгалтери Галина Ермолаева планнарны ажыр боттандырып, орулгалыг ажылдаарынче сагыш салып турар.

Аныяк специалист Леонид Чумашев телевизорларны, радиоприборларны септеп берип турар. Бодунуң планныг даалгазын база ажыр күүседип келген.

ЧУРУКТАРДА: мурнакчы даваныкчы Татьяна Шырыпай; бухгалтер Галина Ермолаева биле быжыкчы Любовь Амбаржи; телерадиомеханик Леонид Чумашев.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ОРБИТАДАН МЕДЭЭЛЕР

УЖУДУУШКУН БАШКАРАР ТӨП, октябрь 18. (СЭТА). Владимир Титов, Муса Манаров болгаш Валерий Поляков «Мир» эртемшинчилел комплексинге чорудары-биле планнаан ажылды күүседирин уламчылап турар.

«Рентген» деп астрофизиктиг шенелделгенин делегей программазынга дүштүр бичин Магеллан булудунда рентген нульстарын каш удаа хайгаарап аергеп.

Экипаж ажык космос делгемнинче үеринин белеткел ажылдарын доосканы. Владимир Титовтуң болгаш Муса Манаровтуң станцияның даштынга кылыр ажылдары октябрь 20-де эртен эгелээр. Эмчи-шинчилекчи Валерий Поляков комплекстиң бортунган базза блоктуң борт системаларының ажылдап турарын контрольдаар, командирниң болгаш борт-инженерниң кадымның байдалын хайгаараар.

Башкарылгалыг комплекстиң ужудуушкуну айытkан график ёзугаар чорup турар. Космонавтыларның кадымның байдалы эки.

Идеология болгаш амыдырал

АЖЫКТЫГ ТАЛАЛАРНЫ ТЫВАР

Партиянын XIX Бүтүн-эвилел конференциязы болга-ан үр болбаан түве. «ҮТКА 25 чылы» совхозтун хоочун хойнузу Очур Баачый Сыны-Чүрээ тейиңи баарына хоюн кадарын чорда ужуражы бердиивис. Конференциянын материалдары-биле кавчаар танышкаш содуургадывыс. Радиодан дыңнаан, телевиордан көрген болду. Чогум ону номчуп танышарыга ай ажыт хуусаа херек деп, ол чугаалады. Конференцияга делегаттарның кылган чугаазын кысказы-биле таймыбырлап, оон-биле өскерген-тир районда болгаш совхозта байдалды сав-түүнерге, фактыларга хөлөөн турун чугаа кылдывыс. Шак мындыг чугаа кандыг-даа секцияны, радиотеледамчыдыгаларга болган таймыбырларны солуурун аная көрдүвүс.

Пропаганда ажылын тускайдан хевирлиг кылдыр тургулары черде ажыктыг дээрзин районун идеология активинин кежигүннери соолгу үеде биле бергеи. Моон мурнунда хой кижи киржикчилиг-ле болза эки деп, үнелиивестен ам өйтөлөп, таймыбыр ажылынын чедиктирин чогум кандыг байдалда ажыктынын өөренип көре берлиивис.

Партия райкомунун пропаганда болгаш агитация кылдыкының ажылдакчылары тус черлернин онзагай байдалдарын өөренип, лекция, беседа бир ишки кылдыр чорупа бергеи. Илеткеддер, лекция, беседа, политинформациялар, политкичээлдерге, хүннерге, хураддарга, малчынар хүннерге партия райкомунун ажылдакчылары киржиринин өске чаа хевирдерин ам-даа дилеп турар. Ук ажылдарны үүгле кижи эки, ылаптыг белеткеп адырга, оон ажыктыг талалары хой. Моон мурнунда ышкаш шак айтып болаш, буу-хаа угаадыглар, сургаашкыннар кылырынын орнунга «төгерик столдарны», парлалга конференцияларын, ужуражылгаларын ылыбүү хевирдерни ажылган турар бис. Чогум-на мындыг хевирлиг таймыбыр ажылы тус черинг байдалын ханы анадиитээрге ажыктыг-дыр.

Райкомунун ук кылдызын ийде бир катап ажыл-агыйлар болгаш бүдүрүлге коллективтернинг үүгүшкүннерин кылыр. Жданов аттыг совхозка белүк үүгүшкүнүн кылган. Ол хүн Ак-Тал суурунда ажыл кылып шыдаар бүү кижилери Узун-Шилде сиген белетелиннге барганнар. Чүрттакчылар агитквартирада айбыбиле үстүн ап, хоя кадмырларын сиген кескеннер. Хостуг шакта партия райкомунун төлөдөри-биле ужуражып, ажыл-ишт, кижилиглиг болгаш өске-даа ажылдарга хамаарыштыр ажыт-чажыт чок чугаа кылганнар. Мал чемнинин белеткели берге байдалдаалы чоп ыраан биле, ол байдалдан уштуварының арга-хоргазын тыварының чамдык ажыктыг талаларын база сүмелешкеннер. Ол-хүн кылган ажылдың бүдүрүкчүүн бедик: хүнде 17 гектар шолдуң сиевин кескеп, кургай бергеин болгон. Беседаны үүгле эптиг үеин ажыглаан, ажылдаан чонну чарлыктыра бербейн, хой чугаа кылбайн чорударын шинчилээн бис. Түүнелиде, ажыл-иштин көргүүлүгүн бедик, таймыбыр ажылы база доктаттыг болган. Ажылдың мындыг хевирин моон-даа соңгаар ажыглаар бис.

Идеология ажылдакчыларыбиле ажыл-агыйлар удуртукчулары дериг ажылдан, бүдүрүлге көргүүлүгүнүнгө негелдеши пропаганда-биле сырый талбаатыргада, экономиктиг чаварыны чедип алдыкары чугаалаштыр. Ажыл-агыйларга, бүдүрүлге коллективтиринге, аймак-организациялар, совхозтар, предприятиялар планнарының ай санында аттырының чаалыкы болдурдувус. Мындыг хемчеглерни удуртучулар бөтүүрү чорудар. «Ак-Тураг» совхозка болган планнарга эргелөөдү болган хой-иштер корум-чурумунун камгалалдынын дугайында беседаны чоруткан. Суурда идеология активи чүүгүлүп турар черни үзегелдиг корум-чурумнуг, бедик культураның сууру кылдыры дугуруушканнар. Бригада, шеттер, салбырлар арадының соревнованиг чарыышының түүнелерин үндүрүп, ол адырларда хой-иштер корум-чурумнуг байдалын өөренип чоорун совхоз директору А. Тулуш сүмелеп, Бир аяс суурнун агитпартпостунда чүүгүлүп турар ажылчын хой-иштер чурумуе хөлөктөн таварыштада, оон ажыглаан турар коллективин бүдүрүлге көргүүлүгүнүн чеже-даа ажыр күүсетиен болза, тиилекчилер саныны кирбес, шаандал-шактадыг албас.

Чаңгыс хой политкүүнүнүн дериг ажылчыларын чедип алыр дыка, ажылчыларын кирген шүүгүүчүлелдиг савалсоялын дорый ажылдан кылыр. Ынчалзаа-даа чамдык харыысалгалыг өөгүр боже кичээнгейни үүлүүдүрбейн, саваа-оналды чүүгө дыңнаан эрттирин каарыл ыныылар. Чимзи, Ак-Тал суурже автобуз Хову-Аксынга ай чыгыы барбайн турарынга чоп хомудаан. Эмчилээн болгаш еске-даа чугуда херектердиг кижилер Хову-Аксынче чадат кылаштажын турда, Шагаан-Арыгның оруг-тудуг ажылдакчылары бичин-даа сагыш човаваанар. Ак-Тал—Хову-Аксы суурларының арызында орунту аде кылырын райнуускомга чугаалашкан соолунде, ам өөн күүсеткен. Удуртукчу эштериг мындыг ялыдыг сес-биле ажыл-херектиг карышкактары чонга ужукту чедирер боор-дур.

Кандыг-даа ажылдың эки түүнелдин кадрлардан хамааржыр. Соолгу үеде идеологтуг ажылдың кадрларыбиле ажылды күштелдиреринче кичээнгейни үүлүүдүрдүвүс. Пропагандистер, лекторларның теоретиктиг белеткелин бедидер соруулганы садып, партиялың дээди школазынче, СЭКП Тыва обкомунун марксизм-ленинизминиң университединче илетелдиг кижилерни шилип алырын өөренип көрдүвүс. Марксизм-ленинизминиң университедин бот-өөредилге-биле энергорайонун начальниги В. Круглов, партия райкомунун учёт секторунун эргелекчизи А. Шеткова, Ак-Туруг библиотеказының эргелекчизи К. Сугежик, Булун-Терек школазының директору М. Кара-Сал олар чедишпиннинг доозун, багай эвес пропагандистер болгун ажылдан чоруурдар. Чамдык партия организацияларында марксизм-ленинизминиң университединче шилилгеш кижилерни өөредилгеге чүүлүдүүн, хой-иштен ажылынга ан-сеткилдин барымдаалаайн кирген турар. «Найырал» совхозтун профсоюзлар комитединин дарганы А. Чигзен хой кичээлдерни үстүнде, университетке өөредилгеге уламчылаар арга чок болган.

Районун идеология активинин кежигүннери —пропагандистер, культура ажылдакчылары болгаш школалар директорларының аттестациязын чоруткан. Олар-биле беседаларны, консультациялаарны үүгүлүү кылын келгеп. «ҮТКА 25 чылы», «Улуг-Хаа», «Ак-Туруг» совхозтарының парткомларынга семинарларны эрттирген. Бо чылын пропагандистер-биле будүүрүлге коллективтиринин болгаш ажыл-агый удуртучуларының ужуражылгазын организаттаан, аная районун экономиктиг реформазын кавчаар боттандырын турарын чугаалашкан.

Идеологтуг ажылдың хөөнтүүн чедип алырының база бир оруу болза, политиктиг болгаш бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени үеним негелдезинге дүүштүр тургуары болур. Ынчалзаа партия өөг организацияларда политиктиг болгаш бүдүрүлге-экономиктиг өөредилгени бир ишки тургуларының аргаларын өөренип көрген бис. Бо талазы-биле ажыл белеп эвес болганы-биле ону доңдораан эде тургуулу алыры берге. Аная хой белеткед, дуржулга, бидиг-мергежил негеттинер. Политиктиг болган экономиктиг өөредилгени «Ак-Туруг» совхозта черде чүүлүр тургуская. Ында ажылдың байдалы бир ишки апарган. Чогум-на оон ачызында совхозтун бүдүрүлге көргүүлүгүнү чылдың-на эвилеп олурар. Ынчалза-даа бо талазы-биле ам-даа кылыр ажылдар хой. Жданов, «Күш-ажылдың хостуу» совхозтарда, «Шагаан-Арыг» удуртү трестинде удуртучулар, проф-эвилел организациялары политиктиг болгаш экономиктиг өөредилгени ичээнгейге албайн турар. Тускай эртемчилер, доктаттыг агитаторлар дилеп, 14 рубль 40 копеектиг ажылын чолаачы бүдүргеп-дир. Элдепсинмецер. Чолаачының эрткен оруун продукция кылдыр саналар бис. Оон ажылынын утказы ол шыкаамы. Шуурмактан 8 тонна чүүк сеортүп эккелгеп-дир. 1 тонна чүүктү сеортүрге, 4 рубль 90 копеек төлөп бөөр бис. Чүүк сеорткени дээш 39 рубль 20 копеекти чолаачыга төлөөр. Ам чолаачының эрткен оруунун өртээ-биле сеорткен чүүгүнүң өртээн кадыктаалыңдар. 14 рубль 40 копеекти 39 рубль 20 копеекти кадарга, 53 рубль 60 копеекти болдуг. Ол дээрге чолаачылың Шуурмак чоразы, ажылдан алган ажыл телевиора-дыр. Ону чолаачы саваан, шүүлүүнүн капсырылгазында бижип каан. А бухгалтериялы ажылдакчылары саваашкынларны хынаан, бир эвес тыны болза, шынаңдыр каар. А бистин чолаачыларывыс соора саваа-вис апарган. Бухгалтериянын ажылдакчыларының-даа ажылы чиигеннин эскерип адыр сөлөр бе?

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чолаачының бүдүрүлге продукциязының өртээ-биле аная үндүрүлген чарыгдаларын малтады оон ажылының телевиора боор. А бир эвес чолаачы чарыгдаларны шөвүдөлөр аңы хой бензин, үс чарыгдаар, дугуйну хуусаанының бечинде солуур, хой артык өскөртер гозын алыр болза, оон шаандал телевиор бөөр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чолаачының бүдүрүлге продукциязының өртээ-биле аная үндүрүлген чарыгдаларын малтады оон ажылының телевиора боор. А бир эвес чолаачы чарыгдаларны шөвүдөлөр аңы хой бензин, үс чарыгдаар, дугуйну хуусаанының бечинде солуур, хой артык өскөртер гозын алыр болза, оон шаандал телевиор бөөр. Бо шаандал витаның хемчеглери үүгүдүп болур.

Машинаны багай эдилээн дээш чолаачының карысалгалыг боорунун негелделери база көрдүүтей. Багай эдилээн аны орукка үндүрериге четпес белеткээн дээш сагындырыг алыр болза, чолаачының шалынындан 5 хуунга казын каантар. Ынчалза-даа оон хемчеглер айда 30 хуудан көөдүүвес ушуурлуг.

Бистин чолаачыларывыс хуудан керээде шилчин турда, баштай дыңнаарга берге ышкаш бо негелдезерден кортпаан. Ажылдан турган, оон чепчүү-биле бөөрүнгер. Машинаны багай эдилээн дээш чолаачының карысалгалыг боорунун негелделери база көрдүүтей. Багай эдилээн аны орукка үндүрериге четпес белеткээн дээш сагындырыг алыр болза, чолаачының шалынындан 5 хуунга казын каантар. Ынчалза-даа оон хемчеглер айда 30 хуудан көөдүүвес ушуурлуг.

Бистин чолаачыларывыс хуудан керээде шилчин турда, баштай дыңнаарга берге ышкаш бо негелдезерден кортпаан. Ажылдан турган, оон чепчүү-биле бөөрүнгер. Ынчалгаш чолаачылар көөгүдүрүп ажылган турар. Оон чаай машинаны чүүк чок маанатас дээш чорук айы-биле чүүктерни боттары тып алыр чаңчылдыг аная-ла ажылдаанбы, уругларын азырап олурарлар. Суурда чүрттап турар хөрөөженнерге таарыжыр, четчир ажыл чок болганындан өөш-ажыл кылып шыдаар дыка хөй ишчилер ажылдаар аргазы чок болуп турар. Тус черинг болгаш районнун удуртукчулары бо байдалды өөренип көрүп, чонну ажыл-биле хандырарының хемчеглерин алырын дилеп турар бис.

Тере-Хөл сельсоунда дужурган соонда чонну чугула хөрөгелдиг баразаннары-биле хандырылгазы эдээн баксыраан. Хөрөөженнерге, бичии уругларга хөөн аймаа, школаларының өөредилге хөрөөсөдөрүн чедишпейн турар. Кушгуртутда салыг салбырындан ажылчы чон негелде кылырга Кызыл районун хөрөгөлекчилер инитиаттаалының баштаар черинин четпес ажылы кылдыр саналаар. Бо районун төлөөзи бистин черге өөн, чонунуң негелделерин, хомудалдарын айтырын көрбөөн. Хөрөөженнер чөвүдөлиг, оон активчилери үстүнде айытынган четпестерни шинтирлеринге саңнаан турар.

Серемаа ХОМУШКУ.
Хөрөөженнер чөвүдөлинин даргазы.
Кызыл район.

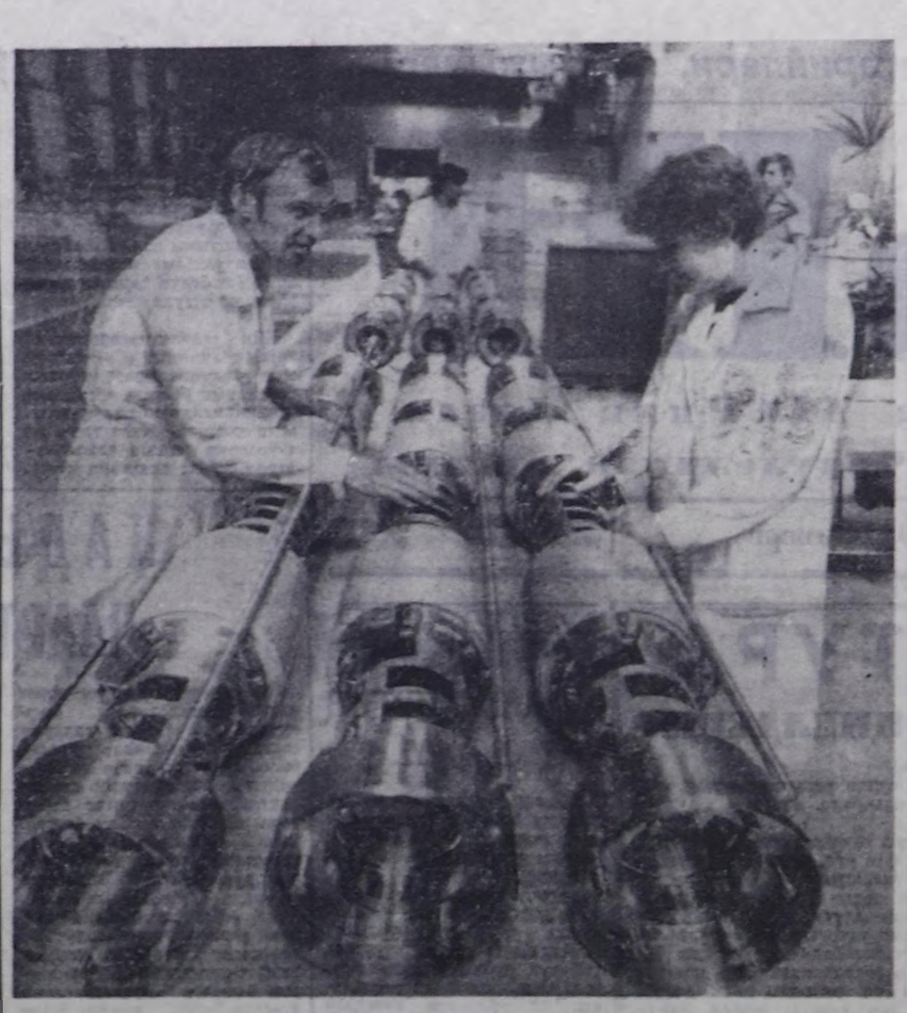

РОСТОВ ОБЛАСТЬ. «Атоммаштың» продукциязы — ВВЭР хевирнинг реакторлары СССР-ниң, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүдөлинин кежигүннери чүүрттарының атомнуг электр станцияларында ажыглаан турар. Ол будуруге чери телевидел күчүзүнче чоокшулаан тудуңнар «Атоммаштың» даштыкы чүүрттарда хөрөгелекчилерниң саны өзер. МАГАТЭ-ниң делегей организациязының төлөлекчилериниң аная көөп, продукцияның идегелдинин үргүлчү хынаан турар апарганының ужуру ында.

ЧУРУКТА: эптээр участоктарның бирээзинде, эптекчи-слесарьлар бригадири Виктор Гетманов (солагай талазында) будуурген продукцияны техниктиг контроль кылдыының мастери Людмила Блевцовага дужаан турары.

Р. ДЕНИСОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

КЫЛЫР АЖЫЛ ХӨЙ

Хөрөөженнер чөвүдөлинин бодунун бүгү ажылын агитквартираларны дамчыштыр чорудун турар. Ол болза ог-бүле, кижи бүрүзүге чедип, оларның канчаар ажылдап, чүрттап турарын, идепкей, соңуургалыг биле алырынга ажыктыг. Оон соонда чон ортузунга чорудар ажылдың угланылыкының тодарадып алыр.

Кунгуртуг суурда чаарби агитквартира бар. Оларның арызында «Большевик», «Адышаа» (даргалары К. Кыргыс, З. Оюржак) болган өскөлөрдө багай эвес ажылдап турар. Оон түүнелинде суурнуң дерааженнери совхоз будуруглелинин, хой-иштинин ажыл-хөрөөгө идепкейлиг киржинин, ажыл-агыйының, суурнуң социал-экономиктиг хөгжүдөлинин дүргедедир хөрөөгө биче эвес үлүүн киирип келгеннер. Иштинин малының баш санын өстүрер, продукциялуун бединдер дээш дыка хөй хөрөөжөн ишчилер ажылдап чоруур, оларның арызында мурнакчыларның саны чыл келген тудум-на көвүдеп орар. Хөйжу Самбыла Сенид, саанчы Шагдыр Марина, сарыг-на ажылдаанбы, уругларын азырап олурарлар. Суурда чүрттап турар хөрөөженнерге таарыжыр, четчир ажыл чок болганындан өөш-ажыл кылып шыдаар дыка хөй ишчилер ажылдаар аргазы чок болуп турар. Тус черинг болгаш районнуң удуртукчулары бо байдалды өөренип көрүп, чонну ажыл-биле хандырарының хемчеглерин алырын дилеп турар бис.

Тере-Хөл сельсоунда дужурган соонда чонну чугула хөрөгелдиг баразаннары-биле хандырылгазы эдээн баксыраан. Хөрөөженнерге, бичии уругларга хөөн аймаа, школаларының өөредилге хөрөөсөдөрүн чедишпейн турар. Кушгуртутда салыг салбырындан ажылчы чон негелде кылырга Кызыл районун хөрөгөлекчилер инитиаттаалының баштаар черинин четпес ажылы кылдыр саналаар. Бо районун төлөзи бистин черге өөн, чонунуң негелделерин, хомудалдарын айтырын көрбөөн. Хөрөөженнер чөвүдөлинин, оон активчилери үстүнде айытынган четпестерни шинтирлеринге саңнаан турар.

Серемаа ХОМУШКУ.
Хөрөөженнер чөвүдөлинин даргазы.
Кызыл район.

Эки кижилер дугайында

ХОЛУ ЧЕМЗИГ

— Чайын шоолдеведим. Бо школа тудуунда улуска чем кылып берип чаймадым — деп, Кара Мазылаевна Иргит чугаалады. Ол дээш повар шоолдаан бөөрин албаан чүү мындыг тудугун? Шаанкын Хемчик хемиңң ужунда ан-ле үстүкү суур — Бай-Тал. Ында ам 760 өөренгенче 3 каът школаны тудун турар. Оон тудуу дыка саадаан харын, тудугжуларның дуржулгазы база өскөн. Ол дээрге районда эң улуг тудут, совхоз төптериде — республикада мындыг улуг школа амдыызында чок.

Ол тудут Бай-Тал суурнуң улуг, биче чүрттакчыларының, бүгү улустуң тудуу апарган. Ынчалмайн кавчаар, төрөөн суурунга шак мындыг чаа, эки школа турарынга кым чоргаарланмаазы. Ону дүргеп ажыглаага кимерге чүүлү ол суурнуң улуузунуң эвес, харын районнуң удуртуу органнарының, Тээлиде кожун чоруур механизаттыгаан колоннаның соңгаарладып болбас соргазы апарган. Ынчалгаш бодунун үлүүн ол тудутка киирерге-биле школа интернатының повары Кара Иргит чайгы төлөзин айбайн, удаатыр-на ажылдан кирипкен. Аная оон уруглары өөренир. Чүүлү чем кылыры-биле ойлешпөөн, ол чайлыг үеинде байыр тутнаан, школаның коридорларын, классларын-даа дозулашкан, оон холдарының изи ында арткан.

Повар хөрөө чем кылыр талазы-биле специалист. Словарьда ыныча хөөн. Бо ажылга Кара Мазылаевна ажыл-ла таварылга болуп кирбеен дээрзин 27 чыл стажы бедыткаан. Хой чонуңа ажы-төлүүге чем белеткеп, оларны чемгерери дег хүндүлүг, буянныг ажылды ол сеткилинин хаңзыындан үнелеер. Аная чоргаарланыр. Ынчалгаш болганда ону коллективин, харын районнуң удуртуур органнары мактаар.

Эки кижилер дугайында

ХОЛУ ЧЕМЗИГ

— Эки ажылдыг повар, комсомолец, хой уруг-дарыг, төлептиг ие. СЭКП райкомунун кандыс эргелекчизи Сарыг-оол Демдектиң үнелеп ол. Ол поварның дугайын солуунга бижиирин мөөгө партия райкомунун секретары базаа сүмелеп чүүл.

— Ажылыңа, ог-бүлеңнеңде-даа аттыг кижи —деп, «Бай-Тал» совхозтун ажылчын комитединин даргазы, мурнунда ук школага хой чылда башкыаан, директорлап-даа ажылдаан келген. Семён Дорҗуевич Хованыг поварга мындыг үнелеп берди.

Ийе, мурнакчының дугайында хөөгө чарлап, оон ажыл-ишин мактаары кылгаа-даа өөрүүчүт. Чөөрбө чедиг чыл стажтыг повар чеже өөренгенче чемгербөөвүл, оон хайындырган, белеткээн чемин чаңгыс черге кылыр болза та чеже? Ону поварым деп хүндүлеп, адаа чоруурдар Мөңгүн-Тайгада безин бар. Бай-Тал школазының интернадынга чамдык чылдарда Мугур-Аксының сески классчылары коон өөренип турган, а бөгө бир тайга-тоңды артындан, Кара-Хөлдөн база өөренгенчилер интернатка чүрттап, повар Кара Иргитиг белеткээн чемин чип турганнар болдур өйүн.

Эрткен чазын район школаларының турисчи слёду болган. Аная школа интернаттарының поварларының конкурузу база эрткен. Кара Мазылаевна 8 ийлы чемни белеткээн, конкурска киирген. Аная «мастер—повар» деп атты тывысаан. Хөйүңң мурнунга ынчалдыр алдаржып, мактадып деп чүүл Кара Иргитке черде өөрүүчүт болган. Кижиниң ажылын чону үнелээриндеи артык чүү турар боор.

Повар болуру белеп деп, кым-да бистиң аравыстан чугаалай албас боор өйүн. Дан бажыңда турар-дыр. Кедээ черде столоваяда от салыр, ону база-ла повар боду кыдыр. Баштай ажылдан киирип турганында бодаарга, ам ажылдары чиик апарганын Кара Иргит чугаалады. Бай-Тал школазының столовазы ийе өөренгенчилерге аңногрод база берин тур бис — дилир.

—Дузалакчызы Аптыы Хурадбай-биле 110 өөренгенче чем белеткеп, оларны чемгерин деп чүүл белеп эвес хөрөөженнер боттары дежурныйдан дузалажыптар. Оозу эки.

Кижиниң мозу-ыныарын чүрттан олурар бажыңы кымын-даа чугаазы чокка боду-ла тайылбырлаптар. Кара биле Баинды Иргиттериниң бажыңы улуг эвес: мурнунда колхоз турда-ла бажыңны үзай тудун алгаанар. Ынчаарга-даа хой уруглуг ог-бүлеге ол демей-ле тар.

Бажыңга кирип көөрге, хамыктың мурнунда тарымал чечектер, хаванда хой-ле чуруктар кижиниң ичээнгейни хаара туда боор. Уруг-дарыы хой улус-тур деп дораан-на билдине боор. Баинды Өлчейжык кадарчызы Идам Ачаймаа, инижи Удуксай Өлзей болгаш өскөлөр-даа аная хамааржыр.

Хөрөөженнер чөвүдөлинин активчилери социал айтырыгларны шинтирлиир хөрөкшө боттарының үлүүн киирип келгеп, ылаңгыя суурнуң кудумчуларын, чүрттаалга бажыңнарын чаагайжыдып, ногаанчыдарынга идепкейлиг ажылдаан түүнелиинде Кунгуртуг алаан ала-шивичилиг болу берген. Дузалал ажылагайын хөгжүдериниче сагыштыы салып турар бис. Суурнуң 250 ог-бүлеин ногаа аймаан тараан. Бо сериин тайга черге киргөшканы, капустаны, морковьту, редисканы болгаш өске-даа ногаа аймаан өстүрүп болурун олар көргүскеен. Суурда 302 ог-бүлее мадды алыраан турар.

Суурда хөрөөженнерниң чедишпиннинг ажылдарынга шаптыктан турар четпестерни бижиир бодаан мен. Чыл келген тудум-на чаштарының саны көвүдеп турар, мынчангаш ясли-садик чедишпестээн. Амыы үеде суурда 115 чаш уруттга ясли-садик херек болуп турар. Оон уламындан ол иелер ажылдаанбы, уругларын азырап олурарлар. Суурда чүрттап турар хөрөөженнерге таарыжыр, четчир ажыл чок болганындан өөш-ажыл кылып шыдаар дыка хөй ишчилер ажылдаар аргазы чок болуп турар. Тус черинг болгаш районнуң удуртукчулары бо байдалды өөренип көрүп, чонну ажыл-биле хандырарының хемчеглерин алырын дилеп турар бис.

Тере-Хөл сельсоунда дужурган соонда чонну чугула хөрөгелдиг баразаннары-биле хандырылгазы эдээн баксыраан. Хөрөөженнерге, бичии уругларга хөөн аймаа, школаларының өөредилге хөрөөсөдөрүн чедишпейн турар. Кушгуртутда салыг салбырындан ажылчы чон негелде кылырга Кызыл районун хөрөгөлекчилер инитиаттаалының баштаар черинин четпес ажылы кылдыр саналаар. Бо районун төлөзи бистин черге өөн, чонунуң негелделерин, хомудалдарын айтырын көрбөөн. Хөрөөженнер чөвүдөлинин, оон активчилери үстүнде айытынган четпестерни шинтирлеринге саңнаан турар.

Серемаа ХОМУШКУ.
Хөрөөженнер чөвүдөлинин даргазы.
Кызыл район.

Экономиктиг реформаның оруу-биле

ЧОЛААЧЫЛАР КЕРЭЭ АРГАЗЫНЧЕ ШИЛЧЭЭН

Автобүдүрүлге ажыл-агыйларының ажылын берилгелиг кылдыр чорудары берге айтырыгларын бирээн. Республиканың автобүдүрүлгелеринин, совхозтарының автозаправтарының шинеей мешинде чарыгдалдар орулгаларын хой болуп артышкан. А Эрзин районун агроүлестирер пастыжыныныңны автобүдүрүлгезин 1988 чылдың ийнги чартымында орулгалыг ажылдаан. Ол дугайында бистиң корреспондентивис автобүдүрүлгенин начальниги Седен Кыргысович ШОЖУЛЧАП-биле чугаалашкан.

Экономист кижи болгаш бо айтырыгны солуурган чоруда мен. Кижилериңи ыыгаан ажылының телевиорун кавчаар саная, төлөп бөөрүнүн ой-чижоон тодарадып каан, оларны үрен болбас, ажылының түүнелин, даңнаан эвес, тоннаа-километр дээш чолаачыларга ажыл телевиорин берин турган үеде автотранспортту ажыттарын эжиждерин экономиктиг аргалар-биле шинтирлеп шыдавас турганы чугаажок. Чүүгүүн экономикалыг эде тургузуп өскөлөрнинг-биле хөлөөштүр автотранспорт ажылдакчыларының, ол ыныгыны чолаачыларның ажылының түүнелин, чарыгдаларны эвожедир даңнаан солуурганын ажыл телевиорин төлөөрүн ажыглаан. Оон бир чиже. Новосибирск областа «Зареченск» совхозтун дужулгазы. Ында чолаачы бүрүү хууда керээ-биле ажылдаан турар. Бо ажыл-агыйның дужулгазын республиканың совхозтары өөренип көрүп, шинчилеп алырын ыныгыны турар. Бистиң база «Зареченск» совхозтун дужулгазы солуурганы. Өөренип көргеш, чолаачылар орулгаларын таймыбыр ажылын, өөредилгенин чоруттувус. Ону бо чылын май айында ажылган эгелеппис. Баштайгы айдан эгелеп-ле чарыгдалдар эвожеп. Май айда бүдүрүлге 9700 рубль ырыглалыг турган. Сентябрь айга чедир ону 5 мун рубль чедир кылырынга. 5 айда 3800 рубль ырыг орулгалыг болдувус. Оон мурнунда ол үе ишинде 2—3 мун рубль ырыглалыг артын турган. Чүүк сеорттүүнүң хемчеглери база кескүү-биле улаттаан. А ырыглаанын кол ыныгаан. Сентябрь 25-те Шуурмак кирип чораан кижи-дир. ЗИЛ-130 деп марка-лыг машинадыг чолаачы. Эрзин—Шуурмак арызынга баарда, өөрүүнүн 160 километрин эртер, «ЗИЛ-130» 100 километрге 36 литр бензин чарыгдаар. Чолаачы 50 литр бензин алган-дыр. Оон өртээ 7 рубль 50 копеек. 3 литр үс бөгө алган. Оон өртээ 2 рубль 10 копеек. Горожка машинадыг хөлөөштүүнүн даңнаан 1 рубль бөгө төлөөн. 4 рубль 9 копеекти автомашинаны ажыглаанын, 3 рубль 4 копеекти дугуйлар даңнаан төлөөн-дир. Оон ийнгей 2 рубльдө социал стратованиеге киирген. Шуудуу 20 рубль 60 копеекти чолаачы чарыгдаан-дыр. Ол бүгүү Алексей Бодуу саваан, шүүлүүнге кажыырыгаан бижиин.

Ам чолаачының бүдүрүлге ажылы: 1 километрин эртенин даңнаан, чолаачыга 9 копеек төлөөр. 160 километрин эртүүгаанар болдур өйүн.

Эрткен чазын район школаларының турисчи слёду болган. Аная школа интернаттарының поварларының конкурузу база эрткен. Кара Мазылаевна 8 ийлы чемни белеткээн, конкурска киирген. Аная «мастер—повар» деп атты тывысаан. Хөйүңң мурнунга ынчалдыр алдаржып, мактадып деп чүүл Кара Иргитке черде өөрүүчүт болган. Кижиниң ажылын чону үнелээриндеи артык чүү турар боор.

Повар болуру белеп деп, кым-да бистиң аравыстан чугаалай албас боор өйүн. Дан бажыңда турар-дыр. Кедээ черде столовяга от салыр, ону база-ла повар боду кыдыр. Баштай ажылдан киирип турганында бодаарга, ам ажылдары чиик апарганын Кара Иргит чугаалады. Бай-Тал школазының столовязы ийе өөренгенчилерге аңногрод база берин тур бис — дилир.

—Дузалакчызы Аптыы Хурадбай-биле 110 өөренгенче чем белеткеп, оларны чемгерин деп чүүл белеп эвес хөрөөженнер боттары дежурныйдан дузалажыптар. Оозу эки.

Кижиниң мозу-ыныарын чүрттан олурар бажыңы кымын-даа чугаазы чокка боду-ла тайылбырлаптар. Кара биле Баинды Иргиттериниң бажыңы улуг эвес: мурнунда колхоз турда-ла бажыңны үзай тудун алгаанар. Ынчаарга-даа хой уруглуг ог-бүлеге ол демей-ле тар.

Бажыңга кирип көөрге, хамыктың мурнунда тарымал чечектер, хаванда хой-ле чуруктар кижиниң ичээнгейни хаара туда боор. Уруг-дарыы хой улус-тур деп дораан-на билдине боор. Баинды Өлчейжык кадарчызы Идам Ачаймаа, инижи Удуксай Өлзей болгаш өскөлөр-даа аная хамааржыр.

Хөрөөженнер чөвүдөлинин активчилери социал айтырыгларны шинтирлиир хөрөкшө боттарының үлүүн киирип келгеп, ылаңгыя суурнуң кудумчуларын, чүрттаалга бажыңнарын чаагайжыдып, ногаанчыдарынга идепкейлиг ажылдаан түүнелиинде Кунгуртуг алаан ала-шивичилиг болу берген. Дузалал ажылагайын хөгжүдериниче сагыштыы салып турар бис. Суурнуң 250 ог-бүлеин ногаа аймаан тараан. Бо сериин тайга черге киргөшканы, капустаны, морковьту, редисканы болгаш өске-даа ногаа аймаан өстүрүп болурун олар көргүскеен. Суурда 302 ог-бүлее мадды алыраан турар.

Суурда хөрөөженнерниң чедишпиннинг ажылдарынга шаптыктан турар четпестерни бижиир бодаан мен. Чыл келген тудум-на чаштарының саны көвүдеп турар, мынчангаш ясли-садик чедишпестээн. Амыы үеде суурда 115 чаш уруттга ясли-садик херек болуп турар. Оон уламындан ол иелер ажылдаанбы, уругларын азырап олурарлар. Суурда чүрттап турар хөрөөженнерге таарыжыр, четчир ажыл чок болганындан өөш-ажыл кылып шыдаар дыка хөй ишчилер ажылдаар аргазы чок болуп турар. Тус черинг болгаш районнуң удуртукчулары бо байдалды өөренип көрүп, чонну ажыл-биле хандырарының хемчеглерин алырын дилеп турар бис.

Тере-Хөл сельсоунда дужурган соонда чонну чугула хөрөгелдиг баразаннары-биле хандырылгазы эдээн баксыраан. Хөрөөженнерге, бичии уругларга хөөн аймаа, школаларының өөредилге хөрөөсөдөрүн чедишпейн турар. Кушгуртутда салыг салбырындан ажылчы чон негелде кылырга Кызыл районун хөрөгөлекчилер инитиаттаалының баштаар черинин четпес ажылы кылдыр саналаар. Бо районун төлөзи бистин черге өөн, чонунуң негелделерин, хомудалдарын айтырын көрбөөн. Хөрөөженнер чөвүдөлинин, оон активчилери үстүнде айытынган четпестерни шинтирлеринге саңнаан турар. Ам ол көргүүлүг 5—6 мун рубльдан көвүдевес. Артык өскөртер саадыр ажылынга 3—4 мун рубльдан чарыгдаан турган, ам 2 мун рубльдан көвүдевес чарыгдаас ашардывыс. Чарыгдалдарның эвожениин ийлеп-дир. Бистиң орулгавыс оон үнүп турар.

Бистиң будуруп турар ол продукциявыс — чүүк сеорттуу. Хой сеорттуг, эвожеп чарыгдалдар аная үндүрер болгаш, орулгавыс көвүдер. Ынчангаш чолаачылар көвүдүрүп ажылган турар. Оон чаай машинаны чүүк чок маанатас дээш чорук айы-биле чүүктерни боттары тып алыр чаңчылдыг ажылдаанбы, уругларын азырап олурарлар. Суурда чүрттап турар хөрөөженнерге таарыжыр, четчир ажыл чок болганындан өөш-ажыл кылып шыдаар дыка хөй ишчилер ажылдаар аргазы чок болуп турар. Тус черинг болгаш районнуң удуртукчулары бо байдалды өөренип көрүп, чонну ажыл-биле хандырарының хемчеглерин алырын дилеп турар бис.

Тере-Хөл сельсоунда дужурган соонда чонну чугула хөрөгелдиг баразаннары-биле хандырылгазы эдээн баксыраан. Хөрөөженнерге, бичии уругларга хөөн аймаа, школаларының өөредилге хөрөөсөдөрүн чедишпейн турар. Кушгуртутда салыг салбырындан ажылчы чон негелде кылырга Кызыл районун хөрөгөлекчилер инитиаттаалының баштаар черинин четпес ажылы кылдыр саналаар. Бо районун төлөзи бистин черге өөн, чонунуң негелделерин, хомудалдарын айтырын көрбөөн. Хөрөөженнер чөвүдөлинин, оон активчилери үстүнде айытынган четпестерни шинтирлеринге саңнаан турар.

Серемаа ХОМУШКУ.
Хөрөөженнер чөвүдөлинин даргазы.
Кызыл район.

РОСТОВ ОБЛАСТЬ. «Атоммаштың» продукциязы — ВВЭР хевирнинг реакторлары СССР-ниң, Экономиктиг Дузалажылга Чөвүдөлинин кежигүннери чүүрттарының атомнуг электр станцияларында ажыглаан турар. Ол будуруге чери телевидел күчүзүнче чоокшулаан тудуңнар «Атоммаштың» даштыкы чүүрттарда хөрөгелекчилерниң саны өзер. МАГАТЭ-ниң делегей организациязының төлөлекчилериниң аная көөп, продукцияның идегелдинин үргүлчү хынаан турар апарганының ужуру ында.

ЧУРУКТА: эптээр участоктарның бирээзинде, эптекчи-слесарьлар бригадири Виктор Гетманов (солагай талазында) будуурген продукцияны техниктиг контроль кылдыының мастери Людмила Блевцовага дужаан турары.

Р. ДЕНИСОВТУҢ фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

Кижилер кижилер арызына турбайн канчаар. Бо чурукта Фрунзе районунуң Куусинен кудумчузунуң пенсионерлери-дир. Оларны амыдыралдың иштин өөрүшүүзү болгаш сагыш човаашкыннары каттыштырып турар. Оларның шуптузу моон мурнунда ажылчыннар, колхозчулар турган, оларның ап турар пенсиязы база чаңгыс вай — айда 55—60 рубль боон турар.

П. ЗОТИННИҢ фотозу.
СЭТА-ның фотохрониказы.

КҮҮСКОМ БОЛГАШ ДУЗАЛАЛ АЖЫЛ-АГЫЙ

Чонвун хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериге кадаа Советтин күүскому чамдык хемчеглерин боттандырып турар. Эң маанзыг суурда чурттакчыларның огородтарын суттарда арыктарны аштап арыгдаары-биле бүтүү-иштиниң шефтэ-шкиннерин организастап келген бис. Чазын огород шолун ан-дararда совхоз тракторну бээр, ол мышкаш сиген, саваң соортүрде база транспортту үндүрүп берип келген.

Улустуң хууда малын совхозтуундан чыгылары-биле эрткен чылын бир кодатта кыштагны туттуруп тур бис. Анаа материалдарны база машина-техниканы-даа совхоз үндүрүп берген. Хуу малды эмизери-биле мал эмчилериге дваргадарны берген бис, ынчангаш олар улустуң хууда мал-маганын база эмнеп чорун турар.

Чайгы үеде суурда шиектер хой болганы-биле ийи ангы кадарып эгелээн бис.

Огороду база мал-маганы чок өг-бүделер-биле депутаттар болгаш херээженнер чөвүлделериниң кежигүннери чугаалажып турар. Оон түнелиннде сеолгу үш чылда бистен 7 өг-бүдү мал садын алыры-биле күрүнеден чөлдиг алганнар. Ол мышкаш бажыңнар чанында малга немелде тудуглар кылып алыр, мал-маган садын алыр күзелдиг кижилер ам-даа бар.

Улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериниң айтырыгларын күүском удаадаа чугаалажып турар. Эң маанзыг күүскомнуң шиитпирин өзүтаар суурда шиек кадаар кижилерни тыскаш, оларны-биле керээни чаргаш. Оларга мунар аттарны берген, шиектің, шаор малды кадарганы дээш, айда телевиреп доктаатыр. Ол мышкаш хууда мал кадарар улустуң харыысалгазын база тодаратkан.

Малчыннар база суурда-даа чурттакчылар саржагны, сүт-ту совхозунга дужаап турар, ол дээш аншадан ангыда мал чемин оларга бээр, райпо дамчыштыр оларга хөвөр бараанларны база садып турар.

Хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдериниң болунга болгаш күрүнеге ажыктыг. Ол дугайында чүгле мындыг сан-чурагайдардан кивриг керейн: сеолгу ийи чылда бистиң кадаа Советтиң даваскызында чурттакчылар күрүнеге 920 центнер эттиг, 200 центнер сүттү, 55 центнер картофельди база чүгле бо чылын 10 тонна дүкту дужаадылар. Бо ажылды бистер ам-даа эки организастап шыдавайн турар бис.

Суурда шиектиң новуден келгени-биле олар эвеспеди мычаңгаш чайгы, өскү үеде шиектерни Кара-Булун талазынче надырар кылдыр дирекция-биле лугурушкан. Бо база чонта дыка тавармычалыг апарган.

Шак мындыг ажылдар-биле чергелештир кадаа Советтиң күүскому улустуң хууда дузалал ажыл-агыйын хөгжүдериге ам-даа эки-ле дузалап шыдавайн турар. Ажылга улегерни баштай удуртукчулар, специалистер кортүвер ужурлуг. Бистин совхозтун, Советтиң удуртукчулары шупту шаор малдыг, а шиек чок улус база бар. Ол мышкаш суурга кат-чимистиг ыштарны тарып олуртуруп, могаа өстүрүп ам-даа херекке алгайн турар бис. Бо талазы-биле бисте улут дуржулалыг болгаш кымынак өг-бүдүлер бар. Эң маанзыг раветканы тарып турарларның улегерин эдербейн турар. Кат-чимистиг ыштарны тарыырын ковудедирп-биле Кызылда сад болгаш огород ишиттелдерин-биле күүском база дутуржуп турар-даа, ажылымында огудут түнелиннде чоп.

База бир берге чүүл болза улустуң хууда малын тарын боовадыры, эдерештирери. Бо дугайында айтырыгны чоп удаа-дараа подуруп келген. Оны мын шиитпирдериг-биле хемчеглерни ап тур бис. Амды үеде кодаа чурттакчы-ларны шиитпирдериниң телевиделдерин үеник негелдели-биле өөренип корбейн турар деп бодаар мен. Анаа дузалал ажыл-агыйны хөгжүдериге тавармычалыг кылдыр бажыңнарны мычаадыр телевиден тудар херек.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бисте кылыр ажылдар ам-даа хей. Кол-да чүүл болза хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдери ниитилиг болгаш база күрүнеге ажыктыг чүүл-түр шаорын өг-бүдү бүрүзүнге хамык-биле угаадыры болуп турар. Бир эвес оны билбес болза, оон ажыгы карап-биле бүтүрел дөрбес болзе, хууда дузалал ажыл-агыйны хөгжүдери берге.

Сергей СҮГЕ-МААДЫР.
Баян-Кол кожуун Советтиң күүскомунуң даргазы.

Мораль темазынга

КИЧЭЭНИР ҮЕ КЕЛБЭЭН БЕ?

Бо чылдың сентябрь 29-та үнген «Шын» солунга Синринмаа Чоодунуң «Эскертинмес четпестер» деп чүүлүн номчаваш, автор чугула айтырыгны көдүрүп турарын демдегледи.

Чоокта чаа чүве. Сут-Аксымы Культура бажыңының чанында азын каан кино чарлалдарын кезек өөренікчи оолдар балаан, үнер шактарын билдинмес кылдыр үен-даян кылдыр бижээн турлар. Ол оолдарны соксадыр, ындыг янзылыг чүүлдерни кылбазын сургаш чугааладым. Ол үеде бистің чаныс-биле эр, хөрөөжен ийи кижи эртип чытыаш, ол оолдарны көргеш кирезинде дүште-даа чок, кичээнгей албас боорга чугааладым:

— Бо оолдар чарлалдарны үрегдеп турда, көре тура-да чүге чугаалавас силер? Соксадыр-ла болгай — деп, эр кижиге чугааладым.

— Кижиге хамаан эвес, чоорул оны — дээш, тоовайында кылаштап чорүй барды.

Шак моон алгаш көөрге, чамдык кижилер хей-иштиниң, аны-хуунуң өнчү-хөреңгизин үрегдеп турда тоомчага албас, өмнээ хамаан эвес, та канчап турзуннар, бодумна бүдүп-бүрүн чорумза ол-да ыйнаан» дээр сеткил хөөнерлиг-дир.

Кинотеатрларга, клубтарга, автовокзалдарга болгаш өске-даа хей-иштиниң черлериге стол, сандайларны, эт-сеңги апыяк өскен үреп, оянда кескилеп турда, доора-биле сургаш улуг кижилер көрбээчеңнеп, бидбээчеңнеп олурган-дур. Бистер, улут кижилер, ада-иелер, башкылар болгаш административ органнар демнежип алган аныктарының, өөреникчилерниң ортузунга дөштиг кижизидилге ажылдарын чорудар болдувусса, ындыг янзылыг үрегдээшкиннерни ыры-лыр соксадыр ужурлуг бис.

Ажы-төлүн хей-иштиниң черлериниге бодун канчаар ап чоруурун, хей-иштиниң болгаш хуунуң өнчү-хөреңгизин камнаш, кадагалаарын доктаамал сургаар, чагыыр, кижилер ажылдарны ада-иелериниң талазындан чорудары негеттиниг турар. Ол мышкаш школаларның башкылар коллективтери өөреникчилер ортузунга ол темаларга тускай классе шактарын чүге организастап болбас деп. Бичин кижилерни эт-сеңге камнаг болурунга кижизидилге ажылы ясли, садиктерден эгелээри чугула. Ол-да ажылдар бистинде эрелгей чорун турар.

— Силериниң ада-иелериниг, төрелдериг, акыларыңар, угбаларыңар болгаш башкыларынар хей-иштиг черлериге бодун канчаар ап чоруурун, хей-иштиниг, хуунуң өнчү-хөреңгизин үрегдевес, хирлендирбес, чүдетпес дугайында чагыг, сургаардыр бе? — деп, бир өөреникчи, бир садикте турар оод, урутдан айтырдым.

— Биске кым-даа ындыг чүве чугааладавайн турар. Силерден бир дугаар ындыг «өөредигиг» чүвени дыннаан тур бис — деп, мени кыжырар сагыштыг чугааладылар. Ажыы-биле чугаалаарга, кайда-даа бо темага кижизидилге ажылы суда чорун турар деп бодаар мен.

Бисте дыка човаачыг чүве бар. Кинооже, концертче азы танцыже кирер өөреникчилерни-даа, аныктарны-даа үжеп-чимдип, кармактарын тудуп-сыйбап турган кижилер. Оон-биле чергелештир сандайларны үрегдевес, клуб иштин бокталдырбас дугайында чагып-ла турар. Оон чүү-даа үнмес. Демей-ле клубтуң чаа сандайларын чаа кескилеп каапкан, хирлендирип, бокталдырып, конфета салыныгарын октап, тоорук сайын чажып каапкан боор. Ол-ла бүтүү кижи көрешш, хомудаваас, хорадаваас аргажок боор-дур. Бо мындыг үрегдээшкиннерни кылып турарлар кайдадаа бары чажыт эвес.

Ындыг болганда аныяк өскенни, эң ылангыя өөреникчилерни хей-иштиниг черлериге боттарын канчаар ап чоруурун, күрүнениг болгаш хуунуң өнчү-хөреңгизинге хумагалыг болурунуң талазы-биле таймылбыр, аажычаң кижизидилгезиниң дугайында суртаал ажылдарын күштелдирери чугула айтырыг деп бодаар мен. Ынчанмас болза, хей-иштиг черлериде, клубтарда, школаларда, садыгларда бүдүн эт-сеңги үрегдеп турар. Эжиктерде, столдарда, кудумчуларда, керимнерде, ханаларда, арыгланыр черлерде үен-даян сестерни, культура чок янзыбүү хевир дүрзүлерни оянче кизин турган чуруп, бижип каапкан бо-ла көөр-дүр бис.

Амгы үениң аныктарын шуптузуп ыыча дивейн тур мен. Оларның арызында кыдыл бүдүрериге ыяк эвес, үрегдээриге, хора чедиреринге сундулут апаргаш ынчангыс кижилер барын алдептит. Оларларның кармактарынга бижектер, донгуратар чоргулаар боор-дур. Оон орнунга чүве бижинир демиргүүк, карандаштар кармактап, эдилеп чорда.

Ам бо талазы-биле бодаанар, кичээнир үеник келбээн ол бе? Ынчангаш черлерде хей-иштиг организациялары, ылангыя албан черлериниг, организациялардың болгаш бүдүрүлгелерде, школаларда, дээдиг, ортумак өөредилге черлериниг комсомол организациялары мындыг чүүлдерлеп түнелеп үндүрүп, ажылдаар боор деп идегээр-дир мен.

Борат ОНДАР.
Сут-Хөл район.

АРАЙ БООРДА АДЫРЫЛДЫМ

Бо чылдың сентябрь 29-та үнген «Шын» солунга Синринмаа Чоодунуң «Эскертинмес четпестер» деп чугаазын номчаваш, анаа бурунгу-биле каттыштым. Республикавыс төвү Кызыл хоорай чыл шлгеп тудум-на чаагайын, өзүп, улуг-улуг хөгжүмчүлер немежип, ковудеп турар. Кудумчуларда, сесерликтерде хей санныг ийлы-бүрү ыштарны тарып олуртуп, оларны ажаан, суттарын, арыгдап, аштап турар болгай.

Ленин кудумчузунда № 12 бажында хей чылдарда чурттап тур бис. Бистің бажыңывыс-биле кожа Комсомольская, 16 деп дугаарлыг дерт хөгжүм база бар. Бистің бо бажыңнарывыстың чамдык чурттакчылары чүгле чурттап орар квартиравыс арыг-силиг-ле болза, шиитиниң черлери хамаан эвес деп бодаар. Маңаа хамаарыштыр мындыг чижектерни киирикседим: бажыңнар богун сөөртүү-биле эртен, кежээ хүнде ийи катап машина шоон турар. Ол хирезинде-ле богун машинага чүдүрүп бербес, улус көрбес аразында машина доктаар черге тап каар боор. Оны худумчу иштакчылы машинага чүдүрүп берип турар. Өскенин күжүн үнелеп хүндүлевези ол.

Ол бажыңнарның хериниг иштинде мын тарып каан садыгаштыг бис. Оны бичин оолдар, уруглар үреп, сыя турда, оларның ада-иелери хей деп чугаалавас. Оны чугаалаан кижилерге хорадаар боор-дур. Ынаа чолураларны сыя үрегдей бээрге, оны үревес дугайында чугаалаарга оолдарның авалары болчуп, «Силериниг хөрөөдөр эвес, силериниг мажыңдар эвес» дээш ажыныт хорадаар.

Бажыңнарының кирер подъездилериниң ханаларында ийлы-бүрү сестер, саннар бижип турар. Оларны база кым-даа чугаалап хейгааравас. Хериг иштинде улустуң дыштанып олурар сандайлар бар. Анаа ыяк оолдар, кыстар олурган чораан соонда бок, саазын, тоорук карты, таакны артыы дээш, чүү-даа артып каар.

Ол херем иштинче хамаанчок машина кирип маңнаазы-биле орун эмдээн аажы каан турган. Оны хоора сонкат октаанын. Ам ында машинадар хамаанчок маңнажып, довурак-хоозунуң бурлаңып-ла турар-дыр.

Бистің аныктарывыстың аразында культура чок, хүндүлел чок ажы-чаңын көргүзүп чоруурларны хейну көрүп болур. Автобустарга улут кижилерге одудун чайлап бербес, оон телевиниг телевес. оон иштин тоорук калып, бөгөлдүрер чоруктар бар. Кудумчуларга, хей ханаын арыжар черлериге чысхаалдыр кылашташкат анаа кылаштап чораан кырганнарга орук чайлап бербейн ужур таварыштыр аныяктарны көрдүм.

Пассажир АТБ-ниин чанында автобус доктаар черге улустуң олурар сандайын сүтже ишер октаанын, ам-даа ында чыдар. Оны улуг улус ынчаныс, базе-да аныяктарның кылган ажылы-дыр.

Бо чылдың сентябрь 28-те, оны үревес дугайында чугаалаарга оолдарның авалары болчуп, «Силериниг хөрөөдөр эвес, силериниг мажыңдар эвес» дээш ажыныт хорадаар.

Бажыңнарының кирер подъездилериниң ханаларында ийлы-бүрү сестер, саннар бижип турар. Оларны база кым-даа чугаалап хейгааравас. Хериг иштинде улустуң дыштанып олурар сандайлар бар. Анаа ыяк оолдар, кыстар олурган чораан соонда бок, саазын, тоорук карты, таакны артыы дээш, чүү-даа артып каар.

Ол херем иштинче хамаанчок машина кирип маңнаазы-биле орун эмдээн аажы каан турган. Оны хоора сонкат октаанын. Ам ында машинадар хамаанчок маңнажып, довурак-хоозунуң бурлаңып-ла турар-дыр.

Бистің аныктарывыстың аразында культура чок, хүндүлел чок ажы-чаңын көргүзүп чоруурларны хейну көрүп болур. Автобустарга улут кижилерге одудун чайлап бербес, оон телевиниг телевес. оон иштин тоорук калып, бөгөлдүрер чоруктар бар. Кудумчуларга, хей ханаын арыжар черлериге чысхаалдыр кылашташкат анаа кылаштап чораан кырганнарга орук чайлап бербейн ужур таварыштыр аныяктарны көрдүм.

Ынчангат хоорайывыстың арыг-шевериниче, оон чаагайжыдылаазын, кижилерге кылган чаагай чүүлдерни камнаш, оларны эки эдилеп, ажыглаан хайгаараарыныче иткаалгейн салыры кижи бүрүзүнүң хүндүлүгүн болуру чугаажок.

Лама ООРЖАК.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

ПРАГА. (СЭТА). Журналистерниң Бүтү-делегей организациязы ол чуртка болган плебисцитке чедип алган бүзүрелдиг типлелге-биле Чилиниң демократтыг күштерниге байыр чедирген. Октябрь 5-те болган референдумга келир сес чылда чурттуң президентизи кылдыр шериг өзу-чурумунуң идин үндүргени Пиночеттиң кандидатуразын чилиг соңгукчулар хүлээп албаан.

Оон-биле кады диктатурага удур демисел ыракта-да доозулбааны илдең болуп турар, чүге дээрге Пиночет оон мурнунда ышкаш улустуң турасоруун тоон көрбейн, эргечагыргага хевээр артын калыры нүзен турар деп, ол делегей организациязының чиргине секретариадының ыда нептереткен медеглелинде айтып турар.

Журналистерниң Бүтү-делегей организациязы делегейниң 120 чурттарында бодунуң 250 муң кежигүннериниң өмүнээзинден чуртка демократтыг дүрген тургузар дээш демиселди үргүлчүдеп турар чилиг журналистер-биле эп-сеткил каттыштырылгазын медеглеп тур деп, документте айытkан.

Америка — бай чурт деп чүве бүгүдеге билдингир. Ынчалаа-даа Америка эң ылыы кижилерлиг чурт боон турар.

Чоокта чаа неделя саныында үнер «Тайм» солун редакция чүүлүн парлаан, аргажок аар-берге байдалдарда чурттап турар ылыы американнарның дугайын чарлаан. Солунга үнген чурттарның бирээ бо-дур. (Чурукта). Американың Каттышкан Штаттарында ылыы-түрелги чорук ёзулуг национал социал айтырыг болу бергенин коргузун турар чурук бо.

Ажыл чок, бажын чок, ылыы, баштары халаа бергеи кижилер. Оларны санаары белин берге. Ындыг хей кижилер бай чурт — Америкада болдур ийин.

Чурукта: бо америк кереозениниң диле: «Чүүш-биледе дузалап көрүмер, аштап тур мен. чурттаар бажыңым чок» деп сестер. Чурукту Нью-Йорка тыырттырган.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СОВЕТ ЦИРК АМЕРИКАДА

ВАШИНГТОН. (СЭТА). Совет цирктин ыыда чеде берген артистери америк пайысыалга сес катап оюн көргүзер. Олар ам АКШ-та ай ажыг турун турарлар. Нью-Йоркка болгаш Филадельфиага оюн көргүзүлгеге чедишкиниг эрткен. Совет артистерни кончут чылыы-биле хүлээп ап турар деп, СЭТА-ның корреспондентизи-биле беседага цирк бөлүүнүң удуртукчузу Юрий Никулин чугаалаан. Совет цирктің көрүкээн нинилериниң билет садар кассалар чанында узун оочуру чок ындыг хүн турбаан. Вашингтондан бис АКШ-тың ам-даа 10 хоорайларынга оюн көргүзүлгеге-биле чорутар бис. Амдыгында 1989 чылдың январь 1-де оюн көргүзүлгелерни доозуптарын планнаан турар бис. Ынчалаа-даа ам бизни немелде концертнерни бөөрнинг болгаш оюн көргүзүлгелериниң хуусаалын уладырының дугайында дилеглер шоон турар.

ПАП АГЕНТИЛЕЛДИҢ ДЫҢНАДЫЫ

ВАРШАВА. (СЭТА). Эрткен воскресеньеде Гданьскиге корум-чурум үрэшкинге болган. Оон өгелекчилери II Паведги Рим панзазы (улуг дамазы) кылдыр соңгаанының 10 чыл оюнга таварыштыр чоруткан деп, ПАП агентилели дыңнаткан. Ындыктыг Бригиданың костелинге (дуганыныг) мөргүл кылганының соонда иштин саны бүдүн чартык муң хире болуп кижилер Гданьскиниң төөгүлүг төвү болур Старый хоорайның девискозринче нирген, баррикадалар тударын, коммунал ажылагыйның объектилерни үрэ-рин орадашкан деп. ПАП агентилел дыңнадым турар. Чурттуң экономиктиг байдалын эжиндер талазы-биле ПУР-нуң чазаанын өскеннишкиннерни болдурбаанче утпаан политиктиг дозукларны олар бажыңнарга азып турган.

Гданьскиге болуушкиннер — ол болза ангылашкан аажы-ада-ла таварыштыр эвес, ындыг таварылгалар хей болган деп, «Речь Посполита» солунуң тайылбырлаачызы саанап турар. Ол хеделиишкиннерни сорулгазы чаңгыс — күрүне болгаш хүрээ-хиштиг арызында харылаалаарга сорлуг бөөрн, чуртта байдалды бакшыраары. Херек кырында корум-чурум үрет, чаңгыслер үндүрүп турар кижилер ынчыг арганы ажыглаан турар.

БОТТУГ ЧУГАА БОЛГАН

РИМ. (СЭТА). ССРЭ-ниг болгаш Италиялыг национал туштары Апеннинныда эц-не улут сан-хөө албан чергелериниг биразын болур «Банко ди Романьо» штаб-квартиразы турун турар шиддеп болгаш бетондан кылган эн-не чее бажыңның эжиниин аксында кинекин үнгеп. Анаа итали-совет семинар болган. Оны каттышкан будүрүлгелерни тургузарынга турасхаатkан. Оон ажылынга «Конфиндустрия» фират, «Энел», «Фатае» ышкаш еске-даа ындыг Италиялыг күрүне болгаш туу каттыжышкыннарының болгаш фирмаларының төлөөлекчилери болгаш ССРЭ-ниг Күрүнелериниг, ССРЭ-ниг Күрүне башкызының. Даштыны садыгның Бүтү-эвелел академиязының, ийлы-бүрү министерстволарының болгаш ведомстволарының специалистериниг улут болуу киришкен.

Семинар үезинде ийи чурттың аразында кайызынга-даа ажыктыг садыг-экономиктиг харылаалаарны уламнай хөгжүдериниг орултарынга хамаарышкан айтырыглар талазы-биле делегеренгей ажык болгаш боттуг чугаа болган.

ДЕМИСЕЛ ХҮНҮ

МЕХИКО. Латин Америкага даштыны ере төлээриниге удур демиселдиг дип хүнүн чорткан. Күрүнениг, политиканың болгаш хей-иштиниг ажылдакчыларының бодан турары-биле алырга, амгы үеде 410 миллиард доллар ажыл турары Латин Америка чурттарының канчаар-даа ажыг улут даштыкы ереи ол регионуң доп-дораан шиитпирлээрин негеп турар эң кол айтырыгларының бирээзи болуп турар.

Ажыл кылып ыыдаар мексикан бүрүлү делегей банкыларынга дерт муң ажыг доллар төлээр ужурлуг. Латин Америкада ерениниг хемчеглиниг талазы-биле ийиги черин эзлеп турар Мексиканың иштин ереи 105 миллиард доллар четкен. Ол сантүүлү анаа болган парлалга конференциязынга Даштыкы ере айтырыгларының талазы-биле Мексика шинчилел институдунуң даргазы Хорхе Альберто Перес Согби адаа турар. Хөгжүн орар чурттарга даштыкы ере төлээриниг эң-не аар негелделерни тургузун турар делегейниг сан-хөө организацияларының үптекчи политиказын мексика шинчилекчи шиитпирлиг-биле бүрүү шаннаа. Ол ерелер хөгжүдүгүй чорукту ажыл эртер дээн олардың орааданымышкыннарын боттандырбайн, экономиктиг бергедээшкиннерни ханыладым турар.

Даштыны ере айтырыгларының талазы-биле Мексика шинчилел институту ере-биле демиселдиг национал программазын боттандырып чорударын саналдаан. Ол программа, чижээлээрге, ереге хуу төлээр талазы-биле телевиреи алаан кыымарын, хөрөнгиниг даштыкыже үереп сонсадыр сорулга-биле хоойду хемчеглерни ап чорударын болгаш экономиканы, кадаа ажыл-агыйны, турамны хөгжүдериниг оларны утланыырын саналдап турар. Институт ере төлээриниг үптекчи негелделерни эде көөрүбиле делегейниг сан-хөө организациялары-биле чугаалажыштыкыларны өскен чорударын саналдап турар.

КАРАКАС. «Даштыны ере латин америкаларга эң-не аар-берге үүрге. Ол Латин Америкада дүшкүүрлүг чорукту, социал болгаш экономиктиг кризистериниг ноя чылдаганы болур деп, Венесуэлада Демократтыг хеделиишкин дээр чагырыгны партиниг чиргине секретары Александро Исагирре журналистерге медеглээн. Өре айтырыгы политиктиг ханы шинчилиг болгаш ол регионда ийыыл чок чорукка дорт хамааржып турар деп, ол демдеглээн.

Өреліг чорук Латин Америка күрүнелериниг экономиктиг хөгжүдериниг орулунда ажыл артынмес мооннак болу бергеи деп, суреглыг политиктиг ажылдакчы. Венесуэланың президентизиниг албан-дужаалынга кандидат Карлос Андрес Перес демдеглээн.

ЛА-ПАС. Чурттуң ийыыларынга чүс-чүс болган ажылчы чон болгаш студентилер чыскаал артыргеш. Олар Боливиниг даштыны ереин төлээрин сонсадырын болгаш ол акша-хөрөнгиниг социал программазын, чижээлээрге, чырыгыышкын системазын хөгжүдериниг чорударын негээнгер.

Боливиниг ажылчын тоорунуң күүсекчи секретары Симон Рейес Каттыткан Штаттарның политиказын бүрүү шаннаа.

(СЭТА).

АКШ: соңгулдага шилилге болур бе?

«Вашингтон пост» солунуң бодалы-биле алырга, АКШ-та соңгулда мурнунуң амгы кампаниязы эге классларның ийи өөреникчиниң узамызга берген кырыжынга демей, олар ындыг ийик: «Сен ынча дээн сен», «чок, ынча дивээн мен», «мен сенээ чугаалап тур ыыкажыл мен: ынча дээн сен»... Октябрь эгелериде парлаан редакция чүүлүнге солун соңгулда мурнунуң кампаниязын «ужур-мажыр чок» болгаш «кижи чалгаараат эвеспеде» каар деп адаан.

Ындыг тодарадылга таварылга эвес. Республиканчылардың кандидады орадакчы президент Джордж Буш-биле оон удурланыкчылы демократ Массачусетс штаттың губернатору Майкл Дукакис ийиниг арызында сес кагжыышкыны оларның туруштарын тодарадыр туржук, таның улам будан турар. Буш Дукакисте бичин мурнаалаа турар болза, соңгукчулар ол ийиниг кайызын шилиг алырын ам-даа эки-ле билбейн турарын хей-иштиниг сайал-оналы коргузун турары таварылга эвес болгай. Бо чүүл оон мурнунда-ны кампаниядан онзагай болуп турар, ынчаарда болза президент Рейган дыка чаа ап турган.

Ам-даа бешин Ак бажыңын амгы эзэниин алдархүндүзү бедик, дээде деннезте совет-америк ужуражышкыннар болгаш орулмак болгаш оон эвээш мрекшылдыг ракеталар талазы-биле Керзоге ат салганы адаа база дыка илигаг болган. «Тайм» журналдың сентябрь төнчүзүнде салган айтырыгларына америкаларның барык 60 хуузу Рейганың администрациязының политиказын мактап тарыыдаанар.

Президентиниг ындыг алдар-хүндүзүг болуу турары Буштун чорудуп турары кампаниягга эки салдарны чедирип турар: ол Рейганың политиказын улымчылаар мен деп үргүлчү чугаалап чорун турар. Ол-да «Таймның» бижээн-биле алырга, американнар Дукакис бойунуң улед-бодаадары дээш турушун ыыдаар кижи, ынчалаажок «Ак бажыңга Буш орар болза эки» деп турар.

Күрүнениг дээде албан-дужаалың эдээр бодап турарларга сентябрь төнчүзүнде болган телевиденне дамчыштыр маргыдаажыг-чугаалар күш шеддеди болган. Буш биле Дукакис ынчан эң чугула делегей болгаш иштики айтырыгларны чугаалажыры-биле кызыл арыын көрүштүр олурупкан. Будун чартык шак болган дискуссиниың үштүн ийи кезин сопиал-экономиктиг айтырыгларга турасхааттынган: АКШ-тың төнчүзүнде турун көрбөөн федералдыг бюджеттиг карылгалыы, шериг чарыгдаалдарының база-ле ындыг янзыыг өзүлдеп, ажыл чок чорук, наркомания, СПИД халаны Даштыкы политика талазы-биле онзагай кичээнгейин ССРЭ-биле харылаалаарже угланды-рган.

АКШ өде тургустуунуңкунга болгаш ажык-чарыг чорукка байыр чедирер ужурлуг, ынчалаа-даа серемчеделиг болуур херек деп. Буш демдеглээн. Рейганың угланыыткынынга шынчы ижин болгаш, орадакчы президент тайбынны «күүн дегеррининг» аргазы-биле камгалары чугула деп турушкан, бир эвес оны соңгуур болза, ол «ыыдыс дайынарывыны» программазын ёзугаар шинчилелдерни дүргеттирер болгаш космос чепсовин системазы белеп болу бааран билек-ле, оны таварыштыр турзуар дугайында айтыышкынны баар мен дээн. Оон-биле кады ол «ажаа чепсек талазы-биле деп чорукту чедип алыр база химиктиг болгаш бактериологтуг чепсектен черин арыгдаар мен» деп бадыткаан.

Бодунуң болчээнде, Дукакис коллуунда АКШ биле ССРЭ-ниг арызында ангылашкан чүүлдерге кичээнгейни мөөнүүн. «Кижиниг аргелериниг, демократия болгаш социал организация талазы-биле бистиг турушторывыс үнделиг-биле ангы, амыдыралды көрүп турарывыс база ындыг» — деп, ол медеглээн. Ынчалаажок, оон бодалы-биле алырга, сам турустуунуң кедеги аргаларны ядролуг чепсектиг хемнелги кутулдаарынга, делегейге ооруулдуг болгаш аймык чок чорукту быжыглаарынга «аргазы-биле камгалары чугула деп турушкан, бир эвес оны соңгуур болза, ол «ыыдыс дайынарывыны» программазын ёзугаар шинчилелдерни дүргеттирер болгаш космос чепсовин системазы белеп болу бааран билек-ле, оны таварыштыр турзуар дугайында айтыышкынны баар мен дээн. Оон-биле кады ол «ажаа чепсек талазы-биле деп чорукту чедип алыр база химиктиг болгаш бактериологтуг чепсектен черин арыгдаар мен» деп бадыткаан.

Бодунуң болчээнде, Дукакис коллуунда АКШ биле ССРЭ-ниг арызында ангылашкан чүүлдерге кичээнгейни мөөнүүн. «Кижиниг аргелериниг, демократия болгаш социал организация талазы-биле бистиг турушторывыс үнделиг-биле ангы, амыдыралды көрүп турарывыс база ындыг» — деп, ол медеглээн. Ынчалаажок, оон бодалы-биле алырга, сам турустуунуң кедеги аргаларны ядролуг чепсектиг хемнелги кутулдаарынга, делегейге ооруулдуг болгаш аймык чок чорукту быжыглаарынга ажыглаан болуур». Демократтарның кандидады «ыыдыс-тар дайыны» программа хаарга ажыы чок чүве-дир деп айытkан. Ынчалаа-даа оон мурнунда стратегиг камгалал талазы-биле шинчилел ажылдарынга удур эвезин оон чугаадап турганы парлалга үндүрүлгеен.

Ийи кандидаттың чугааларын анализтап көргеш, америк парлалга ыындыг түүлелге ноон турар: оларның аразында кеску ыыдалы ыыары берге. Ол хамыктың мурнунда мындыг чүүлдерби-биле таймылбырдаттынар кижи. Олар кайызын-даа тодарадыр аазаашкыннар бериксеейн турар, кайызында-даа тодаргай турун чок. харылаа-ла олар ан-не чугула хүн айтыыгларынга харылаардан ыыдаарын ораалажыр.

Оон түнелиннде. Буш биле Дукакис чуртту кезин чорун турар, ынаа-маңаа демги-ле ол бодаалдарын чугаадап, боттарын ойажып чорун турарлар. Оларның аразында ыыдал, шыыан-ла, тоозут эвес.

Ю. УСТИМЕНКО.
(СЭТА).

«ЧҮС ЧЫЛ ЧУРТТА — ЧҮС ЧЫЛ ӨӨРЕН»

Найысылалдың ателье черлериниң быжыкчыларының чаңчыл аварган конкурузунуң ийги эзлчээ Арбатта мода бажыңының көргүзүг валынга доозулган.

Жирги эр, хөрөөжеп улуттарның, уруглар хевинин 240 модельдерни көргеш. Найысылалдың эң эки дээн быжыкчылары бедик мергежилин, тывынгыр чоруун, стильдиг оизагайын көргүскен. Ийги золчегиниң тиилекчилери бирге ийлерээр.

ЧУРУКТА: дүштүк кедер, чиик крепдешиндеп даараан платье.

В. ХРИСТОФОРОВТУҢ фотозу.

СЭТА-ның фотохрониказы.

СЭКП ТК-ның февраль (1988 ч.) Пленумунда М. С. Горбачев «Башкы — эде-тургустунуушкунуңуп кол шимчеликчи күжү» деп чугаалаан болгай. Шынап-ла, бөгүн школага башкылаашкынга салым-чаяаныг, чогаадыкчы угаан-медерелдиг, бүгү талалыг билиглиг, улус өредилгезиниң эде-тургустунуушкунунга бодунуң ролүн ханы билир башкы херек.

Школа реформазының документилериниде башкылар билиг бедидер институттарының эде-тургустунуушкуну башкылаа мергежилин бедидериниң, мурнакчы дүжүлгазының мөнгөзүниң, пептередириниң болгаш башкы кадрларга практиктиг болгаш методиктиг дузаны көргүзериниң эртем-методиктиг төптерин тургузарының оруу-биле чоруур үжүрлүг деп айтыкал. Ол бодалы бистиң республиканың башкылары база эдерип турарлар. Бистиң институттуң ажылдакчыларының оптузунга чоруткан анкета айтырыг оларның хөй-нурууу институттуң ажыл-херээниң кол кезээ—курстар бедеткелин, чогаадыкчы башкыларның болуктериниң ажылдарын организиластаары, мурнакчы дүжүлгазы мөнгөзүн болгаш пептередири, башкыларга методиктиг дузаны система ёлуттаар көргүзери деп билип турарын көргүскен. Ынчангаш маңаа мен чүгле башкылар билиг бедидер институттуң, районнарның методиктиг кабинеттериниң болгаш методиктиг каттыжылыткынының сорулгаларынга доктаайн.

Чылдын-на улус өредилгезиниң 1800 ажылдакчызы курстарны эртер үжүрлүг, а херек кырында 2000 кижи курстарга белеткелди эртип турар. Башкыларның курстарга белеткел эртериге хереглеп өскүн орар.

Чүгле чогаадыкчы ажылдап чоруур башкылар боттарының өреникчилерин чогаадыкчы кижилер кылдыр кижизидип шыдаар дээрзин билдиртир. Ынчангаш курстарга келген башкыларның идепкейин үедүрериге таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар бис. Ол сорулга-биле институт өредилге планнарынга өскерилгелерни киирип, кыска хуусалыг, тускай курстарның өредилге планнарын чаартып ажылдан кылып турар. Оон аңгыда амыы үениң башкылы чүгле курс эртип алырын бодаас, педагогиктиг күш-ажылдың мастерлери баткыларның тодаргай арга-дүжүлгазын шинчаадын алыксаар, чүгле билиглер чедип алыксаар эвес, тодаргай билдиниг болуруң кузелдер дээрзин өөренип көрүп турар бис.

Бистиң институттуң, районнарда методкабинеттериниң, методкаттыжылыткынның ы и сорулгазы — башкыларны чогуур негелдеге дүштүр билиг, дүжүлгө-биле чепсеглээри. Организиластап турарывыс кыска хуусалыг курстарга, семинарларга, лекцияларга, практиктиг кичээлдерге, дүжүлгө солчуушкунларынга эртемненнери, методист башкыларны, улут болгаш алдарлыг башкыларны, улус өредилгезиниң тергииннери, педагогика ажылының мастерлери, Улус өредилге министерствозунуң инспекторларын киирип турар бис. Чыл дургузунда ол ажылдарга 100 хире башкылар, кижизидикчилер, школалар удуртукчулары киржип турарлар. Оларның чижээзи: Кызыл хоорайның школаларының башкылары Л. И. Деменская (№ 4 школаның директору), К. И. Ярославцева (№ 15 школада башкы) болгаш өскелерни даа-ган болур. Кызылдың педагогика институтунуң башкылары, республиканың чогаадыкчы ажылдыг башкылары база-ла бистиң институттуң идепкейлиг дузалакчылары боп турарлар.

Курстарның практиктиг угланылышкынынче улуг ынчалгейин салып, үениң барык 30-ден 50—60 хүнүн олче угландырып турар бис. Курстарга үргүлчү угланылышкынарны, сүмелерни берип турар бис, а оларны күүсеглери, ажыглаары райметодкабинеттерден болгаш башкыларның боттарындан хамааржыр.

Ынчалза-даа курстарны эртирип турарывыста четпестер ам-даа бар. Чигээ-даа мурнунда номчуп турар дециплар амыы негелделерге дүүшпес болгулаар, курстарны организиластарда башкы кадрларның билиин, дүжүлгазын болгаш шин-даа оизагайларын чедир өөренип көрбейн турар, райметодкабинеттер, улус өредилгезиниң киндистери бо айтырыгны шинчилээр херек. Курстар соонда башкылардан ким-даа негелде кылбас, коллективке оон өтөөдүп дыңнаас, оон ажыдының түнелеп болгаш өөреникчилериниң билиин даазы шыгыы негелде . кылбайн турарын амыдырал бадыткан турар. Чамдыкта райметодкабинеттер өргелекчилери курстарже башкыларның сонуургалын, дүжүлгазын, белеткелиин деннелин барымдаалавайн-даа чорудуп турарлар. Белүктер четчеларде башкыларның оизагайларын, оларның мергежил белеткелин, бот-сонуургалын өөренип көрбейн турар, башкыларның билиин үзүк чок бедидер ажылче хаамаан кирбейн турар.

Бүгүн башкылар билиг бедидер институттуң мурнунда курстарга белеткелди долуциилар амыы негелделерге дүүшпес болгулаар, курстарны организиластарда башкы кадрларның билиин, дүжүлгазын болгаш шин-даа оизагайларын чедир өөренип көрбейн турар, райметодкабинеттер, улус өредилгезиниң киндистери бо айтырыгны шинчилээр херек. Курстар соонда башкылардан ким-даа негелде кылбас, коллективке оон өтөөдүп дыңнаас, оон ажыдының түнелеп болгаш өөреникчилериниң билиин даазы шыгыы негелде . кылбайн турарын амыдырал бадыткан турар. Чамдыкта райметодкабинеттер өргелекчилери курстарже башкыларның сонуургалын, дүжүлгазын, белеткелиин деннелин барымдаалавайн-даа чорудуп турарлар. Белүктер четчеларде башкыларның оизагайларын, оларның мергежил белеткелин, бот-сонуургалын өөренип көрбейн турар, башкыларның билиин үзүк чок бедидер ажылче хаамаан кирбейн турар.

Бүгүн башкылар билиг бедидер институттуң мурнунда курстарга белеткелди долуциилар амыы негелделерге дүүшпес болгулаар, курстарны организиластарда башкы кадрларның билиин, дүжүлгазын болгаш шин-даа оизагайларын чедир өөренип көрбейн турар, райметодкабинеттер, улус өредилгезиниң киндистери бо айтырыгны шинчилээр херек. Курстар соонда башкылардан ким-даа негелде кылбас, коллективке оон өтөөдүп дыңнаас, оон ажыдының түнелеп болгаш өөреникчилериниң билиин даазы шыгыы негелде . кылбайн турарын амыдырал бадыткан турар. Чамдыкта райметодкабинеттер өргелекчилери курстарже башкыларның сонуургалын, дүжүлгазын, белеткелиин деннелин барымдаалавайн-даа чорудуп турарлар. Белүктер четчеларде башкыларның оизагайларын, оларның мергежил белеткелин, бот-сонуургалын өөренип көрбейн турар, башкыларның билиин үзүк чок бедидер ажылче хаамаан кирбейн турар.

Бүгүн башкылар билиг бедидер институттуң мурнунда курстарга белеткелди долу утка-шынарлыг, чогуур түүнелдерлиг, солун кыдыр кавчаар организиластаза эвил деп айтырыг турун турар. Оны шинчилээр-биле институттуң методистери чаа, ажыктыг аргаларны дилеп тып турарлар. А башкыларның мергежил бедидин алырының кол аргазы башкы кадрларның бот-өредилгезин дээрзин утпаза чогуур. Бир эвес башкы кижи болуунга «мөнгө» херек бүгүде чүүлдерни билип «ийин мен» азы «мөнгө билиим чедер» дээр болза, ол педагог эвес-тир.

Башкы кижинин ажылы чыл бүрүде чаартынып турар, ынчангаш улустуң «чүс чыл чуртта— чүс чыл өөрен» деп мергеш сөстерин утпас болза-жы. А башкылар билиг бедидер институт, райметодкабинеттер болгаш методкаттыжылыткынныр башкыларның билиглерин калбартыр, ханыладыр, оларның педагогтуг мергежилин сайзырааннайдар дээш демнеп кушеннинг ажылдаар.

Сеңмит ООРЖАК.
Институттуң директору.

Школа болгаш амыдырал

ИНФОРМАТИКА БАШКЫЛААШКЫНЫ

Республиканың школаларынга информатиканы шынарлыг башкылаарын хандырар талазы-биле ажыл дараазында угланылышкынналыг чоруттунар үжүрлүг. Бирээде, бар турар саналга техниказын ажаары болгаш ажыглаары. Ийде, амыы үеде бар программалыг хандырылганы системалыг долдурары болгаш оларны бистеге бар компьютерлериниң шупту хевирлериниге шинчээлиги. Үште, информатика башкыларын белеткээри болгаш оларга методиктиг дузаны чогуур негелдеги дүүштүр билиг, дүжүлгө-биле чепсеглээри. Дөртте, информатикага өөреникчилерни белеткеп турарының шынарын хынаары.

Республиканың саналга техниказы колдуунда үр эдилеваан, чаа болуп турар. Ынчалза-даа заводтан үнүүрелде, шынарының багайы-биле, артык кезектериниң чогу-биле Туранда БК-0010 болгаш ДВК-2М, республиканың башкылар билиг бедидер институтта ДВК-2М, Кызыл хоорайның ХПТУ-4-те ДВК-1М бо-ла үрелир болгаш үр үеде аная турар. Кызылдың өөредилге-будурулге комбинадында «Ямаха» дээр ЭСМ (электронный саналга машиназы) багай эвес ажылдап турар. Красноярскының саналга техниказы септээр заводунуң Кызылда филиалы чугула артык кезектер чедишпезинден ук машиналарның сеттелгезин ой-шаанда кылбайн турар. Филиал аргы кезектерни Красноярскиден чагыдар, а Красноярск ол кезектерни Москвадан алыр. Ынчангаш чугула кезектерни үр хуусаала маңаар болганындан машиналар үр-ле сеттиннимейн турун баар. Оон үжүрүнда өөредилге чорудулгазы бакеыраар.

КУВТ-86, «Ямаха», ДВК-2М машиналарның программа хандырылгазы бот-боттарынга хамаарышпас. Оон турган оларның ол программа хандырылгазы берге, ылангыя ДВК-2М-ниң. Оларның программа хандырылгазын чуртта ону ажылдап кылып азы садары-биле ковудедип турар өске регионнардан садып алыр. Бистиң республиканда ол система кылынмаан. Программа ажылдап кылыптар кижилер бистеге амыдыында чок. Кызылдың педагогика институтунуң математика кафедразының башкылары, оларның ажыл, хүлээлгезинге хамаарышпас-даа болза, боттарының эки турааны-биле элээн каш программаларны ажылдап кылганнар. Ол институттуң болгаш башкылар билиг бедидер институттуң сырый калы ажылажылганың кол угланылышкыны школаларга информатика өөредир башкыларның бедик эртем-методиктиг деңнелин хандырары.

Амыы үеде школаларда информатиканы республиканың башкылар билиг бедидер институдунга курстар эрткен башкылар эртпирип турар. Ынчалза-даа методика талазы-биле бергеэшкиннер болгаш берге темалар башкылаашкын үеэинде илереп, тыптып келир. Информатика чаа эртем болган соонда, чаа чүүлдер бо-ла немежир. Ындыг таварылгада башкыларга дузаны ой-шаанда көргүзери чугула. Информатика башкыларынга курстарны, семинарларны доктаамал чорудун турарының үеэи келген. Ам республиканда информатика башкылаашкынны берге байдалда, ылангыя кедээ школаларда (Бии-Хем районунуң школаларындан ангыда) машиналар чок боп турар. Бии-Хем районда школалар аразының кабинедин турган. Информатиканы ында районнуң бүгү 9 болгаш 10 классларынга башкы Валентин Байкараевич Хөвөмей эртирип турар. Ол эртемин кончуг эки билир. идепкейлиг башкы дыка хөй айтырыгларны боду шинчилеп турар.

Кызылдың школалары өредилге-будурулге комбинадында турган БУВТ «Ямаха» машиналарының баазазында информатиканы ам үшкү чыл өөренип турарлар. Эртемнин теоретиктиг кезээн школаларда башкылар эртпирери, а өөренип алганын практика кырында өредилге-будурулге комбинадынга кээп шинчээдири өөреникчилерниң билиниин шынарын кудуладып турар. Комбинатта ажылдап турар ийи башкы чүгле практиктиг кичээлдерни эртпирип турарлар. Хоорайда информатика башкылаашкынын чүгле ол эртем аайы-биле ажылдап турар башкыларга бээри чугула дээрзи чиилиг-биле тургустунуп келген айтырыг. Информатика башкыларын белеткээринге педагогика институду чогуур дузаны көргүзер үжүрлүг. Бо өредилге чылындан эгелеп ында информатика башкылары белеткээр болуктүн ажыттынганы эки. Оон кадында институттуң математика кафедразының башкылары хоорайның № 2 болгаш № 3 школаларында информатиканы эртпирип турарлар.

Моон соңгаар республиканың школаларынга саналга техниказы келирге-ле, аная ажылдаар башкыларны шынгыы шилир болгаш оларны тус-туста белеткээр херек.

Ирина СТЕПАНОВА.

Ном — кижиниң өңнүү

ШЫГЖАП КААРГА КЫМ НОМЧУУРУЛ?

Республика найысылалының Ленин кудумчузунда Пушкин аттыг библиотеканың ном бижидип алыр салбыры бар. Анаа чүгле хоорайның чуртакчылары эвес, Тываның кайы-даа булуңундан, харыда-даа өске хоорайлардан келген кижилер белиг кире бээр. Ынчалза-даа бо библиотекадан хереглээн номуну тып алырын дыка берге. Хамыкла ужур — ол салбырның турар өрээзи ажылдакчыларынга таарымча чок, тар, дыкпыш болуп турарында. Бо бичежек бажыңга Тыва Арат Республика үеэнинде-ле эң баштайгы электростанция турган. Оон бээр ону алгыдып-даа көрбээн, чаа тудугну оон ажылдакчылары негелдаа келген. Ынчалза-даа бо айтырыг бо хүннерге чедир шинтпирлеттинмеэтээн.

Маңаа ном бижидип алыр дээш келген номчукчулар олура дүжүп, бут дыштандыра каантар сандай хамаалчок, тон үштүр чер белиг чогун пет билир. Номну кижи бодуш шилип алыр арга база мында чок. Чүге дээрге номнар салып каан бичин өрээлде библиотека ажылдакчылары боттары белиг хостуг шимчеиири берге. Ынчангаш келген номчукчу чүгле баартык кырында чыып каан номнарны шилип алыр.

Ном салыр делгиирлер арызынга кылаштаарга шала ийи берген болгаш ийлынайнып турар. Соңгалар бичин болгаш карангы. Кышкы үеде, одаага эгелей бээрге, бо бичин өрээл шинг болгаш шышам апаар. Ынчангаш даштыыртан кирген кижилер-биле соокка библиотеканың ажылдакчылары дөңгаш, аарый-даа бээр таварылгалар бар. Номнарны чүгле стеллажтар кырында дээвиирге чедир оваалаан эвес, шала кырында база чыый салгылап каан.

Бир эвес хереглээн номун бо абонементиде чок болза, ону библиотеканың ном шыгжаар черинден дилээр апаар. А ном шыгжаар черге баар болзунарза, кайгап каар сидер! 50 чылдарның эгелиндеде туттунган эрги бажың. Тар болгаш ажылдаар арга чок. Ону ажылдаарынга ийлылдыг дээш профобличевулелдиг күш-ажыл камгалалының талазы-биле кылдыр хаап каапкан. Номнар чүгле полкаларда эвес, а шала кырында, сарайларда оваалаттынган, үрелип чыткылаар. Ындыг чергеге номну кым тыварыл? 400 мың ном бо ном шыгжаар черде, а 20 мың хирезин сарайда оваалап каан.

— Үеэнин негелдези-биле эде тургустунуп, номчукчулар-биле шынарлыг, эки ажылдаарынга бистиң материалдыг баазавыс шаптыктап турар. Библиотека дөрт ангы ыяш бажыңда— деп эртем-методиктиг салбырның эргелекчизи Т. М. Люндун хомудап турар — Чурт-шинчилеэ салбырынга Совет Эвилелиниң янзы-бүрү булуңнарындан хамаанчок, даштыкыдан белиг авалчылар келир. Оларны ажылдаарынга эптиг кылдыр олуртуптар залывыс бээн чок.

Шынап-ла, библиотеканың ном фондузу 500 мың ажып турар. Чыл бүрүде кирип турар ном 23 мың. Ынчалза-даа оон ажыглалы четпес, хөй кезин складтарда шыгжамырда. Ол барык 10 чыл дургузунда шыгжамырга чыткылаан, хайыраан хөй-хөй солун номнар ажыглалдан үнүп турар.

Пушкин аттыг республика библиотекаында база бир шинтпирлеттинмейн турар чүүл айтырыг — кадрлар айтырыы. Библиотекаларда 49 ажылдакчылардан чүгле 19 кижи дээди, 10 кижи тускай ортумак эртемниг. Кадрларны маңаа ажылга тудары дыка берге. Чүге дээрге ажылдаарынга таварымчалыг байдалдар чок, чурттаар оран-бажың айтырыы база берге, библиотека ажылдакчыларының акша-шалыңы база эвээш. Ынчангаш кадрлар солчудгалы хөй.

Библиотеканың салбыр бүрүү хоорай иштинде хөй кезек черлерде. Чавыт бажыңнарда-даа бар-ла, сарайларда, өске албан черлериниде-даа бар-ла, ажыы-биле чугаалаарга, хереглээн салбырны тып алыры мындыг-ла белен эвес. Бир эвес шупту салбырларны чаңгыс черге мөөгөп, библиотеканы делгем бажың-биле хандырар болза, чоннун культурازын бедидериниге ол улуг идиг болур үжүрлүг. Республиканың Культура министерствозунда бо айтырыгны дарый шинтпирлеп бээрин Пушкин аттыг республика библиотеказының ажылдакчылары улуг итегел-биле маңаныышаан. Мен, номчукчу кижи болганымда, оларга үнүм кадып тур мен.

Калдар МОНГУШ.
Журналист. Кызыл хоорай.

ЧУРУЛГА УРАН ЧҮҮЛҮ

Школачылар бирги классын алды класска чедир алды чыл дургузунда 200 хире үнелиг үе-шакты чурулга уран чүүл кичээлдеринге аная-ла дүрүүлер — сава, куш хөөтүкүзү, кочал, донга дүжүрүп чуруурунга эрттирип турган. Өөредилге үргүнүн эстетиктиг кижизидилгезинден хоорук, бүгү тала-биле сайзырааннай кижини кижизидириге ажык бербейн турган болгай. Ынчангаш дыка хөй чылдарда чурук кичээлин ийнги чертениг, солун эвес болгаш чалгаарачыг кичээлге боп келген.

А 1972 чылда чуруукчу Борис Михайлович Неменскийниң удуртулгазы-биле тургустунган чаа программаның теннелдеги эгелээн турган. Ол чаа программа үргүлариың сагыш-сеткилин байлактыдып, чүрээн ариг, чымчак, угаанын сагыныгыр, тывынгыр кылырынга дузалаан. Оон ачызында совет школаның төөгүзүнге чуруулга кичээлдериге чараш чүүлү көрүп билирин болгаш билип алырын кижизидериниң, үргүнүн культурлуг чакчылдарын хевирлээриниң, уруг бодунуң билип, көрүп алган чүүлдерин, музыканы, чечен чогаалды болгаш үрэн чүүлүн эске-даа хевирлериң, жанрларын шинчээдип алыры-биле холбаарының соруулаары шинтпирдеттиңер аргалыг апарган.

Бирги класска (алды харлыгларга) бөлүк кичээлдер «Көөрүнүң уран аргазы» деп аттыг. Ол кичээлдерге уруглардың эскериичели, долгандыр турар чүүлдерги кичээлгейлин болгаш уран чүүл материалдарының шинчээдиишкинин сайзыраар. Баштайгы кичээлге чаштар гуашь будуктарының сарыг, көк, кызыл үш өнери-биле шыпаа, шыктар чуруурлар. Оон соонда уруглар ол өнпер хуулгаалын-дыр, оларның-биле күскү бүрүдерниң чүүл бүрү өнериниң шуптуузун көргүзүп болур-дур дээрзин бүүрөп көөрлер.

Ийнги классын төрээн бойдузунуң эстетиктиг шинчээдишкинин хевирлээри. Үшкү класска бүдүн өредилге чылының дургузунда «Бистиң долгандыр уран чүүл» деп бөлүк кичээлдер эртер. Ол кичээлдер уругларга бистиң долгандыр турар чүвелер, долгандыр турар бүгү-ле чүүлдер уран чүүл-биле холбашкан дээрзин тапыштырар. Ынан-ла уран чүүл таварыштыр уругнуң төрээн черинге, хоорайынга, суурунга сагыш-сеткил хандыктылы быжыгар, патриоттуг кижизидилгенин үнүлелин салдынар.

Дөртүү класска уруглар «Чоя бүрүү уран-шевер» деп теманы өөренир. Аная уруглар бистиң Төрээн чуртувустуң чоннарының хөй националдыг уран чүүлүнүң көзээ болур боттарының национал уран чүүлү-биле танымжарлар. Уруглаога аңгы-аңгы чоннарның уран чүүлүнде сагыш-сеткилдерин болгаш күзелбодалдарны илередириниң, аңгы-аңгы чоннарның талантылыының дутайында билип алыышкын хевирлеттинер. Шупту чоннарның дешилеглиг уран чүүлү-биле танымылга төрээн черинин уран чүүлү-биле танымылга төрээн черинин уран чүүлүнге сонуургалдан, Совет Эвилелиниң чоннарының уран чүүлү-биле танымылгадан эгелээр.

Бо программа кайгамчык. Оон кол утказында долгандыр бүгү-ле чүүлдерни эстетиктиг арга-биле билип болгаш шинчээдип алырынга хамаатыны кижизидери. Б. М. Неменскийниң «Чурулга уран чүүлү» деп программазы уран чүүл таварыштыр, өөреникчи бүрүүнүң сагыш-сеткил культуразын хевирлээри боп турар. Б. М. Неменский школага уран чүүлү башкылаарын бирээдеп он класска чедир болгаш неделяда чаңгыс шактан эвес, а ийи шактан эртирерге чугула деп саналдап турар.

Программа школаларга калбаа-биле ажыглаарынга тарда-ла белен. РСФСР-ниң Улус өредилге министерствозунуң коллегиязы Б. М. Неменскийниң «Чурулга уран чүүлү» деп теннелдеги пептередириниң дутайында шинтпирнин 1987 чылдың июль 9-та-ла хүлээп алган. Бистиң республиканга эрткен өредилге чылында башкыларның күзелин барымдаалап, Кызыл хоорайның № 3 болгаш № 11 школалары (башкылары В. Н. Ильин болгаш Л. П. Цепелева), Тожунуң Ий ортумак школазы (башкызы К. Маады), Ак-Довуракның № 3 школазы (башкызы Ф. Т. Зарынов), Сут-Хөлдүн Бора-Тайга школазы ол шеннелдеги шинчээдип ан эгелээн. Шенекчи башкылар ону ажыглаарын туской курстарга өөренген соонда эгелээнгер. Олар ол шеннелде программа-биле ажылдап турар башкыларның кичээлдеринге олуржуп, кичээлдерге уруглардың кылган чүүлдери-биле болгаш чаа методика-биле танышкаанар.

Программа уругдан бүгү талалыг сайзырааннай кижини кижизидер сорулганы шинтпирлээр болганда, кичээлдерге тема аайы-биле чүгле чечен чогаалды эвес, харын литературлуг болган музыка чогаалдарын ажыглаары чугула. Ынчангаш республиканың башкыларынга Чуруукчулар, Чогаалчылар, Композиторлар эвилелдериниң талазындан дөңгөтпиг дуза негеттиниг турар. Оон башка школалар библиотекалары чугула материалдар-биле четчелеттинмээн. Бистеге Тываның композиторларының музыка чогаалдарының бижидилгелери, тыва чуруукчуларның чуруктарының өөнүт-даа, он чок-даа, дүжүрүп чураан чуруктары, слайдылар чок.

Галина УЛАСОВА.

Эстетиктиг кижизидилге

КИРИП МООРЛАҢАР

Хостут үе-шакты кая, кайчаар эрттирерил? Кижи бүрүү болуунуң сонуургалының аайы-биле эрттирер дээрзи чугаажок. Культура одаглары, шынап-ла, культурлуг дыштанылганың төөгү турар үжүрлүг.

Бистер — Ак-Довуракның Культура ордузунуң ажылдакчылары ол талазы-биле чамдык ажылларны кылып чоруулуп турар бис. Ылангыя бо чылын көрүкчүлердеп «бир-ле дүтаар...» дээн чижектиг сөстерни дыңнап турар апарган бис. Ол чүл дээрге көрүкчүлер сонуургаан чаа чүүлдериниң дугайын чугаалап турары ол.

Чижээ, гармонистериниң конкурузу «Ойнап берем, гармонь» деп кежээни организиластап эрттиргениивис солун болганын көрүкчүлер «бир-ле дүтаар болуп турар-дыр, экилир» деп демдеглеп турду. Августуң төөгүзүнде Культура ордузунуң чанында шелге «Казачок» деп уруглар садының бичин эдерги ажыл шагынын соонда, солун концертти көргүскен. Аная бичиилерни чаптап, магадаан көрүкчүлер хөй чыыстан.

Ажылчы чоннуң культурлуг дыштанылганын хандырары, аная телевизин-биле бараан болгуу бистиң — уран чүүл ажылдакчыларының дорт хүлээлгези. Бис ол харыысалгалыг хүлээлгени күүсеңгде активилериниң, хөй-нинтинин күжүүте даянып турар бис. Ажылды план өзүүлүг чорудар. Эдээн улуг, массалыг болу бээр ажылдарны активилериивиске даянып, деминг чорудар бис. Хөй кижи киржир конкуреттарны эрттиргеливис. Чижээ, «Че бе, солдат», «Че бе кыстар» деп конкуреттарны эрттиргеливис. Кыш удеегеш, «Сут эзелиниң» байырлалы. Тудугжуунуң хүнү, шупту чогаадының кежээни, коммунистиг субботникте турааскаткан кежээлер солун болгаш организиластыг эрткен.

Чоннуң культурлуг дыштанылганын бараалгадын, эң эки, дээштиг болгаш солун утка-шынарлыг, чогуур түүнелдерлиг, солун кыдыр кавчаар организиластаза эвил деп айтырыг турун турар. Ону шинтпирлээр-биле институттуң методистери чаа, ажыктыг аргаларны дилеп тып турарлар. А башкыларның мергежил бедидин алырының кол аргазы башкы кадрларның бот-өредилгезин дээрзин утпаза чогуур. Бир эвес башкы кижи болуунга «мөнгө» херек бүгүде чүүлдерни билип «ийин мен» азы «мөнгө билиим чедер» дээр болза, ол педагог эвес-тир.

Башкы кижинин ажылы чыл бүрүде чаартынып турар, ынчангаш улустуң «чүс чыл чуртта— чүс чыл өөрен» деп мергеш сөстерин утпас болза-жы. А башкылар билиг бедидер институт, райметодкабинеттер болгаш методкаттыжылыткынныр башкыларның билиглерин калбартыр, ханыладыр, оларның педагогтуг мергежилин сайзыраннайдар дээш демнеп кушеннинг ажылдаар.

Сеңмит ООРЖАК.
Институттуң директору.

1988 ЧЫЛДЫН ОКТЯБРЬ 23-те (воскресеньеде) СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чырыдышкын бажыңында 14 шакта «Совет-америк харылаалар» деп лекция болур. «Билиг» өөнтелелиниң Новосибирск организациялының лектору В. В. Дмитриев лекцияны номчуур.

Абонемент ёзугаар кирер. Билеттерни кирер эжик аксында салып турар. Күзелдиг бүгү кижилерни чалап тур.

КИНО

ОКТЯБРЬ 20-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Мальчик — солдат». (Англия) 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан) шактарда. Бичин залда: Видеофильм «Бобби». 13.00, 16.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Живая радуга» 9.10, киноклуб «Орленок» 10.40, 14.40, «Зеркало для героя» 17.00, 19.50, «Все мы немножко лошади» 13.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Следопыты» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Маленькая Вера» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Мисс миллионерша» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узаткан) шактарда.

агаар

Республиканга биче булуттаар. Даглыг черлерге од хар чаар. Соңгу-барыын чүүкче углай хаттын дүргеен секундада 5-10 метр күштеги бергеңде 14 метр чеде бээр. Дүне 3-8, чамдыг районнарга 11-16 градус соор. Хүндүс 1-6 градус чылыыр, чамдыктарыга 1-6 градус соор.

Кызылга биче булуттаар. Өө хар чаар. Хаттын күжү секундада 5-10 метр, күштеги бергеңде 14 метр. Дүне 6-8 градус соор. Хүндүс 2-4 градус чылыыр.

Оруктарга улут эвес хар чаар, 2-4 километр черге чүвенин кестуру эки. Арттарга улут хар чаар, дожаннаар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 20-ДЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.20 — «120 минута». 8.35 — Бут бөмбүг. Делегей чемпионадынга шилилге маргылдаа. ССРЭ биле Австрияның шилиндек командалары. 10.15 — Медээлер. 10.25 —11.30 — «Чалча кыс Идаура». 5-ки серизы. 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде-тургустунуушкун. прожектору. 15.50 —Док. фильм. 16.15 — И. Гайдн. Концерт. 16.40—А. Т. Болотов. Орус кезээ ажыл-агый эртеминин үеделилекчилериниң төрүттүгеи хүнүндеп бээр 250 чыл болганынга. 17.25 — «..Он алды харга чедир болгаш оон улуг алды» 18.10 — «Демократиягa өөренип тур бис». 18.40 — Поэзия минуталары. 18.45—Бөгүн делегейде. 19.00 — Мультфильм. 19.10 Чугула объектив. «Доктаваган үеэнин хрониказы» телефильмнин баштайгы көргүзүү. 1—2 фильмнери («Үйбекфильм»). 21.00 — «Үеэ». 21.35 — Эде-тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Камера делегейже көрүп тур. 22.35 — Бичин концерт. 22.50 — Бөгүн делегейде. 23.00—23.50 — «Уран чүүл-биле түдүп «амыдырал». Миколанджело.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-таймылдыг фильм. 8.35: 9.25 — Бойдус эртеми. 2 класс. Араатанар кышка каанчаар белеткенип турарыы. 8.55 — «Москва аттыг канал». 9.05 — Испан дыл. 9.55—Эртем-таймылдыг фильм. 10.05 —Геологеография. азы-биистерни барып саналы. 10.35: 11.35 — И. С. Тургенев. «Адалар болгаш уругдар». 9 класс. 11.05 — Испан дыл. 12.05 — «Кан каанчаар катканы». 4-ку серизы. 13.10 — Медээлер. 13.20 — 14.00 — «Хоорайлар болгаш чылдар». Телефильмнер. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Реформа — бүгү чоннуң хөрээ». Баштыларының бүгү-эвилел съезиниге хүкүштүр. 19.15 — «Тыва черлер». Үнүүрүлгеде: Медээлер. «Аьт-чем программазы—боттанылышкында». Эмчиниң беседазы. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар». 20.15 — Реклама. 20.20 — РСФСР-ниң алдарлыг артизи А. Давидов ойнаар. 21.00 — «Үеэ». 21.35— Эде-тургустунуушкун прожектору. 21.45 — 22.55 — «Кан каанчаар катканы». 4-ку серизы.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — «Дирит амытаннар дугайында». 19.15 — ССРЭ-ниң улустуң артизи М. Стефюк ырлаар. 19.30 — Ритмика. гимнастика. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар».

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, үдестүг килдизиниң 3-36-73 өөрге килдизиниң 3-39-03 культура килдизиниң 3-39-15, көзээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16 социал айтырыглар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериялың 3-43-41. Солун кежбейн баргында 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап чыыр. Хемчээли 2 парлалга амазы. Солунуң индексиниң 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Нов үнүүрер чер. полиграфия болгаш ном садымныг керектерниң галазы-биле күүрүг комитединиң типографиязы Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чагыг № 135. ТС—00698.

Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 21 пятница № 243 (13843)

1925 чылда үдезилеттингеен.

Өртээ 3 копеек.

Кыштаглаашкын—хүннүң айтырыы

СЕПТЕТТИНМЭЭН, ШЕНЕТТИНМЭЭН ЦЕХТЕР

— Мал чеми болбаазырадыр цехтың ачызында тос-тостуң дошкун соогунда бөлүн сүт саалдаанын шоодуг кудулаттайн барганывыс шыны — дээш, «Кызыл тараачын» совхозтуң молоочо-технигги Нелли Андриановна Дутова эрткен кыштың чүзүлүй-дыр.—Тос муң тоннахире силосту час ортузунга чедир «шейуп» келдиниг. Хоолулуг мал чемин холуксаалыг немелделер-биле эвээш-бичелеп холуп турустага-ла чедир белеткеп албаанывыс ужурувда силос элекке төнген.

Инек, бызаа чемгерер сүүзүнүг холуксааны болбаазырадып хуулларар цех мал чеми чедишпейн турда-ла, фермага тургустунган байдалды эдерингге, бар курлавырларны камнап адырыгга чүгле улуг салдар чедиргеи эвес, а харын орулгалыг ажыллаар арганы берип, бот-акшаланымышкын, бот-орулга-чарылгаже бурунгаарларының эге балымын салган.

Туранның сүт-бараан фермазында мал чеми болбаазырадып кылыр цехтың үк ажыл-агыйының экономиказын хөгжүдүрүнге ажыктыг эки талаларын бо чылдың июнь 19-та үнген «Шыныың» керуктүүнге журналист Сандро Маазы дешпиделиг арга-дуржулганы пептерелир саная-овадны шиннип, делегеренгей болган тодаргай бижээн. Автор мичаан маллың ажаалда-тежээлдериг, ук-саажыдыгаанын чедимчелиг эки организастаарынга эки шынарлыг мал чеминиң эргежок чүгүлаанының дугайында кончуг чүгүлээ айтыгларны кодээ ишчидериниң мурнуунга кедүрүп үндүрген. Ону чедип алырынга бир-ле дугаарында, бодуун болган чулуктуг чемнерни холуп болбаазырадып мал чеми белеткээр цех улуг ролдуг ойнаанын журналист боттуг экономиктиг саалаашкыннарга үндезилеп, ол чогаалыкчы чаа арганы өскелерге пептерелирип бүзүреннгир кылдыр бижиин көргүскен.

Шынап-ла, сүт болган эт бүдүрериниг кевуделириниг Туран фермазында мал чеми белеткээр цех бүрүнгаар бөлүмны кылып, дыка хөй камналганы ажыл-агыйга берип, бот-акшаланымышкынны, бот-орулга-чарылгаже аңы-меделдериниг дүүштүр айтырыгны чедишкиниг шинтпирлеп, шыдаарын ук ферманың бөгүүнү ажыл-хөрөктери бадыткаар.

Чогаалчыны дилээшкиниер халас барбаан. Туранчыларның дуржулгазын көрүп, ферманың төвү Найырал сууржуганга хөй-хөй районларның төөлөри чай дургузунда кап-даа катап соңуургаш барганнар.

Бис чорааныыс хүн мал чеми болбаазырадыр цехтың ажылдаңын эгелээнин коллективтиг-ле ажылдаарының эки организастаарынга эки шынарлыг мал чеминиң эргежок чүгүлаанының дугайында кончуг чүгүлээ айтыгларны кодээ ишчидериниг мурнуунга кедүрүп үндүрген. Ону чедип алырынга бир-ле дугаарында, бодуун болган чулуктуг чемнерни холуп болбаазырадып мал чеми белеткээр цех улуг ролдуг ойнаанын журналист боттуг экономиктиг саалаашкыннарга үндезилеп, ол чогаалыкчы чаа арганы өскелерге пептерелирип бүзүреннгир кылдыр бижиин көргүскен.

Чангыс сес-биле чугаалаарга, ат-сураа алгый берген, аңаа келген ажылчыларның сеткилиниңе тоарзының хүлээп көргени чем болбаазырадыр цехтың идегээн, мал чеми чарыгдаарының баш удур саналашкыннарын кылып, цехке кымнарның ажыллаарын шилип алыр талаалы-биле чамдык органнастыг ажылдар чоруттунмаан.

Бии-Хем районунуң сүт-бараан фермалары шупшуу мал чеми болбаазырадыр цехтерлиг. Ынчалза-даа ол цехтериниң, агрегаттарының ажылдаар күүнү, чем болбаазырадыр арга-шинээ аңы-аңгы. Оларның хөй вурууну септелгени саадаткан.

«Саян» совхозтуң төп сүт-бараан фермазында мал чемин үүрмектей хөөндектээн, чымчадыр хаамыдырын бөөр агрегатты бажың иштинде салып тургускан. Ону хөөлдирип ажылдадырынга харыысалгалыг одакчы-операторлар Виктор Юшков биле Иван Чыпшай септелгени доозуп турар.

— Бир машина чарбаны бөгүн дужурду — деп, оларның бирээзи чаныда онгарже айытпышаан, чугаалын үламчылай-дыр.—Дүүт сонда инектерге чарба холумактыг чем хайындырарын эгелээр бис.

Ферма эргелекчизи Александр Потапович Федорченко суур аңаанда мал чеми болбаазырадып агрегатка база чедирди. Мал чеми белеткээр чаа дериг-херекти ажык дээр аңаанда эптеп салган. Электри шугуму-биле холбашкан аап-саап үүлдер ону ажылладырын саалдадып турып берген. Ол кажан хөөлиш эгелээрге, оон үш чүгүүнден келген мал чеми чангыс чеге ходужуп, хөөндектелир. Бир талаалыдан силос, өске талаалыдан саван, үстүнден чарбе холумактыг микроөмелделерни каттыштырып мөөнептерге, агрегаттың ажылының түнелги кестүп келир.

Барганыыс хүн баштайгы хар чаапкан турган. Кыштың эгези ажик соктап шуруп кирип кедгени ол. Мал чеми белеткээр черге ажылдаар кижилер четчелеттинмээн. Ону башкарар оператору белги билдинмес. Ажык дээр аңаанга ажылдаар улуска чаглак херек болгай. Бажыңчыгаан тударыгчуун чеже хире саван, силосту ыыбырадып, хөөндектээрни, мал чеминге хереглээрни ам-даа тодарадып албаанын ажыы-биле минивир ужурга таварышты. Нелли Андриановнаның чугаазы-биле алырга, бо чылын саван четчир. Немелделер хөлумактыг силосту улам амдан киирери-биле турвестен курлавырлаан. Сиген, силоска холуур микробүдүмелдерни белеткээн. Цехке хөөндектеп холуур чемниң составы, хемчээли амдымында санаттынмаан.

— Хайындырган чем доктаавас, төөтүп турып бөөр, дүптери ойлуп, дештип калган — деп, одакчы-оператор Алексей Сат ужуру билдинмес хомудаа киирди.— Кыш, чай чок ажылдаар ужурдуг дериг-херекти-дир бо. Доскаарларның демири чуга. Эргижээн эт болган хова бөөр.

Ажылчының чугаазы үндезиниг. Малга чем болбаазырадыр доскаардар-даа, инек кыштаар кажаа-даа айыылдыг байдалда. Оларның кайызы-даа барып дужериниң кырында келген. Үүтүт-таар доскаарның демири чайын солуттунмаан болганда, ону кыжын эде дерип кылыры, өскертири бүтпес.

Чаа туттунуп турар инек кажаалының иштики ажыдары, ону дериг-хереглээрлер-биле дериири, механизастаары артган. Ол кажааның тудуу доозургаа-ла, мал чеми белеткээр цех артык чарыгдалдарны эвээжедириниг, саван, силос, ситении камнаарынга илгилиг болуру чугаажок. Ынды турбуже, ол айтырыгны совхозтуң улуртулгазы, зооветспециалистер бөгүнге чедир хөлга албайн келген.

«Өөк» совхозтуң Чаңзаш сүт-бараан фермазында мал чеми белеткээр цех амгы хүннерде ажылдап киирилгеринге белен эвес. Эрткен чылын трактор-биле ажылдадып турган цехтың дериг-хереклерни шуушуларын электромотор-биле солуур кылдыр шинтпирээн. Ам ону хөөлдирип киирилтер дээрге чамдык кезектери тывылбашташ турып берген. Оон кадыңда моторну ажылдадырынга электри күүү четчир бе, кандыгыл деп айтырыг база ала-чайтаар тургустунуп келген. Ол дугайын бо хүннерде сүмележип эгелээн.

Мал чеми болбаазырадып кылыр талаалы-биле ажылды кичээнгейге ап, аңаа ажылдаар кижилерни четчелеп, чедир кылдынмаан үүлдерни соңгаарладышкын чок эдери — элбек сүүү саан ап, малдың продуктулуг чоруун белдирин хөөлдирар. Ол айтырыгны чедишкиниг шинтпирлери — орулгалыг ажылдаарынга магадылады тургузар.

Даваа САЛЧАК.

(«Шыныың» корр.).

Специалистиң индири

КАРТОФЕЛЬ ЧЕМИШЧИДИЛГЕЗИ

Биистиң республикаада картофельдың дужуду чыл келген тудум-на эвээжеп бадып чыдар. Оон дужуду сеңгу беш чылда бир гектардан ортумаа-биле 56 центнер болуп турар. 1988 чылда оон-даа кудулаан. Тандыда бо чылын гектардан ортумаа-биле 36, Бии-Хемде 37, Кызыл районда 47, Каа-Хемде оон арай хөй—62 центнер четкен. А херек кырында республиканга планнаанны гектардан-на 83 центнерни алыр ужуруг турган. Шак мындыг чаныс дужуттуг ап турарындан республиканың совхозтары бо чүгүлээ эвээчем культуразындан чедир албаан планнын дужуун күс санында-ла Саян артындан сеортүр ужурга таваржып турар.

Чаныс дужуттуг ап турарының чылдагааны чүдүл? Бирле дугаарында, агротехниканы сагыйын, ону хажыдып турарында. Оон ынай чемишчидилгенин шын ажыглаайн келгениниде болгаш өске-даа чылдагаанларны чыскаай адап болур. Чамдык ажылагыйлар тараан картошкаынга минералдыг-даа, органиктиг-даа чемишчидилгелерни чогуур негелделерниге дүүштүр чаттыйн, ажаан естүрүп турар.

Үнүштүн чемненилгезинин органиластан чорудары чугула. Чемишчидилгени төөрининг хемчээлдерни болгаш хуусаалдарын сагыыр чорук чүгүле дужуттуг хемчээлин естүрериниг дузалаар эвес, а харын продукциының шынарын бедилин турар. Картофель чемишчидилгете ажок сувдулуг ногаалларның бирээзиниг хамааржыр. Чижээ, бир га шөлден 200 центнер дужуттуг естүрүп алырынга 100-110 килограмм азоттуг, 40—50 килограмм фосфорну, 80 килограмм калийни картофель хереглээр. Өзүлде үезинде одуруглар аайы-биле үдуруэртип чымчадырга, хөрүүн агаарны эки шингээдип, чемишчидилгенин дээштиг салдарын күштелдирер.

Картофельдың чемишчидериде оон кандыг сорттуун өөренип көөр. Эрте өзүп үнер сорттар минералдыг чемишчидилгелерни шингээдип алыксаар. Орайтадыр өөр сорттарга органиктиг болгаш минералдыг чемишчидилгелерни холуй ажыглааны дээре. Минералдыг чемишчидилгелерни ажыглаары хөрүүнүн ямыдыыр хевирлериниге аңгы-аңгы болгулаар. Кыызылмаар хүрен өөнүг хөрүүнге азоттуг, фосфорнуг болгаш калийнин үлүгүн алаан хейиу чаттырар. Бир га-га оңаштыр оларның хемчээлин катыштыр алырга, 120—140 килограмм болур. Сугтаттыг черлерге чемишчидилгенин ол хире хемчээлин тарын каан дее бүрүүнге 50 хуу чедир немелде өзүмүн хандырар.

Малга дежек кылыр чадын турган саван өдээ эки органиктиг чемишчидилге ол. Хөрүүнү чаныс дужуут бөөр шөлдериң бир гектарынга-ла 80 тонна чедир өдек төгер. Ынчан картофельдың дужуду 30—35 хуу бедилир.

Картофель чечектелин өзүп орарының үезинде фосфорну ажок хереглексээр. А чер кырынга сыны бедин үнүп келгеш, азотту азы калийни чемишчидилге кылыксаар. Картофель азоттуг, фосфорнуг салдарынга эки өзүүчелдээ болза, хлор сиңиргеи калийлиг чемишчидилгелерге өзүүлеин чер албас.

Картофельдың тарын естүрүп турда, ылангыя хөрүүнүн шыны чедишпейн баар үеде минералдыг чемишчидилгелериниң ажыктыын ченип алырда, ону олуртурунуң мурнуу чарында картошка чыдар черни хөрүүнүн долгандыр төп чаштырар.

Каа-Хем районунуң «Ленинчи оруг» совхозу суттарылга ажылдап картофельдың олуртурунуң дужуулгазын 1985-1987 чылдарның дургузунда бир гектар шөлге чорудуп келген.

Дужуулга участогунуң шөлү мурнуу чөөн чүүтүүнге дөмей кара хөрүүнүг, дойдоврак холумактыг. Фосфор биле калийни эвээш шингээдир угланмышкыныг.

Аңаа элээн приксий берген өдекти гага оңаштыр 70 тонналы күскү чер ангарлагазының мурнуу чарында төккен. Аңаа минералдыг чемишчидилгени картофель олуртурунуң бүдүүзүнде дөс санай чаштырган. Үш чыл үргүлчүүдээ ол дужуулганың түнелги чемишчидилге эвээш чаштынган черлердеи белин гектардан ортумаа-биле 97,4 центнер дужуттуг ап болурун көргүскен.

Амгы үеде совхозтар ноолдуунда долу бот-орулга-чарылгаже шилчээн болгаш удуртукчу бүрүү сан-хөөлүн санаан олурар апарган. Ынчаарга 1988 чылдан эгелеп, чемишчидилгенин өртээ улгаткан. Ынчалза-даа ону чаа ажылаарга эдбек дужуттуг үндезиниң дөмей-ле магадылаан турар. Чемишчидилгелерни чер-черге девискээр аайы-биле эвээштеп төөрге, 50—90 хуу немелде дужуттуг ап болурунуң аргалары бар. Картофельдың чемишчидерде оон хемчээлин ойлеп, бок үүштер эсээн, арыг шөлдерге тарыыр.

Картофель чүгле аъш-чемге хереглээр кол чем болурундан аңгыда, оон чамдык кезиниг мал чеми кылдыр база ажыглап турар.

Вера СОЛОВЬЕВА.

Химизация станциязының агрохимигги.

КАНЧАП КЫШ АЖАРЫЛ?

Кижи амытаныың амыдыралында үш кол чүүлдүң бирээзи — оду-кезу-ле болгай. Ону кым-даа эки билир. Одаар оду чок болза, чурттап орар оран-савазы-даа бажың болбас, чиген чеми-даа чем болбас. Кыш дээрге кыш-ла болгай. Ниитилиг малын кыштап алыр ужуруг, оон чиик чемин, кажаа-хорааның канчаар белеткеп алганының дугайында хынаалдаларны чорудуп-ла турар боор-дур.

А оларның кышка канчаар белеткенин алганының дугайында сагыш салып турар кижилер чок боор турары дыка-ла хараадаңчыг-дыр. Кижи дугайында айтырыгны партия, чазаавыс бирги черге-нин айтырыы кылдыр көрүп турар. Ынчалза-даа бистин чамдык удуртукчуларывыс биеэзи хевээр-ле эрги ёзу-биле чаныс черде таптап, кандыг-бир ажылды чаныс талаалаа кере бөөр, өскезин хөөкке албас. Токтаар ам-даа хевээр артыышаан.

Оон чижээнге улус депутаттарының Ак-Довурак хоорай Советиниң күүскомун, Ак-Довурак АТБ-ниин удуртукчуларын маңаа киирип керейн. Чонуун болгаш бүдүрүлге, албан черлериниң 1988-89 чылдың кыжынынга одаар үүл-биле хандырылгазынче кончуг кошкак кичээнгей салып турар. АТБ-ниң удуртулгазы хөмүр-даш сеортүп бөөр дугайында дыка-ла хөй организациялар-биле керазы чаргаа. Херек кырында бо хүннерге чедир чаныс-даа тонна хөмүр-даш сеортүп бербээн.

Ак-Довуракта одаар үүл сайгарар контора эрткен чылдан артыш калган хөмүр-дашты садып сайгарган болгаш 2000 тонна хөмүр-даш талонун чонга саткан. Чонуун салып алган талону бардаа болза, хөмүр-даш чок. Хөмүр-даш талону садып алыр болдаш, үш пенсионер-ний аныяк кижи неделя иштинде кылаштажын келдиниг. Бистен өске ынчаар кылаштажын турар кижилер та чеже чүве?

Хөмүр-даш кадагаларын склад эргелекчизи аныяк уругнуң харыылы мындыг болур: «Бо айда бис-даа ажыл чок, аңаа чалгаарап олуруп тур бис. Келген-не кижи хөмүр-даш талону айтыр чүве-дир. Чоп-ле ыйнаан. Кыш дүжүп келгенде, Хөмүр-даш сеортүр машиналар дээш АТБ-ге баарымга, дүжүт ажаалдаары доозулуун, оон соонда деп каар. Хоорүүскомта ийи катап баарымга, АТБ начальниги-биле чугаалаштывыс деп каар. Оон түнелги-даа чок». Чонну одаар үүл-биле хандырып турар черниң ажылдакчызынан мындыг харыы дыңнаап, кижиниң хөөнү карарып каар чорду-ла. Канчап кыш ажып алырыл?

Дойту ООРЖАК.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев болгаш Бразилия Федеративтиг Республиканың Президентизи Ж. Сарней октябрь 19-та Кремльдиң Улуг ордузунга «Тайбын болгаш делегейниг калы ажылдажылгазы хаан демиг хөөлдиштиниверниң принциптериниң дугайында декларацияга» ат салганнар.

Оон соонда совет-бразил өске-даа документилерге ат салышкыны болган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң даштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе болгаш Бразилияның даштыкы херектер министри Роберто де Абреу Содре тайбын сорулгаларга космос делгемин шинчилээр болгаш ажыглаар талаалы-биле ССРЭ болгаш Бразилияның чазаактарының арызында калы ажылдажылганың дугайында Протоколга ат салганнар.

Даштыкы херектер министрлери 1987 чылдың сентябрь 30-де чаргаа экономиктиг, садыг болгаш артем-техниктиг калы ажылдажылганың үр хуусаалыг программазының дугайында дугуржулгаа; 1985 чылдың декабрь 9-та чаргаа экономиктиг болгаш техниктиг калы ажылдажылга дугайында дугуржулгаа; 1987 чылдың сентябрь 30-де чаргаа культура талаалы-биле калы ажылдажылга дугайында дугуржулгаа; 1988—1990 чылларда артем-техниктиг программаны кушчуг болдуруп кижер дугайында ноталар солчушкан.

Рио-де-Жанейро хоорайга ССРЭ-ниң чингине төөрө черин болгаш Ленинград хоорайга Бразилияның чингине төөрө черин тургузар дугайында ноталар солчушкан.

ССРЭ болгаш Бразилияның аразында харыылаарының төөгүлүүнүн талаалы-биле документилер чыыдылыы калы үндүреринин дугайында дугуржулга чедип алдынган.

Бот-боттарынга машиналарны, дериг-хереклерни болгаш өске-даа барааннарны садарының дугайында дугуржулгага база ат салган.

Документилерге ат салырының ёзулалынга совет таладан — Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүнүг кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазының бирги орадакчызы А. И. Лукьянов, албаның өске-даа кижилери киришкей. Бразил талада — аян-чорук үеликте Президентиниң үдеп чоруур албан кижилери киришкен.

* * *

Ол-ла хүн Кремльге совет-бразил чугаалажышкыннар болган.

Харылаалаарны ханы үүкалыг, чогумчалыг болгаш боттуг болдуунары-биле эргежок чүгүлээ бүгү чүүлдер бар турган. ССРЭ болгаш Бразилия ийи талалыг харылаалаарының чаа үе-чаазынче киргеи хөөн, күрүне баштынары демдеглээнивер.

Чугаалажышкынныр ажыл-херектиг, ажок чаагай сеткилдиг байдалынга эрткен болгаш дугуржулга чедип алыр алырларны боттарының дилеп тыварынче, ийи чурттуң аразында харылаалаарны доктаамал, быжырымчалыг болгаш оонбиле калы дүргеи шинчилиг болдуларынче үүлгаан чүткүдүүн көргүскен.

* * *

Хүнүүн ийиги чартысында Москвада делегей салыының төөгүзүнде «Экспо Бразилия-88» деңгеңге Ж. Сарней чораан. Ол фирмаларның стендилерин көрүп, оларның төөлекчилери-биле чугаалашкан. Бразилия болгаш Совет Эвилелиниң аразында салыг-экономиктиг харылаалаарны улам ыныы хөгжүдүрүнге деңгеңгеннин бараан болдурунга идегелдэ Президент илереткен.

Оон соонда Ж. Сарней Звездный хоорайының аалчылыы болуп чораан, космонавтылар бедиктээринин системазы-биле танышып, космонавтиканың Ю. А. Гагарин аттыг музейинге баргаан болгаш планетаның бөөдүгү космонавтыларының турскаалынга чечектер салган.

Сураглыг бразил чогаалчы болуп Ж. Сарней кежээ ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелинге совет литературдар-биле делегей литератураның хөгжүдүлгезинин орулгаларының дугайында профессионал чугаа кылган.

ССРЭ-ниң ДХМ-ниң пардаага төөгүнге совет болгаш даштыкы журналистерге Бразилияның Президентизинин чорутканы пардаага конференциязы-биле ол хүнүнүн ажыы доозулган.

(СЭТА).

ЭМЧИЛЕР СЪЕЗДИЗИ ДООЗУЛГАН

Совет кадык камгалалының шынар талаалы-биле чаа деңнелче кедүрүп үнери —бүгү улустуң, күрүненин хөрээ. Чүгө дээрге шинтилелдиг чаагай чорудунуң эн чугула көргүзүү болур кижиниң кадыкпылы ышкап мындыг улуг үнелиг чүве чок. Ол бодап эмчилериниң Бүгү-эвилел съездизинин киржикчилериниң санаалдарына долузу-биле илереттинген. Октябрь 19-та Москвага Кремльдиң Съездилер ордузунга ол доозулган.

Съездиниң ушкы хүнүүнүн ажылынга СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары Н. И. Слюньков, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүнүг кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының оралакчызы А. П. Бирюкова киришкеннер.

Туланың № 1 хоорай эмнелгелиниң участок терапевти Т. А. Титкова кол кичээнгейин ажылдың бригада методунче угландырган. Кадрларның чедишпеи турар үезинде чаа ёзу-биле ажылдаарының эки талаларын көрүп турар бис. «Мээн» болгаш «сээн» аарыг кижилериң дээр чорук чидип, аарыг кижиниң салым-чолу болгаш эмнээшкинниң түнелги дээш коллективтиг харыысаалга улгадып турар.

Чаш назылыг аарыг уругларны ажаан-тежээриниң шынарын эмнээдер талаалы-биле саналдар ВЦСПС-те кээп турар деп. ВЦСПС-тиң секретары Г. Ф. Сухоручемкова чугаалаан. Ораторнуң бодалы-биле алырга, чоокку үеде аныяк өг-бүдүүлерге күрүне дузаламчызын күштелдирери чугула болуп турар. Аарыг уруг ажаары дээш бюллетеньнерни чүгле незинге эвес, харын ачазынга бөөрнинг дугайында чугаа болуп турар.

Наркология диспансериниң эмчизи (Приморье край) В. П. Ковалев адырның материалдыг болгаш теоретиктиг базазының кошкаан демдеглээн.

Медицина эртеминиг үндезин шинчилелдерни организастап чорудуп турарында четпестерни ССРЭ-ниң МЭА-ның президентизи В. И. Покровский бодунуң санаалынга сайгарып көрген. Бо адырда мындыг берге байдалдың чыдагаанларының аразында эртем ажылдакчыларының күүжажыл төөлевир системаның улуг ажыктыг эвелин эртемден адап, ол чорук оларның дузалаа эртемче болган практиктиг медицинаже чорүй баарын болдуруп турар деп чугаалаан. Чыл санында аспирантыларның саны кызырлып турар.

Эмчилериниң Бүгү-эвилел съездизинге «Медицинская газета» солунунуң кол редактору К. В. Шеглов, Москваның № 19 хоорай эмнелгезинин эмчизи А. А. Свиридов олар саналы бергеннер.

ССРЭ-ниң кадык камгалал министри Е. И. Чазов дискуссияның түнелин үндүрген.

Делегейниң эмчилериниг Бүгү-эвилел съездизинин кыйтырыын хүлээн алган. Инда мынча дээн:

«Бис кижиниң ханы угаанбодалынга бүзүреп турар бис, тайбының болган деңнелгенин тиилеп үнериниге бүзүреп турар бис. Чер бөмбүрээзинің кижилери сырый калы ажылдажылганга, бот-боттарынга бүзүрежир болган хуулдежир чоруукка үндезилеттингеен чыраткылыг, чаагай келир үелиг болуун дээш бистин күжениишкиниверивисти каттыштырыгаш, бистен хамаржыр бүгү-ле чүүлдерни кылыылыыр».

Съездиниң хүлээп алган резолюциязында медицинаның бүгү ажылдакчылары болдунуң ажыл-чорудулгазын болгаш күжениишкиниверин 2000 чылга чедир үеде чурттакчы чонуун кадыкпылын камгалаарын хөгжүдүриниң кол угланмышкынларының болгаш ССРЭ-ге кадык камгалалын эде тургустунуушкунун саалган сорулгаларын күүседи-ривче угландырар ужуруг деп демдеглээн. Ол СЭКП-ниң XXVII съездиниң, партиниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтпирлерин херек кырынга боттандырып чорударынга чугула салымышкын болур.

(СЭТА).

АЖЫГЛАЛГА КИИРЕРИ-БИЛЕ

Өвүр районунуң «Ак-Чыраа» совхозтуң септелге-тудуг участогу күш-ажылчы чедишкиниер-биле макталдыг. Совхозтуң тудугжулар бригадазы малчыныраның кыышкы турлагларының септелгезин бүрүп доосказ. Алдын-оол Доржукайның бригадазы эки ажыллаан. Кадатты ховузунда 550 баш хой кажаазының тудуун доосказ, ажыглалга киирген. Сентябрь айда дуржулгалыг тудугжу Сүдер-оол Санаанның бригадазы малчыныларга 8 чүпар-бажыны, бир чурттарга бажының түткан, ажыглалга киирери-биле комиссияга хүлээдип берген.

Сүдер-оол Саная совхоз тургустушканнан бөөр тудугжулап келген. Ол чеңнин дугузунда дыка хөй аныяктарны бодунуң мергежилиниге өөреткен. Оон бригадазында 5 аныяк оол тудугжунуң мергежилин шингээдип алган. Олар шупту—комсомолчулар. Оглу Роман Саная—совхозта комсомол комитединин кежигүү, адазының арга-дуржулгазын өөренип ап, мурнакчы тудугжута санаалып турар.

Найтын-оол ДАМДЫН.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

НЕГЕЛДЕНИ КҮШТЕЛДИРЕР

• Партияның Мөңгүн-Тайга район конференциязындан •

СЭКП райкомунуң отчёттут үеде кылып чоруткан ажыл-чорудулгазынга партияның Мөңгүн-Тайга район конференциязының делегаттары анализ берип, эде тургустунуушкунда, демократиялы, ажык-чарлыг чорукту калбартып турарывда кылдыңган ажылдарны демдеглеп, четпестерни илереткен. Партия райкомунуң, оон бюрозунуң моон соңгаар шинчилеп ужурлуг айтырыгларын олар тодаргай айытканы.

СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол отчёт илередилгени болгаш санал берген делегаттар эде тургустунуушкун, демократия, ажык-чарлыг чорук калбарып, хамыдап турарын демдеглээн. Партия райкому, оон бюрозу партия ажылының стилин, арга-методтарын сайыраңгай жыдарыны, чаартырының хемчегдерин алган. Эде тургустунуушкунуң кол звеновозу — партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээлив бедиверинче кичээнгейни салган. Ынчангат оларга практиктиг дузаны чедирип турар.

Кедээ ишчилерни ажылдарынга, чурттаарынга таварымчалыг байдалдарны тургузарынче сагышты салган. СЭКП райкомунуң хүннерни күш-ажылчы коллективтерге кат улаа эрттирген. Коммунистерниң отчёттарын дыңнаарын, характеристикалар бадыларын көнүдеткен. Үстүнде адаан болган еске-даа хемчегер ажылчы чоннуң политиктиг болгаш күш-ажылчы идепкейин өскүреринге боттун салдарын чедирген. Оон түнелиниде район мал ажылының продуктуларын бүдүреринин болгаш күрүвеге салдарының планныг оонаалдарын чедишкининг күүседи турар. Районуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде хүргедедир дээш ажылдарны кылган. Районда дагааны азырап эгелээн, райпода колбаса кылыр, эзт ыштаар пехти ажыткан, ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозта теплицаны ажыглалда киргген. туйбу бүдүрер пехти, Хандагайты — Мугур-Аксы аразында машина оруун тудуп турар.

Отчёттут үеде чамдык кыдыңган ажылдар-биле чергелештир партия райкому эде тургустунуушкунуң негелдерилерине күүштүр ажылдавайн турарындан партийжи организастыг, идеологттут, политика-кижизидиг гелиг ажылда, районуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде эвээш эвес четпестер барын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар конференцияга чугаалаан.

СЭКП райкомунуң организастыг килдиниң (эргелекчизи С. Б. Донгак) партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээлив бедидер, практиктиг дуза чедирери-биле чорудун турар ажылының дээштиг эйес болганындан административтиг органнарда, септелге-тулуг участогунда, райпода, «Мөгөн-Бүрен» совхозта партия организациялары (секретарлары Д. Идам-Сюрюн, Х. Донгак, Т. Тодтар, О. Салчак) боттарының коллективтериниң политиктиг өөрө болуп шыдаавайн турар.

Кадрларны шын шилип алырынче, ажылга таарыштыр тургузарынче, кижизидериниче партийжи сагыш салымышкын четпес. Оон уламыңдан онаашкан ажылыңга өө-харылыгалга чок, арага-дарыже хандыкшыыр, партийжи, күрүве, күш-ажылдың сагыйга-чуруму, харын-даа корум-чурум үрээр кижилер безин коммунистериниң арасында барын конференцияга айытканы. Отчёттут үеде 47 коммунист СЭКП кежигүнүнден үндүрткен, 49 коммунист шыңгыы хемчегге онаашкан. Партия Уставын каржыы-биле хажыдып, партия талазы-биле шыңгыы хемчег алысканнарының арасында үндүрткүлер эвээш эвес. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң директору, оон соонда кол зоотехник турган Д. Д. Доскаар, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелениң начальниги турган А. Х. Хертек, районуң улусчу контроль комитетинин даргазы турган Ю. Д. Доскаар болгаш өскелер-даа анаа хамаарыг.

Партия райкомунуң болгаш бюро кежигүнериниң ажыл-чорудулгазынга партийжи анализ конференцияга берген.

СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол партия ажылының стилин, арга-ларын сайыраңгайжыдар, райониуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде дүргедедир дээш тодаргай хемчегларни ап турар-даа болза, Советтерге, профсоюзларга, комсомол организацияларына партийжи удуртулганы чугаалаан. Оон соонда партия ажылының стилин, арга-методтарын сайыраңгайжыдар, чаартырын, идеологттут, политика-кижизидиг гелиг ажылда, районуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде эвээш эвес четпестер барын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар конференцияга чугаалаан.

СЭКП райкомунуң организастыг килдиниң (эргелекчизи С. Б. Донгак) партия эге организацияларының дайынчы арга-шинээлив бедидер, практиктиг дуза чедирери-биле чорудун турар ажылының дээштиг эйес болганындан административтиг органнарда, септелге-тулуг участогунда, райпода, «Мөгөн-Бүрен» совхозта партия организациялары (секретарлары Д. Идам-Сюрюн, Х. Донгак, Т. Тодтар, О. Салчак) боттарының коллективтериниң политиктиг өөрө болгаш сонгулдалы хуралынга оон секретары Эрес-оол Серен дыңнаткан. Совхоз эрткен тос айларда күрүвеге кедээ ажыл-агый продуктуларын садарының планныг оонаалдарын ажыр күүсединге коммунистерниң киргген улуг-хүүзу бар дээрин ол демдеглээн.

Партком отчёттут үеним дүргүзүнде ажылын эде тургузуп, чон ортузунче кирип, ол ыдаңгыы оон секретары Э. Д. Серен амгы үеним негелдедериңге дүүштүр ажылдар дээш, ажык кылып турарын санал берген коммунистер чугаалаан. Оон түнелиниде совхозтуң ажылчылары эрткен чылдарындан барык-да чартык миллион рублъ хей орудуны киргип алган. Мал, чер ажылдарында кижилер боторугга-чарылгаже шилчип, экономиктиг билигдерниң үндезилеринге шинээдин эгелей берген.

Дыка хей ажыл-ишчилер боттарының мурнунга салдыңган сорулгаларын бүрүн күүседи, өскелерге үлегер-чижек болган. Оларга салынчылар Урана Маадыр-оол, Оңга Даныы-Белек, хойжулар Кызыл-оол Мижит-Доржу, Хураган-оол Чамыян, механизаторлар Андрей Доспан, Василий Ушлан болгаш өске-даа эштерни хамаарыштырып болур.

Ыңдыг-даа болза бүдүрүлгеде коммунистерниң аажыгарлыг ролю шуду боон турарын илеткелчи-даа, санал берген эштер-даа шыңгыы-биле шүгүмчүүлээн. Чамдык удуртукчулар эмин эрттир демократчаш, бодунуң лорт хүүзүлүнин күүсеттейн баар таварылгалар бар. Чижээ, совхозтуң коз инженери Хиргит-оол Ушлан эптекчи-слесарь хүүзүлүнин күүседи бергиизээр, партком өскүреринге боттун салдарын чедиргеш, ажылга таарыштыр тургузарынче, кижизидериниче партийжи сагыш салымышкын четпес. Оон уламыңдан онаашкан ажылыңга өө-харылыгалга чок, арага-дарыже хандыкшыыр, партийжи, күрүве, күш-ажылдың сагыйга-чуруму, харын-даа корум-чурум үрээр кижилер безин коммунистериниң арасында барын конференцияга айытканы. Отчёттут үеде 47 коммунист СЭКП кежигүнүнден үндүрткен, 49 коммунист шыңгыы хемчегге онаашкан. Партия Уставын каржыы-биле хажыдып, партия талазы-биле шыңгыы хемчег алысканнарының арасында үндүрткүлер эвээш эвес. ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң директору, оон соонда кол зоотехник турган Д. Д. Доскаар, коммунал ажыл-агый бүдүрүлге эргелениң начальниги турган А. Х. Хертек, районуң улусчу контроль комитетинин даргазы турган Ю. Д. Доскаар болгаш өскелер-даа анаа хамаарыг.

Партия райкомунуң болгаш бюро кежигүнериниң ажыл-чорудулгазынга партийжи анализ конференцияга берген.

СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол партия ажылының стилин, арга-ларын сайыраңгайжыдар, райониуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде дүргедедир дээш тодаргай хемчегларни ап турар-даа болза, Советтерге, профсоюзларга, комсомол организацияларына партийжи удуртулганы чугаалаан. Оон соонда партия ажылының стилин, арга-методтарын сайыраңгайжыдар, чаартырын, идеологттут, политика-кижизидиг гелиг ажылда, районуң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнде эвээш эвес четпестер барын илеткелчи болгаш санал берген делегаттар конференцияга чугаалаан.

СЭКП райкомунуң бирги секретары В. Д. Хемер-оол

КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ

ӨСКЕРИЛГЕЛЕР БОЛГАШ НЕМЕЛДЕЛЕР

1988 чылдың февраль 4-те ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыы-биле Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниге чамдык өскерилгелер болгаш немелделер кирген. Ам ону канчаар ажыглап турарын суд органнарының көргөн негелде-хөректеринден чижектерге көрөлгеңер. РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 33 үүлүнүң II деп чаа кезээн өскүүр ажылдакчыны назылап кырааны-биле долу пенсия алыр хары четкенде ону бүдүрүлге, албан черлериниң, организацияларның администрациязы болдунуң күзели-биле ажылдан үндүрүп болур дээрзин айытқан.

Ол чаа хоойлу 9 үүлүн өскүүр Кызылдың автоорук техникумунуң администрациязы ол өөредилге чериге орус дыл болгаш литература башкылап турган хамааты Кочиёваны долу пенсия алыр назы-хары четкен дээш ажылдан үндүрген турган. Ол башқы ажылдан шын эвес үндүрген дээш судка негелде киргеш, ажылга катап тургузарын дилээн. Суд оон негелдезин хынап көргеш, ону ажылга катап тургузарындан ойталаан. Администрация ону ажылдан үндүрерде хоойлуның бүгү негелделерин сагаан. Профэвилел комитединдеи ону үндүреринин чөпшээрелин алган, коллективтиң барык бүгү кежигүннери ол башқыга сургуулдар кижизидер ажылга ажылдаар бүзүрелдэ бербээн. Оон характеристиказындан алырга, көргүзүүлери куду, ажылынга ак сеткилдиг эвес, бодуу ажылдаан үеринде шактарны немей бижип алыр таварылгалар барын илереткен.

Оон аңгыда үстүнде Чарлык өскүүр Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексинде база бир немелдеки 25 үүлүнүң 3-кү кезээнде кирген. Күш-ажылдың бүдүрүлгезинде болгаш организастаарында өскерилгелер болганда, ол-ла тускай эртемге, мергежилге азы эргe-дужаалга ажылдатпышаан, күш-ажылдың байдалынга чугула өскерилгелерин ылып болуру ында көргүнген. Чижээлээрге, күш-ажыл төлевириниң хемчээлинде азы системазында, чингелдеерде, ажыл чүрүмүнде өскерилгелер болганда, тускай эртеми солушканда, разряды өскерилгенде азы эргe-дужаалының ады өскерилгенде база чамдык өскедаа ол ышкаш таварылгаларда — күш-ажылдың байдалының чугула өскерилгениниң дугайын администрация ажылдакчыга ийи ай бурунгаар сагындырар ужурлуг. Ол ышкаш ажылдакчыларың саны азы штады кызырылганда база-ла ол-ла хуусаада сагындырар. Бир эвес ажылдакчы ол өскерилгелерге таарзынмайын, ажылга уламчылап ажылдаарындан ойталаан болза, азы өске ажылче шилчииринге чөпшээрешпес таварылгада, ону сагындырган соонда, ийи ай эрткенде, КЗоТ-туң 29 үүлүнүң алдыгы кезээ-биле ажылдан үндүрери көрдүүген.

Кызылдың эзт комбинатының ажылдакчызы товаровед Ильенкону бо чылдың май 16-да ажылдың штады кызырылганы дээш Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 33 үүлүнүң 1-ги кезээ-биле ажылдан үндүрген. Ильенкога ол дугайын ийи ай бурунгаар сагындырып, өске ажылче шилчип болурун сүмелээрге, ылаваска, ажылдан үндүрген. Ильенко судка негелдо киирип, ону ажылга катап тургузарын дилээн. Суд ол негелдеки хандырбайн ойтадап ыраан. Шак ындыг маргылдаа Барыын-Хемчик райпозунга база болган. Ол черге ажылдап турган хамааты Папыя оон мурнунда дудагдал ужун материал - харысалгалыг ажылга ажылдаар эргезин беш чылда казыттырып шиитирген турган. Ону райпо баштаар черн. РСФСР-ниң Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 254 үүлүнүн 2-ги кезээ-биле ажылдан үндүрген. А херек кырында ону күш кирген суд шиитклиниң ужун ажылдан үндүрер турган. Азы 29 үүлдүн 7-ги кезээ-биле ажылдан үндүрери көрдүүген. Мындыг таварылгада ол организацияда өске ажыл бар болза, ону өске шилчидерин сүмелээр ужурлуг.

Чамдык удуртукчу ажылдакчылар ам-даа күш-ажыл дугайында ол хоойлунуң 35 үүлүн каржызы-биле ажылдың, администрацияның күзели-биле ажылдакчыларны ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрелин албайн баргылаар таварылгалар бар. Үстүнде айытқан Папыныы база ол дүрүм үүлүн хажыдып, ажылдан үндүргени дээш ажылга катап тургускан. Ынчалза-даа судтуң күш кирген шиитклин өскүүр ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрер. Ону администрацияның күзели-биле эвес, суд шиитклин бөрүмдаалап үндүрер турган. Администрация күш-ажыл чүрүмүн шын эвес ажыглаан боп турар. Барыын-Хемчик районунуң улус суду администрацияның ол частырының база өскербейн баргаан.

Бир эвес ажылга улусту хүлээн алыр болгаш үндүрер эргелиг удуртукчу ажылдакчы судтуң шиитклин күүсетпейн, кайы-бир албан-дужаалга болгаш ажылга ажылдаар эргезин суд шиитклин өскүүр казыткан кижини ындыг ажылга хүлээп алыр болза, Кеземче хоойлузунуң 188—2 үүлүн өскүүр 300 рубль чедир штрафтап азы ажылындан үндүрүп болурун билип алыры база артык эвес.

Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 213-кү үүлүнде чаа немелде өскүүр ажылдакчыны ажылдан профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрген болза, суд херекти сайгарарының мурнунда профкомга ол айтырыгны көөрүп сүмелээр. Профком администрацияның шиитпири-биле чөпшээрежип, ажылдакчыны ажылдан үндүргени шын дээр болза, херекти судка көөр. А бир эвес ажылдакчыны администрация шын эвес үндүргеи дээр болза, ону ажылга катап тургузар деп шиитпирин профком хүлээп алыр. Профкомнуң ол шиитпирин администрация күүседир турган. Чамдык таварылгаларда профкомнуң бодунуң хоойлуда айытқан эргези-биле үндүргеи шиитпирин администрация күүсетпейн баар, оон ужун маргылдаа үндүрүп турар таварылгалар бар. «Тыва даг-дүгүр» комбинатка хамааты Ферлюдинин эвээш шалынныг ажылче шын эвес шилчиткен дээш профком ону эрги шалынына тургузар шиитпир үндүргеи. Комбинаттың администрациязы профкомнуң ол шиитпирин күүсетпээн. Ол дээш Ферлюдин судче негелде киргеи, ол шын эвес болган. Тыва АССР-ниң Дээди суду улус судунуң шиитпирин солаан, херекти сөксаткан. Чүге диве администрация профкомнуң шиитпирин судче хомудаваан болганда, ону 10 хонуң иштинде күүседир турган. Бир эвес администрация күүсетпээн болза, профэвилел комитеди ажылдакчыга шыныгны бээр, ол судтуң күүседир хуудузу-биле демей күштүг болур. Администрация ону күүседири албан.

Тываның авиабудурулгезинге хамааты Кононова диспетчерлеп ажылдан турда, ону агентство начальниги хүлүмгеевин күүседиринге тур уеде шилчиткен турган. Кажан сөөлгү эрге-дужаалга конкурс өзугаар ол соңгутпайн баарга, ону сентелге-тудут участогуна нормировщик кылдыр шилчидерге, ол чөпшээрешпейн, аңгы-аңгы черлерде хомудал бижип турган, катап баштайгы диспетчер ажылынга киргеи. Бо таварылгада администрацияның ийи частырымы бар. Биреэде, бир ажылдан өске ажылче тур када шилчиткеи турган болза, сөөлгү шилчиткем черинге доктаамал ажылдаар кижи тыпты бергенде, ол ажылдакчыны эргиде ажылдап турган черинге, эрге-дужаалынга киирер ужурлуг. Ийиде, диспетчер турган кижини тудуг черинге нормировщикче шилчидерге тускай эртем, мергежил-даа талазы-биле аказа таварышпас ажыл болган. Ынчангаш ону олче шилчитпес турган. Шак бо чижектер чүүү көргүзүп таварыл дээрге Күш-ажыл хоойлузунда чаа үүлдерин шын эвес ажыглаан турар таварылгалар бар.

Хоойлунуң чаа үүлдерин бүдүрүлгелерге, албан черлериге, организацияларга администрациялар шын ажыглап, ону эки билип алыры удуртукчу бүрүзүге ажыктыг дээрзин утпаза чогуур.

Сагаан-оол МОНГУШ.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

СЭКП ОБКОМУНДА

Мурнунда «Бардык» совхозтуң директору чорааан Ч. Х. Дожулаваның киргеи хомудалы-биле колбаштыр СЭКП обкомунуң чанында партийжи контроль комиссиязының киргеи келгеи материалдарын партия обкомунуң бюрозу чугаалажып көргеи.

1985 чылдың март айда Тыва АССР-ниң Кедээ ажылагый министерствозунуң чорутқан ревизиязының материалдары-биле республиканың прокуратуразы «Бардык» совхозтуң хедезалыг ногаа бригадазының бригадири А. А. Тёге, ол совхозтуң директору Ч. Х. Дожулаваа болгаш өске-даа албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр кеземче хөрөөн оттурген. Оларны онза улут хемчээнге оор кылганы, бодунуң албан-дужаал байдалын соора ажыглааны болгаш хуу өөчү сүрер ажыл-чорудулга кылып турганы дээш буруудаткан турган. Буруудадымышкынны будүрүп үндүргеи продукциин дээш ногаа өстүрер бригадага хей ажыл-хөрөнгүни хоойлуга удурланыштыр төлеп бергениниң фактыларының бирыыга үнелеп турган. Оон-биле холбаштыр Тыва АССР-ниң кедээ ажыл-агый министриниң 1985 чылдың март 25-те дужаалы-биле Ч. Х. Дожулаваны совхозтуң директору албан-дужаалындан хостаан, а 1985 чылдың август 15-те ону тудуп хорутдаан, анаа ол 1985 чылдың октябрьга чедир турган. Ол-ла чылдың сентябрьда ону СЭКП-ниң хүрээлениннен үндүргеи.

Хыналданың кергускениниг-биле алырга, ол херек талазы-биле өстелге республиканың прокуратуразының ажылдакчыларының талазында ажыл чылдыр болгаш шүүлеп чорутқан ужурдан үр хуусаалыг болу бергеи. Өстелгениң четпези, процессуалдыг хажыдымышкынныңарының ужурунда ук херекти Тыва АССР-ниң Дээди суду немелде өстелге чорударыныг-биле чиигыс эвес удаа эгидин турган.

Тыва АССР-ниң Прокуратуразы партийжи контроль комиссиязынга «Бардык» совхозтуң албан-дужаалдыг кижилериниг хамаарышкан херек талазы-биле чорутқан немелде хынаалдаңың түнелделерин киргеи, ынаа 1988 чылдың сентябрь 1-ге кеземче хөрөөниң талазы-биле кеземче өөргүүр буруу бадыткаттынмаанындан Ч. Х. Дожулаага хамаарыштыр айытқан херек талазы-биле кеземчеге онаарын соксалыр дугайында доктаалды хүлээн алган деп дыннаткан.

СЭКП обкомунуң бюрозу Ч. Х. Дожулаваны СЭКП-ниң хүрээлениннге катап тургускан.

Төмбүрзектиң судалы

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУХАРЕСТ. Румынияның Мангалия хоорайда судно тудар черде «Бекляв» дээр руда өөртүр суднону тутпаан. Ол 25 муң тонна чүк өөртүр. Башкарарының иманыштыы болган өске-даа техниктиг чаа үүлдерин-биле кады ында эң-не эптиг ерөөлдерин экипажка тургусканы-биле судно ылгалып турар.

Чүгле бо чылын румын далай флодунуң чүк өөртүр аргазы 80 муң тонна чедир улгаткан, а беш чылдың төнчүүшче чедир Галацта, Тулчеде, Браиледе, Олтениицада болган Дробета-Турну-Северинде судно тудар заводтар ол көргүзүүнү 7,3 миллион тонна чедирер.

Судно тудар талазы-биле совет-румын кады ажылдажылга чеднишкиниг хөгжүп турар. Амгы үеде РСР-ниң судно тудар черлеринде Совет Эвиделинге өөн белүктүң судноларын—чүк өөртүр универсалдыг 10 суднону болгаш 10 далай шаландаларын тудуп турар. Ниитизи-биле амгы беш чылда румын корабль тудукчулары ССРЭ-ниң чагыы-биле 130 далай тургускан.

Бодунуң тургустунуң келген баштайгы хүнүнден эгелээш, ол организация амгы үеде Пакистаниың девискээринде афган оппозициянда тутуруп алган турар совет шериг албанныгларның оода-ла улут эвес кезиин хостаарын чедип алыр дээш бүү-ле болгунар үүлүдерин кылып турар.

Ынчалза-даа ол куженнишкиннер пакистан эрге-чагырганарының тутпаннар дугайында айтырыгны шиитпирлээриниг арга бээрин күзеевейн турарындан эки түнелдерин бербээн.

Совет шериг албанныгларны хостаан таварылгада оларны ажылга катап тургускан. Ынчалза-даа судтуң күш киргеи шиитклин ёзугаар ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрели албайн баргаан. Ынчалза-даа судтуң күш киргеи шиитклин ёзугаар ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрер. Ону администрацияның күзели-биле эвес, суд шиитклин бөрүмдаалап үндүрер турган. Администрация күш-ажыл чүрүмүн шын эвес ажыглаан боп турар. Барыын-Хемчик районунуң улус суду администрацияның ол частырының база өскербейн баргаан.

Бир эвес ажылга улусту хүлээн алыр болгаш үндүрер эргелиг удуртукчу ажылдакчы судтуң шиитклин күүсетпейн, кайы-бир албан-дужаалга болгаш ажылга ажылдаар эргезин суд шиитклин ёзугаар казыткан кижини ындыг ажылга хүлээп алыр болза, Кеземче хоойлузунуң 188—2 үүлүн ёзугаар 300 рубль чедир штрафтап азы ажылындан үндүрүп болурун билип алыры база артык эвес.

Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 213-кү үүлүнде чаа немелде ёзугаар ажылдакчыны ажылдан профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрген болза, суд херекти сайгарарының мурнунда профкомга ол айтырыгны көөрүп сүмелээр. Профком администрацияның шиитпири-биле чөпшээрежип, ажылдакчыны ажылдан үндүргени шын дээр болза, ону ажылга катап тургузар деп шиитпирин профком хүлээп алыр. Профкомнуң ол шиитпирин администрация күүседир турган. Бир эвес ажылдакчыны администрация шын эвес үндүргеи дээр болза, ону ажылга катап тургузар деп шиитпирин профком хүлээп алыр. Профкомнуң ол шиитпирин администрация күүседир турган. Чамдык таварылгаларда профкомнуң бодунуң хоойлуда айытқан эргези-биле үндүргеи шиитпирин администрация күүсетпейн баар, оон ужун маргылдаа үндүрүп турар таварылгалар бар. «Тыва даг-дүгүр» комбинатка хамааты Ферлюдинин эвээш шалынныг ажылче шын эвес шилчиткеи дээш профком ону эрги шалынына тургузар шиитпир үндүргеи. Комбинаттың администрациязы профкомнуң ол шиитпирин күүсетпээн. Ол дээш Ферлюдин судче негелде киргеи, ол шын эвес болган. Тыва АССР-ниң Дээди суду улус судунуң шиитпирин солаан, херекти сөксаткан. Чүге диве администрация профкомнуң шиитпирин судче хомудаваан болганда, ону 10 хонуң иштинде күүседир турган. Бир эвес администрация күүсетпээн болза, профэвилел комитеди ажылдакчыга шыныгны бээр, ол судтуң күүседир хуудузу-биле демей күштүг болур. Администрация ону күүседири албан.

Тываның авиабудурулгезинге хамааты Кононова диспетчерлеп ажылдан турда, ону агентство начальниги хүлүмгеевин күүседиринге тур уеде шилчиткеи турган. Кажан сөөлгү эрге-дужаалга конкурс ёзугаар ол соңгутпайн баарга, ону сентелге-тудут участогуна нормировщик кылдыр шилчидерге, ол чөпшээрешпейн, аңгы-аңгы черлерде хомудал бижип турган, катап баштайгы диспетчер ажылынга киргеи. Бо таварылгада администрацияның ийи частырымы бар. Биреэде, бир ажылдан өске ажылче тур када шилчиткеи турган болза, сөөлгү шилчиткем черинге доктаамал ажылдаар кижи тыпты бергенде, ол ажылдакчыны эргиде ажылдап турган черинге, эрге-дужаалынга киирер ужурлуг. Ийиде, диспетчер турган кижини тудуг черинге нормировщикче шилчидерге тускай эртем, мергежил-даа талазы-биле аказа таварышпас ажыл болган. Ынчангаш ону олче шилчитпес турган. Шак бо чижектер чүүү көргүзүп таварыл дээрге Күш-ажыл хоойлузунда чаа үүлдерин шын эвес ажыглаан турар таварылгалар бар.

Хоойлунуң чаа үүлдерин бүдүрүлгелерге, албан черлериге, организацияларга администрациялар шын ажыглап, ону эки билип алыры удуртукчу бүрүзүге ажыктыг дээрзин утпаза чогуур.

Сагаан-оол МОНГУШ.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

КЫЛЫМАЛ АРАГА КЫЛГАНЫ ДЭЭШ

АРАГАЛААШКЫННЫ болгаш алкоголизмни узуткаар талазы-биле партия болгаш чазак шыңгыы хемчеглерни ап эгелээн 1985 чылдың майдан бээр элээн ажылдар бисте кылдынган. Хоорай, суурларда массалыг арагалаар чорук читкен, кижилер амыдыралдың арага ишпес хевириниче кирип, эзирик эленейиин чоруурларын бүрүү шаап, ындыглар бистиң аравыска турбазын деп негеп турар ашарган.

Ындыг турбуже, бүгү үүлдерин чогумчалыг дээрге берге. Республиканың чурттакчыларының аразында чамдык кижилер партиниң болгаш чазактың ол шиитпирин күүседиргеге эвес, а харын-даа арагалаашкын воптередиргеге ийиг берип турар. Ол дээрге кылымал арага кыдыкчыдары-дыр. Ындыглар арагалаар чорукту болдуруп, кемхөрек үүлгедиишкиннерин немештирип, өзүп орар салгалдыг кижизидилгезинге багай салдарны чедирип турар. Оон ацгыда кылымал араганы кавчаар кылырын өскелерге өөредип безин турар фактылар бар.

Ындыг өөдежок фактыларга үндезилээт, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму 1987 чылдың май 29-та үндүрген Чарлыныга кылымал арага бүдүрер чоруктуң харысалгалын тодарайлаан.

Кылымак араганың айылы чүдел, ону чүге хоруп турары? Кылымал арага ону ишкен кижиниң кадыкшылынга улут хораны чедирер. Организмге багай салдар чедирер язык-бүрү бүдүмелдер кылымал араганың составында ыяан кире бээрин эмчилер тодаратқан. Кылымал арага ишкеш, амыдыңдан чарылган кижилериң эвээш эвези —оон бадыткалы.

Эзиртир суксун белеткээр дээш кижилер чурттакчы чоога эргежок чугула культуралар болур тараа аймаан, картофельди, виноградты, чигирин болгаш өске-даа азып-чем продуктуларын төтчеглеп турар. Ону кылырынга сундулут кижилер күрүнеден оорлап алган үүлдерин-биле белеткеп алырын орааладжыр. Ынчан кээрде кылымал араганы бүдүрериниң бот-үнезин чиик, а ону садарга өртээр, а уржүү каш катап хааптыг. Шак ынчаар олчаажык сүрген кижилер аар кем-хөрек үүлгедиишкиннериниң күткүкчүлери болуп турар.

1985 чылдың майда үнген ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Чарлыында чүгле кем-хөрек үүлгедиишкининиң харысалгазын көргеи болза, 1987 чылдың майда үнгени административтиг болгаш кем-хөрек үүлгедиишкининиң ийи харысалгазын көргеи. Чаа үнген Чарлыкта кылымал араганы садар соруулга чокта тыжжаны болгаш бүдүргени дээш база кылымал арага бүдүрер хөрекселди кылганы дээш 100-тен 300 рубль чедир торгаарын айытқан. Бир эвес ындыг үүлгедигни 16 хар четпээнер кылыр болза, ол дээш ада-иезин, азы оларны хайгаарап арткан кижилер харымлаар, а 16-18 харлыг аныктар арага кылып белеткээрге киржир болза, назы четпестер хөрөөнин талазы-биле комиссияже киирер ийикче, кеземче хөрөө-даа оттуруп болур.

Эзиртир суксунну садар соруулга чок бүдүргеи, ону шыжааны база кылымал арага бүдүрер хөрекселди кылганы дээш бир чыл дургузында кеземчеге онаажын турганнар ону катаптаар болза, эдип-чазаар ажылдарга 2 чылда шиитпирер ийикпе, эдип-чазаар ажылдарга шиитпишаан, 200-тен 500 рубль чедир торгаан болур.

Бир эвес эзиртир суксунну садары-биле кылыр, шыгжаар болгаш ону бүдүрер хөрекселди кылып белеткээр болза, ол ышкаш саткан-даа болза, хостадгазын 1 чылдан ийи чыл чедир казып шиидер, өөчү-хөрөнгүзүн хавырар. оон аңгыда 500-тен 1000 рубль чедир торгаан болур. Бо үүлдерин катаптаар болза, 3 чылдан 5 чыл чедир хуусаага шиидер болгаш өөчү-хөрөнгүзүн хавырар.

Эзиртир суксунну бажыңга белеткеп турганы каан, ону ижип-даа, садып-даа четтиктээн дижик, дөмей-ле кем-хөрек үүлгедиишкиниң болган деп саналарын хоойлуда көргеи.

Байыр КОЧАГА.
Юрист.

ТООМЧА ЧОК ЧОРУКТУҢ УРЖУУ

АЖЫЛ-АГЫЫМ аайы-биле барбас-чорбас черим бар эвес. Чоокта чаа Тыва АССР-ниң Дээди судунуң бажыңынче кире бердим. Ында ажылдап турар харысалгалыг эштер-биле чугаалажып, сөөлгү уеде шиитпирлеп турар айтырыгларын сонуургадым.

— Аныктар ортузунда кемхөрек үүлгедир чоруктар көвүдеп тур. Мергелдей—деп, Дээди суд кежигүннери бир аас чугаалаадылар.— Та, кайчаар ужурлуг түве, кайы-даа районда тыва ооллариың чурум чок чоруу дендеп барган. Ок-бижек тудар чүдек түве олардан үнүп турардыр, тура улуг, дүржок түве оларда-дыр...

Чугаа чугаа-ла болгай, ону бадыткаар апаар. Ында чыдар бөлүк херектериниг бирээзин көрдүвүс. Дээди судка көрүп сайгарганын шилип алдывыс. Кызыл районуң Баян-Колга чурттап турган, назы-хары аныяк-даа болза, амыдыралдың шын орууунче кирбээн Буян Далажиктиң хөрөө болду. Ону ажып, ында материалдар-биле таныштывыс. Ону номчаан кижиниг сагыш-сеткилинге түү кирбес дээр, чииртим түве чорду.

1982 чылда Буянның хары 18 турган. Хып дээн чалыы назы ышкажыл өөренир болза өөренир, ажылдаар болза ажылдаар, кайда-даа орук ажык. Ынчалза-даа ол өске орук шилип алган: ол арагалап алган, суурга «маадырлыг» чоруун көргүзүп, кудумчуга аная-ла чораан кижилерже чыгээлеп чоруп турган. Бир катап шак ындыг ёражок ажылын көргүзүп чораан, хамааты Ч-ниң бижектээн. Оон түнелиниде, ук кижи аар кемдээшкинге таварышкан. Шак ындыг үүлгедиг дээш Буян Далажиктиң улус суду 5 чылда хостадгазын казып шииткен болду.

Кижи бодаарга, шииткен шыңгыы, чөптүг болган. Аныяк кижиниң эттинип, келир уедеги амыдыралының орууң бодап, тодарадып алырынга четчир хуусаа. Ону шиидип турган судья-даа ынчаар бодаап боор. Шынап-ла, кымдаа ынча дээр ыйнаан.

Хөрөөн «үзе» баскаш, Буян 1987 чылдың чазынында чанып келген. Эттинип, чазалыр туржук, ол-ла чылдың күзүнүнде база хөрек үүлгедип алган. Ол дугайын оизалап чугаалаар тыртып, элээн сайгара каапталды. Хөй-ниити чериниг, барып-барын культура одаанга чеде бергеи кара чаңгыс хулиган аная чораан кижи бижектеп, аар хөрек үүлгеткеи-дир. Ол канчап аная-ла магазин чаныче хостуг кылаштап чоруй баар чүвел? Анда турган хөй чон, хөй-ниити организацияларының телээлекчилери, дружинниктер кайда барган? Көрүнер даан, чеже хире хөй кижи бар-дыр. Ол кижилерниң кайы бирээзи черле аная турган эвеспе. Херек үүлгедиптерге, аная чорудуптар хамаанчок, ындыг херекти аная болдурбайн баар күш аная турбаан бе? Мен участок телээзиниң дугайында өжегээр ыыттаводым. Ол чаңгыс кижи-дир, ол минутада аная турбайн-даа баргайла. А өске кижилер канчап барган. Депутаттар, комсомолчулар дээш аан?

Ийет, орта турганнар Буянны магазин чаныче хостуг салып чорудупкан. Ол арага садып алган, чана бергеи деп бе? Чок. Ол хамааты Т-ге чеде бергеш, оон арага негеп, арны-бажынче шашкылап турганын херекте айытқан-дыр. Ону база кым-даа хай дивээн, ындыг кижи чогунга мөнээргенгеш, Т-ниң хөрөөнче бижектеп, аар хөрекче кирбээн, оон ээгизинге дегген. Дерзин хулиган ол кижини база катап бижектээш, өштүнче киир шашкан болгандыр. Бужар-чүдек факт аа! Эзирип алган дерзин хулиган бо хире мынчаар хостуг чаныап турда, ол чоок-кавыта турган кижилер канчап тоомчага адбаанып деп кижи черле элдерсиниң, кайгаар түве-ле чорду. Буянны сула салганы дээш баян-колчулардан чогенир кижи-дир мен. Аная турганнардан аан. Ийет, бисте ажык-чарлыг үе. Эвинин эки дээр, багайны багай дээр апаар бис. Бүгү түвеин чон боду шиитпирлезин, чоннуң үнүн дыннаар деп турар бис. Ол дээрге коллективтерге берип турар улуг эргелер-дир. А ол-ла чонувустуң караанга херек үүлгедиишкини болуп турда, ону сокставаан, херекке албаан кижилерни чемелевейн кайда-чүде совхоз директорун, күүсконм даргазын, участок телээзин (бир эвес олар аная турбаан болза) дораан бируудадыр бис бе? Олар бируулуг харыы, херек эрттирип чораан келген кижини контрольга тургуспаан, оон-биле ажыл чорутпаан, чүү канчап турарын сонуургаваан. Мен оон херек үүлгедип турганы минуталарының дугайын бодап орарым ол. Ол минуталарда Далажиктиң чоогунга турганнарга хамаарыштыр чугаалап тур мен. Шиитпирлээр, негелде кылыр эргени берген-дир, а харылаар хүлээлге база .биске онаашпас бе?

Хөй-ле арынардан тургустуган ол кылын херекти ажыдып, ында бижиттинген, кижиниң чүрээнче теп дег кадалып турар одуругларны номчуп ора, ок-бижек тудар чоруктуң сөөлгү уеде чүте нептереп турарын дыка-ла билип алыксаан орган мен. Мурнунда, Совет эрге-чагырганы тургузып турар уеде, оон соонда дайынның аар-берге чылдарында ындыг чүдек-бужар түве чок турган-на болгай. Ынчан чүгле дайзын ок-бижек тудар, ол ындыг болбайн аанаңгы дайзынны-дыр, улусчу эрге-чагыргага удур белүктер-дир. А бо совет уеде төрүттүнген, совет школага кижизиттинген, аш-чут, кадыг-берге деп түве көрбээн аныяктар чүте ындыг бужар аажылытыл? Түве-ле болза «Бажын чара шааптар мен, еттүр идиптер мен...» дээр ыаа.

Буян Далажиктиң хөй чылда хостадгазын казып шииткен чорду. Ол черде эки амыдырал бар эвес, ынчангаш тура улгадыр чоруучар сокстадып көрүнер деп аныяктарга чагыыр-дыр мен.

СУД ЧОРУДУЛГАЗЫ ЭГЕЛЭЭН

Сумгаитке болган массалыг чурум үрээшкиниге бурулуг болган кижилериң суду Москвада. ССРЭ-ниң Дээди судунуң хуралдаар залында эгелээн.

1988 чылдың февральда Сумгаитке болган халаптыг болуушкуннарны совет кижилер утпас. Кеземче хөрөө үүлгедириниге сундулут, чырык, арыг-чаагай, бүгү үүлдерге, бистиң чурттувустуң алдаржаанны амыдыралдың совет интернационалчы хевириниге удур хөөпүг кижилер массалыг чурум хажыдыышкынын организастаан, оон түнелиниде кижилер амыдыдан чарылган, хөй-хөй кижилер кемдээшкиниге таварышкан. Бажыңнарны, квартираларны, культура-амыдырал объектилерин үреп топаан болгаш үптеп дээрбеткен. Ол үүлгедиишкиниң кол кезиинде ынзы-бүрү чугаалар дыңнаан аныяк кижилер үүлгеткеп. Угаап-сарыыл чок кылык аная идиг болган.

Шак ындыг үүлгедиишкин дээш кеземче онаары чөп. Судтаттырганнарының сандайында А. И. Ахмедов, И. А. Исмаилов болгаш Я. Г. Джафаров олар олурган. Үреп топаашкын, өрттедиишкин, болгаш өлүрүүшкүн-биле холбашкан үүлгедиглерни организастаарынга болгаш боттандырарынга олар дорт киришкеннер.

Судту ССРЭ-ниң Дээди судунуң кежигүнү Р. К. Бриже даргалаан. Судтуң составында ССРЭ-ниң Дээди судунуң улус төлээлери В. А. Кузнецов болгаш В. С. Смирнов олар кирип турар. ССРЭ-ниң Чиңгине прокурорунуң дуалакчызы В. Д. Козловский күрүне алызын онаар.

Судтаттырганнарның болчукчулары А. Г. Абдулаев, З. М. Садыхова болгаш В. А. Яшин олар. Когараннарның эрге-ажыктарын судка болчукчулар П. Л. Шаношникова, Р. В. Рштуни олар камгалап турар.

Эргежок чугула анаргаида буруудаттырганнар очулдурукчуну ажыглаан болур. Суд чорудулгазының баштайгы хүнүнде буруудадыр түңнелди чарлаан.

(СЭТА).

ПАРЛАЛГА КОНФЕРЕНЦИЯЗЫ

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). Афган черде туттурган совет шериглерни хостап алыр дээш Делегей комитеди дээр хамаарышпас организация аная парлалга конференциязы эрттиргеи. Оон сорулгазы — делегейниң хөй-ниитизиниң, масссалыг информациянның чеперсектериниң кичээнгейин афган черге туттурган 300 хире совет хамаатыларының салым-чолунче утландырары. Ол организацияны бо чылын чайын АКШ-тың, ССРЭ-ниң болгаш Франциянның хөй-ниитизиниң гуманизминиң болгаш кижизиг чоруктуң принциптерин удуртулга болдурган телээлекчиларының инициативазы-биле тургускан.

Бодунуң тургустунуң келген баштайгы хүнүнден эгелээш, ол организация амгы үеде Пакистаниың девискээринде афган оппозициянда тутуруп алган турар совет шериг албанныгларның оода-ла улут эвес кезиин хостаарын чедип алыр дээш бүү-ле болгунар үүлүдерин кылып турар.

Ынчалза-даа ол куженнишкиннер пакистан эрге-чагырганларының тутпаннар дугайында айтырыгны шиитпирлээриниг арга бээрин күзеевейн турарындан эки түнелдерин бербээн.

Совет шериг албанныгларны хостаан таварылгада оларны ажылга катап тургускан. Ынчалза-даа судтуң күш киргеи шиитклин ёзугаар ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрели албайн баргаан. Ынчалза-даа судтуң күш киргеи шиитклин ёзугаар ажылдан үндүрерде, профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрер. Ону администрацияның күзели-биле эвес, суд шиитклин бөрүмдаалап үндүрер турган. Администрация күш-ажыл чүрүмүн шын эвес ажыглаан боп турар. Барыын-Хемчик районунуң улус суду администрацияның ол частырының база өскербейн баргаан.

Бир эвес ажылга улусту хүлээн алыр болгаш үндүрер эргелиг удуртукчу ажылдакчы судтуң шиитклин күүсетпейн, кайы-бир албан-дужаалга болгаш ажылга ажылдаар эргезин суд шиитклин ёзугаар казыткан кижини ындыг ажылга хүлээп алыр болза, Кеземче хоойлузунуң 188—2 үүлүн ёзугаар 300 рубль чедир штрафтап азы ажылындан үндүрүп болурун билип алыры база артык эвес.

Күш-ажыл дугайында хоойлу кодексиниң 213-кү үүлүнде чаа немелде ёзугаар ажылдакчыны ажылдан профэвилел комитединиң чөпшээрели чокка үндүрген болза, суд херекти сайгарарының мурнунда профкомга ол айтырыгны көөрүп сүмелээр. Профком администрацияның шиитпири-биле чөпшээрежип, ажылдакчыны ажылдан үндүргени шын дээр болза, ону ажылга катап тургузар деп шиитпирин профком хүлээп алыр. Профкомнуң ол шиитпирин администрация күүседир турган. Бир эвес ажылдакчыны администрация шын эвес үндүргеи дээр болза, ону ажылга катап тургузар деп шиитпирин профком хүлээп алыр. Профкомнуң ол шиитпирин администрация күүседир турган. Чамдык таварылгаларда профкомнуң бодунуң хоойлуда айытқан эргези-биле үндүргеи шиитпирин администрация күүсетпейн баар, оон ужун маргылдаа үндүрүп турар таварылгалар бар. «Тыва даг-дүгүр» комбинатка хамаатты Ферлюдинин эвээш шалынныг ажылче шын эвес шилчиткеи дээш профком ону эрги шалынына тургузар шиитпир үндүргеи. Комбинаттың администрациязы профкомнуң ол шиитпирин күүсетпээн. Ол дээш Ферлюдин судче негелде киргеи, ол шын эвес болган. Тыва АССР-ниң Дээди суду улус судунуң шиитпирин солаан, херекти сөксаткан. Чүге диве администрация профкомнуң шиитпирин судче хомудаваан болганда, ону 10 хонуң иштинде күүседир турган. Бир эвес администрация күүсетпээн болза, профэвилел комитеди ажылдакчыга шыныгны бээр, ол судтуң күүседир хуудузу-биле демей күштүг болур. Администрация ону күүседири албан.

Тываның авиабудурулгезинге хамаатты Кононова диспетчерлеп ажылдан турда, ону агентство начальниги хүлүмгеевин күүседиринге тур уеде шилчиткеи турган. Кажан сөөлгү эрге-дужаалга конкурс ёзугаар ол соңгутпайн баарга, ону сентелге-тудут участогуна нормировщик кылдыр шилчидерге, ол чөпшээрешпейн, аңгы-аңгы черлерде хомудал бижип турган, катап баштайгы диспетчер ажылынга киргеи. Бо таварылгада администрацияның ийи частырымы бар. Биреэде, бир ажылдан өске ажылче тур када шилчиткеи турган болза, сөөлгү шилчиткем черинге доктаамал ажылдаар кижи тыпты бергенде, ол ажылдакчыны эргиде ажылдап турган черинге, эрге-дужаалынга киирер ужурлуг. Ийиде, диспетчер турган кижини тудуг черинге нормировщикче шилчидерге тускай эртем, мергежил-даа талазы-биле аказа таварышпас ажыл болган. Ынчангаш ону олче шилчитпес турган. Шак бо чижектер чүүү көргүзүп таварыл дээрге Күш-ажыл хоойлузунда чаа үүлдерин шын эвес ажыглаан турар таварылгалар бар.

Хоойлунуң чаа үүлдерин бүдүрүлгелерге, албан черлериге, организацияларга администрациялар шын ажыглап, ону эки билип алыры удуртукчу бүрүзүге ажыктыг дээрзин утпаза чогуур.

Сагаан-оол МОНГУШ.

Тыва АССР-ниң Дээди судунуң кежигүнү.

УРУГЛАР АШТАП ТУ

Школа реформазы: мурнакчы дуржулга

АЛДЫ ХАРЛЫГЛАР БАШКЫЛАРЫНГА

Школа реформазының негелдезин ёзугаар амгы уеде тыва школаларга төрөөн дыл болган литератураны башкылаарыныче улут кичээнгейин салып турар. Төрөөн дылын эки билирге, ооң эртемниг үндезинчилерни чединиш ниинг шинге-эдип алыры уругларның угаанын сайзырадырыга, орус дылды база еске-даа дылдарны өөренип алырыга улут ужур-дузалыг. Тыва дыл кичээлдеринге башкы өөренирчилерни аас болган бижимел чугаазын сайзырадырда, ыны бижиниринин, ыны номчуурунуң болган чугаалаарынның янзы-бүрү арга-методтарын ажыглап турар.

Методика эн-не чогаадыкчы болган бот-тывынгыр эртем. Сөөлү уеде школаларда мурнакчы башкыларның, педагогжылдакчыларның арга-дуржулгазын калбаа-биле ажыглай бергенин билир бис. Школа башкылары биле педагогика талазы-биле эртемденнерниң харылаазы улам быжыккан. Грузин башкы-эртемчи Ш. А. Амонашвилиниң, Москва чүүгүү башкы С. Н. Лысенкованың, литература башкызы Е. Н. Ильинниң, Донецк хоорайдың методист-башкы Ю. С. Межеконың арга-дуржулгазынга дайынган, өөренирчилерниң дыл талазы-ле быжыг биилиг чедип ап турар башкылар хей. Оларның методиказы солун.

Шалва Александрович Амонашвили Тбилиси хоорайда К. Д. Ушинский аттыг шеведе школада ажылдап турар. Школаның дөртү кызында дидактика лабораториязы бар. Бо школа анаа эвес школа: ооң өөренирчилери бажыңга оюаалганы боттары шилип алыр. демдектер салбас, кичээлдерге өөренирчилер башкызы-биле хостуг чугаалажыр, маргыдаалыг айтыгларны кады шиитпирлээр дээш ооң-даа еске чаа чүүлдер бар.

Ш. Амонашвилиниң «Эки, уруглары!» деп номунда алды харлыг уруглар-биле ажылдаарының методиказы берилген. Алды харлыгларның психологиязы, физиологиязы байдалдарын көрүп турган эртемдер солун аргаларны методикаларга ажыглаан. Чижээлээргe, орус дылды өөреткенде ол тускай чүрүм доктаадып алган:

1. Орус дылды өөренип алыры берге эвес. Чугаалаарда частырыглардан корткан ажыы чок. Кол-да чүве өөренирчилерниң орус дылды өөренир күзелиг, сонуургалыг бедидер. Баштай имнеп-даа, төрөөн дылының дузазы-биле-даа чугаалышыныар.

2. Өөренирчилерге орустан билир аварган бис деп бозаалды көргүзер. Олар орустан чугаалап турда, башкы «билва тур мен» дээн хевирин кылыр. Тоол, шулук, рассказ номчуп турган, арыы-шырайы, дүмчүүлүкнин болган ишмашкинин-биле оларны утканын илередир. Уругларга чаа чүүлдү номчуп турбайн чангыс тоолду, шулукту каш катап катаптаарга, уруглар ооң утказын чоорту биилер аваар.

3. Өөреднилге үезинде янзы-бүрү байдалды тургузар. Чижээ, магазинде, эмчиде, библиотекада дээн чижектиг байдалды ойнаш көргүзер.

Шак бо аргаларны ажыглап турган, тыва уруглары орус дылга өөредип, эртемге сонуургалыг болгуун чүге чедип ап болбаазы?

Амонашвилиниң ужуглел кичээлинде ажыглап турар аргалары база дыка солун тыныныг. Олар алгын кат. Чижээлээргe, самбырага ХАДЫН деп сөзү бижип каан. Тыныы иштинде өөренирчилерни бижер ужуктериниң арасында Х деп ужукту 3 катап бижип каан.

— Уруглар, самбыраже кичээнгейлиг көргеш, бөгүн кандыг чаа ужук-биле таныжардыр бис, тывыларам — дээш башкы ужуктү боттарынга тыптырар.

Самбырада кат сес бижиттинген. Ында уруглариың чаа өөреник Р деп ужуктуг сестери база бар. Ону сестерде шыйыг-биле тудуштуруп каан.

— Бөгүн силерни кандыг ужук-биле таныштырар-дыр мен, тывыларам. Од ужук бо сестерде чаштынын чыдар — деп, башкы айтырар.

Самбырада уруглариың аңдаа өөренмээн Ф, У, Ц, Ж, Т деп ужуктери бижиттинген. «Бо ужуктерде Ц деп ужук кайын?»—деп, башкы айтырар. «Бо бе?» дээш Ф-ни айтыр, ооң У-ну, Ж-ны айтыр.

4. Өөренир ужукту самбырага уруглар кичүүлге келир бетинде каш катап бижип каан болур. Өөренирчилер самбыраже көргеш, дораан-на чаа ужукту эскерип каавр. Ужукту билир уруглар ону эстериинге айтып бээр.

Бо үстүнде айыткан аргалар өөренирчилериниң сонуургалын бедидер. Шалва Александрович кичээлдерге бөдүүн кроссвордтарны, солун болаалгаларны дыка хөй-биле ажыглап турар. Самбырага өөреннде оюаалганы уруглуг бижип каан турар. Чижээ, сан кижээлиге «берлингеи чуруктта каш үш-будунчук бар-дыр, тодарадыңар» дей даалганы башкы бээр.

Амонашвилиниң методиказында бар бир онзагай үүл—өөренирчилерни кичээлдерни кыска планы-биле таныштырары. Бир дугаар кичээл эгезинде ол хүн болгор кичээлдерниң кыска планын самбырага бижип, чүрүп каан болур. Сан кичээлинге кадар, катыырын көөр, төрөөн дыл кичээлинде өөренип баскының авторун, аңын бижээн, нутажыл кичээлинде кылыр хааржакчыгашты чүрүп каан, чүрүк кичээлинде «Час» деп темага чуруктар чуруурун көөр деп айтып каан турар. Шак мындыг чижек план уругларның кичээнгейин хаара тударынга дузалыг.

Кичээлдерге бичин уруглар дораан-на турупта, олар дыка чардыгымчаа. Шалва Александрович мындыг минуталарда уругларга «бажынарны парта кырынга салып алгаш, караажар шийип алынар» деп сүмелээр. Башкы бодуу кандыг-бир тоолду коччуг ооңум чугаалай бээр. Чамдыкта мынча деп сүмелээр: караажар шийип алгаш, эн-не солун, доктуг болуушкуудан сактын келикер. Уруглар сактып келгеш, дыка каттыржырлар. Мындыг аргалар-биле башкы уруглариың могатпас, ыылаттпас. Чаңсар үезинде аянныг, чараш аялганы дыңнаары, эстетиктиг кижизидилгете дузалыг.

Амонашвили кичээлдиң тоннүүзүнде уруглариың кичээлди канчаар үнелээрин ыыап-ла дыңнаар. Чүүү биилиг алганын, чүүү биилиг алыксаарын, кичээл кандыг болганын, чүү чепчес болганын өөренирчилер боттары чугаалаарлар. Кичээл — башкы болгаш өөренирчилериң кады ажылының бадыткалы ол.

Өөренирчилериң билигге хандыкшылын, кичээлдерге бедик идепкейлиин башкы кичээр чедип ап болурул? Амонашвили методикаларында кылыр онзагаларын, чижектерин уруглар боттары шилип алдын деп сүмелеп турар. «Ынак шулүүнерни өөренип алынар, күзээн рассказыларны номчуунар, ребус азы кроссвордтан чогаадып, бодап адынар. Даразында кичээлиинге сайгарып көөр бис». Шак бо чергелиг ажыл өөредилгеге улут ыдыг боор турар деп түвени кичээлдериң түнелдеги көргүзүп турар.

Шалва Александрович болуп байлак дуржулгазынга дайынгаш, башкыларга, адаалдерге мындыг сүмелерни берип турар: кижизидилге утказыг болур ужурлуг, өөренирчи — бистиң дузалакчывыс, бистиң эживис, өөреднилге уруглларга өөрүшкү болур ужурлуг, өөренирчи башкызынга, эш-өөрүнге, ада-иезинге, кижилерге бүзүрөп чоруур, өөренирчи бизе коллективтиң кежигүүнү, ону хүндүлээр ужурлуг бис, алгы-кышкы шоодуг, албадаа бистиң ажылыыска чок турар ужурлуг, эвилиг-эвдек, чазык-чаагай, дузаргак чаң—педагог кижиниң ажыы-чаңында кол чүүл болур. Бодунга, кижизидиктиңзинге кеззеде негелделиг болуру албан.

Коммунизм үезинде кижизи кандыг болур ужурлуун? Бо айтырыгже Шалва Александрович улут кичээнгейин салып турар. Кичээлдерге кижизидилге ужур-утказыг үлегер домактарны, сөзүгледдерни, дискуссияны башкы уругдар ажыглаан турар. «Эвдек-чымчак сес—эмэ» деп темалыг дискуссияга уруглариың чугаазы, боолдары дыка солун болган.

Ш. Амонашвилиниң ада-иебиле харылаазы дыка быжыг. Школа амыдыралында ап көөрге, бо ажыл школаларда чедип чоруттунмайн турар. Ада-не башкының дузалакчылары, ол холу болур ужурлуг. Өөреднилге чылының үезинде Шалва Александрович ада-иени чытташ, олардан класска кым кандыг дуза чедирип болуруун айтырын бижип аар. Чыл эртерге тускай хаптарга ада-не бүрүзүнге уруунун, оглунун кылган ажылдарын, чогаадыгларын белеңге бээрн чайчыл апарган.

Чаа ажылдан эгелеп чорттур башкылар, ылангыя эге класстар башкылары Шалва Александровичниң номнарын номчуп, методиказын кичээлгейлиг өөренир ужурлуг.

Бичен ОЦДАР.

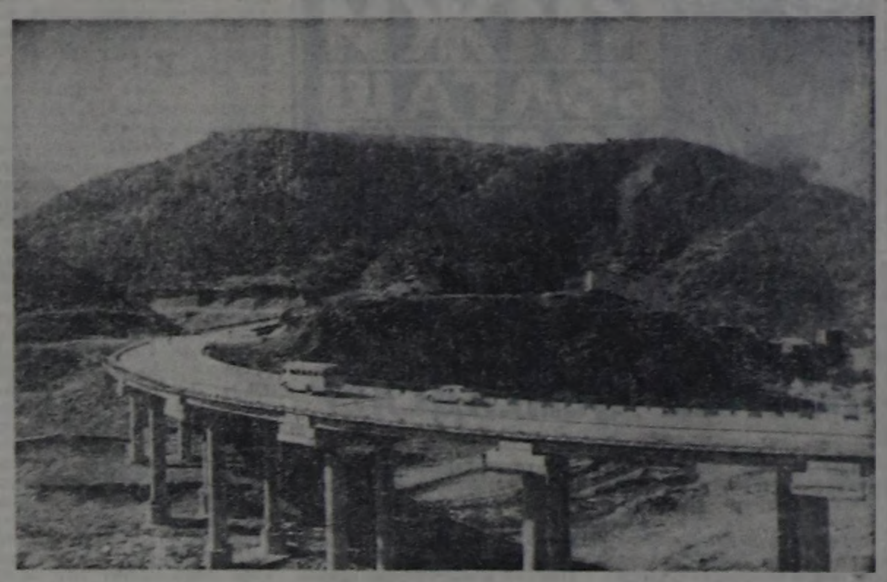

СОҢГУ-ОСЕТИН АССР. Кавказ ажылдыр автоорук ажыглаалда кирген. Кавказтың кол ыныында тутган орук Россия Федерациязын Закавказьениң республикаларыбиле тудуштурган. Тудугжулар хой бертелерин ажыы арткеннер. Орук даг хемиерин болгаш кашпалдарны таварты арткен. Айылдыг черлерде көшкелерге удур сервилерни туткан. Рок даор бедик артта автомашиналар арыжар чуртта эн-не улут топнельдя тутган. Көшкеге болгаш хөрүүн сойгалыңарга удур аазын каш объектилерни тутканының соонда Кавказ ажылдыр автоорук будун чыл иштинде болгаш агаар-бойдустуң кандыг-даа байдалындан хамаанчокка ажылдаар болу боор.

ЧУРУКТА: орук участоныңарының бирээзинде.

Р. ДИКТИН фотозу.

(СЭТА-ның фотохрониказы).

БЕШ САЛЫГ СООНДА

Кызыл хоорайның бирги черин дээш шыдыраа маргылдаазынга беш салыг болуп эрткен. Ойнавчыларны ийи болукке чарган. Иниттин-биле 42 кижи киржип турар. Баштайгы салыгларда хоочун шыдыраачылар удурланыкчыларын уткаш, саныарны алгылаан.

Бирги болуктен Д. Ондар, В. Аспатов, А. Паршаков, Л. Мохов олар мурнан чорун турган болза, бешки салыг оларга берге болган. Бир эвес оларның кайы бирээзи удар болза мурнай бээр. Кижи бүрүзү частырыг ылбазын бодап орган. Үш шак үргүлчүлээн чидят демиселлиң түнелинде Асатов Паршаковту уткаш, 4,5 саныг болуп, бирги болукте мурнан чорун турар.

Ийги болукте чаарби ийи шыдыраачы бар. Оларның аразында демисел чидиглеген. Дөртку салыг соонда дөрт ажыының саны деп болуп турган. Бешки салыгда В. Сарыглар-биле М. Ооржак ужурашкан. Ооның ортан үезинде үш деп арткан. Колдуунда хайым чыгыы турган. Сарыглар ноян талазыче халадашкынны кылган, бодунуң байдалын ажыктеп, арыт тиилелгеин чедип алган.

Бешки салыгда М. Куулар-биле М. Өлзей-оол ойнаан. Ооның ортан үезинде Өлзей-оолдуң туружу эвилээн. Ынчалза-даа чаңгыс частырыг кылган буурап дүшкен. Куулар тиилелгеин чедип алган. Сарыглар-биле кады 4,5-4,5 саныг болуп мурнай бергеннер.

Ол-ла салыгда хоочун шыдыраачы М. Бегзивал маргылдаанын эн аныяк кижиниң Орлан Дамбиевти уткаш, дөрт саныг болуп, ийги черде чорун турар. В. Борисенко А. Бай-Кара-биле ойнаш, сес оолдуг арткан, удар олургаш, уттурган. Ам-даа үш салыг арткан. Кымның бирги черин алыры билдинмее.

(Бистин корр.).

Дыштаныр хүннерде

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«КОЛОС» болгаш «ЕНИСЕЙ» культура башкыларын 22-23-те. Дыштанылга кежаалери. Эгелээри 19.00 шакта.

«ТЫВА ТУДУГ» трестиң клуву (Улуг-Хемская кудумчузу, 17) 22-де. Аңаа чогаалчы Олег Сувакинт-биле ужуражылга 18.00 шакта эгелээр.

Хоорайның шыдыраага хүүда бирги чер дээш чемпионазы октябрь 22-де 15.00, а октябрь 23-те 10.00 шакта эгелээр.

Школачылар арызынга хоорайның бирги черин дээш баскетболга маргылаа № 1 болгаш № 14 школаларның спорт залдарынга 15.00 шакта эгелээр.

Хоорайның кудумчуларынга 20 километр дистанцияга чаңчыл болган чаңгыс чарыш маргылдаазы «Совет Тываның 5 чылы» стадионтан старттаар. Маргылаа октябрь 22-де 11.00 шакта эгелээр.

ЛЕНИНГРАД ХООРАЯДА ЧОГААДЫКЧЫ МАСТЕРСКАЯГА стажировка артерибиде болган Тываның кызыыне филармониязының келдектиттерниге ооң соонда ажылдаары-биле ыраажыларының (эр болгаш хөрөөжен улус) база сыгыт-каргыраа күүсеткичилериниң конкурузун чорудун турар.

Конкурсту филармониының бажыңынга 1988 чылдың ноябрь 1-ден 4-ке чедир 10 шактан 14 шакка чедир чорудар.

Айтырыгны даразында ахрестен тодарадыр: Кызыл хоорай. Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, 58, кадрлар кылдыны. Айтырыгны 2-46-02 телефон дамчыштыр тодарадыр ап болур.

* * *

1988 ЧЫЛДЫН ОКТЯБРЬ 23-те (воскресенье) СЭКП Тыва обкомунуң Политиктиг чыгыдышкын бажыңынга 14 шакта «Совет-америк харылаалар» деп лекция болур. «Билиг» иштилединин Новосибирск организациязының лектору В. В. Дмитриев лекцияны номчуур.

Абонемент ёзугаар кирер. Билеттерни кирер эжик аксында садып турар. Күзелдиг бүгү кижилерни чалап тур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 21

БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — Аккордеонисчи В. Тамман ойнаар. 8.55 — «Орнаштырар кижи». Уран-чечен фильм. 10.10 — Медээлер 10.20 — 10.50— Мультфильмнер. 15.20 — Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50 — Иркутск телестудиязының программазы. 16.50 — «Криниченька» ансамбльдың концерти. 17.20 — «Үежиниң портреди». Телефильм. 17.40 — «Чудеся болгаш чүүл». 18.10 — Чаартыкчылар болгаш консерваторлар. Делгелге «Автодизайн-88» 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05— Бистиң садывыс. 19.35 — Резонанс. «ССРЭ—АКШ. Чугаалажыышкыннар үргүлчүлеп турар». 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Ыры-88». 22.00 — 23.30— «Үзел-боолу». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.45; 9.35 — Тоогу. 4 класс. Петербург —Россиының чаа найысылалы. 9.05 — Аңгын дыл. 9.55 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — ОПТУ сургуулдарында. Физика. Кристаллдарның тургузуу болгаш шыныларны. 10.35; 11.35 — А. С. Пушкин. «Бүдүү билир Олег дүтейинда ыр». 5 класс. 11.05 —Аңгын дыл. 12.05 — 14.15— «Кан канчаг каткыны». Уран-чечен фильм 5-6 сериядары. Чаңсарда (13.10) — Медээлер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.25 — «Культура болгаш амыдыраа». «Ракурс» театр-студиязының киржикчилериниг-биле таныжыдга. «Тыва хогжумнаның театрының 53-кү сезону». «С. А. Сарыг-оолдуң 80 харлаанынга». 19.15 — «Аяны төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Социал программа боттанылыкчыдыр». «Курдавырлар камгалаа алыр технологиязы шептерлер дүтейинда». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлаалар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг улуунар, чаштар!». 20.15— Силер ону шыдаар силер 21.00 — «Уе». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— 23.50 — «Кан канчаг каткыны». 5-6 сериядары.

ҮШКҮ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

18.00 — Медээлер. 18.10 — «Кодаанның шагы». 19.10 — Уттуидурбас музыкалыг кежээлер. СССР-ниң улустуң артизи Е. Образцованың концерти. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг улуунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 21-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Веселое волшебство» 10.00, «Мальчик-солдат» (Англия) 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 (узаткан), бичин залда: Видеофильм «Боббы» (Индия) 13.00, 16.30, 19.30 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «Все мы немножко лошади» 11.00, 13.00 киноклуб «Меридиан» 14.40, «Зеркало для героя» 17.00, 19.50 шактарда.

«ВОСТОК»: «Следопыт» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Маленькая Вера» 17.00, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Неразлучная пятёрка» (ЧССР) 15.00, «Александр Невский» 17.00, 19.20 шактарда.

агаар

Республикага булуттаар. Ол хар чаар. Даглыг черлерге кылын хар болур. Барымын чүкче углай хаттын дүргени секундада 5—10 метр, күштелин бергенде, 16 метр чедер боор. Дүне агаарның температураазы 5—8 градус соок болур. Чамдык черлерге 11—16 градус чедир соор. Хүндүс 1—6 градус чедир чылыр. Чамдык черлерге 1—6 градус соок болур.

Кызылга булуттаар. Ол хар чаар. Дүне агаарның температураазы 3—5 градус соор. Хүндүс 2—4 градус чылыр.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Школа реформазы: мурнакчы дуржулга

ООҢ БАЙЛАК ДУРЖУЛГАЗЫ

● Бии-Хем районда Туранның № 2 ортумак школазының эге класс башкызы Кара-кыс Өмүнеевна Монгуштуң дуржулгазы ●

Кара-кыс Өмүнеевна Монгуш 20 ажыг чыл иштинде бичин чаштарны коммунистиг ёзугаа өөредип, кижизидип келген. Ол 1977-1978 өөреднлге чылындан эгелеп Туранның № 2 ортумак школазында эге класстар башкылап турар. 1981-1982 өөреднлге чылында ол школаның базазынга алды харлыг уруглары белеткел класынга өөреднрни аваа дааскан. Эн-не делгем, чырык, чылыг классты школаның директоры тускайлап берген. Алды харлыг уруглары школага өөреднрниң нарының барыжаалаалып, арга-дуржулгалыг, методикабиле быжыг чепселенген, шыырак биилиг башкының ук класска ажылдаткан.

Ол уруглариың психология-физиологиязы байдалының дугайында эртемденнериң шинчилелдерин өөренип, уруглар садының белеткел болуунда кичээлдерингe олуржуп, кижизидикчи башкылар-биле сүмележип эгелеп. Уругланың бажыңнарынга барып, ада-не-биле таныжып, уруглар-биле чугаалажып, школага белеткелин тодарадыр ажылдарны чоруткан. Уругланың школага белеткелинин деннели чаңгыс аай эвес болган: 5-6 хиреан уруглар садынга белеткел өөткен бир-кеек уруглар малчыннар, саанчылар уруглары. Мындыг байдал башкының талазынан хемелде белеткелди, уруглар-биле тус-тулунда ажылдаар хорукту тургузун, бодунуң хайгаараачал чоруун сайзырадыр ужурга таварыштырын эвес ужуктерин ылгаан тиериктер, санаата материалдары, чуруктуг ужуктер дээш, хөйле чүүлдерни уругларга белеткеп берген. Чүге даже башкыны чүү көргүзер, ылырдыр, уруглар база дериге кылыр болгай. Бо дээрге алды харлыг уруглариың онзагай байдалы. Ынчангаш башкының эртинин турар кичээлдери дериг-херекселдер-биле долу хандыртынган.

Башкы техниктиг херекселдерни — проигрывательди, диапроекторну, кодоскопту кичээлдерге болгаш класстан дашкаар ажылдарга доктаамал ажылган келген. Ол класс самбразын кичээл эгелээр мүнүүдээ-ла белеткеп алыр. Ында өөренирчилер номчуур, дуужуп бижиир сөзүглелди, домактарны, сестерни, слоттарны парлап болгаш бижип каан турар. Математика кичээлдериниг чуруктарны, магниттиг самбырага санаалгага херектиг чүүлдерни уруглуг ажылган турар. Бо бүгү башкының үезин камнап алырына эртиг, база уругларны самбыраже чаңгыстан кыйгырып, уруг бүрүзүнүн туустуда номчуурунун деннелин, санаат биилирин тодарадырына, ужуктерниң хевирин сактып алганын биилп алырына тиеримчилер.

Ужуктериниң парламал болгаш бижимел хевирин салчаштырбазы-биле оларны аралаштыр чорудун турары башкының база бир аргазы болур.

Уруглариың эскериинел чоруун, логиктиг бодалын сайзырадыр сорудга-биле «Мурзилка», «Веселые картинки», «Колобок» деп уруглар журналдарының чуруктарын ажыглаан турар. Кандыг-даа кичээлге оюн хевирин киирелп чаңчыл болган. Буратино, Мурзилка, Чиполлино, Незнайка, Карлсон — уруглариың оюнларының киржикчилери. Оюнар — өөренир турар материалды эки шинге-эдип алырының бир аргазы болур. Бижик өөреднлгезинин үезинде мындыг оюнларны ажылган турар: «Үнүүр шак», «Бистиң аттарывыс», «Чүү вартыктыр?», «Аскан ужуктер» дээш оон-даа еске.

Башкының «Үнүүр шак» деп оюнунуң методиказы мындыг. Шакты согунчуганнары-биле чураап, ооң саннарының орнунга база чуруктар чүрүп каар. Шакты ажылдадырга, согунчуганнар кайы чуруктуң дужунга турупта болдур, өөренирчи ол сесту адаап, ону жарыгашты чүрүп каан, чүрүк кичээлинде «Час» деп темага чуруктар чуруурун көөр деп айтып каан турар. Шак мындыг чижек план уругларның кичээнгейин хаара тударынга дузалыг.

Кичээлдерге бичин уруглар дораан-на турупта, олар дыка чардыгымчаа. Шалва Александрович мындыг минуталарда уругларга «бажынарны парта кырынга салып алгаш, караажар шийип алынар» деп сүмелээр. Башкы бодуу кандыг-бир тоолду коччуг ооңум чугаалай бээр. Чамдыкта мынча деп сүмелээр: караажар шийип алгаш, эн-не солун, доктуг болуушкуудан сактын келикер. Уруглар сактып келгеш, дыка каттыржырлар. Мындыг аргалар-биле башкы уруглариың могатпас, ыылаттпас. Чаңсар үезинде аянныг, чараш аялганы дыңнаары, эстетиктиг кижизидилгете дузалыг.

Амонашвили кичээлдиң тоннүүзүнде уруглариың кичээлди канчаар үнелээрин ыыап-ла дыңнаар. Чүүү биилп алганын, чүүү биилп алыксаарын, кичээл кандыг болганын, чүү чепчес болганын өөренирчилер боттары чугаалаарлар. Кичээл — башкы болгаш өөренирчилериң кады ажылының бадыткалы ол.

Өөренирчилериң билигге хандыкшылын, кичээлдерге бедик идепкейлиин башкы кичээр чедип ап болурул? Амонашвили методикаларында кылыр онзагаларын, чижектерин уруглар боттары шилип алдын деп сүмелеп турар. «Ынак шулүүнерни өөренип алынар, күзээн рассказыларны номчуунар, ребус азы кроссвордтан чогаадып, бодап адынар. Даразында кичээлиинде сайгарып көөр бис». Шак бо чергелиг ажыл өөредилгеге улут ыдыг боор турар деп түвени кичээлдериң түнелдеги көргүзүп турар.

Шалва Александрович болуп байлак дуржулгазынга дайынгаш, башкыларга, адаалдерге мындыг сүмелерни берип турар: кижизидилге утказыг болур ужурлуг, өөренирчи — бистиң дузалакчывыс, бистиң эживис, өөреднлге уруглларга өөрүшкү болур ужурлуг, өөренирчи башкызынга, эш-өөрүнге, ада-иезинге, кижилерге бүзүрөп чоруур, өөренирчи бизе коллективтиң кежигүүнү, ону хүндүлээр ужурлуг бис, алгы-кышкы шоодуг, албадаа бистиң ажылыыска чок турар ужурлуг, эвилиг-эвдек, чазык-чаагай, дузаргак чаң—педагог кижиниң ажыы-чаңында кол чүүл болур. Бодунга, кижизидикчизинге кеззеде негелделиг болуру албан.

Коммунизм үезинде кижизи кандыг болур ужурлуун? Бо айтырыгже Шалва Александрович улут кичээнгейин салып турар. Кичээлдерге кижизидилге ужур-утказыг үлегер домактарны, сөзүгледдерни, дискуссияны башкы уруглар ажыглаан турар. «Эвдек-чымчак сес—эмэ» деп темалыг дискуссияга уруглариың чугаазы, боолдары дыка солун болган.

Ш. Амонашвилиниң ада-иебиле харылаазы дыка быжыг. Школа амыдыралында ап көөрге, бо ажыл школаларда чедип чоруттунмайн турар. Ада-не башкының дузалакчылары, ол холу болур ужурлуг. Өөреднлге чылының үезинде Шалва Александрович ада-иени чытташ, олардан класска кым кандыг дуза чедирип болуруун айтырын бижип аар. Чыл эртерге тускай хаптарга ада-не бүрүзүнге уруунун, оглунун кылган ажылдарын, чогаадыгларын белеңге бээрн чайчыл апарган.

Чаа ажылдан эгелеп чорттур башкылар, ылангыя эге класстар башкылары Шалва Александровичниң номнарын номчуп, методиказын кичээлгейлиг өөренир ужурлуг.

Бичен ОЦДАР.

Совет милициянының кижилери

ТАМАЗТЫ ТАНЫВАС КИЖИ ЧОК

Шынаа-ла, Кызыл районда Тамазты танывас кижи чок. Чүге даарге участок төлөөн ажылыг болганда районнуң чуртакчылары эпти-ле аңаа каар, арга-суме айтырар. Ооң налыны аныяк-даа болза, арга-суме бээр, ылангыя аныяктар кижизидилгезинче онза кичээнгей салып чоруур кижи. Ынчангаш Тамаз Леоновту Каа-Хем, Сукпак, Элегес болгаш еске-даа суурларның ишчилери эки таныыр.

Сукпактың чону Тамазты 1983 чылдан бээр билир. Ынчан ук суурнуң клубунда радиоаппаратура чиде берген чүве-дир. Чурум ёзугаар ол дугайда милицияга ыыннаткан. Ол-даа болбаанда, аныяк шагдаа чедип келген. «Чаш чүве ышкажыл, чүүү тыныгрыл ол» дижин, чамдык кижилер чигзиниг турган. Ол чугаага чоруштур ооң шудургу ажылы кеступ эгелээн. 1526 рубль өртектиг аппаратураны дилеп турар уеде, ооң бедик мергежилиниң сукпакчылар ынчан эскерип каан. Ооң кижилер-биле чугаалажырының эптин, хензиг чүүлдеп түнелди үндүреринге чедиргеен. А херек кырында ол уеге чедир Тамаз милиция ажылынга кайы хире дуржулга мооннеп алганыл?

Тамаз Леонов Тбилисиге ажылчын кижиниң ог-бүлезинге төрүттүүгеен. Ол аңаа чүүгүүн турган. Шериг албан-хүлээлгезин 1977 чылда эртиргеш, сураан дыңнааны ырак Тывага чедип келген чүве-дир. Ооң эн чараш булуну — Тожуже чорупкан. Романтика сүрген аныяк эр-дир ийин. Аңаа келгеш септелге-түзүг участогунга кинакчылап турган. Чараш Тожу ооң сеткилинге таарышкан, ажылынга кызымак эрни база ооң чуртакчылары хүндүлей берген. Септелге-түзүг участегунуң начальниги турган В. В. Соколов Тамаз дугайында мынча даар: «Ол үргүлчү мурнакчы болуп, планныг ажаалдаын 130-140 хуулда күүдүлеп-пайн келген. Бизе сеткилиг ар...» Комсомолдуң Тожу райкомунуң секретары турган О. Ондарның ат салган характеристиказында мындыг олуруглар бар: «...комсомолчу жулгалыг ажылдакчы эп-түнелди үндүреринге чедиргеен. Ол-даа мизинин ажыы даалгаларны күүседиринге чүткүлдүг. Ылангыя иштинин корум-чүрүмүн хажылар чоруктар-биле идепкейлиг демисежип турар».

Шак ол олуруглар Тамаздың ажыл, амыдыралынга улут идиг болган. Ону Тожу райкүүскомунуң иштики херектер киллизинин кеземче хереө истээр салбырынын инспектору П. И. Проскуряков база эскерип каан. милицияга албан эртиреринге сүмелээн. Тамаз чөпшээрежиккен. Ынчан 1980 чыл турган.

Милиция шугумунга ажылдап келге-де, чаа үш чыл чедип турган аныяк ооң сукпакчыларның үнелелин алган ышкажыл. Ийет, ындыг. Тамаз Леонов Тожуга милиция шугумунга чаңгыс-ла чыл ажылдаан. Командылал черинин дужаалын ёзугаар ол каас-чараш Тожудан үнгеш. Кызыл районга участок төлөөн болу бергеин ол.

Ол ажылга Тамаз үш чыл болган. 1985 чылдан бээр кеземче хөрөө истээр киллистин оперативтиг апарган. Кеземче хөрөө чүгле истеп тывар эвес, ооң болган чылдагаанын база коптарлаар — нарын ажыл. Ынчалза-даа аныяк эр ооң кортпаан, умдаваан, берингеен даалганы үлүг күзелдин-биле күүседип кирипкен, ам-даа күүседип турар. Ооң хуу дептеринде 8 шаннал кирер бижиттингеен. Бижи бүрүзү ыя хире хуусаа дургузунда ол хире хой шаннал ап шыдавас, чүгле ажылжиңге берингеен. ак сеткилдиг кижиге ол хире турул болур.

— Онзагай чүве кылбаан мен, аңаа-ла албан-хүлээлгем күүседип турар кижи мен — деп, Тамаз харылаар. —Күзедим чаңгыс: кем-херек үүлгединшкиннери-ле болбаазын, хамаатылар амыр-шелээн чүүгүлеп.

Ол ындыг күзелдиг болгаш кем-херек үүлгединшкиннериниң улуу-даа, бизинизи-даа хамаанчокка шудургу сайгарын турар. Истеп келген херектерни санаар болза аңаа эвес. Бо чылдың мартта болган бир бөгүүн ышкаш сагындырар херекти көрөөлинер. Ол Тамазтан улут күштү негеен болгай.

Март 23-те иштики херектер киллизинге «Ромашка» уруглар-садының эргелекчизи Т. Любимова чедип келгеен. Ооң кабинединдеи чырык хүндүс-ле сумка читкенин чугаалаан. Сумкага акша болгаш сейф дулгууру чораан. Эргелекчиниң каразыр кижизи чок, кымның-даа үнгеенин, киргенин көрбээн.

Тамаз Леонов херектi истеп кирипкен. Үжен минута болганда кымның алганы илерээн, дөртен минута эртkенде сумка ээзинге эгиттингеен. Акша-даа, дулгуурлер-даа ол хевээр чораан. Аңаа милиционерлиин биллилин, хейниитиге даанып билири улут ужур-дузалыг болган. Мурнунда шиитпирип чораан, оорлаашкын кылырынга сундулуг хереалеен кижи ону алган болган. А ооң бичин мурнуу чарымда Леонов Элегес-Аксы суурга «хонуп-дужуп» турган. Чүл дээрге сонгаартан болук аныяктар чедип келгеш, ук суурнуң чоогунга чаштан чыып эгелээн чүведир. Чүгле чыып эвес, олар ук чаштаннан наркотиктиг будумелдер белеткеп эгелээн. «Белеткеп» ажылын олар дүн-хүн чок кылып келгеен, а Леонов оларны дүн-хүн чок эскет чоктап хайгаарап келгеен. Кажан бир килограмм гашишти кылып алганда, амна тудуп алган. Оларның шуптузун кеземче хөрөөгe онаагаан.

Тамаз Леоновтуң хостуг үези барык чок-даа болза, Новосибирскиде милициянның ортумак школазын эрткен чылын бот-өөреднлге-биле чедишкиниг дооскан. А бо чылын ол Омскиниң дээди школазының Красноярскиде филиалынче кирип алган. Кызыл райкүүскомунуң иштики херектер киллизинин коммунистери ооң бүгү эки талаларын барымдаалаш, 1986 чылда СЭКП кежигүүнүге хүлээп алган.

Албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседиринин эки үлегерин Тамаз милициянның ортумак школазында эрткен чылын ол Омскиниң дээди школазының Красноярскиде филиалынче кирип алган. Кызыл райкүүскомунуң иштики херектер киллизинин коммунистери ооң бүгү эки талаларын барымдаалаш, 1986 чылда СЭКП кежигүүнүге хүлээп алган.

Албан-хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседиринин эки үлегерин Тамаз милициянның аныяк ажылдакчыларынга коргузуп чоруур. Эде тургустунуушкун үезинде ол аныяк салгалды кижилерниңге база чугула чүүл болур. Ынчангаш Тамазты танывас кижи Кызыл районда хөвар болуп турарының ужуру-даа ындыг.

Мария КУЗЬМИНА.

ИХМ-ниң парлаалга болуунуң инструктору.

Адрезивис: 467000 Кызыл хоорай. Красноармейская кудумчузу, 100

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийже амыдырал киллизинин 3-36-82, совет тургузуг киллизинин 3-37-11, тастыр киллизинин 3-36-73 чаган киллизинин 3-39-03, культура киллизинин 3-39-15, кодер ажыл-агый киллизинин 3-41-16, сонгал айтырыглар киллизинин 3-4.-23, корректорларның 3-37-11, бухгалтериянның 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-73-ке болгаар.

Чылда 300 катап чыгар. Хемчээли 2 парлалга амазы. Солунуң индексин 54241. Тиражы 24637 мн.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер өөр полиграфия болгаш ном садымныг төрөөрнинин талазы-биле хүүрүг комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчузу, бажың № 1.

Чагыг № 135. ТС—00701.

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 22 суббота № 244 (13844)
1925 чылдан үнелеттингеен.
Өртээ 3 копеек.

СЭКП ТК-НЫҢ ПОЛИТБЮРОЗУНДА

Политбюронуң октябрь 6-да эрткен хуралынга чугаалажып көрүп турган үеде, ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Палаталарының доктаамал комиссияларынга планны болгаш бюджетти ажылдап кылып турган үеде киргеен саналдарны барымдаалап, чазактың чедир ажылдап кылганы 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планының болгаш Күрүне бюджединиң телевилелдерин СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң октябрь 20-де болган хуралынга чугаалажып көрген болгаш чүүлдүзүүгеен.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чыл ооғунга СЭКП ТК-ның Кыйгырыглары бадылаан. Кыйгырыгларның сөзүн парталга үндүрер.

ТК-ның Политбюрозу «ССРЭ-ге чогаадыкчы ажыл-чорудулга дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң телевилелин ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге белеткээр дугайында айтырыгны чугаалажып көргеен. Чогаадылга талазы-биле амгы үеде күштүг боор төрү хоойлужудулганың үндезиннериниң телевилелин белеткеен турарының дугайында информацияны дыңнаап, болур-чогуур-биле чедир ажылдап кылган соонда ук телевилелди чугаалажып көөру-биле парлаарын сүмелээн.

«Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында» ВКП(б) ТК-ның 1946 чылдың август 14-ги докталының күш чок болдурар дугайында ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң болгаш СЭКП Ленинград обкомунуң СЭКП ТК-га киргеен чагаазын Политбюро чугаалажып көргеен. ВКП(б) ТК-ның бо докталы аргаларын боттандырарын болдурбайн турар.

Чогаадыкчының эргелериниң юридиктиг камгалалын күштелдиреринің, оон ниитилелге социал статузун быжыглаарының эргежок чугулазын чаа хоойлу төлевилелиге барымдаалаар. Хоойлуну хүлээн алыры бот-орулга-чарылга принциптерин чүүлү. экономиказынга быжыглаарынга чугула базым боор. ниитилелдің социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниң мурнады боттандырар сорулгаларын шинтирлээриниге эртемденнериниң, бүдүрүлгениң инженер-техниктиг ажылдакчыларының болгаш чаартыкчыларының киирер үлүүнүн ажыын бедиреринге дузалаар. Хоойлу төлевилелин совет хөй-ниити калбаа-биле чугаалажып көрүп дээш чоокку үеде ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунче дамчыдып бээр.

Политбюро ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның кеземче хоойлужудулгазының үндезиннериниң төлевилелин белеткеен турарының дугайында информацияны дыңнаап, болур-чогуур-биле чедир ажылдап кылган соонда ук төлевилелди чугаалажып көөру-биле парлаарын сүмелээн.

«Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында» ВКП(б) ТК-ның 1946 чылдың август 14-ги докталының күш чок болдурар дугайында ССРЭ-ниң Чогаалчылар эвилелиниң болгаш СЭКП Ленинград обкомунуң СЭКП ТК-га киргеен чагаазын Политбюро чугаалажып көргеен. ВКП(б) ТК-ның бо докталы-ныда чечеен чогаал интеллигенциязы-биле ажылдың ленинчи принциптерин хажыткан, кеску совет чогаалчыларны үндезин чок черге, каржы чемелелге таварыштырган деп демделгээн. Литература болгаш уран чүүл талазы-биле революстут эде тургустунуушкун үеэзинде партияның чорудун турар политиказы ындыг байдалды болгаш түңнелдерин херек кырында чайлаткан болгаш ажыын өткеен, кеску чогаалчыларның чазгай аттарын катап тургускан, а оларның чогаалдарын совет номчукчуга катап эгиткен. «Звезда» болгаш «Ленинград» журналдар дугайында» ВКП(б) ТК-ның докталын частырыг деп көргеш, Политбюро ону күш чок болдурган.

ТК-ның Политбюрозу дайынчы интернационалчыларның кадыын болгаш социал-күш-ажылчы идепкейин катап тургузар төптерин тургузар дугайында чазактың, ВЦСПС-тиң, ВЛКСМ ТК-ның болгаш Тайбының совет фондузунуң баштаар черинин саналын деткээн. Дайын чорудуушкуннарының үеэзинде балыгланган дайынчыларга медицина, санаторий-курорт болгаш хандырылганың еске-даа ажыктыг дузалын чедирер, оларны күш-ажылчы болгаш хөй-ниитиг ажыл-чорудулгага дүрген катап киирери-биле ол төптерин дамчыштыр ажылдаар. Мурнунда хүлээн алган шинтирлерге пеметтир кезир чылдың март айда амгы үеде ажылдап турар кадыктыга чердериниң— РСФСР-де «Байкал» болгаш «Кубань» санаторийлериниң, Узбек ССР-де «Касансайский» санаторийниң, Украин ССР-де «Днепровский» пансионаттың базазының ам-даа ындыг дөрт төптү тургузар. 1989—1993 чылдарда РСФСР-ге болгаш Узбек ССР-ге кадык быжыглаар чаа ийи төптү тургузар.

Италияның Министрлер Чөвүлелиниң даргазы Ч. де Мита-биле, министрлер-биле болгаш италия ажыл-херекчи бөлүктериниң төлөөлекчилери-биле М. С. Горбачевтуң, Н. И. Рыжковтуң чугаалажыышкыннарының болгаш ужуражыышкынларының түңнелдерин Политбюро чугаалажып көргеен. Чугаалажыышкыннарның ийи чурттуң арасында боттуг болгаш бот-бодунга хүндүткелдиг харылзажылганы улам ынай хөгжүдер арганы берген сеткил ханыышкыны-биле демделгээн. Делегей харылзаларының эп-не янзы-бүрү талдарынга ийи талының көрүүшкүннериниң болгаш бодалдарының чоокшулаштыкаан демделгээн. Италия чазактың баштыңының Москваже аянчоруу, болган беседалар делегей херектериниге Европа факторунуң эң чугула ролүн бадыткан, күрүнелер аразының харылзаалардыңа демократчыдылганын принциптерин боттандырын чорударынга дузалаар.

Совет-бразил харылзаалар-га улуг таварымчалыг болуушкун болур Бразилияның президентиин Ж. Сарнейниң Совет Эвилелиниге албанның аян-чорууунун үеэзинде оон М. С. Горбачев-биле чугаалажыышкынының болгаш беседаларының түңнелдерин чугаалажып көргеен.

Кады кылганы «Тайбың болгаш делегейниң кады ажылдажылгазы дээш деминиг хөделиишкиннериниң принциптериниң дугайында декларация» амгы үениң байдалдарында делегей харылзаларынга чаа хевирлериниң тургустуларынга үндезин салыышкын болуп, янзы-бүрү ниитилел-политиктиг системаларга хамааржып турар күрүнелер арасынга кады ажылдажылганың дуржулгазын байдар деп оон-биле хөлбаштыр онзалап демделгээн.

Болгария Улус Республикаже Д. Т. Язовтун албанның найыралдыг аян-чорууның түңнелдерин Политбюро чугаалажып көргеен. БУР-ның партия-күрүне болгаш шерит удуртулгазы-биле беседаларның Варшава Керээ-ниң киржикчилери күрүнелериниң камгалал шерит доктриназының түүлдерин херек кырында боттандырын чорударының айтырыгларының талазы-биле долу чаңгыс ийи чорукту, ол талазы-биле оларның кады ажылдажылгазын сайзырангайжыдарын, социалистиг дем каттыжылга чурттарының ийиги чок чоруун камгалаарын бадыткаанын демделгээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралында бистин партиявыстың иштики болгаш даштыкы политиказының еске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көргеен.

Партияны тургускаанының 10 чылы-биле холбаштыр байырлалдарга киржири-биле Йемен Улус Демократтыг Республикаже совет партиячазак делегациязының аян-чорууунун дугайында Н. В. Талызинниң дыңнадынын чугаалажып көргеен. Аденге болган ужуражыышкынар болгаш беседалар СЭКП болгаш ЙСП, ССРЭ болгаш ЙУДР-нуң аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын улам ынай хөгжүдериниге болгаш быжыглаарынга ийи талының чүүлүүн бадыткаанын хуралга онзалап демделгээн.

Амгы үениң делегей байдалында чогумчалыг утланышкынларны быжыглаарының, быжыг тайбының болгаш ийиги чок чорукту хандырарының эрге-ажыктарынга Латин Америка күрүнелери-биле янзы-бүрү харылзаларны ханыладырынче Совет Эвилелиниң принципиалдыг утланышкынын бадыткаан. Бразилияның президентиинин аян-чорууунун үеэзинде хүлээн алдынган дугуржулгаларының комплекизи херек кырында боттандырын чорудар талазы-биле тодаргай даалгаларны берген.

Октябрь 14-түн революциязының 25 чыл ооғ-биле болгаш Йемен социалистиг партиялы тургускаанының 10 чылы-биле холбаштыр байырлаларга киржири-биле Йемен Улус Демократтыг Республикаже совет партиячазак делегациязының аян-чорууунун дугайында Н. В. Талызиниң дыңнадынын чугаалажып көргеен. Аденге болган ужуражыышкынар болгаш беседалар СЭКП болгаш ЙСП, ССРЭ болгаш ЙУДР-нуң аразында найыралдың болгаш кады ажылдажылганың харылзааларын улам ынай хөгжүдериниге болгаш быжыглаарынга ийи талының чүүлүүн бадыткаанын хуралга онзалап демделгээн.

Болгария Улус Республикаже Д. Т. Язовтун албанның найыралдыг аян-чорууның түңнелдерин Политбюро чугаалажып көргеен. БУР-ның партия-күрүне болгаш шерит удуртулгазы-биле беседаларның Варшава Керээ-ниң киржикчилери күрүнелериниң камгалал шерит доктриназының түүлдерин херек кырында боттандырын чорударының айтырыгларының талазы-биле долу чаңгыс ийи чорукту, ол талазы-биле оларның кады ажылдажылгазын сайзырангайжыдарын, социалистиг дем каттыжылга чурттарының ийиги чок чоруун камгалаарын бадыткаанын демделгээн.

СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң хуралында бистин партиявыстың иштики болгаш даштыкы политиказының еске-даа чамдык айтырыгларын чугаалажып көргеен.

АЯН-ЧОРУК ДООЗУЛГАН

Бразилия Федеративтиг Республиканың Президентиин Жозе Сарней октябрь 20-де Москвадан Ленинградче чорупкан.

Ужудуп чоруурунун мурнунда Кремльдиң Улуг ордузунуң Георгий залынга бразил залчыны үдээриниң ёзулалы болган.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев кадайы-биле Ж. Сарней болгаш оон кадайы-биле чыны-биле байырлашканнар.

Кремльден машиналар мотоциклчилерге үдеп алган аэропортче чорупкан. Найысылалдың кудумчуларынга болгаш шелдериниге Бразилияның болгаш ССРЭ-ниң куруне туктарын азып каан турган.

Внуково аэродромунга самолёт чадазының чанынга Ж. Сарнейни СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң даштыкы керектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүүнге кандидат, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги орулакчызы А. И. Лукьянов кадайы-биле үзүүн.

• • •

Оң-ла хүн Ж. Сарней Ленинградка чеде бергеен.

Пискарев турасхаал хоорлериге ол Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында өлгеен ленинградчыларның болган дайынчыларының турасхаалынга бөлүүлү кылып, Ие-Торээн чурт турасхаалынга чечектер салгаан.

Тиилелге шолуунде хоорайның маадырлыг камгалаачыларының турасхаалынга чечектерни база салган.

Ленсоветтиң күүсүмунга беседа үеэзинде анаа Ленинград, оон экономиктиг болгаш социал төгүлдезинин, эде тургустуунуушкун чорудулганың дүргедедир талазы-биле ленинградчыларның шинтирлеп турар сорулгаларының дугайын чугаалап бергеен.

Москвага болган чугаалажыышкынарның түңнелин Бразилияның Президентиин бедин-биле үнелеп көргеен. Ийи чурттуң садыг-экономиктиг харылзаалары олардың амгы делегейде өзеп турар байдалынга дүүшпейн турарын демделгээн. Совет Эвилели болган Бразилияның кайызынга-даа ажыктыг кады ажылдажылганы калбартырынче чүткүүдү Ж. Сарней илереткеен.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң ЭА-ның ниити хуралы

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шинтирлериниге дүүштүр академиның сорулгаларынга турасхаалтан ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының ниити хуралы доозулган. Октябрь 20-де илеткелдер талазы-биле дискуссия доозулган, оон үеэзинде эртемденнер ниитилелге үндезин эртеминиң ролүн болгаш турар черин бүгү талалыг чугаалажып көргеннер. Бөгүн ол эде тургустуунуушкун чорудулгазынга идепкейлиг-биле салдар чедирип турар факторларның бирээзи, эртемге үндезилеттингеен сүмелерин ажылдап кылырының дээштиг чепсээ, ниитилелдің угаан-бодал депшилгезинин, улустуң культураазының болгаш өөрелиргезинин кедурлуунун үеэзинде болуп турар.

Хуралдың хүлээн алган шинтирлериге чурттуң шинчилел күүзүнүң ажыктыг бедиреринин оруктарында шаптыктарны ажыл эртеринче кол кичээнгейин угландырган. Ниитилел, бойдус, техниктиг эртемнериниң төлөлекчилериниң мурнунда тодаргай сорулгаларны салган. Бөгүн кол чүүл — ниитилелге оларның боттуг бернимчезин камгалаарында.

Ниити хуралы Н. И. Бухаринниң өлгенинин соонда академик аттыг кылдыр катап тургускан.

Түңнел хуралга немелде сонгулдалар болган. Академиның оралакчы президентилери кылдыр академиктер Ю. А. Осипьян, О. М. Нефедов, Р. В. Петров, Н. П. Лаверов, В. Н. Кудрявцев сонгутканнар.

Академиның Президиумунун составын база аалын чаарткан. Эртемниң янзы-бүрү адыларында ажылдап турар чурттуң сурагыг эртемденнери Президиумга кежигүннериге сонгутканнар.

(СЭТА).

ССРЭ-ДЕ КЕЛГЕНИ

ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүү, Польша Улус Республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. Раковский октябрь 20-де найыралдыг ажылчын аян-чорук кылып Москвада чедип келгеен.

Аэродромга ону СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков, албанның еске-даа киржилери уткуп алган.

(СЭТА).

ДОСААФ ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-ның октябрь 20-де Москвага болган пленумунга партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының, СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң шинтирлерин күүсеттир талазы-биле ДОСААФ организацияларының практиктиг ажылын, чурттуң камгалаа ниитилелинде эде тургустуунуушкунун чорун турарын чугаалажып көргеен.

Пленумга организастыг айтырыгны чугаалажып көргеен. ССРЭ-ниң ДОСААФ ТК-ның даргазынга генерал-полковник Н. Н. Котловцевни сонгаан.

(СЭТА).

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелдериниң дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ

ДОКТААЛЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң докталы болза:

1. СЭКП ТК-ның ССРЭ-ниң Дээди Совединиге киирип келгеен ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелдерин бүгү улус чугаалажып көөру-биле киирер. ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин 1988 чылдың октябрь 22-де, ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелин октябрь 23-те үнер төп, республика, край, область селуниарынга парлаар.

2. Ук төлевилелдерни бүгү улустуң чугаалажып көрүүшкүнүнүң үеэзинде киргеен саналдарны болгаш сүмелерни өөренип көргеш, чогуур саналдарны киирерни ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң хоойлу-дүрүм саналдаар комиссияларынга дагаыр.

3. Хоойлулар төлевилелдериниң талазы-биле улус депутаттарының, хамаатыларының, күш-ажылчы коллективтериниң, хөй-ниити организацияларының киргеени, а ол ышкаш массалыг информация чепсектериниге киргеен саналдарны болгаш сүмелерни республикаларга түңнеп чугаалажырын эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Президиумнары организастаар.

4. Парлалганың, телевидениениң болгаш радионуң төп органнары хоойлу төлевилелдериниң талазы-биле оларга киргеен саналдарны болгаш сүмелерни түңнээр.

5. ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелдериниң талазы-биле саналдарны болгаш сүмелерни түңнээн материалдарны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга 1988 чылдың ноябрь 25-ке чедир бет хонгаш-да, бир катап киирер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ГОРБАЧЕВ.
ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва, Кремль.
1988 чылдың октябрь 21.

Төрээн чуртувуста

◆ АШХАБАД. Туркменистаның чер ажылдыглары морковьту болгаш капустаны масалыы-биле ажаап алырынче киргеен. Ашхабад болгаш Бахардеен районнарының специализастаан ажылагыйларынга өстүргеен продукциниң магазиннерде чедиргеен. Бо чылын ногаа өстүрүүчүлер колдуунда-ла ог-бүле болгаш арендаа керээн-биле ажылдаанындан продукциниң ассортиментинин калбарткан, редьканы, спекланы, еске-даа культураларны немей таваан. Олар мун гектар шелдериниң, ялы эрткен чылгызындан дыка хөй черниң дүүдүп ажаар. Чурттакчы чонну ыншы үеде четчир ногаалар-биле хандырары-биле 300 мун тонна хире ногааларны олар белеткээр.

(СЭТА).

Үндезин реформаның оруу-биле

ПРОГРАММА БЕ АЗЫ ОНААЛДА БЕ?

«Мал чеми», «Сүт», «Эт» деп еске-даа программаларны республиканың агроүлетпүр комплекизинин мал, чер ажыл-агый адырларынга ажылдап кылган деп санап турар. Ол документилерниң алыс сорулгазы — азып-чем-биле чоннуң хандырылгазын экижидери. Алыс үтказы кижиниң чаагай чоруунун дугайында сагыш човаашкындаа болза, оларны чогаадып (бо удаада программаларны ажылдап кылып турарынга бо сес тааржыр боор) турарының шынары кандыгы? Ону Эрзин районунуң агроүлетпүр каттыжышкынында ук документилерниң чижээнге үндезилеп, «мал чеми» деп программа дугайында чугаалажып көрээлинер.

«Сүт», «Эт», «Мал чеми» деп программалар-биле танышып алыр дээш ажып көргеш, ында сан-чурагайларны аңгы үндүрүп каан деп бодаан мен. Мээн айтырымга: чок, программа-дыр — деп, тускай эртемниглер харылаваннар.

Эрзин РАУК-түн тургусканы «Мал чеми» деп программа, дөрт-биле чугаалаарга, планныг оваалдаларда сан-чурагайлар ёзугаар 1989 чылда кукурузаны — 400, даалы чемиштиг культураларны—65, а 1990 чылда кукурузаны—600, даалы чемиштиг культураларны 135 га черге индустриалдыг технология-биле тарып өстүрер ужурлуг. Индустриалдыг технология дээрге мал чеминиң белеткээриниң нарын, немелде чарыгдалдар негээр аргазы-дыр. Ону боттандырарда кандыг дериг-херексел хереглиг, кайы төлдерге ол ажылды чорударын деп чүвени программада тодаратпаан. Аная таймылбырны негээрге, ол ажылды чорударының тодаргай планы совхозтарда деп, Эрзин РАУК-түн кол агроному таймылбырлады. Чаяан боор, «Нарын» совхозтуң программазы агрономда бар болган. Ында база-ла чүүлге чылдарны, сан-чурагайларны айтып каан болду. Ажылды канчаар чорударының дугайында сес чок. Маная даразында фактыны ылгай демделгеш каарны чугула. РАУК-түн программазы биле «Нарын» совхозтуң программазында сан-чурагайлар аңгы-аңгы болду. Чижээлээрге, РАУК-түн программазында «Нарын» совхоз 1989-1990 чылдарның чыл бүрүзүнде 1000 тонна саваңны мал чеминге ажыглаар ужурлуг, а совхозтуң бодунуң программазында ол сан 550 тонна. Суттарылга хереглевес черлерге культура-техниктиг ажылдарны бүрүнгаар белеткеп каан маңык долдурары-дыр деп совхозтуң удуртукчулары, экономизи санап турар бе? Ол ынай, «Мал чеми» деп программаны тургузуп турарының сорулгазы— мал чемин белеткээриниң быжыг материалдыг базазының тургузары. Ол ажылды чугулаап көрбейн турары-биле программаларда салдынган сорулгаларны чүүлге сан-чурагайлар-биле айыткан, а ажыл-херектерге үндезилеп-кээн бе? Чижээлээрге, Эрзин РАУК-түн программа кылдыр берген сан-чурагайларын «Нарын» совхоз ап чорудар хемчегленнин планы-биле чүүлге тодаратпаанын? Программа деп сестүн утказын тайылбырлаар болза, кылыр ажылдың планы дээн ол.

Эрзин районунуң мал ажылынга чемнин магадылалдыг базазының тургузарының хемчегленнде суттарылга объектилерни тударын тодаргай айыткан. Чижээлээрге, Ленин аттыг совхозка Будун-Бажы деп черде 150 га суттарылга четкизин чаартырын, 1988 чылда, Монгун-Тейде шаандагы буталарны катап тургузарын 1990 чылда, Кыргыс-Тейге 1 кудуктуг казарын 1990 чылда планлаан.

«Мал чеми» программада РАУК-түн код агроному чугаалап орду. Ол чылдагаан-биле сүт-бараан фермаларында, кыштагларда өдекти ховуларже үндүр сеортүп, чемиштиг-диилге кылдыр ажыглаар дээн безин боттанмайн келгеен. Чүүлге дээрге районда тускай техника-биле хандырылган химиждилге отряды чок. Суттарылга системаларын тудары база берге. Чүүлге дээрге ол ажылдарны чорудуп болур организация районда чок. А Эрзин биле Тес-Хем районларга суттарылга системаларын тудар, оон ажыглалын боттандырар ужурлуг Самагалдайда суттарылга системалар эргелеп суттарылга четкилерин эки шынарлыг кылдыр тудуп шыдаваан, ону багай ажыглап келгеен. Эрзиниң болушта химиждилге отряды, сүт ажылагыйын тургузар дээн саналды устукку органнар деткиреен турар.

Органиктиг чемиштиг-диилге сеортүр, чаштырар техниканың совхозтарда чогу, районда химиждилге отряды тургустунмаалы-биле органиктиг чемиштиг-диилге ажыглаттынмайн, кыштагларда ирип, оваалаттынып чыдар. Чогум-ва бо чылдагаан-биле совхозтар органиктиг чемиштиг-диилгени ховуларга чаяжарын программада эвээжедип турары ол. Чижээлээрге, РАУК-те программа ёзугаар «Нарын» совхоз 1988-90 чылдарда чыл санында ховуштеңдерже 1200 тонна өдекти үндүрер ужурлуг, а совхоз боду ол саннарны 100 тонна чедир эвээжеткеен.

Чүүлге «Мал чеми» деп программа-биле каксы таныжарга безин, оон тургустуганының шынары, мал чемин бүдүрүнинин материал-техниктиг базазын тургузарынга хамаарылгалыг организациялар-биле харылзаалары, чер ажылының тургузуун эде кееру дээш хөй айтырыглар тыптып келер. Шак мынаг янзылыг айтырыглар аразында сырый харылзаалыг кылдыр программага база көрдүнгеен болур ужурлуг турган болбайнаан.

«Мал чеми» деп программада айыттынган сорулгаларның чамдызы 1990 чылда күүсеттинген турар ужурлуг. А сан-чурагайларны көрүп орарга, ол үеге чедир четчир кылдыр мал чемин белеткээриниң магадылалы тургустунган турар. Аңаа чедир ийи чыл арткан-дыр. Саннар-биле көргүстүгеен бедиктер ол үе иштинде чедип алдынар бе? Программаны белеткеп тура, төнүп турар чыды база киргеен сорулгалар чедип алдынмаан. «Мал чеми» программаның код көргүүү — мал чеминиң белеткели күүсеттинмейн баар. Программада айыттынган сорулгалар дараазында чылдарда боттаны бээри кандыг-ла болду. Чүүлге дээрге ону тургузуп тура, программаны сан-чурагайлыг оваалдаларже хуулдуруп, ында салынган сорулгаларны күүседирде, ап чорудар хемчегленнин ажыдаан кылбаан.

Эрзин РАУК-түн код зоотехниги «Мал чеми» программы республиканың Агроүлетпүр комитединден келгеен айтышкын-биле буу-хаа белеткээнин чажырбады. Даваш чоруктан чүүлге сан-чурагайлыг тургустунган программаны тургускан аттыг болган, сан-чурагайларны безин карышкан.

РАУК-түн код агрономунун чер ажылын Эрзиниге экижидериниң талазы-биле бодалдары кандыгы? «Чаңгыс орук — аренда керээнинче шилчиири. Черниң ёзулдуг эзен болур арганы чүүлге аренда керээн берин болур даар бис». Ол-ла бодалын код агроном · СЭКП Эрзин район организациязының X конференциязынга саналдаан.

«Мал чеми» программаны боттандырарда бо саналды кичээнгейге алыры артык эвес. Ынчан аренда дугайында керээдер, программа ышкаш, агроүлетпүр комитединиң, РАУК-териниң, совхозтарның кабинеттериниге эвес, а ажыл-ишчилериниң киржилери-биле тургустуар, оларның бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап болур тура-соруу үүр бүрүде ажыл-херектери-биле тудуш болур.

Эрзиниң ажыл-агыйлары бо чылдың эгезинден бээр 33460 шээр малдан кыражаан. Бир инектен ол-ла үеде 817 килограмм сүтү саган. Бистин үстүнде чугаалаанывыс ёзу барымдаалаан программалар-биле четпеотерни чидиреринин аргалары бар бе, кандыгы? Бо айтырыгны районуң база ажыл-агыйларының удуртукчуларындан, мал ажылының специалистеринден дорт-ла салыылынар.

Шаңгыр-оол СУВАН.

Профэвилелдер: отчёттар болгаш соңгулдалар

АЖЫК-ЧАРЛЫЫ, АЖЫЫ-БИЛЕ

Республиканың профэвилел организацияларының аныырадыында чүгүле кампания — отчёт-соңгулдалыг хураалдар уламчылаанныг. Автотранспорт болгаш чазаглыг орунтар ажылдакчыларының профэвилел обкому бо ажылды организастыг эрттирери-биле автотранспорт, орук ажыл-агый база нефтебаазалар бүдүүргелеринде профэвилел организацияларынга отчёт-соңгулдалыг хураалдарны эрттирер талазы-биле доктаалды хүлээп ап, аная боттуг дуза чедирер харыысаалгалыг ажылдакчыларны август айында-ла томуйлаан турган.

Эртип турар хураалдарга кичээнгейлиг төвүүте күш-ажылдың, ажыл-ишчилерниң медицина хандырылгазының байдалдарын болгаш оон камгалалын эжиктер, чурттаргы бажыңнары-биле хандырылганы шинтирлер, бот-оруулга-чарылганы вентередир, социалистиг чарыышты доштуг организастаар талазы-биле болгаш еске-даа айтырыглары сайгарып көргүзээн. Демократчылыгны хөгжүдүрү профэвилел организациялары боттарының эң чугула сорулгазам кыдыр көрүп, ажылды организастаарының чаа аргаларына оларның киржиг турарын ун хураалдар көргүскен. Профэвилел ажылының хөйте ажык-чарлыг чоруу кеску апар чыдар. Чижээ, Кызылдың № 3 АТБ-зинде профэвилел комитеди (даргазы В. В. Сипкин) профкомуун хураалдарына хүлээп ап турар бүтү шинтирлерни парлаан түскай стендиге азып, оон күүселдеши коллективке дыңнарыры практикалап келгер. № 2 АТБ-де профкомуун (даргазы Л. Н. Арчумаева) бо талазы-биле ажылы база эки.

Проффбелуктериниң, цех комитеттериниң, профкомларының даргаларын соңгуурда демократиялы сагып, элээн хөй кандидатураларны дешпиткеш, оларның иштинден эң төлептиг, организакчыларга мергежилдиг кижилерни профэвилел кежигүннери боттарының хураалдарына шилип ап, соңгуп турарлар. Ынчаар соңгутканнарының аразында Хову-Аксының АТБ-зинде автобус чолаачызы В. П. Еланов, Нефть продуктулар эргелелинде улуг инженер В. М. Коковалова, чоннуң бүдүүргетранспорт экспедициязын хандырыга чериндe профком даргазынга бешь чыл улай соңгуткан — чорай агентелелиниң начальниги Н. А. Митрофанова, «Тыва автотранс» девискээр-бүдүүргө каттыжыышкынында кылдыс начальниги М. В. Савицкий олар бар. Профэвилел кежигүннери бо эртергө боттарының идегелии чаңгыс эвес удаа көргүзүп келгеннер.

Ажыл-ишчилерниң эргежаның камгаларынче утланган албан-хүлээлгелерни профэвилелдериниң канчаар боттандырып турарынга хамаарыштыр принципиалдыг чугаа отчёт-соңгулдалыг хураалдарга болгулаан. Чижээ, Нефть продуктулар эргелелиниң администрациязы (начальниги Н. Ф. Ситников) биле профкомуун аразынга ажылдакчыларны шаңнаарының айтырыгларының талазы-биле мартылаалыг байдал 1987 чылда кончаан тургустуна бергенин профком даргазы турган Л. Р. Вострепова хуралга демдеглээн. Шаңнаалдарны казырым азы кезик-чамдыызын кызырарын начальник чааскаан шинтирлээр турган. Ол айтырыгга хамаарыштыр профком принципиалдыг турушту эдээн, оон түнелинде Н. Ф. Ситников болуунуң шын эвес дужаалын солуур ужурга таварышкан. Оон ажылды удуртурда чагырып-дужаар стилин профэвилел кежигүннери хуралга шүүмчүлээн.

Ол ышкаш чоннуң бүдүүргө-транспорт экспедициязын хандырыга чериниң начальниги Т. В. Крючкованың адрелинге ындыг шүүмчүлелдиг саналдар бээ болган. Начальник социалистиг чарыштың түнелдерин ёзугаар шаңнаалдарны тыныгырым профком-биле сүмелеттирбейн, боду чааскаан шинтирлен турган. Чамдыкта ол болуунуң чагыргазында кижилерге эвилеп эвес, доңгуй чаңын көргүзе бергээр.

Автовокзалдар каттыжыышкынында профэвилел организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга профком даргазы П. Г. Ванхобинаның ишкелги бот-шүүмчүлекчи болган. Профкомуун чедир кылбаан ажылдары хөй. Ажылдакчыларның ажылдаарынга таварымчалыг байдалдары тургузарынга профком принципиалдыг турушту эдилеп келген. Турада, Хову-Аксында автовокзалдар кышка белеткеттинмээн ишкээн.

Отчёт-соңгулдалыг хураалдар үезинде профэвилел кежигүннери еске-даа шүүмчүлелдерни кылып, ону чайладырыкче утланган саналдарны киргизээн. Чамдык профкомнар дыка хөй айтырыгларны шинтирдээрде администрациялың вайынган эртнес түүлдер бар. Чижээ, Нефть продуктулар эргелелинде профком хосталган бир бажыңны кымга бээриниң талазы-биле марты-кыдааны сайгаржырда, бодуунуң шинтирлери үш удаа солаан. Олар шуптуу шын эвес, администрациялың вайынга кирген шинтирлер болган. А профкомуун кежигүннери чурттаргы хоойдуунуң талазы-биле кошкак билиглиг, ажык-чарлыг чорукту боттарының ажылынга ажылдаваннар.

Экономиктиг өөредилгени организастаанында бар четпестерни отчёт-соңгулдалыг хураалдарга чөпүү-биле демдеглээнгер. Кызылдың пассажирлер АТБ-зинге эрткен өөредилге чылында кичээлдер үстүр таварылгалар турган. Хову-Аксы АТБ-зинге өөредилгени ыны-хаа, чүгле бригада хураалдарына эрттирилээн.

Күш-ажыл төлевириниң чаа байдалдарынче шилчиишкининиң үезинде шалыңнарны доктаадын тургузарда социал чөпүг чоруктуң принциптерин хажыдар чоруктарны чамдык отчёт-соңгулдалыг хураалдарның киржикчилери шүүмчүлээнгер. Чижээ, чоннуң бүдүүргө-транспорт экспедициязын хандырылгазының чериндe бүү удуртукчуларга эң бедик шалыңнарны, а бөдүүн ажылдакчылар — диспетчерлерге ол аксаан хемчеелдиг шалыңнарны доктаадын тургузган дээрзин профкомуун отчёт илеткелиге демдеглээн. Мындыг четпестерден түнеп үндүрери үениң шыңгыы негелдези-дир.

Ылаңгыя күш-ажыл төлевириниң, чаа тариф ёзугаар шалын төлевириниң, ажылчыннарны шаңнаарының болгаш тарификациянын чорударының айтырыгларынче, разридтарны үндезин чок черге кудуладыр чорукту болдурбазынче онзагай кичээнгей салыр.

Профэвилел организацияларының отчёт-соңгулдалыг хураалдары болгаш конференцилери колдуунда 150 кижи чедир профэвилел кежигүннериг улут коллективтерге сентябрьда эрткилээн. Кызылдың № 1, 2, 3 база пассажирлер АТБ-нери, Ак-Довурак, Чадаана АТБ-нери ышкаш улут коллективтерде проффбелуктериниң, цехкомларның хуралдары доозулган. Октябрьда үк коллективтерге конференцилер эрткилээр, профкомнар боттарының чыл дургузунда ажылының отчёдун бээр.

Серафима ДУШИНИНА.
Автотранспорт болгаш чазаглыг орунтар ажылдакчыларының профэвилел обкомуунуң секретары.

«Чурттаар оран-бажың—2000» программа

БОТТАРЫ ТУДУП ТУРАР

Чурттаар-оран-бажыңны боду тудуп ап турар кижилер хөй бе дээрзин райкүүсүм даргазының орахакчызы Б. Д. Монгуш-биле чугаалажып тура, сонуургадым. Ындыг ег-бүдүлер Сүт-Хөл суурда бар. Хууда бажың тудуп алыр дээш күрүнеден акша чөлээн алыр дээн күсеалдыглер мында эвээш эвес. Ынчалажок ону амдыында дөрт ег-бүле алган болуп турар, боттарының бажыңының таваан салганнар, харын-даа ажыглаалга киирериг чоокшуладып келгеннер баа бар. Оон аңгыда, чөлээ-даа албайн, бодуунуң акша-хөрөнгүзү-биле тыптыңып, бажың тудуп ап турарларның саны он дөрт хире.

Чурттаалга оран-бажың программазын боттандырар дээш чер-черде улуг соңгулгаар салдынып турар, айтырыг ег-бүле бүрүүзүн аңы квартира азы бажың-биле хандырар кыдыр турсуушаан болгай. Ынчангаш бодуунуң бажыңын боду тудуп алыр дээн кижилерге деткип турар. Суурда ол талазы-биле хемчеглер алдынын турза-даа, негелдеге ам-даа дүүшөйн турарын ниити байдалдан көрүп болур. Чамдык ег-бүлелерниң чөлээ алыры-биле өскө Советке киргеен биллириишкиннерге харыы чок артып турар. Бо айтырыгны чогумчалыг эрттирлеттиңнер турарыл? Ол колдуунда-ла акша-хөрөнгү, районнуң бодунда банк чогу-биле тайылбырлаттынып турар. Харыысалгалыг ажылдакчылар баа ынчаар тайылбырлап турулуар. Айтырыгны чугулаары биле, ону турулуун турар чүве болганда, оон чоокку үеде шинтирлеттиңе боорга идегээр аңаар. Ол мынгыдыр.

Саны өзөөн-даа болзе чамдык ег-бүлелер күрүнеден чөлээ алган деп өгенинде дыңнаткан мен. Оларның чамдыктарының чиигеге күрүнеден акша чөлээ ап, бажың тудуп алырының ажыын, кандыг-кандыг бергедеңнинерге таварымы болуруун көргүзүп орааларыма.

Сүт-Хөл суурунуң Степная кудумчуузу. Ажылдаалга киреринге белеп аңар чыдар бир бажың бар. «Кимниг бажыңыл ол?» деп ол чоок-иведе бажыңнарның чурттакчыларындан айтырар болзуларга, «Ондарларның боттарының тудуп ап турар бажыңы-дыр» дээн хирим дыңнадым. Кожаны болуп удавас кежүүн келир улусту танымырлар. Таваан салып, бажыңын каракка-ла көзүлдүр ол хире бедидип, барык доозар деп бирган ишмиин кожаларын ынчан черле танывас боор.

Ондарларның ег-бүлезиниң кежигүннери хөй—ийи бодуундан аңгыда, оларның уруглары беш. Уругларының адазы Эрес-оол Ондар — районда склад эргелелчиги, өгүүн хөрөөкен өөн — Татьяна уруглар ясли-садында эмчи сестрازы. Ег-бүленің ам чурттаа олурары бажыңын шолу чедиг кижиге онаштыр алырга, бичии. Уруг-дарыг баа өзүн удадып турар, делгем бажың эргежок чугула болу берген, ынчангаш бажыңын боттары тудуп алырын сүмележин дугуруштиннар. «Че» диниг, тудуп кирпитер ындыг амыр чүве пайда боор, өгелеп алзывысса, эчизинге чедирин шыдаар бис бе?» деп айтырыг тургустунуң келген. Чугаажок, аная улуг күш негеттинерге билдингир, белеп эвес айтырыг, тудуг материалдары тыптынар, ажылдап турар улуска аная ажылдаар үеш баа херек аңаар, ол бүткүжеге чедир, хостуг үе деп чүве турбас дээн чижектиг черле чүүү ол дээр. Оларның күзели «хөй-даа ынчан турар улус эвес бис бе?» дээн бодалга алыскан турган болза, беш өрээлдиг бо улуг бажың нана берге турар деп.

Ондарларның чаа бажыңы шыпаа-даа, улуг, ону шлаттан кылган, чараш-даа, мурну талазын кластан кааз, көрүүтүт. Ам колдуунда-ла иштики, хөй-даа эвес ажылдар арткан. Чүгле боттуг күшү-биле тудуг кыынар деп чүве парын херек, демиг-ле болза эки. Ондарлар бажың туда боорге, тереллери, чоок кижилерге көрүп олурбааннар, дүүшүүн көргүсеннер. Дыштанар хүннерде ажыл соонда Ондарлар бажыңының тудуунга ооайга чедир ажылдаарлар. Шолхозун база аная ажыглаан. Кызымак, демиг ажылдың алыс түнелги ол-дур — бажың.

Бажың тудуп алыр дээн ег-бүле күрүнеден 5 мун рубльге чөлээ алган. Олар ону бодуунуг-биле албаан, ийи чер-ги-ге-ге-ге

АЙТЫРЫЫ — ЧОННУҢ КАДЫКШЫЛЫ

Барыын-Хемчик район Советинин эдлчеглиг сессиясынга «Чоннуң медицина хандырылгазын организаттарынга улуг депутаттарымың чорудуп келген ажылы болгаш 1987-1990 чылдарда «Кадыкшыл» программаның боттандырарынга совет, ажыл-агый организациларының сорулгаларының дугайында» айтырыгны чугаалашкан. Илеткелди райкүүскомнуң даргазының ораличылы Спар-оол Күжүгет кылган. Сессияның материалдарын белеткээрде ажылы чоннуң хуралдарынга, хоорай, суур, кодзо Советтериниң күүскомнарынга ажык-чарык ёзу-биле чугаалажып көргенин, «Хемчиктиң сылдыны», «За асбест» солунларга чарлаан соолунде хей саналдар, сумелер киргенин эгезинде айыткан.

Кадык камгалал черелериниң материал-техниктиг базазын бижытып орар. Соолгу чылдарда уруглар эмнелгезин, туберкулёзка удур эмнелге бажыңнарын, терапия салбырын, Бижиктиг-Хаяда, Биче-Тейде фельдшер-акушер пунктуларын тудуп, ажыглалга киргеен. Он мун чурттакчыга онаштыр 184 эмнелге оруннары бар. Эмнелгелер ада-чуртка болгаш даштыкыта дериглер болгаш аппаратуралар-биле хандырылган. Амгы үениң рентген техникалары, эндоскоптары, тыныш органнарының варыгдарын эмнээр аппараттары практика кырында ажыглап эгелээн. Чыл санында 4-5 санитар чаа автомашиналарын ап турар.

Ажылды организацаларының чаа хевирге бот-оруглар чарылга-биле ажылдаар, шинчилер, диш кылыр кабинеттерни немей ажыткан. Санэпидстанцияда профилактиктиг дезинфекция чорудар тускай автомашинадыр 11 киржи күүне банкызының салбырында тускай агар санны ажыдып, 17 будүрүлге болгаш организация-биле керээни чарган. Эрткен чылын планнаанындан ажыр 12601 рубль орулганы ап, оон 4500 рубльди септелгеге чарыгдаан. Бо чылын 28605 рубльди алырын планнаан, эрткен 8 айларда безин 23080 рубльди ап, ийи автомашинаны, сооднукуларны садып алган. Ап чорудун турар эмнелге-профилактиктиг хемчегларинің дериелери болгаш шывары амыы негелдезерге ыракта дүүшпейн турар. Ажылдаар арга-шинээзин чидирер, аарып-аржыыр чоруктар эвээжевээн. Туберкулёз, бруцеллёз, түрек болгаш хан-дамыр, ижин-шөйүнду, рак, уруглар варыгларының дериели бедик. Ынчангаш бүгүнгүнүң киржилгези-биле «Кадыкшыл» программазын хажык чок боттандырары негеттинер. Маңаа күш-культура болгаш спорт кол черин эдлээр турбуже, районнуң бүгү чурттакчыларының 37 хуузу киржин турары дүвүреңгиг. Ак-Довуракта спорт комплексин, Кызыл-Мажалыкта уруглардың спорт школазы, «Дөн-Терезин» совхозта, ийиги班 школаларында спортзалдар тодаргай план чок, эрелгей ажылдап турар. «Асбест» стадион түүлде кышкы үеде ажылдаар, арыг-шевери багай, спорт херекселдери чедишпес. Мурнуку чылдарда эрттирип турган чарыштар, чадаг маңнаар хүннер, бүдүрүлге, эмнелге гимнастиказы уттундурган.

Арагалаашкын, наркомания, таакпылаар чорук-биле демисел кошкак. Бо чылдың сентябрь 1-де байдал-биле алырга, арагадан хоочуран аараш, учётта киргеен 442 кижиниң түүлге 102-и эмнеткен. Оон иштинде администрацияның, хей-иштин организацияларының инициативазы-биле 4-де кижи чорутканы бо айтырыгже кичээнгей салбайн турарын тодаргай херечилээр. Эзиртир суксунар кылыр чоруктар кевудээн. Эрткен чылдың бо үеэнге дериеэргe, «Тыва даг-дүгү» комбинаттың ажылчын хандырылга кылдыын-биле районнуң хереглекчилер иштилели 60 муң рубльге хейну саткан. Район девискээринде 5646 га черде черлик конопля нептерээнин тодараткан. Ону уэуткаар хемчетлер боттанмаан. Ону чыып, тыртып турган өөренникчилер болгаш аныяктар Ак-Довуракта № 1, 2 школалардан, № 3 профтехучилищеден, ДОСААФ-тың автошколазындан идерээн. Наркотиктиг түүлдер ажыглаар чоруктар-биле шыңгыы демисеэлди райкүүскомнуң иштики херектер кылдызының начальниги Д. К. Куулар, район прокурору В. М. Орлова, кол эмчи Л. Н. Саая, улус өөредилге кылдызының начальниги Ч. Б. Ондар сулараткан.

Чоннуң кадын камгалаар ажылда база бир чугула шинтирлеттинмейн турар айтырыг долгандыр турар агаарда, сутда хоралыг будумелдерни эвээжедирп болур. Ак-Довуракта, Кызыл-Мажалыктың агаарында иштың болгаш углерод ажындызының хемчээли норма-чижээнден 2-2,5 катап ажын турарын кылган шинчилелдер тодараткан. Ажылдаш турар 8 котельнаяның 6-зында ыш-хөө тудар шүүрлер кылдыынаан. Оларны төпчүдери амдыызында аас кырында. Эзт комбинадының арыглаа дериглери орта ажылдавас, Хемчиктиң суун хирлендирип турар.

Аъш-чем-биле хандырылганы эжиждери — кадыкшылды бижыглаарының кол ыраазы. Районда чоннуң эзт, сүт болгаш оон кылган продуктулар, ногаа аймаа-биле хандырылгазы медицинада сумелеп турар норманың 33-45 хуузун эдлеп турар. Бо хире улуг районда чаңгыс-ла сүт кухнязы бар. Ону Кызыл-Мажалыкта, совхозтар төптериниң тургузар айтырыг мынчага чедир шинтирлеттинмээн. Ясалиерде, уруглар садтарында кирип турар продуктулар чаңгыс аай, белеткеп турарының шывары багай, өртек-үнелиниге, нормачижээнге четпес. Школаларының бүгү өөреникчилериниң 74 хуузу изиг чем-биле хандырылынмаан.

Чамдык коллективтер ажылчыннарының күш-ажыл камгалалын эрелгей көөр чоруктарны болдуруп келген. Эрткен чылын будүрүлгелерге ажылдап турган 88 кижи аар, чиик бертик-бежелге таварышып, 3800 кижи-хүннерин үскен. Оон эң-не хейү Ак-Довурак АТБ-зинге, «Хемчик», «Шекпээр» совхозтарга болган. Оон кол-ла чылдагааны ажылдың аймыы чок чорууп сагыыр талазы-биле контроль чогунда, будүрүлгенин болгаш күш-ажылдың сагылга-чурумунуң кошкаанда болган. «Кадыкшыл» программазын боттандырарына кол рольду кадык камгалал шугумунуң ажылдакчылары ойнаар. Эмчи кижиге эң-не үнелиг үүлүг — кижилериниң кадыкшылы, амы-тынын бүзүрээн. Оон бүүнныг ажыл-ижин чон үнелээр. Эмчилериниң кол нуруузу боттарының хамаатты болгаш профессионал хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседи, чоннуң мактаанын болгаш хүндүткелин чаалап ап чоруур. Оларга безин эмнээр, уруглар салбырларының эргелекчилери А. П. Лещенко, С. И. Сенлаш, районнуң уруглар эмчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи С. О. Куулар, төп эмнелгеде медицина сестрадары В. П. Аксёнова, С. М. Симоненко, Б. С. Монгуш, Аксы-Бардыкта эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Б. Ч. Күдерек, Эрги-Бардыкта участок эмнелгезинің эргелекчизи Ш. Д. Хомушку болгаш өскелер-даа хамаарлыр. Оон-биле чергелештир кадык камгалал ажылдакчыларының аразында үениң негелдезинге дүүштүр ажылын эде тургузуп чадап турарлар база бар. Аныгатыда фельдшер-акушер пунктузунуң эргелекчизи А. Ч. Куулардың варыг кижилерге кичээнгей чок, каржы-хажагай, ажылынга кыспас, материалдыг базаны эжиждериниче кичээнгей салбас байдалын бижээн хомудалдар районнуң төп эмнелгезинің администрациязынга барган. Шыңгыы доңгулданы алза-даа, бо хүннерге чедир ажылын эжиждээн.

Советтер амыдыралы

ринде 5646 га черде черлик конопля нептерээнин тодараткан. Ону уэуткаар хемчетлер боттанмаан. Ону чыып, тыртып турган өөренникчилер болгаш аныяктар Ак-Довуракта № 1, 2 школалардан, № 3 профтехучилищеден, ДОСААФ-тың автошколазындан идерээн. Наркотиктиг түүлдер ажыглаар чоруктар-биле шыңгыы демисеэлди райкүүскомнуң иштики херектер кылдызының начальниги Д. К. Куулар, район прокурору В. М. Орлова, кол эмчи Л. Н. Саая, улус өөредилге кылдызының начальниги Ч. Б. Ондар сулараткан.

Чоннуң кадын камгалаар ажылда база бир чугула шинтирлеттинмейн турар айтырыг долгандыр турар агаарда, сутда хоралыг будумелдерни эвээжедирп болур. Ак-Довуракта, Кызыл-Мажалыктың агаарында иштың болгаш углерод ажындызының хемчээли норма-чижээнден 2-2,5 катап ажын турарын кылган шинчилелдер тодараткан. Ажылдаш турар 8 котельнаяның 6-зында ыш-хөө тудар шүүрлер кылдыынаан. Оларны төпчүдери амдыызында аас кырында. Эзт комбинадының арыглаа дериглери орта ажылдавас, Хемчиктиң суун хирлендирип турар.

Аъш-чем-биле хандырылганы эжиждери — кадыкшылды бижыглаарының кол дакчылары ойнаар. Эмчи кижиге эң-не үнелиг үүлүг — кижилериниң кадыкшылы, амы-тынын бүзүрээн. Оон бүүнныг ажыл-ижин чон үнелээр. Эмчилериниң кол нуруузу боттарының хамаатты болгаш профессионал хүлээлгезин ак сеткилдиг күүседи, чоннуң мактаанын болгаш хүндүткелин чаалап ап чоруур. Оларга безин эмнээр, уруглар салбырларының эргелекчилери А. П. Лещенко, С. И. Сенлаш, районнуң уруглар эмчизи, Тыва АССР-ниң алдарлыг эмчизи С. О. Куулар, төп эмнелгеде медицина сестрадары В. П. Аксёнова, С. М. Симоненко, Б. С. Монгуш, Аксы-Бардыкта эмнелге пунктузунуң эргелекчизи Б. Ч. Күдерек, Эрги-Бардыкта участок эмнелгезинің эргелекчизи Ш. Д. Хомушку болгаш өскелер-даа хамаарлыр. Оон-биле чергелештир кадык камгалал ажылдакчыларының аразында үениң негелдезинге дүүштүр ажылын эде тургузуп чадап турарлар база бар. Аныгатыда фельдшер-акушер пунктузунуң эргелекчизи А. Ч. Куулардың варыг кижилерге кичээнгей чок, каржы-хажагай, ажылынга кыспас, материалдыг базаны эжиждериниче кичээнгей салбас байдалын бижээн хомудалдар районнуң төп эмнелгезинің администрациязынга барган. Шыңгыы доңгулданы алза-даа, бо хүннерге чедир ажылын эжиждээн.

Биче-Тей суурда пункт (эргелекчизи С. С. Саая) эмнелге-профилактиктиг, санитар-чырыдыышкын ажылдарын четпес чорудуп, чоннга эмчи дузазын көргүзер талазы-биле кошкак ажылдан келген. № 1 поликлиниканың эргелекчизи Э. С. Даржаа, улуг сестразы Л. Е. Сластенова ажылды чедир организаттавайн турарындан, эмчи шинчилгези эрттирер кижилер кабинетте үр оочурлап, хей шак чарыгдаарын, бүрүткеп турар кижилер аарыг кижилериниң карточкаларын чидирип, шүүшпей ажылдап турарынга хомудаары чөптүг.

Кадрларының үргүлүү солчур, үшер, кирер чоруу хей. Оон кол чылдагааны бажыңбалгат-биле хандырбайн турарында. Бо хүннерде 10 аныяк эмчи валчылар бажыңында чурттап, 80 кижи чурттаргa байдалын экижиндерин негеп турар. Районда 800 медицина ажылдакчызы, 70 эмчи бар. Төп эмнелгенин администрациязы кадрларын шын шилип ап, таарыштыр тургузар талазы-биле багай ажылдан келгенин дарааларында чижектер бадыткаар. Терапия салбырынга эмчилеп турган, четпестерин көргүзер Е. П. Клименкону дүргеп дуза чедирер станцииниң кол эмчизинге томуйлаан. Оон «чес-холазы» кестү бээрге, ажыдындан хадаан. Районнар аразында наркологтуг диспансериниң кол эмчизи турган И. Ю. Лапицкий эрге-дужаалын ажыктаанш, күш-ажылдың сагылга-чурумун үреп, 825 рубльди болуунга шинээткеш, туттурган. Уруглар эмнелгезинің кол эмчизинге томуйлаан турган Ю. В. Григорьев 355 рубльди шинээткен.

Районнуң төп эмнелгезинің коллективинің адрезинге шүүмүүлеллерни илеткелчи уламчылаан. Саватты хөрээженнерге, чаа төрүттүнген чаштарга чурттап турар черинің айы-биле доктаамал хайгааралды, чогуур үеэнде дузаны багай организаттаанындан Ак-Довурак хоорайда, Биче-Тей, Бижиктиг-Хая суурларда чаштарның хорзар чоруу бар.

Школаларга, профтехучилищеге эмчи шинчилгезин чыл санында эрттирип келгеедээ оон түнелги эрелгей болуп артыышаан. Түүлге эрткен чылын 12141 өөренникчиниң 9685-ин шинчээн. Кааа четпес 309, кулаа дүлей 55, чугаазы чедир сайзыраан 80 уруглар илереттинген. Оларны эмнээр дээн планы саазын кырында артыкан.

Районнуң савэпидстанциязы (кол эмчизи Б. М. Чикчит) халдавырлыг аарыгларны болдурбаны-биле санитар-гигиеналыг хемчегларни, контрольду болгаш негелдерни кошкаткан.

Александр ХЕРТЕК.
(«Шынның» корр.).

КАИ дыңнадыы

БИР ДЕМ-БИЛЕ

Республиканың девискээринге эрткен 9 айларының иштинде автотранспортка 339 озал-ондак болган. Оон түнелинде 82 кижи амы-тынындан чарыдган, 370 кижи янзы-бүрү бертик-бежелге таварышкан. 84 чоланчы автотранспортту эзирик башкарып чораан.

Бин-Хем, Тес-Хем, Улут-Хем, Сүт-Хол районнарга болгаш Кызыл хоорайга озал-ондактарының саны эрткен чылдың бо үеэн-биле деңнээргe, көвүдээн. Барыын-Хемчик районга болган 32 озал-ондактың түнелинде 15 кижи өлген, 35 кижи бертинген. Оларның иштинде 11 чоланчы автотранспортту эзирик башкарып чораан, машиналарын ондарган.

Бо чылдың сентябрының соолгу он хонуунда республика девискээринге автотранспортка 29 озал-ондак болган. Оларның иштинден 4 чоланчы машиналарын эзирик башкарып чораан терглеглиг ат кырынга халыда берген. Оон түнелинде Ч. Ч. Күүгүет бертинген.

Бай-Тайга районда «Мурнакчы» совхозтуң ЗИЛ-157 маркалыг, 53-71 ТВЛ номерлиг машинаны чоланчы эзирик чораан ондарган. Оон түнелинде анда чораан пассажирин өлгеен.

Шагаан-Арыг автобазазының бензовоз чоланчызы Шкуробейкин Кызыл —Тэлин сооруунуң 187 километрлиг машиназын ондарган. Чоланчы орук дүрүмүн хамыктаныыдан оон иштинге чораан ийи пассажирге амы-тынынын чарыгган.

Республиканың иштинге 24 автомашинаны болган мотоциклин оорлаан.

Үстүнде адаттынган фактыларын алгаш көөрге, автотранспортка озал-ондактарның болгаш оны өөрдөөр чоруктарының саны кыныраар турушун, улаан иеңүдеп турарын херечилеп турар-хыр. Ынчалгаш бо ажылга чоруктарда хей-иштин организациялары, касса чем бир деңнинг ажыдып, КАИ ажылдакчыларынга дузалаары чугула.

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ХОСТААН

БУЭНОС-АЙРЕС. (СЭТА). Чилиниң социалистиг партизиның чиигине секретары, «Чаңгыс аай чоон үзелдиглер» дээр оппозистиг эвилелиң улуттуңчузу Клодомиро Альмейданы кара-бажыдан хостаар дугайында Чилиниң суд эрге-чагыргалары шинтирин хүлээп алган. Эрткен чылдың февраль айда ол төрээн чуртунче чажыды-биле ээп келгеен. Оон-биле ол Пиночеттиң ёзучурумун тоон көрбээнин көргүскен. Эрге-чагыргалар ону доп-дораан чурттуң мурнуу чүгүнде улуг эвес суурже шолункеен, а оон соонда патриотту «терроризмге күткүүшкүн кылганы» деп негелеп бүрүдаткаш, кара-бажыныан каан.

Хайгааракчыларның бодап турары-биле алырта, коммунистерниң болгаш чурттуң чоон үзелдиг өске-даа партияларының кирип турары «Чаңгыс аай чоон үзелдиглериниң» эвилелинин удуртукчузун достааны чиги болгаш делегейниң хей-иштизинің улуг тиилелгезин болур.

ЧИЛИ. Диктаторжу ёзучурум болуп эрткен плебисцитке долу аштырымышкынга таварышкан. Соңгуңчуларның хей кезин Пиночеттиң эргечагыргага ам-даа сес чыл артып калыр дээн оралдажымышкыннарынга «чок» деп шүүт харылаан.

ЧУРУКТА: Сантьягонуң кудумчуларында чыскаалганнар.

АП—СЭТА-ның телефотозу.

ЧУГААЛАЖЫП ЭГЕЛЭЭН

НЬЮ-ЙОРК. (СЭТА). КНО-нуң Кол Ассамблеязының политиктиг тускай комитеди тайбын сорулгаларга космос делгемин ажыглаарынга улустар аразының кады ажылдажылгазының дугайында айтырыгны чугаалажып эгелээн. Космосту тайбын кылдыр арттырын алыры кижи тереглетениң эң кол сорулгазы деп, КНО хүлээп көргеен.

Политиктиг тускай комитеттің даргазы КНО-нуң чиигинде Польшаның доктаамал төлээлекчизи Эугениуш Новорыта космос делгемин тайбын ажыглаарынга улустар аразының кады ажылдажылгазын депшилгенин хандырар ужурлуг деп демдеглээн.

Бүгү делегейниң космос организациязын тургузар дугайында совет саная сессиясының делегаттарының улуг сонуургалын болдурган. Ону боттандырып чорудары космосту шинчилээринге болгаш тайбын ажыглаарынга улустар аразының кады ажылдажылгазын хандырар деп, КНО-нуң чаныда ГДР-ниң доктаамал төлээлекчизи Зигфрид Цахманн чугаалаан. Красноярскиде радиореле станциясының базазынга улустар аразының кады ажылдажылгазының төвүн тургузарынга болгаш ону Бүгүделегейниң космос организациязының системазынга киирериге ССРЭ-ниң белеңинге ГДР байыр чедирип турар деп, ол айыткан.

БААЗАЛАР

ВАШИНГТОН. АКШ-тың күрсекретары Джордж Шульц болгаш Филиппиниң даштыкы херектер министри Рауль Манглапус Филиппиниң девискээринде шериг базаларын Каттышкан Штаттарының ажыглаарының дугайында дугуржулга ат салганнар.

Чаа дугуржулга ёзугаар Кларк-Филде шериг-агаар күштериниң болгаш Субик-Бейде шериг-далай күштериниң базазын ажыглаарыныбиле Вашингтон 1989 болгаш 1990 сан-хөө чылында Манилага иштизи-биле 962 миллион долларны шериг болгаш экономиктиг дуза кылдыр, өскүүр чуговаарга чыда-даа 481 миллион долларны бээр. Филиппиниң чазаа айытканы ийи чылдың иштинде 1,2 миллиард долларны бээрин чуговаажышкыннар үеэнде чедип алыр деп турган.

МАНИЛА. Филиппинда америк базалар дугайында дугуржулгага ат салганы чурттуң ийиги-бүрү политиктиг болгаш хей-иштин белүктериниге таарымнас чоруктар болгаш удурлаашкынынны болдурган. Олар ол болуушкынны ийиги-бүрү турштарлыг үелеп керуп турар. Чижээдээрге, чамдык аныгдакчылар Филиппиниңде шериг базаларының хелезинин барын хаас болган деп санап турар.

Оон-биле кады чурттуң политиктиг амыдыралының сураглыг төлээлекчилери 28 миллиард доллар даштыкы өрелиг Филиппиниңга акша-хереглиин даштыкыдан киирип алырын улеттырары оза чугула болуп турза-даа, айтырыгны шинтирээринің үнделиин «сан-хөө телевирин» эвес деп санап турарлар. «Филиппиниңниң национал тускай догуннаан чорууп тоон көрбейн турары үргүлүүлен турда база америк базаларда ядролуг чепсектин ужурундан чурттуң кырында национал уургаашкынының айнылы турup турда, акша-хереглиг айтырының шинтирээрин ыракта-ла четпес» деп, сенатор Умберто Тешада медегээн.

(СЭТА).

ЮГОСЛАВИЯ: соңгаарладыышкын чок шиитпирлээр үе келген

Югославия бо хүннерде хайнымышкынны, чурт нарын байдалда турup турар. Хоорай, суурларда — хуралдар. Кудумчуларже болгаш шөлдерже оон-оон, чүс-чүс муң хамаатылар чыскаалдың үнгүлээн. Олар чүге митингилеп турарыл? Белградка, ЮСФР-ниң парламентизинің баарынга, еске хоорайларга чыскаалдарга чыглырынче оларны чүү албадап турарыл? Ажылчыннарым ажыл соксадырынче кандыг чылдагааннар идип турарыл? Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, калбак улус массалары чүге шимчеп эгелээнил?

Бергедээшкиниериниң чылдагаанны чажыт эвес, олар кескү. Ол дээрге чурттуң экономиказында пропорция чок чоруктуң ханыылаары, ангы-ангы республикаларының болгаш автономнуг крайларының эрге-ажыктарын субъектилериг ёзу-биле тодаргайдап келгени, чаңгыс аай иштики рынокту болгаш планнаашкынның чогумчалыг системазының чогу, будүрүлге күчүлерин ажыглаарын дыка эвээжеткени, капитал салышкыннарны кызырганы, акшаның аажок үне чокталганы, хамаатыларның амыдырал деңнелиниң чавызааны-дыр. Ол айтырыгларның кайызы-даа — нарын болгаш берге. Оларның аразында Косовода националлар аразының чөрүлдээн онзагай, ол черниң чурттакчыдарының хей кезин албаннар болуп турар. Сербия социалистиг республиканың составында кирип турар ол автономнуг крайда байдал бүгү Югославияның айтырыы апаргаш.

Косовода байдал сес чыл иштинде ыңдыг душкүүрлүг болуп келген. Албан националистиңиң албадалы-биле ыңда чурттан турар сербтер болгаш черногорлар төрээн черлерин катташ чоруур ужурга таварышып турар. Националисчи пропагаңда кедереп орар. Косовону Сербияның составындан ундүрер, харын-даа ону Албанияга кадар херек деп негелделер дыныалып турар 'апаргап. Косовода байдалды чогумчуларының талазы-биле хемчегларни эң бедик деңнелге — ЮКЭ ТК-ның пленумларынга, ЮСФР-ниң Президиумунуң хуралдарынга, парламент сессияларынга — хей үзүн чугаалажып келген. Косовода чурттап турар сербтер болгаш черногорлар-биле эп-сеткил каттыштырылгазының митингилериниге ажылчы чон: «Сес-тен—ажыл-керекче», «Маргыжарын эвээжедир—хей ажылдаар» деп негелделерни бөгүн салып турар.

Югославияның ажылчы чоннарының дүвүрелин болдуруп турар ийиги айтырыг болза экономикада нарын байдалдыр. Бараанар болгаш коммунал ачы-дуза өртээ хүннүң улгадып турар. Эзт, хлеб, сүт, үнүш үзү, еске-даа аъш-чем продуктуларының өртээ аартап турар. ТАНЮГ агентствозунуң медээзин ёзугаар алырга, бо чылын акша үнезинин чиигээри 200 хуу четкен, эрткен чылдынга деңнээргe хамаатыларның амыдырал деңнели 10 хуу чавызаан. «Ажылчы чоннуң боттуг ажыл төлевири бо чылын 50 чылдарның төнчүүнде — 60 чылдарның эгезинде деңнелге чедир бадар» деп, ол югослав агентство дыныадып турар.

Кысказы-биле чугаалаарга, хей-хей югославтар амгы шалыды-биле ажок чегей чурттап турар, ол чорук чурттуң бүгү булунларында айылдыг социал дүшкүүрелди тывылдырып турар. Кижилер кудумчуларже үнүп, удурлаашкынны митингилерниге чыглып, ажылын соксадып турарлар. ТАНЮГ-тун саналы-биле алырга, чуртта хүннүң-не 4—5 ажыл соксадышкыны болуп турар. Чыл эгезинден бээр 300 муң кижи киришкен 1200 ажыл соксадышкыны бүрүткеттинген-дир.

Ажыл соксадыкчылары болгаш чыскаалдар киржикчилери чурттуң экономиктиг болгаш социал системаларынга өскерилгелерни дүргеп кылырын, социал деп эвес чорудулгаларны соксадырын, өртектер өлүдезин доктаадырын, удурлуганың болгаш күүсеткиги органнарының харысалгазын бедидерин, Югославияның чаңгыс эвин быжыглаарын негеп турарлар.

Барын чүкке өре талазыбиле эвээш эвес валюта хереглизин үндүрер ужурга таварышып турары — экономиктиг бергедээшкиниериниң эп-не кол чылдагаанны болуп турары чигининг чок. Ол аар үүрге ужуудан Югославия дөндүрүп чадап турар. Оон чайлаш чок түнелги — ажыл төлевириниң чаңгыс черге таптап турупканы, өртектериниң өскени. Акшаның үнезинин чавызааны ажылчын ажылын түнелге чок болдуруп турар. Чижээ, чоокта чаа Белградтың төвүнге, парламент бажыңының чанында митингилеп турган мотор кылыр заводтуң ажылчыннары мынча дижин турдулар: «Югославияга бот-башкарылга киргеениң соонда 40 чыл эрткенде чиик өртектиг хлеб дээш демисеэжир, барактарга болгаш подвалларга чурттаар ужурга таварышып турар байдал-биле кижилер эптежир хонгу чок».

Нарын байдал чурттуң кайыдаа девискээринде тургустунуп кээп турар. Сербияның составында кирип турар ийиги автономнуг край болур Воеводинонуң коммунистер эвилелиниң органнарының ажылында четпестерниң болгаш алдагдаалдарының ужуунда, ажылчы чоннуң чөптүг негелделерин тоон көрбейн келгениниден база партиялың эргини кежигүнелериниң шүүгүүлелиниде ол крайның удуртукчулары халажыр ужурга таварышкан. Черногория социалистиг республикада тургустунган экономиктиг аар байдал, бюрократизм, эрге-дужаалын соора ажыглаар чоруктар, хамаатыларның эргелерин хүндүткелбиле көрбес чорук ол республиканың база чазаанын халажып үнериниче албадаан.

Ол дээрге ёзу барымдаалаан чүүл эвес-тир. Бүгүн Югославияда партия ажылдакчыларында, будүрүлгелер директорларында, албан черлериниң удуртукчуларында халажып турар. Олар боттарының күзели-биле эвес, а улус массаларының шүгүмчүлелинге шыдашпайн үнүп турарлар.

Чурттуң ажылчы чоннуңа чүве чугаалап турган, ЮСФР-ниң Президиумунуң Даргазы (югослав күрүнеңнің баштыны) Раиф Диздаревич чоокта чаа мынча деп медегээн: «Хамаатыларның удуртуп органнарга бүзүрели батпан, хей санныг удуртукчулар шүгүмчүлелге таварышкан, чоннуң идегелин шыныгтаан кижилерге харысалга өскерилиниң дугайында айтырыг тургустунуп турар». Оон демдеглээни-биле алыога, «кадрларны чаартыры, шынаа-ла, эргежок чугула, ону соңгаарладыышкын чокка, ынчалза-даа демократтыг арга-гаалар-биле чорудар».

ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң Даргазы Стиве Шувар телевиденгеге чүве чугаалап турган, партия Төп Комитединиң октябрь 17-де болур эдлчеглиг Пленумунга ЮКЭ ТК-ның Президиумунуң-даа, ТК-ның-даа кадр составын өскертир апаар деп медегээн.

Югославияда ам кзиг тулук чугаалажып турар үшкү айтырыг — Сербияның конституциязынга өскерилгелер киирериниң эргежок чугулазы. Херектиг ужуру мынадыр: 1974 чылда хүлээп алган республиканың кол хоойлузунда Сербияга автономнуг крайлар болуп кирип турар Воеводинога болгаш Косовога берген эргелер тус черниң эрге-ажыкты бодаар болгаш азырадыкчы хөөнүүт чоруктарны тывылдырын, «автономнуг эргелериниң» «бүгү республика» эргелериниңден артык болурунга, оон эрткеш Сербияны үш кезекке чарып, оларның кайызы-даа амыдыралдың бүгү талаларынга хууда хоойулалгыг болурунга чедиргеен. Сербияны конституциязынга киирер деп турар өскерилгелериң үткеш болза республиканың хоойлуларын бүгүдеге, оон иштинде Воеводинога болгаш Косовога чаңгыс аай болур, ыңдыг болурда оларның национал эрге-ажыктарын кызамдаавс болур ужуралт, ол чүүлдү ЮКЭ ТК-ның Президиуму деткээн.

Митингилериниң киржикчилери экономиктиг болгаш политиктиг системаны реформазын соңгаарладыышкын чокка боттандырарын негеп турар. Оон-биле чергелештир Югославияда политиктиг амыдыралга национализчи дозунарны ийиги үндүрүп, албадаашкын кылырын күзеп турар антисоциалистиг күштер болгаш тус-тус болуктер бар.

«Сестен — ажыл-керектерже!» деп кыйгырыгны миллион-миллион хамаатылар деткин турар. Олар Югославияның Коммунистер эвилели партиялың политиказын чайгылыш чок, шинтирлиг күүседнри, ЮКЭ-ниң конференциязының болгаш ТК-ның оон соонда пленумларының бадылаары реформаларны боттандырарынга оон чогаадымчы салышкынны киирерин негеп турарлар.

Виктор КУЗНЕЦОВ.
(СЭТА-ның корр.).

ӨСКЕРИЛГЕ БАР-ДАА БОЛЗА...

Районнуң малчыннарының социал амыдыралы кескүүгүүлге эжиждип орар. Ол бүгү оларның ажыл-ишчи идепкейинден, мергежилинге бердингениниден, политиктиг болгаш профессионал билиишин деңнелиңден кескү тодаран турар. Ылаңгыя мал ажылында хөрээженнер хөөү-биле киржип турар. Оларның киирип турар үлүү биче эвес. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү адырларына оларның киржилгезин долу ажыглаарының аргаларын моон соңгаар-даа тывар. Будүрүлгеде болгаш улус ажыл-агыйында хөрээженнерниң амыдыралының болгаш күш-ажылының байдалын улам ыкай эжиждериниң дугайында партия, чазактың соолгу үнгеп доктаалдарында онаалаа айытылаан. Ынчалзажок ол доктаалдарның шинтирлерин амыдыралга боттандырар ажылдар ам-даа чогуур деңнелиңде эвес.

Туран сүт-бараан фермазының (бригадирі З. А. Седипей) ажылчыннарының ажылдаарынга, чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургузар дээш чамдык хемчегларни алгылаан. Ында кызыл-булунуң дериглеги багай эвес. Стендилерни үргүлүү чаартып турар. Социалистиг чарыштын негелделерни бижээш аскан. Оон түнелдерни үндүрүгеш база азып турары чаңчыл болу берген. Будүрүлгенин мурнакчыларының болгаш күш-ажылдың хоочунларының чуруктарын стендиде аскан. Апаяк саанчылар оларны-биле тудуш харылзаалыг. Ферманың ажылчыннарынга эмнелге пунктузун болгаш столоваяны тургузуп берген.

Районда 99 өг-бүле керээ арганы-биле ажылдап киргеен. «Саян» совхозтуң Сесерлиг салбырында өг-бүле керээнби-биле ажылдап киргеен малчыннарның экономиктиг өөредилгези багай эвес. Малчыннар чек системазын ажыглап, биле бергеннер. Олар совхозбиле коллективтиг керээлиг 27 малчын турлагларын 21-инде чүвар-бажын түүтүнгеен. 24 коданны электри-биле хандыргеен. Артканнарында электри шимчедикчилери ажылдап турар. Олар база-ла амыдыралдың электри-биле ажылдаар хереклерни ажыглап орарлар.

Чайгы үеларде малчыннар хойларын ыраккы чайлагларже семиртирп-биле кежүү үнүптерлер. Чүртааар өглерни шыпар брезент-биле хандырарының хемчегларни ап турар бис. Ынчалзажок ол ам-даа четчелеттинмээн. Малчыннар ортузунга «үлегерлиг амыдырал болгаш бедик культуралыг өг-бүле дээш» деп социалистиг чарыш чылдың организаттынар. Эрткен чылдың ыңдыг чарыжында шаңналдыг черлерни «Эзрбек» совхозтан малчын Л. Х. Седип-оол, «Саян» совхозтан малчын К. Л. Дотпа ээлээн. «Эң эки өг дээш» деп конкурска бирги черни «Эзрбек» совхозтуң малчыны З. Шыырапка, ийиги черни «Хадын» совхозтуң малчыны Д. Ооржакка тывыскылаан.

Ынчалзажок малчыннарның амыдырал - чуртталгазында база ажылдаар байдалында четпестер ам-даа барын минпир апаар. Күш-ажылчы хөрээженнерниң байдалын эжиждериниче доктаамал сагыш салырын үе негеп турар. Саанчыларның болгаш быжа ажаакчыдарының ажылдаар байдалы чогуур негелдеге ам-даа четпес. Тускай хептер четпес, хеп уштунар черлер, тар. Эң-не кол чүве — хол-биле кылыр ажылдар ам-даа механизаттынмаан. Автомагазин малчыннарга он хонгаш бөөр. Чартык чыл болгаш бир кино көөр. Ажы-төлүп ясли-садка тургузар дээш волчег маанаар ужурга бо-ла таварыжыр. Бо-ла бүгү таарымча чок байдалдар иштилерни, ылаңгыя хөрээженнерниң дозу күш-биле ажылдаарына шаптыктыг. Малчыннарын ажылдаарынга болгаш амыдыралынга таарымчалыг байдалды тургузар талазы-биле хемчегларни алырының дугайында чугааны партия райкомунуң чоокта чаа болуп эрткен хуралында кылган. Аныа бюро айтырыын белеткээн комиссия кежигүнерниңден ангыда, хей болгаш сүт-бараан фермаларының бригадирлерин база киирештирген.

Профэвилелдер ол талазыбиле планнаттынган чамдык ажылдарны кылып келзежок, бо ажыл ам-даа чогуур негелдезинде эвес. Профэвилел комитеди, совхозтарның удуртукчулары хөрээженнер чөвүлелдери-биле бир деңнинг ажылдаар болза, ынчан салдынган айтырыгны шинтирлеп алырының аргазы бар. Районда тос сүт-бараан фермазының түүлге дөртүүде буфет болгаш столовая бар. Өөк сүт-бараан фермазының саанчыларында үлетүр бараанарын садып алырының аргазы бар. А еске сүт-бараан фермаларының ажылчыннары магазинден үеэнде садыгаан алырының аргазы чок.

Сүт-бараан фермалары долуу-биле механизаттынмаанын үстүнде айыткан мен. «Өөк» совхозтуң Чкаловка фермазында бөдүүн механизацинны безин ажыглавайн турар. «Кызыл таравчып», «Саян», «Өөк» совхозтар саанчыларны дериттинмээн чүк машиналарында сөөртүп турар. Сүт-бараан фермаларында душ, арыгланып-шевердениир өрөөлдер чок. Малчыннарның экономиктиг өөредилгези негелдеге ыракта четпес. Чаа арга-биле ажылдаарының ужур-утказын чамдык малчыннар ам-даа эки бидбес. Совхоз дирекциязы-биле бот-оруглга-чарылгалыг звеноның аразында коллективтиг керээ чардыгган-даа болза, чамдык пунктуларда тодаргай эвес чүүлдер бар. Моон уламыдан тускай хептер, эт-херекселдер, тудуг материалдары болгаш еске-даа айтырыглар тыптып турар. Ол бүгүнү коллективтиг керээге шагда-да көргеп турар ужурлуг.

Туран сүт-бараан фермазының бригадири, профэвилел комитеди малчыннарның амыдырал-чурталгазын экижиндериниче сагыш салбайн турарын бюрога айыткан. Оларның квартиралары чылдан чылче септеттинмейн келгее. Септелге кылырга-даа, оон шывары багай. Чаа бажыңнарны тудуп турары ооскүм. Саанчылар шалазы ирик болгаш крышазы дамдылаар бажыңнарда чурттап орда, оон специалистери чаагайжыттынган бажыңнарда. «Саян» совхозтуң профэвилел комитеди чуртталга шөлүн хуваарында ш

ДӨТПЕ БИЛЕ ДИЛГИ

(БАСНЯ)

Хонажыныдан аза берген хемзит Дөтпе
Хоорунга Дилги-биле дуушу берген.
Имиртинде зөм черге таварышкаш,
Иштп-хонуун копчарышкан дижир түве.
— Чаглыг эштиг тарбаган деп бодай берген
Чаа-ла дайпаар бодадым — деп, Дилги хоорөзи, —
Эзи черге кара чааскаан чүну капчан
Эртпиин чоруурун ол, багай Дөтпе?
— Хемзит хырымы дүштеп алгаш, шагыраштыр,
Хемертен кзап удуй хона берип-тир мен.
Кодан хой-даа, кадарчым-даа мени тоовазы
Хоорунга каапкаштын чанган-дыр ам.
— Кижи черге малын нагбас ышкажыгай,
Хиреливг-ле кадаочы-ла турган-дыр аа.
Кадарлын дзөп берген малын зөм каарга,
Кайын болур. Кокай акый часкаппас бе?
— Ийет. Дилги, зөм черге чогенчиг ийин.
Пжишкенде, оон хоглуг чүве-даа чок.
Сеттетпиимзөн нажаалынын дерги орта
Сербоодзөже үнген келир амытан боор.
— Араганыг ажыг чыдын Кокай таныыр,
Аал чаныг дзөскиннп турар болгай.
Ыынчан тура ийи-биирни чүктепкеш баар
Ыды Кестүк хөрөрге-даа тоор эвес.
Шак ол сөстен Дөтпе күжүр сырбаш дитен,
Шаанга кипр-ле аалынче маанаан дижир.
Бичии Дөтпе коданыыга та четкен, та четпөзи.
Билгеп, кортен херечи чок болган дижир.

Хертек ШИРИИН-ООЛ.

АҢЧЫ, АҢНААШКЫН

УЛЕГЕРЛӨӨН ДОМАКТАР

Ак бүрүзүнче боон шыгаава,
аңчы бүрүзүнче сезик салба.
Дилгинин кажарын-биле ад,
аңыгны дилимин-биле ал.
Боозу дагжап үнгеп,
мантаны эрте берген.
Адыгжыдан чайлаап адыг
амыраар,
адыгдан чайлаап аңчы
амыраар,
Койгунну буттары кодуруп
чоруур,
аңчыны арын-нүүрү аппар
чоруур.
Айтыр салаан дүрүмүн бил,
базар салаан бажыныын бил.
Кирангыда хайлынар бодаан,
кадыны чокта эндерер бодаан.
Сезон сүргениин сеткилин ак,
болчат часпастын бодаалы ак.
Аар ан кедекчилиг,
оор аңчы баштыныг.

Алексей НУГУУРАК.

МӨҢГҮН БИЛЗЕК

◆Рассказ◆

I.

Чечектигте чай кидин түүлүк турган. Ада-иеан чайлагга үнүп келгенинин соонда каш хонганда Дажы база чедип келген. Малчын ирей-кадайга чаңгыс оглу ортумак школа дооскаш, чедип келгеге, тоол-домакта чүве дег өөрүүчүт болган. Аразы дүвүреп үнген:

— Шымда, Калзан, хой ийы хире ырак чор. Дажы чедип келди. Оглумга белеткеп алганыыс кара баштыг ак иртти боон бөр-дир. Ам каш хонгаш, шериг баар үе чедип келир. Хандан чип, дыштаныр алыр.

Дажы чүүктеп алгаш келген сумказын дөрде аптара кырынга салып каат, аныеан-биле кыска мендилешкеш, таваар чугаалаан:

— Дыка дүвүреевер, авай. Хүнүүн ийин ооч-дур. Ыынчаш, кежөө серинде бөөрге, болгай аан.

Дажының аразы дүүн-залаш-биле ожук-пашка-ла бөргеан. Аъш-чем кылын туда, оглунан айтыргаан:

— Шылгалдаларын эки дужаадың бе, оглум? Чайлагже үнерде кымнын машинаазынга таваржы бердиң? Фермадан тура кылаттадың бе?

Аразы дүште чок, уздадыр өстүрүп алган сегел салын сүйбап каап, дөрде ийленип алгаш чыткан. Боду ковайын келгеш, маспактанып олуруп алгаш, дилзазын тип кымыскаш, бурсурадыр таскылаавышаан, оглунче караан ымиреген хүлүмзуруп каап олургаан.

Ооп аразынга кысказы-биле харылаан:

— Шүүт-ла кежиг ансынга чедир колхоз даргалынын чиик машиназы-биле келгеин. Бо чылын оът-сигеннин үнгеннин чаагайын аа. Суурга турган кижи маанга чедип көөрге, агаарының чаагайын. Чечектиг-Хем өрөөн-шокар чүве апарын-тыр. Колхоз даргазы чылгычылар аалынче чоктай берди. Силерни мен чаңгыс өг деп бодадым. Чаныдарда кымның өө боор, ачай?

— Кожавыс совхозтуң малчылары-дыр ийин. Өскү кадарын турар улус. Ол колхоз турсустуңнардай бөөр-ле мал ажылынга чоргаан, бистер ышташ, бежен хар ажа берген хоочунаар-дыр ийин, ооп. Эр кижи шериг чоруур апаар болгай. Оон эрткен чүве чок. Албан оруу ак, эрте-дөөре эрттирип алганы дөөре. Суурга турында шеригже келдиринишкин келди бе, оглум? — деп, Калзан таваар айтыргаан.

— Ол-даа ажырбас, ачай. Бүгү документилерим белен. Бөгүн кажыл, адырам, чеги айның дөрт апаргаан болгай. Сес айның эстинде чоруур мен. Бистиң класстың оолдарындан үш кижи деңге чоруур бис.

— Шын-дыр, оглум. Ам оң тостапкан болгай сен. Чамдык оолдар ыпчап-мынчап чыддагааннап турган, чаарби хар ажа берген-даа чоруп турар. Ол хей чүве. Чүү-даа чүвени үеэнде эрттиргеин дөөре.

— Мен-даа белен мен, ачай. Чаңгыс ай болгаш шеригже хаптар бис.

— Моон кады чоруур оолдар база бар. Ол доруун болган-дыр, оглум. Чайлагга кезек када дыштаныр аа. Бистер сен кедиженге хоюусбиле мынчап олурар бис. Оон соонда та өөренир, та өгленир кижи сен. Оонду бодуң-на билир сен ыйнаан—деп, аразы чемин салбышаан, сагыш човаан чугаалаатган.

Даартазында Дажы хой кадарып, Чечектигнин делгемнерин улам магадап көргеп. Ийи талазында ногаан каттар-биле хаажыланган делгем одар кайгамчык чараш көлүлгеп. Кожаазында өөрүп өскүлери каттаан бады келгеп. Оларының соонда ак-көк алдыелиг, кызыл аржыылыг уруг, туруг кырлаан чүүмдет, чиигиг-биле маңнап баткаш, Дажы-биле дужаажын келгеп. Бир кодан хой-даа, кожазының ак аржы өскүлү-даа денге барып, өглер кедезинде шет иштинде девзөже кире берген. Дажы кадарлы уругуун чанынга чоокпулаа келгеп. Олар перукеумөр мендилешкеш, өглериче чоокшулай базыпканнар.

Шөөр малдың кежөөки одарын аалдың өске талазында кезек-кезек ногаан шеттериг каттарже кадарар турган. Кончуг иэнде мал өдекке дыштаныр чыдар. Кежөөки серинде дыка орайтадыр кадара каастар. Ыынчан малдың семирериг, күш кирери болза-даа кедергей.

Бир эртен оттуп көөрге, Дажының аразы оодга өөлдеп чугаалаан:

— Бөгүн кожавыстың өскүүн базы кады кадарып хүнде шүве, ооп. Ирей-кадай уруубиле кады суур кирген, оон соонда район төвү четкеп көөр чоруттуг улус-тур.

— Ийе, кадаргай мен аан.

— Мен Чыраалыг-Адыр чоктаат кежөликтей көөр боор мен, оглум. Чайгы оларга доктаай берген хой, өскү ырзар эвес.

— Ийе, кадарын хүнзөөр мен. Ол дугаймда улуг сагыш салбаңар. Менөө харын солуп болур.

Дажы кожазы аалдың өскүүн база кады кадарып хүнзөөн. Даартазында хоорай кирин човаан ирей-кадай чедип келгеннер. А Дарый келбөөн. Ирей-кадайның уруунун ады Дарый деп чүвеин Дажы келгеш, чоокта чаа билип алган. Ол Кызылдың эмчи училищезинде өөренип турар уруг болган. Каш хонгаанда Дарыйы чедип келгеп. Хүннер эртип турган. Чедп айның ортазында Дажы хой кадарып, Чечектигнин делгемнерин улам магадап көргеп. Ийи талазында ногаан каттар-биле хаажыланган делгем одар кайгамчык чараш көлүлгеп. Кожаазында өөрүп өскүлери каттаан бады келгеп. Оларының соонда ак-көк алдыелиг, кызыл аржыылыг уруг, туруг кырлаан чүүмдет, чиигиг-биле маңнап баткаш, Дажы-биле дужаажын келгеп. Бир кодан хой-даа, кожазының ак аржы өскүлү-даа денге барып, өглер кедезинде шет иштинде девзөже кире берген. Дажы кадарлы уругуун чанынга чоокпулаа келгеп. Олар перукеумөр мендилешкеш, өглериче чоокшулай базыпканнар.

Шөөр малдың кежөөки одарын аалдың өске талазында кезек-кезек ногаан шеттериг каттарже кадарар турган. Кончуг иэнде мал өдекке дыштаныр чыдар. Кежөөки серинде дыка орайтадыр кадара каастар. Ыынчан малдың семирериг, күш кирери болза-даа кедергей.

Бир эртен оттуп көөрге, Дажының аразы оодга өөлдеп чугаалаан:

— Бөгүн кожавыстың өскүүн база кады кадарып хүнде шүве, ооп. Ирей-кадай уруубиле кады суур кирген, оон соонда район төвү четкеп көөр чоруттуг улус-тур.

— Ийе, кадаргай мен аан.

— Мен Чыраалыг-Адыр чоктаат кежөликтей көөр боор мен, оглум. Чайгы оларга доктаай берген хой, өскү ырзар эвес.

— Ийе, кадарын хүнзөөр мен. Ол дугаймда улуг сагыш салбаңар. Менөө харын солуп болур.

Дажы кожазы аалдың өскүүн база кады кадарып хүнзөөн. Даартазында хоорай кирин човаан ирей-кадай чедип келгеннер. А Дарый келбөөн. Ирей-кадайның уруунун ады Дарый деп чүвеин Дажы келгеш, чоокта чаа билип алган. Ол Кызылдың эмчи училищезинде өөрүп

Республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ПЫЛ

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 23 воскресенье № 245—246 (13845-13846)

1925 чылда үнезилеттингеен.

Өртээ 6 көпеек.

МОСКВАГА ЧОРУП ТУРГАНЫ

СЭКП ТК-ның Чингине секретары, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев октябрь 21-де ПКАП ТК-ның Политбюро кежигүү, ПУР-ның Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы М. Раковскийни хүлээп алган.

М. С. Горбачев совет ниитиледе болуп турар ханы өскерлиишкиннерге хамаарыштыр бодунуң хайгаарадарын болгаш үнелелдерин чугаалаан.

М. Раковский Польшада байдалың болгаш чаа чазактың соруглаларының дугайын таныштырган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков биле М. Раковскийниң арамызга чугаалажылышкыннар болган.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, СЭКП ТК-ның секретары А. Н. Яковлев биле М. Раковскийниң ужуражылгазы база болган.

Чугаалажылышкыннар чылыг, эш хуулуг байдалыга эрткен.

• • •

М. Раковский Совет Эвилелиниден чорупкан. Ол ыска ажылчыны ани-чорук кылып бистиң чуртувуска турган.

Аэродромга М. Раковскийни Н. И. Рыжков, албаның еске-даа кижилери үдээн.

(СЭТА).

ТӨЛЕВИЛЕЛ

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң ХООЙЛУЗУ

Социалистиг демократияны, улустуң бот-эргелели хөгжүдер, соңгулда системазын, улус депутаттарының Советтериниң болгаш суд органнарының тургузуун болгаш ажыл-чорудулгазын сайзырангайжыдар соруга-биле Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Дээди Советиниң доктаадыры болза:

1. ССРЭ Конституциязынга дараазында өскерилгелерни болгаш немелделерни киирер:

11. 12-ги эгеге дараазында эдилгени киирер:

12 ЭГЕ
УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СОВЕТТЕРИНИҢ АЖЫЛ-ЧОРУДУЛГАЗЫНЫҢ СИСТЕМАЗЫ БОЛГАШ ПРИНЦИПТЕРИ

89 үүл. Улус депутаттарының Советтери—улус депутаттарының болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң съездизи, улус депутаттарының съездилери болгаш эвилелдешкен база автономнуг республикаларның Дээди Советтери, улус депутаттарының чер-чер Советтери—край, область, автономнуг областар, автономнуг округтар, район, хоорай, хоорайларда районнар, суур болгаш көдээ Советтери—күрүне эрге-чагыргазының төлөөлеттирген органнарының чаңгыс аай системазы болур.

90 үүл. Улус депутаттарының Советтериниң бүүрү эргелериниң хуусаазы — беш чыл.

Улус депутаттарының Советтериниг соңгулдаларны чогуур күрүне эрге-чагыргазының органнарының бүүрү эргелериниң хуусаазының доостурунга чедир дөрт айдан орай эвес үе артkан турда чарлаар.

91. үүл. Ниити эвилел, республика болгаш чер-чер ужурдузалыг эн чугула айтырыгларны улус депутаттарының съездилериниң хуралдарынга, Дээди Советтериг болгаш чер-чер Советтериниң сессияларынга шинтпирлээр.

Улус депутаттарының съездилери Дээди Советтерни болгаш Дээди Советтериниң Даргаларын, чер-чер Советтери Советтериниң даргаларын соңгуур. Дээди Советтер болгаш улус депутаттарының чер-чер Советтери, суур болгаш көдээ Советтерден ангыда, боттарының президиумнарын тургузар.

Улус депутаттарының Советтери доктаамал комиссияларны, күүсекчи болгаш шинтпирлекчи, а ол ышкаш оларга отчёттуг органнарны тургузар.

Улус депутаттарының Советтериниң соңганы азы томуйлааны албан-дужаалдыг кижилер боттарының ол албан-дужаалынга ийи хуусаадан ажыр ажылдан болбас.

92 үүл. Улус депутаттарының Советтери бүдүүлгелерге, албан черлерге, күрүнеге, кооперацияның болгаш өскедаа организацияларга ажылчы чоннуң хөй-ниити контролюн күрүне контролю-биле каттыштырып турар улусчу контроль органнарын тургузар.

Улусчу контрольдуң органнары хоойлужудулганың күрүне программаларының болгаш даалгаларының өөгелдеринин күүселдезин хынаар; күрүне сагылга-чурумун үрээри-биле чүгле тус черниң дужун хараар чорукту илередиштиннери-биле, ажыл-херекке чүгле ажылдап турар черниң эргежээн бодаары-биле, ажыл-агыйжы эвес болгаш төтчеленчи чорук-биле, ажыл чылыг болгаш бюрократызы чорук-биле демиселди чорудар; өске-даа контроль органнарының ажылын сайзырангайжыдарына илгыг бээр.

93 үүл. Улус депутаттарының Советтери күрүне, ажыл-агый болгаш социал-культура тургузуушкунунуң бүүрү адырларын дөрт болгаш боттарының тургузар органнарын дамчыштыр удуртур, шинтпирлерни хүлээп алыр, оларның күүселдезин хандырар шинтпирлерни амыдыралга боттандыраарын контрольдаар.

94 үүл. Улус депутаттарының Советтериниң ажыл-чорудулгазы болза айтырыгларны коллективтиг, хостут, ажылнышчы чугаалажып көөрүнге болгаш шинтпирлээринге, ажыкчарлыг чорукка, күүсекчи болгаш шинтпирлекчи органнарын, Советтерниң тургузуп турары өске-даа органнарны оларның болгаш чоннуң мурнунга үүгүлүү отчёттуг болурунга, оларның ажылынга хамаатыларны калбаа-биле киришпирериниг үндезилээш, тургустунуп турар.

Улус депутаттарының Советтери болгаш оларның тургузуп турар органнары хөй-ниитиниң санал-оналын барымдаалап көөр, ниити-күрүне болгаш тус чер ужур-дузалыг эн чугула айтырыгларны хамаатыларның чугаалажып көрүүшкүнүнге кирер, бодунуң ажылының болгаш хүлээп алган шинтпирлериниң дугайында хамаатыларга үүгүлүү информастан дыңнадыр.

2. 13-кү эгеге дараазында эдилгелерни киирер:

13 ЭГЕ
СОҢГУЛДА СИСТЕМАЗЫ

95 үүл. Улус депутаттарының соңгулдаларын чаңгыс мандаттыг болгаш хөй мандаттыг соңгулда округтарының аайы-биле бүүү-ниити, деп болгаш дөрт соңгулда эргезинге үндезилээш, чажыт бадылаашкын-биле чорудар. Оон ынай ССРЭ Конституциязының, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның конституцияларының дөктааткан нормаларын ёзугаар ССРЭ-ниң улус депутаттарының, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларының улус депутаттарының үштүн бир кезиин хөй-ниити организацияларындан—Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан, профессионалдар эвилелдеринден, кооперативтиг организацияларындан, Аныяктарының Бүүү-эвилел Ленинчи Коммунистиг Эвилелиниден, хөрээженнериниң, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының, эртем ажылдакчыларының, чогаадыкчы эвилелдерден болгаш хоойлуда айыткан чурум ёзугаар тургустунган болгаш ниити-эвилел азы республика органнарлыг хөй-ниити организацияларындан болгаш ССРЭ хамаатыларының каттыжышкыннарындан соңгуур. Хөй-ниити организацияларындан улус депутаттарының соңгулдаларын оларның съездилериниг, конференцияларынга азы ниити-эвилел өөскүп, азы республика органнарының пленумнарынга чорудар.

96 үүл. Соңгулда округтарындан улус депутаттарының соңгулдалары бүүү-ниити болур: ССРЭ-ниң 18 хар четкен хамаатылары соңгуур эргелиг. Хөй-ниити организацияларындан депутаттар соңгуур эргелиг оларның съездилериниң, конференцияларының делегаттарында, оларның ниити-эвилел азы республика органнарының пленумнарының киржикчилеринде бар.

Улус депутадынга 18 хар четкен, а ССРЭ-ниң улус депутадынга—21 хар четкен ССРЭ-ниң хамаатызы соңгуттуруп болур.

ССРЭ-ниң хамаатызы улус депутаттарының ийидеп ажыг Советтериниң хары угда депутады болбас ужурлуг.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның Министрлер Чөвүлелериниң, улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң составынга кирип турар кижилер ол органнарның даргаларындан ангыда, а ол ышкаш чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттериниң ведомстволар удуртукчулары, киллистер болгаш эргелелер удуртукчулары отчёттарын бээр Советтиг депутады болбас ужурлуг. Судьялар, прокуроллар болгаш күрүне арбитрлери боттарының хүлээлгелерин боттандырып турары девискээрде Советтиг депутаттары болбас ужурлуг.

Харыысалгазын медерел билбес деп судтуң санап көргени психика талазы-биле ыарыг хамаатылар, хосталгазын казыткан кижилер, а ол ышкаш судтуң шинтпирэ-биле албаан эмнээр черлерге чоруткан кижилер соңгулдаларга киришпес.

97 үүл. Соңгулда округтарындан улус депутаттарының соңгулдалары деп болур: соңгулданың округ бүүрүүнүң аайы-биле соңгукчу чаңгыс бадылаар; соңгукчулар соңгулдаларга деп эргелиг киржир.

Хөй-ниити организациязындан улус депутаттарының соңгулдаларынга оон съездизиниң, конференциязының делегат бүүрүү азы пленумунуң киржикчизи чаңгыс катап бадылаар болгаш соңгулдаларга олар шуптузу деп эргелиг киржир.

98 үүл. Соңгулда округтарындан улус депутаттарының соңгулдалары дөрт болур: улус депутаттарын хамаатылар дөрт соңгуур.

Хөй-ниити организацияларындан улус депутаттарын оларның съездилериниң, конференцияларының делегаттары азы оларның ниити-эвилел ийикпе, азы республика органнарының пленумнарының киржикчилери дөрт соңгуур.

99 үүл. Улус депутаттарының соңгулдаларынга бадылаашкын чажыт болур: соңгукчуларның күүсел-соруун илередирин контрольдан болбас.

100 үүл. Соңгулда округтарының аайы-биле улус депутаттарынга кандидаттарны дешпидер эрге күш-ажылчы коллективтерге, хөй-ниити организацияларынга, чурттан турар черниң аайы-биле соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныларының хуралдарынга хамааржыр, а хөй-ниити организацияларындан улус депутаттарынга кандидаттарны дешпидер—оларның ниити-эвилел азы республика органнарынга хамааржыр, олар адакты коллективтериниң болгаш ол организацияларның кежигүннериниң санаалынын барымдаалап көөр.

Улус депутаттарының соңгулдаларын чорударда депутатка кандидаттарның санын кызыгаардавас; соңгулда мурнунуң хуралының киржикчи бүүрүү кандыг-даа кандидатураны, оон иштинде бодунуун белги чугаалажып көөрүнге саналдан болур.

Бар мандаттардан хөй саныг кандидаттарны соңгулда бюллетеньнериниг киирери дүрүм болур.

Соңгулда округтарындан улус депутаттарын соңгуурда округ аайы-биле депутатка дешпиттирген кандидаттарны чугаалажып көөрүнге база хамаарышкан соңгулда комиссиязынга бүрүкшээр кылдыр кандидаттарны киирер дугайында шинтпирлерни хүлээп алырынга округтуң соңгулда мурнунуң хуралдарын эрттирген туруп болур.

Улус депутаттарының соңгулдаларын чорудары-биле колбашкан чарыгдалдарны күрүешиниң күүсели-биле хандырар.

101 үүл. Соңгулдаларга белетгелди ажыы-биле болгаш ажык-чарлыг боттандырар.

Соңгулдаларны эрттирериг күш-ажылчы коллективтериниг, хөй-ниити организацияларының, чурттан турар черниң аайы-биле соңгукчуларның база шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныларының хуралдарының төлөөлекчилериниг тургускан соңгулда комиссиялары хандырар.

Депутаттарга кандидаттарның политиктиг, ажыл-ишчи база хууда шынарларын хостут болгаш бүүү талалыг чугаалажып көөр аргалы, а ол ышкаш парлалгага, телевидениг бала радио дамчыштыр-даа кандидат дээш азы улур-даа агитация чорударын ССРЭ хамаатыларына, күш-ажылчы коллективтерге болгаш хөй-ниити организацияларына магадылаар.

Улус депутаттарының соңгулдаларын чорударының чурумун ССР Эвилелиниң, эвилелдешкен база автономнуг республикаларның хоойлулары-биле тодарадыр.

102 үүл. Соңгукчулар болгаш хөй-ниити организациялары боттарының депутаттарынга чагыгларны бээр.

Улус депутаттарының чогуур Советтери чагыгларны чугаалажып көөр, экономиктиг болгаш социал хөгжүдениң планнарын ажылдап кылырда база бюджетти тургузарда оларны барымдаалап көөр, чагыгларның күүселдезин организастаар болгаш оларның күүселдезиниң дугайын хамаатыларга дыңнадыр.

3. 15-ки эгеге дараазында эдилгени киирер:

15-КИ ЭГЕ
ССРЭ-НИҢ УЛУС ДЕПУТАТТАРЫНЫҢ СЪЕЗДИЗИ БОЛГАШ ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИ

108 үүл. ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органы болза ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи болур.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи ССР Эвилелиниң хамаарышкан кандыг-даа айтырыгны чугаалажып көөр болгаш хүлээп алыр бүүрүү эргелиг.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң онзагай эргезинге:

1) ССРЭ Конституциязын хүлээп алыры, анаа өскерилгелерни киирери;

2) ССРЭ-ниң составының айтырыгларының талазы-биле шинтпирлерни хүлээп алыры; эвилелдешкен республикаларның составынга автономнуг чаа республикаларны болгаш автономнуг областарны тургузарын бадылаары;

3) ССРЭ-ниң күрүне кызыгаарын тодарадыры; эвилелдешкен республикаларның аразында кызыгаарларның өскерилгелерин бадылаары;

4) ССРЭ-ниң иштики болгаш даштыкы политиказының кол-кол угланышкынларын тодарадыры;

5) ССРЭ-ниң перспективтиг күрүне планнарын болгаш экономиктиг база социал хөгжүдениң эн чугула ниити эвилел программаларын бадылаары;

6) ССРЭ-ниң Дээди Советин соңгуурыг;

7) ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазын соңгуурыг;

8) ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазының бирги орадакчызын соңгуурыг;

9) ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазын бадылаары;

10) ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитетиниң даргазын, ССРЭ-ниң Дээди Судунуң даргазын, ССРЭ-ниң Чингине прокурорун, ССРЭ-ниң Күрүнениң кол арбитрин бадылаары;

11) ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитетин соңгуурыг;

12) ССРЭ Конституциязы-биле оларның дүүшпейн барганы таварылгада ССРЭ-ниң Дээди Советиниң, эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарының хүлээп алгылааны хоойлужудулга документилерин солуурыг;

13) бүүү улустуң бадылаашкынын (референдумну) чорудар дугайында шинтпирлерни хүлээп алыры.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи ССРЭ хоойлуларын болгаш доктаалларны ССРЭ-ниң улус депутаттарының ниити санының кол нуруузунун бадылаашкыны-биле хүлээп алыр.

109 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының 2250 депутатты съездизи дараазында чурум-биле соңгудар:

соңгукчуларның деп саныг девискээр соңгулда округтарындан — 750 депутаттан;

норма ёзугаар национал-девискээр соңгулда округтарындан—750 депутаттан; эвилелдешкен республика бүрүүзүнден 32 депутаттан, автономнуг республика бүрүүзүнден 11 депутаттан, автономнуг область бүрүүзүнден 5 депутат, база автономнуг округ бүрүүзүнден бир депутаттан;

норма ёзугаар ниити эвилелдің хөй-ниити организацияларындан—750 депутаттан: Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязындан, Профессионалдар эвилелдериниден, кооперативтиг организацияларындан — 100-100 депутаттан; Бүүү-эвилелдің Ленинчи Коммунистиг Аныяктар Эвилелиниден, хөрээженнериниң, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының, эртем ажылдакчыларының, чогаадыкчы эвилелдериниң каттыжышкыннарындан — 75-75 депутаттан; ССРЭ хамаатыларының хоойлу ёзугаар чурум-биле тургускан болгаш ниити эвилел органнарлыг өске-даа хөй-ниити организацияларындан болгаш каттыжышкыннарындан — 75 депутаттан тургустунар.

110 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизин соңгулдалар соонда ийи айдан орайтапайн бирги хуралынга чыыр.

Оон соңгааны Мандат комиссиязының киирип келгениниг-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизин депутаттарының бүүрүн эргелерин хүлээп көөрүнүн дугайында, а соңгулдалар дугайында хоойлужудулганы үрээн таварылгада — чамдык депутаттарны соңгааны шын эвезиниң дугайында шинтпирни хүлээп алыр.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизин ССРЭ-ниң Дээди Совети чыылдырар. Съездиниң эллчеглиг хуралдарын чылда чаңгыс катап чыылдырар. Эллчег чок хуралдарны ССРЭ-ниң Дээди Советиниң шинпиативазы-биле ССРЭ-ниң Дээди Советиниң кайы-бир палатазының, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазының, ССРЭ-ниң улус депутаттарының бештин бир кезээнден эвээш эвезиниң санаалы-биле азы оон күрүне эрге-чагыргазының дээди органының өөмүнээнден Эвилелдешкен республиканың шинпиативазы-биле чыылдырар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң соңгулда соолдүдеги бир дугаар хуралын Төп соңгулда комиссиязының даргазы чорудар, а оон соонда—ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазы азы оон орадакчызы.

111 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совети—ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагыргазының доктаамал ажылдап турар, хоойлу үнүүрер, шинтпирлер хүлээп алыр болгаш контрольдаар органы болур.

ССРЭ-ниң Дээди Совети—ССРЭ-ниң улус депутаттарының иштинден ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге чажыт бадылаашкын-биле соңгудар болгаш анаа өскүрүт болур.

ССРЭ-ниң Дээди Совети сан талазы-биле кайызы-даа деп ийи палаталыг: Эвилелдің Совети болгаш Националдар Совети, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң палаталары деп эргелиг.

Палаталарны ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге ниити бадылаашкын-биле соңгуур. Эвилелдің Советин ССРЭ-ниң девискээр аайы-биле соңгулда округтарындан улус депутаттарының иштинден болгаш ССРЭ-ниң хөй-ниити организацияларындан чогуур округтарның девискээринде ажылдап азы чурттан турар улус депутаттарының иштинден соңгуур. Националдар Советин ССРЭ-ниң национал-девискээр соңгулда округтарындан улус депутаттарының иштинден болгаш ССРЭ-ниң хөй-ниити организацияларындан чогуур республикаларның ийикпе, национал тургузуглардың девискээринде ажылдап азы чурттан турар улус депутаттарының иштинден эвилелдешкен республика бүрүүнден 7 депутат, автономнуг республика бүрүүнден 4 депутат, автономнуг область бүрүүнден 2 депутат, автономнуг округ бүрүүнден чаңгыс депутат нормалыг кылдыр соңгуур.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи Эвилелдің Советиниң болгаш Националдар Советиниң составын чылдын-на бешпин бир кезин чедир чаартыр.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң палата бүрүү палатаның Даргазын болгаш оон ийи орадакчызын соңгуур. Эвилелдің Советиниң болгаш Националдар Советиниң Даргазары туска туска палаталарның хуралдарын удуртур болгаш оларның иштики чурумун бишкарар.

Палаталарның каттышкан хуралдарын ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазы, оон бирги орадакчызы азы Эвилелдің Советиниң болгаш Националдар Советиниң Даргалары эдлечжип даргаадар.

112 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совети чылдын-на ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму эллчеглиг—часкы болгаш күүсү сессияларже чыылдырар, кайызы-даа колдуунда үш-дөрт ай үргүлүүлээр.

Эллчег чок сессияларны ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму бодунуң инициативазын ёзугаар азы ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Даргазының, эвилелдешкен республиканың күрүне эрге-чагыргазының мурнунда оон дээди органының азы палаталарның кайы бирзазының депутаттарының үштүн бир кезиниң эвээш эвезиниң санаалы-биле чыылдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң сессиязы палаталарның ангы-ангы болгаш каттышкан хуралдарындан, а ол ышкаш палаталар хуралдарының аразында үеде эрттирер палаталарның доктаамал комиссияларының болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң комитеттериниң хуралдарындан тургустунар. Сессияны палаталарның ангы-ангы азы каттышкан хуралдарынга ажыдар болгаш хаар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң бүүрүн эргелериниң хуусаазы тоңгенде, ССРЭ-ниң Дээди Совети бодунуң бүүрүн эргелерин ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң ССРЭ-ниң Дээди Советиниң чаа составын катап соңгуурунга чедир камгалап арттырар.

113 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совети:

1) ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазы болурун чарлаар болгаш Төп соңгулда комиссиязының составын бадылаар;

2) ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазын томуйлаар, оон киирген саналын ёзугаар ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң составын бадылаар, анаа өскерилгелер киирер; ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң саналы-биле ССРЭ-ниң министерстволарын болгаш ССРЭ-ниң күрүне комитеттерин тургузар болгаш дужүрер;

3) ССРЭ-ниң Камгалал чөвүлелиг тургузар болгаш оон составын бадылаар; ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң дээди командылалын томуйлаар болгаш солуур;

4) ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитетин, ССРЭ-ниң Дээди судун соңгуур, ССРЭ-ниң Чингине прокурорун, ССРЭ-ниң Кол күрүне арбитрин томуйлаар; ССРЭ Прокуратуразының коллегиязын болгаш ССРЭ-ниң Күрүне арбитражының коллегиязын бадылаар;

5) Оларның тургускан азы соңгаан органнарының, а ол ышкаш оларның томуйлааны албан-дужаалдыг кижилерниң отчёттарын доктаамал дыңнаар;

6) ССРЭ-ниң бүүү девискээринге хоойлу-дүрүм таварыштырылгазының чаңгыс аай болурун хандырар. ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның хоойлу-дүрүм үндезиниерин тургузар;

7) Өскүү хамаарылгаларын, улус ажыл-агыйын болгаш социал-культура тудуушкунун башкарарын организастаарын, бюджет-сан-хөө системазын, күш-ажыл төлевирин болгаш өртек тургузарын, үндүүг онаарын, долгандыр турар бойдуста камгалаарын болгаш бойдус курлавырларын ажыглаарын, хамаатыларның Конституциязында көрдүнген эргелерин, хосталгаларын болгаш хүлээлгелерин боттандырарын, аайлап башкарары ССР Эвилелиниң эргезинде хамаарылгаларын хоойлудүрүм хүлээп ал, аайлап башкарарын боттандырар;

8) ССРЭ Хоойлуларының тайылбырын бээр;

9) күрүне эрге-чагыргазының болгаш эргелелиниң республика болгаш чер-черде органнарының ажыл-чорудулгазының ниити ут-шинин тургузар болгаш кол угланышкынларын тодарадыр; хөй-ниити организацияларының эрге-хоойлу талазы-биле байдалын тодарадыр;

10) национал болгаш националдар харылаалларының эң чугула айтырыгларын көөр;

11) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге бадыладыры-биле ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдениң перспективтиг күрүне планнарының болгаш эң чугула ниити-эвилел программаларының төлевилелдерин киирер; ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдениң күрүне планнарын, ССРЭ-ниң күрүне бюджедин бадылаар; план болгаш бюджетти күүседип турарынга контрольду боттандырар; оларны күүседип турарының дугайында отчёттарны бадылаар; эргежок чугула апарган таварылгада планга болгаш бюджетке өскерилгелерни киирер;

12) ССРЭ-ниң делегей керээлерин бадылаар болгаш күш чок болдурар;

13) даштыкы күрүнелерге чөлилер, экономиктиг болгаш өске-даа дузаламчы көргүзер дугайында шинтпирни хүлээп алыр;

14) камгалал болгаш күрүнеге айыыл чок чоруун хандырар талазы-биле кол демчегдерни тодарадыр; ниити азы кезек мобилизацияны чарлаар; ССРЭ-же дайын халдаашкынын болган таварылгада азы агрессиядан бот-бодунга дузалажып камгаланыр талазы-биле улустар аразының керээлиг хүлээлгелерин күүседири эргежок чугула апарган таварылгада дайын байдалын чарлаар;

15) тайбыны болгаш айыыл чок чорукту деткиир талазы-биле улустар аразының керээлиг хүлээлгелерин күүседири эргежок чугула апарган таварылгада ССРЭ-ниң Чепсектиг Күштериниң эвээш саныг шериглерин ажыглаар дугайында шинтпирни хүлээп алыр;

16) шериг аттарын, дипломаттыг болгаш өске-даа тускай аттарны доктаадыр;

17) ССРЭ-ниң орденнерин болгаш медальдарын тургузар; ССРЭ-ниң хүндүлүг аттарын тургузар.

18) келдерел дугайында ниити-эвилел актыларын үндүрер;

19) ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын болгаш айтыышкынларын солуур эргелиг;

20) ССРЭ Конституциязынга болгаш хоойлуларынга олар дүүшпейн барган таварылгада, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелериниң доктаалдарын болгаш айтыышкынларын солуур;

21) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин шүүт эргезинге хамааржырындам акыда ССР Эвилелиниң эргезинге хамаарышкан өске-даа айтырыгларны шинтпирлээр;

ССРЭ-ниң Дээди Совети ССРЭ-ниң хоойлуларын болгаш доктаалдарын хүлээп алыр.

ССРЭ-ниң Дээди Советиниң хүлээп алган хоойлуларын болгаш доктаалдары ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин хүлээп алганы хоойлуларга болгаш доктаалдарга чөрүшкен болбас ужурлуг.

114 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниге хоойлужудулга инициативазының эргези ССРЭ-ниң улус депутаттарының, Эвилел Советиниге болгаш Националдар Советиниге, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунга, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Даргазынга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниге, эвилелдешкен республикаларга, оларның иштүүрүнде оларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органынга, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң комитеттериниге болгаш оон палаталарының доктаамал комиссияларынга, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитетиниге, ССРЭ-ниң Дээди судунга, ССРЭ-ниң Чингине прокурорунга, ССРЭ-ниң кол күрүне арбитринге хамааржыр.

Хөй-ниити организациялары, оларның иштүүрүнде ниити-эвилел органнары болгаш ССРЭ-ниң Эртемнер академиязы хоойлужудулга инициативазын үндүрер эргелиг.

115 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Советиниге чугаалажып көөрүнге киирген Хоойлулар төлевилелдерин палаталарының ангы азы кады хуралдарында чугаалажып көөр.

Бир эвес палаталарның кайызынга-даа палата кежигүннериниң хөй нуруузу ону дээш бадылаан болза, ССРЭ хоойлузун хүлээп алган деп саналар.

Хоойлулар төлевилелдерин болгаш күрүне амыдыралының өске-даа чугула айтырыгларын ССРЭ-ниң Дээди Советиниң, оон инициативазын азы эвилелдешкен республиканың, оон иштүүрүнде оон дээди күрүне эрге-чагырга органының шинтпирни ёзугаар хүлээп алган болза, бүүү улустуң чугаалажыры көөрүнге киирип болур.

116 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Советиниге чугаалажып көөрүнге хамаарышкан кандыг-даа айтырыгны ССРЭ-ниң Дээди Советиниң палата бүрүү чугаалажып көөр эргелиг.

Ниити бүүү чурт ужур-дузалыг, социал-экономиктиг хөгжүдениң болгаш күрүне тургузуушкунунун айтырыгларын; ССРЭ хамаатыларының эргелерин, хосталгаларын, хүлээлгелерин; даштыкы политиканы, ССРЭ-ниң камгалал болгаш айыыл чок чорук айтырыгларын чүүү-даа мурнунда Эвилел Советиниге чугаалажып көөр.

Республикаларның, автономнуг областарның болгаш автономнуг округтарның социал-экономиктиг хөгжүдезин, национал культуразының болгаш интернационалчы кижизидилгезинин; национал деп эргелерин, нацияларының, биче удуктарының, национал бөлүктерниң эрге-ажыктары-биле дүүштүрерин хандырарының; национал харылаалларны таварыштырып турар хоойлужудулганы сайзырангайжыдарының айтырыгларын чүүү-даа мурнунда Националдар Советиниге чугаалажып көөр.

Бир палатаның хүлээп алган доктаалын өске палатага дамчыып бээр, ону үүлдүгүүнгеен соонда ССРЭ-ниң Дээди Советиниң доктаалы күштүг боон эгелээр.

117 үүл. Эвилел Советиниң болгаш Националдар Советиниң аразында маргылдаа тургустунуп келген таварылгада айтырыгны палаталарның деп эгелээшкиннерге тургузары чөпшээрежилге комиссиязынга шинтпирлээри-биле чорудар, оон соонда ол айтырыгны Эвилел Совети болгаш Националдар Совети каттышкан хуралынга катап чугаалажып көөр. Бир эвес бо таварылгада чөпшээрежилге чедип алдымас болза, айтырыгны ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге чугаалажып көөру-биле соңгаарладыр.

118 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму болза, ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Советиниң ажылын организастаарын хандырар болгаш ССРЭ Конституциязында болгаш хоойлуларында көрдүнген өске-даа бүүрүн эргелерин боттандырып турар ССРЭ-ниң Дээди Советиниге отчёттуг орган болур.

(Төнчүү 2-ге арыда).

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

(Төнчүү. Эгези 1-ги арында).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң составынга албан-дужаалының айны-биле кирерлер болза: ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазының бирги ораалакчызы, Дарганың он беш ораалакчылары—эвилелдешкен республикаларның Дээди Советтериниң Даргалары, Эвилел Совединиң болгаш Националдар Совединиң Даргалары, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларының болгаш комитеттериниң даргалары.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумун ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы баштаар.

119 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму:

1) ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессияларын чыылдырар;

2) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессияларының хуралдарын белгеэрин организастаар;

3) ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының болгаш комитеттериниң доктаамал комиссияларының ажыл-чорудулгазын дүүштүрер;

4) боттарының бүрүн эргелерин боттандырып чорударынга ССРЭ-ниң улус депутаттарынга дуза көргүзер болгаш оларны эргежок чүгүла информация-биле хандырар;

5) бүгү улустуң бадылаашкыннарын (референдумнарын), а ол ышкаш ССРЭ хоойлуларының төлевилелдерин болгаш үүрүне амыдыралының эң-не чүгүла өске-даа айтырыгларын бүгү улустуң чугаалажын көөрүне белеткеэн организастаар болгаш чорудар;

6) дээди шериг аттарын, дипломаттыг рангыларын болгаш өске-даа түскай аттарны тыпсыр;

7) ССРЭ-ниң орденнер болгаш медальдары-биле шаннаар, ССРЭ-ниң үүндүлүг аттарын тыпсыр;

8) ССРЭ хамаатызынга хүлээп алыр; ССРЭ хамаатызындан үнер болгаш ССРЭ хамаатызы эргезин казыыр дугайында, хоргадаашкын тыпсыр дугайында айтырыгларны шиитпирлээр;

9) келдерелги боттандырып чорудар;

10) даштыкы күрүнелерде болгаш делегей организацияларында ССРЭ-ниң дипломаттыг төлөөлекчилерин томуйлаар болгаш кыйгыртыр;

11) даштыкы күрүнелериниң ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чанында төлөөлеттирген дипломаттыг төлөөлериниң бүүрелдиге болгаш кыйгыртымышкын бижиктерин хүлээп алыр;

12) ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессияларының арадында үеде иштин аза чамдык мобилизацияны чарлаар. ССРЭ-же шериг халдаашкынының талазында азы агрессиядан бот-боттарын камгалаар талазы-биле улустар аразының керээлиг хүлээлгелерин күүседирер эргежок чүгүла таварылгада дайын байдалын чарлаар;

13) ССРЭ-ни камгалаарының эрге-ажыктарынга чамдык черлерге азы бүгү чуртка эргелеп-башкарылганын онза хевирлерин эргежок чүгүла апаргында киирбишаан, дайын азы онза байдалды чарлаар;

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму чарлыктарны үндүрер болгаш доктаалдарны хүлээп алыр.

120 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы совет күрүнениң дээди албан-дужаалдыг кижизи болур болгаш Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң чурт иштинге болгаш улустар аразының харылааларынга төлөөлээр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы ССРЭ-ниң улус депутаттарының аразындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге чажыт бадылаашкын-биле беш чыл хуусаалыг болгаш ийи хуусаадан ажыр эвес үеде соңгудар. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи чажыт бадылаашкынның аргазы-биле кандыг-даа үеде ону дедир кыйгыртын болур.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединге отчёттуг.

121 үүл. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы:

1) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединге чугаалажын көөр айтырыгларының белеткелиниң ниити удурткызын боттандырын чорудар; ССРЭ-ниң Хоойлуларына болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алган өске-даа актыларына ат салыр;

2) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединге чурттуң байдалының дугайында болгаш ССРЭ-ниң иштики болгаш даштыкы политиказының, ССРЭ-ниң камгаланыр аргазын болгаш айыыл чок күрүүн хандырарының чугула айтырыгларының дугаймында иletкелерин киирер;

3) ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги ораалакчызының албан-дужаалынга соңгууру-биле кандидатураны, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитединиң түскай составының дугайында саналдарны киирер;

4) ССРЭ-ниң Дээди Совединге томуйлаары-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң даргазының, ССРЭ-ниң Дээди судунуң даргазының, ССРЭ-ниң Чиигине прокурорунуң, ССРЭ-ниң Күрүненик кол арбитрының албан-дужаалынга кандидатураларны киирер, а оон соонда ол албан-дужаалдыг кижилерни ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге бадылаары-биле киирер;

5) ССРЭ-ниң Камгалал чөвүлелин баштаар;

6) чугаалажышкынныны чорудар болгаш ССРЭ-ниң улустар аразының керээлиг ат салыр;

7) ССРЭ-ниң Конституциязының болгаш хоойлуларының анаа тывыскан өске-даа бүрүн эргелерин боттандырын чорудар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазы айтымышкыннарны үндүрер.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазының бирги ораалакчызы болгаш Дарганың ораалакчылары Дарганың төлөөлеткенинге оон чамдык хүлээлгелерин күүседир болгаш ол чок азы оон бодунун хүлээлгелерин күүседир аргазы чок таварылгада ону төлөөлээр.

122 үүл. Хоойлу төлевилелиниң ажылын чорудары-биле, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң эргезинге хамаарыжыр айтырыгларны баш удур иеерү болгаш белеткээри, ол ышкаш ССРЭ-ниң хоойлуларын база ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң хүлээп алганы өске-даа шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга идир бээри, күрүне органнарының болгаш организацияларының ажыл-чорудулгазын контрольдаары-биле Эвилел Соведи болгаш Националдар Соведи ССРЭ-ниң Дээди Совединиң кижигүннериниң, ССРЭ-ниң улус депутаттарының иштинде палаталарының доктаамал комиссияларын соңгуур.

Ол-ла соңгулгалар-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталары деп эргенин үдезиниинге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттерин тургузуп болур.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи, оон кайы-даа палатазы херек деп санаар болза, истелге, ревизия болгаш кандыг-даа айтырыг талазы-биле өске-даа комиссияларны тургузаар.

Палаталарның доктаамал комиссиялары болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң комитеттери чыдыг-на составының бештин биринге чедир чаартынар.

123 үүл. Хоойлулар болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизиниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң өске-даа шиитпирлерин, оон палаталарының доктаалдары, дүрүмчүткеши-биле, оларның төлевилелдерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының чогуур доктаамал комиссияларынга ийикпе, комитеттериге баш удур чугаалажып көргенинин соонда хүлээп алдынар.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң, ССРЭ-ниң Дээди судунун, ол ышкаш ССРЭ-ниң Прокуратуразының болгаш ССРЭ-ниң Күрүне арбитражының коллегияларының составының албан-дужаалдыг кижилерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының чогуур доктаамал комиссияларының болгаш комитеттериниң шиитпир-түнелги барда соңгуур болгаш томуйлаар.

Күрүне болгаш хей-ниити бүгү органнар, организациялар болгаш албан-дужаалдыг кижилер ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының, комиссияларының болгаш комитеттериниң негелделерин күүседир, оларга эргежок чүгүла материалдарны болгаш документилерни бээр хүлээлгелиг.

Комиссияларның болгаш комитеттериниң сүмелерин күрүне болгаш хей-ниити органнары, албан черлери болгаш организациялар ынаа-ла чугаалажын көргеи турар. Оларны чугаалажын көргенинин болгаш алынган хемчеглер дугайында комиссияларга болгаш комитеттерге оларның доктаатканы хуусаазында дыннадыр.

124 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаты ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессияларының хуралдарынга ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазының, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң, ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин база ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалдын тургусканы ийикпе, соңгаанны өске-даа органнарын удурткуларының мурнунга негелделин тургузар эргелиг. Мурнунга негелде салдынган орган ийикпе, албан-дужаалдыг кижи үк съездиниң хуралынга ийикпе, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң үк сессиясынга үш хүнден эртпес хуусаа иштинде харыны аас-биле болгаш бижимелиг-биле-даа бээр хүлээлгелиг.

Депутат ажыл-чорудулгазын ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге, ССРЭ-ниң Дээди Совединге, оон палаталарынга, комиссияларынга болгаш комитеттериге, ол ышкаш чон ортузунга чорударынга эргежок чүгүла хуусаа иштинде ССРЭ-ниң улус депутаттары боттарының ажылалбан ийикпе, бүдүрүлге хүлээлгелерин күүседириннен хостаттырар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң составынга соңгуттурган ССРЭ-ниң Улус депутаттары боттарының ажылалбан азы бүдүрүлге албан-хүлээлгезин күүседириннен ССРЭ-ниң Дээди Совединге бүрүн эрге-биле соңгуттурган бүгү хуусаазында хостаттырар.

ССРЭ-гиң улус депутаты ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чөпшээрели чокка кеземче харысалгазынга киирпес, хорудаттырбас болгаш суд ёзугаар административтиг хемчегге опаатыгбас болур ужурлуг.

125 үүл. ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитедин ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге политика болгаш эрге-хоойлу талазы-биле специалистериниң аразындан үк комитеттиң даргазы, дарганың ораалакчызы болгаш 13 кижи кежигүннүг составтыг 10 чыл хуусаалыг ыылдыр соңгуттурар.

ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитединге соңгуттурган кижилер ажыл-чорудулгазы үк комитеттиң хайгааралынга турар органнарының составынга ол-ла үеде кирип болбас.

ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитединге соңгуттурган кижилериниң боттарының албан-хүлээлгезин күүседирде кымдан-даа хамаарышпас болгаш чүгүле ССРЭ-ниң Конституциязынга чагыртыр.

ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитеди болза:

1) бодунун инициативазы-биле ийикпе, ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин даасканын ёзугаар съездиге көөр ССРЭ хоойлуларының төлевилелиниң ССРЭ Конституциязынга дүгжүп турарының дугайында түүнелди съездиге бээр;

2) бодунун инициативазы-биле ийикпе, ССРЭ-ниң улус депутаттарының даасканы азы ССРЭ-ниң Дээди Совединиң саналын ёзугаар ССРЭ-ниң Дээди Совединге ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш оон палаталарының актыларының, ол ышкаш ол органнарның актыларының төлевилелдериниң ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин хүлээп алганы ССРЭ хоойлуларынга дүгжүп турарының дугайында түүнелди бээр;

3) эвилелдешкен республикаларның конституцияларының болгаш хоойлуларының, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң база эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдериниң доктаалдарының ССРЭ Конституциязынга болгаш хоойлуларынга дүгжүп турарын хайгаараар;

4) бодунун инициативазы-биле ийикпе, ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин даасканы, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң, оон палаталарының, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазының, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларының болгаш комитеттериниң саналын ёзугаар өске-даа күрүне органнарының болгаш хей-ниити организацияларының нормативтиг актыларының ССРЭ Конституциязынга болгаш хоойлуларынга дүгжүп турарының дугайында түүнелди бээр.

Эрге-хоойлу актызы, азы оон чамдык үүлдерни ССРЭ Конституциязынга ийикпе, хоойлулары-биле чөрүлдээлиг болганын тодараткан таварылгада ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитеди үк актыны үндүргеи органче бодунун түүнелин болдуунан хажыдыышкынны эдерп-биле чорудар. Ыындыг түүнелди чорудары ССРЭ Конституциязынга ийикпе, хоойлуга чөрүшкек актыны азы оон чамдык үүлдерни күүседирип соныадыр.

ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитеди ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге, ССРЭ-ниң Дээди Совединге азы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге оларның мурнунга өтчёттуг органнарының азы албан-дужаалдыг кижилериниң ССРЭ Конституциязынга болгаш хоойлузунга чөрүшкек актыларын күш чок болдурарының дугайында саналды киирер эргелиг.

ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитединиң ажыл-чорудулгазын организастаары болгаш чуруму ССРЭ-ге Конституция хайгааралының дугайында хоойлу-биле тодаратты.

126 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Соведи оларның мурнунга өтчёттуг бүгү күрүне органнарының ажыл-чорудулгазынга контрольду боттандырар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи улусчу контроль организациясының системазын баштап турар. ССРЭ-ниң Улусчу контроль комитединиң ажыл-чорудулгазын башкарар.

Улусчу контроль органнарының ажыл-чорудулгазын организастаары болгаш чуруму ССРЭ-де улусчу контроль дугайында Хоойлу-биле тодаратты.

127 үүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш оларның органнарының ажыл-чорудулгазының чуруму ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чуруму-биле болгаш ССРЭ Конституциязынга үндезилеп үндүргеи ССРЭ-ниң өске-даа хоойлуларынга тодаратты.

3 «Суд болгаш арбитраж» деп 20 эгенин 152, 153 болгаш 155 үүлдериниң даразында эдилге-биле киирер:

«152 үүл. ССРЭ-де бүгү судтары судьяларының болгаш улус төлөөлериниң соңгулдалыг болурунга үндезилеттинин тургустунар.

Районнарның (хоорайларның) улус судтарын улус депутаттарының хамаарыткан район, хоорай, хоорайларда район Советтери соңгуур. Районнарның (хоорайларының) улус судтарының улус төлөөлерин хамаатыларның ажылдап азы чурттап турар черинин айны-биле хуралдарынга ажык бадылаашкын-биле соңгуур.

Крайларның, областарның, хоорайларының, округтарның судтарын улус депутаттарының хамаарышкан Советтери, а эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның хамаарышкан Дээди Советтери, ССРЭ-ниң Дээди Соведи соңгуур.

Шериг эрибуваалдарының судьяларын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму, а улус төлөөлерин—шериг албан-ыытларының хуралдары соңгуур.

Бүгү судтарның судьяларын он чыл хуусаалыг соңгуур. Бүгү судтарының улус төлөөлерин беш чыл хуусаалыг соңгуур.

Судьялар болгаш улус төлөөлери соңгукчуларының азы оларны солгаан улус депутаттарының Советтериниң мурнунга харысалгалыг, оларның мурнунга өтчёттуг болгаш хоойлуда доктааттынган чурум ёзугаар дедир кыйгыртын болур.

153 үүл. ССРЭ-ниң Дээди суду ССРЭ-ниң дээди суд органы болур болгаш ССРЭ-ниң суд ажыл-чорудулгазынга, а ол ышкаш хоойлуда доктааттынганын ёзугаар эвилелдешкен республикаларның судтарынга хайгааралды боттандырар.

ССРЭ-ниң Дээди суду даргазындан, оон ораалакчыларындан, кежигүннериннен болгаш улус төлөөлериннен тургустунар. ССРЭ-ниң Дээди судунуң составынга албан-дужаалының айны-биле эвилелдешкен республикаларның Дээди судтарының даргалары кирер.

ССРЭ-ниң Дээди судун организастаарын болгаш ажыл-чорудулгазының чурумун ССРЭ-ниң Дээди судунун дутайында Хоойлу тодаратты.

«155 үүл. Судьялар болгаш улус төлөөлери хамаарышпас болгаш чүгүле Хоойлуга чагыртыр.

Судьяларга болгаш улус төлөөлеринге оларның эргелерин болгаш хүлээлгелерин шаптыктаашкын чок болгаш ажыктыг боттандырарынга байдалдарны хандырар. Шиидилге боттандырар талазы-биле судьяларның болгаш улус төлөөлериниң ажыл-чорудулгазынга кандыг-бир киржилгени болдурбас.

Судьяларның болгаш улус төлөөлериниң хамаарышпас чоруун, а ол ышкаш оларның хамаарышпас чоруунун өске-даа магадыларын ССРЭ-де судьялар статузунун дугайында хоойлуга болгаш ССР Эвилелиниң болгаш эвилелдешкен республикаларның өске-даа хоойлужудулга актыларынга доктаадын тургузар.

11. ССРЭ Конституциязының 12, 13 болгаш 15 эгелериниң чаа эдилгези-биле холбаштыр оон үнген өскерилгелерни болгаш немелделерни ССРЭ Конституциязының даразында үүлдериниче киирер:

1. 77 үүлдүң бирги кезээнде «ССР Эвилелиниң эргезинге» деп сөстериниң соонга «ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге» деп сөстерни немээр.

2. 103 үүлдүң үшкү кезээнге даразында эдилгени киирер:

«Бодунун ажыл-чорудулгазын депутат ниити күрүненин эрге-ажыктарын удурткулга болдурар, соңгулга округунун чурттакчы чонунун негелделерин, ону соңгаан хей-ниити организацияларының эрге-ажыктарын барымдаалаар, соңгукчуларның болгаш хей-ниити организацияларының чагыларын амыдыралга боттандырарын чедип алыр».

3. 104 үүлге даразында эдилгени киирер:

«104 үүл. Депутат бодунун бүрүн эргезин, чурум ёзугаар, бүдүрүлге болгаш албан-дужаал ажыл-чорудулгазындан хоорулбайн боттандырар.

Улус депутаттарының съездизинин хуралдарының, Дээди Советтиң азы чер-чер Совединиң сессиязының үеазинде, а ол ышкаш депутат бүрүн эргелерин хоойлуда көрдүнген өске-даа таварылгаларда боттандырын турар үеде депутатты бүдүрүлге болгаш албан-дужаал хүлээлгелеринден хоставышаан, доктаамал ажылдап турар черинге ортумак шалынын арттырар, ону күрүненин бюджет хөренгизинин күсели-биле төлээр».

4. 105 үүлдүң бирги кезээнге даразында эдилгени киирер:

«Депутат чогуур күрүне органынга болгаш албан-дужаалдыг кижилерге негелде киирер эргелиг, олар негелдеге харынны улус депутаттарының съездизинге, Дээди Советтиң, чер-чер Совединиң сессиязынга бээр хүлээлгелиг».

5. 107 үүлге даразында эдилгени киирер:

«107 үүл. Бодунун ажылынын, улус депутаттарының съездизинин, Дээди Советтиң азы чер-чер Совединиң ажылының дутайында депутат соңгукчуларын, ону депутатка кандидат кылдыр дешпиттен коллективтериниң болгаш хей-ниити организацияларының мурнунга азы ону соңгаан хей-ниити организациялының мурнунга өтчёттаар.

Соңгукчуларын бүзүрелин шынзыктырбаан депутаттарны кайы-даа үеде соңгукчуларын хей кезиниин азы ону соңгаан хей-ниити организациязының шиитпирин ёзугаар доктааттынган чурум ёзугаар дедир кыйгыртын болур».

6. 130 үүлге даразында эдилгени киирер:

«130 үүл. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң мурнунга харысалгалыг болгаш оларга өтчёттуг».

Чаа тургустунган ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бодунун бүрүн эргезинин хуусаазында кылып чорудар ажылының программазын чугаалажын көөрү-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединге киирер.

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели бодунун ажылының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң мурнунга доктаамал өтчёттуг».

7. 131 үүлдүң бирги кезээнге даразында эдилгени киирер:

ССР Эвилелиниң ажыл-чорудулгазынга хамаажыр күрүне эргелеп башкарылгазының бүгү айтырыгларын, бирээ олар ССРЭ Конституциязынга дүүштүр ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге, ССРЭ-ниң Дээди Совединге болгаш оон Президиумунга, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Даргазынга хамаарышпас болганда, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели шиитпирлээр эргелиг.

8. 133 үүлге даразында эдилгени киирер:

«133 үүл. ССРЭ-ниң Хоойлуларынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң өске-даа шиитпирлерине үндезилеп база оларны күүседири-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели доктаалдарны болгаш шиитпирлерни үндүрер база оларның күүселдезин хынаар. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалдарын болгаш шиитпирлерин ССРЭ-ниң бүгү девискээринге күүседир хүлээлгелиг».

9. 135 үүлге:

үшкү кезектен «Республика болгаш түс чер чагыргалыг будүрүлгелерин болгаш каттыжышкыннарны дамчыдарының чурумун ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиуму тодарадыр» дээн сөстерни казыыр;

дөртү кезекте «ССРЭ-ниң хоойлуларынга, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң болгаш оон Президиумунун өске-даа шиитпирлерине үндезилеп база оларны күүседири-биле» дээн сөстерни «ССРЭ-ниң Хоойлуларынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң өске-даа шиитпирлерине үндезилеп база оларны күүседири-биле» деп сөстер-биле солуур.

10. 137 үүлге даразында эдилгени киирер:

«137 үүл. Эвилелдешкен республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органы болза эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизи болур.

Эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизи ССРЭ Конституциязын болгаш эвилелдешкен республиканың Конституциязын ёзугаар эвилелдешкен республиканың эргезинге хамаарыштырган бүгү айтырыгларны шиитпирлээр бүрүн эргелиг.

Эвилелдешкен республиканың Конституциязын хүлээп алырын, анаа өскерилгелер киирерин; перспективтиг күрүне планнарын болгаш эвилелдешкен республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин эң чугула республика программаларын бадылаарын; эвилелдешкен республиканың Дээди Соведин, оон Даргазын болгаш съездиге отчёттуг өске-даа органнарны болгаш албан-дужаалдыг кижилерни соңгуурун; бүгү улустуң бадылаашкынын (референдумун) эрттирер дугайында шиитпирин хүлээп алырын чүгүле эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизин боттандырар.

Хоойлуларны болгаш доктаалдарны эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизин хүлээп алыр».

11. 138 үүлге даразында эдилгени киирер:

«138 үүл. Эвилелдешкен республиканың Дээди Соведи — эвилелдешкен республиканың күрүне эрге-чагыргазының хоойлу үндүрер шиитпирлекчи болгаш контрольдаар доктаамал ажылдаар органы болур. Эвилелдешкен республиканың Дээди Соведи эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизинге отчёттуг.

Эвилелдешкен республиканың Дээди Совединиң Даргазы эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизинге болгаш Дээди Совединге отчёттуг болур.

Эвилелдешкен республиканың Дээди Совединиң, оон Президиумунун, эвилелдешкен республиканың Дээди Совединиң Даргазының бүрүн эргелерин эвилелдешкен республиканың Конституциязы тодарадыр».

12. 139 үүлдүң ийиги кезээнге даразында эдилгени киирер:

«Эвилелдешкен республиканың Министрлер Чөвүлели эвилелдешкен республиканың улус депутаттарының съездизинин болгаш Дээди Совединиң мурнунга харысалгалыг болгаш анаа өскерилгелер киирерин; перспективтиг күрүне планнарын болгаш эвилелдешкен республиканың экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин эң чугула республика программаларын бадылаарын; эвилелдешкен республиканың Дээди Соведин, оон Даргазын болгаш съездиге отчёттуг өске-даа органнарны болгаш албан-дужаалдыг кижилерни соңгуурун чүгүле автономнуг республиканың улус депутаттарының съездизин боттандырар.

Автономнуг республиканың улус депутаттарының съездизи хоойлуларны болгаш доктаалдарны хүлээп алыр».

14. 144 үүлге даразында эдилгени киирер:

«144 үүл. Автономнуг республиканың Дээди Соведи — автономнуг республиканың күрүне эрге-чагыргазының ажылдаар хоойлу үндүрер, шиитпирлекчи болгаш контрольдаар доктаамал ажылдаар органы болур. Автономнуг республиканың Дээди Соведи автономнуг республиканың улус депутаттарының съездизинге отчёттуг болур.

Автономнуг республиканың Дээди Совединин Даргазы улус депутаттарының съездизинге болгаш автономнуг республиканың Дээди Совединге отчёттуг болур.

Автономнуг республиканың Министрлер Чөвүлели автономнуг республиканың улус депутаттарының съездизинин болгаш Дээди Совединиң мурнунга харысалгалыг болгаш анаа өскерилгелер киирер.

15. 149 болгаш 150 үүлдерге даразында эдилгени киирер:

«149 үүл. Улус депутаттарының край, область, автономнуг областар, автономнуг округтар, район, хоорай, хоорайларда районнар Советтериниң ажылын Советтер даргалары удурткан оларның президиумнары, а суур болгаш кедээ Советтерге —ол Советтериниң даргалары организастаар.

150 үүл. Улус депутаттарының күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органы оларның соңгуп алыры күүсекчи комитеттер болур.

Күүсекчи комитеттер оларны соңгаан Советтериниң мурнунга, а ол ышкаш күш-ажылчы коллективтерин болгаш хамаатыларның чурттап турар черинин айны-биле хуралдарга чылда бирдеи эвээш эвес катап өтчёдүп бээр.

Чер-чер Советтериниң күүсекчи комитеттери оларны соңгаан Советке база ол ышкаш үстүнде турар күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органның мурнунга шуут өтчёттуг болур».

16. 165 үүлге даразында эдилгени киирер:

«165 үүл. ССРЭ-ниң Чиигине прокурору ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиң мурнунга харысалгалыг болгаш оларга өтчёттуг болур».

17. 174 үүлге даразында эдилгени киирер:

«174 үүл. ССРЭ-ниң Конституциязына өскерилгелерни ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин шиитпирлекчи, ССРЭ-ниң улус депутаттарының ниити санының үштүн ийи кезиндеи хей нуруузу хүлээп алганда киирер».

ПАРТИЯНЫҢ РАЙОН КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

Партияның Барылын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл районнарының конференцияларын болуп эрткен. СЭКП райкомнарының отчёттары болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциялының шиитпирлерин күүседир талазы-биле үстүнде адаан районнарының партия организацияларының сорулгаларының дугайында айтырыгларны анаа чугаалашкан. Конференцияларга чугаалашкан айтырыг талазы-биле иletкелерни партия райкомнарының бирги секретарылары: Барылын-Хемчикке — Б. С. Нурзат, Чөөн-Хемчикке — Ч. Х. Ооржак, Өвүргe — Б. Д. Монгуш, Бай-Тайгага — А. С. Дембирел, Сүт-Хөлге — М. Д. Кара-Сал олар кылган.

СЭКП-ниң XXVII съездизинин салган сорулгаларын амыдыралга боттандырар дээш партия райкомнарының, оон бюроларының отчёттуг үеде кылын чорутқан ажылын, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциялының резолюцияларын күүседир талазы-биле иletкелерни партия райкомнарының бирги секретарыларе делгерекгейн-биле чугаалашкан. Партия организацияларының ажылын чаартыр, эде тургузар, сайзырангайжыдар, демократияны ажык-чарлыг чорукту ханыладыр дээш чамдык хемчеглерни ап турарын илеткелчилер болгаш делегаттар айытканы, оонбиле чергелештир бо чугула херекте четпестерни, ылаңгыя идеологтуг, политика-кижизиилгелиг ажылда, аъш-чем, чурттаргa тудуунун программаларында, чонунун амыдырал хандырылгазында, социал айтырыгларны шиитпирлеп турарында четпестерни конференцияларга шыңгыы шүүгүмчүлээн. Партия организацияларының дайынчы арга-шинээзин, коммунистерниң авангардчы ролун бедидерде кандыг хемчеглерни алырын тодартай чугаалашкан.

СЭКП обкомунун бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Даргазы Ч-Д. Б. Ондар партияның Барылын-Хемчик, СЭКП обкомунун секретары А. И. Ванжа партияның Чөөн-Хемчик, СЭКП обкомунун секретары А. К. Канзай партияның Өвүр, СЭКП обкомунун секретары Ш. Д. Ооржак партияның Бай-Тайга, партия обкомунун бюро кежигүнүнге кандидат, профоблчөвүлелдиң даргазы Ш. П. Куулар партияның Сүт-Хөл районнар конференцияларына олуржуп, чүве чугаалааннар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциялының шиитпирлерин күүседиривин, партия райкомнарының ажылын эде тургузар, оон стилин, арга-методтарын сайзырангайжыдар хемчеглерни айытканы докладдарны конференциялар хүлээп алган.

Партия райкомнарының, партияның район организацияларының ревизия комиссияларының составтарын, партияның XXI область конференциязынга делегаттарны конференциялар соңгаан.

• • •

СЭКП Барылын-Хемчик, Чөөн-Хемчик, Өвүр, Бай-Тайга, Сүт-Хөл райкомнарының бирги организастыг пленумнары болуп эрткен.

• • •

СЭКП Барылын-Хемчик райкомунун бирги секретарынга Б. С. Нурзатты, ийиги секретарынга мурнунда партия Чөөн-Хемчик райкомунун секретары турган Б. А. Кучеренкону, секретарынга райкүүскомнун даргазының ораалакчызы турган С. К. Күжүгетти соңгаан.

СЭКП Чөөн-Хемчик райкомунун бирги секретарынга мурнунда Тыва АССР-ниң Агроөлүстүрүкүркомунун партком секретары турган В. Д. Монгушту, ийиги секретарынга СЭКП обкомунун инструктору турган Н. Ф. Монгушту, секретарынга партия обкомунун инструктору турган В. П. Ярмолинту соңгаан.

СЭКП Өвүр райкомунун бирги секретарынга мурнунда партия Бай-Тайга райкомунун бирги секретары турган А. С. Дембирелди, ийиги секретарынга СЭКП Бай-Тайга райкомунун оргкилдизинин эргелекчизи турган Н. Ч. Монгушту, секретарынга З. Ш. Балы-Хоонуу соңгаан.

СЭКП Бай-Тайга райкомунун бирги секретарынга мурнунда партия Өвүр райкомунун бирги секретары турган Б. Д. Монгушту, ийиги секретарынга Х. Б. Сагаан-ооду, секретарынга Ч. А. Саяны соңгаан.

СЭКП Сүт-Хөл райкомунун бирги секретарынга М. Д. Кара-Салды, ийиги секретарынга Д. К. Чеймик-ооду соңгаан.

ТӨЛЕВИЛЕЛ

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

I. Нинти чүүлдери

1 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үндезилери

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын бүгү-нинти, деп болгаш дорт соңгулда эргезинге үндезилээш, чаңгыс мандаттыг соңгулда округунга чажыт бадылаашкын-биле чорудар. Оон ынай, ССРЭ Конституциязының доктаатка-ан нормаларын ёзугаар ССРЭ-ниң улус депутаттарының үштүн бир кезиин хой-нинти организацияларындан —Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизынган, профессионалдар эвилелдериндеп, кооперативтиг организацияларындан, Ашыктарының Бүгү-эвилел Ленинчи Коммунистиг Эвилелиндеп, херээженнериниң, дайын болгаш күш-ажыл хоочуннарының, эртем ажылдакчыларының каттыжыышкыннарындан, чогаадыкчы эвилелдерден болгаш хоойлуда доктаатыгаан чурум ёзугаар тургустунган болгаш нинти-эвилел органнарлыг өске-даа хой-нинти организацияларындан база ССРЭ хамаатыларының каттыжыышкыннарындан соңгуур. Хой-нинти организацияларындан улус депутаттарының соңгулдаларын оларның съездилеринге, конференцияларына азы оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарына чорудар.

2 чүүл. Бүгү-нинти соңгулда эргези

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары бүгү-нинти болур: ССРЭ-ниң 18 хар четкен хамаатылары соңгуур эргелиг. Хой-нинти организацияларындан депутаттары оларның съездилериниң, конференцияларының бүгү делегаттары азы оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилери соңгуур эргелиг.

ССРЭ-ниң 21 хар четкен хамаатызы ССРЭ-ниң улус депутадынга соңгуттурган турун болур.

ССРЭ-ниң хамаатыларының соңгулда эргелерин ыызыгуурундан, социал болгаш өөчү-хөренги байдалындан, сөөкязы болгаш национал хамаарылгазындан, эр, херээженнинден, эртем-билиннинден, дылындан, шажынга хамаарылгазындан, тус черде чурттаг турар үезинден, кылып турар ажылынын хевириндеп болгаш байдалындан хамаарыштыр ажыы-биле азы чажыды-биле кандыг-даа кызыгаардаашкынларны хоруур.

Медерел билир шинээ чогун судтун хүлээп көргени психика талазы-биле аарыг хамаатылар, хосталгаын казыткан, а ол ышкаш судтун шинтпири-биле албадап эмнээр черлерже чоруткан кижилер соңгулдаларга кирбишее.

3 чүүл. Деп соңгулда эргези

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары деп болур: соңгулданың округ бүрүзүнүң аайы-биле соңгукчу чаңгыс бадылаар; соңгукчулар соңгулдаларга киржир деп эргелиг.

Хой-нинти организациязындан улус депутаттарының соңгулдаларына оон съездизиниң, конференциязының делегат бүрүзү азы пленумнуң киржикчизи чаңгыс катап бадылаар болгаш оларның шуптузу соңгулдаларга киржир деп эргелиг.

Херээженнер болгаш эр кижилер соңгуур деп эргелиг.

Шериг албанныглар бүгү хамаатылар-биле бир дөмей соңгуур деп эргелиг.

4 чүүл. Дорт соңгулда эргези

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдалары дорт болур: улус депутаттарын хамаатылар дорту-биле соңгуур.

Хой-нинти организацияларындан улус депутаттарын оларның съездилериниң, конференцияларының делегаттары азы оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилери дорту-биле соңгуур.

5 чүүл. Чажыт бадылаашкын

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларына бадылаашкын чажыт болур: бадылаан турарларның күзел-соруун илередириңге кандыг-даа контроль турун болбас.

6 чүүл. Соңгулдаларны соңгулда комиссияларының чорудары

Күш-ажылчы коллективтериниң, хой-нинти организацияларының чурттаг турар черниң аайы-биле, соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныгларның хураларының төлөлекчилериниң тургустунган соңгулда комиссиялары ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын чорударын хандырар.

7 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээрде болгаш чорударда ажык-чарлыг болуру.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээрин болгаш чорударын соңгулда комиссиялары, күш-ажылчы коллективтер болгаш хой-нинти организациялары ажыы-биле болгаш ажык-чарлыг боттандырар.

Бодунуң ажылынын дугайында, соңгулда округтарының тургустуганының дугайында, соңгулда комиссияларының составының, турар черниң болгаш ажылдаар шагының база соңгукчуларның дамзыларының дугайында соңгулда комиссиялары хамаатыларга информастап дыңнадыр. Депутаттарга кандидаттарны бүрүткөөн түңнелдерин, депутаттарга бүрүткеттирген кандидаттарның дугайында мамдарлыг медээлерин, кандидат бүрүзүнге хамаарыштыр бадылаашкынларның түңнелдерин болгаш соңгулдаларның түңнелдерин соңгулда комиссиялары соңгукчуларга албан дыңнадыр.

Соңгулда комиссияларының хураларынга, оон иштинде депутаттарга кандидаттарны бүрүткээрине, соңгулда участогунга бадылаашкынларны саналыга, округ аайы-биле соңгулдаларның түңнелдерин тодарадырынга болгаш соңгулдаларның нинти түңнелдерин үндүрүңге күш-ажылчы коллективтериниң, хой-нинти организацияларының, соңгукчулар хураларының төлөлекчилери, бүзүреттирген кижилер, а ол ышкаш парлалганың, телевидениениң, радионуң төлөлекчилери олурлар эргелиг.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының белеткелинин болгаш эртпериниң чорун турарын массалыг информация чешсектери чырыдар, соңгулдалар-биле холбашкан бүгү хураларга болгаш эдлчеглиг хураларга мооннак чок кирерин оларга магадылаар. Соңгулдаларның белеткелге болгаш чорудары-биле холбашкан информацияларны оларга соңгулда комиссиялары, күрүне болгаш хой-нинти органнары, күш-ажылчы коллективтер бээр.

8 чүүл. ССРЭ-ниң депутаттарының соңгулдаларын белеткээринге болгаш чорударынга хамаатыларның, күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хой-нинти организацияларының киржири

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээринге болгаш чорударынга ССРЭ-ниң хамаатылары күш-ажылчы коллективтери, хой-нинти организацияларын, чурттаг турар черниң аайы-биле, соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныгларының хураларын, округтарының соңгулда мурнунуң хураларын дамчыштыр киржир.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээринге болгаш чорударынга күш-ажылчы коллективтер болгаш хой-нинти организацияларын соңгулда комиссияларында боттарының төлөлекчилерин дамчыштыр-даа, дорту-биле-даа киржир.

9 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны дешпидер эргe

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны соңгулда округтарының аайы-биле дешпидер эргe күш-ажылчы коллективтерге, хой-нинти организацияларынга, чурттаг турар черниң аайы-биле, соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныгларын хураларынга, а ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны хой-нинти организацияларындан дешпидер эргe —оларның нинти-эвилел органнарынга хамааржыр, олар адаккы коллективтериниң болгаш ол организацияларның кежигүннериниң саналдарын барымдаалап көөр.

Улус депутаттарының соңгулдаларын чорудар үеде депутаттарга кандидаттарның санын кыызгаарлавас; соңгулда бюллетеньнерине мандатта көрдүгениннинден хой санныг кандидаттарны ынан-ла киирер.

Депутаттарга кандидаттарның политиктиг, ажыл-агыйжы болгаш хууда шынарларын хостуг болгаш бүгү талалыг чугаалажып көөрүнүң аргазын, а ол ышкаш хураларга, парлалгага, телевидение, радио дамчыштыр кандилет дээш азы аңаа удур агитация чорудар эргени ССРЭ хамаатыларынга, күш-ажылчы коллективтерге болгаш организацияларга магадылаар.

10 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгукчуларның болгаш хой-нинти организацияларының чагыглары

Соңгукчулар болгаш хой-нинти организациялары бодунуң депутаттарынга чагыглары бээр.

Чагыглары киирериниң, түнизериниң, чуваадажып шоорушун болгаш организаставрының чурумун ССРЭ Хоойлузуң, ёзугаар тургузар.

11 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутадының статузунуң албандужаал-биле капемрлаштаазы

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң Даргазындан өске ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүделиниң составында кирип турар ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагыргазының дээди органы тургузар, аңаа отчеттуг кижилер, ССР Эвилелиниң ведомство удуртукчулары, ССРЭ-ниң чиңгине прокурору болгаш ССРЭ Прокуратуразының коллегия кежигүннери, ССРЭ-ниң Дээди судунуң даргазы болгаш кежигүннери, ССРЭ-ниң код күрүне арбитри болгаш күрүне арбитрлери, ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитет кежигүннери, күрүненің өске-даа органнарының удуртукчулары ССРЭ-ниң улус депутаттары болбас ужурлыг.

12 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуурур-биле холбашкан чагыгдалдар. Соңгулдаларның материалдыг хандырылгазы

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээринге болгаш эртпериңге холбашкан чарыгдалдарны күрүненің күсели-биле чорудар.

Соңгулдаларны белеткээринге болгаш эртпериңге эргежок чугула бажын-балгатты болгаш дериг-черекселарни бүдүрүлгелер, албан болгаш организация черлерин, күрүне болгаш хой-нинти органнары соңгулда комиссияларының эргезинге бээр.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар болгаш соңгукчулар соңгулдаларны белеткээринге болгаш эртпериңге холбашкан чарыгдалдар кылбас.

13 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында хоойлужудулганы хажытканы дээш харысалга хүлээдири

ССРЭ-ниң улус депутадының соңгуур болгаш соңгудар эргезин ССРЭ хамаатызының хостуг боттандырарынга, соңгулда мурнунуң агитациязын чорударынга күш-биле ыйыдар, мегелээр, ыжаныр азы өске-даа аргалар-биле шаптык катган кижилер, а ол ышкаш соңгулда документилерин эдип-балап, бадылаашкынны баш удур шын эвес саналаан, бадылаашкынның чажыт болурун хажыткан азы бо Хоойлуга өске-даа хажыдыышкыннарны болдурган соңгулда комиссияларының кежигүннери, күрүне болгаш хой-нинти органнарының албандужаалдыг кижилери Хоойлуда доктаатканын ёзугаар харысалга хүлээр. Депутатка кандидат дугайында нүүл медээ парлаткан азы өске-даа аргалар-биле нептереткен кижилерни база харысалгага киирер.

II. Соңгулдаларны чарлаарының чуруму болгаш соңгулда округтарын тургузары

14 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын чарлаары

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин бүрүн эргелериниң хуусаазы доостурунга чедир дорт айдан орай эвес үе арткан турда ССРЭ-ниң Дээди Соведи чарлаар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын соңгулда округтарындан колдуумда-ла, кышкы-часкы үеде дыштанып хүннерінің бирээзинде чорудар.

Хой-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын оларның съездилеринге, конференцияларына азы оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарына соңгулда хүнүнге чедир чээрби үндеен эрте эвесте болгаш соңгулда округтарының талазы-биле соңгулдалар хүнүнден орай эвесте чорудар.

Соңгулда округтарының талазы-биле соңгулдалар хүнүнүң, хой-нинти организацияларының съездилери, конференцияларын азы оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарын эрттирер хүнүнүң болгаш черниң дугайында дыңнадыгны парлалгага үндүрер.

15 чүүл. Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларына соңгулда округтарын девискээр аайы-биле 750 болгаш национал-девискээр аайы-биле 750 соңгулда округтары кылдыр тургузар

Соңгулда округтарын эвилелдешкен республикаларның күрүне эрге-чагыргаларының дээди органнарының киирип келгенин ёзугаар ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы тургузар.

Бир соңгулда округундан-на ССРЭ-ниң бир улус депутадын соңгуур.

Соңгулда округтарының кызыгаарларын болгаш округтарның соңгулда комиссияларының турар черлерин айыткан дамзыны Төп соңгулда комиссиязы соңгулдаларны чарлаан хүнүнүң соонда он хонуктан орай эвесте парлаар.

16 чүүл. Девискээр аайы-биле соңгулда округтары

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле девискээр аайы-биле соңгулда округтарын ССРЭ-ниң бүгү девискээринге деп санныг соңгукчуларлыг кылдыр тургузар. Соңгулда округтарының кызыгаарларын тодарадыр үеде эвилелдешкен республикаларның административ-девискээр хуваалдазын барымдаалаар. Соңгулда округтарынга соңгукчуларның нормазын ССРЭ-ниң Дээди Соведи соңгулда санында доктаадыр.

17 чүүл. Национал-девискээр аайы-биле соңгулда округтары

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле национал-девискээр аайы-биле соңгулда округтарын дараазында норма ёзугаар тургузар: эвилелдешкен республика бүрүзүнден 32 округ, автономнуг республика бүрүзүнден 11 округ, автономнуг область бүрүзүнден 5 округ болгаш автономнуг округ бүрүзүнден бир соңгулда округу.

Национал-девискээр аайы-биле соңгулда округтарын чогуур эвилелдешкен республиканың, автономнуг республиканың, автономнуг областының бүгү девискээрлеринге соңгукчуларның саны деп турар кылдыр тургузар. Автономнуг округтун девискээри национал-девискээр саны-биле бир соңгулда округу болур.

18 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының үезинде хой-нинти организацияларының төлөлеле нормалары

Нинти-эвилелдиң хой-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң 750 улус депутаттарын соңгуур;

Совет Эвилелиниң Коммунистиг партизындан—100 депутат;

ССРЭ-ниң Профессионалдар эвилелдериндеп — 100 депутат;

Кооперативтиг организацияларындан (колхозтардан, хереглекчилер нинтилелдериндеп болгаш хамаатыларның өске-даа кооперативтиг каттыжыышкыннарындан) — 100 депутат;

Бүгү-эвилелдиң Ашыктарының Ленинчи Коммунистиг Эвилелиндеп—75 депутат;

Совет херээженнер комитединиң каттыштырганы херээженнер чөвүделдериндеп—75 депутат;

Бүгү-эвилел чөвүделиниң каттыштырганы дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарының организацияларындан—75 депутат;

эртем ажылдакчыларының (нинти-эвилел академиктиг албан черлериниң, эртем нинтилелдериниң болгаш ассоциацияларының) каттыжыышкыннарындан, ССРЭ-ниң эртем болгаш инженер нинтилелдериниң эвилелдериндеп, чаартыкчыларның болгаш чогаадыкчыларның бүгү-эвилел нинтилелиндеп—75 депутат;

ССРЭ-ниң чогаадыкчы эвилелдериндеп (Архитекторлар эвилелиндеп, Дизайнерлер эвилелиндеп, Журналистер эвилелиндеп, Кинематографистер эвилелиндеп, Композиторлар эвилелиндеп, Чогаалчылар эвилелиндеп, Театр ажылдакчыларының эвилелиндеп, Чуруукчулар эвилелиндеп).—75 депутат;

хоойлу ёзугаар тургустунган болгаш нинти-эвилел органныг хой-нинти организацияларындан болгаш ССРЭ-ниң хамаатыларының каттыжыышкыннарындан—75 депутат.

Хой-нинти организация бүрүзүнүң төлөлеттиргеннериниң айыттынган нормаларга дүүштүр бо организацияларының азы оларның төлөлекчилериниң удуртукчу соңгулдалыг органнарының каттышкан хуралынга доктаадып тургузар, оны Төп соңгулда комиссиязы чыыдыр.

III. Соңгулда участоктары

19 чүүл. Соңгулда участоктарын тургузары

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар үезинде бадылаашкын чорудары-биле болгаш бадылаашкын түңнелин үндүрери-биле соңгулда округунда кирип турар районнарының, хоорайларының, хоорайларда районнарының девискээрин девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарындан улус депутаттарын соңгуурубиле нинти соңгулда участоктарынга хуваар. Соңгулда участоктарын ол ышкаш шериг кезектеринге тургузар болгаш олар кезектериниң турар черинин аайы-биле соңгулда округтарынга кирер.

Санаторийлерге болгаш дыштанылга бажыннарынга, эмнелгелерге болгаш өске-даа эмнелге албан черлеринге, демир-оруктун болгаш автомобильдиң улуг станцияларынга, аэропорттарга, далай болгаш хем порттарынга, гостиницаларга, а ол ышкаш соңгулда хүнүнде эжиндиришкинде чоруп турар судноларга соңгулда участоктарын тургузун болур, олар турар черниин азы суднонун доктаамал турар черинин аайы-биле соңгулда округтарынга кирер. Соңгулда участоктарын, бир эвес, аңаа таарымчалыг байдалдар бар болза, поляр станциязынга, даштыкыда совет албан черлеринге тургузун болур.

20 чүүл. Соңгулда участоктарын тургузарының чуруму болгаш нормазы

Соңгулда участоктарын округтуг соңгулда комиссияларыбиле дугуржун тургаш улус депутаттарының район, хоорай (районга чагыртыр хоорайлардан ангыда), хоорайда район Советтериниң тургузар. Соңгулда хүнүнде эжиндиришкинде турар судноларга соңгулда участоктарын суднонун доктаамал турар черинде улус депутаттарының чогуур Соведи тургузар. Шериг кезектериниң соңгулда участоктарын кезектер командирлериниң азы шериг каттыжыышкыннарының киргенин ёзугаар улус депутаттарының чер-чер Советтери тургузар.

Соңгулда участоктарын соңгулдаларга чедир үйн айдан орайтатпайн тургузар. Шериг кезектеринге, а ол ышкаш демир-оруктун база автомобильдиң улуг станцияларынга, аэропорттарга, далай болгаш хем порттарынга, гостиницаларга, соңгулда хүнүнде эжиндиришкинге турар судноларга, поляр станцияларынга соңгулда участоктарын ол-ла хуусаада тургузар, а онза чугула таварылгыда — соңгулдага чедир беш хонуктан орайтатпайн тургузар.

Соңгулда участоктарын соңгукчулар саны 20-деп эвээш эвес болгаш 3000-даан хой эвес соңгукчуларлыга тургузар.

Улус депутаттарының чогуур чер-чер Советтери участоктун соңгулда комиссиязының болгаш бадылаашкын кылыр черниң турар черин айытпышаан, соңгулда участогу бүрүзүнүң кызыгаарының дугайында соңгукчуларга дыңнадыр.

IV. Соңгулда комиссиялары

21 чүүл. Соңгулда комиссияларының системазы

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын эрттиреривиле соңгулда комиссияларын тургузар:

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазыбиле Төп соңгулда комиссиязы;

девискээрлериниң соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округтарының соңгулда комиссиялары;

национал-девискээр соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле округ соңгулда комиссиялары;

участоктун соңгулда комиссиялары;

хой-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда комиссиялары.

22 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязын тургузары.

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазыбиле Төп соңгулда комиссиязын ССРЭ-ниң Дээди Соведи эвилелдешкен республикаларның күрүне эрге-чагыргазының дээди органнарының болгаш хой-нинти организацияларының нинти-эвилел органнарының саналдарын барымдаалап тургаш, соңгулдаларга чедир дорт айдан орайтатпайн комиссиянын даргазы, дарганын ийи оралакчызы, секретары болгаш 31 кежигүнү составтыг кылдыр тургузар.

Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргезинин хуусаазы — беш чыл.

23 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазыбиле Төп соңгулда комиссиязы дараазында бүрүн эргелерлиг:

1) бо Хоойлуунуң күүселдезин ССРЭ-ниң девискээринде күүселин турарын контрольдаарын боттандырар болгаш оон чаңгыс ай ажыглалын хандырар; эргежок чугула апарганда бо Хоойлуну таймылбырлаар дугайында саналды ССРЭ-ниң Дээди Совединге киирер;

2) соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын уткан башкарар; соңгулда комиссияларының составынга ескерелгелер киирериниң чурумун тодарадыр;

3) девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарын тургузар;

4) ССРЭ-ден дашкаар турар соңгулда участоктарын ССРЭ-ниң девискээринде турар соңгулда округтарынга киирериниң дугайында айтырыгны шиитпирлээр;

5) акша-хөренгини соңгулда комиссияларынга хуваар; соңгулда комиссияларының бажын, транспорт, харылзаа-биле хандырылгазын контрольдаар болгаш соңгулдаларның материал-техниктиг хандырылгазының өске-даа айтырыгларын чугаалажып көөр;

6) ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда-бюллетеньнериниң соңгукчулар дамзызының, соңгулда мурнунуң хураларының болгаш соңгулда комиссияларының хураларының протоколдарын, соңгулданың өске-даа документилериниң формаларын, соңгулда хааржактарының болгаш соңгулда комиссияларының тамдаларының хевирлерин, соңгулда документилерин шыгжаарының чурумун доктаадып тургузар;

7) ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын белеткээрин-биле болгаш эрттиреři-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле ССРЭ-ниң министерстволарының, күрүне комитеттериниң болгаш ведомстволарының, күрүне болгаш хой-нинти өске-даа органнарының дыңнадыгларын чугаалажып;

8) соңгуттурган депутаттарны бүрүткөөр, нинтизи-биле чуртка эрткен соңгулдаларын үндүрер болгаш соңгулдалар түңнелериниң дугайында дыңнадыгны база ССРЭ-ниң соңгуттурган улус депутаттарының дамзызын парлалгага үндүрер;

9) депутаттарның-бүрүн эргелерин хынаарынга эргежок чугула документациязын ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинин Мандат комиссиязынга дамчыдар;

10) соңгулдаларны катап эрттирери-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр;

11) ССРЭ-ниң улус депутаттарын дедир кыйгыртырын организаастаары-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр;

12) үнген депутаттарының орнуна ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларын томуйлаар болгаш оларны эрттиреři хандырар;

13) соңгулда комиссияларының шиитпирлериңе болгаш ажылынга хамаарыштыр билдириишкиннерни болгаш хомудалдарны көөр болгаш ол талазы-биле түңнел шиитпир үндүрер;

14) ССРЭ-ниң бо болгаш өске-даа хоойлуларынга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерин боттандырар.

24 чүүл. Округтарның соңгулда комиссияларын тургузары

Округтун соңгулда комиссиязын ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округ бүрүзүнге соңгулдаларга чедир үш чартык ай хуусаадан орай эвесте 11—17 кежигүн составтыг кылдыр тургузар.

Округтун соңгулда комиссиязының составынга төлөлекчилерни күш-ажылчы коллективтер, оларның чөвүделдери, хой-нинти организацияларының республика, край, область, округ (автономнуг округтарының), район, хоорай, хоорайларда районнар органнары, чурттаг турар черниң аайы-биле, соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныгларының хуралары депшидип үндүрер. Комиссияларның составынга төлөлекчилер идип үндүрер күш-ажылчы коллективтерни болгаш хой-нинти организацияларын тодарадыры-биле эргежок чугула алларганда улус депутаттарының чогуур Советтери соңгулда округунуң күш-ажылчы коллективтериниң болгаш хой-нинти организацияларының төлөлекчилериниң чөвүдел хуралын эрттирип болур.

Девискээр соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле округтун соңгулда комиссиязын тургузар черлер болза:

край, областардан тургустунган эвилелдешкен республикаларга, а ол ышкаш республикага чагыртыкан хоорайларга улус депутаттарының чогуур край, область, хоорай Советтери;

край болгаш областардан тургустунмаан эвилелдешкен республикаларга болгаш автономнуг республикаларга — чогуур эвилелдешкен, автономнуг республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары.

Национал-девискээр соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле округтун соңгулда комиссияларын эвилелдешкен, автономнуг республиканың күрүне эрге-чагыргазының дээди органнары, автономнуг областың, автономнуг округтун улус депутаттарының Советтери тургузар.

25. чүүл. Округтун соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдалар талазы-биле округтун соңгулда комиссиязы:

1) округтун девискээринге бо Хоойлуунуң күүселдезин контрольдаарын боттандырар;

2) участок соңгулда комиссияларының ажыл-чорудулгазын уткан баштаар;

3) улус депутаттарының чер-чер Советтериниң күүсекчи болгаш шиитпирлекчи органнарының, бүдүрүлгелериниң, албан черлериниң болгаш организацияларының удуртукчуларының соңгулдаларга белеткел болгаш оңу чорудары-биле холбашкан айтыгларын талазы-биле дыңнадыгларын чугаалажып көөр;

4) соңгукчуларның дамзызын тургузарын болгаш бүгү-нинтиге таныштырары-биле оларны киирерин хайгаараар;

5) депутаттарга кандидаттар депшидерин организаастап чорудар;

6) округтун соңгулда мурнунуң хураларын чорудар;

7) депутаттарга кандидаттар кылдыр депшиттиргеннерни бүрүткөөн болгаш оларга чогуур шынзылгаларны бээр, депутаттарга кандидаттарның намдарын таныштырар плакаттарын парлаар үндүрерин хандырар;

8) күш-ажылчы коллективтер болгаш хой-нинти организациялары-биле кады депутаттарга кандидаттарның соңгукчулар-биле ужуражыышкыннарын организаастаар;

9) соңгулда округунуң талазы-биле соңгулда бюллетеньнериниң сөзүн бадылаар, бюллетеньнерни парлап үндүрерин болгаш оларны участоктун соңгулда комиссияларынга бээрин хандырар;

10) соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларның түңнелдерин тодарадыр болгаш оңу парлалгага үндүрер, соңгуткан депутаттарга шынзылгаларны тыпсыр;

11) катап бадылаашкынны болгаш катап соңгулдаларны чорударын, а ол ышкаш үнген депутаттарның орнунга депутаттар соңгулдаларын организаставр;

12) депутатты дедир кыйгыртыры-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээр;

13) участок соңгулда комиссияларының шиитпирлериңе болгаш ажылдаанынга хамаарыштыр билдириишкиннерни болгаш хомудалдарны чугаалажып көөр болгаш оларның талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр;

14) бо Хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерин боттандырар.

26 чүүл. Участоктар соңгулда комиссияларын тургузары

Девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарындан депутаттар соңгуурунга оларның кайызынызы-даа болур нинти участок соңгулда округтарын соңгулдаларга чедир 45 хонуктан орай эвесте 5—19 кежигүн составтыг кылдыр тургузар. Эргежок чугула таварылгаларда участок соңгулда комиссиязының составын көвүдедип болур.

Участок соңгулда комиссиязының составынга төлөлекчилерни күш-ажылчы коллективтер, күш-ажылчы коллективтериниң чөвүделдери, хой-нинти организацияларының район, хоорай, хоорайларда район органнары, оларның эге организациялары, чурттакчы чонунуң хой-нинти бот-тывынгыр органнары, а ол ышкаш чурттаг турар черниң аайы-биле, соңгукчуларның болгаш шериг кезектериниң аайы-биле шериг албанныгларының хураларынга депшидип үндүрер.

Участоктун соңгулда комиссияларын улус депутаттарының район, хоорай (районга чагыртыкан хоорайлардан аңгыда), хоорайларда район Советтери тургузар.

27 чүүл. Участок соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

Участок соңгулда комиссиязы:

1) участокта соңгукчуларның дамзызын тургузар;

2) соңгукчуларны соңгукчулар дамзызы-биле таныштырар, дамзыда шын эвес чүүлдеринин дугайында билдириишкиннерни чугаалажып көөр болгаш аңаа чогуур өскерилгелерни киирер дугайында айтырыгны шиитпирлээр;

3) соңгукчуларга соңгуур эргениң шынзылгаларын бээр;

4) соңгулда хүнүнүң болгаш бадылаар черниң дугайын чонга дыңнадыр;

5) бадылаашкын чорудар черни болгаш соңгулда хааржактарын белеткээрин хандырар;

6) соңгулда хүнүнде соңгулда участогунга бадылаашкынны организаставр;

7) соңгулда участогунга бадылаашкынның түңнелин үндүрүп, саналаар;

8) соңгулдага белеткелге болгаш бадылаашкынны организаставанынга хамаарыштыр кирген билдириишкиннерни болгаш хомудалдарны сайгарып көөр, оларга хамаарыштыр шиитпирлерни хүлээп алыр;

9) бо Хоойлуга дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерин боттандырар.

28 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарын хой-нинти организацияларындан соңгуурунуң талазы-биле соңгулда комиссияларын тургузары

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хой-нинти организацияларындан соңгуурунуң талазы-биле соңгулда комиссияларын соңгулдага чедир үш ай чартыктан орай эвес хуусаада 7—13 кижи составтыг кылдыр соңгулда округтарының аайы-биле ук организацияларының нинти-эвилел органнары тургузар.

Херек апарган таварылгада соңгулда комиссияларын элүзүн каш хой-нинти организацияларының мурнундан тургузуп болур.

29 чүүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарын хой-нинти организациязындан соңгуурунуң талазы-биле соңгулда комиссиязының бүрүн эргелери

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хой-нинти организациязы соңгуурунуң талазы-биле соңгулда комиссиязы:

1) депутатка депшиттирген кандидаттарны бүрүткөөр болгаш оларга чогуур шынзылгаларны тыпсыр;

2) депутатка кандидаттарның дамзызын парлаар;

3) депутатка кандидаттарга хамаарыштыр адаккы коллективтериниң болгаш хой-нинти организацияларының кежигүннериниң, хамаатыларның берген саналдарын база шугумчүлелдерин каттыштырып түңнээш, оларның дугайын хой-нинти организациязының съездизинге, конференциязына, чок болза оон нинти-эвилел органының пленумунга дыңнадыр;

(Уланчызы 4-кү, 5-ки арминарда).

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң ХООЙЛУЗУ

(Уланчызы. Эгези 3-кү арында).

4) ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда бюллетенинин сөзүн бадылаар;

5) бадылаашкын чорудар черни болгаш соңгулда жаржактарын белеткээрни хандырар, хөй-нинти организациязының съездизинге, конференцияга азы оон нинти-эвилел органының пленумунга бадылаашкынны организастаар;

6) бадылаашкынга киришкеннерни саналаар болгаш депутаттарны соңгаанының түүнелин үндүрер, соңгуткан депутаттарга шызылгаларны тыпсыр;

7) бүгү-нинти дедир кыйыртырынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирзор;

8) депутаттарны дедир кыйыртырынга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирзор;

9) бо Хоойлуга дүүштүр еске-даа бүрүн эргелерни боттандырар.

30 түүл. Соңгулда комиссияларының ажылын организастаары

Соңгулда комиссиязының дарга зы, дарганың оралакчылары болгаш секретарь хамаарышкан комиссияның хуралынга соңгуттурар.

Соңгулда комиссиязының хуралын анаа комиссияның составының үштүн ийи кезиинден эвээш эвези олурган болза, күштүг деп саналаар. Комиссияның шиитпирлерни комиссияның нинти составының хөй кезин ажык бадылаашкын-биле хүлээп алыр. Шиитпир-биле чешпээрешпес комиссия кежигүннери боттарының тускай саналын чугаалаар эргелиг болгаш ук саналды бижимел хевирбиле протоколга кожар.

Бүрүн эргелеринге түүлдештир хүлээп алдынган соңгулда комиссияларының шиитпирлерни бүгү-ле күрүне болгаш хөй-нинти органнары, будүрүлгелер, албан черлери болгаш организациялар албан күүседир хүлээлгелиг.

Соңгулда комиссиязының шиитпирлеринге болгаш хөделишкиннеринге хамаарыштыр хомудалды үстүү соңгулда комиссиязынче кирип болур, а бо Хоойлуда көрүнген таварылгаларда судче-даа кирип болур.

Соңгулда комиссиязының кежигүнү комиссияның шиитпирин ёзугаар соңгулдаларга белеткел болгаш ону чорударының үезинде будүрүлге болгаш албан-ажыл хүлээлгелерин күүседиринден хостадып болур болгаш оон ортумак шалының хевээр арттырып, соңгулда чорударынга көрүнген анша-хөреңнеден төлеп бээр.

31 түүл. Оларның бүрүн эргелерни боттандырарынга соңгулда комиссияларынга дузалаары

Күрүне болгаш хөй-нинти органнарына, будүрүлгелер, албан черлери, организацияларга, албан-дужаалдыг кижилер соңгулда комиссияларынга бүрүн эргелерни боттандырарынга дузалажыр, оларның ажылынга херектиг медээлер болгаш материалдарны бээр хүлээлгелиг.

Соңгулда комиссиязы күрүне болгаш хөй-нинти органнарынга, будүрүлгелер, албан черлери, организацияларга, албан-дужаалдыг кижилерге соңгулдаларга белеткел болгаш ону чорудары-биле холбашкан айтырыгларны тургузуп болур эргелиг болгаш ук айтырыгларга үстүнде организациялар болгаш албан-дужаалдыг кижилер үш хонуктан орай эвес хуусаада харыыны бээр ужурлуг.

V. Соңгукчуларның даңзылары

32 түүл. Соңгукчуларның даңзызы болгаш ону тургузарының чуруму

Девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуурунуң талазы-биле нинти майыктыг — соңгукчулар даңзызы тус-тузунда соңгулда участогунуң аймы-биле тургустунар болгаш участоктун соңгулда комиссиязының даргазы болгаш секретары аңаа ат салыр. Даңзы тургузар талазы-биле ажылга киириштирери-биле участоктун соңгулда комиссиязы хөй-нинтиниң төлөлекчилерни киириштирип болур.

Улус депутаттарының хоорай, хоорайларда район, суур болгаш көдээ Советтериниң күүсекчи комитеттери соңгукчуларның учёдун кылыр болгаш хамаарышкан девискээрде чурттап турар соңгукчулар дугайында медээлерни участоктун соңгулда комиссияларынга соңгукчулар даңзызы тургузары-биле бээр. Шериг кезектеринде турар шериг албанның соңгукчуларын, он ышкаш шериг албанныгларның өг-бүле кежигүннериниң болгаш өске-даа соңгукчуларның даңзыларын, бир эвес олар шериг кезектеринин турар черлеринде чурттап турар болза, шериг кезектериниң командирлериниң киргенин барымдаалап тургузар. Шериг кезектеринде чурттавайн турар шериг албанныгларны чурттап турар черинин аймы-биле нинти соңгукчулар даңзызынга киирер.

Даштыкыда совет албан черлериниң чанында тургустунган соңгулда участоктарынга база соңгулда хүүнүнде эжиндириишкинде турар судноларда, дыштанылга бажыннарында, санаторийлерде, эмнелгелерде болгаш өске-даа стационар эмнелге черлеринде тургустунган соңгулда участоктарынга соңгукчуларның даңзыларын ол айыткан албан черлериниң удуртукчуларының база судноларының капитаннарының киргенин барымдаалап тургузар. Соңгукчуларның фамилияларын даңзыларга бадылаашкынны чорударынга эптиг кылдыр киирер.

33 түүл. Хамаатыларны соңгуучулар даңзызынга киирер чуруму

Соңгулда хүүнүнге чедир азы соңгулда хүүнүнде 18 харлаан, даңзыны тургузуп турар үеде ол соңгулда участогунуң девискээринде (доктаамал азы түр) чурттап турар болгаш бадылаашкынга киржир эргелиг ССРЭ хамаатылары соңгукчулар даңзызынга киирер.

Соңгукчуну өске соңгулда участогунуң соңгукчуларының даңзызынга киирбес.

34 түүл. Хамаатыларны соңгукчулар даңзылары-биле таныштырары болгаш соңгукчулар даңзызында шын эвес түүлдерге хомудал киирер эргези

Соңгукчулар даңзыларын бүгү-нинти таныысын дээш соңгулдаларга чедир он хонук бурунгаар, а дыштанылга бажыннарында, санаторийлерге, эмнелгелерге болгаш өске-даа стационарлыг эмнелге албан черлеринде тургусунан соңгулда участоктарынга — соңгулдаларга чедир ийи хүн бурунгаар чарлаар.

Участоктун соңгулда комиссиязының бажыкынга соңгукчуларның даңзылары-биле таныжар болгаш ону тургускаанының шын, шын эвезин хынаар арганы хамаатыларга хандырар.

Даңзыга киирбээнинге, шын эвес киргенинге азы даңзыдан уштун каапканынга, а ол ышкаш соңгукчунуң дугайында түүлдерни даңзыга шын эвес кылдыр айыткынынга хомудаар эргени хамааты бүрүүнүге бээр. Даңзыда шын эвес түүлдерни дугайында билдириишкинни участоктун соңгулда комиссиязы ийи хүн хуусаадан эртпес үе иштинде, а соңгулдалар бүдүүүнде хүүнде доп-дораан көргеш, даңзыга эргежок чугула эдилгелерни киирер азы билдирген кижите оон билдиишкинни хүлээп албаанының дугайында чылдагаанларын айыткан шиитпирнин хоолгазын бээр. Ол шиитпирни районнуң (хоорайның) улус судуна хомудап болур, ол хомудалды суд үш хүн хуусаанын иштинде тодарадып көөр хүлээлгелиг. Районнуң (хоорайның) улус судунуң шиитпири шуут иштүг болур. Судтың шиитпирни ёзугаар соңгукчуларның даңзызынга эдилгени участоктун соңгулда комиссиязы доп-дораан кылыр.

35 түүл. Бадылаар эргенин шызылгазы. Соңгукчуларның немелде даңзызы

Бүгү-нинти таныысын дээш соңгукчуларның даңзызын чарлаары-биле соңгулдаар хүүнүнүң арызында үе иштинде соңгукчу кижинин турар черин өскерип берзе, паспортту азы ол кижинин шызылдып турар өске-даа документинин көргүскеш, дилээнде, участоктун соңгулда комиссиязы соңгукчуга бадылаар эргелиг шызылганы бээр. Оон-биле кады соңгукчуларның даңзызынга чогуур демдеглелди кылыр.

Соңгукчуну бадылаар эргелиг шызылгага үндезилээш соңгулдаларның болур хүүнүнде оон турар черинин аймы-биле соңгулда участогунга соңгукчуларның немелде даңзызынга киирер.

36 түүл. Хөй-нинти организациязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур талазы-биле бадылаар нижилериниң даңзызы болгаш ону тургузарының чуруму

Хөй-нинти организациязындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур талазы-биле бадылаарларның даңзызын хөй-нинти организациязының нинти-эвилел органы тургузар болгаш соңгулдаларга чедир үш хүнден орай эвес хуусаада соңгулда комиссиязынга дамчыдып бээр.

Бадылаарларның даңзызынга хөй-нинти организациязының съездизинин, конференциязының делегаттарын азы оон нинти-эвилел органының пленумунун киржиннерлерни бадылаарларның даңзызынга оларны киирери-биле холбашкан бүгү айтырыгларны соңгулда комиссиязы шиитпирлээр. Бадылаарларның фамилияларын даңзыга алфавит чуруму-биле айтыр.

VI. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны депшидери болгаш бүрүткээри

37 түүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны соңгулда округтарының талазы-биле депшидериниң чуруму

Девискээр болгаш национал-девискээр соңгулда округтарының талазы-биле ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарны депшидери соңгулдаларга чедир үш ай мурнай эгелээр болгаш ийи ай четпейн турда доостур.

Депутаттарга кандидаттарны, нургуларында-ла 500-тен эвээш эвес ажылдан турар кижилиг күш-ажылчы коллективтерден, коллективтериниң хуралдарындан депшидер. Чогуур округтун соңгулда комиссиязы-биле дугурушканын саугаар оон эвээш санныг ажылдан турар кижилиг коллективтер каттышкан хуралды эрттирип болур. Улуг күш-ажылчы коллективтерге хуралдарны цехтер, участоктар, эшчегдер, өске-даа кезектер аймы-биле эрттирип болур.

Хөй-нинти организацияларындан депутаттарга кандидаттарны соңгулда округтарының аймы-биле депшидерин оларның республикалар, крайлар, областар, округтар, районнар, хоорайлар, хоорайларда районнар органнары боттандырын чорудар.

Депутаттарга кандидаттарны депшидериниң талазы-биле чоннуң чурттап турар черинин аймы-биле хуралдарны улус депутаттарының чогуур Советтери округтарның соңгулда комиссиялары-биле калы чыыр. Бир эвес анаа соңгулда округунуң девискээринде чурттап турар 500-тен эвээш эвес соңгукчулар олурушкан болза, ол хурал бүрүн эргелиг болур.

Депутаттарга кандидаттарны депшидериниң талазы-биле шериг албанныгларының хуралдарын шериг кезектериниң командыылал черлерни чыыр.

Хуралдарга кандидатураларны кызыгаар чок депшидериниң аргаларын тургузар. Хуралдың киржиктизин бүгүү депутаттарга кандидаттарның дугайында саналдарын киирер, оларны чугаалажып көөрүнге киржир, саналдаттынган кандидатураны деткиир азы олардан ойталаар дугайында санал киирер эргелиг. Хуралдың киржиктизин депутатка кандидат кылдыр бодунун кандидатураазын чугаалажып көөру-биле сүмелеп болур. Депутатка кандидатты депшиткенинин дугайында шиитпирни хуралга ажык азы чажыт бадылаашкын-биле хүлээп алыр. Бадылаарының чуруму хурал доктаадыр.

Бир эвес кандидат дээш хуралдың киржиктилериниң чартыынан хөй кезин азы хөй-нинти организациязының чогуур органының нинти составының хөй кезин бадылаан болза, ону депшиттирген деп саналаар. Депутатка кандидатты депшиткенинин дугайында протоколду тургузар. Хүлээп алган шиитпирнин дугайын депутатка кандидаттың бодунга дыыгадыр.

Девискээрлерниң соңгулда округтарындан соңгулдаларының үезинде — чогуур соңгулда округунуң девискээринге; национал-девискээр округтардан соңгулдаларының үезинде— чогуур эвилел, автономнуг республиканың, автономнуг областың, автономнуг округунуң девискээрлеринде ажылдан азы чурттап турар хамаатыларны ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттары кылдыр депшидерге дүрүм болур.

ССРЭ хамаатылары хары угда улус депутаттарының ийиден хөй Советтериниң депутаттары боот болбас.

38 түүл. Округтарның соңгулда мурнунун хуралдары

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулда округунун талазы-биле депшиттирген кандидаттарны чугаалажып көөру-биле база чогуур соңгулда комиссиязынга кандидаттарны бүрүткээри-биле киирер дугайында шиитпирлер хүлээп алырда, ССРЭ Конституциязын ёзугаар округтун соңгулда мурнунун хуралын эрттирип болур. Хуралды округтун соңгулда комиссиязы чыыр болгаш депутаттарга кандидаттар депшилгеи доозугаан соонда эрттирер. Бир эвес округтун талазы-биле депутаттарга ийиден хөй эвес кандидаттарны депшиткен болза, соңгулда мурнунун хуралын эрттирбес.

Округтун соңгулда мурнунун хуралының киржиктилерин округтун соңгулда комиссиязының доктаатканы нормаларны ёзугаар деп санныг кылдыр депутаттарга кандидаттарны депшиткен күш-ажылчы коллективтер, хөй-нинти организациязының органнары, чоннун чурттап турар черинин аймы-биле, шериг албанныгларның шериг кезектериниң аймы-биле соңгукчулар хуралдары делегат кылдыр чорудар. Хуралдың киржиктилериниң чартыынан эвээш эвези ол соңгулда округунун депутаттарга кандидаттарны депшиднеринге киришпээн соңгукчулары болур ужурлуг. Оларны күш-ажылчы коллективтер болгаш чурттап турар черинин аймы-биле, шериг албанныгларының шериг кезектериниң аймы-биле соңгукчулар хуралдары делегат кылдыр чорудар.

Округтун соңгулда мурнунун хуралының киржиктилерине ол округтун талазы-биле депутаттарга кандидаттар кылдыр депшиттирген-ниериниң шуптузунуң даңзызын болгаш оларның дугайында кол-кол түүлдерни баш удур тыпсып бээр.

Депутатка кандидат бодунун келир үеде ажыл-чорудулгазының программазын өлеринде чугаалаар арганы хуралга бээр. Хуралдың кандыг-даа киржиктизин депутаттарга кандидаттарның дугайын чугаалаар болгаш оларның талазы-биле бодунун саналдарын киирер эргелиг.

Депутатка кандидаттарны бүрүткээринге киирер дугайында шиитпирни хуралдың киржиктилериниң хөй нуруузунуң ажык азы чажыт бадылаашкыны-биле хүлээп алыр. Бадылаашкынының чурумун хуралдан доктаадыр. Бир эвес хуралдың киржиктилериниң ден кезиинден хөйү ол дээш бадылаан болза, шиитпирни хүлээп алган деп саналаар. Депутатка кандидаттарны чугаалажып көргениниң түүнелдерин хуралдың протоколунга бижиир.

Хуралдың шиитпирни үш хонук хуусаада округтун соңгулда комиссиязынга хомудап киирип болур.

39 түүл. Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны депшидериниң чуруму

Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны бо Хоойлуның негелделериниге дүүштүр оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарынга депшидер. Депутатка кандидаттарны депшидер талазы-биле хөй-нинтиниң чогуур организациязынга пленумнарны соңгулда хүүнүнге чедир ийи айдан орай эвесте эрттирер.

Депутатка кандидаттарны депшидерде кандидатураларны кызыгаар чокка депшидер байдалдарны тургузар. Пленумнарның киржиктилери депутатка кандидаттар кылдыр кандидатура бүрүүнү, оон иштинде бодунуун-даа чугаалажып көөру-биле саналдаар, депутатка кандидаттарны чугаалажып көөрүнге киржир, киирип турар кандидатураларны деткиир ийикпе, азы оларны киирбес дугайында саналдап-даа болур. ССРЭ-ниң улус депутадынга хөй-нинти организацияларындан кандидат кылдыр ол организациянын кандыг-даа кежигүнүн, фондунун киржиктизин, шажын-чүдүлге ажылдакчыларын-даа киириштир, ССРЭ хамаатыларының еске-даа каттыжыышкынының киржиктизин депшидип болур.

Депутатка кандидаттарны депшидер дугайында шиитпирни ажык азы чажыт бадылаашкын-биле хүлээп алыр. Бадылаашкынның чурумун хөй-нинти организацияларының нинти-эвилел пленумнары доктаадыр. Бир эвес чогуур органнарның кежигүннериниң чартыынан хөй кезин оларны дээш бадылаан болза, кандидаттарны депшиттирген деп саналаар. Хөй-нинти организацияларының нинти-эвилел органнарының пленумнарынга хүлээп алган шиитпирлерни депутатка кандидаттарга дыыгадыр.

Хөй-нинтиниң ук организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга соңгулдаларны эрттирери-биле нинти-эвилел органнарының съездилерни, конференцияларын азы пленумнарын чылдырарының дугайында шиитпирлерни пленумнарга хүлээп алыр.

40 түүл. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны бүрүткээри

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны депутаттарга кандидаттарны депшидип үндүрген күш-ажылчы коллективтерниң, хөй-нинти организацияларының органнарының, чурттап турар черинин аймы-биле соңгукчуларның, шериг кезектеринин аймы-биле шериг албанныгларының хуралдарының азы, бир эвес ону эрттирген болза, округтун соңгулда мурнунун хуралының киргилээни-биле округтарның соңгулда комиссиялары бүрүткээр.

Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны хөй-нинти организацияларындан соңгулдалар талазы-биле соңгулда комиссиялары оларның нинти-эвилел органнарының киргеени-биле бүрүткээр.

Соңгулда округтарындан депутаттарга кандидаттарны бүрүткээри соңгулда хүүнүнге чедир ийи ай бетинде эгелээр болгаш бир ай четпээнде доостур, хөй-нинти организацияларындан — ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны депшидер талазы-биле оларның нинти-эвилел органнарының пленумнарын эрттиргениниң соонда беш хонуктан орайтаваанда доостур. Депутатка кандидаттарны бүрүткээр дугайында шиитпирни даравында документилер: ук соңгулда округунун талазы-биле депутатка кандидаттарны депшидер дугайында хуралдарының протоколдары база, бир эвес округтун соңгулда мурнунун хуралын эрттирген болза, оон протоколу, хөй-нинти организациязының нинти-эвилел органының шиитпири, а ол ышкаш ук соңгулда округунун талазы-биле азы хөй-нинти организациязындан бадыладырынга чешпээрешкенинин дугайында депутатка кандидаттарның медеглелдери турда хүлээп алыр. Соңгулда комиссиязы депутатка кандидаттарны бүрүткээн дугайында протокол тургускаш, депутатка кандидаттарның медеглелдери-биле кады Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

Соңгулданың чогуур комиссиязы бо хоойлунун негелделерин сагып депшиттирген депутатка кандидаттарны шуптузун бүрүткээр ужурлуг. Бүрүткээриниден ойталаашкынны Төп соңгулда комиссиязынче үш хонук хуусаада хомудап киирип болур.

Депутатка кандидат чүгле чангыс девискээр азы национал-девискээрниң соңгулда округунга азы хөй-нинтиниң чангыс организациязындан хары угда бадыладыр-тырып болур.

Депутатка кандидат Төп соңгулда комиссиязынга, а ол ышкаш соңгулда округунун округ азы участок соңгулда комиссияларынга база кандидат кыдыр депшиттиргени хөй-нинти организациязындан соңгулда комиссиязынга бактаап турул болбас. Айыткан комиссияларның кайы биргезинде кирип турар болгаш депутатка кандидат кыдыр депшиттирген кижи ону депутатка кандидат кыдыр бүрүткээнинден бээр комиссияда албан-хүлээлгезинден хостаткан деп саналаар.

Соңгулданың чогуур комиссиязы депутатка кандидаттарны бүрүткээнинин соонда дерт хонуктан орайтаптайн, депутатка кандидат бүрүзүнүн фамилиязын, адын, адазының адын, төрүттүнген чылын, эвлеп турар албан-дужаалын, кылып турар үүлүн база ажылдан турар черин айтын тургаш бүрүткээнинин дугайында дыыгадыгны парлалгага чарлаар.

41 түүл. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидатты депшидер дугайында шиитпирни күш чок болдурары. Бодунун кандидатураазын кандидаттың дүүгүрери

ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидатты депшидип үндүрген күш-ажылчы коллектив, хөй-нинти организациязының органы, чурттаар черинин аймы-биле соңгукчуларның, шериг кезеэнин аймы-биле шериг албанныгларының хуралы депутатка кандидатты депшиткен дугайында бодунун шиитпирни соңгулдаларга чедир кайы-даа үеде күш чок болдуруп болур. Бо айтырыг талазы-биле шиитпирни депутаттарга кандидаттарны депшидери-биле көрдүгген чурум-ёзугаар хүлээп алыр болгаш соңгулданың чогуур комиссиязынче чорудар.

Депутатка кандидат соңгулданың чогуур комиссиязынче ол дугайында билдириишкинни киргеш, бодунун кандидатураазын соңгулдаларга чедир кайы-даа үеде дүүгүрүп болур.

42 түүл. Үнүн чораанларын орнунга ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттарны депшидериниң чуруму

Депутатка кандидаттарны бүрүткээриниң дуусаазы тенген соонда ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттар үнүн чораан таварылгада, бир эвес соңгулда округунда өске кандидатуралар артпаан болза, округтун соңгулда комиссиязы депутатка чаа кандидаттарны депшидер дугайында саналды күш-ажылчы коллективтерге болгаш соңгулда округунун соңгукчуларынга киирер. Соңгулдаларга чедир айдан эвээш хуусаа турда депутатка кандидат үнүн чоруй баргында, чогуур соңгулда округундан депутатты нинти соңгулда соонда ийи ай хуусаа иштинде соңгуур.

Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттар соңгулдаларга чедир үнүн чоруткан таварылгада, бир эвес артыын кандидаттарның нинти саны мандаттарның санынга деп азы эвээш апаар болза, депутатка чаа кандидаттарны депшидер дугайында саналды чогуур соңгулда комиссиязы хөй-нинти организациязының нинти-эвилел органына киирер.

Үнүн чораанларның орнунга депутатка кандидаттарны бо Хоойлуда доктааткан чурум-биле депшидер.

43 түүл. Соңгулда бюллетени

ССРЭ-ниң улус депутадынга бүрүткеткен бүгү-ле кандидаттарны алфавит ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнүн фамилиязын, адын, адазының адын, эвлеп турары албан-дужаалын (кылып турар үүлүн) база ажылдан турар черин айтын тургаш бюллетеньне киирер.

Соңгулда бюллетеньнерни соңгулда округунун чурттакчы чонунун ажыглап турар дылының кырынга парлаар.

Бир эвес соңгулда округунга депутатка чангыс кандидат бүрүткедип турар болза, соңгулда бюллетенинге «бадылаар» болгаш «удур» деп сөстерни база киирер.

Чангыс азы эвээн каш хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле соңгулда бюллетенинге киирген депутаттарга кандидаттарның саны ол хөй-нинти организацияларынга тургускан депутаттар мандаттарының санындан ашкан турар ужурлуг.

VII. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттарның ажыл-чорудулгазының магадылалдары

44 түүл. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидаттың хуралдарга түүе чугаалаар, массалыг информациының чепсектерни ажыглаар, информация алыр эргези

Соңгулда комиссияларынга бүрүткеткен үезиниден эгелээш ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар соңгулда мурнунун болгаш өске-даа хуралдарга, чөвүлел хуралдарга, парлалгага, телевидение, радио дамчыштыр түүе чугаалаар ден эргелиг.

Күрүне болгаш хөй-нинти органнары, будүрүлгелерниң, албан черлериниң, организацияларының удуртукчулары, чурттакчы чонунун хөй-нинтиниң бот-тывынгыр органнары ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидатка соңгукчулар-биле болгаш хөй-нинти организацияларының кежигүннери-биле ужуражышкынны организастаарынга эргежок чугула тайылбыр болгаш информация материалдарын алырынга дузалаар хүлээлгелиг.

45 түүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттың соңгулда мурнунун программазы

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидат болгунун келир үеде ажыл-чорудулгазынга программалыг боор болур. Депутатка кандидаттың программазы ССРЭ Конституциязынга, совет хоойлуларга удурланышкак болбас ужурлуг.

46 түүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттын бүзүреттирген кижизи

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидат аңаа соңгулда кампаниязын чорударынга дузалаар оон чедир бүзүреттирген кижилерлиг боор болур, олар ону депутат кылдыр соңгуурун дээш агитация чорудар, күрүне болгаш хөй-нинти органнарынга, будүрүлгелерге, албан черлеринге, организацияларга, албан-дужаалдыг кижилерге үш хонуктан орай эвес хуусаада харыыны бээр ужурлуг.

Депутатка кандидат бүзүреттирген кижилерни бодунун күзелиг-биле тодарадыр болгаш оларның дугайын даңзылаарны-биле округтун соңгулда комиссиязынга азы хөй-нинти организацияларындан соңгулдалар талазы-биле соңгулда комиссиязынга дыыгадыр. Соңгулда комиссиязы даңзыдаан соонда бүзүреттирген кижилерге шызылгалар бээр.

47 түүл. Соңгулда мурнунун агитациязы

Депутатка кандидаттар идип үндүрген күш-ажылчы коллективтерге, чурттаан турар черинин аймы-биле соңгукчуларга болгаш хөй-нинти организацияларынга боттарының кандидаттары дээш шаптык чокка агитация чорудар эргени бээр.

Күш-ажылчы коллективтерге, чурттаан турар черинин аймы-биле соңгукчуларга болгаш хөй-нинти организацияларынга хуралдар болгаш митингилер чорударынга дериттирген бажыннарны, а ол ышкаш соңгулда мурнунун агитациязын чорударынга массалыг информациының чепсектерни хаваска ажыглаар.

Соңгулда мурнунун агитациязынга киржир эргени хамааты бүрүүнүге магадылаар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттар боттарының соңгукчулары-биле ужуражышкынны хуралдарга болгаш соңгукчуларга бодунга эптиг хевирге чорудун болур. Соңгукчуларның хуралдарын соңгулда комиссиязы улус депутаттарының чогуур Советтери болгаш хөй-нинти организациялары-биле кады организастап чорудар.

Хуралдарын болгаш ужуражышкынларын болур үеник болгаш черни соңгукчуларга баш удур дыыгадыр.

Соңгулдалар хүүнүнде агитация чорударын болдурбас.

48 түүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидатты соңгулда мурнунун ажылдарынга киржири-биле бүдүрүлге азы албан-хүлээлгелериниден хостаары

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидатты бүрүткеткен соонда соңгукчулар-биле ужуражышкыннар чорударынга, соңгулда мурнунун хуралдарынга, митингилерге, телевидение болгаш радио дамчыштыр түүе чугаалаарынга соңгулдалар чорударынга үндүрген акша-хөреңнинин кусели-биле ортумак ажыл төлевирин хевээр арттырбышаан, бүзүрүлге болгаш албан хүлээлгелерин күүседиринден хостаар.

49 түүл. ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттың, хадас чоруур эргези

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидат бүрүткеткен соонда чогуур соңгулда округунун девискээринге пассажирлер транспортунун бүгү хеваргеринге (таксиден ангыда) хадас чоруур эргелиг. Соңгулда округундан дашкаар чурттаан турар депутатка кандидат соңгулда округунче баарда болгаш оон чурттаан турар черинчеээп келирде база ыңдыг эргени ажыглаар.

Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидаттың соңгулда мурнунун ажылдарынга киржири-биле чоруурунун чурумун болгаш төлевирин ол организацияларның бүгү-эвилел органнары тодарадыр.

50 түүл. ССРЭ-ниң улус депутадынга кандидатка дээш болбас эргени магадылаар

ССРЭ-ниң улус депутаттарынга кандидатка Төп соңгулда комиссиязының чешпээрели чокка кеземе херээнге харыысалга оваан, тудун хорудан азы суд ёзузу-биле оваан административтиг хемчеглерге таварыштырын болбас.

VIII. Бадылаашкынның болгаш соңгулда түүнелдерин үндүрериниң чуруму

51 түүл. Бадылаашкын эрттирер үе болгаш чер

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур үеде бадылаашкынны соңгулда хүүнүнде тус черинин-биле 7 шактан 20 шакка чедир чорудар. Бадылаашкын болур үеник болгаш черинин дугайын участоктун соңгулда комиссиязы соңгукчуларга соңгулдаларга чедир он хонуктан орай эвес үеде чарлап дыыгадыр.

Соңгулда болур хүн эжиндириишкинде турар судноларда, шериг кезектеринде, поляр станцияларында, даштыкыда совет албан черлеринде тургустунган соңгулда участоктарында бадылаашкын доозугаанын участоктун соңгулда комиссиязы, бир эвес даңзыда кирген бүгү соңгукчулар бадылаан болза, соңгулдалар доозугаан деп кайы-даа үеде чарлап болур.

Хөй-нинти организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур үезинде бадылаашкынны хөй-нинти организациязының съездизинге, конференциязының азы оон нинти-эвилел органының пленумунга чорудар. Бо таварылгада ол организацияларын соңгулдалыг өске органнарының төлөлекчилериниң киржиннери-биле калбак пленумнарны эрттирип болур. Ындыг таварылгаларда бадылаар эргени пленумнуң бүгү киржиктилериниге бээр. Улус депутаттарының соңгулдаларын ол ышкаш алаан каш хөй-нинти организацияларының нинти-эвилел органнарының каттышкан съездилеринге, конференциларынга азы пленумнарынга чорудун болур.

52 түүл. Бадылаашкынны организастаары

Бадылаашкынны чажыт бадылаашкын кылыр кабиналарны азы орээлдерни четчир саныг кылдыр дерин каан, соңгулда бюллетеньнерни бээр черлерни тодарадып каан болгаш соңгулда жаржактарын тургузуп каан тускайлаан черлерге чорудар. Бадылаан турар кижилер соңгулда жаржактарынче баарда чажыт бадылаашкын кабиналарын азы орээлдерни ынаа-ла таварып эртер кыдыр жаржактарны ынчаар тургузар херек.

Бадылаашкынны организастаары, соңгукчуларның күзелсоруун илерелер чажыдын хандырары, бадылаашкын эрттирер черлерни дерин белеткээри болгаш аңаа эргежок чугула корум-чуруму тургузары дээш харыысалга участок соңгулда комиссиязынга азы хөй-нинти организациязының соңгулда комиссиязынга оваажыр.

Соңгулда болур хүн бадылаашкын эгелээр мурнунда чогуур соңгулда комиссиязының даргазы комиссияның бүгү кежигүннери олуржуп турда, соңгулда жаржактарын хынаар, дилелээр болгаш таныалаар.

Соңгукчу бүрүзү азы съездиниң, конференциниң, пленумунун киржиктизин түүлге боду бадылаар; өске кижилер орнунга бадылаарын болдурбас. Соңгулда бюллетеньнерни чогуур соңгулда комиссиязы соңгулда участогунда соңгукчуларның даңзызынга, бадылаар эргенин шызылгазынга азы хөй-нинти организациязының съездизинге, конференциязынга, оон нинти-эвилел органының пленумунга бадылаар даңзызынга үндезилеп паспортун азы бодун бадыткаан өске-даа документизин көргүскенде бээр. Соңгулда бюллетеньнерни бергеи дугайын соңгукчуларның даңзызынга азы бадылаан турарларының даңзызынга демдеглеп каар. Бадылаар эргенин шызылгаларын соңгукчуларның немелде даңзызынга кожар.

Чамдык соңгукчулар кадыкшылының байдалы-биле азы өске-даа чылдагаанныгдан бадылаашкын эрттирер черже кээн ыңдавас болза, оларның дилээн ёзугаар участоктун соңгулда комиссиязы ол соңгукчуларның турар черинде бадылаашкынны организастаарын комиссияның чамдык кежигүннеринге дагаар. Демир-орунтун улуг станцияларында тургустунган участок соңгулда комиссиялары станцияда-даа, мрак черже баар пассажир поездилеринде-даа соңгукчуларның бадылаарын хандырар.

(Уланчызы 5-ки арында).

ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң

ХООЙЛУЗУ

(Төнчүзү. Эгези 3-ку, 4-ку арыннарда).

53 чүүл. Бадылаашкынны чорудары

Бадылаан турар кижи соңгулда бюллетеньнерин чажыт бадылаашкын кабиназынга азы өрээлинге долдурар. Бюллетеньнерни долдуруп турар үеде, бадылаан турар кижиден аңгыда, кымнын-даа алаа турарын хоруур. Бюллетеньнерни болу долдуруп шыдавас соңгукчу кабинаже азы өрээлче соңгулда комиссиязының кежигүнүнден аңгыда бодумук туралааны өске кижини чалап алыр эргелиг.

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур үеде бадылаан турар кижи бюллетеньге бадылаан турары кандидадының фамилиялын арттырар, а өске кандидаттарның фамилияларын балап кааптар. Бир эвес соңгулда бюллетенинде чаңгыс кандидат киргеи болза, соңгукчу депутатка кандидатка ооң хамаарылгазын илередип турар «соңгуур», «удур» деп ийи сөстүң бирээзин арттырган, өскезин балап кааптар.

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур үеде бадылаан турар кижи бадылаан турары депутатка кандидаттарның фамилияларын бюллетеньге арттыргаш, өске кандидаттарның фамилияларын балап кааптар.

Долдуруп алган бюллетенин бадылаан турар кижи соңгулда харжаанче сугар.

54 чүүл. Соңгулда участогунга бадылаашкыннарны саналары

Соңгулда округтарындан ССРЭ-ниң улус депутаттарын соңгуур үеде соңгулда участогунга бадылаашкыннар саналарын соңгулда округу бүрүзүнүң болган депутатка кандидат бүрүзүнүң аайы-биле ажыг-ажыг чорудар.

Комиссия даргазы бадылаашкын доозулган деп чарлаан соонда, участок соңгулда комиссиязы бүгү кежигүннери олуржуп турда соңгулда харжактарын ажыдар. Бадылаашкын доозулбаанда соңгулда харжактарын ажыдары хоруглаут. Соңгулда харжактарын ажыдар бетинде бүгү ажыглаттынмаан соңгулда бюллетеньнерни участоктуң соңгулда комиссиязы саналар болгаш күш чок ылыр.

Участоктуң соңгулда комиссиязы соңгукчуларның кол болгаш немелде даңзыларын ёзугаар участокта соңгукчуларның ниити санын, а ол ышкаш бюллетень алган соңгукчуларның санын тодарадыр. Соңгулда округу бүрүүнде (соңгулда участогунуң девискээринге) соңгулда харжактарыга чораан бюллетеньнерге үндезилеп комиссия: бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның ниити санын; депутатка кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бадылаанларның санын база удур бадылаанларның санын; күш чок болган бюллетеньнерни аңгыда бодумук туралааны өске кижини чалап алыр эргелиг.

Соңгулда округунуң талазы-биле соңгулдаларны үндүрери

Округтуң соңгулда комиссиязы участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын ниити-эвилел органнарынга киргизер. Протоколга комиссияның даргазы, дарганың орааларкызы, секретары болгаш комиссия кежигүннери ат салыр. Протоколга ат салыр болгаш ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

55 чүүл. Соңгулда округунуң талазы-биле соңгулда түүнелдерин үндүрери

Округтуң соңгулда комиссиязы участоктарның соңгулда комиссияларының протоколдарын ниити-эвилел органнарынга киргизер. Протоколга комиссияның даргазы, дарганың орааларкызы, секретары болгаш комиссия кежигүннери ат салыр. Протоколга ат салыр болгаш ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

Округтуң соңгулда комиссиязының протоколдарын ниити-эвилел органнарынга киргизер. Протоколга комиссияның даргазы, дарганың орааларкызы, секретары болгаш протоколга киргизер бижиир. Протоколга комиссияның даргазы, дарганың орааларкызы, секретары болгаш комиссия кежигүннери ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

Соңгулда округунуң талазы-биле соңгулданың түүнелдерининг дугайында дыңнадыгны Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында чогуур округтуң соңгулда комиссиязы парлалгага чарлаар. Соңгукчуларның даңзымынга киргеи хамаатыларның ниити санын; бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның санын; кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бергеи бадылаашкыннарның санын база удур бадылаашкыннарның санын; күш чок болган бюллетеньнерни санын; соңгуткан депутаттың фамилиязын, адын, адазының адын, өзлеп турар албан-дужаалын кылын турар түүлүн база ажылдан турар черин дыңнадыгта айтыр.

56 чүүл. Бадылаашкыннарны саналары болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының түүнелдерин үндүрери

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының бадылаашкын саналарының участоктарының соңгулда комиссияларынга бо Хоойлуда доктаатканы чурумну ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнче хамаарыштыр хөй-ниити организацияларындан соңгулда талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудар.

Доктаатканы хевириден өске соңгулда бюллетеньнерни күш чок деп саналар. соңгулда бюллетенинге хамаарыштыр чигзиниг туруп келзе, айтырыгны соңгулда комиссиязы бадылаашкын аргазы-биле шиитпирлээр.

Мандаттарның санынга дүүштүр бадылаашкыннарның хөй кезиин болгаш хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының бадылаашкынга киришкен киржикчилерининг чартыктан хөй бадылаашкыннарын соңгулдага алган кандидаттарны соңгуткан деп саналар.

Бир эвес соңгулдаларга хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының соңгуп турарларының даңзызынга киргеи делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилерининг чартыктан эвээш кезиин соңгулдаларга киришкен болза, соңгулданы күш чок деп саналар.

Соңгулда комиссиязының хуралынга соңгулдалар түүнелдерин үндүрер болгаш протоколга киирер. Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың орааларкызы, секретары база соңгулда комиссиязының кежигүннери протоколга ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хөй-ниити организацияларындан соңгаанының түүнелинин дугайында хөй-ниити организацияларының парлалгага Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында чогуур округтуң соңгулда комиссиязы парлалгага чарлаар. Соңгукчуларның даңзымынга киргеи хамаатыларның ниити санын; бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның санын; кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бергеи бадылаашкыннарның санын база удур бадылаашкыннарның санын; күш чок болган бюллетеньнерни санын; соңгуткан депутаттың фамилиязын, адын, адазының адын, өзлеп турар албан-дужаалын кылын турар түүлүн база ажылдан турар черин дыңнадыгта айтыр.

56 чүүл. Бадылаашкыннарны саналары болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының түүнелдерин үндүрери

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының бадылаашкын саналарының участоктарының соңгулда комиссияларынга бо Хоойлуда доктаатканы чурумну ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнче хамаарыштыр хөй-ниити организацияларындан соңгулда талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудар.

Доктаатканы хевириден өске соңгулда бюллетеньнерни күш чок деп саналар. соңгулда бюллетенинге хамаарыштыр чигзиниг туруп келзе, айтырыгны соңгулда комиссиязы бадылаашкын аргазы-биле шиитпирлээр.

Мандаттарның санынга дүүштүр бадылаашкыннарның хөй кезиин болгаш хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының бадылаашкынга киришкен киржикчилерининг чартыктан хөй бадылаашкыннарын соңгулдага алган кандидаттарны соңгуткан деп саналар.

Бир эвес соңгулдаларга хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының соңгуп турарларының даңзызынга киргеи делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилерининг чартыктан эвээш кезиин соңгулдаларга киришкен болза, соңгулданы күш чок деп саналар.

Соңгулда комиссиязының хуралынга соңгулдалар түүнелдерин үндүрер болгаш протоколга киирер. Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың орааларкызы, секретары база соңгулда комиссиязының кежигүннери протоколга ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хөй-ниити организацияларындан соңгаанының түүнелинин дугайында хөй-ниити организацияларының парлалгага Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында чогуур округтуң соңгулда комиссиязы парлалгага чарлаар. Соңгукчуларның даңзымынга киргеи хамаатыларның ниити санын; бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның санын; кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бергеи бадылаашкыннарның санын база удур бадылаашкыннарның санын; күш чок болган бюллетеньнерни санын; соңгуткан депутаттың фамилиязын, адын, адазының адын, өзлеп турар албан-дужаалын кылын турар түүлүн база ажылдан турар черин дыңнадыгта айтыр.

56 чүүл. Бадылаашкыннарны саналары болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының түүнелдерин үндүрери

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының бадылаашкын саналарының участоктарының соңгулда комиссияларынга бо Хоойлуда доктаатканы чурумну ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнче хамаарыштыр хөй-ниити организацияларындан соңгулда талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудар.

Доктаатканы хевириден өске соңгулда бюллетеньнерни күш чок деп саналар. соңгулда бюллетенинге хамаарыштыр чигзиниг туруп келзе, айтырыгны соңгулда комиссиязы бадылаашкын аргазы-биле шиитпирлээр.

Мандаттарның санынга дүүштүр бадылаашкыннарның хөй кезиин болгаш хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының бадылаашкынга киришкен киржикчилерининг чартыктан хөй бадылаашкыннарын соңгулдага алган кандидаттарны соңгуткан деп саналар.

Бир эвес соңгулдаларга хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының соңгуп турарларының даңзызынга киргеи делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилерининг чартыктан эвээш кезиин соңгулдаларга киришкен болза, соңгулданы күш чок деп саналар.

Соңгулда комиссиязының хуралынга соңгулдалар түүнелдерин үндүрер болгаш протоколга киирер. Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың орааларкызы, секретары база соңгулда комиссиязының кежигүннери протоколга ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хөй-ниити организацияларындан соңгаанының түүнелинин дугайында дыңнадыгны Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында чогуур округтуң соңгулда комиссиязы парлалгага чарлаар. Соңгукчуларның даңзымынга киргеи хамаатыларның ниити санын; бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның санын; кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бергеи бадылаашкыннарның санын база удур бадылаашкыннарның санын; күш чок болган бюллетеньнерни санын; соңгуткан депутаттың фамилиязын, адын, адазының адын, өзлеп турар албан-дужаалын кылын турар түүлүн база ажылдан турар черин дыңнадыгта айтыр.

56 чүүл. Бадылаашкыннарны саналары болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының түүнелдерин үндүрери

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының бадылаашкын саналарының участоктарының соңгулда комиссияларынга бо Хоойлуда доктаатканы чурумну ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнче хамаарыштыр хөй-ниити организацияларындан соңгулда талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудар.

Доктаатканы хевириден өске соңгулда бюллетеньнерни күш чок деп саналар. соңгулда бюллетенинге хамаарыштыр чигзиниг туруп келзе, айтырыгны соңгулда комиссиязы бадылаашкын аргазы-биле шиитпирлээр.

Мандаттарның санынга дүүштүр бадылаашкыннарның хөй кезиин болгаш хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының бадылаашкынга киришкен киржикчилерининг чартыктан хөй бадылаашкыннарын соңгулдага алган кандидаттарны соңгуткан деп саналар.

Бир эвес соңгулдаларга хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының соңгуп турарларының даңзызынга киргеи делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилерининг чартыктан эвээш кезиин соңгулдаларга киришкен болза, соңгулданы күш чок деп саналар.

Соңгулда комиссиязының хуралынга соңгулдалар түүнелдерин үндүрер болгаш протоколга киирер. Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың орааларкызы, секретары база соңгулда комиссиязының кежигүннери протоколга ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар ону Төп соңгулда комиссиязынче чорудар.

ССРЭ-ниң улус депутаттарын хөй-ниити организацияларындан соңгаанының түүнелинин дугайында дыңнадыгны Төп соңгулда комиссиязының доктаатканы хуусаазында чогуур округтуң соңгулда комиссиязы парлалгага чарлаар. Соңгукчуларның даңзымынга киргеи хамаатыларның ниити санын; бадылаашкынга киришкен соңгукчуларның санын; кандидат бүрүзүн соңгуур дээш бергеи бадылаашкыннарның санын база удур бадылаашкыннарның санын; күш чок болган бюллетеньнерни санын; соңгуткан депутаттың фамилиязын, адын, адазының адын, өзлеп турар албан-дужаалын кылын турар түүлүн база ажылдан турар черин дыңнадыгта айтыр.

56 чүүл. Бадылаашкыннарны саналары болгаш хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының түүнелдерин үндүрери

Хөй-ниити организацияларындан ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдазының бадылаашкын саналарының участоктарының соңгулда комиссияларынга бо Хоойлуда доктаатканы чурумну ёзугаар депутатка кандидат бүрүзүнче хамаарыштыр хөй-ниити организацияларындан соңгулда талазы-биле соңгулда комиссиялары чорудар.

Доктаатканы хевириден өске соңгулда бюллетеньнерни күш чок деп саналар. соңгулда бюллетенинге хамаарыштыр чигзиниг туруп келзе, айтырыгны соңгулда комиссиязы бадылаашкын аргазы-биле шиитпирлээр.

Мандаттарның санынга дүүштүр бадылаашкыннарның хөй кезиин болгаш хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының бадылаашкынга киришкен киржикчилерининг чартыктан хөй бадылаашкыннарын соңгулдага алган кандидаттарны соңгуткан деп саналар.

Бир эвес соңгулдаларга хөй-ниити организацияларының съездилериниң, конференцияларының соңгуп турарларының даңзызынга киргеи делегаттарының азы оларның ниити-эвилел органнарының пленумнарының киржикчилерининг чартыктан эвээш кезиин соңгулдаларга киришкен болза, соңгулданы күш чок деп саналар.

Соңгулда комиссиязының хуралынга соңгулдалар түүнелдерин үндүрер болгаш протоколга киирер. Соңгулда комиссиязының даргазы, дарганың орааларкызы, секретары болгаш комиссия кежигүннери ат салыр болгаш доктаатканы чурум ёзугаар

Төөгүнүң балалчак арыннарындан

ХЕМЧИК-ООЛ ДЕП КЫМЫЛ ОЛ?

«Үндезин чок черге политиктиг буруудадмышкыга таварышкаш, ужур-дүрүм чокка ялаатканнарны агартыры — бистиң партийжи болгаш хамаатты хүлээлгеве».

(Партиянын XIX Бүгү-эвилел конференциязының материалдарындан).

Танды-Уланың делгем шыпааларлыг чораш бүлүүнарының бирээзи Хендергеге арат кижиниң өг-бүлезинге төрүттүнген Адыг-Түлүш Хемчик-оол бичиизиниңдеги тура-ла ноянчыт эрес-шоваа, дескел чок эр боон өскүп орган. Эзер дергизиниңдеги туттувуп, эзенгиге тептиивер апаарга-ла, оон дугайында чон «кайгал» эр деп чугаалажы бергеи. Чүге дизе, ол боду мыткаш ядыларының оолдары-биле каттыжып алгаш, ол фоок-кавының байларынга амыр-дыш бербейн турган. Бир эвес Тыванга хупискаал өскүй бербээн болза, оон салым-чолу та кандыг болур турган. Аныяк назын халымныда өдүр эриидедиптээ алыр турган чадавас. Оны кым билир боор.

Тывага национал-тостаалгалыг хупискаал өскүп үнгеш, 1921 чылда улустың эрге-чагыргазы тургустунуп турда, Адыг-Түлүш Хемчик-оол хып дээн аныяк—27-ле харлыг турган. Солым-чаланыг аныяк эр боднуң күзелчүткүлүүнүң деевин-биле улусчу эрге-чагырганы деткен, хупискаалдың ыяш талолекчызы апаргаи. Тываның Аратты Революстуг намы тургустунган чыл четтиседе-ле, Хемчик-оол оон идепкейлиг, кеску кежигүннериниң бирээзи болу бергеи.

Хемчик-оолдуң угаангыр, сагыыгыр, чүвеге өөренирчел, кылымаан, шинчилиг, эрелиг, телепиг мөзү-шынарын үеделеп көргеи, 1924 чылда Улан-Батор хоорайже 2-чы хуусаалыг нам школазынче өөредип чоруткан. Ол үениң деңнели-биле адырга, эргежок чүгүлге баштайгы билигин, арга-мергежилдиг шак ынчаар ол алган. Школаны доозуп келири билек, ону ТАР чазааның бедик харысалгалыг ажылдарынга киргеи. Анаа көргүскен идегелди багай эвес күүсеткениниң хереченги — 1927 чылда ону улуг ажылче — ТАРН ТК-ның секретарынче идип үндүргеи. Хемчик-оол ол бедик хүлээлгеге 1929 чылга чедир ажылдаан. Солун ажылын ажыжидери-биле 1930 чылда ону «Шын» солунуң харысалгалыг редакторунга томуйлаан. Ол солунга 1933 чылга чедир редакторлаш, солунуң тыва ыллга үндүргелгеин шүүдүктүн болган тыва журналистерниң ажылдаанга киргеи-биле кады чаа спорт залдың ажыдылыкыны болган.

Чаа спорт залы школага, суурга, районга чоннуң социал хандырылгазының бир чедишкини болган.

Байырлыг ажыдылыкыга киржири-биле школаның, «Совет Тыва» совхозтуң удуртукчулары, районнуң, Кызыл хоорайның, Кызыл районнуң спортчулары болгаш өске-даа валчылар четкилеп келгеннер.

Байырлыг митингиниң школа директору В. Х. Кара-оол ажыткан.

— Школада ажыттынган спорт залы бистиң суурлуң төөгүзүнде чаа арын болур. Моон мурнунда кандыг ийик бис, спорт залдары дилеп, суурлар кезиир турдувус. Ам боттарывыс спорт залдыг болдувус. Чүгле анаа бөлүүт эр болур дээш өөренирчилер-даа, суурнуң спортчулары-даа харысалгалыг болур ужурлуг— деп, суурнуң хоочун спортчузу Сарыг-оол Намдан чугаалаан.

Ажыдылыкыга турескаатканмаргылдаалар эгелээн. Баштай 8 эр, 6 херээжен командалар аразында хол бембүүнүн маргылдаазы желеен. Орай кежээ доозуган спортчу демиселдің түнелиде эр улустан бирги черни Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозунуң спортчулары алган. Ийнги, үшкү черлерни Сут-Бажы, Сарыг-Сеп суурларының командалары үүдешкеи. Херээженнер командаларындан Сут-Бажы суурунуң кыстары тергиндээн, ийнги черге сарыг-сепчилер болган.

Хүрешкеи 32 шилиндек мөгелдеен Кызылдың башкы училищезинин сургуулу Олег Оруспай шүүгеен, үжүүрүнде Сут-Бажы суурунуң мөгеен Валерий Шарайбан болган.

Кара-оол ПАТКИЙ-ООЛ.

ЛИЛЛЕХАММЕР—94

Сеулга эрткен Олимпий оюнары норвегтериң сагыжында чүгле оларның спортчуларының чаалаа алтаны ийи алдын медалын арттырын кигбаан. Делегеенин олимпий комитеди ацаа 1994 чылдың Кышкы олимпий оюнарын Лиллехаммер дээр норвег хоорайга эрттирер дугайында шиитпирин хүлээн алган.

Бо медээ ыракка Мурнуу Көрейден Лиллехаммерге чедир ноянчыт дүргеи четкеи. Ол ыржым болгаш медээ хоорайжыгаштың кудумчуларында чүү болуп турганын биижирин бергеи. Анаа хейнүн селгүүстөшкинин, каринвал, фейерверк болуп эрткеи.

Бүгү Норвегия лиллехаммерлилер-биле кады өөрүшкүү үлешкеи. Ослога баштайгы ыяшкы Олимпий оюнары 1952 чылда болган. Чүгле хаак оруунга болгаш конькиге маңнаарынга типделгеер-биле спортчу күрүүе кылдыр болуп көргүспейн, а харын кышкы Олимпий оюнарын организаттар талазы-биле бүрүн аргалыын бадыткаар эрге ам ында бар.

— Ажыы-биле чугаалаарга, бисте чүү боор . бүгү кижи төрелгеенинин човунуң саныныңмунуун бирэ хире хуузун эдеп турар чүрттакчыдыг аварганчыг хоорайжыгаштың чүрттакчылары-дыр бис. Ынчалза-даа бистерге кичээнгей садыг турарын билин тур бис. Делегейниң олимпий комитединиң шиитпири биске ынчангаш ноянчыт чугуза боон турар —деп, Норвегиянын даштыкы херектер министри Т. Столтенберг медегеен. — Делегей рынокунга Олимпий оюнарының марказы—бичин скандинав чүрттү чардан, дыңнадырының эң эки аргазы болур дээрзин хереңгитен бөлүктер саналы турар. Лиллехаммериң чүрттакчыларынга хамаарыштыр чүү чугаалаан болуруй? Олимпий объектилериниң чоогунда чыдар чер участоктарының эзелери чоокку үеде миллионнерлер апаарынга белеткеннин турарлар.

Лиллехаммер боду чогум кандыг черил ол? Анаа чедебергееш, каас-чараш бойдусна болгаш арыг агаарга ыяк кижилер черде хомудаваастар. Хоорайжыгаш боду Мьёса дээр улуг болгаш кышкы хеллдүн эринде турар. Ийе бүрүлүг арга-ыыт-биле бүргеткен даглар оон арыг, оожум суунга чаймынаалыг, кеступ турар.

Хоорай улуг эвес: 20 муң хире чүрттакчылыг. Ынчалза-даа чүрттүн турисчи болгаш спортчу тептериниң бирээзи.

Кылыр ажылдар хей. Ниитизи-биле 2 миллиард кронну (200 миллион хире акшаны) чарыгдаар. Норвегиянга барып турар даштыкы туристер чылдын-на оон дөрт катап хей түүшү киирип турар болганда Олимпиада үеэзинде оруага ораичок хей болур дээрзин экономистер саная турар.

Олимпиада-94-түн төвүүнүн агаар-бойдузун кысказы-биле тайылбырдаарга мынды: февральдың 20-ден март 6-га чедир (Олимпий оюнарының маргыдаалары ол хүннерде эртер) агаар ортумаа-биле 5-6 градус соок турар. Декабрьдан апрелге чедир харның деңнели барык-ла өскөрилбес. Эрткен кыжын Калгарите болганы ышкаш хаак оруунуң хары долуу-биле эрип калбас.

Делегейниң кышкы спортунуң төвү болур дээш ыржым болгаш кедээ Лиллехаммер адны чыл дүргүзүнде белеткеннир. Бо улуг ажылды бүдүрериге бүгү Норвегия анаа дузалажыр.

Дмитрий ВОРОБЬЕВ.
ПМА-ның түскай корр.

Николай КҮНЧҮП.
Тыва АССР-ниң Күрархивиниң ажылдакчызы.

ЧУРУКТАРДА: Адыг-Түлүш Хемчик-оолдуң херек чуруу болгаш оон бодунуң өг-бүлезин-биле тыртырганы.

Фотоларны Ондар ОХЕМЧИК чара хоолгалады.

ЫРААЖЫ ЭЖИМГЕ

Сөөт Кара-кыс МУНЗУКТУУ.
Алдганы Амур ХОЮГБАННЫЛ.

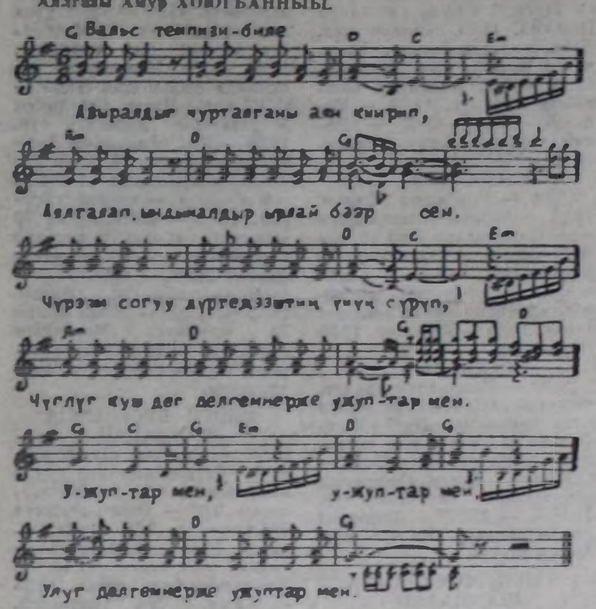

Авыралдыг чүрттаалганы аян киирип,
Алдгаланып, ыдыныалдыр ырлай бөөр сен,
Чүрээн согуу дүргедээштиң үүнү сүрүп,
Чүглүг күш дег делгеннерге ужуптар мен.

Ужуптар мен, ужуптар мен,
Улуг делгеннерге ужуптар мен.

Ыраажының хуулгаазынныг үннериндеи
Ыржым арга, делгем хову өөстүп келир.
Ырак-чоокта хоорай, суурлар оду чайнаар,
Ыдык-бора салгын-биле чаржып орар,
Чаржып орар, чаржып орар.
Сиактап, салгын-биле чаржып орар.
Өөнүүнүнүн ээзи уян үнүн, чечен сөөүт
Өргүн чонга таалал болуп, хей-аът киирди.
Амыдыраа алдын аяан өрү тутказ.
Аян тудуп, тайбың, иштп алган туру.
Алган туру, алган туру.
Амыр тайбың иштп алган туру.

Улустарның чаңчылдары

ОКТЯБРЬ—КУДА ҮЕЗИ

Шоанда болган кол-кол ажылдар доосту бөөргее, октябрьда чаңчыл өөгүлаар улустарның байырлалдары эгелээр.

Улустарның куда эрттирер чаңчылдары аңгы-аңгы.

Россияга шаанда шагда ашакка бөөр душтук кыстың өөрү чыглып келгеш, кежээн өттүр кударанчыг ырлар ырлажыр турган.

Славяннар куда дүжүрер дээнде душтук кыстың одуқозунге барып бараалгаар, олурар орап-савазындан үндүрүп алырын чеппюредиги ол. Болгарларның чаңчылы: эр куда уругнуң олурган орап-савазының одунуң кезүн барып бөлүп уруп алыр, ол дээрге душтук оол чедип көөр дээрзин көргүзүп турар.

Украин улус куда дүжүрерде, хей чылдыг, вогаан бүрүдерлиг сигенин ажыглаар чаңчылдыг. Оон бүрүдери онмас, кыжын хар адаанга бөгүн иогаарара берген чыдар. Оон-биле душтук кыстың бажын болгаш кудага быжырган тускай хлебти квастаар. Чехтер ийи кижи кудук кырынга дугурушкан болза, атак-надай болурунга өөлүүт бүүрел ол деп саная улус-тур.

Куда байырлалдары Тулыск области бот-боттарынга домейлеппес, янзы-бүрү кылдыр эртип турар. Куда эрттиреррде чүгле өг-бүле тудуп турар ооргга, кыска кезээде үттүндүрбес боон артып каар эвес, а оларның кады чүрттап турар суурунуң улустарынга база үттүндүрбес онлагай чүүлдерни бодап тып алырлар. Шуут-ла колхоз шаңнынга-даа куда эрттирер таварылгалар бар. Ооргга, кыска хлеб, дус экиен сүүр, тараа сыны-биле оларны ораай шаап каар, чаа дүжүттүн үрезинин ол аныктарже чажар.

Семипалатинскиде мыңдыг. Өг-бүле тудар аныктар баштай-ла В. И. Ленинге турескаалга чечек садып бараалгаан, хадылыг борбак арыгже хадыын кирер. Эң-не улуг кырган ыяшка чечектерлиг деңтаны баглап каар. Ол дээрге хады ыят дег узун назын ыяшлаарының, а оларның амыдырад-чүртталгазы ыяштың үзү дег улуг чаагай болурунун демиргөн көргүзүп турары ол.

Тбилисиде куда автомашиналары баштай-ла Аас-кежик деп аллеяже пуужуттар. Ону чаа эгленип, куда дүжүрген аныктар тарып олурткан. Өг-бүле тудар аныктар анаа тоорук үвер чиигге бичин ыяшты олурттурлар. Анаа аныктарның иштп фамилиязын, аттарын болгаш куданың болган ай, хүнүн, чылын бижээн турар.

Куда байырлалдарынга арага-дары ажыглаарга, ону үрээр боордан башка, эки чүве үнмес. Сеелгү үеде чер-черде кудаларны арага чок эрттиреринге чаңчыл апар чыдар. Чамдык хоорайларда куда эрттиреринин тускай бюрозу бар. Ында куда байырлалын эрттирер тускай ерээлдерни ангылап турган.

В. МИРОНОВ.
«Ветеран» солунудан.

ОРДЕР ХЕРЕК БЕ АЗЫ БАЖЫҢЧУГУЛА БЕ?

Эргим Мергелдей!

Ыраккы Бай-Тайгада чүрттап орар хей уруглуг не, мен үнүмүү дыңнап, чогуур дузалыг көргүзерим, силерден дилеп ор мен. Моон болгаш өске-даа эштеринден бажың-балгат-биле холбашкан айтырыглары чагаа бижиирин-че мени албадапты.

Баштай бодум дугайым каксы таныштырайн. Мергелдей. Менин Сержи Хертек дээр. 1953 чылдан эгелеп «Тээлиг» совхозка ам 35 чыл дүргүзүнде үзүк-соксаал чок ажылдап келдим. Баштай хову-төлге повардап, оон соонда трактористеп, огород бригадазын удуртуп ажылдап чораан мен. Ам-даа, назыдап кыраан-даа болзумза, картофель, капуста өстүрбүшаан мен. Чеди уруглуг мен, оларны өскен, өг-бүлелиг апаргылаан. Оны иштп Семис-оол Хертек Күш-ажылдың Кызыл Тук орденинин эдилеечизи чораан, каш чыл мурнунда мөчүүн.

Кижиге чүрттаар орап-сава херек болгай. Төрээн совхозумнуң удуртукчуларынга 1976 чылда-ла бажың оочурунга тургузарын дилеп, биддирилгин киирген мен. Шынап-ла, ажы-төлүм-даа өзүп, бажың-балгадымга сыныпастай бергеи.

Оон бөөр хей ve эртп, эргим Мергелдей. Мынчага чедир та чеже биддирилгин киирген мен? Харызы баштай «Чок» турган, оон «Бөөр бис» апаргаи. Амга чедир чүгле ол сөстерни дыңнаан чор мен.

Бо чылын харын совхоз төвүнге туттунган бажынны менээ бөөр кылдыр комиссия шиитпирээн. Кежүн чоруткан кижиниң улуг, делгем бажыңы, ордериң белин холга аткан мен. «Мынча чыл бодап келген күзелим бүткеин ол-дур» кылдыр бодап, өөрүүнүм чүге деңнөөр.

Ынчалза-даа ол бажынче мени киирбестээш турун берген. Ада чайны өттүр эвилиредир шоочалады. Айтырып барып-ла турдум, маадыны келгеен. Оон бир хүн баарымга, чамдык кижилер «50—40 чыл дүргүзүнде ат-сымын алгын, алдарыг ажылчын болуп келдиң, мынчага чүге бажың албаан сен?» — деп, тоолуп-даа турар апаргаи. Ынчан турда-ла бажың хуваар комиссия хүрөлдеваш, ол-да бажыңны менээ бөөр кылдыр шиитпирээш, базаа ордер бижип бергеи.

Ийнги ордер база курут саналы болуп арткан. Совхоз директору турган С. С. Хертектин айтыышкыны-биле өске аныяк ооллга бергеи. Ийи катап ордер хоорга тутсумзаа, бажың чок, хенинг казаанда хевээр артым.

Маңаа чүгле бодум дугайым чугаалаваас мен. Мей мышкаш хей чыл оочурдаан, хей ажы-төлдүт бөөгүн ишчилер базы бар. Барык үжүн чыл малчыннап келгеи, ам пат варыг чыдар Бортаазын Хертек өөнде чүрттавышаан. Совхозка дыка ур повардап келгеи Татьяна Монгуш база уруглары-биле хенинг бажында сынмарлажып орар. Тракторист Михаил Хомушку өскүс дүнмаларын эдертип алган аалдар нееп чораан, ам харын өгленгеш, кат-неелиин бажынында сынмарлажып орар...

Бистин Тээлиде бажынбалгат чедишпес, ол туттунмайн турар, ынчангаш бөөр чүве чок деп бодаарынар чадавас. Ынчалза-даа, ол туттунуп-даа, хостанып-даа турар-дыр ийин. Та чүге чүве, өске кижилер оочур чок олургуланкан боор-дур. Ынчалза-даа, ол-да бажыңны менээ бөөр кылдыр шиитпирээш, базаа ордер бижип бергеи.

Ийнги ордер база курут саналы болуп арткан. Совхоз директору турган С. С. Хертектин айтыышкыны-биле өске аныяк ооллга бергеи. Ийи катап ордер хоорга тутсумзаа, бажың чок, хенинг казаанда хевээр артым.

Маңаа чүгле бодум дугайым чугаалаваас мен. Мей мышкаш хей чыл оочурдаан, хей ажы-төлдүт бөөгүн ишчилер базы бар. Барык үжүн чыл малчыннап келгеи, ам пат варыг чыдар Бортаазын Хертек өөнде чүрттавышаан. Совхозка дыка ур повардап келгеи Татьяна Монгуш база уруглары-биле хенинг бажында сынмарлажып орар. Тракторист Михаил Хомушку өскүс дүнмаларын эдертип алган аалдар нееп чораан, ам харын өгленгеш, кат-неелиин бажынында сынмарлажып орар...

Бистин Тээлиде бажынбалгат чедишпес, ол туттунмайн турар, ынчангаш бөөр чүве чок деп бодаарынар чадавас. Ынчалза-даа, ол туттунуп-даа, хостанып-даа турар-дыр ийин. Та чүге чүве, өске кижилер оочур чок олургуланкан боор-дур. Ынчалза-даа, ол-да бажыңны менээ бөөр кылдыр шиитпирээш, базаа ордер бижип бергеи.

Ийнги ордер база курут саналы болуп арткан. Совхоз директору турган С. С. Хертектин айтыышкыны-биле өске аныяк ооллга бергеи. Ийи катап ордер хоорга тутсумзаа, бажың чок, хенинг казаанда хевээр артым.

Маңаа чүгле бодум дугайым чугаалаваас мен. Мей мышкаш хей чыл оочурдаан, хей ажы-төлдүт бөөгүн ишчилер базы бар. Барык үжүн чыл малчыннап келгеи, ам пат варыг чыдар Бортаазын Хертек өөнде чүрттавышаан. Совхозка дыка ур повардап келгеи Татьяна Монгуш база уруглары-биле хенинг бажында сынмарлажып орар. Тракторист Михаил Хомушку өскүс дүнмаларын эдертип алган аалдар нееп чораан, ам харын өгленгеш, кат-неелиин бажынында сынмарлажып орар...

чаа бажың алган, уруунга база чааны ап бергеи. Хуу бажың база кылып турар. Оон туржуп, ук бухгалтериниң каттааг-чуржаттары база чаа бажыңнар ап турар — оларның оочурдаан турганын мен көрбээн-даа, билбээн-даа кижи-дир мен.

Бистин совхозта бажың үзээрде өлдетиг чаа бар. Кол бухгалтер биле совхоз директору недоо шиитпир үндүрер. Оларны сөзүнге удурлаары чүве бүүгүн Тээлиде тывылбас. Кандыг-даа комиссия күш четпес, партком, профком оларның кара аайында.

Бо бүгүнү алгаш өөрге, бистин совхозумуста эде тургустунуушкун-даа четпээн, ажык-чаңдыг чоруктуг суураа-даа чок чүве-дир. Ону ынчан чедип алырыг, Мергелдей?

Улуг илегел-биле,
Сержи ХЕРТЕК.

ЧАЛГААРАНЧЫГ СУУР

Чоон-Хемчик районнуң Хендергей суурда чоннуң дыштанылгазын, хостуг үеэзин, культура-массалыг, спортчу маргылдаалларны канчаар эрттирип турарының дугайында дуурениг байдалды дыңнатпышаан, ол ажылды эжиждер талазы-биле хемчегин силер чорудуп шыдаар дээрзинге бүзүрээш, бижип олур мен, Мергелдей!

Шынап-ла харын, «Хендергей» совхоз тургустунгандан бөөр он чыл боон турар. Ажыл-агыйының бурунгаар хөгжүдезин-биле деңге чоннуң культурлуг өзүдезин белгеи.

Суурда 1986 чылда Тиндеге хүнүнге турескаатканбайырлал солун болгаш организастыг өрткенин кижи бүрүү ам-даа утпаан. Ону чижек кылдыр, ап болур. Байырлыг митинг соонда өөренникчилериниң шеригжиткен чыскаалы эрткен. Районнуң спортчуларының ход бембүүнге маргылдаалы, мөгелер хүрежи, чыраа, саик аттарының чарыжы болган. Анаа суурлардан тускай командаларны, хоочун, аныяк мөгелерни илередип, тиилекчилерге совхозтуң администрациязы хүндүлеп бижиктерин болгаш тускай өөртүг белектерин байырлыг байдалга тыпсырга, чон адыш часкаашкыныары-биле байыр чедирип турган. Чоннуң хостуг үеэзин чөптүг ажылдаарынга, улуг детимчеин көргүзүннүге, оларның хей-аалын кедүүрүнүге шак-ла кыдыг чижектиг улуг маргылдаалар салдар чедиреи чугаажок.

Ынчалза-даа, эргим Мергелдей, ам бо хүннерде байдал ол үеге деңнөөрге, көнгүс өскөрилген. Суур ажок чалгааранчыг. Сеелгү үеде спортчу кандыг маргылдаа эрттирдиңер деп айтырар болзунарга, кым-даа кандыг-даа маргылдаа эрттирээн дээр. Чоннуң культурлуг дыштанылгазын чөн организастаар айтырыгже совхозтуң администрациязы, кедээ Совет күүскому кичээнгей салбаан турар. Бешин чазаарда совхозта спорт инструкторунуң хүүгүзешин күүсеңир кижи чок.

Аныяктар Хендергейде хей. Оларны эвиледдеп, өөренирлер организастаар чүве болза, кандыг-даа талантылыг кижилер бар. Солунардан ноянчуурга культура—спорт комплексин чер-черлерде ажылдап турары солун боор-дур. А бисте көнгүс. Ол дугайында суурнуң чону билбес дизе частырыг чок. Спорт ажылының дугайында чугаалаан ажыы шуут чок! Тоң багай.

Культура болгаш спорт ажылын Хендергей суурга катап организастаар тургусаас чүве болза, садым-чаланыг талантылыгларның өскүп чиде бөөрү хомуланчыг болгаш хереңгенчиг. Бистиң Хендергейдеи республикага биллингир ыраажылар бар болгай. Оларның соон салгаар аныяктарны өөретпес болза кайын боор.

Негелде кылырга даргаларынас боттарының эргежының ажыглаан, херекке албас таварылгалар турун көөр-дир. Ынчангаш маңаа хамаарыштыр чогуур дузаны көргүзүнүг дилеевис, эргим Мергелдей.

Орлан САТ.
Хендергей дузалал школазының нижизидикчи башкызы.

ЧАА СПОРТ ЗАЛЫ

Каа-Хем районнуң Сут-Бажы суурунуң өөренникчилери, чүрттакчы чону суурунга база бир чаартылга болганын демиргөн. Ортумак школаның эрги бажыңынга немей турган чаа школа тулуунуң ажыглаанга киргеин-биле кады чаа спорт залдың ажыдылыкыны болган.

Чаа спорт залы школага, суурга, районга чоннуң социал хандырылгазының бир чедишкини болган.

Байырлыг ажыдылыкыга киржири-биле школаның, «Совет Тыва» совхозтуң удуртукчулары, районнуң, Кызыл хоорайның, Кызыл районнуң спортчулары болгаш өске-даа валчылар четкилеп келгеннер.

Байырлыг митингиниң школа директору В. Х. Кара-оол ажыткан.

— Школада ажыттынган спорт залы бистиң суурнуң төөгүзүнде чаа арын болур. Моон мурнунда кандыг ийик бис, спорт залдары дилеп, суурлар кезиир турдувус. Ам боттарывыс спорт залдыг болдувус. Чүгле анаа бөлүүт эр болур дээш өөренирчилер-даа, суурнуң спортчулары-даа харысалгалыг болур ужурлуг— деп, суурнуң хоочун спортчузу Сарыг-оол Намдан чугаалаан.

Ажыдылыкыга турескаатканмаргылдаалар эгелээн. Баштай 8 эр, 6 херээжен командалар аразында хол бембүүнүн маргылдаазы желеен. Орай кежээ доозуган спортчу демиселдің түнелиде эр улустан бирги черни Кызыл районнуң «Шамбалыг» совхозунуң спортчулары алган. Ийнги, үшкү черлерни Сут-Бажы, Сарыг-Сеп суурларының командалары үүдешкеи. Херээженнер командаларындан Сут-Бажы суурунуң кыстары тергиндээн, ийнги черге сарыг-сепчилер болган.

Хүрешкеи 32 шилиндек мөгелдеен Кызылдың башкы училищезинин сургуулу Олег Оруспай шүүгеен, үжүүрүнде Сут-Бажы суурунуң мөгеен Валерий Шарайбан болган.

Кара-оол ПАТКИЙ-ООЛ.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымның керектериниң галазы-биле күрүне ко. мөгелиниң типографиязы, Кызыл, Щетинкин биле Краснофлотская кудумчузу, баазы № 1. Редактор В. С. ШАРАВИЙ. ТС—00706.

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 25 вторник № 247 (13847)

1925 чылдан үлезалеттинген.

өртээ 3 көпеек.

ЧЕДИП КЕЛГЕН

Совет уңдуртулганың чалааны-биле Германия Федеративтиг Республиканың Федералдыг канцлери Гельмут Коль октябрь 24-те Москвада чедип келгеи.

Аэродромда ГФР-ниң чазак баштыкы болгаш ооң кадайы СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы Н. И. Рыжков кадайы-биле, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүү, ССРЭ-ниң хаштыкы херектер министри Э. А. Шеварднадзе, СЭКП ТК-ниң Политбюро кежигүүнге кандидат, ССРЭ-ниң камгалал министри Д. Т. Язов, албанның эске-даа кижилери уткуп алган.

* * *

Ол-ла хүн Федералдыг канцлерни уткуурунуң Кремльге ёзулалы болган.

Кремльдиң Улут ордузунуң Георгий залында Г. Кольга болгаш ооң кадайынга СЭКП ТК-ның Чиигүүне секретары, ССРЭ-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы М. С. Горбачев кадайы-биле байыр чедиргеннер.

Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чылынга

СЭКП ТК-НЫҢ КЫЙГЫРЫГЛАРЫ

1. Улуг Октябрьның 71 чылы делгерезин!

2. Чогаадыкчы марксизм-ленинизм өөредиг, совет ниитилелди чаартырының идейлиг үндезини делгерезин!

3. Большевиктерге-ленинчилерге, партияның, дайынның болгаш күш-ажылдың хоочуннарынга алдар!

4. Эштер! СЭКП-ниң XXVII съездизиниң болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин амыдыралга боттандыраал! Революстуг эде тургустунуушкунну чайгылыш чок болдураал!

5. Коммунистер! Социализмни чаартырының чорудулгазынга миллион-миллион кижилерни үлегериң болгаш бүзүрелдиг күжү-биле хаара тудунар!

6. Совет Эвилелиниң ажылчы чоннары! Экономиктиг реформаны боттандырары дээш демисежинер, долу бот-орулга-чарылганы, бот-акшаланыышкынны, аренданы болгаш кооперацияны нептерединер!

7. Ажылчыннар, тараачыннар, интеллигенция! Партияның социал-экономиктиг политиказын, чоннуң амыдыралының байдалын экижидериниче угланыышкынны кызымак болгаш чогаадыкчы күш-ажыл-биле амыдыралга боттандыраал!

8. Совет Эвилелиниң хамаатылары! Ленинчи национал политиканың улуг чаалап алыышкыны — ССРЭ-ниң улустарының акы-дүнмалышкы чоруун быжыглаңар!

9. ССРЭ-ниң хамаатылары! Политиктиг системаның реформазынга, Советтериин ролюн бедидеринге, бистиң амыдыралывыстың бүгү талаларын демократчыдарынга идепкейлин-биле киржиңер!

10. Коммунистер! Советтер чуртунуң хамаатылары! Шыны болгаш ажык-чарлыг чорукту бадыткап тургузуңар, бюрократизмни, чаңгыс черге таптаашкынны болгаш хожуданчай чорукту узутканар!

11. ССРЭ-ниң хамаатылары! Хоойлунуң тергиндели, кижиниң эргезин болгаш хосталгаларын, эрге-чагырганың ат-алдарын бадыткап турар эргехоойлулуг социалистиг күрүнени тургузаалынар!

12. Совет Эвилелиниң хамаатылары! Бойдусту камгалап демисежиңер, хүрээлел камгалаарынга киржиңер!

13. Агроүлетпүр комплекизиниң ажылдакчылары! Чурттакчы чоннуң аъш-чем хандырылгазын үндезини-биле экижидери дээш демисежиңер, ажыл-агый чорударының чаа хевирлерин дидимиби-биле шиңгээдип алыңар!

14. Совет эртемденнер, инженерлер, чогаадыкчылар! Эртем-техниктиг депшилгени, бүдүрүлгени интенсификастаарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидерин дүргедедиңер!

15. Улус өөредилгезиниң ажылдакчылары! Школа реформазын боттандырып чорудуңар, аныяк салгалды амгы үениң билиглери-биле, күш-ажылга чаңчылдар-биле, идейлиг бүзүрелдиг чорук-биле чепсегленер!

16. Кадык камгалал ажылдакчылары! Эмчи дузазының шынарын бедидиңер, кижилерге кичээңгейни болгаш сагыш чованғыр чорукту улгаттырыңар!

17. Литература болгаш уран чүүл ажылдакчылары! Кижиниң угаан-бодал амыдыралын байлакшыдыңар, кижини идепкейлиг хамааты турушка киржизидиңер, эде тургустунуушкун чорудулгазын шын болгаш ханы көргүзүңер!

18. Совет профэвилелдер! Ажылчы чоннуң эргелерин шиитпирлиг болгаш чайгылыш чокка камгалаңар, ажыл-агый чорударының, күш-ажылды организастаарының болгаш аңаа идиг бээрииниң чаа аргаларын нептередирин чедип алыңар!

19. Комсомолчулар! Аныяк оолдар болгаш кыстар! Улуг Лениниң өөредиин шиңгээдип алыңар, ниитилелди революсчу чаартыры дээш идепкейлиг демиселчилериң мурнуку одуруунга турунар!

20. Эде тургустунуушкуннуң идепкейлиг киржикчилери, аныяк салгалдың сагыш чованғыр кижизидикчилери—совет херээженнер делгерезин!

21. Совет дайынчылар! Социалистиг Төрээн чуртту ынаныштыы-биле камгаланар, кызыгаар чок бердинген патриоттар болгаш интернационалчылар болунар!

22. Тайбың болгаш социал депшилге дээш, хосталга болгаш демократия дээш демиселге СЭКП-ниң коммунистиг болгаш ажылчын партиялар-биле, хөй-ниитинин бүгү күштери-биле эп-сеткил каттыштырылгазы быжыглып турар болзун!

23. Социалистиг күрүнелериин улустарынга изиг байыр! Акы-дүнмалышкы чурттарның дем каттыжылгазы быжыглып турар болзун!

24. Делегейниң улустары! Бүзүрежир, бот-боттарын билчир чорукту болгаш кады ажылдажылганы быжыглаңар! Ядролуг айыылдан делегей цивилизациязын камгалап алыыл!

25. Улуг Лениниң ады болгаш херээ чүс-чүс чылдарда чурттап турзун!

ЭКОЛОГИЯГА-ДААА, ЭКОНОМИКАГА-ДААА АЖЫКТЫГ

Бо хүнде бистиң республикада Чехословакиның аъш-чем болгаш соодулга техниказының эртемшинчилел институдунуң төлөөлери келгеи. Делегацияның составында эртем-шинчилел институдунуң директору Ярослав Недела, газ болгаш чавыс температураалыг техниканы ажылдап кылырының технологиязының киллис эргелекчизи Владимир Хра, Праганың одаар үүл институдунуң директору Йозеф Смола, ол институттуң киллис эргелекчизи Богумил Конрад, Градец Кралов хоорайда ЧКП-ның район комитединиң үлетпүр талазы-биле секретары Пётр Байталов, ол шыкаш ССРЭ-ниң Эртемнер Академиязының бедик температураалар институдунуң кадыг одаар үүлдү өрттедириниң болгаш ажылдан кылырының чорудуларының лаборатория эргелекчизи, техниктиг эртемнериң кандидады Игорь Ярославович Толмачёв.

Солунуңу корреспондентизи А. Ховалыгны ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Тывада комплекстиг киллизиниң директорунуң орадакчызы Г. В. Исленьтьев ажылдар-биле танышты-рып, чамдык немелделерин берген.

Делегацияның кежигүү техниктиг эртемнериң кандидады ВЛАДИМИР ХРЭ-биле (орус дылды ол эки билир) интервьюну моон адаанда парладывыс.

— Чугаалап көрүнерем, бир дугаар келген кижиге үү өскертиннер-дир?

— Солун-дур. Мен Москва, Ленинград болгаш еске-даа хоорайларга кээп турган мен. А Сибирге бир дугаар келгеним бо. Тываның бойдузу кайгамчык-тыр. Даглары чараш-сыңдым. Үлетпүр үревээн бойдус, каталттаттынмас өнүр. Бо бүгү кижиниң кичээнгейни хаара туда бээрдир.

Борта келгеш, эртен Енисей кыдыынга маңнажып турган, аза бер часкан бис. Бир кижиден айтырып алган бис. Кайыын келгенивисти билиннааш, аажок алдесиниин көрүп туруп калган. Чуртунда бээр маңнажыр келгени ол бе деп-даа бодаан ышкаш. Кызылдың тураскаалдыг черлериндеи музейге, театрга чордунуус. Театр онзагай-дыр.

— Бодуларының ажылыларының дугайында номчукчуларга соонуургадын көрүмерем.

— Бистиң «Хепос» каттыжышкында ийи эртем-шинчилел институду, он завод кирип турар. Ында ажылдан турар кижилерниң саны 35 мун чедип турар. Коздуунда аъш-чем болгаш химия үлетпүрүнге дериглер кылып турар бис.

— Совет бүдүрүлгелер-биле харылаалыг турган силер бе?

— Эртемнер Академиязының бедик температураалар институду-биле кады ажылдап турар бис. Ол институт Тывада комплекстиг киллистиң саналы-биле хөмүр-дашты газ кылдыр ажылдап кылырының технологиязын сидериниге ажыглаар талазы-биле чугаалажыышкыннарга киржип келдиивис. Амдыында Тывага шакта 10 тонна күчүгүг шеңелде дериглерин тургузарының дугайында чугаа чоруп турар. Түүнелдерге даянып тургаш, хөмүр-дашты галчыдар заводту тудары көрдүүп турар. Дериглиг эштээрин, ажылга белеткээрин кады шинчилеп тургаш, ооң технологиязын ажылдап кыыр. Бистиңде ындыг өскүс кап заводтар бар, эки түүнелдерин берип турар. Ол экологиягa-даа, экономикагa-даа ажыктыг.

Игорь Ярославович Толмачёв ажылыгы чугаазын немеди:

— Хөмүр-даш Тывада энергиязының чангыс доозу болгаш ышталыышкын улуг болуп турар болганда, ук айтырыгны шиитпирлээриниң чангыс оруу — ыш чок хөмүр-дашты бүдүреги болур. Ынчангаш чехословак шеңелде-үлетпүр дериин садып алыр талазыбиле керээни чарар деп турары ол. Ову Сибирь салбыры садып алыр. Чаа дериг газты болгаш кожсебрикетти —ышталбас хөмүр-дашты ажылдап кылыр. Республиканың удуртукчулары бо айтырыгны деткээн.

Владимир Хра:

— Ооң ангыда келир үеде хлеб-булка-ыштаарын, пикону, мороженое кылыр дериглерни, соодукчуларны, сүт продуктуларына чугула хереклеллерни тургузарының, алгы эттеп кылырының, чыжыргава болбаазырадырының дугайында бодаалдарны база солуштувус. Ол перспективтиг айтырыглар болур.

РЕДАКЦИЯДАН: Республика хөмүр-дашты миллион ажыг тоннаны казып тып турар. Казып ап турар хөмүр-даштың 40 хуузу оппа өртемнейи, хоолайлар дамчыштыр агаарже үнүп, кижиниң кадыынга хора чедирип турар. Чүүле кижиниң кадыынга эвес, бүгү долгандыр турар бойдуска. Чаа технологияны ажылдап кылган соонда, чурттакчы чон бажың печкаларынга галты ажыглап турар апаар. Ынчан хөмүр-даш долузу-биле кыыр, агаарже октальышкын эвээжээр. Камналгыг база болур бис — 400 мун хире тонна хөмүр-дашты камнап ап болур.

ЧЕТЧЕ ҮНМЭЭН

Октябрь байыраалының бүдүүзүнде Кызыл хоорайның чурттакчылары эрткен субботада кудумчуларның бок-кузурумун аштап, хоорайны аян-шинчи кирген. Эртенгиниң 9 шак турда, Ленин кудумчузунга көдээниң № 1 профессионал-техниктиг училищезиниң сургуулдары хоодарында шырбыны, хүүрек, дырбаштар туткан үнүдеп келгеннер. Олар боттарының оваанган ажылын ак сеткилдиг күүсеткеннер.

Улуг-Хемниң оң чарыында Абакан аллеязынга Иштики херектер министерствозунуң үжен ажыг ажылдакчылары ыыш олуртурунга идепкейлиг киришкеннер. Олар оңгарларны кастышаан, ыыштарны олурткаш, суттарын каан. Аэропорт баар орукчун чаагайжыдылгазынга хоорай поликлиниказының эмчилери, эмчи сестралары, санитаркалары ажылдаанар. Олар база ыыш олуртурунга улуг-хуузун киргген. Ынчалза-даа хоорайның чурттакчылары боттарының чурттап турар бажыңнарының девискээрин шоолуг аштап четтирипээнер. Ылангыя хоорайның, «Тудут кезектери» комбинадының, «Тыва септелге-тудут» трестиң сес дугаар нөмүр чорудар механизастаттынган колонназының, «Рембыттехниканың» ажылдакчылары боттарының девискээрин аштап, арыглап албаанындан ам бир хүнүү ажылдан эрттирерлер.

Бий-оол СЕДЕН-ХУУРАК.

ТЫВАНЫҢ ЧОНУ ТАНЫЖЫП ТУРАР

«Кызыл тудуг» эргелединиң Анатолий Дмитриевич Воронинге удуртқан бригадазы бот-орулга-чарылга-биле ажылдан турар. Бригаданың ажыл-ишчилери бо чылын 410 мун рубльдиң тудут-монтаж ажылдарын шиңгээдип алыр. Бригаданың мурнунда салдынган сорулганы чедиишкиниг күүседири-биле олар мындыг соціалистиг хүлээлгени алган:

— күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн 4 хуу өстүрер;

— 5 мун салыыг тууйбуну, 1 тонна цементини, 2 кубометр дилиг материалын камнап алыр болгаш «Бедик шынарлыг бригадазы» деп бедик ат дээн демисежир.

Оларның эткен севу ажылхерек-биле карышпайн турар. Бо чылдың эрткен тос айларында 384,5 мун рубльдиң тудут-монтаж ажылын шиңгээдип алган. Моон алгаш коорге, бригаданың тудугжулары чыл[illegible]ның октябрь 15-те күүседиттер арга тургустунуп келген. Олар бо хүннерде 56 аал чурттаар ниити ажыгыг шолу 3480 дөрбелчин метр чурттаала бажыңнының тудуунда кызымак ажылдап турар. Бо чылдың тос айларының планыг онааадазын 44,5 мун рубльге ажыр боттандырган.

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң база ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында ССРЭ Хоойлузунуң төлевилелдери солуунарга парлаттынган соонда бригаданың кежигүннери ол төлевилелдер-биле танышып эгелээн болгаш ону чүүлдүгүнүп, деткип турар.

Маңай-оол ОЮН.

ЧУРУКТА: тудугжулар Мерген Монгуш, Эрес-оол Хертек, Аппа Хеймер-оол төлевилелди танышып турары.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧУГААДАН—БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ

◆ Партияның Бай-Тайга район конференциязындан ◆

Чапсар. Кандыг-даа чапсар үезинде кижилерниң чугаа-сооду ажык болгаш дорт болур. Бо таварылгада база ындыг болду. Ону киирейн.

— Илеткелде чедер-четпестерни киирген-дир. Ол ындыг-даа болур ужурлуг.

— Чедип алган үүлүүвүс бар-дыр. Ооң-биле маргышпас мен. Кол айтырыг — ону канчап чедип алган бис.

— Шынап-ла, але. Канчап чедип алган бис? Мен бодаарымга, кол-ла чүве — кижилерде-дир, оларның харысалгазында, ажыл-агыйжы чоруунда. Чаңгыс сесбиле, кадрларда-дыр.

— Шын. Саналдарда ооң дыныалып турары таварылга эвес-тир. Чамдык чаа үүлдер база бар-дыр...

Баштайгы чапсар аразында конференцияның чамдык киржикчилериниң чугаазы ындыг болган. Ол бодал илеткелге-даа, санал-оналдарга-даа илереттиинген. Шынап-ла, кандыг-даа херекти кижи, ооң арга-мергежили шиитпирлээр болгай. Баштай райкомнуң эде тургустунуушкунга хамаарыштыр, ооң туружундан чаа үүү кылдынганыл кереэли.

Бир дугаарында чүдеп эгелээнил деп айтырыг тургустунуп келир. Шынап-ла, чүдеп эгелээнил?

Партия ажылынга эде тургустунуушкунну баштай-ла партия райкомунуң аппарадыдан, ооң кадрларының ажылындан база бюронуң ажыл - чорудулгазының стиль, методун сайзыраңгайжыдып, партия, хөй-ниити организацияларынга, Советтер болгаш ажыл-агый органнарынга ооң салдарын нептередип, ат-алдарын көдүрериндеи эгелээн. Ылангыя партия райкомунуң бюро, улус депутаттарының районнуң Совединиң күүсүм кежигүннери, ооң киллистериниң эргелекчилери күш-ажылчы коллективтерниң мурнунга отчеттарын берип, ужуражылгаларны эрттирип, чон-биле ажык чугааны кылып келген. Чижээлээрге, СЭКП райкомунуң пленумунга районнуң X партия конференциязынга коммунистиниң берген шүүмчүлелдиг саналдарынга болгаш сүмелериниге дүүштүр организастыг ажылды боттандырып турарының дугайында райком база бюро кежигүү, «Тээли» совхозтуң директору турган С. С. Хертекин, чон ортузунга политика-кижизидилге ажылын күштелдирер дугайында партия райкомунуң секретары Ч. А. Саалының, профэвилелдер ажылынга эде тургустунуушкунну удуртуп турарының талазы-биле агроүлетпүр каттыжыышкыныың ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы К. И. Седиптиң, партия организацияларында партияга хүлээп алыышкынны СЭКП-ниң XXVII съездизиниң негелдерине дүүштүр организастап турарының талазы-биле партия райкомунуң партийжи организастыг киллизиниң эргелекчизи Н. Ч. Монгуштуң отчеттарын дыныаан. Орта берген шүүгүмчүлелдерниң канчаар боттанып турарын шыгыы контрольга алган. Ол дугайын коммунистерге дыныаткан.

Райкомнуң ажылының стиль-методларын чаартыр талазы-биле чамдык ажылдарны ап чоруткан. Райком хуралдар, өөредилгелер, келдириишкиннер, семинарлар эрттирерин докладчалар үеде чорудар кылдыр доктаатган. Ол болгаш еске-даа чаартылгадар күш-ажылчы коллективтерге партийжи салдарны чедирген. Ол дугайын санал берген эштер чөптүүбиле демделеп, ажыл-агый удуртукчуларындан негелдеги күштелдиреринде, сес-биле ажыл-херектин карышпас болурун негээнинер. Бо талазы-биле четпестер партия райкомунуң, ооң тус-тус черлерде организацияларының ажылында бары конференцияга илереттиинген.

Коммунистин ажылга харысалгазының, арын-нүүрүнүн, сес-биле ажыл-херектин карышпазының дугайында, ажыл-агыйжы болур чоруктуң дугайында чугаа конференцияга шыгыы болган. Ол негелделер кошкаарга, хол салдыныш дээрзин санал берген кичээндиргеи. Четпестер, ажылдың стилинге чыдыш чок чорук ол үүлдерниң карышкаандан үнүп кээр дээрзин дараалында чижектерден көрүп болур. Эштги, сүүтү, дүктү бүдүреринде ниити планнары күүсеттинмээн. 1985 чылдың январынды-биле дениизорге, хой, өшкү бажы 5703-ке кудулаан. Эрткен үш чылдарның дургузунда өлүп хораан бүгү малдарның саны 47 мун чедип турар. Сентелге-тудут участогу чурттаалга шөлүн ажыглаага киирериниң планын күүсетпээн. Ындыг янзылыг четпестерниң данызын ооңдаа ынай уламчылап болур. Чүге ындыг болганыл? Ындыг айтырыг чайгаар-ла тургустунуп келир. Ол дээрге кадрлардан негелдеги кошкатканындан, ажылга оларным харысалгазын бедитпээнинден болган дээрзин санал берген эштер чаалаанар. Эшкедеп далашкан хереэ үүү боор, чаанныг чүве боду-ла бүде бөөр дээн хөөнге алдыпканының, аңаа дужактадыпканының чижээ ол. Ооң боттуг түүнел үндүрер апаар. Харысалгалыг участоктарда ажылдап турар коммунистерден үемин, эде тургустунуушкуннуң кол негелдези ол болуп турар. Ону удуртукчулардан, харысалгалыг участоктарда кадрлар, специалистерден конференция негээн. Бо айтырыг талазы-биле райком, ооң бюроозу тодаргай турушту эгелээр ужурлуг. Маңаа коммунистерни дамчыштыр, оларның үлегерлиг, кижизиг мөзүг-шынарын дамчыштыр организакчы, кижизидикчи ажылды райком чорудар. Ынчан ооң политиктиг удуртукчу болур ролю массаларның ортузунга көстүп келир. Амдыында ооң партийжи салдары куду деннелде дээрзин санал берген эштер демделеп, ооң боттуг түүнелди райкомнуң чаа составы үндүрер апаар.

Кандыг-бир сорулганы күүседирде, ону канчаар боттандырарының аргаларын айтыры чугула. Бо негелде партия райкомунуң ажылынга кол черни эгелевейн келгеи. Ол дөгейленчек, бюрократчы чоруктан боттуг, түүнелдиг, эде тургустунуушкуннуң ширинин байдалынче шилчиринин эргежок чугулазын конференция негээн. Айтырыгны тодаргай тургузар, ону шиитпирлээриниң хемчеглерин чиге айтыр. Ол талазы-биле бир чижекти маңаа киирери артык эвес.

Районга 1990 чылда 992 тонна сүүтү бүдүрери планнаттынып турар. Бо чылдың планындан ол 168 тонна хой. Хой эдиин 710 тоннаны, дүктү 65 тоннаны бүдүрер. Кол сорулга ол, ону экономиктиг саналашкынларга, бар курлавырларны барымдаалап тургускан. Ын-

(Төнчүү 2-ге арыада).

СССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ОН БИРГИ ЧЫЫЖЫНЫҢ ОН БИРГИ СЕССИЯЗЫНЫҢ АЖЫТТЫНАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң он бирги чыыжының он бирги сессиязының ажыттынары Кремльдиң Улуг ордузунуң ССРЭ-ниң Дээди Соведениң хуралдаар залында 1988 чылдың октябрь 27-де эртенгинии 10 шакта Эвилел Соведениң болгаш Национаалдар Соведениң каттышкан хуралынга болур.

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ЭВИЛЕЛ СОВЕДИНИҢ БОЛГАШ НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНИҢ ТӨЛЕЭЛЕКЧИЛЕР ЧӨВҮЛЕЛДЕРИНИҢ ХУРАЛЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Дээди Соведениң Эвилел Соведениң болгаш Национаалдар Соведениң Төлээлекчилер чөвүлелдериниң хуралы Кремльде ССРЭ-ниң Дээди Соведениң палаталарының хуралдаар залында даарта, 1988 чылдың октябрь 26-да болур.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң сессиязын чыылдырар дугайында
ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң докладыры болза:

Тыва Автономнуг Совет Социалистиг Республиканың Дээди Соведениң адлыгы чыыжының тоску сессиязын 1988 чылдың ноябрь 25-те Кызыл хоорайга чыылдырар.

Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Даргазы Ч.-Д. ОНДАР.
Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумунуң Секретары В. КАЖИН-ООЛ.

Кызыл хоорай,
1988 чылдың октябрь 24.

* * *

Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң адлыгы чыыжының тоску сессиязына дараазында айтырыгларны киирер деп көргенин Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Президиумуну дыныадып тур:

1. Демократчыдылганың болгаш экономиканы эргелеп башкарарының үнезин реформазының байдалдарында Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң ажылының дугайында отчёт.

2. 1989 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының болгаш 1988 чылда Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планын күүседип турарының дугайында.

3. 1989 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1987 чылда Тыва АССР-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында.

4. Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң депутаттарының соңгулда округтарынга ажылының практикалының дугайында Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Мандат комиссиязының дыныазы.

5. Тыва АССР-ниң Дээди Соведениң Чарлыктарын бадылаар дугайында.

Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш соңгулдалар

ЧУГААДАН—БОТТУГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРЖЕ ШҮГҮМЧҮЛЕЛ—АЖЫЛГА ДЕТКИМЧЕ

(Тоннуг. Эгезе 1-ге арыңда).

дыг болганда ону канчап чедип алырыл? Болдунар бе? Ийе, болдунар, ол көргүзүгну чедип алырда, ыныдыг ажылдарны чорударын тодаратка:

— районда суттаттыг черлерни чоп ажыглап, белогу ковей культураларны хойну тарып, сиген белеткээрнини чаа аргаларын ажыглап турган, мал чеминиң курлавырларын ковудедир, уксаажыдыла ажылының эргежок чугула үндезинин тургузар, саар инек бажын ковудедир сорулга-биле 1990 чылга чедир 750 хунажынны улут инекче шилчидер, саар инекке онаалтыг 1710 кг суттуг саар;

— ажыл-агый бүрүзүнге инек тарыыр пунктуларны тудар, ферма бүрүзүнге шууштурулга системалын ажыглаар, ушмунчуларны клувун саанчылар аразынга нептередир, Ээр-Хавак фермазынга саанчыларны ийи эзлчет-биле ажылдаарын бо чылдан эгелээр;

— чайгаар үнген องт-сигенни 900 га одарларны суттарылгазын эжиждер;

— хой тарып боозадыр пунктулар чоогунга 75 га черге чаңгыс чылдыг үнүштерни тарыыр;

— 1990 чылга чедир 5000 баш хой турар кылдыр оон уксаазын эжиждер, сакманныг аргамы ажыглаар, совхоз бүрүзүнге көжүп чоруур электри хачызы-биле хой кыргыыр бот-оруга-чарылгалыг бригадаларны организастап тургузар, 1989 чылдан эгелеп кадарчыларны арында керээнинче шилчидер, районга 100-үлер клувун организастаар, аргадуржулга солчуру-биле чаа үүлдерни ажыглаарын «төгерик стол» хевирлиг эрттирерин планга киирер, көдээ ажыл-агый институттарынче 5-тен эвээш эвес кижини чылдын-ка өөредип чорударын чедип алыр.

Сорулганы айыткаш, ону чедип алырының аргаларын ыныдыг янзылыг айтып алыры — организакчы ажылдың үүле эгези. Оон күүсеңдезин ында ажылдап турар коммунистерни дамчыштыр, партия организацияларын дамчыштыр чедип алыр апаар. Оон райкомнуң ажылының стили, методтары тодаран, кол-ла чүве — кадрларда, оларны шилюириңде, таарыштыр тургузарында дээрзи илереп келир. Райкомнуң чаа составы ону кол кичээнгейге алыр апаар.

Кандыг-даа ажыл кижиден, кадрлардан хамааржыр. Райком ону канчаар шиитпирдеп келгения? Кадр айтырыы илеткелге кол черни эзлээн. Ону эде тургустуунуушкунуң туружуидан көрген.

Эрткен отчеттуг конференциядан СЭКП райкомунуң 47 кежигүнү, оон чеди кандидаттары болгаш ревизия комиссиязының беш кежигүнү сонгуткан турган. 1986 чылда номенклатурага 181 кадр бактаагаан болза, а бо чылын 117-ге чедиг кызырган, үүгле бо чылын 25 кадр солушкан. Ажылынга харыысалга чогу дээш 10 кижини хемчег ап, ажылындан хостаан. Шынгыы доңгуттурбушаан, учет карточказынче киир бижиттиргениниң аразында «Бай-Тал» совхозтуң мал эмчилери Александра Салчак, Вера Калдар-оол, «Тээли» совхозтуң кол агроному турган Данов Монгуш, райпо баштаар черинің даргазы Киров Чамбый-оол болгаш өскелер-даа бар. «Тээли» совхозтуң директору турган Серекей Хертек партия шугумуныг-биле хемчет алыскан. Ол чүүү көргүзүп турарыл, ону СЭКП райкомунуң бюросунуң, оон аппарадының эде тургустуунуушкуну, эки ажылы кылдыр саная болбас. Кадрлар-биле ажылды үүгле хемчет онаары-биле сегидип ап шыдавас бис. Ынчангаш кадрларны чагыт сургаары, детиимни, билбээн үүүлдерин айтып бөөрн, кижизидери болгаш өөреңнери чугула. Маная демократчыдылганы, ажык-чарлыг чоруулу чоп ажыглаары чугула. Ынды турбуже, ыныда хажыдыышкын, дөргүл-төрел, чер-чурт тыртар чорук барын санал берген коммунистер шүгүмчүлеп турду. Оларның саналдарындан чамдык үүлдерни киирейн.

Б. О. ХОМУШКУ, «Мурнакчы» совхозтуң партком секретары: — Кадрларны ынай-бөөр солуштурар чорук кончут хөй-дүр. Үш чыл ажылдан келгеш, эскерген бир үүлүм ол. Оларның ажылдаар база чурттаарынга таарымчалыг байдалды тургускаш, овардан негелдени күштелдирер болза эки.

С. Д. МАНДАЙ, «Бай-Тал» совхозтуң малчыны: — Кедээ ажыл-агый специалистеринден негелдени күштелдирери чугула деп бодаар мен, оларның ажылын кижи көрзе. «Даш көжээлер» дег олурары черле таарышпас деп бодаар мен. Тускай эртемин херек кырыынга көргүзер херек.

Э. М. ИЖИ, райкүүкомнуң иштики херектер киздизинің начальниги: — Милиция ажылдакчыларын чаңгыс черге үр ажылдатпас болза эки деп бодаар мен. Чаңгыс черге үр ажылдаарга, оон эки чүве үнмес-тир. Дөргүл-төрел тыртыжар чорукче шилчий бөөр-дир. Кандыг-даа херек базыртына бөөр аан.

Е. Ш. САТ, районо эргелекчизи: —Кадрлар дугайын каш-даа кижи чугаалады. Ол кончут чугула айтыыр. Кадрлар кайыын үнерил? Школадан. Ындыг болганда башкыларга негелдени күштелдирзе чогуур. Ажылдан үндүргген кижилерни школаже «сыгаар» чорукту болдурбас херек.

Н. Х. ХЕРТЕК, районуң тоо эмнелгезинде партия организациязының секретары: — Ужуру болза биске 38 эмчи ажылдаан турар ужуруут, а бөгүнде үүгле 18 кижи ажылдап турар. Кадрларны бисте чедишпейн турарын ол көргүзүп турар. Кадрлар-биле ажылды партия райкому кончут четпес чорудуп келген деп саная мен.

Ю. Ш. САЛЧАК, «Кызыл-Даг» совхозтуң партком секретары: —Бо чылдың тос айларының дургузунда 828 мал совхозка хораан. Ол үүл? Ажылга эң-ие харыысалга чок, кижилерден, тускай эртемнигдерден негелде чок чорук ол деп бодаар мен. Специалистер экономиктиг өөредилгени малчыннар ортузунга чорудар болза эки. Үеден чыдып каап турар-дыр бис. Ылаңгыя аренда дугайын боттарывыс билбейн чыткаш, аренда керээзи-биле ажылда деп канчап чугаалаар бис.

Чамдык саналдарының кадр айтырызына хамаарышкан кол утказын ап, доңчулап бөөр-биле шанактыг аттыг Кошкар-Арт тайгазынче үнүштүм.

Ынчалза-даа коммунистер ону хүлээп албаан, хуралга үнген шүгүмчүлүүлер, саналдардан түнней үмдүрүп, чаа ёзу-биле ажылдаарын дааскан. Ол даалганы күүседир ужурлуг мен.

Чаа тургустунган каттыжыышкының мурнунда улут сорулгалар бар. Эң колу — чонга коммунал ачы-дузазын эжиждери, кижилерни хандырылгазынче кичээнгейни амдаа күштелдирери болур. Бо талазы-биле кылыр үүлдеринис хой. Аңаа коммунистериңиг шыңгыы хөделиишкиннери, оларның хүүда үлегери чугула болуп турар. Партия кежигүү кижинин харыысалгазының дугайында СЭКП-ниң XXVII съездинин материалдарында, партия ТК-ның оон дараазындағы болган Пленумларының шиитпирлериндە болгаш партийным XIX Бүтүн-эвилел конференциязының айтышкынында тодаргай чугаалап турар. Партбюро ол негелделер өскүтүүр ажылдаар ужурлуг деп билип турар мен. Ынчан эде тургустунуушкун хандырыныр.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, чидиг шүгүмчүлеалдың, ажык чуваның байдалынга болган бо хуралга үнген шүгүмчүлеалер болгаш саналдар бистің ажылывыска улут детимчени берген.

Тываның чурттаалга-коммунал ажыл-агый девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының (мурнунда Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу турган) партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга партбюро секретарынга И. Г. Калининиң коммунистер соңгун алган.

Иван Гаврилович — коммунал ажыл-агыйның хоочун ажылдакчызы, соолгу беш чылда үк организацияның коммунистерни удуртуп келген, бо удаада база секретарьга соңгудуп алган. Бистің корреспондентивис Д. Чыдым үк хурал эрткен соонда И. Г. Калинин-биле ужуражып, хуралдың канчаар эрткенин сонуургаан. Оларның беседазын моон адаанда вараадывыс.

— Эрткен отчёттуг чылдың онзагай талазы чүл? Ону илеткелге канчаар көргүстүнер, Иван Гаврилович?

— Экономиктиг чаа байдалдарның негелдезин ёзугаар министерствону девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкыны кылдыр эде тургуская боордан башка онза өскерилгелер бистің амыдыралывыска болбаан. Ол эде тургустунуушкунуң түнелиинде артык эвеволар ап катдынган. Ону каттыжыышкының бүгү ишчилери деткээн. Бо айтырыгны шиитпирлеп турар үеде хажмызынга артар кижи чок болган дээрзин чугаалаар апаар. Бистің бүдүрүлгелериністің экономиктиг болгаш социал айтырыглары, эде тургустунуушкунуң салым-хуузу дээш ишчидериниң сагыш салыы турары илдеп болган. Ону харын онзагай деп демдеглээр апаар. Долу бот-оруга-чарылгаже шилчилгениң база министерствону эде тургузарының айтырыгларынга изиг маргылдаалар, дискуссиялар тургулаая. Партийжи болгаш ажыл-агый-жы удуртулгага чагырыы дужаар стильди чайладыры, ындыг чоруктуң өйү эрткениң коммунистер-даа, кежигүн эвес эштер-даа тергини эки билип турар. Отчеттуг үениң дургузунда бис бүгү ажыл-херекти ажык-чарлыг шиитпирлээрни, бүгү үүлүге үнелелди партийжи туруштан бөөрни орааладышкан бис. Ол талазы-биле чедимче чок үүлдер тургулаан, ынчалза-даа ойта душпээн бис.

Бо бүгү үүлдерни илеткелге чугаалап, чамдык чижектер-биле бадыткадым-даа. Ылаңгыя күш-ажылдың сагыга-чурумунга ажыы-биле доктаагаан мен. Чыл эгезинде сагыга-чурумну эжиждер дээш шимченгир ажылдап эгелээн улус бис. Оон чоорту ол сулараан. Оон чижээн «Водоканал» эргелелиндеи көрээли: эрткен чылын ол черден эзириктер сергедир черге чаңгыс кижи киргеи болза, бо чылын 10 четкен. Оон-биле холбаштыр прогул кылыр чоруктар база өскен.

Оон чылдагаанын хурал бүдүүзүнде сайгарып турган бис. Сагыга-чурумну быжыглаары дээш олче үнүүшкүннер база организастаан. Эртенгиниң сес шакта аттыг, шанактыг аныяктар чыглып келген. 42 кижи болдувус. Мен дөртку белүкте кирдим. Машина-биле чоруур кылдыр көрген ,белүк ырак аалдарже аттаныпты. А бис шанактыг үш аттка олурупкаш, өшкү кадарчызы Назытайның аалынга келдивис. Повар кызыгысты өгге арттырып кааш, көржен коптарын кириптивис. Чамдык улус хүүрек-биле базып турда, өскелеривис дажып, шанактыг аттар-биле чүткүдүп тур бис. Оон соонда зттеп, мүннеп алгаш, бичии дыштангаш, дагдан чуңгуладывыс-даа. Кежээликтей ырлашпыпаан, кудургайны куду аттарның челиживиле чаныптывыс. А кежээ клубка дыштанылга кежээзи болган чүве. Шупту аңаа чыыдывыс. Ажыл-иш соонда, сагыш амыр дыштанырга магалыг-ла болгай.

Бергелерге торулбайн

Дакзыны көрүп олурарыма, тудут бригадазынга кыжын 36, чайын 22 кижи доктаамал ажылдап тургандыр. Оон ажылын Георгий Полуэктов удуртуп турган. Колхоз-даа даргалап турган Кижи ол. Шимченгир, чугаакыр-даа кижи. Ажыл хуваалдазын эртен-не аас-биле чарлаптар чаныт. Кажан ол Ак-Довуракче ажылдай бөөрге, бригаданы Данчай-оол Оюн баштай берген. Оон ажыы-чаңы, хөделиишкиниери Полуэктовтан өске. Тудугжуларның кала ажылдаарын тускай кыдыраашка демдеглеп алган болур. Тудугжуларже баарда, шоодайга эзтти, хлебти суккаш, ажыкка дергилеп алыр. Кышкы үеде тудут ыяжы белеткээринче онза кичээнгей салыр кижи. Мени көрген: «Сулде бо, дуннам, хөй ыяш белеткеп албас болза, чайын бергедээр бис»—деп чагыыр. Тойлук, Кошкар-Арт, Суглут-Хем тайгаларынга чыл самында-ла 1800—2500 кубометр ыяшты хол хирээзи-биле белеткеп ап турдувус.

Трактор-биле ыяш үндүр сөөртүүнге Ондар Мандар-оол, Виктор Абрамов — шалыпчылар. Олар 3 километр черде хүнде 50—60 кубометр ыяшты үндүр сөөртүп турдуг. Аңаа эң чугула чүве — трос боор чүве. Ону Колпаков дарган ой-шаанда кылып каар кижи. Ыяш сөөртүр чолаачылар Кыргыс Дембрел, Доктуту Комгар кеззеде өр-хөйлер! А ыяш үдүрүкчүлери хүнзедир ажылдааш, туруптарлар. Сыгыр даң бажында оларны чолаачылар оттуруптар. Звено удуртукчузу Анай-оол Бай-Кара: «Туру-даар!»—деп командылаптар. Ажыл катап-ла эгелээр. Ам каш-каш он чылдар эрте бергенде бодап орарымга, черле уйгу чок чолаачылар турган-дыр. Та кажан удуп турган улус ийик? «Тудугжулар олунган, тайганың маадырлары бис»—деп баштактанып улус. Олдаа чоп боор ол. Суглут-Хемниң Хөлчүкче күш-хүнезиниивис аттарга чудургеш, чадаг кылаштажып, чурттаар бажыңнарны, ыяш белеткээр орукту аштапарылап турдувус. Чайын ыяш сөөртүр орукту чолаачы Дембрелдиң, тудугжулар Дидар-оол Ондарың, Ортун-оол Чолдак-Ойнун саналы-биле Суглут-Хем унуп куду дескилеп кылгаш, бичии 5 ковуругну-даа кылдывыс. Чай дургузунда хүүрек, баалы, хирээ, кускун-хөй дугужуларже баарда, шоодайга эзтти, хлебти суккаш, аттка дергилеп алыр. Кышкы үеде тудут ыяжы белеткээринче онза кичээнгей салыр кижи. Мени көрген: «Сулде бо, дуннам, хөй ыяш белеткеп албас болза, чайын бергедээр бис»—деп чагыыр. Тойлук, Кошкар-Арт, Суглут-Хем тайгаларынга чыл самында-ла 1800—2500 кубометр ыяшты хол хирээзи-биле белеткеп ап турдувус.

Трактор-биле ыяш үндүр сөөртүүнге Ондар Мандар-оол, Виктор Абрамов — шалыпчылар. Олар 3 километр черде хүнде 50—60 кубометр ыяшты үндүр сөөртүп турдуг. Аңаа эң чугула чүве — трос боор чүве. Ону Колпаков дарган ой-шаанда кылып каар кижи. Ыяш сөөртүр чолаачылар Кыргыс Дембрел, Доктуту Комгар кеззеде өр-хөйлер! А ыяш үдүрүкчүлери хүнзедир ажылдааш, туруптарлар. Сыгыр даң бажында оларны чолаачылар оттуруптар. Звено удуртукчузу Анай-оол Бай-Кара: «Туру-даар!»—деп командылаптар. Ажыл катап-ла эгелээр. Ам каш-каш он чылдар эрте бергенде бодап орарымга, черле уйгу чок чолаачылар турган-дыр. Та кажан удуп турган улус ийик? «Тудугжулар олунган, тайганың маадырлары бис»—деп баштактанып улус. Олдаа чоп боор ол. Суглут-Хемниң Хөлчүкче күш-хүнезиниивис аттарга чудургеш, чадаг кылаштажып, чурттаар бажыңнарны, ыяш белеткээр орукту аштапарылап турдувус. Чайын ыяш сөөртүр орукту чолаачы Дембрелдиң, тудугжулар Дидар-оол Ондарың, Ортун-оол Чолдак-Ойнун саналы-биле Суглут-Хем унуп куду дескилеп кылгаш, бичии 5 ковуругну-даа кылдывыс. Чай дургузунда хүүрек, баалы, хирээ, кускун-хөй

Тываның чурттаалга-коммунал ажыл-агый девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынының (мурнунда Чурттаалга-коммунал ажыл-агый министерствозу турган) партия организациязының отчёт-соңгулдалыг хуралынга партбюро секретарынга И. Г. Калининиң коммунистер соңгун алган.

Иван Гаврилович — коммунал ажыл-агыйның хоочун ажылдакчызы, соолгу беш чылда үк организацияның коммунистерни удуртуп келген, бо удаада база секретарьга соңгудуп алган. Бистің корреспондентивис Д. Чыдым үк хурал эрткен соонда И. Г. Калинин-биле ужуражып, хуралдың канчаар эрткенин сонуургаан. Оларның беседазын моон адаанда вараадывыс.

— Эрткен отчёттуг чылдың онзагай талазы чүл? Ону илеткелге канчаар көргүстүнер, Иван Гаврилович?

— Экономиктиг чаа байдалдарның негелдезин ёзугаар министерствону девискээр-бүдүрүлге каттыжыышкынны кылдыр эде тургуская боордан башка онза өскерилгелер бистің амыдыралывыска болбаан. Ол эде тургустунуушкунуң түнелиинде артык эвеволар ап катдынган. Ону каттыжыышкының бүгү ишчилери деткээн. Бо айтырыгны шиитпирлеп турар үеде хажмызынга артар кижи чок болган дээрзин чугаалаар апаар. Бистің бүдүрүлгелериністің экономиктиг болгаш социал айтырыглары, эде тургустунуушкунуң салым-хуузу дээш ишчидериниң сагыш салыы турары илдеп болган. Ону харын онзагай деп демдеглээр апаар. Долу бот-оруга-чарылгаже шилчилгениң база министерствону эде тургузарының айтырыгларынга изиг маргылдаалар, дискуссиялар тургулаая. Партийжи болгаш ажыл-агыйжы удуртулгага чагырыы дужаар стильди чайладыры, ындыг чоруктуң өйү эрткениң коммунистер-даа, кежигүн эвес эштер-даа тергини эки билип турар. Отчеттуг үениң дургузунда бис бүгү ажыл-херекти ажык-чарлыг шиитпирлээрни, бүгү үүлүге үнелелди партийжи туруштан бөөрни орааладышкан бис. Ол талазы-биле чедимче чок үүлдер тургулаан, ынчалза-даа ойта душпээн бис.

Бо бүгү үүлдерни илеткелге чугаалап, чамдык чижектер-биле бадыткадым-даа. Ылаңгыя күш-ажылдың сагыга-чурумунга ажыы-биле доктаагаан мен. Чыл эгезинде сагыга-чурумну эжиждер дээш шимченгир ажылдап эгелээн улус бис. Оон чоорту ол сулараан. Оон чижээн «Водоканал» эргелелиндеи көрээли: эрткен чылын ол черден эзириктер сергедир черге чаңгыс кижи киргеи болза, бо чылын 10 четкен. Оон-биле холбаштыр прогул кылыр чоруктар база өскен.

Оон чылдагаанын хурал бүдүүзүнде сайгарып турган бис. Сагыга-чурумну быжыглаары дээш олче үнүүшкүннер база организастаан. Эртенгиниң сес шакта аттыг, шанактыг аныяктар чыглып келген. 42 кижи болдувус. Мен дөртку белүкте кирдим. Машина-биле чоруур кылдыр көргеи ,белүк ырак аалдарже аттаныпты. А бис шанактыг үш аттка олурупкаш, өшкү кадарчызы Назытайның аалынга келдивис. Повар кызыгысты өгге арттырып кааш, көржен коптарын кириптивис. Чамдык улус хүүрек-биле базып турда, өскелеривис дажып, шанактыг аттар-биле чүткүдүп тур бис. Оон соонда зттеп, мүннеп алгаш, бичии дыштангаш, дагдан чуңгуладывыс-даа. Кежээликтей ырлашпыпаан, кудургайны куду аттарның челиживиле чаныптывыс. А кежээ клубка дыштанылга кежээзи болган чүве. Шупту аңаа чыыдывыс. Ажыл-иш соонда, сагыш амыр дыштанырга магалыг-ла болгай.

Бергелерге торулбайн

Дакзыны көрүп олурарыма, тудут бригадазынга кыжын 36, чайын 22 кижи доктаамал ажылдап тургандыр. Оон ажылын Георгий Полуэктов удуртуп турган. Колхоз-даа даргалап турган Кижи ол. Шимченгир, чугаакыр-даа кижи. Ажыл хуваалдазын эртен-не аас-биле чарлаптар чаныт. Кажан ол Ак-Довуракче ажылдай бөөрге, бригаданы Данчай-оол Оюн баштай берген. Оон ажыы-чаңы, хөделиишкиниери Полуэктовтан өске. Тудугжуларның кала ажылдаарын тускай кыдыраашка демдеглеп алган болур. Тудугжуларже баарда, шоодайга эзтти, хлебти суккаш, аттка дергилеп алыр. Кышкы үеде тудут ыяжы белеткээринче онза кичээнгей салыр кижи. Мени көрген: «Сулде бо, дуннам, хөй ыяш белеткеп албас болза, чайын бергедээр бис»—деп чагыыр. Тойлук, Кошкар-Арт, Суглут-Хем тайгаларынга чыл самында-ла 1800—2500 кубометр ыяшты хол хирээзи-биле белеткеп ап турдувус.

Трактор-биле ыяш үндүр сөөртүүнге Ондар Мандар-оол, Виктор Абрамов — шалыпчылар. Олар 3 километр черде хүнде 50—60 кубометр ыяшты үндүр сөөртүп турдуг. Аңаа эң чугула чүве — трос боор чүве. Ону Колпаков дарган ой-шаанда кылып каар кижи. Ыяш сөөртүр чолаачылар Кыргыс Дембрел, Доктуту Комгар кеззеде өр-хөйлер! А ыяш үдүрүкчүлери хүнзедир ажылдааш, туруптарлар. Сыгыр даң бажында оларны чолаачылар оттуруптар. Звено удуртукчузу Анай-оол Бай-Кара: «Туру-даар!»—деп командылаптар. Ажыл катап-ла эгелээр. Ам каш-каш он чылдар эрте бергенде бодап орарымга, черле уйгу чок чолаачылар турган-дыр. Та кажан удуп турган улус ийик? «Тудугжулар олунган, тайганың маадырлары бис»—деп баштактанып улус. Олдаа чоп боор ол. Суглут-Хемниң Хөлчүкче күш-хүнезиниивис аттарга чудургеш, чадаг кылаштажып, чурттаар бажыңнарны, ыяш белеткээр орукту аштапарылап турдувус. Чайын ыяш сөөртүр орукту чолаачы Дембрелдиң, тудугжулар Дидар-оол Ондарың, Ортун-оол Чолдак-Ойнун саналы-биле Суглут-Хем унуп куду дескилеп кылгаш, бичии 5 ковуругну-даа кылдывыс. Чай дургузунда хүүрек, баалы, хирээ, кускун-хөй

Комсомолдуң 70 чылынга

ЭРГИ КЫДЫРААШТАН ОДУРУГЛАР

Болуп каан документтилерни өрвылдан бир кыдыраап тып алгаш, сонуургап көре бөөрүнге, кижилер аттары бижип каан болду. 20 чыл бурунгаар тудутта үүгчүктеп тургаш, демдеглелдер кылып турган кыдыраажыы болду. Ону ажып көрүп олурарыма, эрткен чылдар сагышка киреп келди. Комсомолдуң чеден чылының бүдүүзүнде ол чеден чамдык үүлдерни мадаа чугаалаанган турар мен.

Колхозка киргениим

Ынчан 1957 чыл чүве. Декабрь ай. Важын чанында доруг аът тур. «Бажында колхоз даргазы келди»—деп, авам мындыг. Чугаалажып көзривиске, дарга мени тудут учетчигинге ажылдадыр дээш дутуржуп чораан болду. Чөпшээрештим. Чоруптарда, Алексей Артемьевич Дежиев бидиринишкин ажиларын мекээ сагындырды. Даартазында чеде бердим. Дарга менээ саазын бижик тутсунту. Көөрүмге, аът, ээр, чүгей, чаа шанак бөөр дугайында чөпшээрел болду. Бир хонгаанда аът ажаакчызы Хирлит-оолдан, склад эргелекчизи Дуваадан аът, чаа шанак, ээр, чүгенни-даа алдым.

Колхоз даргазы мээн биллиришкиним номчаан соонда, айтырыглар шуужа-ла берди. Хөй-ле айтырыглар салган. Биллир хирем-биле харыылагыладым. «Ажылга чедиг кандыг сеш?» — деп айтырарга: «Чайын сигенге, күзүн колдуунда-ла арбуз ажаалдазынга ажылдап турдум. Кара ажылга шору мен» — деп харыылаан мен. Оон соонда саналдар эрлээн. Маклаков турун кежгеш, чаа-ла он тос харлыг кижи-дир учетчиктеп ажылдазын харыы, ажырбас ыйнаан дигеш, колхозка мени хүлээп алыры, дузаламчы кылдыр 260 рубльди бөөрни саналдады. Ону Оттук-Даш фермазының эргелекчизи Байкара Ирбижей, школа директору Шагдыр деткиди. Колхозка 1957 чылдың декабрь 20-де шак ынчаар кирдим.

Даартазында фермадан докурган сүт чөпшээрелин алгаш, тудугжуларга чедирери-биле шанактыг аттыг Кошкар-Арт тайгазынче үнүштүм.

Тураскаадып адаан

1941 чылдың июнь айның 22-де ТАР-ның X Улуг хуралы Кызылга ажыттынган. Ол хуралга турасскаадып, бистің колхозувусту «X Улуг хурал» кылдыр адаан. Баян-Колдан дайынче аттанганнар база бар. Оларның биразын С. Байкара дайын шолунге маадырлыы-биле өлгеи. Араттар Демчи Оюн, Балдан Кыргыс, Маастай Монгуш, Шаанаа Байкара, Чүдүм-оол Түлүш болгаш оон-даа өскелер фронтута хөй белекти бергеи.

Ол чылдарда колхозка киреп кижилер мал-маганын, терге-шанаан салгаш кирип турган. Ынчан 20 хире өреге киргеи. Ажылдап шыдавас назылыг кижи—40. Колхозка 20 чылгы, 44 баш инек, 310 хой санаттынып турган. Бо бүгү үүлдү аныяктарга солун болзун дээш бижип турар болганымда, колхозтуң баштайгы даргазы Ефим Гурков, улуг бухгалтер—Пётр Николаев турган дээрзин чугаалаар бодап турар мен. Араттар Баян-Далай Ховалыг, Биче-кыс Ховалыг, Багай-оол Байкара болгаш оондаа өскелер чоорту колхозка киргеннер.

Комсомолчу отчугаш-биле

Дыдыраш Байыр-оол колхозтуң комсомол комитедин соруктут-ла удуртуп турду. Аныяктарның идепкейлиин ынчан көрген болзунарза, кижиниң хөй-ашы чайгаар көдүрүүр чүве болгай. Комсомолчу чыдарымда комсомолдуң 40 чылынга уткуй болган хүннерге киржир аас-кежиктиг болган мен. Ол хүннерде «Бир эвес комсомолчу болзукза, адыгны ажыл-херек-биле бадыткал»—деп кыйгырыглыг хурал эрткен чүве. Малчыннарга шеф дузазын чедирер-биле шанактыг аттыг Кошкар-Арт тайгазынче үнүштүм.

Тураскаадып адаан

1941 чылдың июнь айның 22-де ТАР-ның X Улуг хуралы Кызылга ажыттынган. Ол хуралга турасскаадып, бистің колхозувусту «X Улуг хурал» кылдыр адаан. Баян-Колдан дайынче аттанганнар база бар. Оларның биразын С. Байкара дайын шолунге маадырлыы-биле өлгеи. Араттар Демчи Оюн, Балдан Кыргыс, Маастай Монгуш, Шаанаа Байкара, Чүдүм-оол Түлүш болгаш оон-даа өскелер фронтута хөй белекти бергеи.

Ол чылдарда колхозка киреп кижилер мал-маганын, терге-шанаан салгаш кирип турган. Ынчан 20 хире өреге киргеи. Ажылдап шыдавас назылыг кижи—40. Колхозка 20 чылгы, 44 баш инек, 310 хой санаттынып турган. Бо бүгү үүлдү аныяктарга солун болзун дээш бижип турар болганымда, колхозтуң баштайгы даргазы Ефим Гурков, улуг бухгалтер—Пётр Николаев турган дээрзин чугаалаар бодап турар мен. Араттар Баян-Далай Ховалыг, Биче-кыс Ховалыг, Багай-оол Байкара болгаш оондаа өскелер чоорту колхозка киргеннер.

ПРОФЭВИЛЕЛДЕР БОЛГАШ ЗАБАСТОВКА КЫЛЫР ЭРГЕ

«Забастовка кылырынга хамаарыштаныр ССРЭ-де өскерилип турарының дугайында» медээни скандинав солунналарга чоокта чаа парлаан. Ону силерниг чугаалаарга үнделиг бижээн болду. А «Кансан уутисет» деп солун шуут-ла: «Совет Эвилелиниг забастовка кылыр болур аргазы» турган деп турар дээрзин бижээн. Ол бүгү херек кырында мындыг бе?» ВЦСПС-тиң даргазы Степан Алексеевич ШАЛАЕВ-биле моон беседаны мындыг айтырыгдан эгелээн.

— Мурманскиниг болгаш Саарселькиниг (Финляндия) болган совет-финляндь профэвилелдериниң эдлчеглиг ужуражыышкынында финн журналистер-биле беседалаштым кыын чүве. Ол дугайында медээ парлаганы арынарынга чыыттынган, а солун бүрүзү ону аксы-аксы утказыг кылдыр парлаан. Ынчалза-даа ССРЭ-де болуп турар эде тургустунуушкун-биле холбашкан дыка хөй айтырыгларны аңаа чугаалажып турувуста, оларның аразында забастовкаларга хамаарыштыг бир айтырыг салдынган турда, ол айтырыг парлаганын кичээнгейлиин тевуште баргаа болзан ол дугайында түүлдүн бөөрн эгези апаргаи. Аңаа моон чугаалаан түүлдериниң чамдыымының утказын олар соора билген болганда, аңаа тайылбыр бөөрн чугула деп санап турар мен.

Совет хоойлуудулга моон мурнунда-даа, ам-даа забастовкаларны хорулаан-даа, хорулаан-даа турар дээрзинден эгелээли. Ажылчыннарының чамдыын болуктериниң азы бүдүрүлгелериниң администрация-биле аразында күш-ажылчы черүүдээлери-биле холбашкан алзын каш забастовкалар сеелгу үеде болгулаан. Ол ховар таварылга болза-даа, забастовкалар болгулаан.

— Оларга профэвилелдериниң хамаарылгазы кандыг болганыл?

— Бирээде, забастовкаларны хоойлу ёзугаар хорулаанда-аа болза, оларны чурумга таварыр чорук деп саналгайн турар бис. Социалистиг системада бүдүрүлгелер күрүнеге, бүгү улуска хамаарыжыр болганда, бот-боттарының аразында хамаарылгаларны забастовка мишкаш хевир-биле шиитпирлээр дээр болза, оон түүнелиг түс капиталга эвес, а бүгү ниитилелге, оон иштинде коллективке экономиктиг каражага таварыштырар. Ылаңгыя бүдүрүлгелер бот-оруга-чарылгаже болгаш бот-актааланыышкынче шилчээн азы шилчип турар бо үеде ажыл соксатканындан карылгалар күш-ажылчы коллективтерге аар карааа болур.

Кишинёвка хоорей автобустарының чолаачыларының хөнертен ажылче үнерин өйтаваанын финн журналистерге чижек кылдыр чугаалаан кижи мен. Ол чолаачылар айна алыр шалының беш үүс рубль чедир өстүрерин негээн (оларның шалының айна 340 рубль, ынчангаш чуртта шалындан ортумаа-биле 1,6 катан улут.— Ю. К.). Эртен автобус доктаар черлерге келгеи улус чүү-даа билип чадаалыар: олар үүгле заводтарже азы контораларже эвес, а эмнелгелерже, вокзалдарже, аэропорттарже чоруур ужуруулар, а автобустар чок болган. Чолаачылар боттарының профэвилел комитединге безин дыннадыр кагбайн забастовкалаан, 1988 чылда бүгү коллективтиг бадылаа аңаны күш-ажылчы кереэ ёзугаар ажылдап турарындаа, ында күш-ажыңды төлээринің чурумун көргеннинда олар тоомчага албаан. Администрация ол керээниң чурумун үреевээнин демдеглеп каалы.

Оон-даа өске чамдык черүүдээлери адан болур турган мен. ВЦСПС, бистің профэвилелдер мындыг забастовкаларга удур туржуп турар. Күш-ажылчы кандыг дугуржулгаларны үрээнде, оларны кандыг хевирлиг көргенинің соонда ажылды соксадырын болдуруп болурун көрүп турар мындыг эрге-хоойлуну ажылдап кылыры чугула деп санап турар бис. Мен бодаарымга, эрге-хоойлу күрүнеенинге мындыг черүүдээлерни эрге-хоойлу ёзугаар тавармытырар ужуруут болгай.

— Өскээр чугаалаарга, хоойлуудулга антыларын ажылдап кылырының дугайында чугаа чоруп турар шиг ажыыл?

— Ийе, шак-ла мындыг. Чижээлээрге, күш-ажылчы черүүдээлер дугайында хоойлуудулгага чүгле ажылчыннарны администрация-биле аразында черүүдээлерни эвес, а коллективтиг күш-ажылчы маргылдаалларны чогумчалыг-биле шиитпирлээриниң талазы-биле чүүдү анаа киирери чугула. Забастовкаларны болдура бөөр хире маргылдаалар чугаалап турарым бо. Ынында чаа чүүдү чогаадып турарывыс ол эвес-ле болгай: ол талазы-биле ажыл чүгле капиталистиг чурттарда эвес. Польша, Югославия дээн ышкаш социалистиг чамдык чуттарда чоруттуруп турардыр. Бистің бодап турарывыс-биле алырга, ынныг маргылдаалларны «тайбыны» ёзугаар шиитпирлээриниң бүгү аргалары администрацияда, профэвилелдерде шуут чок болган болза, ынчан харын забастовка дугайында чугаа турусту болур дээрзин ол

— Чамдык хемчеглерни дугайын чугаалаалыныр. Профэвилелдерде олар бар бе, олар кайы хире ажыктыгыл?

— Бистің бүдүрүлгелериввисте күш-ажылчы маргылдаалар талазы-биле комиссиялар бар, ында профэвилел комитеттери болгаш администрация киржип турар. Бир эвес ол комиссиялың шиитпири ажылчынга таарышпас болза, маргылдаалы профкомга сайгарары-биле ол киирер. Оон шиитпирни администрация ынан-за күүседир ужуруут. Ажылчы чонуң болгаш профэвилелдериниң эргелерин хамгаалаарынга ол чорукту ажыктыын дараазында саанар бадыткап турар: эрткен чылын комиссиялар болгаш профкомнар күш-ажылчы 504796 маргылдааларны сайгарып көргеи болгаш оларның 496302-зи (азы 98 ажыг хуузу) ажылчыннарның эрге-ажылын хамгаалаарынче угланган шиитпирлер хүлээп алган.

— Чүгле ол эвес-ле болгай але?

— Ынныг харын. Ажылчы чонуң эрге-ажылын хамгаалаарынга кол болгаш эң чедимчелиг хемчеглерни бирээн болза, кандыг-даа эргедужаалдыг удуртукчуга бистің профэвилел органнарының бүүрел чок чорукту илередир эргези болур. Профэвилел организациязының болгаш күш-ажылчы коллективтиг негелдезин күүсетпес болган таварылгада, ол хемчегни ажыглап болур. Чамдык черүүдээлериниң хенертен үнүп келириниге чедирип болур чамдык айтырыглар — ажыл телевири болгаш күш-ажылдың байдалдары база оларның аразында бар. Бо таварылгада мындыг ажылагый удуртукчуларын ажылындан хостап турар.

— Ол эргелерни профэвилелдер кайы хире ажыглап турарыл?

— Администрацияның 10,5 мүң төлөдекчилерни профэвилелдериниң негелдезин ёзугаар 1987 чылда ажылындан хостаан. Черүүдээлерни болдурбазының база бир кол чүүлү бар — күш-ажылчы коллективтериниң боттарының болгаш ажылчын бот-башкарылганың чоокта чаа тургустунган органнарының күш-ажылчы кандыг-даа маргылдаалларны чугаалажып көөр болгаш ол талазы-биле шиитпирлерни хүлээп алыр эргезин. Ону база-ла администрация ынан-ла күүседир ужуруут.

Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, бүдүрүлгеге башкарылга чок күш-ажылчы черүүдээлерни болдурбазын чедип алырының хемчеглери совет профэвилелдерде,

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 248 (13848) | 1988 чылдың октябрь 26, среда | 1925 чылда үндезилеттингеН. | 3 копеек.

ТӨЛЕВИЛЕЛДЕРНИ ЧУГААЛАЖЫП ТУР БИС

ДЕТКИП ТУР МЕН

ССРЭ-ниң Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң төлевилелиниг улуг сонуургал-биле номчуп танышкаш, чүүлдүгүнүп деткидим. Бүлүңгүя сонгулга системазының талазы-биле 13-кү эгеде киргизээн өскерилгелер, оон иштинде 96-гы чүүлде: «ССРЭ-ниң хамаатызы улус депутаттарының ийиден ажыг Советтериниң хары үгүлү депутады болбас ужурлуг» деп айытканы черле чүүлүг. Чүге дээрге хары үгде ийиден ажыг Советтер депутаалыга депшиттирген кижи сонгуттурганы Советтер бүрүзүнге «ССРЭ-де улус депутаттарының статузунуң дугайында» хоойлуда көрүнген хүлээлгелерни чедир күүседири берге, болдунмас болгай. Ынчангаш оон кызыгаарын айтып, өскерилгелер болгаш немелделер киргенин чүүдүгүнүп, номчуп таныштым.

Ол ышкаш 101-ги чүүлде сонгулдаларга белеткелги ажыы-биле болгаш ажыкчарлыг боттандырар, депутаттарга кандидаттарның политиктиг, ажыл-ишчи, хууда шынарларын хостуг болгаш бүгү талалыг чугаалажып көөр арганы бергени, анаа массалыг информацияның бүгү-де чепсектериниң хостуун магадылааны —Советтер депутаттарының кандидаттарынга эн-не төлептиг кандидатураларны шилип алырынга таарымчалыг байдалларны тургузуп, хостуг эргени магалылап, демократияны калбартып турарын деткип, таарзымар-дыр мен.

Аваа МОНГУШ.
Партияның, иүш-амыдың хоочуну.

ҮЕ-БИЛЕ ДҮҮШКЕК

ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгулдаларынга хамаарыштыр өскерилгелер база эдилгелер дугайында Хоойлулар төлевилелиг-биле таныжып эгеледнис. Ол бистиң иштилевистиң амыдыралынга чугула ужурдуалыг документилер болур дээрен баштайгы таныжылга үеэнде билдинди.

Совет сонгулга системазын сайзырангайжыдарын үе вегеп келгеН. Хоойлулар төлевилелдериде киргеН үүлдер бистин бо үеевистин пегелдээн-биле дүүшкек дээрзин демделгээрге чугула. Ынчангаш киргеН эдилгелерни бүрүнү-биле деткип тур мен.

Бодум механизатор кижи мен. Күскү үеде тараа ажаалдазынга ажылдап турдум. Ам машина мунуп, кывар-чаар материалдар сеңертүп тур мен. Чай чок ажылымга кедээ Совет депутадының күүсеэгелин күүсеңирге шаптык болбайын турар, округумда ажылды чорудуп турар мен. Ам бо хүннерде Хоойлулар төлевилелдерни човга таныштырып, оларның санаа-оналын дыңнаар мен. Чүге дээрге мен чоннуң төлөөзи болгай мен.

Сергей СЕРГЕЕВ.
Каа-Хем районда «Ленинчи орук» совхозтуң механизатору, Бояровка кедээ Советтиниң депутады.

Кызыдың үлетпүр бараанар садыының коллективтери ССРЭ Конституциязынга болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгулдаларынга хамаарыштыр Хоойлулар төлевилелдерни-биле бо хүннерде таныжып турары.

ЧУРУКТА: ук садыының № 11 магазинININ ажылдакчыларының хостуг шагында ук документилер-биле таныжып турары.

Овдар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ҮНҮМ КАТТЫМ

ССРЭ Конституциязы — бистин өзулуг Алдын хоойлувус. Ону ынчаар чоргаарал-биле адап турарывыс-даа чеп. Совет кижилериниң, бистериниң ажылдаар, өөренир, дыштанар, ыныгып кыраан пенсиялы, өске-даа дузаламчыны алыр эргелериниң ында магадылаан болгай.

Мен бодум алды уругуу божаш, кижизидип, бут кырынга тургустум. Кырган-аза мен. Уругларым дөгере өглүгбаштыг, ак сеткилдиг ажылдап, эки чүүттүн чоруурлар. Уругларымның оглу, кызы база хөй. Оларны өстүрүп, кижизидириңге шыдаар шаамбиле дузалажыр чоруур мындыг мен. Амгы сайзырангай үени магадап чор мен. Бүгүле эки чүүлдер кижиге бараан болган. Ажылдаар, өөренир, дыштанар, ыныгып хөй уруглардыг болгаш бот-иелерге күрүнүп дузалы, кичээнгейлиг улуг. Демократчыдылга, ажыкчарлыг чорук калбарып турар.

Бо бүгүнү карак-биле көрүп, кулак-биле дыңнап, солун, сеткүүлдеп номчуп, таныжып чоруур кырган мен. Назы дегүп, кырып бар чыгса-даа, ажы-төлүмүң эки-де чорзунар деп сургап, чагып олурар мен. Бодум хүндүлүг дыштанылгаже үнүп, пенсиялаан-даа болзумза, чайты үелерде күш-ажылга үлүүмүң киришкиреп чор мен. Ол — Совет Конституциянын ачызы Чүртүвүста амыдырал маглыг, аас-кежиктиг совет кижилер эде тургустунуушкунче киргеН.

ССРЭ Конституциязынга (Үндезин Хоойлузунга) өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң, ССРЭ-ниң улус депутаттарының сонгулдаларының дугайында Совет Социалистиг Республикалар Эвилелиниң Хоойлузунуң төлевилелдерни солуунардан номчуп, таныжкаш, ында айытканы үүлдериң болум хүүмда үүлдүгүнүп деткиир-дир мен.

Антонида ОЮН.
Күш-ажылдың хоочуну, пенсионер.

Хүннүң чугула айтыырыглары

КҮШТҮ МӨӨҢНЭЭР

Бистин совхозтарывыстың долу бот-оруага-чарыга, бот-ажыдаанны шкын-биле ажылдап эгелээн 1988 чыл доостурунга чедир ийи ай ажыг үе арткан. Хөй оруктаны алыры мал продуктуларын бүдүреринден, ону күрүнеге садарындан база кол хамааржыр, а чамдык ажыл-агыйларының экономиказында чүгле мал ажылы колдаан болгай. Ынчангаш ам бисте мал продуктуларын күрүнеге садарының чыл планынын күүселдеэн кандыгыл? (октябрь 16-да медээ, центнер-биле).

Районнар	эт		сүт	
	1	2	1	2
Бай-Тайга	8969	52,2	5333	79,6
Мөнгүн-Тайга	10312	100,1	910	82,7
Барыын-Хемчик	11742	64,9	13068	86,0
Өвүр	12559	92,4	3797	94,9
Сут-Хөл	11351	66,8	12735	87,8
Чөөн-Хемчик	9613	57,9	23540	90,5
Улуг-Хем	23686	72,2	38809	86,2
Танды	24564	79,2	60809	84,2
Бии-Хем	19095	77,6	59666	82,3
Тожу	2459	60,0	4481	89,6
Каа-Хем	16821	72,5	38346	79,1
Тес-Хем	10833	69,0	7746	94,5
Эрзин	15480	83,2	6063	89,5
Кызыл	28691	77,1	29163	85,8
Кызыл хоорай	1844			
Республика	208019	74,3	304686	84,6

ТАЙЫЛБЫР: 1—күүселдеэн, 2—хуузу.

Күрүнеге эт садарының чыл планын ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг база «Мөгөн-Бүрен», «Ак-Чыраа» совхозтар ажыр күүсеткилээн. А «Мурнакчы», «Кара-Хөл», «Тыва», «Большевик» «Тоора-Хем» совхозтар 50 хуу безин чедирип чадаан.

Сүт садарының планын «Торгалыг», «Хөндергей», «Россия», Чүргүй-оол Хомушку аттыг, «Кызыгаар», «Танды-Сыны», «Шамбалыг» совхозтар черле кызымак ажылдаан октябрь 16-га чедир ажыр боттандырган.

Бай-Тайгада бо чылын чаа тургустунган «Кызыл-Даг» совхоз 400 центнер сүт дужаар тургаш, чүгле 117 центнерни саткаш, планын 29,3 чедирген. Бо болза республикада эн-не кудуку көргүлүг. Ол ышкаш «Тере-Хөл», «Бай-Талы» база хөй сүттү дужаар «Россия», СЭКП-ниң XXV съездиниң аттыг совхозтарда байдал дүвүренчиг.

Чиик үлетпүрге эн чугула чиг-эт — дукту садарының чыл планын республика өктябрь 1-ге чедир 95,4 хуу күүсеткен. Бо талазы-биле Мөнгүн-Тайга, Өвүр, Улуг-Хем, Бии-Хем, Тожу районнар даалгаанын ажыр боттандырган, а Каа-Хем, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик районнар тус-тулунда планын 81-ден 86 хуу чедиргеН.

Мал продуктуларын күрүнеге садар талазы-биле бисте улуг четпестерниң барыы үстүнде киргениниң сан-чурагайлардан илдин-дир.

Ам фермалар кыштагларда чеде бергилээн. Мал чемнин эки болбаазырадып берип турган сүт саалдаын көөдедириниң аргазы база бар. А дук планын күүседи-биле чоннуң ортузунга тайылбыр ажылын чорудар, артыкшылдыг дукту тыптынар черек. Чангыс сес-биле чугаалаарга, мал продуктуларын күрүнеге садарының чыл планын күүселири-биле бүгү-де организастыг хемчеглерни алыры ажыл-агый РАУК чүүрүмчүлерниң, специалистериниң кол сорулгазы.

СЕПТЕТТИНИП КИРГЕН

Улус депутаттарының Бии-Хем район Советиниң докладчал комиссиязы, агрөлетпүр каттыжышкынының специалистери, улустуг контроль комитеди иштиниң малын кыштагладырынга совхозтарның канчаар белеткенгенин хынап көргеннер. Районнуң чамдык ажыл-агыйлары кышты шөру белеткелдиг үткүп турарын хыналда көргүскен. Чижээлээрге, «Кызыл тараачын» совхозтун мал чемин болбаазырадыр пеги бүрүн белеткеттинген. Мал чемин аваа инектерге хоолулут кылдыр болбаазырадып берип турар. Ферманың инектерин хүр кыштадырынга, оларның продуктуларын кудулаттазынга үк цехтин дузазы улуг. Туран сүт-бараан фермазында одалга системазын септээн. Кышкы үеде одаар хөмүр-дашты база четчиңи-биле курлавырлаан. Шивилиг сүт-бараан фермазында кышка белеткел багай эвес. Одалга системаларын септээн, инек кажаалын арыглаваш, чугайлаваш, соңгаларын шилдээн. «Кызыл тараачын» совхозтун малчынарының кыштагларында өдек аштагларын чоруткан.

«Эзрбек» совхоз кыштаглаашкынга белеткелди чазын-на эгелээн. Кыштагларда кажаалардың көрженин ынчан-на хоорган. Малчынарның кыштагларында кажаалардың, бажынарының септелгениңге 2 тудугжу бригада ажылдап чайлаан. Кыштагларның хөй кезиин олар септээн. Кажаалар кышка дозуу-биле белеткеттингеН. Малчынарның одаар чүүлүн кыштагларның чартык кезиниле чедиргеН. ол ажыг уламчылап турар. Ол ышкаш малга бөөр савак, сигенни кышталарда чедиргеН. Малды кыштан хүр ажырар дээш бо ийи совхозтуң малчынары хемчеглерни немей ап чорудур турарлар. Эрткен кышка деңнээргe, бо кыжын иштиниң малы хүр кыштаарының магадылалы бо ажыл-агыйларда тургустунган.

«Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтар бо чылын база кыштаглаашкынга белеткелди орайтатканнар. Бо чугула ажылдың кол иеруузун сентябрь, октябрь айларда даваш кылыр үжүрга таварышканнар, оон шынары багай болуру чугаажок. Чижээлээрге, «Хадын» совхозтун сүт-бараан фермазынга кол септелге ажылдарын саалаткан. Инек төрүдер салбырының эжиктерин, профилакторийнин одалга системазын, суук бок аксыр хоорналарны бетонналарын кыш удур кылган. Сүт-бараан фермазында мал чемнин цеги үрелик, ону септеваан. Бызаа кажаалардың хөналарын, шалазын, эжиктерин база кыштаглаашкынче киргеш турган септээн. Бок аштаар транспортөр аштаттынмайн, чайны өттүр бокка түттүрүп чыткан. Фермада электри дерлгезинге септелге черек. Сентябрь айның эгезинде хыналда үезинде Сайгара фермазының септелгезин шүүт эгелеваан турган. Ферма тургуская дериг-черекселди база чылдан чылче ажыглаваан келген. Ында мал чемнин цегин саалаткаш, каш чыл улаштыр ажык чок тургуская. «Хадын» сүт-бараан, Сайгара фермазында септелге ажылдары ам-даа уламчылавышаан.

«Саян», «Өөк» совхозтарга эрткен кыштаглаашкынга белеткел шоолут эвес болган. Оон түнелиниде иштиниң малының кыштаглаашкыны бо ажыл-агыйларга бергедээшкинер-биле эрткен. Оон кандыг-даа түнелди ук ажыл-агыйларның удуртукчулары кылбаанын илдеп. Сентябрь айның эгезинде эрттирген хыналда үезинде «Өөк» совхозтун малчынарының кыштаглаарында кажаалардың өдөөн аштавааны, кыштагларның деңнеңээн бокка дүй туттуранын, кажаалардың чамдызында капитал септелге чорудар апарганы, каяа кыштаарын малчынарның чамдызының билбес болганы илерээн. Улустуг контроль комитединиң киржилгезиниң соонда, кыштагларны септеп эгелээн. Анаа 2 тудугжу бригаданы киришкиргеН. Ол өйде 15 малчын кыштагларга септелге чорудар ужурлуг турган. Белеткел ажылдарын орайтан эгелээнинден ол ажылдар саалаан. Бай-Будуктар деп черде электри шугуму шөөр чагыларны тургузваан даваш өске-даа ажылдар үе үе иштинде кылынмайн турган.

Бии-Хемниң «Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтарының кыштагларында, фермаларында септелге уламчылавышаан. Малчын кыштагларны кыштаглаашкынга белеткээрниче баш удур сагыш салбазының түнелди ол. Кыштаглаашкын эгелей бергенде септелгени уламчылап турар.

Кыштаглаашкынга белеткелге четпестерни ырлы чайладыры-биле бүгү хемчеглерни ап чорударын Бии-Хем районнуң улустуг контроль комитеди «Саян», «Хадын», «Өөк» совхозтарының директорларынга саналдаан.

Алексей КАРА-ООЛ.
Бии-Хем районнуң улустуг контроль комитединиң инспектору.

СЭКП ТӨП КОМИТЕДИНДЕ

СЭКП Төп Комитеди «Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелдирер айтырыглар талазы-биле СЭКП ТК-ның доктаалдарын күүседип турарының дугайында» доктаалды хүлээп алган.

«Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни уңгуткаар хемчеглер дугайында» СЭКП ТК-ның 1985 чылдың май 7-де доктаалдың болгаш бо айтырыглар талазы-биле өске-даа шиитпирдерни күүседир талазы-биле партия, совет органнарың болгаш хөй-иштиг организацияларының кадбартын чоруткан ажыды иштиделге мөзүг-шынар байдалын кадыкпыдарынга, корум-чүрүмүн быжыглаарынга улуг саалдарны чедиргеН деп доктаалда демделгээн. Кадык чаагай амыдыралды бадыткаар чорук эле тургустунуушкын политиказының чарыдбас чугула кезээ болу бергеН.

Арагалаашкын-биле демиселге эки түпкеддерни бо ажыдың партияның иштиңге дүүштүр комплексиг, чайгылыш чок болгаш чүткүлдүг, кижизидилге, экономика, медицина болгаш административ-эрге-хоойлу хемчеглерни биллилин-биле холбаштырып турар черлерде чедип ап турарын эрткен үш ажыт чылдарның дуржулгазы көргүскен. Партия, совет, эрге-хоойлу камгалаар органнарның болгаш хөй-иштиг организацияларының каттыштырган күүженишкиннери бүдүрүлгеге болгаш хөй-иштиг черлериңге арагалаар таварылгаларының санын илдеңи-биле кылырар арганы бергеН. Өт-бүлелерде байдал экижип, озал-ондактар болдурувук деңнели кызырыдган. Арага ишкеш, кем-херек үүлгедир чоруктар кызырылган.

Ынчалзажок үндезин чаартылгалар ам-даа чедип алдынмаан деп доктаалда демделгээн. Арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселди күштелдирер-биле тургускан калбак аргаларны чүртүүн хөй регионнарынга болур-чогууру-биле ажыглаваан, кызымак, хүн бүрүдеги ажыл-биле быжыглаваан. Социал нарын айтырыгларының бирээзин шиитпирлээр үеде административтиг хемчеглер алыры-биле, шуугаазынныг, кыска хуусаалыг кампаниялар эрттирер-биле кызыгаардаттынып турган. Партия органнары арагалаашкын болгаш алкоголизм-биле демиселге кол күүтү—хөй-иштиниң, күш-ажылчы коллективтериниң, чүрттан турар черинин айы-биле чоннуң көдүрүү шыдаваан.

Партия комитеттериниң адын келиирге байлаалы шын үнелеп билири, үүдээн ап турар шиитпирдериниң социал болгаш кижизидикчи салдарын баш удур көөру, партия, совет, хөй-иштиг организацияларының, эргедүрүм камгалаар болгаш ажыл-агый органнарының корум-чүрүм хажыдыышкынларын баш удур болдурбас база оларны үндүрүп кээп турар чыддагаанларны чайладыр талазы-биле практиктиг төледнишкиннерни таварыштырып шыдаваа болган.

Арагалаашкын-биле демисел хөрээнге хоруур, түрүдер аргалар, эмин эрттир шиитпирдирер, хөлзар чоруктарның утканышкынны улуг хораны чедирип турар. Бүдүн-бүдүн районнарны болгаш хоорайларны «арага ишпестерниң зоназы» кылдыр чарлаарда, хөй-иштиниң бодалын барымдаалаваан, кижизидилге ажылын күштелдирер-биле быжыглаваан. Вино-водка кылыгларын бүдүрериниң хемчелин доктааткан даалгадан дыка мурнап, далаш-биле кылыргын, коньяк, чымчак арага, шампан болгаш пиво бүдүрериң үнелиин чокка эвээжеткен, оларны кылыр чиг эт болгаш бүдүрүгге базаларын уңгуткап турган. Спирт аймаан садар талазы-биле чурумну болгаш садыг четкизиниң ажылын чүрүмчүларынга бодал чок чоруктарны болдурып турган.

Мынчыг чоруктар спирт аймаан улуг хереглел бараанны кылдыр көөр чорукка, узуун ооч чүүлдерге, самогон хайындырарын дыка көвүдедиринге, спирт аймаан улуг ортежке садарынга, токсикоманияга болгаш наркоманияга чедирип келгеН. Чигир болгаш кондитер кылыглары садыгларынга бергелер тургустуна бергеН. Алкоголь суксуннарының бараанныг фондуларын эвээжетсе-даа, эртежок чугула бараанныры болгаш хөдөөлөг ачы-дуза чедиралгазын сайгарар болгаш бүдүрер ажылдың чогуур өөрүшкүнүн хандырбаан.

Байдал мынчаар тургустуна бергеН турда-даа, партия, совет, хөй-иштиг организацияларының чамдык ажылдакчылары тургустунуп келгеН айтырыгны улуг хожудашкын-биле шиитпирлеп турар. Партия эге организациялары, партия органнары бүдүрүлгеге арагалаар чоруктар-биле эптежип, аваа принципиалдыг эвес боор турар.

Сөөлгү үеде хөй-хөй черлерде арагалаашкын-биле демисел кошкаан, оон дээштин суларан, арагачыларга хамаарыштыр хөй-иштиниң ону буруу шаап көөр байдалын тургусваан. Ынчалгыя таарымчалыг эвес байдал демир-орук болгаш автомобиль транспортунда тургустунган. Кудумчуларга кем-херек үүлгедиишкиннериниң саны көвүдээн. Назы четтирериниң, өскөн уругларының аразында чурум үрээр чорук көвүдээн.

Иштики херектер органнарының арагалаашкын-биле, самогон хайындырары-биле, чигирни болгаш өске-даа продуктуларны чижеп өртемге сазары-биле демиселге ийеңкейи сулараан. Амыдыралдың арага ишпес хевирин балыткап тургузар талазы-биле угланышкынны амыдыралга боттандырын чорудар талазы-биле ажылды ВЛКСМ-ниң, ВЛКСМ ТК-ның, ССРЭ-ниң Культура министерствозунуң, ССРЭ-ниң Кинематография талазы-биле күрүне комитединиң, ССРЭ-ниң Улус өөредилге талазы-биле күрүне комитединиң, Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң, чогаадыкчы эвилелдериниң баштаар чеделериниң кошкан ажылын СЭКП Төп Комитеди демделгээн. Олар профсоюзлар, комсомол, чогаадыкчы организацияларының, культура болгаш спорт аймаан черлериниң чурттакчы чоннуң, ыныгыя аныяктарының, хостуг үеэнин ажыктыг өскөнчиктерниң, бистин иштилевистин амыдыралының бүгү талаларына болгаш алырларына чаартыгланың оруунга моонгак болуп турар.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни уңгуткаарының угланышкынында канчыгдаа ойталаашкынны болбазын доктаалда айыткан. Арага ишпес чорук даңзы демиселди шиитпирлиг-биле күштелдирер бүгү партия, күрүне хөй-иштиг организацияларынга, күш-ажылчы коллективтерге, эрге-хоойлу камгалаар органнарга опаа чугула херек болуп турган боз-гаш ыңдыг херек болуп артар-даа.

Ол ажыкка СЭКП ТК-ның 1985 чылдың май 7-де «Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни уңгуткаар талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаалының үүндерни ол бүгү-де талаларына өзөнкей чоп чорукту болдурбайн эмин эрттир далашпайн, иүженишкиннерни профилактиктиг, кижизидикчи хемчеглерге, бүгү совет кижилерни арагага удур бышыг бүдүрелге кижизидип, чурттакчы чоннуң, ыныгыя аныяктарының хостуг үеэнин ажыктыг организастазырынга, бүдүрүлгеге сагыгларчурумну быжыглаарынга болгаш хөй-иштиг черлериниге корум-чүрүмну тургузарынга ону чаймалыш чок удуртулга болдурары эргежок чугула.

Арагалаашкынның болгаш алкоголизмниң нептерээрининг-не айыылдыг хевирлериниң бирээзи болур самогон хайындырары-биле эптеш чок демиселди эргежок чугулаан СЭКП ТК онаан демделгээн. Ону кылырынга хөй-иштиниң санал-оналының дээштинге болгаш бистиг хоойлуларывыстың күүнүн додузу-биле ажыглаар херек.

Эзирлер суксуннары сөөдыгларынга корум-чүрүмну тургузар талазы-биле хемчеглерни боттандырын чорудуп турар үеде совет органнар, садыг организациялары эзирлер суксуннар даңзы оочуларны болдуруп турар байдалларны эн-не кыска хугаа иштинде чайладыры эргежок чугула. Оон-биле кады арага кылыгларын школа назыны четтирериниң албан черлериниң болгаш шиолаларының чоогунга, заводтаанче кирер эжиктер аксынга, ажылчы чоннарның дыштанар черлериниге транспортка натан садарын болдуруп болбас.

Сонуургалдыг ведомстволар-биле кады амыы үеде күштүг болуп турар арагалаашкынга удур хоойлужудулганы ажыгдап турарының дээштинге хаңнаы-биле өөренип көөрүп болгаш эргежок чугула апарганда, чогуур саналларны киирерин СССР-ниң ИХМ-ге, СССР-ниң Юстиция министерствозунга саналдаан.

Арагалаашкынга удур хоойлужудулганы үрээрининг, амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткан тургузарынга партиниң угланышкынын чорударынга коммунистерниң, ыныгыя удуртукчу ажылдакчыларының өзөнкей чок чоруунуң факт бүрүзүн принципиалдыг болгаш эптеш чок көөрүп партия организацияларынга СЭКП ТК хүлээдирген.

Арагалаашкынны болгаш алкоголизмни уңгуткаары-биле холбашкан айтырыгларны чырыдарынга массалыг информацияның чепсектериниң ажылында ыныгыя четпестерни доктаалда демделгээн. Оларның хөй-хөй үүлдериниде тодаргай, ханы, шаап халдакчы чорук, эки, таарымчалыг дуржулгага ханы кичээнгей чедишпейн турар. Тургустунуп келген байдалдың, арага ижер чанчылдарны болдуруп турар чылдагаанларының болгаш байдалдарының ханы анализин чамдыкта кыры-биле көөр, эрецгей болаалдар-биле, бергелерни тодарадыры-биле, сенсационнаг фактыларны хөөредири-биле солуп турар.

Ол айтырыгларны чырыдарын үндезини-биле экижилерни солуннар, телевидение болгаш радио редакцияларынга саналдаан. Амыдыралдың арага ишпес хевирин бадыткан тургузарынга, ажылчы чоннуң хостуг үеэнин биллилиг ажыглаарының болгаш культура-кижизидилге база чырылышкын ажылының методтарының болгаш «курсег хоойлуның» талалакчыларынын-даа, «культурлуг арагалаашкынның» талалакчыларынын-даа турштарының бүдүмче чогун көргүзеринин эки дуржулгазынче, арагалаашкын-биле демиселге өзөнкей чок чоруукту шынгымыз-биле шугумчулээрнике оны кичээнгейни салбышаан, ажылды үргүлчү, ханызы-биле болгаш бедик мергежилдир чоруудар.

АЯН-ЧОРУК УЛАМЧЫЛАВЫШААН

ГФР-ниң Федералдыг канцлериниң келип келгениниң соонда, хууда беседа кылырыбиле М. С. Горбачев Г. Коль-биле ужурашкан. Эн-не эгезинден эгелеп беседа ийи чуртка чоок хамаарышкан эн-не кол айтырыглар талазы-биле ажык, шынгыы чугаа шинчилиг болу бергеН. ССРЭ болгаш ГФР-ниң аразында харылзаалар чүгле оларга эвес, харын Европага болгаш иштиги-биле делегей хөгжүлдезиниге кончуг улуг ужур-дузалыг боор турар. Бодуун эвес үүлдер болгаш улуг айтырыглар дугайын кандыг-даа дипломатия чокка, дорту-биле, бот-боттарын биллип алыр болгаш боттуг шиитпирдерни тып алыр күүсел-биле чугаалажып көргеН. Чайгаар ылгалдарны, төөгү талазы-биле тургустунуп келгеН боттуг үүлдерни болгаш чартыныгын керээдерни сагыырының байдалдарынга кымнын-даа эрге-ажыктарынга — эвилелчилериниң, партнерларының иштиги-биле үшкү чүрттарының эрге-ажыктарынга когарал чедирбес, а Европаның болгаш иштиги-биле аймык чок чоруктун база улустар аразының хөй хевирлиг кады ажылдажылгазының хөрээнге бараан болур мындыг шиитпирдерни дилээр турган.

Хуу харылзаа мынчаар тургустунган. М. С. Горбачев болгаш Г. Коль боттуг көрүшкүп, харылсалгалыг чорук болгаш оптимизм-биле, перспективаны билири-биле боттарының чүрттарының эрге-ажыктарынга, боттарының үелиг үүлдериниге, эвиделчи хүлээдегериниге шынчы болуп артышаан. Европа болгаш иштиг делегей чорудулгазынга ол харылзааларын ролюн барымдаалап көрүп турган совет-барыын-герман харылзааларны бурунгаарладырының эргежок чугулазын билири-биле ылгалып турган беседага сеткил ханышкының илереткеннер.

* * *

Беседа хоолуганының соонда, М. С. Горбачев болгаш Г. Коль Кремльдер Георгий залынга ГФР-ниң төөгелектелдери-биле ужурашканнар. Барымы-герман хөөрөнгүтүннерге чүве чугаалаан тура, олар болган санаа-онаа солчулгазының дугайын чугаалаан, ийи чүрттүн экономикиг кады ажылдажылгазының хөгжүдүрүн санаалаанар.

* * *

Совет удуртулганың амыдыралында Кремльге ГФР-ниң Федералдыг канцлериниге болгаш оон кадайынга аалдар болдуруп дүштеки шайлаңга чоруткан.

Аалчы-биле кады аян-чорук үезинде Г. Кольду үзүп чоруур албан кижилери чораан.

Совет талаадан М. С. Горбачев кадайы-биле, Н. И. Рыжков, Е. К. Лигачев, Н. Н. Слюньков, Э. А. Шеварднадзе, А. Н. Яковлев, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов, А. П. Бирюкова, албанның өске-даа кижилери чораан.

Найыралдыг байдалга эрткен дүштеки шайлаңга М. С. Горбачев болгаш Г. Коль чүве чугаалаанар, ону адыш часнаашкынары-биле утканаан.

(СТА).

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелинде

ХОЖУДААШКЫННАР АМ-ДАА БАР

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң хуралында «1988 чылдың тос айларында Тыва АССР-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүседелиниң дугайында» база «1988 чылдың тос айларында Күрүне бюджединиң күүседелиниң дугайында» айтырыгларны чугаалашкан. Бо талазы-биле шеткелдерни Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының орлакчызы, республиканың Күрүлеп даргазы Д. С. Монгуш, Тыва АССР-ниң сан-хөө министри К. Д. Ондар олар кылган.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерни күүседир дээш республиканың партия, совет болгаш ажыл-агый органнарының күжениишкининиг ажылының түпелинде күш-ажылчы коллективтер бо чылдың эртken тос айларында багай эвес түүнелерни чедип алган болгаш улуг ажыл-агыйын эргелеп башкарарын эде тургузар, республиканың экономиказынга кескээ өскерилгелерни хаптырар, оон социал утазынмышкынарын күштелирер талазы-биле эвес ажылдарны кылган дээрзин Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга демдеглээн.

Бо чылдың эртken тос айларында үлетпүр бүдүүшүнү эртken чылдың бо үеэ-зинге деңнээрге 5,6 хуу өскен. Чонның хереглел баараларын бүдүрери үлетпүрде көвүдүп турар, ону эртken чылдаазы-биле деңнээрге 9 хуу хөй болган.

Күрүнеге мал болгаш куш садарының планы 115 хуу, суттүү—100, 4 хуу күүсеттинген.

Капитал тудугда тускай-латтынган акша-хөрөнгүнүн шиңгээдип алыры эки-эвес. Капитал садымышкынарының доктаатты-ган лимиди 101,5 хуу күүсеткен.

Республиканың чурттакчы чонунуң амыдыраа деңнелин бедидер дээш эргэн хемчеглерни ап чоруткан дээрзин хуралга демдеглээн. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы эртken чылдың бо үеэзинге деңнээрге 6,2 хуу, чошта тоневирлиг ачы-дуза чедирери—12, 1 хуу, кодээ ажыл-агый продуктуларын комиссиядан садары 45,1 хуу өскен. Ол ышкаш республика девискээринге 77,4 муң дөрбелчин метр чурттадга шолуп ажыглаага киргген.

Республиканың күрүне бюджедин эртken тос айларда орулгалар талазы-биле 101,3 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 89 хуу күүсеткен.

Бо чедишкиннер бүгү ажыл-ишкын чогумчалыг болуп турарын кергүспейн турар дээрзин хуралга демдеглээн. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, чер-чер Советтериниң күүскомнары эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын, артем-техниктиг шиңгээдип алыры эки-эвес.

Республиканың чурттакчы чонунуң амыдыраа деңнелин бедидер дээш эргэн хемчеглерни ап чоруткан дээрзин хуралга демдеглээн. Үүрмектеп садар бараан саарылгазы эртken чылдың бо үеэзинге деңнээрге 6,2 хуу, чошта тоневирлиг ачы-дуза чедирери—12, 1 хуу, кодээ ажыл-агый продуктуларын комиссиядан садары 45,1 хуу өскен. Ол ышкаш республика девискээринге 77,4 муң дөрбелчин метр чурттадга шолуп ажыглаага киргген.

Республиканың күрүне бюджедин эртken тос айларда орулгалар талазы-биле 101,3 хуу, чарыгдалдар талазы-биле 89 хуу күүсеткен.

Бо чедишкиннер бүгү ажыл-ишкын чогумчалыг болуп турарын кергүспейн турар дээрзин хуралга демдеглээн. Чамдык министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлгелер болгаш организациялар, чер-чер Советтериниң күүскомнары эргелеп башкарылганың экономиктиг аргаларын, артем-техниктиг күчүүр болгаш ажылчы чонунуң социал идепкейин кошкак ажыглап турар.

Дыка хөй бүдүрүлгелерде күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү-биле шалың темпизиниң өзүлдези дүүшкен эвес. Ылаңгыя күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү шалынының өзүлде темпизинден хожудап турар черлер хөй. Аная Агроүлетпүр-күркомнуң, Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садымының хереглериниң талазы-биле күркомнуң, Аргалыг ажыл-агый бүдүрүлге каттыжышкынының бүдүрүлгелерин хамаарыштырган.

Керээ өзүтаар үлетпүр продукциязын бөөр планының күүселдези эрткен чылдаазыдан дорайтаан. Бо чылдың эрткен тос айларында 1,6 млн рубльдин бараанныг продукциязын чедир берээн.

Республиканың дыка хөй районнарының агроүлетпүр ажылдакчылары кодээ ажыл-агый продуктуларын бүдүрер талазы-биле планнарын болгаш даалгаларын үзүп турар. Эрткен чылдаазыдан мал болгаш куш садары тос районда, сүт — үш, дүк—чеди районнарда кызырылган болуп турар. Бай-Тайга, Барыын-Хемчик болгаш Тожу районнарда малдың өлүп хораар чоруу көвүдүп.

"Капитал тудугда байдал дыка дүвүренчит дээрзин хуралга демдеглээн. Объектилерни ажыглаага киргериниң планы дыка кошкак күүсеттинин турар. Бо тос айларда ажыглаага киирер дээш 116 объектинин чүгле 46-зы доозулган. Чурттаага бажыңы, школалар, школа өмнүзү четпээн уруглар албан черлери тудар дээн планнар үстүнген.

Барваан саарылгазының планнары республиканың Садыг министерствозу, Республиканың Сотрудничество союзу күүсетпээн. Оон чылдаганы — бараан берикчилерни-биле идепкейлиг ажыл чорутпайн турары. Ол ышкаш баараннарның ассортиментизи болгаш шывары бедик болуп дээш экономиктиг аргаларын ажыглавайн турар.

Чаа тургустунган девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынынары ажыл-агый чорудулгазының экономиктиг чаа аргаларынче шилчилге айтырыын үзамдыктырын, ам-даа эргелеп аппаразын кызырар талазы-биле хемчеглер албайн турар.

Райкүүскомнар, Кызыл хоорүүскому боттарының девискээрлериниде ажыл-агый болгаш социал-культура айтырыгларын шиитпирдээринге олутпай болуп, боттарының кылыр ужурлуг ажылдарын республика органнарынче үүй кааг турар чоруктар бар дээрзин шүгүмчүлээн.

Бо айтырыглар талазы-биле Министрлер Чөвүлелиниң хуралынга ССРЭ-ниң Күрбаннымының Тыва республика конторазының эргелекчизи В. А. Бадулин, чүрт үлетпүрүнүң девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының чигинде директору В. С. Постников, иштики хереглер министрниң орлакчызы П. В. Сосков, Күртүдүг даргазы Б. Д. Баймыр-оол, улус депутатларының Кызыл хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы Д. Л. Тимней болгаш өскелер-даа чүве чугаалап, бо четпестерни чайладыр талазы-биле ап турар хемчеглеринге доктааганнар.

Үк хуралга доктаал хүлээп алган. Бо чылдың эрткен тос айларында кылган ажылын ылап сайгарарын, экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин күүседир талазы-биле организациялар ажыл-чорудулганы партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкынынарынга дүүштүр чорударын министерстволарга болгаш ведомстволарга, хоорайкүүскомнарга дааскан.

Республиканың чурттакчы чонун аъш-чем-биле хандырарын эки-эвес талазы-биле Агроүлетпүркүркомнуң, Садыг министерствозунуң, Республиканың Потребсоюзтуң, Хлеб бижирер болгаш макарон үлетпүрүнүң девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының ажылдарын кошкак деп көрген болгаш ажыл-чорудулганың үндезинин-биле өде турган-ын, аъш-чемни түс черинче күрлавырлары-биле көвүдүрүп дааскан.

Амгы үеде чүүдүн сорулга болза, кодээ ажыл-агыйның күскү ажылдарын дарый доозары, кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирери, мал продуктуларын бүдүрерин көвүдүрүп, чыл планын чедишкининг доозары болуп дээрзин доктаалда демдеглээн. Чонну ногаа болгаш картофель-биле хандырарын эки-эвес талазы-биле хемчеглер алырын садыг организацияларынга, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниге дааскан.

Республиканың чурттакчы чонун аъш-чем-биле хандырарын эки-эвес талазы-биле Агроүлетпүркүркомнуң, Садыг министерствозунуң, Республиканың Потребсоюзтуң, Хлеб бижирер болгаш макарон үлетпүрүнүң девискээр-бүдүрүлге каттыжышкынының ажылдарын кошкак деп көрген болгаш ажыл-чорудулганың үндезинин-биле өде турганын, аъш-чемни түс черинче күрлавырлары-биле көвүдүрүп дааскан.

Амгы үеде чүүдүн сорулга болза, кодээ ажыл-агыйның күскү ажылдарын дарый доозары, кыштаглаашкынны чогумчалыг эрттирери, мал продуктуларын бүдүрерин көвүдүрүп, чыл планын чедишкининг доозары болуп дээрзин доктаалда демдеглээн. Чонну ногаа болгаш картофель-биле хандырарын эки-эвес талазы-биле хемчеглер алырын садыг организацияларынга, кодээ ажыл-агый бүдүрүлгелериниге дааскан.

ХООЧУННАРНЫҢ ҮЛҮҮ

«Тоора-Хем» совхозта хоочуннар чөвүлели эвчи Клавдия Серенниң үлүртүлгазы-биле эрткен чылдан бээр алаян ажылдарны чорудуп келген. Чоокку үеде олар совхозунга кандыг дузаа көргүскенил? Мал чеминиң белеткелиниң чугулазын билир болгаш хоочуннар ашаа үлүүн кинриштирип ажылдаанныр. Иван Сундуевич Севээмекке удуртканы он бир кижи кежигүнүүт сигенчилер звенозу бо чылын хол кадыыры-биле кижи бүрүзүнге онааштыр 10-10 тонна сиген белеткээр хүлээлгени алган турганнар. Салган сорулгазын звено эки күүсеткеш, кердүгениниде артыкка 40 тонна сигенин белеткеп, совхозка хүлээткен. Сезоннуг ол ажыл үезинде ук звено сигенчилер аразында чарышка үш удаа тилекчи болган. Хоочуннарны соглаан севу ажыл-хереки-биле карышпаан, алган хүлээлге хамыкты мурнай күүсеттинген. Хоочун сигенчилер К. Кол, С. Догдук, А. Кол оларны эки ажылдаанын демдеглеже чугула. Социалистиг чарыштың нетелдезин өзүтаар хоочуннарны сигенчилер звенозу Шушенское баар путёвка-биле шаннаткан, тоогулуг ол черге чоокта чаа четкен келгеннер.

Мал кыштаглаашкынынга, аныыр-тывыш сезонунга идепкейлиг киржирин олар планнап турааннар.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Тожу район.

Кыштаглаашкын—хүннүң айтырыы

ХЫНАЛДА ЧҮНҮ КӨРГҮСКЕНИЛ?

«Ак-Туруг» совхозта улусчу контролёрлар кыштаглаашкынга малчыннарның белеткелин база суурларда албан черлерге, организациялар бо селоонга канчаар ужуражып турарын план өзүгаар хынаан көрген. Оон түпелинде шыгыы четпестер ылгаан. № 1 хойжу бригаданың малчыны Алексей Шожуучаптың кыштаанга бавривыска, кажаа-хораазы, чурттаар бажыңы-даа белен эвес болуу, шуут хол дегбээн деп болур. Чугай, дозу база херек. Ону кажан тыптынарыл? Малчын Май-оол Бурбүжүк кыштаанче көжер автомашина сураглап суурда турган, а оон кыштаанга кэзривиске, бажыңынын печказы сентеттинмээн чорду. Ону ам кажан септеп алырыл, чүге ол ажыл саадаанын?

Шырап Байыр-оолга чаа кыштаг септеп белеткеп турар. Бажыңын шалазын доозунган, а кажаанны чүгле орту кирер септээн. Суугу-печка салыр. Чаңгыс сес-биле чугаалаарга, ол малчынның кыштаанда кылыр ажыл хөй чорду.

Кызыл-Даг салбырында Василий Мактаның кыштаанын чогу бригадир Геннадий Улут-Хуваны дүвүреттейн турарын кайгадывыс. Кыш келгенде, малчын кана кыштаарын билбес! Кыштагла. ыынга белеткелди малчын боду база дирекция, бригадазы-даа кадыдеңге кылыр ужурлуг болгай. Черде мурнундан тура баш удур белеткеннип алыр малчыннарның кыштаанга чоруурга кылган ажылы илдеп: Седин Опуйлаа, Доңдук-оол Кысвай-оол, Александр Сүүр-оол, Партизан Лопсан, Владимир Седен, Ирина Данзырын, Шыдыраа Чанзан олардың кыштагларын белеткеп алганы черле эки.

Кышкы үеде сүт саалдазын кудулаттазының бир кол магадыдалы мал чеми, кажаа-хораанын чылыг болгаш курган, чырык болуру болгай. Ол дугайын Чаш-Тал фермазының эргелекчизи С. Монгуш эки-биле болгаш малчыннарның хостуг, эптиг үеэзин ажыглап турган, септелгени доосканы болду. Ол эки-дир. Ынчалдаа кандыг-даа ажылга харысалга херек, оон башка өскелериниң чүткүлү халас баар. Ол ферма ам кыштаанда-даа кежүп келген. Кадарчыларының харысалга чугудан октябрь 2-ниң дүнезинде 4 ишекти кажаадан оорлар дүне үндүрүп аппарган. Хайыраан мал! Борта буруулуг кижилер шыгыы харысалганы чүктээр ужурлуг.

Совхозтуң контролёрлары Кызыл-Даг суурда уруглар садының кышка белеткелин хынаан көрген. Оон ажылдакчылары, эргелекчиин-даа моон соңгаар соок кыш келбес чүве дег, дүш-даа чок олургулаарын кайгадывыс. Барып-барып бичин уруглар ажаап аарап турар улус ындыг харысалга чок боор бе. Кыжын коз-ла чүве котельнайның ажылындан хамаарыр, баштай-ла ону белеткеп алыр херек. Ынды турбуже, уруглар садын чылыдар котельная белен эвес болуу. Садтың эргелекчиин Л. Данзырын база коллективтин кежигүннери чүүн бодап олурар улус, хирезин бодаарга, айтышкынын маная турар хевирлиг. Садиктин соңгаларын чылыглаарынга улуг күш негеттинмес болгай. Оода ону-даа баштай чылыглап эгелээн болза, ажыл бүдүүде турган.

Кызыл-Даг салбырында магазиниң, библиотеканың, ол хамаанчок салбырның конторазының одаар мяжы, хөмүрдажы безин чогу хынаалдаан илдеэн. Суурда сүт кухнязы ажылдап турар, соңгаларының шиин дежик, библиотеканың база ындыг. Оон удуртукчулары, ажылдакчылары ажыл-агыйжы эвес дээрзи оон-на илдеп.

Ам келир чылдың часкы тарылгазынга белеткел эгелээн, техниканы адырып чазар, оон септээрде чылыг мастерская, цехтер херек. А «Ак-Туруг» совхозтуң МТМ-зинде батареялар солуттуунмаан. Бис мастерсканың кышка белеткелин хынаан турувуста, эргелекчиин аарын турар, эмчиде чыдар болду. А еске удуртукчулар кайдал, олар кыш келир деп чүүлду билбес, МТМ-ниң бажын-балтадын, цехтерни сеңтеэрн чүгле эргелекчиниң херээ деп санап, дүште чок олургулаары ол бе? Автогаражта база-да кылыр чүүлдер хөй, соңгалары хирлиг, дозулаттынмаан. А эстетика талазы-биле таарымчалыг черге ажылдаарга бүдүрүкчүлүү бедик болуру билдингир.

Совхозта улусчу контролёрлар хынаан объектилериниде четпестерни коллективтерниң удуртукчуларынга дораан дыңнаткан, ону чайладырының хуусаалары айыткаш, контрольга алган бис.

Надежда ОЧУР-ООЛ.

Дүвүренчиг медээ

«ЧОВУЛАҢНЫГ» БЕНЗИН

Бистин районда машиналарга бензин кудар чаа черге туткан. Ону тудуп турда, бензин кудуп алыры дүргедээр, төктүр-чайлыры эвээжээр боор деп, Бай-Тайганың човаачыдары, хуу машина-балгаттыг кижилери амыраан турганнар. Мурнунда бензин кудуп алыры берге турган болза, ам шуут «човулаң» болган. Бензин кудар чер орта ажылдаваа. Ынчалза-даа чоя, кажан бир шагда черге таптыг ажылдан эгелээр-ле ийнаан деп, чогели төнмейн машавышаап.

Бензин кудар дериг-херексеэн база орта ажылдаваа. Човаачы бүрүү холу-биле долган турган, бензин кудуп ап болур. Эң ылангыы 93 маркалыг бензинни кударга кончуг карежалыг.

Чоннуң амыралын «човулаң» кылбайн, бензин кудар чаа черниң ажылын сегидер дээш хемчеглерни дарый алыры чугула аппарган. Ону Бай-Тайганың чону маная турар

Эрекмаа ЧАНЗАН.

Тээли.

ХАРЫЫСАЛГАЗЫН БЕДИДЕРИ-БИЛЕ

Сүт-бараан фермазында партия эге организациязы партия ажылын эде турган-зарының, коммунистерниң харыысалгазын, ролюн, бот-идепкейин бедидериниң, чон ортузунга идеологтуг, политика - кижизидилгелиг ажыларды эжиждиринде хемчеглерин ап турар.

Партия организациязының үчүдүнда он чеди коммунисти ферманың чугула участоктарында бызыглаан, оларның мергежилиниң, билиниң, хандыкшылының, сонуургалының аайы-биле партийжи даалгаларны берген. Коммунистерниң онаашкан ажылынга харыысалгазын, хуузда бот-идепкейин бедидер сорулга-биле отчёттарын партия хуралдарынга дыңнап, планныг даалгаларының күүселдезин, хейниктиниң ажылынга киржилгезин анализтеп көрүп, моон соңгаар үүнү кылыр талазын-биле сүмелерни, саналарын эш-өөрү берип турар. Шак ындыг хемчет чүгле отчёдун берип турар коммунистиг эвес, өскелериниг-даа бот-харыысалгазын бедидериниге салдарны чедирип келген.

Коммунистер саанчы Чечек Лакпа, лаборант Руслана Күжүгет, комсомол эге организациязының секретарының орлакчызы Екатерина Ондарның отчёттарын партия хуралдарынга дыңнап, чугаалашкан. Партбюро кежигүнү Чечек Лакпа фермада мал чеминиң чарыгдалының байдалын харыылаар даалгалыг. Бо болза ферманың ажыжиниге улуг салдарны чедирер улуг айтырыг, ынчангаш хуралга бо талазы-биле чугаа шыңгыы болган. Мал чеминиң ажыктыг ажыглаваа, тетчегээр каинап-хумагалаваа чоруктарны аная илереткеш, бо чүүлүн хөрөөгө байдалды үлезиин-биле эжиждирин коммунистке дааскан. Ол ышкаш партбюро, коммунистер сүт бүдүрүлгезин көвүдүрүниг, малдан немелде деңнеин алырының үндезинин—мал чеминиң чөптүг чарыгдарын кичээнгейге алган. Оон түпелинде фермада бо талазы-биле байдал эвээн эжиждирин. Мал чеминиң белеткээр чаа цехти моокта чаа ажыглаага киргген, ону «Тюмеде» совхозтуң инженери Акан-оол Монгуш чогаадып кылган, ында аргижирээрге үнүүр бижээн кодээ ажыл-агый машиналарының незектерин ажыглаан. Цех саваадан сиостуң көргүүт самбыразынга бижиирин чаачыл болдурган. Чарыштың мурнуку одуруунда Ычык Ооржак чоруп орар. Тос айларның түпелинде үжен үш инзэ-ниң бирээзинден-не 1842 килограмм сүттү саап алган. Алаш Ондар, Бочунай Куулар, Чечек Лакпа, Күнзедмаа Соян, Лидия Куулар олар эки көргүүтлерлиг болган. Бо адаан саанчылар болгаш өскелер-даа бир саар инекке онааштыр чылда 2100 килограмм сүттү саап алыр планнаг, ону ажыр күүседип болурунуң аргалары бар.

Ферманың коллективи эрткен чылын коллективтиг кереэ-биле ажыдап турган, май айдан бөөр аренда кереэзи-биле ажылдаарынче шилчээн. Саанчылар, инек кадарчылары, бызаа ажаакчылары болгаш өске-даа ишчилер аренда кереэзи-биле канчаар чедишкиннинг ажылдаарын баштай өөренип алган. Экономиктиг бичин улам ханыладып, мурнакчы дуржулганы боттарынга шиңгээдип алырыбиле өөредилгезин бо чылын уламчылаарлар. Аренда кереэзи-биле ажылдап эгелеп-ниңиң баштайгы айларының түпелин анализтеп, сайгарып өөрге, көргүүтлер багай эвес, коллектив орулгалыг ажылдаан болган. Күш-ажылды организасталарының чаа аргазынче шилчээн ферманың ажыл-ишчи бүрүзүнүн хүн бүрүде саап ап турар

ФЕРМАГА ДУЗАХЕРЕК

Малды кыштаг хүр-менди ажыраг, оон продуктулуг чорүүн чамыдавас дээш, Карл Маркс аттыг совхозтуң Кызыл-Чыраа сүт-бараан фермазының коллективи боттарының күүс-биле чамдык чемчеглерни бо чылын алган. Саанчылар кажааларны арыгдап-сеңгээн, соңгаларын, ажыктарын ооруган буулаан. Бызаа кажаазын шуутатыралаан, чүтайлаан, ажыктарын солаан, соңгаларын шилдээн.

Фермага саар 190 инек кыштаглаар. Чайгы үеде Комужактыг деп черге Ондар Мартаанмык, Партизан Монгуш, Юрий Монгуш, Өөр-оол Иргит олар инекти эки семирткен.

Амгы үеде 200 инек кирер кажаанны тудуп эгелээн, келир чылын ону доозар, а бо чылын 100 инекке кажаанны доозуп турар, ынчалза-даа оон одаалга системаның база инектерниң суг ижер саваларын Чадаанда сеңгелге-техниктиг будүрүлгениң специалистери мынчага чедир өөрөп кызыйын турар. Ол чаа кажаага аныяк инектер турар ужурлуг.

Малчыннар 24 тонна сигенин белеткээн. Ынчалза-даа мал чеми чедишпес. Саанчылар, кадарчылар саваа болганда киржип турар. Фермада кызыл-булун, чүвар-бажык бар. Четпес-ле чүүл болза, совхоз төвүнден ырак эвестерде чадаанда сеңгелге-техниктиг будүрүлгениң специалистерге мынчага чедир өөрөп кызыйын турар. Ол чаа кажаага аныяк инектер турар ужурлуг.

Малчыннар 24 тонна сигенин белеткээн. Ынчалза-даа мал чеми чедишпес. Саанчылар, кадарчылар саваа болганда киржип турар. Фермада кызыл-булун, чүвар-бажык бар. Четпес-ле чүүл болза, совхоз төвүнден ырак эвестерде турар фермада мынчага чедир телефон, радио чогу. Дирекция база профком ону кызыдыр деп аазап турган, ам шуут ыыттаашпаан. Ол ышкаш ферманың ажылчыларының 15 өөренгенчизи школаже кылаштажын барыпкээн турар. Ферма дуза херек.

Алдын-оол ОНДАР.

Сүт-Хөл район.

ЧУРУКТА: саанчы Соян Күнзедмаа.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

ЧӨЭЛИНИ КАНЧААР ЭГИДЕРИЛ?

Хуузунда бажың тудуп алыры-биле Ажаалга банкызы бажың тудуп алыр дээн кижилерге чөэли берин турар. Ынчалза-даа чөэли алырының база ону дедир эгидериниң чурумун дыка хөй хамаатылар эки билбейн турар. Шак ындыг чагаалар республиканың кайы-даа районнарындан, чурттакчылыг суурларындан редакцияга кээп турар.

Эрзинде «Чаа суук» совхозта ажылдап, чурттап турар Александр Биликти мындыг чагаанны бисче чоруткан. «Мен бо чылын 14 муң акшабиле бажың тудуп алдым.

А. Биликтиниң бо чагаазын алгаш, ССРЭ-ниң Ажаалга банкызының Тыва республика өргелелиниге чедип, оон мындыг харыны алдывыс. Ону моон адаанда парладывыс.

1. Кажаа-хөрөнгүнүг хуузунда чурттаага бажың тудуп алыры-биле Ажаалга банкызы 20 муң рубль чедир хемчеэлдиг чөэлини 50 чыл дургузунда төлөөр кылдыр берип турар. Чөэлини алган соонда үш дутаар чылындан эгелеп төлеп эгелээр. Бир эвес силер чөэлини 1988 чылда алган болзуңарга 1991 чылдан эгелеп төлеп эгелээр ужурлуг силер. Алган чөэлиниң хуузун төлевир кылыр сонындала төлөөр. Эң баштай төлөөрде чөэлини берген хүнүндеп эгелеп бирги төлевирин төлөөр хүнүнге чедир санаттынган хуунну төлөөр.

2. Бир эвес силер алган чөэлинерни 1988 чылда дедир эгидиптер болзуңарга, ынчан хуу төлевес.

Чөэлинге алганым ол 14 муң акшаны дедир эгидерде, 2 хуунну немей төлөөр деп турар. Ол дээш 4977 акша 52 копеекти ам төле деп турар. Ынчангаш мындыг айтырыга харыылап бөөрин редакциядан диледим».

1. Чөэлинге алганым 14 муң акшаны 1988 чылдың төнчүзүнде дедир эгидиптер болзумзе, 2 хуунну демей-ле немөөр бе?

2. Чөэлинге алган акшаны 3 чыл болгаш тыртып эгелөөр, а бир эвес үш чыл четпээнде ол акшаны эгидиптер болза, хуу немөөр бе?

КУРЛАВЫРЛАР КАЙДАЛ?

ӨГ-БҮЛЕЛЕРГЕ ЧУГААЛАЖЫП КӨӨРУ ЧЕРЛЕ АЖЫКТЫГ

Мен сентябрының 29-та Чооду Кара-Күскениң «Контора чок арткан совхоз», октябрының 16-да Адыма Максырының «Конторада садик ажыттынган» деп материалдарын «Шын» солуундан номчаап, ажыктыг курлавырлың кайда чаштының чыдарын ам-на билдим. Моод мурнунда ону канчаар эскербээн кижи боор мен? Ону шынап эскербейн азы билбээннен чоруур кижилер, ылангыя удуртукчулар база бар, оларны номчуулуг дээш ону бижип ор мен.

Бистин наймысыладывыста болгаш өске-даа черлерде садиктер, аалчылар бажыңы болгаш чурттаар чер дыка чедишпес. Бир эвес Тес-Хемниң «Чодураа» совхозунуң үлегерин эдерер болзувусса, шагдан бөөр шиитпирлеттинмейн келген бо айтырыгны чогудуп ап болур бис. Ынчаар ажыглаптар бажыңнар черде эмгежок. «Бисте столовая кылыр өрөөлдер бар, кооперативе организасталарын күүзүн кижилер хөлезидеп ап болуру» дээн чергелиг чарлаалдар безин солуннарга кыступ кээп турар апарган. Чарлаайн турар организациялар база бар болгай. Ийи-бир өрөөлдери ээн турар коллективтер кайы хөй. Хову дег өрөөлдерде ийи-бир ажылдакчы орар организациялар база эвээш эвес, оларны чыырчыыра олуртуулаптары — оларның ажылдаарынга улам эптиг.

Агроүлетпүркүрком тургустушаандан бөөр 4—5 хөөт ийи бажың чергелештир тутпуну. Ында хос өрөөлдер хөй. Ол улус үргүлүү кодээже командировкаларлар (та чеже акша-хөрөнгө үнүп турар чүвези) болганда, чылдың хөй кезинде өрөөлдер ээн турар. Кызыл районуң агроүлетпүр каттыжышкыны бажыңныг хирезинде, каш катаа ала-шокар бажың тудуп турар. Ол бажың эмнелге болгаш уруглар садының мырыңай чаныда, ыныар хөй машина-техниканы канчаа бардырарын? Аная даапшынмаан үндүрбес, хөй улус моонцевес ужурлуг. Ынчангаш бо бажыңга кымнарны киррерин дугуржуру чугула. А агроүлетпүр ажылдакчыларын кызыргаанда тыптын келген хемги ийи бажыңны бирээзин аалчылар бажыңы кылыптар болза, автовокзал-даа аэропорт-даа чаныда болгай. Ону садин кылыптар болза, оочурда турар 3—4 муң чаштарның элээн кезин амыраан бөөр.

Хоорайның чөөн талазында кожа турар «Тувкоммунэнерго» болгаш «Госкомнефтепродукт» деп ийи организациялың хөй өрөөлдериг бажыңнарының ажылдакчылары бирээзинге сыныы бөөр. Улусчу контролёрлар хынаан көөр болза, эвээ болгаш хос өрөөлдер туржук бүүрү бажың кайыын-даа тыптып кээр. Чамдык албан черлери, шыныпла, өрөөлдерге болгай. Чурттаага бажыңнарын ап көөр болза, база улут, артык шолуу дээш хөлези безин төлеттирбес.

Чамдык совхозтарның конторалары «Чодураның» садик кылган конторазында-даа улут болдур ийин. «Чодураның» контора ажылдакчылары ийи өрөөлге сыныы берген. Өске совхозтарны кандыгын? Ону өөренип көөру чугула. Черде ынчаш, алыг конторының ажыы чүү? Ындыг конторалардың өрөөл бүрүзүнге улус чыгыр. агрономга кээрге — бухгалтерже, бухгалтер — экономисче, экономист — бригадирже чоруур. А партком секретары, совхоз директору, диспетчер болгаш контора аппаратты чаңгыс өрөөлде боорга, ынаар кээр кижилер ховартаар, бот-боттарын контрольдажыры эптиг. Хуралдар, чыыштар, өрөөлдер кезиири чок болур.

«Чодураа» совхозтуң конторазын садик кылган соонда, школа чаңгыс аалчеге өөренир апарган, 50 хире чаштар садикче немей киргеп, чурттаага бажыңнары хостаргаш, школа мастерскаалыг болган. Контораны шуптузун бербеддаа болза, чамдык өрөөлдерни кооперативтерге ажыглаттырып аны ынаар бир албан черге киирипкеш, оон турган бажыңны чурттакчыларга-даа берип болгай. Мен бодап орарымга, өске-даа бажыңнарны ынаар ажыглап, курлавырларны тып ап болур-дур. Ындыг арганы ажыглаан болза, Эрзинде Ленин аттыг совхозтуң бир үндезилекчизи суурдан ээн кыштагже кепнеп турган. Ынчангаш бо айтырыгны удам өөдүрери, «Шын» солуунда сентябрь 29-та болган октябрь 16-да шиитпирлеттинген материалдарны коллектив болгаш өг-бүле бүрүзүнге чугаалажып көөру черде ажыктыг хире-дир.

Амур ХОЮГБАН.

«ШЫНГА» чагаалар

САНАЛДАР, ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕР, АЙТЫРЫГЛАР

ХАРЫЫЗЫН МАНААР МЕН

Бай-Тайга районда сентелге-тудут участотунда шеверленчи болуп ажылдап турар мен. Өг-бүлевис хөй улус бис.

1984 чылдың чазынында телевизорувус үрели бөөрге, Тээли суурнун амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң Ак-Чыраа суурда тургустунган хүлээп алыр пунктуузунга хүлээдип берген бис. Оон бөөр 4 чыл ажып тур. Ол хевээр телевизорувусту кылып бербээн.

Ак-Довуруктан келген мастерлер кылып кагды дээн. Кылтанының өртээ 29 рубльди төлецер дээн. Төлеп каан телевизорувусту алыр дээш баарывыска, үредик болган. Тээли суурнун мастерлери кино көрүп турган үреп каан болганнар. Ол-ла хевээр кылдынмайн чыдып берген. Ол олчаан телевизорувус-даа, төлеп каан актавыс-даа чок.

Ол дугайында эргелелге чеже-даа барган бис. Кызылдан мастерлер кээп-ле турар. Оларга чүге кылдыртпас боор чүве. Ыяап-ла Ак-Довуруктун мастерлериге кылдыртыр бис дээр. Херек кырында бистин телевизорувус ол черде барчогу-даа билдинмес.

Солундан номчуурга бистин районнун амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң ажыл-ижин мактаан чуруктарлыг чагаалар хөй-ле үүнүп турар боор чүве-дир. Чоннун чагыларынга ээ-харыысалга чок, дыннаатыр эвес кижилер канчаан мактадып турар боор чүве ирги? Бо дугайында амыдырал хандырылга бүдүрүлге эргелелиниң даргалары мээн бо чагаамны чүү деп харыылап бээрин маанаар мен.

Раиса ХОМУШКУ.

АВТОБУС...

Бистің Өвүр районнун автомашина оруктары амгы үеним негелдеп өскүүр кылдынганы магалыг апарган. Район иштинде суурларже пассажирлер аргыштырар автобус маанап эгелээнден бээр чыл чедип турар. Ол автобус дугайында саглыжыларның дилээн тодарадыры-биле бо чагааны бижидим.

Саглы—районнун бир ырак девискээри, аргыжып харылаажыры эң берге булуннарның биреэзи. Саглыже баар орукташ автотранспорт холар, а ол хиреде район иштиниң автобузу Саглыже маанавас. Чүгле Торгалыг, Чаа-Суур талазынче аргыштырып турар, саглыжыларны уттупканы ол чүве иймкпе. Автобус чоруп эгелээнде, орук багай, ону кылырга чорудар дээн. Орукту ам черле хомудал чок кылдыр кылып каапкан. Харын-даа ол орук Мөнгүн-Тайгаже удаштыр салдынып, ынаар безин машина-балгат аргыжып турар апарган. Ол хиреде Саглыже автобус маанадыр дугайында мурнуку аазаашкын уттундурган. Бо айтырыгны чон кедээ Совет күүскомунун, районнун удуртур даргаларының мурнунга тургузуп келген. Даргаларның талалындан таптаашкын үеэниң-не ыытшимээн чок, ме, чок-даа дээн харыызы чок туружу бисти кайгадып турар.

Район иштүнге шиитпирлеттинмес болганда, ажыкчарлыг чорукту ажылдап, солун дамчыштыр хөйге билдингир кылдыр бо айтырыгны бистің даргаларыс харыылап бээр болза.

Бо чагааны бодум хуумдан база эш-өөрүм, чоннун дилээн өзугаар олардың өмүнээзинден бижидим.

Василий ДАГБЫШ.

КАЙДА СЕН, ДУҢМАМ?

Эргим редакция! Бодумну баштай таныштырайн. Мени Григорий Байырович Хертек дээр. Ажылдап турар черим — Каа-Хем районнун Авыйган суур. Ында инвалидтерниң бажың-интернадында. Туеканы өг-бүлелиг мен.

Ада-нем Барыын-Хемчикке чурттап чораан. 1962 чылда Эрги-Барлыкка төрүттүүген мен. Оон соонда ада-нем Мөнгүн-Тайгаже коже берген, Каргыга чурттап турган. 1963 чылда дуңмам Шолбан-ыыс төрүттүүген. Ол дуңмам чаш турда-ла, авам Өшкү-Саар Кара-Хавановна Хертек мочээн. Ынчан бичии дуңмамны кыргап-авам Байыр деп кижиге азырадыпкан. Ол—оон дуңмазы.

Менги кыргап-авам бодунга өстүрген. Ол 1979 чылда мочээн. Оон соонда мен өскүстер бажыңынга турдум. Кыргап-авамның соолгу чурттаан черн — Бай-Тайганың Шуй. Оон бүгү-ле документилери читкен болгаш, мени Григорий Байырович деп даайымның адынга бижиткен. Дуңмамны эки таныыр кижилер ам Бай-Тайгада чок.

Ону Мөнгүн-Тайгадан кежүп келген Дилги деп кижи эки таныыр. Ол кижи база чок апарган. Дуңмамны Мөнгүн-Тайгада чурттап турарын улустан дыннадым. Бистер бот-боттарывысты танышпас, билишпес улустур бис. Ол районнун чогум кайы суурунда ажылдап, чурттап турары билдинмее. Ынчангаш Хертек Шолбанкыстың кайда чурттап чоруурун билип алыры-биле «Шын» солунга бо чагааны парлаарыны дилединм.

Григорий ХЕРТЕК.
Каа-Хем район.

ӨӨРЕНИП КӨӨРҮН ДИЛЕДИВИС

Эргим редакция! Силерже бо чагааны бижип турар ужурувус мынды. № 9 гастроном, оон чанында хлеб магазининиң ажылдакчылары кежээкинин тос шакка чедир ажылдап турар бис. Кежээ 8—9 шактар аразында садын алыкчыдарының саны 10-15 хире-ле болур. Колдуунда таакпы садын аар дээн кижилер келир. Бо бир шак дээш дыка хөй хаас үевис чарыгдап орар бис. Сес шак соонда болук-болук аныктар магазинге келгеш, чүү-даа садып албайн, кайганып-кайганып үне бээр. Бо дээрге чүгле кино шагы келирин маананнар-дыр.

Мында шупту херээженнер ажылдап турар бис. Сес шакта чана бергеш, өренікчи ажы-төлүвүстүн онаалгазын-даа хайгаарап, кылдырбас бис бе! Бистің чамдык ажылдакчыларывыс Баа-Хем суурдан кээп ажылдап турар. 5—6 хире садыгжы оон келир. Олар бажынынга дыка орай чедер. Ажы-төлүнүн аайы-биле чамдыкта эрте чорудар ужурга база таваржыр. Бо магазинге садыгжылар ыырынмас. Чүге дээрге ажылы орайтаар боорга ындыг.

№ 3 «Юность» аъш-чем магазини биле гастрономиун ажыдар шагының карышкаа чүгле 30 минута. Бо магазин 2 шактан 15 минута турда душтээр. Моон алгаш коорге, бистен кандыг-даа ылгал чок. Бис кыжын-даа, чайын-даа өскерилге чок, 9 шакка чедер ажылдыг бис. Душтээр шагывыс чүгле чаңгыс шак. Ол бир шак дээш чедиг сес кижини ажылдадып турбуже, бистерниң саналдарывыс мынды: автобустар кежээкинин 12 шакка чедир ажылдаар болганда, шупту магазиннерни 9 шакка чедир ажылдадыр. Ийиде, ижер сукуннар болгаш таакпылар садарынга төпке бир киоскиден ажытса кандыгыл? Оон ажылдаар шагын хүндүскүүнү 12 шактан кежээкинин тос шакка чедер кылдыр чуруумчутса. Үште, магазиннерни тос шакка чедир ажылдадырын чүгле чайгы үелерде доктаатса кандыгыл?

Бо бүгү саналды бистің удуртукчуларывыс өренип көөрүн дилединс. Бо-ла ажылдаар үевистің шагы дээш баштаар черлерже чаңгыс эвес удаа саналдарывыс киргилээн бис. Ынчалзажок ол айтырыгларже кичээнгей салыр дарга чок болганы-биле, харыыны мынчага чедир дыннавадывыс.

Лидия САЛЧАК.
Садыгжы-Оон-даа есте 18 кижи адын салган.
Кызыл хоорай.

ЧЕТПЕСТЕРНИ КАТАПТАВАС

«ШЫНГА» хаттар

Бо чылдың сентябрь 17-де үнген «Шын» солунга «Шаңда оваалаңган, канчаарыл» деп эгелиг шүгүмчүлелдиг материалга харыыны Эрзин районнун агроүлетпүр каттыжышкынының кол экономизи Д. Ш. Сүгдуров редакцияже чоруткан.

«Чаа оруқ» совхозта дүжүт ажаалдазы оожум чоруп турар дугайында солунга үнген шүгүмчүлелдиг материалда айытқан четпестер шын болганын мында бижээн. Совхозтун дирекциязы дүжүт ажаалдазын дүргеделдир хемчегленн алган түңнелинде, сентябрь 24-те ажаалданы дооскап, таразыны күрүнеге садып, үрелинге уруп алганын айытқан.

Келир чылын дүжүт ажаалдазынга бо чылгы четпестерин катаптавазы-биле немелде хемчеглерни совхозтун дирекциязы ажылдап кылган. Хову бригадазының төвүнде тудуларның капитал септелгезин кылыр, 500 тонна тараа урар складты, 2500 дөрбелчин метр цементилээн шанны тударын шиитпирлээнин харыда бижээн.

СООН ИСТЭЭР, МУРНУН ХЫНААР

Оваарымчалыг, хынамчалыг болурунун дугайында мындыг сестер бар. Оон утказы ханы. Шыпап-ла, кандыг-бир түүлдү кылырда, эң ылаңгыя солунга харыы бээрде, сес бурузун хынаар, бодамчалыг болур херек.

Бо чылдың майда бистің редакцияга Бин-Хемнің Сесерлигден шүгүмчүлелдиг чагаа келген. Ук салбырда автомагазин эргелекчизи Биче-оол Ензак ажылынга ээ-харыысалга чок дээрзинин дугайында ында бижээн болган. Ол фактыны хынап көөрү-биле авторнун чагаазын Бин-Хем районун баштаар черинин даргазы Ю. В. Кудряже редакция чоруткан турган.

Чагаада фактылар шын болган, ынчангаш Б. Ензакты өскүүр шилчиткен, оон орнунда өске бир садыгжы чолаачыны чоруткамының дугайында районо даргазы биле партия организациязының секретарының ат салганы харыыны алгаш солунга парлаан.

Удаазында ол харыыны районун партия организациязының хуралынга чугаалашкан, фактылар бадыткаттынмаан дээр дугайында редакторнун адынга чагаа келген, ында харын солунун ажылдакчыларын буруудадып, кайыын ындыг харыы алган силер деп бижээн болган. Ол харыы—чагааны бистер мурнунда келген чагаа-биле кады чара парлааш, СЭКП райкомунун бирги секретарынче, хоолгаларын Бин-Хем райпо баштаар черинче чорудуп, тайылбырлаар ужурга таварышкан бис.

Оон соонда сентябрьда райпода партия организациязының секретары А. Саттың ат салганы мындыг харыы келген:

«Бин-Хем райпонун партия организациязы август 26-да хуралга «Шын» солунга шын эвес берген информацияны дугайында коммунист Б. М. Ензактың билдиришкинин дыннап чугаалашкан.

Партия хуралының соонда 1988 чылдың июль 27-де райпо даргазы Ю. В. Кулряның база партия организациязының секретарының ат салгаш, 1988 чылдың июнь 3-те шын эвес харыының талазы-биле тайылбырлаан бижиктің силерниң адрезиңерже чоруткан турган.

Ол үеде райпо даргазының чугаалаңгазын түр күүседип турган садыг киргизинин эргелекчизи Лидия Ксенофонтовна Шутованың буруузу-биле шын эвес информация эрте берген дээрин солунга дыннадырын силерден улуу-биле дилединс.

Бин-Хем райпонун партия организациязының секретары А. Х. Сат».

Ынчангаш ам эш А. Саттың дилээ-биле оон харыызын парладывыс. Бо материалда кирген фактыларны эки хынап албайн, далаш болурга ындыг-ла болгай. Анаа-ла ажылдап турган кижини эпчок түүлге таварыштырганнар-дыр.

Бистің редакцияның солунгазы болаа, хынаттынмаан материалдарны аргалыг-ла болза, солунга парлавас бодап турар бис. Ынчангаш Бин-Хемде «Саян» совхозтун Сесерлиг салбырындан келген шүгүмчүлелдиг материалды райпоже чорудуп турган чылдагаанывыс ол турган чүве.

Улусчу контролёрларда

УЛАМ ХАРЫЫСАЛГАЛЫГ БОЛУР

Эрзин райкуусконунун иштики херектер киргизинде чондан кирген чагаа, билдириишкиннер, хомудалдар болгаш дыннадыышкыннарны сайгарып турарының дугайында хынаалданы районнун улусчу контроль комитеди чоруткан.

Чондан кирген чагаалар, хомудалдар, билдириишкиннер дээш оске-даа дыннадыгларны бүрүткеп турар түскай дептерлер иштики херектер киргизинде бар. Бирги дептерде билдириишкиннер, чагааларны, хомудалдарны бүрүткеп ап, оларга хамаарыштыр кандыг хемчеглерни алганын демдеглеп турар. Ийиги дептерде иштики херектер киргизинин дежурныйынга аас азы телефон-биле дыннадыгларны, үшкү дептерде оттурган херектерни, дөрткүзүнде иштики херектер киргизинин секретарынга кирген чагаа, билдириишкиннерни бүрүткээн.

Бо чылдың өтөзинден бөөр сентябрь 10-га чедир иштизи-биле, бирги дептерде демдеглелдер өзугаар, киргизиге 114 бижимел билдириишкиннер, хомудалдар кирген. Оларның аразында 46 билдириишкинде ады кирген хамаатыларның талазынан кемниг херектің чыдагааны чок болганы-биле херек оттурарындан иштики херектер киргизи ойталаан. 64 билдириишкин өзугаар херекти оттургаш, истелгени кылган, 4 билдириишкинге хамаарыштыр протокол тургускаш, бүрүүлүг кижилерни сайгарын дээш материалдарны эш хуузунун судуунче чоруткан.

Иштики херектер киргизинин дежурныйынга аас, телефон-биле кирген хомудалдарны, дыннадыгларны бүрүткээш, оларны-биле ажылдаан. 41 дыннадыг өзугаар херекти оттурган, 25 хомудалды истеп хынаан, бүрүүлүг кижилерни ажылдап турары организацияларга, иелер четпээннер комиссиязынга коорү-биле дыннадыгларны чоруткан. Чүрүм үрээн кижилерниң чамдыызын торгаан. Аас база телефон-биле кирген дыннадыглар, хомудалдар, билдириишкиннерни өзүн-биле хынап, хемчеглерни алганы дептерде демдеглелдерден илдеп.

Иштики херектер киргизинин секретарынга кирген чагаалар, билдириишкиннер өзугаар 64 херекти оттурган. Оларның хөй кезиинин истелгезин доосканы, судуне шилчиткен.

Дөрткү дептерде демдеглелдер июль 10-га чедир бар. Оон соонда үш ай иштинде чаңгыс-даа билдириишкин кирбээн, демдеглелдер кылбаан.

Чондан кирген чагаалар, билдириишкиннер, дыннадыглар-биле ажылга четпестер база бар. Чамдык кижилериниң билдириишкиннерин хынап көрбээн. Харыылап бергени сентябрь 10-га чедир билдинмес. Чижээ, А. У. Ыналай деп кижи 1988 чылдың январь 28-те паспорт чидирген дугайында билдириишкинни киргеген. Паспорт столунун даргазы ону хүлээп алгаш, харыылап бербээн. Ындыг билдириишкиннер А. Ш. Лойгу, В. Хомушку, С. Донгактан база киргилээн. Билдириишкиннерге хамаарыштыр хемчеглер 6-8 айның иштинде алдынмаан.

Чамдык билдириишкиннерге хамаарыштыр кандыг хемчегдерни алганы азы канчаар харыылап бергени билдинмес.

1988 чылдың июнь 17-де СЭКП райкомунун харыысалгалыг ажылдакчызындан футбол командазынга хамаарыштыр бижик иштики херектер киргизинге киргеп. Киргизиниң ажылдакчызы Үртүнай ону сайгарары-биле хүлээп алгаш, сентябрь айга чедир харыыны бербээн. Молдургалар чидирген дугайында июнь 3-те Маа-Хөө Далайның билдириишкини-биле демги-ле ол Үртүнайның канчаар ажылдааны, билдириишкиниң өзүнге кандыг харыы бергени билдинмес. Ижи Кыргыс, Ешкан Амыр-Чыргал аъттар чидирген дугайында билдириишкиннерни июнь айда киргеннер. Оларны эш Айдын-оол хүлээп алгаш, кандыг хемчегни алганы билдинмес. Ол дугайында демдеглел дептерде чок.

№ 4 дептердеги өскелериндеги демдеглеттинген билдириишкиннерни иштики херектер киргизинин харыысалгалыг ажылдакчылары чогуур үеэзинде холга ап, танныжып, хемчеглерни ап турар. Ол дугайында демдеглелдер дептерде бар.

Иштики херектер киргизинин начальнигинин, оон ораакчызының хамаатылар хүлээп алыр хүннерин, шактарын бижээн өскүн. Чондан кирген билдириишкиннерни, дыннадыгларны бүрүткээринин, сайгарарының чурумун коску черде азын каан.

Суурларже үүгүшкүннер үеэнде иштики херектер киргизинин начальнигы, оске-даа харыысалгалыг ажылдакчылар хамаатыларны хүлээп ап, оларның сонуургаан айтырыгларына тайылбырны берип турарлар.

Иштики херектер киргизинин ажылдакчыларына хамаарыштыр киргеп хомудалдар, билдириишкиннер чок.

Чоннун чагаалары болган билдириишкиннери-биле ажылдарны эжиндерин, четпестерин тайылдыр дээш хемчеглерни ап, оон түңнелди 1989 чылдың январь 10-га чедир районнун улусчу контроль комитетинге ыыналарын иштики херектер киргизинин начальнигинин ораакчызы А. М. Айдын-оолга даскан.

Саян ОРУС-ООЛ.
Эрзин районнун улусчу контроль комитединиң даргазы.

КҮҮСЕЛДЕ КАНДЫГЫЛ?

СЭКП Төв Комитеди, ССРЭ-ниң Дээди Советиниң Президиуму болгаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели «СЭКП-ниң XXVII съездиниң шиитпирлериниге дүүштүр социал-экономикитиг хөгжүдениң дүргедедири дээш улус депутаттарының Советтериниң ролюн улам ыныай сеңдер болгаш харыысалгазын күштедирер талазы-биле хемчеглер дугайында» доктаал хүлээп алган. Ында чуртталга бажыңнарын болгаш социал-культура объектилерин ажылгалга киирериниң хемчеглерин алырын онзалап айыткан. Ол ышкаш ажылчы чоннун ажылдаарынга, чурттарынга таарымчалыг байдалдарны тургузарының айтырыгларын доктаамал холга алырын база Советтерге даскан.

Бо негелдерни күүсеп дээш улус депутаттарының Чадаана хоорай Советиниң күүскому чамдык ажылдарны чорутса-даа, девискээринде чуртталга бажыңнарын ажылагыйжы арга-биле тудар дингенин чугаалашканы сессияга чаңгыс-даа дыннатпаан. Ында ынаг ажыл-агый черн, РАУК чөвүлели, райүлетпүр комбинады, «Агроүлетпүртранс» бүдүрүлгези, АКМК-1, райпо, «Хемчик» ацныыр-тывыын ажыл-агый черн, культура клиди, пассажирлер АТБ-зи, орук-сеңделге-тудут өргелеги, сүт болгаш хлеб заводтары дээн ышкаш организацияларны, бүдүрүлгелериниң удуртукчулары-биле хоорай Советинин күүскомунун даргазы Көлдар-оол Комбуевич Куулар бажыңнарны ажыл-агыйжы арга-биле тударын чугаалашкан турган. Ам оон күүселдези кандыгыл?

Эрткен чылын хоорай Советинин күүскомунун шүгүму-биле 10 аал иштиг чурттаар беш бажың туттунган. Оларның өртээ 197 мун рубль. Бо чылдың планында көрдүнгеп беш бажыңның үжүнде өг-бүлелер чурттай бергеннер. Ам ийизи ажылгалга киреринин кырында келген. Бо бажыңнар чүгле хоорай Советинин күүскомунга хамааржыр. Хоорай Советинин балансызында 265000 дөрбелчин метр шөлдүт 309 чурттаргга бажыңы турун турар. А бажың оочурунда 134 өг-бүле бар. Чогум түскай оочурда 73 кижи.

2000 чылга чедир өг-бүле бүрүзүн ангы бажың азы квартира-биле хандырарының талазы-биле хемчеглерни районда ажылдап кылган. Оон күүселдезин албан черлериниң, организацияларның болгаш бүдүрүлгелериниң удуртукчулары канчаар болтандырып турарыл? Бо ажылдың күүселдезин РАУК чөвүлели, ынаг ажыл-агый черн, үлетпүр комбинады дээре чорудуп келген. Боттарының ажылчыларын бичии-даа ' болза, чурттаргга шолу-биле хандырган. Ынаргыя үлетпүр комбинады (директору Идам Ооржак) эрткен чылын ийи аал чурттаар бажыңны ажылгалга киргеп. Бо чылын кызыл-булуунну, аъш-чем садар буфетти, ийи аал чурттаар бир бажыңны ажыл-агыйжы арга-биле тудуп алган.

Организацияда бажың оочурунда 12 кижи бар. Келир чылын дөрт аал чурттаар бажыңны тударын планында киргеп. Үлетпүр комбинадында 104 ажылчын саваттынын турар. Оон кожазы мынг ажыл-агый черниң байдалы кандыгыл? Анаа чедиг, бо талазы-биле ажыл кылчаар чоруп турарын харыысалгалыг ажылдакчылар-биле чугаалашкан мен. Бо беш чылда беш бажыңны тударын көрүп турар. Ук ажыл-агый черниде тудуг талазы-биле мастер Леонид Новиков хоорай Советинин күүскомунун шилип бергеи черниң чуруун көргүзүп, ол тудар бажыңнарның телевиллел, өртек-үневи-биле таныштырган. Ынаг ажыл-агый черн эртеги болгаш бо чылларда бир-бир бажыңнарны ажыглалга киргеп. Оларның бажың эзлеңзинде 11 кижи бар. Бо күннерде ийи бажыңны таваан салып алган. Үстүнде аваанын бо ийи бүдүрүлге черниде бажыңларын ажылчыларга үлээрде, ол талазы-биле харыылаар комиссия, профсоюзтар дамчыштыр чорудары чаңчыл болу бергеи.

Ам хоорайда өске организацияларда, бүдүрүлгелерде байдалды көрээлиннер. Эң-ле хөй ажылчынныг «Агроүлетпүртранс» (директору Павел Дуваараев), сеңделге-техникти (даргазы Виктор Ооржак) бүдүрүлгелери, хлеб болгаш сүт заводтары (удуртукчулары Эрес-оол Монуу, Калин Салчак) ажылчыларын чурттаар оран-бажыңначе сагыш салбайн, даамай хөөнүүт олуруп турар. Үеэнги негелдеп-биле ажылдап, боттарының арга-курлавырларын долу ажыглаарының аргаларын тып турар коллективтериниң дүрүлгезин көрүп ажылдаары черле албан. Ынчангаш бо бүгүрүлге черлери өскелерден үзегер ап, шимчеде өкн.

Ынчалзажок ажыл-агыйжы арга-биле бажың тударында бергелер, чедир шиитпирлеттинмейн турар айтырыглар ам-даа бар. Ол бүгүнү ажыл өртер дээш аргаларны тып ажылдаары черле чугула. Ынчалбас болза өг-бүле бүрүзүн ангы бажың азы квартира-биле хандырар дээш салдынган соорулга ажыл-херекке боттанмайн баар.

Виктор ХОВАЛЫГ.

«Чурттаар оран-бажың—2000» программа

Делегей медээлери

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУДАПЕШТ. 1989 чылдың январь 1-ден эгелээш венгр телевидение дамчыштыр неделяда дамчыдылганың шагы таптыг-ла 15 шак узаар. Венгр телевидениениң удуртулгазы дамчыдылгалардан хостуг хүнү дүжүрерин база шиитпирлээн. Чаңчыл болганы-биле хөй чылдарның иштинде ындыг хүн понедельник турган. Ам венгр телекөрүкчүлер теледамчыдылгаларны неделяның бүгү хүннеринде көрүп болурлар.

Дамчыдылганың үеэзин узадыры-биле кады телепрограммаларның тургузуунга база өскерилгелерни киирер. Бирги программа ВУР-нун национал программазының эргезин алыр. Ону дамчыштыр ниитилел-политиктиг чугула болуушкуннарны дамчыдып, Венгрияга тургускан фильмнерни көргүзер. Республикада чурттап турар биче национал улустарга студияларның белеткеп кылган дамчыдылгаларга элээн хөй үеэни бээр. Политиктиг дискуссиялар, кол экономистерниң, политиктериниң болгаш чурттуң хөй-ниити ажылдакчыларының киржилгезиби-биле ужуражыышкыннар болгаш шуулганнар онза черни эзлээр.

Ийиги программа улусту чалгаратпас, хөгледир шинчилиг. Анаа реклама дамчыдылгаларын кылыр деп турар.

Келир үеде венгр телевидениениң удуртулгазы база бир — үшкү программаны киирер деп турар. Ол коммерция үндезининге ажылдаар болур.

ПЕКИН. Кыдат болгаш Совет Эвилели — кожалашкак ийи улуут күрүне. Оларның харылаажларында ангылан. чак байдал үениң угланыышкынынга дүүшпейн турар. Ол дугайын найыралдың япон-кыдат төвүнүн даргазы Иосими Фуруи-биле ужуражыышкына Кыдаттың улустуң политиктиг консультативтиг чөвүлелиниң Бүгүкыдат комитединиң даргазы Ли Сяньянь медеглээн.

Кыдат-совет харылзаалары болур-чогууру-биле тургузарының херээнге кампучи айтырыы моондак болуп турар деп, Ли Сяньянь демдеглээн. Бо чылын КУР-нуң даштыкы херектер министри Совет Эвилелинге баар. Бир эвес ийи чурттуң министрлериниң ужуражыышкынына эки түнелдер чедип алдынар болза, дээди деңнелге совет-кыдат ужуражыышкын келир чылын боор болур деп, Ли Сяньянь демдеглээн.

ХАНОЙ. Бо чыл Вьетнамның үлетпүрүмге оларны бот-орулга-чарылганың принциппериниче шилчиткени-биле холбашкан экономиктиг шенелдениң амыдыралчызының херек кырында хынап көөрүнүң үеэзи болган деп, «Нян зан» солун бижип турар. Чыл эгезинден бөөр үлетпүр хөгжүлдезинин түнелдерин үндүрүп тура, заводтарның болгаш фабрикаларның хөй кезии бүдүрүлгени эде организастаар, эргелеп башкарылганың ажылдакчыларының санын кызырар, күш-ажылды кылганын барымдаалап төлээрин нептередир талазы-биле дээштиг хемчеглерни ап чоруткан деп, ВКП ТК-ның органы онзалап демдеглээн. Ол чорук эки түнелдерин бергеи: үлетпүр бүдүрүлгезинин хемчээли 7 хуу өскен. Эрткен чылдың ол-ла үеэзинге деңизорге, электроэнергия, цемент, электри шимчедикчилери бүдүрери ышкаш ындыг адырларга оон-даа улуут—11,7-ден 32,4 хууга чедир немелде өзүлде болган. Көдээ ажыл-агыйга минералдыг чемишчидилгелерни болгаш гербицидтерни садары илдеки-биле улгаткан.

(СЭТА)

Октябрь 26— Австрия Республиканың национал байырлазы, доктаамал нейтралитет политиказын чарлаанының хүнү.

1955 чылдың Күрүне керээзи болгаш доктаамал нейтралитет дугайында австри парламентиниң үлээп алган хоойлузу ол чурттуң национал долу хамаарыштыр чоруунга болгаш Европага тайбыкты база доктаамал чорукту хандырарынга онза ужур-дузалыг болган. Күрүнениң доктаамал боттандырып турар утланыышкынны аная делегей ниитилежилгезинин хүндүткелин берип, делегей херектерине идепкейлиг болгаш боттуунбиле киржиринге Австрия Республикага коючут улуг аргаларны ажыдып берген.

ЧУРУКТА: Венада конгрестериниң «Австрия» деп төвү болгаш «КНО-нуң хоорай-жыгажының» бажыңы.

А. РУХАДЗЕНИН фотозу. (СЭТА-ның фотохрониказы).

ЧЕЧЕКТЕР САЛГАН

БЕЛГРАД. (СЭТА). Фашистиг эжелекчилерден Белградты хостаанының 44 чылы-биле холбаштыр Югославияның найысылалын хоставры дээш тулчуушкуннарга мочээн совет болгаш югослав дайынчыларының турааскаа хоорунге чечектер салган. Оон ёзулалынга Белградтың хөй-ниитизиниң төлөлекчилери, югослав улусчу армиязының дайынчылары, ССРЭ-ниң елчин черниң болгаш ЮСФР-де совет өске-даа албан черлериниң ажылдакчылары киришкен.

БЕДИК ҮНЕЛЭЭШКИН

ГАВАНА. (СЭТА). Бразилияның президентизиниң Совет Эвилелинче төөгүде эң баштайгы аян-чоруу ийи чурттуң аразында харылзааларны хөгжүдеринге чаа чада болур деп, Пресса Латина агентилел тайылбырлап демдеглеп турар. Москвага ат салган совет-бразил документилер кады ажылдажылганың хөй санныг угланыышкыннарын — космос делгемин кады тайбың ажыглаарынын эгелээш үлетпүр дериг-херекселлерин бот-боттарынга садарынга чедир хаара тудуп турар. Аян-чоруктун политиктиг талаларынга хамаарыштыр «Тайбың болгаш делегей кады ажылдажылгазы дээш демиг хөделмишкиннериниң принциппериниң дугайында декларацияга» М. Горбачевтің болгаш Ж. Сарнейниң ат салганы делегейге улуг онза салдарлыг болган деп, Пресса Латина демдеглеп турар. Ол документиниң принциппериге дайын алгаш, ССРЭ болгаш Бразилия КНО-нуң Уставын болгаш делегей эргезиниң эске-даа нормаларын, түскай догуннаар деп эргени, боттоттарын хүндүлежирин, улустарның деп эргезин болгаш бот-башкартынар чоруун, иштики херектерге холгаарлап киришпезин, күш ажыглаваазын, мартылдааларны тайбың шиитпирлээрин шыңгыызы-биле сагып турган, олар ийи талалыг харылзааларны хөгжүдер. Декларацияның принциптери космосту милитаризаставазын, идролуг болгаш массалыг узутаашкынының чепсээнин эске-даа хевирлерин нептередирин болдурбазын хүлээп көөрүнүң эргежок чугулаазын баш удур көрүп турар. Сайзырааган болгаш хөгжүп орар күрүнелериниң аразында ылгалды кылырары эргежок чугула болганда, боо-чепсектиг видере бүдүреринче үндүрүп турар акша-хереглиин эскүүр чорударынын, чижээлээрге, «үшкү делегейниң» чурттарының социал-экономиктиг хөгжүдезинче чорударының идеязынга ССРЭ болгаш Бразилияның бердингенин бадыткаан деп, Пресса Латина демдеглеп турар.

«ШЫННЫҢ» ПОЧТАЗЫНДАН

1. ЫЫТТАВАЙН БААР АРГА ЧОК

1988 чылдың октябрь 5-те үнген № 230 «Шын» солунда Эдуард Донгактың «Ийи деңнелге» деп эгелиг үүлүнде чылдар болган фактылар дугайын бижээнин дыка сонуургадым. Бистиң хоорайывыстың үжеи чылдар үезинде турганы-биле амгы үеин деңнээнин бо хоорайга 1939 чылдан бээр чурттап келген болганымда, мээң характырымга тода кестүп келир-дир. Ол херек чок мраккы Бай-Тайгадан чаасваан келген бот оол мен безин дөрт уруглуг мен, а уругларым уруглары чеди. Ол дээрге өөрүшаүның өөрүшүзү болбас аргажок.

Мындыг өөрүшүлерни карартыр базып келир, болган таварылгаларны мында база бижээнин таварылга эвес. Шалык Лопсан-Самбуу ышкаш аас-кежик чок болган кижилерни ам салаа базып санаары берге. Ындыг кижилериң база оларның ажы-төлдериниң, чоок кижилериниң ажыг човулаанарын сактып кээрге, кижинин баары ажып келир. 1930 чылдарда, дыка үр үеде Бай-Тайга районның Шүй сумузунга даргаан келген, ядыы аратың ог-булезинге төрүттүнген Салчак Борбак-оолдуң хуу-салымы Шалык Лопсан-Самбуудан дора хире болган. Оны Кеземче Хоойлузунуң 58 үүлүбиле националист-контр дээш үр хуусаалыг шииткеш. Саян артынче октапкан. Оон эгелээш-ле бо хүнге чедир оон оон ыйдыгы хуу-салымы оон төрелериниге, чаңгыс черчурттугларынга биладинмес болуп артыкан.

Чоокта чаа СЭКП обкомунуң бюрозу 1930—40 болган 50 чылдарның эгезинде Тываның девискээринге болгулап турган репрессияларын ужун кандыг-даа буруу чок черге шиитпирген кижилериниң херектерин сайгарып, оларның арыг-шынчы ат-алдарын катап тургузар, агартыр дугайында тускай комиссияны тургусканын парлаалгага дыннаткан болгай. Ам ол комиссияның кандыг үре-түнелдиг, дидим ажылдаарын чон улуг сонуургал-биле маңап турар.

Барымдаа чок черге шиитпирген дээш оны ам агартыр хемчеглерден аңгыда, оон дудак чок, тон чугула тодаралдыр айтырыг көрүнгеи комиссияның мурнунга турун кээри чугаа чок. Товаргайлаарга, репрессия чүүл ачызында, база чүү соруулгалыг болуп турганы. Топ солуннарда бижип турарындан алырга, репрессия, ыызар-ыыр чорук, нугулдээшкин чүгле кижиге чүдүүр чорук тергиндеп турар үеде, чүгле оон үржүүнүнден болуп турган. Ынчангаш Тыва база кижиге чүдүүр чоруктардан хостуг эвес болганы ол бе?

Моон соңгаар мындыг өөдежок чүвелериң дазылы-биле узуткаары дээш ак сеткилдиг, шынчы кижи бүрүзү бо талазы-биле бөттарының саналаналдарын, бодалдарын үстүнде көрдүнгеи комиссияга илередип, дуза чедирзе, мында багай чүве чок хире.

Бодун тогдунар, хуузунда ат-алдар, хүнду сүрер турган кижилерни бо хүнде, ажык-чарлыг үеде, түүлүнга чедир сойгалап илередир шаг-үе келгеи хире.

Мээн чагыткаш ноочун турарым «Известия» солунга бо бүгүнүн дугаймда удаа-дараа бижип турар-дыр. Ынчангаш бистиң солуннарывыска мындыг айтырыгларны ажык-чарлыы-биле чырыдары чүүлүн деп бодап тур мен.

Михаил ШУР-ООЛ,
пенсионер.

2. КОРГУНЧУГ СӨС

«Ийи деңнелге» деп үүлүү ноочаш, Тес-Хемниң О. Шыраа чурттуг Шалык Лопсан-Самбуу деп кижиниң салымхуузун кыска-даа болза билип алдым. Аныяк-өскен байтыгай, бистерге, улуг улуска безин билдинмес кижилериң дугайын солун дамчыштыр бижий бергени дыка сонуургачыгдыр. Тывага сталинизмиң тергиндеп, кем-буруу чок черге кижилерни хилинчектеп турганы «Шын» солун дамчыштыр бижий бергении деткидим. Ынчангаш солунувус хүн бүрүде үнүп турар номерлери черле ноочуштуг, ханы утказыг, төөгүүнү шыны-биле чугаалап бээр материалдарлыг үнүп эгелээнин өөрүнчүг-дүр.

«Төөгү билбеске, төөрээр, өөрел билбеске, түрээр» деп чугаа бар. Ийи-чаңгыс кижилерге чүдүүр чорук Тывага база турганы билдингир. Чижээ, ол үеинин-биле эртем-билии шыырак, депшилгелиг угаан-бодалдыг Лопсан-Самбуу ышкаштар көңгүс куруг черге он беш чыл иштинде кара-бажыңга олурун, амыдыралында чүү-даа көрбейн баргынын ам сактып олурар-дыр бис. Шынап-ла, Лопсан-Самбуу дириг чораан болза, биче буурай бистиң чонуун социализм оруу-биле өскүүрүнге бодунун күүнүн харам чокка бээр турган ийик.

«Контр» деп сөстү дыннап чораан мен. Ажыл-агыйын угбайн барган, азы бичин-ле шын эвес чүве чугаалапкан болза, контр сеи дээрге аксы хак дээр. Кандыг-даа кем чок кижилерни ух сөскө чыгап алгаш, кем-херек алдынче киирип турган чоруктун багай үржүү ол-дур. Коргунчуг сөс «КОНТР» бистиң аравыска чаннык ышкаш чурттап чорду. Ам оон дазылын тура соп, хилис черге ылага онаашкан кижилерни агартын турар апарды.

Төөгүүнүн баларланчак талаларын аажок базырын келдиивис. Эде тургустунуушкунуң үезинде када, ажаан, кандыг болуушкуннар турганыл, кым буруулугул, азы кымда чогул деп айтырыгларны тодарадып эгелээн.

Шалык Лопсан-Самбуу ышкаштарның чырык адын катап эгидээлиңер. Ажылчын кижи мен. Төөгүүнү шыны-биле билип алыксап тур мен. Оны чажырган херээ чүл? Ынчангаш моон-даа соңгаар ух темага материалдарны хөй-биле чырыдарын дилеп олур мен.

Салчак-ООЛ СЕРЕП.
Тудугжу.

3. «ШЫН ТИИЛЭЭР, ООЛДАРЫМ!»

«Шын тиилээр, оолдарым!».

Эмчиге чыткаш, бир үүн «Шын» солунну ноочуп олурдум. Аңаминың чуруун көрүп кааш, кайгай бердим. Оон чырык ады ажаан бир шагда өгиттинип келир ирги бе деп иштимде чигзинип бодап чорааным ам уттунулурган. Шалык Лопсан-Самбуунуң улуг оглу мен. Каа-Хемниң Дерзиг-Аясында школада башкылап турар мен.

Ачам Шалык Лопсан-Самбуу 15 чыл чыгыы кара-бажыңга олурган, 1955 чылда чаныпелген. Ол кээрде оон ядыы ведергей баксыраан. Политиктиг херектээн дээш Норильскиниң рудниктеринге ажылдадып турган. Сталиниң удуртулгазын сойгалаан сөөлүнде, аңаа хамааты атты дедир өгиткен.

Ачавыс чанып келгеш, Самагалдайга районнуң амыдырал хандырыгга пунктузунга мастерлеп турган. Кадыы ведергей баксыраан, эмчиден үнмес, Хосталып келгеш, үш-ле чыл чурттаан. Бежен харында хоочузундан мөчээн. Норильскиниң рудниктеринге ажылдап каапкан болгаш, ядыы багай келген кижи. Оон ядыында угааны база арай чиктиг апарган чораан. Бир үүнүн чугаалап олургаш, оон өске үүлүче шилчий бээр. Сагыш-сеткилдиг аарыы ол хире кыштыг болганы ол боор ол.

«Кандыг-даа байдалда үүнүн шыны херек. Шын кажаан-даа тиилээр, оолдарым!» — деп оон байгы чугаазы ол. Чогум школага өөренип чорумда, фамилиям Шалык. Школа доозупкаш, документилериимни өөрүмге, Тондуп чораан. Күрүнеге, чонга удур үзел-бодалдыг кижиниң оглу болу бээриндеи кортканш, аңаа фамилиямны, аңаминың адын өскертип каапкан чораан. Мендем бичин, ам Тес-Хем районунда товароведтеп ажылдап чоруур Сергей дуймаанны база мындыг.

Ш. Лопсан-Самбуу ол үеде, шынап-ла, бижик-билигдиг кижилериниң бирээзи чорааны шын. Ынчангы солуннарга, сеткүүлге оон бижээнин шүлүктери парлаттынып турган. Ачам дугайында оон билир кижилери чылыг сөстер чугаалаар чүве. Ам оон шынчы адын катап эгидип бергениниге кызыгаар чок өөрдүм. Үгле ол эвес, өске-даа кижилериниң кем-буруу чогум чонга ажыыбиле чарлаары күзенчиг-дир.

Делгер ТОНДУП.
Башкы.

Школа болгаш амыдырал

Вера Васильевна Даландай Кызылдың педагогика институдун доосканы, Тес-Хемде Берт-Даг ортумак школазында башкылап турар. Ол ам дөрт дугаар чыл ажылдап-даа турар болза бодумуң шилии алган мергежилиге хандыкшыдыг, өөреникчилерге тыва дыл болгаш тыва литература талазы-биле билиглерни бээр дээш кызымак, чогаадыкчы үзү-биле ажылдап турарындан мактады бергеи. Оон эрттирип турар кичээлдери, класстан дашкаар хемчеглери солун болгаш өөредиглиг.

ЧУРУКТА: башкы В. В. Даландай.

Иван ДАМБАНЫН фотозу.

ЧУРУЛГА БАШКЫЗЫ

Башкы Арнольд Мирюгин Омскиниң М. Горький аттыг башкы институдунуң чуруулга-географ салбырын доосканы дораан Тывага келгеи. А чуруукчу кижиниң ажылдаарынга бистиң черивистий бойдузу, ан-мени, мал-маганы болгаш чонунуң эт-херексели, ыдык-хеви кайгамчыктыг материал болур. Оон тээрби ажыг чылдар дургузунда төрээн хоорайынче чанып шыдаваан чылдагаанды ол.

Кызылдың уран үүл училищезинин чуруулга салбыры эрткен чылын чаарбы чыл оон демдеглээн. Ол үеинин дургузунда 250 ажыг чуруукчулар болгаш чуруулга башкылары ук салбырны доозуп, улус ажылагыйынга немешкеи. Маңаа Арнольд Сергеевичиниң киирген үлүү улуг. Оон өөреткен сургуулдарындан Алексей Ховалыг биле Елизавета Байынды — Кызылдың уругларын чуруулга школазының башкылары, Анатолий Чанчин биле Евгений Желейков — улустуң чуруулга мастерскааларының ажылдакчылары, Олег Борбаа — Тээлинде чуруулга школазының директору, Алексей Ондар — Туранның уран үүл школазының директору, Күнзет Бичe-оол — «Чодураа» совхозтуң каастакчы-чуруукчузу. Бо школага сургуулдарны чаңгыстан өөредир болганындан, бирээде, оларның мергежили бедик, ийнде, ол мергежилии каар кадрлар барык чок. Ынчангаш олар республиканың культура амыдыралының хөгжүлезинге идепкейлиг киржип турарлар.

Чуруулга салбырының башкылар коллективи алды-ла кижи. Ынчалзажок оларның алды аңгы човуун төлөлери болганы солут. Көрүп-даа көрүнерден: директору орус — Алла Анатольевна Платонычева, а башкылары — хакас Александр Георгиевич Тырышкин, татар Клара Федоровна Шокирова, бурят Вера Сагаандаевна Пихаева, тыва Оюн-оол Доктугуевич Сат, Арнольд Сергеевич боду — чуваш.

— Мындыг бичии коллективтиң кежигүннериниң шуптулунуң өске-өске нациялардың төлөлери болганы бистиң наймаалыысты улам быжыглап турар. Ындыг коллективтиг болганывыс мен — деп, хоочун башкы өөрүп ор.

Арнольд Сергеевич сургуулдарынга быжыг биилиг бээр дээш бүгү күүнүн берип, арга-дүржүлгазын үндүрүп турар. Оон чылдын-на сургуулдарын эдертип алгаш, Ленинград баары чаачыл болган. Революцияның кавайындан чуруун чуруктарының делгелгезин база организастап турар. Бо чаанын базы ыыар чораан, оон түүвелин училищеде аскаа фоточуруктардан болгаш чуруун чуруктардан көрүп болур.

— Эрткен чылын Саяно-Шушенск ГЭС-ке ийи катап чордувус—деп, ол чугаалады. — Сургуулдар дыка солун чуруктарны эккелди. А бо күзүн Байкал базе четтивис.

Арнольд Сергеевич Байкалдың Листвяанкага сентябрь 8-тен 23-ке чедир сургуулдарын чурук чуруурунуң уран аргаларынга өөреткен. Мен октябрь эгезинде ол-ла черлерге чоруп, сургуулдарының чуруун ыяш тудуглар музейин, Ангара өөзүнүде Бургин-Даш, Хамар-Дабан болгаш өске-даа черлерни көрдүм. Дыка чараш, турааскаалдыг болгаш төөгүлүг черлерни чуруун улуг болдум. Ылангыя ыяш тудуглар музейинде Байкалдың балыкчыдарының, хол кыдымының тараачыларының эрги эт-херексели сургуулдарының чүгле чуруун өөренирине эвес, а билип адырыга чугула материалдар болуп турар. Төрээн чуртка ынакшыл, чоргаарал, патриотизм болгаш интернационализм ынчан тыптыр. Ынчан сургуулдар ында туристер базазынга болгаш Иркутскиниң уран үүл училищезинге Тыва дугайында чуруктар дедгелгезин база организастаан чорду.

Чуруула салбырының сургуулдары Арнольд Сергеевичиниң удуртулгазы-биле «Радуга» («Челаэш») деп кооператив тургузуп алган. Ам олар чуруун чуруктарын ол чараш аттыг кооперативиниң дамчыштыр чонга өөрүп турар. Үк кооперативтиң кол сопулгазы — албан черлериниге, школа, уруглар салтары болгаш бүдүрүлге черлериниге каасталга ажылын кылыры. Сургуулдар чүгле чурук чуруур эвес, хана каастаар, ыяштан болгаш өскедаа материалдардан каасталга кылыр. Чоокта чаа Сарыг-Сеп школазы бир машина каасталга алган. Чайын Кызылдың Дзержинский аттыг школа-интернатынга, шериг кезээнге каасталга кылган. Бо бүгү ажылдар башкы Арнольд Сергеевич Мирюгиниң удуртулгазы болгаш киржилгези-биле боттанып турар.

Тываның кайы-даа булуңында бо училищени доосканы чуруукчу — Арнольд Сергеевичиниң өөреникчизи. Бо хүннерде олардан баймр чедиришкиннери хоочун башкыга көөр, ол бежен харлап турар. Оларга мен база каттыжып, ам-даа улуг чедиишкиннерни күзеп каайн.

Чооду КАРА-КУСКЕ.

Чоннуң бүгү-эвилел чизези

ИДЕПКЕЙЛИГ КИРЖИР

Чурттакчы чоннуң бүгүнүнүң чизези ышкаш оозагай ажылга улут болгаш хымамчалыг организастаттынган белеткел шегеттикер.

Чизеге белеткел үезинде бүгү-ле хоорайларга, суурларга, чурттакчылыг черлерге кудумчуларны аттарының аайы-биле чурумчудар, бажын, тудут бүрүүн дугаарлаар, а дугаарларны тода, шын бижээш кескү черлерге азар.

Чизени санакчылар бажын бүрүүнүге чедип, киирип турган чорудар. Чамдык бажыннарга түр чурттап турар чурттакчылар турун болур. Чизени шуут кылын киирптериниң мурнунда, мындыг чурттакчылардыг бажыннарны, черлериниң долу даналарын тургузар. Ынчар хымамчалыг ажылдаанындан чизеге чурттакчы бүрүү долу бүрүткеттинген турар.

Чизеге белеткел ажылынга, күрүүнүң статистика органнарынга партия комитеттери, совет · база ажыл-агый органнары, профсоюзтар, комсомол болгаш оон-даа өске хөй-биле организациялары идепкейлиг киржир, дузалажыр ужурлуг.

Ажыл-херектиң бүдүрүмчелиг боттанырынга кадрлар шиитпирлиг рольду ойнаар турар. СЭКП ТК-ның январь (1987 ч.) Пленумунга эш М. С. Горбачев мынча дээн: «Бистиң кылганывыс бүгү-ле чүүдеривис, чедип алганывыс бүгү-ле чедиишкиннер — ол дээрге совет кижилериниң толдарының кылган ажылы, бистиң кадрларывыстың кызымаккай ажылының түнелиг-дир». Бо сөстер чурттакчы чоннуң чизези ышкаш нарын болгаш харысаалгалыг ажылга хамаарыжыр. Аңаа үлетпүр, бүдүрүлгелерден, организациялардан, албан черлериниңден, өөредилге черлериниңден хаара туттунган миллион хире чизеги ажылдакчылар ажылдаар.

Кызыл хоорайга чизеги 400 ажыг кижи кылын чорудар. Чизе ажылдакчылары тускай өөредилгени эртер, өөредилге үезинде чугле чизе дурумун шиитпирлеп алыр аес, олар чоп-биле чугаалажырынга, чизе документилерни доолдурарынга база өөренип алырлар. Чизечилериниң ажылы чиик эвес. Чизеги кижи бүрүү чүс ажыг квартираларны кезиир, каш-каш чүс кижиге чизе документилерни доолдурар.

Удавас болур чизеге кадрлар шилип алыры. Кызыл хоорайда эгелеп, Үлетпүр, бүдүрүлге, албан черни организация бүрүүнүче чизе ажылдакчылары шилип, бажынны талазы-биле чагааларны чоруткулаан. Ол чорук чизеги шынарлыг чорударыга белеткел ажылын организастап чорударын хандырар.

Чизеги совет кижилериниң сонуургалын, күзелин бүрүмдеалап чорудар, оон түүнелиг, биле экономиктиг болгаш социал хөгжүлдениң, чоннуң чаагай чоруун улам эвилиделиниң чаа планнары ажылдап кылдывар деп чүвеин совет улус билир.

Чизеги эртеги болгаш айтырыгларга шын харыы бооры — ССРЭ хамаатызы кижи бүрүзүнүң хүлээлгезин. Бир эвес бир бажыңдан чаңгыс-ла кижи астыг болза, бүгү чурттум чурттакчы чонувуң түнеп санынга элээн кап миллион кижи кирбейн баар ышкажыл. А бир эвес өг-буле бүрүү чизеге баш удур белеткенмейн, чизечиниң айтырыгларынга харыылап чадап, ажылдакчыпын үеин бөш минута безин саададыр болза, ол чурт масштабы-биле алырга, чизечилерге немелде алды миллион шакты чүдүрер ышкажыл.

Айтырыгга хензиг-ле шын эвес харыы чизениң шынарын кудуладыр. «Чизе херээ — албан черниң херээ эвес, а ол дээрге Республиканың херээ, совет кижи бүрүүнүң херээ»—деп, В. И. Ленин чугаалаан.

Чизеге кижи бүрүү идепкейлиг киржиилиңер!

Любовь ВИХРЕВА.
Статистиканың Кызыл хоорай калдазының начальниги.

«АЛДЫН КҮС»

Эрткен дыштанныр хүнде Тээлинде дугаарлы үш ортумак школазының 8—10 класстарының өөреникчилери «Алдын күс» кежээни организастап эрттирген. Кежээни школа директору Анатолий Балындаевич Саян ажыдып, күш-ажылчы дыштанылга лагерениң чайгы ажылының дугайын чымдаанларга сонуургадып чугаалаан.

Чайгы дыштанылга үезинде школаның өөреникчилери 11 мүн рубльди ажылдап алган. Чижээ, Бай-Тал ортумак школазының чаа школа тудуунга ажылдап чайлаан 10 «а» класстың өөреникчилери 1717 рубльди, 10 «ж» класстың өөреникчилери 1327 рубльди түс-тузунда ажылдап алганнар. Адыг-оол Хертекович Семис-оол башкыга удуртқан онгу классчы Артур Адыг-оол, 9 классчылар Сылдыс, Айдым Сагды алышкылар болгаш 8 классчы Руслан Аптыыла олар «Тээлиг» совхозтан керээ өзугаар 500 иртти семиртири-биле хүлээп алган, кадарын чайлааннар. Өөрүнде оларның денгиин 29 кг турган, а күзүн күрүнеге садары-биле хүлээдирге, бир ирт-ле ортумаа-биле 45 кг болган. Оларны колдуунда бирги сорттуң эдиинге күрүне хүлээп алган. Оон-биле черделештир үш тонна ажыг арыг немелде деңнии олар алтынар. Ындыг эки ажылы дээш үстүнде адаанын ооллар башкызы-биле кады «Тээлиг» совхозтуң дирекциязындан акша таныалыг болгаш хүндүүг бижиктерни алганнар.

Үстүү класстарның өөреникчилери «Алдын күс» кежээнинің эгелээринин мурнунда алдын күстүң сөөг кылдыр ийиг-бүрү кат-чимисти, ногаа болгаш тараа аймаалдан кылган амданныг аът-чем делгелге-садыын база организаставаннар. Оон ийи чүс бежен рубльди киирип алган, 80 рубльди Тайбың фондузунче шилчиткеннер. Кежээни организастап, белеткээринде класстан дашкаар организакчы Галина Сайыр-ооловна Демдектиг киргген үлүү улуг.

Кежээге хана солуннар, чуруктар болгаш ыры, танцы конкурстары болуп эрткен. Улуг ялдың ханаларын доолдур аскан хана солуннарны шуптузуп кичээнгейлиг көргеи мен. Үгле чаңгыс 9 «а» классан ангыы, шуптузу орус дыл кырында биилиттингеи солуннар болду. Ынчалза-даа ында бижээн үүлүдер биеэги-ле күс дугайында арги шуулуктер болду. Өөреникчилериниң боттарының чогаатканы күс дугайында чаңгыс-даа шүлүү чок. Хана солуну ынчаар далаш-биле, чудукаралап бөдбас. Оонче улуг кичээнгейни углаар херек. Хана солун демей-ле парлаалга-дыр. Ынчангаш оон харыысалгазы улуг болур ужурлуг.

Сарыг-ООЛ САЛЧАК.

КИНО

ОКТЯБРЬ 26-ДА

«НАЙЫРАЛ»: «Дорогая Елена Сергеевна». 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда. Бичии залда: видео «Белые Волки» 13.30, 15.50, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Приключения Марка Твена». 9.00, 10.40, «Следовыт» 12.20, 14.10, 18.40, «Маленькая Вера» 16.00, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Мальчик — солдат» 15.00, 17.20, 19.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «На семи ветрах» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 (узатқан) шактарда.

(Солуннуң дараазында номери октябрь 28-те үнер).

агаар

Республикага биче будуттаар. Дүне чамдык черлерге хар чаар. Хаттың дургееи секундада 5—10 метр. Дүне 5—10 градус, чамдык черлерге 1—4 градус соор.

Кызыла биче будуттаар. Хаттың дургееи секундада 5—10 метр. Дүне 5—7 градус соор. Хүндүс 4—6 градус чедир чылыт болур.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 26-ДА
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35— Фильм-концерттиң баштайгы көргүзүү. 9.30 — Мульт. фильм. 9.45— Медээлер. 9.55 — «Чурутта, Чер». 10.55 — Концерт. 11.30 — 12.30 — Уругларга фильм. «Бичии машинистин улут аян-чоруу». 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55—Док. фильмнериниң баштайгы көргүзүү. 16.30 — «Сээн дениичи библиотекаң». 17.15 — «Эки, музыка». 17.45 — «Россияга эргим аттар. Станиславский». Док. телефильмниң баштайгы көргүзүү. 18.15 — Чалыы назын тапылап, ырлап тур. 18.35 — Бөгүн делегейде. 18.50 — Мульт. фильм. 19.00— Австри телевидение программазы. 19.40 — Поэзия минуталары. 19.45 — Кыска хемчеелдиг уран-чечен телефильмнериниң баштайгы көргүзүү. «Улут-хүнде селгүүстээшкиннер» «Шенекчи», «Ачай». 21.00—«Ye». 21.30— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Совет ыры конперти. 22.05 — Бут бөмбүү. Европа чемпионнарының кубогу. «Стяуа» (Бухарест) — «Спартак» (Москва). Часпарда (22.55)— Бөгүн делегейде. 00.00—01.00— Бут бөмбүү. УЕФА кубогу. «Динамо» (Минск)— «Виктория» (Бухарест).

ИЙИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-таныдырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Информатиканың болгаш санаалга техниказының үндезиннери. 10 класс. Санаашкыннарының алгоритмнери. 9.05 — Немец хыл. 10.05 — Эде тургустунуушкун болгаш эрге Кооперация дугайында Хоойлуга хамаарыштыр чагаалларга харылар. 10.25 —Эртем-таныдырлыг фильм. 10.35; 11.35— Нинги 9 класс. Дириг амытаннар болгаш хүрээлел. 11.05 — Немец дыл. 12.05 — «Дон Жуанның күткүлгезе». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Улут кижилер болгаш уруглар». 14.00 — Медээлер. 14.10 — 15.15 — «Дидим чорук». 2-ги серизи. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Делегей байдалының дугайында беседа. 18.20 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Автотранспорт ажылдакчыларының хүнүнге». 18.50 — Медээлер. 19.00 — «Үеже». Кызылдың аныктары — ВЛКСМ-ниң 70 чылына.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг улуглар, чаптар'». 20.15 —Навои хоорайының комсомолчуларының чугула айтырыгларының дугайында телеочерк. 20.40 — Эртем-таныдырлыг фильм. 21.00 —«Ye». 21.30 —Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Лучафэрул». Уран-чечен фильм. 1-ги серизи. 23.00 — 00.05 —«Лев Толстой дугайында сөс». 3-кү фильм.

МАРГЫШПАС КИЖИ ЧЕМ ЧИВЕС

Демократияның школазы

Совет ниитилелди чугаамаргыжыглар шыва алы берген. Кым үүнүр дугайын маргышпайн турар дээрил.

Кижилериниң улуг сонуургалын «төгерик стол» эдлей берген. Биргээр чугаалаарга, специалистер-даа, профессионал эвес-даа кижилер бистиң ниитилеливистиң болгаш ниити делегейниң айтырыгларын хостуу-биле чугаалажып турар апарган. Ындыг чугааларның үезинде моон мурнунда Кремльдиң суургалары үргүлүү көрүп, дыннап келген «бис» деп ат орнун улам эвээш ажыглап турар апарганын эскерип боор. Херектин ужуру боттуг байдалга дүүшпээн-даа болза ындыг. Сөөлгү үеде харын «бодап тур мен» деп сестерни ажыглаарын кижи бүрүзү ораалдажып турардыр. «Мен» деп сөстү онзалап аан.

Үзүе чугаалап турар кижилер өскелерден анаа-ла ылгалыр дээш эвес, дыннакчыны азы көрүкчүнү чугаазының хевири-даа, утказы-даа-биле хаара тударын ораалдажып турар. Үүве чугаалаарынга ынак профессорларга негелде оран-дээрге чедир херек апарган. Ындыг таварылгаларда эмин эрттир далажыр болгаш даштыкы хевири-биле хандыкшыл хаара тудар чорук херектин эрге-ажыынга ис чок артпайн турары база илдеи.

«Хууда бодал» азы «Саная индири» дээн чижектиг эгелер парлалгада база катап шокаралайны берген. Бо таварылгада телевидениеиин аргалары улуг, чаңгыс стол артынга маргышып орар үүгле ийи кижи эвес, бүдүн команда саадаптар. Ынчангаш оларның шуугаазының бот-бодун дыннажыр арганы оларга бербейн баар үүлдер бар.

Даштыкы чурттарның эртемденнери, политиктиг ажылдакчылары, журналистери азы туристери-биле чугаа дугайын айтып турарым ол эвес. Ону информация чепсектери тодаргай дыннадып турар. Баштай Маргарет Тэтчерни ап көрүп, ол, бодунуң политиказын мергежилдии-биле камгалап болурунуң ажыктыг кичээлин бүдүн чартык чыл бурунгаар эрттирген болгай.

Адырам, хей-ле, курут үүве дугайын маргышып турар эвес ийне? Моон мурнунда ындыг таварылгалар — маргышыглар оон-моон хып үүнүп турду. 20 чылдар үезинде, 30 чылдарның эгезинде политиктиг, оон соонда литературлуг маргышыглар үүнүп турду, ындыг маргышыглар шуут өске мергежилдиглериниң аразында — төөгүүчүлериниң, ажыл-агый ажылдакчыларының аразында — бөзин бооп турду. Амгы үеним чугаа-маргышыгларының хемчээли база-ла үүрмек бооп турар эвес ирги бе?

Ынчангаш «Правданың» сөөлгү номерлериниң чамдыызын ажып көрээли. Бистиң ниитилеливистиң 20 болгаш 30 чылдар үезинде маргылдаалыг болгаш нарын айтырыгларының дугайында ийи улут үүлдү өскелерге ыыгаар чок өөрдүм. Үгле ол эвес, өске-даа кижилериниң кем-буруу чогум чонга ажыыбиле чарлаары күзенчиг-дир.

Делгер ТОНДУП.
Башкы.

4. КОРГУНЧУГ СӨС

«Ийи деңнелге» деп үүлүү ноочаш, Тес-Хемниң О. Шыраа чурттуг Шалык Лопсан-Самбуу деп кижиниң салымхуузун кыска-даа болза билип алдым. Аныяк-өскен байтыгай, бистерге, улуг улуска безин билдинмес кижилериниң дугайын солун дамчыштыр бижий бергени дыка сонуургачыгдыр. Тывага сталинизмиң тергиндеп, кем-буруу чок черге кижилерни хилинчектеп турганы «Шын» солун дамчыштыр бижий бергении деткидим. Ынчангаш солунувус хүн бүрүде үнүп турар номерлери черле ноочуштуг, ханы утказыг, төөгүүнү шыны-биле чугаалап бээр материалдарлыг үнүп эгелээнин өөрүнчүг-дүр.

«Төөгү билбеске, төөрээр, өөрел билбеске, түрээр» деп чугаа бар. Ийи-чаңгыс кижилерге чүдүүр чорук Тывага база турганы билдингир. Чижээ, ол үеинин-биле эртем-билии шыырак, депшилгелиг угаан-бодалдыг Лопсан-Самбуу ышкаштар көңгүс куруг черге он беш чыл иштинде кара-бажыңга олурун, амыдыралында чүү-даа көрбейн баргынын ам сактып олурар-дыр бис. Шынап-ла, Лопсан-Самбуу дириг чораан болза, биче буурай бистиң чонуун социализм оруу-биле өскүүрүнге бодунун күүнүн харам чокка бээр турган ийик.

«Контр» деп сөстү дыннап чораан мен. Ажыл-агыйын угбайн барган, азы бичин-ле шын эвес чүве чугаалапкан болза, контр сеи дээрге аксы хак дээр. Кандыг-даа кем чок кижилерни ух сөскө чыгап алгаш, кем-херек алдынче киирип турган чоруктун багай үржүү ол-дур. Коргунчуг сөс «КОНТР» бистиң аравыска чаннык ышкаш чурттап чорду. Ам оон дазылын тура соп, хилис черге ылага онаашкан кижилерни агартын турар апарды.

Төөгүүнүң баларланчак талаларын аажок базырын келдиивис. Эде тургустунуушкунуң үезинде када, ажаан, кандыг болуушкуннар турганыл, кым буруулугул, азы кымда чогул деп айтырыгларны тодарадып эгелээн.

Шалык Лопсан-Самбуу ышкаштарның чырык адын катап эгидип бергениниге кызыгаар чок өөрдүм. Үгле ол эвес, өске-даа кижилериниң кем-буруу чогум чонга ажыыбиле чарлаары күзенчиг-дир.

Делгер ТОНДУП.
Башкы.

Адреживис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузут килдизиниң 3-37-11, үлетпүр килдизиниң 3-36-73 чагаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, социал айтырыглар килдизиниң 3-4,-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериниң 3-43-41. Солун кезбейн барганда 2-32-75-ке болгаар.

Чылда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амзы. Солуннуң индексиниң 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер-чер полиграфия болгаш ном садыының херектериниң галазы-биле күүрүе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шевченко биле Кравченко кудумчуу, бажың № 1.

Чаңгыс № 197 ТС—00586

Тувинская
республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 28 пятница № 249 (13849)

1925 чылда үнелезилеттингеен.

өртээ 3 копеек.

Октябрь 27-де Москвага, Кремльдиң Улуг ордузунга, ССРЭ-ниң Дээди Совединин он бирги чыыжының он бирги сессиязы ажыттынган.

«1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының дугайында база 1988 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының күүсеттинип турарының дугайында» илеткелди СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат Ю. Д. Маслюков кылган.

«1989 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1987 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезиниң дугайында» илеткелди ССРЭ-ниң сан министри депутат Б. И. Гостев кылган.

Сессия ажылын бөгүн үргүлчүлээр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ОРУУ-БИЛЕ БУРУНГААРЛААР

Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин совет улус тодаргай ажыл-херектерге шудургузу-биле боттандырып чорудуп турар. Оларны боттандырып чорудары бистиң политиканывыстың амыдыралының бүгү талаларының темпилерин тодаргайлап турар.

Ол тургузукчу ажылга беш чылдың дөртү чылы чугула рольдуг: экономиканы экижилери, кол угланышкынларга оон шапкын хөгжүдезин хой миллион кижилерниң амыдырал деңнелиинге чогумалының экижиргеге улуг салышкынны 1988 чыл киргеен. Экономиканың шапкынчыары төлевилеттинип тургустунун келген. 1988 чылда бүдүрүн үндүрген национал орулганың немелде өзүлдезиниң темпизе 1987 чылда 2,3 хуу турганындан 4,6 хуу хемчээлге, чурттакчы чоннуң боттуг орулгазы — 2 хуу турганындан 3,5 хуу болур. Шиитилел бүдүрүлезиниң ажыктымда элээн коску өскерлиштиннер болуп турар. Эртем-техникиг дешилгеен дүргедедиринде эки түңнелдер бар.

Бо чылын экономиканың социал адырже эде угланышкынына бурунгаар шимчэшкинни онзалап демдеглээр апаар. Улетпүрүнүң «Б» белүктүн продукциязын бүдүрериниң немей өзүлдезинде «А» белүктүүнүң немей өзүлдезинден улуг болган. Чурттага болгаш социал-культура тудуунун хемчээлдери дыка улгаткан. Үүрмектеп садар бараан саварылгазының талазы-биле план дыка хой чылдарның дүргүзүүнде бир-де дугаар күүсеттинер дүрүмге маган болур. Оон немей өзүлдези беш чылдың баштайы өйн чылында орумак деңнелдеп 2,5 катаа улуг болур.

Оон-биле чергелештир бис шиитиг экономиктиг көргүзүглерниң экижишкининге оожургаас ужурлуг бис. Чүте дээрге 1986—1987 чылдарда кылдыгаан хожудаашкынның орну дутлаттынмаан болгай. Чамдык таарымча чок түүлдер чидер байтык, харын-даа күүтелип турарын экономикада ханы чорудулар көргүзүп турар деп ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинин 9 айларда түңнелерин чугаалашкан чоокта чазгы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эртикен хуралынга демдеглээн болгай. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниде, ажаан алырында, ажылдап кылырында, тыгжаарында болгаш садыглаарында ам-даа бар боор турар четпестер чоннуң аъш-чем хандырылгазын экижиндер арганы бербээн. Чиик үлетпүр дыка хой бараанларның талазы-биле беш чылдың ритминче ам-даа үнмээн. Машина тудуушкунунуң хөгжүлдезин беш чылдың даалгаларындан хожудап турар.

Инвестиция талазында четпестер маажым узуткаттынып турар. Чурттуң сан-хөө байдалы дыка нарын боор артып турар. Күрүнениң чарыгдалдары оон орулгаларында дүргеен өзүп турар. Бүдүрүлгелериниң карылгазы 11 миллиард рубль түүнүт боор турар.

Бо болгаш өске-даа четпеотерин ажыр эртери 1989 чылдың планының эн чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ынчаарга мында кол чүүл болза, чаа ажыл-агый механизмин туруштуг ажылга киирери болур.

Күрүне чагыларын тургузар чурумнуң дугайында түр дүрүм күштүг болуп киргеен. Бүдүрүшкүнүүн ниитилел хемчээлинге оларның деңзигүүрү 1988 чыл-биле деңнээргеен дыка куду.

Капитал салышкыннар болгаш материал-техникиг курлавырлар-биле адырларны хандырарының чуруму базаа өскерилген. Бүдүрүлгелериниң акша-хөрөнгүзүнүң күсели-биле (күрүненің капитал салышкыннарының ниити хемчээли-биле) капитал салышкыннарның улуг 1988 чылдың планында 38,4 хуу турганындан ам 47,1 хуу болур. Төпчүткен чурум-биле хуваар курлавырларның саны кызыыгаан. Мынчангаш, ССРЭ-ниң Күрүлеп болгаш ССРЭ-ниң Күрлаңдырыгга баштаан төп бүгү курлавырларның кара чаңгыс эзин болгаш хуваакчыны бодайын барган. Үзе баланслаашкынны чүүлге төпке чедип ап турар эвес, а чер-чергелерге ажыл-агыйжы дорт харыдаалаарны шуудадып турган, а ол шыкаш мөөнү-биле садар харыдаалаарны дамчыштыр чедип алыр.

Планның бо оскатай чүүлүнде принципиалдыг өскерилгени бүдүрүлгелериниң, министерстволарының болгаш ведомстволарының чамдык удуртукчулары ам-даа эки медерел билбейн турар. Материал-техникиг курлавырларны немей боор дугайында хой өзүп турар негелдеер болгаш күрүне чагыларын калбартыр дугайында дилеглер бо дугайын тереченгеен турар. Бот-тускайлаан ажылдаарыче дыка-да чүткүдүп турган бүдүрүлгелер удуртукчулары чаа байдалдарда ажылдаарынга болгаш боттарының холбаалыг бүдүрүлгелери-биле дорт харыдаалаарны шуудадыр дээш харысалгалыг болуурунга чаңчыгар апаар. ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстводары, эвиледдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери хандырыкчылар болгаш хереглекчилерниң арасында кооперация харыдаалаарының органнавакчыларының роолун болдурга дидимм-биле алыр ужурлуг.

Ынчалзажок бо бүгү чүүлге планнарны телевилээринге, структура болгаш инвестиция политиказын боттандырып чорударынга, улус ажыл-агыйын мурнады хөгжүдерин тодарадырына бо бүгү төпчүткен эге үндезинин ролюн кудулаттайн, харын ону күштелдирип турар. Ол рольду күүседири-биле Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузунда көрдүгеен контроль чурагайлар, күрүне чагыглары, экономиктиг доктаамал нормативтер болгаш лимиттер дээш чижектиг күчүлүг бырааларны төпчүткен планнаашкын болдунуң холунда тудуп турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларыга ССРЭ-ниң, эвиледдешкен республикаларның министерстволарын болгаш ведомстволарын, барын бүгү-ле экономиктиг төп органнарны киирештирип турган, депутаттарның бергеен бүгү саналдарын болгаш шүүлүмчүлелдерин хынамчалыг чугаалажып көөрүп ССРЭ-ниң Күрлаңдырыгга организаттаанын оратор оон ынай чугаалаан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаамал органнары бо ажылга эн-не идепкейлиг киришкеп.

Депутаттарның кедүргеен дыка хой айтырыгларын шиитпирдээрин дораанында үеже шилчидип турган эртекен чылдардан ылгалын турар бир чүүл болза, ам саналдарның, шүүлүмчүлелдерниң хой шуруулуунун талазы-биле тодаргай эдилгелерин план төлевилелиде киргеен. Барык-ла бүгү принципиалдыг айтырыглар талазы-биле дугурушуткан шиитпирлер ышда киргеен.

Планның социал угланышкынын боттуг-биле күштелдиргеен өскерлиштиннер дугайын хамыктың мурнунда чугаалаар ужурлуг. Үүрмектеп садар бараан саварылгазын 1989 чылда 6 миллиард рубльге көвүдеир арганы тыпкан. Ону бараан курлавырлары-биле долу холбаалыг кылдыр көргеен.

Бүдүрүлгеге капитал салышкыннарының ажыктыг чоруун улгаттырарының талазы-биле немелде хемчегленрин ап чоруткаының түңнелинде оларны бүдүрүлгечи эвес адырларга эде хуваарының ажылын кылын чоруткан. Оон ачызында планның баштайы төлевилелиде көргеениге удур чурттага бажыңнарының ажылдата киирериниң даалгазын ниити шез талазы-биле 200 мүн дербелчин метрге немээр, школа иезы четтирип уруглар албан черлерин болгаш өске-даа объектилерин адырар аргалыг болган.

Экээн хереглеттиниң турар литератураны парлап үндүрериң кылырын турган, а ол шыкаш канцелярия херегледелериниң саазынларына лимиттерин эвезжеткеп; солун саазынарын, а ол шыкаш парлаарга ажыглаар саазынарның курлавырларын улгаттырарының дугайын чаазы черге шиитпирлээн. Ол чорук төп солуварга болгаш журналдарга чагыдылгаларны кызырарын болдурбас, а 1989 чылдан эгелээн, солун, сетүүлдерге чоннуң негелдезин долуулуг-биле хандырар хемчеглер алдынар.

Агроүлетпүр комплекстиг капитал салышкынары болгаш материал-техникиг курлавырлар-биле хандырарының дугайында депутаттарның эдилгелерин барымдаалап көөрүнүң талазы-биле улут ажыл кылдынган. Ынчангаш өске комплекстерге капитал салышкыннарын кызырып турган, оларны АУК-терге тускайлаарын көвүдеир шиитпир хүлээн алдынган. Экспорттаар чүүлдерин кызырарының болгаш валютаакша курлавырларын эвээжедирериниң күсели-биле МТЗ болгаш ЮМХ тракторларны кедээ ажыл-агыйга боорин көвүдериниң аргазы тыныгаан. Өске-даа адырлар АУК-биле чүк автомобильдерн, скреперлер, автогрейдерлер, а ол шыкаш мотор оттуглар чүүлдер, металл, цемент-биле үлешкен. Кедээ ажыл-агыйга минерадыг чемнишчидилгелерин боорин көвүдеткен.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының болгаш эвиледдешкен республикаларның эртемнер академияларының эртем-шинчилел организацияларының техникиг чартылга хандырылгазынга ажыглаары-биле күрүненің 307 миллион рубль хереглизин немештир чүскайлаан боорин илеткелчи дыннаткан. Пассажир аргыштырылгазын болгаш агаар транспортунун ачыдуза чедирилгезиниң хемчээлин улгаттырган. Капитал тудугунун айтырыгларының талазы-биле депутаттарның киргеен саналдарын ыяк чугаалажып көргеен чорук планның баштайы төлевилелиге капитал салышкыннарының ниити хемчээлин 3,3 миллиард рубльге эконометкеп, кол фондуларны ажыглаага киирерин 2 миллиард рубльге көвүдеир арганы бергеен. Ол чорук доостунмаан тудугунун нормадан ажар деңнелин кудуладыр арганы берип турар. Республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң айтырыгларының талазы-биле чогуур шиитпирдерни чедип алган.

Үстүүде айыттынган болгаш оон-даа өске чамдык өскерилгелерни кылганының түңнелинде национал орулганың хереглеге болгаш чылдага ажыглаттынар хемчээли планның баштайы хевирн-биле деңнээргее, оон 4 миллиард рубльге көвүдээн. 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының төлевилелиниң чедир ажылдан кылыр чорук планнаттынган пропорциязын улам-на идегелдиг дел-дески болдурар, экономиканың социал угланышкынын күштелдирер, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктымын улгаттырар арганы бергеен. Оон соонда ам план СЭКП-ниң XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның оон соонда болгаан Пленумларының, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының салган сорулгаларын шиитпирлээринге улуг хемчээлдин-биле дүүжүп турар апаргаш.

Планның эн кол пропорцияларын тодарадып турар 1989 чылдың планының онзагай чүүлү болза экономиканы колдуунда социал угланышкынче угландырганы болур. Ынчан курлавырларны социал талаже аваа-ла хуваан киргеш, кедилинде барын калбарты дагыннаар бүдүрүлгениң материал-техникиг үндезининге ол каража чедире бербес.

Ол чугула сорулганың сайгарылгазы болза ону экономиканың хөгжүдезин күштелдиргениниң баазазынга түгло шиитпирлеп болур дээрзин көргүскен.

Бүдүрүп үндүргеен национал орулганы 1989 чылда бо чылдагы планнаг деңнелге улур 3,8 хуу, а ажылдан турарын — 3,4 хуу улгаттырарын көрдүгеен. Улус ажыл-агыйының эн кол адырларының аайы-биле элээн өзүлде болуру көрдүгеен.

Экономиканың социал угланышкынын күштелдирери структуралыг улуг бурунгаарлаашкынларга даяныр. Ол чүүл-даа мурнунда хереглелдин болгаш чылдаанын арасында үндезин пропорцияга хамааржыр. 1989 чылдың планының төлевилелин бедиктеп турда, ол айтырыгның методиктиг ажылдап кылышкынын элээн хаалыткан, хыттыгаан арганы ажыглаан, ол чүл дээрге национал орулганың чылдаанын талазы-биле чаңгыс аай эвес аңгы-аңгы элементилерине хамаарыштыр аңгы арга болур.

Интенсификацияның улам өзүп орар чорудулгазын тодарадып турар позитивтиг структуралыг элээн бурунгаарлаашкыннар-биле план онзагай болуп турар. Национал орулганың өзүлдезиниң кол кезиин күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезинин күсели-биле чедип алыр.

Оон-биле чергелештир улус ажыл-агыйына бүдүрүлгениң капитал салышкыннарының ажыктыг чоруу чавыс деңнелде болуп артышаан. Национал орулганың металл болгаш энергия ажыглаарының чарыгдалын эвээжедирин беш чылга көргениниң келир чылын хожудаашкынны кылдыр киргеен. Каражалыг болдур чоруктун бедик деңнелиниң база каражалыг ажылдап турар бүдүрүлгелериниң, организациялардың, колхозтарның болгаш совхозтарның хой саныныг болуп турары оны дүвүрээзинин болдуруп турар. Улус ажыл-агыйында каражалыг болур чоруктун бар болуп турары үндезин экономиктиг реформаның негелдеринде дүүшпес база шак бо кошкак айтыыг бо бөш чылдың артқан ниитилелдинда шиитпирлеттинер ужурлуг. Ол ажылды чорударда мынды хемчеглерни боттандырар: айыттынган хуусада каражалыг ажылдаарын эдип шыдаваас бүдүрүлгелерни экономика талазы-биле быжыг бүдүрүлгелер-биле каттыштырары, кана таарымчалыг болдур, оларны арендалары, черле чайгаш чок черлерге ССРЭ-ниң Күрүне бүдүрүлгезиниң (каттыжышкынының) дугайында Хоойлуга дүүштүр оларны узуткаары көрдүүнүн турар.

Экономиканы эде тургузары бистиң чуртувуста совет кижилер дээш, оларның амыдыралының бүгү талаларын экижидери дээш чорун турар. Ынчангаш 1989 чылдың планының адырларын ажылдап кылын тура, ниитилелде чамдык социал шарын чоруку барымдаалавышаан, балансылашкак эвес болуп, амга чедир артын турарындан хереглеа рынгогунун, ылангыя аъш-чемнин база ачы-дуза чедирериниң сайзырааныныдан чоннуң амыдырал деңнелиинге хамаарышкан түүлдерге план организациялары онза кичээнгейин салганнар.

Ол айтырыглар бөгүн тургустунун келбээн. Олар чыгын чыткан. Ам келгеш быжыг доңнарны адырын чемер ужурга таварышкан бис. Тургустунун келген байдалын чаа тыптын келген чылдактары база бар. Долу бот-оруглачарылгаже шилчилге чоннун акша орулгазын улгаттырары чугаажок, ол орулга ажылында бараан бүдүрериниң өзүлдезин мурнап турар. Эде тургустунуушкунунун аңгы шилчилге ус-чаазының онзагай талазы ол, ону узадып болбас.

Байдалды бодамчалыы-биле кербүшаан, ону боттуу-биле экижидери, социал талазы-биле нарын чоруку чымчадыры, ниитики рынокка коску чедишкининерни чедип алыры чуртка экономиктиг бүгү байдалды үндезинин-биле экижиткен турда, чүгле мичаа чедип ап болгуруун билин турар бис. Ол сорулгаларны шиитпирлээри чаңгыс чылдың хөрээ эвес дээрзин медерел билир херек. Эртемненнерниң санаа турарын ёзугаар алырга, сөөлгү үш чылдарда чоннун хереглелдерин хандырбайн кедгеен аңгы үеде он-он миллиард рубль четкен чорун айтырыларының кайы хире улут хемчээлинин айтып турар, ынчангаш амгы сессиягa ССРЭ-ниң чааза күрүне бюджедин улут дефицит-биле киирип турар. Ынчалза-даа чурттуң социал-экономиктиг хөгжүдезинин эн шарын участокторында байдалга хамаарыштыр хүженнишкининг болгаш тодаргай угланышкынларын хемчеглер келир чылдың планында көрдүнгеен.

Оон ынай илеткелчи чоннуң орулгаларына болгаш социал адырны хөгжүдериниң талазы-биле политиканы тодаргай сайгарып чугаалаан. Чурттуң экономиказынга структуралыг эде тургустунуушкунну күштелдиргеен социал адырга ажыктыг болуп турар. Улус ажыл-агый курлавырларының планда көрдүнген таарыштырылгазы 1988 чылдың ораалдаларынга-даа, беш чыл планының төлевилеллериниге-даа деңнээргее 1989 чылда социал адырның барык бүгү көргүзүүлерин коддадырын чедип алыр арганы берип турар. Чоннун боттуг орулгалары 1988 чылда план ёзугаар 2,7 хуу турганындан бодаарга, 1989 чылда 3,1 хуу өзер. Чоннун амыдыралының деңнелиниң өске-даа көргүзүүлерге боттуу-биле өзер.

Ажыл-агыйны башкарыр чорударының чаа принциптери алызында барын күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүнүн өзүлдезин ийда ортумак ажыл төлевириниң өзүлдезин элээн мурнай баарынге чедирер. Иштики рыноктун балансылаттынмаанын чүүлге ол орук-биле ажыр эртип болур. Чогум-на ынчангаш келир чылын шак ол деңгүүрге төпчүп контролю күштелир. Ажыл төлевирин күш-ажылчы коллективтериниг ёзугуг-ла ажылдап алган акша-хөрөнгүлериниң түргустунар.

Ынчалза-даа бо дээрге чоннун орулгаларының талазы-биле күрүненің социал магадылаарындан ойталаашкын эвес-тир. Харын 1989 чылда оларның ролю бедиир. Беш чыл ораалында 3,7 миллиард рубльге көрдүгениниге удур чоннун амыдыралының деңнелин 4,2 миллиард рубльге бедидер талазы-биле күрүненің төпчүтүүгеен хемчеглерин боттандырары көрдүнүп турар. Ол акша-хөрөнгүлериниң күселі-биле чамдык категориның ажылдакчыларының ажыл төлевирин бедилерин улам-чылаары көрдүнүп турар.

Бо беш чылда чурттага тудуунун планы 2000 чылга чедир үеде совет ат-буде бүрүзүн ангы квартира эзы бажын-биле хандырар талазы-биле СЭКП-ниң XXVII съездиниң салган сорулгаларын батымаалап көрдүгеениг демдеглээн. Ол сорулга шуут боттуг дээрзин беш удур саваашкынар көргүзүп турар.

(Уланчызы 2-ге арыда).

1989 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА БАЗА 1988 ЧЫЛДА ПЛАННЫҢ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы, ССРЭ-ниң Күрпланының даргазы депутат **Ю. Д. МАСЛЮКОВТУҢ** *илеткели*

Планны ажылдан кызыыр болгаш чугаалажып көөрү, а оон соонда ону боттандырып чорудары политиктиг система реформазын ы-а йнудут-ла революсчу үеликде, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының тургусканы чуртта принципиалдыг чаа ниитилел байдалының үеликде болуп турар. Совет кижилериниң ажыл-чорудулгаының барык-ла бүгү талаларын, бистиң политиканы амыдыралывыстың болгаш долгеен харыдаалаарывыстың —бүгү талаларын хаара түткан ханы чорудулгалар эде тургустунуушкун деп дериеп болгаш шапкын тодарадыганы алган.

Эде тургустунуушкун ажылчы чоннун күчүлүг чогаадыкчы хой-аъдын хөделдирин үндүргеен, социализмни сайзырааныгайдарынга бистиң Төрээн чуртувустун социал экономиктиг хөгжүлдезин дүргедиринге кижи бүрүзүнүң болдунуң садыышкынын киирер күзелин хайныктырган. Чуртта парлалгага, массалыг информациянның бүгү-ле органнарынга, ажылчы чоннун митингилеринде экономиктиг, принципиалдыг чамдык айтырыгларның талазы-биле кажаалыгындан артык калбак дискуссиялар эртикен. Планны ажылдан кылын турар үеде хой-ниитиниң санал-оналын он-не үүүу-биле барымдаалап көргеен.

1989 чылда планның төлевилелин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының постаамал комиссияларынга бүгү талалыг чугаалажып көргеен. Депутаттарның өлеп-кейлиг, чамдыкта элээн чидиг саналдары, сонгукчуларның эрге-ажыктарын камгаалаарынга оларның кылымаа СЭКП ТК-ның апрель (1985 ч.) Пленумунун соонда бистиң ниитилелливистиң кандыг орукту эртикеннин, совет кижилериниң хамааты бот-медерелиниң, күрүне шиитпирлерин хүлээн алырынга оларның кижилегзиниң канчаар оо бергеенин көргүскен. 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин Күрүне планы — ол ам ёзугут-ла коллективтиг ажылдың түңнели деп хөөретпейн чугаалап болгар.

1989 чылдың планын беш чылдың эртикен үш чылының иштинде чурттуң экономиказында болган эки өскерлиштиннерни барымдаалап турган ажылдап кылган. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязынга онзалап айытканы шыкаш, ол үеним он чүүлүн түңнелдери болза, экономиканың кризис будуушунун байдалындан үнгеен, улус ажыл-агыйының чорудулгазының экижип эгелээн болур. Экономиктиг өзүлдениң темпилери өскен, үлетпүрүнүн база будүрүлгелери элээн доктаамал ажылдап өзүлдезин, бүдүрүлгениң ажыктыы белээн, совет улустун амыдырал байдалы экижээн. Ынчалза-даа ол эки өскерлиштиннер дораан болгаш чиигн-биле кестүп келбээн. Экономикада эки угланышкынлар эртикен үеним хой саныг эрги шаптыктарын ажып эртип, болунга орукту ажылын турган.

Чурттуң экономиктиг байдалының экижиргеге улуг салышкынны 1988 чыл киргеен. Экономиканың шапкынчыары төлевилеттинип тургустунун келген. 1988 чылда бүдүрүн үндүргеен национал орулганың немелде өзүлдезинин темпизе 1987 чылда 2,3 хуу турганындан 4,6 хуу хемчээлге, чурттакчы чоннун боттуг орулгазы — 2 хуу турганындан 3,5 хуу болур. Шиитилел бүдүрүлезиниң ажыктымда элээн коску өскерлиштиннер болуп турар. Эртем-техникиг дешилгеен дүргедедиринде эки түңнелдер бар.

Бо чылын экономиканың социал адырже эде угланышкынына бурунгаар шимчэшкинни онзалап демдеглээр апаар. Улетпүрүнүн «Б» белүктүн продукциязын бүдүрериниң немей өзүлдезин «А» белүктүүнүн немей өзүлдезинден улуг болган. Чурттага болгаш социал-культура тудуунун хемчээлдери дыка улгаткан. Үүрмектеп садар бараан саварылгазының талазы-биле план дыка хой чылдарның дүргүзүүнде бир-де дугаар күүсеттинер дүрүмге маган болур. Оон немей өзүлдези беш чылдың баштайы өйн чылында орумак деңнелдеп 2,5 катаа улуг болур.

Оон-биле чергелештир бис ниитиг экономиктиг көргүзүглерниң экижишкининге оожургаас ужурлуг бис. Чүте дээрге 1986—1987 чылдарда кылдыгаан хожудаашкынның орну дутлаттынмаан болгай. Чамдык таарымча чок түүлдер чидер байтык, харын-даа күүтелип турарын экономикада ханы чорудулар көргүзүп турар деп ССРЭ-ниң улус ажыл-агыйының хөгжүлдезинин 9 айларда түңнелерин чугаалашкан чоокта чазгы ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң эртикен хуралынга демдеглээн болгай. Көдээ ажыл-агый продукциязын бүдүрериниде, ажаан алырында, ажылдап кылырында, тыгжаарында болгаш садыглаарында ам-даа бар боор турар четпестер чоннун аъш-чем хандырылгазын экижидер арганы бербээн. Чиик үлетпүр дыка хой бараанларның талазы-биле беш чылдың ритминче ам-даа үнмээн. Машина тудуушкунунун хөгжүлдезин беш чылдың даалгаларындан хожудап турар.

Инвестиция талазында четпестер маажым узуткаттынып турар. Чурттуң сан-хөө байдалы дыка нарын боор артып турар. Күрүненің чарыгдалдары оон орулгаларында дүргеен өзүп турар. Бүдүрүлгелериниң карылгазы 11 миллиард рубль түүнүт боор турар.

Бо болгаш өске-даа четпеотерин ажыр эртери 1989 чылдың планының эн чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ынчаарга мында кол чүүл болза, чаа ажыл-агый механизмин туруштуг ажылга киирери болур.

1988 чылда үлетпүр бүдүрүлгелериниң чартынындан хой кезин улус ажыл-агыйының өске-даа адырларының чамдыызы долу бот-оруглачарылганың болгаш бодун боду акшаландырарының үндезинин-биле ажылдаан. Үндезин экономиктиг реформаның амгы үе-чаазы шилчилге үеин хевирлиг-даа болза, долу че ам-даа үнмээн. Машина тудуушкунунун хөгжүлдезин беш чылдың даалгаларындан хожудап турар.

Инвестиция талазында четпестер маажым узуткаттынып турар. Чурттуң сан-хөө байдалы дыка нарын боор артып турар. Күрүненің чарыгдалдары оон орулгаларында дүргеен өзүп турар. Бүдүрүлгелериниң карылгазы 11 миллиард рубль түүнүт боор турар.

Бо болгаш өске-даа четпеотерин ажыр эртери 1989 чылдың планының эн чугула сорулгаларының бирээзи болур. Ынчаарга мында кол чүүл болза, чаа ажыл-агый механизмин туруштуг ажылга киирери болур.

Күрүне чагыларын тургузар чурумнуң дугайында түр дүрүм күштүг болуп киргеен. Бүдүрүшкүнүүн ниитилел хемчээлинге оларның деңзигүүрү 1988 чыл-биле деңнээргеен дыка куду.

Капитал салышкыннар болгаш материал-техникиг курлавырлар-биле адырларны хандырарының чуруму базаа өскерилген. Бүдүрүлгелериниң акша-хөрөнгүзүнүң күсели-биле (күрүненің капитал салышкыннарының ниити хемчээли-биле) капитал салышкыннарның улуг 1988 чылдың планында 38,4 хуу турганындан ам 47,1 хуу болур. Төпчүткен чурум-биле хуваар курлавырларның саны кызыыгаан. Мынчангаш, ССРЭ-ниң Күрүлеп болгаш ССРЭ-ниң Күрлаңдырыгга баштаан төп бүгү курлавырларның кара чаңгыс эзин болгаш хуваакчыны бодайын барган. Үзе баланслаашкынны чүүлге төпке чедип ап турар эвес, а чер-чергелерге ажыл-агыйжы дорт харыдаалаарны шуудадып турган, а ол шыкаш мөөнү-биле садар харыдаалаарны дамчыштыр чедип алыр.

Планның бо оскатай чүүлүнде принципиалдыг өскерилгени бүдүрүлгелериниң, министерстволарының болгаш ведомстволарының чамдык удуртукчулары ам-даа эки медерел билбейн турар. Материал-техникиг курлавырларны немей боор дугайында хой өзүп турар негелдеер болгаш күрүне чагыларын калбартыр дугайында дилеглер бо дугайын тереченгеен турар. Бот-тускайлаан ажылдаарынче дыка-да чүткүдүп турган бүдүрүлгелер удуртукчулары чаа байдалдарда ажылдаарынга болгаш боттарының холбаалыг бүдүрүлгелери-биле дорт харыдаалаарны шуудадыр дээш харысалгалыг болуурунга чаңчыгар апаар. ССРЭ-ниң министерстволары болгаш ведомстводары, эвиледдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери хандырыкчылар болгаш хереглекчилерниң арасында кооперация харыдаалаарының органнавакчыларының роолун болдурга дидимм-биле алыр ужурлуг.

Ынчалзажок бо бүгү чүүлге планнарны телевилээринге, структура болгаш инвестиция политиказын боттандырып чорударынга, улус ажыл-агыйын мурнады хөгжүдерин тодарадырына бо бүгү төпчүткен эге үндезинин ролюн кудулаттайн, харын ону күштелдирип турар. Ол рольду күүседири-биле Күрүне бүдүрүлгезиниң дугайында ССРЭ Хоойлузунда көрдүгеен контроль чурагайлар, күрүне чагыглары, экономиктиг доктаамал нормативтер болгаш лимиттер дээш чижектиг күчүлүг бырааларны төпчүткен планнаашкын болдунуң холунда тудуп турар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының доктаамал комиссияларыга ССРЭ-ниң, эвиледдешкен республикаларның министерстволарын болгаш ведомстволарын, барын бүгү-ле экономиктиг төп органнарны киирештирип турган, депутаттарның бергеен бүгү саналдарын болгаш шүүлүмчүлелдерин хынамчалыг чугаалажып көөрүп ССРЭ-ниң Күрлаңдырыгга организаттаанын оратор оон ынай чугаалаан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаамал органнары бо ажылга эн-не идепкейлиг киришкеп.

Депутаттарның кедүргеен дыка хой айтырыгларын шиитпирдээрин дораанында үеже шилчидип турган эртекен чылдардан ылгалын турар бир чүүл болза, ам саналдарның, шүүлүмчүлелдерниң хой шуруулуунун талазы-биле тодаргай эдилгелерин план төлевилелиде киргеен. Барык-ла бүгү принципиалдыг айтырыглар талазы-биле дугурушуткан шиитпирлер ышда киргеен.

Планның социал угланышкынын боттуг-биле күштелдиргеен өскерлиштиннер дугайын хамыктың мурнунда чугаалаар ужурлуг. Үүрмектеп садар бараан саварылгазын 1989 чылда 6 миллиард рубльге көвүдеир арганы тыпкан. Ону бараан курлавырлары-биле долу холбаалыг кылдыр көргеен.

Бүдүрүлгеге капитал салышкыннарының ажыктыг чоруун улгаттырарының талазы-биле немелде хемчегленрин ап чоруткаының түңнелинде оларны бүдүрүлгечи эвес адырларга эде хуваарының ажылын кылын чоруткан. Оон ачызында планның баштайы төлевилелиде көргеениге удур чурттага бажыңнарының ажылдата киирериниң даалгазын ниити шез талазы-биле 200 мүн дербелчин метрге немээр, школа иезы четтирип уруглар албан черлерин болгаш өске-даа объектилерин адырар аргалыг болган.

Экээн хереглеттиниң турар литератураны парлап үндүрериң кылырын турган, а ол шыкаш канцелярия херегледелериниң саазынларына лимиттерин эвезжеткеп; солун саазынарын, а ол шыкаш парлаарга ажыглаар саазынарның курлавырларын улгаттырарының дугайын чаазы черге шиитпирлээн. Ол чорук төп солуварга болгаш журналдарга чагыдылгаларны кызырарын болдурбас, а 1989 чылдан эгелээн, солун, сетүүлдерге чоннуң негелдезин долуулуг-биле хандырар хемчеглер алдынар.

Агроүлетпүр комплекстиг капитал салышкыннары болгаш материал-техникиг курлавырлар-биле хандырарының дугайында депутаттарның эдилгелерин барымдаалап көөрүнүң талазы-биле улут ажыл кылдынган. Ынчангаш өске комплекстерге капитал салышкыннарын кызырып турган, оларны АУК-терге тускайлаарын көвүдеир шиитпир хүлээн алдынган. Экспорттаар чүүлдерин кызырарының болгаш валютаакша курлавырларын эвээжедиринин күселі-биле МТЗ болгаш ЮМХ тракторларны кедээ ажыл-агыйга боорин көвүдериниң аргазы тыныгаан. Өске-даа адырлар АУК-биле чүк автомобильдерн, скреперлер, автогрейдерлер, а ол шыкаш мотор оттуглар чүүлдер, металл, цемент-биле үлешкен. Кедээ ажыл-агыйга минерадыг чемнишчидилгелерин боорин көвүдеткен.

ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының болгаш эвиледдешкен республикаларның эртемнер академияларының эртем-шинчилел организацияларының техникиг чартылга хандырылгазынга ажыглаары-биле күрүненің 307 миллион рубль хереглизин немештир чүскайлаан боорин илеткелчи дыннаткан. Пассажир аргыштырылгазын болгаш агаар транспортунун ачыдуза чедирилгезиниң хемчээлин улгаттырган. Капитал тудугунун айтырыгларының талазы-биле депутаттарның киргеен саналдарын ыяк чугаалажып көргеен чорук планның баштайы төлевилелиге капитал салышкыннарының ниити хемчээлин 3,3 миллиард рубльге эконометкеп, кол фондуларны ажыглаага киирерин 2 миллиард рубльге көвүдеир арганы бергеен. Ол чорук доостунмаан тудугунун нормадан ажар деңнелин кудуладыр арганы берип турар. Республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүдезиниң айтырыгларының талазы-биле чогуур шиитпирдерни чедип алган.

Үстүүде айыттынган болгаш оон-даа өске чамдык өскерилгелерни кылганының түңнелинде национал орулганың хереглеге болгаш чылдага ажыглаттынар хемчээли планның баштайы хевирн-биле деңнээргее, оон 4 миллиард рубльге көвүдээн. 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезиниң Күрүне планының төлевилелиниң чедир ажылдан кылыр чорук планнаттынган пропорциязын улам-на идегелдиг дел-дески болдурар, экономиканың социал угланышкынын күштелдирер, ниитилел бүдүрүлгезиниң ажыктымын улгаттырар арганы бергеен. Оон соонда ам план СЭКП-ниң XXVII съездиниң, СЭКП ТК-ның оон соонда болгаан Пленумларының, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының салган сорулгаларын шиитпирлээринге улуг хемчээлдин-биле дүүжүп турар апаргаш.

Планның эн кол пропорцияларын тодарадып турар 1989 чылдың планының онзагай чүүлү болза экономиканы колдуунда социал угланышкынче угландырганы болур. Ынчан курлавырларны социал талаже аваа-ла хуваан киргеш, кедилинде барын калбарты дагыннаар бүдүрүлгениң материал-техникиг үндезининге ол каража чедире бербес.

Ол чугула сорулганың сайгарылгазы болза ону экономиканың хөгжүдезин күштелдиргениниң баазазынга түгло шиитпирлеп болур дээр

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязы

1989 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ ЭКОНОМИКТИГ БОЛГАШ СОЦИАЛ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ КҮРҮНЕ ПЛАНЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА БАЗА 1988 ЧЫЛДА ПЛАННЫҢ КҮҮСЕТТИНИП ТУРАРЫНЫҢ ДУГАЙЫНДА

(Төмүүзү. Эгези 1-ги арыында).

Партиянын XIX Бүгү-эвилел конференциязының болгаш СЭКП ТК-ның июль (1988 ч.) Пленумунуң шиитпирлериниг дүүштүр 1989 чылдың планының төлевилелин ажылдан кылырда, чоннуң хереглел бараанларын бүдүрериниң болгаш ачы-дуза чедирилгезин, хамыктың мурнунда аъш-чем айтырыгларын шиитпирлээриниң айтырыгларынче онзагай кичээнгейин салган.

Кедээ ажыл-агый амгы үеде элээн турум болгаш шапкын хөгжүн турар-даа болза, аңдаа чогуур темпинге алдайын турарын илеткеде айыткан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1988—1990 чылдарда аъш-чем бараанларын бүдүрериг көвүдеткен болгаш оларның-биле чурттакчы чоннуң хандырарын эжижидер талазы-биле немелде хемчеглерин ажылдан кылган. Борта коя курлавыр болза, кедээге экономиктиг харылзааларны үндезинин-биле өскертири болгаш бүгү курлавырлар-ны ажыглаарының дээштинин бедидери болур. Чугаа болза арында берээзин калбаа-биле хөгжүдериниг, тараачының черден ырак апарганын ажыл эртериниң, ону чериг өзүлүг кызымак ээн болдурарының дугайында чоруп турар.

Чурттакчы чоннуң хереглел бараанларынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хереглелдерин улам долузу-биле хандырарының айтырыгларын шиитпирлээриниң айтырыгларынче онзагай кичээнгейни салган.

Кедээ ажыл-агый амгы үеде элээн турум болгаш шапкын хөгжүн турар-даа болза, аңдаа чогуур темпинге алдайын турарын илеткеде айыткан. ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлели 1988—1990 чылдарда аъш-чем бараанларын бүдүрериг көвүдеткен болгаш оларның-биле чурттакчы чоннуң хандырарын эжижидер талазы-биле немелде хемчеглерин ажылдан кылган. Борта коя курлавыр болза, кедээге экономиктиг харылзааларны үндезинин-биле өскертири болгаш бүгү курлавырларны ажыглаарының дээштинин бедидери болур. Чугаа болза арында берээзин калбаа-биле хөгжүдериниг, тараачының черден ырак апарганын ажыл эртериниң, ону чериг өзүлүг кызымак ээн болдурарының дугайында чоруп турар.

Чурттакчы чоннуң хереглел бараанларынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хереглелдерин улам долузу-биле хандырарының айтырыгларын шиитпирлээриниг боттуг өскерлиишкиннерин чедип алырының чугулазын ССРЭ-ниң Күрүлеги, 1989 чылдың планын ажылдан кылып турган, барымдаалап. Чиик улетпуриң бүдүрүлгелерин техниктиг эде дерип чепсеглээрин дүргедедир талазы-биле улут хемчеглер алдынып турар. 1989 чылда ур ажыглаалдын бараанларындан өөнүг телевизорларны, видеомагнитофоннарны, мебельди, сад бажыннарын, мотоблоктарны болгаш мотокультиваторларны хөйну бүдүрери көрдүнген.

Сөөлгү үеде төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезин өстүрериниң темпизи илдеги-биле бедип турар. 1989 чылда чурттакчы чоннга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезин сайгарарының шиитп хемчээли 8,1 хуу өзер.

Илеткелчи экология айтырыгларынга тодаргайы-биле доктаваан. Бо айтырыглар амгы үеде аажок чидириг-ленгенин болгаш хөй-шиитпин база чурттакчы чоннуң калбак кезектериниң чөпүт шүүмчүлелин болдуруп турарын ол демдеглээн. Сөөлгү үеде чиик эвес-даа болза, эргежок чугула, боттуг хемчеглер хүлээн алдынган. Долгандыр турар бойдусту хирлендирип турган чамдык бүдүрүлгелерни хаарының, бүдүрүлгелерни эде кылырының арыгаа дериглерин тударының дугайында чугаа болуп турар.

Планда экологтуг байдалды эжижидериниг улут программазы көрдүнүп турар. 2005 чылга чедир үеде чурттуң экономиктиг болгаш социал концепциязының телевилелинде кирип турар бойдус камгалалының ур хуусалыг хемчеглерин 1989 чылда боттандырып эгелээр.

Ооң соонда илеткелде шиитилел бүдүрүлгезинин материал баазазын хандырып турар адырларны хөгжүдериниң айтырыгларын долузу-биле сайгарып турар. Бир-де дуваарында машина тудуушкүпүнүң комплекизинде шынар талазы-биле боттуг бурунгаарлаашкыннар көрдүнүп турар. Техниканың болгаш материалдарның 300 аттыг чаа чугула хевирин бүдүрери база шинээдин алыры болгаш бээри көрдүнүп турар.

Амгы үе-чадада совет экономиканың хөгжүдезинин он иирги беш чылда илерээни онзагай түүлү болза, оваарчүүл, чиг эт адырларының мурнунда турганындан турум өзүлдези болур. 1989 чылдың планы ол чогумчалыг утланымышкынны улам быжыглаар.

Металлургия комплекизиниң продукциязының хей хевирлериниг 1989 чылда план төлевилээшкинин беш чыл оваалдаларындан бедик. Ооң хөгжүдезинин айтырыгларын шиитпирлээриниче эргежок чугула капитал салымышкыннарны үндүрген.

1989 чылда химия-ыяш ажыл-агый адырларын, ылангыя химия болгаш нефть-химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер.

Бүгү чуртка болгаш түс-түс регионнарга чурттакчы чоннуң болгаш улуг ажыл-агыйының чүк сеортүлгезинге хереглелин улам долузу-биле, ыынардыы-биле база үеэнде хандырарынче транспорт хөгжүлдезин угландырарын илеткелде айытган.

Харылзаа хөгжүлдезин колдуунда-ла чурттакчы чоннуң телефон-биле, хей программалыг телевидение-биле, солунарны болгаш журналдарны дүрген чедирерин хандырарының сорулгаларын шиитпирлээриниче угландырган деп илеткелчи демдеглээн.

Илеткелчи капитал тудут программазынга тодаргай доктаваан болгаш бо чылын ажыглаалга киирер программаны чер-чергe ажылдан кылгаанын, бүдүрүлге болгаш социал адырның айтырыгларын тускайлаң шиитпирлеп шыдаар, капитал салымышкыны-биле долу хандыртынган бүдүрүлгелер, организациялар болгаш чер-чер органнары шиитпирлээр кылдыр чорутканын демдеглээн. Бо ажылды чорудуп турган, хей объектилериниң тудуун аре доктаадыр ужурга таварышкан. Тудугларны бүдүрүлгелериниң ажылдан алган акшазы-биле, оларның күжү-биле боттандырар талазы-биле бүдүрүлге чеклериниң саналдарынче оны кичээнгейни угландырган.

ССРЭ даштыкы экономиктиг харылзааларга социалистиг чурттар-биле, чүүүл-даа мурнунда ЭДЧ кежигүннери чурттар-биле кады ажылдажылганы колдады хөгжүдерин барымдаалап турар. ССРЭ-ниң даштыкы чурттар-биле даштыкы экономиктиг харылзааларын калбартырыга, ооң ажыктының бедидериниг даштыкы экономиктиг харылзааларны эргелеп башкарарының реформазы улут ужурдузалыг боон турар.

Эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин анализтеп тура, эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин планнарын девискээрлерин комплекстиг хөгжүдер дээш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелериниң болгаш чер-чер Советтериниң ролүн база харыысалгазын бедидерин хандырып турар чаа принциптерге үндезилеп ажылдан кылганын илеткелчи онзалап демдеглээн. Ол планнарны эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелери ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының база ол республикаларның девискээрлериниг турар бүдүрүлгелериниң, каттыжышкыннарның болгаш организацияларның киржилгезин-биле Күрүне бүдүрүлгезинин (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр ажылдан кылган. Планнарның социал айтырыгларны шиитпирлээриниче угланымышкыннары бүгү республикаларның план төлевилелдеринде кирген. 1989 чылда боттандырары-биле кирген, республикаларның улус ажыл-агый комплекстериниң бүгү пропорциялары болгаш структурлуг бурунгаарлаашкыннары бо сорулгага чагыткан.

Түүнелинде Ю. Д. Маслюковтуң чугаалааны болза:

1989 чылдың планын чугаалажып көөру күрүне эргечагыргазының органнарының системазының реформазын бүгү улустуң чугаалажып турар үеэн-биле капсырлашкан. Бүгү деннеелериниң Советтериниң бүүрүн эргелери, күш-ажылчы коллективтериниң инициативазы-биле ооң хатышканы совет институтларын амыдыралының бүгү талаларын эде тургузарынга чаа улут күштү бээр. (Адыш часкаашкыны).

(Илеткели доңчулап парлаан).

1989 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ ДУГАЙЫНДА БОЛГАШ 1987 ЧЫЛДА ССРЭ-НИҢ КҮРҮНЕ БЮДЖЕДИНИҢ КҮҮСЕЛДЕЗИНИҢ ДУГАЙЫНДА

ССРЭ-ниң саң министри депутат Б. И. ГОСТЕВТИҢ илеткели

Амгы үениң байдалдарында партиянын болгаш күрүнеениң экономиктиг стратегиязының дээштиг чепсээ болур саңхөөнүң ролю өзүп, чурттуң социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедириниг, эвээш чарыгдалдарны үндүрүп турган, бедик төнчү түүнелдерни чедип алырынга ооң салдары күштелип турар. ССРЭ-ниң Дээди Совединиң сессиязынга чугаалажып көөру-биле ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң киирип турары 1989 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң төлевилелин Эвилел Совединин болгаш Националдар Совединин План-бюджет болгаш өске-даа доктаамал комиссияларынга бүгү талалыг чугаалажып көрген. Депутаттарның чугаалаан шүүмүүлелдери болгаш саналдарын бюджеттиң чогуур кезектеринде кирген.

Бюджетти принципиалдыг чаа саң политиказының негелдерини, экономиканы социал угланымышынче өскертири болгаш бүгү курлавырларны ажыглаарының дээштинин бедидери болур. Чугаа болза арында берээзин калбаа-биле хөгжүдериниг, тараачының черден ырак апарганын ажыл эртериниң, ону чериг өзүлүг кызымак ээн болдурарының дугайында чоруп турар.

Чурттакчы чоннуң хереглел бараанларынга болгаш ачы-дуза чедирилгезинге хереглелдерин улам долузу-биле хандырарының айтырыгларын шиитпирлээриниг боттуг өскерлиишкиннерин чедип алырының чугулазын ССРЭ-ниң Күрүлеги, 1989 чылдың планын ажылдан кылып турган, барымдаалап. Чиик улетпуриң бүдүрүлгелерин техниктиг эде дерип чепсеглээрин дүргедедир талазы-биле улут хемчеглер алдынып турар. 1989 чылда ур ажыглаалдын бараанларындан өөнүг телевизорларны, видеомагнитофоннарны, мебельди, сад бажыннарын, мотоблоктарны болгаш мотокультиваторларны хөйну бүдүрери көрдүнген.

Сөөлгү үеде төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезин өстүрериниң темпизи илдеги-биле бедип турар. 1989 чылда чурттакчы чоннга төлевирлиг ачы-дуза чедирилгезин сайгарарының шиитп хемчээли 8,1 хуу өзер.

Илеткелчи экология айтырыгларынга тодаргайы-биле доктаваан. Бо айтырыглар амгы үеде аажок чидириг-ленгенин болгаш хей-шиитпин база чурттакчы чоннуң калбак кезектериниң чөпүт шүүмчүлелин болдуруп турарын ол демдеглээн. Сөөлгү үеде чиик эвес-даа болза, эргежок чугула, боттуг хемчеглер хүлээн алдынган. Долгандыр турар бойдусту хирлендирип турган чамдык бүдүрүлгелерни хаарының, бүдүрүлгелерни эде кылырының арыгаа дериглерин тударының дугайында чугаа болуп турар.

Планда экологтуг байдалды эжижидериниң улут программазы көрдүнүп турар. 2005 чылга чедир үеде чурттуң экономиктиг болгаш социал концепциязының төлевилелинде киирип турар бойдус камгалалының ур хуусалыг хемчеглерин 1989 чылда боттандырып эгелээр.

Ооң соонда илеткелде шиитилел бүдүрүлгезинин материал баазазын хандырып турар адырларны хөгжүдериниң айтырыгларын долузу-биле сайгарып турар. Бир-де дуваарында машина тудуушкүпүнүң комплекизинде шынар талазы-биле боттуг бурунгаарлаашкыннар көрдүнүп турар. Техниканың болгаш материалдарның 300 аттыг чаа чугула хевирин бүдүрери база шинээдин алыры болгаш бээри көрдүнүп турар.

Амгы үе-чадада совет экономиканың хөгжүлдезинин он иирги беш чылда илерээни онзагай түүлү болза, оваарчүүл, чиг эт адырларының мурнунда турганындан турум өзүлдези болур. 1989 чылдың планы ол чогумчалыг утланымышкынны улам быжыглаар.

Металлургия комплекизиниң продукциязының хей хевирлериниг 1989 чылда план төлевилээшкинин беш чыл оваалдаларындан бедик. Ооң хөгжүдезинин айтырыгларын шиитпирлээриниче эргежок чугула капитал салымышкыннарны үндүрген.

1989 чылда химия-ыяш ажыл-агый адырларын, ылангыя химия болгаш нефть-химия үлетпүрүн улам ыңай хөгжүдер.

Бүгү чуртка болгаш түс-түс регионнарга чурттакчы чоннуң болгаш улуг ажыл-агыйының чүк сеортүлгезинге хереглелин улам долузу-биле, ыынардыы-биле база үеэнде хандырарынче транспорт хөгжүлдезин угландырарын илеткелде айытган.

Харылзаа хөгжүлдезин колдуунда-ла чурттакчы чоннуң телефон-биле, хей программалыг телевидение-биле, солунарны болгаш журналдарны дүрген чедирерин хандырарының сорулгаларын шиитпирлээриниче угландырган деп илеткелчи демдеглээн.

Илеткелчи капитал тудут программазынга тодаргай доктаваан болгаш бо чылын ажыглаалга киирер программаны чер-чергe ажылдан кылганын, бүдүрүлге болгаш социал адырның айтырыгларын тускайлаң шиитпирлеп шыдаар, капитал салымышкыны-биле долу хандыртынган бүдүрүлгелер, организациялар болгаш чер-чер органнары шиитпирлээр кылдыр чорутканын демдеглээн. Бо ажылды чорудуп турган, хей объектилериниң тудуун аре доктаадыр ужурга таварышкан. Тудугларны бүдүрүлгелериниң ажылдан алган акшазы-биле, оларның күжү-биле боттандырар талазы-биле бүдүрүлге чеклериниң саналдарынче оны кичээнгейни угландырган.

ССРЭ даштыкы экономиктиг харылзааларга социалистиг чурттар-биле, чүүүл-даа мурнунда ЭДЧ кежигүннери чурттар-биле кады ажылдажылганы колдады хөгжүдерин барымдаалап турар. ССРЭ-ниң даштыкы чурттар-биле даштыкы экономиктиг харылзааларын калбартырыга, ооң ажыктының бедидериниг даштыкы экономиктиг харылзааларны эргелеп башкарарының реформазы улут ужурдузалыг боон турар.

Эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезин анализтеп тура, эвилелдешкен республикаларның экономиктиг болгаш социал хөгжүлдезинин планнарын девискээрлерин комплекстиг хөгжүдер дээш эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелериниң болгаш чер-чер Советтериниң ролүн база харыысалгазын бедидерин хандырып турар чаа принциптерге үндезилеп ажылдан кылганын илеткелчи онзалап демдеглээн. Ол планнарны эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелери ССРЭ-ниң министерстволарының болгаш ведомстволарының база ол республикаларның девискээрлериниг турар бүдүрүлгелериниң, каттыжышкыннарның болгаш организацияларның киржилгезин-биле Күрүне бүдүрүлгезинин (каттыжышкынының) дугайында ССРЭ Хоойлузунга дүүштүр ажылдан кылган. Планнарның социал айтырыгларны шиитпирлээриниче угланымышкыннары бүгү республикаларның план төлевилелдеринде кирген. 1989 чылда боттандырары-биле кирген, республикаларның улус ажыл-агый комплекстериниң бүгү пропорциялары болгаш структурлуг бурунгаарлаашкыннары бо сорулгага чагыткан.

Түүнелинде Ю. Д. Маслюковтуң чугаалааны болза:

1989 чылдың планын чугаалажып көөру күрүне эргечагыргазының органнарының системазының реформазын бүгү улустуң чугаалажып турар үеэн-биле капсырлашкан. Бүгү деннеелериниң Советтериниң бүүрүн эргелери, күш-ажылчы коллективтериниң инициативазы-биле ооң хатышканы совет институтларын амыдыралының бүгү талаларын эде тургузарынга чаа улут күштү бээр. (Адыш часкаашкыны).

(Илеткели доңчулап парлаан).

Беш чылдың кижилери

ХЫНАМЧАЛЫГ БЕЛЕТКЕНГЕН

Коммунист Сергей Мажакович Ланчва дүржүлгалыг хойну. Чылдын-на эки коргүүлдерни чедип ап турар. Аная ужуражы бергеш, ооң кадыг чажыттары барын сонуургап айтырды.

— Менде мактанар хире онзагай арга-дүржүлга-даа чок, аш-оорум-биле демей ажылдан чоруур мен — деп, доңчу чугаалаан болуп мактаар хөөн чок кижи болду.

Эдээн ур чугаалашканывыс соонда мындыг түүнелги үндүрүм. Бо болза, шынап-ла, дүржүлгалыг, ажылынга эзхарысалгалыг хойну дээрлиниг бүүрелим. Хойну болгаш өске-даа чергежилдин кижилериниг көд чүве онаашкан ажылынга харысалгалыг болдуруп ол чугулаан көргеш.

Малчынның болалынга каттышпас аргажок. Ажылынга эз-харысалгалыг хойну дээрлиниг бүүрелим. Хойну болгаш өске-даа чергежилдин кижилериниг көд чүве онаашкан ажылынга харысалгалыг болдуруп ол чугулаан көргеш.

Малчынның болалынга каттышпас аргажок. Ажылынга эз-харысалгалыг хойну дээрлиниг бүүрелим. Бо болза, шынап-ла, дүржүлгалыг, ажылынга эзхар

ШҮГҮМЧҮЛЕЛДЕРНИҢ ТҮҢНЕЛИ КАНДЫГЫЛ?

Чымдың үшкү кварталы төнген. Үшкү кварталда редакция чер-черден 1405 ажыг чагааны алган. Оларның аразында шүгүмчүлелдиг чагаалар — 338. Биргээр чугаалаарга, үш чагааның бираазын-ле шүгүмчүлелдиг. Редакцияга келген шүгүмчүлелдиг чагааларның бештің бир кезиин дораан-на солун арнынга парлаан үндүргүлээн.

Шүгүмчүлелдиг чагаа келбейн баар ындыг район барык чок. Шупту районнардан, Кызыл хоорайдан янзы-бүрү темаларга хөй шүгүмчүлелдерни номчукчулар чорудуп турар. Ыланғыя Барыын-Хемчик, Чоон-Хемчик, Сүт-Хөл, Улуг-Хем дээш еске-даа черлерден эң хөй шүгүмчүлелдиг материалдар редакцияга кээп турар. Тараа, сяген, кышка белеткел дээш еске-даа хүн бүрүүн чидиг айтырыгларынга хамаарышкан шүгүмчүлелдиг рейд материалдарынга безин чогуур харыларны чер-черде РАҮК-тер бербейн турарлар.

Шүгүмчүлеадерге кол-ла онзагай болуп турар чүүлдер: эде тургустунуушкунну чедиишкиниг боттандырарынга шаптыктап турар четпестер. Социал айтырыгларны черде багай шинтпирлеп турарының дугайын авторлар кончуг хөй бижип келген болгаш ам-даа үргүлчүлеп турар. Орап-бажың айтырыының, ыланғыя кышка удур оларның септелгезин чогуур үезинде чорутпас, кижилериң хомудалдарын тоон көрбес чоруктар болуп турар. Мынаа чаңгыс чижек, бо чылдың августа 7-де «Шынта» «Мергеледейниң булунунга» Тес-Хемниң Самагалдайдан Чадамба Сереңмааның «Чедир септевейн барган» деп хомудалы парлаттынган. Автор ында Дружба кудумчузунда оон чурттап турар бажының 1987 чылда септээн, одалга батареяларын «материал чок» дээш септевээн, кыжын ыыдажыр аргажок соок, тоннарлыг, кидис идиктерлиг кыштаанын, ыланғыя чаш уругларга соок бергезин айыткан. Ол хомудалды августың эгезинде-ле Тес-Хем райкүүсекомче (мынаардагы даргазы С. М. Достай) шилчиткен, кандыг-даа харыы келбээн, харын-даа ол бажыңны чоокка чедир-ле септевээнин чурттакчылары боттары дыңнадып турар.

Орап-бажың эдлчээнин база оларның септелгезиниң дугайында Бай-Хаактан алаан чидиг шүгүмчүлелдер солунга парлаттынза-даа, оларга харыны чогуур органнар дыңнадып чорутпаан. Чамдык таварылгада боттарының-на көкиесиилериң хүлээп алган шинтпирлерин тоон көрбейн баар азы эскербес удуртукчулар бар болгулаар-дыр.

Профэвилел, социал хандырылга органнарының харыысалгазынга хамааржыр пенсия, пособие, күш-ажылчы маргылдаалар, бюллетень төлелгезиниң дугайында чер-черден хамаатыларның хомудалдары ам-даа үүктелбейн турар. Айтырыгны эге чадазынга, ол-ла черинге, коллективниге шинтпирлеп алырын бодавайн баар чоруктар база бар болбайн аан. Ынчалзл-даа кижилерге кичээнгей чок чоруктан, албан-хүзүүлгезин ак сеткилдиг күүсеттее ажылдакчыларының уржуудан редакцияның папкаларында хомудалдар овааланып турар.

Хамаатыларның юридиктиг билиглериниң кошкаандан янзы-бүрү консультациялар дилээн чагаалар кончуг хөй. Амгы үеде юридиктиг консультациялар районнарда база бар чүве болганда, оларның дузазын ажыглаары чугула. Шак ындыг консультацияларны профэвилел райкомнары, социал хандырылга килдистери база берип болурунуң аргалары бар. Чаңгыс сөс-биле чугаалааргa, чоп ортузунга ажылды кескүжүдер болза, чаргы, хомудал-даа эвээжээр, кижилериң ажылдап, чурттаарынга таарымчалыг байдалдар тургуступар.

Шүгүмчүлелге хамаарылга кандыг болуп турарын? Кижилериң, ыланғыя удуртукчуларының ажылының стиль-методунга хамаарышкан чагааларны чогуур органнарже шилчидерге-даа, харыылаарын дилашпас боор-дур. Каа-Хем районның «Бурунгдар» совхозтуң директору В. Б. Ярмольник дугайында шүгүмчүлел келирге, ону хынаан, солунга парлаан. Байдалды сайгарып көрүп, хемчег алырыбиле СЭКП Каа-Хем райкомунче чорударга, харыы келбейн турар. А ол удуртукчунуң адынга шүгүмчүлелдер редакцияда ам-даа кээп турар.

Улуг-Хем райондан медицина темазынга шүгүмчүлелдиг элээн каш материал эрткен үелерде келген. Оларны сайгаргаш хемчээн ап, хомудаан кижилерге дуза көргүзеривиле райкүүсекомче-даа, партия райкомунче-даа, кол эвичиже-даа чоруткан. Чогум харыы сураг.

Кызылдың АТС-зинин дугайында «Кызыл дээрге кылыын хайныр» деп шүгүмчүлелге Харылзааның бүдүрүлге-техниктиг эргелелиниң удуртулгазы ужур эдерткен харыны берген.

Республикада мал оорлаар чоруктуң, оорларны суда салыптар азы истелге саадаар, медицинде баргаш, түүпел чок болурунуң дугайын солуннуң авторлары, ыланғыя, Улуг-Хем райондан каш удаа бижээн. Шоолуг ханы эвес, эрешгей харылар чорудар боорган башка айтырыгны үндезиин-биле үзе шинтпирлээрин тус черниң харысалгалыг ажылдакчылары бодавайн турарлар. Оорлар дугайында еске-даа черлерден материалдар келгилээн. Мал оорлаар чоруктун когун үзер дугайында айтырыгны милиция, петелге органнары быжырымчалыг көргеш, чер-черден келген медээдерге дыңнаптыр болур болза эки.

Иинти түүпел кандыгыл дээрге, шүгүмчүлелдер хөй, оларның сайгарылгазын чорудуп-даа турар, болза, четпеетерни чайладыр ужурлуг организациялар, ыланғыя удуртукчулар дыңнангыр эвес чоруун ам-даа көргүспүшаан. Үениң негелдезинге ол черле дүүшпес.

АЖЫЛЧЫННЫҢ ӨӨРҮШКҮЗҮ

Кызыл аэропортушга чүве. Улап-Удэже ужар самолётка пассажирлериң олурарын чарлай кааптары билек, канчаңгаш-ла көөрүмге, «Тээли» совхозтуң хоочун ажылчыны кавпакчы Кончук Кара-Салович Дагбы менче чүтүрүп олур. Амыр-менди солушканывые дораан-на ол чугаалайдыр.

— Көрем, дуймам. Шуут кан кадык болдум. Бут дээрге чүгрер хамаанчок, ана сам-даа тевер болза ажырбас! — дээш, кижиниң өөрүшкүүхеллүг-даа аажок, чугаалын уламчылады. — Эмнээшкин доозуулган, ам кадыың быжыглаар сен дээш Байкал хөлдүң чоогунда «Горячинский» курортче путёвка берди, ам ужарым бо. Дыштангаш, келгеш ажылдаар мен. Эмчилерге четтиргенимни солун дамчыштыр чарлап көрем.

Кончук Кара-Салович эмнээшкининиң эрткениннің болгаш эмпеп турган эмчилериниң дугайында бичии када төөгүй каапкаш, байырлашкаш үнер эжикче далажыпты. Кижиге кандыг айыыл таварышпас деп. Ол ажыл шагының бичии дыш аразында даштыгаа кылаштап ора, орукка тайгаш кээп дүшкен. Дораан тура халыш кээр аргажок, бир будуңуң дөзүнден угдунмас болган. Декабрь айның төнчүзү, күштүг сооктуң үезин турган. Шимченин чадап, миннир-биле нимес чыдырда, ону көрген кижилер эмпелгего чедире берген. Бай-Тайга район эмнелгезиниң кезер эмчизи Семён Седипович Күжүгет ушкан кижиниң үттүг-чарың бажының сыңгаанын тодаатакат, эмнээшкинин эгелээн.

Турун, шимчей албас кижини сестра кыстар Байланмаа Байыртыевна Сонай, Лялия Бинп-ооловна Тарғын амырдыш чок ажаап кзрактап, эмчи Семён Седиповичиниң хапы кичээнгейи-биле хайгаарап, эмпеп келгениниң түүнелинде кемдээшкин дүргеп эттинип орган. Ийи ай эрткен соонда колдуктааштарлыг ыыштап турар апарган. Сес ай соонда шуут кадык болганы ол, даяныыштарын октаан. Харын-даа эмнээшкин соонда кадыын улам быжыглаары-биле курортче чорутканыңа Кончук Кара-Салович улуу-биле өөрүп чоруур.

Барба БАГАЙ-ООЛ.

ЭШ-ӨӨРГЕ ӨӨРҮП ЧЕТТИРДИМ

Бо чылдың апрель 23-те «Шын» солунга үнген үүлде мээн оглум Аликтиң кадымга аар уржуктуг болган авария дугайында бижээн кижи мен. Ажыг-шүжүүм үлежип, чагаа бижээн кижилерге өөрүп четтиргенимни солун дамчыштыр илергейлекселим.

Оглумуң кадыы экижип турар. Донда-Ростов хоорайга 7 дугаар кезиигни ол эрткен, авага үш ай дыштанды. Ам база катап кезиишкинни кылыын эмчилер сүмелээн. Ынчангаш сентябрь 9-та ол-ла хоорайже база катап чорутту. Ам кавчаар, аныяк-чаш төлүмүңүн кадымның дугайында чугаа чоруп турда, не кижи мен кызып-ла туру мен. Чүгле оглумуңуң кадыы-ла экижип келзе, менээ чүү-даа херек чок. Орук-транспорт өртээ дээш чарыдал-ла берге боор-дур.

Кижиниң сеткилинге кончуг хомуданчыг чүве барын база катап ыыттавайн орар харык чок-тур мен.

Бис оглум-биле нелээн амыдыраш, чурттаа орар бис. Мээң чаш оглумуңуң кадынга шак ындыг когарадды чедирип, биске ындыг ажыг-шүжүүлү таварыштырган човаар, кижизит сеткилиг чок болганы кончуг хомуданчыг-дыр. База дурумхоойлу өскүүлер ол кижи буруунуу чуктешин, харыылаын деп дыка-ла изеп чоруур-дур бис. Оглум Аликти эмчилер ам сес дутаар кезиишкинге белеткен турар. Хөөнүй неги мен кончуг сагыш човаа тур мен.

Өшкү-Саар САМБА.

Чаа-Хөл суур.

«ШЫНГА» ЧАГААЛАР

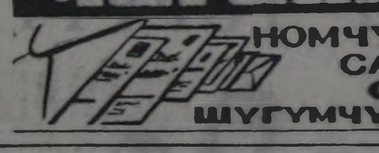

НОМЧУКЧУЛАР САНАЛДАЛ, СҮМЕЛЕП, ШҮГҮМЧҮЛЕП ТУР

Комсомолдуң 70 чылынга

АМЫДЫРАЛЫМГА САЛДАРЛЫГ БОЛГАН

Ынчан Чадаананың № 1 ортумак школазының комсомол эге организациязынга сонгуткаш, ажылдан турумда, Тываның бирги комсомол конференциязының делегадынга мени сонгаанымга дыка өөрөөн мен.

Конференцияже чоруур үе чедип келген. Ол үеде 1946 чылда районга автобус бар эвес. Бүдүн чартык тонна чүк чүдүрер чадагай машинага чоруурун дыңнаткан. Делегат бүрүзү чагы четкеш, кызыл тук, лозун-биле дерзэн машинага олурупкан бис. Делегаттарны СЭКП, ВЛКСМ райкомнарының ажыдакчылары чылыы-биле үдээн чүве. Элегес-Аксынга ара хоптаат Кызылга келириниске, бистерни ВЛКСМ обкомунуң төлээлери чылыы-биле уткуп алырга, сагыш-сеткилге өөрүүчүт болганын утпаан мен. Делегаттар Кызылдың № 1, 2, 3 школаларынга, «Алдан-Маадыр» чурт-шинчилел музейинге, хөгжүм-шин театрынга болгаш еске-даа черлерге экскурсиялап, улут хоорайның комсомолчуларының ажыл-ижи, амыдыралыбиле талышкаш, аажок сопуургаан бис. Каа-даа баарывыска бистерни хүндүткелдии-биле хүлээп ап, чылыг сестерни чугаалап турган.

Конференция эгелээн. Тываның комсомолчулары областың ажыл-агыйын, культуразын хөгжүдер дээш тура-соруктуг ажылдан, биче эвес үлүүн киргеннин демдеглээн, моон соңгаар чорудар комсомолчу ажыл-херектерни аңаа тодарлай чугаалаары менээ солун, ажыктыг болган.

Конференция чоруп турар хүнниң чаңсар үезинде чаа ырларны, танцыларны бистерге өөредип турган. Ам ССРЭ-ниң улустуң артизи Алексей Чыргал-оол ынчан аныяк турган, бистерге тыва ырыларны боду өөредип, кады ырлажын, хөөржип турганы ажыктыг болган. Чогаалчылар С. Тока, О. Сагаан-оол, С. Сарыг-оол олар делегаттар-биле ужуражып, боттарының чогаалдарының, чогаадыкчы ажылының планнары-биле делегаттарны таныштырган.

Конференцияга киржип чораан дыка хөй чаа, ажыктыг чүүлдерни билип алган мен. Моон аңгыда ол бүүү мени тура-соруук киргген. Мээң эки өөренириңге, комсомол ажылынга идепкейлиг киржириңге ол дузалаан. Бо конференциядан бээр комсомол менээ эргим болган чоок болу берген, ол мени бергелерге торулбас, негелделиг, шыңгыы болурунга өөредип, кижизиткен. Комсомолдуң рекомендациязы-биле СЭКП кежигүнүне кирген мен. Партияның, күрүнеңиң ажылынга идепкейлиг киржип чоруур мен. Ам-даа комсомол-биле харылаам үснээн мен. Аныяктар-биле ужуражып, кежээдерге киржип чоруур мен.

Дарый ПДАМ-СЮРЮП.

Комсомолдуң хоочуну.

Монгун-Тайга район.

ЧАГЫДЫЛГА БАГАЙ ЭВЕС

Будуң-Терек суурда хоочун харылзаачы Александра Дамчатовна Биче-оол солун чагыдылгазын идепкейлиг чорудуп турар. Теп-даа, түс чер-даа солуннарын, ол ышкаш журналдарны хөй кезекти бижиткен. Хөй-ниити тарадыкчылар башкы Доваадор Анай, малчыннар почтачызы Василий Докмит, суурда почтачы Мария Дамчан-оол идепкейлиг ажылдап турарлар.

Солуннарны, журналдарны эң хөйүү чагыдып ап турар өг-бүлелер Кара-сал Күдер-оол, Будаакай Янчанмаа, Зоя Соскур-оол; Иван Сат, Александр Бегзи дээш ескелерни-даа адап болур. Чагыдылга чоруп турар.

Түлүш ОРУС-ООЛ.

Улуг-Хем район.

Хандырылгаңар кандыгыл?

ЭРЕҢГЕЙ ХУРАЛ

Тожу районда Ий суурнуң ажылчы чонунуң хуралы болган. Аккаа районуң хереглекчилер политиканың баштаар черинин кылын чоруткан ажылының дугайында отчёдун райпо баштаар черниң даргазы А. П. Черилевский кылган. Илетиел тодаргай анализ чок, эрешгей болган. Ынчангаш аңаа шүгүмчүлелдиг саналдар болбаан.

Ындыг-даа болза, айтырыглар хөй болган. Эртken чылдан бээр чон ортузунга кандыг ажылдарны кылып чоруткаанын, аш-чем баранналарының хандырылгазының кандыг болганын, складтарда бар аш-чемни, еске-даа улустуг баранналарын чүге кедээ магазиннерже сөөртүп сатпайн турарын, хүн бүрүүн чугула хереглелиннің кол чеми — хлеб чүге үргүлчү үстүп турарының дугайында айтырыглар салдынган. Ол айтырыгларга чонунуң негелделерин үнелеп, дарга чогуур харыларны берген.

Ол хуралго чаңгыс-даа санал, шүгүмчүлел, чагыт, сүме-даа чок болду. Хурал даргалаан Данайбан-даа, райпо баштаар черниң даргазы-даа санал бээринче чонну деткивейн, чүгле районнуң хуучулар хуралынга баар каш төөлерни, ревизия комиссиязының составын бижип алган даанзы ёзугаар бадылаткан.

Ынчангаш кандыг-даа түүпел анализ чокка хурарды хаап каапкан. Ол дээрге эде тургустунуушкунуң аңгы үеде негелделиг дүүшпес болгаш демократианы, ажык-чарыг чорутту ажыглаан, налбартырыга канчаңдаа таарымшпас деп бодаар мен.

Херек кырында биетиң Ий суурда чонну аш-чем продуктулары болгаш үлетпүр баранналары-биле хандырылгазында четпестер чок деп болбас. Райпота келген хүн бүрүүн чугула хереглелиннің баранналарын, аш-чем аймаан ында чурттаа турар кижилерниң саныын барымдаалап хуваалдаалы кылып, чонга четчирп-биле нормалаан садарын организаттары чугула. Кызылдан сөөртүп экиедген хаван чаа, капуста, согуна, конфета аймаа чонга чедишпейн турар. Ону норма-хемчээлдиг садары чугула деп бодаар мен.

Сөөлгү үеде чурттакчы чон көвүдээн. Суурда чаңгыс аш-чем магазинин бар. Ол чонну чогуур негелделиннге чедир хандырып ыыдавайн турар. Ынчангаш ам бир магазинин тудуп турганынга чон каш чыл улаштыр негеп келген. Моон кандыг-даа түүпел чок. Сөөлгү үеде хлеб айтырыы суурда берге байдалда, чонга чедишпейн турар. Үргүлчү үүктелиишкиниг болуп келди.

Ынчангаш шак бо айтырыгларны чөптүү-биле шинтпирлээр үе келген боор.

Дмитрий АПР-САНАА.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Барыын-Хемчик районда «Шекиээр» совхозтуң төвү Биче-Тей суурнуң чурттакчы чону бистер улут бергедээшкинге таваржып, шинтпирлеттиниң чадап турар ийи айтырыгга докладкадывыс. Ол дээрге хүн бүрүүн амыдралы-биле холбашкан чугула айтырыглар-дыр. Оларның биреези — хлеб, ийнгизи аргыжылганың автотранспорт айтырыы.

Бистин суурувус кавс-чараш аш-чем магазиниг бис. Аңаа хлеб ховар кээр. Моон ужурунда Кызыл-Мажалык суурдан азы Ак-Довурак хоорайдан хлеб салып алыры-биле чоруур-дур бис. Сөөлгү ийи айда хүн бүрү ыыаар чоруур апардывыс.

Хлеб дугайында садыжыларывыстан айтырарывыска «Ол дугайын билбес бис, райпо баштаар черге билир дээр». Ооду-ла ыын. Моон сүржүн ээрге, хлеб ыыдуунче чүүй ыаап ыыар. Сөөлгү үеде ол айтырыг бергедээн. Ол дугайында райпо баштаар черинге чүге сайгарып көрбес чүве ыйнаан. Ол талазы-биле чонунуң негелде-хомудалы улут. Моон карымзын маныарга-даа сураг.

Ийнги айтырывыс — автобус. Эртken, кежээ 6 катап маңнаар. Чогум хүндүс чок боор. Эртенгиниң 10 шактан 15 шая 30 минутага чедир шуут маңнавас. Садып алган хлеববиисти чүктепкеш, ол аразынга чадаг чаңар аңаар. Биче-Тей биле Кызыл-Мажалык аразынга ол үеде чадаг кижилер үүлдбес. Оларның аразында хлебтээн, эмчилеп чораан, аарыг-аржык, кырган, чалыг дээш, кандыг-даа кижилер бар боор-дур. Орук дургаар маңнашкан машиналарга бастырыпкы дег, хоолун кодургеп, ыыргап, чаныы, дилээн кижилерни кижи көрбеш, дыка-ла дүвүреңнит бодаадар кижиниң сагыш-сеткилинге кирер боор чүведир. Бо чүүлдерге болуп бода таваржып, пенсионер эшеорум-биле кады шак-ла мынчаар чеже-даа кылаштажып келдивис.

Бо айтырыгларның дугайында улус депутаттарының Барыын-Хемчик район Советиниң күүсекчи комитединче болгаш Ак-Довурак АТБ-ниче чугаалы бижидивис, моон кандыг-даа харыы медээ албадывыс. Ам бо чугаадан кандыг түүнелди үндүргенин мандадывыс.

Доңдуп ООРЖАК.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

БУХАРЕСТ. Румынияның найысылалында социалистиг чурттарның дээди өөредилге министрлериниң чөвүлел хуралы ажыттынган. Моон киржикчилери ажылдың дуржулгазын солчур, дээди өөредилгениң улам ынай хөгжүлдезинин болгаш сайзыранғайжыдылгазының угланышкыннарын тодарадыр, өөредилгениң дээштинин бедидериниң оруктарын болгаш аргаларын илередир.

Чөвүлел хуралга социалистиг чурттарның дээди өөредилге черлериниң аразында эртем шинчилелдериниң талазы-биле база ЭДЧ кежигүннерин чурттарның 2000 чылга чедир эртем-техниктиг деп-шилгезиниң комплекстиг программазының күүселдезиниң дугайында информациялар солчулгазы болур.

БУДАПЕШТ. Венгрияның найысылалында электрон-саналга техниказының делегей делгелгези ажыттынган. Ында 10 чурттан электроника үлетпүрүнүң 150 ажыг бүдүрүлгелери болгаш фирмалары киржип турар. Делегей рынокунга Венгрияның электроника индустриязының бүдүрүлгелериниң сөөлгү чылдарда чедип алган чедишкиннериниң ачызында, сөөлгү чедишкиннерниң хөгжүлдезинге даштыкы кол фирмалар киржир аргалыг болган деп, делгелгени ажыдып турда демдеглээн. Делгелгениң элээн кезиин ВҮР-нуң, ГДР-нин, ПҮР-нүн болгаш ЧССР-нин бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилериниң бүдүрүп үндүрген компьютерлери болгаш еске-даа дериг-херекселдери ээлээн. Делгелгеге улуг сонуургал Венгрияга ындыг чүүлдү эң баштай чорудуп турары-биле тайылбырдаттынар.

ХАНОЙ. «Вьетнам херээженнер Торээн чуртун камгалаарының болгаш тудуп турузарының херээнде» шимчээшкиниң хөгжүлдезинин он чыл иштинде ажыл-чорудулгазының түннелдерин аңаа болган байырлыг хуралга үндүрген. Ону вьетнам херээженнериң эвилелин тургусканының 50 чыл ооргга турасказаткан.

Чыылганнар иинтилелге вьетнам херээженнериң байдалы, амгы үеде чурттуң мурнунда туруп турар социал-экономиктиг нарын айтырыгларны шинтпирлээринге оларның киржилгези-биле холбашкан айтырыгларны чугаалажып көргеннер.

Хуралга чүве чугаалаан, ВКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, ВКП-ниң Ханой хооркомунуң секретары Нгуен Тхань Бинь Вьетнамның хөй-ниити амыдыралының бүгү талаларында ажылдап турар, чаартылганың херээнге боттарының билинн-мергежилин болгаш энергиязын берип турар республиканың херээжен ажыл-ишчилериниң күжениишкиннеринге бедик үнелели берген.

ПРАГА. (СЭТА). Братислава ажыттынган делегей конференциязының киржикчилериниң сорудазы — делегейде болгаш ЧССР-де саналга машиналарының байдалын болгаш хөгжүлдезин чугаалажып көөрү. Ол эртем шуулганында Болгарияның, Венгрияның, ГДР-ниң, ГФР-ниң, ССРЭ-ниң болгаш ЧССР-нин 200 ажыг специалистери киржип турар.

Эртем-техниктиг революцияның болгаш улус ажылагыйын эргелеп башкарарының чаа хевирлеринче шилчилге үезинде информация системазының техниктиг үндезининин эң чугула звенозу болур саналга машиналарының четкизин хөгжүдери кончуг улуг ужур-дузалыг болуп турар. Ол дугайын ЧТБ агентилелге интервьюзумга Петер Оравец медеглээн. Ол Братиславада дузалаа кибернетика институтунда ажылдап турар. Ол четкилерни хөгжүдери сан-түннерни болгаш дуржулганы солчурунга, оон иштинде улустар аразының кады ажылдажылгазынга киржиринге улуг аргаларны тургузуп турар.

ССРЭ-ниң техника-экономиктиг дузаламчызы-биле МАР-да чүс-чүс үлетпүр, көдээ ажыл-агый болгаш өскедаа объектилерни туткан. Совет Эвилелиниң дузаламчызы-биле туткан болгаш чаарткан бүдүрүлгелерде үлетпүр продукциязының улуг кезиин, оон иштинде электроэнергияның 95, хомур-даштың 92 хуузун, тудуг материалдарының 70 ажыг хуузун бүдүрүп үндүрүп турар.

Моолдуң экономиктиг янзы-бүрү объектилериниде ажылдап турар совет специалистер бедик мергежилдиг пационал кадрларны белеткээриниге дузалап турар.

ЧУРУКТА: «Эрдэпэт» даг бозбаазырадылга комбинадының интернационалчы коллективинин кежигүннери (солагай талазындан он талазынче) Ч. Ганболд, В. Шуковский, Н. Наммжилдорж, О. Федуро, О. Мустафин, Н. Даваахуу.

А. ЯКОВЛЕВТИҢ фотозу. (СЭТА)

ДЕЛЕГЕЙ МЕДЭЭЛЕРИ

ТОДАРАДЫП ТУРГУЗАР

БРАЗИЛИА. (СЭТА). Аргентинаның, Бразилияның, Венесуэланың, Колумбияның, Мексиканың, Перунуң болгаш Уругвайның президентилериниң ам болур деп турар ужуражышкынының делегейде болгаш Латин Америкада болуушкуннарының хөгжүлдезинин анализинге тураскаадыр. Ол октябрь 27-29-та Пунто-дель Эстего (Уругвай) болур. Оон мурнунда болган баштайгы ындыг ужуражышкын эрткен чылын Мексиканың Акапулька деп хоорайынга болган. Бразилияның ДХМ-ниң дыңнадып турары-биле ажырга, бо ужуражышкынның үезинде даштыкы өре, наркотиктер садыгдаашкыны, долгандыр турар хүрээлелди камгалаары болгаш Төп Америкада байдалды база регионуун чурттарынга хамаарышкан бүгү айтырыгларны чугаалажып көөр. Түүнел декларацияга болгаш хөделиишкиннер программазынга Латин Америк күрүнелериниң баштыңнары оларның күрүнелериниң мурнунда туруп турар айтырыгларны шинтпирлээри-биле каттышкан демиселдиң кол угаанымшкыннарын тодарадып тургузар.

(СЭТА).

ШАҢНАЛ ТЫВЫСКАН

ВАШИНГТОН. (СЭТА). АКШ-та кижиниң эргелери дээш демиселдиг активчилериниге тыпсыр шаңналдың лауреады бо чылын Мурнуу Африканың политиктиг сураглыг ажылдакчызы Уолтер Сисулуунуң өг-бүлезин болу берген. Ол дугайын Атлант хоорайга ол шаңналдың тургузукчузары — мурнунда АКШ-тың президентизи чораан Джимми Картер болгаш бодунуң дузаргак ажыл-чорудулгазы-биле сураг-жаан Доминик де Менил чарлаан.

Мурнуу Африканың Африкан Пационал конгрезинин удуртукчуларының бираазы Уолтер Сисулуну 1964 чылда расисчи суд бүгү пазыныың иштинде кара-бажыңга чыдар кылдыр шинткен. Оон кадайы Альбертина — Каттышкан демократтыг фронтунуң президентизи. Ук фронтунуң ажыл-чорудулгазын бо чылдың февральда хораан. Эрге-чагыргалар оон идепкейлиг чоруун бүгү-де хемчегдер-биле кылыгаарлаарын орааджыр, хөй-ниити тыпсыр шаңналдың лауреады бо чылын Мурнуу Африканың политиктиг сураглыг ажылдакчызы Уолтер Сисулуунуң өг-бүлезин болу берген. Ол дугайын Атлант хоорайга ол шаңналдың тургузукчузары — мурнунда АКШ-тың президентизи чораан Джимми Картер болгаш бодунуң дузаргак ажыл-чорудулгазы-биле сураг-жаан Доминик де Менил чарлаан.

Мурнуу Африканың Африкан Пационал конгрезинин удуртукчуларының бираазы Уолтер Сисулуну 1964 чылда расисчи суд бүгү пазыныың иштинде кара-бажыңга чыдар кылдыр шинткен. Оон кадайы Альбертина — Каттышкан демократтыг фронтунуң президентизи. Ук фронтунуң ажыл-чорудулгазын бо чылдың февральда хораан. Эрге-чагыргалар оон идепкейлиг чоруун бүгү-де хемчегдер-биле кылыгаарлаарын орааджыр, хөй-ниити тайгаа медеглеп кылырын, митингилерге болгаш хураларга чүве чугаалаарын хоругдап турар. Расизмге удур хөделиишкиннерге киришкенин дээш оларның ажы-толуун тудуп хоругдап турган. Ам бир чылдан ажыг үе иштинде Сисулуунуң чеди ооларының бираазын — Звелакхе суд болгаш пстелге чокка карабажында чыдып турар.

Мурнуу Африкада апартеидтиг системазы кижи төрелгетениң арын-шүүрүнде бүжар бак чүүл деп, Дж. Картер шаңналдың лауреадының адын чарлап тура медеглээн. Сисулуунуң өг-бүлезинин шудургу болгаш эрес-дидим чоруу кижиниң тура-соруунуң каржы-дошкуп болгаш кээргел чок чоруук-биле демиселге тиилеттирбеин көргүзүп турар. Шаңналды тыпсыры-биле бис апартеид системазынга удурлаштыр турарлар-биле эпсеткил каттыштырылгазын илередирин күзеп турар бис деп, парлалгага интервьюзунга Доминик де Менил демдеглээн.

БРАЗИЛИЯГА УДУР ХЕМЧЕГЛЕР

ВАШИНГТОН. АКШ-тың президентизи Р. Рейган Бразилияга удур садыг хемчеглерин ап чорударының дугайында шинтпирни хүлээп алган. Садыг талазы-биле чугаалажылгыннарга АКШ-тың төлөлекчизи Клейтон Йятер ол дугайын медеглээн, АКШ Бразилиядан кээп турар фармацевтика, электроника болгаш сазын үлетпүрүнүң баранналарына киир өөрүүнүң квайлыларын элээн улгаттыштыр деп медеглээн.

Бразилияның чазаа чуртка фармацевтика болгаш химиктиг продукцияны бүдүрүп үндүрүп турар үеде «патент эргелиниң камгалалын хандырбайн турар» болгаш ол чорук америк компанияларга улуг чидириглерин таварыштырып турар деп санаан, Каттышкан Штаттар экономиктиг албадаашкынны кылып турар.

БРАЗИЛИА. Бразилияның ДХМ-ниң чингиие секретары Паулу ди Лима АКШ-тың экономиктиг хемчеглерин «хоойлуга удур болгаш үндезин чок» деп адаан.

Бразилия фармацевтика талазы-биле «үптекчи чорук» кылып турар даар талазы-биле америк таланың бүрүүдаалыышкынын П. Флеша ди Лима шинтпирлиг-биле бүрүү шаңкан. Ол бүрүүдаалыышкыннарны ол шуут-ла бүзүредиг чок деп адаан болгаш Бразилия моон сонгаардаа автор эргелерин база хуу ончүнүң айтырыгларын чурумчудуп таарыштыр тургузуп турар улустар аразының дугуржулгаларынга долу дүүшкек кылдыр база бодунуң национал арге-ажыктарын барымдаалап турган хөделир деп, ол онзалап демдеглээн.

Чурттуң кол политологтарының бираази профессор Давид Флешериниң бодап турары-биле алырга, Бразилияның болгаш АКШ-тың аразында амгы айтырыглар ийи чурттуң чугле экономиктиг месилдежиишкиннери-биле кызыгаарланмайн турар. Американың чиг эт немелдезинден Бразилия оон удурланыкчызы болу бергениниде эвес, харын-даа бодунуң хамаарышпас политиказы-биле хөй айтырыглар талазы-биле ол хөгжүп орар чурттарга АКШ-ка таарзынмайн турар үеларни көргүзүп турарында деп, ол демдеглээн.

(СЭТА).

РАКЕТАЛАР-БИЛЕ БООЛААН

КАБУЛ. (СЭТА). Афганистанның янзы-бүрү районнарында чазаа шериглериниң пационал эптежилге политиказын хүлээп көрбейн турар боо-чепсектиг оппозициялың отрядтарына удур дайынчы операциялар үргүлчүлеп турар. Эрткен понедельникте «Афганистанныңислам революциязының шимчээшкини» болуктун шериг кезектериниң бираази күштүт аштырыышкынга таварышкан. Ол кезек Шерхан-Арчи уезд (Кундуз провинция) аразында транспорт орудунга хөделип турган. Операция үезинде 50 дээрбечи өлүткен болгаш 6 кижи туттурган. Дайынчы хөделиишкиннерни афган шериглиг кезектери Нангархар болгаш Герат провинцияларга база чорудуп турган.

Бо хүннерде Афганистанда болуп турар болуушкуннар боо-чепсектиг оппозициялың кандыг-даа аргалар-биле чуртка дүшкүүрүүт чорукту хевээр тургузар, күрүне эрге-чагыргазының тайбынны тургузары-биле чеишээрежилге чедип алыр дээн орааджыышкынларны болдурбас деп турарын херечилеп турар. Оон-биле кады экстремистер каржы-дошкуп болгаш араатанаг аргаларны ажыглаан турар. Чижээ-ээрге, эрткен вторникте олар Нангархар болгаш Пактия провинцияларының административтиг төптерин ракеталар-биле боолаан.

Комсомолдуң 70 чылынга

МААДЫРЛАР БОЛУП ТӨРҮТТҮНМЕС

ЧЕЛЯБИНСК ОБЛАСТЬ. Бодуңуң баштайғы орденин—Кызыл Тун орденин Валерий Востротин 1980 чылдың май 9-та алған. Оон соонда ол Кызыл Сылдыс орден-биле ийи удаа шаңнаткан. Дайынчы шаңнал бүрүү — аарберге, дайынчы болған маадырлыг чоруккa белеңи-дир. Дайынчы шаңнал бүрүү — Афганистанга интернационалчы хүрээлелиин күүседип турар үеде шыңгыы шылгалдыр. Тулчуушкун үезинде командир шинчи шенеттиниер. А ол Валерийге дыка берге болған. Оларының бирээзинге ол арыбиле балыглаткан. Ынчалзада кажан балыглары эвирий бээрге, Афганистанче катап чорударын диилээн. Бодуңуң төрөөн кезиңге чедип келген. Батальон командири болу берген. Ийи катап балыглаткан. 1982 чылда М. В. Фрунзе аттыг шериг академиязынга өөренип кирген. Ону Свердловскиниң Суворов болған Рязаньның шериг-десант дүжүн командылаа училищелерин шиткан тергиин эки доосхан.

Өөредилге соонда В. Востротинниң салым-ноолу кончуг эки желээн. Бир шериг кезиң хүлүзүн алған. Чыл эрткен соонда ону шериг-десант кезектеринде эн-не экиде кылдыр чугаажып турар болу берген. Ынчалзада ол бодуң Афганистанга өлгеи чайгыс полкка турган эштериниң мурнунга өрелиг деп санаан чораан. Бир эвес оон дуржулгазы аныяк солдатты азы офицерни октан камгалаан, чаңгыс-даа тул, чуушкунга тиилеп аптар болза, оон турар чери аңган чер деп, В. Востротин шинтпирлээн. 1986 чылдың сентябрьдан эгелеп ол база катап Афганистанга чеде берген. Шериг кезиңниң командири болу берген. Бодуңуң баштайғы тулчуушкунуң мурнунда аары-биле балыглаткан черинге чорутканы согур таварылга болбайн аан. Ынчан ол кедергге таваржы берген. Вертолёттар дузалап чедип келген. Оон бирээзи катпалга хонуннаан, өскези Востротинниң киирин ап турда, ону камгалап ужуп турган. Ону дүжүр адыпкан. Оон амы-тыныы ыңдыг өттек-биле камгалап алган. Ынчангаш ол бодуңуң амытыныы хайыраалаайн тулчуп турган. Чаңгыс эвес тулчуушкунга тиилеп үнген. 1988 чылдың январь 17-де Валерий Востротинге Совет Эвилелиниң Маадыры атты тыныскаанының дугайын «Правда» дыңнаткан.

Маадырның төрөөн чуртунга — Челябинск области Касли хоорайга ол медээ өөрүшкү-биле уткаан. Өгбүлезин-биле кады ол ада-иезинге аалдан чедип келген. Совет Эвилелиниң Маадыры подполковник В. Востротин ажылчыннар-биле, аныяктар-биле, өөреникчилер-биле ужуражып, бодуңуң амыдыралының, эп-өөрүнүң дугайын ол чугаалап турар. Ол М. В. Фрунзе аттыг академияны доосхан, парашютдесант кезиң командылап турар. Чаңгыс чер-чуртуунуң үлегери аныяктарга үлегерчижек болуп турар.

ЧУРУКТА: В. Востротин хоорайның «Красное Знамя» солунуңуң журналистери-биле ужуражмышкын үезинде.

Б. КЛИНИНИЦЕВТИҢ фототоу.

(СЭТА-ның фотохрониказы.).

САНЫ ХӨЙ, ШЫНАРЫ КУДУ

Сайгарылга

Редакцияга шулук чогаалдары хүнүң кааш, авторлар саны улам немежип келген. Келген шулуктериниң эки дөмнин «Аяк шай» арыныларынга салып турар. Авторлар көвүдээн, мынчангаш эки шулуктер саны бага немешкен.

Редакцияга келген шулуктерге хамаарыштыр сайгарылганы номчукчуларга кылдырып ап турар апардывыс. Оон ажыктыг талаалары бага бар деп көрдүвүс. Чоокта чаз үндүргениниң сайгарылга соон дарый дыка хөй чогаалдар келген. Оларны шулукчу Алексей Арапчорга номчудуп, дараалында айтырыгларны салдывыс.

Ай шотинде келген хөй шулуктериниң аразында номчукчуларны сонуургалын чаалап ашкы дет чогаалдарны адап көрүнерем.

Моон мурнунда сайгарылгаларга аты киргеи авторлар мында бар-дыр бе?

Сөөлгү үеде номчукчуга кандыг шулуктер бараалгатса эвил?

«Шын» солун редакциязынга хүнде-де ийи шулук кээп турарын бодап кээрге, номчукчуларның поэзияга сонуургалдыы улам-на өлүп турарын көргүзүп турар-дыр. Ол ышкаш ханы утка-шынарлыг сунгаал хевирлиг үлегер домактар база чогаттыныр турар. Биске биладигер шулукчу Биче-оол Доңгудуттуң чаа үлегер домактарында:

Чаш мынты кеспе,
Чараш чечекти чулбе.
Дагыны бажын чуунтава,
Дамырактың бажын
каскаанава.
Белиниң чаражы—сетки-
де.
Хевистиң чаражы —
хөөнде.

Бистиң келир үеде идегелиг-биле аныяк салгалда. Сөөлгү чылдарда чамдык школаларда чечен чогаал болгумнери ботарының таа-биле алзан чедишкининг ажылдан турар. Бай-Тайга районуң Кызыл-Даг школазында «Чонар-Даш» деп чечен чогаал болгуму 1979 чылдан бээр турун келген. Ол болгумде 4—10 класстың өөреникчилери киржип турар. Ону башкы Т. Б. Хураган-оол удуртун турар.

Доңгур кара үзер сарлыым.
Доргунекке өттүүр сарлыым.
Кадыр мөөске чуима ышкаш,
Казырадыр халыыр сарлыым.
Сугну ишкеш, хомоп маңнаар
Думчуун этпир, семдер
сарлыым.

Саая СЫЛДЫС.
5 класс.

Бо бичин ижин кандыг-даа артык-дудуу азы хөөреткен чүве чокка бодуңуң чуртаа турар черинде, чурумалын сес-биле ыначар көргүскен.

Бага бир чугула чүве улустуң аас чогаалынын редакцияга кээп турары, оон чамдыктарын парлап үндүрүлеп турары өөрүнчүг. Эрткен айда келген чогаалларның иштинде Моолда тыва-ларының ырларын бижип чорутканы база бир чаа бакым болган. Ында мындыг ырылар бар:

ӨӨР ЧЕРГЕМ

Хайның аңнан Харааты хемни
Каттыжыр өскен өөр чергем.
Турум аңнан Турааччан хемни
Туттунчуп өскен өөр чергем.
Агарын аңнан Ак-аа хемни,
Арадажын өскен өөр чергем,
Холурап аңнан Хомду хемни
Холужуп өскен өөр чергем.

«Эр чаңгыстың ырлары», «Мөзүн эжим» деп оон-даа өске бөлүк ыры келген.

«Моолда тыва улустуң ырларын кызыгаарда шериг төлээн Алтынгыс Намдогдан дыңнаан, эде кылганнар — Моңгуш Мадов биле Николай Ооржак.

Эки чүве кылган иштер-дир. Барып-барып Моолда тыва-ларының азы бурунгу тыва дылды камгалаттының артын калган ырларын, оон сес-доваан бижип дамчыкаанын, шынаа-да, бүгүнгү хөрек кылдыр көөр аваар. Ынчалзада ук ырларны чонга таныр ырлаар дээрге ону бижээн аштер өөде кылдывыс» деп-ин улут мооннак апаргаан өвес бе? Эрсим аштер азы-зы-даа шулук чогаалы бижин чоруур, номнарлыг шулукчулер-дир. Боттарының сеткилинге таныштыр улустуң аас чогаалдарын эде бижий берген-ин ол бе? Оон өскүзүн канчаар билирил. Оларга улустуң аас чогаалын эвелкы кылдыр эргеин ким-даа бербээн болгу дет.

Кандыг-даа улустуң аас чогаалын баштай чыып бижиндде, улуг-даа чогаалда, бичин-даа чогаалда баштай кандыг турарыл ол-да хевээрин чаңгыс-даа сес өскертпейн бижиир. Бо дугайында чамдык эштерге сүмелээрге чуулаа ышкаш-тыр.

Редакцияже боттарының чогаалдарын чорударда кайы хамаанчокка өөреникчилер кыдыраажының арынарын доолур бижээн, ону кайы хамаанчокка үзе сокканы, ол-да хевээр, катап-даа номчуайн чорутканы болуур-дур. Ажылдың культурازы аны албан черин хүндүлүүрү дан үзе бар. Ону бодап чыл!

Редакцияга кандыг-даа чогаалар көөр ол черде ыңдыг болуур ужурлуг. Хаматы эрге, ажык-чарлыг чорук турда амыдыралдың, ажыл-иштин четкестерин, моонда ктарын ылерелин бижиир болгаш бижиир турар. Бо дугайында шулук, басня жанрларынга бижиир турарлар. Чамдыкта хөлүн эртпиркен, шуут-за амыдыралда болган болуушкуннарны ол-ла хевээрин кандыг-даа уран-мерген сестер чокка шулук хевирлиг-биле сомнаашы, дүрсөн-не чорудуңкан «чогаалдар» келгилиир.

Үзер хыйыр бугалар дег,
Үннүп киржир өглер хөөр.
Барган кижээ биилине бээр
Байдал ында дүвүреңнег.

Бо дээрге хөй чылда бижин келген, парлаңы турар Ондар Аранчаанның «Шамбалыгда чурум багай» деп ааглиг сезен дөрт одурут эндере бижээн улут шулуудур.

«Шамбыланың дайынын деп Шаандакы чугаада дет
Өлүрүүшкүн, куштаашкинден
Өске чүве дыңнавас суур.

Шулуудел-биле бижээн бо «чогаалда» калчаа, дүржөк кижи аныяк кызы канчаар куштеп кучүдүлүн чиртиими-биле бижээн. Автор хомудаан, хорадаан сеткилин илереткен. Ынчалза-даа ында бичин уран-чечен болгу дег сестер тыныжбас. Ындыг бай болуушкунга чечен сестернин-даа хөрөө чок болур. Бо дээрге шулук чогаалынга көргүзүп ажылдаар чараш эвес чүве-дир. Эрге-чаңырга, шагдаа черинге медээ бижиктир.

Чаңгыс айда хөй-де шулуктер келген. Оон иштинде өөреникчилерден оо бир кижи шулуун чорутkан. Республиканың партия органының улуг солунунга чаа эгелеп чоруур өөреникчи уругларның шулуктерин аныяктар солунларынче чорудуп, аргасүмеин алыры оларга хүсеңнег.

Амгы үеде номчукчуларның шулукчулерден утаа-боттарының болгаш улустуң аас чогаалынга үнделиилээн амыдыралда болуушкуннарны шыны-биле көргүзүп турар, кижилерним иштики сагыш-сеткилинче чоок чогаалдарны негеп турар. Ындыг чогаалдарны бижип туругларны амыр эвес—үе хөрек. Кол-ла чүве—бижин турар чогаалдарның шынары болгу.

Алексей АРАПЧОР.

БӨДҮҮН ЗАЛДАН АЖЫТСА

Дыштаныр хүннерде Гастелло аттыг паркның Чайны киностеатрының чанында бөдүүн столларда шыдыраалаан кижи-ле хөй болуур. Мурнунда «Хаак базазы» деп бижиктиг өрээлге база ойнап турган чүве. Кызыл чуртуг шыдыраачыларның белеткели черле шыырак хире. Белгирде сумкаңыг болур. Оон баштай-ла солун ушта тыштып келир. Солунну сандай кырынга салгаш, ам-на шыдыраазын, шагын ушта соп, ойнай бээр. Чамдык кижилер колдарында зонтиктиг-ни болуур. Бо-ла бүгү «белеткелдин» чажыдыг сөөлүнде биилген мен. Шыдыраа чок кижи ыяап-ла эдлеп маңаар. Улуг хат азы чазс-чайык болу бээрге бедеткел чок кижи ам-на мөгүдеп үнер чүве боорлур. Шыдыраачыларның арызында азы-хары улгаткан кыргыннар база бар. Хаа, ташкынынга оларны көөрбе, каракка чаржывыт. Бир эвес паркның администрациязы сагыш салыптар болза, бөдүүн хевирлиг чайны шыдыраа залын аңаа ажыдын ап болур-дур. Паркның өөн талазында бильярд, теннис залының чанында хос турар чер бар. Аңаа бажыдан тутканы таарыштыр дерип алырга өөлүт шыдыраа залы олда-дыр.

Зал-даа ажыттынган-на дижик. Ам үү хереги? Эргелекчин. Эргелекчиниң шаанының залды, шыдырааны, шакты ажыглаанны дээш киргеи орудаган кол барымдаалыг кыдыр доктаадыр. Кол харыылаар кижи чокта зал кажан-даа чөп ажыглаттынмас. Теннис, бильярд залдарында тускай кижи бар болгай. Шыдыраа залынга ындыг кижидин үүге тургузуп болбас деп.

Шыдырааны, шакты ажыглаанны дүш төлевириин шок барымдаалаан шыдыраачылар боттары төлөөр. Ону доктаадыры албан.

Бо таварыгдага эргелекчиниң сонуургалы, харыысалгазы уйгадыр. Зал кажан-даа ажык, эзэзи тыпкан турар.

Шыдырааны сайзырадырынга үшүн-даа мурнунда шыдыраа клуву, шыдыраа федерациязы кол рольду ойнаар ужурлуг. Көдээ суурларже үүгүшкүнү үүге организастап болбазыл? Кем-ны бурунгаар М. Адыг-оол бистиң суурга район шыдыраачыдары-биле аалдан чедип, 9 кижи-биле хары угла солун ойнуну эрттирди. Көдээ черлерге хоочуннарның арга-дуржулгазын улам иштерелиг чугула. Моңгуш Көрген-оол бүгү назынында школачыларга шыдыраа ойнуун сайзырадып, пропагандадап, солун, сеткүүдүг шыдыраа дугайында бодаалдарын бижип келди. Павел Аргамоновтуң азы бүгү Тывага биилдигир болгай. Ном база үйдүрлү. Хеймер-оол Моңгуш бистин Баян-Колга 9 чыл дургузунда шыдыраа ойнуун сайзырадып келди. Районуң шыдыраачыларын безин удуп турдувус.

Хоочуннарны деткиир, сонуургалын көдүрер, арга-дуржулгазын чыдыр ажыл ам-даа чедир тургустунмаанда-дыр. Шыдырааны сайзырадырда хоочуннарның күжүнге даянып болдуксаа-ам.

Билет-оол МАНДЫП-ООЛ.
Баян-Кол суур.

КУЛЬТУРАГА ӨӨРЕНИР

Чамдык кижилер кылаштажып үне бээр. Ол үүнү көргүзүп турарыл?

Самагалдайга делегейге атсураглыг композитор П. И. Чайковскийниң, А. С. Рахманиновтуң, А. Е. Даргомыжскийниң болгаш өске-даа музыка чогаалчыларының өлүм чок романстарын тыва кижи ырлап турганын көөр аас-кежиктиг биске Тыва АССР-ниң алдарлыг артизи, делегей конкурстарының дауреазы, Москва филармониязының ыраажызы Надежда Сергеевна Красная хайырлаан. Кодээ черге ол—улут болуушкун.

Артистиң бодуңуң каш чыл дарга улаштыр тургускан чогаадыкчы планынга хамаарыштыр ол—оон беш дуталар концерти, бирги сезонуң сөөлгү концерти. Ийиги сезон уламас эгелээр болгаш база 5 концерттеи тургустунар.

Бо удаада Надежда Сергеевна эдзэн чаартыкган программазыг келген. Черле ниитизи-биле бо артистиң келген санында-ла программазы көрүкчүлерин саваа-ааладарынга болгашديلеелиинге үндезилеттүүшен боор бар чыдарын көрүкчүлер өөрүшкү-биле эскерип турар апаргаанар. Оон түүнелиинде дыка нарын классиктиг музыканы көрүкчүлерге болуушу-биле көргүзер арга тургустунуп келген. Надежда Красная чаа арга-биле концерттерни беседа болгаш өөреник хевирлиг кылдыр эрттирип турар.

Мынды ийи талаалыг деткиченя чедип адырынга дараазында түүлдер идилгит болгаш. Биредде, Надежда Красная, В. Ражева олар концерт үезинде көрүкчүлерби-биле дорт харыдаалыг тутканы. Көрүкчүлер хостуу-биле айтырыгларны салып, улустуу чогаадыкчы-биле романстарны домейлеп, музыка чогаадылының үндезилиннерин биилип алырын кызыдып, сайгарылгага сонуургаадыг киржип турар болу берген.

Концерттерден аңгыда, Надежда Красная колективтерге барып ужуражылгалар кылып, айтырыгларга харыыдаан, музыка пропагандазын чорудуп турар. Январь, апрель айларда артист партия болгаш комсомол райкомнарының, райкүүскомнуң, оон киилдистериниң ажылдакчылары-биле ужуражкан. Самагалдайның № 1 болган № 2 школаларынга, уругларның уран түүл школазынга өөреникчилер-биле музыка дугайында солун чугаалар база кылгылаан. Ындыг ужуражылгалар, шыраан-ла, боттарын биилиринге улуг дузалыг болган. Оон түүнелиинде концерттерге келир кижилериниң саны өлүп турар. Баштайғы концерттерге түүлде 30-40 хире кижилер көөр турган болза, ам орааачок көвүдээн. Сөөлгү концертке чыыганнарга анкета таратkаш, оон түүнелиин аваадаатен көөрүвүске, кээп турар улустуң хөй кезин доктаамал кээп турар болган. Ол кончут чугула. Түү дээрге, классиктиг музыканың талаалкчылары, Надежда Сергеевнаның талантызының могейикчилери өлүп орарын көргүзүп турары ол.

Надежда Красная концерттери бистин районуң культурдут амыдыралында чугула болуушкун болу берген. Артистиң кызымак, чуткуудут ажылы баштайғы түүнелдерин берип эгелээн.

Дыка хөй кижилер музыка культурازының эге билиглериин ап, классиктиг музыка ышкаш нарын, шынгыы музыканы биилип турар апаргаан.

Бо удаада «Чодураа» совхозтуң саанчылары-биле Н. Красная ужуражылгазын партия райкому организастап, ону чогаадыкчы отчёт кезиңге кылдыр эрттирген. Надежда Сергеевна бодуңуң ажылының дугайын, Тыва кээп көрүүзүн турары бо концерттериниң сопулгазының дугайын чугаалап берген. Артистиң амыдыралы, өөренирин, чогаадыкчы планнарын сонуургаан, чыыганнар хөй-де айтырыгларны салган. Оон соонда бичин концерт ажык дээр адаанга чайгаарга эгелей берген. Романстар, операдан ариялар, тыва ырлар чаңгыланып, адыш часкаашкынары үзүктелбейн турган. Орус «Волга хемним», тыва «Авай» деп ырыларны көрүкчүдер артист-биле кады ырлашканнар. А бичин чаштар —Марта биле Саяна шулуктеп, ырлап берген-ner.

Надежда Красная профессионал уран чүүлү бедик деңнелге, делегейниң хөй чурттарына баралгадыг чоруур бир дугаар тыва артист, бистиң чонувустуң чоргаараалы. Оон уран талантызынга Москва, Париж, Тулуза адыш часкаап турган болгай. Оон-биле кады тыва ырыларны база артист даштыкыта бир дугаарында ырлаан дээрзин биилип алаа чогуур. Хамыр ужур тыва ырыларны көүседиринде эвес, Надежда Сергеевнаның репертуары классиктиг ырылар, операдан болгай. Оон үүнү кедергей куштуг болгаш арыг. Ол хире аддарлыг артисти боттарывыстың аравыска көөрү болгаш дыңнаары кижи бүрүзүнүң күзели. Ындыг турбуже, бо концерттерге чонуун эвээш кээп турарын демдеглевес аргам чок. Ылангыя көүскомнуң, партия болгаш комсомол райкомнарының харысалгалыг ажылдакчылары, удуртукчулар, албан-хаакчылар хонар киржип, организастаар ажыл чорутпайн турар. Харын-даа чамдыктары Красныяны чеже көөр чувел деп, бир чамдыгы чүүү чедип алысаан кижи боор дижир. Ындыг чугаанны дыңнаан, чогуур харынны Надежда Сергеевна коллективтер-биле ужуражылгаларына бергеи. Ындыг таварыга кымга-даа эвок.

Концерт үезинде чамдык кижилер кылаштажып үне бээр чорук дээрге оларның культурازының болгаш кижилиттиг-ниниң чавызын көргүзүп турар. Ол дээш, ындыг кижилер хөөш бо кижи ыдыр, харааадаар ужурга таваржыр боор-дур. Шынаала, Надежда Сергеевнаның бодуңуң чугаалаанны ышкаш, чоорту классиктиг музыканы улус биилип турар болу берген-де, ындыг фактылар турбас өскүзүн. Ынчан залга ёаулут музыкага, романстарга ынак кижилер олурар аваар.

Культурада эде тургустуу-шуулкунуң кол утказы хөй санныг кижилериниң кириткен турарында эвес, харын ында эвээш-даа бол, сонуургалдыгларының киржип турарында болгай.

Надежда Сергеевна тыва ырларны көүседиринге дыка ынак. Ынчалза-даа Тываның композиторларны аңаа таарышкан ажылдарны чогаатпайн турары кончут четпес. Ол чорук тыва композиторларның, чогаалчыларының ажылында чаа, бедик деңнелдиг, ол хире негелдеглиг көүседиктиг таваржыр чогаадыгларының көзүлбейн турарын херечилеп турар. Н. Красная-биле тыва композиторларының аразында чогаадыкчы эвилел херек, ол чорук тыва профессионал уран чүүлү чаа деңнелге көдүрер хорааннге быжыг идегелди берип турар.

Кара-оол ЛАПЧАА.

АРТИСКЕ ТУРАСКААТКАН КЕЖЭЭ

Республиканың театр ажылдакчыларының эвилели болгаш Тываның хогжум-шин театрының коллективи эрткен өөрник немээзинде РСФСР-ниң болгаш Тыва АССР-ниң улустуң артизи, тыва театрның болгаш уран чүүлүн үндезилекчиларының бирээзи, артист, ыраажы болган шулуунчу Кара-ныс Номзатовна Мунзуктуң чеден хараанын байырлаан эрттирген. Аңаа партия болгаш совет, культура болгаш уран чүүл ажылдакчылары, чогаадыкчы эвилелдериниң болгаш хөй-ниити организацияларының төлөөлери киирешкен.

Театрның бир өрээлинге хөөчүн артистиң шиилерге, концерттерге ойнап турда база хостуг үезинде өөрү-биле болгаш ог-булезин-биле адаа тыртыргыыаан чуруктарын делгээн. Оон көрүкчүлер тыва театрның тоогузун болгаш могжулдезин, оон кижизиниккчи болгаш интернационалчы роли — эрткен амыдыралывысты тода билип ап болур. Кижизиниң киржиккчилери Кара-ныс Номзатовнаның документилери-биле база танышкан. Оларның дыка хөйү латинчиткен тыва үжүнтер-биле бижиттинген. Чижээзээрге, 1937 чылда алган Хундулел бижин бижин кагас машинага парлаан болгаш чеди кижи ат салган.

Хар харлаан артиске дыка хөй кижилер байыр чедиргеи болгаш байырлыг бижиитер, белектер тудуснулаан. Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги ораачызы К. А. Маспыкоол, Тыва АССР-ниң Дээди Советиниң Президиумунуң Секретары В. С. Нашин-оол, ВЛКСМ обкомунуң секретары В. Б. Яндай-оол, Бин-Хем районнуң культура ниитизиниң эргелекчизи М. М. Оюн, уран чүүл училищезиниң директору В. В. Нагерный болгаш оон-даа өскелер сес ап, хөөчүнга амыр-мендини болгаш ас-кежиктиг нуузээниер.

Кара-ныс Мунзукка РСФСР-ниң театр ажылдакчыларының эвилелинден, сураглыг кино артизи Юрий Соломиннден, Калмыкия, Даг-Алтай болгаш өске-даа черлердем байырлыг телеграммалар келген.

Артиске бараалгатkан концерт болгаш Кара-ныс Номзатовнаның бодуңуң аңаа киржилгези немээзинде киржиккчилеринге солун болган. Хөөчүмүүн саналгакчылары болгаш өөреникчилери оон талантызын уламчылаан шыдаар дээрзин ол концерт көргүзүнен.

Чөөду КАРА-КУСКЕ.

«ШЫН» СОЛУННУ ЧАГЫДЫП АЛЫҢАР

ЭРГИМ НОМЧУКЧУ! «ШЫН» солуннун 1989 чылче чагыдылгазы чоруп турар. Чагыдылганы «Союзпечать» черлеринге, почта салбырларынга, ажылдап азы өөренип турар черлеринин аайы-биле хөй-ниити тарадыкчыларынга чагыдып ап болур.

«Шын» солуннун чылда өртээ—7 рубль 80 көпеек.

«Шын» солунну чагыдып алыр дээш далажынар! Чагыдылга хуусаазы доостур деп турар.

Дыштаныр хүннерде

КАЯА, ЧҮҮ БОЛУРУЛ?

«КОЛОС» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

29-30-де. Дыштаныла кежээлери. Эгелээри 19.00 шакта.

«ЕНИСЕЙ» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫ

29-та. Комсомол хүнүнге турасказткан ужуражылга. 14.00 шакта эгелээр.

30-де. Дискотека. 19.00 шакта эгелээр.

КУЛЬТУРАНЫҢ БОЛГАШ ДЫШТАНЫЛГАНЫҢ Н. ГАСТЕЛЛО АТТЫГ ПАРЫГЫ

Дыштаныр хүннерде ойнаар автоматтар, теннис болгаш бильярд залдары эртенгиниң 10 шактан эгелеп ажылдаар.

Дыштаныла кежээлери. Эгелээри 19.00 шакта.

«ДЕБЮТ» КООПЕРАТИВ-ШЫДЫРАА КЛУВУ

Дыштаныр хүннерде 2 болгаш 3 разрядтыг шыдыраачылар арызынга мергежил бөлүдериниң маргылдаазы болур. Устуку классларның өөреникчилериниң, техникумнарының, ПТУ-ларының сургуулдарының ачылчын аныяктарны чалап тур.

Маргылдаалар октябрь 28-те 18.00 шакта, октябрь 29-та 15.00 шакта болгаш октябрь 30-де 12.00 шакта эгелээр.

Телевидение

ОКТЯБРЬ 28-ТЕ
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 —«120 минута». 8.35— Улус ойнарын катап тургузары. 9.05 — Уругларга фильм. «Электрон кыргын-авай». 10.10 — Медээлер. 10.20 — И. С. Бах. «Тараачынның кантатазы». 11.00 — Телефильм. 11.25 — 11.55 —Кижи болган хоойлу. 15.30 — Медээлер. 15.45 ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттары чугаалап тур. 15.55 —Пионер организациязы кандыг болурул? 17.00 —Дептиле: информация, реклама. 17.45 — «Чүдев болган чүге». 18.15 — «Кооператор чүге кызыл шыдаарыл?». 18.45 —ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. «Киржикилер». 19.30 — «Интермедиа». 20.00 — Литература уран-чүүл видеоканалы. 21.00 — «Уе». 21.35—ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттары чугаалап тур. 21.45 — 00.30 — Литература уран чүүл видеоканалының улаштызы. Чаңсарда (23.10)—Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Эртем-тайылбыр фильм. 8.35; 9.35 — Г.-Х. Андерсенниң тоолдары. 4 класс. 8.55— Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.05 — Англи дыл. 9.55 — «Сылдыстыг дорвин тывыыктары» бөлүктеи эртем-тайылбырлыг фильм. 10.05 — Бистиң садывыс. 10.35; 11.35 — Геометр. 7 класс. Александр Невский. 11.05 —Англи дыл. 12.05 — «Лучафоруд». Уранчечен фильм. 2-ги серия. 13.40 —Док. фильмниң баштайғы көргүзүү. 14.30 — Медээлер. 14.40 —15.45 — «ديдим чорук» 4-кү серия.

18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — Уругларга фильм. 18.25 —«Уежи». Комсомолдуң тергүүтүнгениндеи бээр 70 чыл болганынга турасказткан дамчыдыга. 19.15 — «Аяа тевү». Үндүрүүтеде: Медээлер. «Эрткен үеин сактып турар». 19.45 —Медээлер. 19.55 Чарааалдар.

МОСКВАДАН

20.00 —«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —Орус нинти ыры музыказы. 20.40—Телефильмниң баштайғы көргүзүү. 21.00 — «Уе». 21.35 — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттары чугаалап тур. 21.45 — 23.15 — Дыштыкы фильм өөрүнү. «Не чок чидо берген шеде».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.10 — Концерт. 19.00 — «Кодээниң шагы». 20.00 — 20.15—«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

КИНО

ОКТЯБРЬ 28-ТЕ

«НАПЫРАЛ»: Уругларга «Мальчик с пальчик» 10.00, «Дорогая Елена Сергеевна» 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30, (узаткан) шактарда. Бичин залга: видео «Д'Артаньян и три мушкетёра» 13.00, 15.50, 18.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Киносборник» 9.30, «Кувырок через голову» 11.00, 13.00, «Следовать» 14.50, 16.40, 18.30, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Зеркало для героя» 17.00, 19.30 шактарда.

«ВОСТОК»: «Маленькая Вера» 14.40, 17.20, 20.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Маленькая волшебница» 14.30, «Девчата» 16.30, «Мальчик— солдате» 19.30 (узаткан) шактарда.

МИНУСИНСКИНИҢ БУХГАЛТЕРЛЕР ШКОЛАЗЫ

Хемчээл 2 разрядта ажылы. Солунуңуң индексин 54241. Тереңи 24637 км.

Белүктериниң өөредилгезин 1988 чылдың ноябрь 1-де болгаш декабрь 1-де эгелээр.

Айтырыгны дараалында адреспен тодарадыр: Минусинск хоорай, Кызыл партизанар кудумчуу, 11. Телефону —2-06-08.

агаар

Республикага биче будуттаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттын дүргеин секундада 2—7 метр. Агаарның температурازы 10—15 градус, чамдык черлерге 4—9 градус соор. Хүндүс 3—8 градус чылыг, чамдык черлерге 5 градус чедир соор.

Кызыда биче будуттаар. Мурнуу-барыын чүктен хаттын дүргеин секундада 2—7 метр. Дүне 10—12 градус соор. Хүндүс 3—5 градус чылыг болур.

Автоорукларга көстүү эвес. Эртенги шактарда арттар кырынга тумаанаар.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адрезивис: 467000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100.

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: өөртүлүг ажылдыг килдизиниң 3-36-82, совет сургузуг килдизиниң 3-37-11, үлегер килдизиниң 3-36-73, чаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажылдыг килдизиниң 3-41-16, сонгаа айтырыглар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтерииниң 3-43-41. Солун келбейн барганда 2-32-78-ке болгаар.

Чылда 300 катаа үнер. Хемчээли 2 разрядта ажылы. Солунуңуң индексин 54241. Тереңи 24637 км.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер өөр. полиграфия болгаш ном садыының херектерилиин салгы-биле күүрүү комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко кудумчуу, № 1.

Чаргыг № 198. ТС—00589.

им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 29 суббота № 250 (13850)

1925 чылда үнелеп эткеннеген.

өртээ 3 көпеек.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязы

ЭДЕ ТУРГУСТУНУУШКУН ОРУУ-БИЛЕ БУРУНГААРЛААР

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң октябрь 27-де сессиязында палаталарның каттышкан хуралында санал бээри-биле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының президентизи депутат Г. И. Марчукка сес бергеи. Планның чугаалажын көрүп, хүнде телевиделди он байдалда көрүп турар деп, ол демдеглээн. Ол болза совет иниттелдиң социал болгаш экономиктиг эде тургустунуушкунунуң принципиалдыг оруктарын тодаратка партиялың XIX Бүгү-эвилел конференциязының соонда баштайгы чылдың күрүне планы болуп турар. 1989 чылдың планы бистиң экономикавысты беш чылдың «доозукчу дорт оруунче» үнүүрүп турар. Күрүне бүдүрүлгениниң дугайында, кооперация дугайында Хоойлулар хүлээп алганы-биле, иниттелди улам ынай демократчытканы, ажылчы чонларның бот-эргелериниң хөгжүткени-биле холбаштыр ажыттыган чаа аргаларны канчаар ажыглаанындан оон түүнелдери хөй таварылгаларда хамааржыр.

Бөгүн кылыр кол үүл болза эртем-техниктиг дешилге чаа улуг идигни бээри болгаш аңаа үндезилээш, улус ажыл-агыйының бүгү аныгларына курлавырлар хумагалаарынче болгаш камнаарынче угланылышкынны шинтпирлиг-биле ол чорудары болур деп, Эртемнер академиязының президентизи онзалап демдеглээн.

Планда курлавырлар камнаарының угланылышкыны шын тургустуунан. Түүнүнде-даа министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлге каттыжышкынары болгаш бүдүрүлгелер курлавырларны оон-даа хөйну ажыглап болур ийик деп, оратор айыткан.

Интенсивтиг экономикага кол үүл — эртем-техниктиг дешилге. Совет үндезин эртем машина тудуунун, робототехника, информатика, биотехнология, чаа материалдар, ылангыя теория угланылышкыннарының талазы-биле мурнакчы турушту эзлеп турар. Түүнүнде-даа эртем биле бүдүрүлгениң, эртем коллективтери биле министерстволарның аразында харылаа өшпитпирлеттинмээн чер болуп турар.

Бүгү-иниттелдиң ян-не шынгы кичээнгейин экология өгеп турар деп, оратор айыткан. Оон-биле кады күрчаныгы тургузуп турар үеде бистиң министерстволарывыс бойдус камгалаарының талазы-биле кончуг эвээш саналдарны киирип турар, харын-даа оон дора ол талазы-биле чазактың элээн каш доктаалдарын багай күүседи турар деп, оратор демдеглээн.

Техниканың болгаш технологиялардың чаа салгалының улуг ажыктыг хевирлерин тургузар болгаш ону бүдүрерин шинээдип алырынче угланган адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерининиң ажылының дугайында ол чугаалаан.

Чазактың хамыгы-биле ажылдап кылганы база эртемге үндезилеттиңген 1989 чылдың Күрүне планын чугаалажып келгеи. Планның чугаалажын көрүп, хүнде телевиделди он байдалда көрүп турар деп, ол демдеглээн. Ол болза совет иниттелдиң социал болгаш экономиктиг эде тургустунуушкунунуң принципиалдыг оруктарын тодаратка партиялың XIX Бүгү-эвилел конференциязының соонда баштайгы чылдың күрүне планы болуп турар. 1989 чылдың планы бистиң экономикавысты беш чылдың «доозукчу дорт оруунче» үнүүрүп турар. Күрүне бүдүрүлгениң дугайында, кооперация дугайында Хоойлулар хүлээп алганы-биле, иниттелди улам ынай демократчытканы, ажылчы чонларның бот-эргелериниң хөгжүткени-биле холбаштыр ажыттыган чаа аргаларны канчаар ажыглаанындан оон түүнелдери хөй таварылгаларда хамааржыр.

Бөгүн кылыр кол үүл болза эртем-техниктиг дешилге чаа улуг идигни бээри болгаш аңаа үндезилээш, улус ажыл-агыйының бүгү аныгларына курлавырлар хумагалаарынче болгаш камнаарынче угланылышкынны шинтпирлиг-биле ол чорудары болур деп, Эртемнер академиязының президентизи онзалап демдеглээн.

Планда курлавырлар камнаарының угланылышкыны шын тургустуунан. Түүнүнде-даа министерстволар болгаш ведомстволар, бүдүрүлге каттыжышкынары болгаш бүдүрүлгелер курлавырларны оон-даа хөйну ажыглап болур ийик деп, оратор айыткан.

Интенсивтиг экономикага кол үүл — эртем-техниктиг дешилге. Совет үндезин эртем машина тудуунун, робототехника, информатика, биотехнология, чаа материалдар, ылангыя теория угланылышкыннарының талазы-биле мурнакчы турушту эзлеп турар. Түүнүнде-даа эртем биле бүдүрүлгениң, эртем коллективтери биле министерстволарның аразында харылаа өшпитпирлеттинмээн чер болуп турар.

Бүгү-иниттелдиң ян-не шынгы кичээнгейин экология өгеп турар деп, оратор айыткан. Оон-биле кады күрчаныгы тургузуп турар үеде бистиң министерстволарывыс бойдус камгалаарының талазы-биле кончуг эвээш саналдарны киирип турар, харын-даа оон дора ол талазы-биле чазактың элээн каш доктаалдарын багай күүседи турар деп, оратор демдеглээн.

Техниканың болгаш технологиялардың чаа салгалының улуг ажыктыг хевирлерин тургузар болгаш ону бүдүрерин шинээдип алырынче угланган адырлар аразының эртем-техниктиг комплекстерининиң ажылының дугайында ол чугаалаан.

Чазактың хамыгы-биле ажылдап кылганы база эртемге үндезилеттиңген 1989 чылдың Күрүне планын чугаалажып келгеи. Планның чугаалажын көрүп, хүнде телевиделди он байдалда көрүп турар деп, ол демдеглээн. Ол болза совет иниттелдиң социал болгаш экономиктиг эде тургустунуушкунунуң принципиалдыг оруктарын тодаратка партиялың XIX Бүгү-эвилел конференциязының соонда баштайгы чылдың күрүне планы болуп турар. 1989 чылдың планы бистиң экономикавысты беш чылдың «доозукчу дорт оруунче» үнүүрүп турар. Күрүне бүдүрүлгениң дугайында, кооперация дугайында Хоойлулар хүлээп алганы-биле, иниттелди улам ынай демократчытканы, ажылчы чонларның бот-эргелериниң хөгжүткени-биле холбаштыр ажыттыган чаа аргаларны канчаар ажыглаанындан оон түүнелдери хөй таварылгаларда хамааржыр.

Бөгүн кылыр кол үүл болза

СЭТА: ССРЭ Хоойлуларының төлевилелдеринге тайылбырлар

ДЕМОКРАТЧЫДЫЛГАНЫҢ ЧАА ҮЕ-ЧАДАЗЫ

ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында ССРЭ Хоойлузунун болгаш ССРЭ-ниң улус депутаттарынга сонгулдалар дугайында ССРЭ Хоойлузунуң парлап үндүрген төлевилелдерин чуртта бүгү улустуң чугаалажып эгелээнин политиктиг системаның реформазын херек кылында боттандырып турарының болгаш бистин ниитилеливисте демократчыдылга чорудулгаларының улам ынай хөгжүлдезинин талазы-биле чаа улуг базым кылдыр үнелеп болур. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтыышкыннары ол эн чугула документилернин үндезинин салган. Чаа Хоойлуларны белеткеп турар үеде эрге-чагырганын дээди органнарын организастап тургузарының болгаш оларның ажыл-чорудулгазының, оон иштинде баштайгы совет конституцияларның күштүг болуп турар үезинде дуржулгазын кичээнгейлин-биле өөренип көрген.

Владимир Ильич Ленининиң хоойлужулганы болгаш эргелеп башкарылганы каттыштырып ажылдап турар корпорация деп Советтер дугайында сураглыг идеязын боттандырып чорударының анализин онза ужур-дузалыг деп санаан. Бистиң эрткен үевистиң багай талаларын эн-не кичээнгейлиниби-биле илередип көрген. Советтерниң эрге-чагырганын катап тургузарының дугайында бөгүнгү кол айтырыгга янзы-бүрү үзел-бодалдарны деннештирип көөрүнге үнелеп четпес дузаны партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының бүдүүзүнде болган дискуссияларның материалдары көргүскен.

Ынчангаш чаа Хоойлулар төлевилелдерин Советтер чуртунуң хамаатылары шиитпирлээри-биле үндүрген. Чугаалажып көрүүшкүнү кыска хуусаа иштинде чорудар. Оон соонда ол чугаалажып көрүүшкүннерниң түннелдерин барымдаалап Хоойлуларны ССРЭ-ниң Дээди Совединиң ноябрь сессиязынга хүлээп алырын бодап турар.

Бистиң ниитилел амыдыралывыска ийи документ чаа чүү киирип турарының дугайын ол документилерни ажылдап кылырынга киржип турган Совет хоойлужудулганың бүгү-эвилел эртем-шинчилел институдунуң директорунуң оралакчызы профессор И. Н. Кузнецов-биле СЭТА-ның корреспондентизи В. Саклаков беседа чоруткан.

1. ҮЕГЕ ДҮҮШКЕН ЧААРТЫЛГАЛАР

— Игорь Николаевич, хамыттың мурнунда амгы үеде күштүг болуп турар Конституцияга өскерилге болгаш немелделер чүге негеттиве бергенин дыңнаары күсенчигдир.

— Конституцияга чазаалгалар киирери — аная-ла болуушкун-дур. Амыдырал чаңгыс черге турбайн, бурунгаарлап турар. Күштүг болуп турар Конституцияга чазаалга киирерин эде тургустуунуңкунун сорулгалары болдурган. Ол ажыл саналдап турар хоойлуну хүлээп алгаанының соонда-даа үргүлчүдээр. Ол болза бистин Конституциявысты тодаргайлаарының баштайгы базымы болур. Чугаалажып көөрүүс чазаалгалар партиялың XIX Бүгү-эвилел конференциязының чарлааны политиктиг системаның реформазын боттандырып чорудары-биле холбашкан. Оон алыс утказы —партия болгаш күрүне органнарының эрге-хүлээлгелерин ылгаштыр тургузары, Советтериниң эрге-чагырганын алдаңган үстүнге чедир натан тургузары болур.

Конституцияга киирер өскерилгелер болгаш немелделер соңгулда системазын чаартырыпче болгаш СССР Эвилелиниң эрге-чагырганының дээди органнарының тургузуунга эргежок чугуле чаартылгаларны чорударынче угланган.

Оон сорулгазы болза, бистин ниитилеливистин бүгү ангыларының, социал белүктериниң эрге-ажыктарын демократтыг тодарадырының, тургузарының болгаш илередиринин механизмин таарыштырып тургузары, бистин хей ниитилелиг күрүнеевистин иштики болгаш даштыкы политиказынга, хамыктың мурнунда эрге-чагырганын үлам-на дозуу-биле барымдаалап көөрүн ол хандырар.

— Силер баштайгы ылгалдың дугайын чугаалдыңар. Ийи ылгалы канды-бы?

— Ол болза Советтер съезжиниң делегаттарының бүгүн эргелериниң хуусаазы оон ажылының сонсаалы-биле дооступ турганы болгаш адаанда турар Советтериниң чаа төлөөлекчилерин дараазында съездиге сонгуп турганы. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниң беш чыл хуусаалыг сонгуур болгаш ол хуусааның иштинде ол-ла составтыг ажылдаар.

— Хей-ниитиниң канды организациялары аная төлөөлекчилериг болурул?

— ССРЭ-ниң улус депутаттарынга сонгулдалар дугайында хоойлу төлевилелиниң 18-ки чүүдүнде төлөөлелге нормаларын болгаш хей-ниитиг организацияларының даңзызын доозуу-биле берген.

— Депутаттарының аразынга шажын-чудулгелиг депутаттар түүүн болур бе?

— Ийе, турар. Сонгулдалар дугайында хоойлу төлевилелиниде ССРЭ-ниң улус депутаттарының кандидаттарынга хей-ниитиг организациязының кандыг-даа кежигүнүн ол организациядан, фонд азы өске-даа каттыжыышкынның кежигүнүн, оон иштинде шажын ажылдакчыларын дешпиди болуру көрүүнген.

— Сонгулда системазынга чамдык өске-даа өскерилгелерни киргген. Оларның утказы кандыгы?

— Эн-не принципиалдыг түүлдерниң сапыкта ССРЭ-ниң улус депутаттарының эвилелдешкен болган автономнуг республикаларның улус депутаттарының, а ол ышкаш чер-чер Советтериниң депутаттарының сонгулдаларын сонгулда округтарының аайы-биле чорудары хамааржыр. Округтар чаңгыс болгаш хей мандаттыг боор болуп.

Сонгулдалар үезинде кандидатураларны кызыгаар чок санныг кылдыр көрүүн хандырарының күрүмүн конституция ёзугаар быжыглаар. Сонгулда бүдүлетеньнериниң мандаттарның санындан хей санныг кандидаттарны киирер.

— Мурнунда турган счаңгыс кижи — чаңгыс бадылаашкын» дээр хажыдын бозбас принципти бис маңаа үрей бербее бис бе?

— Ол принципи сонгулда округтарының талазы-биле сонгулдалар үезинде күштүг болуп артар. Хей-ниити организациялардындан сонгулдалар үезинде съездиниң, конференциянын азы ол организациянын делегады азы ол организацияның ниити эвилел органының пленумунуң киржикчизи чаңгыс үнүүг болур.

— Бистиң хоойлужудулганыста күрүне аппарадынга өлүүн каш албан-дужаалды өлүүрү-биле депутат мандадының таарышпазының дугайында түүлүг эн баштай хүлээп алырын санаалдан турар.

— Ол түүлүг Конституцияга киирери онза чугула. Ол түн бадылаашкынын (референдумну) арттырар дугайында шиитпирлерин хүлээп алыры.

ССР Эвилелиниң дээди органнарын тургузары-биле холбашкан чамдык чугуда айтырыгларны съездиге база шиитпирлээр. Чижээ, ССРЭ-ниң Дээди Соведин, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазын чажыт бадылаашкын-биле сонгуур. Съездиге Министрлер Чөвүдениниң Даргазын томуйлаанын бадылаар, ССРЭ-ниң Конституция хайгааралының комитедин сонгуур болгаш оон-даа өске.

— Ынчангаш улус депутаттарының съездиги болуунун баштайгы хуралынга ССРЭ-ниң Дээди Соведин сонгуур ышкажыл?

— Ону ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагырганының доктаамал ажылдаар хоойлу-дүрүм үндүрер, шиитпирлекчи, контроль органы кылдыр бодап турган болгаш ССРЭ-ниң ам ажылдан турар Дээди Совединден дыка ылгалдыг. Ам ажылдап турар Дээди Советти чон сонгуп турар болгай, а ам тургузар Дээди Советти ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиги тургузар. Мында ол түүл түүл дизе, ССРЭ-ниң Дээди Совединин сессияларының үламчыдаарының ыка өзери болур. Чыл саныында-ла Дээди Совет часкы болгаш күскү деп ийи эдчеглиг сессиянга чыгдыр. Сессия бүрүзү үш-дөрт ай уламчылаар. Ынчангаш Дээди Совет сес айлар дургузунда ажылдаар.

— Амгы Дээди Совет чыл дургузунда сессия чүрүмүн ёзугаар оон-даа өскөн үеде ажылдап турар болгай...

— Дээди Советтин ажылчорудулгазының характери кайчаар өскерилгө турарының чижээ ол-дур. Амгымдан база бир ылгалып турар онзагай түүл болза, Дээди Советтиң кежигүннериниң составын 422 кижи чедир кызырары болур. Доктаамал ажылдап турар органга ыңдыг состав четчир. Хоойлу-дүрүм үндүреринге, шиитпирлээринге, контроль чорударынга ол четчир. Бо чугула органның чуткуддуг, ажыл-агыйжы, ажыктыг ажылдаарынга эптиг болур.

— Дээди Совет кандыг айтырыгларны шиитпирлээр үжүрлүгүл?

— ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиги шиитпирлээр үжүрлүг айтырыгларды өске ССР Эвилелиниң иштинге шиитпирлээр бүгү айтырыгларны көөр. Дээди Советтиң эрге-хүлээлгези бүгү чүүлдерни хаара тудар хөөнтерлиг.

— Манза ийи эрге-чагырга тургустуна бербес бе?

— Чок, чүге дизе оларның аразында күш-ажылдың хуваалдазын ылап тодаргайлаан, ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңиң онза эргелерин айтыткан. Оон-биле кады съезд ыңдыг-ла үр хуралдаваа деп байдалды барымдаалааш, оон хуралдарының аразында үеде ССРЭ-ниң дээди эрге-чагырга хүлээлгелерин боттандырарын ССРЭ-ниң Дээди Соведи хандырар.

ССРЭ-ниң Хоойлуларын ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиги болгаш ССРЭ-ниң Дээди Соведи хүлээп алыр дээ түвеин төлевилелде барымдаалаан. Мында холбаштыр оларның аразында ылгалды юрттиктиг ёзу-биле доктаатка: Дээди Советтиң хүлээп алганы ССРЭ-ниң Хоойлулары съездиниң хүлээп алганы ССРЭ-ниң Хоойлуларынга чөрүшкек эвес, дүүшкен турар ужурлуг. Улус депутаттарының съездиги чүүн-даа мурнунда ниити директивтиг орган боор ажылдаар. Оон кол сорулгазы —күрүениң өске бүгү органнарының ажыл-чорудулгазын угаан баштаары, иштики болгаш даштыкы политиканың үндезиннерин тургузары, эн чугула хоойлуларны болгаш доктаалдарны хүлээп алыры. Ынчалза-даа хоойлужудулганың, ниитиг-лээриниң, контрольдаарының кол ажылдарын ССРЭ-ниң Дээди Соведи кылып чорудар апаар. Моон соңгаар Дээди Совет үр ажылдаар болганда оон ажылыгар аргазы улгадыр. Күрүениң дээди төлөөлелге органы хоойлужудулга ажылчорудулгазы улуг интенсивтин-биле ажылдаар, чазактың, министерстволарының, ведомстволарының, өске-даа отчёттуг органнарының ажылынга контролю күштелир. Дээди эргелеп башкарылганын айтырыгларын дүрген шиитпирлээр.

— ССРЭ-ниң келир үедеги Дээди Совединин структурازының дугайында түүн чугаалап болуруул?

— Ийи палаталыг организация хевээр артар. Палаталарының деп эргелиг принципин артар. Палата бүрүү ССРЭ-ниң Дээди Совединин эрге-хүлээлгезинге хамаарышкан болгаш-даа айтырыгны чугаалажып көөр. Принцип ёзугаар алырга, Эвилел Совединиңдаа, Национаалдар Совединиңдаа шиитпирлээр айтырыгларынга чүүн-даа мурнунда бүгү чуртка ниити ужур-дузалыг боор турар социал-экономиктиг болгаш күрүениң, даштыкы политиканың, камгалалдың болгаш күрүениң айыл чок чорууның, ССРЭ хамаатыларының эргелериниң, хосталгаларының болгаш хүлээлгелериниң айтырыглары хамааржыр. Национаалдар Соведи чүүн-даа мурнунда эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областларның болгаш автономнуг округтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезинин, национал культуразының болгаш интернационалчы өскөнүлдезинин, хөй национаалдыг совет күрүениң ниити хереглелдеринге болгаш эрге-ажыктарынга дүштүр национал деп эргелерин, националарның, бичелер улустарының болгаш национал белүктерниң эрге-ажыктарын хандырары, хоойлужудулганы сайырацгайжыдары чижектиг айтырыгларны шиитпирлээр.

— Бодунуң эрге-хүлээлгелерин Дээди Советтин боттандырарынга дузалаары-биле палаталар болгаш Дээди Совет ниитизи-биле палаталарның доктаамал комиссияларын болгаш доктаамал комитеттерин тургузарын көргеш болгай.

— Бо комиссияларның болгаш комитеттериниң кежигүнеринге ыяап-ла Дээди Советтин кежигүннерин соңгуур эвес, аная ССРЭ-ниң улус депутады кижи бүрүзүн соңгуп болур. Оларның составынга каш чүс депутаттар ажылдаар. Олардан ангыда Дээди Советтин составында 400 ажыг кижи кирип турар болганда хей санныг улус депутаттары ол органнарның ажылынга калбаа-биле киржирин санаары берге эвес-тир.

Дээди Советтиң кежигүнерниң составын доктаамал чаартырын көргеш. Чижээ, Дээди Советтиң кежигүнерниң составының бештин бир кезиин чыл санында чаартыр, доктаамал комиссияларының болгаш комитеттерниң кежигүннерниң составының баа бештин бир кезиин чаартыр.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунга боттуг өскерилгелер болур ирги бе?

— Бо органның кол сорулгазы —ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңиң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин ажылын организастыг хандырары. Ынчангаш аная эргежок чугуда бүрүн эргелерни бергеш. ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиуму моон мурнунда турганы ышкаш, күрүне баштынының чамдык эрге-хүлээлгелерни күүседир, ол түүлдер болза: ССРЭ хамаатылы болурунуң айтырыгларын шиитпирлээри, ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаары. Хүндүлүг аттарны тыпсыры болгаш оон-даа өске. Дүргеш шиитпирлээри болгаш онза байдалдар тургустуна бергеш үеде Дээди Советтиң Президиуму Конституцияда айыткан онза бүрүн эргелерни боттандырар: чижээ, ангыдыгы чөрдөөгө азы бүгү чуртка оола байдалды чарлаар, эргежок чугуда апараа, эргелеп башкарылганын онза хевирин тургузар. ССРЭ-ниң Дээди Совединин ажылының уламчылаашкыны өскерлир болгаша ол хоойлу-дүрүм үндүрер, шиитпирлекчи болгаш контрольдаар доктаамал ажылдаар орган болу бээр, ынчангаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумуу чамдык бүрүн эргелерин ажыглаваа апаар. Чижээ, Дээди Советтиң Президиуму Хоойлуга өскерилгелер киргген Чарлыктар үндүрбес.

— Ынчангаш хоойлужудулганың бүгү бүрүн эргелери улус депутаттарының съездиниң болгаш Дээди Советтиң эргелиг шиитпирлээр ышкажы?

— Ооң бүрүн эргелери ССРЭ-ниң Конституциязынга болгаш хоойлуларынга эвилелдешкен республикаларның конституцияларының болгаш хоойлуларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүдениниң, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүдерининиң доктаалдарының болгаш айтышкынларының дүгжүп турарын хандырары-биле холбашкан болгай.

— Ынчалза-даа айытка актыларга хамаарыштың конституция хайгааралының комитеди чүүле хайгааракчы контрольду боттандырып чорудар. Оон ынай эргежок чугула таварышталарда бодунуң инициативазы-биле азы Конституцияның төлөлеттирген өлүүн каш органнарын киирип кеңгеш-биле Конституция хайгааралының комитеди ССРЭ Конституциязынга болган оон хоойлуларынга күрүениң өске кандыг-даа органнарының болгаш хей-ниити организацияларының нормативтиг актыларының дүгжүп турарының дугайында түннелди бээр. Ол чүүле эргежок чугула апарган таварыдгада ыңдыт. Бүгү министерстволарның болгаш ведомстволарның өске-даа күрүне органнарының болгаш хей-ниити организацияларының актыларының конституцияга болгаш хоойлуга дүгжүп турарының талазы-биле комитет дегерезин көрбес хирс. Ону кылыры албан эвес, чүге дээрге министерстволарның, күркомитеттерниң болгаш ведомстволарның актылары прокуратураның хайгаарал чорудар объектилери болуп турар.

— Конституцияга дүүшпейн турар актыларны күш чок болдурар эрге комитетте бар бе?

— Чок, актыларны күш чок болдурар эргени комитетке бербээн. Кандыг-бир актының пинтизи-биле азы оон-чамдык түүлдериниң конституцияга дүүшпейн турар дугайында комитеттің түннелги ол актының азы түүлүг күүседирин чүүле тур доктаадын болур. Оон-биле кады ыңдыт актыларны күш чок болдурарын чедип алыр механизмин ажыддадыры баш удур көрдүнгеш. Конституция хайгааралының комитеди кылган чогуур түннелдерни ССРЭ Конституциязынга азы Хоойлузунга чөрүшкек шиитпирин күш чок болдурар эргелиг органче чорудар болгай. Чижээдээрге, ССРЭ-ниң Дээди Совединин хүлээп алган ССРЭ хоойлуларының талазы-биле ол съездиге азы ССРЭ-ниң Дээди Совединиге чогуур дилегни киирер аргалыг болур. Ол органнар хоойлуну күш чок болдурар дугайында айтырыгны боттары шиитпирлээр.

Чазактың актыларынга хамаарыштыр чүүл дээрге комитет конституцияга дүүшпес документинин күш чок болдурарын чедип алыры-биле чазакка дорт киирип болур азы Конституция ёзугаар ол шиитпирин күш чок болдурун болур органче — тодаргайлаарга, Дээди Советче киирип болур.

— Ол органнар комитеттің түннели-биле чешаарешпейн барган, актыны күштүг болдурун хевээр арттырын каар ыңдыг арга турбас бе?

— Бүгү чүве түннелдің чеже хире барымдаалы болгаш үндезилеттинген-ниинден хамааржыр. Бир эвес конституцияга дүүшпезинин дугайында тодаргайлаашкын үндезилиг болгаш маргыжар арга чок болур болза, ынчан удурланган актыны өскертир азы шүүт күш чок болдурары ыңдык.

Комитет бистин күрүне системавыска чугула звено болур деп болаар мен. Ыңдыт хамаарышпас орган — хоойлужудулганың боор болур частырыгларына база бир моондак, эрге-хоойлуг социалистиг күрүениң тургузарының орууна чугула чада болур.

— Ыңдыг ийин, моон соңгаар хоойлужудулга эрге-хүлээлгелерин коллективтиг удуртулганын калбак органнары ханы демократтыг үндезинге боттандырар апаарга ол бурунгаар долгем базым болуру ол деп бодай-дыр мен.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазы деп чаа албан-дужаалды Конституцияга шемелде кылдыр киирип турар болгай. Ол болза «Чурттуң иштинге болгаш делегей харылзааларынга Совет Социалистиг Республикалар Эвилелдин төлөөлөөр Совет күрүенинің дээди албан-дужаалдыг кижизи болуру» деп ында айытка...

— ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазы ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниң, ССРЭ-ниң Дээди Совединин болгаш оон Президиумунун ажылын каттыштырып, харылзаштыр. Оон ажыл-чорудулгазының кол утказы болза, ол албан чергелериниң ажылын таарыштырары болгаш төлөөделге хүлээлгелерин боттандырары болур. ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазы ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиге чугаалажып көөр ужурлуг айтырыгларны белеткээринге ниити удуртулганы боттандырар. Чуртта байдалдың дугайында, иштики, даштыкы политиканың, ССРЭ-ниң камгалаңыр аргазын болгаш айыл чок чорууң хандырарының кол айтырыгларының дугайында ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизинге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиге киирер аргаын ачаа бергеш. Ыңдыг ийин ыңдыг өскерилгелер Совет Конституцияга дүүштүр партиялың политиказын амыдырашка боттандырарынга чугула орук болу бээр.

ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазын съездиниң бүрүн эргелериниң хуусаазынга соңгуур, ынчалза-даа ийи улаштыр соңгуурудан ашпаа болур. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңге болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединиге оон отчёттуг болур принципин быжыглаан.

2. СОРУЛГАЗЫ—ЭҢ ҮЛУГ АЖЫКТЫ АЛЫРЫ

— Бистиң дээди ниитилел институттарывыска шыңгыы чаартылгалар болуруп чаа хоойлу төлевилелдеринде көрүп турар-дыр, ол дугайында чугаалап көрүнерем, Игорь Николаевич.

— Эрге-чагырганың дээди органнарының амгы структуразының — ССРЭ-ниң Дээди Совединин болгаш оон Президиумунун орнунга дөрт звеволут структураны тургузар, ол ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездининден, ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунудан болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин Даргазындан тургустуунар.

— ССРЭ-ниң күрүне эрге-чагырганының дээди органнарының чаа структуразы канчаар ажылдаарыл? Оларның бот-боттарының аразында хамаарыштың кандыг болурул? Оларның келир үеде-ги харылзаалары кандыгыл?

— ССРЭ-ге күрүне эрге-чагырганының дээди органы ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи болур. Съездиниң аалчаглыг хуралын чылда бир катап эрттирер. Оон ангыла съездиниң эдчег чок хуралдарын эрттирип баа болур. ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңе бүгү чүвенің хаара тудар хөөнтерлиг.

ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунун ажылы ССРЭ-ниң Дээди Совединин ажылынга ойнаарыгы чугаалажып көөр. Принцип ёзугаар алырга, Эвилел Совединиңдаа, Национаалдар Совединиңдаа шиитпирлээр айтырыгларынга чүүн-даа мурнунда бүгү чуртка ниити ужур-дузалыг боор турар социал-экономиктиг болгаш күрүениң, даштыкы политиканың, камгалалдың болгаш күрүениң айыл чок чорууның, ССРЭ хамаатыларының эргелериниң, хосталгаларының болгаш хүлээлгелериниң айтырыглары хамааржыр. Национаалдар Соведи чүүн-даа мурнунда эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның, автономнуг областларның болгаш автономнуг округтарның социал-экономиктиг хөгжүлдезинин, национал культуразының болгаш интернационалчы өскөнүлдезинин, хөй национаалдыг совет күрүенинің ниити хереглелдеринге болгаш эрге-ажыктарынга дүштүр национал деп эргелерин, националарның, бичелер улустарының болгаш национал белүктерниң эрге-ажыктарын хандырары, хоойлужудулганы сайырацгайжыдары чижектиг айтырыгларны шиитпирлээр.

— Бодунуң эрге-хүлээлгелерин Дээди Советтин боттандырарынга дугаалары-биле палаталар болгаш Дээди Совет ниитизи-биле палаталарның доктаамал комиссияларын болгаш доктаамал комитеттерин тургузарын көргеш болгай.

— Бо комиссияларның болгаш комитеттериниң кежигүнеринге ыяап-ла Дээди Советтин кежигүннерин соңгуур эвес, аная ССРЭ-ниң улус депутады кижи бүрүзүн соңгуп болур. Оларның составынга каш чүс депутаттар ажылдаар. Олардан ангыда Дээди Советтин составында 400 ажыг кижи кирип турар болганда хей санныг улус депутаттары ол органнарның ажылынга калбаа-биле киржирин санаары берге эвес-тир.

Дээди Советтиң кежигүнерниң составын доктаамал чаартырын көргеш. Чижээ, Дээди Советтиң кежигүннерниң составының бештин бир кезиин чыл санында чаартыр, доктаамал комиссияларының болгаш комитеттерниң кежигүннерниң составының баа бештин бир кезиин чаартыр.

— ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунга боттуг өскерилгелер болур ирги бе?

— Бо органның кол сорулгазы —ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездиниңиң болгаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин ажылын организастыг хандырары. Ынчангаш аная эргежок чугуда бүрүн эргелерни бергеш. ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиуму моон мурнунда турганы ышкаш, күрүне баштынының чамдык эрге-хүлээлгелерни күүседир, ол түүлдер болза: ССРЭ хамаатылы болурунуң айтырыгларын шиитпирлээри, ССРЭ-ниң орденнери болгаш медальдары-биле шаңнаары. Хүндүлүг аттарны тыпсыры болгаш оон-даа өске. Дүргеш шиитпирлээри болгаш онза байдалдар тургустуна бергеш үеде Дээди Советтиң Президиуму Конституцияда айыткан онза бүрүн эргелерни боттандырар: чижээ, ангыдыгы чөрдөөгө азы бүгү чуртка оола байдалды чарлаар, эргежок чугуда апараа, эргелеп башкарылганын онза хевирин тургузар. ССРЭ-ниң Дээди Совединин ажылының уламчылаашкыны өскерлир болгаша ол хоойлу-дүрүм үндүрер, шиитпирлекчи болгаш контрольдаар доктаамал ажылдаар орган болу бээр, ынчангаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумуу чамдык бүрүн эргелерин ажыглаваа апаар. Чижээ, Дээди Советтиң Президиуму Хоойлуга өскерилгелер киргген Чарлыктар үндүрбес.

— Ынчангаш хоойлужудулганың бүгү бүрүн эргелери улус депутаттарының съездиниң болгаш Дээди Советтиң эргелиг шиитпирлээр ышкажы?

— Ооң бүрүн эргелери ССРЭ-ниң Конституциязынга болгаш хоойлуларынга эвилелдешкен республикаларның конституцияларының болгаш хоойлуларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүдениниң, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүдерининиң доктаалдарының болгаш айтышкынларының дүгжүп турарын хандырары-биле холбашкан болгай.

— Ынчалза-даа айытка актыларга хамаарыштың конституция хайгааралының комитеди чүүле хайгааракчы контрольду боттандырып чорудар. Оон ынай эргежок чугула таварышталарда бодунуң инициативазы-биле азы Конституцияның төлөлеттирген өлүүн каш органнарын киирип кеңгеш-биле Конституция хайгааралының комитеди ССРЭ Конституциязынга болган оон хоойлуларынга күрүениң өске кандыг-даа органнарының болгаш хей-ниити организацияларының нормативтиг актыларының дүгжүп турарының дугайында түннелди бээр. Ол чүүле эргежок чугула апарган таварыдгада ыңдыт. Бүгү министерстволарның болгаш ведомстволарның өске-даа күрүне органнарының болгаш хей-ниити организацияларының актыларының конституцияга болгаш хоойлуга дүгжүп турарының талазы-биле комитет дегерезин көрбес хирс. Ону кылыры албан эвес, чүге дээрге министерстволарның, күркомитеттерниң болгаш ведомстволарның актылары прокуратураның хайгааралы чорудар объектилери болуп турар.

— Конституцияга дүүшпейн турар актыларны күш чок болдурар эрге комитетте бар бе?

— Чок, актыларны күш чок болдурар эргени комитетке бербээн. Кандыг-бир актының пинтизи-биле азы оон-чамдык түүлдериниң конституцияга дүүшпейн турар дугайында комитеттің түннели ол актының азы түүлүг күүседирин чүүле тур доктаадын болур. Оон-биле кады ыңдыт актыларны күш чок болдурарын чедип алыр механизмин ажыддадыры баш удур көрдүнгеш. Конституция хайгааралының комитеди кылган чогуур түннелдерни ССРЭ Конституциязынга азы Хоойлузунга чөрүшкек шиитпирин күш чок болдурар эргелиг органче чорудар болгай. Чижээдээрге, ССРЭ-ниң Дээди Совединин хүлээп алган ССРЭ хоойлуларының талазы-биле ол съездиге азы ССРЭ-ниң Дээди Совединиге чогуур дилегни киирер аргалыг болур. Ол органнар хоойлуну күш чок болдурар дугайында айтырыгны боттары шиитпирлээр.

Чазактың актыларынга хамаарыштыр чүүл дээрге комитет конституцияга дүүшпес документинин күш чок болдурарын чедип алыры-биле чазакка дорт киирип болур азы Конституция ёзугаар ол шиитпирин күш чок болдурун болур органче — тодаргайлаарга, Дээди Советче киирип болур.

— Ол органнар комитеттің түннели-биле чешаарешпейн барган, актыны күштүг болдурун хевээр арттырын каар ыңдыг арга турбас бе?

— Бүгү чүве түннелдің чеже хире барымдаалы болгаш үндезилеттинген-ниинден хамааржыр. Бир эвес конституцияга дүүшпезинин дугайында тодаргайлаашкын үндезилиг болгаш маргыжар арга чок болур болза, ынчан удурланган актыны өскертир азы шүүт күш чок болдурары ыңдык.

Комитет бистин күрүне системавыска чугула звено болур деп болаар мен. Ыңдыт хамаарышпас орган — хоойлужудулганың боор болур частырыгларына база бир моондак, эрге-хоойлуг социалистиг күрүениң тургузарының орууна чугула чада болур.

3. ХООЙЛУ-ДҮРҮМ КАМГАЛАЛЫНДА

— Бистиң политиктиг системавыска эң баштай тургузуп турар конституция хайгааралының комитеди кандыг рольду ойнаарыл?

— Төлевилелде айытканы ышкаш оон сорулгазы болза молдуунда-ла эрге-чагырганың дээди эшелонунун хүлээп алган турар актыларының Конституцияга дүгжүп турарын харагалаары болур. Ону ССРЭ-ниң улус депутаттарының съездизи 10 чыл хуусаалыг кылдыр дорт сонгуур, ынчалза-даа ону депутаттар аразындан сонгуває. ССРЭ Конституциязынга өскерилгелер болгаш немелделер дугайында Хоойлу төлевилелиниде ол комитетке кежигүн болуру улус депутадының мандадынга дүүшсеваа баш удур көрүп турар. Ол билдингир. Чүге дээрге Конституция хайгааралының комитеди, чижээдээрге, улус депутаттарының съездиниңиң бодунуң, а ол ышкаш Дээди Советтиң актыларының конституцияга дүгжүп турарын контрольдаар хүлээлгелиг. Ол бодунун хүлээлгелерин күүседип турар үеде кыска-даа хамаарышпас, эрге болгаш политика талазы-биле тускай эртемнилгерден тургустунган болур.

— Чаа, биске турбаан комитет кестүп көөр болганда, оон хүлээлгелеринге делегеренгейн-биле доктаап көрүнерем.

— Шыпап-ла, ыңдыт албан чери мурнунда биске турбаан. Актыларының хоойлуга дүгжүп турарынга контрольду боттандырып чорудар амгы үеде турул турар тускай орган — ССРЭ-ниң Прокуратуразы күрүне эрге-чагырганының болган эргелеп башкарылганын дээди органнарының актыларының хоойлуга дүгжүп турарын хайгаарар бүрүн эргези чок. Чаа органны тургусканының өчызында ол деңнелдің органнарының актыларының конституцияга дүгжүп турарын хайгаарарын куштелирер арга тургустунуп келир, ону мурнунда эрге-чагырганың дээди органнарының ажылчорудулгазының шинчаан өскөдин бергенде, ол депутат албан-дужаалын өлүүрүнге шыгыны моондак болу бергеш. Депутат бүрүзүнге хоойлу үндүрер, шиитпирлээр болгаш контрольдаар, ажылчорудулга талазы-биле кончут улуг аар үүрге оналаажыр. Мында ол түүл чүүл дизе, ССРЭ-ниң Дээди Совединин сессияларының үламчыдаарының хамыктың мурнунда ССРЭ-ниң Дээди Совединин Президиумунун күженнишкиннери-биле хандырып турган, ынчалза-даа ол органнарның мурнунга турар сорулгаларының хөй талалыг болганы-биле ону четпес деңнелге хандырып турган.

— Конституция хайгааралының комитеди хоойлунуң күштүг болу бергенинин соонда эвес, ону белеткеп турар үеде оон белеткелиниң чорун турарынга салдар четирип, оон конституцияга дүгжүп турарын тодарадып болур бе?

— Хоойлу төлевилелин белеткеп турар үеде конституциядан кандыг-даа хажыдыышкыннарны чайладыры эки болбайн аан. Съездиге чугаалажып көөр ужурлуг ССРЭ Хоойлуларының төлевилелдерин, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Дээди Совединин болгаш оон палаталарының актыларының төлевилелдерин тургузуп турар үеде-ле комитет экспертиза чорудар, оларның ССРЭ Конституциязынга дүгжүп турарынга, а ССРЭ-ниң Дээди Совединин болгаш оон палаталарының актыларынга хамаарыштыр съездиниң хүлээп алган хоойлуларынга оларның дүгжүп турарынга үнелелди бээр.

Оон-биле кады, күштүг болуп киргген актыларның хоойлуга дүүшкээн хынаан көөр. Ол чорук баштайгы үе-чадада кандыг-бир түүл чедир көрдүнмейн барган болза, ол хереги эдип алыр арганы бээр. Оон ынай эрткен чылдарда хүлээп алдынган хоойлуларының Конституцияга дүгжүп турарын хынаары комиттің эргезинге хамааржыр. Комиттің бүрүн эргезинге ССР Эвилелинде күштүг болуп турар бүгү хоойлужудулталар, оларны хүлээп алган үезиниң хамаанчокка хамааржыр. Ынчангаш ол орган төлевилелде даңзыны киргген хөй санныг актыларга хамаарыштыр түүлге баштайгы эвес, харын-даа оон соонда контрольну боттандырып чорудар ужурлуг.

— Оон бүрүн эргелери ССРЭ-ниң Конституциязынга болгаш хоойлуларынга эвилелдешкен республикаларның конституцияларының болгаш хоойлуларының, а ол ышкаш ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүдениниң, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүдерининиң доктаалдарының болгаш айтышкынларының дүгжүп турарын хандырары-биле холбашкан болгай.

— Ынчалза-даа айытка актыларга хамаарыштың конституция хайгааралының комитеди түүлге хайгааракчы контрольду боттандырып чорудар. Оон ынай эргежок чугула таварышталарда бодунуң инициативазы-биле азы Конституцияның төлөлеттирген өлүүн каш органнарын киирип кеңгеш-биле Конституция хайгааралының комитеди ССРЭ Конституциязынга болган оон хоойлуларынга күрүениң өске кандыг-даа органнарының болгаш хей-ниити организацияларының нормативтиг актыларының дүгжүп турарының дугайында түннелди бээр. Ол чүүле эргежок чугула апарган таварыдгада ыңдыт. Бүгү министерстволарның болгаш ведомстволарның өске-даа күрүне органнарының болгаш хей-ниити организацияларының актыларының конституцияга болгаш хоойлуга дүгжүп турарының талазы-биле комитет дегерезин көрбес хирс. Ону кылыры албан эвес, чүге дээрге министерстволарның, күркомитеттерниң болгаш ведомстволарның актылары прокуратураның хайгааралы чорудар объектилери болуп турар.

— Конституцияга дүүшпейн турар актыларны күш чок болдурар эрге комитетте бар бе?

— Чок, актыларны күш чок болдурар эргени комитетке бербээн. Кандыг-бир актының пинтизи-биле азы оон-чамдык түүлдериниң конституцияга дүүшпейн турар дугайында комитеттің түннели ол актының азы түүлүг күүседирин чүүле тур доктаадын болур. Оон-биле кады ыңдыт актыларны күш чок болдурарын чедип алыр механизмин ажыддадыры баш удур көрдүнгеш. Конституция хайгааралының комитеди кылган чогуур түннелдерни ССРЭ Конституциязынга азы

Бөгүн—ВЛКСМ-ниң 70 чылы

ЛЕНИНЧИ ЧАГЫГЛАРГА ШЫНЧЫ

Бөгүн — ленинчи комсомолдуң төрүттүнген хүнүнден бөөр 70 чылын байырлалдыбыле демдеглеп турар. 1918 чылдың октябрь 29-та ажылчын болгаш тараачын аныяктарның I бүгү-россия съездизи ажыттынган, ол болза комсомолдуң туруштунган хүнү болган.

Аныяктар эвилели туруштунганының баштайгы хүннеринден бөөр партияның шынчы дузалакчызы болгаш нур күжү болу берген. Оон эрткен оруу бистің Төрөөн чүрттувустуң төөгүзү-биле сырый холбаалыг. Хамааты болгаш Ада-чүрттүң Улуг дайынарының фронтуларынга комсомолчулар маадырлыы-биле демнешеп, тылга карак кызыл ажылдап. Коммунистиг партияның, Улуг Октябрьның идеяларынга кызыгаар чок бердингенин көргүскен. Социалистиг болгаш коммунистиг туруштуушкунуң хөрөөнге совет аныяктарның кирген салыышкынын Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязы бедин-биле үнелеп турар. ВЛКСМ алды орденбиле шаңнаткан.

СЭКП-ниң XXVII съездизи болгаш партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы төөгүнүң амгы үе-чадазында комсомолчуларның болгаш аныяктарның ролүн чаазы-биле үнелеп көөрүн саналдаан. «Партия аныяктарны эде туруштунуушкунуң идепкейлиг болгаш инициативалыг күжү деп көрүп турар. Туекайлаң чорукту болдунар шаа-биле эрте чедип ап, боттарының салым-чаанның хөй-биле көргүзер болгаш амыдыралчы эвес сорулгаларын боттандырарынга, чүрттүң салым-чолу дээш, социализмнің салым-чолу дээш экономика, политика болгаш мораль талазы-биле харысаалганы бодунга ой-шаанда алырынга аныяктарның эки белеткелдиг болурунга таварымчалыг байдалдарны туруштунуп берип турар кылдыр күрүне шак мындыг дээштиг, тодарган политикалыг болуру чугула» деп СЭКП-ниң XXVII съездизиниң шиитпирлерин боттандырып турарының болгаш эде туруштунуушкунну хапыладыр талазы-биле сорулгалар дугайында партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының резолюциязында айыткан. Амгы үеде оны боттандырар дээш ажылдап турар.

Комсомол аныяк салгалды марксизм-ленинизмниң үзел-бодалынга, оолдар болгаш кыстарны коммунизмниң, совет патриотизминиң, пролетаржы болгаш социалистиг интернационализмниң бедик идеяларынга бердинген чорукка кижизидип турар. СЭКП-ниң болгаш Совет күрүнепиң даштыкы таймың политиказының боттандырарынга комсомол идепкейлиг киржип, делегейниң дыка хөй чүрттарының аныяктары-биле аксы-дүңмалышкы пайыралды бижиглап, тайбың, кады ажылдажылга дээш демиселди калбартын турар.

Совет инитилеттің социал-экономиктиг хөгжүлдезин дүргедедир, үндезин экономиктиг реформаны боттандырар талазы-биле улуг болгаш харысаалгалыг сорулганы партия салган. Оны чедишкиниг шиитпирлээри комсомолчуларга болгаш аныяктарга опаажын турар. Ынчангаш бо чугула демиселдиң мурнуку олуруунда олар чоруп орарлар, ол болза аныяк ишчилерниң күжүн, билиин, аргаларын чогаадыкчы ёзу-биле ажылгаларына калбак орукту ажыткан. Сибирь, Ыракы Чөөн чүк, Соңгу чүк, Россияның Кара көрүүнүт эвес районнарының улуг ажыл-агый болгаш социал айтырыгларын шиитпирлөөринге, машина тудуун, одалга-энергетика комплексиниң, транспортту, капитал тудугну, чиик үлетүрүү хөгжүдөринге, чүрттүң Аъш-чем, Энергетика программаларын боттандырарынга аныяк ишчилер биче эвес үлүүн киирип турар.

ВЛКСМ-ниң XX съездизи совет аныяктарның амыдыралынга улуг болуушкун болган, комсомолдуң ажыл-хөрөктөринге принципиалдыг үнелелди ол берип, оон ажыл-чорудулгазының үндезин-биле эде туруштунган сорулганы эге организацияларының мурнунга салган. Ынчангаш комсомол эге организация бүрүзү бодунуң ажылын эде туруштунган, оон стилин, арга-методтарын сайыргайгажыдып чаартырыңче кичээнгейлиг салып турарындан биче эвес үүлдер кылдынган.

Ленинчи комсомолдуң төрүттүнген хүнүн Совет Тываның комсомолчулары күш-ажылчы, бодунуң ажыл-хөрөктөринге чедишкиннерлиг уткып турарлар. Комсомол организациялары аныяктарның бот-идепкейин, харысаалгазын бедидиринче, коммунистиг кижизидилгезин, сагыылга-чурумун, инитиниң ажыктыг күш-ажылына киржилгезин эки-жидиринге үгленган хемчеглерин ап келген. Ол багай эвес түңнелдерин берип турар. В. И. Ленин аттыг «Тыва даг-дүгү» комбинаттың арыглаал фабриказының, Кызылдың «Саян» универмагының, № 48 тудуг эргелелиниң, даараныла фабриказының болгаш өске-даа коллективтерде комсомолчу-аныяктар бригадалары, эргелеглери чылды багай эвес көргүзүүлелиг дөзүп турар.

Бо байырлал хүнүнде чүгле чедишкиннерни демдеглөөр эвес, четпестерни база айтыр хөрек. Республиканың чамдык комсомол организацияларының дайынчы арга-шиитээн ам-даа куду. Комсомол хураллары шынар чок эртер, чугаалашкан айтырыгга хапы анализти бербес, шын түңнелди үндүрбес таварылгалар тургулаар. Хуралларга эвзош олуржур, санаа бөөр ховар, даалгаларны ак сеткилдиг күүсетпес, хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киришпес комсомолчулар ам-даа бар. Кежигүн дадыырының хавырыдазында, комсомолчуларның учёт-отчёдунда четпестер чайлаттынмаан. Ол ышкаш бодунуң хүлээн алган шиитпирлеринин күүселдезин чедип албайн келген. Комсомолчуларның арасында инитиниң ажыктыг ажылынга киришпес, күш-ажылдың сагыылга-чурумун, корум-чурумун төөр кижилер бар. Ол четпестерни чайладыр дээш комсомол организациялары ажылдаар ужурлуг.

Комсомолдуң күжү — партийжи удуртулгада, ынчангаш партия организацияларының сорулгазы болза, комсомолга партийжи удуртулганы бүгү талаалыг күштелдирери болур. Комсомол организацияларының дайынчы арга-шиитээни бедидери, аныяктарның күш-ажылчы, идей-политиктиг, мөзүг-шынар, патриотуг болгаш интернационалчы кижизидилгезин күштелдирери, оларны социал-экономиктиг хөгжүлдезинин дүргедедиринин айтырыгларын шиитпирлөөринге, камналга-хумагалад дээш демиселге идепкейлиг киириштирери — хүнүн чугула айтырыы. Комсомолчуларны болгаш аныяктарны ленинчи чагыгларга шынчы, Коммунистиг партияның, Улуг Октябрьның идеяларынга, социалистиг Төрөөн чүрттунга кызыгаар чок бердинген чорукка кижизидер дээш партия организациялары доктаамал ажылдаар хүлээлгелиг. Ынчан комсомолчулар болгаш аныяктар салдынган сорулгаларны чедишкиниг шиитпирлээр.

АРЕВӨЧИЛЕРНИҢ ҮЛҮҮ

1941 чылдың июнь 22. Москваның радиозу Советтер чүрттунче фашистиг Германия оор ёзу-биле халдаан дугайында медээни дыңнадыпкан. Тандыда Суг-Бажы суурның чүрттакчыларынга ол коргунчуг дыңнадыг дораан тараан.

Арева Танды кожкомунуң бирги секретары Оюн Бугалдайже ол хүн каш-даа телефон долгаан мен. Кызылда болуп турар Тыва Арат Республиканың X Улуг хуралдан делегаттар ээп келбээни-биле чүү-даа билдинмее болган. Кежээликтей ол болу Суг-Бажыңче телефоннан келген. Улуг хуралдың шиитпирлерин чугаалаш, аревөчилерни доп-дораан кылыр ажылдарын айтып берген. Суг-Бажында болгаш оон чоок-кавыында чүрттап турар аревөчи активти чыылдыргаш, намның активи-биле кады чер-черже сургакчыладып, агитаторладып чоруткан. Совет Эвилелиниче фашистиг Германияның оор ёзу-биле халдап, дайынны эгелээнин, оон айылдың, совет улуска деткимче, дузалаңмы көргүзер дугайында олар араттарга, суурның чүрттакчыларынга угаадып чугаалап турганнар. Ол дувуренгиг медээни дыңнаан тыва араттар, улуг совет улуска акы-дүңманың материалдыг дузазын чедирер, ССРЭ-ни эжелекчилерден камгалаар, немец фашистерге удур дайынга киржир изиг күүселип дораан-на ылерединг, онаашкан ажылынга ээ-харысалгазын бедидерин, эки ажылдаарын хүлээнип турганнар.

Дайын эгелээни-биле бистерниң, арева ажылдакчыларының харысалгазын улгатыргаан. Чон ортузунга агитация ажылын, организастыг ажылдарны чорударын дааскан, ынчангаш аалдарны кезип, сургакчылап, дүн-хүн чок ажылдап турдувус. Чал-Кежиге 1941 чылдың чайынында хурал эрттиргеш, фронтуда байдалды, нам болгаш чазак ССРЭ-ге дузалаар талазы-биле кандыг сорулганы салганын чонга таныштырдым. Улус совуургаан болгаш хөй айтырыгларны салган. Чүве чугаалаан араттар Совет Эвилелиниче оор ёзу-биле халдаан фашистерни бак соглеп, каргап, совет өнүктүрүнге бүгү таланың дузазын көргүзерин аазааннар. Оон Хаакта аалдарга баарыбиле чоруп орумда, кыска, чай, ты дан адып келген. Анаа баргаш, Куулар Максырның аалындан эгелээш, өске-даа аалдарны кежээге чедир кезип доостувус. Араттарның белекке берген, садар малдарының болгаш өске-даа үүлдериниң дамылын тургузуп, оларны чедирер кижилерни томуйлап, хүлээткен. База орайтаан. Уйгу кээп турар, ынчалза-даа дүрген кылыр дээн даалга харысаалгалыг болгаш Кулузунда, Талда аалдарже аъттанып кан мен. Кыргыс Саа-Хөөнүң аалынга баргаш, бүрүткел кылып оргаш, удуй бергенимни билбээн-дир мен. Орта олурган улусту дыка коргутканым сагыжымга бо-ла кирип келир.

Араттар ажыл-ижин дайын байдалынга таарыштыр эде туруштунарын, күжениишкиниг ажылдаарын, аксы-дүңма совет улуска бар-ла күжү-биле бүгү талаалыг дузаламчы чедиреринин аазап турганнар. Нам кежигүнү Бавуун-оол 200 акша, бир бода, беш шээр малды фронтуга белек кылдыр бергеш, өске араттарны белек бээринге идепкейлиг киржириңче кыйыргаан. Араттар Арыптан, Шүрүн-Кара, Чолдак-Кара, Ёнлакпан, аныяктар Тунгулак, Орамбал, Оруйгу болгаш өскелер-даа ону изин-биле деткип, боттарының бээр үүлүн сапап бергеннер. Араттарның берген белээн Суг-Бажы суурга бөлүп турган. Чоннуң баштайгы хүннерде белекке берген 60 ажыг бода, 300 ажыг хой, өшкүнү. Элегес сумузунуң аныяктарының телээлери сүрүп алгаш чоруткаш, Кызылга белек хүлээп алыр комиссияга хүлээдип берген. Ол үеде аревөчилер дузаламчы чыыр талазы-биле нам, совет органнарга улуг дузаны чедиргеп.

Дайынның баштайгы хүннеринден эгелээш, ССРЭ-же оор ёзу-биле халдаан фашистерни чылча шаварынга киржир күзелин илереткеннер сумунуң аныяктарының арасында эвзош эвес болган. Арева Танды кожкомунуң бирги секретары Бугалдай Оюн—бир дугаарында билдириишкин бижээннериниң бирээзи. Аревөчилер Бортуй-оол Оюн, Лама Моңгуш, активчилер Күүнүнмей, Седип-оол Оюн аныяктар болгаш өске-даа аныяктар фронтуже эки-биле чоруур күзелин илереткеннер.

Часкы, күскү хову ажылдарының үеэнинде күрөкономга, колхозтарга аревөчилер, аныяктар шоф дузазын доктаамал чедирип турган. Ылаңгыя колхозтардан 18-тен 50 хар-чедир эр орус эштер дайынга киржири-биле шупту чорупкан, оларның орнунга тараа ажаарынга, мал чемин белеткээринде сумунуң аревөчилери, аныяктары киржип, биче эвес үүлүн бүдүргеп.

Элегес сумузунуң аревөчилериниң Бортуй-оол, Сарааттоол, Тунгулак, Лама, Күүнүчмей, Седип-оол болгаш өскелер-даа эки тура-биле Адаарттың Улуг дайынынга киржип, боттарының интернационалчы хүлээлгезин күүседип чораан.

Элегестің аревөчилериниң ажыл-ижин кысказы-биле бижиирге мындыг. Шынап-да, олар биче эвес ажыл-хөрөктү бүдүргеннер.

Тоғуу ОЮН.

Күш-ажылдың хоочуну.

ДӨЗЕП САЛГААР БИС

ВЛКСМ-ниң Уставының негелделерин ёзугаар оң дерт хар четкен пионерлер комсомолга кирер. Чоокта чаа чалыы назынның байырлалынын бүдүүзүнде бөлүк пионерлерни комсомол кежигүнүнге хүлээп алган. Ленинчи комсомолдуң хүрээлеңнге кирер аас-кежик мөзүү база таварышкан. ВЛКСМ кежигүнүнге киргенин мөзүү хөй үүлдерни даандырып, хүлээлдирип турарын билир мен. Ындыг болганда эки өөрениримни, бижиг сагыылга-чурумнуг болурумну, политиктиг билиимни үргүлүү бедидеримни, комсомолдуң болгаш пионерлиг хөй-ниитиниң ажылынга идепкейлиг киржиримни, каяа-даа чораат, бодумну төлептиг ап чоруурумну хүлээнип турар мен.

Ленинчи комсомол партияның шынчы дузалакчызы болгаш кур күжү болуп келген. Бистер ону дөзеп салгаар дээш бодувустан хамааржыр бүгүле үүлдерни моон соңгаар кылыр бис.

Чейнет СЕВЕКПИТ.

Кызылдың № 2 школазының өөскү классчызы.

Интервью

БӨГҮНГҮ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРИВИС

Ленинчи комсомол бөгүн 70 харлап турар. ВЛКСМ өбкомунуң ийги секретары Семён Кашпык-оолга бистің корреспондентивис байырлал бүдүүзүнде ужурашкаш, дараазында айтырыгларга харылаан бөөрүп оон диледи.

— Комсомолдуң намдары, эрткен оруу чүрттүң төөгүзүбиле тудуун холбаалыг. Оон аңгыда, ол—партияның дайынчы дузалакчызы болгаш нур күжү болгай. Ону айтып, демдеглеп олурарым таварылга эвес. Бистің чүрттувуста чоруп турар эде туруштунуушкун төөгүлүг болуушкун дээрзин билир бис. Ынчангаш чугаавистің баштайы айтырымы оон-биле эгелээр бодап олурарым ол. Тодаргайлаарга, үстүнде демдеглээнивис ол хүлээлгезин күүсеттиишаан. Тываның комсомол организациязы бодунуң ажылчорудулгазын, оон арга-хевирин, стилин бөгүн канчаар эде туруштунуп турарыл?

— Партияның XXVII съездизиниң соонда комсомолду хөй-ниитиниң политиктиг организациязы кылдыр эде көрген. Анаа чедир ол хөй-ниитиң организациязы турган болгай. Деннеттирип безин көрүүр даан, ылгалдыг. Шак ол байдал комсомолдуң ролюн, ат-алдарын улам бедидеп турар. СЭКП ТК-ның съезд соонда болгулаан Пленумнары, партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязы комсомол-биле холбашкан айтырыгларже кичээнгейин угаандырган болгаш бистің ажыл-чорудулгавыска тодаргай утланыышкынны берген. Комсомол ажылын ол ёзугаар бөгүн чогум канчаар туруштунуп турарыл? Чижек кыдыр дараазында үүлүү чугаалаан көрейн: республика ужур-дузалыг улуг хуралдар болу бөөр болгай, ам анаа комсомолдуң кижилгезин шоодуг-ла эвес, бо-ла чыдыр каар турдувус. Тыва АССР-ниң Дээдги Советиниң сессиязынга республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезинин планын чугаалажып турда, аңаа база дорт киришпейн бөөр турдувус. Ам болза, ол үүлүү өскөөр көрүп турар, ажылдың арга-хевири, стилин өскерилген. ынчангаш бодувустун ажылывыс, амыдыралывыс-биле холбашкан айтырыгларны шиитпирлээринге комсомол дорт киржир аргалыг.

Чүртта чоруп турар эде туруштунуушкун комсомолду даа бода оюп эртпээн. Айтырыг «Тываның комсомолу, канчаар эде туруштунуп турсең, эде туруштунуушкунга киирип турар үүгүн чүү?» кыдыр дорт туруштунуп турардыр. Эде туруштунуп алдывыс деп амдыымда чиге чугаалап шыдавас бис. Тываның комсомол организациязы чаа ёзу-биле ажылдап эгелээр сорулганы салган болгаш ажыл-чорудулганың аргазын, стилин элээн өскертип турар бис. Үүгүе мону белеп ап көрзөлиннер даан, билбес эвес силер, кандыг ийик, комсомол райкомнары, эге организациялар үстүүртен айтыышкын маныар, оон-биле ажылдаар турду чоп. Ам мындыг эвес. Комсомол эге организацияларының эргеги улгаткан, боттары ажылдазын деп турар бис. Хамык ажыл колдуунда оларже угланган. Өскерилгелер, шынап-ла, бар. Хурал-суглаага-даа дижик, черле кандыг-бир айтырыг чугаалажыр дээнде, эге организация-биле сүмележир, сапалын дыннаар, үүгүе оон соонда доктаал-шиитпир үлдээп алыр чаңчыл туруштунуп турар. Хөй кезиниң бодалын, санаалын көөр аан. Ынчан келгеннер, инициатива, шимчеңнер, чогаадыкчы ажыл оларга херек-тир. Чаңгыс сеспиле чугаалаарга, пирамиданы аңдара каттан болуп турар-дыр.

— Ындыг-дыр. оон ыңай комсомолдуң амыдыралындан демократия, ажык-чаңгыс чорук дугайын база сонуургап турар бис.

— Комсомолдуң эртин турар отчёт-сонгулдалыг хуралдары комсомолда демократияның калбарып турарын бадыткан турар, бо хуралдар мурнунда чылдарынына деңнээрге, шүүмүүлекчи, бот-шүүмүүлекчи ёзу-биле ажык-чаңгыс эртип турар дээрзин чугаалаксап турар мен. Комсомол организациязының секретарын сонгуурда, чаңгыс эвес, ийи-үш-даа кандидатураны киирип турар апарган. Хөйүн бүүрелин алганы комсомолчуларны баштаар апаар-дыр.

— Бо-ла айтырыгга хамаарыштыр ыңыдыг үүл бар. Семён Хавыаевич, эде туруштунуушкунга база демократияны калбартырыгга черле үү шаптыктан турарыл?

— Чаңчыгын калган аайывыс-биле үстүүртен айтыышкын маныар чоруувус артыышаан, оон адырлын чадажып турар улус-түр бис. Бот-идеякей чавыс, ону-моңу кылыр деп санал үндүрүп кээр кижилер бистe ам-даа эвзош. Демократияның байдалынга ажылдап өөренир болзувусса эки, ажык-чаңгыс чорукка чаңчыгын аан.

Отчёт-сонгулдалыг хуралдардан чамдык ыңыдыг үүлдерни эскерип турар бис. Ол дугайын маңаа чугаалаза черле артык эвес боор. Комсомол эге организациязының секретарын сонгуурда элээн хөй кандидатураларны киирип турар деп үстүүнде база чугаалаан мен. Ол эки. Ынчалзажок ыңыдыг чүве бар де, чамдык кижилер «мени-ле эвес, мени-ле адаваза» дээн бодалбиле бодунан чайлавын, кайы-бир таварышкан-на кижини адаптар. Бо таварылгада, эге организацияның кым удуртуру ол кижиге хамаанчок болуп турар-дыр. Инициативалыг, аныяк эш-өөрүн эдертип, бөөтан билир кижи херек дээрзин чамдыкта уттуптар-дыр бис.

Ажык-чаңгыс чорукту, демократияны соора ажыгдай бөөр ийи-чаңгыс чоруктар бистің аравыста база бар. Комсомол хуралының доктаалын шуптувус санаал-оюлдувысты киирип турган, хүлээп алыр-дыр бис. Оон күүселдези дээш херек ырында сагыш салыр кижилер саныыр аңаар. Бистің хөрөөвис эвес-тир, удуртур ажылдакчыларның кылыр үүлүдерин-дир дээр ийи-чаңгыс хөөнөрниң бар болуп турары канчап-даа таварышпас. Оон-биле кады отчёт-сонгулдалыг хуралдар шүүмүүлекчи байдалда эртип турарын үстүнде база демдеглээн мен. Ажыктыг, эки бодалдыг саналдар бар. Ынчалзажок кыдыңыдан хайтаваракчы болуп артыңнаан турар кижилерге база таварыгын болур. Чугаалаанын бо үүлүдерден хандыг түңнел үндүрүп болурул? Комсомол эге организациялары политика талазы-биле ам-даа чедир өөскөөн деп дорт чугаалазыма, частырыг болбас боор.

— Комсомол аныңыралында эгелеткиннер, черле солун үү барыл?

— Аныяктарның чүрттадга тудуунун комплексинин талазы-биле байдалды билир бис, ол дугайында чугаа моон мурнунда баа болуп турган болгай. Баштайгы бажыңның тавва салдынган. Чаа эгеден чоруур кандыгдаа айтырыгга бергедээшкиннер чугаажок таварыгыр болгай, ында база ыңдыг. Бажыңның телевизелин тургузары, тудуг материалдарыбиле хандырары дээш үү турбас дээр.

Оон ыңай аныяктарның эртем-техниктиг чогаадылгазының бюрозу ажылдап турар. База солун ажыл. Бо үүлүдерге немей чүү айтып болурул? Кооперативтер. Ийе, аныяктар кооперативтери тургустунуп турар. Оон чижээнге ВЛКСМ Танды райкомунун чанында тургустунган кооперативти адап болур. Видеотехника ажылдыңдан аңгыда, урутларга көрүүгеен мебель аймаан ында кылып турар. Мөңгүн-Тайга районда «Угулаа» деп аттыг кооператив ажылдап эгелээн. Даараныр, чазаныр аныяктар ында хаара туттунган. Ажылдың бо хевирлерин улам сайыырадыр сорулга туруп турар.

— Сонуургап турарывыс база бир айтырыг бар. Аъш-чем программазын боттандырарынга база капитал тудугга аныяктарның салыышкынын. Аныяктарның чүрттадга тудуунга хамаарыштыр үеэнде чугаалаалы, ынчалзажок аңаа немеп каар чүвен бар боор чадавас?

— Ийе, бар. Чүрттадга тудуун дүргедедиринге үлүүн киириштирер дээш чамдык аныяктар бүдүүлгенинг бажыңнарын тутчуруңга киржип турарлар. Ыңдыг арганы Ак-Довуракта, Бии-Хем районда ажылдап турар. Аъш-чем программазын боттандырарының үлүүвус... Республиканың кедзе ажыл-агыйында ажылдап турар аныяк ишчилеңнивис бар болгай. Сезонныг ажылдарга, ыңаңгыя сакман ажылында хаара туттунуп турар улустуң 75 хуузу аныяктар. Чугула бо айтырыгга база аныяктар ажылдың чаа арга-хевирлерин дилеп, тып турар. Оон бир чижээ бо: Тес-Хем районда Чүргүй-оол Хомушку аттыг совхозтуң агроному Розалия Куулар өөнүн ээзи-биле кады ог-буле керааны-биле ажылдап, ногаа өстүрүп турар. Ынчалзажок чижектерни хөй-биле көргүзүп болур.

— Чаңчыл болган айтырыг: комсомолдуң төрүттүнген хүнүн Тываның оолдар, кыстары күш-ажылга канчаар утканыл?

— Сан-түн, хуулар адаваа мен. Байырлалды төлептиг күш-ажыл-биле уткуу — чаагай чаңчыл болгай. Дыка хөй аныяктарның, комсомолчуларның ажылынга эки үнелелди берип болур. Оларның чижээнге Мөңгүн-Тайга районда ССР Эвилелиниң 60 чылы аттыг совхозтуң кадарчызы Владимир Даржаа, «Тыва даг-дүгү» комбинатта мастер-технолог Андрей Вагапов, Тоора-Хемде «Ромашка» иелп-салтын кижизидикчини Оксана Бегзикжейни, Суг-Хөл районда «Ишкин» совхозтуң механизатору Мерген Монгушту болгаш оон-даа өскелерни адап болур.

— Чугаадан алгаш көөрге, эде туруштунуп ажылдарының аргазын тып, дилеп турар-дыр силер. Баштайгы базыныар бар деп болур, аа? Кылдыныр турар бо үүлдер —моон соңгаар ажылдың эгези. А сорулга чүл? Чаа ёзу-биле үениң базыныр-биле чогаадыкчы, тывынгыр ажылдаары, ыңдыг бе?

— Сорулга—ыңдыг.

Интервьюну «Шынның» корреспондентизи Вера КУУЛАР алган.

Репортаж

«САЯННЫҢ» ЭЭЛЕРИНДЕ

Эртенгиниң он шактан эгелеп ыңда ажыл хаймыныг. Бо байырлал мурнунуң хүннеринің бирээзинде күш-ажылчы хүн эгелээр билек, аңаа чеде бердинис. Кызыл хоорайда комсомолчу-аныяктар коллективтериниң арасында социалистиг чарыштың мурнуку одуругларында киргеннериң бирээзи бо. Ыңда ажылдап турар чүс алдан хире кижиниң сеен ажыы комсомолчулар, артканнары аныяктар, дагдыныкчылар. Интернационалчы коллективтиң садыгжы кыстарының ажылы чымыштыг, харысаалгалыг.

Кижи эжиктен киирип олура-ла, ында садып алыкчыларның хөйүн эскерер. Күскү сезон эгелээни-биле чылыг идиктер, иштики хептер, бөрттер, галантерея аймаа, пестер садып алыр дээш оочурлаан улустар арбын. «Мурпакчы коллектив ленинчи комсомолдуң юбилейин канчаар уткуп турарыл, оларның ажылында чаа, онзагай түүл чүү ирги?» —бо айтырыгны сонуургап, аңаа чеде бергенивис ол.

— Сөөлгү үеде бистe ылаңгыя үндезин националдыг садыгны кыстарның көвүдээнин эскерип тур боор силер. Чаа келгеннерни баштай ыңаа-ла коллектив, ажыл-хөрөк-биле таныштырар, өөредир улус бис. Ашыяк садыгжылар коллективтиң ёзулуг эдлери кылдыр боттарын ижиктирип, чонга эвилел, төлептиг бараан болган турарын чедип алырывыс конгуг чугула. Ам 20 ажыт кижи Иркутскиниң, Красноярскиниң садыг техникумнарында, бот-өөредилгелиг. Универмаг бот-оруулга-чарылгаже шилчээн болганда, бот-акшаланышкынче, совет садытының культуразын бедидиринче, күш-ажылдың сагыылга-чурумун быжыглаарынче, тускай мергежилди бедидиринче кол кичээнгей салып турар бис. Ажылга дузалыг бир онзагай түүл — найыралдыг чорукта— деп, универмагта парторганизация секретары Т. Б. Байыр аңаа ужуражы бөөрүмге, чугаалады.

Галантерея салбырынга бардывыс. Чазык шырайлыг ийи аныяк кыстар ажылдап тур. Оларның бирээзи Татьяна Сувак. Ол—онгу классты сеезен чылдарының эгезинде дооскаш, Алдан-Маадырга ажылдап турган. А ийи чыл бурунгаар садыг училищезин дооскаш, ында ажылдай берген.

— Ажылынга ёзулуг бердинген, эки ажылдап турар садыгжылар түве. Садып алыкчыларның талазындан оларга хомудалдар чок. Галантерея салбыры (бригадири Светлана Сагаан-оол, комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Людмила Моңдых) найысылада комсомолчу-аныяктар коллективтериниң социалистиг чарыжынга бо чылдың бирги кварталында тиилекчи болуп, «Социалистиг чарышка тиилээн бригадага», «Комсомолчу-аныяктар бригадазынга» деп комсомол хооркомунун шилчиир вымпелдерин чаалап алган. А универмагтың салбырларының арасында чарышка үшкү кварталда олар база тиилээш, администрацияның, партия, профаванел, комсомол организацияларының шилчиир вымпелин алган. Шаңналдарны шуптузун салбырының ханалында, кескү черде аскан. Салбыр үшкү кварталдың планын 103,9 хуу күүсеткен — деп, универмагта комсомол эге организациязының секретары Светлана Пешкова комсомолчуларның ажыл-хөрөөн биске таныштырып тура, чугаалай-дыр.

Ийик салбыры (бригадири Татьяна Иконникова, комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Татьяна Жукова). Эн хөй садып алыкчылар ында чыыр-лаан болду. Ол хүн эр, хөрөөжен сапожкалар кирген. Салбыр универмагта комсомолчу-аныяктар бригадаларының арасында социалистиг чарышка үшкү кварталда база мурнакчыларның одуруунда киргеп. Самчыгдал-дугаалдар чок, садып алыкчыларның үнелелин, эш-өөрүнүн хүндүткелин чаалап алган кижилер ында ажылдап турар. Ийик салбырының ажылдакчыларының хөй кезин комсомолчулар. Оларның ажылынга эки үнелелди «Саяны-оюлдар дептеринде» номчудум. Демдеглел кылганнарының арасында Красноярскиниң юридиктиг техникумунуң сургуулдары В. Соловьев, С. Ведерникова, В. Жданов оларның бижээни:

«Ийик салбырының садыгжылары бистерге, садып алыкчыларга кичээнгейлиг, эвилеп-эвилек, ак сеткилдиг ажылдан турар-дыр дээрзин демдеглекеевис...».

Өске-даа ыңдыг чылыг сөөтерни үстүнде дептерлеп номчуп, аныяк садыгжыларның чон мурнунга канчаар өөредип турарынга үнелелди билип ап болур.

Инитин-биле «Саян» универмагтың интернационалчы комсомолчу-аныяктар коллективи үшкү кварталда бараан саарылгазының планын 100,5 хуу күүсеткен болгаш ленинчи комсомолдуң юбилейин боттарының ажылдаар туруштарынга төлептиг уткуп турар.

Валентина МААДЫР.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талаадан) галантерея салбырының садыгжылары —комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Людмила Сирина, комсомолчу Татьяна Сувак; ийик салбырында бригадир Татьяна Иконникова олар ажыл үеэнде.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

ШЕРИГ ХАРЫЛЗААЧЫЗЫ АЙВАР БАРТАН

Айварның дугайын дыңнаан боордан башка, чогум бодунга ужуражып көрбээн мен. Боду топтуг-томаанныг, мөзүлүг оол дээр чораан. Кезээде-ле харылзаа шугумунда хүлээлгезин күүседип, албан-хөрөөн эрттирип чоруур болгаш, белен тывылбас кижи.

Оон-биле бир-ле катап ховуга таваржы бергеш бис. Мурнуку шугумче үнген командир-биле дүрген харылзаа тулары чугула апартан. Улуг лейтенант Александр Трофимовский Айварга бүүрөөр болгаш, берге хире таварылгаларда чүгле аңаа идегээр.

Командирнин саналы турары-биле алырга, арыгда тускай хайгыыл база чоруп турар болган. Олар харылзаачыларның «медээзинде» тудуп алгаш, хөрөктү будап чадавас. Даалганы чедишкиниг күүседир дээш болундан хамаарышкан бүгү-ле үүлдерни Бартан кылыр дээрзинге Трофимовский бүүрөп турган. Бартан бодунга дузалакчы кылдыр аңаа даймычы Руслан Коныхты эш кылып алган. Эжишкилер каш-даа удаа кады чоруп, даалгаларны чедишкиниг күүседип келгеннер.

Харылзаачылар чораан соонда Трофимовский-биле кады кезек чадан үвүштерлиг бедикчитешке артып калдывыс. Бир-ле аныыг ыргыгашты сыгырбышаан, ырлап турарын болаарга, офицер даалга эки күүсеттиниринге чигзинмейн турган. Оон айтырдым-даа.

— Мен, шынап-ла. Бартанга бүүрөөр мен — деп чугаалай-дыр. — Ак сеткилдиг, чогаадыкчы дилээшкиниг кижи, карак ажыттап чаңчыкпаан. Бир-ле үвенни тып алган болур, харын-даа кижи кайгай боор. Ам база көрдаан, Коныхты эдертип алган. «Удуралыкчыны» хайгылыын канчаар мегелээрни тагда-ла бодап алган болгайлар аан.

Офицериин бүүрелиниге шыныыкпас арга чок болду. Ынчалза-даа телефон аппаратынче бо-ла кылчап кылдыр көре каап турдум. Бартан болгаш оон эжи даалганы канчаар күүсеткенин медээлээр черин ол-ла болгай. Кайы хире үр болганывысты сагынмайн-дыр мен. Шоолут үр болбаан боор, Трофимовский бичии-даа дүвүреевейдир.

Медээ ам-на келди. Офицер бир-ле кижи-биле дыңыт эвес чугаалажып тур. Оон ам-на сеткил ханганын чуаларынче, тускай мергежилди бедидиринче кол кичээнгей салып турар бис. Ажылга дузалыг бир онзагай түүл — найыралдыг чорукта— деп, универмагта парторганизация секретары Т. Б. Байыр аңаа ужуражы бөөрүмге, чугаалады.

Галантерея салбырынга бардывыс. Чазык шырайлыг ийи аныяк кыстар ажылдап тур. Оларның бирээзи Татьяна Сувак. Ол—онгу классты сеезен чылдарының эгезинде дооскаш, Алдан-Маадырга ажылдап турган. А ийи чыл бурунгаар садыг училищезин дооскаш, ында ажылдай берген.

— Ажылынга ёзулуг бердинген, эки ажылдап турар садыгжылар түве. Садып алыкчыларның талазындан оларга хомудалдар чок. Галантерея салбыры (бригадири Светлана Сагаан-оол, комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Людмила Моңдых) найысылада комсомолчу-аныяктар коллективтериниң социалистиг чарыжынга бо чылдың бирги кварталында тиилекчи болуп, «Социалистиг чарышка тиилээн бригадага», «Комсомолчу-аныяктар бригадазынга» деп комсомол хооркомунун шилчиир вымпелдерин чаалап алган. А универмагтың салбырларының арасында чарышка үшкү кварталда олар база тиилээш, администрацияның, партия, профаванел, комсомол организацияларының шилчиир вымпелин алган. Шаңналдарны шуптузун салбырының ханалында, кескү черде аскан. Салбыр үшкү кварталдың планын 103,9 хуу күүсеткен — деп, универмагта комсомол эге организациязының секретары Светлана Пешкова комсомолчуларның ажыл-хөрөөн биске таныштырып тура, чугаалай-дыр.

Ийик салбыры (бригадири Татьяна Иконникова, комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Татьяна Жукова). Эн хөй садып алыкчылар ында чыыр-лаан болду. Ол хүн эр, хөрөөжен сапожкалар кирген. Салбыр универмагта комсомолчу-аныяктар бригадаларының арасында социалистиг чарышка үшкү кварталда база мурнакчыларның одуруунда киргеп. Самчыгдал-дугаалдар чок, садып алыкчыларның үнелелин, эш-өөрүнүн хүндүткелин чаалап алган кижилер ында ажылдап турар. Ийик салбырының ажылдакчыларының хөй кезин комсомолчулар. Оларның ажылынга эки үнелелди «Саяны-оюлдар дептеринде» номчудум. Демдеглел кылганнарының арасында Красноярскиниң юридиктиг техникумунуң сургуулдары В. Соловьев, С. Ведерникова, В. Жданов оларның бижээни:

«Ийик салбырының садыгжылары бистерге, садып алыкчыларга кичээнгейлиг, эвилеп-эвилек, ак сеткилдиг ажылдан турар-дыр дээрзин демдеглекеевис...».

Өске-даа ыңдыг чылыг сөөтерни үстүнде дептерлеп номчуп, аныяк садыгжыларның чон мурнунга канчаар өөредип турарынга үнелелди билип ап болур.

Инитин-биле «Саян» универмагтың интернационалчы комсомолчу-аныяктар коллективи үшкү кварталда бараан саарылгазының планын 100,5 хуу күүсеткен болгаш ленинчи комсомолдуң юбилейин боттарының ажылдаар туруштарынга төлептиг уткуп турар.

Валентина МААДЫР.

ЧУРУКТАРДА: (солагай талаадан) галантерея салбырының садыгжылары —комсомол бөлүүнүн удуртукчузу Людмила Сирина, комсомолчу Татьяна Сувак; ийик салбырында бригадир Татьяна Иконникова олар ажыл үеэнде.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

Айварның дугайын дыңнаан боордан башка, чогум бодунга ужуражып көр

ДҮВҮРЭЭЗИННИГ КЕЖИК-ЧОЛ

•«ИЕНИҢ САЛЫМ-ХУУЗУ» ДЕП ТООЖУДАН•

Надяның баштайгы делгелгезинің соонда Рушевтериң бажыңынга хелдээзинин кончут апарган. Таныш-көрүштери бо-ла долган көөр.

— Уруун сени салган алган кижи-дир эвес бе, Коля. Харын-даа ол сени ажар хире-дир — деп, Николайның кады ажылдап турар эштери аңаа байыр чедирбишаан чугаалаанар.

Шынап-ла, Николай Константинович Надя хире бичии турар үеде чүрүк делгелгези хамаанчок, орта шыя тудупкан чүвели-даа чок-ла турган болгай. Чүгле улустун чуруп каан чуруун мөлдүк-калдык дүжүрүп чуруур турган. Ону бодап кедгеш, адазы уруунуң талантылыңга, шынап-ла, бүзүрей берген.

Бир кежээ искусствовед Наталья Алексеевна Дёмина долган келген. Николай бажыңга чок, телефон даңгазын Наташа тудуп алган.

— Наталья Дойдаловна, мен Николай Константинович-биле чугаалажыксаан кижи мен. Боду чок болганда, силерни дилээйн, аңаа дамчыдып көрүнер. Василий Алексеевич Ватагин Надяның чураан чуруктарын көргеш, аажок сонуургаан. Менээ ол уругну көргүзүп көр деп, менден дилээн чүве. Надяны Василий Алексеевичиге чедирип көрээли дидир деп дамчыдар силер — дээн.

Кежээ Николай Константинович келирге, Дёмина-биле чугааны дамчыткан:

— Ватагин деп кымыл ол? — деп айтырган.

— Ой, дадайым, ол улут академик каичаа Надяның чуруктарын сонуургай бержик ирги? Василий Алексеевич дээрге сураглыг скульптор, академик ышкажыл. Мен оон-биле чугаалажыр хамаанчок, чоотундан белги көрбээн кижи-дир мен, чүгле бараанын көрген, ажылдары-биле танышкан. Ол алдарлыг чурукчу-ла болгай — деп, Николай Константинович элдепсинип, дүвүрээн.

Даартазында болчаан шакта Николай Константинович уруун эдертип алгаш, академик Ватагинниң мастерскаязынга чеде берген.

— Оо, чурукчувус бо ышкажыл, хенгит кижи — деп, Василий Алексеевич адашкыларның холдарын силгиваашаан, чугаалаашаан, дораан-на — че, каям, менээ чүүү көргүзер силер — дээн.

Надя чуруктар сукаан папказының багларын чешкет, академиктиң баарынга салып берген. Василий Алексеевич оон чуруктарын элээн үр-ле шинчилээн. Оон арны арта-ла пирнин апарган. Ол саазын, карандаш алгаш, Надяже сунган.

— Каям, борта чуруй каавыдам — дээн.

— Чүү? — деп, Надя айтырган.

— Чүү бодап ор сен, ону чуруут.

Надя үр бодаанмайн-даа, карандажын туда сал-ла кара чаштарлыг хөрөөжен кижи дүрүүү ыны каапкан.

— Кымыл ол? — деп, академик айтырган.

— Аваам-дыр — деп, Надя харылаан.

Оон соонда ол, академиктиң дилээ-биле, элээн каш дүрүүлерни улай-улай шыйгылай каапкан.

— Бо дээрге, шынап-ла, талант-тыр. Ховар талантыны камнап өстүрер апаар. Надя ам сээң-биле танышыр алганывыста, өөнүктер болуп шыдаар бис ийнаан — деп, академик Надяның эктинге холуп салбышаан айтырган.

— Ынчанмайн каичаар — дээш, Надя академиктиң карактарынче дорт болгаш дидим көрген.

Адашкыларның келирин четтикпейн орган аваазы, олары кирип келири-биле, айтырган:

— Че, чүү болдунар?

— Чүү боор, бо Надя улут академик өөнүктүт-ле болду — деп, Николай Константинович арнында чоргаарал иде-ден харылаан.

— Бурган өрттөө, ындыг улут алдар сураглыг академик өөнүктүт болур, аңа ат чүве-дир але, уруум, — дээш, Наталья уруунуң бажын ээй тыртып, тыва өзүбиле чыттап каан.

Академик Ватагин-биле ужуражылга сөөлүнде Надя чуруларга бүрүн бердиннинкеним ада-иезин эскерип, харын-даа чамдыкта бир-де билдинмес дүвүрел оларны хөлеп турар апарган. Ынчалза-даа Надяның өөрелдиги-даа дей-деский. Школаның хей-ниити ажылыныңдаа чыдып калбайн, идепкейлиг киржип турары адаанының сагыжын оожукторуп турган. Ол школаның эки өөренгичилериниң бирээзи, найысылаалдың пионерлер слёдушка төлөөге-даа сонуттуган.

Ие сеткили элдеп-ле. Оон чүүл эвин-даа, багайны-даа дыңназа төлөп-ле эгелээр. Уруу кандыг-бир чаа чүвени дыңнадып көргө-ле, Наталья Дойдаловнаның сеткили хөлөп-ле эгелээр. Уруунуң чураан чуруктары журналдарга, солуннарга парлаттынып эгелээн. Ону улус бо-ла мактап, талантылыг чурукчу кылдыр санай берген. Оон танышпас, билишпес кижилер-даа чок. Джанни Родари, Борис Полевой, Лев Кассиль... Рушевтериң бажыңынга сураглыг тыва чурукчу Сергей Ланзыы, Василий Демин, Москваның Суриков аттыг чурулга академиязының студентизи Ваня Салчак бола четкилей бээр. Олар шупту Надяның күзеничиг валчылары. Олар-биле Надя дең үе эштери дег, чурулга дутайын чугаалажыр. Аваазы харын бүдүү эпчоксунуп каан олурар.

Москваның Ломоносов аттыг Курупе университединиң студентилериниң «Искусство» клуву Надяның чураан чуруктарының делгелгезин организастаан.

Студентилериниң организастааны ол делгелге, шынап-ла, улут чедишкин-биле эрткен. Ону солуннар Москваның культурлуг амыдыралында чаа болуушкун деп демдеглээннер.

Чамдык төрелдери, эпсөөрү Николай Константиновичиге сүме кадыксап, оваарымчалыг байдал-биле чугаалагылаар:

— Николай, сээн өөрүшкүнү бис база деңге үлежип тур бис. Чүгле ол бичии кижи ол бүгү мактаашкыларды бажы дескиниң, болуп өрү көрдүве бербезин. Маңаа оваарымчалыг болбас болза хоржок — деп турганнар. А чамдыктары шуут-ла удурланган хевирин чажырбайн:

— Ынчаар чуруптар уруглар хей-ле ийнаан. Кым-даа ынчалдыр шыйгылаптаткай — дижир.

Өскелери: «Че, ол-даа адазының ажылдары-дыр ийни» суг дигилээр. Николай Константинович ол бүгү чугаасоотче бичии-даа сагыш салбас. «Че көргүзе бээр, чон биле бээр» деп каар бо-ла. Оон оозун деткээн дег, «Правда» солун «Аныяк өзүмнер быжытып турар» деп үүдүнге Надяның ажылдарынга улут үнеделги берген. А Наталья Дойдаловна ол бүгү шуугаашкыныңарны чүрүмге чоок хүлээп алыр. Ыыткыр аддар-сураг берге хире чүве-дир, ону чаш уруум каичап ажып артып алыр ирги деп бодаңгылай бээр.

— Бичии-даа болуп тогдунма, уруум. Сен угаанныгла кижи болгай сен. Угаанныг кижи кажан-даа адырыгап, улуургавас, биче сеткилдиг, хүндүлээчел болур чоор — деп, уруунга бо-ла чагыыр. Шынап-ла, оон Надяны төрүмедиңден биче сеткилдиг, хүндүлээчел, адырыгак сеткилдиг сомазы-даа ында чок болганынга пенин чүүл оожургай бээр.

Екатерина ТАНОВА.

ЧУРУКТА: Рушевтериң ог-бүлезин.

Кым-даа, чүү-даа уттундурбаан

ӨЛГЕН МААДЫРЛАР ЧУГААЛАП ТУРЛАР

Ада-чурттуң Улуг дайынының үезинде фашист кара-бажыңнарга, лагерьлерге туттурган совет дайынчыларының, комсомолчуларының сөөлгү чугаалары, демдегледдерин ындыг аттыг номда чыын бижээн. Оон каш олурут.

«Өлүмге-даа, дүжүп бердим. Төрээн чурт». (Брест шивээзинин хаваларында бижилгеден).

• • •

«Төрээн чурт, комсомол, бодумнуң хүлүүлгемни ак сеткилдиг күүсеттим. Комсомол биледин ап тура, дангыраглаанын ышкаш, дайзын-биле шак ынчаар демисештим. Байырлыг, ленинградчылар». (Ленинград чанында «Амыдыралдың оруун» камгалап турган ужуулукчу С. Горюлдуң сөөлгү чугаазы).

• • •

«Төрээн чуртумнуң күшажылчы чоннуң оглу мен. Кара далайда төрээн шивээмни ыдыктыы-биле камгаларымны дангыраглап тур мен». (Севастополь камгалакчылы комсомолчуның хаванда бижээн үүлү).

• • •

«Төрээн чурт дээш бажыыс салып тур бис. Дайзынны эртирбедивис. Бистиң шунтуусту комсомолчулар деп саналар». (Белорус партизаннарының чугаазы).

• • •

«Өлүмге-даа, аткаар базым ыыбадым. Бодумнуң хаммыбиле дангыраглап тур мен». (Комсомолчу Р. Кагамлыктың комсомол билелиде бодуның ханы-биле бижээни).

• • •

«Эргимним, Лида!...

Амыдыралга ыынак мен, чурттаксаар мен. Өлүр апарымза, мээң чаланыр чүвем чок». (Тоолчуру Александр Матросовтуң эжи ыыска сөөлгү чугаазындан).

• • •

Острова хоорайының кара-бажың камеразында хаванда бижик. Ону чажыт организациниң нежигүүнү М. Филиппова бижээн.

Мила Филиппова № 24 камера. 43 чылдың август 23-тен олурып тур мен. Бөгүн сентябрьниң бирги. Байысалга доосту тур. Коргунчуг-ла эриннедидер. Чаасканда олур мен. Шинчекел маңаа орарым ол. Дөмей-ле адып каарлар боор. Чурттаксанчыг-за-дыр.

М. Филиппованың уруунга чугаазы. Ол чагаазы бодунуң фото-чуруунуң артында бижип каап.

«Эргим, ыынак хенгибейимге ханы ыынак аваңнадан.

Эргим, хенгибейим, бо чурукту шыгжап чор, ол аваң дугайында тураскаал болур. Өзүп келгеш, аваңны сактып көөр сен.

Ынак хенгибейимге. Алекжикиг өзүп, доруунуп кер, чассыгбайым. Аваңы».

Разведчик Зоя Круглованың кара-бажың хаванда бижик.

«Хосталага, делгемнерге ынак чорлум. Кара-бажыңга чаңчыгары берге-дир. Зоя деп атты грек дылдан очулдурарга, амыдырал дээн. Кандыг кончуг чоор, чурттаан болза, чурттаан болза... Зоя Круглова».

КОМСОМОЛГА

Чажыртынмас күштүг
күзел
Шыны хереж, кыпга
турбаан.
Чалыы назын халыыны
дег,
Шыдал долган үе кайдаа?
Ареевчи чылдарымның
Алдаглалы, чазыглары —
Аныяк шаам сагындырып,
Амга чедир уттундурбаан.
Бажын, каккан адыг
ышкаш,
Чалгаа-шуушпеш чоргуладым.
Балар эмгеи балык ышкаш,
Чазый-чиксек үем турду.

«А-че, ыынай, өөренгеш чоор.
Аяаап-дириннеп чоруур-дур»
дээш
Дугай бажы сыннар көрүп.
Дургунаптар тургуладым.
Чамдык оолдар аяы-биле
Чаргылдажып, чошкур чор-
дум.
Чазыын чок кыс көгүү-биле
Шампан ижер, сыныыр
чордум.
Кыдык сеткил, үен болаа,
Кылыр чүвээ хөөн чок
чаңчыл—
Чаңгыс хешке куттурган дег,
Чарылбайн назы чорду.
Курганган хаг кыпаалакта,
Кулун дүүү быжыпаанда,
Комсомолум эскерип каап,
Холдан четкеш, шынче
кинргеш.
Амыдырал кедилиниң
Үнезин-даа биле бердим.
Ажыл-иштин, эртем-номнуң
Үре-ажының таныы бердим.
Аяс хүнге хереленген
Ак-көк дөрвиң делгеминге
Амыр-шелээн ужуккан дег,
Аас-кежиин көрүп чор мен.
Тулган чараш чурттаганы
Тургузучун келгенимден
Тутпаан, кылбаан чүвем-даа
чок,
Тура-соруум дендей берген.
Чонум хөнүүн ырлап чоруур
Чогаалчы-даа болу бердим.
Чоруум чогун, үүлем бүдүп,
Чоргаар болгаш хостуг чор
мен.

Комсомолга кижизиткен,
Коммунист мен назылаан
бол,

Ада-чуртум улуг хөрээн
Алдар бодап, кылчын чор
мен.

Олег СУВАКПИТ.

ТАНЫЖЫП КӨР

Аныар кежи алгы тоннут,
Арга-эзим —кирбей салдыт,
Енисей деп эки аттыг,
Элдеп хоюг сыгыт ырлыг
Ада кижи холун сенче,
Амырлажып сунуп туру.
Чалыы назын, чолугуп көр:
Саян адам болу ол-дур.
Ак-көк кудай аржыылаңган,
Алдын хүнүү шырайлаңган,
Менгүн менги чаваглыг,
Пештер хөлүг тыва тоннут
Ада кижи ийн холдап,
Аяк сунуп уткуп туру.
Чалыы назын, мөсөйнү көр:
Чараш Тыва аваам ол-дур.
Пайыралга төрелдешкен,
Ынакшылга чүтлеттинген,
Ажыл-ишке каинаттынган,
Ада-чуртка чоргаарланган
Аныяк күш эш-өөр тыртып,
Аккыр өгже чалап туру.
Чалыы назын, таныжып көр:
Чалыы Тывам төлдери-дир.

Владимир СЕРЕН-ООЛ.

БИСТИ КАГБААН

Аарып-яржып, шылагзыып турганнын-на,
Албан ужуп ырак орук чоруп каар сен.
Самолёдун күш хире бичелээже,
Сагыш саарлып, соонче көрүп үдеп чордум.
Коргуш билбес чылдарывыс амга чедир
Комсомолдун хоочунарын —бисти кагбаан.
Комсомолга ылап быжыг каинаттан бис.
Хөөр чонуун хөрээ дээштин шылгалган бис.
Сламчыныың делгеминге чедип турар
Сарала дег ылгын хевээр артыкан-даа бис.

Севда ЮМБУУ.

ТАНЦЫ КЕЖЭЭЗИ

Чечен чугаа

Сентябрь айның 24. Суббота. Каан-аяс хүн. Күзүнгү дег дээрден шонган хүнүүн хереллерин хуулгаазын күе өө кылып, бүгү бойдусту болдуулуу-биле чуруп турган. Сырын-салгын оны сонуургаалыг, сыпта чечеткерин болгаш будуктарда бүрүлерин чайгап, оларның алдын-сарыг хүрөнкызыл өөнерин магадап, эрткен-дүшкен улусче чайгылаан. Ол өөрүлээшкиннен өөрөөн бүрүлер ховаганнар дег ужуккулап, дистиннишкен күштар эдерип талыйты ыраап, хөөлбек сугларже алдын чоостар ышкаш дүжүп турган. Бүгү чүве өскерлип турганзыг. Чүгле кодээ клуб эжиннге чарлаа суббота санында-ла чаңчыл ёзуттаар «Танцы кежээзи» деп өөстүп келген.

— Ам база танцы, өт-ла болган чүве аа?!—деп, бир-ле урутпуң чугаалаңганы аныяк башкы Ангыр дыннап каан.

— Кай, танцыга хөөнүүлер чок бе?—деп, башкы уруглан айтырган.

— Хөөнүүг мен. Хөлчок ынны мен.

—Ынчаарга чоп, сат-ла болган чүве аа?» —дээрнер ол?

— Силер бистиң клубка танцылаан силер бе?

—Чок. Четтикпээн мен.

—Ынчаарга, кежээ барыы танцылаалар.

— А силер баар силер бе? — деп, Ангыр айтырыы чалап чорда, чадаг-тергелиг уруг ыкай болган.

Ангыр уругнуң соонче көрүп турган. Ол кыстың аттынып таныыс-даа болза, оон-биле катап ужуражырынга Ангыр бүзүреп арткан. Чүге даргге ол кыс почтачы, оон-биле хүнүүн-не ужуражып болур, чагаа айтырып, сесдомак үндүрүп алыры база эптиг.

Ангыр кичээлдерин эрттирип каап, өөрү аныяк башкыларга кежээки танцыже баарын сүмелеп, чалаан. Башкылар чыр-шоң дүжүп, каттыржып каан. Ангыр аяны тыпнайн, база дагын, танцылаан дыштанырга — ында чүүү багы барыл дээрин бадыткаан. Оон саналын бо чылын келген ийн аныяк башкы кыстар деткээн. Ону дыннаап, чамдык башкылар оон-моон сөстер октагылаан:

— Бо чер аныяктары шала өскелээчел улус болдур ийни.

— Кежээ чорууру оялдыг.

— Оваарын, Ангыр! Оолдарны каичап билир сен...

— Күш-культура башкызы, спортчу дээр эвес, ок-бижек тудар апарган аныяктар болбазыкпе...

Ангыр кезек тура, шыдаштайн чугаалаан:

— Эш-өөр, башкылар! Бо чүүү чугаалап турарыңар ол? Кай, кежээлерде бажыңнарында хорап олурар улус силер бе? А ол өйде өөреникчилериниз кайда чоруп турарлар? Аныяктар база адаалер арызынче кирбейн каичап ажылдаар бис?

Шупту кижилер ыыт чок барган. Оон база-ла чигаанныг чугаалар дыннаалган:

— Кудумчулар келип, клуб кадарар улус бис бе?

— Ада-иениң хөрээ чүл?

— Комсомол! Комсомол комитеди бар совхоз ыйнаан бо.

— А бистиң школада база комсомол организациязы бар эвес чүве бе?— деп, Ангыр башкы айтырган.

— Бар, чогун аныяк башкылар силер-ле билгей силер — деп, улгады берген башкы удур сөглээн.

— Комсомол... Бистиң үеинде кол күш —комсомол турган болдур ийни—дээш, хоочун башкы Сагды үне берген.

Чугаа улам изитленген. Кезек аныяк башкылар суурлу кезий маннашкылаан-даа. Харын-даа совхоз директору, партком секретарь, кодээ Совет даргазынга безин четкеннер. Совхозта комсомол комитединиң секретарь тывылбаан. Ол шагда-ла өске черже кеже берген илерээн. Оон оралакчызы уруг түс черде комсомол комитединиң бар-чогу-даа дөмей, олче кымдаа сагыш салбас апарганынга хомудаар болган.

Боду безин билбейн, Ангыр почтага чедип келген. Ол тура дүшкеш, көрүп турарга, ийн оол бертевги аныяк кыстың чадаг-тергелин бербестеп, орта ылчынап турганнар. А аар сумкалыг аныяк кыс кылыктанып алгыгылаан.

—Ынай турунар! Ажылдаар дээш дажаныр тур мен. Чадаг-тергем эккелиңер! Солуннар чедирейн дээш!

— Ушкаш че. Ушкашпас болзуна, терген бербес мен — деп, улуургак оол ылчынаан.

Өскеси урутнг сумказы-биле кады кедургеш, чадаг-тергеже ушкаштыр олурупп чорда, уруг кышкырыкан. Ангыр оолдарда-ла баргаан. Ол чадаг-тергени ушта тыртказ, шыктыы чугаалаан:

— Ажыл кижизинге сает болбаңар!

Уруг чадаг-тергелинге олурупкаш, дыйлаңнадып ыыай болбушаан, хая көрүүп чораан. Ийн эр Ангырже удур кылаштажып орган, а Ангыр почта эжиннде телефон-автоматтың даңгазын кедургеш,

—Алло! Шагдаа! Милиция бе?— дээн.

Ийн эжишки «дидим эрлер» ол сөстерни дыннай сал-ла, ыыай-ла болганнар. Ангыр оолдарны каттырбышаан, кээргей хова берген, оларны соонче кыйгырган:

— Ээй, оолдар! Кежээ клубка келиңер, танцылаар бис!

Клуб. Танцы кежээзи. Ангыр башкы өөрү-биле кезек танцылааннар-даа. Оларны эдерип танцылаар аныяктар саныг болган. Бар-даа болза доозу кыстар. Чүгле кара салдыг эр ийн удаа танцылаашы, долгандыр көрүп, эпчоксунуп олурган.

Шак-че чылып, музыка уламчылап-ла турган. Ангыр база оон эш-өөрү, демги кара салдыг эр, биеэги чадаг-тергелиг почтачы дээш еске-даа аныяктар ук танцы кежээзинче хамаарыштыр сагыш-сеткилин солчуп эгелээн.

— Музыканы сонсадып каар, танцылаар кижи чок ышкажыл! — деп, кара салдыг алгырган.

— Үргүлчү-ле мынчалдыр кежээлер эрттирип турар силер бе? Бо кежээниң удуртукчулары кымнарыл?— деп, Ангыр айтырган.

Ким-даа харыы бербээн.

— Клуб эргелекчизи кымыл? Азы методистер бар бе?

Музыка салып турган тырын эр чугаалаан:

— Клуб эргелекчизи, методист-даа чок ийни. Мен... Мен бо танцыны чарлаан кижи мен. Таарымнас болзуларза, үнүдекер, клубту шоочалаарым ол!

— Силер каймы болур ирги силер?

— Танывас болзуларза, копчуг эки-дир. Чоорту биле бээр силер.

Кижи бүрүү удур-дедир чагыржып, хөлөөзин эгелээн.

— Аныяктар оожургаңар! Чүвениң ужур-чевүн тодарадып, чугаалажып көрээлиңер — деп, Ангыр алгырган.

— Сен ким деп кижи сен? — деп, бир эр алгыргаан.

— Мен комсомолчу кижи мен. Чаа келген башкы. Силер ышкаш аныяк кижи мен.

— Чүнүн башкылы силер? Дыл азы төөгү башкылы силер бе?

— Күш-культура башкызы, тренер кижи мен.

— Хостуг хүрешке спорт мастери-дир— деп, башкы кыс таймылбырлаан.

— А самбо билир бе?

— Билир, билир. Аныяк тренер-дир — деп, база-ла башкы уруг уламчылаан.

— А мен чаа келген инженер кижи мен. Механизатор азы чоланчыга өөренир күзелдиг кижилер бар болза, тускай курстар-даа ажыдып боор мен— деп, кара салдыг эр изиг күзелин илереткен.

— Аныяктар! Эң ылаңгыя комсомолчулар! Бистер бо суурнуң аныяк эдерп-дир бис. Бистиң келир үеинс бодуустуң холуусуна. Бистер ону бодуусуна таарымчалыг кылдыр тургузуп, ол дээш туржып ужурлуг бис. Бистен аңгы ону ким-даа кылбас! Ынчангаш даарта дораан суурнуң бүгү аныяктарының хуралын эрттирерин саналдардыр мен. Ону эрттиреринге комсомолчулар идепкейлиг киришсин! — деп, Ангыр чугаалаан.

— Бистер бүгү аныяктарны чыыр бис. А чаа келген аныяк башкылар, база бо инженер хуралдын айтырыгларын, сорулгаларын комсомол комитединиң артыкан кежигүнерибиле ажылдап кылырын кежээниң мурнуундан дагыр-дыр — деп, почтачы кыс саналдаан.

— А мен даарта танцы эвес, а хурал чарлаар мен. Каш шакта деп каар мен?—деп, тырын эр безин сорултуг чугаалаңган.

Аныяктар шупту баштынып тыпкан ышкаш, хары утка Ангырже көрүү бергеннер. А Ангыр «эш-өөр-биле сүмележир-дир» дээнзиг, аныяктарже удур көргеш.

Владимир КУДАЙ.

КРОССВОРД

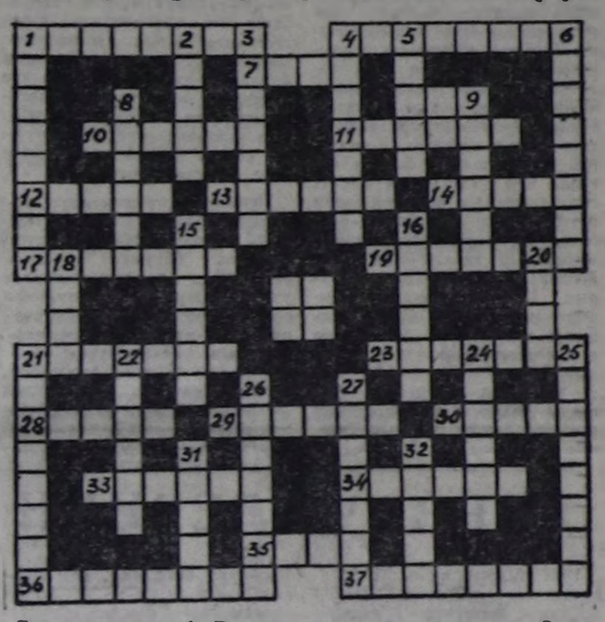

Доора дургаар: 1. Тывада суур. 4. Хову кужу. 7. Ыыштыг чер. 10. Каа-Хемде чер ады. 12. Дириг амытаннарның бир органы. 13. Турисчи эдилел. 14. Тудут материалы. 17. Мичилиг хоккейге каш даңмыр делегей чемпиону. 19. К. Кудажының чогаалының маадыры. 21. Арааган ан. 23. Тей. деп. 28. Тывада аржаан. 29. Кадарчының аппаратын. 30. Сава. 33. Ө- кеззе. 27. ССРЭ-де хем. 36. Орус чогаалчы. 37. Хей-ниити, чон.

Узун дургаар: 1. Чизе, даңзылаашкын. 2. Хоралыг газ. 3. Тывада совхоз. 4. Аас чогаалда черлик кижи. 5. Ад чем. 6. Чем аймаа. 8. Тыва чем аймаа. 9. Мал чүүлү. 15. Ыяш. 16. Соктаан тарза артынчызы. 18. Хевир, дүрүү. 20. Чемзек кылырынга ажыглаар чүүл. 21. Хол үжүү, тураскаалдыг бижик. 22. Насоком аймаа. 24. Ай орбитазының черден эң ырак точказы. 25. Хуусаадан эрте өрттөөр. 26. Чер ажылының хереклери. 27. Алдында куруне наңысылы. 31. Мусульман шажында мөргүл, тейлээшкин. 32. Бектог аймаа.

Кроссворду П. САТ тургускан.

КЫЗЫЛЧЫЛАРНЫҢ КИЧЕЭНГЕЛИНГЕ

1988 чылдың ноябрь 4-те 8 шактан 13 шакка чедир хоорайның архитектуралыг хевириниң болгаш тудугнуң шынарын бедидериниң айтырыгларының талазы-биле хоорайның кол архитектору Михаил Ким-оолович Куулар-биле 2-48-37 телефон дамчыштыр дорт чугаалажып болур.

КИНО

ОКТЯБРЬ 29-ТА

«НАҢЫРАЛ»: «Дорогая Елена Сергеевна» 9.00, 11.00, 13.00, 17.00, 19.00, 21.00. «Путевка в жизнь» 15.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кувырок через голову» 9.30, 11.10. «Следопыты» 13.00, 14.50. «Подданные революции» 18.30. «Грешник» 16.40, 20.20 (узаткан) шактарда.

«ВОСТОК»: «Зеркало для героя» 14.00, 16.40, 19.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Должники смерти» 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Маленькая Вера» 16.00 шакта

агаар

Республикага биче будуттаар. Барыын чүкче углай хаттын дүргеин секундада 5—10 метр. Дүне 13—18 градус, чамдык черлерге 3—8 градус соор. Даглыг черлерге улуг эвес хар чаар. Хүндүс агаар 3—8 градус чылыыр.

Кызылга биче будуттаар. Дүне агаар 13—15 градус соор. хүндүс 4—6 градус чылыг болур. Барыын чүкче углай хаттын дүргеин секундада 5—10 метр чеде боор. Арттарга хар чаар, дожаннаар.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

ОКТЯБРЬ 29
БИРГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.30 — Док. фильм. «Босфор» (Турция). 9.00 — «Чүдеп болгаш чүге» 9.30 —«РКСМ-ниң 1-ги съездиль. 70 чыл эрткенде». 10.30 —Социалдыг чурттарында. 11.10 — «Бүтүдеге болгаш кижи бүрүүнге». 11.30 — «Альтернатива». «Эртемдеңнериниң Пагуош шимчээшкининиң» ССРЭ-де 38-ки конференциязының дугайында. 12.30 — «Улусчу чогаадылга». 13.00 — Мультфильм. 13.10 — «Искусство кино» журнал-биле ужуражышкын. 14.45 — Бөгүн делегейде. 15.00 —Адыс утка дугайында чугаа. «КУМ-да бүдүн чартык шак иштинде». 16.30 — Вл. Маяковский дугайында фильм-шив. 17.55 — ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттары чугаалап тур. 18.05 —Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. 18.25 — Делегей программазы. Кичээнгей төөгүде — чугула айтырыг. 19.25 — ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. «Солукчу хөделип киринкен». Уран-чечен фильм. 21.00 — «Ye». 21.35— Эртем-тайылбырлыг фильм. 21.55 — 01.00 — ВЛКСМ-ниң 70 чылынга. Москвадан Аныяктар ордузундан репортаж. Төпгенде — Совет ыры концерти.

ИЛИГИ ПРОГРАММА МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15—«Студия көргүзүп тур...» «Билишкининиң кызыгаарлары» 9.05 — Сээн ленинчи библиотекан. 9.50 —«Кадыкшыл». 10.35 — «Дириг амытаннар ораныында». 11.40 — Компьютер-биле чугаа. 12.25 — Кижи. Чер. Октяргай. 13.25 —Философия дугайында беседалар. Кижи, эртем, политика. 14.25 —«Дамчыдып болбас дүлүүр». Уран-чечен фильм. 16.00 — Берлиниин валчылары. Концерт 16.35— «Шофёрнуң балладазы». Телефильм. 17.15 — Чаашкынының музыказы. 17.55—Кино-панорама. 19.25 — А. Медников. «Ынакшыл дугайында легенда» балеттеи үзүндүлер. 19.55 —Реклама. 20.00—«Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Спорт болгаш кижи. Ю. Морозов. 21.00 — «Ye». 21.35 —ССРЭ-ниң Дээди Советиниң депутаттары чугаалап тур. 21.45 — 00.35 — В. Александр. «Дарвин Вопр». Молдавиныр А. С. Пушкин аттыг үзегерлиг театрының фильм-шивеи.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адреснис: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская кудумчуу, 100

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН- партийже амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, таствур килдизиниң 3-36-73 чагаа килдизиниң 3-39-03, культуре килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 1-41-16, соонда айтырыглар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтериялың 3-43-41. Солун белбейн барганда 2-32-78-ге болгаар.

Чылда 300 катап чыыр. Хемчээли 2 парлалга амаары. Солунуң индексиниң 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном чилурер «ер. полиграфия болгаш ном садылыыр керектериниң талазы-биле күүрүе комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин база Кравченко кудумчуу, бажын № 1.

Чаңгыс № 198 ТС—00589

им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1988 чылдың октябрь 30 воскресенье

№ 251 (13851)

1925 чылдан үнезилеттинген.

Өртээ 3 копеек.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязы

ИДЕПКЕЙЛИГ АЖЫЛ-ХЕРЕКТЕРНИҢ ҮЕЗИ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязыга чоннуң бүгүн эргелиг төлөлекчилериниң ажылын боттуг чоруктун ёзулу, эде тургустунуушкунуун салым-чолу дээш бедик харысалга каттыштырып турган. Ындыг турүш экономиктиг үндезин реформаның сорулгаларын шиитпирлээринге, СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының айтышкынларынга дүүштүр ханы социал болгаш политиктиг чаартылганы чорударынга магадылаа болур деп, депутаттар демдеглээн.

Октябрь 28-те Национаддар Совединиң болгаш Эвилел Совединиң хуралдары, а ол ышкаш чурттуң дээди органының палаталарының каттышкан хуралдары болган. 1989 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүдүүнүң Күрүне планын болгаш Күрүне бюджедин бүгү талазы-биле чуваалажыр көргеннинг соонда, хоойлу болуп кирер кыдыр үүлдүгүүгүнүн.

НАЦИОНАЛДАР СОВЕДИНДЕ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталар хуралдаар залынга эртенгинин 10 шакта Национаддар Совединиң баштаңгы хуралы ажыттынган. Аная эштер В. М. Чебриков, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, Ю. Д. Маслюков, Д. Т. Язов олар киришкен.

Национаддар Совединиң Даргазы А. Э. Воос аная даргалаан.

Тоску сессияның эрткенинин соонда үеде мөчүүн депутат В. П. Мироновка сактышкын ёзулалын минута иштинде туруп эрттирген.

1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүзинин Күрүне планының дугайында база 1988 чылда планның күүсеттинин турарының дугайында; 1989 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң дугайында болгаш 1987 чылда бюджеттин күүселдезинин дугайында Национаддар Совединиң доктаамал комиссияларының эдеринчи иштекелин кызыры-биле сесту Национаддар Совединиң План-бюджет комиссиязының даргазы Н. И. Масленниковка берген.

1988 чылда чуртта ажылагый байдалын иштилер-биле үнелеп көргеш, калбарын турар эде тургустунуушкун болгаш иштилел амыдыралының бүгү талазының чаартылганы улус ажыл-агыйын хөгжүдүрүнге тодаргай эки түүнделерин чедип алыр арганы берген деп, депутат онзалап демдеглээн. Ынчалза-даа экономиктиг байдалдың үндезин ескерилгеи амдысында болбаан деп, ол чуваалаан. ССРЭ-ниң хөй-хөй министерстволары болгаш ведомстволары, эвилелдешкен республикаларның Министрлер Чөвүлелдери эргелеп башкарылганың эде тургустунуушкунун колдуунда-ла төп аппаратты кызыры-биле, ооң тургулуун ескертири-биле кызыгаарланып, бодунун ажылының стилин болгаш методтарын сайыргайжыдарыче далашкын турар. Бот-орулга-чарылганың болгаш бот-акшаланыышкынның ажыдып берип турары аргаларны куш-ажылчы коллективтериңе ёзулуг ажыглаарынга оларга эргежок чугула дузаны көргүспейн турар.

Киргген чазалгаларны барымдаалап турган. 1989 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджедин орулгалар талазы-биле— 459814445 муң рубль түнге болгаш чарыгдалдар талазы-биле — 494797545 муң рубль түнүг кылдыр, ады чарыгдалдар орулгалардан 34983100 муң рубль түнге ажып турар кылдыр бадылаарын ол санаалдаан. 1987 чылда ССРЭ-ниң Күрүне бюджединиң күүселдезинин дугайында отчёту бадылаарын база санаалдаан.

Бюджеттин балансылаттынмайн баргаан айтырыын сайгарын турэ, үр үеде, ооң иштинде сөөлгү үеде, ажылагыйны башкарын чорударында мөөнөли берген шынгыы четпестерниң, ам-даа нептеренгей экстенсивтиг методтарның болгаш карылгалыг көрүшкүннерниң, даштыкы рыноктуң таарымчалыг эвес конъюнктуразының, ескедаа таарымчалыг эвес факторларның түннели болган деп, оратор онзалап демдеглээн.

1989 чылдың планы эвилелдешкен болгаш автономнуг республикаларның экономиктиг улуг бот-тускайлан чорууга таарымчалыг байдалдарны тургузарының эргежок чугулазын, папионал болгаш ескү-даа онзагай үүлдүрүн конференциязының шиитпирлерин күүседаринге идепкейлиг-биле кирээн турарын айытканы. Вильнюстуң күрүне университетинин ректору депутат И. П. Кубилюс үлетпүрде болгаш кедээ ажылагыйда бүдүрүүшкүн хемчээлинин хөгжүдүзинин дугайында сан-түүнерин айтып чуваалаан.

Молдав ССР-ниң Агроүлетпүркомунуң даргазының бирги оралакчызы депутат В. А. Проценко Молдавияда эде тургустунуушкун чорудулгазының анализи кедээнин экономиктиг болгаш социал хөгжүдүлүнде чаңгыс черге таптаашкынны болуушкуннарны ажып эртип эгелээнин айтып, ону бадыткаан турар сан-түүнерин адаан.

Күйбышев демир-оруунуң Рузаевка станциязының локомотив депозунуң электровоз машинизи депутат С. Н. Елаев транспортта тургустунуп келген байдалды экижидериниң аргаларының дугайын чуваалаан тура, машинистерниң күш-ажылының болгаш дыштанылгазының байдалының дугайында сагыш салырының эргежок чугулазын чуваалаан.

Кежээки хуралга сессияның хүн айтырын чуваалажып көөрүн уламчылаан.

Эстонияда хөмүр-даш үлетпүрүнүн ажылчыннарының профэвилелиниң девискээр комитетинин даргазы депутат А. Паапэ республиканың хөй-хөй регионнарында экология байдалының баксыраанының, республиканың девискээринде турар бүдүүлелерин Эстонияда экологтуг байдалдың дүшкүүрлүг чоруун чиигедиринче күзел үндүрбейн турарын айыткан.

ССРЭ-ниң Урал болгаш Барылын-Сибирь районнарынга тудуг министри депутат С. В. Башилов министерстволуң организацияларының болгаш үлетпүр бүдүүлелериниң коллективтериниң долу бот-орулга-чарылга болгаш бот-акшаланыышкын байдалында ажыдан турарының дугайын чуваалаан, инвестиция чорудулгазында шынгыы четпестерни шүүмүүлүнин чөптүг деп билинген.

Профэвилелдериниң Латвияда республика чөвүлелиниң даргазы А. К. Зитманне кежээки хуралга баштай санаа берген. 1989 чылда ССРЭ-ниң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүзинин Күрүне планының төлевилелинде улуг четпестерни айтып, ол документтинде, чижээлээрге, кедээ ажыл-агыйының хөрегелинге улуг ескерилишкининнерин чогуун дугайын чуваалаан.

Келир чылда чурттуң экономиктиг болгаш социал хөгжүдүзинин Күрүне планының төлевилелин чүүдүүгүннерин санаалдаш, Кадамжайда металлургия заводунуң Фрунзе аттыг сурьма комбинадының (Кыргыс ССР) бригадири депутат Э. Маматов планнаашкын айтырыларынга болгаш программаларны материалдыг курлавырлар-биле хандырарынче оны кичээнгейин угландырган.

Ереванның № 86 ортумак школазының директору депутат К. Г. Мартиросян кандыг-даа бөлүк чылда социал айтырыларны мичаар чидириг-биле тургуспайн турганын демдеглээн, республикада школа өөредилгезинин реформазының чорун турарын үнеп көргеш, мичалза-даа ооң материал-техниктиг хандырылгазында четпестерниң барын айыткан. Чижээлээрге, күш-ажылга кижилдилгени экижидиргенге базаны чаартырынга, а ол ышкаш чаңгыс ээлчеглиг өөредилгени организастан чорударынга хамааржып турарын ол чуваалаан.

Чоннуң хереглел бараанларын бүдүрүп үндүрериң улгаттырарының болгаш чурттакчы чоннуң ажылга киирериниң айтырыгларын Таджикистанның Компартиязының Ленинабад обкомунуң бирги секретары депутат Т. М. Мирхаликов холбаштырып чуваалаан. Күш-ажыл курлавырлары элбек районнарга улуг бүдүүлелериниң филиалдарын ажыдары, ооң бодалы-биле алырга, эргежок чугула болуп турар.

ССРЭ-ниң Күрхандырылга даргазының бирги оралакчызы депутат В. А. Фаустов бүдүүлелиниң интенсификастаарының болгаш кылавырлар камнаарының айтырыгларынче кичээнгейни угландырган.

«Каспморнефтегазпром» бүдүүлге каттыжыышкынының чиигине директору депутат К. А. Абасов нефть-газ казып тывар бүдүүлелериниң мурнунда турун турар сорулгаларның дугайын чуваалаан.

Туркменистанның Компартиязының ТК-зының иштин секретары депутат С. М. Нестеренко бистин ажылчын программаларыныста кол кичээнгейни совет институлелинин социал хөгжүдүзинин дүүгедедири хамааржып турар айтырыгларже угландырганын сеткил ханыышкын-биле демдеглээн. Оратор Туркменияның экономиктиг хөгжүдүзинин хемчээлдерин болгаш темпилерин чуваалаан.

Пошкар-Олада хоорай өөредилгезинин участок эмчиин депутат Г. С. Рыбакова чурттакчы чоннуң кадыын камгалаарын экижидери ышкаш ындыг чидиг социал айтырыгларга кол үүлдерин ылгаарының эргежок чугулазын айыткан. Ооң бодан турарыбиле алырга, доп-дораан кичээнгей үндүрериң негеп турар айтырыг—ол болза Волганың үлетпүр бүдүүлелериниң хирлиг суунган камгаларының айтырыы, өскеан — поликлиникаларның диагностика баазазын быжыглаары.

Национаддар Совединиң кежээки хуралынга СЭКП Кабардин-Балкар өбкомунуң бирги секретары депутат Е. А. Елисеев, «Казполиметалл» бүдүүлге каттыжыышкынының чиигине директору депутат А. С. Куленов олар санаа бергеннер.

Ооң-биле Национаддар Совединиң план болгаш бюджет дугайында айтырыгларны чуваалажып көөрүн дооскан.

ЭВИЛЕЛ СОВЕДИНДЕ

Эвилел Совединиң иймги хуралы Кремльдиң Улуг ордузунга 14 шакта ажыттынган. Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. В. Щербицкий, А. И. Лукьянов, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, О. Д. Бакланов олар аная киришкен.

Палатаның даргазы Ю. Н. Христораднов даргалаан.

Узбекистанның Компартиязының Каракалпак обкомунуң бирги секретары депутат К. Салыковка сөс берген. Чурттуң чамдык девискээрлеринде экономиктиг байдалдарны план организациялының мынчага чедир эки өөренип көрбейн турарынга ол доктааган.

Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат Е. Ф. Башмаков Күрүне планын болгаш бюджедин бадылаар дугайында саналга каттышпышаан, бүдүүлге планының материалдыг курлавырлар-биле 'харылзашкак эвезин, эде тургустунуушкун Советтериң долу эргелин улам ынай хандырарын негеп турар дээрзин чуваалаан.

Котластың ВЛКСМ-ниң 50 чылы аттыг целлюлоза-саазын комбинадының аппаратчиги депутат В. П. Кучина бодунун бүдүүлгезинде шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга доктааган.

Үйдезин эртем—эртем-техниктиг депшилгениң кол үүлү болуп турган болгаш турар-даа дээрзин, бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри күрүнеге шиитпирлиг ужур-дузалыг боолуп турарын Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединин ректору, академик депутат А. А. Логунов саналынга демдеглээн.

Алтай крайның «Бийский химический комбинат» бүдүүлге каттыжыышкынында социал-экономиктиг айтырыгларның канчаар шиитпирлеттинип турарын ооң чиигине директору депутат А. В. Карпов чуваалаан.

Социал-культура адырының хөгжүдүзин чуваалажып көрүп турар документилерде көскүзү-биле илереттингенин ССРЭ-ниң культура министри В. Г. Захаров демдеглээн.

Автономнуг республиканың бүдүүлгезинин бүгү адырлары 1989 чылда бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кире бээрин, Дагестанда ажыл-херектин амгы байдалын СЭКП Дагестан обкомунуң бирги секретары депутат М. Ю. Юсупов таныштырган.

Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссияның кежигүүн, Главзападурал тудутнуң «Пермстройтранс» трезинин № 10 автобаазазының чолаачызы депутат В. И. Тимочкин чурттуң демир-оруунда тургустунуп келген дүвүренчит байдалга доктааган.

Кара хөрүүнүүт эвес зонаның кедээ ишчилериниң эде тургустунуушкунуу дүргедириге салдар чедирериби-ле хүн бүрүдери ажылынга чүткүүлүг болуп турарының дугайын Калинин областың Калинин аттыг колхозунуң даргазы депутат Н. А. Полянов бодунун санаалынга медеглээн.

Ыраккы Чөөн чүк девискээринге улус ажыл-агыйының улуг ажыктыг комплекизин тургузарынга идегеп болур аргалыг боттуг үүл планга киргеи турарының дугайын СЭКП Амур обкомунуң бирги секретары депутат Л. В. Шарин чуваалаан.

Эвилел Совединиң иймги хуралы ооң-биле доозулган.

ПАЛАТАЛАРНЫҢ КАТТЫШКАН ХУРАЛЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Эвилел Совединиң болгаш Национаддар Совединиң иймги каттышкан хуралы октябрь 28-те Кремльдиң Улуг ордузунга 17 шакта ажыттынган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов олар аная киришкен.

Палатаның даргазы Ю. Н. Христораднов даргалаан.

Узбекистанның Компартиязының Каракалпак обкомунуң бирги секретары депутат К. Салыковка сөс берген. Чурттуң чамдык девискээрлеринде экономиктиг байдалдарны план организациялының мынчага чедир эки өөренип көрбейн турарынга ол доктааган.

Казах ССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы депутат Е. Ф. Башмаков Күрүне планын болгаш бюджедин бадылаар дугайында саналга каттышпышаан, бүдүүлге планының материалдыг курлавырлар-биле 'харылзашкак эвезин, эде тургустунуушкун Советтериң долу эргелин улам ынай хандырарын негеп турар дээрзин чуваалаан.

Котластың ВЛКСМ-ниң 50 чылы аттыг целлюлоза-саазын комбинадының аппаратчиги депутат В. П. Кучина бодунун бүдүүлгезинде шиитпирлеттинмейн турар айтырыгларга доктааган.

Үйдезин эртем—эртем-техниктиг депшилгениң кол үүлү болуп турган болгаш турар-даа дээрзин, бедик мергежилдиг кадрларны белеткээри күрүнеге шиитпирлиг ужур-дузалыг боолуп турарын Москваның М. В. Ломоносов аттыг күрүне университединин ректору, академик депутат А. А. Логунов саналынга демдеглээн.

Алтай крайның «Бийский химический комбинат» бүдүүлге каттыжыышкынында социал-экономиктиг айтырыгларның канчаар шиитпирлеттинип турарын ооң чиигине директору депутат А. В. Карпов чуваалаан.

Социал-культура адырының хөгжүдүзин чуваалажып көрүп турар документилерде көскүзү-биле илереттингенин ССРЭ-ниң культура министри В. Г. Захаров демдеглээн.

Автономнуг республиканың бүдүүлгезинин бүгү адырлары 1989 чылда бот-орулга-чарылга, бот-акшаланыышкынче кире бээрин, Дагестанда ажыл-херектин амгы байдалын СЭКП Дагестан обкомунуң бирги секретары депутат М. Ю. Юсупов таныштырган.

Транспорт болгаш харылзаа талазы-биле комиссияның кежигүүн, Главзападурал тудутнуң «Пермстройтранс» трезинин № 10 автобаазазының чолаачызы депутат В. И. Тимочкин чурттуң демир-оруунда тургустунуп келген дүвүренчит байдалга доктааган.

Кара хөрүүнүүт эвес зонаның кедээ ишчилериниң эде тургустунуушкунуу дүргедириге салдар чедирериби-ле хүн бүрүдери ажылынга чүткүүлүг болуп турарының дугайын Калинин областың Калинин аттыг колхозунуң даргазы депутат Н. А. Полянов бодунун санаалынга медеглээн.

Ыраккы Чөөн чүк девискээринге улус ажыл-агыйының улуг ажыктыг комплекизин тургузарынга идегеп болур аргалыг боттуг үүл планга киргеи турарының дугайын СЭКП Амур обкомунуң бирги секретары депутат Л. В. Шарин чуваалаан.

Эвилел Совединиң иймги хуралы ооң-биле доозулган.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң палаталарының хуралдаары болгаш Национаддар Совединиң иймги каттышкан хуралы октябрь 28-те Кремльдиң Улуг ордузунга 17 шакта ажыттынган.

Эштер М. С. Горбачев, В. И. Воротников, Л. Н. Зайков, Е. К. Лигачев, В. А. Медведев, Н. И. Рыжков, Н. Н. Слюньков, В. М. Чебриков, В. В. Щербицкий, А. Н. Яковлев, А. П. Бирюкова, А. В. Власов, А. И. Лукьянов, Ю. Д. Маслюков, Г. П. Разумовский, Ю. Ф. Соловьев, Н. В. Талызин, Д. Т. Язов, О. Д. Бакланов олар аная киришкен.

Палаталарның даргазы Ю. Н. Христораднов даргалаан.

Ооң соонда ССРЭ-ниң 1988 чылда экономиктиг болгаш социал хөгжүдүзинин Күрүне планының күүсеттинин турарының дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң доктаалын хүлээп алган.

ССРЭ-ниң 1989 чылда Күрүне бюджединин дугайында болгаш 1987 чылдың бюджединин күүселдезинин дугайында ССРЭ-ниң сан министри депутат Б. И. Гостев түннел сөс ап, чүве чугаалаан.

Бюджет талазы-биле комиссияларның кылган түннеддеринде болгаш депутаттарның сессияга санаалдарына экономиканы хөгжүдүнүн сан-хөө хандырылгазының талаларынче улуг кичээнгейни салыр, келир чылдың бюджединин орулгаларының болгаш чарыгдалдарының кол-кол үүлдери ыяк анализтеттинген. Экономиктиг болгаш социал хөгжүдүн, чурттуң бүгү иштилел амыдыралын эде тургузарын ханыладырынче партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының угланылышкыны планда болгаш бюджетте илереттингенинин дугайында кол түннел кыдынган. Социал адырга, аъшчем айтырының шиитпирээринге, чурталга бажыннарын тударынга, чоннуң хереглел барааннарын кылып үндүрериң калбартырынга сан-хөө курлавырларын колдап тускайлаарын депутаттар деткээн.

Ооң-биле чергелештир депутаттар оларны көрүп турганының үезинде сан-хөө байдалының нарының, бюджеттин балансылаттынмазының дугайында сагыш салып чуваалап турганнар. Сан-хөөну болгаш акша саарылгазын быжыглаарынче угланган тодаргай хемчеглерни саналдап турганы кончуг чугула. Боттуг экономиктиг реформаның артыкшылдыг үүлдерин улам долу ажыглаарының, чер болганга ажыл-агыйны башкарын чорударының деннелин бедидериниң болгаш күрүнеңиң немелде орулгаларын алырының, материалдыг болгаш сан-хөө курлавырларын чарыгдаарда шынгыы камналга чурумун тургузарының эргежок чугулазын депутаттар онзалап айтып турганнар.

Депутаттар палаталарга иймги ангы бадылаашкын-биле 1989 чылда Күрүне бюджедин орулгалар талазы-биле — 459 миллиард 814 миллион 445 муң рубль түнге болгаш чарыгдалдар талазы-биле — 494 миллиард 797 миллион 545 муң рубль түнүг кылдыр чаңгыс үн-биле бадылаан, а ол ышкаш 1989 чылда бюджеттин дугайында Хоойлуну хүлээп алганнар.

ССРЭ-ниң Дээди Соведи ССРЭ-ниң 1987 чылда Күрүне бюджединин күүселдезинин дугайында отчётту бадылаар дугайында доктаалды хүлээп алган.

Дараазында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. Н. Ментешашвили «ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында» илеткел кылган.

Индирде — Эстон ССР-ниң Тартуда приборлар кылыр заводтуң токарь-автоматчылар бригадири депутат Ш. Ш. Горюнов.

Митингилерни болгаш чыскаалдарны эрттиреринин үезинде иштиниң корум-чурумун камгалаар айтырыгларның талазы-биле хоойлужудулга актыларын бадылаары-биле киирерин планнаан турар-дыр деп, ол чуваалаан. Эстон ССР-де чоннуң ындыг шиитпирлерге сонуургалы улуг боолуп турар. Корум-чурумну камгалап тургузарының идегелдиг механизми херек дээрзи бүүгүдеге билдингир деп, ол уламчылаан. Ындыг сорулгаларны Чепсектиг Күштер күүседир ужурлуг бе, ынчаң? Бир эвес шынап-ла, херек түүе болза, ынчаң иштиниң корум-чурумун камгалаарда шериг кезектерин, шериг албанныгларны чогум кажан хаара тударын хоойлуга дорт айыткан турар ужурлуг. Депутаттың бодап турары-биле алырга, бо таварылгада эвилелдешкен республикалар боттарының бодалдарын илередир эргелиг болур ужурлуг. Ол ышкаш ораторнуң бодап турары-биле алырга, иштики шериглерге ажыглаар эргени берген тускай чепсектериниң даналызының дугайында айтырыгны хоойлуга тодаштыр көрген турары база эргежок чугула.

Чарлыкта шериг өө албанныг кижилериниң хамаатыларның чурттап турар черлериниче кирер эргезинин дугайында айтырыгны база тодарадып көөрү негеттинип турарын ол чуваалаан.

Депутат ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга санаал-оналдарны барымдаалап көрүп турган, ол документилерни чедир ажыглаан кылырын болгаш дараазының сессиязына бадылаары-биле киирерин санаалдаан.

Ооң соонда Москваның метро тудуушкунунуң бригадири депутат А. С. Суханов санаал бергеш, чамдык кижилер демократияны соора ажыглаан алгаш, чүүү-даа кылын болур деп санап турарынга бодунун болгаш хөй-хөй москвачыларын-даа таарыынайн турарын чуваалаан. Херек кырында чыскаал кылып, сагыш-сеткил илередириниң эргезин магадылап тыпсын берген болганда, ону ажыглаар апаар деп, оратор уламчылаан, ону соора ажыглап болбазын демдеглээн. Совет хамаатыларның эргелерин камгалаарын боттандырарының механизмин тургузары, оларны соора ажыглаарын ораладажырларга дээштир салдар чедирер арганыг хоойлужудулгалыг болуру онза чугула деп бодап турар мен.

ССРЭ-ге хуралдарны, митингилерни, кудумчуларга чыскаалдарны кылырын организастаарының болгаш оларны эрттиреринин чурумунуң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлының бадылаарын болгаш ону социалистиг эрге-хоойлуг күрүнеңи тургузарының талазы-биле база бир базым кылдыр көөрүн депутат саналдаан.

Улус депутаттарының Киев хоорай Совединиң күүскомунуң даргазы депутат В. А. Згурский бодунун санаалынга мынча дээн: Эде тургустунуушкун иштилелди бистин амыдыралывыстың бүгү талаларын демократчыдары-биле холбашкан чаа болуушкуннарның мурнунга тургускан. Бо сессияда чуваалажып көрүп турарывыс Чарлык шак ол чаа болуушкуннарга хамаарылганы тодарадып база системажыдып турар. Ол ажыкчарлыг чоруктун болгаш демократчыдыганың политиканы амыдыралга боттандырып чорударының идегелдиг чепсээ кыдыр негеттинип турар.

Чарлыктың үнериңге чедир Киевке болгаш чурттуң чамдык улуг хоорайларынга чамдык, өскөөр чуваалаарга, ужуру тынылбас шак ындыг байдалдар тургустунуп турган. Чайгаар тыныгган каттыжылышкынларның инициативазы-биле митингилерни болгаш чыскаалдарны эрттирип турда, эрге-чагырга органиларының хөдөлдиишкининнерин тодарадып турар ындыг юридиктиг документ чидии-биле негеттинип келген, ооң-биле калы хамаатыларның Конституция ёзугаар эргелерин магадылаар болгай. Чарлыктың үнгенинин соонда бис ол магадылалды алган бис. Ынчалзажок чүгле чаңгыс ол чедишпес. Кижилер-биле доктаамал ажыддаар херек, бо документтиниң үүлдерин тайылбырлаар, тургустунган айтырыгларны кады чөптүг шиитпирлээринин оруктарын дилээр херек.

Илеткел талазы-биле ооң ынай саналы берикээрдер чок болган.

ССРЭ-ге хуралдарны, митингилерни, кудумчу чыскаалдарын болгаш демонстрацияларны организастаарының болгаш эрттиреринин чурумунуң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлының күштүг кылдыр бадылаар дугайында саналдың бадылаашкыны болган.

Национаддар Совединиңе бадылаашкынга 685 депутат киришкен, оларның иштиндеп күштүг кылдыр дээш— 672, удур—12, дадагалзаанар—1.

Эвилел Совединиңе бадылаашкынга 697 депутат киришкен, ооң иштинде күштүг кылдыр дээш—697, удур — 1.

Чарлык Эвилел Совединиң болгаш Национаддар Совединиң депутаттарының бадыкаашкыннарының колдуг хөй кезиниң бадылаашкыны-биле күштүг кылдыр бадылаттынган.

Ооң соонда ССРЭ-ниң Иштики херектер министерстволуң иштики шериглерниң хөй-иштиниң корум-чурумунуң камгалалының үезинде хүлээлгелериниң болгаш эргелериниң дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлының бадылаашкыны болган.

Национаддар Совединиңе Чарлыкты күштүг кылдыр бадылаары дээш 656 депутат бадылаан, удур—25, дадагалзаанар—6.

Эвилел Совединиң талазы-биле бадылаашкынның түннеддерин чарлаан. Күштүг кылдыр дээш—691, удур — 6 депутат бадылаан.

Ынчаңгаш Дээди Советтиң иймги палатазының депутаттарының колдуг хөй кезиниң бадылаашкыны-биле Чарлык бадылаттынган.

Сессия «ССРЭ-ниң Балык ажыл-агыйының эвилел-республика министерстволуг ССРЭ-ниң Балык ажыл-агыйының иймги-эвилел министерстволуг кылдыр эде тургузар дугайында» ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлының бадылаар дугайында болгаш «ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелиниң дугайында» ССРЭ Хоойлузунуң 23 база 24 үүлдериңе өскерилгелер киирер дугайында ССРЭ Хоойлузунуң «ССРЭ-ниң чамдык хоойлужудулга актыларына өскерилгелер болгаш немелдеер киирер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында» ССРЭ Хоойлузун хүлээп алган.

Ооң-биле кады иймги палатаның депутаттары чаңгыс-даа улуг бадылаашкын чокка ССРЭ-ниң министрлерин эрге-дужаалдарындан хостаар болгаш томуйлаар дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында хүлээп алган.

ССРЭ-ниң Дээди судунуң составынга өскерилгелер дугайында ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Чарлыктарын бадылаар дугайында доктаалды иймги палатаның депутаттары деңге бадылаашкынга чаңгыс үнүг хүлээп алган.

Ооң-биле ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының он бирги сессиязы хаг-дыганың чарлаан.

(СЭТА).

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң чыыдырар дугайында

ССРЭ-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫГЫ

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң доктаалыры болза:

Совет Социалистиг Республикалар Эвилелниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының эдлчет чок он иймги сессиязын Москва хоорайга 1988 чылдың ноябрь 29-та чыыдырар.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы М. ГОРБАЧЕВ.

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары Т. МЕНТЕШАШВИЛИ.

Москва Кремль, 1988 чылдың октябрь 28.

• • •

ССРЭ-ниң Дээди Совединиң он бирги чыыжының эдлчет чок он иймги сессиязына чугаалажып көөрү-биле дараазында айтырыгларны киирерин ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумуу дыннадып тур:

1. Партияның XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлеринге дүүштүр күрүменин эрге-чагырга болгаш суд-шииткел органнарының структуразын болгаш ажыл-чорудулгазын сайгырангайжыдар сорулгалар дугайында.

2. ССРЭ-ниң улус депутаттарының соңгуудаларының дугайында.

Бөгүн — Автомобиль транспортунуң ажылдакчыларының хүнү

ЧАА ХЕВИРЛЕР

Ону ажыглап турары

СӨӨРТҮЛГЕ БОЛГАШ АРГЫШТЫРЫЛГА

Транспортту дем-дескы, бичии-даа уяктелиишкин чок база өзил-өндөк болдурбайн ажылдаары — транспорт ажылдакчыларының мурнунда салдынган коя сорулга. Асфальтылаан каан база чазаглыг эрес оруктар бистиң республиканың бүгү булуннарыбиле харылаштырып турар. Улус ажыл-агыйының янзы-бүрү чүктерин сөөртүрүнге болгаш пассажирлер аргыштырарынга автомобильдиң розо кошкаар түржүк, улам белги кел чыдар. Автотранспортчуларның ажыктыг ажыл-ижилеп мун-мун бүдүрүлгелериниң, совхозтарның ажылының шынары, совет кижилериниң дыштанылгазы дыка улуг хамаарылгалыг.

Автотранспорттуң ажыл-ишчилери ажыл-агыйны башкарарының чаа байдалдарында ажылдап өгелээн соонда бүдүрүлгелериниң бот-тускайлаң чорудуу аксын калбартыр, кереглиг хүлээлгелерни күүседир талазы-биле оларның харысалгазын бедилер, бот-орулга-чарылганың принциптерин быжыглаар арганы берген.

«Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжышкынының бүдүрүлгелериниң ажыл-ишчилери боттарының профессионал байырлалын телепиг угуп турар. Чүк сөөртүр талазы-биле бо чылның эрткен тос айларының кереглиг хүлээлгелери күүсеттинген. Чоңга транспорт ачы-дузазы чедирер оналаа база күүсеттинген. Тываның транспортчулары эрткен тос айларда пландан ажыр 663.6 мун тонна янзы-бүрү чүктерни сөөртүп, пландан ажыр 57,5 мун рубльдиң ариг орулгазын алган. Күш-ажылның бүдүрүкчүлүүн өстүрер оналаа 104.6 хуу күүсеттинген. Транспортчуларның ажылдаарынга болгаш чүртталгаа таарымчалыг байдалдарны түргүзарыбиле бо эртken үеним дургузунда 1118 дербелчин метр чүртталга шолуп ажыглалга киргген. Чүк сөөртүлгезинин хемчээлинин талазы-биле тос айларның планын бүгү автотранспорт бүдүрүлгелери күүседип алган.

Бо чылның эртken тос айларының түүнделдерин «Тыва автотранс» бүдүрүлге каттыжышкыны, автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыларының профсоюзунуң обкому директорлар чөвүлелиниң киржилгези-биле чоокта чаа үндүрген. Кызылдың № 2 автобүдүрүлгезинин коллективи социалистиг чарышка тиилекчи болган. Коллективтиң ажыл-ишчилери тос айларда керээ өзүгаар чүк сөөртүрүүн хемчээлинин талазы-биле база күш-ажылның бүдүрүкчүлүүн өстүрер оналааның ажыр боттандырган. Бо коллективтиң 69 чолаачызы он ийги бешинчи чылының үш чылының оналаалары хуусаа бетинде күүсеткен. Чолаачылар Вениамин Граблин, Эдуард Ковалев, Николай Гаркушев бо чылның оналаанын күүсеткен, ам бо хүннерде кезир, 1989 чылының улуунде ажылдап турар.

Чардынган керээ өзүгаар чүк сайтарганындан орулга киирип алырының, орук айыбиле чүк чүдүүн алырының, ариг орулга киирип алырының, күш-ажылның бүдүрүкчүлүүн өстүрериниң тос айлар планын чедишкиниг боттандырган, савалаш, шарын каан чүктер чорудар Кызылда контораның коллективи чарышка ийги черни алган. Кызылдың № 1 АТБ-зинин болгаш Ак-Довурак АТБ-зинин коллективтери эки көргүзүүлерни чедип алган, шанналдыг черлерни эдилээн.

№ 1 АТБ-де планныг оналаалаарын доктаамал ажыр күүседип, үеним мурнап турар чолаачылар хой. Тыва АССР-нин Дээди Советинин депутаты Виктор Иванович Баев бодунуң хуудан беш чыл планын октябрь 1-де-де күүседип алган. Валерий Улановтуң удуртkан бригадазы беш чылның үш чылының планныг оналаалын база-ла хуусаазындан эрте күүсеткен. Автобүдүрүлгеде ниитизи-биле 49 чолаачы беш чылның үш чылының планныг даалгаларын күүседип апкан. Чолаачылар Борис Шеховцев, күш-ажылчы коллективи чөвүлелиниң дарганы Виктор Сергеевич Арчумаев беш чылның көрт чылының планныг оналаалын Автотранспортчуларның хүнүн таварыштыр күүсеткен, күш-ажылчы чедишкинин чедип алган.

Ак-Довурак АТБ-зинин коллективи чардынган керээ өзүгаар чүк сөөртүрүүн хемчээлинин, пассажирлер аргыштырылгазындан орулга киирин алырының талазы-биле оналаалын ажыр боттандырган. Эрткен тос айларда Ак-Довуракты транспортчулары пландан ажыр 26,9 мун рубльдин ариг орулгазын алган. Оларның бо үеним дургузунда 1553 тонна хомур-ташты, 568,2 мун киловатт-шак электри энергизазын, 77,2 тонна бензинни, 168,9 тонна дизель одаар түүлү камнап алган.

Автомобиль транспортунуң ажылдакчыларының хүнүн Кызылдың № 3 автобүдүрүлгезинин ажыл-ишчилери базала күш-ажылчы эки көргүзүүлерлиг демдеглеп турар. Леонид Воропаев, Анатолий Орлов болган оскелер-даа көрт чылдың оналаалын күүсеткен. Бо бүдүрүлгеде беш чылдың көрт чылының планныг оналаалының күүсеткен чолаачыларының саны 11 кижи. Беш чылдың үш чылының планын 59 чолаачы күүсеткен. Бо чылдың планын 28 чолаачы транспортчуларның байырлалын таварыштыр күүседишкен. Владимир Лысковтуң удуртуп турары 53 кижи составтыг чолаачылар бригадазы ам келир чылның январының улуунге киириштир ажыдап турар. Анатолий Ежовтуң удуртуп турары автоколонна база-ла бедик бүдүрүкчүлүг ажылдап, чарыштың мурнуку одуруунда чорап турар.

Республиканың автотранспортчулары бодунуң профессионал байырлалын бедик бүдүрүлгечи көргүзүглериг ужуражы турары өөрүнүгдүр. Бот-орулга-чарылганың байдалында ажылдаан, күш-ажылның бүдүрүкчүлүүн өстүргениниң күсели-биле бо чедишкиннер чедип алынган. Улуг Октябрьның байырлалының бүдүүлүнде транспортчуларның чедип алган чамдык көргүзүглери эки боон турар. Ол мооң соңгаар улам бүдүрүкчүлүг ажылчаарыңче кижилерни хөөн киирип турары өөрүнүгүр.

Күш-ажылды организастаарының чаа-чаа хевирлерин ажыглап турган, республиканың автотранспортчулары чылдың болгаш ниитизи-биле беш чылдың оналаалаарын күүседир дээш бүгү күжүн салыр.

Серафима ДУШИНИНА.
Автотранспорт болгаш чазаглыг оруктар ажылчыларының профсоюзунуң обкомунуң секретары.

СӨЗҮНГЕ ӘӘ БОЛГАН

Улуг Октябрьның байырлалынга үткүштүр чарышка тиилекчи болган колдективтер бистиң республиканың пайысылалында бар. Оларның бирээзинге ийи дугаар автотранспорт бүдүрүлгеси хамааржыр.

Бо коллективтиң тос айларның бүдүрүлге планын чедишкиниг күүседип, өскө бүдүрүлгелерге шалытчы үлегерин көргүскен. 9 айларда чүк сөөртүлгезинин хемчээлин 111,2 хуу, а күш-ажылның бүдүрүкчүлүүн —106,6 хуу боттандырып, чагыкчыларынга 256 мун тонна янзы-бүрү чүктерни пландан ажыр немей чедирип берген. Оналаанан ажылкерээнге ак сеткилдиг, бедик сагыыш-чурумнуг чолаачыларның одуруу калбарган. Ылдыгларга Николай Смирнов, Владимир Кардин, Валерий Мненников, Альберт Мартынов, Виталий Ленков болган оон-даа өскелер хамааржыр. Ай, квартал планнарын доктаамал ажыр күүседип, аныктарга байлак дуржулгазын күзелдин-биле дамчыдып берип турары дээш коллективти оларга чоргаарланып турар.

Саидю САНДАП.

Чартык чүс чыл ажыт чүртталгазының иштинде Галина Ивановна Павундуң амыдыралын эки-даа, багай-даа талаларын көргөн. Таптаашкын үеним чүгле план, көргүзүүлер сүрер-биле ыызыгаарадыгмаан турган. Амыы хүннер канчыг-дыр? Колдективтиг керээ өзүгаар ажылдап, чүртүүрүнге кайда-даа таарымчалыг байдалдар турган. Эде тургустунуушкунуң керээнге бодунуң туружун тыпкан кижи ак сеткилдиг ажыл-ижи-биле өскелерге үлегерин көргүзер. Ылдыгларының бирээзинге Галина Ивановна хамааржыр.

Зарбек чүртүүр саанчы 16 хаалымда фермага келген. 1961 чылдан бээр СЭКП кежигүнү саанчы чылдан чылче бүдүрүлгечи эки көргүзүглериг ажылдап келген. Ол ам Туран СБФ-да шалыпчыларның мурнуку одуруунда чоонун турар.

ЧУРУКТА: саанчы Г. И. Павундук.

Нина ДАМБАПЫН фотозу.

ПАРТИЯНЫҢ РАЙОН КОНФЕРЕНЦИЯЛАРЫ

Партиниың Улуг-Хем, Каа-Хем, Кызыл, Таңды, Бии-Хем районнарының конференцияларын дүүн доозулаан. Партия районнарының отчёттары болгаш СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседир талазы-биле бо районнарның партия организацияларының соруулгаларының дугайында айтырыглаарны орта дыннап, чугаалашкан. Конференцияларга чугаалашкан айтырыг талазы-биле идеткелдерни партия райкомнарының бирги секретарылары: Улуг-Хемге — В. С. Неделин, Каа-Хемге — В. А. Бакулин, Кызыл районга — В. С. Очур-оол, Таңдыга— Ю. К. Губарев, Бии-Хемге—Ю. А. Чихачев олар кылган.

Партиниың XXVII съездизинин, СЭКП Төп Комитединин оон даразында болган Пленумнарының шиитпирлерин аммыралга боттандырар дээш партия райкомнарының отчёттуг үеде чорутkан ажылын идеткелчилер болгаш сонал берген делегаттар шугумчүлекчи өзү-биле анализтеп чугаалаан. Партия ажылын эдо тургузар, оон стилин, аргаларын сайзырадгайжыдар, демократияны, ажык-чарлыг чорукту калбартыр болгаш ханыладыр дээш партия райкомнары ажылдап турарын конференцияларга демдеглээн. Үстүнде адаан партия райкомнарының партийжи организастыг, идеологтуг, политика-кижизидилгелиг ажылында, аныг-чем, чүртүүлге тудуунуң программаларының күүседеринде, чоннуң амыдырал, садыг хандырылгазында, социал айтырыглаарны шиитпирлеп турарында четпестерни конференцияларга партийжи принципиалдыг өзү-биле шугумчүлээн. Четпестерни эдерде, партия эте организацияларының, коммунистерниң розюн, харысалгазын бедидерде, партиниың XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседирде чүү кылырын конференцияларга айытkан.

СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Дээди Советинин Президиумунуң Даргазы Ч-Д. Б. Ондар партиниың Улуг-Хем, партия обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы В. Е. Серяков партиниың Каа-Хем, СЭКП обкомунуң секретары А. И. Ванжа партиниың Кызыл район, партия обкомунуң секретары А. К. Кандай партиниың Таңды, СЭКП обкомунуң бюро кежигүнү, Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Даргазының бирги орааракчызы, республиканың Агроөлетпүркүркомунуң даргазы М. Е. Абрамов партиниың Бии-Хем районнар конференцияларына олуржуп, чүве чугаалаваннар.

СЭКП-ниң XIX Бүгү-эвилел конференциязының шиитпирлерин күүседир талазы-биле хемчеглерни айытkан доктаалдарны конференцияларда хүлээп алган.

Партия райкомнарының, партиниың район организацияларының ревизия комиссиларының кежигүннерин, партиниың XXI область конференциязына делегаттарны конференцияларда сонгаан.

* * *

СЭКП Каа-Хем, Кызыл, Таңды, Бии-Хем райкомнарының бирги организастыг пленумнары болуп эртken.

* * *

СЭКП Каа-Хем райкомунуң бирги секретарышка мурнунда партия Барыын-Хемчик райкомунуң ийги секретары турган В. Б. Петровту, ийги секретарынга О. П. Муравьевту, секретарынга Н. О. Товууну сонгаан.

СЭКП Кызыл райкомунуң бирги секретарынга В. С. Очур-оолду, ийги секретарынга Ю. А. Захаринскийни, секретарынга мурнунда партия обкомунуң сектор эргелекчиси турган К. Д. Нуразетти сонгаан.

СЭКП Таңды райкомунуң бирги секретарынга Ю. К. Губаревти, ийги секретарынга Е. К. Ажиин, секретарынга мурнунда «Тыва кобальт» комбинатының мастери турган С. Г. Поляковту сонгаан.

СЭКП Бии-Хем райкомунуң бирги секретарынга Ю. А. Чихачевту, ийги секретарынга Т. А. Парчинни, секретарынга В. Р. Евсеевти сонгаан.

Кооператив: арга-дуржулга

БАЖЫҢНАРДАН ТУТТУРУП АЛЫҢАР

«Тайга» кооператив

«Тайга» кооператив бо чылдың эгезинде Чоон-Хемчик районунуң Чыраа-Бажы суурга тургустунган. Кооператив 14 кежигүнүүг. Оларның кылып турар ажылы —организацияларын, кижилерниң хууда чагыы-биле тудугларны тудары, тайгадан ыяш кезип, тудуг материалдарын белеткээри, янзы-бүрү чүктерни сөөртүү. Бедик бүдүрүкчүлүг ажылдаарынга таарымчалыг байдалды кооперативтиң кежигүннери кыска үе иштинде тургузуп шыданнар, материал-техникиг базазы база багай эвес. «КамАЗ», «УАЗ-452» маркалыг 2 машиналыг, «Беларусь», «Казахстан» маркалыг 2 тракторлуг. Оон ынай, тудуг ажылдарын кылырына херек биче механизациялаңың дериг-хереклерни база бар. «Чыраа-Бажы» совхозтуң малчыларын кожуруп, сиген белеткеп. Кызыл-Мажалыкта туулбу заводунан туулбу, районнуң хереглекчилер ниитилелиниң баазаның, Эдлиг-Хем школазының одаар хомурун сөөртken. Тургустунуп келген үеэнинин иштинде кооперативтиң кежигүннериниң организацияларга, хууда кижилерге чедирген ачы-дузазы оң.

Кооператив оон-даа хей ачы-дузаны чоңга чедирип болур. Ынчалза-даа ажылга моондактар, шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар болганындан кооперативтиң кежигүннери күүсээн ышкаш ажылдап турар.

Оларр 2 мун гектар черден 600 тонна тараа саваның болуп белеткээш, 300 тоннаны Дерзүн СБФ-зының девискээринче сөөртken.

Трактористер Анай-оол Донгак, алышкылар Даш-оол, Беды-Суур Күжүгеттер, Александр Сат хуу үлүүн доктаамал ажыр күүседип турарлар.

Бригада кежигүннери ажылды бедик темпиге чорудуп, саваң ажаалдазын үргүлчүлевишаан.

Вячеслав МОНГУШ.

САВАҢ АЖААЛДАЗЫ

Чоон-Хемчикте СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозта Роман Биче-оолович Сатка удуртkан мал чеми белеткээр механизаттыг бригаданың ишчилери байырлал мурнунуң социалистиг чарыышка киржип, шудургу ажылдап турар.

Оларр 2 мун гектар черден 600 тонна тараа саваның болуп белеткээш, 300 тоннаны Дерзүн СБФ-зының девискээринче сөөртken.

Трактористер Анай-оол Донгак, алышкылар Даш-оол, Беды-Суур Күжүгеттер, Александр Сат хуу үлүүн доктаамал ажыр күүседип турарлар.

Бригада кежигүннери ажылды бедик темпиге чорудуп, саваң ажаалдазын үргүлчүлевишаан.

Вячеслав МОНГУШ.

ШАННАЛДАРЫ—ХУРАГАННАР

Октябрь айның ортан үеинде малчыннар хуралы болган. Аңаа эртken кыштаг-пашкының, чайгы-кусту мал семиртилгезинин түүнелин чугаалашкан. Ол хуранга ушку квартелдың социалистиг чарышының түүнелерин үндүрген. Аңаа дөртен чыл ажылдаан дуржулгалыг малчын Наштык-Кара Кара-Баштыгович Оюн тиилекчи болган. Ол бодунуң коданында хойлардан ниитизи-биле 380 хураган алыр турган, 497 хураганны алган. Эки денгиделиг ыялыр азыраан, ажыл-агыйга дужаган. Дүк планын база ажыр күүсеткен.

К. К. Оюнуң бүдүрүкчүлүг күш-ажылы дээш «Сосновское» дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы үламчылап турар.

Хоочун малчын шаннаанга хей-ыт кирип, улам эки ажылдаарын хүлээнген. Ол эм бодунуң ыштаанда чеде берген. Торээн хойларга болгаш чаш хураганнарга бээри-биле сигенин кезип белетээш, ыштаанда эккеп алган. Эрткен ыштан түүнелди үндүрген болгаш бо чылын малды оон-даа эки ыштадыр сорулганы салган ажылдап турар.

Хоочун малчынның кожазы Сарыг Шавыраевич Онаар үлегерлиг малчыннан чыдып калбаан. Ол торуур коданындан 371 хураган алыр турган, 386 хураганны бүрүн доруктурган. Оны 15 хураган-биле шаннаан. Малчын бодунуң арга-дуржулгазын хоочун малчын К. К. Оюн-биле сав-чуп, удур-дедир аалдаажып, боттарынга практиктиг дузаны чедиржип турарлар.

Ыштагларже сиген сөөртүлгезин дуржулга-бүдүрүлге ажыл-агыйы үламчылап турар.

Алдын-оол АЖЫ.

ХӨГЖҮЛДЕ ТЕМПИЗИНИҢ СТАТИСТИКАЗЫ

Экономиканың улам ыяш кежигүдериниң чорудулгазы 1988 чылдың январь-сентябрь айларда уламчылаан. Интенсивтиг факторларның күселиби-биле, чүүн-даа мурнунда, бүдүрүлгенин өлүүлелиниң темпилери бедроо хандырылганын «1988 чылдың эртken тос айларының дуржулгазында СССР-ниң социал-экономиктиг хөгжүдүлүнүң дугайында» СССР-ниң Күрстатистика комитединиң дыннаанында чугаалаан турар. Эртken чылдың бо-даа үеэн-биле дениээрге бүдүрүүлген шаповал орулга 4,7 хуу, хойнитинин күш-ажылының бүдүрүкчүлүү —5,2 хуу ужуткан. Ариг орулга болган есс-даа чылдыгдар талазы-биле планныг оналаалар ажыр күүсеттинген. Долу бот-орулга-чарылганың болгаш темпилиг өзүп турар. Бо чылдың үшкү квартелында үлетпүр продукциязының үндүрүлгези оожумнаан, нерээлер болгаш чагыглар өзүгаар ону чедир бербейн баарының хемчээли дыка өскен. Эртемтехниктиг дешпилге, курлавыр камналга-хумагалаалы, продукциының шынарын экижиткеин —экономиктиг өзүлеңнің ам-даа шиитпирлиг факторлары болбайн турар. Дыка хей бүдүрүлгелерде ажыл төлевириниң өзүлдези күш-ажылның бүдүрүкчүлүүнүң деңнелиилде ажып турар. Чүрттакчы чоннуң ажыл-агыйы орулгазы барааннар болганы-биле долу хандыртынмайн турар. Үндүрүлгези кызырлы берген чиик өртектиг кылыгларга негелдеп хандырарының айтырыглары чидит болуп турар. Чүрттүүр болган социал-культура тудуунуң эртken тос айларда планы күүсеттинмээн. Чамдык бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының сан-хөө байдалы дем-дескы эвес.

Эртken чылдың бо үеэн-биле дениээрге үлетпүр продукциязы 27 миллиард рубльге өскен. Күрүпениң төөчүткен капитал салымшыннарының болгаш бүдүрүлгелериниң база организацияларының фондуларының ажыл-хереглелериниң күсели-биле кол фондуларын 1987 чылдың эртken тос айларынга бодаарга 2,3 миллиард рубль түүге хайну ажыглалга киргген. Түрмектеп садар бараан сварылгазы болгаш төлевириг ачы-дуза чедирилгезиниң хемчээли 22,5 миллиард рубльге өскен.

Январь-август айларның ариг орулга киирип алыр планын 8,7 хуу ажыр боттандырган, пландан ажыр 10,8 миллиард рубль ариг орулганы алган.

ССРЭ-ниң даштыкы садыг сварылгазы 96,4 миллиард рубль болган. Оон үштүн ийиси социалистиг чүрттүрге оналаанын турар. Бараанны даштыкыже үндүр садары эртken чылдың оң-да үеэнинин деңнелиилде хевээр арткан. Оны чүрт иштинче киир садыг алыры 4,8 хуу өскен. 1988 чылдың октябрь 1-де медээ-биле алырга, ССРЭ-ниң девискээринде совет болгаш даштыкы организацияларының база фирмаларының киржилгези-биле ажылдап турар 105 бүдүрүлге бар болуп турар.

Социал-культура алырының материалдыг базазының хөгжүдериниг 1988 чылда бет чыл планынга немей 7,6 миллиард рубль түүнүг күрүпениң капитал салымшыннарын үндүрген. Чоннуң амыдыраа деңнелиин бедидер талазы-биле хемчеглерге 4 миллиард рубльдин шинээткен. Чүрттакчы чоннуң аңы-чем, үлетпүр барааннары-биле хандырар талазы-биле курүне чагыын бүдүрүлгелерниң 16 хуузу күүсеттээн. Телевизорлар, хеп чүүр машиналар, радио дамчыдыкта хереклеллер, даваңнар машиналар болгаш еске-даа янзы техникалар бүдүрүлгезинде хөгжүдешкиниң хевээр артышаан.

ССРЭ-ниң Чиик үлетпүр министерствозунда 297 бүдүрүлге (аны ийиги санының 17 хуузу) кереглиг хүлээлгелерни үрээн болгаш хереглеччилерге 411 миллион рубль түүнүг продукциязын болгаш бараанны чедир бербээн.

Январь-сентябрь айларда күрүпениң төөчүткен капитал салымшыннарының болгаш бүдүрүлгелериниң база организацияларының фондуларының акша-хереглелериниң күсели-биле 55,6 миллион дербелчин метр иштин шолдут чүрттүүр ажыглалга киргген. Бо көргүзүг пландан куду. Чүрттүүр шолуп ажыглалга киирери эртken чылдың бо үеэн-биле деңнээрге барык 2 миллион дербелчин метрге экижей берген. Иштин биилг школаларын, профтехучилищелерни, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, эмнелгелерни, амбулатор-поликлиника албан черлерин, клубтарны болгаш культура бажыңнарын ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн.

Суд статистиказының медээнин өзүгаар алырга, сөөлгу дөрт чылда иштин шолдут чүрттүүр ажыглалга киирген. Бо көргүзүг пландан куду. Чүрттүүр шолуп ажыглалга киирери эртken чылдың бо үеэн-биле деңнээрге барык 2 миллион дербелчин метрге экижей берген. Иштин биилг школаларын, профтехучилищелерни, школа назыны четпээн уруглар албан черлерин, эмнелгелерни, амбулатор-поликлиника албан черлерин, клубтарны болгаш культура бажыңнарын ажыглалга киирериниң планы күүсеттинмээн.

Суд статистиказының медээнин өзүгаар алырга, сөөлгу үеде шиитпиргеннериниң саны үштүн бирги, күрүпениң болгаш хей-иштиниң өнчү-хереглизин оорааны дээш шиитпелге дерттүн бирге хире, аар ужуктарлыг болган транспорт шимчээшкиниин олаа-ондаан кылганы дээш шиитken 10 хуу кызырылган болуп турар. Садар сорулга-биле самогон хаймыдырганы дээш шиитken 20 хуу өскен. Наркотиктер-биле холбаштыр хоойлу-дурум үрээни дээш кеземче харысалгазынга оналаан кижилериниң саны эртken чылдың оң-да үеэн-биле деңнээрге 2 катаа эвээш болуп турар.

Үлетпүр продукциязын бүдүрери 4,3 хуу, оон иштинде (бүдүрүлгенин чепсек-хереклелдери-биле кодаа ажыл-агыйны хандырып турар адырларны кирштирбишаан) 43 миллиард рубль болган. Ылдыг-даа болза, агроөлетпүр комплекстиниң болбазырадыр кылыр адырларын хөгжүдеэн кодаа ажыл-агый продукциязының бүдүрүлгезинин болгаш чүрттакчы чоннуң хереглелдериниң деңнелиилде дыка хожудай берген.

Күрүпениң төөчүткен капитал салымшыннарын болгаш бүдүрүлгелериниң база организацияларының фондуларының акша-хереглелериниң күсели-биле 80,1 миллиард рубль түүнүг кол фондуларны шинээдип алган. Күрүпениң 79,3 миллиард рубль түүнүг төөчүткен капитал салымшыннарын шинээткен Улус ажыл-агыйының талазы-биле капитал салымшыннарының иштин хемчээлинге бүдүрүлгелериниң болгаш организацияларының хууда акша-хереглелериниң киргеен үлүү 38 хуу болган.

1988 чылдың планныг оналааларын күүседирин хандырарынга күш-ажылчы коллективтер бодунуң ажылын дөртку квартелда күштелдирериниң эртежок чугудазын „чүрттүүр социал-экономиктиг хөгжүдешкиниң эртken тос айларда түүнелдери көргүзүп турар.

(СЭТА).

Төөгүнүң балалчак арыннарындан

ШЫННЫ КАТАП ТУРГУЗАР

Контрларның хөрээн көөрүбиле Тыва Арат Республиканың Биче Хуралының Президиумунуң Чарлыын ёзугаар Оюза судту тургускан турган. 1938 чылдың октябрь 13-те дүнекинин 1 шак 40 минута турда, «контрреволюстуг идеяларының болуушунга» хөрээн үзе шиитканнының доктаалын Оюза судка номчаан. Ында кирген (Сат Чүрмит-Дажы— ТАР Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазы, Адыг-Түлүш Хемчик-оол — ТАР Биче Хурал Президиумунуң Даргазы, Оюн Данчай — Тыва күрүне банкызының даргазы, Сунгар-оол — ТАР-ның Моолга элчини, Сенгиижик— Күрүненин Иштики политиктиг эргелериниң даргазы, ТАР-ның Иштики херектер намызының сайыды, Бирюцлей — ТАР-ның Прокуроры, Сат Лопсан —Тываның Садыг-үлетпүр намызының сайыды) 7 кижиниң шуптузун 72 шак шиитинде боолап өлүрер деп шииткен. А Ховалыг Доткан биле Күжүгет Серен оларның дээди шиитkелип 8-8 чылга солаан. Шиитkелди номчуп дооскан соонда, шаажыладыр деп шиттиргеn кижи бүрүзүнге сөөлгү сөс чугаалаарын чөпшээрээн. Баштай бөлүктүң кол удуртукчузу деп санап турганы Данчайга сөс бергеn. Ол туруп келгеш, хөй түүе чугаалаваан. Зал долу чонче эглип келгеш, хардыкан дүлей үн-биле дилет кылган: «Чонум! Мээң өскүс-чаныс уруг-дарыым артып калды, оларны карактап, көрүңү чоруп көрүнер!». Оон ынай түүү-даа ыыттаваан. Өршээл дилеп өөн. Оон кандыгда үре-түүнел үнмес деп чүвени ол баш удур билгеn. Чүге дизе, ону чүгле «контр бөлүккө» киириштир эвес, а харын оон кол удуртукчузу кылдыр санап, суд болгужеге чедир ай иштинде чер болганга хөй хуралдар кылып, митингилер, чыыштар эрттирип, «Тываның көктүг, шыктыг чуртунга «контрларны» бастырбас» деп негелделерни солун, сеткүүлдерге парлап, чугаа-соотту хөрүлеп келгеn. Ынчангаш кандыг өршээл турар боор.

Данчай Межегей чуртуг Оюн Чырандай деп ядыы, дарган ашактың от-бүлезинге төрүттүнгеn. Иеден төрээ-ле үш алышкы — Данчай, Чип-Сүрүн, Данзын чүве-дир. Оюн Данчай база-ла Адыг-Түлүш Хемчик-оолдун үе-чергезин. Ол аныяк чылдарында байларга хөлечиктеп— кадарчылап, чылгычылап-даа чораан. Эрте чаштан көрбээнин чок кижи. Тывага улусчу революция өскүүн үнери билек, оон идепкейлиг киржикчизи апаргаn.

Тыва күрүненин бирги үеде-лекчи Улуг Хуралы 1921 чылдың август 13-те, Данчайның өскен-төрээн Межегейдеги ыраак эвесте кожазы Сут-Бажынга эртип турда, ол ынчан 28 харлыг ер турган. Кожазы суурга чарлаттынган чаа эрге-чагырганы ол ханыы-биле соңуургаn. Оон дугайында бүгү шиитны улустуң чугаазындан билип ап, баштайгы хүннерден эгелеп ону бүгү сагыш-сеткилден деткип, оон мандып, быжыгарынга ажыктыг бүгү түүлдерни дыннаңгыры-биле кылып турган.

Эң баштайгы бөлүк аныяк хувискаалчылар-биле кады Данчай Моолга нам сургуулун дооскан. 1923 чылда ТАРНың хүрээлениинге кежигүн болуп киргеn. Ол үеде ТАРның Сан намызының сайыдынга томуйлаткан. Анаа 1926 чылга чедир ажылдаан. Оон эгелээш-де ол ядыы-бүрү ажылдаржо деңшиттирип ажылдап чораан. Ол 1926-1927 чылдарда Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ге бүрүн эргелиг төлөөзи (элчиниг)-даа болуп ажылдаан. Оон соонда ону 1927-1932 чылдарда ТАР-ның даштыкы херектер намызының сайыдынга томуйлаан. 1932-1934 чылдарда ол ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы болгаш Күрүненин план комителиниң даргазы болу бергеn. 1934-1937 чылдарда ССРЭ биле ТАР-ның каттышкан акционерлиг банкызының директорунга, Тываның Күрүне банкызының баштайгы даргазынга томуйлаткан. Эң баштайгы алдын өртектиг акша билединге ол адын база салган. Ол акшаны ам түгле музейдеи көрүп болур. Моон ап көөрге, ону нам, чазак үргүлүү деңшиттип, эң харысалгалыг ажылдарга томуйлап, анаа идеген, бедик харысалгалыг ажылдарны дагыы турган.

Оюн Данчай 1933 чылдан эгелээш, ТАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, Улустуң Биче Хуралының кежигүнү (депутады) апарган. Ол дээрге анаа көргүскен канчаар-даа аажок улуг идегей-дир. Ол идегелди шыныдылар дээш Данчай бодуудан хамаарыр бүгү чүвени кылып, ажылынга долузу-биле бердингеn турган. Оон бир херечизи болаа, Тыва күрүненин капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнге идепкейлиг киржилгеn болгаш анаа бодунуң хууда киргеn үдүт-хүүзү дээш ону 1936 чылда (ТАР-ның 15 чыл ооында) Республика орденибиле шаннаваны болур (Чазактың ол дээди хавыязын эдилээн баштайгыларның бирээзи ол болган).

Бо түүлдүң эгезинде Оюн Данчай судка олурган чондан ажы-төлүн керектап чоруур дугайында дилет ыыткан дээн бис. Оон сагыжы түгө кончуг дүвүреп турганыы? Түгө дээрге, оон кадайы, дерт уругларының иези, 1928 чылдан бээр нам кежигүнү Оюн Дижитмаа, аараш, 1936 чылда өлгеn. Ынчангаш уруглары шуут өскүс артканнар, шак ыдыг аар ажыг-шүжүг-биле ол шаажылаалче киргеn.

Данчайны 1937 чылдың төнчүзүнде тудуп хоругдаан. Ол үеде кижиге чүдүүр чорук деидеп, кара туразында аажылаар чорук неттереп келгеn. Данчайның шиитпирлиг, ажыл-агыйжы, чаныш-сыныш чок, дорт негелделиг чоруунга таарышсыкмаан хөөнер тыптып келгеn. Түгө дизе, күрүненин сан-хөөзүн харылаан турар кижи болгаш ол талазы-биле билиг, мергежилин бедиди, чонуң акша-хөрөнгизин кайы хамаанчок, төтчеглекчи ёзу-биле ажыглап, арагалап, шайлалта кылыр чорукка удурланып, өлүп каш хуралдарга чидиг, дорт шүүмүүлелдерин кылыаан. Оон түүнелинде ону долгандыр нүүл тарадып, кылып-кыйып эгелээн. Ол бүгүнүң фактыларын ынчангы парлалга арыннарындан, хуралдарының доктаалдарындан көрүп болур.

Өскүүдеи елбес деп үлегер чугаа бар. Данчайны шаажылаан соонда, оон дуңмазы Чин-Сүрүнү база боолап шииткен. Бүгү эт-хөрөнгизин хавырган. Чаштар хараган аразында чаңгыс өгге арткан. Карактап олурган кырган-аразы ажыг-шүжүгте шыдаштайн база кылыл-дуставаан. Чон аразында арткан өскүстер ачазының кады төрээн дуңмазы Давазының хайгаараалынга өскеn. Оюн Данчайның ийи оглу Хурбаа биле Чагар-оол 50 чылдарның төнчүзүнге чедир ажылдап, чурттап чораан. Оларның ажы-төлү бүгүн бистин аравыста. Өг-бүле чуруунда ачазының хойнунда олурар бичии уруг — Сайзуу (Сайзуу Галина Данчаевна) Оюн Данчайның уругларындан бо хүннерде чаасканн арткан. Ол ам пенсиялаан. Адазының алдар-ады дээш бүгү назынында тутуп келгеn кижи ол болур. Данчайны 1964 чылда РСФСРнин Дээди судундан агартканда болза, ону амга чедир кым-даа ыыттаваан, намга катап тургуспаан, солун, сеткүүгге чарлаваан.

Эде тургустунуушкунуң, демократияның, ажык-чарлыг чоруктуң үезинде адазының, коммунистиң, күрүне ажылдакчызының дугайында шыны чоңга чугаалап бээрин Галина Данчаевна бүгү сагыш-сеткилиннен күзеп чоруур.

Николай КУНЧУН.

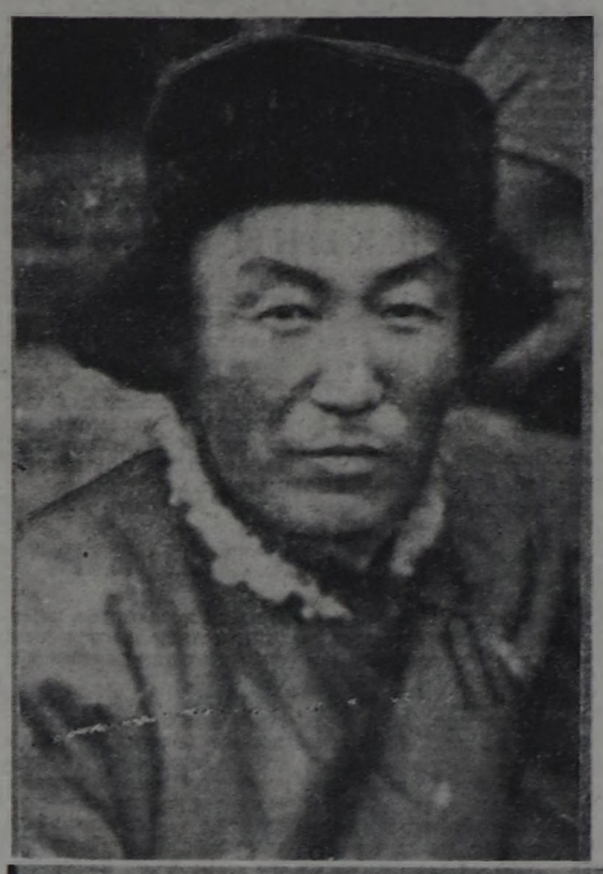

ЧУРУКТАРДА: үстүвде—Оюн Данчай. Адаанда—оон өг-бүлезинин чуруу. Оюн Данчай (он талазындан) эн биче уруу Сайзууну дискээнде олуртуп алган орары. Оон артында улуг оглу Хурбаа, кадайы Оюн Дижитмаа, авазының артында уруу Хандынмаа, чанында оглу Чагар-оол, солагай кыдыында дуңмазы Оюн Данзын олар.

Фотоларны Ондар ОХЕМЧИК чара хоолгалаан.

Комсомолдуң 70 чылынга

ЫРЫЛАР КОНКУРУЗУ

Ленинчи комсомолдуң 70 чыл ооңга турааскаткан аныяктар ырыларының конкурузу чарлаттынгандан бээр алган болган. Анаа бот-тывыңгыр болган профессионал композиторлар, шулукчулер денге киришкеннер. Каш ай үргүлчүлээн ол чогаадыкчы маргылдаанын түүнелеп эрткен хүннерде үнген.

Конкурска киришкен композитор бүрүү бир ыры акелгеn, ынчангаш комиссияга көөр ырыларының саны 18 болган. Моон ап көөрге, ырыларның эвээш болганы илдиг. Ол черде чеп, амты үеде ыры сөзү шилип алыр шулуктер номнары эвээш, солуниларга аныяктарга, комсомол амыдыралынга хамаарышкан шулуктер коңчуг ховар кеспүр. Ажыы-биле чугаалаарга, бистиң чогаалчыларывыстың аныяк-өскен-биле харылаазы суда, комсомолче кичээнгейни кошкан. Ийи-чаңгыс шулуктар таварышса-даа, шынары шоолуг эвес, азы аялга бижиниргүүр таварышкас болгуулар-дыр. Чогаалчыларывыстың мыыдыг четпестери композиторларының ажылдаарынга дыка шантыкты, ол биеге хомудадып турар.

Конкурсте экелгеn ол каш ырының чамдыызының темазы айыттынган айтырыг-га дүүшпес болган. Ынчалаа-даа оларны шуптузун жюри кежигүнүнери сайгарып көөр ужурга таварышкан. Ынчангаш жюри кежигүнүнериниң ажылы эвээш аартаан, үе-шаагы кевүдээн. Чогум композиторларывыстың хар-назыны база улгатkан болганындан, чамдык ырларның темазы конкурс негелделиниг шоолуг дүүшпес-даа болза, аныяктарны деткиири-биле, жюри кежигүнүнери оларны шаандыг черже киирер ужурга таварышкан. Ону өөренип көөру чугула.

Аныяктар ырыларының конкурузунуң бирги болгаш ийги черлерин уран чүүл училищезинин сургуулу Радомир Монгуштуң «Амыраажда» болган филармониянын артизи Айдын Мортай-оолдуң «Сыылыс» деп ырылары алган. Ленинчи комсомолдуң 70 чыл ооңун бүдүүзүнде бо аныяк композиторларга чогаадыкчы чеченнинниңнерни күзеп каап, бирги черни алган хоочун композитор Альберт Тановтуң дугайын бичии чугаалаарын орааладжып көрейн.

Ол—Кызылдың № 2 школазының ыры башкызы. Оон чогаатkан ырыларының «Чырык күзел» деп ному Тываның ыраажыларынга, хөгжүмчүдерге болгаш культура ажылдакчыларынга биллингир. Чоокку чылдарда эге класстарга ыры номнарын парлаарынга идепкейлиг киржип келгеn. Боду чүгле аялга чогаадырынга эвес, чеже ыры болгаш хөгжүм вентерединге идепкейлиг, профессияледдериниң область чөвүлелиниң агиткультбригадазы-биле бо-ла чоруп каар. Ынчалдыг чай чок хирезинде аялга чогаадырындан черге адырылбас, улам хей-аттыг ажылдап турар.

Ленинчи комсомолдуң 70 чыл ооңга турааскаткан конкурска Альберт Танов «Чаартыкчы салгал» деп ырызы-биле киришти. Жюри кежигүнүнери ук ырыны бүгү талаларындан сайгарып көргеn, конкурстуң бирги черни тыпсырын шиитпирээн. Оон мурнунда бо композитор Екатерина Тановااның «Алдар-аттыг комсомол» деп шулуунга аялга бижээн, ВЛКСМнинң 50 чыл ооңга турааскаткан ырылар конкурузунга үшкү черни алган турган. Оон бээр эрткен үе оон чогаадыкчы ажылының өскенин херечилеп турар.

Альберт Седип-оолович бо удаада журналист Чоолу Кара-Күскенниң «Чаартыкчы салгал» деп шулуунга аялганы бижээн. Ук ырының төрүттүнерин көргеn, оон баштайгы күүседикчизи болганым ооруңнуг. Композитор эрткен чылын ол-ла авторнуң «Долаана» деп шулуунга база эки аялганы чогаатkан, ол ыры республикага дореан-на тарай бергеn. Бо ийи ниинниң кады кылган өске-даа чогаадыкчы ажылдары бар, ыыдыг кады ажылдажыгланы деткиир аппар.

ВЛКСМ-ниң 70 чылынга турааскаткан конкурстуң эрткени бо, ынчалза-даа өске конкурстар база турар. Ынаргыы бичии школа назыны четпээн чаштарга ырылар конкурузун эрттирери чугула. Аргалыг болза, чылдың-на июнь бирде — уруглар камгалалының Бүгү-делегей хүнүнде ыыдыг конкурсту эрттирериң чуруумчуун көрзе! Улус өөредилиниң министерстволу, республиканың уруглар фонхузунуң баштаар черни оны өөренип көөр болза эки. Ынчалдыг болгаш өске-даа ыры конкурстары композиторларны-даа, шулукчулерниңде чогаадыкчы ажылын пынгыырадыр, оларның харысалгазын бедиидер, амыдыралды ыры-биле байыдар.

Батый КЕНЕШ.

Бот-тывыңгыр композитор, профессияледдериниң эвиледелдер аразының уран чүүл бажыңының директору.

ТАНЫЖЫҢАР: Барклай-де-Толли

1812 чылдың Ада-чурт дайынының маадырларының бирээзи, генерал-фельдмаршал Михаил Богданович Барклай-де-Толли дугайында эвес, а оон салгалының дугайында, тодаргайлаарга, Совет Армияның подполковниги, Челябинскиниң автомобиль инженерлериниң дээди шериг училищезиниң башкызы Олег Антоньевич Барклай-де-Толли-биле интервью.

— Олег Антоньевич, силерниң сураглар терелиңнере баштаткан орус шериглериниң Парижче киргениниңдеn бээр 175 чыл чедип турар-дыр. Россия ол тиилелге-биле Европа улустарынга Наполеонуң дарлалыңдан хосталыр арганы бергеn. Бо болуушкун түгле Россияның эвес, өскедаа чурттарының салым-чолунга улуг салдарлыг болган болгай.

— Михаил Богдановичниңи улуг ыыдыг болган: баштай аштырышкынга таварышкаш, оон соонда Парижке барып тиилелгениң демдээн салган.

— Ынчангы шериг министри, кол командылалды хоолга алган турган Барклай-де-Толли биле генерал Багратионуң аразынга чоруудаа үүнүп турган. Москва чоогунга келген дайынга шаап халдаашкынныг удурланышкын бээрин баштайгы-ва оваарымчалыг чоруудун турганынга армия-даа, иниитилел-даа таарыныйып турганын чажырбайн турган.

— Бистиң угувустун сүүгүнде мынчаар бижээн: «Шынчы болгаш ыыдамык чорук херек». Кыргын-ачамның ачазынга бо сестер дуттуп турган чадавас. 1807 чылда тулчуушкунга балыглаттырган соонда эмнедип чыткаш, ол ынча дээн: «Бир эвес мени кол командылакчы кылып каар болза, Наполеонбиле демисежир апарза, кол тулчуушкунну аткаарладып, ол ийги Полтаваны тыпкыжеге аткаарлап кээр ийик мен».

Наполеонуң хей саныг, эки белеткелиг, ыыырак чепсетлиг болгаш дуржулгалыг армиязы-биле эрте демисел орус армияны аштырышкынынга чедирип болур турган ийик. Ону канчап-даа турган камгалап алыр ужурлуг турган. Дайынның шерини ишкөөрлеп алыр тактиканы ол ынчангаш ажыглаан.

Оон стратегиязы ыыт эвеспе-даа турган дижик. Ынчаарга Кутузов чүге кол командылакчы апаргаn, дөмей-ле аткаарлап турганы? Филиге болган шериг чөвүделиниңе олар Москва чокта Россия өскүс, армия чокта камгалал чок артар деп чаңгыс аай бодаадыг турганнар.

— Олег Антоньевич, Сталиниң «Кутузов Барклай-де-Толлидеn ийи баш ажыг полководчу турган» деп бодалын силер чүү деп көрүп турар силер?

— Кижи бажы-биле саналар полководчу талантызын биле-бес-тир мен. Менээ Карл Маркс биле Фридрих Энгельстиң «Барклай-де-Толли» деп чүүдүнден одуруглар чоок: «Ол маргыш чок, Александрның дээре генералдарының бирээзи, болуун, чуткулдуг, шиитпирлиг болгаш утаалгыыр».

— Ынчан-даа, ам-даа сөөлгү үнелелди улуг үлешпейн турар. Теегу база оларның талазында. Ынчаарга силерниң угуңар кайыын тыыгаанын чугаалап көрүнерем.

— Бурунгу шотландта уккут бис XVII—XVIII иектер үеэниде бир Барклай-де-Толли шведтерниң, өскеэн орустарының талазынга демисежип турган. Мен теегүүү эвес, армия офицери кижи-дир мен. Ынчалда-даа тереддериниң дугайында дыннаан мен. Пифагорскиниң шериг госпиталының ординатор-эмчизи Иван Егорович Барклай-де-Толли дуэльге өлүрткен Лермонтовтуң мөчүзүн часкан.

Мээң ачам Пажес корпустуң доозукчузу, хаан армиязының подполковниги турган, революция соонда погоннарын уштуп октаап, Кызыл Шериглиг аная дайынчылыг кылдыр эки тура-биле киргеn. Актар-биле демиселге ыыгарааш, ол шак-биле шаннаткан. Хамаатты дайынындан Ада-чурттуң Улуг дайынынга чедир ачам НКВД органнарының хайгаараалынга дедиилекчи Улуг Хуралы 1921 чылдың август 13-те, Данчайның өскен-төрээн Межегейдеги ыраак эвесте кожазы Сут-Бажынга эртип турда, ол ынчан 28 харлыг ер турган. Кожазы суурга чарлаттынган чаа эрге-чагырганы ол ханыы-биле соңуургаn. Оон дугайында бүгү шиитны улустуң чугаазындан билип ап, баштайгы хүннерден эгелеп ону бүгү сагыш-сеткилден деткип, оон мандып, быжыгарынга ажыктыг бүгү түүлдерни дыннаңгыры-биле кылып турган.

Эң баштайгы бөлүк аныяк хувискаалчылар-биле кады Данчай Моолга нам сургуулун дооскан. 1923 чылда ТАРНың хүрээлениинге кежигүн болуп киргеn. Ол үеде ТАРның Сан намызының сайыдынга томуйлаткан. Анаа 1926 чылга чедир ажылдаан. Оон эгелээш-де ол ядыы-бүрү ажылдаржо деңшиттирип ажылдап чораан. Ол 1926-1927 чылдарда Тыва Арат Республиканың ССРЭ-ге бүрүн эргелиг төлөөзи (элчиниг)-даа болуп ажылдаан. Оон соонда ону 1927-1932 чылдарда ТАР-ның даштыкы херектер намызының сайыдынга томуйлаан. 1932-1934 чылдарда ол ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелиниң Даргазының бирги оралакчызы болгаш Күрүненин план комителиниң даргазы болу бергеn. 1934-1937 чылдарда ССРЭ биле ТАР-ның каттышкан акционерлиг банкызының директорунга, Тываның Күрүне банкызының баштайгы даргазынга томуйлаткан. Эң баштайгы алдын өртектиг акша билединге ол адын база салган. Ол акшаны ам түгле музейдеи көрүп болур. Моон ап көөрге, ону нам, чазак үргүлүү деңшиттип, эң харысалгалыг ажылдарга томуйлап, анаа идеген, бедик харысалгалыг ажылдарны дагыы турган.

Оюн Данчай 1933 чылдан эгелээш, ТАРН ТК-ның Политбюро кежигүнү, Улустуң Биче Хуралының кежигүнү (депутады) апарган. Ол дээрге анаа көргүскен канчаар-даа аажок улуг идегей-дир. Ол идегелди шыныдылар дээш Данчай бодуудан хамаарыр бүгү чүвени кылып, ажылынга долузу-биле бердингеn турган. Оон бир херечизи болаа, Тыва күрүненин капиталистиг эвес оруктап хөгжүүрүнге идепкейлиг киржилгеn болгаш анаа бодунуң хууда киргеn үдүт-хүүзү дээш ону 1936 чылда (ТАР-ның 15 чыл ооында) Республика орденибиле шаннаваны болур (Чазактың ол дээди хавыязын эдилээн баштайгыларның бирээзи ол болган).

Бо түүлдүң эгезинде Оюн Данчай судка олурган чондан ажы-төлүн керектап чоруур ыыт эдаанга турган. Хаан армиязының кижизи ак сеткилдин-биле кара дузалажыр деп дадагалаап турган.

Дайыңче ол улуг оглу Игорь-биле эки тура-биле чоруткан. Фронтудан Совет Армияның майору эргелиг ээн келгеn. А Игорь бистиң бурхыгнуустуң Бородино тулчуушкунунга берге байдалга таварышкаш, тиилел үнген черинин чоогунга өлүрткен.

— Михаил Богданович бет ыыт эдаанга өлүрткен дээр ийикпе...

— Ыыдыг, о маадырлыг чоруу өске талаында. Карл Маркс биле Фридрих Энгельстиң бадытkан турары-биле алырга, «ол тулчуушкунга... оң чаңгыны командылап турган Барклай болдунуң туружун салбаан болгаш аткаарлаваан... ынчангаш орус армияның аткаарлаашкынын дуглаан чаңгыс генерал ол болур, ол эвес болза, армия уязуткаттынар турган».

— Буруңгуларынар дугайында-даа чугаалап турардыр силер. Бодунарның армия-биле харылаазаарны чугаалап көрүнерем.

— Анаа-ла. Менээ база мээң улуг акым Всеволодту Бородино тулчуушкунунуң 150 чылыңче чаваан. Юбилейге бистиң-биле кады Кутузовтуң, Дохтуровтуң, Давыдовтуң болгаш Ада-чурт дайынының өске-даа маадырларының тереддери келгеn. Олар менээ шериг мергежилин шилип алырын сүмелээннер. Кутузовтуң салгалы болур Наталья Михайловна Хитрово аажок ону деткип турган.

Орус болгаш Совет армиялың дайынчы чаңчылдарын салгалдар уламчылап турар. Бистиң училищеде безин төлептиг оолдар арбын. Афганистанга албан эрттиргеn курсант Сергей Клочков, алдарлыг чюрбе алды панфиловчуларының политругу Клочковтуң угуудан үнген. Эрткен болгаш амгы үе харылаашкак, чүгле торел талазы-биле эвес. Лермонтовтуң «Москва артызыста эвеспе» деп сөстерге Клочковтуу-биле үнмет эвеспе. Кайы-даа байдалда Төрээн чуртка ыыак болуру, анаа сөөлгү тынышка чедир ыыны болуру.

ШЫДЫРААГА ДЕЛЕГЕЙ КУБОГУ

Шыдыраа теогузунде бир дугаар болуп эртип турар делегей кубогу «оруунун» чартык кезиин эрте берген. Чер бембүрээзинің эң шыырак дээн гроссмейстерлериниң бо чаа маргылдаазында планнаттынган алды ужуражылгазының үш дугааргызы Рейкьявикке мырай чаа доозулган. Бо маргылдааны ийи чыл дургузунда — 1988 болгаш 1989 чылдарда ойнап доозар кылдыр көрген. Ында киржип турар 25 шыдыраачы ийи чыл дургузунда дөрт маргылдаага киржир эргелиг. А ийиги түүнелди киржикчиниң эң эки көргүзүүлүг болганы үш ужуражылгазын барымдаалап тускай принцип ёзугаар үндүрер.

Кижи бүрүзү-биле ойнаар система ёзугаар анаа 18 шыдыраачы киришкен. Тиилекчи Гарри Каспаров «ойнаа» 11 санны, а кубогуң принципиин ёзугаар 10,5 санны алган. Чүге? Чүге дээрге делегей кубогу дээш эвес, а төлдүн өөн кылдыр Исландияны төлөөлеп ойнаан Маргейр Петурссон-биле ойнаат, оон хайыын болган саныын казып октаптар. Ыыдыг чуруп өске шыдыраачыларның шуптузунга хамаарыр. Ыыдыгда болза, делегей чемпионунуң он түүнелинге 17 сан — хүндүлүг шаннал дээш демисежип турааларының эң сөөлгү чер ээлээн кижизин эгелеп санаан (ыыдыг база-ла Петурссонну киирбейн баргаn) саны немей салдынган. Ынчангаш ийиги сан 27,5 болган.

Гроссмейстерлерни маргылдаага киришkениниң түүнелдерин (ыыдыг ылгал чүгле киржикчилериниң санында болган спортчу түүнелиниде) делегей кубогу дээш маргылдаанын арткан оюнларына база шак мынчаар үндүрер.

Бо узун хуусаалыг маргылдаада амдыгында кым мурнан турарыл? Александр Белявский. Шынап-ла, ыыдыг. Ол эрткен үш маргылдаанын чаңгызынга-даа тиилекчи болбаза-даа, өскелерни мурнай берген. Оон саны—60,5. Мону анаа-ла сан-биле салчаалы-биле баяр деп адап турар. Львов чуртту гроссмейстер бо сезонунуң үш маргылдаазынга киржип каапкан. База-ла үш маргылдаага киришkен Джонатан Спилман (Великобритания) —51,5, Ульф Андерссон (Швеция) — 50,5, Андрей Соколов (ССРЭ) —48, Ян Тимман (Голландия) — 36,5 баллдарлыг.

Гроссмейстерлериниң хей кезиин амдыгында чүгле ийи маргылдаага киришкен болуп турар. Олардан эң эки көргүзүгү Гарри Каспаров чедип алган. Оон көргүзүү — 56,5 балл. Ийиги черде — Анатолий Карпов. Ол делегей чемпионунга 2 балл четпес.

Ийи маргылдаа соонда Джон Нанн (Великобритания)— 45, Яан Эльвест—45, Михаил Таль—41 баллдыг. Оон улаштыр Любомир Любоевич (Югославия) — 38,5, Бовис Спасский (Франция)—3, Лайош Портиш—30,5, Дьюла Саке—30, Золтан Рибли (шуптузунга —Венгрия)—29,5 баллдарлыг кылдыр чоруй баргаn.

Брюссельге эрткен маргылдаага Карпов, Бельфор (Франция) болгаш Рейкьявикке болган маргылдааларга Каспаров киирлеп үнген. Ам шыдыраачыларны Барселонага келир чылдың апрельде, Роттердамга июньда, Шелефтеога август айда болур маргылдаалар мапан турар.

Делегей кубогу дээш шыдыраага маргылдаа келир чылын эгелээр. Ынчалза-даа шыдыраа маргылдааларынга улуг уяктеп болбас. Чоокку хүннерниң эң кол болуушкуну болза, Салоники дээр грек хоорайга ноябрь 12-де ажыттынар эзлчегиг бүгү делегей Олимпиадазы аная.

В. БАБКИН.
СЭТА-ның корр.

ЧОЛААЧЫЛАР МАРГЫЛДААЗЫ

ДОСААФ обкомунуң болгаш КАИ-ниң организаставаны Автомобиль транспортунуң ажылдакчыларының хүнүнге турааскаткан маргылдаазы аныяктар сесерлиниңнің чоогунга эрттиргеn. Анаа сес команда киришkеn.

Маргылдааның киржикчилери ВАЗ—2105, ГАЗ—24, ЗИЛ—130 автомобильдерни башкарып, кара боолаар ужурлуг.

Команда ийи-биле бирги черни Кызылдың пассажирлер АТБ-зиниң командазы, ийигизин автоорук техникумунуң, ушкуузун «Агроуледтпуртранстың» № 1 АТБ-зиниң командазы эзлээн. ВАЗ—2105 автомобильни башкарарынга биргизин С. Катюбаев, ийиги черни КАИ ажылдакчызы В. Кучеров, ГАЗ—24 маркага биргизин пассажирлер АТБ-зиниң чолаачызы В. Никифоров, ийигизин АТБ—1-ниң чолаачызы А. Стяжкин, ЗИЛ—130 маркалыг машинаны башкарырынга бирги черни А. Кулаков — автоорук техникумундан, ийиги черни АТБ—1-ниң чолаачызы С. Кожаков олар ап, бедик мергежилдиг көргүскеннер.

Районнардан чүгле Эрзин районуң төлээзи, чолаачы В. Аяк-оол маргылдаага идепкейлиг киржип, «Тиилелгеже чүткүл» деп тускай шаналды чаалап алган.

Юрий ЮША.

ИХМ-НИҢ ПАРЛААЛГА БӨЛҮҮ ДЫННАДЫП ТУР

Күрүненин болгаш хамаатыларның өнчүзүн оорлаар чорук-биле демисел дугайында айтырыгларга 1988 чылдың ноябрь 2-де эртенгинин 9 шактан дүштекинин 1 шакка чедир Тыва АССР-ниң иштики херектер министриниң оралакчызы А. В. Цветков, Тыва АССР-ниң ИХМ-ниң истелге килдизинин начальниги Ш. М. Шойжуу, социалистиг өнчүхереңгини оорлаар чорук-биле демисел килдизинин начальнигинің оралакчызы С. С.-Б. Монгуш, ИХМ-ниң Кызыл хоорайның иштики херектер килдизинин начальнигинің оралакчызы В. Г. Карачецев олар харылаар.

Айтырыгларны даараазында телефоннар дамчыштыр салып болур. Кызыл хоорайның чурттакчылары 92-2-81, 2-41-17, хоорай даштындан — 2-25-13.

* * *

Кызыл районуң иштики херектер килдизи «Шамбалыг» совхозтуң малчын тураандан ис чок читкеn өг-бүлеени дилеп турар. Кымна, рыл дизе: Кайгал-оол Өлчейович Монгуш. Барыын-Хемчик районуң Кызыл-Тайгага 1951 чылда төрүттүнгеn. «Шамбалыг» совхозка малчынап турган. Оон кадайы Раиса Мичирековна Ооржак, Барыын-Хемчик районуң Хөнделенге 1951 чылда төрүттүнгеn. Уруу Роза Ооржак, 1985 чылда төрүттүнгеn. Оглу Аржаан Монгуш, 1987 чылда төрүттүнгеn.

1988 чылдың октябрь 5-те кежээкинин 7-8 шак үезинде маркаазы тодаратты ыыпаан ак азы куу өөнүт машинага олуртуп алган, биллинмес кижилер бир черже сөөртүп аппаргаn.

Бо өг-бүлеге хамаарыштыр дыннаан, көргеn-билгеn чүүдерни ИХМ-ниң дежурныйынга 2-26-61, Кызыл хоорайның иштики херектер килдизинин дежурныйынга 51-1-44 дугаардыг телефон-биле дүргеn дамчыдарын хамаатылардан Тыва АССР-ниң ИХМ дилеп тур.

* * *

Шагдаалар Александр Семенов, Кызыл-оол Херел октябрь 20-де Калинин кудумчуузунга патрульдап чорда, 22 дугаардыг бажыңның бир дугаар кезиңдиги сонгазында бөлүк кижилер оларга сезинчиг кыдыр коолгеn. Ол дугайында шагдаалар хоорайның иштики херектер килдизинин оперативтиг кезээнче дыннаткан. 87 дугаардыг бажыңның кужазынга мак чечектеn кандым хайындырын турган бөлүк аныяк кижилер туттургаn. Оларны тудуп ап турган, наркотиктерни база шагдаалар тыпкан.

Бо херекте хамаарыштыр истелге эгелээн.

* * *

Тыва АССР-ниң ИХМ алимент төлевес, күрүнеге өрелиг чаштының чорун турар хамаатыларны база дилеп турар.

Алимент төлээриниңеn чаштының турарлар: Бай-Тайга районуң Бай-Тал суурга 1960 чылда төрүттүнгеn Эрес, оол Калбакович Салчак, Бии-Хем районуң Хадын суурга 1938 чылда төрүттүнгеn Байыр Лайдапович Тиимей, Бии-Хем районуң Тарлаг суурга 1958 чылда төрүттүнгеn Анатолий Семёнович Тугжу, Абакан хоорайга 1940 чылда төрүттүнгеn Геннадий Афанасьевич Лялин, Туран хоорайга 1952 чылда төрүттүнгеn Виктор Андреевич Казанцев, Красноярск крайының Верхне-Усинскиге 1942 чылда төрүттүнгеn Зоя Ильинична Богатова, Чөөн-Хемчик районуң Чыргакыга 1965 чылда төрүттүнгеn Омак Семенович Монгуш, Тес-Хем районуң Берт-Дагга 1942 чылда төрүттүнгеn Борис Ажылчынович Сырат, Барыын-Хемчик районуң Дөн-Терезиниге 1955 чылда төрүттүнгеn Александр Салчакович Самбу.

Күрүнеге өрелиглер: Красноярск крайының Енисейскиге 1952 чылда төрүттүнгеn Анатолий Комбуевич Сат, Челябинскиге 1952 чылда төрүттүнгеn Юрий Михайлович Шумков, 1949 чылда төрүттүнгеn Нурдалит Мадирович Нарымбаев, 1931 чылда төрүттүнгеn Константин Михайлович Москаленко, 1955 чылда төрүттүнгеn Дарья Очурович Сарыглар, Каа-Хем районуң Бурен-Хемге 1960 чылда төрүттүнгеn Александр Сергович Салчак.

Үстүнде ады үнгеn кижилериң дугайында ИХМ-ниң органнарынга дыннадырын дилеп тур.

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

ПРАГА. 1989 чылдың январь 1-ден эгелээш Чехословакиниң кодээ ажыл-агыйының ажыл-ишчилери чаа байдалга ажыдап эгелээрдер. Ооң кол утказы бүдүрүлге чорудулгазың механизастаарының күсели-биле кодээге ажылчын күжүн бүгү хемчеглер-биле камнап алыры болур. Кооперативтерниң болгаш күрүне ажыл-агыйларының ажыл телевириниң фондузунга 50 хуу чедир үндүрүгү тургузар. Ол чорук кодээ ажыл-агый продукциязының болгаш мал ажыл-агыйының продукциязын бүдүрериге күш-ажылдың эн эвзеш чаргалдарын үндүреринің оруктарын тыварынче албалап турар. Ажыл-агыйны башкарарының чаа чуруму бот-акшаланмышкының болгаш бот-орулга-чарылганың шынгыы сагыдга-чурумунуң үезинде ооң хөгжүлдезин чүгле дүргедириг эвес, харын-даа бүдүрүп үндүрүп турар продукцияның шынарын бедидерин негеп турар.

СОФИЯ. Энергия хандырылгазының байдалын сайгарып көргеш, Софияның улус чөвүдели болгар найысылалдың чурттакчы чонунуң чаагай чорунга салдар чедирбейн, электроэнергия хереглелин кызыгаарлаар деп шинтирлээн.

Ноябрь 1-ден апрель 30-ге чедир болгар найысылалдың община бүрүзүнге тургускан график ёзугаар электроэнергия хереглээриниң бот-таарыштынылгазының шагы деп адаан үеин тургузар. Ындыг «шак» чүгле үш 18 шактан 21 шакка чедир. Ол үе иштинде общинада амыдыраа чепсек-дерекселдериниң болгаш чырылар приборларының электри четкизинге кошкан иштин күчүзү шынгыызы-биле чижеглеттиниң тургустунган турар. Чүгле дыштанылга болгаш байырлал хүннеринде ону өскертип болур. Шинтпирниң күүселдезин хынаарын Адаччурт фронтутунуң общиналар болгаш кварталдар чөвүделдеринге онаагаан.

БЕЛГРАД. Экономиктиг Дузалажылга Чөвүделин кады ажыллажылга дугайында дугуржулгалар ол организацияның дорт кежигүннери болбайн турар эвес каш курунелер-биле хөлбаштырып турар. Ынчалза-даа болдуун деннелиниң талазы-биле ЭДЧ болгаш ЮСФР-ниң аразында дугуржулга ЭДЧ-ниң ажыл-чорудулгалының практиказында кеску черни эзлеп турар деп, ЭДЧ-ниң секретары Вячеслав Сычев аңаа болган парлалга конференциязында медегээн. ЭДЧ болгаш ЮСФР-ниң кады ажылдажылгазын калбартырылга, хамыктың мурнунда ооң специализация болгаш кооперация ышкаш, ындыг дээди хевирлерин хөгжүдеринге курлавырлар эгээртиннмес. ЭДЧ кежигүннери чурттар Югославия-биле экономика-даа талазы биле, бүгү чурттарга ажык, деп байдалдарны, деп эргелиг болган кайызынга-даа ажыктыг чоруктун принциптерин хандырып турар эртем-техниктиг дешилгениң комплекстиг программазын боттандырып чорударынга-даа сонуургалдыг.

ХАРЫЛЗААЛАРНЫ ХӨГЖҮДЕР

МАНИЛА. Совет Ыраккы Чөөн чук-биле садыг-экономиктиг харылзаалары хөгжүдерин Филиппины сенатор, даштыкы херектер талазы-биле сенат комиссиязының даргазы Летисия Шахани саналдаан. Конгресске чүве чугаалап тура, чоокта чаа Владивостокка «Азия-Оожум океан региону: чугаалажылышкыннар, тайбың болган кады ажылдажылга» деп ужуражыышкын үезинде Совет Эвилелиниң Чер бөмбүрезиниң ол иезоонге тодаргаи боттуг политиканы чорудун чурарынга бүзүрээн мен деп, ол онзалап демдеглээн.

Совет Ыраккы Чөөн чук болгаш Сибирь бойдус курдавырлары-биле байлак болгаш экономика талазы-биле улуг күчүлүг. Ооң аңгыда девискээр талазы-биле ол районнар Филиппиниядан ырак эвес. Ынчангаш даштыкы экономиктиг харылзаалары хөгжүдеринге бистин улуг сонуургалдыывысты барымдаалап турган. Филиппиниың хереглиттен болуктеринге Совет Эвилелиниң ол районнары-биле садыг болгаш экономиктиг харылзаларны хөгжүдерин конгуг ажыктыг болуп турар деп, Шахани саналап турар.

(СЭТА).

ХАМЧЫК ААРЫ

ДЕЛИ. (СЭТА). Ай бурунгаар Индияның Уттар-Прадеш штадының чөөн районнарынга эгелиен энцефалитти хамчык аарыы ам чүс-чүс кодээ суурларда иеттерей берген. Чүгле күрүне эмнелгелериге ол аңыылдыг аарыгдан 1100 хире кижи өлгеи. Непал-биле кыызгаарлашкан ол штаттың алды округунда ол аарыгдан бо чылдың 3-тен 5 муң чедир чурттакчылар хораан. Чүс-чүс кижилер инвалидтер болуп арткан.

Ол черниң өрге-чагыргаларының санаа турары-биле алырга, ан чорутқан хемчеглериң ачызында аарыгның улам ыдай иеттерээрин болдурбайн барган болгаш энцефалит-биле аарыры эвзежей берген.

Сальвадорда душкуурлуг байдал ам-даа хевээр. Хосе Наполеон Дуартениң ёзуруму АКШ-тың детинмчезинге даанмышаан болдунуң чонунга удур хам төгүүшкүүнүг хамаатты дайының уламчылап турар. Ол дайынга 70 муң кижи өлгеи. «Өлүм эскадрону» дээр фашист дайынзырактар соолгу үеде база матап идеологиижий берген. Оларның кол сорулгазы—ёзуруумнуң политиктиг удурланыкчыларын узутқан чок ылыры.

ЧУРУКТА: өлүрткен кижилер.

СЭТА-ның фотохрониказы.

УЛУГ САЛЫЫШКЫНЫ ДЭЭШ

ВЕНА. (СЭТА). Венада ССРЭ-ниң элчин черинге байырлыг байдалга Александр Сергеевич Пушкиниң медалын профессор Лизе Шолерге тывыскан. Ол шанналды аңаа орус дыл болгаш литератураның башкыларының делегей ассоциациязының шинтпирлиг-биле орус дылды Австрияга нептередириниң хөрээнге улуг салыышкыны дээш тывыскан. Лизе Шолер австрийжилерге «Орус дылды—бүгүдеге» деп телеламчыдылга аайы-биле билдингир апарган. Ол дамчыдылганы воскресенье санында-ла чорудун турар. Пушкиниң, Толстойнуң, Тургеневтиң, Достоевскийниң чугаалап чорааны болгаш амгы үеде «перестройка» болгаш «гласность» деп сөстерни чугаалап турар улуг улустуң дылын өөренири улустар аразынга найыралды, тайбыңны быжыглаарынга арганы берип, культураның үнелиг түүлдери-биле бот боттарын байлакшыдарынга дузалап турар деп, шанналды хүлээп ан тура, ол онзалап демдеглээн.

ДОПЧУ МЕДЭЭЛЕР

ВАШИНГТОН. Дэвис-Монтанда (Аризона штат) АКШ-тың шериг-агаар базазында чалгынныг америк ракеталарны узутқан эгелээн. Ортумак ыракшыллыг ол ракеталарны ортумак болгаш ооң биче ыракшыллыг ракеталарны чок кылыр талазы-биле совет-америк керээ ёзугаар узутқан турар.

Пентагонуң телээлекчиин Дэн Говардтың медеглеп турары-биле алырга, ракеталарны узуткаары 48 шак иштинде узуктел чок операциязының үезинде болур. Ракеталарның корпустарын дүргаар тускай хирээлер-биле чара хирээлептер. Ракеталарны болгаш оларны салып үндүрер херекледдерни узуткаарын көргүзүп турда, совет экспертте рнин болуу киришкен.

БОННН. СЭТА-ның тускай корреспондентизи Владимир Смеловтуң дамчыдып турары болза: узуткан турар ядролуг ракеталарны чаа ракеталар-биле солуп, ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталарны чок кылыр талазы-биле совет-америк керээниң «орнун катап тургузарының» планнарын ГФР-ниң камгалал министерствозунда болган кылып турар. Барын герман телевидениениң «Панорама» дээр политиктиг дамчыдылгазындан ол илереп турар. Ол программада Боннуң шериг ведомствозунда ажылдап кылган чажыт документнии айтып турар.

Далайга болгаш агаарга тургузар чалгынныг ракеталар-биле кады НАТО-нуң чепсектиг күштерин дайынчы самолёттарга тургузар «агаар—чер» класстың ракеталары-биле чепсеглээриниң дугайында чугаа болуп турар. Шериг кижилериң бодап турары-биле алырга, олар амгы үеде ортумак болгаш ооң биче ыракшылдыг ракеталар талазы-биле керээ ёзугаар узуткан турар «Першинг-2» ракеталарны солуур ужурлуг.

УЛУГ КАЖАРЛАЛ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). «Конституция талазы-биле кончуг улуг кажарлал» деп Мурнуу-Африка Республикага эрге-чагыргаларның чорутқан муниципиалдыг сонгулдаларын Африкан чаңгыс эп организациязы адаан. Чурттуң мурнунда турун турар айтырыгларны шинтпирлевейн, сонгулдалар апартеид системаның меңгежилериниң баа бир оралдажылышкының болган деп, ол организацияның секретариадының ыныа парлап үндүрген медеглелинде айтып турар.

ХАМЧЫК ААРЫ

АДДИС-АБЕБА. (СЭТА). Эфиопия болгаш Кубаның аразында экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылга дугайында протоколга ат салган. Ону 1988-1990 чылдарда үеде чаргаа болгаш Эфиопияже 360 куба специалистерни чорудары ында баш удур көрүүнгеи. Олар Чөөн Африкада эң улуг күрүнеге кадык камгалалы, кодээ ажыл-агыйны, өөредилгени хөгжүдеринге дуза көргүзүүлер. Ол-ла үе иштинде үлетвур, кодээ ажыл-агый болгаш тудуг талазы-биле оң төлевилелди боттандырып чорударынга белеткеп эгелээр. Протоколга экономиктиг болгаш эртем-техниктиг кады ажылдажылга талазы-биле ийи талалыг комиссиянның 7-ги сессиязының түүнелин ёзугаар ат салган. Комиссияның даргазында сессиязы Гаванага болур.

ТЕЛЕВИДЕНИЕ

Понедельник

ОКТЯБРЬ 31
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30—«120 минута». 8.35 — Бут бөмбүүнүң допчулады. 9.05 — «Ур удээшкиннер». Уран-чечен фильм. 10.40 — Медээлер. 10.50 — 11.40 — Концерт. 15.30 — Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Улусчу музыканың «Флуераш» оркестриниң киржилгеи-биле музыкалыг программа. 16.35 — Хөглүг старттар. 17.20 — Бистин садывыс. 17.50 —«Атмариниң дожкарилери». 18.05 — XIX партконференцияның угланышкыны-биле. «Архимедтің быразы». Биче механизацияды нептередир талазы-биле Полтава төвүнүң ажылының дугайында. 18.35 —Бут бөмбүүнүң допчулады. 19.05—«Ядролуг политиканда тайбың чазыдлыышкын». Ядролуг чазыдлыышкынныр контрольдаар талазы-биле совет-америк шнелле дугайында. 19.30 — Поэзия минуталары. 19.35 —Москваның «Современник» театрының «Эшелон» деп фильм-шинилиниң баштайгы көргүзүү. Автор — М.Рощин. 21.00 —«Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40 —Концерт. 22.35— Бөгүн делегейде. 22.45 —23.25 —«Телекөрүкчүнүң спутниги»

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00—Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — Теогу. 8 класс. «Коммунистиг партияның Манифезинин» теогузунг ужур-дузазы. 9.05 —Италия дыл. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Информатиканың болгаш саналга техниказының үндезиниери. Алгоритмиң дос-дөрөвалашкак тургузуу. Дузалал алгоритмнер. 10.35; 11.40 — Биология. 6 класс. Үнүштер селекциязы. 10.55 — «Кадыкшыл». Эртем-тайылбырлыг фильм. 12.00 — Кыска хемчээлдиг уран-чечен телефильмнер. «Улуг-хүнде селгүүстөөшкиннер». «Шешекчи»; «Ачай» 13.15 — Фильм-концерт. 14.00 — Медээлер. 14.10 —15.25—«Хоорай хүлээп алган». Уран-чечен фильм. 18.05—Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Док. фильмнер программазы. 19.15 — «Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Партийжи амыдырал: отчёттар болгаш сонгулдалар. «Хүн айтырыгларынга». 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Док. фильм. 20.35—Концерт. 21.00—«Ye». 21.30 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.40—Телефильм. «Шуптуларны чалап тур». 22.00— 00.55 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Арарат»—«Динамо» (Киев). «Зенит» — «Днепр».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05— Медээлер. 18.15 — Док. фильм. 18.45 — Даштыкы фильм экраны. «Пятница — дыштанар хүн эвес» (ЧССР). 20.00— 20.15—«Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Вторник

НОЯБРЬ 1
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35— Хөглүг старттар. 9.20 —М. Рощин — «Эшелон». Фильм-шин. Чапсарда — Медээлер. 11.50 —12.35— Концерт. 15.30 —Медээлер. 15.40— Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50— Казаньның күрүне университетиниң нинти ыры капеллазы ырлаар. 16.20 — «Арванастың перспективазы». Кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинин бот-орулга-чарылгаже болгаш эргелеп башкарылганы чаа хевириниче шилчиниииң дугайында. 16.30 — Уругларга фильм. «Сонгу полюста акробат». 17.50— Күрүнеиин Шостакович аттыг квартедн ойнаар. 18.00 —XIX партконференциянын угланышкынынбиле. Отчёттар болгаш сонгулдалар. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — Мультфильм. 19.15 — Камера делегейже көрүп тур. 20.45 — «Крупникиниң музыкантылары» деп аас чогаал ансамблиниң концерти. 21.00— «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Т. Абуладзениң фильмнери экранда. «Буруузунуушкун». Уран-чечен фильм. 00.10— 00.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35— Бистин садывыс. 9.05 — Француз дыл. 9.35 — Экономиктиг билиглер үндезиниери. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Техника эстетиказы. 10.35; 11.35— Теогу. 6 класс. Ортаакы чүс чыл хоорайы. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Платина—дыштанар хүн эвес». Уран-чечен фильм. 13.20— Музыкалыг программа. 14.00 — Медээлер. 14.10— «Дилим чорук». 5-ки сериязы. 15.20—15.50 — Спорт ареназы. Телефильмнер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Өөр чер ындында түү барыл?». Уран-чечен фильм. 19.05—«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Совет эрге-чагырга—чонунуң эрге-чагыргазы». «Кедээде сонгал айтырыгларын». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «...Ол алды харга чедир болгаш ооң улуг иезы». 21.00— «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Т. Абуладзениң фильмнери экранда. «Буруузунуушкун». Уран-чечен фильм. 00.10— 00.25 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35— Бистин садывыс. 9.05 — Француз дыл. 9.35 — Экономиктиг билиглер үндезиниери. 10.05 —ОПТУ сургуулдарынга. Эстетиктиг кижизидилге. Техника эстетиказы. 10.35; 11.35— Теогу. 6 класс. Ортаакы чүс чыл хоорайы. 11.05 — Француз дыл. 12.05 — «Платина—дыштанар хүн эвес». Уран-чечен фильм. 13.20— Музыкалыг программа. 14.00 — Медээлер. 14.10— «Дилим чорук». 5-ки сериязы. 15.20—15.50 — Спорт ареназы. Телефильмнер. 18.00 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Өөр чер ындында түү барыл?». Уран-чечен фильм. 19.05—«Азия төвү». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Совет эрге-чагырга—чонунуң эрге-чагыргазы». «Кедээде сонгал айтырыгларын». 19.45 — Медээлер. 19.55—Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15— «Бүгүдеге болгаш кижи бүрүзүнге». 20.45 — Концерт. 21.00— «Ye». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— 23.10 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Дөөр тиниге болчаг». Уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 —Медээлер. 18.15 — «Кедээниң шагы». 19.15 — «Музыкалыг киоск». 19.45 — Реклама. 19.50— «Ыраккы Чөөн чук». Киножурнал. 20.00 — 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Четверг

НОЯБРЬ 3
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35 — А. Зурабов —«Камонуң чугаазы». 1-ги сериязы. 9.45 — «Черниң уруглары чүүнүң дугайында ырлажыр турарыл». Зелена Гура хоорайга уруглар ырларының фестивалы. 10.45 — Медээлер. 10.55— «Дириг амытаннар ораныда». 11.55—12.10 — «Атмариниң ложкарилери». 15.30 — Медээлер. 15.40 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.50— Док. фильмнин баштайгы көргүзүү. 16.10— «Музыка шыжамыры». Г. Свиридов. Концерт. 16.45— Телефильм. 17.15— «...Ол алды харга чедир болгаш ооң улуг иезы». 18.00— XIX партконференцияның угланышкыны-биле. Отчёттар болгаш сонгулдалар. 18.45— Бөгүн делегейде. 19.05 —«Кижи болгаш хоойлу». ССРЭ Прокуратуразының хамаатыларын хомудалдары болгаш билдиришкиннери-биле ажылдап турарының дугайында. 19.35 — «Камонуң чугаазы». 2-ги сериязы. 21.00— «Ye». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— «Ыры-88». 23.30 — 23.45 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00— Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.45— Бистиң долгандыр турар бойдус. Бистиң октябрьтар деп адаар. 8.55— Эртем-тайылбырлыг фильм. 9.10— Испан дыл. 10.05 — ОПТУ сургуулдарынга. Нинти биология. Салган алырының хромосомнуг теориязы. 10.35; 11.35— Биология. 7 класс. Ымыраа-соок чокта чурттарга бооп болур бе? 11.05— Испан дыл. 12.05— «Дөөр тиниге болчаг». Уран-чечен фильм. 13.30 — «Улуг кижилер болгаш уруглар». Телефильмнер. 14.10— Медээлер. 14.20—«Дилим чорук». 7-ги сериязы. 15.25 — 16.35— А. Розенбаум ырлаар. 18.00— Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.10 — «Өөр чер ындында түү барыл». Уран-чечен фильм. 2-ги сериязы. 19.15 — «Тыва чер-дер». Үндүрүлгеде: Медээлер. «Октябрьның тугунун адаа-биле». 19.45—Медээлер. 19.55— Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 —П. И. Чайковский аттыг делегей конкурузунуң лауреаттары. Н. Трудль. 21.00— «Ye». 21.35— Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45— Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Эдлеитиг хорутдаттырган кижи». Уран-чечен фильм. 23.15— 00.15 — В. Випокур кежээже чалап тур».

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.00— Медээлер. 18.10— Кино болгаш көрүкчү. «Буруузунуушкун» деп уран-чечен фильмни сайгарып чугаалажыры. 19.10— «Вьетнам. Улу чылы». Телефильм. 20.00— 20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!».

Пятница

НОЯБРЬ 4
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30— «120 минута». 8.35— А. Зурабов. «Камонуң чугаазы». Фильм-шин. 2-ги сериязы. 10.00 — Бурятияның күрүнеиин «Байкал» деп ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 10.45 — Медээлер. 10.55 — «Кижи болгаш хоойлу». 11.25— 12.10— Док. фильмнер. 15.30— Медээлер. 15.45 — Эде тургустунуушкун прожектору. 15.55— Теогуның арынгары. «Вопросы истории» журналдың редколлегиязы-биле ужуражышкын. 16.25 — «Рибинушка» ыры ансамблиниң концерти. 16.40 — «Чүүдеи болгаш чүге». 17.10. — «Кижи. Чер. Октаргай». 18.10 — Экономиктиг билиглер үндезиниери. «Агро» тележурнал. 18.45 — Бөгүн делегейде. 19.05 — «Ак бажынга кым саадаптарыл». АКШ-та сонгулда мурнуунуң кампаниязының дугайында. 19.35 — «Камонуң чугаазы». Фильм-шин. 3-ки сериязы. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — «Аңшлаг! Аңшлаг!». 22.55 — «Киржикчидер». Аныяктарын телепрограммаларының болгаш фильмнериниң Бүгү-эвилел фестивалының дугайында. 23.40—23.55 — Бөгүн делегейде.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.15 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 8.35; 9.35 — А. С. Пушкин. «Салтан хаан дугайында тоолу». 4 класс. 9.05 — Англи дыл. 10.05 — Компьютер-биле чугаа. 10.50 — Англи дыл. 11.20 — Совет уран чуруулга. П. Д. Корин. 12.05 — «Эдлеитиг хорутаттырган кижи». Уран-чечен фильм. 13.35 — Фильм-концерт. 14.20 — Медээлер. 14.40 — «Амыдырал шугуму». 1-ги сериязы. 15.45—16.10 — К. Георгиадн ырлаар. 18.05 — Медээлер.

КЫЗЫЛДАН

18.15 — Уругларга фильм. 18.35 — «Улусчу чогаадылганың III Бүгү-эвилел фестивалы чоруп тур». Улустуң музыка хөгжүм херекледдериниң республика көрүдеконкурузунуң дугайында. 19.15 — «Азия төвү». Улут Октябрьның 71 чыл оюнга тураскаатканы программа. 19.45 — Медээлер. 19.55 — Чарлалдар.

МОСКВАДАН

20.00 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.15 — Фигурлуг чүнгулаашкын. «Московские новости» солуунуң шаналы дээш делегей маргыдаалы. Хостут программа. 21.00 — «Ye». 21.35 — Эде тургустунуушкун прожектору. 21.45 — Мультфильмнер. 22.05 — Концерт. 22.25—01.00 — Бут бөмбүү. ССРЭ чемпионады. «Локомотив» — «Днепр». «Динамо» (Киев) — «Динамо» (Москва).

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

18.05 — Медээлер. 18.15 — Телефильм. 18.25 — «Шөө бөрүлерге кажыа». Уран-чечен фильм. 19.45 — Бистс студиялы. К. Дебюсси. Концерт. 20.00—20.15 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». «Хөглүг гном».

Суббота

НОЯБРЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 — «120 минута». 8.35 — А. Зурабов. «Камонуң чугаазы». Фильм-шин. 3-ки сериязы. 10.00 — «Үеженниң портреди». Телефильмнер. 10.40 — Улусчу ыдыгалар. 10.55 — «Чаңгыс талаже билет». Кыска хемчээлдиг уран-чечен фильм. 11.25 — Совет балеттиң арыннары. 12.50 — «Экспромт». Телефильм. 13.05 — Бөгүн делегейде 13.25 — «Өөрүшкү дээрге ыры-дыр». Фильм-концерт. 14.15 — «Сестүн күжүн билир мен...» (Вл. Маяковский дугайында). 15.40 — Концерт. 16.20 — «Бис-биле кады, бис ыштап, бистен дээре кыыл». 17.20 — Тоол аалдан келген. «9-ку оглумдан корт, дайзын». 18.45 — Киноафиша. 19.45 — Мультфильм. 20.05 — «Майның эртенги». Алтайга тургустунган тараачын коммунаның теогузунуң дугайында док. фильм. 20.45 — ССРЭ-ниң күрүнеиин үлегерлиг орус улустуң иинти ырының түүселдезинде революсчу ырлар. 20.55—01.00 — Октябрьның социалистиг Улуг революциязының 71 чыл оюнга тураскаатканы байырлыг хурал. Байырлыг концерт. Кремльдиң Съездилер ордузундан дамчыдылга. Чапсарда — «Ye».

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Эртенги гимнастика. 8.20 — Мультфильмнер. 8.50 — «Ырак чоок». Док. фильмнер. 9.30 — «Шөө бөрүлерге кажыа». Уран-чечен фильм. 10.45 — Р. Рождественский. Поэма «Ийи чүс он базым». Автор номчуур. 11.40 — «Киреева». Уран-чечен фильм. 13.15 — Фигурлуг чүнгулаашкын. «Московские новости» солуунуң шаналы дээш делегей маргыдаалы. Хөрөөженнер. Хостут программа. 14.40 — Медээлер. 14.50 — «Амыдырал шугуму». 2-3 сериялары. 17.00 — Медээлер. 17.10 — Музыка телеабонементизи. «Орус ыр» ансамбль-биле ужуражышкын. 18.30 — «Гюнтер Вальраф. Мени мачаайн турар черже дадажыр бар чор мен». Уран-чечен-публицистиг дамчыдылга. 19.25 — «Наукандан Младжина». Анадырдан дамчыдылга. 19.50 — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 20.05 — Фигурлуг чүнгулаашкын. Хостут танцы. 20.55 — Классиктиг музыка концерти. Тенгеиде — «Ye». 22.45—01.10 — Эвилелдешкен республикалар студияларының фильмнери. «Yep». Уран-чечен фильм. 1-2 сериялары.

Воскресенье

НОЯБРЬ 6
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 — Медээлер. 8.15 — Ритмиг гимнастика. 9.00 — Мультфильмнер. 9.20 — «Спортлото» тиражы. 9.30 — «Будильник». 10.00 — «Совет Эвилелиниг бараан бооп тур мен!». 11.00 — Музыкалыг дамчыдылга. «Эртенги почта». 11.30 — «Аян-чорукчулар клуву». 12.30 — «Музыкалыг киоск». 13.00—«Кидээдеи дамчыдылга». 14.00—«Кадыкшыл». 14.45 — «Хөрө турупталдыр». Байырлал концерти. 17.00 — Мультфильм. 17.10 — «Делегейниң эң улуг музейи». Лувр. 3-ки серия — «Грек Средиземноморье». 17.40 — «Делегей панорамазы». 18.25 — «Шишлов чурттан чораан». Уран-чечен телефильмниң баштайгы көргүзүү. 1-2 сериялары. 21.00 — «Ye». 21.35 — А. Вивальди. Концерт. 21.45—23.50 — «Узел-бодал». Кежээки информация-музыкалыг программа.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 —Эртенги гимнастика. 8.15 —Студия көргүзүп тур. «Куранттылар». «Ленинград, революция шелу, 1». 9.05 — В. Розов болгаш ооң маадырлары. 10.05 — Шажыл болгаш иинтилел. 10.35 — Эртем-тайылбырлыг фильм. 10.45 — Депшилге, информация, реклама. 11.30— «Аян-чорукчулар клуву». 12.35 — Өг-бүле академиязы. 13.05 — Орус культура дугайында беседа. XVIII чүс чылдың хөрөженнери. 13.50 — Концерт. 14.25 — «Өскелер аразынга бодунуу, бодунуң улустарының аразынга еске». Уран-чечен фильм. 16.00 — Фигурлуг чүнгулаашкын. Эр кижилер. Хостут программа. 16.45 — «Дүн ортузунга чедир болгаш ооң соонда». Информация-музыкалыг программа. 18.30 — Мультфильм. 18.40 — «Солдаттар ырлап турда». Афганистанга чогаатты-нган ырлар. Чапсарда (19.50) — «Тамчыктыг удунар, чаштар!». 21.00 — «Ye». 21.35 — «Кызыл согуш». Уран-чечен фильм. 23.05—00.50 — Уран гимнастика. Интерведение кубогу. Болгаридан дамчыдылга.

КИНО

ОКТЯБРЬ 30-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: «Дорогая Елена Сергеевна» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00, 21.00 шактарда.

«ШКОЛЕР»: «Киносборник» 9.30, 12.50, «Следопыт» 11.00, 14.10, 17.50, «Грешник» 16.00, 19.50 шактарда.

«ЕНИСЕЙ»: «Айболит» 13.30, «Мальчик — солдат» 15.30, 17.20 (узаткан) шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Маленькая волшебница» 10.30. Должники смерти» 12.10, 14.00, 15.50, 17.40, 19.30 шактарда.

АВТООРУК ТЕХНИКУМУ: «Маленькая Вера» 17.00 шактарда.

агаар

Республикага оолуттаар, аныр агаар болур. Барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Күштелир чадавас. Дүне 14—17 градус, чамдык районнарга 7—9 градус соор. Даглыг черлерге шоолуг эвес хар чаар. Хүндүө 4—8 градус чылыг болур.

Кызылга булуттагылаар, дүне 12—14 градус соор. Хүндүс 4—7 градус чылыыр. Барыын чүктен хаттың дүргени секундада 5—10 метр. Күштелир чадавас.

Автоорукларга иостуру эки. Арттар кырынга тумаанаар. Дожданнаар. Шоолуг эвес хар чаар.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Адрезиниз: 667000 Кызыл хоорай, Красноармейская көдүмүүлү 100

ШЫННЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: КИЛДИСТЕРНИН: партийжи амыдырал килдизиниң 3-36-82, совет тургузуг килдизиниң 3-37-11, удаатыр килдизиниң 3-36-73 аңгаа килдизиниң 3-39-03, культура килдизиниң 3-39-15, кодээ ажыл-агый килдизиниң 3-41-16, сонгал айтырыглар килдизиниң 3-4-23, корректорларының 3-37-11, бухгалтерияның 3-43-41. Солуун кедбейн баргаанда 2-32 75-ке долгаар.

Чыыда 300 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амады. Солуунуң индексиниң 54241. Тиражы 24637 экз.

Тыва АССР-ниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереклериниң талазы-биле күрүне комитединиң типографиязы. Кызыл, Шетинкин биле Кравченко көдүмүүлү, бажыңы № 1.

Чагыт № 199. ТС—00594